1858.

AASTA TALURAHVA-RAHUTUSED EESTIS

КРЕСТЬЯНСКИЕ ВОЛНЕНИЯ В ЭСТОНИИ

1858.

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ
АРХИВ ЭСТОНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ АКАДЕМИИ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР

КРЕСТЬЯНСКИЕ ВОЛНЕНИЯ В ЭСТОНИИ в 1858 г.

Документы и материалы

ЭСТОНСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ТАЛЛИН 1958

XIII
A-432 I 9(E) A-22128

EESTI NSV RIIKLIK AJALOO KESKARHIIV
EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA AJALOO INSTITUUT

1858. AASTA TALURAHVA-RAHUTUSED EESTIS

Dokumente ja materjale

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

KOOSTAJAD O. VARES, V. FAINŠTEIN JA H. PIIRIMÄE.
TOIMETAJA J. KAHK.

N
Tartu Riikl. Ülikooli
Raamatukogu
47846

EESSÕNA

Eesti talupoegade sajanditepikkust võitlust feodaal-pärisorjusliku rõhumise vastu kroonisid 1858. a. rahutused — kuulsusrikas Mahtra sõda.[1] XVIII sajandi lõpul algas Balti kubermangudes talurahva klassivõitluse tõus — katkematu talurahva rahutuste ahel ulatus siit XIX sajandi keskpaigani. 1858. a. rahutused olid üheks viimaseks ja otsustavaks hoobiks, mille talurahva klassivõitlus andis juba ammu uute tootlike jõudude iseloomuga vastuollu sattunud feodaal-teoorjuslikele tootmissuhetele.

Tootlike jõudude arenemine ja talurahva klassivõitluse tõus sundisid valitsevaid klasse asuma kodanlike reformide teele, mille kapitalistliku tootmisviisi pealetung ammu paratamatuks oli muutnud.

Käesoleva köitega alustavad Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut allikpublikatsioonide seeria väljaandmist, mis on pühendatud talurahvaliikumisele Eestis XVIII sajandi teisel poolel ja XIX sajandil.

Praegune Eesti NSV territoorium kujutas endast XVIII sajandil ja XIX sajandi esimesel poolel põllumajanduslikku rajooni, kus mõisates kaubatootmine oli suhteliselt arenenud. Mõisnikud ekspluateerisid siin talupoegi teoorjuse näol, rahalise ja naturaalrendi osatähtsus oli väga väikene. Talupoegade teoorjuslik ekspluateerimine oli siin tugevam kui mujal tsaari-Venemaal. Klassiantagonismi teravdasid rahvuslikud vastuolud.

XVIII sajandi lõpus algas Eestis feodaal-pärisorjusliku formatsiooni lõplik, kuid piinarikkalt pikaleveniv kriis. Kaubanduse areng, tööstuse tekkimine, lõpuks tootlike jõudude arenemine põllumajanduses endas andsid Eesti ala mõisate majandusele üha enam kaubalise iseloomu. Konkurents põllumajandussaaduste müümisel muutus nii sise- kui välisturul pingelisemaks. See tõukas Eesti- ja Liivimaa mõisnikke majanduslike uuenduste teele, nad püüdsid kõigiti suurendada turustatavate saaduste hulka. Nii alustati XVIII sajandi viimasel kolmandikul mõisates suurejoonelist viinapõletust turu jaoks. XIX sajandi 30-ndail aastail algas massiline kartuli- ja lina-

[1] 1858. aasta talurahvarahutuste kohta seni ilmunud kirjanduse käsitlust vt. J. Kahk, 1858. aasta talurahvarahutused Eestis. Mahtra sõda. Tallinn 1958, lk. 6—18.

kasvatus, põldudele ilmus ristikhein. Mõisates hakati kasvatama peenvillalambaid. Tootlike jõudude areng põllumajanduses nõudis üleminekut põllutöömasinate ja vabapalgalise töö kasutamisele. Mõisate põllumajandus baseerus aga endiselt teoorjuse süsteemil.

Turul oli mõis mässitud juba kaubalis-rahaliste suhete võrku, oma põldudel jätkas ta aga talupoegade feodaalset teoorjuslikku sundi. Samal ajal kui mõisnik oli huvitatud toodangu suurendamisest ja võimalikult suuremate kasude saamisest, töötasid tema põldudel mõisatööd vihkavad teolised viletsate põllutööriistade ja kurnatud tööloomadega.

Teoorjuslikud suhted jäid valitsema ka pärast 1816. ja 1819. a. talurahvaseadusi, kui eesti talupojad formaalselt vabadeks kuulutati. Ka pärast neid reforme võis taluperemees rendikohta vahetada ainult kahe mõisniku (endise ja uue) nõusolekul. Asumine teistesse kubermangudesse ja linnadesse ning üldse mõne sellise kutseala valimine, mis polnud seotud põllumajandusega või mõnel teisel viisil «mõisale kasu ei toonud», oli talupoegadele 1816. a. Eestimaa talurahvaseadusega keelatud (§ 27, 585—587). On endastmõistetav, et sellistes tingimustes taluperemehega sõlmitud «vaba» rendileping tegelikult dikteeriti mõisniku poolt. Sulaseid ja tüdrukuid, samuti ka majanduslikult laostunud peremehi, võisid mõisnikud suunata tööle sunniviisiliselt. Kõige selle tõttu oli mõisnikel kerge alal hoida teoorjuslikke ekspluateerimismeetodeid.

Teoorjuse süsteemi juures oli võimalik teostada ja viidigi ellu selliseid uuendusi, nagu mõisapõldude otstarbekam planeerimine ja mitmesugused melioratsioonitööd. Kaugemale oli aga võimatu minna. Uute põllutööriistade laialdasem rakendamine, ratsionaalse ja mitmekülgse majapidamise arendamine teoorjuse süsteemi raamidesse enam ei mahtunud. Mõisatööd vihkavad teolised ei tahtnud ega osanud töötada keerulisemate põllutöömasinatega, talupoegade kurnatud tööloomad ei suutnud vedada sügavamalt kündvaid atru.

Kui mõisamajandus oli teorendi püsimise tõttu ummikusse sattunud, siis talude majapidamisele mõjus see otseselt tagasikiskuvalt ja laostavalt. Mõisa poolt julmalt rõhutaval talupojal polnud võimalik muretseda uusi põllutööriistu. Talupoeg ei olnud huvitatud oma majapidamise viimisest kõrgemale järjele, teades, et selle ainukeseks tagajärjeks oleks tema koormiste suurendamine mõisniku poolt.

XVII ja XVIII sajandil eesti talupoegade teokoormised järjest suurenesid. Kõrvuti korralise teoga hakati eesti talupoegadelt XVII sajandist alates nõudma ka nn. abitegu (teoorjuse alaliikide kohta vt. kommentaaride sissejuhatav osa). Veel XVIII sajandi lõpus oli abiteo suurus aga alles õige ebamäärane. Nagu on näidanud oma sisukas uurimuses M. Stepermanis, käis XVIII sajandi lõpus äge võitlus abitegu igati suurendada püüdvate mõisnike ja sellele vastu panevate talupoegade vahel.[2] XIX sajandi alguseks abiteo

[2] M. Stepermanis, Zemnieku nemieri Vidzemē 1750—1784, Rīgā 1956

suurus teatud määral stabiliseerus, kuid talupoegadele jäi ta ikkagi kõige vihatumaks teoorjuse liigiks, kuna ta oli neile peale surutud viimasena ja röövis taludest tööjõu kõige kibedamal põllutööde perioodil.

Eesti talupojad, astudes 1858. aastal välja teoorjuse ja eriti abiteo vastu, võitlesid mõisnike püüde vastu suurendada oma majapidamiste turutoodangut pärisorjuslikke meetodeid kasutades.

Teoorjusliku süsteemi puudused andsid XIX sajandi keskpaiku end üha teravamalt tunda. Enamus balti-saksa mõisnikke lootis aga 1850-ndail aastail neist raskustest üle saada mitte iganenud teoorjuslikest suhetest loobumise, vaid nende suhete teatud kohendamise ja ajakohasemaks muutmise teel.

1840-ndail aastail Lõuna-Eestis arenenud võimas talurahva antifeodaalne liikumine oli mõisnikke sundinud teatud järeleandmisi tegema.[3] 1849. a. Liivimaa talurahvaseadus nägi ette senisest soodsamaid võimalusi raharendi arenguks ja talude päriseks ostmiseks talupoegade poolt. Samalaadilise talurahvaseaduse väljatöötamist alustas 1840-ndatel aastatel ka Eestimaa rüütelkond.

Pärast 1848. aastat aga, kui talurahva rahutused Liivimaal olid maha surutud ja reaktsioon tsarismi sisepoliitikas veelgi tugevnes (tsaarivalitsus loobus üldse agraarsuhete reguleerimise katseist), pidasid Eestimaa kubermangu mõisnikud selliseid järeleandmisi ülearuseks. Alates 1848. a. maapäevast propageeris rüütelkond järjekindlalt põhimõtteid, et «nagu kogemused on näidanud, pole teorent talupoegadele sugugi nii kahjulik, nagu arvati» ja et «kiire üleminek talupoegade maavaldusele on absoluutselt võimatu». Talupoegadele maa andmise asemel tuli rüütelkonna arvates lihtsalt sisse seada «päriliku rendi» suhted, s. t. konserveerida teorent mõningate ebaoluliste kohendamiste abil.

1856. a. Eestimaa talurahvaseadust hakati välja töötama ajal, mil 1840-ndate aastate rahutustega hirmuleaetud mõisnikud olid valmis tegema teatud järeleandmisi talurahva nõudmistele ja kapitalismi arengule. Seadusele anti aga lõplik sisu ja vorm, kui rüütelkonna agraarpoliitikas pääses võidule eespoolnimetatud ülireaktsioniline suund. Siinkohal pole võimalik pikemalt peatuda juba oma loomisprotsessi iseloomu tõttu väga vastuolulise seaduse iseloomustamisel.[4] Tuleb aga peatuda teokoormiste suuruse reguleerimise küsimusel selle seadusega, kuna ta mängis rahutuste puhkemise ja arenemise juures teatud osa ning sellest on dokumentides palju juttu.

1856. a. talurahvaseaduse ettevalmistamise ajal tegid Eestimaa mõisnikud palju kära oma «õilsameelse järeleandmise» ümber, mis olevat seisnud selles, et uus seadus vähendas talupoegade koormisi 26—27% võrra. Sellest 26—27%-lisest järeleandmisest räägiti

---

[3] H. Kruus, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail, Tartu 1930.

[4] Eesti NSV ajalugu, I kd., Tallinn 1955, lk. 635—638.

korduvalt maapäeval ja aadli poolt moodustatud agraarkomisjonides.[5]

Eestimaa rüütelkonna poolt 1839. aastal korraldatud ankeetküsitluste andmeil 211 mõisa kohta oli kuuepäeva-talu teokoormiste suurus 580 tööpäeva. See jagunes korraliseks rakmeteoks — 310 päeva (53,6%), korraliseks jalateoks — 147 päeva (25,25%), rakmeabiteoks — 28 päeva (4,83%) ja jala-abiteoks — 95 päeva (16,32%).[6] 1856. a. talurahvaseaduse § 127 nägi ette, et kuuepäevatalu peab korralist ja abitegu kokku tegema aastas 500 päeva ulatuses. Talupoegade teokoormised § 127 elluviimisel oleksid tõepoolest vähenenud, kuid mitte 26—27%, vaid ainult 14% võrra. Seega oleks teokoormiste suurus vähenenud umbes abiteo suuruse võrra, ja kuna viimast seaduses otseselt enam ei nimetatud, hakkasidki talupojad 1858. aastal rääkima abiteo kaotamisest. Kuid isegi selle väikese — 14%-lise järeleandmisega ei tahtnud Eestimaa mõisnikud 1850-ndail aastail enam nõustuda. Et sellest järeleandmisest pääseda, võtsid mõisnikud appi seaduseteksti võltsimise.

1856. a. talurahvaseaduse järgi ei tohtinud mõisnik talupoegade käes rendil olevat maad enam mõisa külge liita, vaid võis seda «talurahva rendimaad» kasutada ainult talupoegadele rendile andmiseks või päriseks müümiseks (vt. ka kommentaar nr. 94). Seaduse alguses räägitakse palju sellest, kuidas talurahva rendimaad muude mõisamaade hulgast välja mõõta ja eraldada. Selle kohta käiv paragrahv 33 on venekeelses ametlikus väljaandes järgmise sõnastusega: «До окончания выдела и размежевания, крестьянская арендная земля остаётся без перемены в том составе (autori sõrendus — J. K.), в котором она находилась в арендном владении крестьян 9 июня 1846 года (9. juunil 1846. a. kinnitas tsaar Nikolai I ettevalmistatava seaduse põhimõtted — J. K.)».[7]

Seaduse ametlikus venekeelses väljaandes ei väljenda § 33 midagi muud kui seda, et kuni kadastreerimistööde lõpuleviimiseni talurahva käes oleva maa piirid jäävad samasuguseks, kui nad olid 1846. aastal. Kuid Eestimaa mõisnikud teadsid väga hästi, et tegelikus elus hakatakse juhenduma seaduse saksakeelsest väljaandest. Venekeelset sõna «состав» tõlgitakse saksa keelde kahe sõna — «Zusammensetzung» ja «Bestand» abil. Antud juhul nõudis lause sisu sõna «Zusammensetzung» kasutamist. Kuid seaduse saksakeelses väljaandes kasutati sõna «Bestand», mis siinjuures omandas konteksti tõttu tähenduse «olukord» («состояние»). Saksakeelses tõlkes kõlab § 33 järgmiselt: «Bis zur Beendigung der Abteilung und Vermarkung bleibt das Bauerpachtland unverändert in dem Be-

---

[5] A. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, Reval 1901, lk. 218—225.

[6] J. Kahk, Talupoegade teokoormiste suurusest Põhja-Eestis 1796. ja 1839. a. mõisa-ankeetide andmeil, «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria», 1957, nr. 2, lk. 188.

[7] ПСЗ, т. XXXI, отд. 1, lk. 408—409.

stande (autori sõrendus — J. K.), in welchem es sich am 9. Juni 1846. J. im Pachtbesitz des Bauerstandes befand.»[8]

Mida aga balti mõisnikud selle tõlke võltsimisega taotlesid, sellest räägib kõige kujukamalt sama paragrahvi hoopiski «vaba tõlge» eestikeelses väljaandes: «Ni kauaks, kui rajamine ja rajamärkide panemine üsna lõpetud ei ole, jääb talomaa selle seaduse (siin ja edaspidi autori sõrendus — J. K.) sisse, kuda tema 9. Jaanikuu pääwal 1846. aastal talopoegade käes rendi ehk teo peal on olnud.»[9]

Nii omandas § 33 ootamatult hoopis laiema tähenduse. Nüüd võis teda tõlgendada nii, et mitte üksi talupoegade käsutuses oleva maa suurus, vaid ka nende mõisakoormiste suurus ja täitmise kord (rent ja tegu) jäävad muutmata kuni mõisate kadastreerimise lõpetamiseni. Tuli välja, et § 33 tühistas selle teokoormiste reguleerimise, mis oli ette nähtud sama seaduse § 127-ga. Et mõisnikud enda poolt varem lubatud järeleandmiste tühistamise õigustamiseks kasutasid just seda võltsingut, sellest räägib rida 1858. aastast pärinevaid dokumente (vt. näiteks dok. nr. 4).

Paragrahvile 33 tuginesid ka haagikohtunikud, nõudes rendi tasumist endisel viisil.[10]

Kogu see mahhinatsioon toimus nähtavasti nii suure saladuskatte all, et ta tulemused olid esialgu üllatuseks isegi mõnedele kohalikele riigiametnikele. Iseloomulik on, et kubermanguvalitsuse nõunik F. G. A. v. Schwebs veel 1858. a. mai alguses oli veendunud, et uue seaduse § 33-ga ei saa õigustada teoorjuse vähendamise edasilükkamist, kuna paragrahv on valesti tõlgitud ja pealegi asub seaduses sellises kohas, kus üldse talumaade rentimisest juttu pole (vt. dok. nr. 7). Schwebsi esialgsed seisukohad ei takistanud teda hiljem väga energiliselt juhtimast talupoegade vastuhakkude mahasurumist.

Juba 1857. aastal kutsusid kuuldused vene talupoegade jaoks väljatöötatavast uuest seadusest, 1861. a. reformist, esile ärevuse Eestimaa talupoegade seas. Levisid naiivsed kuuldused, et «tsaar annab talupoegadele vabaduse ja maa». Talupojad ootasid kannatamatult ka uue kohaliku talurahvaseaduse väljaandmist, lootes, et sellega vähendatakse teokoormisi. Kui 1858. a. 23. aprillil uus seadus lõpuks välja jagati ning mõisnikud ja pastorid talupoegadele teatasid, et kõiki teokoormisi ja selle hulgas ka abitegu tuleb sooritada endises ulatuses, puhkes suur pahameel. Peale selle oli uue seaduse väljaandmine seotud administratiivsete segadustega (vt. dok. nr. 1—3). «Maa Walla Kuulutaja» vastavas numbris polnud samuti juttu teokoormiste vähendamise edasilükkamisest. Kõik see kujunes ajendiks talurahva antifeodaalseile väljaastumistele, mille põhjuseks oli talupoegade julm feodaal-pärisorjuslik rõhumine

[8] Estländische Bauer-Verordnung, Reval 1857, lk. 4.
[9] Eestimaa Talorahwa Seadus, Tallinn 1858, lk. 3.
[10] ENSV RAKA, f. 905, nim. 1, sü. 7, l. 29.

mõisnike poolt, terav konflikt uute tootlike jõudude ja vanade tootmissuhete vahel.

Talupoegade esimene avalik vastuhakk toimus Peterburi kubermangu piiri ääres asuvas Vaivara kihelkonnas, Auvere mõisas. Talupoegade väljaastumine suruti maha sõjaväeosa abil.

Massiline keeldumine abiteo tegemisest algas maikuu viimase kümne päeva jooksul. Vastuhakud toimusid 18 mõisas, Ranna-Viru, Ida-Järva ja Lõuna-Harju haagikohtu ringkondades. Kohalikud võimud otsustasid nüüd ka Harjumaal kasutada talupoegade vastupanu mahasurumiseks sõjaväe karistussalku. 25. mail väljus Tallinnast Laadoga polgu reservpataljoni kaks roodu, mis mõisnikest ametnike juhtimisel hakkasid talupoegi peksu abil sõnakuulmisele sundima. Karistussalkade julmused saidki ajendiks eesti talupoegade kangelaslikule ülestõusule 2. juunil Mahtras.

Mahtra ülestõususse puutuvad dokumendid kajastavad talurahva klassivõitluse väga paljusid külgi. Nad räägivad paljaste kätega tulirelvade vastu minevate talupoegade kangelaslikkusest ja ka sellest äärmisest vihast mõisnike vastu, mis ulatus nii kaugele, et taheti purustada ja hävitada ka kõik mõisnikele kuulunud esemed. Dokumendid jutustavad sellest, et talupojad nägid oma vaenlasi mõisnikes, kohtunikes ja ohvitserides (vt. dok. nr. 39). Niipea kui otsene kokkupõrge oli lõppenud, ei olnud sõduritel, kuigi neil olid käes tulirelvad, mingit soovi talupoegi «küttida» ja ka talupojad omalt poolt ei näidanud sõdurite vastu üles vaenulikkust (vt. dok. nr. 45).

Ülestõus Mahtras innustas talurahvast uuele võitlusele. Pärast lühikest vaheaega algasid juuni lõpus uued rahutused, mis haarasid nüüd Harjumaa idaosa, Järvamaa, Hiiumaa ja Läänemaa ranniku. Juuni lõpus ja juuli esimesel poolel näitasid võitluses üles erilist aktiivsust teosulased. Teomehed ei lasknud end enam mõisasundijate poolt peksta, kihutasid nad põllult või heinamaalt minema ja vähendasid omavoliliselt «söömavahe-tükke», teatades, et «nad ise võtavad endale õiguse». Juuli keskpaiku, seoses viljalõikuse algusega mõisates, keeldusid talupojad jälle massiliselt abitegu tegemast. Leidsid aset väga teravad kokkupõrked talupoegade ja kohalike võimude vahel (Maardus, Kolgas, Putkastes). Talurahva rahutuste mahasurumiseks saadeti sõjaväeosad rahutuste keskustesse, peksti ja vangistati massiliselt talupoegi. Kõige selle tagajärjel lõppes talupoegade stiihiline ja organiseerimata võitlus lüüasaamisega.

Talupoegade väljaastumisi toimus 1858. aastal Eestimaal enam kui 75 mõisas. Põhijõuks rahutustes olid teosulased ja teorendi-talupojad.

Need on 1858. a. talurahvarahutuste kõige üldisemad raamid, milledesse elu peavad valama kogumikus avaldatud dokumendid.

1858. a. talurahvarahutusi Eestimaal on juba varem nõukogude ajaloolaste poolt hinnatud kui üht neist klassivõitluse puhanguist, mis olid tsaari-Venemaal 1850—1860-ndate aastate vahetusel kuju-

nenud revolutsioonilise situatsiooni tähtsamaks koostisosaks.[11] Ajaloolase M. V. Kukuškina andmeil oli vene kubermangudes talurahva rahutusi aastal 1856 — 20, 1857 — 29, 1858 — 123, 1859 — 49, 1860 — 48.[12] Need andmed näitavad, et 1858. aastal Eestimaa kubermangus toimunud enam kui 75 talurahva rahutust kujutavad endast väikese rahva väärikat panust kogu tsaari-Venemaa rahvaste ühises võitluses mõisnike ja tsarismi vastu. 1858. aastal Eestimaal arenenud talurahva rahutuste peamine ajalooline tähtsus seisis selles, et nad olid üheks lüliks selles rahvahulkade «ajaloolises väljaastumises»,[13] mis sundis valitsevaid klasse loobuma talurahva pärisorjuslikust ja teoorjuslikust ekspluateerimisest. 1860-ndail aastail olid tsarism ja valitsevad klassid sunnitud asuma kodanlike reformide teele kogu Vene impeeriumis, sealhulgas ka Balti kubermangudes.

Käesolevas kogumikus avaldatud dokumendid ei anna meile ainuüksi ülevaadet 1858. a. rahutustest, vaid teatud ettekujutuse kogu sellest epohhist. Siinkohal on võimalik tähelepanu juhtida ainult mõnedele antud kogumiku materjalides valgustust leidvaile probleemidele. Allikpublikatsioonide peamine väärtus seisabki selles, et iga uurija või lugeja võib neis avastada uusi, seni märkamata jäänud, kuid huvitavaid jooni.

Oma kiretu, «kantseleiliku» keelega jutustavad dokumendid meile sellest, milliste julmusteni võisid klassivõitluse käigus minna valitsevad klassid. Neist räägivad protokollid karistussalkade tegevuse kohta, sõjakohtu otsus, milles mindi nii kaugele, et mahalaskmisele mõisteti täiesti süütuid inimesi (vt. dok. nr. 62 ja kommentaar nr. 175).

Veelgi väärtuslikum on aga materjal, mis leidub dokumentides nende sündmuste peakangelase — talurahva kohta.

Ülevaate andmine talupoegade majanduslikust ja sotsiaalsest olukorrast peab siiski jääma spetsiaalsete allikpublikatsioonide ülesandeks. Kui püüda ühe allikpublikatsiooni raamides anda ülevaadet nii talurahva olukorrast kui ka klassivõitlusest, siis võib hõlpsasti mõlemat küsimust valgustada poolikult. Kuid teatud määral selgitavad talurahva olukorda ka käesolevas kogumikus avaldatud dokumendid.

Talupoegade «kibeda elu» kohta, mille üle kurdavad Hans Tertsius ja Madis Veimer (vt. dok. nr. 29), annavad dokumendid ja materjalid rea elavaid pilte. Tammiku mõisas jäävad talupõldudel kevadtööd tegemata, kuna kõik tööjõud on aetud mõisa; Anijal ja Peningil pudeneb juulikuus samal põhjusel talupoegade vili (vt. dok.

---

[11] История СССР, т. II — Россия в XIX веке..., под редакцией М. В. Нечкиной, Москва 1954, lk. 365.

[12] М. В. Кукушкина, Движение помещичьих крестьян в великорусских губерниях в 1856—1860 гг. — Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Ленинград, 1952 (käsikiri, hoiul Moskva Lenini-nimelises avalikus raamatukogus), l. 122.

[13] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., Tallinn 1953, lk. 187.

nr. 13, lisad nr. 6 ja 8). Läänemaal kohutab külades valitsev nälg ka õige nappide toiduratsioonidega harjunud tsaarisõjaväe soldateid (vt. dok. nr. 118).

Dokumendid talurahva klassivõitluse kohta annavad rea konkreetseid «elupilte» külast, heites eredat valgust nii sotsiaalseile vahekordadele kui ka küsimuse etnograafilisele küljele.

Peremehe ja sulase vahekord tõuseb dokumentides meie ette kogu oma konkreetsuses ja keerukuses. Ühelt poolt on nad mõlemad mõisa silmis õigusteta tööloomad — koos lähevad nad mõisa sõnnikuveole, ühtviisi saavad mõisas sõimata ja peksta. Niipea aga, kui nad mõisast külasse tagasi pöörduvad, on nad uuesti — peremees ja sulane.

Suurepäraseid olustikupilte sisaldavad dokumendid selle kohta, kuidas mõisavastase väljaastumise plaane sepitseti. Sageli toimus see öösel salakoosolekuil mõnes talus või kõrtsis; mõnikord aga päise päeva ajal otse mõisapõllul (vt. dok. nr. 85 ja 86). Mõisavastase võitluse jõuna tõusevad meie silme ette külas veel õige tugevad kogukondlikud suhted. Iseloomulik on, kuidas Moora valla talupojad ähvardasid üht endi seast, et kui ta koos nendega mõisniku vastu välja ei astu, siis ei aita nad temal katust teha (vt. dok. nr. 73). Mõisnikevastase väljaastumise puhul kinnitati omavahelist üksmeelt käe löömisega (vt. sealsamas), ainult erandjuhuna esineb selline moodus, nagu allkirjade andmine (vt. dok. nr. 7).

Talupoegade käitumises klassivõitluse ajal andis end mõnikord tunda ka väikeperemehelik ellusuhtumine. Mure oma «maise vara», oma majapidamise saatuse pärast tegi peremehe kõhklevaks, kallutas teda kompromissidele. Nii läks taluperemees Oti Jüri Rosenmäe Mahtra ülestõusu otsustaval hetkel valitseja Rosenbergi juurde, et saavutada mingit kompromislikku kokkulepet. Rava vallatalitajal Supmannil tuli palju energiat kulutada mõnedele kõhklevatele peremeestele selgeks tegemiseks, et üksikuist väikestest mõisa poolt tehtud järeleandmistest pole midagi kasu — kogu abitegu tuleb ära kaotada (vt. dok. nr. 86). Samasugust kalduvust pooliku lahenduse poole näitasid üles ka Einmani talupojad (vt. dok. nr. 85).

Kuid seesama kõhklev «peremees» oli võitluse käigus, kui valitseva klassi järeleandmatus ja julmus ning sündmuste loogika teda selleni viisid, võimeline osutama suurt mehisust, kindlust ja eneseohverdust. Hiiumaal nõudsid talupojad mõisnikelt esialgu ainult teatud kergendusi teotöö suhtes, kui aga sellest järsult keelduti, võtsid nad «oma õiguse ise» ja olid valmis seda isegi relvaga karistussalga vastu kaitsma.

Ühelt poolt tegi väikeperemehe olukord või soov saada selleks talupoja kõhklevaks. Teiselt poolt aga ei lasknud sajanditepikkuse julma rõhumise mälestused ja möödunud võitluste traditsioonid talupoegade hingepõhjas vaibuda sügaval vihal mõisnike vastu. Kõrvuti «uue seadusega» hakkasid 1858. a. kevadel talupoegade mõtteid otsekohe valitsema ka mälestused «Kose-Uuemõisa sõjast» — kangelaslikust võitlusest mõisnike vastu 1805. aastal (vt. dok. nr. 19).

Mõnikord paiskasid talupojad rõhujaile avalikult näkku oma salajased mõtted selle kohta, et nii mõisnikud kui talupojad on ühte viisi inimesed, et maa kuulub talupoegadele, mitte mõisnikele (vt. dok. nr. 80).

Käesoleva kogumiku dokumendid näitavad ühtlasi selgesti, et hoolimata eesti talurahva juba küllaltki kaugele arenenud sotsiaalsest diferentseerumisest astusid 1858. aastal taluperemehed, sulased ja popsid mõisnike vastu välja veel ühise rindena.

Allikpublikatsioonide üheks suureks väärtuseks on see, et nad manavad meie silmade ette terve galerii elavaid inimesi. Selles suhtes võivad nendega võistelda ainult kirjandusteosed. Kõrvuti positiivsete kujudega kohtame siin ka negatiivseid. Käesoleva kogumiku lehekülgedelt kerkivad meie ette kõhklevad ja arad talupojad, keda ainult teiste surve paneb mõisnikuvastasest väljaastumisest osa võtma (vt. dok. nr. 95 jm.); silmakirjateenrid, kes räägivad ühiselt abiteost keeldumisest, ise aga saadavad oma sulase mõisa (vt. dok. nr. 76); pisararohked pugejad nagu Auvere talupoeg Joosep Põllo jt. (vt. dok. nr. 7). Kõik need inimlikud nõrkused jäävad aga varju talurahvahulkade poolt ülesnäidatud kangelaslikkuse kõrval. Kintsukaapija Joosep Põllo jääb varju sama küla talupoja Mart Majori kõrval, kes ohverdab kogu oma isikliku õnne ebavõrdses võitluses mõisnikega. Kiideva jõukas ja arg talupoeg Mihkel jääb varju nende taluperemeeste ja sulaste kõrval, kes hoolimata julmast peksust ei anna välja vastuhaku algatajaid.

*

Käesoleva kogumiku koostamisel ja dokumentide arheograafilisel töötlemisel võeti põhiliselt aluseks üleliiduliselt kehtivad «Ajalooliste dokumentide väljaandmise reeglid» (Правила издания исторических документов, Москва 1955). Kogumiku koostamisel tuli aga olla mitmeski küsimuses pioneeriks, mitmelegi konkreetsele küsimusele nimetatud üldreegleist vastust ei leidunud.

1858. a. talurahvarahutuste kohta on dokumendid säilinud võrdlemisi täielikult. Talurahva rahutuste mahasurumise ja kohtuliku uurimisega tegelevate asutuste (siseministeeriumi täidesaatva politsei departemangu, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberneri valitsuse talurahvaosakonna, Eestimaa kuberneri kantselei, meeskohtute ja eri-uurimiskomisjoni) asjaajamine 1858. a. kohta on põhiliselt säilinud. Kaduma on kahjuks läinud Eestimaa kubermangu sandarmiosakonna materjalid. Veelgi enam tuleb kahetseda, et üheteistkümne sel ajal tegutsenud haagikohtuniku protokolliraamatutest on 1858. a. kohta arhiivis säilinud ainult üks (Ida-Järva haagikohtuniku) protokolliraamat. Teiste haagikohtunike materjalidest on säilinud ainult nende kirjavahetus kubermanguvalitsusega. Kuivõrd väheütlev on see materjal, võrreldes protokollidega, selgub, kui võrrelda näiteks kolmandas osas Järvamaa kohta avaldatud materjale teiste maakondade kohta avaldatud materjalidega.

Materjalide väljaselgitamise juures otsiti eeskätt neid dokumente, milledes on juttu nende sündmuste peamisest kangelasest — talurahvast. Kogumikus on avaldatud peamiselt sellised dokumendid, kus on konkreetselt juttu talupoegade olukorrast või tegevusest: ülekuulamisprotokollid, pikemad raportid ja kirjad. Eriti väärtuslikuks osutusid siinjuures ülekuulamisprotokollid, milledest leiame pärast nende hoolikat allikakriitilist analüüsimist ka talupoegade endi seisukohavõtte. Dokumente, mis sisaldavad andmeid valitsevate klasside võimuaparaadi tegevuse kohta, on avaldatud võimalikult vähe. Enamik avaldatavaist dokumentidest pärineb Eesti NSV Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist, kus on kõige täielikumalt säilinud esimest liiki dokumendid. Dokumente otsiti küll ka Riiklikest Ajaloo Keskarhiividest Leningradis ja Moskvas, kuid sealne materjal kas kordas põhiliselt vabariiklikus arhiivis juba esinevaid materjale või kuulus teise liiki. Neis arhiivides leiduvaid materjale on seetõttu kasutatud peamiselt kommentaaride jaoks.

Üksi Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis ulatub leitud dokumentide arv ligi 1950-ni (nende hulgas neli paksu protokolliraamatut, lehtede arvuga kokku 885), nendest on käesolevas kogumikus avaldatud ainult 118.

Valitsevate klasside võimuorganite poolt koostatud dokumente iseloomustab ühelt poolt suur tendentslikkus, kuid teiselt poolt leidub neis kajastuvate sündmuste kohta ka täpseid faktilisi andmeid, mida tavaliselt kustki mujalt leida pole võimalik. Dokumentide kriitilisel analüüsimisel ja õigel mõistmisel on lugejal abiks kommentaarid. Kogumiku lõppu on ühtlasi lisadena võetud materjale, mis lähtuvad demokraatlikust leerist — talupoegade ja demokraatliku intelligentsi hulgast. Need materjalid leiti peamiselt Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi fondidest. Loodetavasti kujuneb selline valitseva klassi organeist lähtuvate dokumentide teatud tasakaalustamine demokraatlikust leerist lähtuvate materjalidega algava seeria traditsiooniks. Neid kogumiku lõpus toodud materjale tuleb siiski võtta l i s a d e n a vastavaid sündmusi valgustavatele dokumentidele. Neis esinevad faktilised ebatäpsused ja vead avastab lugeja kergesti, kõrvutades lisasid vastavate dokumentide ja nende dokumentide juurde kuuluvate kommentaaridega.

Kõik käesoleva kogumiku dokumendid ja materjalid avaldatakse esmakordselt. Vallatalitaja Hans Tertsiuse ülestähendustest, mis on toodud lisana nr. 3, avaldati 1900. a. lõpus selleaegsetes ajalehtedes ajakirjaniku G. E. Luiga poolt koostatud ebatäpne ja lühendatud ümberjutustus (vt. «Postimees», 2.—4. novembril 1900; «Sakala», 22. ja 28. novembril 1900 ning «Valgus», 5. detsembril 1900, 2. ja 9. jaanuaril 1901). Joh. Reinthal avaldas oma raamatus «Mahtra sõda. Talurahva rahutused Põhja-Eestis teise maareformi teostamise puhul» (Tallinn 1923) Mahtra ülestõusu asjus täideviidud kohtuotsuse eestikeelse väljaande ja eestikeelsed tõlked ümberkaudsete kirikute kroonikate sissekannetest 1858. a. kohta. Joh. Reinthali

poolt juba publitseeritud materjale käesolevas kogumikus teistkordselt ei avaldata.

Võitluseks talurahva rahutustega saadeti 1858. aastal kohalike politseivõimude — haagikohtunike käsutusse korduvalt sõdureid. Kahel korral, Lõuna-Harjumaale mai lõpus ja Hiiumaale ning Läänemaa rannikule 17.—24. juulil, saadeti välja spetsiaalsed karistussalgad, mis kohalikele politseivõimudele ei allunud ja tegutsesid kubermanguvalitsuse ning rüütelkonna esindajate juhtimisel. Neid karistussalku saatnud ametnike poolt koostatud protokollid (dok. nr. 91—95 ja 98—100) sisaldavad konkreetseid andmeid talupoegade vastuhakkude kohta.[14]

Kohe pärast 2. juuni ülestõusu, kui uued suured sõjaväeosad lähenesid Mahtrale (vt. lähemalt dok. nr. 51, 52, 54, 55, 57, 58 ja kommentaar nr. 69), alustasid sõjaväeosadega kaasaliikuvad kubermanguvalitsuse ametnikud juurdlust ja vangivõetud talupoegade ülekuulamist.[15] 3.—26. juunini asetleidnud «esialgse uurimise» ülekuulamise protokollid koostas kubermanguvalitsuse käsundusametnik C. Steinbach. Mahtra ülestõusuga esilekutsutud hirmu ja pingelise töö tõttu tabas aga Steinbachi närvivapustus ja ajutine meeltesegadus.[16] Hiljem koostas kubermanguvalitsuse sekretär F. Lampe uued ülekuulamisprotokollid ja Steinbachi mustandid hävitati. Kas oli siin ainukeseks põhjuseks asjaolu, et segaseks jäänud Steinbachi töö tulemusi oli võimatu kasutada? Võib-olla seisis asi hoopis selles, et Steinbach oli liiga täpselt protokollinud mõningaid mõisnikke ja kohalikke võime kompromiteerivaid materjale? Iseloomulik on, et nii selle «esialgse uurimise» kui ka hilisemad materjalid sisaldavad väga vähe andmeid näiteks sellise kohalikke võime teatud määral kompromiteeriva fakti kohta, nagu talupoegade ebainimlik peksmine Habajal. Antud korral on tähtis konstateerida seda, et ülestõusule ajaliselt kõige lähema «esialgse uurimise» protokollid (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/1) on säilinud kohalike võimude poolt ümbertöötatud kujul.

Hiljem anti kogu juurdlus Mahtra ülestõusu asjus kuberneri poolt 3. juulil moodustatud eri-uurimiskomisjoni kätte. Komisjoni kuulusid kreisisaadik A. Pahlen (esimees), Eestimaa kubermanguvalitsuse vanem sekretär Nottbeck, Eestimaa rüütelkonna sekretär krahv Mantteuffel (liikmed) ja Eestimaa kubermanguvalitsuse sek-

---

[14] Siinkohal väärib märkimist, et mõlemal korral rikkusid kubermanguvõimud jämedalt isegi selleaegseid pärisorjuslikke seadusi, nii et sellele oli sunnitud tähelepanu juhtima kubermangu prokurör, parun Stackelberg (ENSV RAKA, f. 21, a. 1858, sü. 1352, l. 13—14). 1826. a. 9. augusti ukaasi järgi pidi karistussalkade juures moodustatud sõjakohtute otsused talupoegadele ihunuhtluse andmise kohta kinnitama kuberner; kui aga karistatute arv ulatus üle 9 inimese, siis tegi seda tsaar ise. Lõuna-Harjumaal peksid karistussalgad talupoegi aga ilma igasuguse otsuse kinnitamiseta kuberneri poolt; Läänemaal ulatus ühe (24. juuli) päeva jooksul pekstud talupoegade arv 42-ni, ilma et oleks mõeldudki lasta peksuotsust Peterburis kinnitada.

[15] ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 63—64.

[16] ENSV RAKA, f. 2054, nim. 1, sü. 1993, l. 36.

retär F. Lampe (protokollija). Esialgu töötas komisjon Purila mõisas, hiljem Tallinnas. Komisjon kuulas üle kõik süüalused ning tunnistajad Mahtra ülestõusu asjus ja lõpetas juurdluse 27. septembril. Kaks paksu köidet, kuhu olid koondatud ülekuulamisprotokollid koos mõnede lisadega, tõlkis otsekohe vene keelde Eestimaa Ülemmaakohtu tõlk Ignatius (mõned lisad tõlkis kubermanguvalitsuse ametnik Russow). Protokollide venekeelseid tõlkeid kasutati tsaari korraldusel moodustatud sõjakohtu poolt Mahtra ülestõusu asjas otsuse langetamiseks. Samuti saadeti protokollide venekeelsed tõlked kaasa sõjakohtu otsusega, kui viimane esitati kinnitamiseks ministrite komiteele ja tsaarile.

Seega on meil Mahtra ülestõusu kõige olulisem allikmaterjal — juurdlusprotokollid — olemas kahes tolleaegses ametlikus eksemplaris: saksakeelses originaalis ja venekeelses ametlikus tõlkes. Siinjuures tuleb rõhutada, et venekeelsed tõlked on sisuliselt samaväärsed originaalidega — neid kasutati ülestõusu asjus kohtuotsuse langetamisel ja selle kinnitamisel võrdselt saksakeelsete tekstidega. Samuti ei saa neid lugeda sõnastuse poolest saksakeelseist protokollidest ebatäpsemaks. Suurem osa ülekuulatavaist (talupojad ja sõdurid) andsid oma seletused eesti või vene keeles ja seetõttu kujutavad ka saksakeelsed originaalid endast sisuliselt tõlget. Et hõlbustada käesoleva allikpublikatsiooni kasutamist vennasvabariikides, on selles publitseeritud juurdlusprotokollide venekeelsed tekstid pärast nende hoolikat võrdlemist saksakeelsete tekstidega.[17] (Ainult ühel korral, dok. nr. 15, on kasutatud saksakeelset teksti.)

Nagu näha, on meil juurdlusprotokollide venekeelsete tõlgete näol tegemist võrdlemisi spetsiifilise dokumendiliigiga, mis ei mahu hästi ühegi praegu eksisteeriva liiginimetuse alla. Seetõttu tuli ta antud juhul lihtsalt tinglikult nimetada ametlikuks tõlkeks, millist nimetust on kasutatud ka legendides.

Parun Pahleni juhtimisel tegutsevale eri-uurimiskomisjonile tehti 1858. a. suvel ülesandeks korraldada juurdlus ka mõnede teiste talurahva rahutuste asjus. Neil juhtudel andis komisjon ülekuulamisprotokollid ja teised juurdlusmaterjalid hiljem üle vastavasse meeskohtusse. Uurimiskomisjoni nimetus esineb dokumentides mitmel kujul: «Temporaire Untersuchungs-Commission», «Zur Untersuchung der von der Bauernschaft in Ehstland verübten Excesse niedergesetzte Special-Comission», «Die Commission zur formellen Untersuchung der unter den Bauern Ehstlands stattgehabten Unruhen»; tema poolt korraldatud juurdlust nimetatakse formaalseks (formelle) uurimiseks. Käesolevas kogumikus on teda kõikjal nimetatud eri-uurimiskomisjoniks ja tema tegevust juurdluseks.

Talupoegade ülekuulamisel Mahtra ülestõusu asjus esitati neile tavaliselt küsimusi kogu sündmuste käigu kohta — alates uue seaduse väljakuulutamisest kuni kokkupõrkeni sõjaväega 2. juunil. Sel-

[17] Samadel kaalutlustel on ka kõik kogumikus esinevad eestikeelsed originaaltekstid varustatud venekeelsete tõlgetega.

les osas, mis kannab pealkirja «Ülestõus Mahtras», on avaldatud eeskätt kõige tüüpilisemaid, tõepärasemaid ja kujukamaid väljavõtteid neist ülekuulamisprotokollidest, kuna tervete protokollide avaldamine oleks viinud asjatutele kordamistele. Protokollist on avaldatud see osa, mis käib pealkirjas osutatud küsimuse kohta. Dokumendi osalist väljajätmist pole sel puhul joonealuses viites motiveeritud.

Käesoleva kogumiku koostamisel on esimeses ja teises osas ning lisade juures lähtutud sündmuste kronoloogia printsiibist. Kolmandas osas on materjal jaotatud selleaegsete maakondade järgi ja maakondlikes alajaotustes sündmuste kronoloogia järgi. Suure osa käesoleva kogumiku materjalidest moodustavad mitmesugused, tagantjärele teostatud juurdluste protokollid. Selliste materjalide paigutamisel polnud muidugi võimalik tähelepanu pöörata dokumendi koostamise daatumile, vaid tuli lähtuda dokumendis kajastatud sündmuste daatumeist. Alajaotuses «Ülestõus Mahtras» on materjal paigutatud järgmiselt: 1) esimesed teated ülestõusust, 2) ülestõusu käik, 3) ülestõusu kõige otsesemad tagajärjed (purustused, ohvrite arv), 4) ülestõusu otsene mõju edasistele talurahva rahutustele.

Üksikdokumentide pealkirjades on üldreeglina märgitud dokumendi koostamise daatum. Grupipealkirjades on aga märgitud grupi dokumentides kajastatud sündmuste piirdaatumid.

Venekeelsete tekstide keel on normeeritud eespool märgitud üleliiduliste eeskirjade järgi. 1858. aastal balti-saksa ametiasutustes tõlkide poolt koostatud venekeelsete dokumentide tekstides on palju eksimusi vene keele lauseehituse ja grammatika reeglite vastu. Tekstide arheograafilisel töötlemisel piirduti aga vastavalt kehtivaile publikatsioonireeglitele ainult ortograafiliste paranduste ja ühtlustustega. Eestikeelsete tekstide keele normeerimisel on lähtutud samadest põhimõtetest ja väljakujunenud praktikast. Saksakeelsete tekstide normeerimisel on lähtutud saksa publikatsiooniinstituutide poolt 1930. aastal vastuvõetud ja veel praegugi kehtivaist reeglеist.[18]

Tekstide arheograafilisel töötlemisel arvestati seda, et kõrvuti originaaltekstidega avaldatakse ka eestikeelsed tõlked. Seetõttu avaldati originaaltekstides isiku- ja kohanimed muutmatul kujul. Nende nimede tõenäolised õiged vormid leiab vastavaist eestikeelseist tõlkeist.

Saksakeelsetes dokumentides esineb väga palju võõrsõnu. Kõigi võõrsõnade seletamine sisuliste kommentaaride hulgas oleks teinud kommentaaride osa väga pikaks ja raskesti kasutatavaks. Selle tõttu esitatakse nende seletused eraldi pealkirja all «Võõr- ja vähetuntud sõnu».

---

[18] Vt. Joh. Schultze, Grundsätze für die äußere Textgestaltung bei der Herausgabe von Quellen zur neueren Geschichte, «Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte», Neue Folge..., 43. Band, München und Berlin 1930, lk. 345—354.

Sageli on saksa- ja venekeelsete dokumentide koostajad täpsuse saavutamiseks paigutanud teksti talupoegade poolt kasutatud eestikeelsed väljendused ja asetanud nad klambrites otse nende tõlke järele. Kui dokumendi tõlge on seejuures täpseks osutunud, siis teda joonealuses märkuses pole korratud. Kui aga tõlge on ebatäpne, siis antakse joone all vastava eestikeelse väljenduse täpsem venekeelne tõlge.

Dokumentide pealkirjades on püütud võimalust mööda hoiduda üleliigsetest kordumistest. Kogu 1858. a. oli Eestimaa kuberneriks Ivan (Johann) von Grünewaldt ja tema nime täielik väljakirjutamine kõigis pealkirjades oleks otstarbetu kordamine. Samuti on pika ofitsiaalse vormi «Eestimaa tsiviilkuberner» asemel kasutatud lihtsamat väljendust — Eestimaa kuberner.

Dokumentide pealkirjades on kasutatud mõisate eestikeelseid nimetusi, saksa- või venekeelsed nimed asetsevad klambrites, et lugejal poleks iga dokumendi kasutamisel aegaviitvaid otsinguid kohanimede registris.

Kuna peaaegu eranditult kõik käesolevas kogumikus avaldatud dokumendid on koostatud 1858. aastal, siis on pealkirjades loobutud selle aastaarvu märkimisest ja piirdutud ainult kuupäevaga.

Saates käesoleva allikpublikatsiooni lugejate kätte, loodan, et tema suhtes avaldatud seltsimehelik kriitika aitab kaasa sellele, et seeria järgmised köited paremini õnnestuksid.

Dokumentide esialgne valik tehti köite toimetaja juhendamisel koostajate poolt. Kogumiku koostajateks olid ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi töötajad: O. Vares (I osa), V. Fainštein (II osa) ja H. Piirimäe (III ja IV osa).

«Võõr- ja vähetuntud sõnu» koostas J. Kahk, registrid H. Nirk ja E. Täht. Kommentaarid koostasid V. Fainštein, J. Kahk, H. Piirimäe ja O. Vares. Saksakeelsete dokumentide eestikeelsed tõlked valmistas H. Klement ja venekeelsete dokumentide tõlked P. Freidin. Eestikeelsete dokumentide venekeelsed tõlked valmistasid A. Daukša, V. Fainštein, H. Piirimäe ja A. Einpaul. Saksakeelsete dokumentide tekstid parandas eespoolmärgitud reeglite järgi ortograafiliselt V. Hain, venekeelsete dokumentide tekstid V. Fainštein. Dokumentide masinakirjalised koopiad valmistas O. Sarmulin.

Toimetaja

ПРЕДИСЛОВИЕ

Волнения 1858 г. и известная «Война в Махтра» — важный этап борьбы эстонских крестьян против феодально-крепостнического гнета.[1] В конце XVIII века в прибалтийских губерниях усиливается классовая борьба крестьянства. С этого времени берет свое начало непрерывная цепь широких крестьянских волнений, продолжавшихся до середины XIX века. Волнения 1858 г. были последним и решающим ударом по феодально-крепостническим производственным отношениям, которые уже давно тормозили развитие новых производительных сил.

Развитие производительных сил и усиление классовой борьбы крестьянства вынудили правящие классы вступить на путь буржуазных реформ. В 60—70-х гг. XIX века на смену феодальной формации в Эстонии пришла капиталистическая формация.

Настоящим томом Центральный государственный исторический архив Эстонской ССР и Институт истории Академии наук Эстонской ССР открывают серию публикаций, посвященную крестьянскому движению в Эстонии во второй половине XVIII и в XIX веке.

Территория нынешней Эстонской ССР представляла собой в XVIII в. и в первой половине XIX в. сельскохозяйственный район, где в помещичьих имениях было относительно развито товарное производство. Помещики эксплуатировали здесь крестьян при помощи барщины, удельный вес денежной и натуральной аренды был очень невелик. Нигде во всей царской России не было столь тяжелой барщинной эксплуатации крестьян, как в Эстляндии. Классовый антагонизм обострялся национальными противоречиями.

В конце XVIII века начался в Эстонии окончательный, но мучительно затяжной кризис феодально-крепостнического строя. Развитие торговли, возникновение промышленности и, наконец, развитие производительных сил в самом сельском хозяйстве Эстонии все больше придавали ему характер товарного произ-

[1] Обзор вышедшей до настоящего времени литературы о крестьянских волнениях 1858 г. см. — J. Kahk, 1858. aasta talurahvarahutused Eestis. Mahtra sõda, Таллин, 1958, стр. 6 — 18.

водства. Все ожесточеннее становилась конкуренция на внутреннем и внешнем рынках при продаже продуктов сельского хозяйства. Это толкало помещиков Лифляндии и Эстляндии на путь нововведений в сельском хозяйстве. В последней трети XVIII в. на мызах началось массовое винокурение для рынка. В 30-х гг. XIX в. широкое развитие получили выращивание картофеля и льноводство, на полях появился клевер, на мызах стали разводить тонкорунных овец. Развитие производительных сил в сельском хозяйстве требовало применения сельскохозяйственных машин и наемного труда. Но хозяйство мыз базировалось по-прежнему на барщине.

Выступая на рынке, мыза уже была вовлечена в сферу торгово-денежных отношений, а на ее полях по-прежнему господствовала система феодально-крепостнического принуждения. В то время как помещик был уже заинтересован в увеличении производства и получении наиболее высоких прибылей, на его полях все еще работали примитивными сельскохозяйственными орудиями, на изнуренных крестьянских лошадях ненавидящие мызную работу барщинники.

Барщинная система господствовала и после законов 1816—1819 гг., когда эстонские крестьяне формально были освобождены от крепостной зависимости. И после этих реформ дворохозяин мог сменить арендуемый участок лишь при согласии на это двух помещиков (прежнего и нового). Переселение в другие губернии и города и вообще избрание такого занятия, которое не было бы связано с сельским хозяйством или каким-нибудь другим образом «не приносило бы пользы мызе», были «Положением для эстляндских крестьян 1816 г.» запрещены (ст. 27, 585—587). Само собой разумеется, что в таких условиях заключаемый с дворохозяином «свободный» арендный договор на деле диктовался помещиком. Батраков и батрачек, а также и разоренных дворохозяев помещики могли направлять на работу в принудительном порядке. В таких условиях помещикам легко было сохранять барщинную систему.

В условиях сохранения барщины имелась возможность осуществлять и на самом деле осуществлялись такие нововведения, как более целесообразная перепланировка мызных полей и разные мелиоративные работы. Но идти дальше по пути усовершенствования сельского хозяйства было невозможно. Для широкого применения новых сельскохозяйственных орудий, развертывания рентабельного и разностороннего хозяйства рамки барщинной системы были слишком тесными. Ненавидящие мызную работу барщинники не хотели и не умели работать более усовершенствованными сельскохозяйственными орудиями, изнуренным крестьянским лошадям не под силу было тянуть плуги для глубокой вспашки.

Если мызное хозяйство из-за сохранения барщинной аренды оказалось в тупике, то хозяйство хуторов — буквально на грани

разорения. Жестоко угнетаемый помещиком крестьянин не имел возможности приобрести себе новый сельскохозяйственный инвентарь. Крестьянин не был заинтересован в увеличении доходности своего хозяйства, ибо он знал, что это повлекло бы за собой увеличение помещиком его повинностей.

В XVII и XVIII веках барщинные повинности крестьян увеличивались. Начиная с XVII столетия с крестьянских хуторов стали требовать, в дополнение к ординарной барщине, выполнения и экстраординарной, или вспомогательной барщины (о видах барщинных повинностей см. вводную часть примечаний). Но размеры вспомогательной барщины были еще в конце XVIII века довольно неопределенными. Как указывает в своем содержательном исследовании М. Степерманис, в конце XVIII века продолжалась ожесточенная борьба между помещиками, желающими всячески увеличить размеры вспомогательной барщины, и сопротивляющимися этому крестьянами.[2] К началу XIX века величина вспомогательной барщины в известной степени стабилизировалась, но она осталась для крестьян самым ненавистным видом барщины, ибо отнимала у крестьянских усадеб рабочую силу в самый напряженный период полевых работ.

Выступая в 1858 г. против барщины и особенно против вспомогательной барщины, эстонские крестьяне боролись против стремления помещиков крепостническими методами повысить товарность своего хозяйства.

В середине XIX века пороки барщинной системы чувствовались все острее. Большинство прибалтийско-немецких помещиков надеялось в 50-х годах XIX в. преодолеть эти трудности не путем отказа от переживших свое время барщинных отношений, а только некоторым «исправлением» и модернизацией их.

Прокатившееся в 40-х годах XIX в. могучее антифеодальное крестьянское движение в южной Эстонии принудило помещиков пойти на некоторые уступки.[3] Положение для крестьян Лифляндской губернии 1849 г. предусматривало более благоприятные условия для развития денежной аренды и приобретения крестьянами хуторов в собственность. К выработке такого же крестьянского Положения в середине 40-х годов приступило и эстляндское дворянство.

Но после 1848 г., когда волнения крестьян в Лифляндии были подавлены, когда реакция во внутренней политике царизма усилилась еще больше и царское правительство вообще отказалось от попыток регулирования аграрных отношений, помещики Эстляндской губернии решили, что такие уступки уже излишни. Начиная с ландтага 1848 г., дворянство стало настойчиво пропагандировать идеи о том, будто «опыт показал, что барщина яв-

---

[2] См. M. Stepermanis, Zemnieku nemieri Vidzēmē 1750—1784, Rīgā 1956.

[3] См. H. Kruus, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail, Tartu 1930.

ляется для крестьян совсем не такой вредной, как до сих пор полагали» и будто «быстрый переход к крестьянской земельной собственности абсолютно невозможен». Вместо передачи земли крестьянам, по мнению дворянства, надо было просто установить отношения «наследственной аренды», т. е. сохранить барщину путем некоторых несущественных ее «исправлений».

Выработка нового Положения о крестьянах Эстляндской губернии 1856 г. началась в то время, когда напуганные волнениями 40-х годов помещики готовы были сделать некоторые уступки требованиям крестьян и развивающемуся капитализму. Но окончательное содержание и форма были приданы Положению тогда, когда в аграрной политике дворянства одержало верх упомянутое выше крайне реакционное направление. Здесь нет возможности подробнее охарактеризовать Положение о крестьянах Эстляндской губернии 1856 г., содержание которого уже в силу указанных выше обстоятельств стало очень противоречивым. [4] Но надо остановиться на вопросе регулирования этим Положением размеров барщинных повинностей, ибо оно сыграло известную роль при возникновении и развитии волнений и в документах об этом много говорится.

При подготовке Положения о крестьянах 1856 года помещики Эстляндии подняли большую шумиху вокруг своей «благородной уступки», которая якобы состояла в том, что новое Положение уменьшало повинности крестьян на 26—27 процентов. Об этой 26—27-процентной уступке неоднократно говорилось на ландтаге и в аграрных комиссиях, образованных дворянством. [5]

По данным анкетного опроса, проведенного эстляндским дворянством в 1839 г. по 211 имениям, размер барщинных повинностей шестидневного хутора составлял 580 рабочих дней в год. Эта цифра делилась на 310 конных (53,6%) и на 147 пеших дней (25,25%) постоянной барщины и на 28 конных (4,83%) и на 95 пеших дней (16,32%) вспомогательной барщины. [6] Ст. 127 Положения о крестьянах 1856 г. предусматривала, что шестидневный хутор должен отбывать в год 500 дней постоянной и вспомогательной барщины. Таким образом, барщинные повинности крестьян уменьшились бы в действительности при проведении в жизнь ст. 127 не на 26—27 процентов, а только на 14 процентов. Размеры барщинных повинностей, таким образом, уменьшились бы приблизительно на величину вспомогательной барщины. Так как в Положении вспомогательная барщина прямо

---

[4] См. об этом Eesti NSV ajalugu, I kd., toimetanud A. Vassar, Tallinn 1955, lk. 635—638.

[5] См. A. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, Reval 1901, S. 218—225.

[6] См. J. Kahk, Talupoegade teokoormiste suurusest Põhja-Eestis 1796. ja 1839. a. mõisa-ankeetide andmeil, «Известия Академии наук Эстонской ССР. Серия общественных наук», 1957 г., нр. 2, стр. 188.

не упоминалась, то крестьяне в 1858 г. стали говорить об отмене вспомогательной барщины. Но в 50-х годах помещики не хотели уже идти даже на эту маленькую 14-процентную уступку. Чтобы избежать этой уступки, они стали на путь фальсификации текста Положения.

По Положению о крестьянах 1856 г. помещик не имел больше права присоединять к мызным полям находившиеся в пользовании крестьян арендные участки. Эту «крестьянскую арендную землю» он мог в будущем только сдавать в аренду или продавать в собственность крестьянам (см. также комментарий № 94). В начале Положения много говорится об обмере и выделе из состава мызных земель крестьянской арендной земли. Имеющаяся в этой части ст. 33 сформулирована в русском официальном издании Положения следующим образом: «До окончания выдела и размежевания крестьянская арендная земля остается без перемены в т о м с о с т а в е (разрядка наша. — Ю. К.), в котором она находилась в арендном владении крестьян 9 июня 1846 г.» (9 июня 1846 г. царь Николай I утвердил принципы подготавливаемого Положения — Ю. К.).[7] Но помещики Эстляндии знали очень хорошо, что на практике будут руководствоваться немецким изданием Положения. Слово «состав» можно перевести на немецкий язык двумя словами — «Zusammensetzung» и «Bestand». В настоящем случае смысл фразы требовал употребления слова «Zusammensetzung». Но в немецком издании Положения было употреблено слово «Bestand», которое в данном контексте приобрело значение слова «состояние».

Ст. 33 в немецком переводе гласит: «Bis zur Beendigung der Abteilung und Vermarkung bleibt das Bauerpachtland unverändert in dem B e s t a n d e (разрядка наша. — Ю. К.), in welchem es sich am 9. Juni 1846 im Pachtbesitz des Bauerstandes befand».[8]

Чего добивались помещики подделкой перевода, ясно видно из чрезвычайно «свободного перевода» этой же статьи в эстонском издании: «До тех пор, пока полностью не закончится разграничение и установление межевых знаков, крестьянская земля остается в том з а к о н е (здесь и далее разрядка наша. — Ю. К.), в каком она н а х о д и л а с ь 9 июня 1846 г. н а аренде или б а р щ и н е в руках крестьян».[9]

Таким образом, ст. 33 неожиданно приобрела весьма широкое значение. Теперь имелась возможность истолковать ее так, что не только размеры земли, которая находилась в распоряжении крестьян, но и величина и порядок отбывания мызных повинностей (аренда и барщина) остаются без изменения до окон-

---

[7] ПСЗ II, т. XXXI, отд. 1, стр. 408—409.
[8] Ehstländische Bauer-Verordnung, Reval 1857, S. 4.
[9] Eestimaa Talorahwa Seadus, Tallinn 1858, lk. 3.

чания кадастрации мыз. Получилось, что ст. 33 свела на нет то регулирование барщинных повинностей, которое предусматривалось ст. 127 этого же Положения. О том, что помещики для обоснования отказа от ранее обещанных уступок пользовались именно этой подделкой, свидетельствуют несколько документов 1858 г. (см. например док. № 4). На ст. 33 ссылались и гакенрихтеры, когда требовали уплаты аренды по-старому.[10]

Вся эта махинация произведена была по-видимому под таким покровом тайны, что ее результаты первоначально явились неожиданностью даже для некоторых местных правительственных чиновников. Характерно, что советник губернского правления Ф. Г. А. фон Швебс еще в начале мая 1858 г. был убежден, что статьей 33 нового Положения нельзя оправдать отсрочку уменьшения барщины, ибо эта статья переведена неправильно и кроме того расположена в таком месте Положения, где вообще не говорится о б а р е н д е крестьянских земель (см. док. № 7). Но это не мешало Швебсу позднее энергично руководить подавлением крестьянских волнений.

Уже в 1857 г. слухи о вырабатываемом для российских крестьян новом Положении (о реформе 1861 г.) вызвали возбуждение среди крестьян Эстляндии. Распространялись наивные слухи о том, что «царь дает крестьянам свободу и землю». Крестьянство Эстляндской губернии с нетерпением ждало опубликования нового местного крестьянского Положения, надеясь, что оно уменьшит тяжелые барщинные повинности. Когда 23 апреля 1858 г. новое Положение наконец было роздано и помещики и пасторы сообщили крестьянам, что барщинные повинности, в том числе и вспомогательную барщину, необходимо отбывать в прежних размерах, разразилась буря негодования. Опубликование нового Положения было также связано с некоторой административной путаницей (см. док. № 1—3). Весной 1858 г. стала выходить крестьянская газета «Maa Walla Kuulutaja», в первом номере которой также не говорилось об отсрочке уменьшения барщинных повинностей.

Все это явилось поводом для антифеодальных выступлений крестьянства, причины которых заключались в жестоком феодально-крепостническом угнетении крестьян помещиками, в остром конфликте между новыми производительными силами и отжившими производственными отношениями.

Первое открытое выступление крестьян произошло в имении Аувере Вайвараского прихода, находившемся вблизи границы с Петербургской губернией. Выступление крестьян было подавлено с помощью воинской части.

В последние десять дней мая месяца начался массовый отказ крестьян от вспомогательной барщины. Выступления кре-

---

[10] ЦГИА ЭССР, ф. 905, оп. 1, д. 7, л. 29.

стьян имели место в 18 имениях Штранд-Вирляндского, Ост-Ервенского и Зюд-Гарриенского гакенрихтерских участков. Местные власти решили и в Харьюском уезде использовать военную силу для подавления крестьянских волнений. 25 мая из Таллина выступили две роты резервного батальона Ладожского полка, которые под командой чиновников из помещиков стали поркой принуждать крестьян к повиновению. Зверства, учиненные этими экзекуционными воинскими командами, и послужили поводом героического восстания эстонских крестьян 2 июня 1858 г. в Махтра.

Документы, говорящие о восстании в Махтра, разносторонне отражают классовую борьбу крестьян. Они рассказывают о героизме крестьян, шедших с голыми руками против вооруженных солдат. Ненависть к помещикам дошла до того, что крестьяне готовы были разбить и уничтожить все вещи, принадлежавшие помещикам. Документы говорят о том, что крестьяне считали своими врагами помещиков, гакенрихтеров и офицеров (см. док. № 39). После прямого столкновения солдаты, хотя и имели оружие, не проявили никакого желания «охотиться» за крестьянами. Со своей стороны крестьяне также не проявляли никакой враждебности к солдатам (см. док. № 45).

Восстание в Махтра вдохновило крестьянство на дальнейшую борьбу. После краткого перерыва, в конце июня начались новые волнения, захватившие теперь восточную часть Харьюского уезда, Ярваский уезд, о. Хийумаа и прибрежную часть Ляэнеского уезда. В конце июня и в первой половине июля особую активность в борьбе проявили батраки. Барщинники не позволяли больше мызным надсмотрщикам подвергать их побоям, выгоняли надсмотрщиков с поля или сенокоса и произвольно уменьшали дневные уроки на мызном поле, заявляя при этом, что «они сами возьмут себе это право». В середине июля в связи с началом жатвы в имениях снова имели место массовые отказы крестьян от вспомогательной барщины. Был ряд очень острых столкновений между крестьянами и местными властями (в Маарду, Колга, Путкасте). Для усмирения крестьян в центры выступлений посылались воинские части, которые подвергали порке и арестовывали массу крестьян. В результате этих жестоких мер стихийная борьба крестьян была подавлена.

В 1858 г. на территории Эстляндии крестьяне выступили против помещиков более чем на 75 мызах. Основной силой в волнениях являлись батраки и крестьяне, арендовавшие свои хутора на условиях барщины.

Общую картину крестьянских волнений 1858 г. конкретизируют публикуемые ниже документы.

Крестьянские волнения 1858 г. в Эстляндии уже давно оцениваются советскими историками как одно из тех проявлений классовой борьбы, которые являлись важнейшей составной частью революционной ситуации в царской России на рубеже

50-х и 60-х гг. XIX века.[11] По данным М. В. Кукушкиной, в великорусских губерниях в 1856 г. имели место 20, в 1857 г. — 29, в 1858 г. — 123, в 1859 г. — 49, в 1860 г. — 48 крестьянских волнений.[12] Эти данные показывают, что прокатившиеся в 1858 г. в Эстляндской губернии свыше 75 крестьянских волнений представляют собой достойный вклад маленького народа в общую борьбу народов царской России против помещиков и царизма. Главное историческое значение крестьянских волнений 1858 г. в Эстляндии состояло в том, что они были одним из звеньев в том «историческом выступлении»[13] народных масс, которое заставило господствующие классы отказаться от барщинно-крепостнической эксплуатации крестьянства. В 60-е годы XIX столетия господствующие классы вынуждены были вступить на путь буржуазных реформ во всей Российской империи, в том числе и в прибалтийских губерниях.

Публикуемые в настоящем сборнике документы рисуют не только картину волнений 1858 г., но дают определенное представление о всей этой эпохе. Здесь можно указать только на некоторые проблемы, освещенные материалами данного сборника. Особая ценность публикаций исторических источников в том именно и состоит, что каждый исследователь или читатель может обнаружить в них новые, до сих пор незамеченные, но интересные стороны рассматриваемых явлений.

Своим бесстрастным «канцелярским» языком документы рассказывают нам о том, до каких зверств в ходе классовой борьбы дошли господствующие классы. Об этом говорят протоколы о действиях экзекуционных команд и решение военного суда, которым были приговорены к расстрелу ни в чем не повинные люди (см. док. № 62 и комментарий № 175).

Но еще более ценными являются содержащиеся в документах материалы о главном герое этих событий — о крестьянстве. Дать представление об экономическом и социальном положении крестьянства является задачей специальных публикаций. Попытка дать в рамках одной публикации полный обзор как положения, так и классовой борьбы крестьян может легко привести к неполному освещению обоих вопросов. Но до некоторой степени о положении крестьян рассказывают и документы, опубликованные в настоящем сборнике.

Документы и материалы дают нам ряд живых примеров «горькой доли» крестьян, на которую жаловались Ханс Терциус

---

[11] История СССР, т. II — Россия в XIX веке..., под редакцией М. В. Нечкиной, Москва 1954, стр. 365.

[12] М. В. Кукушкина, Движение помещичьих крестьян в великорусских губерниях в 1856—1860 гг. — Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Ленинград, 1952 (рукопись хранится в Московской публичной библиотеке им. В. И. Ленина), л. 122.

[13] В. И. Ленин, Соч., т. 21, стр. 190.

и Мадис Веймер (см. док. № 29). Крестьяне имения Таммик не могут весной обработать свои поля, ибо вся рабочая сила направлена на мызу, в имениях Ания и Пенинги по той же причине у крестьян в июле месяце осыпается хлеб (см. док. № 13, приложения №№ 6 и 8). В Ляэнеском уезде царивший в селах голод пугает даже солдат царской армии, которые привыкли довольствоваться весьма скудными пайками (см. док. № 118).

Документы о классовой борьбе крестьянства рисуют ряд конкретных «картин деревенской жизни», освещенных как с точки зрения социальных отношений, так и этнографии.

Отношения между дворохозяином и батраком встают перед нами в документах во всей своей сложности и конкретности. С одной стороны, и те и другие в глазах мызы — бесправный рабочий скот; вместе идут они в имение возить навоз, одинаково их там ругают и избивают. Но как только они возвращаются из имения в деревню, они опять становятся хозяином и батраком.

Документы содержат яркие бытовые картины того, как вырабатывались планы антипомещичьих выступлений. Часто происходило это ночью на тайных собраниях на каком-либо хуторе или в корчме, а иногда и днем прямо на мызном поле (см. док. №№ 85 и 86). Коллективным выступлениям против помещиков способствовали сохранившиеся в деревне весьма сильные общинные отношения. Например, крестьяне Моораской волости угрожали одному из их среды, что если он вместе с ними не выступит против помещика, то они не помогут ему покрыть крышу (см. док. № 73). Единодушие при антипомещичьем выступлении подтверждалось рукобитием (см. там же), только в исключительных случаях встречается такой способ как дача подписей (см. док. № 7).

На поведение крестьян в ходе классовой борьбы оказывала иногда влияние и их мелкособственническая психология. Забота о своем «земном достоянии», о судьбе своего хозяйства делала дворохозяина колеблющимся, склоняла его к компромиссам. Дворохозяин Оти Юри Розенмяэ пошел в решающий момент восстания в Махтра к управляющему Розенбергу, чтобы добиться какого-нибудь компромиссного соглашения. Раваскому волостному старшине Супману пришлось потратить много сил, чтобы убедить отдельных колеблющихся дворохозяев в том, что некоторые маленькие уступки со стороны мызы не помогут, что нужно отменить всю вспомогательную барщину (см. док. № 86). Такую же склонность к половинчатому решению проявили и раваские крестьяне (см. док. № 85).

Но тот же самый колеблющийся «хозяин» был способен в ходе борьбы, когда неуступчивость и жестокость господствующих классов и логика событий доводили его до этого, проявлять большое мужество, твердость и самоотверженность. На о. Хийумаа крестьяне сначала хотели получить от помещиков лишь не-

которые облегчения при отбывании барщины. Когда им в этом было решительно отказано, они взяли «свое право сами» и были готовы защищать его от карательного отряда даже с оружием в руках.

С одной стороны, из-за своего положения мелкого собственника или из-за стремления стать когда-либо таковым, крестьянин колебался. С другой стороны, глубокую ненависть к помещикам в сознании крестьян питали мысли о жестоком многовековом гнете и традиции прошлой борьбы. Наряду с наивными надеждами на новое Положение, весной 1858 г. крестьянами стали овладевать и мысли о «войне в Козе-Ууэмыйза» — о героической борьбе против помещиков в 1805 г. (см. док. № 19). Иногда крестьяне говорили своим угнетателям прямо в лицо, что как помещики, так и крестьяне — одинаковые люди, что земля принадлежит крестьянам, а не помещикам (см. док. № 80).

Документы настоящего сборника ярко показывают, что несмотря на довольно глубокую социальную диференциацию эстонского крестьянства, дворохозяева, батраки и бобыли в 1858 г. выступали против помещиков еще единым фронтом.

Большой ценностью публикаций первоисточников является то, что они показывают нам целую галерею живых людей. В этом отношении могут соперничать с ними лишь литературные произведения. Наряду с положительными образами в этой галерее встречаются и отрицательные. Со страниц данного сборника перед нами встают колеблющиеся и трусливые крестьяне, которые только под нажимом других принимают участие в антипомещичьем выступлении (см. док. № 95 и др.); лицемеры, которые обещают совместно с другими не отбывать вспомогательную барщину, а сами посылают своих батраков на мызу (см. док. № 76); слезливые подхалимы, как аувереский крестьянин Иозеп Пылло (см. док. № 7). Все эти человеческие слабости бледнеют в сравнении с массовым героизмом, проявленным крестьянами. Подлиза Иозеп Пылло остается ничтожной фигуркой рядом с крестьянином той же деревни Мартом Майором, который жертвует всем своим личным счастьем в неравной борьбе против помещиков. Кийдеваский зажиточный и трусливый крестьянин Михкель ничтожен в сравнении с теми дворохозяевами и батраками, которые, несмотря на зверское избиение, не выдали вожаков выступления.

*

При составлении настоящего сборника и при археографической обработке документов в основу были положены «Правила издания исторических документов», Москва 1955 г. По некоторым конкретным вопросам указанные правила не давали ответа, пришлось искать и находить конкретные решения для данного сборника.

О крестьянских волнениях 1858 г. сохранилось довольно много документов. Делопроизводство 1858 года департамента исполнительной полиции министерства внутренних дел, крестьянского отделения управления генерал-губернатора Лифляндии, Эстляндии и Курляндии, канцелярии эстляндского губернатора; маннгерихтов и специальной следственной комиссии, занимавшихся подавлением крестьянских волнений и судебным расследованием, в основном сохранилось. Потеряны, к сожалению, материалы жандармского отделения Эстляндской губернии. Еще больше приходится сожалеть, что из одиннадцати действовавших в то время гакенрихтеров протокольные книги за 1858 г. сохранились только у одного (Ост-Ервенского) гакенрихтера. Из материалов других гакенрихтеров сохранилась только их переписка с губернским правлением. Насколько малозначащими являются эти материалы в сравнении с протоколами, видно из сопоставления опубликованных в третьей части сборника материалов по уезду Ярвамаа с материалами по другим уездам.

При выявлении и отборе материалов мы старались найти и опубликовать в первую очередь те документы, в которых говорится о главном герое этих событий — о крестьянстве. В сборнике опубликованы в основном такие документы, в которых конкретно говорится о положении или о деятельности крестьян: протоколы допросов, обширные рапорты и письма. Особенно ценными оказались при этом протоколы допросов, ибо в них можно найти, при критическом и подробном анализе источников, точку зрения и самих крестьян. Документов, говорящих о действиях аппарата власти господствующих классов, мы старались публиковать как можно меньше. Поэтому большинство публикуемых документов извлечено из Центрального государственного исторического архива ЭССР, ибо в нем наиболее сохранились документы первой категории. Выявление производилось также и в центральных государственных архивах в Ленинграде и Москве, но эти материалы в основном повторяли хранящиеся в республиканском архиве материалы или принадлежали к второй категории. Имеющиеся в центральных архивах материалы использовались поэтому главным образом для комментариев.

Документы, исходящие от органов власти господствующих классов, с одной стороны, характеризует большая тенденциозность, с другой стороны, они содержат точные фактические данные об отраженных в них событиях, причем эти данные обычно трудно найти в каком-либо другом источнике.

Правильно понять и критически проанализировать документы читателю помогут комментарии. Кроме того, в конце сборника приложены материалы, исходящие из демократического лагеря — от крестьян и демократической интеллигенции. Последние выявлены главным образом из фондов Литературного музея им. Ф. Р. Крейцвальда Академии наук ЭССР. Надеемся, что некоторое «уравновешивание» документов, исходящих от ор-

ганов господствующего класса, материалами из демократического лагеря станет традицией начатой серии. Но этими приведенными в конце сборника материалами надо все-таки пользоваться как приложениями к документам, освещающим соответствующие события. Встречающиеся в приложениях фактические неточности и ошибки легко обнаруживаются при сопоставлении с соответствующими документами и комментариями к ним.

Количество документов, выявленных лишь в Центральном государственном историческом архиве ЭССР, достигает приблизительно 1950 (в том числе четыре толстые протокольные книги общим объемом в 885 страниц), из которых в настоящем сборнике опубликовано только 118 документов.

Все документы и материалы в настоящем сборнике публикуются впервые. Заметки волостного старшины Ханса Терциуса, которые приводятся как приложение нр. 3, были в конце 1900 г. в тогдашних эстонских газетах опубликованы в виде неточного и неполного пересказа, составленного журналистом Г. Э. Луйга (см. «Постимеэс», 2—4 ноября 1900 г., «Сакала», 22 и 28 ноября 1900 г. и «Валгус», 5 декабря 1900 г. и 2 и 9 января 1901 г.). И. Рейнталь в своей вышедшей в 1923 небольшой книжке о крестьянских волнениях 1858 года[14] приводит эстонский текст окончательного судебного приговора по делу о восстании в Махтра и эстонские переводы описаний событий 1858 года из хроник некоторых близлежащих церквей. Материалы, опубликованные И. Рейнталем, в настоящем сборнике не помещены.

Для подавления крестьянских волнений в 1858 г. в распоряжение местных полицейских властей — гакенрихтеров — неоднократно посылались воинские части. Дважды — в конце мая в южную часть Харьюского уезда и с 17 по 24 июля на о. Хийумаа и в прибрежную часть Ляэнеского уезда — посылались специальные карательные отряды, которые не подчинялись местным полицейским властям, а действовали под руководством представителей губернского правления и дворянства. Протоколы о действиях этих карательных отрядов (док. №№ 91—95 и 98—100) содержат конкретные данные о крестьянских волнениях.[15]

---

[14] Joh. Reinthal, Mahtra sõda. Talurahva rahutused Põhja-Eestis teise maareformi teostamise puhul, Tallinn 1923.

[15] При этом следует отметить, что в обоих случаях губернские власти грубо нарушили нормы даже тогдашних крепостнических законов, на что должен был обратить внимание губернский прокурор барон Штакельберг (ЦГИА ЭССР, ф. 21, 1858 г., д. 1352, лл. 13—14). По указу 9 августа 1826 г. приговоры военных судов при таких карательных отрядах, по которым крестьяне подвергались телесному наказанию, утверждались губернатором; но если число наказываемых превышало девять, то эти приговоры утверждались самим царем. В южной части Харьюского уезда карательные отряды секли крестьян без всякого утверждения приговоров со стороны губернатора; в Ляэне-

Сразу после восстания 2 июня, когда крупные новые воинские части приближались к им. Махтра (см. подробнее док. №№ 51, 52, 54, 55, 57, 58 и комментарий № 69), следовавшие вместе с войсками чиновники губернского правления стали проводить следствие и допрашивать арестованных крестьян.[16] Протоколы «предварительного следствия» с 3 по 26 июня составлял чиновник особых поручений губернского правления К. Штейнбах. От страха и напряженной работы, вызванных восстанием в Махтра, Штейнбах временно лишился рассудка.[17] Впоследствии по черновиками Штейнбаха секретарь губернского правления Ф. Лампе составил новые протоколы допроса, а черновики Штейнбаха были уничтожены. Единственной ли причиной этого было то, что результаты работы помешанного Штейнбаха действительно нельзя было использовать? Может быть, дело заключалось в том, что Штейнбах с излишней точностью протоколировал материалы, компрометирующие некоторых помещиков и местные власти? Характерно, что как материалы «предварительного следствия», так и более поздние содержат очень мало данных, например, о таком в известной степени компрометирующем местные власти событии, как зверская порка крестьян в Хабая. В данном случае важно констатировать, что самые близкие по времени к восстанию протоколы «предварительного следствия» (ф. 29, оп. 7, д. 535/1) сохранились в обработанном местными властями виде.

Позже следствие по делу о восстании в Махтра было передано специальной следственной комиссии, образованной 3 июля губернатором. В состав комиссии вошли уездный депутат А. Пален (председатель), старший секретарь Эстляндского губернского правления Ноттбек, секретарь эстляндского дворянства граф Мантейфель (члены) и секретарь Эстляндского губернского правления Ф. Лампе (протоколист). Сначала комиссия работала в им. Пурила, затем в Таллине. Комиссией были допрошены все обвиняемые и свидетели по делу о восстании в Махтра, и следствие было закончено к 27 сентября. Сосредоточенные в двух толстых томах протоколы допросов с некоторыми приложениями сразу же были переведены на русский язык переводчиком Эстляндского верхнего земского суда Игнациусом (некоторые приложения переводились чиновником губернского правления Н. Фр. Руссовым). Русскими переводами протоколов пользовался военный суд, образованный по распоряжению царя для вынесения приговора по делу о восстании в Махтра. Русские переводы протоколов посылались вместе с приговором во-

---

ском уезде число подвергнутых порке крестьян за один день (24 июля) достигло 42 человек, но никто и не подумал посылать приговоры на утверждение в Петербург.

[16] ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 63—64.

[17] ЦГИА ЭССР, ф. 2054, оп. 1, д. 1993, л. 36.

енного суда в комитет министров и к царю для утверждения приговора.

Таким образом, самые существенные первоисточники о восстании в Махтра — протоколы допросов — имеются в виде двух официальных экземпляров: немецкого оригинала и русского официального перевода. Нужно подчеркнуть, что русский перевод по содержанию равноценен оригиналу, ибо его использовали при вынесении и утверждении приговора по делу о восстании наравне с немецким текстом. По точности изложения русские переводы мало чем уступают немецким протоколам. Большинство допрашиваемых (крестьяне и солдаты) давали показания на эстонском и русском языках, поэтому и немецкие тексты протоколов представляют собой в сущности переводы. Чтобы облегчить пользование настоящей публикацией первоисточников в братских республиках, в ней опубликованы русские тексты протоколов (кроме док. № 15) допросов после их тщательной сверки с немецкими текстами.[18] Русские переводы следственных протоколов представляют собой довольно специфическую категорию документов, которая выходит за рамки общепринятой классификации документов. Поэтому в данном случае пришлось условно применить новое название — официальный перевод, — которое использовано и в легендах.

Специальной следственной комиссии, действовавшей под руководством барона Палена, летом 1858 г. было поручено расследовать также и некоторые другие дела о крестьянских волнениях. В этих случаях комиссия передавала протоколы допроса и другие материалы расследования в соответствующий маннгерихт. Следственная комиссия именуется в документах по-разному: «Temporaire Untersuchungs-Commission», «Zur Untersuchung der von der Bauernschaft in Ehstland verübten Excesse niedergesetzte Special-Commission», «Die Commission zur formellen Untersuchung der unter den Bauern Ehstlands stattgehabten Unruhen»; следствие, проведенное комиссией, называется формальным (formelle) следствием. В настоящем сборнике комиссия называется повсюду специальной следственной комиссией, а ее деятельность — следствием.

На допросе крестьян о восстании в Махтра перед ними ставились обычно вопросы, касающиеся всего хода событий, начиная с опубликования нового Положения до столкновения с войсками 2 июня. В разделе «Восстание в Махтра» опубликованы в первую очередь самые типичные, яркие и правдивые извлечения из протоколов этих допросов, ибо опубликование протоколов целиком повело бы к излишним повторениям. Из протокола в этом случае публикуется все то, о чем говорится

---

[18] По тем же соображениям все встречающиеся в сборнике эстонские тексты подлинников снабжены русскими переводами.

в заголовке. В этих случаях пропуск части документа в подстрочных примечаниях не мотивируется.

В основу построения настоящего сборника в первой и во второй части и в приложениях положен принцип хронологии событий. В третьей части материал разбит по тогдашним уездам и в пределах уездов расположен по хронологии событий. Большинство материалов настоящего сборника состоит из следственных протоколов. При размещении таких документов, само собой разумеется, нельзя было считаться с датой составления документов, нужно было исходить из даты событий, отраженных в документах. В подразделе «Война в Махтра» материал расположен следующим образом:

1) первые известия о восстании.
2) ход восстания,
3) непосредственные последствия восстания (разрушения, число жертв),
4) непосредственное воздействие восстания на дальнейшие крестьянские выступления.

В заголовках отдельных документов, как правило, отмечены даты составления документов. В групповых заголовках отмечены крайние даты событий, отраженных в документах.

Язык русских текстов нормирован по вышеуказанным всесоюзным правилам. В текстах русских документов, составленных переводчиками прибалтийско-немецких присутственных мест в 1858 г., много погрешностей против правил построения предложений и грамматики русского языка. При археографической обработке текстов в соответствии с действующими правилами публикации документов мы ограничились лишь исправлением и унификацией орфографии.

При нормировании языка эстонских текстов мы исходили из общих принципов тех же правил и из сложившейся практики. При нормировании немецких текстов — из принятых в 1930 г. немецкими институтами публикации правил, действующих до настоящего времени. [19]

При археографической обработке мы считались с тем, что наряду с текстами подлинников публикуются также эстонские переводы. Поэтому в текстах подлинников фамилии лиц и наименования местностей приводятся в неизмененном виде. Правильные формы этих названий можно найти в соответствующих эстонских переводах.

В немецких документах встречается очень много иностранных слов. Разъяснение всех иностранных слов комментариями привело бы к очень частым перекрестным ссылкам. Поэтому

---

[19] См. Joh. Schultze, Grundsätze für die äußere Textgestaltung bei der Herausgabe von Quellen zur neueren Geschichte, «Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte», Neue Folge..., 43. Band, München und Berlin 1930, S. 345—354.

составлен специальный «Список иностранных и малоизвестных слов».

Часто авторы документов, составленных на русском и немецком языках, для точности сразу же после их перевода приводили в скобках употреблявшиеся крестьянами эстонские выражения. Если перевод оказывался точным, то он в подстрочном примечании данного сборника не повторяется. Если же перевод документа был неточным, то в ссылке приводится более точный русский перевод соответствующего эстонского выражения.

В заголовках документов мы по возможности избегали излишних повторений. В течение всего 1858 г. эстляндским губернатором был Иван (Иоганн) фон Грюневальдт, и указание его имени и фамилии во всех заголовках является нецелесообразным. Также вместо встречающейся в документах длинной официальной формы обращения «эстляндский гражданский губернатор» в заголовках употребляется «эстляндский губернатор».

В заголовках документов приводятся эстонские народные наименования имений, а в скобках одновременно наименования на немецком или русском языке, чтобы не заставлять читателя при пользовании документом терять время на отыскание наименований местностей в топонимическом указателе.

Почти все без исключения публикуемые в настоящем сборнике документы составлены в 1858 г., поэтому в заголовках, как правило, не указывается год, а только число.

Выпуская настоящую публикацию первоисточников, надеемся, что товарищеская критика поможет подготовить следующие тома сборников этой серии в более совершенном виде.

Отбор документов был произведен составителями под руководством редактора настоящего сборника. Археографическая обработка текстов и сверка их с подлинниками выполнена составителями О. Я. Варесом (I часть), В. М. Файнштейном (II часть) и Х. А. Пийримяэ (III и IV части). Список малоизвестных и иностранных слов составил Ю. Кахк, указатели — Х. Нирк и Э. Тяхт. Комментарии составлены В. Файнштейном, Ю. Кахком, Х. Пийримяэ, О. Варесом. Документы с немецкого языка на эстонский перевел Ф. Клемент, с русского на эстонский П. Фрейдин, с эстонского на русский А. Даукша, В. Файнштейн, Х. Пийримяэ и А. Эйнпауль. Огфографические исправления текстов документов на немецком языке произвела В. Хайн, на русском языке — В. Файнштейн.

Редактор

LÜHENDID
СОКРАЩЕНИЯ

Abt. — Abteilung
a. c. — anni currentis
a. h. → h. a.
a. p., a. pr. — anni praesentis või anni praeteriti
Art. — Artikel
c. — currenti
d. d. — de dato
d. J. — dieses Jahres
d. M., d. Mts. — dieses Monats
do — ditto
Ew. — Euer, Eure (Teie — tarvitatakse lühendina tiitlite ees)
Dr. — Doktor
ff. — und folgende
Fr. — Frage
h. a. — hoc anno
h. m. — hujus mensis
Qu., quaest. — quaestio
R. — Rubel
resp. — respektive
R. S. — Rubel Silber
S., Se. — Sein, Seine
secr. jud. — secretarius judicii
S. M. — Silbermünze
Sr. — Seiner
s. s. — siehe sub
St. — sankt
v. — von
v. J. — vorigen Jahres
z. B. — zum Beispiel

вопр. — вопрос
в. пр. — ваше превосходительство
г. — господин, город, год
г. г. — господа
им. — имение
кв. саж. — квадратная сажень
кн. — книга
коп. — копейка
м. — мыза
м. м. — мызы
о. — остров
отв. — ответ
руб. сер. — рублей серебром
саж. — сажень
с. г. — сего года
ст. — статья
т. д. — так далее
т. е. — то есть

I

TALURAHVA RAHUTUSTE ALGUS

1

UUE TALURAHVASEADUSE VÄLJAKUULUTAMINE

Nr. 1.

27. septembril.* — Tsaari tiibadjutant kindral-major N. V. Issakovi märgukirjast Aleksander II-le Eestimaa kubermangus toimunud talurahva rahutuste põhjuste kohta.[1]

В 1846-м году правительство по просьбе помещиков Эстляндской губернии об улучшении быта их крестьян предложило самим владельцам изыскать к тому средства.

Учрежденный с этой целью Комитет [2] из представителей дворянства первоначально предположил облегчить на 25% обязанности крестьян к помещикам, так как личная свобода уже дарована им была в 1816 г. Но это первоначальное предположение силою внешних на Комитет влияний и образовавшихся в самом дворянстве партий стало изменяться по мере приложения принятых начал к самому делу. Характер и направление занятий Комитета и дворянских собраний мало-помалу отклонялись от главной цели возбужденного вопроса, и на этом пути дворянство незаметно пришло к стремлению: внешним видом уступок сохранить на деле, в сущности, все прежние отношения свои к крестьянам. Уступить все или многое на словах и на бумаге и сохранить все или почти все на деле.

Этот способ действия тем более был возможен, что во всех совещательных собраниях, в которых рассматривался и обсуждался крестьянский вопрос, по постоянному отсутствию одного из двух сословий, коих интересы обсуждались, одностороннее направление и умышленное уклонение жизненных сторон вопроса не могли быть своевременно заявлены и обнаружены пред правительством, которое в свою очередь никак не могло

---

* *Märgukirja koostamise daatum teadmata. 27. septembril 1858 esitati ta tsaarile.*

Дата составления записки не установлена. 27 сентября 1858 г. она была представлена царю.

заменить отсутствующую заинтересованную сторону, ибо правительство, утверждающее постановления, и крестьяне, испытывающие всю тяжесть их на плечах своих, не одинаковое имеют средство видеть истину.

Несмотря на личное освобождение крестьян в 1816 г., вольные контракты между ними и владельцами делались на основании преданий прежних барщинных работ. Запрещение выхода из губернии уничтожало на деле свободу располагать личным трудом, ибо на малом пространстве Эстляндской губернии крестьяне, переходя из одной общины в другую и от одного владельца к другому, должны были по необходимости подчиняться условиям, от которых помещики единодушно не отступали.

Сбавка 25% выразилась на деле понижением числа рабочих дней с 600 на 500, т. е. на $^1/_6$ долю в полном участке, данном крестьянскому хозяину; по этой пропорции уменьшение сделано и в других участках.

На словах и на бумаге это облегчение казалось весьма значительным, а на деле и в сущности оно не представляло ровно никакого облегчения, ибо число 600 дней работы, назначенное прежним Положением, было так велико, что оно никогда в действительности и прежде не отбывалось и не требовалось.[3]

В течение 10 лет (с 1846 до 1856 г.) Комитет занимался, таким образом, составлением Положения, имея главной целью не столько разрешить вопрос, сколько благовидно обойти его.

Комитет, без сомнения, чувствовал, что ясность и определительность текста самого Положения могли легко обнаружить пред правительством ничтожность сделанных улучшений и открыть затаенную мысль составителей Положения, вот почему Комитет признал нужным дать труду своему по наружности такой объем и такую форму, которые, с одной стороны, объяснили бы важность и продолжительность существования Комитета, а с другой, в массе законоположений, разделенных на главы, отделы и параграфы, не дозволили бы разобрать настоящее дело.

Стоит только поверхностно взглянуть на Положение, изданное для Эстляндской губернии, чтобы убедиться, что нельзя было без умысла дать законоположению, писанному для уразумения простого народа, форму и объем, менее сообразный настоящей цели.

Чего нет в этом Положении? И учреждения судебных и полицейских мест, и Устав судопроизводства, и Устав полицейский, и законы, определяющие частные права крестьян, и Устав о школах, и Устав полицейской медицины, и устав со штатом Комиссии регулирования, и подробная межевая инструкция и ко всему этому еще огромное количество всяких таблиц и форм различных бумаг и даже список 300 сортов трав, растущих на лугах Эстляндской губернии, с латинскими названиями, из коих половина, как оказывается по справке, вовсе не растет в Эстляндии.

Все эти уставы и регламенты перепечатаны из Положения 1816 года без существенного изменения.

Какая же могла быть цель внесения их в Положение, в котором правительство ожидало, а народ жаждал найти для себя новые облегчительные начертания и правила?*

В то время как владельцы, таким образом, в течение 10 лет занимались изданием книги в 1315 параграфов со множеством приложений, посмотрим, что делали крестьяне и с какими чувствами и надеждами ожидали они появления этой книги.

Тягость зависимости крестьян от землевладельцев в Остзейском крае вообще, а в Эстляндии в особенности, не может быть сравнена с крепостной зависимостью наших крестьян от помещиков.

Личная свобода там не только не умеряет зла, но, напротив, усиливает его, предоставляя землевладельцу de facto** полную над крестьянами власть, слагая с него de jure*** всякую к нему обязанность.

Исторические причины и племенное различие безвозвратно разорвали связь между сими двумя сословиями, и в тех случаях, когда у нас столкновение противоположных интересов умеряется нравственным союзом патриархальных отношений, там мертвая буква закона заменяет эту связь всегда в ущерб слабого и беззащитного.

Понятно, что эстляндские крестьяне чают из роду в род избавления их от гнета землевладельцев и что как бы грубы и невежественны они ни были, им доступна осязательно истина, что спасение их зависит от правительства, ибо интересы их, как живущих по необходимости на чужой земле, не совместны с интересами владельцев этих земель, ибо без поземельной собственности положение их не улучшится, а дать им землю — значит отнять ее от помещика.

Простые и осязательные мысли сии с давних пор бродят в умах эстонцев, а в последние 10 лет, зная о намерении правительства улучшить их быт, мысли их стали принимать более определительную форму и высказываться в слухах, будто существует условие, сделанное в эпоху присоединения к России Эстляндии, по которому помещикам предоставлялось право пользоваться землей только в течение 140 лет, и что срок этот кончается, что производимая в последнее время в Эстляндии тригонометрическая съемка есть не что другое, как измерение

---

* Нельзя себе объяснить, от чего был упущен столь счастливый и редкий случай: вставить изменение поземельных прав, всегда столь деликатное, в готовую уже раму прочных гражданских постановлений, давно в стране существующих. *(Dokumendi märkus. Примечание документа).*

** *Faktiliselt.*
Фактически.

*** *Juriidiliselt.*
Юридически.

земли для возвращения ее им, и со всем этим указывалось определительно на те льготы и прямые облегчения в труде, которые неминуемо будут им сделаны. Эти облегчения представлялись воображению крестьян так же ясно, как ясен им ежедневный усиленный труд, сам собою не улучшающий их быта.

Всякое изменение, не могущее быть переложено прямо на число дней барщинных или на рубли оброка, не могло, конечно, иметь для них никакого смысла.

Итак, в минуту развязки взаимных поземельных интересов, при вековой скрытой борьбе, оба сословия явились пред правительством с затаенными мыслями и надеждами.[4] В одном только оба эти сословия сходились — это в убеждении, что интересы их не совместны.

Посмотрим теперь, какую обстановку неотстраненные вовремя мелкие случайности и рутинное равнодушие исполняющих придали правительству пред лицом этих двух тяжущихся сословий.

Новое Положение прислано было в Ревель в 1856 г. На перевод его на немецкий и эстонский языки и на напечатание в большом количестве экземпляров употреблено почти два года.[5]

Крестьяне знали о времени присылки указа, но, не ведая формальностей и исполненные недоверия, думали, что он не объявляется долго потому, что помещики долго задерживают его, переменяя и переделывая Положение в свою пользу.

Наконец наступило время объявления нового Положения народу.

Чем торжественнее обстановка объявления закона, тем естественнее в понятиях каждого представляется важность и значение его. В этом отношении было сделано все, отчасти намеренно, отчасти случайно, чтобы отнять у самого недоверчивого человека всякую возможность сомневаться в том, что имеющий объявиться закон полагает новую эру в будущих отношениях сословий.

Прежде всего приступили к мерам приготовления народа к восприятию ожидаемых им благ.

Предположено было сделать к народу воззвание. Воззвание это, однако же, как могущее породить в народе надежды и требования, никогда не осуществимые, по представлению дворянства, хотя и не было обнародовано, но, без сомнения, списки с оного разошлись чрез мелких чиновников и сделались известными.

Потом предположено было сделать всенародное объявление о новом Положении в церквах. При этом пасторы сочли нужным приготовить к сему объявлению прихожан и говорили им о новом Положении не как о простом изменении старого, но как о даре, от которого немедленно жизнь их станет счастливее.

Некоторые пасторы простерли свое рвение до того, что творили благодарные молитвы за дарованные крестьянам льготы,

сами, впрочем, не зная, в чем они состоят. Другие, чтобы придать объявлению значение более глубокомысленное, выражались так: «Вам будет объявлен в будущее воскресенье новый закон, который имеет целью улучшить ваш быт сколько возможно, этот закон налагает на помещиков значительную тягость и большие обязанности».

Народная газета «Вестник» [6], издающаяся для разъяснения крестьянам их интересов, за несколько дней до объявления закона неосторожно и неясно напечатала в своих столбцах о прекращении с 23-го апреля старого экономического порядка и о вступлении в новый в силу нового Положения.

Самый день 23 апреля для обнародования Положения был выбран неосторожно: этот день служит по обычаям страны началом экономического года и им кончаются старые контракты и начинаются новые, а потому крестьяне не могли не понять, что пользование выгодами нового Положения начнется немедленно с того же дня.

Затем объявление в церквах было также отменено, а предположено было объявить в судах чрез заседателей.

Потом разнесся слух, что и это распоряжение отменено, а что просто объявление будет сделано сельским старшинам.

Возбудив таким образом и ожидание и подозрение народа и настроив воображение его, местные власти, наконец, допустили крестьян до чтения сего давно чаемого Положения. Им дали в руки толстую книгу, спещренную параграфами, ведомостями и таблицами, предоставя самим им оценить результат отеческого попечения о них помещиков.

Тяжелая минута разочарования приближалась, но крестьяне еще оставались спокойны и за разъяснением того, чего не находили совсем или не понимали в новом Положении* [7], обратились с просьбой к пасторам и некоторым помещикам.

Пасторы и помещики объяснили крестьянам, во-первых, что облегчительные изменения должны быть согласно Положению сделаны в течение 10 лет по участкам, во-вторых, что этому изменению должно предшествовать измерение земли и оценка ее посредством кадастра.

На это крестьяне возражали: во-первых, что 10-летний срок уже давно прошел, ибо уже с 1846 г. знали, что составляется Положение [8], и, во-вторых, измерение земли также уже сделано, ибо они сами видели, как этим занимались топографы (тригонометрическая съемка).

---

* В числе нововведений, предписанных в сем Положении, замечательно введение измерения земли на русскую десятину. В ту минуту, когда крестьянину нужно сообразить, в чем именно изменяются его прежние обязанности и в какой мере сокращается его обязательный труд, чуждая и вовсе незнакомая ему единица измерения путает все его понятия и мешает всякому соображению. Что если бы нам внезапно приказано было при наделении крестьян землей принять за норму для надела посев 9 бочек зерна? Что бы сказали мы? *(Dokumendi märkus. Примечание документа).*

Затем крестьяне указывали на статьи Положения, прямо говорящие в их пользу, а помещики поставляли им на вид другие статьи сего Положения, ограничивающие первые или поставляющие разные условия. Так что крестьяне решительно перестали разуметь, что именно сказано в законе в пользу их и что против них.*

Но на этом недоразумении крестьяне останавливаться не могли: припоминая слова пасторов, говоривших им с кафедры, что на помещиков будут возложены новым законом тяжелые пожертвования и обязанности, они естественно пришли к мысли, что помещики употребили все старание свое, дабы отстранить от себя эти пожертвования и обязанности, а рассматривая внешнюю форму книги нового Положения и не находя в ней ни изображения имени царского, ни орла, без которых по мнению их не может быть царского указа, они пришли к другому убеждению, что данная книга не есть настоящий царский закон**, замеченные же ими вшитые в книгу неизвестно для чего белые листы[9] еще более утвердили их в мысли, что помещики намерены вписывать на них и впредь по своему произволу новые законы и новые условия.

Одним словом, совокупность всех сих случайных и действительных причин твердо убедили крестьян, что их обманывают.

Народ, пришедший к такому сознанию, не долго может оставаться в пределах безропотного повиновения, как бы велик ни был запас его терпения.

В некоторых местностях крестьяне толпами стали обращаться к помещикам с настоятельным требованием объявить им, от каких именно работ они освобождаются по новому Положению. При этом они вступали иногда с помещиком в соглашение и выторговывали себе, так сказать, немедленные облегчения, на которые имели право только по истечении некоторого времени. Помещики в некоторых местах уступили требованиям крестьян частью от опасения, частью по другим причинам, но, к несчастью, эти уступки некоторых помещиков дали крестьянам повод надеяться числом и настойчивостью истребовать себе облегчения, на которые владельцы добром, как они думали, никогда не согласятся.

В других местностях требования крестьян и отказ их от работ вынудили присылку войск, в присутствии которых земская полиция, наказав некоторых розгами, назначила в понедельник

---

* Отсутствие искренности в намерениях имеет прямым следствием неясность выражений, а неясность, происходящая от терминов, хотя и освященных наукой, но не вошедших в понятие ни владельцев, ни крестьян, столь же опасна при размежевании живых обоюдных интересов, как и отсутствие искренности в основании. *(Dokumendi märkus. Примечание документа.)*

** Некоторые крестьяне пошли в Лифляндию к русскому священнику и просили его показать им русский настоящий закон и перевести его. *(Dokumendi märkus. Примечание документа.)*

2 июня на м. Махтерс экзекуцию, на которую должны были прибыть и из окрестных селений наиболее непослушные...*

[*Aleksander II märkus dokumendi lõpus*]
[*Пометка Александра II в конце документа*]

Весьма замечательно и стоит, чтобы было представлено в Главный крестьянский комитет. 27 сентября 1858 г.

RAKA Leningradis, f .1180, nim. 27 (XV kd.), sü. 33, l. 207—218. Kinnitatud koopia.
ЦГИАЛ, ф. 1180, оп. 27 (XV т.), д. 33, лл. 207—218. Заверенная копия.

(Tõlge)

1846. aastal, Eestimaa kubermangu mõisnike palvel — parandada nende talupoegade olukorda, tegi valitsus mõisaomanikele ettepaneku, leida neil endil selleks vahendeid.

Sel eesmärgil asutatud komitee, mis koosnes aadli esindajaist, kavatses esialgu kergendada talupoegade koormisi mõisnike suhtes 25% võrra, kuna isikliku vabaduse olid talupojad saanud juba 1816. aastal. Kuid vastuvõetud põhimõtete tegelikkusse rakendamisel hakkas see esialgne kavatsus komiteele avaldatud väliste mõjude ja aadli enda hulgas kujunenud rühmituste tõttu muutuma. Komitee ja aadlikogude tegevuse iseloom ning suund kaldusid ülestõstetud küsimuse peaeesmärgist vähehaaval kõrvale, ja sel teel jõudis aadel märkamatult järgmise taotluseni: järeleandmiste välise kesta abil säilitada tegelikult, sisuliselt kõik endised suhted talupoegadega. Järele anda kõik või palju sõnades ja paberil ning säilitada kõik või peaaegu kõik tegelikkuses.

See teguviis oli võimalik seda enam, et kõigil nõupidamistel, kus talurahvaküsimust käsitleti ja arutati, kus puudus pidevalt üks kahest seisusest, kelle huvid olid arutlusel, ei saadud küsimuse eluliste külgede ühekülgset suunamist ja sihilikku kõrvalekallutamist valitsusele õigeaegselt teatavaks teha ega paljastada, kes omakorda ei saanud puuduvat asjast huvitatud poolt kuidagi asendada, sest valitsusel, kes otsuseid kinnitab, ja talupoegadel, kes kogu raskust oma õlgadel kannavad, ei ole ühesugused vahendid tõe nägemiseks.

Vaatamata talupoegade isiklikule vabastamisele 1816. aastal, sõlmiti vabad lepingud talupoegade ja mõisaomanike vahel endiste teokoormiste traditsioonide alusel. Kubermangust lahkumise keeld hävitas tegelikult talupoegade vabaduse käsutada oma isiklikku tööjõudu, sest Eestimaa kubermangu väikesel maa-alal pidid talupojad, asudes ühest kogukonnast teise ja ühe mõisa omaniku juurest teise juurde, paratamatult alluma tingimustele, millest mõisnikud üksmeelselt ei taganenud.

25-protsendiline vähendamine väljendus tegelikult teopäevade vähenemises 600-lt 500-le, s. o. $^1/_6$ osas taluperemehele antud täiskohalt, selles proportsioonis toimus vähendamine ka teiselt talukohalt.

Sõnades ja paberil paistis see kergendus küllalt suurena, tegelikult ja sisuliselt aga ei kujutanud see endast mitte mingisugust kergendust, sest see arv — 600 teopäeva —, mis oli endise seadusega kindlaks määratud, oli niivõrd suur, et seda tegelikult ka iialgi varem ei tehtud ega nõutud.

Seega 10 aasta jooksul (1846. aastast kuni 1856. aastani) tegeles komitee seaduse koostamisega, kusjuures ta peaeesmärgiks ei olnud niivõrd küsimuse lahendamine, kuivõrd sellest sündsalt mööda hiilimine.

Komitee kahtlemata aimas, et seaduse enda teksti selgus ja täpsus võisid valitsusele hõpsasti näidata tehtud kergenduste tühisust ja paljastada seaduse

* *Välja jäetud lühike kirjeldus Mahtra ülestõusust, mille kohta avaldatakse eredamad dokumendid.*
Опущено краткое описание восстания в Махтра, о котором публикуются более яркие документы.

koostajate salajast mõtet; sellepärast tunnistaski komitee vajalikuks anda oma tööle väliselt selline maht ja vorm, mis ühelt poolt seletaksid komitee eksisteerimise tähtsust ja kestust, teiselt poolt aga ei võimaldaks hulgalistes seadusesätetes, mis on jaotatud peatükkideks, jagudeks ja paragrahvideks, antud asjast aru saada.

Tarvitseb vaid pealiskaudselt pilku heita Eestimaa kubermangu jaoks väljaantud seadusele, et veenduda selles, et ilma tagamõtteta ei saadud anda lihtsa rahva jaoks kirjutatud seadusele niisugust vormi ja mahtu, mis käesolevale eesmärgile kõige vähem vastab.

Mida küll kõik selles seaduses ei ole? Nii kohtu ja politseiinstitutsioonid, protsessimäärustik, politseimäärustik, talupoegade eraõigusi määravad seadused, koolimäärustik, politseilise meditsiini seadustik, reguleerimiskomisjoni seadustik ühes koosseisudega kui ka üksikasjaline mõõtmise instruktsioon, peale selle veel tohutu hulk igasuguseid tabeleid ja mitmesuguste paberite vorme ning isegi nimekiri, kus ladinakeelsete nimetustega on ära toodud nende rohttaimede liigid, mis Eestimaa kubermangu heinamaadel kasvavad (milledest aga pooled, nagu teatisest selgub, Eestimaal üldse ei kasva).

Kõik need määrustikud ja reglemendid on ümber trükitud 1816. a. seadusest ilma olulise muudatuseta. Missugust eesmärki siis taotleti nende sissevõtmisega seadusesse, milles valitsus arvas ja rahvas igatses leida endale uusi kergendavaid punkte ja eeskirju?*

Sel ajal, kui mõisaomanikud niiviisi 10 aasta jooksul tegelesid 1315 paragrahvist koosneva raamatu ja rohkearvuliste lisade väljaandmisega, vaatame, mida tegid talupojad ja missuguste tundmuste ning lootustega nemad selle raamatu ilmumist ootasid.

Talupoegade sõltumuse raskust maaomanikest ei saa Läänemerekubermangudes, iseäranis aga Eestimaal, üldse võrrelda meie talupoegade pärisorjusliku sõltumusega mõisnikest. Seal valitsev isiklik vabadus ei vähenda seda pahet, vaid, vastupidi, tugevdab, andes maaomanikule de facto täieliku võimu talupoegade üle ja võttes talt de jure igasuguse kohustuse nende suhtes.

Ajaloolised põhjused ja hõimuerinevus rebisid jäädava't puruks sideme nende kahe seisuse vahel, ning neil juhtudel, kui meil vastandlike huvide kokkupõrget leevendab patriarhaalsete suhete kõlbeline liit, asendab seal surnud seadusetäht selle seose alati nõrga ja kaitsetu kahjuks.

On arusaadav, et Eestimaa talupojad põlvest põlve loodavad maaomanike rõhumisest vabaneda; kui toored ja harimatud nad ka ei oleks, on neile kättesaadav silmaganähtav tõde, et nende päästmine sõltub valitsusest, sest nende kui paratamatult võõrale kuuluval maal elavate huvid ei ole kooskõlas nende maade omanike huvidega, kuna ilma maaomanduseta nende olukord ei parane, anda aga neile maad tähendab mõisnikult seda ära võtta.

Need lihtsad ja käegakatsutavad mõtted mõlguvad eestlastel peas juba ammust ajast, viimase 10 aasta jooksul aga, kus nad teavad valitsuse kavatsusest nende olukorda parandada, on nende mõtted hakanud kindlamat kuju võtma ja väljenduma kuuldustes, nagu eksisteeriks tingimus, mis tehti Eestimaa ühendamise ajajärgul Venemaaga, ja mille järgi mõisnikele anti õigus kasutada maad ainult 140 aasta vältel, ja et see tähtaeg on lõppemas. Et Eestimaal viimasel ajal tehtud triangulatsioon pole midagi muud kui maa mõõtmine neile tagastamiseks ja kõige sellega viidati selgesti neile kindlasti tehtavaile soodustustele ning otsestele kergendustele töös. Neid kergendusi nägid talupojad vaimus niisama selgesti, nagu neile on selge igapäevane intensiivne töö, mis iseenesest nende olukorda ei paranda.

Igasugune muutus, mida ei saa otseselt üle viia teopäevade arvule või obroki-rubladele, ei võinud neile muidugi midagi tähendada.

Niisiis, maaküsimuses vastandlike huvide lõpplahenduse hetkel, põlise varjatud võitluse tingimustes, ilmusid mõlemad seisused valitsuse ette salajaste

* On võimatu endale seletada, mispärast lasti mööda minna niisugusel õnnelikul ja harukordsel juhusel: teha maaseadustes muudatus, mis on alati nii delikaatne, juba valmis, riigis ammu eksisteerivate kindlate tsiviilmääruste raamis.

mõtetega ja lootustega. Ainult ühes langesid nende mõlema seisuse arvamused kokku, see on veendumuses, et nende huvid on ühtesobimatud.

Vaatame nüüd, millisesse olukorda seadsid õigel ajal kõrvaldamata väikesed juhuslikkused ja täideviijate rutiinsus ning ükskõiksus valitsuse nende kahe vaenujalal oleva seisuse ees.

Uus seadus saadeti Tallinna 1856. aastal. Selle tõlkimiseks saksa ja eesti keelde ning trükkimiseks suurel arvul läks peaaegu kaks aastat.

Talupojad teadsid seaduse saatmise ajast, kuid tundmata formaalsusi ja täis umbusku, arvasid, et seadust ei kuulutata kaua aega välja sellepärast, et mõisnikud hoiavad seda enda käes, muutes seadust ja tehes seda ümber oma kasuks.

Lõpuks saabus aeg uue seaduse väljakuulutamiseks rahvale.

Mida pidulikum on seaduse väljakuulutamise olukord, seda loomulikumalt kujutab igaüks endale ette selle tähtsust ja tähendust. Selles suhtes tehti kõik, osalt meelega, osalt juhuslikult, et võtta kõige umbusklikumalt inimeselt igasugune võimalus kahtlemiseks selles, et väljakuulutatav seadus avab uue ajastu seisuste tulevastes suhetes.

Kõigepealt võeti tarvitusele abinõud rahva ettevalmistamiseks oodatavate hüvede vastuvõtmiseks.

Oli kavatsus pöörduda rahva poole läkitusega. Kuid seda läkitust kui niisugust, mis oleks võinud rahvas äratada lootusi ja nõudmisi, mida ei oleks saanud iialgi täita, ei tehtud aadli palvel rahvale teatavaks; siiski levisid sellest tehtud ärakirjad kahtlemata väikeametnike kaudu ja said teatavaks.

Hiljem kavatseti avalikult välja kuulutada uut seadust kirikutes. Sealjuures pidasid pastorid vajalikuks koguduseliikmeid selleks ette valmistada ja rääkisid neile uuest seadusest mitte kui vana seaduse lihtsast muutmisest, vaid kui kingitusest, millest nende elu muutub otsekohe õnnelikumaks.

Mõned pastorid läksid isegi niikaugele, et pidasid tänujumalateenistusi talupoegadele kingitud soodustuste eest (teadmata muide ise, milles need seisavad). Teised, et anda uue seaduse väljakuulutamisele suuremat tähtsust, rääkisid: «Järgmisel pühapäeval kuulutatakse teile uut seadust, mille eesmärgiks on parandada teie olukorda niipalju kui võimalik, see seadus paneb mõisnikele peale tunduva koorma ja suured kohustused.»

«Maa Walla Kuulutaja», mida anti välja talupoegadele nende huvide selgitamiseks, avaldas mõni päev enne seaduse väljakuulutamist ettevaatamatult ja ebaselgelt oma veergudel teate vana majandusliku korra lõppemisest 23. aprillist alates ja uude korda astumisest, vastavalt uuele seadusele.

Seaduse väljakuulutamiseks valiti ettevaatamatult 23. aprill, kuna see päev on maa tavade järgi majandusaasta alguseks, millega lõpevad vanad ja algavad uued lepingud, seetõttu aga pidid talupojad sellest paratamatult aru saama, et uue seaduse soodustuste kasutamine algab otsekohe sellest päevast alates.

Seejärel muudeti ära ka kirikutes väljakuulutamine, kavatsedes välja kuulutada kohtutes kaasistujate kaudu.

Hiljem levis kuuldus, et seegi korraldus on tühistatud ja et väljakuulutamine toimub lihtsalt vallatalitajaile.

Äratanud seega rahvas nii ootusi kui ka kahtlusi ning ergutanud ta kujutlusvõimet, lubasid kohalikud võimud lõpuks rahval seda ammu igatsetud seadust lugeda. Neile anti kätte paks raamat, mis kubises paragrahvidest, lisalehtedest ja tabelitest, jättes hinnangu andmise mõisnike «isaliku hoolitsemise» tulemuste üle talupoegade endi hooleks.

Pettumuse raske hetk lähenes, kuid talupojad olid veel rahulikud ja pöördusid palvega selle selgitamiseks, mida nad uuest seadusest* üldse polnud leidnud või millest nad aru polnud saanud, pastorite ja mõnede mõisnike poole.

---

* Selles seaduses fikseeritud uuenduste hulgas on tähelepanuväärt maamõõtmise sisseseadmine vene tiinus. Sel ajal, kui talupoeg peab taipama, milles nimelt ta endised koormised muutuvad ja mil määral ta kohustuslik töö väheneb, ajab võõras, talle täiesti tundmatu mõõtühik segi kõik ta mõisted ning takistab igasugust kaalutlemist. Mis juhtuks siis, kui meil äkki kästaks talupoegadele maa andmisel võtta normiks 9 tündrimaad? Mida me selle peale ütleksime?

Pastorid ja mõisnikud selgitasid talupoegadele, et kergendavaid muudatusi tuleb vastavalt seadusele teha 10 aasta jooksul piirkondade kaupa, ja et nendele muudatustele peab eelnema maa mõõtmine ning hindamine katastri abil.

Talupojad vaidlesid sellele vastu, nad väitsid, et 10-aastane tähtaeg on ammu mööda läinud, sest juba 1846. aastast oli teada, et seadus on koostamisel, ja et maad on juba mõõdetud, sest nad ise nägid, kuidas topograafid (triangulatsioon) sellega tegelesid.

Seejärel juhtisid talupojad tähelepanu seaduse neile paragrahvidele, mis otseselt nende kasuks räägivad, mõisnikud aga näitasid neile selle seaduse teisi paragrahve, mis esimesi piiravad või mitmesuguseid tingimusi esitavad. Nii et talupojad enam üldse aru ei saa, mis on seaduses öeldud nende kasuks või kahjuks.*

Kuid sellel arusaamatusel talupojad peatuda ei saanud; meenutades pastorite sõnu, kes rääkisid neile kantslist, et mõisnikele pannakse uue seadusega peale rasked ohvrid ja kohustused, tekkis neil loomulikult mõte, et mõisnikud on rakendanud kõik oma jõupingutused endi vabastamiseks nendest ohvritest ja kohustustest; vaadeldes aga uue seaduse raamatut väliselt ja leidmata sealt ei tsaari nime ega kulli kujutist (ilma milleta nende arvates tsaari ukaasi ei saa olla), jõudsid nad teisele veendumusele, et antud raamat ei olegi tõeline tsaariseadus;** kui nad aga märkasid, et raamatusse on teadmata milleks sisse õmmeldud valged lehed, jäid nad veelgi kindlamini uskuma, et mõisnikel on kavatsus neile lehtedele ka edaspidi oma meelevalla järgi uusi seadusi ja uusi tingimusi kirjutada.

Ühe sõnaga, kõigi nende juhuslike ja tegelike põhjuste kogum veenis talupoegi kindlalt selles, et neid petetakse.

Sellisele teadmisele jõudnud rahvas ei saa kauaks nurisemata jääda sõnakuulmise piiridesse, kui suur ta kannatuse tagavara ka ei oleks.

Mõnes piirkonnas hakkasid talupojad hulgaliselt pöörduma mõisnike poole tungiva nõudmisega teatada neile, millistest töödest nad uue seaduse järgi vabanevad. Sealjuures saavutasid nad mõnikord mõisnikuga kokkuleppe ja kaupleesid endale välja n. ö. viivitamatuid kergendusi, mille peale neil oli õigust ainult teatava aja möödumisel. Mõnes kohas andsid mõisnikud talupoegade nõudmistele järele, osalt kartusest, osalt teistel põhjustel, kuid õnnetuseks andsid need mõnede mõisnike järeleandmised talupoegadele põhjust loota, et hulganisti koos ja visadusega võivad nad endale välja nõuda kergendusi, millega mõisaomanikud heaga, nagu nad arvasid, iialgi ei nõustu.

Teistes piirkondades põhjustasid talupoegade nõudmised ja nende keeldumine töödest sõjaväe kohalesaatmist, kelle juuresolekul maapolitsei, karistades mõnda vitstega, määras esmaspäevaks, 2. juuniks eksekutsiooni Mahtra mõisas, kuhu pidid tulema kõige sõnakuulmatumad ka naabervaldadest...

[Aleksander II märkus dokumendi lõpus]

Väga tähelepanuväärne ja väärib esitamist Talurahvaasjade Peakomiteele. 27. septembril 1858.

---

* Kavatsuste siiruse puudumise otseseks tagajärjeks on väljenduste ebaselgus, ebaselgus aga, mis tuleneb terminitest, kuigi teaduse poolt sanktsioneeritud, kuid mis nii mõisnike kui ka talupoegade sõnavaras puuduvad, on eluliste vastastikuste huvide piiritlemisel niisama ohtlik nagu siiruse puuduminegi põhimõtteis.

** Mõned talupojad läksid Liivimaale vene vaimuliku juurde ja palusid teda näidata neile venekeelset tõelist seadust ning seda tõlkida.

28. märtsil.* — Pastorite kõne tekst kavatsetavate pidulike jumalateenistuste jaoks uue talurahvaseaduse väljakuulutamise puhul.[10]

Eestimaa Talurahva Seaduse Kohus[11] on mulle Suure Keisri Härra nimel seda käsku annud talukoguduste kohtumeestele,[12] keda siia kokku kutsutud, ning kõige kihelkonnale kuulutada, et teile täna üks uus seadus kätte antakse selle nõuga, et seda seadust mööda maarahva sugu igavesti siin Eestimaal oma paika võivad pidada ja nende põli, nii palju kui iial võimalik, kergitud saab. Seesinane seadus paneb Eestimaa mõisnikkudele mõningat kulu ja täitmist teie heaks peale. Nemad ise on seda seadust teinud, ja meie Kõige Armulikum Suur Keisri Härra Aleksander II on seda selle käsu läbi kinnitanud, mis seaduseraamatu eesotsas trükitud on:

Suure Keisri Härra käsu peale on Valitseja Senat enesele lasknud ette lugeda riigi valitsuseasjade toimetaja ministrihärra teadusekirja selle aasta heinakuu 11-nendast päevast, nr. 2085, kus sees kirjutatud on:[13]

Suure Keisri Härra käsu peale, 1848. aastast, on Eestimaa Lanstoa Kogudus 1849. aastal Landtagi peal uut talurahvaseadust prooviks kirja pannud.[14] See prooviseadus sai esiti Tallinnas Suure Keisri Härra käsku mööda seatud komisjonis[15] täiendatud, kus ka Eestimaa mõisnikkude poolest valitsetud nõumehed juures olid. Pärast seda sai see prooviseadus ühes teises komisjonis läbi vaadatud, kus Riigi valitsuseasjade Ministrikohtu, nii kui Kroonumõisade Ministrikohtu[16] poolest ja Eestimaa mõisnikkude poolest valitsetud nõumehed olid. Viimaks sai see prooviseadus Ostseekomisjonis läbi katsutud ja selle kohtumõistmist mööda täiendatud, ning kõige ülema käsu peale 5-ndast paastukuu päevast riigi valitsuseasjade toimetaja ministrihärra läbi seatud korra järele Reiksraadikohtu ette pandud.[17] Suur Keisri Härra on Reiksraadikohtu mõistmist s[el] a[astal] 5-ndal heinakuu päeval kinnitanud ja sedamööda on kästud Eestimaa talurahvale tehtud uut seadust ja mis Eestimaale asunud Rootsi talupoegade pärast selle seaduse kõrva on pandud, kinnitada ja ministrihärra hooleks jätta seda seatud viisil peetavaks teha.

Selle seaduse läbi ei ole teie käest mitte ükski endine õigus ära võetud ega vähendatud, vaid veel mõned uued õigused on teie kasuks juurde antud ja teie seadus selleläbi täielikumaks saanud. Need uued õigused on:

5. käsk. Mõisnikud annavad oma maade küljest üks seatud jagu igaveseks ajaks talurahvale pruukida, aga mõisnikkude kätte jääb Suure Keisri Härrast kinnitatud pärisperemeheõigus selle talumaa üle ja nii-

* *Dateeringu kohta vt. kommentaar nr. 10.*
О датировании см. примечание № 10.

samuti jäävad pärismõisate kätte need tänini pruugitud mõisnikkude pärisõigused.

10. ja 32. käsk. See talumaa, mis talurahvale igaveseks pruukimiseks antakse, saab 10 aasta ajal mõõdetud ja rajatud.

46. käsk. Pärast talumaa rajapanemist mõisahärra ei või neid maid koguni mitte muul viisil pruukida, kui et neid oma valla koguduse liikmete kätte rendi peale annab ehk müüb, olgu siis et tema oma õigust mööda need perekohad, mis tühjaks jäänud, üheks [rendi-] ajaks oma valitsuse alla võtab.

Nende maade pruukimise eest, mis talurahva käes on, peavad nemad renti maksma kas teopäevadega ehk raha või viljaga sedamööda, kuidas kontraht tehtud. Mõisateod on selles uues seaduseraamatus maade järgi väljaarvatud ja mõisahärra ei või sellepärast mitte oma tahtmist mööda tegu pärida ega iialgi üle selle aru, mis 127-nda ja 130-nda käsu sees seatud on.

142-st käsust 166-st saadik. Teotegemise seadus, kus nimetatud on, kui suur tegu mõisale teha tuleb, on uuesti üles pandud ja selle seaduseraamatu sisse kirjutatud.

337. käsk. Peale selle on talurahvale see õigus antud E e s t i m a a k u b e r m a n g u s t v ä l j a i g a t e i s e k u b e r m a n g u m i n n a, kui see, kes tahab välja minna, aga enne teeb ja täidab, mis seadus käseb. Siiski ei või mitte enam kui 5 inimest 100 pealt ühest mõisakogudusest aastas välja minna, sest et muidu põllutöö tarvis inimestest puudus tuleks.

Selle järel ei peeta nüüd enam vahet vanapriide ja põllupriide vahel, vaid nüüd on kõik priius üks.[18]

Viimaks on n e e d seadmised täiendatud, mis talurahva isekeskis elamisse ja olemisse puutuvad. Need endised seadmised, mis nüüd enam sinna juurde ei sünni, on mahajäetud ja uued paremad asemele pandud. Iseäranis on selle eest hoolt kantud, et kooliõpetus meie maal saaks parema joone peale seatud. Ühe sõnaga: selle seaduse läbi soovitakse Eestimaa talurahva põlve, nii palju kui iial võimalik, parandada ja neid oma olemises ja eluviisides igapidi edasi aidata.

Et aga seesinane seadus teile enestele ja teie tulevase põlve rahvale saaks õigeks kasuks tulema, pidage kindlasti jumalasõna meeles, mis teile iga pühapäev siin püha paigas kuulutatakse ja hoidke endid ikka palves ja palumises.

Olge hoolsad tööd tehes ja igamees truu oma seisuses, kus jäus keegi on.

Kuulge ülemate ja mõisavanemate sõna, ja tasuge nendele armastusega, kes teile head soovivad ja uskuge neid.

Nende käskude juures on üks iseäranis jumala tõotus.

J a nüüd annan S u u r e K e i s r i H ä r r a nimel teile seda uut seaduseraamatut kätte. Üks neist raamatutest jääb igasse talukogudusesse talitaja kätte, teine tuleb mõisa anda. Kes neid raamatuid ka omale soovib, võib neid Tallinnas Lanstoa kantseleist[19] saada.

(Akt der Überreichung).

№ 127 a.

№ 2.

Eestimaa Talorahwa Seaduse Kohus on mulle Suure Keisri Herra nimel seda käsku annud, talokogoduste kohtomeestele, keda sia kokkokutsutud, ning kõige kihelkonale kuulutada: et teile täna üks uus Seadus kätte antakse, selle nõuuga, et seda Seadust mööda maarahwa sugu igaweste siin Eestimaal oma paika wõiwad pidada, ja nende pöli ni paljo kui ial wõimalik kergitud saab. Sesinane Seadus paneb Eestimaa mõisnikudele möningat kulu ja täitmist teie heaks peale. Nemad isi on seda Seadust teinud ja meie Kõige Armolikum Suur Keisri Herra Aleksander II. on seda selle käso läbi kinnitanud, mis Seaduse-raamatu eesotsas trükitud on:

„Suure Keisri Herra käso peale on Walitseja Senat enesele lasknud ettelugeda Riigi walitsuse-asjade toimetaja Ministri-herra teaduse-kirja selle aasta Heina-kuu 11-mast pääwast No. 2085, kus sees kirjotud on:

Suure Keisri Herra käso peale, 1848 aastast, on Eestimaa Lanstoa Kogodus 1849 aastal Landtagi peal uut Talorahwa Seadust proowiks kirja pannud. Se proowi-seadus sai esite Tallinnas Suure Keisri Herra käsku mööda seatud Kommisjonis täiendatud, kus ka Eestimaa mõisnikude poolest walitsetud nõuumehed juures olid. Pärast seda sai se proowi-seadus ühes teises Kommisjonis läbiwaadatud, kus Riigi walitsuse-asjade Ministri-kohto, ni kui Kroono-mõisade Ministri-kohto poolest ja Eestimaa mõisnikude poolest walitsetud nõuumehed olid. Wiimaks sai se proowi-seadus Ostsee-Kommisjonis läbikatsutud ja selle kohto mõistmist mööda täiendatud, ning Kõige Ülema käso peale 3-mast Paasto-kuu pääwast Riigi walitsuse-asjade toimetaja Ministri-herra läbi seatud korra järele Reiksraadi-kohto ette pandud. Suur Keisri Herra on Reiksraadi-kohto mõistmist s. a. 3-mal Heina-kuu pääwal kinnitanud ja sedamööda on kästud: Eestimaa talorahwale tehtud uut Seadust, ja mis Eestimaale asunud Rootsi-talupoegade pärast selle Seaduse kõrwa on pandud, kinnitada, ja Ministri-herra hooleks jätta, seda seatud wiisil peetawaks teha."

Selle Seaduse läbi ei ole teie käest mitte üksi endine õigus ärawõetud ega wähendatud, waid weel mõned ued õigused on teie kasuks juure antud ja teie Seadus selleläbi täielikumaks saanud. Need ued õigused on:

5-es käsk. Mõisnikud annawad oma maade küllest üks seatud jägo igaweseks ajaks talorahwale pruukida, aga mõisnikude kätte jääb Suure Keisri Herrast kinnitud pärisperemehe-õigus selle talomaa üle, ja nisammoti jääwad pärismõisade kätte need tänini pruugitud mõisnikude pärisõigused.

10-es ja 32-e käsk. Se talomaa, mis talorahwale igaweseks pruukimiseks antakse, saab 10 aasta ajal mõedetud ja rajatud.

Teie, kohtumehed, teie kohus on seda seaduseraamatut lugeda ja püüda teda täiesti tundma saada, et teate, mis teie õigus ja kohus teha on, ning et oma koguduse rahvale sest võite õpetust anda. Kui teie mõnest kohast sest raamatust mitte ei peaks aru saama, siis paluge oma mõisavanemate ehk kirikuõpetaja käest otsust, küll nemad seletavad teile seda heameelega ära.

Ja nüüd palugem kõik üheskoos, et issand jumal seda ettevõtmist õnnistaks.

(Folgt der Gottesdienst).

ENSV RAKA, f. 854. nim. A-3, a. 1858, sü. AIV-14, l. 302. Trükis.
ЦГИА ЭССР, ф. 854, оп. А-3, г. 1858, д. AIV-14, л. 302. Типографский оттиск.

(Перевод)

Комиссия крестьянских дел Эстляндской губернии приказала объявить от имени государя императора созванным сюда членам волостных правлений и всему приходу, что вам сегодня вручается новый закон с тем, чтобы по этому закону крестьянское сословие в Эстляндии навеки укрепилось здесь и его положение стало бы как можно легче. Этот закон возлагает на эстляндских помещиков некоторые затраты и обязанности в вашу пользу. Они сами составили этот закон, и наш всемилостивейший государь император Александр II соизволил утвердить его указом, как это напечатано в начале Положения... (Следуют три первых предложения указа. См. ПСЗ, собрание второе, т. XXXI — 1856 г., отд. 1, стр. 404—405).

Этим законом не отнято и не уменьшено у вас ни одно прежнее право, а добавлены в вашу пользу некоторые новые права и ваш закон стал этим более полным. Эти новые права имеют быть суть:

Ст. 5. Помещики предоставляют крестьянскому сословию в вечное пользование определенную часть своих земель, а помещики сохраняют за собой подтвержденное им государем императором право собственности над этой крестьянской землей и также сохраняют употребляемые ими до сих пор вотчинные права.

Ст. ст. 10 и 32. Крестьянская земля, предоставленная крестьянскому сословию в вечное пользование, выделяется и размежевывается в течение 10 лет.

Ст. 46. После выделения крестьянских земель помещик не имеет права располагать ими иначе, как путем отдачи их в аренду или путем продажи их членам крестьянского общества своей волости, и в случае, если крестьянский двор останется без арендатора, то он может его взять под свое временное управление.

За пользование этими землями, которые находятся в распоряжении крестьян, те должны платить аренду либо барщиной, либо деньгами или зерном, смотря по тому, как заключен договор. По новому Положению барщинная повинность определена по [объему и качеству] земли, помещик поэтому не может требовать барщины, как ему хочется и никогда не может превысить нормы, указанной в ст. ст. 127 и 130.

Ст. ст. 142 по 166. Закон о барщинной повинности, где указан объем отбываемой имению барщины, возобновлен и включен в Положение.

Ст. 337. Кроме того предоставляется крестьянам право переселения из Эстляндской губернии в любую другую губернию, если переселяющийся раньше сделает то, что предусмотрено законом, но все-таки более 5 человек со 100 из одной волости ежегодно выехать не могут, иначе не хватило бы людей для полевых работ.

Нет больше разницы между старо-свободными и свободными пахарями, теперь свобода лишь одна.

Наконец дополнены законы, касающиеся житья-бытья крестьян между собой. Те прежние постановления, которые теперь не годятся, оставлены и заменены новыми лучшими. Особенно заботились о том, чтобы школьное обучение в нашей стране стало бы лучше. Одним словом, этим законом желают исправить положение эстляндских крестьян, поскольку это только возможно, и всячески способствовать им в их дальнейшей жизни и быту.

Чтобы этот закон вам самим и вашему потомству пошел бы в прок, для этого соблюдайте слово божие, которое вам каждое воскресенье с этого святого места объявляется и держитесь в молитве и в мольбах.

Будьте усердны в работе и каждый верен своему званию, к которому принадлежит.

Слушайтесь начальства и помещиков и возместите любовью тем, которые желают вам добра и верьте им.

В этих статьях есть особенный божий обет!

И теперь я передаю вам во имя великого государя императора это новое Положение. Одна из этих книг остается в руках старшины каждой волости, а другую нужно отдать в имение. Кто эту книгу себе желает, тот может ее получить в Ревеле из канцелярии рыцарства.

(Акт передачи)

Вы члены волостных правлений! Ваш долг читать и стараться полностью понять это Положение, чтобы знать свое право и свой долг, как поступать и учить людей своего общества. Если некоторые места в этой книге вам не понятны, то попросите совета у помещиков или у пастора, они вам охотно объяснят его.

А теперь все вместе попросим, чтобы господь бог благословил бы это начинание.

(Следует богослужение)

Nr. 3.

9. aprillil. — Eestimaa kindralsuperintendendi[20] Chr. Reini ringkiri 23. aprilli piduliku jumalateenistuse ärajätmise ja uue talurahvaseaduse eksemplaride väljajagamise kohta kihelkonnakohtuis.

Auf höhere Veranstaltung bin ich veranlaßt, die Herren Pröbste[21] u[nd] Prediger davon zu benachrichtigen, daß die im Zirkular des Konsistoriums vom 28. März c. angeordnete kirchliche Feier zur Publikation u[nd] Einführung der neuen Bauernverordnung nicht abzuhalten ist, daß dagegen am Sonntage Jubilate[22] den 13. April c. oder falls dieses Zirkular nicht zeitig genug ankommen sollte, am Sonntage Cantate[23] den 20. April c. nur die Anzeige von der Kanzel bekannt zu machen ist: daß sämtliche Gemeindeältesten sich am 23. April c. im Lokale des örtlichen Gemeindegerichts zur Entgegennahme der neuen Bauernverordnung einzufinden haben; ferner, daß an dem darauffolgenden Sonntage Rogate[24] den 27-sten April c. in der Predigt auf das Geschehene, unter Bitte um göttlichen Segen, bezugzunehmen sei.

Die Kürze der Zeit macht es mir nicht möglich, diese sub Dato höheren Orts ergangene Requisition dem Konsistorium zu unterlegen, ich ersuche daher die Herren Amtsbrüder auf meine Verantwortung den obenerwähnten Konsistorialerlass unerfüllt zu lassen, und bloß das in diesem Zirkular Angedeutete zu erfüllen. Ich

werde am morgenden Tage von dem Geschehenen dem Konsistorium die nötige Mitteilung machen.

Göttlicher Obhut befohlen,

Dr. Christian Rein,
Generalsuperintendent.

ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, a. 1858, sü. AIV-14, l. 303. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 854, оп. А-3, г. 1858, д. AIV-14, л. 303. Подлинник.

(Tõlge)

Kõrgemalt poolt saadud korralduse põhjal on mul härradele praostidele ja pastoritele teatada, et konsistooriumi käesoleva aasta 28. märtsi ringkirjaga määratud pidulikku jumalateenistust uue talurahvaseaduse väljakuulutamise ja maksmapanemise puhul pidada ei tule, et aga pühapäeval, 13. aprillil k. a., või kui see ringkiri ei peaks küllalt aegsasti saabuma, siis pühapäeval, 20. aprillil k. a. tuleb ainult kantslist teatavaks teha, et kõik vallatalitajad peavad 23. aprillil k. a. ilmuma kohaliku kihelkonnakohtu ruumi uut talurahvaseadust vastu võtma; ja veel, et järgmisel pühapäeval, 27. aprillil k. a., tuleb sündmust jumala õnnistust paludes jutluses nimetada.

Lühike aeg ei võimalda mul seda täna kõrgemalt poolt saadud nõudmist konsistooriumile esitada; ma palun seepärast härrasid ametivendi minu vastutusel ülalnimetatud konsistooriumi ettekirjutus täitmata jätta ja täita ainult seda, mis käesolevas ringkirjas nimetatud. Teen homme konsistooriumile sündmusest vajaliku ettekande.

Jumal kaitsku teid.

Dr. Christian Rein,
kindralsuperintendent.

Nr. 4.

23. mail. — Eestimaa kuberneri J. v. Grünewaldti ringkiri haagikohtunikele nõudega selgitada vallatalitajaile, et talupojad peavad kõrvalekaldumatult tegema senist teoorjust.

Nachdem infolge Promulgation der neuen Bauernverordnung auf dem Gute Ampfer eine Arbeitsverweigerung und auf mehreren anderen Gütern des Waiwaraschen Kirchspiels eine Bewegung seitens der Bauern vorgekommen war, hervorgegangen aus der irrigen Meinung, daß durch diese Verordnung die bisher bestandenen kontraktlichen Verpflichtungen aufgelöst seien; nachdem ferner zu meiner Kenntnis gelangt ist, daß auch in andern Teilen des Gouvernem[en]ts von den Bauergemeinden sowohl als auch einzelnen Gliedern derselben ähnliche Bedenken verlautbart sind, so habe ich Ew. Hochwohlgeboren auftragen wollen, sobald Sie von dergleichen Erscheinungen hören sollten, sogleich die Ältesten der bezüglichen Gemeinden zu sich zu bescheiden, denselben alle Zweifel durch das Vorhalten der entsprechenden Gesetzesstellen (s. s. 4. 5. 33. 34. 35. 66. 67 u[nd] a[ndere] m[ehr]) zu lösen und sie allen Ernstes darüber zu belehren, daß:

1. Infolge der angezogenen Gesetze einseitige Veränderungen, Beschränkungen oder gar Einstellungen bisher geleisteter Prästanden und Zahlungen in keinem Fall gestattet werden dürfen und daß jeder Kontrakt bis zum Ablauf der in demselben stipulierten Zeit, oder resp. der stattfindende Gehorch bis zum Eintritt des neuen ökonomischen Jahres als unverbrüchlich aufrecht erhalten werden soll, widrigenfalls die Kontravenienten nicht nur der gesetzlichen Beahndung verfallen, sondern den etwa Beschädigten den vollen Schadenersatz zu zahlen haben werden. Ich ersuche Sie ferner

2. den Leuten vorzuhalten, daß der existente Gehorch erst nach vollendeter Regulierung[25], aber auch dann nicht einseitig aufgehoben oder verändert werden kann, wobei es notwendig erscheint, zugleich ihnen zu eröffnen, auf welche Weise das Gouv[ernemen]t in Rayons hat geteilt werden müssen u[nd] in welchen Rayon jedes beteiligte Gut fällt. Ich schmeichle mich mit der Hoffnung, daß eine richtige Erklärung wesentlich dazu beitragen werde, etwaigen Mißverständnissen oder gar lauten Ausbrüchen von Unzufriedenheit vorzubeugen. Über etwa vorgekommene Fälle werden Sie mir zu berichten haben.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 25. Mustand.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 25. Отпуск.

(Tõlge)

Pärast seda, kui uue talurahvaseaduse avaliku väljakuulutamise tagajärjel esines Auvere mõisas tööst keeldumist ja Vaivara kihelkonna mitmes teises mõisas talupoegade ärevust, mida põhjustas ekslik arvamus, et selle seadusega tühistatakse seni kehtinud lepingukohustused; ja pärast seda, kui ma teada sain, et ka teistes kubermangu osades talurahvakogukonnad ning nende üksikud liikmed on avaldanud samasuguseid kahtlusi, tahtsin ma Teie Kõrgeaususele ülesandeks teha, et Teie kohe, kui Teie taolistest nähtustest kuulma peaksite, vastavate kogukondade vanemad enda juurde kutsuksite, nende kõik kahtlused seaduse vastavate kohtade (vt. paragrahvid 4, 5, 33, 34, 35, 66, 67 jt.) selgitamise teel hajutaksite ja neile tõsiselt selgeks teeksite, et:

1. kehtivate seaduste kohaselt ei tohi senitäidetud koormiste ja maksete ühepoolseid muutmisi, vähendamisi või koguni lõpetamisi mitte mingil juhul lubada ja et iga leping kuni selles ettenähtud aja möödumiseni või olemasolev teoorjus kuni uue majandusaasta alguseni vankumatult säilitada tuleb, et vastasel korral ei jälitata lepingurikkujaid mitte ainult seaduse järgi, vaid et nendel ka võimalikele kahjukannatajaile täielik kahjutasu maksta tuleb. Ma palun Teid veel

2. inimestele selgitada, et kehtivat teoorjust alles pärast lõpuleviidud reguleerimist, kuid ka siis mitte ühepoolselt kaotada või muuta saab, kusjuures on vaja neile ühtlasi teatavaks teha, kuidas kubermang tuli jaotada rajoonideks ja missugusesse rajooni iga asjaosaline mõis langeb.

Ma hellitan lootust, et õige seletus võimalikke eksiarvamusi või koguni kärarikkaid rahulolematuseavaldusi oluliselt vältida aitab. Võimalikest vahejuhtumitest tuleb Teil minule teatada.

11. juulil. — Protokoll Kose kihelkonnakohtu kaasistuja Tõnu Eldermanni ülekuulamise kohta eri-uurimiskomisjoni poolt Kose-Uuemõisa talupoegade abiteost keeldumise asjus.

Es trat vor der seit 11 Jahren in Funktion stehende Gemeindegerichtsbeisitzer Tõnno Eldermann, 52 Jahre alt und am Karfreitage[26] zuletzt ad sacra gewesen. Auf die an ihn gerichtete Frage, warum er nicht seinen Verpflichtungen nachgekommen wäre und die dem Hofe zukommenden Tage geleistet habe, da doch er als geschworner Richter mit gutem Beispiel hätte vorangehen müssen, deponierte derselbe, daß [das] neue Bauerngesetzbuch, sowie auch die Art der Promulgation desselben habe ihn, sowie auch die übrigen Bauern, verwirrt. Der Hergang der Sache sei folgender:

An einem Sonntage des April-Monats habe der Herr Prediger des Koschschen Kirchspiels von der Kanzel bekannt gemacht, daß die neue Bauernverordnung den Bauernrichtern[27] in der Kirche in Gegenwart der ganzen Gemeinde von den Herrn Kirchspielsrichtern werde übergeben werden. Am nächsten Sonntage sei diese Anordnung schon dahin abgeändert worden, daß die Abgabe desselben nicht in der Kirche und auch nicht vor der ganzen Gemeinde, sondern beim Gemeinderichter in Gegenwart des Gemeindeältesten, sowie auch der Kirchenvormünder geschehen solle. Am dritten Sonntage endlich sei publiziert worden, daß nur die Gemeindeältesten allein vom Gemeinderichter das Gesetzbuch empfangen sollten. Schon diese Abänderungen in der Art und Weise der Übergabe des Gesetzbuchs habe Bedenken und Aufsehen erregt. Auf die Erklärung des Herrn Baron von der Pahlen, daß solches deshalb geschehen, weil dem Herrn Gouverneur, der die Abgabe in der Kirche bei versammelter Gemeinde angeordnet habe, Vorstellungen dagegen gemacht worden seien, da man befürchtete, daß ein feierlicher Akt bei Übergabe des Gesetzes die Leute unnützerweise aufregen und zu überspannten Erwartungen anregen könne, während doch die auf den Gehorch bezüglichen Paragraphen erst dann ihre Geltung erhalten könnten, wenn sämtliches Land gemessen sei, äußerte sich der genannte Tõnno Eldermann dahin, daß er es jetzt wohl begreife, und daß es unzweifelhaft besser gewesen wäre, wenn die Abgabe des Bauerngesetzbuches erst alsdann stattgefunden hätte, nachdem bereits die Leistung eines jeden einzelnen Bauern festgestellt worden.

Hiernach depon[ierte] er weiter:

Am 23-sten April endlich wären den Gemeindeältesten im Kirchspielsgerichte die neuen Gesetzbücher übergeben, bei welcher Gelegenheit er den Herrn Kirchspielsrichter gebeten habe, das Bauerngesetzbuch vorzulesen, damit auch sie von dem Inhalte Kenntnis erhielten. Hingegen habe der Kirchspielsrichter erwidert, daß dazu wenigstens ein halber Monat erforderlich wäre, und daß sie dennoch

vom einmaligen Durchlesen des Buches wohl schwerlich den Inhalt desselben begreifen würden; da aber fortan im Gemeindegerichte in Grundlage des neuen Gesetzbuches geurteilt werden würde, so rate er ihnen, vom Tallitaja sich das Gesetzbuch zu erbitten und zu Hause dasselbe aufmerksam zu studieren. Diesem Rate des Herrn Gemeinderichters habe er, Depon[ent], zwar Folge geleistet, nicht aber alles Gelesene begreifen können. Als er dennoch mit dem Inhalte bekannter geworden, habe er geglaubt und auch andere hätten es ihm gesagt, daß die Messung zur Feststellung der gesetzlichen Größe des Bauer-Pachtlandes schon mit dem Jahre 1846 begonnen habe, da im Gesetzbuch dieses Jahres Erwähnung geschieht,[28] folglich also auch die 10-jährige Frist für die Messung nunmehr verstrichen sei. Solcherweise wäre es ihm unerklärlich gewesen, warum die Bauern nicht schon jetzt der Wohltaten des neuen Gesetzes teilhaftig würden und nicht gleich den ermäßigten Gehorch zu leisten berechtigt wären. Der Herr Baron von der Pahlen hielt ihm hienach vor, daß er, Depon[ent], in seiner Funktion als Richter, die Unverständigen hätte belehren und sie vor offenbaren Irrtümern wahren sollen — wogegen der Eldermann erklärte, daß eben, weil er Richter gewesen, seine Lage eine um so schwierigere gewesen, da er doch als Geschworner das Gesetz ganz besonders habe achten müssen, außerdem aber hätten alle Wirte des Kirchspiels sich an ihn mit dem Andringen gewandt, daß er seinem Eide zufolge als Kirchspielsgerichtsbeisitzer auf die Vollwirklichung des Gesetzes dringen müsse, so daß er schließlich völlig im Unklaren gewesen, wie er sich zu verhalten habe und was jetzt Recht oder Unrecht sei. Einige Zeit danach seien sie zum Herrn Hakenrichter gegangen, welcher ihnen auch die bezeichneten Stellen des Gesetzes vorgelesen, erklärt und sie bedeutet habe, daß sie bis zur Messung ihres Gutes, welches im nächsten Jahre erfolgen müsse, den Gehorch nach wie vor leisten sollten. Demgemäß hätten sie wie früher ihre Tage geleistet. Da wäre einige Zeit später ihnen die erste Nummer des neuen Est[ländischen] Amtsblattes[29] zu Gesichte gekommen, in welchem wörtlich gestanden, daß von jezt an das neue Gesetz Gültigkeit habe, und das alte ganz außer Kraft trete. Diese Veröffentlichung im Amtsblatte habe sie vollends in ihrem früheren Wesen bestärkt und sie glauben gemacht, daß sie mit der Verweigerung des Gehorchs vollkommen in ihrem Rechte wären. Solchem nach hätten sie auch in der Tat die Hilfsgehorchstage zu leisten verweigert.

ENSV RAKA, f. 2054, nim. 1, sü. 1993, l. 187—188. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 2054, оп. 1, д. 1993, л. 187—188. Подлинник.

(Tõlge)

Ette astus 11 aastat ametis olnud kihelkonnakohtu kaasistuja Tõnu Eldermann, 52 aastat vana, viimati suurel reedel armulaual käinud. Temale esitatud küsimusele, miks ta ei ole oma kohuseid täitnud ja mõisal saada olevaid päevi teinud, kuna tema kui vannutatud kohtunik oleks pidanud ju head eeskuju

andma, ütles ta, et nii uus talurahvaseaduse raamat kui ka selle väljakuulutamise viis teda, samuti nagu teisigi talupoegi, segadusse viinud. Asja käik olnud järgmine.

Ühel aprillikuu pühapäeval olevat Kose kihelkonna härra pastor kantslist teatanud, et härrad kihelkonnakohtunikud uue talurahvaseaduse terve koguduse juuresolekul kirikus talurahvakohtumeestele üle andvat. Järgmisel pühapäeval olevat seda korraldust juba selles mõttes muudetud, et seaduseraamatut ei anta üle mitte kirikus ja ka mitte terve koguduse ees, vaid kihelkonnakohtuniku juures vallatalitaja ja vöörmündrite juuresolekul. Kolmandal pühapäeval olevat viimaks teatatud, et ainult vallatalitajad üksi seaduseraamatu kihelkonnakohtuniku käest vastu võtavad. Juba see muudatus seaduseraamatu üleandmise viisis olevat kahtlust ja tähelepanu äratanud. Härra parun von der Pahleni seletuse peale, et see sellepärast sündinud, et härra kubernerile, kes tegi korralduse viia üleandmine läbi kirikus, kokkutulnud koguduse ees, vastu vaieldud, sest olevat karta, et pidulik toiming seaduse üleandmisel inimesi ilmaasjata ärritada ja neis liigseid lootusi äratada võivat, sest teoorjust puudutavad paragrahvid võivat ju alles siis maksma hakata, kui kogu maa on mõõdetud, — ütles ülalmainitud Tõnu Eldermann, et ta sellest nüüd väga hästi aru saavat, ja oleks kahtlemata parem olnud, kui talurahvaseaduse raamat oleks alles pärast seda üle antud, kui iga üksiku talupoja koormised on kindlaks määratud. Seepeale ütles ta veel:

23. aprillil antud vallatalitajatele viimaks kihelkonnakohtus uued seaduseraamatud üle, mispuhul ta härra kihelkonnakohtunikku palunud talurahvaseaduse raamat ette lugeda, et selle sisu ka neile teatavaks saaks. Kihelkonnakohtunik vastanud aga, et selleks vähemasti pool kuud aega kuluks ja et nad raamatu ühekordsel läbilugemisel ikkagi selle sisust vaevalt aru saaksid; kuna aga kihelkonnakohtus edaspidi uue seaduseraamatu põhjal kohut mõistma hakatakse, soovitavat ta neil endale talitajalt seaduseraamat paluda ja seda kodus tähelepanelikult uurida. Härra kihelkonnakohtuniku selle nõuande järgi olevat tunnistaja küll talitanud, kuid kõigest loetust mitte aru saanud. Kui talle sisu siiski tuttavamaks saanud, arvanud ta ja temale öelnud ka teised, et talupoja rendimaa seadusliku suuruse kindlakstegemiseks mõõtmisi juba 1846. aastal alustatud, sest seda aastat mainitakse seaduseraamatus, ja järelikult mõõtmise 10-aastane tähtaeg nüüd ka möödas olevat. Seetõttu olnud temale mõistmatu, miks talupojad mitte juba praegu uue seaduse hüvedest osa ei saa ja miks neil kohe pole õigust vähendatud mõisategu teha. Seepeale heitis härra parun von der Pahlen tunnistajale ette, et ta oleks kohtunikuna mõistmatuid õpetama ja nende ilmseid eksitusi ära hoidma pidanud, mispeale Eldermann seletas: just selle tõttu, et ta kohtunik oli, olnud ta olukord seda raskem, sest temal kui vannutatud mehel tulnud ju seadusest eriti kinni pidada; peale selle aga pöördunud kõik kihelkonna peremehed tema poole nõudmisega, et ta oma vande tõttu kihelkonnakohtu kaasistujana seaduse täielikku täitmist taotlema pidavat, nii et ta viimaks enam üldse polevat teadnud, kuidas käituda ja mis õige või vale on. Veidi hiljem läinud nad härra haagikohtuniku juurde, kes neile ka nimetatud kohad seadusest ette lugenud ja ära seletanud ning öelnud, et nad kuni nende mõisa mõõtmiseni, mida tuleval aastal tehtavat, mõisategu vanaviisi tegema peavad. Sellele vastavalt teinud nad oma päevi nagu ennegi. Siis näinud nad veidi hiljem «Maa Walla Kuulutaja» esimest numbrit, kus olnud sõna-sõnalt öeldud, et nüüdsest peale uus seadus maksvat ja vana täiesti jõu kaotavat. See sõnum «Maa Walla Kuulutajas» kinnitanud täiesti nende endist seisukohta ja pannud neid arvama, et neil teotegemisest keeldumiseks täielik õigus on. Sellele vastavalt keeldunud nad ka tõepoolest abiteopäevi tegemast.

TALURAHVA RAHUTUSED APRILLIS JA MAIS

NR. 6—8.

29. APRILLIL — 5. MAIL. — AUVERE MÕISA TALUPOEGADE VASTUHAKK JA SELLE MAHASURUMINE SÕJAVÄE-KOMANDO ABIL.

Nr. 6.

1.—2. mail. — Alutaguse haagikohtuniku G. v. Baggehufwudti juurdlusprotokollid Auvere (Ampfer) mõisa talupoegade keeldumise kohta teha korrateo päevi.

Untersuchungsprotokoll.

Actum Pühhajöggi,
sub die* den 1-sten Mai 1858.

Eodem übersandte die Ampfersche Gutsverwaltung mir durch den dasigen Gemeindeältesten ein Schreiben vom 30-sten April c. folgenden Inhalts: Daß am 29-sten April c. die sämtliche Ampfersche Gemeinde auf den Hof gekommen und gegen den bisherigen Gehorch protestiert habe, besonders gegen den Hilfsgehorch, und erklärt hatten, von jetzt an keine Kordtage zu leisten. Nachdem ihnen der § 33 des Bauerngesetzbuches vorgelesen und erklärt worden, waren sie dennoch fest bei ihrem Entschluß geblieben.

Ich verhörte den Gemeindeältesten, warum sie die Tage nicht leisten wollten, und erhielt zur Antwort, es stände nicht im neuen Gesetz; auf meine Frage, wer von ihnen solches behaupte, antwortete er: «wir sind es alle».

In Veranlassung dessen dispensierte ich ihn gleich von seinem Amte und teilte der Gutspolizei mit, daß ich mich am 2. h. m. vormittags in Ampfer einfinden werde, um diese Sache zu untersuchen.

Infolgedessen requirierte ich von dem Jeweschen H[errn] Etappenkommandanten 3 Mann Soldaten und fuhr hin.

Actum Ampfer.
Sub die den 2-ten Mai 1858.

Eodem brachte die Gutspolizei nochmals ihre Klage mündlich vor und deponierte ferner:

Daß sämtliche Ampferschen Bauerwirte überein gekommen sind, den bishiezu geleisteten Hilfsgehorch zu verweigern und darauf

---

* *Sub die — päeval, kuupäeval (lad. k.).*
Sub die — в день (лат.).

einen Eid geleistet hätten, solches zu Papier gebracht und mit ihren Unterschriften versehen.

Den 30-sten April habe sie, die Gutspolizei, dem Gemeindeältesten einen Brief an den Hakenrichter mit dem Auftrage übergeben, denselben nach Pühhajöggi[30] zu bringen; derselbe habe das Schreiben empfangen, sei aber bald darauf zurückgekommen mit der Meldung, die Gemeinde lasse es nicht zu, daß er hingehe und habe den Brief zurückgegeben; nachdem ihm ernste Vorstellung gemacht worden, habe er sich endlich entschlossen und sei nach Pühhajöggi gefahren. Auch habe der Gemeindeälteste am 23-sten April zur Empfangnahme des Gesetzbuches erst dann im Kirchspielsgericht gemeldet, als sämtliche Bücher schon verteilt gewesen.

Der Gemeindeälteste aus Ampfer Jaan Nurk deponierte: er habe die bewußte Schrift unterzeichnet, wie sie gegenseitig gelobt hätten, keinen Hilfsgehorch zu leisten, weil im neuen Gesetzbuche solches nicht stände.

Den Brief habe er nicht bringen wollen, weil die übrigen Leute ihm solches verboten hätten. Zur Empfangnahme des Gesetzbuches sei er zu spät gekommen des schlechten Weges wegen.

Nachdem ich ihm erklärt hatte, daß sämtliche Wirte bis zur Regulierung den bisherigen Gehorch, wie er vom 9-ten Juni 1846 verordnet, leisten müßten, blieb er dabei und erklärte, sie hätten dann kein Gesetz, und war durchaus von seinem Wahne nicht abzubringen.

Darauf wurden die übrigen Wirte einzeln vorgerufen und ihnen gleichfalls alles auseinandergesetzt; selbige sind folgende: 1. Mart Wälk, 2. Jaak Oijer, 3. Karel Juhannow, 4. Jaan Numi, 5. Samuel Suddo, 6. Gusto Jakev, 7. Josep Pollo, 8. Mallo Hans, 9. Mart Major, 10. Johan Stieglitz, 11. Jürri Messipu, 12. Gusto Stieglitz, 13. Mart Uellesoo, 14. Jonas Nikkol, 15. Jürri Wilpo, 16. Maddis Tark, 17. Maddis Nurk, 18. Peter Pollo, 19. Andres Pollo, 20. Pollo Karel, Gemeindeältestengehilfe; sie blieben aber alle dabei, im neuen Gesetz stände solches nicht, weshalb sollen sie nach dem alten ihre Tage leisten; es wäre ja weit besser [gewesen], daß man es ihnen noch nicht gegeben hätte.[31] Alle waren sehr vorlaut und bedienten sich frecher Worte gegen die Obrigkeit, ganz besonders aber der Wirt Jürri Messipuu, welcher sagte: «Wenn wir das Dreckbuch nicht hätten, wäre es viel besser».

Ferner sagten alle einstimmig aus, das Buch wäre schon vor 10 Jahren gegeben, man habe es aber ihnen nicht zukommen lassen und nun müßten sie noch 10 Jahre warten bis zur allendlichen Regulierung; Gott weiß was denn noch für neue Termine bestimmt würden.

Nachdem ich alle Leute verhört hatte, verurteilte ich die alten und früheren Gemeindebeamten zu einer 4-tägigen Haft, die übrigen [Leute] zu einer körperlichen Strafe von 80 Rutenhieben und hoffte dadurch sie zur Ordnung zu bringen; stattdessen entzogen

sich alle ihrer Strafe und drohten sich zu wehren, wenn man sie anrühre.

Nachdem sie diese Drohung gegen mich ausgesprochen hatten, hob ich die Sitzung auf und schrieb an S. Exzellenz den Herrn Kommandanten der Festung Narva Baron Krüdener und bat um 20 Mann Militär als Exekution bis zur Entscheidung einer erlauchten Gouvernementsregierung. Die von mir mitgenommenen drei Soldaten ließ ich bis zur Ankunft des Militärs aus Narva in Ampfer zurück und verfügte: das abgehaltene Untersuchungsprotokoll einer erlauchten Kaiserlichen Estländischen Gouvernementsregierung zur ferneren Verfügung p[e]r Estafette zu übersenden.

Hakenrichter in Allentacken: G. v. Baggehufwudt.

ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6175, l. 3—4. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6175, лл. 3—4. Подлинник.

(Tõlge)

Pühajõe akt

1. mail 1858

Samal päeval saatis mulle Auvere mõisavalitsus sealse vallatalitajaga kirja 30. aprillist k. a. järgmise sisuga: kogu Auvere kogukond tulnud 29. aprillil k. a. mõisasse, protesteerinud senise teoorjuse vastu, eriti abiteo vastu, ja õelnud, et nad nüüdsest peale enam korrapäevi ei tee. Pärast seda, kui neile talurahvaseaduse raamatu § 33 ette loetud ja ära seletatud, jäänud nad ikkagi kindlalt oma otsuse juurde. Ma kuulasin vallatalitaja üle, miks nad päevi teha ei taha, ja sain vastuseks, et seda ei olevat uues seaduses nimetatud; minu küsimusele, kes neist seda ütleb, vastas ta: «meie kõik».

Selle põhjal tagandasin ma ta kohe kohalt ja teatasin mõisapolitseile, et ma käesoleva kuu 2. päeval enne lõunat Auveresse seda asja uurima tulen.

Seejärel nõudsin ma härralt Jõhvi etapikomandandilt 3 soldatit ja sõitsin sinna.

Auvere akt

2. mail 1858

Samal päeval esitas mõisapolitsei oma kaebuse veel kord suuliselt ja ütles veel, et kõik Auvere taluperemehed kokku leppinud seni tehtud abiteost keelduda ja selle peale vande andnud, selle kirja pannud ja oma allkirjadega varustanud.

30. aprillil andnud mõisapolitsei vallatalitaja kätte haagikohtunikule määratud kirja korraldusega see Pühajõele viia; vallatalitaja võtnud kirja vastu, tulnud aga peatselt tagasi teatega, et kogukond ei lubavat teda sinna minna, ja andnud kirja tagasi; kui talle tõsiseid etteheiteid tehtud, olnud ta viimaks nõus ja sõitnud Pühajõele. Vallatalitaja tulnud ka 23. aprillil kihelkonnakohtusse seaduseraamatut vastu võtma alles siis, kui juba kõik raamatud olid välja jagatud.

Auvere vallatalitaja Jaan Nurk ütles: ta kirjutanud vastavale kirjale sellepärast alla, et nad vastastikku tõotanud abitegu mitte teha, sest seda ei olevat uues seaduseraamatus mainitud.

Kirja ei tahtnud ta sellepärast viia, et teised seda keelanud. Seaduseraamatu vastuvõtmisele hilinenud ta halva tee pärast.

Kui ma talle olin seletanud, et kõik peremehed kuni reguleerimiseni senist tegu, nagu see 9. juunil 1846 kindlaks määratud, tegema peavad, jäi ta oma

seisukohale ja ütles, neil ei olevatki siis mingit seadust, ja teda ei saanud kuidagi tema meeletusest vabastada.

Siis kutsuti teised peremehed ükshaaval ette ja ka neile seletati kõik ära; need on: 1. Mart Valk, 2. Jaak Oijer, 3. Kaarel Johannes, 4. Jaan Numi, 5. Samuel Südda, 6. Gusto Jakev, 7. Joosep Põllo, 8. Mallo Hans, 9. Mart Major, 10. Johan Stieglitz, 11. Jüri Mesipuu, 12. Gusto Stieglitz, 13. Mart Ülesoo, 14. Joonas Nikkol, 15. Jüri Vilpo, 16. Madis Tark, 17. Madis Nurk, 18. Peeter Põllo, 19. Andres Põllo, 20. Kaarel Põllo, vallatalitaja abi; nad jäid aga kõik sellele seisukohale, et uues seaduses ei olevat seda öeldud, miks peavad nad siis vana-viisi päevi tegema: siis oleks ju palju parem olnud, kui neile seda seadust veel mitte antud poleks. Kõik olid väga ülbed ja tarvitasid häbematuid sõnu ülemuse suhtes, iseäranis aga peremees Jüri Mesipuu, kes ütles, et oleks palju parem, kui meil seda sitaraamatut ei oleks.

Peale selle tunnistasid kõik üksmeelselt, et raamat antud välja juba 10 aastat tagasi, seda ei olevat neile aga kätte toimetatud ja nüüd pidavat nad veel 10 aastat kuni lõpliku reguleerimiseni ootama; jumal teab, mis uusi tähtpäevi siis veel määratakse.

Kui ma kõik inimesed olin üle kuulanud, mõistsin ma vanadele ja endistele vallatalitajatele 4 päeva aresti, teistele aga 80 vitsahoopi kehalist karistust, lootes neid sellega korrale kutsuda; selle asemel hoidusid kõik karistusest kõrvale ja ähvardasid vastu hakata, kui neid puudutatakse.

Kui nad mulle selle ähvarduse esitanud olid, lõpetasin ma istungi ja kirjutasin Tema Ekstsellentsile Narva kindluse komandandile härra parun Krüdenerile ning palusin siia saata 20 sõjaväelast, kes kuni kõrgeaulise kubermanguvalitsuse otsuseni kohal viibiksid. Minu poolt kaasa võetud kolm soldatit jätsin ma kuni Narvast sõjaväeüksuse saabumiseni Auveresse ja andsin käsu saata toimetatud juurdluse protokoll kiirkäskjalaga kõrgeaulisele keiserlikule Eestimaa kubermanguvalitsusele edaspidiseks korralduseks.

Alutaguse haagikohtunik: G. v. Baggehufwudt.

Nr. 7.

Enne 24. maid.* — Eestimaa kubermanguvalitsuse nõuniku F. G. A. v. Schwebsi raport kubernerile Auvere (Ampfer) mõisa talupoegade vastuhaku mahasurumise kohta sõjaväekomando abil.

Zur Erfüllung des von Ew. Exzellenz unterm 5-ten Mai c. No. 3085** mir erteilten Auftrages, in Sachen betreffend die von seiten der Ampferschen Bauerschaft verweigerte Leistung des Gehorchs, begab ich mich noch an demselben Tage mit dem Herrn Beamten für besondere Aufträge bei Ew. Exzellenz, Kollegienassessor Steinbach, auf die Reise nach dem Gute Ampfer. Nachdem ich den Allentackenschen Distrikt erreicht, zog ich bei dem Herrn Kreisdeputierten von Arnold in Türpsal und bei dem Herrn Pastor Meyer in Jewe — von denen ersterer als Gemeinderichter, letzterer als Prediger und Seelsorger das besondere Vertrauen der Bauerschaft der Gegend besitzen — nähere Erkundigungen über die kursierenden Gerüchte und Meinungen, sowie über die Stimmung der Bauern ein, die mir bei den bevorstehenden Verhandlungen zu Anknüpfungs-

* *24. mail saabus dokument kuberneri kantseleisse.*
24 мая — дата получения документа в канцелярии губернатора.
** *Dokumenti pole leitud.*
Документ не обнаружен.

punkten dienen konnten. Auf der Etappenstation Jewe traf ich die nötigen Vorbereitungen und bat den Herrn Etappenkommandeur[32], zum 7. Mai c. morgens früh, die erforderliche Anzahl von Handfesseln nach Ampfer zu senden, um nötigenfalls sämtliche widerspenstige Wirte, 21 an der Zahl, fesseln lassen zu können. Den Herrn Allentackenschen Hakenrichter von Baggehufwudt traf ich auf der Station Chudleigh, vom Gute Ampfer zurückkehrend und, da dort keine neuen Unordnungen stattgefunden, das vom Herrn Narvaschen Kommandanten requirierte Militär am 5-ten Mai c. eingetroffen und auf dem Hofe Ampfer einquartiert worden war, so hielt ich es für angemessen, die Nacht vom 6.—7. Mai c. bei dem Herrn Hakenrichter von Baggehufwudt auf dem nahe belegenen Gute Pühhajöggi zu verbleiben, um durch mein spätes Eintreffen auf dem Gute Ampfer, keine Bewegung der Gemüter zu veranlassen, dagegen, gleich bei meiner Ankunft, mit entschiedenen Maßregeln auftreten zu können.

Aus den Erkundigungen, welche ich eingezogen und aus den mündlichen Mitteilungen des Herrn Allentackenschen Hakenrichters ergab sich, daß schon seit Emanierung des deutschen Exemplars der Estländischen Bauernverordnung v. 1856, namentlich seit November 1857, durch Herumtreiber und Reisende verdächtiger Führung, in den Krügen, unter den Bauern der Güter Lagena, Waiwara, Samokrass, Soldina, in der Umgegend von Narwa, die neue Bauernverordnung in einem nachteiligen Lichte dargestellt und die Ansicht verbreitet worden ist, als seien die gnädigen Absichten Sr. Kaiserlichen Majestät mit den Estländischen Bauern, durch Intrigen des Estländischen Adels, hingehalten und vereitelt, daher den Bauern in der Bauernverordnung nicht die Rechte und Freiheiten zugestanden worden, welche ihnen ursprünglich zugedacht waren. Als Verbreiter solcher Gerüchte erscheinen verdächtig: ein Tischler, der vor einigen Wochen in Sillamäggi gearbeitet, ein Lostreiber Jaan Neumann und andere übel berüchtigte Subjekte, deren Spur der Herr Allentackensche Hakenrichter entdeckt hat und verfolgt, die sich in St. Petersburg aufhalten und mit ihren Verbindungen dort sich gerühmt haben sollen. Durch diese Gerüchte waren auch die sonst ruhigen, gehorsamen und zum Teil recht frommen Bauern des Gutes Ampfer aufgeregt worden und erscheint es nicht unwahrscheinlich, daß die unruhigen Bauerschaften der größeren Güter des Waiwaraschen Kirchspiels, namentlich des Dorfes Uddrias unter Lagena, wo infolge der Bauernverordnung v[on] 1816 Aufstände stattgefunden, welche durch Anwendung großer Gewaltmittel und exemplarischer Strafen gedämpft werden mußten, die Ampferschen Bauern vorangeschoben, um abzuwarten, welchen Ausgang ihr Unternehmen haben würde. Diese Mißstimmung der Gemüter suchte und fand ihre Nahrung, einerseits — in einer unrichtigen Auffassung der Äußerung des Herrn Pastors zu Waiwara, bei Gelegenheit, da die Gemeinde zum Dankgebete für Einführung der neuen Bauernverordnung aufgefordert worden war, «jetzt seien alle Bauern den

Altfreien (wanna priid) gleich», was sich nur auf die Aufhebung der Landpflichtigkeit beziehen konnte, von den Bauern aber auf Pachtverhältnisse bezogen war,[33] anderseits — in der allerdings ganz ungehörigen Deutung des Art. 33 der Bauernverordnung, von Seiten des Herrn Besitzers von Ampfer, Gemeinderichters Segebarth, seinen Bauern gegenüber, indem dieser Art. lediglich von der Abteilung und Vermarkung des Bauerlandes und von dem Verbleiben desselben in seinem Bestande, wie er 1846 stattfand, handelt, daraus aber nicht gefolgert werden kann, daß die Bauerpächter bis zur Beendigung der Vermarkung des Bauerlandes, behindert seien, nach Anleitung von Art. 65 ff., Pachtverträge abzuschließen.

Am 7. Mai morgens $8^1/_2$ Uhr kam ich, in Begleitung des Herrn Kollegienassessors Steinbach und des Herrn Allentackenschen Hakenrichters von Baggehufwudt auf dem Hofe Ampfer an. Ich fand dort das vom Herrn Narwaschen Kommandanten beorderte Militär vom St. Petersburgschen Grenadierregimente des Königs Friedrich Wilhelm III, 20 Gemeine mit 2 Unteroffizieren, unter dem Kommando des Second-Lieutenants von Beck vor. Die Mannschaft war seit dem 5-ten Mai c. auf dem Hofe zusammen einquartiert worden, der Herr Hakenrichter hatte Bedenken getragen, sie im Dorfe zu dislozieren; die Beköstigung hatten sie direkt von den Bauern selbst in guter Qualität und reichlicher Quantität verabfolgt erhalten, Differenzen hatten nicht stattgefunden, der Kommandierende und die Mannschaft selbst erklärten sich ebenso zufrieden mit ihrer Aufnahme, als der Gutsbesitzer mit ihrer musterhaften Haltung. Die aus dem Jeweschen Etappenkommando requirierten Handketten waren angelangt. Seit dem 2. Mai waren von Seiten der Bauern keine Unordnungen vorgefallen, der am 29. April c. eingestellte Hilfsgehorch war übrigens am 5-ten Mai c. wieder geleistet, der ordinäre Gehorch nie verweigert worden. Ich trug dem Besitzer des Gutes, Herrn Gemeinderichter Segebarth auf, in gewöhnlicher Weise sämtliche Wirte an den Hof zu bescheiden, weil ich von Ew. Exzellenz beordert in Ampfer angelangt sei. Das Gut hat 22 Wirte, von denen einer, seit längerer Zeit abwesend, beim letzten Vorfalle gar nicht beteiligt war. Ich ließ mir mittlerweile von Herrn Segebarth eine Charakteristik der 21 Beteiligten geben und hielt es ihm selbst vor, daß er durch eine ungehörige Hinweisung auf den Art. 33 der Bauernverordnung die Bauern veranlaßt habe, einen Widerspruch in dem Gesetze und eine Beschränkung der Rechte des Pächters bei Eingehung eines Pachtkontraktes vorauszusetzen, die im Gesetze gar nicht begründet seien. Herr Segebarth entschuldigte sich damit, daß die Bauern selbst bei Verweigerung des Hilfsgehorchs sich unter anderm auch auf den Art. 33 der Bauernverordnung bezogen hätten; es ergab sich indessen bald, daß er selbst diese Gesetzes-Bestimmung unrichtig augefaßt hatte, indem er darauf den Anspruch begründet: daß, bis zur Beendigung der Abteilung und Vermarkung des Bauerpachtlandes, die Wirte ihm

den bisherigen Gehorch, wie am 9. Juni 1846, zu leisten verpflichtet seien, was also, da die Regulierung, nach Art. 32 [der] Bauernverordnung, erst im Laufe von 10 Jahren vollendet sein muß, noch bis dahin fortdauern müsse. Wenn nun gleich, im Art 33 [der] Bauernverordnung, die Worte «въ составѣ» des russischen und «in dem Bestande» des deutschen Textes, in der estnischen Übersetzung mit «seadusse sisse» wiedergegeben worden sind und der Sinn des Gesetzes richtiger durch «piride sees» oder «rajade sees»[34] hätte ausgedrückt werden können, so rechtfertigt sich die Anwendung, welche Herr Segebarth von dem Art. 33 [der] Bauernverordnung gemacht hat, doch umsoweniger, als derselbe, wie der ganze Titel I Art. 9—41 [der] B[auern]v[erordnung] von der Abteilung und Begrenzung des Bauerpachtlandes handelt, keineswegs aber von der Verpachtung des Bauerlandes, über welche Tit. II Hauptstück II Abt. I Art. 63—200 die gesetzlichen Vorschriften enthält, wie denn auch, nach Art. 4 [der] B[auern]v[erordnung] die vor Emanierung der B[auern]-v[erordnung] v[on] 1856 abgeschlossenen Pachtkontrakte zwar bis zum Ablaufe des Termins, auf welchen sie abgeschlossen worden, ihre verbindende Kraft behalten, indessen, nach Art. 66 [der] B[auern]v[erordnung] 9 Monate vor Ablauf der Pachtzeit gekündigt werden können, wonach dann, nach Anleitung Art. 63. ff. insbesondere Art. 73 [der] B[auern]v[erordnung] neue Pachtkontrakte zu schließen sind.

Hierauf ließ ich sämtliche 21 Ampfersche Wirte, die ohne den geringsten Verzug herbeigeeilt waren, auch in anständiger, bescheidener Haltung erschienen, eintreten, um sie zunächst gemeinschaftlich in Gegenwart des Herrn Allentackenschen Hakenrichters, in Assistenz des Herrn Kollegienassessors Steinbach, zu vernehmen. Selbst der Pertel Pöllo, obgleich sehr krank, war erschienen; da ich mich von seinem leidenden Zustande überzeugte und er von der Gutsverwaltung sehr gut attestiert wurde, so entließ ich ihn nach Beendigung der Hauptverhandlungen. Nur der Jonas Nikkol, ein aus einer fremden Gemeinde Eingewanderter, von der Gutsverwaltung als ein trotziger Raisonneur bezeichnet, erschien, obwohl ein wohlhabender Wirt, in einer offenbar absichtlich vernachlässigten Kleidung, wofür ihm in Verlaufe der Verhandlung vor allen seinen Genossen eine ihn gründlich beschämende Zurechtweisung [gegeben] wurde.

In Anleitung der von Ew. Exzellenz mir erteilten Instruktion und da ich wußte, daß mit dem Worte Gottes der estnische Bauer überhaupt und insbesondere die Ampfersche Gemeinde am sichersten anzufassen, zur Einsicht und zum willigen Gehorsam zu bringen ist, hielt ich zuförderst den versammelten Ampferschen Wirten ihren Ungehorsam und eigenmächtigen Kontraktbruch gegen die Ampfersche Gutsherrschaft, ihren Trotz und ihre Widerspenstigkeit gegen den Herrn Hakenrichter, das Strafwürdige ihres gemeinsamen verabredeten Widerstandes aufs eindringlichste mit Hinweisung auf das Wort Gottes vor, — erklärte ihnen, daß ich sie zunächst mit allen

ihren Bedenken und Beschwerden väterlich vernehmen und aus der Bauernverordnung belehren wolle, bevor ich meine obrigkeitliche Gewalt ausüben würde, daß ich aber auch jeden Trotz und jeden Widerstand gegen die gesetzliche Ordnung mit unnachsichtlichem Ernste brechen werde — wie sie denn aus den getroffenen Veranstaltungen* entnehmen konnten, daß aller fernere Ungehorsam nur verderblich für sie werden konnte. Aus der hierauf folgenden Verhandlung ergab sich Nachstehendes. Die Ampferschen Bauern hatten beim Lesen der B[auern]v[erordnung] v[on] 1856 die Ansicht gewonnen, daß sie nach derselben keinen Hilfsgehorch mehr zu leisten schuldig seien. Sie hatten demnach sich bei dem Gemeindeältesten Jaan Nurk versammelt, waren dort übereingekommen, ihre Pachtkontrakte gemeinschaftlich abzuschließen, der Gutsverwaltung zu erklären, daß sie sich von der ferneren Leistung des Hilfsgehorchs entbunden erachten und ihn nicht länger leisten würden. Zur Feststellung dieser Vereinbarung haben sämtliche 21 Wirte auf einem Papiere, das der Gemeindeschreiber Joseph Pöllo zu diesem Zwecke herbeigebracht, statt der Namensunterschrift Kreuze gezeichnet. Als demnach der Mart Walk zweimal seine Magd zum Hilfsgehorche [hat] senden wollen, hat der Gemeindeältestengehilfe Karl Pöllo jedesmal mit Beziehung auf seine Amtsautorität der Magd untersagt an den Hof zu gehen. Ich forderte nun die Herausgabe dieser Schrift und ohne alle Bedenklichkeiten ging der Gemeindeältestengehilfe Karl Pöllo nach Hause und brachte mir das angebogene, leere Blatt, auf welchem 21 Kreuze gezeichnet stehen. Sämtliche Wirte erkannten die Identität dieser Vereinbarungsurkunde an und einzelne wiesen die Kreuze nach, welche sie gezeichnet hatten; einem weiteren Sinn damit verbunden, oder einen Eid geleistet zu haben, stellten sie dagegen in Abrede. Sie behaupteten vielmehr standhaft aus der B[auern]v[erordnung] selbst entnommen zu haben, daß die Leistung des Hilfsgehorchs [korro päwad] ungesetzlich sei, weshalb sie gemeint ein Recht zu haben solchen zu verweigern, während sie den ordinären Gehorch [teo päwad] ohne alle Unterbrechung geleistet. Sie bezogen sich hierbei auf Art. 493 Anm[erkung] der B[auern]-v[erordnung], wo vom Hilfsgehorche nichts vorkomme, während sie eben so viel Land inne hätten, als in dieser Gesetzesstelle angeführt sei. Der Besitzer von Ampfer bestätigte es, daß der ordinäre Gehorch stets regelmäßig geleistet, der Hilfsgehorch am 29. April dagegen verweigert und eingestellt, vom 5. Mai ab aber wieder prästiert worden sei. Es wurde den Ampferschen Wirten nun umständlich erläutert und aus der B[auern]v[erordnung] nachgewiesen, daß sie nach Art. 4 u[nd] 67 [der] B[auern]v[erordnung] die eingegangenen Pachtkontrakte bis zum Ablaufe des Termins, auf welchen sie geschlossen worden, also, da sie stillschweigend auf 1 Jahr prolongiert waren, bis zum 23. April 1859, ohne irgendwelche eigenmächtige Verkürzung erfül-

---

* *Originaaltekstis kirjutusviga* } veranstalten.
В тексте подлинника описка }

len müssen; daß sie indessen, nach Art. 66 [der] B[auern]v[erordnung] berechtigt seien, 9 Monate vor Ablauf der Pachtzeit, also bis zum 23. Juli, oder 2 Tage vor St. Jakobi, die bestehenden Pachtkontrakte aufzukündigen, um neue, vom 23. April 1859 ab geltende zu schließen; daß es ihnen, nach Art. 116 [der] B[auern]v[erordnung] ff. gestattet sei, sich, behufs der Übernahme von Pachtungen, zu assoziieren und nach Art. 408 ff. [der] B[auern]v[erordnung] Gemeinde-Versammlungen abzuhalten, diese Versammlungen aber, nach Art. 410 [der] B[auern]v[erordnung], mit Wissen und Genehmigung der Gutspolizei abgehalten werden müßten, nicht aber den Charakter von heimlichen Verbindungen und Vereinbarungen haben dürften, durch welche der Gutsherrschaft etwas abgetrotzt und die Gemeinde zum Ungehorsam und zur Auflehnung gegen die Obrigkeit verleitet werden würde; daß sie jederzeit, falls sie vermeinten, daß ihnen ein Unrecht widerfahre, etwas Ungesetzliches von ihnen gefordert werde, oder sie das geltende Gesetz nicht recht verständen, sich an die kompetente Obrigkeit zu wenden hätten, um Abhilfe ihrer Beschwerden und Belehrung zu erlangen, sie sich aber niemals durch Trotz und Ungehorsam selbst Recht verschaffen zu dürfen vermeinen sollten; daß auch ihre Ansicht, als wenn, nach der B[auern]v[erordnung], es verboten wäre Hilfsgehorch zu fordern und zu leisten, eine unrichtige sei, denn Art. 127 [der] B[auern]v[erordnung] handle von dem Maximum der Leistungen, die überhaupt in einem Fronpachtkontrakte gefordert werden könnten, schließe aber keineswegs aus, daß die dort aufgeführten Leistungen nicht auch nach Vereinbarung beider Teile anders berechnet und dann auch ein Hilfsgehorch stipuliert werden könne; Art. 493 Anm[erkung] dagegen handle von der Verteilung der Dienstboten und habe deren Verteilung unter den Pächtern keine Beziehung auf die kontraktlichen Leistungen, welche die Pächter der Gutsherrschaft zu prästieren hätten; im Formular für Pachtkontrakte ad Art. 82 [der] B[auern]v[erordnung] werde der Hilfsgehorch ausdrücklich aufgeführt. Endlich wurden ihnen Art. 322 d[er] B[auern]v[erordnung] erläutert und ihre Ansicht über «Altfreie» (wanna priid) dahin zurechtgestellt: daß jeder estländische Bauer unter den gesetzlichen Bedingungen in eine andere Gemeinde übertreten und in ein anderes Gouvernement auswandern könne.

Nachdem den versammelten Ampferschen Wirten diese Erläuterungen umständlich erteilt und alle ihre Bedenken gelöst worden waren, bekannten sie aufrichtig, von unrichtigen Ansichten ausgegangen zu sein und dadurch gegen die Gutsverwaltung gefehlt zu haben, brachten auch zu ihrer Entschuldigung vor, die Worte des Herrn Waiwaraschen Predigers nicht richtig verstanden zu haben und, durch die Beziehung des Herrn Gutsbesitzers von Ampfer auf Art. 33 der B[auern]v[erordnung] zu der Ansicht veranlaßt worden zu sein, als wolle derselbe sie gegen die gesetzliche Bestimmung nötigen, ihm auch forthin noch den Hilfsgehorch zu leisten. Hierauf erklärten sie, auf mein Verlangen, jeder einzeln zum

Gutsherrn herantretend: mit Freuden und von ganzen Herzen (rõõmsast süddamega)* den seitherigen Gehorch und Hilfsgehorch pünktlich bis zum 23. April 1859 und, falls sie den zeitherigen Pachtkontrakt nicht 9 Monate zuvor gekündigt haben würden, auch noch im folgenden Wirtschaftsjahre prästieren zu wollen. Der Gemeindeältestengehilfe Karl Pöllo wollte diese Erklärung dahin beschränken: wenn es die andern Wirte tun wollten, so wolle er es auch tun — welche Klausel ich aber nicht einräumte, worauf sich dann Karl Pöllo unbedingt, wie erwähnt, erklärte. Auf den Jonas Nikkol hatte die vorgängige Zurechtweisung so heilsam eingewirkt, daß er einen besondern Eifer bei dieser Erklärung bewies.

Nachdem somit die Differenz mit der Gutsverwaltung erledigt war, deren Ausbruch der Gemeinderichter Segebarth durch seine unrichtige Auslegung des Art. 33 der B[auern]v[erordnung] mitveranlaßt hatte, forderte einerseits die gesetzwidrige Vereinbarung der Ampferschen Wirte, um ihren Widerstand gegen die Ampfersche Gutsverwaltung durchzusetzen, anderseits deren Ungehorsam und trotziges Verhalten gegen den Herrn Allentackenschen Hakenrichter, gesetzliche Genugtuung. Ich hatte aus der bisherigen Verhandlung mit den Ampferschen Wirten die Überzeugung gewonnen, daß die erste Anregung zu dem stattgefundenen Ungehorsam außerhalb der Gemeinde lag, die mit der Gutsherrschaft bis dahin in gutem Vernehmen gestanden hatte; wie denn das Mißtrauen und die Deutungen mehrerer Bestimmungen der, erst am 23. April c. in estnischer Sprache verteilten B[auern]v[erordnung] auf einen Ursprung von Personen hinweisen, die längst zuvor, also auch in deutscher oder russischer Sprache, die B[auer]n[verordnung] haben lesen können; daß die Ampferschen Wirte einer in die Sache eingehenden und ihre Auffassungsweise wohlwollend berücksichtigenden Belehrung sich vollkommen zugänglich erwiesen hatten, die von der Gutsverwaltung ihnen zugekommene aber keine richtige gewesen war; daß die Versammlung und Vereinbarung der Ampferschen Wirte, soweit die Tatsache zur Zeit vorliegt, zwar den Polizeigesetzen zuwiderlaufende war, aber keineswegs den Charakter einer Verschwörung an sich trug; daß dagegen einerseits die Widersetzlichkeit wider den Herrn Allentackenschen Hakenrichter und anderseits die Notwendigkeit, eine Bewegung unter den Bauern des Waiwaraschen Kirchspiels in ihrem ersten Keime zu ersticken, die sonst leicht weiter um sich greifen und bedenklicher werden konnte, eine entschiedene und durchgreifende Maßregel wider diejenigen erforderlich machten, welche entweder Urheber und Rädelsführer der ganzen Sache waren, oder ihrer Stellung und ihrem Einflusse bei der Gemeinde nach die wirklichen Urheber und Rädelsführer kennen mußten, oder endlich imstande gewesen wären, den Ausbruch der Unordnung dadurch zu vereiteln, daß sie sich dem Unternehmen widersetzten, oder doch sich selbst nicht bei demselben beteiligten.

---

* *Rõõmsa südamega — с радостным сердцем (по-эст.).*

Hiernach sonderte ich diejenigen Subjekte aus, welchen nach den Ergebnissen der allgemeinen Verhandlung eine größere Verschuldung zur Last fiel und verhörte dieselben speziell.

1. Der suspendierte Gemeindeälteste Jaan Nurk hatte ohne Wissen und Genehmigung der Gutspolizei die Versammlung in seinem Hause gehalten, in welcher die Ampferschen Wirte beschlossen hatten: gemeinschaftlich dem Gutsherrn den Hilfsgehorch zu verweigern; er hatte durch die Gemeinde sich abhalten lassen, den Auftrag der Gutspolizei, ein* Schreiben an den Herrn Hakenrichter zu überbringen, sogleich zu erfüllen, bis er sich eines bessern besonnen; ebenso hatte er unter nichtigen Vorwande es versäumt, am 23. April c. zu rechter Zeit im Kirchspielsgerichte das Gesetzbuch zu empfangen; statt die Gemeinde zu leiten, hatte er sich von ihr bestimmen lassen, statt sie seiner Amtspflicht gemäß zum Gehorsam zu ermahnen, hatte er sich, gleich allen übrigen, bei der Widersetzlichkeit gegen den Herrn Allentackenschen Hakenrichter beteiligt; zu den Vergehen der übrigen Ampferschen Wirte kam seinerseits ein Amtsvergehen.

2. Der Gemeindeältestengehilfe Karl Pöllo hat sich eines gleichen Amtsvergehens, wie der Jaan Nurk bei der Versammlung der Bauern, sowie bei der Widersetzlichkeit gegen den Herrn Hakenrichter schuldig gemacht und noch außerdem der Magd des Mart Walk, welche dieser zweimal zur Leistung des Hilfsgehorchs an den Hof schicken wollen, jedesmal mit Bezugnahme auf seine Amtsfunktion, es untersagt, an den Hof zu gehen, sie vielmehr wieder nach Hause geschickt.

3. Jonas Nikkol, an sich als ein trotziger Raisonneur schlecht renommiert, hatte vorzugsweise das Wort geführt, als die Ampferschen Wirte sich der vom Hakenrichter ihnen dekretierten Bestrafung widersetzten; er hatte damals namentlich auch den Mart Walk, der zuerst bestraft werden sollte, zurückgehalten; bei dem Spezialverhör erdreistete er sich, den Bericht des Herrn Hakenrichters als unwahr zu bezeichnen, hiermit zurückgewiesen, fügte er, unter heuchlerischen Tränen, die feierlichsten Schwüre hinzu, er berief sich auf den Gutsherrn, der ihm das beste Zeugnis der Wahrhaftigkeit geben könne und, da dieser ihm ein sehr schlechtes Zeugnis gab, behauptete er, dieses von ihm selbst provozierte Zeugnis sei unwahr. Alle diese Umstände machten den Jonas Nikkol dessen verdächtig, daß er ein Haupturheber dieser ganzen Bewegung gewesen sein möchte, umsomehr, als er der einzige von allen Ampferschen Wirten war, der mich veranlaßte, ihm eine demütigende Zurechtweisung vor allen Leuten zu erteilen, um seinen Trotz von Hause aus zu brechen.

4. Jürri Messipuu, vor mehreren Jahren eines Diebstahls wegen als Gemeindeältester abgesetzt, war gleichfalls unter den Rädelsführern bei der Widersetzlichkeit gegen den Herrn Allentackenschen

---

* *Originaaltekstis ekslikult* } im.
В подлиннике ошибочно }

Hakenrichter und unterstand sich, in Beziehung auf die Bauernverordnung zu sagen: «Wenn wir dies Dreckbuch, sitta ramat,[35] nicht hätten, wäre es weit besser». Jetzt entschuldigte er sich damit, daß er eigentlich habe sagen wollen: «Se on üks sitta tülli[36] — das ist ein unnützer Streit», stattdessen sei ihm dieses Wort entwischt: «Se on üks sitta ramat»[37] — «Das ist ein Dreckbuch». Er habe auch gleich gegen den Herrn Hakenrichter geäußert, daß ihm dieses Wort unabsichtlich entfahren sei, was letzterer auch bestätigte.

5. Karl Johannes, ehemaliger Gemeindegerichtsbeisitzer, ein wohlhabender, angesehener und einflußreicher Wirt von guter Führung. Gegen ihn sagte der Gemeindeschreiber Joseph Pöllo, indem er unverhohlen aufrichtige Reue bewies, aus, daß er ihm aufgetragen habe, Papier, Tinte und Feder herbeizubringen, weil er allein im Besitze derselben war, damit die beim Gemeindeältesten Jaan Nurk versammelten Ampferschen Wirte ihre Kreuze zum Zeichen ihrer Vereinbarung daraufsetzen konnten. Karl Johannes stellte dies zwar in Abrede, aber einerseits trug das Zeugnis des Joseph Pöllo, bei seiner sehr entschiedenen Reue, das Gepräge der Wahrheit, andrerseits berichtete der Herr Gemeinderichter Segebarth, die sehr reputierliche Mutter des Karl Johannes habe den Sohn dringend gebeten, sich nicht in diesen Handel einzulassen, der nur ein schlimmes Ende nehmen könne, da sie aber mit ihren Vorstellungen gegen ihn nichts ausrichten können, habe sie, mit Erlaubnis der Ampferschen Gutspolizei, sich ganz fortbegeben und sei zu einer Verwandtin nach Strand-Wierland gezogen.

Ihrer Stellung und ihrem Einflusse bei der Gemeinde nach konnte diese ganze Bewegung nicht wohl stattfinden, ohne daß dem Jaan Nurk, Karl Pöllo und Karl Johannes die Anstifter und Rädelsführer bekannt geworden wären und wiederum hätten sie durch ernstliche Abwehrung, wohl schon durch Enthaltung von aller Beteiligung, den Ausbruch der Unordnungen abwenden können. Jonas Nikkol und Jürri Messipuu dagegen zogen durch ihr persönliches Verfahren und ihre frühere schlechte Führung den Verdacht auf sich, Rädelsführer gewesen zu sein. Ich hielt diesen Umstand jedem Einzelnen aufs dringendste vor und forderte ihn auf, den oder die Rädelsführer und Anstifter der ganzen Sache namhaft zu machen, da er ihnen notwendig bekannt sein müsse, widrigenfalls ich sie selbst für die Anstifter halten und danach mit ihnen verfahren müsse. Meine Ermahnungen und Vorstellungen blieben in dieser Beziehung erfolglos und ich ließ den 5 genannten Ampferschen Wirten Handfesseln anlegen und sie sogleich unter starker Bewachung von 10 Mann und 1 Unteroffizier, um vor jeder Eventualität gesichert zu sein, durch die in großer Bewegung und Spannung des Ausgangs harrenden Gemeinden von Lagena und Waiwara hindurch, ins Jewesche Etappenhaus abführen, um von dort weiter, mit dem ordinären Etappentransport, nach Reval gebracht und dem kompetenten Kriminalgerichte überliefert zu werden.[38]

Von den übrigen 16 Ampferschen Wirten erwies sich der Mart

Walk insofern unbeteiligt, als er, unerachtet der Vereinbarung, zweimal seine Magd an den Hof hatte senden wollen, der Gemeindeältestengehilfe Karl Pöllo aber dieselbe jedesmal zurückgeschickt und ihr verboten hatte, an den Hof zu gehen. Ich erklärte nun sämtlichen minder beteiligten Ampferschen Wirten, daß ich sie, gleich wie die 5 ersten, dem Kriminalgerichte wegen Verletzung der Autorität des Herrn Hakenrichters übergeben müsse, wenn sie nicht zur Wiederherstellung dieser Autorität den Herrn Hakenrichter ersuchen und bewegen würden, die Strafe, die er ihnen dekretiert habe und deren Vollziehung sie sich widersetzt, nunmehr als einen Gnadenakt an ihnen vollziehen zu lassen, damit sie nicht beim Kriminalgerichte einer viel schwereren Beahndung unterworfen werden möchten; ich hätte nur die Berechtigung zu strafen und den Gehorsam zu erzwingen, nicht aber zu vergeben und Gnade zu erwiesen, was in diesem Falle allein dem Herrn Hakenrichter zustehe. Nun traten sämtliche Wirte einzeln vor den Herrn Allentackenschen Hakenrichter und baten kniefällig, unter Zeichen aufrichtiger Reue um die Gnade, daß er ihnen ihre Widersetzlichkeit vergeben und an ihnen die früher dekretierte Strafe vollziehen lassen möge, die derselbe, nach ernstlicher Ermahnung, in väterlicher Weise und gemildertem Maße vollziehen ließ,[39] wobei er den Mart Walk, der bereitwillig seine Magd zweimal zur Leistung des Hilfsgehorchs an den Hof gesendet hatte, von aller Strafe dispensierte. Auch bei der Bestrafung selbst erwiesen sämtliche Bauern so entschiedene Reue und Erkenntnis ihrer Schuld, daß ich die Überzeugung gewinnen mußte, daß die obrigkeitliche Autorität vollkommen wiederhergestellt und das Vergehen gesühnt worden sei. Insbesondere war auch jetzt das Benehmen des Joseph Pöllo der Art, daß seine herzliche Reue sich kund gab. Obgleich er, als Gemeindeschreiber und designierter Gemeindeältestengehilfe, zur Arreststrafe kondemniert war, entkleidete er sich gleich den anderen, welche körperlich bestraft wurden, freiwillig selbst und stellte sich zu diesen letzteren, erklärte auch, da ihm die Arreststrafe angekündigt war, unter vielen Tränen, daß er nicht minder schuldig wie die übrigen sei und keine andere Strafe als diese verdient habe.

Nachdem somit die gesetzliche Ordnung in Ampfer wiederhergestellt worden war, ernannte der Herr Allentackensche Hakenrichter zum stellvertretenden Gemeindeältesten den Mart Walk und zu dessen Gehilfen den Joseph Pöllo, und ich behielt es Ew. Exzellenz Bestimmung vor, den Gemeinderichter für Sachen der Ampferschen Gutsverwaltung mit der dortigen Gemeinde zu ernennen, da der Herr Gemeinderichter Segebarth als Besitzer des Gutes dieses Amt nicht verwalten kann.[40] Dem Herrn Second-Lieutenant von Beck und dem unter dessen Befehle stehenden Militär dankte ich für deren bereitwillige Hilfeleistung und musterhaftes Benehmen und erklärte dem Herrn Second-Lieutenant von Beck, daß sobald die Abteilung seiner Mannschaft, welche die verhafteten 5 Ampferschen Wirte ins Jewesche Etappenhaus abgeführt, zurückgekehrt sein würde, die

militärische Exekution in Ampfer ihren Zweck erreicht hätte und er sich mit der ihm anvertrauten Mannschaft zurückbegeben könne.

Zur weiteren Erfüllung des mir von Ew. Exzellenz gewordenen Auftrages: falls auf den benachbarten Gütern ähnliche Bewegungen wie unter den Ampferschen Bauern sich zeigen würden, auch dort den Umständen angemessen zu verfahren und da mir die bedenkliche Stimmung der Bauerschaften von Lagena, Waiwara, Soldina und Samokrass bekannt geworden war, ließ ich durch die Gutsverwaltungen dieser Güter in den Gemeinden derselben bekannt machen, daß ich den Abend des 7-ten Mai c. auf der Station Waiwara eintreffen und dort bis zum Vormittage des 8-ten Mai c. verweilen würde, daher jedermann, der mich in Angelegenheiten der Einführung der Bauernverordnung v[on] 1856 zu sprechen und Aufklärungen sich zu erbitten wünsche, mich dort finden und sprechen könne. Ich traf auch denselben Abend um 7 Uhr auf der Station Waiwara ein und passierte den Zug der arretierten Ampferschen Bauern, von Weibern und Kindern begleitet, was ich absichtlich zugab, da die Bedeckung stark war und ich einen Eindruck auf die ganze Umgegend bewirken wollte, so zeitig, daß die Arbeiter auf den Feldern, die Leute in den Dörfern und vor den Krügen ihn sehen konnten. Ich hatte meine Absicht bei diesem Verfahren vollkommen erreicht. Der Eindruck, den das gleich verbreitete Gerücht von dem Ausgange der Sache in Ampfer und der Zug der arretierten Ampferschen Wirte in der ganzen Umgegend hervorbrachte, hatte sehr deprimierend auf die unruhigen Geister gewirkt und sie mußten eingesehen haben, daß die Obrigkeit ermächtigt und stark genug war, auch ohne Anwendung extraordinärer Gewaltmaßregeln, jeden Trotz und Ungehorsam zu bändigen und die gesetzliche Ordnung aufrecht zu erhalten. Aus allen benachbarten Gebieten erschienen vor mir, obgleich ich bis 11 Uhr vormittags des 8-ten Mai c. auf der Station Waiwara verweilte, nur der Gemeindeälteste von Samokrass und der Gemeindeälteste von Lagena nebst 9 Wirten des durch frühere Unruhen berüchtigten Lagenaschen Dorfes Uddrias, wie mir die Gutsverwaltung anzeigte, lauter wohlhabende, reputierliche Leute. Der Gemeindeälteste von Samokrass erklärte sehr schüchtern, obgleich ich freundlich zu ihm sprach, daß er nichts in Beziehung auf die Bauernverordnung, sondern eine Bitte hinsichtlich einer zu bestrafenden Magd vorzubringen habe, womit ich ihn an die kompetente Autorität des Allentackenschen Hakenrichters verwies. Die Lagenaschen Leute trugen auf meine Aufforderung ohne Scheu mir alles zu sagen, was sie auf dem Herzen hätten, mit großer Bescheidenheit, mir einige Fragen und Bedenken, namentlich über die Dauer des Frongehorchs nach alten Kontrakten und wiefern sie die Rechte der «Altfreien», wanna priid, erlangt hätten, vor, so daß der Zusammenhang der Rechtsfragen, welche die ganze Gegend bewegten, deutlich zu erkennen war. Alle ihre Bedenken und Fragen wurden in einer langen Unterredung sehr umständlich und mehrfach wiederholt erörtert, ihnen aus dem Gesetzbuche die bündigsten Erläu-

terungen erteilt, bis sie denn selbst erklärten, daß alle ihre Bedenken vollständig aufgeklärt seien und sie, ehrerbietig dankend, unaufgefordert die Versicherung abgaben, daß sie nunmehr aus voller Überzeugung ihren kontraktlichen Verpflichtungen pünktlichst nachkommen wollten. In dieser Stimmung ermahnte ich nochmals die Lagenaschen Leute, wies auf den Ausgang des Ampferschen Ungehorsams hin und forderte sie auf, bei allen Zweifeln, welche das neue Gesetzbuch bei ihnen anregen würde, sich jederzeit an die kompetente Ortsobrigkeit zu wenden und dieselbe um Belehrung zu ersuchen, da es der Wille Sr. Kaiserlichen Majestät sei, daß jeglichem Recht und Gerechtigkeit widerfahre und zu diesem Zwecke die Bauernverordnung erlassen und die Ortsbehörden eingesetzt worden seien, wogegen die Gesetzesübertreter jederzeit die gesetzliche Strafe treffen werde. Hierauf entließ ich die Lagenaschen Bauern, welche mit Äußerungen aufrichtiger Überzeugung und ehrerbietigen Dankes sich entfernten.

Indem ich Ew. Exzellenz über die Erfüllung des mir gewordenen Auftrages gehorsamst zu berichten die Ehre habe, ist es meine Schuldigkeit meinen ergebensten Dank dafür auszusprechen, daß dieselben Ihren Beamten für besondere Aufträge, Herrn Kollegienassessor Steinbach, zu meiner Assistenz abzuordern geruht haben, der mir durch seine besonnene Auffassung der ganzen Sache, seine reichen juridischen Kenntnisse, seine große Gewandtheit in der estnischen Sprache, seinen unermüdlichen Eifer und Bereitwilligkeit ein gediegener Ratgeber und wertvoller Gehilfe gewesen ist.

Der Herr Allentackensche Hakenrichter von Baggehufwudt hatte durch sofortige Requisition militärischer Exekution den weiteren Fortgang der unruhigen Bewegung nicht allein unter den Ampferschen Bauern, sondern unter den Bauerschaften des ganzen Waiwaraschen Kirchspiels gehemmt und hatten die Ampferschen Wirte sich, wohl durch diesen Ernst, veranlaßt gesehen, den verweigerten Hilfsgehorch wieder zu prästieren und berechtigt mich, das ebenso milde als feste Benehmen des Herrn von Baggehufwudt den Ampferschen Bauern gegenüber, die Überzeugung gegen Ew. Exzellenz auszusprechen, daß derselbe, mit der erforderlichen Instruktion unterstützt, gewiß geeignet gewesen wäre, die obrigkeitliche Autorität vollkommen wiederherzustellen.

Endlich kann ich nicht umhin, die musterhafte Haltung der Exekutionsmannschaft unter dem Kommando des Herrn Second-Lieutenant von Beck rühmlichst anzuerkennen und den Herrn von Beck Ew. Exzellenz wohlwollenden Aufmerksamkeit angelegentlichst zu empfehlen.

Ew. Exzellenz
ganz gehorsamster Diener
F.G.A. v. Schwebs.

ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6175, l. 5—18. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6175, лл. 5—18. Подлинник.

Teie Ekstsellentsi poolt minule tehtud k. a. 5 mai korralduse nr. 3085 täitmiseks asjus, mis puudutavad Auvere talupoegade teotegemisest keeldumist, asusin ma veel samal päeval koos Teie Ekstsellentsi käsundusametniku härra kolleegiumiassessori Steinbachiga reisile Auvere mõisasse. Kui ma Alutaguse ringkonda jõudsin, hankisin ma härra kreisisaadik von Arnoldilt Järvel ja härra pastor Meyerilt Jõhvis — kellest esimesele kui kihelkonnakohtunikule ja teisele kui pastorile ja hingekarjasele kuulub selle piirkonna talurahva eriline usaldus — lähemaid andmeid levinud kuulduste ja arvamuste ning ka talupoegade meeleolu kohta, mis mulle oleksid võinud eelseisval arutusel pidepunktideks olla. Jõhvi etapijaamas tegin ma vajalikud ettevalmistused ja palusin härra etapikomandöri 7. mai varahommikuks vajaliku arvu käeraudu Auveresse saata, et vajaduse korral kõik tõrksad peremehed, arvult 21, ahelaisse panna. Voka jaamas kohtasin ma härra Alutaguse haagikohtunikku von Baggehufwudti, kes tuli Auvere mõisast, ja kuna seal ei olnud uusi korrarikkumisi esinenud ning härra Narva komandandilt nõutud sõjaväeüksus oli 5. mail k. a. pärale jõudnud ja Auvere mõisasse majutatud, siis pidasin otstarbekohaseks ööks vastu 7. maid k. a. härra haagikohtunik von Baggehufwudti juurde lähedalasuvasse Pühajõe mõisasse jääda, et oma hilise saabumisega Auvere mõisasse mitte ärevust tekitada, kuid et siiski kohe minu kohalejõudmisel oleks võimalik otsustavaid abinõusid tarvitusele võtta.

Minu poolt hangitud andmetest ja härra Alutaguse haagikohtuniku suulistest teadetest selgus, et juba 1856. a. Eestimaa Talurahvaseaduse saksakeelse eksemplari väljaandmisest peale, eriti alates 1857. a. novembrist, ümberhulkujad ja kahtlaselt käituvad reisijad Laagna, Vaivara, Samokrassi ja Soldina mõisa talupoegadele Narva ümbruskonnas asuvates kõrtsides uut talurahvaseadust halvas valguses näidanud ja arvamust levitanud, nagu oleksid Tema Keiserliku Majesteedi armulised kavatsused Eestimaa talupoegade suhtes Eestimaa aadli intriigidega takistatud ja nurja aetud ning sellepärast talupoegadele talurahvaseaduses mitte neid õigusi ja vabadusi antud, mis neile tegelikult määratud olid. Niisuguste kuulduste levitajatena on kahtluse all: üks tisler, kes mõne nädala eest Sillamäel töötas, üks Jaan Neumanni nimeline pops ja teised kahtlased isikud, kelle jäljed härra Alutaguse haagikohtunik leidis ja neid ajab ning kes asuvad Peterburis ja olevat oma sealsete sidemetega kelkinud. Need kuuldused ajasid ärevile ka muidu rahulikud, sõnakuulelikud ja osalt õige jumalakartlikud Auvere mõisa talupojad ning on tõenäoline, et Vaivara kihelkonna suuremate mõisate rahutud talupojad, eriti talupojad Laagna lähedal asuvast Utria külast, kus 1816. a. talurahvaseaduse tagajärjel oli olnud ülestõuse, mida tuli suurte vägivallavahendite ja hoiatuskaristustega maha suruda, õhutasid Auvere talupoegi välja astuma, et ära oodata, mis tulemusi nende ettevõte annab. See ärev meeleolu otsis ja leidis endale toitu ühest küljest härra Vaivara pastori väljendusest valesti arusaamises, kui kogudust kutsuti tänupalvusele uue talurahvaseaduse maksmapanemise eest, — «nüüd olevat kõik talupojad vana-priidega võrdsed», mis võis käia ainult liikumisvabaduse kitsenduste kaotamise kohta, talupoegade poolt aga arvati käivat rendivahekordade kohta; ja teisest küljest selles, et härra Auvere mõisa omanik kihelkonnakohtunik Segebarth seletas oma talupoegadele küll päris ebasündsalt talurahvaseaduse 33. paragrahvi, kusjuures see paragrahv käsitleb ainult talumaade väljaeraldamist ja rajamärkide panemist ning talumaa jätmist sellesse koosseisu, nagu see oli 1846. aastal, millest aga ei saa järeldada, et renditalupoegadel kuni rajamärkide panemise lõpetamiseni oleks takistatud 65. paragrahvi ja järgmiste paragrahvide järgi rendilepinguid sõlmida.

7. mai hommikul kell 1/29 jõudsin ma koos härra kolleegiumiassessori Steinbachiga ja härra Alutaguse haagikohtuniku von Baggehufwudtiga Auvere mõisasse. Ma leidsin sealt eest härra Narva komandandi poolt saadetud sõjaväeüksuse Kuningas Friedrich Wilhelm III nimelisest Peterburi grenaderipolgust — 20 alamväelast 2 allohvitseriga nooremleitnant von Becki juhtimisel. Kogu meeskond majutati 5. mail k. a. mõisasse, sest härra haagikohtunik ei

pidanud soovitavaks neid külla majutada; toitlustuse said nad otse talupoegadelt endilt heas kvaliteedis ja rikkalikul hulgal, lahkhelisid polnud aset leidnud ning komandör ja meeskond ise olid oma vastuvõtmisega niisama rahul nagu mõisnik nende eeskujuliku käitumisega. Jõhvi etapikomandost väljanõutud käerauad olid saabunud. Alates 2. maist ei olnud korrarikkumisi talupoegade poolt esinenud, 29. aprillil katkestatud abitegu hakati muuseas 5. mail k. a. jälle tegema, päristegu ei olnud kunagi tegemata jäänud. Ma tegin mõisaomanikule härra kihelkonnakohtunik Segebarthile korralduse kõik peremehed nagu tavaliselt mõisasse kutsuda, sest mina kui Teie Ekstsellentsi saadik olevat Auveresse jõudnud. Mõisal on 22 peremeest, kellest üks pikemat aega ära olles viimasest vahejuhtumist üldse osa ei võtnud. Ma lasksin endale vahepeal härra Segebarthi poolt 21 asjaosalise iseloomustuse anda ja heitsin temale endale ette, et ta ebasündsa seletusega talurahvaseaduse 33. paragrahvi kohta talupoegadele põhjust andnud oletada vastuolu seaduses ja rentniku õiguste kitsendamist rendilepingu sõlmimisel, mis aga ei ole seadusega üldse põhjendatud. Härra Segebarth vabandas end sellega, et talupojad ise tuginenud abiteost keeldumisel muuhulgas ka talurahvaseaduse 33. paragrahvile, kuid peagi selgus, et ta oli sellest seadusesättest ise valesti aru saanud, sest ta põhjendab sellega nõudmist, et peremehed olevat kuni renditalumaade väljaeraldamise ja rajamärkide panemise lõpetamiseni kohustatud temale tegema samasugust tegu nagu 9. juunil 1846, mis järelikult, kuna reguleerimine tuleb talurahvaseaduse 32. paragrahvi järgi alles 10 aasta jooksul lõpule viia, sinnamaani veel kestma peab. Kui nüüd talurahvaseaduse 33. paragrahvi venekeelse teksti sõnad «в составе» ja saksakeelse teksti sõnad «in dem Bestande» on eestikeelses tõlkes edasi antud sõnadega «seadusse sisse» ja seaduse mõtet oleks võinud õigemini väljendada sõnadega «piride sees» või «rajade sees», siis õigustab end see tõlgendus, mille härra Segebarth talurahvaseaduse 33. paragrahvile andis, ju seda vähem, et see, samuti nagu talurahvaseaduse kogu I jagu, paragrahvid 9—41, käsitleb renditalumaa väljaeraldamist ja rajamärkide panemist, kuid sugugi mitte talumaa rentimist, mille kohta on seadusesätteid II jao II peatüki I osa paragrahvides 63 — 200; samuti säilitavad talurahvaseaduse 4. paragrahvi järgi enne 1856. a. talurahvaseaduse väljaandmist sõlmitud rendilepingud küll kuni selle tähtaja möödumiseni, mille peale nad sõlmiti, oma kohustava jõu, kuid neid võib talurahvaseaduse 66. paragrahvi järgi 9 kuud enne rendiaja möödumist üles öelda, mispeale siis talurahvaseaduse 63. paragrahvi ja järgmiste paragrahvide, iseäranis 73. paragrahvi järgi uusi rendilepinguid tuleb sõlmida.

Seepeale lasksin ma kõik 21 Auvere peremeest, kes olid ilma vähimagi viivituseta kohale rutanud ning ka sündsalt ja viisakalt käitusid, sisse astuda, et neid esmalt ühiselt härra Alutaguse haagikohtuniku juuresolekul ja härra kolleegiumiassessor Steinbachi assisteerimisel üle kuulata. Isegi Pertel Põllo, kuigi ta oli väga haige, oli tulnud; et ma tema põduras seisukorras veendusin ja mõisavalitsus tema kohta väga hea iseloomustuse andis, siis lasksin ma teda pärast peaarutuse lõppemist ära minna. Ainult Joonas Nikkol, võõrast kogukonnast sisserännanu, keda mõisavalitsus nimetas kangekaelseks ninatargaks, oli sellele vaatamata, et ta oli jõukas peremees, tulnud silmanähtavalt meelega lohakalt riides, mille eest teda arutuse ajal kõigi tema seltsimeeste ees laideti, mis teda tublisti häbistas.

Juhindudes Teie Ekstsellentsi poolt minule tehtud korraldusest ja teades, et eesti talupoega üldse ja Auvere kogukonda eriti on jumalasõnaga kõige parem mõjutada, mõistlikuks ja meelsasti kuulekaks teha, heitsin ma kokkutulnud Auvere peremeestele kõigepealt väga põhjalikult, jumalasõnale tuginedes ette nende sõnakuulmatust ja omavolilist lepingumurdmist Auvere mõisahärra suhtes, nende kangekaelsust ja tõrksust härra haagikohtuniku suhtes, nende ühiselt kokkuräägitud vastuhaku karistusväärsust; ma seletasin neile, et ma esmalt kõik nende kahtlused ja kaebused isalikult ära kuulan ja neid talurahvaseadusega tutvustan, enne kui ma oma ülemuslikku võimu kasutama hakkan, et ma aga ka igasuguse kangekaelsuse ja igasuguse seaduslikule korrale vastuhakkamise halastamatu karmusega murran, nagu nad ka tehtud ettevalmistustest järeldada võisid, et igasugune edasine sõnakuulmatus neile ainult saatuslikuks

saada võis. Sellele järgnenud arutusest selgus järgmist. Auvere talupojad olid 1856. a. talurahvaseaduse lugemisel jõudnud arvamusele, et nad ei ole selle seaduse järgi enam kohustatud abitegu tegema. Nad olid siis vallatalitaja Jaan Nurga juurde kogunenud ja seal kokku leppinud oma rendilepingud ühiselt üles öelda ning mõisavalitsusele teatada, et nad endid edasisest abiteo tegemisest vabastatuks peavad ja seda enam ei tee. Selle kokkuleppe kinnituseks tegid kõik 21 peremeest vallakirjutaja Joosep Põllo poolt selleks otstarbeks toodud paberile allkirju asendavad ristid. Kui Mart Valk tahtis pärast seda kahel korral oma tüdrukut abiteole saata, keelas vallatalitaja abi Kaarel Põllo mõlemal korral oma ametiautoriteeti kasutades tüdrukut mõisasse minemast. Ma nõudsin nüüd selle kirjutise väljaandmist, ja vallatalitaja abi Kaarel Põllo läks ilma igasuguse kõhklemiseta koju ja tõi mulle kokkumurtud tühja paberilehe, millele on tehtud 21 risti. Kõik peremehed tunnistasid selle kokkuleppe-dokumendi identsust ja mõned neist näitasid ära enda tehtud ristid, kuid eitasid, et nad olid sellega mingit muud mõtet sidunud või vannet andnud. Ühtlasi tõendasid nad kindlalt, et nad talurahvaseadusest endast teada saanud, et abiteo (korrapäevade) tegemine seadusevastane on, mispärast nad arvanud õigust omavat abiteo tegemisest keelduda, kusjuures nad päristegu (teopäevi) katkestamata edasi teinud. Nad tuginesid sealjuures talurahvaseaduse 493. paragrahvi märkusele, kus ei olevat abiteost midagi öeldud, kusjuures neil niisama palju maad olevat, kui seaduse selles kohas nimetatud. Auvere mõisa omanik kinnitas, et päristegu alati korrapäraselt tehtud, abitegu aga 29. aprillil tegemast keeldutud ja lõpetatud, kuid 5. maist peale jälle tegema hakatud. Auvere peremeestele selgitati nüüd üksikasjaliselt ja tõendati talurahvaseaduse põhjal, et nad talurahvaseaduse 4. ja 67. paragrahvi järgi sõlmitud rendilepinguid kuni selle tähtaja möödumiseni, milleks nad olid sõlmitud, järelikult, et neid vaikides üheks aastaks oli pikendatud, kuni 23. aprillini 1859 ilma igasuguse omavolilise lühendamiseta täitma peavad; et neil aga talurahvaseaduse 66. paragrahvi järgi õigus on 9 kuud enne rendiaja möödumist, seega kuni 23. juulini ehk kuni 2 päeva enne jaagupipäeva olemasolevad rendilepingud üles öelda, et sõlmida uusi, 23. aprillist 1859 kehtima hakkavaid; et neil on talurahvaseaduse 116. paragrahvi ja järgmiste paragrahvide järgi lubatud rendilepingute sõlmimiseks ühineda ning talurahvaseaduse 408. paragrahvi ja järgmiste paragrahvide järgi kogukonna koosolekuid pidada, et neid koosolekuid tuleb aga talurahvaseaduse 410. paragrahvi järgi pidada mõisapolitsei teadmisel ja loal ning et neil ei tohi olla niisuguste salaühingute ja -kokkulepete iseloomu, millega mõisahärradelt midagi välja pressitakse ning kogukonda sõnakuulmatusele ja ülemusele vastuhakkamisele tõugatakse; et neil siis, kui nad arvavad, et neile ülekohut tehakse, neilt midagi seadusevastast nõutakse või nad kehtivast seadusest mitte päris aru ei saa, abi ja nõu saamiseks alati tuleb kompetentse ülemuse poole pöörduda, et nad aga mitte kunagi arvama ei pea endale kangekaelsuse ja sõnakuulmatusega ise õigust nõutada tohtivat; et ka nende arvamine, nagu oleks talurahvaseaduse järgi keelatud abitegu nõuda ja teha, vale on, sest talurahvaseaduse 127. paragrahv käsitleb seda teokoormiste maksimumi, mida teorendilepingus üldse nõuda tohib, ei eita aga sugugi, et seal nimetatud teokoormisi mõlemapoolsel kokkuleppel teisiti arvestada ja siis ka abitegu teha võib; 493. paragrahvi märkus seevastu käsitleb teenijate jaotamist, ja nende jaotamine rentnike vahel ei ole seotud lepingus ette nähtud teokoormistega, mis rentnikel mõisahärradele täita tuleb; talurahvaseaduse 82. paragrahvi juurde kuuluvas rendilepingu vormis on abitegu eriti nimetatud. Lõpuks selgitati neile talurahvaseaduse 322. paragrahvi ja parandati nende arvamine «vana-priide» kohta selles mõttes ära, et iga eesti talupoeg kooskõlas seaduse tingimustega teise kogukonda üle minna ja teise kubermangu välja rännata võib.

Kui need seletused kokkutulnud Auvere peremeestele üksikasjaliselt antud ja kõik nende kahtlused lahendatud olid, tunnistasid nad siiralt, et nad vääratest vaadetest lähtusid ja sellega mõisavalitsuse ees eksisid, ja nad ütlesid ka enda vabanduseks, et nad härra Vaivara pastori sõnadest valesti aru saanud ja härra Auvere mõisaomaniku osutamisest talurahvaseaduse 33. paragrahvile arvamusele viidud, nagu tahaks ta neid seadusesätte vastaselt sundida temale ka veel

edaspidi abitegu tegema. Seepeale ütlesid nad minu nõudmisel ükshaaval mõisahärra ette astudes, et nad senist tegu ja abitegu täpselt, kuni 23. aprillini 1859, ja kui nad senist rendilepingut 9 kuud varem üles öelnud ei ole, ka järgmisel majandusaastal meelsasti ja rõõmsa südamega teevad. Vallatalitaja abi Kaarel Põllo tahtis seda seletust piirata: kui seda teised peremehed teevad, siis tegevat seda ka tema, millist klauslit ma aga sisse ei võtnud, mispeale Kaarel Põllo ka tingimusteta samasuguse seletuse andis nagu teised. Joonas Nikkolile oli eelnenud laitus nii hästi mõjunud, et ta seda seletust andes erilist agarust üles näitas.

Kui see lahkarvamus mõisavalitsusega, mille tekkimisele kihelkonnakohtunik Segebarth talurahvaseaduse 33. paragrahvi väära tõlgendamisega kaasa aitas, sellega likvideeritud oli, nõudsid ühest küljest Auvere peremeeste seadusevastane kokkulepe vastu hakata Auvere mõisavalitsusele ning teisest küljest nende sõnakuulmatus ja kangekaelne käitumine härra Alutaguse haagikohtuniku suhtes seaduslikku rahuldust. Ma olin senise arutuse käigus veendumusele jõudnud, et esimene tõuge asetleidnud sõnakuulmatusele tuli väljastpoolt kogukonda, kes oli sinnamaani mõisahärrastega hästi läbi saanud, sest umbusaldus ja alles 23. aprillil k. a. eesti keeles levitatud talurahvaseaduse mitme sätte tõlgitsemine näitavad, et algatus on tulnud isikutelt, kes võisid talurahvaseadust lugeda juba ammu enne seda, järelikult ka saksa ja vene keeles; et Auvere peremehed asja selgitavat ja nende arusaamisvõimet heatahtlikult arvestavat seletust täielikult kuulda võtsid, kuid et neile mõisavalitsuse poolt antud seletus mitte õige ei olnud; et Auvere peremeeste koosolek ja kokkulepe — kuivõrd sellest asjast praegu teada on — küll politseiseaduste vastane oli, kuid sugugi mitte vandenõu iseloomu ei kandnud; et aga ühest küljest vastuhakkamine härra Alutaguse haagikohtunikule ja teisest küljest vajadus seda liikumist Vaivara kihelkonna talupoegade hulgas juba eos lämmatada, sest see oleks muidu kergesti võinud laieneda ja tõsiseks muutuda, tegid vajalikuks otsustavate ja mõjuvate abinõude tarvituselevõtmise nende suhtes, kes olid kas kogu asja algatajad ja ninamehed või kes oma positsiooni ja mõju tõttu kogukonnas tõelisi algatajaid ja ninamehi tundma pidid või kes lõpuks oleksid võimelised olnud korrarikkumiste puhkemist sel teel takistama, et nad sellele ettevõttele vastu oleksid seisnud või sellest vähemalt ise osa poleks võtnud. Seejärel eraldasin ma välja need isikud, kellele langes üldise arutuse tulemuste järgi suurem süü, ja kuulasin nad spetsiaalselt üle.

1. Ametist tagandatud vallatalitaja Jaan Nurk pidas ilma mõisapolitsei teadmise ja loata koosoleku oma majas, kus Auvere peremehed otsustasid mõisahärrale abiteo tegemisest ühiselt keelduda; ta laskis ennast kogukonna poolt takistada kohe täitmast mõisapolitsei korraldust — viia härra haagikohtunikule kiri, kuni ta seda siiski teha otsustas; samuti jättis ta tühisel ettekäändel 23. aprillil k. a. kihelkonnakohtus seaduseraamatu õigeaegselt vastu võtmata; selle asemel et kogukonda juhtida, laskis ta ennast selle poolt mõjutada, selle asemel et kogukonda oma ametikohusele vastavalt sõnakuulelikkusele manitseda, võttis ta samuti nagu kõik teised osa härra Alutaguse haagikohtunikule vastuhakkamisest; teiste Auvere peremeeste süütegudele lisandus tema juhul veel ametialane süütegu.

2. Vallatalitaja abi Kaarel Põllo pani talupoegade koosolekul ja härra haagikohtunikule vastuhakkamisel toime samasuguse ametialase süüteo nagu Jaan Nurk ja keelas peale selle Mart Valga tüdrukut, keda see tahtis kaks korda mõisasse abiteole saata, mõlemal korral oma ametikohusele tuginedes mõisasse minemast ning saatis ta koju tagasi.

3. Joonas Nikkol, kellel on kangekaelse ninatarga halb kuulsus, oli eestvedajaks, kui Auvere peremehed haagikohtuniku poolt määratud karistuse täideviimisele vastu hakkasid; just tema hoidis siis tagasi Mart Valka, keda pidi karistatama esimesena; spetsiaalsel ülekuulamisel julges ta härra haagikohtuniku seletuse valeks tunnistada, ja kui see väide ümber lükati, lisas ta silmakirjalikult pisaraid valades juurde kõige pühamaid vandeid, osutades seejuures mõisahärrale, kes võivat temale anda parima tõetunnistuse, ja kui see temale väga halva tunnistuse andis, ütles ta, et see tema enda poolt provotseeritud tunnistus olevat vale. Kõik need asjaolud seadsid Joonas Nikkoli kahtluse alla selles, et ta võis

olla kogu selle liikumise üks peamisi algatajaid, seda enam, et ta oli kõigist Auvere peremeestest ainus, kes andis mulle põhjust teda kõigi inimeste ees alandavalt laita, et tema kangust kohe algul murda.

4. Jüri Mesipuu, kes mitu aastat tagasi varguse pärast vallatalitaja kohalt tagandati, kuulus härra Alutaguse haagikohtunikule vastuhakkamisel samuti ninameeste hulka ja lubas endale talurahvaseaduse suhtes öelda: oleks palju parem, kui meil seda sitaraamatut ei oleks. Nüüd vabandas ta end sellega, et ta õieti öelda tahtnud: see on üks sitt tüli, mille asemel tal aga olevat suust lipsanud: see on üks sitt raamat. Ta olevat kohe härra haagikohtunikule öelnud, et tal need sõnad tahtmatult suust lipsanud, mida viimane ka tõendas.

5. Kaarel Johannes, endine kihelkonnakohtu kaasistuja, korraliku käitumisega jõukas, lugupeetud ja mõjukas peremees. Tema vastu tunnistas vallakirjutaja Joosep Põllo siirast kahetsust ilmutades, et ta teda käskinud tuua paberit, tinti ja sule, sest need ainult temal olemas olid, et vallatalitaja Jaan Nurga juurde kokku tulnud Auvere peremehed saaksid oma kokkuleppe märgiks riste teha. Kaarel Johannes eitas seda küll, kuid ühest küljest kandis Joosep Põllo tunnistus tema väga otsustava kahetsuse tõttu tõe pitserit ja teisest küljest teatas härra kihelkonnakohtunik Segebarth, et Kaarel Johannese väga auväärne ema olevat poega tungivalt palunud selle asjaga mitte tegemist teha, sest see võivat ainult kurvalt lõppeda; kuna ta aga oma manitsustega poja juures midagi ei saavutanud, läinud ta Auvere mõisapolitsei loal päris ära ja asunud ühe sugulase juurde Ranna-Virusse elama.

Nende seisundit ja mõju kogukonnas silmas pidades võis kogu see liikumine küll vaevalt toimuda, ilma et Jaan Nurk, Kaarel Põllo ja Kaarel Johannes oleksid tundnud algatajaid ja ninamehi, ning teisest küljest oleksid nad tõsise vastuseismise, isegi juba igasugusest osavõtust eemalejäämisega võinud rahurikkumiste puhkemist vältida. Joonas Nikkol ja Jüri Mesipuu seevastu viisid end oma isikliku tegevuse ja endise halva käitumisega kahtluse alla, et nad olid ninamehed. Ma rõhutasin neid asjaolusid igaühele neist väga tungivalt ja tegin neile ettepaneku kogu loo ninamehe ja algataja või ninameeste ja algatajate nimed nimetada, sest need peavad neil ju teada olema, vastasel korral olen ma sunnitud neid endid algajateks pidama ja nendega ka vastavalt talitama. Minu manitsused ja ettepanekud ei andnud selles suhtes tulemusi; ma lasksin nimetatud viiele Auvere peremehele käerauad külge panna ja nad kohe, et igasuguste ootamatuste vastu kindlustatud olla, tugeva, 10 alamväelasest ja ühest allohvitserist koosneva valve all läbi suures ärevuses ja pinevuses tulemusi ootava Laagna ja Vaivara kogukonna Jõhvi etapimajja viia, sealt korralise etapitranspordiga Tallinna edasi toimetada ja kompetentse kriminaalkohtu kätte anda.

Teistest 16 Auvere peremehest ei võtnud Mart Valk selles mõttes asjast osa, et ta tahtis kokkuleppest hoolimata kahel korral tüdrukut mõisasse saata, kuid vallatalitaja abi Kaarel Põllo saatis selle mõlemal korral tagasi ja keelas teda mõisasse minemast. Ma seletasin nüüd kõigile loost vähem osa võtnud Auvere peremeestele, et ma pean nad samuti nagu 5 esimest härra haagikohtuniku autoriteedi mahakiskumise eest kriminaalkohtusse andma, kui nad autoriteedi jaluleseadmiseks härra haagikohtunikku ei palu ega mõjuta, et ta selle karistuse, mille ta neile määranud ja mille täideviimisele nad vastu hakanud, nüüd nende suhtes armuteona täide viiks, et nad kriminaalkohtus mitte palju raskema karistuse alla ei langeks; minul olevat ainult õigus karistada ja sõnakuulmisele sundida, kuid mitte andestada ja armu anda, mida antud juhul ainult härra haagikohtunik teha võivat. Nüüd astusid kõik peremehed ükshaaval härra Alutaguse haagikohtuniku ette ja palusid põlvili, siirast kahetsust üles näidates, et ta nende vastuhaku armuliselt andestaks ja neile varem määratud karistuse täide viia laseks, mida ta pärast tõsist manitsemist isalikult ja nõrgemal määral teha laskis, kusjuures Mart Valk, kes tüdruku kahel korral meelsasti mõisasse abiteole oli saatnud, igasugusest karistusest vabastati. Ka karistuse täideviimisel ilmutasid kõik talupojad nii siirast kahetsust ja oma süüst arusaamist, et ma pidin jõudma veendumusele, et ülemuslik autoriteet on jälle täiesti jalule seatud ja süütegu lunastatud. Iseäranis oli nüüd ka Joosep Põllo käitumine niisugune, et sellest paistis tema südamlik kahetsus. Kuigi tema kui vallakirjutaja ja ame-

tisse määratud vallatalitaja abi aresti mõisteti, võttis ta samuti nagu teised, kes kehaliselt karistada said, riided ise vabatahtlikult seljast, läks viimaste hulka ja seletas ühtlasi ohtralt pisaraid valades, et ta, kuigi ta aresti mõisteti, mitte vähem kui teised süüdi ja mitte teistsugust karistust kui seda ära teeninud olevat.

Kui sellega Auveres jälle seaduslik kord jalule oli seatud, nimetas härra Alutaguse haagikohtunik vallatalitaja asemikuks Mart Valga ja tema abiks Joosep Põllo, mina aga jätsin Teie Ekstsellentsi hooleks nimetada ametisse kihelkonnakohtunik Auvere mõisavalitsuse ja sealse kogukonna vahelisis asjus, sest härra kihelkonnakohtunik Segebarth kui mõisa omanik ei saa seda ametit pidada. Härra nooremleitnant von Becki ja tema käsutuses olevat sõjaväeüksust tänasin ma nende poolt meelsasti osutatud abi ja eeskujuliku käitumise eest ning ütlesin härra nooremleitnant von Beckile, et niipea kui tema meeskonna see jagu, kes läks 5 vangistatud Auvere peremeest Jõhvi etapimajja viima, tagasi on jõudnud, on sõjaväeline eksekutsioon Auveres oma otstarbe täitnud ja ta võib tema kätte usaldatud meeskonnaga tagasi minna.

Et edasi täita Teie Ekstsellentsi poolt minule antud ülesannet — juhul, kui naabermõisates peaksid ilmnema samasugused liikumised nagu Auvere talupoegade hulgas, ka seal olukorrale vastavalt talitada, — ja et mulle oli teatavaks saanud Laagna, Vaivara, Soldina ja Samokrassi talupoegade kahtlustäratav meeleolu, lasksin ma mõisavalitsusi nendele kogukondadele teatada, et ma k. a. 7. mai õhtul Vaivara jaama jõuan ja sinna kuni k. a. 8. mai ennelõunani jään ning et seega igaüks, kes minuga 1856. a. talurahvaseaduse maksmapanemise asjus rääkida ja selgitust paluda soovib, mind sealt leida ja minuga rääkida võib. Ma jõudsingi samal õhtul kell 7 Vaivara jaama ja lasksin vangistatud Auvere talupoegade rodu naiste ja laste saatel, mida ma meelega sündida lasksin, kuna valve oli tugev ja ma kogu ümbruskonda mõjutada tahtsin, nii vara liikuda, et töölised põllul ning inimesed külades ja kõrtside ees teda näha võisid. Ma saavutasin oma eesmärgi selle meetodiga täielikult. Mulje, mille kohe levinud kuuldus loo lõppemisest Auveres ja vangistatud Auvere peremeeste rodu kogu ümbruskonnas tekitas, mõjus ärevatele meeltele väga rusuvalt ja nad pidid arusaamisele jõudma, et ülemusel küllalt voli ja jõudu on ka ilma erakorraliste vägivallavahendite kasutamiseta iga vastuhaku ja sõnakuulmatuse taltsutamiseks ja seadusliku korra alalhoidmiseks. Kõigist naaberpiirkondadest tulid minu juurde — kuigi ma kuni k. a. 8. mai ennelõuna kella 11-ni Vaivara jaamas olin — ainult Samokrassi vallatalitaja ja Laagna vallatalitaja ning endiste rahutuste poolest kurikuulsa Laagna küla Utria 9 peremeest — kõik jõukad, auväärsed inimesed, nagu mulle mõisavalitsus teatas. Samokrassi vallatalitaja seletas väga aralt, kuigi ma temaga sõbralikult rääkisin, et tal ei ole mitte midagi öelda talurahvaseaduse kohta, vaid on ainult esitada palve ühe karistatava talutüdruku pärast, mispeale ma ta Alutaguse haagikohtuniku kui kompetentse autoriteedi juurde juhatasin. Minu üleskutse peale mulle kõik julgesti öelda, mis neil südamel, esitasid mulle Laagna inimesed väga viisakalt mõned küsimused ja kahtlused, eriti vanade lepingute järgi tehtava teoorjuse kestuse suhtes ja selle suhtes, mil määral nad on saanud «vana-priide» õigusi, nii et kogu piirkonda erutavate õigusküsimuste seos selgesti välja paistis. Kõik nende kahtlused ja küsimused arutati pika jutuajamise käigus väga põhjalikult ja mitmekordselt korrates läbi ning neile anti seaduseraamatu järgi kõige veenvamaid seletusi, kuni nad ise ütlesid, et kõik nende kahtlused on täielikult hajutatud, ja aupaklikult tänades omal algatusel kinnitasid, et nad nüüd oma lepingukohustusi täies veendumuses täpselt täidavad. Selles meeleolus manitsesin ma Laagna mehi veel kord, juhtisin tähelepanu Auvere sõnakuulmatuse tagajärgedele ja soovitasin neil kõigi kahtluste puhul, mida uus seaduseraamat neis äratab, ikka kompetentse kohaliku ülemuse poole pöörduda ja temalt selgitust paluda, sest see on Tema Keiserliku Majesteedi tahtmine, et kõigile osutataks õigust ja õiglust ning et selleks talurahvaseadus anti ja kohalikud ametivõimud sisse seati, seaduse rikkujad seevastu saavad alati seadusliku karistuse. Seejärel lubasin ma Laagna talupoegi ära minna; nad lahkusid siirast veendumust avaldades ja aupaklikult tänades.

Kuna mul on au Teie Ekstsellentsile alandlikult teatada mulle antud ülesande täitmisest, siis ühtlasi on minu kohuseks avaldada siirast tänu selle eest, et Teie suvatsesite minule abiks määrata Teie käsundusametniku härra kolleegiumiassessori Steinbachi, kes oma mõistliku suhtumisega kogu asjasse, oma rikkalike juriidiliste teadmiste, oma hea eesti keele oskuse, oma väsimatu usinuse ja teenistusvalmidusega oli mulle põhjalikuks nõuandjaks ja väärtuslikuks abimeheks.

Härra Alutaguse haagikohtunik von Baggehufwudt pidurdas sõjaväelise eksekutsiooni kohese väljanõudmisega rahutuste edasiarenemist mitte ainult Auvere talupoegade, vaid ka kogu Vaivara kihelkonna talurahva hulgas, ja küllap see tõsine olukord panigi Auvere peremehi keeldutud abitegu jälle tegema, mulle aga annab härra von Baggehufwudti heatahtlik, kuid sealjuures kindel käitumine Auvere talupoegade suhtes õiguse avaldada Teie Ekstsellentsile veendumust, et ta juhul, kui teda vajaliku instruktsiooniga oleks toetatud, oleks kindlasti suutnud ülemusliku autoriteedi täielikult taastada.

Lõpuks ei saa ma jätta kiitvalt hindamata härra nooremleitnant von Becki poolt juhitud eksekutsioonimeeskonna eeskujulikku käitumist ja tungivalt soovitamata pöörata härra von Beckile Teie Ekstsellentsi heatahtlik tähelepanu.

Teie Ekstsellentsi
väga kuulekas teener
F. G. A. v. Schwebs.

Nr. 8.

15. juulil. — Jõhvi kihelkonnakohtu poolt mõisnik C. A. Segebarthile esitatud küsimustest Auvere (Ampfer) mõisa talupoegade abiteost keeldumise asjus.

* ... 5. Es haben die hierselbst wegen Ungehorsams gegen den H[errn] H[akenrich]ter dist[rictus] unter Gericht u[nd] in gefängl[icher] Haft sich befindenden 5 Ampf[erschen] Leute, desgl[eichen] der gegenw[ärtige] Gemeindeälteste des Gutes u[nd] der B[auer]-wirt Mart Walk** bei dem Verhör übereinstimmend ausgesagt, daß die Ampf[ersche] Bauerschaft nach Promulgation des neuen B[auern]g[esetzes] keine andere Gehorchserleichterung von Ihnen beansprucht haben, als die, daß nach 3 oder 4 Tagen die e i n e Korde, welche der Hof das ganze Jahr hindurch von der Bauerschaft erhält, gewechselt werde, da es ihnen leichter werde, eine Magd je 3 od[er] 4 Tage in 2 Abschnitten, als 6 Tage nach der Reihe, wie bisher geschehen, in ihren Wirtschaften [schicken] zu müssen. Verhält sich die Sache der Art, wie angedeutet worden?

6. Aus welcher Ursache verweigerten Sie ihrer Bauerschaft diese Änderung rücksichtlich der Leistung der Kordentage?

---

* *Välja jäetud küsimused, mis ei sisalda eeltoodud dokumentidega võrreldes uusi faktilisi andmeid Auvere sündmuste kohta. Küsimuspunktid saadeti C. A. Segebarthile koju, kuna ta haiguse tõttu ei saanud kohtusse ilmuda.*

Отпущены вопросы, не содержавшие в сравнении с предыдущими документами новых данных о событиях в Аувере. Вопросные пункты были доставлены больному Сегебарту домой.

** *Originaaltekstis ekslikult* } Üllesoo.
В подлиннике ошибочно }

7. Ist es in Wahrheit begründet, daß nachdem vom 27. Apr[il] bis zum 30. April die Magd des B[auern] Mart Walk die Kordentage geleistet hatte, am 1-sten Mai die Tochter des B[auer]w[irten] Jurry Messipuu an den Hof als Korde geschickt worden ist, Sie diese jedoch nicht angenommen haben u[nd] zwar aus dem Grunde nicht, weil die Marry Tello ihre Woche noch nicht beendigt hatte?

8. Haben die Ampf[erschen] Bauern sich in der Erfüllung ihrer sonstigen Prästanden säumig bewiesen?

9. War das Amp[fersche] Gebiet in der Zeit der daselbst stattgehabten Unruhen, d[as] i[st] vom 29. Apr[il] bis 5. Mai, zur Leistung des ordinären oder des Hilfsgehorchs aufgeboten worden?

10. War es Ihnen bekannt, daß der Bauer Mart Walk, der am 27. April an der Reihe war, eine Magd als Korde für die laufende Woche an den Hof zu schicken, nicht aus eigenem Antriebe, sondern auf Anordnung des G[emeinde]ält[esten] u[nd] seines Gehilfen diese am 30. Apr[il] zurückbehalten hatte?

11. War es Ihnen nicht bekannt, daß Mart Walk dessenungeachtet auf die Anmahnung an seine Pflicht am 2-ten Mai seine Magd an den Hof geschickt hat, diese aber vom G[emeinde]ält[esten]-Gehilfen, ehe sie den Hof erreichte, nach Hause zurückgeschickt worden ist?

12. Weshalb unterließen Sie, den H[errn] H[akenrich]ter auf diese Umstände aufmerksam zu machen, als derselbe am 2-ten Mai in Ampfer zur Gerichtshegung erschien u[nd] die Exekution seines über sämtliche Ampfersche Bauern ausgesprochenen Straferkenntnisses mit dem Bauern Mart Walk beginnen ließ? ...

ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6175, l. 31. Mustand.
ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6175, л. 31. Отпуск.

(Tõlge)

...5. Sõnakuulmatuse pärast härra ringkonna haagikohtuniku vastu siin kohtu all ja vangis olevad 5 Auvere meest, samuti mõisa vallatalitaja ja talupere-mees Mart Valk ütlesid ülekuulamisel üksmeelselt, et Auvere talurahvas pärast uue talurahvaseaduse avalikku väljakuulutamist polevat Teilt taotlenud muud teoorjuse kergendamist kui seda, et ü h t korrateolist, keda mõis talupoegadelt aasta ringi saab, 3 või 4 päeva tagant vahetataks, sest neil olevat kergem, kui üks tüdruk töötab Teie majapidamistes 3 või 4 päeva kaupa kahes järgus 6 päeva asemel ühtejärge. Kas lugu on nii nagu öeldud?

6. Mis põhjusel Teie keeldusite oma talupoegadele seda muudatust korrapäevade suhtes tegemast?

7. Kas on tõsi, et pärast seda, kui talupoja Mart Valga tüdruk oli 27. aprillist 30. aprillini korrapäevi teinud, saadeti 1. mail mõisasse korrategu tegema taluperemehe Jüri Mesipuu tütar, Teie aga ei võtnud teda vastu, sest Mari Tello ei olnud oma nädalat veel lõpetanud?

8. Kas Auvere talupojad on oma teiste koormiste täitmisega viivitanud?

9. Kas Auvere piirkonnas oli seal aset leidnud rahutuste ajal, s. o. 29. aprillist kuni 5. maini, korralise teo või abiteo tegemine välja kuulutatud?

10. Kas Teil oli teada, et talupoeg Mart Valk, kelle kord selleks nädalaks tüdruk mõisasse korrategu tegema saata oli 27. aprillil, jättis mitte omal algatusel, vaid vallatalitaja ja selle abi korraldusel tüdruku 30. aprillil saatmata?

11. Kas Teie ei teadnud, et Mart Valk sellest hoolimata pärast temale tema kohuse meeldetuletamist 2. mail oma tüdruku mõisasse saatis, see aga enne mõisasse jõudmist vallatalitaja abi poolt koju tagasi saadeti?

12. Miks Teie ei juhtinud neile asjaoludele härra haagikohtuniku tähelepanu, kui ta 2. mail Äuveresse kohut mõistma tuli ja oma kõigi Äuvere talupoegade kohta langetatud süüdimõistva otsuse sunniviisilist täideviimist talupoja Mart Valgaga alustada laskis?...

Nr. 9—10.

20.—30. MAIL. — ALBU, KARKUSE, RÄGAVERE JA PRUUNA TALUPOEGADE VASTUHAKK MÕISAVÕIMUDELE JA HAAGIKOHTUNIKULE.

Nr. 9.

29. mail. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni protokoll Albu (Alp) mõisa talupoegade ülekuulamise kohta seoses nende abiteost keeldumisega.

Am 22. d. Mts. nachmittags erschien der Alpsche Gemeindeältestengehilfe Maddis Sieberg mit neun anderen dasigen Bauerwirten hieselbst u[nd] machten die Aussage, daß ihm* an demselben Tage morgens von der Gutsp[olizei] zu Alp der Befehl erteilt worden, sich nebst einigen Wirten, deren Namen jedoch nicht aufgegeben worden, bei mir zu melden; bestimmt wußte er nicht anzugeben, weshalb sie hierher beschieden waren, glaubte aber daher, indem die Wirte sich geweigert, den bisherigen Hilfsgehorch dem Hofe zu leisten, angeblich weil diese Leistung nach der neuen Bauernverordnung nicht verlangt werden könne. Sowohl er als auch die hier erschienenen Wirte hätten einen Teil des Hilfsgehorchs geleistet; ferner aber gedächten sie, solches nicht mehr zu tun. Zugleich deponierte er, daß der Gemeindeälteste ihm ausdrücklich gesagt, er solle an den Hof gehen und von dort ein Schreiben mitnehmen, wogegen Deponent erklärt, daß man dem Angeschuldigten doch kein Schreiben abgeben würde, weshalb er es auch vorgezogen, direkt hierher zu kommen. Demnach wurden auch die übrigen neun Alpschen Wirte vorgerufen u[nd] erklärte ich ihnen, daß der bestehende Gehorch bis zur Beendigung der Vermessung u[nd] Regulierung der Güter nach den bisherigen Verordnungen zu halten sei und alsdann erst die neuen Gesetze in solcher Beziehung in Kraft treten werden. Nachdem ich mir die größte Mühe gab, ihnen durch Vorlesung der §§ 33 und 35[41] der neuen B[auern]v[erordnung] zu erklären, daß sie durchaus die bisherigen kontraktlichen Verhältnisse aufrecht zu erhalten haben, widrigenfalls eine Weigerung ernste Folgen nach sich ziehen würde, schienen sie beruhigt zu sein und begaben sich nach Hause.

---

* *Siebergile.*
Сиѣбергу.

Hierauf wurde die Alpsche Gutsp[olizei] aufgefordert, sich über die Ursache des Erscheinens der obengedachten Leute hieselbst zu erklären, und wurde von derselben demnach die Anzeige gemacht, daß die Wirte des dasigen Dorfes Wetteperre ungeachtet mehrfacher Befehle von seiten des Hofes den Hilfsgehorch zu leisten sich geweigert, u[nd] daß der Gemeindeältestengehilfe Maddis Sieberg als Stifter dieser Widerspenstigkeit befunden worden.[42] Dieserhalb sei ihm von seiten der Gutspolizei der Befehl geschickt worden, sich ganz allein bei derselben zu melden, um ein Schreiben mitzunehmen u[nd] zum Hakenrichter distr[icti] zu gehen, wogegen aber Maddis Sieberg direkt mit anderen Wirten hier erschienen.

Darauf machte der Herr Kirchspielsrichter zu St. Matthäi mir die Mitteilung, daß am 27. Mai c. bei ihm zirka 20 Alpsche Wirte versammelt gewesen, u[nd] sich eine Erklärung der neuen B[auern]-v[erordnung] in betreff der Hilfsgehorchsleistung erbeten haben, wonächst der H[err] Kirchspielsrichter sie mit dem § 33 der B[auern]v[erordnung] bekannt gemacht und ihnen erklärt hatte, daß sie jedenfalls ihren bisherigen kontraktlichen Verpflichtungen bis zur stattgehabten Regulierung nachkommen müssen. Die Leute jedoch seien mit dieser Erklärung keineswegs zufrieden gewesen, und teilt der Herr Kirchspielsrichter mir solches mit, um etwaigen Eventualitäten im Anfange schon geeignete Maßregeln entgegensetzen zu können. Die Gutspolizei von Alp machte hierauf folgende Anzeige: nachdem die Wirte des Alpschen Gebiets am 26. u[nd] 27. d. M. zur Düngerfuhr an den Hof bestellt und niemand diesem Befehle Folge geleistet, sei es zur Kenntnis der Gutsp[olizei] gelangt, daß die Wirte fortan keinen Hilfsgehorch leisten wollen u[nd] sie alle ins Kirchspielsgericht nach Affel gegangen seien, worauf der Disponent am 27. d. M. nachmittags im Begriff gewesen, nach Affel zu fahren, um wegen dieser Widersetzung den Rat des Herrn Kirchspielsrichters einzuholen. Kaum hatte er sich auf den Wagen gesetzt u[nd] war erst vom Hofraume herausgefahren, als ihm eine Menge Wirte begegneten u[nd] ihn nicht weiter fahren ließen, sondern zum Zurückkommen nötigten, vorgebend, daß sie eben aus dem Kirchspielsgerichte kämen, von wo sie nach dem Hofe verwiesen worden, um das richtige neue Gesetzbuch zu empfangen. Hierauf kamen sie in das Vorhaus, von wo der Gemeindeälteste hereinzukommen genötigt war, um genaue Auskunft über das widergesetzliche Versammeln so vieler Leute zu geben, woselbst sie ihn, den Gemeindeältesten, an der Brust faßten und verbaten, nicht allein ins Zimmer zu treten, sondern nur in aller ihrer Gegenwart, und seien hierauf 22 Wirte ins Zimmer des Disponenten gedrungen. Daselbst hätten sie das im Winter angekommene Gesetzbuch verlangt u[nd] erklärt, daß das Gegenwärtige kein richtiges sei, indem auf demselben sowohl die Unterschrift Sr. Majestät des Herrn und Kaisers als auch der Reichssiegel gänzlich fehlten; das richtige Gesetzbuch sei in Reval zurückbehalten u[nd] auf dessen Stelle das vom Adel selbst verfälschte den Bauern

übergeben worden, welches absichtlich verwirrt und nicht in sprachgemäßer Orthographie abgefaßt sei. Überhaupt aber würden sie keinen Hilfsgehorch leisten, ebensowenig als irgend etwas anderes, wovon in der B[auern]v[erordnung] keine Erwähnung geschehen.

Demnach waren ex Zitationis am heutigen Tage die sämtlichen Gemeindebeamten des Gutes Alp hieselbst erschienen, und zwar namentlich:

1. der Gemeindeälteste Hans Kruus,
2. dessen Gehilfen: Maddis Sieberg,
3. „ do Jürri Wilk,
4. „ do Hans Napperg,
5. „ do Jaak Pertel,
6. „ do Mihkel Teinemann.

1. Der Gemeindeälteste Hans Kruus trat vor und hatte sich die B[auern]v[erordnung] in estnischer Sprache nebst dem estnischen Amtsblatt[43] No. 1 mitgenommen, die er hier vorzeigte. Auf die Frage, weshalb die Wirte sich widersetzt haben den bisher geleisteten Hilfsgehorch zu leisten, erklärte er im ganz aufgebrachten und trotzigen Tone, daß sie solches auf den hohen Befehl Sr. Kaiserl[ichen] Majestät und eines dirigierenden Senats nicht zu tun nötig hätten und daß er verpflichtet sei, solche Befehle aufrecht zu erhalten. Meine Erklärungen und Ermahnungen achtete er nicht im Geringsten, sondern erklärte wiederholentlich, daß es seine Pflicht sei, jene obengenannten Befehle aufrecht zu erhalten, nahm sein Gesetzbuch heraus und zeigte mir das Titelblatt desselben, indem er seinen Finger auf die Aufschrift setzte und sagte «siin on Tallorahva Seadus»*. Darüber, daß die Wirte sich gesetzwidrig versammelt und in pleno ins Kirchspielsgericht gegangen, erklärte Deponent, daß er sie nicht zusammengerufen, sondern daß sie solches aus eigenem Antriebe getan und auch ihn aufgefordert, und daß er mit ihnen hingegangen war.

2. Der Gemeindeältestengehilfe Maddis Sieberg gestand ein, den Befehl erhalten zu haben, am 22. d. M. nach dem Hofe zu gehen, um von dort ein Schreiben mitzunehmen u[nd] hierher zu kommen; wogegen er aber die anderen Wirte mitgerufen und ohne auf dem Hofe sich gemeldet zu haben, hier erschienen sei. Er gesteht ferner seit der Zeit, als er von mir und dem Herrn Kirchspielsrichter den Bescheid erhalten, den Hilfsgehorch wie früher zu leisten, solches noch nicht getan zu haben. Die übrigen Gemeindebeamten benahmen sich ruhig, hörten aufmerksam der ihnen gemachten Eröffnung zu und erklärten, daß die in Rede stehende Verweigerung nur infolge unrichtiger Auffassung der Bauernverordnung entstanden sei. Bis zum heutigen Tage aber sei noch niemand zur Düngerfuhr an dem Hofe erschienen. Aus dem Ganzen geht hervor:

---

* *Здесь Положение для крестьян (по-эст.).*

1. daß der Alpsche Gemeindeältester Hans Kruus durch seine Schuld der Widersetzlichkeit von seiten der Bauerschaft wesentlich beigetragen, indem er vermöge seiner Autorität als Gemeindeältester dieser Unordnung gar keinen Einhalt zu tun sich bemüht, sondern hingegen die gesetzwidrigen Schritte der Wirte geteilt hat, sowie daß aus seinem Auftritt hieselbst anzunehmen ist, daß er der Aufwiegler und Rädelsführer sein muß.

2. daß der Alpsche Gemeindeältestengehilfe Maddis Sieberg nach eigenem Geständnisse dem Befehle der Gutspolizei und des Gemeindeältesten nach dem Hofe zu gehen, um daselbst ein Schreiben an mich mitzunehmen, widersetzt und dagegen mit neun anderen Wirten bei mir erschienen war, sowie daß er von der Alpschen Gutspolizei als Rädelsführer und Anstifter dieser Widerspenstigkeit bezeichnet wird. Ferner geht hervor, daß Maddis Sieberg hieselbst eine Lüge vorgebracht, indem er vorgab, auf den Befehl der Gutspolizei die anderen Wirte mitgenommen zu haben, was er nach späterem eigenem Geständnisse und dem Berichte der Gutsp[olizei] aus seinem eigenen Willen aber getan. Da nun die mir gegen die Gemeindebeamten zustehende Strafgewalt für diese Vergehungen als zu gering erscheint, so wurde

Verfügt: 1. den Alpschen Gemeindeältesten Hans Kruus und dessen Gehilfen Maddis Sieberg aus vorstehenden Gründen ihres Amtes zu suspendieren und einer erl[auchten] Estl[ändischen] Gouv[ernemen]ts-Reg[ierung] p[e]r Etappe[44] zur ferneren Verfügung einzusenden.

2. den übrigen Alpschen Gemeindebeamten aufzugeben, Ruhe u[nd] gute Ordnung in der Gemeinde aufrechtzuerhalten u[n]d den Bauern ernstlich einzuschärfen, ihren kontraktlichen Verpflichtungen nachzukommen, widrigenfalls sie den dem Gutsherrn durch etwaige Arbeitsverweigerung verursachten Schaden vollständig zu ersetzen und für Widersetzlichkeit strenge Beahndungen zu erwarten haben würden.

3. der Alpschen Gutspolizei vorzuschreiben, zur Wahl neuer Gemeindebeamten an Stelle der suspendierten zu schreiten.*

ENSV RAKA, f. 905, nim. 1, sü. 7, l. 29—31. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 905, оп. 1, д. 7, лл. 29—31. Подлинник.

(Tõlge)

Käesoleva kuu 22. päeval pärast lõunat tuli Albu vallatalitaja abi Madis Sieberg koos üheksa teise sealse taluperemehega siia ja nad ütlesid, et Albu mõisapolitsei andis temale** sama päeva hommikul käsu koos mõne peremehega, kelle nimesid aga ei nimetatud, minu juurde tulla; ta ei teadnud kindlasti öelda, milleks nad siia saadeti, arvas aga, et sellepärast, et peremehed olid keeldunud mõisale senist abitegu tegemast, sest seda koormist ei saavat uue talurahva-

* *Vt. järgmine dokument.*
См. след. документ.
** Siebergile.

seaduse järgi nõuda. Niihästi tema kui ka siia tulnud peremehed olevat üht osa abiteost teinud, ei kavatsevat seda aga edaspidi enam teha. Ta ütles ühtlasi, et vallatalitaja temale selgesti öelnud, ta mingu mõisasse ja võtku sealt kiri kaasa, mille peale tunnistaja seletanud, et süüdistatavale ju mingit kirja ei antavat, mispärast ta ka eelistanud otse siia tulla. Siis kutsuti ka teised üheksa Albu peremeest ette ja ma seletasin neile, et kehtivast teoorjusest tuleb senise korralduse järgi kinni pidada kuni mõisate mõõtmise ja reguleerimise lõpetamiseni ja et uued seadused selles suhtes alles siis jõusse astuvad. Kui ma olin palju vaeva näinud neile uue talurahvaseaduse 33. ja 35. paragrahvi ettelugemisega ning seletamisega, et neil senistest lepingusuhetest tingimata kinni pidada tuleb ja et sellest keeldumisel tõsised tagajärjed oleksid, näisid nad rahustatud olevat ja läksid koju.

Siis tehti Albu mõisapolitseile korraldus ülalnimetatud meeste siiatuleku põhjus välja selgitada, mispeale ta ette kandis, et sealse Vetepere küla peremehed, hoolimata mõisa mitmekordsest käsust abitegu teha, sellest keeldusid ja et vallatalitaja abi Madis Sieberg leiti selle tõrkumise algataja olevat. Seepärast saatnud mõisapolitsei temale käsu päris üksi enda juurde tulla, et ta ühe kirja kaasa võtaks ja ringkonna haagikohtuniku juurde läheks, kuid Madis Sieberg tuli koos teiste peremeestega otse siia.

Pärast seda teatas mulle härra Madise kihelkonnakohtunik, et tema juurde tulnud 27. mail k. a. kokku umbes 20 Albu peremeest ja palunud temalt seletust uue talurahvaseaduse kohta abiteo suhtes, mispeale härra kihelkonnakohtunik neile talurahvaseaduse 33. paragrahvi tutvustanud ja seletanud, et nad igal juhul oma seniseid lepingukohustusi kuni reguleerimise lõpetamiseni täitma peavad. Mehed polevat aga selle seletusega sugugi rahul olnud, ja härra kihelkonnakohtunik teatab mulle seda selleks, et saaks võimalike vahejuhtumite vastu kohe algul abinõud tarvitusele võtta. Pärast seda teatas Albu mõisapolitsei: kui Albu piirkonna peremehed 26. ja 27. skp. mõisa sõnnikuveole kutsutud ja kõik selle käsu täitmata jätnud, saanud mõisapolitsei teada, et peremehed ei tahtvat edaspidi abitegu teha ja et nad kõik Ahulasse kihelkonnakohtusse läinud, mispeale valitseja 27. skp. pärast lõunat hakanud Ahulasse sõitma, et selle vastuhakkamise suhtes härra kihelkonnakohtunikult nõu küsida. Ta olnud vaevalt vankrisse istunud ja mõisaõuest välja sõitnud, kui temale tulnud vastu terve hulk peremehi, kes teda polevat lasknud edasi sõita, vaid sundinud tagasi minema, öeldes, et nad kihelkonnakohtust tulevat, kust neid mõisasse juhatatud õiget uut seaduseraamatut vastu võtma. Siis tulnud nad esikusse, kust vallatalitaja sisse kutsutud nii paljude meeste seadusevastase kogunemise kohta seletust andma ja kus nad tal rinnust kinni võtnud ning teda keelanud, et ta mitte üksi tuppa ei läheks, vaid ainult kõigi nendega koos, mispeale 22 peremeest valitseja tuppa tunginud. Seal nõudnud nad talvel saabunud seaduseraamatut ja öelnud, et praegune polevat õige, sest sellel polevat üldse ei Tema Majesteedi Valitseja ja Keisri allkirja ega riigipitserit; õige seaduseraamat jäetud Tallinna ja selle asemel antud talupoegadele aadli poolt võltsitud seadus, mis koostatud meelega segaselt ja keelepruugile mitte vastava õigekirjutusega. Nad ei hakkavat üldse abitegu tegema, niisama vähe kui midagi muud, millest talurahvaseaduses juttu pole.

Pärast seda tulid täna kohtukutse peale siia kõik Albu mõisa vallaametnikud, ja nimelt:

1. vallatalitaja Hans Kruus,
2. tema abi Madis Sieberg,
3. „ „ Jüri Vilk,
4. „ „ Hans Napperg,
5. „ „ Jaak Pertel,
6. „ „ Mihkel Teinemann.

1. Vallatalitaja Hans Kruus astus ette; ta oli kaasa toonud eestikeelse talurahvaseaduse ja eesti «Maa Walla Kuulutaja» nr. 1, millised ta siin ette näitas. Küsimusele, miks peremehed keeldusid senist abitegu tegemast, vastas ta väga ärritatult ja tõrksalt, et neil polevat seda Tema Keiserliku Majesteedi ja valitseva senati kõrge käsu põhjal vaja teha ja et tema olevat kohustatud niisugu-

seid käske jõus hoidma. Minu seletusi ja manitsusi ei pannud ta üldse tähele, vaid ütles korduvalt, et tema kohus olevat ülalnimetatud käske jõus hoida, võttis oma seaduseraamatu ja näitas mulle selle tiitellehte, pani sõrme pealkirjale ja ütles: «Siin on talurahvaseadus.» Selle kohta, et peremehed seadusevastaselt kokku tulid ja kõik koos kihelkonnakohtusse läksid, ütles tunnistaja, et ta neid kokku ei kutsunud, vaid et nad seda omal algatusel teinud ja ka teda kutsunud ning et ta nendega sinna läinud.

2. Vallatalitaja abi Madis Sieberg tunnistas üles, et ta oli saanud käsu 22. skp. mõisasse minna, et sealt üks kiri kaasa võtta ja siia tulla; ta olevat aga teised peremehed kaasa kutsunud ja mõisasse minemata siia tulnud. Veel tunnistab ta üles, et ta sellest ajast, kus ta minult ja härra kihelkonnakohtunikult korralduse sai abitegu vanaviisi teha, seda veel teinud ei ole. Teised vallaametnikud käitusid rahulikult, kuulasid tähelepanelikult neile antud seletuse ära ja ütlesid, et kõne all oleva keeldumise olevat põhjustanud ainult talurahvaseadusest valesti arusaamine. Tänaseni ei olevat aga veel mitte keegi mõisa sõnnikuveole läinud. Kõigest sellest järeldub:

1. et Albu vallatalitaja Hans Kruus oma süüga talupoegade vastuhakkamisele oluliselt kaasa aitas, kuna ta oma vallatalitaja-autoriteediga seda korrarikkumist üldse takistada ei püüdnud, vaid peremeeste seadusevastastest tegudest osa võttis, ning et tema siinsest väljaastumisest arvata võib, et tema peab olema ässitaja ja ninamees;

2. et Albu vallatalitaja abi Madis Sieberg omaenda ülestunnistuse järgi mõisapolitsei ja vallatalitaja käsule mõisasse minna ja sealt minule määratud kiri kaasa võtta vastu hakkas ning selle asemel üheksa teise peremehega minu juurde tuli, samuti see, et teda Albu mõisapolitsei selle vastuhaku ninameheks ja algatajaks nimetab. Edasi järeldub, et Madis Sieberg valetas, kui ta ütles, et ta mõisapolitsei käsul teised peremehed kaasa võttis, mida ta aga omaenda hilisema ülestunnistuse ja mõisapolitsei teate järgi omal tahtel tegi.

Et minu karistamisvõim vallaametnike suhtes nende kuritegude jaoks liiga väike on, siis

o t s u s t a t i: 1. Albu vallatalitaja Hans Kruus ja tema abi Madis Sieberg ülalmainitud põhjustel ametist tagandada ja tapiga kõrgeaulise Eestimaa kubermanguvalitsuse korraldusse saata;

2. teistele Albu vallaametnikele ülesandeks teha kogukonnas rahu ja head korda säilitada ning talupoegadele tõsiselt sisendada, et nad oma lepingukohustusi täidaksid, sest vastasel korral tuleks neil võimaliku tööst keeldumise läbi mõisahärrale tekitatud kahju täielikult tasuda ja vastuhakkamise eest ranget karistust oodata;

3. Albu mõisapolitseile ülesandeks teha ametist tagandatud vallaametnike asemele uute vallaametnike valimisele asuda.

Nr. 10.

30. mail. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni ettekanne Eestimaa kubernerile Karkuse (Karkus), Albu (Alp), Pruuna (Tois) ja Rägavere (Reggafer) mõisate talupoegade abiteost keeldumise kohta.

Mit Bezugnahme auf das Reskript d. d. 23. Mai c. sub No. 3538* beehre ich mich, Ew. Exzellenz über folgende in dem Ost-Jerwenschen Distrikte vorgekommenen Fälle in betreff der infolge der Promulgation der neuen Bauernverordnung entstandenen Widerspenstigkeiten von Seiten der Bauern ganz gehorsamst zu berichten:

* *Vt. dok. nr. 4.*
См. док. № 4.

1. Auf dem Gute Karkus weigerten sich die Fronpächter am Anfang des Mai-Monats den bisherigen Hilfsgehorch zu leisten, angeblich weil sie glaubten, solchen nach der neuen Bauernverordnung zu leisten nicht nötig zu haben. Darauf begab ich mich auf das Gut Karkus, ließ die sämtlichen Wirte versammeln und erklärte ihnen gemäß der § § 33 und 35[45] der Bauernverordnung, daß sie bis zur Regulierung des Gutes den sämtlichen Gehorch nach den früheren kontraktlichen Verhältnissen zu leisten haben und falls sie sich nochmals einer solchen Widersetzlichkeit schuldig machen, sie alsdann einer ernsten Beahndung unterworfen werden würden. Sie begaben sich demnach in Ruhe und stellten den verlangten Hilfsgehorch. In dieser Woche jedoch widersetzten sie sich abermals, mit Ausnahme des Gemeindeältesten, und leisteten die Düngerfuhrtage nicht. Darauf ließ ich die Wirte zu mir kommen und kondemnierte sie sämtlich für diese Widersetzung zu der Leibesstrafe von 40 Rutenstreichen und diejenigen, welche von dieser Strafe gesetzlich eximiert sind,[46] zu einer Geldbuße von einem R. SM., indem sie ungeachtet meiner Eröffnung sich dennoch geweigert ihren Verpflichtungen nachzukommen.

2. Auf dem Gute Alp weigerten in dieser Woche sich die Wirte den Hilfsgehorch zur Düngerfuhr zu stellen; es versammelten sich ungefähr 20 Wirte und gingen in Gesellschaft des Gemeindeältesten und seines Gehilfen zu dem Herrn Kirchspielsrichter zu St. Matthäi, um sich über die Hilfsgehorchsleistung eine Auskunft zu erbitten, waren aber mit der von demselben ihnen gemachten Eröffnung keineswegs zufrieden, sondern begaben sich auf das Gut Alp und betrugen sich daselbst gegen den Disponenten ungebührlich. Auf die desfallsige Anzeige ließ ich die Gemeindebeamten hierherkommen und es ergab sich bei der Untersuchung, daß der Gemeindeälteste Hans Kruus und dessen Gehilfe Maddis Sieberg dieser Widersetzlichkeit durch eigene Mitwirkung wesentlich beigetragen und hieselbst als die Haupträdelsführer erschienen. Demnach habe ich die genannten Gemeindebeamten ihres Amtes suspendiert und einer erlauchten Estländischen Gouvernementsregierung zur höheren Verfügung p[e]r Etappe[47] eingesandt. Die Gemeinde hat sich aber geweigert, an deren Stelle neue Gemeindebeamten zu wählen, weshalb von mir vorläufig der Gemeindeältestengehilfe Jürri Wilk in das Amt des Gemeindeältesten eingesetzt und der Alpschen Gemeinde zur Wahl eines neuen Gemeindeältesten ein allendlicher Termin bis zum 3. Juni c. gegeben worden ist.

3. Weigerten sich die Wirte auf den Gütern Tois und Reggafer ebenfalls den Hilfsgehorch zu leisten, worauf ich den Gemeindebeamten und den hier erschienenen Wirten die desfallsige Verordnung eröffnete, und haben sie demnach nunmehr sämtlich den Hilfsgehorch geleistet.

Hakenrichter G. Baron Rosen.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 44—45. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 44—45. Подлинник.

Tuginedes k. a. 23. mai korraldusele nr. 3538 on mul au uue talurahvaseaduse avaliku väljakuulutamise tagajärjel toimunud talupoegade vastuhakkamiste asjus Teie Ekstsellentsile kõige alandlikumalt teatada järgmistest Ida-Järva ringkonnas aset leidnud juhtumitest:

1. Karkuse mõisas keeldusid teorentnikud maikuu algul senist abitegu tegemast, sest nad arvanud, et neil seda uue talurahvaseaduse järgi pole tarvis teha. Seepeale läksin ma Karkuse mõisasse, lasksin kõik peremehed kokku kutsuda ja seletasin neile talurahvaseaduse 33. ja 35. paragrahvi kohaselt, et neil kuni mõisa reguleerimiseni kogu teoorjust endiste lepingusuhete järgi teha tuleb ja et neid, kui nad niisuguses vastuhakkamises veel kord süüdlasteks osutuvad, tõsisele kohtulikule vastutusele võetakse. Nad jäid siis rahule ja tegid nõutud abitegu. Käesoleval nädalal hakkasid nad aga jälle vastu, välja arvatud vallatalitaja, ja jätsid sõnnikuveopäevad tegemata. Ma kutsusin seepeale peremehed enda juurde ja mõistsin selle vastuhakkamise eest neile kõigile 40 vitsahoopi kehalist karistust, neile aga, kes on sellest karistusest seadusega vabastatud, ühe hõberubla rahatrahvi, sest nad olid minu teadaandest hoolimata siiski keeldunud oma kohustusi täitmast.

2. Albu mõisas keeldusid peremehed sel nädalal sõnnikuveo abitegu tegemast; umbes 20 peremeest kogunes kokku ja läks koos vallatalitaja ja tema abiga härra Madise kihelkonnakohtuniku juurde, et abiteo tegemise kohta selgitust paluda, kuid nad ei olnud tema seletusega sugugi rahul, vaid läksid Albu mõisasse ja käitusid seal valitseja vastu ebasündsalt. Sel puhul tehtud avalduse peale kutsusin ma vallaametnikud siia ja juurdlusel selgus, et vallatalitaja Hans Kruus ja tema abi Madis Sieberg sellele vastuhakkamisele omaenda osavõtuga oluliselt kaasa aitasid ja näisid olevat peamised ninamehed. Sellepärast tagandasin ma nimetatud vallaametnikud ametist ja saatsin nad tapiga kõrgeaulise Eestimaa kubermanguvalitsuse kõrgemasse käsutusse. Kogukond keeldus aga nende asemele uusi vallaametnikke valimast, mispärast ma määrasin vallatalitaja ametisse esialgu vallatalitaja abi Jüri Vilgu, Albu kogukonnale aga andsin uue vallatalitaja valimise lõplikuks tähtpäevaks 3. juuni k. a.

3. Pruuna ja Rägavere mõisas keeldusid peremehed samuti abitegu tegemast, mispeale ma vallaametnikele ja siia tulnud peremeestele sellekohase korralduse teatavaks tegin; nad kõik on nüüd abitegu teinud.

Haagikohtunik parun G. Rosen.

Nr. 11.

1859. a. 31. jaanuaril. — Harju meeskohtu kohtualuste ja tunnistajate ülekuulamise protokoll Oru (Orrenhof) mõisa talupoegade keeldumise kohta 26.—28. mail 1858. a. abiteo tegemisest.

Am 31. Januar 1859.

Gegenwärtig der H[err] Mannrichter Baron v. Toll
„ „ Assessor von Klugen
und Secr. jud.

Der Herr Assessor von Brewern war Krankheit halber abwesend.

Die zu heut zitierten Personen waren erschienen. Dieselben wurden nacheinander vorgerufen, zur Aussage der Wahrheit ermahnt, und deponierten auf Befragen wie folgt:

Ad generalia.

Komparent 1. Ich heiße Magnus Hahn, bin Verwalter des Gutes Orrenhoff, 64 Jahre alt, evangelisch-lutherischer Konfession, im Oktober v. J. zuletzt ad sacra, nie unter Gericht gewesen, und habe mich der hierselbst zu machenden Aussagen halber mit niemandem beredet.

Komparent 2. Ich heiße Johann Wöhlmann, war Gemeindeältester in Orrenhoff und bin infolge der im vorigen Jahre unter Neuenhoff stattgehabten Verweigerung des Hilfsgehorchs von diesem Amte suspendiert worden, 40 Jahre alt, evangelisch-lutherischer Konfession, kurz nach Weihnachten zuletzt ad sacra gewesen, und habe mich der hierselbst zu machenden Aussagen halber mit niemandem beredet.

Komparent 3. Ich heiße Hans Orrow, war beeidigter Gemeindeältestengehilfe in Orrenhoff und bin der im vorigen Jahre daselbst vorgekommenen Verweigerung des Hilfsgehorchs wegen von diesem Amte suspendiert worden, 27 Jahre alt, evangelisch-lutherischer Konfession, wenige Wochen vor Weihnachten zuletzt ad sacra, nie unter Gericht gewesen, und habe mich der hierselbst zu machenden Aussagen halber mit niemandem beredet.

Ad specialia.

Fr. 1. Hat im Mai v. J. unter Orrenhoff eine Verweigerung des Hilfsgehorchs stattgehabt?
Komp. 1. 2. 3. Ja.

Fr. 2. Ist dies infolge irgend eines Beschlusses der Gemeinde oder eines Teiles derselben erfolgt?
Komp. 2. 3. Es ist weder von der ganzen, noch, soviel uns bekannt, von einem Teile der Gemeinde, ein solcher Beschluß gefaßt worden.

Fr. 3. Weshalb war denn damals der Hilfsgehorch in Orrenhoff nicht gehörig geleistet?
Komp. 2. 3. Die ganze Bauerschaft hatte die feste Ansicht gewonnen, daß sie in der Zukunft einen Hilfsgehorch nicht mehr zu leisten habe.

Fr. 4. Hattet auch Ihr diese Ansicht?
Komp. 2. 3. Ja.

Fr. 5. Wie kam die Orrenhoffsche Bauerschaft und wie kamt Ihr insbesondere zu dieser Ansicht?
Komp. 2. 3. In dem neuen Bauergesetze ist des Hilfsgehorchs speziell nicht erwähnt, sondern nur der Leistung von 250 Tagen mit einem Pferde und 250 Tagen zu Fuß. Aus der mangelnden Erwähnung des Hilfsgehorchs schlossen wir, daß ein solcher unter den in Zukunft zu leistenden Gehorchsleistungen sich nicht mehr befinde. Daß ein Teil des neuen

Gesetzes erst nach 10 Jahren in das Leben treten solle, wußten wir nicht, da nach unseren Begriffen die Regulierung schon im Jahre 1846 begonnen.[48] Das Amtsblatt[49] endlich sprach es deutlich aus, daß mit St. Georg 1858 das alte Gesetz außer Kraft komme und das neue in volle Kraft eintrete. Das neue Gesetzbuch lag bei dem Gemeindeältesten und war von denen, welche zu lesen verstanden, fleißig gelesen, und von allen Seiten her drang man in der Gemeinde in uns, die sofortige Einführung des Gehorchs nach dem neuen Gesetze zu erwirken. Wir berieten uns beide untereinander und kamen dahin überein, daß es jedenfalls alles beim Alten bleiben müsse, bis der Herr zurückkomme, der abwesend gewesen. Dies antworteten wir denn auch auf die Zumutungen aus der Gemeinde, indem wir die Leute auch darauf aufmerksam machten, daß, wenn der Herr zurückkomme und sie inzwischen mehr Tage geleistet haben würden, als ihnen obgelegen, ihnen diese ohne Zweifel für die Zukunft würden in Anrechnung gebracht werden. Das führte aber zu nichts. Man fing uns überall zu schmähen und zu verspotten an und die Leute sagten uns in das Gesicht, wir seien vom Hofe bezahlt worden, sie zur vergrößerten Arbeit anzuhalten. Wir verwiesen sie hierauf an den Verwalter, wo sie aber auch keinen anderen Bescheid erhielten.

Fr. 6. (Zu Komp. 1) Waren die Wirte in dieser Angelegenheit am Hofe?

Komp. 1. Am 21. Mai kam ein großer Teil der Wirte an den Hof und erklärte, daß sie, da in dem neuen Gesetze von dem Hilfsgehorche nichts stehe, denselben in Zukunft auch nicht mehr leisten würden. Ich stellte ihnen vor, daß ich als Verwalter das Recht nicht habe in dem bisher Bestehenden irgend etwas zu ändern und forderte sie auf, den Gehorch wie bisher zu leisten, bis der Herr zurückkomme, von dem sie sich dann die Erleichterungen erbitten könnten, [auf] welche sie jetzt prätendierten, machte sie gleichfalls darauf aufmerksam, daß der Herr, wenn er finde, daß sie inzwischen mehr geleistet als ihnen obgelegen, ihnen das zuviel Geleistete wohl verrechnen werde. Die Wirte antworteten, sie seien den bisherigen Gehorch nur bis zum Ende der Woche zu leisten gesonnen. Am 26. Mai ließ ich den Befehl geben zur Düngerfuhr herauszukommen. Die Wirte schickten ihre Knechte mit den Pferden zur Arbeit an den Hof, aber weder wurde die Düngerfuhr geleistet, noch kamen die Waimen.

Fr. 7. Wer hat den Befehl gegeben zur Leistung der Düngerfuhr?

Komp. 1. Ich gab dem Kubjas den Auftrag dazu.

Komp. 3. Mir wurde durch den Kubjas der Auftrag [gegeben], den Beteiligten die Leistung der Düngerfuhr anzusagen. Ich hatte anfangs nicht Lust, diesen Auftrag zu

besorgen und mich dabei dem abermaligen Gespötte der Bauern auszusetzen, tat es aber dennoch.

Fr. 8. Wie lange ist die Leistung der Düngerfuhrtage und des Waimengehorchs unterblieben?

Komp. 1. 2. 3. Drei Tage hindurch. Am dritten Tage war schon Exekutionsmilitär dort und alles kam wieder in den alten Gang.

Fr. 9. (zu Komp. 2. 3.) Habt Ihr die Waimen herausgeschickt während jener 3 Tage und die Düngerfuhrtage geleistet?

Komp. 2. Ich war in der Stadt und konnte daher die in dieser Rücksicht erforderliche Anordnung nicht treffen.

Komp. 3. Ich habe das mir Obliegende damals nicht geleistet, aber aus anderen Gründen. Mein Pferd hatte ein Junges geworfen und ich mußte es daher einhalten.

Fr. 10. Habt Ihr die auf solche Weise versäumten Tage später nachgeholt?

Komp. 1. Die Tage sind nachgeholt.

Komp. 2. 3. Ja.

Fr. 11. Habt Ihr denn auch in Rücksicht auf diese Unklarheiten des neuen Bauergesetzes irgendwo Belehrung gesucht?

Komp. 3. Ich bin mit ein paar anderen bei dem Kirchspielsgerichtsbeisitzer Tönno Eldermann* in Neuenhoff gewesen, da ich namentlich nicht zu lesen verstehe und zu diesem ehrlichen und sachkundigen Mann Vertrauen hatte.

Fr. 12. Welchen Bescheid gab denn Tönno Eldermann?

Komp. 3. Er las uns die bezüglichen Stellen des neuen Gesetzes vor und sprach seine Ansicht dahin aus, daß wir den Hilfsgehorch nicht mehr zu leisten hätten, ermahnte uns aber, dies dennoch zu tun, bis der Herr zurückkehre, indem der Verwalter jedenfalls die Macht nicht habe, etwas zu erlassen.

Fr. 13. Habt Ihr Euer Unrecht jetzt ordentlich eingesehen?

Komp. 2. 3. Wir haben es eingesehen und bereuen es. Es ist aber dennoch in dieser Sache von uns ein wissentliches Unrecht nicht begangen worden.

Fr. 14. Versteht Ihr, daß nametlich Ihr als Gemeindebeamten in dieser Rücksicht strafbarer seid als irgend ein anderer, weil es Euch obgelegen hätte die Gemeinde in Gutem von solchen Verirrungen abzuhalten und derselben mit gutem Beispiele vorzugehen?

Komp. 2. 3. Wir begreifen das wohl.

---

* *Vt. dok. nr. 5.*
См. док. № 5.

Fr. 15. Habt Ihr sonst noch etwas anzubringen?
Komp. 1. 2. 3. Nein.

Komparenten wurden hierauf ihre Aussagen nochmals vorgelesen, und dieselben, nachdem sie sie bestätigt, nach Hause entlassen.

Baron R. von Toll
O. von Klugen
E. Iversen, Secr.

ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1705, l. 11—13. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1705, лл. 11—13. Подлинник.

(Tõlge)

31. jaanuaril 1859. a.

Kohal viibisid härra meeskohtunik parun v. Toll,
kaasistuja von Klugen
ja kohtusekretär.

Härra kaasistujat von Brewernit ei olnud haiguse pärast kohal.
Tänaseks kohtusse kutsutud isikud olid ilmunud. Nad kutsuti üksteise järel ette, neid manitseti tõtt tunnistama ja nad ütlesid küsitlemisel järgmist:

Üldküsimuste peale.

Pool 1. Minu nimi on Magnus Hahn, olen Oru mõisa valitseja, 64 aastat vana, evangeeliumi-luteri usku, käisin mineva aasta oktoobris viimati armulaual, pole kunagi kohtu all olnud ega ole siin antavate tunnistuste pärast mitte kellegagi aru pidanud.

Pool 2. Minu nimi on Johann Võhlmann, olin Orul vallatalitaja ja mind tagandati mineval aastal Uuemõisas aset leidnud abiteost keeldumise pärast sellest ametist, olen 40 aastat vana, evangeeliumiluteri usku, käisin veidi pärast jõulu viimati armulaual ja ma ei ole siin antavate tunnistuste pärast mitte kellegagi aru pidanud.

Pool 3. Minu nimi on Hans Orav, olin vannutatud vallatalitaja abi Orul ja mind tagandati mineval aastal seal aset leidnud abiteost keeldumise pärast sellest ametist, olen 27 aastat vana, evangeeliumiluteri usku, käisin mõni nädal enne jõulu viimati armulaual, pole kunagi kohtu all olnud ega ole siin antavate tunnistuste pärast mitte kellegagi aru pidanud.

Eriküsimuste peale.

Küsimus 1. Kas mineva aasta mais leidis Orul aset abiteost keeldumine?
Pooled 1, 2, 3. Jah.

Küsimus 2. Kas see sündis kogukonna või tema ühe osa mingil otsusel?
Pooled 2, 3. Ei terve kogukond ega ka osa sellest ei ole meie teada niisugust otsust teinud.

Küsimus 3. Miks siis tol korral Orul abitegu nagu kord ja kohus ei tehtud?
Pooled 2, 3. Kõik talupojad olid jõudnud kindlale arvamusele, et neil ei tule edaspidi enam abitegu teha.

Küsimus 4. Kas ka teie olite sel arvamusel?
Pooled 2, 3. Jah.

Küsimus 5. Kuidas jõudsid Oru talupojad ja kuidas jõudsite iseäranis teie sellele arvamusele?

Pooled 2, 3. Uues talurahvaseaduses ei ole eraldi juttu abiteost, vaid ainult 250 päevast hobusega ja 250 päevast jala. Sellest, et abitegu ei nimetata, me järeldasime, et seda edaspidi teha tulevate teotööde hulgas enam ei ole. Et üks osa uuest seadusest alles 10 aasta pärast jõusse astuma pidavat, seda me ei teadnud, sest reguleerimine algas meie meelest juba 1846. aastal. Viimaks ütles «Maa Walla Kuulutaja» selgesti, et 1858. aasta jüripäeval vana seadus oma jõu kaotab ja uus seadus täiesse jõusse astub. Uus seaduseraamat oli vallatalitaja käes ja need, kes lugeda oskasid, lugesid seda usinasti, igalt poolt aga käidi meile kogukonnas peale, et me laseksime teoorjuse kohe uue seaduse järgi maksma panna. Me pidasime mõlemad isekeskis aru ja leppisime kokku, et kõik peab igatahes seniks vanaviisi jääma, kuni ärasõitnud härra tagasi tuleb. Seda me siis vastasimegi kogukonna nõudmistele, kusjuures me ühtlasi juhtisime inimeste tähelepanu sellele, et kui härra on tagasi tulnud ja nemad vahepeal rohkem päevi teinud kui vaja, need neile edaspidi kahtlemata arvesse pannakse. Sellest ei tulnud aga midagi välja. Meid hakati igal pool sõimama ja pilkama ja inimesed ütlesid meile näkku, meile olevat mõisas selle eest makstud, et me laseksime neid rohkem tööd teha. Me juhatasime nad siis valitseja juurde, kust nad aga ka teistsugust seletust ei saanud.

Küsimus 6 (poolele 1). Kas peremehed käisid selles asjas mõisas?

Pool 1. 21. mail tuli suur hulk peremehi mõisasse ja nad ütlesid, et kuna uues seaduses pole abiteo kohta midagi öeldud, siis nad seda edaspidi ka enam ei tee. Ma seletasin neile, et minul kui valitsejal pole õigust seni maksnud korras midagi muuta, ja soovitasin neil abitegu endist viisi teha, kuni härra tagasi tuleb, kellelt nad siis võivad neid kergendusi paluda, mida nad nüüd nõuavad; ma juhtisin ka nende tähelepanu sellele, et küllap härra, kui ta leiab, et nad vahepeal rohkem teinud kui vaja, neile selle arvesse paneb, mida nad rohkem teinud. Peremehed vastasid, et nad senist tegu ainult nädala lõpuni teha kavatsevad. 26. mail andsin ma käsu sõnnikuveole tulla. Peremehed saatsid oma sulased hobustega mõisasse tööle, aga sõnnikut ei veetud ega tulnud ka vaimud.

Küsimus 7. Kes andis käsu sõnnikut vedada?

Pool 1. Mina tegin selleks kupjale korralduse.

Pool 3. Minule tegi kubjas korralduse asjaosalistele sõnnikuveost teatada. Mul polnud alguses tuju seda korraldust täita ja talupoegadelt jälle pilgata saada, aga tegin seda siiski.

Küsimus 8. Kui kaua jäid sõnnikuveopäevad ja vaimutegu tegemata?

Pooled 1, 2, 3. Kolm päeva järjest. Kolmandal päeval oli juba sõjavägi kohal ja kõik läks jälle vana rada.

Küsimus 9 (pooltele 2, 3). Kas te nende 3 päeva jooksul vaimud välja saatsite ja sõnnikuveopäevad tegite?

Pool 2. Mina olin linnas ja ei saanud sellepärast selleks vajalikku korraldust teha.

Pool 3. Mina ei täitnud tookord oma kohustust, aga teistel põhjustel. Mu hobune poegis ja ma pidin ta sellepärast koju jätma.

Küsimus 10. Kas te niiviisi tegemata jäänud päevad pärast tasa tegite?

Pool 1. Päevad tehti tasa.

Pooled 2, 3. Jah.

Küsimus 11. Kas te siis ka uue talurahvaseaduse selle ebaselge koha üle kuskilt selgitust nõutasite?

Pool 3. Mina käisin paari teisega kihelkonnakohtu kaasistuja Tõnu Eldermanni juures Uuemõisas, kuna ma ise lugeda ei osanud ning seda ausat ja asjatundlikku meest usaldasin.

Küsimus 12. Mis nõu Tõnu Eldermann andis?
Pool 3. Ta luges meile uue seaduse vastavad kohad ette ja arvas, et meil ei tule abitegu enam teha, manitses meid aga seda siiski teha, kuni härra tagasi tuleb, sest valitsejal igatahes ei olevat võimu meid millestki vabastada.

Küsimus 13. Kas te olete nüüd hästi aru saanud, et teil õigus ei olnud?
Pooled 2, 3. Me oleme sellest aru saanud ja kahetseme seda. Me ei ole selles asjas aga siiski teadlikult ebaõigesti talitanud.

Küsimus 14. Kas te mõistate, et just teie kui vallaametnikud selles suhtes rohkem süüdi olete kui keegi teine, sest teie oleksite pidanud kogukonda niisugustest eksimustest heaga eemal hoidma ja temale head eeskuju andma?
Pool 2, 3. Me saame sellest küll aru.

Küsimus 15. On teil veel midagi öelda?
Pooled 1, 2, 3. Ei.

Pooltele loeti siis nende tunnistused veel kord ette, ja kui nad neid kinnitanud olid, lubati neil koju minna.

Parun R. von Toll.
O. von Klugen.
E. Iversen, sekretär.

Nr. 12—15.

22.—29. MAIL. — KEELDUMINE ABITEOST JA ALLUMISEST HAAGIKOHTUNIKULE TAMMIKU JA TUHALA MÕISATES.

Nr. 12.

22. novembril. — Harju meeskohtu protokoll Tammiku vallatalitaja Karl Vieli ja sama valla teosulaste Hans Tiigi ja Karl Oediko vastamisi seadmise kohta, et selgitada, kes neist 22. mail andis teistele talupoegadele nõu abiteole mitte minna.

Es wurden zur Konfrontation gebracht die vorgenannten Deponenten Hans Tiek und der Carl Oediku mit dem Leppiko Carl Wiel, wegen des, von ersteren ausgesagten Faktums, der letztere habe ihnen am Donnerstage d[en] 22. Mai bedeutet: es sei nicht nötig, das zweite Pferd zur Düngerfuhr für den folgenden Tag zu stellen, auch er werde solches nicht tun und sie möchten ihren resp. Wirten den Befehl erteilen sich ebenso zu verhalten, der Wirt des Carl Oediku aber möge in seinem Dorfe die anderen Wirte zu einem gleichen Verfahren anhalten. Der Hans Tiek und Carl Oediku blieben fest bei ihren Aussagen. Der Carl Wiel leugnet entschieden, einen derartigen Auftrag oder Befehl erteilt zu haben und stellt diesen Umstand folgendermaßen dar: Er, der Carl Wiel, habe bei der

erwähnten Gelegenheit gesagt: «Ich will morgen zur Düngerfuhr heraus und muß deshalb gehen, mein Pferd beschlagen lassen». Darauf hätten die beiden Knechte geäußert: «Was bist du für ein Gemeindeältester, sogar die Hofsleute lachen Euch aus, daß Ihr jetzt, wo nach dem neuen Gesetzbuche der Hilfsgehorch nicht mehr vorgeschrieben ist, mehr leistet, als das Gesetz verlangt und denselben doch noch leistet»; worauf dann er, Carl Wiel, gemeint: «Wenn Du (Hans Tiek) denn den Befehl wegen der Düngerfuhr nicht überbringen magst, so tue wie Du willst — ich werde einen solchen Befehl: n i c h t z u l e i s t e n — keinenfalls erlassen und selbst das mir Obliegende leisten». Aus Furcht nun hätte er letzteres später unterlassen. Beide Teile blieben schließlich hartnäckig bei diesen ihren Aussagen und fügt der Carl Wiel noch hinzu, daß der Hans Tiek, auch wohl der andere feindlich gesinnt seien, weil er sie als Tallitaja streng behandelt, namentlich aber ersteren bei einem Riegendiebstahl ertappt habe.

ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1778, l. 30—31. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1778, лл. 30—31. Подлинник.

(Tõlge)

Eespool nimetatud tunnistajad Hans Tiik ja Karl Oediko seati vastamisi Lepiku Karl Vieliga esimeste poolt tunnistatud tõsiasja pärast, et viimane neljapäeval, 22. mail neile öelnud: polevat vaja järgmisel päeval teist hobust sõnnikuveole saata, ka tema ei tegevat seda ja nad andku oma peremeestele käsk samuti talitada, Karl Oediko peremees aga lasku oma külas teisi peremehi sedasama teha. Hans Tiik ja Karl Oediko jäid kindlalt oma tunnistuste juurde. Karl Viel salgab kindlalt niisuguse korralduse või käsu andmist ja kujutab seda asja järgmiselt: tema, Karl Viel, olevat nimetatud juhul öelnud: «Ma lähen homme sõnnikuveole ja pean sellepärast oma hobust rautada laskma.» Selle peale öelnud mõlemad sulased: «Mis vallatalitaja sa oled, isegi mõisateenijad naeravad teid, et te nüüd, kus uue seaduseraamatu järgi abitegu ei ole enam ette nähtud, rohkem teete kui seadus nõuab ja abitegu ikkagi veel teete»; mispeale tema, Karl Viel, lausunud: «Kui sina (Hans Tiik) ei taha sõnnikuveokäsku edasi anda, siis tee, kuidas tahad, mina niisugust käsku — a b i t e g u m i t t e t e h a — mitte mingil juhul ei anna ja teen ise oma osa.» Kartusest jätnud ta aga viimase hiljem tegemata. Mõlemad pooled jäid lõpuni kangekaelselt nende tunnistuste juurde, ja Karl Viel ütleb veel, et Hans Tiik ja küllap ka teine sellepärast vaenulikud on, et tema kui talitaja nendega rangelt käitunud, iseäranis aga esimest rehevarguse pealt tabanud.

Nr. 13.

24. mail. — Lõuna-Harju haagikohtuniku O. v. Kotzebue raport Eestimaa kubernerile läbirääkimistest Tammiku (Tammick) mõisa talupoegadega ja nende keeldumisest abitegu teha.

Ew. Exzellenz beehre ich mich hierdurch zu berichten, daß zufolge Anzeige der Gutspolizei zu Tammick am 22-sten die dortigen Wirte nach der am Orte üblichen Ordnung Befehl erhalten hat-

ten am folgenden Tage zur Düngerfuhr herauszukommen, daß jedoch nicht einer derselben erschienen war. Von der Tammickschen Gutspolizei um mein Einschreiten [in] der Sache zur Wiederherstellung der Ordnung ersucht, begab ich mich am 24-sten d. M. dorthin, und ließ den Gemeindeältesten, dessen Gehilfen und den Kirchenvormund an den Hof entbieten, um ihnen ihr Unrecht vorzustellen und hieselbst zum Bewußtsein desselben zu bringen. Die Zitierten erschienen, mit ihnen zugleich aber erschien der größte Teil der Tammickschen Wirte, welche ganz ungerufen mit ihnen in das Sitzungszimmer eintraten. Auf mein Befragen, was sie herführe, entgegneten sie, sie seien gekommen, um bei den Verhandlungen mit dem Gemeindeältesten und dessen Gehilfen gegenwärtig zu sein.[50] Ich bedeutete ihnen, daß ein solches unberufenes Erscheinen in Massen sie gesetzlicher Verantwortung unterwerfe, fügte jedoch hinzu, ich gestatte ihnen für diesesmal das Dableiben. Sodann schritt ich zur Vernehmung. Der Gemeindeälteste behauptete, den Wirten den beregten Befehl des Hofes überbracht zu haben. Die Wirte gestanden zu, durch den Gemeindeältesten diesen Befehl erhalten zu haben. Der Gemeindeälteste darauf befragt, weshalb er selbst seinen Knecht nicht herausgeschickt, erklärte, er habe doch seinen Knecht nicht allein heraussenden können, da die anderen alle nicht gekommen. Die Wirte erklärten, sie hätten sehr viel mit den Feldarbeiten zu tun. Mehrere unter ihnen hätten noch nicht gesät, der Hilfsgehorch sei so hoch, daß die Leistung desselben ihnen sehr schwer falle, daß sie nach der neuen Bauernverordnung den Hilfsgehorch nicht mehr zu leisten hätten, endlich, daß ihnen auf dem Wege des Gerüchts die Nachricht zugekommen, daß auf mehreren Gütern bereits der Hilfsgehorch nicht mehr geleistet werde. Ich machte sie darauf aufmerksam, daß sie kontraktlich diese Verpflichtung auf sich genommen, und dieselbe daher unfehlbar leisten müßten. Es wollte ihnen indessen dies nicht einleuchten, und blieben sie dabei, daß die Einführung der neuen Bauernverordnung sie dieser Verpflichtung enthebe, und erklärten, sie wollten von nun an die Leistungen nicht anders tun, als sie in dieser Verordnung verzeichnet stünden. Besonders vorlaut und beharrlich in dieser letzteren Erklärung waren die Wirte Oediko Jaan Pitzner und Waino Jürry. Ersterer namentlich behauptete, das Gesetzbuch, das sie erhalten, sei ein untergeschobenes, und werde das richtige später herauskommen. Die Komparenten führten ferner Beschwerde darüber, daß sie das Amtsblatt nicht erhalten, und da auf meine Anfrage die Gutspolizei zu Tammick über diesen Punkt mir gegenüber erklärte, es sei in der Tat vergessen worden, der Bauerschaft dieses Blatt bisher mitzuteilen, versprach ich der letzteren dafür Sorge zu tragen, daß sie das Amtsblatt erhalten, für welches sie ja auch eine Zahlung zu leisten habe. Hier aber unterbrach mich Oediko Jaan Pitzner mit dem Ausspruch, es sei nicht wahr, daß sie zu einer Zahlung für das Amtsblatt verpflichtet seien, der Kaiser gebe ihnen das Amtsblatt ohne Geld. Ich bedeutete ihn, daß er im

Irrtum sei, ließ aus Toal das Amtsblatt bringen und verlas es vor den versammelten Wirten.[51] Oediko Jaan und Waino Jürry verlangten, die neue Bauernverordnung solle sofort in volle Kraft treten, die Ländereien sollten sofort verpachtet werden und erklärten, sie hätten in Zukunft nur 250 Anspannstage zu leisten. Nachdem ich den versammelten Wirten nochmals die Unrichtigkeit ihrer Begriffe vorgehalten, fragte ich, ob sie nun begriffen hätten, daß sie in Unrecht seien. Sie entgegneten, sie würden sich in Reval erkundigen, ob es sich so verhalte. Ich wies sie an, bei Ew. Exzellenz zu diesem Ende vorzutreten und befahl dem Gemeindeältesten, zum 26. d. M. die Wirte Oediko Jaan Pitzner und Waino Jürry vor Ew. Exzellenz zu sistieren.[52]

Nachdem ich solchergestalt über den Hergang der Sache berichtet, habe ich die Ehre weiteren Instruktionen in dieser Sache von Seiten Ew. Exzellenz entgegenzusehen.

Hakenrichter in Süd-Harrien
Kotzebue.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 27—28. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 27—28. Подлинник.

(Tõlge)

Mul on au Teie Ekstsellentsile käesolevaga teatada, et Tammiku mõisapolitsei teatel said sealsed peremehed 22-sel kohaliku tavalise korra kohaselt käsu järgmisel päeval sõnnikuveole minna, et aga ükski neist kohale ei ilmunud. Tammiku mõisapolitsei palvel, et ma korra jaluleseadmiseks abinõud tarvitusele võtaksin, läksin ma 24. skp. sinna ja lasksin vallatalitaja, tema abi ja kirikuvöörmündri mõisasse kutsuda, et neile seda süütegu ette heita ja neid selles teadlikuks teha. Kutsutud tulid, kuid nendega koos tuli ka suurem osa Tammiku peremehi, kes ühes nendega täiesti kutsumata istungituppa astusid. Minu küsimusele, miks nad siia tulid, vastasid nad, nad tulnud selleks, et vallatalitaja ja tema abiga toimetatava arutamise juures olla. Ma ütlesin neile, et neid niisuguse massilise kutsumata tuleku eest seaduslikule vastutusele võidakse võtta, lisasin aga juurde, et ma neil seekord luban kohale jääda. Siis asusin ma ülekuulamisele. Vallatalitaja ütles, ta andnud mõisa kõnealuse käsu peremeestele edasi. Peremehed tõendasid, et nad selle käsu vallatalitaja kaudu kätte said. Kui vallatalitajalt küsiti, miks ta ise oma sulast ei saatnud, ütles ta, et ta ei võinud ju oma sulast üksi saata, kui kõik teised ei läinud. Peremehed ütlesid, et neil olevat väga palju tegemist põllutööga. Mitmed neist ei olevat veel külvanud, abitegu olevat nii suur, et selle tegemine neile väga raske on, et neil uue talurahvaseaduse järgi abitegu enam teha ei tule, et nad lõpuks kuulduste kaudu teada saanud, et mitmes mõisas abitegu juba enam ei tehtavat. Ma juhtisin nende tähelepanu sellele, et nad selle kohustuse lepingu järgi enda peale olid võtnud ja seda sellepärast tingimata täitma peavad. Nad ei tahtnud sellest aga aru saada, jäid seisukohale, et uue talurahvaseaduse kehtestamine neid sellest kohustusest vabastab, ja ütlesid, et nad ei hakkavat nüüdsest peale tegu enam teisiti tegema, kui selles seaduses märgitud. Iseäranis esiletükkivad ja visad olid viimase seletuse suhtes peremehed Oediko Jaan Pitzner ja Vainu Jüri. Esimene nimelt seletas, et see seaduseraamat, mille nad saanud, olevat võltsitud, ja õige ilmuvat hiljem. Kohale ilmunud pooled kaebasid veel selle üle, et nad pole saanud «Maa Walla Kuulutajat», ja kuna Tammiku mõisapolitsei mulle minu järelepärimise peale selles asjas seletas, et seda lehte oli seniajani tõe-

poolest unustatud talupoegadele anda, lubasin ma neile selle eest hoolitseda, et nad lehe kätte saavad, mille eest neil ju ka maksta tuleb. Nüüd aga katkestas mind Oediko Jaan Pitzner märkusega, see ei olevat tõsi, et nad on kohustatud lehe eest maksma, sest keiser andvat neile lehe tasuta. Ma ütlesin talle, et ta eksib, lasksin Tuhalast lehe tuua ja lugesin selle kokkutulnud peremeestele ette. Oediko Jaan ja Vainu Jüri nõudsid, et uus talurahvaseadus kohe täiesse jõusse astuks ja et maatükid kohe välja renditaks, ning seletasid, et neil olevat edaspidi ainult 250 rakmepäeva teha. Kui ma kokkutulnud peremeestele veel kord nende kujutluste ebaõigsust olin rõhutanud, küsisin ma, kas nad nüüd aru saavad, et nad on valel seisukohal. Nad vastasid, et nad Tallinnast järele pärivad, kas see nii on. Ma tegin neile korralduse selleks Teie Ekstsellentsi juurde minna ja käskisin vallatalitajat peremehed Oediko Jaan Pitzneri ja Vainu Jüri 26-ndaks skp. Teie Ekstsellentsi juurde saata.

Pärast seda, kui ma asjakäigust sel viisil teatanud olen, on mul au jääda selles asjas ootama Teie Ekstsellentsi edasisi juhendeid.

Lõuna-Harju haagikohtunik
Kotzebue.

Nr. 14.

12. juunil. — Protokoll Tuhala (Toal) mõisa valitseja F. Jasoni ülekuulamise kohta* nimetatud mõisa talupoegade abiteost keeldumise asjus.

Es trat vor der Toalsche Disponent Ferdinand Jason, 50 Jahre alt, im vorigen Herbst ad sacra gewesen und deponierte: Er wäre am 23-sten Mai aus der Stadt, wo er in Geschäften gewesen, nach Hause gekommen und hätte, dort angekommen, erfahren, daß fast alle Wirte den Gehorsam insofern verweigert, daß sie nicht den Hilfsgehorch geleistet, worauf er den Hofskubjas Mart Menjalg beauftragt, in jedem Gesinde die betreffenden Leute zur Düngerfuhr zu bestellen. Beim ersten Gesinde jedoch hätte die Wirtin Liso Kattenbach dem Kubjas auf dessen Aufforderung erwidert, daß sie vom Gemeindeältesten Mart Pomann zwei Gegenbefehle erhalten hätte, nämlich 1., daß ihr Mann mit demselben zur Stadt fahren, und 2., daß sie keine Waim zur Arbeit schicken und keine Düngerfuhrtage leisten solle, im entgegengesetzten Falle sie mit 40 Rutenhieben bestraft werden würde. Diese Antwort hätte er teils bescheiden, teils höhnisch, besonders vom Wirten Obli Jani Jurri Sachris, überall wo er den Befehl erteilt, erhalten. Am 24. d. M. sei der Herr Hakenrichter nach Tammick gekommen, und habe seinen Kutscher nach Toal gesandt, um dort von dem Gemeindeältesten Mart Pomann das Amtsblatt[53] zu verlangen, was dieser dem Kutscher aber nicht gegeben, sagend, daß solch wichtiges Blatt er nicht aus den Händen geben könne, weshalb er selbst mit dem Kutscher des Herrn Hakenrichters in Tammick erschienen. Dort wäre er zugegen gewesen, wie der Herr Hakenrichter den Tammickschen

* *Vt. eessõna lk. 15.*
См. предисловие стр. 31.

Leuten die neue Verordnung erklärt und sie dazu ermahnt hätte, nach wie vor ihren Pflichten nachzukommen. Im Fall die Leute zweifeln sollten, so könnten sie zum Herrn Gouverneur gehen, um dort die Wahrheit seiner Worte bestätigt zu hören,* worauf der Toalsche Gemeindeälteste geantwortet, daß sie auch ohne seine Erlaubnis zum Herrn Gouverneur und noch weiter gehen würden. Am 26. d. Mts. wären, nicht wie es gesetzlich erlaubt, der obengenannte Tallitaja mit seinen beiden Gehilfen oder sonst paar sachverständigen Leuten, sondern alle insgesamt zur Stadt, zum Herrn Gouverneur gefahren und, nachdem sie dort dieselben Erklärungen und Ermahnungen gehört, hätten doch nur 4 Wirte, wie aus beifolgendem Verzeichnisse ersichtlich ist, den schuldigen Gehorch gleich am anderen Tage geleistet, die übrigen mit dem Gemeindeältesten aber erst im Juni, nachdem das Militär in Neuenhoff und Orrenhoff erschienen.[54]

(Trat ab).

ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1779, l. 4. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1779, л. 4. Подлинник.

(Tõlge)

Ette astus Tuhala valitseja Ferdinand Jason, 50 aastat vana, mineval sügisel armulaual käinud, ja ütles: ta olevat 23. mail linnast, kus ta ametiasjus käis, koju tulnud ja päralejõudmisel kuulnud, et peaaegu kõik peremehed teotegemisest selles mõttes keeldunud, et nad abiteo tegemata jätnud, mispeale ta mõisakupjale Mart Menjalale korralduse teinud igast talust vastavad inimesed sõnnikuveole kutsuda. Esimeses talus olevat aga perenaine Liisu Kattenbach kupjale tema kutse peale vastanud, et ta olevat vallatalitajalt Mart Poomannilt kaks vastaskäsku saanud, ja nimelt 1. tema mees sõitku vallatalitajaga linna ja 2. ta ärgu saatku vaimu tööle ja ärgu sõnnikut vedagu; vastasel korral karistatavat teda 40 vitsahoobiga. Selle vastuse olevat kubjas saanud igal pool, kus ta käsu andis, — osalt viisakalt, osalt, iseäranis peremehelt Obli Jaani Jüri Sachriselt, pilkavalt. 24. skp. olevat härra haagikohtunik Tammikule tulnud ja oma kutsari Tuhalasse saatnud, et sealselt vallatalitajalt Mart Poomannilt «Maa Walla Kuulutajat» nõuda, mida see aga kutsarile ei andnud, öeldes, et ta nii tähtsat lehte ei saavat käest ära anda, ja seepärast tulnud ta ise härra haagikohtuniku kutsariga Tammikule. Seal olevat ta juures olnud, kui härra haagikohtunik Tammiku inimestele uut seadust seletanud ja neid manitsenud oma kohustusi nagu ennegi täitma. Kui inimesed peaksid kahtlema, siis võivat nad härra kuberneri juurde minna, et seal tema sõnade õigsuse kohta kinnitust kuulda, mille peale Tuhala vallatalitaja vastanud, et nad ka ilma tema loata härra kuberneri juurde ja veel kaugemale minevat. 26. skp. ei sõitnud härra kuberneri juurde linna mitte nimetatud talitaja oma kahe abiga või paari teise asjatundjaga, nagu seaduslikult lubatud, vaid nad kõik, ja kui nad seal neidsamu seletusi ja manitsusi kuulnud, olevat ikkagi ainult 4 peremeest, nagu järgnevast nimestikust näha, võlgujäänud teo kohe järgmisel päeval teinud, teised koos vallatalitajaga aga alles juunis, kui sõjavägi Kose-Uuemõisasse ja Orule tulnud.

(Lahkus).

---

* hören *juures pliiatsiga äärele kirjutatud* / *возле* hören *карандашом на полях* } jedoch nur nachdem sie hiezu [*järgneb üks mitteloetav sõna, следует одно неразборчивое слово*] Deputierte erwählt.

Nr. 15.

20. novembril. — Eri-uurimiskomisjoni* protokoll taluperemees Jakob Kaevu ülekuulamise kohta Tammiku (Tammick) mõisa talupoegade abiteost keeldumise asjus.

Eodem

wurde vorgerufen der auf ergangene Zitation erschienene Tammicksche Bauerwirt Tammisse Jacob Kaew und wurde nach vorhergegangener ernstlicher Ermahnung zur Aussage der Wahrheit in Nachstehendem vernommen.

Derselbe deponierte:

Ad generalia:

Komparent 7.[55] Ich heiße Tammische Jacob Kaew, bin Wirt unter Tammick, 53 Jahre alt, lutherischer Konfession, im Frühjahr d. J. zuletzt ad sacra gewesen, früher nicht unter Gericht oder Strafe gestanden.

Ad specialia:

Qu. 86. Aus welchem Grunde hast du im Mai c. den dir oblegenden Hilfsgehorch nicht gestellt?

Resp. Ich erhielt den Befehl, die Düngerfuhr nicht zu stellen, durch den Tallitaja-Gehilfen Jürri Ava.

Qu. 87. Hast Du nicht vielmehr selbst die Wirte zusammenberufen, um mit ihnen zu beraten und zu beschließen, daß keine Düngerfuhr mehr zu leisten sei?

Resp. Ja, das ist allerdings auch geschehen. Wir glaubten nämlich alle, daß durch das uns verliehene neue Gesetz der Hilfsgehorch ganz aufgehoben sei.

Qu. 88. Wodurch veranlaßt begabst Du Dich am Sonnabend d[en] 24. Mai auf den Hof zum Hakenrichter?

Resp. An jenem Tage bekam ich den Befehl auf das Gut zu gehen durch den Wachtkerl.

Qu. 89. Hat Euch der Hakenrichter nicht befohlen, nur zu 6 nach Reval zu gehen und weshalb wurde dieser Befehl übertreten?

Resp. Auf Veranlassung des Tallitaja geschah es, daß alle nach Reval gingen.

Qu. 90. Aus welchem Grunde habt Ihr dem ausdrücklichen Befehle des Herrn Zivilgouverneuren zuwider,

---

* *Vt. eessõna lk. 15—16.*
См. предисловие стр. 31—32.

nach Eurer Rückkehr aus Reval, wiederum die Düngerfuhr nicht gestellt?

Resp. Am Montag d[en] 26. Mai wollten sämtliche Wirte sie stellen. Das wurde jedoch verhindert, weil der Oediku Jaan aus dem Kattaküla Kruge den entgegengesetzten Befehl herumgeschickt hatte.[56]

Qu. 91. Geschah solches von dem Oediku Jaan infolge eines von allen übrigen Wirten gefaßten Beschlusses?

Resp. Das vermag ich nicht anzugeben.

Qu. 92. Wurde denn nun am Dienstage d[en] 27. Mai und den folgenden Tagen der Hilfsgehorch von Dir und den anderen geleistet?

Resp. Nein, denn wir erhielten an dem genannten Tage von dem Brückenkubjas[57] Oediku Jaan den Befehl, uns zur Wegereparatur zu stellen, welchem Befehle denn auch alle nachkamen.

Qu. 93. Hast Du Deiner Aussage irgendetwas hinzufügen?

Resp. Nein.

Trat ab.

ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1778, l. 21—22. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1778, лл. 21—22. Подлинник.

(Tõlge)

Samal päeval
kutsuti ette kohtukutse peale kohale ilmunud Tammiku taluperemees Tammise Jakob Kaev ja kuulati pärast eelnenud tõsist manitsemist tõtt tunnistada järgnevas üle. Ta ütles:

Üldküsimuste peale:

Pool 7. Minu nimi on Tammise Jakob Kaev, olen peremees Tammikul, 53 aastat vana, luteri usku, käisin tänavu kevadel viimati armulaual, pole varem kohtu all ega karistatud olnud.

Eriküsimuste peale:

Küsimus 86. Mis põhjusel sa enda teha oleva abiteo tänavu mais tegemata jätsid?

Vastus. Ma sain talitaja abi Jüri Ava läbi käsu sõnnikuveole mitte minna.

Küsimus 87. Kas sa mitte ise peremehi kokku ei kutsunud aru pidama ja otsustama, et sõnnikuveole pole enam vaja minna?

Vastus. Jah, seda küll ka. Me arvasime nimelt kõik, et meile antud uue seadusega abitegu päris ära kaotatakse.

Küsimus 88. Mis põhjusel sa laupäeval, 24. mail, haagikohtuniku juurde mõisasse läksid?

Vastus. Sel päeval sain ma vahimehelt käsu mõisasse minna.

Küsimus 89. Kas haagikohtunik teid ei käskinud ainult kuuekesi Tallinna minna ja miks sellest käsust üle astuti?

Vastus. See juhtus talitaja korraldusel, et kõik Tallinna läksid.

Küsimus 90. Mis põhjusel te härra tsiviilkuberneri kindla käsu vastaselt pärast Tallinnast tagasijõudmist jällegi sõnnikuveole ei läinud?

Vastus. Esmaspäeval, 26. mail tahtsid kõik peremehed minna. Seda takistati aga, sest Oediku Jaan oli Kata küla kõrtsist vastupidise käsu laiali saatnud.

Küsimus 91. Kas Oediku Jaan tegi seda kõigi teiste peremeeste otsusel?

Vastus. Seda ma ei või öelda.

Küsimus 92. Kas sina ja teised 27. mail ja järgmistel päevadel sõnnikuveol käisite?

Vastus. Ei, sest me saime sel päeval sillakupjalt Oediko Jaanilt käsu teed parandama minna, ja seda käsku siis kõik täitsidki.

Küsimus 93. On sul oma tunnistusele midagi juurde lisada?

Vastus. Ei.

Lahkus.

Nr. 16.

7. juulil. — Lõuna-Harju haagikohtuniku O. v. Kotzebue protokoll Maidla (Maydel) mõisa talupoegade ja mõisaametnike ülekuulamise kohta 26. maist 2. juunini aset leidnud abiteost keeldumise asjas, koos Mahtra ülestõusust osa võtnud Maidla talupoegade nimekirjaga.

Auf die hierselbst von der Maydelschen Gutspolizei angebrachte Beschwerde wider die dasigen Wirte, daß diese sich widersetzt die Düngerfuhrtage zu leisten, wurden hierselbst vernommen:

1. der Gemeindeälteste Hans Piper, 41 Jahre alt, sagte auf Befragen aus, daß er den dasigen Wirten den Befehl nicht erteilt, die Düngerfuhrtage nicht zu leisten, sondern die Wirte aus Poullik ihn befragt, was sie tun sollten, worauf er ihnen geantwortet, die Wirte aus Ohla und Helda würden diese Tage nicht leisten wollen. Infolge dieser Auskunft hatten auch die Wirte aus Poullik erklärt, die Düngerfuhrtage nicht zu leisten. Ferner sagte er aus, daß gleich nach dem Empfang des neuen Bauerngesetzbuches die Wirte zu ihm gekommen seien und dahin übereingekommen waren, die Düngerfuhrtage nicht zu leisten, weil in dem Gesetzbuche von dem Leisten solcher Tage nichts stünde, und auch ihm verboten, diesen Gehorch zu leisten, worauf er ihnen erwidert, sie möchten tun was sie wollen; auch hatte er selbst keinen Hilfsgehorch gestellt. Am 26-sten Mai war er nach Reval gegangen, von wo er am 28-sten Mai zurückgekehrt war. Am 29-sten Mai c. war er in Begleitung aller Wirte, welche ihn nicht allein hatten gehen lassen wollen, an den Hof gegangen, woselbst die Wirte beabsichtigt, den Gutsherrn um Erlaß eines Teiles des Hilfsgehorchs zu bitten; der Herr Besitzer

jedoch wäre auf ihr Anlegen nicht eingegangen, und hätte ihn, den Hans Piper, zum Herrn Hakenrichter geschickt, worauf die Wirte gesagt: «Was gehst du allein dorthin, wir werden alle mitkommen», und sich so zusammen auf den Weg gemacht. Auf dem Wege hätten sie erfahren, daß der Herr Hakenrichter nicht zu Hause sei und seien darauf umgekehrt. Am 31-sten Mai war der Gemeindeälteste mit drei anderen Wirten und seinen Gehilfen an den Hof gegangen, woselbst der Herr Besitzer ihnen abermals befohlen, zum folgenden Montage die Pferde zur Düngerfuhr an den Hof zu senden, mit der Bemerkung, daß er die Pferde nur solange brauche, bis der Dünger ausgeführt, sei dieses geschehen, so könnten sie die Pferde zu ihren eigenen Arbeiten benutzen, worauf denn auch am 2-ten Juni alle Wirte ihre Pferde zur Düngerfuhr gestellt hatten und ihren Gehorch geleistet.

2. der Gemeindeältestengehilfe Hans Solomsohn, 56 Jahre alt, bestätigte die Aussage von No. 1 und fügte hinzu, daß die Wirte aus seinem Dorfe den Befehl erhalten, zum 26-sten Mai zur Düngerfuhr zu kommen, hätten jedoch dem Befehle keine Folge geleistet, weil sie behauptet[en] nach dem neuen Gesetzbuche brauchten sie diese Tage nicht zu leisten; auch behaupteten sie, es sei in der Kirche publiziert, daß das neue Gesetzbuch jetzt in Kraft trete, weshalb sie denn auch im Laufe einer Woche vom 26-sten Mai bis zum 31-sten Mai ihren Hilfsgehorch nicht geleistet.

Auf das Befragen, wer von den Wirten diesen Beschluß zuerst gefaßt, erwiderte er, daß sämtliche Wirte, ohne Ausnahme, dieses beschlossen hätten, weshalb denn auch er seinen Knecht nicht herausgeschickt, bis der Herr Besitzer die Wirte am 31-sten Mai an den Hof beschieden und ihnen erklärt, daß er nur so viel Tage brauche um den Dünger vom Hofe zu führen, alsdann aber ihnen behilflich sein wolle, ihre Häuser im Dorfe zu bauen. Hierauf hatten alle ihre Pferde zum 2-ten Juni herausgeschickt.

3. der Hofsschilter[58] Ado Aron, 46 Jahre alt, deponierte, daß er im Gebiete den Befehl erteilt, die Düngerfuhrtage zu leisten. Der erste Befehl war an das Ohlosche Dorf gerichtet, von wo 6 Leute kommen sollten, welche jedoch nicht erschienen. Darauf war derselbe Befehl dem Poullikschen Dorfe erteilt, welche auch ihre Leute schickten, jedoch auch selbst an den Hof gekommen waren, und da sie daselbst erfahren, daß die nahebelegenen Dörfer diese Tage nicht geleistet, hatten auch sie ihre Knechte nach Hause geschickt. Am 30-sten Mai hatten auch sie mit den übrigen Wirten zusammen sich auf den Weg zum Hakenrichter gemacht, waren aber wieder umgekehrt, weil sie erfahren, daß der Herr Hakenrichter nicht zu Hause sei. Am 2. Juni hätten alle ihren Hilfsgehorch gestellt. Wer zuerst den Beschluß gefaßt, diese Tage nicht zu leisten, konnte er nicht angeben.

4. der Hofs-Kubjas Jaan Kraus, 38 Jahre alt, sagte aus, daß er den Leuten in Poullik am 26-sten Mai den Befehl erteilt, zur Düngerfuhr zu kommen, welchem sie auch Folge geleistet, bis sie an

dem Hof erfahren, daß die nahebelegenen Wirte den Gehorch verweigert, worauf sie ihre Leute wieder nach Hause geschickt.

5. die Maydellschen Wirte aus dem Poullikschen Dorfe Tönno Wolkmann, Tönno Riesemann, Tönno Tönder, Hans Tekmann, Jaan Ridak, Mats Pollmann und Jaan Rismann sagten aus, daß sie auf den Befehl der Gutsverwaltung ihre Pferde zur Düngerfuhr gestellt und selbst mit an den Hof gegangen waren; als sie aber daselbst erfahren, daß die nahebelegenen Wirte die Düngerfuhrtage nicht geleistet, hätten auch sie ihre Leute nach Hause zurückgeschickt. Auf die Frage, was sie dazu bewogen, den Hilfsgehorch nicht wie früher leisten zu wollen, erwiderten sie, das Gesetzbuch hätte sie dazu veranlaßt, und nachdem sie sich mit den übrigen Wirten beraten, hätten sie beschlossen, diese Tage nicht zu leisten, und zwar aus dem Grunde, weil in dem neuen Gesetzbuche ausdrücklich gesagt, daß von St. George alles gehalten werden solle, was in dem Buche stünde. Demzufolge seien sie an den Hof gegangen, um sich eine Erleichterung zu verschaffen. Ferner zeigten sie an, daß sie bei der Düngerfuhr mehr Tage leisteten als die übrigen Wirte, obgleich es nur Viertags-Gesinde sind, weshalb sie gewünscht, mit ihrem Herrn zu sprechen. Einen besonderen Befehl zu dieser Widerspenstigkeit hatte ihnen, nach ihrer Aussage, niemand gegeben, sondern es war der Beschluß ein gemeinschaftlicher gewesen. Eine Woche später, als am 2-ten Juni hatte der Hof nochmals den Befehl zur Düngerfuhr erteilt, welchem auch alle Wirte Folge geleistet. Schließlich füge ich noch ein namentliches Verzeichnis derjenigen Maydellschen Leute, welche sich bei dem Vorfalle in Machters am 2. Juni beteiligt, diese sind:

1. Aus dem Dorfe Elda: Traxi Jürri, Mae Jürri, Tömba Jaan verwundet nach Reval gesandt. Takko Ans in Reval. Jakoperre Paeren, Justi Jürri, Körwe Jürri, Taggaotsasauna Andres, Ridakasauna Mart und Ridakasauna Jaan.

2. Aus dem Ohlaschen Dorfe Pedo Jaan, Mardi Anso Jürri, Winare Ans, Ado Thomas, Wanna Anso Jürri, Jaani Jaan.

Verfügt: Den Gemeindeältesten nebst Gehilfen einstweilen ihrer Ämter zu entsetzen und das Untersuchungsprotokoll mit dem Amtszeichen des Gemeindeältesten der Untersuchungskommission[59] vorzustellen.

Hakenrichter,
Otto v. Kotzebue.

ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1704, l. 2—4. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1704, лл. 2—4. Подлинник.

Maidla mõisapolitsei poolt sealsete peremeeste peale esitatud kaebuse põhjal, et nad keeldusid sõnnikuveopäevi tegemast, kuulati siin üle:

1. Vallatalitaja Hans Piiper, 41 aastat vana, ütles küsitlemise peale, et ta sealsetele peremeestele käsku sõnnikuveopäevi m i t t e teha ei andnud, vaid et Põllika peremehed temalt küsinud, mida nad tegema peavad, mille peale ta neile vastanud, et Oola ja Helda peremehed ei tahtvat neid päevi teha. Selle seletuse peale öelnud ka Põllika peremehed, et nad sõnnikuveopäevi ei tee. Ta ütles veel, et peremehed kohe pärast uue seaduseraamatu kättesaamist tema juurde tulnud ja kokku leppinud sõnnikuveopäevi mitte teha, sest seaduseraamatus polevat niisuguste päevade tegemise kohta midagi öeldud, ja nad keelanud ka teda seda tegu tegemast, mille peale ta neile vastanud, et nad tehku mida tahavad; ka tema ise ei teinud abitegu. 26. mail läinud ta Tallinna, kust ta 28. mail tagasi tulnud. 29. mail aga läinud ta koos kõigi peremeestega, kes ei tahtnud teda üksi minna lasta, mõisasse, kus peremehed kavatsenud mõisahärrat paluda üht osa abiteost ära jätta; härra mõisaomanik ei olevat aga nende palvet rahuldanud ja saatnud teda, Hans Piiperit, härra haagikohtuniku juurde, mille peale peremehed öelnud: «Mis sa sinna üksi lähed, me tuleme kõik kaasa,» ja asunud siis üheskoos teele. Teel olevat nad kuulnud, et härra haagikohtunikku pole kodus, ja läinud siis tagasi. 31. mail läinud vallatalitaja kolme teise peremehe ja oma abidega mõisasse, kus härra mõisaomanik neid jälle käskinud järgmisel esmaspäeval hobused mõisa sõnnikuveole saata, öeldes, et ta hobuseid ainult nii kauaks vajab, kuni sõnnik veetud; kui see tehtud, võivat nad hobuseid omaenda töödel kasutada, mispeale siis kõik peremehed 2. juunil hobused sõnnikuveole saatnud ja oma tegu teinud.

2. Vallatalitaja abi Hans Salomon, 56 aastat vana, kinnitas nr. 1 tunnistust ja lisas juurde, et tema küla peremehed saanud käsu 26. mail sõnnikuveole tulla, ei olevat aga käsku täitnud, sest nad öelnud, et neil uue seaduseraamatu järgi ei olevat vaja neid päevi teha; nad öelnud ka, kirikus olevat kuulutatud, et uus seaduseraamat nüüd jõusse astub, mistõttu nad siis ka ühe nädala jooksul, 26. maist kuni 31. maini, oma abitegu ei teinud.

Küsimusele, missugune peremees selle otsuse kõige enne tegi, vastas ta, et seda otsustanud ilma erandita kõik peremehed, mistõttu siis ka tema oma sulast ei saatnud, kuni härra mõisnik peremehed 31. mail mõisasse kutsunud ja neile seletanud, et ta ainult nii palju päevi vajab, et sõnnik mõisast välja vedada, ja aitab neil siis külas maju ehitada. Seepeale olevat kõik oma hobused 2. juunil välja saatnud.

3. Mõisakilter Ado Aron, 46 aastat vana, ütles, et ta piirkonnas sõnnikuveopäevade tegemise käsu välja jaganud. Esimene käsk käinud Oola küla kohta, kust pidanud tulema 6 inimest, kes aga ei tulnud. Siis antud sama käsk Põllika külale, mille peremehed oma inimesed küll saatnud, kuid ka ise mõisasse tulnud, ja kuna nad seal teada saanud, et ümberkaudsed külad neid päevi ei teinud, saatnud nemadki oma sulased koju. 30. mail asunud ka nemad koos teiste peremeestega teele haagikohtuniku juurde, tulnud aga jälle tagasi, kuna nad kuulsid, et härra haagikohtunikku kodus ei ole. 2. juunil olevat kõik oma abitegu teinud. Seda, kes kõige enne otsustas neid päevi mitte teha, ei võinud ta nimetada.

4. Mõisakubjas Jaan Kraus, 38 aastat vana, ütles, et ta andnud 26. mail Põllika peremeestele sõnnikuveokäsu, mille nad ka täitnud, kuni nad mõisas teada saanud, et ümberkaudsed peremehed teotegemisest keeldunud, mispeale nad oma inimesed koju tagasi saatnud.

5. Maidla peremehed Põllika külast Tõnu Volkmann, Tõnu Rismann, Tõnu Tönder, Hans Tekmann, Jaan Ridak, Mats Pollmann ja Jaan Rismann ütlesid, et nad mõisavalitsuse käsu peale oma hobused sõnnikuveole saatnud ja ise mõisasse kaasa läinud; kui nad aga seal teada saanud, et ümberkaudsed peremehed sõnnikuveopäevi ei teinud, saatnud nemadki oma inimesed koju tagasi. Küsimusele, mis põhjusel nad enam ei tahtnud abitegu vanaviisi teha, vastasid nad, et selleks andnud neile põhjust seaduseraamat, ja kui nad olid teiste peremeestega aru pidanud, otsustanud nad neid päevi mitte teha, ja nimelt sel

põhjusel, et uues seaduseraamatus on selgesti öeldud, et alates jüripäevast tuleb teha kõike seda, mis raamatus seisab. Sellepärast läinud nad mõisasse endile kergendust saama. Nad ütlesid veel, et nad olevat sõnnikuveol rohkem päevi teinud kui teised peremehed, kuigi neil ainult 4-päeva talud on, mistõttu nad soovinud oma härraga rääkida. Erilist käsku ei olevat neile selleks tõrkumiseks nende ütluse järgi mitte keegi andnud, vaid otsus tehtud ühiselt. Nädal aega hiljem, 2. juunil, andnud mõis veel kord käsu sõnnikuveoks, mille kõik peremehed ka täitnud. Lõpuks lisan ma veel juurde nende Maidla inimeste nimekirja, kes 2. juunil Mahtras aset leidnud sündmusest osa võtsid, ja need on:

1. Helda külast: Traksi Jüri, Mäe Jüri, Tõmba Jaan haavatult Tallinna saadetud. Takko Ants Tallinnas. Jakopere Päärn, Justi Jüri, Kõrve Jüri, Tagaotsa sauna Andres, Ridaka sauna Mart ja Ridaka sauna Jaan.

2. Oola külast: Peedo Jaan, Mardi Antsu Jüri, Vinaro Ants, Ado Toomas, Vana Antsu Jüri, Jaani Jaan.

Otsustati: Vallatalitaja ja tema abi esialgu ametist tagandada ja juurdlusprotokoll koos vallatalitaja ametimärgiga uurimiskomisjonile esitada.

Haagikohtunik
Otto v. Kotzebue.

3

KARISTUSSALKADE TEGEVUS MAI LÕPUS.

Nr. 17.

26. mail. — Tallinna sõjakuberneri parun A. Salza kiri Eestimaa kubernerile sõjaväekomando saatmisest Lõuna-Harju haagikohtuniku käsutusse talurahva rahutuste mahasurumiseks.

Вследствие отношения вашего превосходительства от 25-го сего мая за № 35/4 * для восстановления повиновения крестьян Зюд-Гарриенского дистрикта назначено мною две роты 4. резервного батальона Ладожского пехотного полка под командою майора Лайминга, которые вчерашнего еще числа и отправились в распоряжение зюд-гарриенского гакенрихтера в поместье Альт-Гарм.

О чем в. пр. имею честь уведомить.

Исправляющий должность военного губернатора
генерал-лейтенант барон (А. В.) Зальца.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 44. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 44. Подлинник.

* *Kuberner oma nimetatud kirjas teatab Lõuna-Harjumaa talupoegade keeldumisest teha abitegu ja palub saata sinna kaks roodu sõdureid ning hoida Tallinnas valmis veel kaks roodu (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 30—31).*
Губернатор сообщает в этом письме об отказе крестьян южной части Харьюского уезда отбывать вспомогательную барщину и просит отправить туда две роты и держать в Таллине в готовности еще две роты (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 30—31).

(Tõlge)

Teie Ekstsellentsi vahekirja (käesoleva aasta mai 25. kuupäevast nr. 35/4) alusel on minu poolt Lõuna-Harjumaa ringkonna talupoegade sõnakuulmise jaluleseadmiseks määratud Laadoga jalaväepolgu 4. reservpataljoni kaks roodu major Laimingu juhtimisel, kes juba eilsel kuupäeval siirdusid Lõuna-Harju haagikohtuniku käsutusse Ojasoo mõisasse.

Millest, Teie Ekstsellents, mul on au teatada.

Sõjakuberneri ametikohustuste täitja,
kindralleitnant parun Salza.

Nr. 18.

27. mail. — Lõuna-Harju haagikohtuniku O. v. Kotzebue protokoll Ojasoo (Alt-Harm) mõisa talupoegade vastuhaku mahasurumise kohta sõjaväekomando abil.

Gegenwärtig: Hakenrichter in Südharrien von Kotzebue, der Herr Kreisdeputierte von Mohrenschildt und der Herr Beamte für besondere Aufträge Baron von Stackelberg.

In Veranlassung der bei mir gemachten Anzeige der Alt-Harmschen Gutspolizei wider die dasigen Bauerwirte, daß sie ihren bis dato geleisteten Hilfsgehorch bei der Düngerfuhr verweigerten, indem sie sich auf die neue Bauernverordnung beriefen, in welcher ein solcher Gehorch nicht angeführt, wurde infolge Auftrags S. Exzellenz des Herrn Zivilgouverneurs von Estland in Beisein des Herrn Kreisdeputierten von Mohrenschildt und des Herrn Beamten für besondere Aufträge Baron von Stackelberg, eine Untersuchung in loco angestellt und die von den Wirten falsch verstandenen Paragraphe deutlich und klar auseinandergesetzt, und namentlich, daß sie den früher geleisteten Hilfsgehorch auch fortan solang zu leisten hätten, bis die Bauerländereien vermarkt. Vorher war der Herr Ortsprediger zu dieser Sitzung geladen, um mit seinem Gewichte als Prediger sie zu ermahnen und zum Gehorsam zurückzuführen, da derselbe jedoch hierselbst Krankheit halber der Sitzung nicht beiwohnen konnte, so bat er schriftlich, ihm die Rädelsführer zusenden lassen zu wollen, um diese zu ermahnen, ehe die Strenge des Gesetzes eintreten würde. Dieses geschah auch. Der kleinere Teil erklärte, sie brauchten die Ermahnungen des Predigers nicht, sondern würden bei dem von ihnen gefaßten Beschluß beharren, der größere Teil erwählte aus ihrer Mitte 4 Leute: Hans Kristal, Jndrek Wiedemann, Jaan Möller und Hans Margus, welche zum Herrn Ortsprediger gesandt wurden, um nach ihrer Zurückkunft den anderen Leuten Mitteilung zu machen. Diese kehrten mit einer Bescheinigung des Herrn Ortspredigers zurück, in welcher er mir mitteilte, daß die ihm übersandten Leute erklärt hätten, ihren Gehorch bis

Theil erwählte aus ihrer Mitte 4 Leute: Hans Kristal
Jodrek Wiedemann, Jaan Möller und Hans Marga
welche zum Herrn Ortsprediger gesandt wurden, um
nach ihrer Zurückkunft den andern Leuten Mittheil
zu machen: diese kehrten mit einer Bescheinigung des Herrn
Ortsprediger zurück in welcher er mir mittheilte, daß
die ihm übersandten Leute erklärt hätten ihren Gehorch bei
St. George 1859 nach dem alten Gesetzbuche leisten zu wol-
len, da ihr Herr ihnen versprochen habe von dem benann-
ten Tage an die Leistungen nach dem neuen Gesetzbuche
in Kraft treten zu lassen: In Folge dessen wurden
hierselbst vernommen:-

1, der Wirth Jaan Thomas Sohn Moller 40 Jahre alt im
vergangenen Winter ad sacra gewesen erklärte daß er
dann wenn die übrigen Wirthe den Gehorch leisten würde
ihn zu leisten versprach, allein, jedoch unter keiner Bedin-
gung dieses thun würde.-

2, der Wirth Hans Thomas Sohn Margas 26 Jahre alt im
Winter a. pr. ad sacra gewesen erklärte daß er den Hülfsge-
horch leisten wolle.

3, der Wirth Hindrich Hindrichs Sohn Wiedemann 28
Jahre alt, im vergangenen Frühjahr ad sacra gewesen erklär-
te den Hülfsgehorch unter keiner Bedingung leisten zu wollen
Nach erhaltener Leibesstrafe von 50 Ruthenhaben widerrief
er seine frühere Aussage und verpflichtete sich die Hülfsge-
horch so lang seine Kräfte ausreichen würden, zu leisten

4, der Wirth Hans Jurris Sohn Kristal 58 Jahre alt um St.
George ad sacra gewesen erklärte den Hülfsgehorch leisten
zu wollen.

5, der Wirth Mart Marts Sohn Waimo 43 Jahre alt um St.
Georg ad sacra gewesen gleichfalls.

6, der Wirth Thomas Marts Sohn Was 27 Jahre alt um St.
George ad sacra gewesen desgleichen

St. George 1859 nach dem alten Gesetzbuche leisten zu wollen, da ihr Herr ihnen versprochen habe, von dem benannten Tage an die Leistungen nach dem neuen Gesetzbuche in Kraft treten zu lassen; infolgedessen wurden hierselbst vernommen:

1. der Wirt Jaan Thomas Sohn Moller, 40 Jahre alt, im vergangenen Winter ad sacra gewesen, erklärte, daß er nur dann, wenn die übrigen Wirte den Gehorch leisten würden, ihn zu leisten verspräche, allein jedoch unter keiner Bedingung dieses tun würde.

2. der Wirt Hans Thomas Sohn Margus, 26 Jahre alt, im Winter a. pr. ad sacra gewesen, erklärte, daß er den Hilfsgehorch leisten wolle.

3. der Wirt Hindrich Hindrichs Sohn Wiedermann, 28 Jahre alt, im vergangenen Frühjahr ad sacra gewesen, erklärte, den Hilfsgehorch unter keiner Bedingung leisten zu wollen. Nach erhaltener Leibesstrafe von 50 Rutenhieben widerrief er seine frühere Aussage und verpflichtete sich, den Hilfsgehorch, solang seine Kräfte ausreichen würden, zu leisten.

4. der Wirt Hans Jurris Sohn Kristal, 58 Jahre alt, um St. George ad sacra gewesen, erklärte, den Hilfsgehorch leisten zu wollen.

5. der Wirt Mart Marts Sohn Waimo, 43 Jahre alt, um St. George ad sacra gewesen, gleichfalls.[60]

6. der Wirt Thomas Marts Sohn Was, 27 Jahre alt, um St. George ad sacra gewesen, desgleichen.

7. der Wirt Jürri Michkelsohn Walpi, 21 Jahre alt, um St. George ad sacra gewesen, desgleichen.

8. der Wirt Thomas Jurris Sohn Weidenbaum, 25 Jahre alt, um St. George ad sacra gewesen, desgleichen.

9. der Wirt Jürri Hans Sohn Weide, 34 Jahre alt, im vergangenen Frühjahr ad sacra gewesen, desgleichen.

10. der Wirt Jürri Jaans Sohn Warbola, 29 Jahre alt, im Frühjahr ad sacra gewesen, desgleichen.

11. der Wirt Tönno Hans Sohn Kado, 39 Jahre alt, im Frühjahr c. ad sacra gewesen, desgleichen.

12. der Wirt Mart Maddis Sohn Warbola, 35 Jahre alt, im Frühjahr c. ad sacra gewesen, desgleichen.

13. der Wirt Jürri Ado Sohn Amand, 60 Jahre alt, zu Pfingsten ad sacra gewesen, desgleichen.

14. der Wirt Tönno Jurris Sohn Perm, 51 Jahre alt, im Frühjahr ad sacra gewesen, desgleichen.

15. der Wirt Hans Hans Sohn Weide, 38 Jahre alt, im Frühjahr ad sacra gewesen, desgleichen.

16. der Wirt Mart Marts Sohn Weider, 29 Jahre alt, im Frühjahr c. ad sacra gewesen, desgleichen.

17. der Wirt Michkel Michkels Sohn Ustallo, 38 Jahre alt, im Frühjahr c. ad sacra gewesen, desgleichen.

18. der Wirt Mart Hans Sohn Jlwes, 41 Jahre alt, im Frühjahr c. ad sacra gewesen, desgleichen.

19. der Gemeindeälteste Hans Hans Sohn Wiedermann, 37 Jahre alt, zu Pfingsten a. c. ad sacra gewesen, und

20. der Gemeindeältestengehilfe Juhann Hans Sohn Wiedermann, 39 Jahre alt, um Michaelis a. p. ad sacra gewesen, sagten aus: der Herr Pastor von Jörden würde von der Kanzel der versammelten Gemeinde eröffnet haben, daß von St. George d. J. das neue Bauerngesetzbuch in Kraft trete, demnach sie auch nicht gesonnen seien den Hilfsgehorch zu leisten.

Verfügt: dieses Protokoll Sr. Exzellenz dem Herrn Zivilgouverneuren von Estland vorzustellen; 2-tens den Herrn Zivilgouverneuren zu ersuchen, mir gefälligst eine Mitteilung zukommen zu lassen, auf welche Weise No. 1 für seine Widersetzlichkeit zu bestrafen sei, da er beeidigter Gemeindeältester gewesen ist[61] und 3-tens den Gemeindeältesten nebst seinen Gehilfen zu inhaftieren.

Hakenrichter Otto von Kotzebue.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 37—38. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 37—38. Подлинник.

(Tõlge)

Kohal olid: Lõuna-Harju haagikohtunik von Kotzebue, härra kreisisaadik von Mohrenschildt ja härra käsundusametnik parun von Stackelberg.

Ojasoo mõisapolitsei poolt minule tehtud avalduse põhjal, et sealsed taluperemehed keelduvad tegemast oma senini tehtud sõnnikuveo-abitegu, kusjuures nad osutavad uuele talurahvaseadusele, kus niisugust tegu ei nimetata, korraldati Tema Ekstsellentsi härra Eestimaa tsiviilkuberneri ülesandel kohapeal juurdlus, millest võtsid osa härra kreisisaadik von Mohrenschildt ja härra käsundusametnik parun von Stackelberg, ning seletati arusaadavalt ja selgesti ära peremeeste poolt valesti mõistetud paragrahvid, nimelt see, et neil varem tehtud abitegu ka edaspidi nii kaua teha tuleb, kuni rajamärgid pandud on. Sellele istungile oli kutsutud ka härra kohalik pastor, et ta neid oma jutlustaja-autoriteediga manitseks ja jälle sõnakuulelikuks teeks, kuid et ta haigestumise pärast istungist osa võtta ei saanud, palus ta kirjalikult ninamehed enda juurde saata, et neid enne seda, kui seaduse valjus jõusse astub, manitseda. Seda tehtigi. Väiksem osa ütles, nad ei vajavat pastori manitsusi, vaid jäävat nende poolt tehtud otsuse juurde, suurem osa valis enda hulgast 4 meest: Hans Kristali, Hindrek Viedermanni, Jaan Molleri ja Hans Marguse, kes saadeti härra pastori juurde, et pärast tagasitulekut teisi inimesi informeerida. Nad tulid tagasi härra pastori tõendiga, milles ta mulle teatas, et tema juurde saadetud mehed õelnud, nad tegevat teoorjust vana seaduseraamatu järgi kuni 1859. a. jüripäevani, sest nende härra lubanud nende koormised sellest päevast peale uue seaduseraamatu järgi jõusse astuda lasta. Selle põhjal kuulati siin üle:

1. peremees Jaan Toomase poeg Moller, 40 aastat vana, möödunud aasta talvel armulaual käinud, ütles, et ta ainult siis, kui teised peremehed tegu teevad, seda teha lubab, kuid üksi seda mitte mingil tingimusel ei tee.

2. peremees Hans Toomase poeg Margus, 26 aastat vana, möödunud aasta talvel armulaual käinud, ütles, et ta abitegu teeb.

3. peremees Hindrek Hindreku poeg Viedermann, 28 aastat vana, möödunud kevadel armulaual käinud, ütles, et ta abitegu mitte mingil tingimusel ei tee. Pärast seda, kui ta oli saanud 50 vitsahoopi kehalist karistust, võttis ta oma endise tunnistuse tagasi ja kohustus abitegu nii kaua tegema, kuni tal jõudu jätkub.

4. peremees Hans Jüri poeg Kristal, 58 aastat vana, jüripäeval armulaual käinud, ütles, et ta abitegu teeb.

5. peremees Mart Mardi poeg Vaimo, 43 aastat vana, jüripäeval armulaual käinud, samuti.

6. peremees Toomas Mardi poeg Vas, 27 aastat vana, jüripäeval armulaual käinud, samuti.

7. peremees Jüri Mihkli poeg Valpi, 21 aastat vana, jüripäeval armulaual käinud, samuti.

8. peremees Toomas Jüri poeg Veidenbaum, 25 aastat vana, jüripäeval armulaual käinud, samuti.

9. peremees Jüri Hansu poeg Veide, 34 aastat vana, möödunud kevadel armulaual käinud, samuti.

10. peremees Jüri Jaani poeg Varbola, 29 aastat vana, tänavu kevadel armulaual käinud, samuti.

11. peremees Tõnu Hansu poeg Kado, 39 aastat vana, tänavu kevadel armulaual käinud, samuti.

12. peremees Mart Madise poeg Varbola, 35 aastat vana, tänavu kevadel armulaual käinud, samuti.

13. peremees Jüri Ado poeg Amand, 60 aastat vana, nelipühadel armulaual käinud, samuti.

14. peremees Tõnu Jüri poeg Perm, 51 aastat vana, kevadel armulaual käinud, samuti.

15. peremees Hans Hansu poeg Veide, 38 aastat vana, kevadel armulaual käinud, samuti.

16. peremees Mart Mardi poeg Veider, 29 aastat vana, tänavu kevadel armulaual käinud, samuti.

17. peremees Mihkel Mihkli poeg Uustalu, 38 aastat vana, tänavu kevadel armulaual käinud, samuti.

18. peremees Mart Hansu poeg Ilves, 41 aastat vana, tänavu kevadel armulaual käinud, samuti.

19. vallatalitaja Hans Hansu poeg Viedermann, 37 aastat vana, tänavu nelipühadel armulaual käinud, ja

20. vallatalitaja abi Johan Hansu poeg Viedermann, 39 aastat vana, möödunud aasta mihklipäeval armulaual käinud, tunnistasid: härra Juuru pastor olevat kokkutulnud kogudusele kantslist teatanud, et k. a. jüripäevast peale uus talurahvaseaduse raamat jõusse astuvat, mistõttu nad ka ei kavatsevat abitegu teha.

Otsustati: käesolev protokoll Tema Ekstsellentsile härra Eestimaa tsiviilkubernerile esitada; teiseks härra tsiviilkuberneri paluda mulle lahkesti teade saata, kuidas tuleb nr. 1-t tema vastuhakkamise eest karistada, sest ta on olnud vannutatud vallatalitaja, ja kolmandaks vallatalitaja koos tema abidega vangistada.

Haagikohtunik Otto von Kotzebue.

Nr. 19.

27. mail. — Eestimaa kuberneri käsundusametniku parun F. W. Stackelbergi raport kubernerile Ojasoo (Alt-Harm) mõisa talupoegade vastuhaku mahasurumisest ja Oru (Orrenhof), Kose-Uuemõisa (Neuenhof), Mahtra (Machters) ja Tuhala (Toal) mõisa talupoegade keeldumisest teha abitegu.

Ew. Exzellenz habe ich die Ehre hiemit zu berichten, daß unter den Bauern des Gutes Alt-Harm der Gehorsam wieder hergestellt ist; der Gemeindeälteste und dessen Gehilfe sind als Haupträdelsführer arretiert und einige Bauern mit Rutenhieben bestraft. Auf dem Gute Orrenhof haben die Bauern heute den Hilfsgehorch nicht geleistet; der Gemeindeälteste versichert wegen Mangels an Brot, zu morgen früh sind die Bauerwirte herbestellt. Die Wirte beziehen sich immer auf Neuenhof und wollen abwarten, was das Neuenhofsche Gebiet tun wird. Nach den eingegangenen Berichten scheint Neuenhof der Sitz des Übels zu sein, und es werden morgen beide Kompanien hinmarschieren.[62] Auf dem Gute Machters haben die Bauern den Hilfsgehorch versagt. Vom Gute Toal kam die Anzeige, daß der dortige Gemeindeälteste, obgleich bei Ew. Exzellenz gewesen und sich gehorsam gezeigt, dennoch den Bauern gesagt, daß sie keinen Hilfsgehorch zu leisten brauchen. Der Kommandierende der Truppen Major Laiming wünscht noch eine Kompanie Soldaten, wenn Ew. Exzellenz es genehmigen; es wäre insofern gut, weil alsdann der Gehorsam schnell und mit Nachdruck wieder hergestellt werden könnte. Ich werde mir morgen wieder die Ehre nehmen, Ew. Exzellenz einen Bericht zu erstatten.

Baron [F. W.] Stackelberg.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 39—40. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 39—40. Подлинник.

(Tõlge)

Mul on käesolevaga au Teie Ekstsellentsile teatada, et Ojasoo mõisa talupoegade hulgas on sõnakuulmine jälle taastatud; vallatalitaja ja tema abi kui peamised ninamehed on vangistatud ja mõningaid talupoegi karistati vitsahoopidega. Oru mõisas jätsid talupojad täna abiteo tegemata; vallatalitaja nimetab põhjusena leivapuudust; taluperemehed on homme hommikuks siia kutsutud. Peremehed viitavad ikka Kose-Uuemõisale ja tahavad ära oodata, mida Kose-Uuemõisa piirkond teeb. Saadud andmete järgi näib Kose-Uuemõis olevat kurja juur ja homme marsivad mõlemad roodud sinna. Mahtra mõisas keeldusid talupojad abitegu tegemast. Tuhala mõisast tuli teade, et sealne vallatalitaja, kuigi ta Teie Ekstsellentsi juures käis ja sõnakuulelik oli, siiski talupoegadele öelnud, et neil pole vaja abitegu teha. Sõjaväeüksuse juhataja major Laiming soovib veel üht roodu soldateid, kui Teie Ekstsellents seda lubab; see oleks selles mõttes hea, et siis saaks sõnakuulelikkuse ruttu ja mõjuvalt taastada.

Võtan endale homme jälle au Teie Ekstsellentsi informeerida.

Parun F. W. Stackelberg.

Nr. 20.

28. mail. — Eestimaa kuberneri käsundusametniku parun F. W. Stackelbergi raport kubernerile talupoegade kuulekuse taastamisest Kose-Uuemõisa (Neuenhof), Oru (Orrenhof) ja Tuhala (Toal) mõisates ja ühe roodu saatmisest Harmi (Neu-Harm) ja Habaja (Habbat) mõisatesse ka sealsete talupoegade sundimiseks abitegu tegema.

Ew. Exzellenz habe ich hiemit die Ehre zu berichten, daß auf den Gütern Neuenhof und Orrenhof der Gehorsam hergestellt ist, und sämtliche Bauerwirte willig sind, den bisher gebrauchten Hilfsgehorch zu leisten. Wie ich schon die Ehre hatte Ew. Exzellenz zu berichten, war von der Toalschen Gutspolizei die Anzeige gemacht, daß der dasige Gemeindeälteste bei Androhung von 40 Hieben den Leuten verboten habe, den Gehorch zu leisten; heute aber berichtete der Disponent von Toal, daß die Bauerwirte am heutigen Tage zur Arbeit herausgekommen und den Hilfsgehorch leisten. Von den Gütern Neu-Harm und Habbat sind Berichte eingegangen, daß der Gehorch einstimmig verweigert werde; dorthin geht morgen eine Kompanie,* die andere bleibt hier in Neuenhof. Mehr Truppen sind nicht erforderlich, und der Major Laiming hat die Order gegeben der sich auf dem Wege hierher befindenden Kompanie, wieder nach Reval zurückzukehren.

Baron [F. W.] Stackelberg.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 46. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 46. Подлинник.

(Tõlge)

Mul on käesolevaga au Teie Ekstsellentsile teatada, et Kose-Uuemõisas ja Oru mõisas on sõnakuulmine taastatud ja et kõik taluperemehed on nõus senist abitegu tegema. Nagu mul juba oli au Teie Ekstsellentsile teatada, tegi Tuhala mõisapolitsei avalduse, et sealne vallatalitaja keelas inimestel 40 vitsahoobi ähvardusel tegu teha; täna aga teatas Tuhala valitseja, et taluperemehed täna tööle tulid ja abitegu teevad. Harmi ja Habaja mõisast tulid teated, et abiteo tegemisest üksmeelselt keeldutakse; sinna läheb homme üks rood, teine jääb siia, Kose-Uuemõisasse. Rohkem sõjaväge pole vaja ja major Laiming tegi siiatulevale roodule korralduse jälle Tallinna tagasi minna.

Parun F. W. Stackelberg.

---

* *Karistussalga tegevuse kohta Habajas vt. dok. nr. 22, 23 ja lisa nr. 3.*
О действиях карательного отряда см. док. № 22, 23 и приложение № 3.

15. juulil. — Lõuna-Harju haagikohtuniku O. v. Kotzebue ettekanne eri-uurimiskomisjonile talurahva rahutuste mahasurumisest Ojasoo (Alt-Harm), Oru (Orrenhof), Kose-Uuemõisa (Neuenhof), Tammiku (Tammick), Tuhala (Toal), Harmi (Neu-Harm) ja Habaja (Habbat) mõisates ning ülestõusu puhkemisest Mahtras (Machters).

In betreff unseres Verfahrens wegen Rabottverweigerung auf mehreren Gütern des Koschschen Kirchspiels, habe, da die Protokolle in Machters verbrannt sind,[63] zu berichten die Ehre.

Von den Gütern Alt-Harm, Orrenhof, Neuenhof, Tammick und Toal war mir die Anzeige gemacht, daß sämtliche Wirte den Hilfsgehorch nicht leisten wollten. Ich trug daher am 24-sten Mai c. Sr. Exzellenz dem Herrn Zivilgouverneur die Sache vor, erhielt zwei Kompanien Militär, um die Ruhe und Ordnung wiederherzustellen, und fuhr am 26-sten Mai c. in Begleitung des Herrn Beamten für besondere Aufträge Baron von Stackelberg und des Herrn Kreisdeputierten von Mohrenschildt nach Orrenhof, wo eine Kompanie stationiert war.

Die Gemeindepolizeien von Tammick und Toal hatte ich zum 26-sten nach Reval zum Herrn Zivilgouverneuren bestellt damit, da die Leute meine Auseinandersetzung der falschverstandenen Gesetzesstellen nicht glauben wollten, sie die Belehrungen Sr. Exzellenz entgegennehmen sollten.

Statt allein zu kommen, hatten die Gemeindepolizeien genannter zweier Güter sämtliche Wirte mitgenommen und da Se. Exzellenz dieselben nicht inhaftierte, so glaubten auch wir erst den Weg der Güte einschlagen zu müssen.[64]

Es wurden daher auf den Gütern Alt-Harm, Orrenhof und Neuenhof den Wirten von dem Herrn Kreisdeputierten von Mohrenschildt die falschverstandenen Gesetzesstellen erklärt, eine Deputation derselben zu dem Herrn Kirchspielsprediger geschickt, damit sie sich von demjenigen, der ihnen Gotteswort predigt, belehren lassen sollten.

Bis auf ein paar Widerspenstige, welche bestraft wurden, gaben alle zu Protokoll, daß sie ihre Arbeiten wie früher leisten wollten, bis nach beendigter Regulierung von Gerichts wegen ihnen der zu leistende Gehorch bekannt gemacht werde.

Die Gemeindepolizeien wurden suspendiert und andere interimistisch an ihre Stelle ernannt, und sollte, nachdem die Ruhe und Ordnung wieder hergestellt wäre, eine ergänzende Untersuchung unter denselben angestellt und dieselben wegen Mißbrauchs ihrer Amtsgewalt zur Absetzung und Bestrafung vorstellig gemacht werden.

Von den Gütern Neu-Harm, Habbat und Machters war inzwischen eine gleiche Anzeige wegen Rabottverweigerung eingegangen, und wurden die Wirte dieser Güter zum 30-sten nach Habbat bestellt.

Da ich in Neuenhof krank befiel und die Sache keinen Aufschub erleiden konnte, so war der dimittierte Herr Obrist von Hagemeister so gefällig, meine Stelle weiter zu vertreten, und hat derselbe Nachstehendes zu meiner Kenntnis gebracht.

Es fand sich, daß die Gemeindepolizeien der Güter Neu-Harm und Habbat ihrer Pflicht nachgekommen waren und selbst ihren Hilfsgehorch gestellt, wie auch den Wirten den Befehl hatten zukommen lassen, ihr zweites Pferd zur Düngerfuhr zu stellen. Die Neu-Harmschen und Habbatschen Wirte hatten nicht gehorcht. Da dieselben aussagten, daß ihnen das in dem ein paar Werst entfernten Alt-Harm eingehaltene Verfahren, wo vor drei Tagen die Untersuchung gewesen, bekannt geworden wäre, so wurde ein Teil mit 40 bis 50 Rutenhieben bestraft und die gewesenen Gemeindebeamten unter Aufsicht gestellt, um einer Arreststrafe unterworfen zu werden.

Die Machterschen Leute waren nicht erschienen, und da nur 20 Wirte dort vorhanden und sonst aus Jörden keine derartige Anzeigen geschehen, wurde Sonnabend eine halbe Kompanie hinbeordert, um die Leute zu ihrer Pflicht zurückzuführen. Herr von Hagemeister hatte bis zum Nachmittage in Machters gewartet, doch die Leute waren nicht gekommen, und da der nächste Tag ein Sonntag war, wurde die Untersuchung auf Montag verschoben und fuhr Sonntag Herr von Hagemeister nach Toal und Tammick, um dort zu inspizieren, ob die Bauern den Belehrungen des Herrn Zivilgouverneuren gefolgt und den Hilfsgehorch gestellt, und ob keine weiteren Unruhen stattgefunden.[65]

Herr von Hagemeister hatte dem Herrn Kreisdeputierten von Mohrenschildt, welcher mit dem Herrn Baron von Stackelberg aus Habbat nach Reval gefahren war, am Sonnabend abends eine Mitteilung gemacht, und richtete derselbe sogleich an den Prediger zu Jörden die Bitte, die Machterschen Leute am Montage bei sich auf dem Pastorate zu versammeln, wo ihnen die falschverstandenen Gesetzesstellen begreiflich gemacht, und sie nicht bestraft werden würden, da nur ihre Gemeindepolizeien zur Verantwortung kämen.

Am Montage, als die Herren eben im Begriff waren aufs Pastorat nach Jörden zu fahren, kam ein reitender Bote vom Herrn Pastor Berg mit einem Briefe, der dem Herrn Zivilgouverneuren eingehändigt worden, und gleichzeitig der Verwalter von Machters, zerschlagen und verwundet. Da derselbe berichtete, daß eintausend Bauern das Militär angegriffen, mehrere Gebäude angesteckt und die Branntweinsklete erbrochen und beraubt, so war auch für die benachbarten Güter, wenn nicht mehr Militär hinzugezogen würde, zu befürchten, und fuhr Herr von Hagemeister schleunigst nach Reval zu Sr. Exzellenz dem Herrn Zivilgouverneuren.

Hakenrichter in Südharrien,
Otto v. Kotzebue.

ENSV RAKA, f. 2054, nim. 1, sü. 1993, l. 228—229. Koopia.
ЦГИА ЭССР, ф. 2054, оп. 1, д. 1993, лл. 228—229. Копия.

Et protokollid Mahtras ära põlesid, on mul au meie tegevuse asjus Kose kihelkonna mitmes mõisas esinenud teotegemisest keeldumise puhul teatada järgmist.

Ojasoo, Oru, Kose-Uuemõisa, Tammiku ja Tuhala mõisast tehti mulle teatavaks, et keegi taluperemeestest abitegu teha ei taha. Seepärast kandsin ma 24. mail k. a. Tema Ekstsellentsile härra tsiviilkubernerile asjast ette, sain rahu ja korra jaluleseadmiseks kaks roodu sõjaväge ja sõitsin 26. mail k. a. koos härra käsundusametniku parun von Stackelbergiga ja härra kreisisaadiku von Mohrenschildtiga Orule, kus paiknes üks rood.

Tammiku ja Tuhala vallapolitseinikud kutsusin ma 26-ndaks härra tsiviilkuberneri juurde Tallinna, et nad, kuna inimesed ei tahtnud minu seletusi vääritimõistetud seadusesätete kohta uskuda, Tema Ekstsellentsi õpetust kuulda võtaksid.

Selle asemel, et üksi tulla, võtsid kahe nimetatud mõisa vallapolitseinikud kaasa kõik peremehed, ja kuna Tema Ekstsellents neid ei vangistanud, siis arvasime meiegi, et enne tuleb proovida heaga.

Seepärast seletas härra kreisisaadik von Mohrenschildt Ojasoo ja Oru mõisas ja Kose-Uuemõisas peremeestele vääritimõistetud seadusesätted ära ja nende saatkond saadeti härra kihelkonnapastori juurde, et nad sellelt, kes neile jumalasõna kuulutab, õpetust saaksid.

Välja arvatud mõned tõrksad, kes said karistada, tunnistasid kõik protokolli kandmiseks, et nad oma tõid nagu ennegi tegema hakkavad, kuni neile teokoormised pärast lõpuleviidud reguleerimist kohtu poolt teatavaks tehakse.

Vallapolitseinikud tagandati esialgselt ametist ja nende asemele määrati ajutiselt ametisse teised. Pärast seda, kui rahu ja kord on jälle jalule seatud, tuleks nende hulgas toimetada täiendav juurdlus ja neid ametivõimu kuritarvitamise pärast esitada tagandamiseks ja karistamiseks.

Harmi, Habaja ja Mahtra mõisast tuli vahepeal samasugune teade teotegemisest keeldumise kohta ja nende mõisate peremehed kutsuti 30-ndaks Habajale.

Et ma Kose-Uuemõisas haigestusin ja asi ei andnud edasi lükata, oli härra erupolkovnik von Hagemeister nii lahke ja asendas mind minu kohal; ta teadustas mulle järgmist.

Selgus, et Harmi ja Habaja mõisa vallapolitseinikud olid oma kohust täitnud ja ise abitegu teinud, samuti peremeestele käsu andnud teine hobune sõnnikuveole saata. Harmi ja Habaja peremehed aga ei kuulanud sõna. Kuna nad ütlesid, et nad olid teada saanud meie teguviisist mõne versta kaugusel asuval Ojasool, kus kolm päeva tagasi toimus juurdlus, siis karistati osa neist 40 kuni 50 vitsahoobiga ja võeti endised vallaametnikud vahi alla, et neid karistada arestiga.

Mahtra inimesed ei tulnud, ja kuna seal on ainult 20 peremeest ja Juurust teisi taolisi teateid ei tulnud, saadeti sinna laupäeval pool roodu, et inimesi jälle oma kohuseid täitma panna. Härra von Hagemeister oli Mahtras pärastlõunani oodanud, kuid inimesed ei tulnud, ja kuna järgmine päev oli pühapäev, lükati juurdlus esmaspäevani edasi ja härra von Hagemeister sõitis pühapäeval Tuhalasse ja Tammikule, et seal selgitada, kas talupojad on härra tsiviilkuberneri õpetust kuulda võtnud ja abitegu teinud ja kas rahutusi enam ei ole esinenud.

Härra von Hagemeister saatis laupäeva õhtul teate härra kreisisaadik von Mohrenschildtile, kes oli härra parun von Stackelbergiga Habajalt Tallinna sõitnud, ja see palus kohe Juuru pastorit Mahtra inimesed esmaspäeval enda juurde kirikumõisasse kokku kutsuda, kus neile vääritimõistetud seadusesätted arusaadavaks tehakse ja neid ei karistata, vaid ainult nende vallapolitseinikud vastutusele võetakse.

Esmaspäeval, kui härrad parajasti hakkasid Juuru kirikumõisasse sõitma, saabus härra pastor Bergi ratsavirgats kirjaga, mis on antud härra tsiviilkuberneri kätte, ning samal ajal ka läbipekstud ja haavatud Mahtra valitseja. Kuna ta ütles, et tuhat talupoega sõjaväele kallale tungis, mitu hoonet põle-

ma süütas ning viinaaida lahti murdis ja rüüstas, siis oli karta ka naabermõisate pärast, kui sõjaväge juurde ei toodud; härra von Hagemeister sõitis ruttu Tallinna Tema Ekstsellentsi härra tsiviilkuberneri juurde.

Lõuna-Harju haagikohtunik
Otto v. Kotzebue.

Nr. 22.

21. augustil. — Protokoll talupoeg R. Einbergi ülekuulamisest eriuurimiskomisjoni poolt kangur T. Tiedebergi maja juures pärast Habaja ja Harmi talupoegade peksmist 29. mail toimunud talupoegade kokkutuleku üle.*

Того же дня

приведен был явившийся по требованию габбатский хозяин Рейн Эйнберг и по увещеванию показать правду допрошен. Он показал:

На общие допросные пункты:

Я, Рейн Эйнберг, хозяин в Габбате, 45 лет от роду, лютеранского вероисповедания, в Иванов день в последний раз был у св. причастия, прежде под следствием не был.

На частные допросные пункты:

Вопр. 1739.[66] Когда ты говорил с ткачем Тённо Тидебергом о наказании, приведенном в Габбате в исполнение чрез солдат, и что именно ты сказал ему о том?

Отв. В четверг вечером 29 мая, идя от наказания от мызы с Тённо Эйнамегги и Иоганом Мунстрёмом, мы на короткое время остановились у ткача, где проходила наша дорога, чтобы закурить свои трубки. Тённо Тёверт уже говорил с ткачем, когда мы приехали, и мы также заговорили о только что случившемся. Ткач спросил, за что именно наказывали. Я ему сказал: «За то, что мы не вышли на возку навоза». Притом я в шутку сказал: «Если бы только ворона[67] полетела в Махтерс и дала там знать, как жестоко наказаны габбатские люди. Махтерские люди также должны были прийти в Габбат и их бы тогда также наказали».

Вопр. 1740. Ты говорил ли эти слова Мине так, что она это могла принять за вызов пойти с этим известием в Махтерс вместо вороны?

---

* *Vrd. dok. nr. 23 ja lisa nr. 3.*
Ср. док. № 23 и приложение № 3.

Отв. Нет, я сказал эти слова так, задумавшись, безо всяких других видов. Мины, впрочем, я вовсе не заметил между прочими бабами, стоявшими около нас. Было также уже темно, так что нельзя было ясно видеть, я думаю, было около 10 часов.

Вопр. 1741. Ты слышал ли тогда о том, будто бы крестьян заставили тогда между штыками дать присягу?

Отв. Нет, ничего.

Вопр. 1742. Не высказано ли было мнение, что махтерские люди сделали бы хорошо, так как их так мало, прийти в Габбат не одни и не без подкрепления?

Отв. О том я ничего не слышал.[68]

Вопр. 1743. Имеешь ли еще что прибавить к своему показанию?

Отв. Нет.

(Вышел.)

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/4, l. 56—57. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/4, лл. 56—57. Официальный перевод.

(Tõlge)

Samal päeval toodi ette kohtukutse peale ilmunud Habaja peremees Rein Einberg ja pärast manitsemist tõtt rääkida kuulati üle. Ta ütles:

Küsimuste üldiste punktide kohta:

Minu nimi on Rein Einberg, olen peremees Habajal, 45 aastat vana, luteri usku, viimati käisin armulaual jaanipäeval, varem uurimise all pole olnud.

Küsimuste eri punktide kohta:

Küsimus 1739. Millal sa rääkisid kangur Tõnu Tiedebergiga soldatite poolt teostatud karistamisest Habajal ja mida nimelt?

Vastus. Neljapäeva õhtul, 29. mail, kui ma koos Tõnu Einamäega ja Johann Mundströmiga mõisast karistamiselt tulin, jäime väheks ajaks kangru juurde, kust meie tee mööda läks, et oma piipusid põlema panna. Tõnu Tevert rääkis juba kangruga, kui meie sinna jõudsime; ka meie hakkasime sellest rääkima, mis hiljuti juhtunud oli. Kangur küsis, mis oli õieti karistamise põhjuseks. Mina ütlesin talle: «Et meie sõnnikuveole ei läinud.» Ma ütlesin veel nalja pärast: «Kui ometi vares Mahtrasse lendaks ja sinna sõnumi viiks, kui julmalt Habaja omi karistati.» Mahtra mehed pidid ju ka Habajale tulema ja küllap siis neidki oleks karistatud.

Küsimus 1740. Ega sa neid sõnu viimaks Miinale nii ei õelnud, et ta võis pidada seda üleskutseks viia varese asemel sõnum Mahtrasse?

Vastus. Ei, ma ütlesin need sõnad niisama omaette, ilma mingi muu kavatuseta. Miinat ei pannud ma muuseas teiste naiste hulgas, kes meie lähedal seisid, üldse tähele. Oli ka juba pime, nii et midagi enam selgesti näha ei olnud, ma arvan, see oli umbes kell 10.

Küsimus 1741. Kas sa tookord sellest midagi kuulsid, et talupojad pidid soldatite tääkide vahel vannet andma?

Vastus. Ei, mitte kõige vähematki.

Küsimus 1742. Kas ei avaldatud arvamust, et Mahtra mehed, kuna neid on nii vähe, teeksid hästi, kui nad mitte üksi ja ilma abita Habajasse ei läheks?

Vastus. Sellest pole ma midagi kuulnud.

Küsimus 1743. On sul oma tunnistusele midagi juurde lisada?

Vastus. Ei.

(Lahkus).

II

MAHTRA ÜLESTÕUS («MAHTRA SÕDA»)

1

ÄREVUSE KASVAMINE MAHTRA TALUPOEGADE HULGAS APRILLIS JA MAIS SEOSES EESTIMAA TALURAHVASEADUSE AVALDAMISEGA.

Nr. 23.

20. juunil. — Mahtra vallatalitaja Hans Tertsiuse seletused[69] äreva meeleolu kohta Mahtra talupoegade hulgas aprillis-mais.

Oнoго же числа. Для дополнения содержащегося в делах протокола о показаниях бывшего махтерского волостного старшины Ганса Терциуса[70] оказалось необходимым допрашивать его более подробно, и посему сего числа в принадлежащем к здешнему Вышгородскому замку тюремном здании приступлено было к допросу.

Ганс Терциус на предложенные ему вопросы показал следующее:

13 апреля с. г., 1½ недели до Юрьева дня, ёрденский пастор объявил в церкви прихожанам, что в Юрьев день новое Положение передано будет волостным старшинам через приходского судью и что крестьяне с того времени обязаны будут платить подати казне (подушный оклад).[71] Согласно с сим он 23 апреля [по]явился у приходского судьи и получил от него 1 экземпляр нового Положения с тем изъяснением, что с сего времени закон сей вступит в силу и применение, и только неоконченные дела приходского суда еще будут решаемы по прежнему Положению, новые же дела будут производимы на основании нового Положения, что он теперь может идти домой и сказать крестьянам, что они с своим барином могут заключать новые контракты на денежную аренду или барщину. Вследствие сего объявления в следующую пятницу (25 апреля) все махтерские хозяева явились на м. Махтерс к управителю для заключения новых контрактов. По изъявлении ему желания их управитель отвечал, что он сам находится в служебных отношениях к владельцу м. Махтерс г. фон Гельфрейху и посему не имеет власти распоряжаться

по сему делу, чтобы они через неделю опять явились на мызу для личного объяснения с г. фон Гельфрейхом, к тому времени ожидаемому на м. Махтерс.

В следующее воскресенье (27 апреля), когда он ходил в церковь, находившиеся там волостные старшины разных мыз, а именно ёрденский волостной старшина Ансо Юрри, звали его идти к пастору, чтобы просить его изъяснить им ст. 127 нового Положения о барщинных рабочих днях. После богослужения волостные старшины м. Ерлеп, Пирьк и Майдель (прочие пошли в молитвенный дом) и он, Терциус, отправились к пастору и представили ему свою просьбу.*

Пастор взял Положение о крестьянах и, вследствие замечания их, что в означенной статье об обязанностях крестьян относительно возки назема и отправления (сверхсчетных) пеших дней (Waimentage) не упомянуто, подтвердил это, сказав, что там об этом ничего не говорится и что они обязаны отправлять только 250 конных и столько же пеших дней, причем он, обратившись к майдельскому волостному старшине, сделал замечание, что владелец м. Майдель должен будет нанимать много работников для продолжения у себя разведения картофеля. При довольно долго продолжавшемся разговоре он, Терциус, изъявил мнение, что при таковых обстоятельствах крестьяне за отправление впредь (сверхсчетных) пеших дней и возки назема имеют право требовать вознаграждение, г. пастор же присовокупил, что деньги из карманов господ должны будут переливаться в их карманы.[72]

Возвратившись домой, он сообщил махтерским хозяевам полученное из сего разговора убеждение, что впредь не нужно отбывать (сверхсчетных) пеших дней (Waimentage). На это махтерские хозяева объявили, что если в течение 8 дней г. фон Гельфрейх не явится и с ними в этом отношении не будет сделан твердый уговор, они тогда не будут считать себя обязанными далее отправлять означенные повинности.

В субботу после сего (3 мая), когда управитель сверх отправленных уже конных дней вытребовал для боронения 14 лошадей, лошади сии не выставлены были к назначенному времени по вышеизъясненным причинам и потому, что это принято было за вспомогательную барщину.[73] Вследствие сего управитель в тот же день вызвал его, Терциуса, на мызу и спрашивал его о причинах такого отказа. Он, Терциус, изъяснил управителю, что причиною тому было данное хозяевам им самим приказание: дождаться прибытия г. фон Гельфрейха на Махтерс для заключения новых контрактов, и что засим хозяева до того времени не считали себя обязанными выставлять требуемые лошади. Сверх того он ссылался на то, что сам управитель еще год тому назад

---

* *Vrd. dok. nr. 24.*
Ср. док. № 24.

по случаю жалоб их на чрезмерные повинности обнадеживал их скорым выходом нового Положения, по коему вообще должно ожидать перемены и улучшения их быта.[74] Управитель отвечал ему, что он, Терциус, должен идти к гакенрихтеру. Когда он после этого представлял управителю, что новое Положение теперь ими получено, что в оном не упоминается о повинностях, требуемых от хозяев, и что посему не оказывается необходимым, чтобы он явился к гакенрихтеру, управитель отпустил его с приказанием явиться в понедельник на мызу, чтобы поехать с ним к гакенрихтеру для получения надлежащего наставления.

На следующий день, в воскресенье (4 мая) управитель вызвал всех хозяев на мызу и спросил у них: «Будут ли они отправлять вспомогательную барщину по-прежнему?». Все хозяева отвечали отрицательно *, ссылаясь на новое Положение и на истолкование, данное пастором. После сего управитель прочел с ними подлежащие статьи и указал им на то, что новое Положение вступит в силу и применение лишь по окончании размежевания и оценки крестьянских земель, а до того времени, пока это будет сделано, они обязаны отправлять барщину по-прежнему. При этом случае управитель, по разъяснении им вполне сего предмета, присовокупил, что если от них действительно требуется повинность сверх назначенной в законе, то он вознаградит их впоследствии за лишне отправленное. После такового объяснения и сделанного им предложения хозяева остались довольны и засим отправили по-прежнему конные и пешие дни. При этом совещании он, Терциус, предложил вопрос: какое соблюдать правило относительно отправления дней для боронения? Управитель отвечал, что он им уступает один из двух вспомогательных рабочих дней, назначенных для боронения. Это предложение управителя возбудило впоследствии внимание хозяев и подтвердило их в подозрении, что они все-таки вправе требовать освобождения от отправления вспомогательной барщины. После сей сходки, впрочем, более не говорено было о явке его, Терциуса, к гакенрихтеру, так как соглашение между мызным управлением и крестьянами уже состоялось.[75]

Четыре недели после Юрьева дня (25 мая) г. пастор объявил в церкви прихожанам, что до регулирования крестьянских земель все должно оставаться в прежнем порядке.[76]. По поводу сего объявления тотчас по окончании богослужения пошли 10 волостных старшин прихода к пастору и жаловались на то, что прежде сделано было в церкви объявление, прямо противоречащее сегодняшнему[77] объявлению, и что он же, г. пастор, прежде дал им истолкование нового закона, противоположное нынешнему **, что это внушило людям подозрение и этим дано

* *Vt. dok. nr. 43.*
См. док. № 43.
** *Vt. dok. nr. 24.*
См. док. № 24.

только 250 конныхъ и столько же пѣшихъ дней; при чемъ онъ обратившись къ Майдельскому волостному старшинѣ сдѣлалъ замѣчаніе: что владѣлецъ м. Майдель долженъ будетъ нанимать много работниковъ для продолженія у себя разведенія картофеля. При довольно долго продолжавшемся разговорѣ онъ Терціусъ изъявилъ мнѣніе: что при таковыхъ обстоятельствахъ крестьяне за отправленіе впредь [сверхсчетныхъ] пѣшихъ дней и возки назаемъ имѣютъ право требовать вознагражденія, Г. Пасторъ присовокупилъ: что деньги изъ кармановъ господъ должны будутъ переливаться въ ихъ карманы.

Возвратившись домой, онъ сообщилъ Махтерскимъ хозяевамъ полученное изъ сего разговора убѣжденіе, что впредь не нужно отбывать [сверхсчетныхъ] пѣшихъ дней (Waimentage). На это Махтерскіе хозяева объявили, что если въ теченіи 8 дней Г фонъ Гельфрейхъ не явится и съ ними въ этомъ отношеніи не будетъ сдѣланъ твердый уговоръ, - они тогда не будутъ считать себя обязанными далѣе отправлять означенныя повинности.

Въ субботу послѣ сего (3го Мая) когда управитель сверхъ отправленныхъ уже конныхъ дней востребовалъ для бороненія 14 лошадей, лошади сіи не выставлены были къ назначенному времени по вышеизъясненнымъ причинамъ, и потому что это принято было за вспомогательную барщину. Вслѣдствіе сего упра-

ви-

витель въ тотъ же день вызвалъ его Терціуса на мызу и спрашивалъ его о причинѣ таковаго отказа. Онъ Терціусъ изъяснилъ управителю, что причиною тому было данное хозяевамъ имъ самимъ приказаніе: дождаться прибытія Г. фонъ Гельфрейха на Махтерсъ для заключенія новыхъ контрактовъ, и что за симъ хозяева до того времени не считали себя обязанными выставлять требуемыя лошади. Сверхъ того онъ ссылался на то, что самъ управитель еще годъ тому назадъ, по случаю жалобъ ихъ на чрезмѣрныя повинности, обнадеживалъ ихъ скорымъ выходомъ новаго положенія, по коему вообще должно ожидать перемѣны и улучшенія ихъ быта. Управитель отвѣчалъ ему, что онъ Терціусъ долженъ итти къ Гакенрихтеру. Когда онъ послѣ этого представлялъ управителю: что новое положеніе теперь ими получено, что въ ономъ не упоминается о повинностяхъ требуемыхъ отъ хозяевъ, и что по сему не оказывается необходимымъ, чтобы онъ явился къ Гакенрихтеру, управитель отпустилъ его съ приказаніемъ, явиться въ понедѣльникъ на мызу, чтобы поѣхать съ нимъ къ Гакенрихтеру для полученія надлежащаго наставленія.

На слѣдующій день, въ воскресенье (4. Мая) управитель вызвалъ всѣхъ хозяевъ на мызу и спросилъ у нихъ: „будутъ ли они отправлять вспомогательную барщину по прежнему?" Всѣ хозяева отвѣчали отрицательно, ссылаясь

Кон

много повода к неудовольствиям и спорам с мызными управлениями и что они чрез это поставлены будут в весьма трудное положение в отношении к крестьянским обществам, потому что последние вероятно станут приписывать им всю вину в происходившем недоразумении, хотя они им сообщали только то, что сами узнали от пастора и приходского судьи. После ответа пастора, что все должно оставаться по-прежнему, они объявили, что пойдут к государю. При сем, наконец, г. пастор обнадеживал их тем, что так как на м. Махтерс земли уже размежеваны и оценены, то новый порядок на основании нового Положения, вероятно, там может быть введен чрез две недели, прочим надобно иметь терпение и ждать, пока и у них земля будет регулирована. К сему объяснению пастора он, Терциус, со своей стороны присовокупил, что подлежащие карты уже изготовлены землемером и принесены из г. Ревеля.

В понедельник 5-ой недели после Юрьева дня (26 мая) владетель м. Махтерс г. фон Гельфрейх вызвал его на мызу. Сему призыву он следовал, и вместе с ним явились 8 махтерских хозяев.[78] Барин призвал его в залу и объяснил ему, что они должны отправлять барщину по-прежнему до того времени, когда на основании нового Положения крестьянские земли будут им выделены землемером, и что он, г. фон Гельфрейх, с своей стороны будет заботиться о том, что земли эти им выделены будут вскоре, если возможно, до Якова дня с. г. (25 июля). Он, Терциус, засим просил г. фон Гельфрейха слова эти лично объявить махтерским хозяевам, находившимся налицо на мызе, на что он, однако, ответил, что достаточно того, если он это им скажет, и если они на это не согласятся, то вольны оставить свои дворы. Когда он, Терциус, в людской об этом сообщил хозяевам, они единогласно объявили, что скорей оставят свои дворы, чем исполнят сие требование. Пришедший туда управитель хотел их успокоить, но они оставались при своем объяснении, оставляя советы его без внимания. Он, Терциус, после сего получил от управителя приказание: в следующий день (во вторник) явиться на мызу, чтобы вместе с ним отправиться к гакенрихтеру.

Согласно сему приказанию он во вторник явился на мызу и обратился к управителю с просьбою отменить поездку к гакенрихтеру, потому что он между тем узнал у своего соседа, хозяина Пертли Придика, что хозяева м. Таммик и Тоаль вместе с старшинами своими были у г. гражданского губернатора, где получили наставление, что до окончания регулирования земель по-прежнему должны отправлять барщину, равно что 600 человек солдат отряжены на м. Нейенгоф,[79] чтобы вынуждать отправление барщины, и что засим махтерские крестьяне не станут более отказывать в отправлении барщины, но добровольно повинуются. К сим доводам он, Терциус, в подтверждение своей просьбы присовокупил, что корова его опасно заболела и что

пчелы его, разведением коих он занимается, готовы начать роиться. После этого управитель сказал, что общество за эту поездку к гакенрихтеру может платить ему вознаграждение 1 руб. сер., он же, Терциус, представлял на это, что отсутствием его причинен будет ему убыток по крайней мере в 15 руб. сер. К всему этому он, наконец, присовокупил просьбу, чтобы управитель принял бы во уважение, что срок отправления возки назема еще предстоит [80], и потому совсем еще неизвестно, даже сомнительно, будет ли вообще отказано в отправлении этой повинности, так как из общества м. Махтерс, состоящего из 21 хозяина, [81] гораздо меньшее число отозвалось, что намерены уклониться от означенной обязанности, у большей же части из них вовсе не спрошено об этом, тем менее они могли изъявить свое намерение, к тому же они даже находятся в отлучке. Вместе с сим он просил подождать до будущего понедельника, срока возки назема, чтобы тогда узнать с достоверностию, кто из хозяев именно станет уклоняться от своей обязанности и кто повинуется.

Но предложение сие управитель оставил без внимания и приказал ему, Терциусу, чтобы он тотчас истребовал от хозяев решительного ответа относительно отправления барщины и донес бы ему о воспоследующем. Он, Терциус, об этом приказании управителя объявил помощнику своему Рейно Яну и поручил ему исполнить это вместо него (свидетелями этому были: Яко Хиндрик*, Койдо Ганс, Пертли Придик и Матцо Придик [82]), потому что сам по приведенным причинам должен был оставаться дома. А именно, как он предвидел, и в чем может свидетельствовать хозяин Матцо Придик, в тот же день действительно роились двое из его улей.

Помощник же его Рейно Ян оставил означенное приказание неисполненным, и вследствие сего управитель поехал по сему делу к гакенрихтеру.

В четверг (29 мая) утром он отправился на мызу для обмена семян и на дороге туда у корчмы Рабба встретил мельника** Петра, который сообщил ему, что управитель сказал ему, Петру, что он, Терциус, [является] виновником всего, ибо хотя он теперь стал более уступчивым, но оказанное весною сопротивление [по]служило поводом обнаруживающегося ныне неповиновения, к чему управитель присовокупил, что один из волостных старшин уже находится в цепях, и скоро узнают, что с ним, Терциусом, будет сделано; теперь на Махтерс прибудут

---

* *Tekstis ekslikult* / *В тексте ошибочно* } Юдрик.

** *Tekstis* мальчика. *Kirjaviga on kindlaks tehtud saksakeelse originaaliga võrdlemisel.*

В тексте — мальчика. *Описка установлена путем сравнения с немецким подлинником.*

120 человек солдат, о расположении коих туда он, управитель, ходатайствовал.[83]

Выслушав это, он, Терциус, сначала из боязни не хотел отправиться на мызу, наконец же решился идти. При прибытии на мызу управитель упрекал его в том, что он не принес ответа, требуемого от хозяев. Он, Терциус, ссылался на вышеприведенные причины к неявке, равно и на то, что он исполнение приказания управителя поручил своему помощнику, сей же не исполнил своей обязанности. После сего управитель сказал, что на м. Махтерс прибудет 120 человек солдат и он, Терциус, будет заключен в оковы и сослан в Сибирь, потому что он уже весною по поводу нового закона оказался таким упрямым. На это он, Терциус, изъявил мнение, что к таковой мере приступлено преждевременно, и, обменяв засим семена, отправился домой.

Ночью с четверга на пятницу (30 мая) он вдруг получил от управителя приказание: со всеми махтерскими хозяевами явиться на м. Хаббат к исправляющему должность гакенрихтера фон Гагемейстеру.

Утром 30 мая пришли к нему махтерские хозяева* и с негодованием выразились, что они, за исключением только тех хозяев, которые, не получив приказания, ему, Терциусу, следовали на мызу к г. фон Гельфрейху, совсем еще не отказывали в отправлении возки назема, что, кроме того, еще не наступил день, т. е. будущий понедельник, когда следовало начать эту работу, что они по сему предмету даже не получали приказания, и несмотря на то велено им явиться на м. Хаббат к гакенрихтеру, чтобы за мнимое неповиновение без вины быть наказанными. Он же, Терциус, на сии возражения, кои вовсе не были неосновательны, сказал им, что, по его мнению, несмотря на то должны повиноваться означенному приказанию.[84] Когда они, еще разговаривая, стояли у него на дворе, случайно проходила девка из м. Хаббат, именем Мина. Знавший ее махтерский хозяин Аддра Михель, находившийся тут же, заговорил с нею и она ему рассказала, что хаббатские крестьяне выразились: «Если бы в Махтерс полетела бы ворона и предостерегала их**, чтобы они не одни, но с помощью пришли на Хаббат, чтобы отклонить ожидающее их там наказание, они, хаббатские крестьяне, пришли [бы] им на помощь, и тогда была бы война. На м. Хаббат дают солдатам вдоволь пищи и вина, и те бьют крестьян самым жестоким образом: их кладут на скамейку, ставят у каждого по два солдата у головы и столько же у ног, заиграют барабаны и флейты и продолжают наказание до тех пор, пока [по]льется кровь ручьями. После каждых 10 ударов спрашивают наказываемого, хочет ли он повиноваться, и, смотря по ответу,

---

* *Mahtra talupoegade 30. mai koosoleku kohta vt. dok. nr. 25—26.*
О собрании махтраских крестьян 30 мая см. док. №№ 25 — 26.

** *Vt. dok. nr. 22.*
См. док. № 22.

или продолжают бить или его отводят под штыками к зерцалу для присягания в том, что он еще 7 лет будет отправлять прежнюю барщину.»* [85]

Сие описание навело такой ужас на слушателей, что некоторые из хозяев тотчас объявили, что скорее оставят свои дворы, чем допустят таковое жестокое с ними обращение; все же решили не идти на Хаббат.

Он, Терциус, засим уговорил хозяев идти к пастору просить его о посредничестве в этом деле, чтобы избавиться от ожидаемого наказания, так как они по сие время всегда оказывали повиновение, а именно, чтобы он ходатайствовал о том, чтобы не послали войска на Махтерс, так как вмешательство их не оказывается необходимым и может быть избегаемо.

С таковою просьбою он в сопровождении 6 махтерских хозяев и волостных старшин м. м. Аттель и Майдель пришел к пастору** и представлял ему, что они без всякой вины и не давали повода к вмешательству военной силы, что он просил управителя отклонить таковую чрезвычайную меру, потому что наверно можно ожидать, что хозяева добровольно повинуются. Еще не наступил день начатия работы и уже принимают меры, чтобы таковую вынудить силою. Угрозы, кои управитель ему сделал, заставляют его удалиться из своего общества, и он уже не может осмеливаться идти на мызу.

На это пастор ответил: «Если они обещаются отправлять барщину по-прежнему, то он постарается отклонить расположение на Махтерс войск.» На ответ хозяев, что они не в состоянии отправлять прежней барщины, что она превышает их силы, пастор сказал, чтобы они столько работали, сколько они в силе. Он, Терциус, при том просил пастора ходатайствовать и о нем, чтобы его не подвергали наказанию, так как мнимое его неповиновение произошло от недоразумений, и стараться о том, чтобы ему не нужно было идти на Хаббат.

Г. пастор обнадеживал их освобождением от наказания в случае повиновения.

Оставив после сего г. пастора, он приказал хозяевам Аддра Гиндрику, Рейно Яну, Мее Танелю и Арро Сеппа Танель явиться на мызу и отправлять барщину по-прежнему. [86] Сам он еще не хотел идти на мызу, потому что отношение его к управителю уже сделалось неблагоприятным, и он, вспоминая сделанные ему угрозы, находился под влиянием страха. Засим он шел в Аттель к тамошнему волостному старшине Кокка Маддису, с коим он прежде уже уговорился о пути в Керро, чтобы получить объяснения относительно некоторых статей нового Положения. У Кокка Маддиса он ел и потом лег спать на чердак. Посланного

* *Vt. M. Ermes'e tunnistus (dok. nr. 26).*
См. показания М. Эрмес (док. № 26).
** *Vt. dok. nr. 24.*
См. док. № 24.

будто бы за ним амбарного смотрителя пастора он вовсе не видел. После сего он с Кокка Маддисом в полночь с пятницы на субботу пешком отправился в Керро,* и до восхода солнца они дошли до кайской корчмы Орраник, где он говорил с корчмарем и ему сообщил, что он находится на пути к Керроской корчме. На дороге туда он никого не застал из знакомых и в 8 часов утра прибыл к Керроскому трактиру, находящемуся близ мызы. Там трактирщик спросил их о цели их прихода и, узнав о намерении их, указал им на председателя тамошнего мирского суда, состоявшего уже 12 лет в сей должности. Тот на вопросы их объяснил им, что им на основании ныне изданного Положения дан будет вакенбух (устав об урочных работах),[87] по издании коего лишь может воспоследовать перемена в барщине, как это у них было в Лифляндии; посему они должны дождаться издания вакенбуха. От председателя мирского суда они возвратились в трактир, чтобы поесть, и потом пошли к лютеранской часовне в Керро, а именно к тамошнему кистеру,[88] у коего они под предлогом, что пришли к богослужению, провели ночь с субботы на воскресенье. В воскресенье утром, [по]завтракав в тамошней капельской корчме,[89], отправились к православной церкви, отстоявшей оттуда около 10 верст. В продолжение богослужения и во время крещения там двух младенцев они были в церкви. Дьячок спросил их о цели явки их, на что они ему ответили, что желают поговорить кое о чем с священником. На подробнейшие вопросы Маддис сказал, что он желает получить некоторые объяснения и сведения относительно изданного у них недавно нового Положения, причем он показал самое Положение. Дьячок велел им подождать, пока священник выспится (это было около 5 часов пополудни). При явке их у священника он на просьбу их объявил, что не может дать им желаемых объяснений, так как он живет в другой губернии, в коей существуют другие законы. После сего они в продолжении ночи шли домой,[90] во время зари перешли границу и при восходе солнца (в понедельник) прибыли в усадьбу Кедва, где живет родственник Кокка Маддиса. Там они спали приблизительно до 8 часов и потом завтракали. После сего они опять пошли дальше и на пути должны были отдохнуть, потому что у сопутника его, Кокка Маддиса, была больная нога. Засим они расстались: Маддис пошел к одному родственнику, он же, Терциус, шел далее домой. При усадьбе Виллома Ганса около полудня попались ему уже навстречу крестьяне, возвратившиеся с м. Махтерс, причем именно крестьянин Теннава Отца Приц рассказал ему, что он был одним из тех, кои сражались с войском, оттуда он тотчас отправился к мызе и нашел наполненными народом все корчмы, мимо коих он прошел. При Аттельской корчме он говорил с

---

* *Vt. dok. nr. 29.*
См. док. № 29.

корчмарем Яном, который рассказал, что крестьяне намерены вернуться, чтобы зажечь и Махтерскую деревню.[91] Прибыв на м. Махтерс, он там на дворе встретил амбарного смотрителя, который его просил прислать из деревни людей, чтобы стеречь спасенное вино. Для исполнения этого он пошел в деревню и потом домой.

Когда он узнал, что одно должностное лицо справлялось на Махтерсе о нем, он по собственному побуждению в четверг 5 июня рано утром для оправдания себя отправился к м. Аттель. Там его тотчас взяли под стражу.

Он уверяет пред людьми и богом, что он в совершившихся на м. Махтерс беспорядках не принимал участия ни советом, ни делом. Напротив того, он неоднократно увещевал махтерских хозяев к повиновению и покорности. Если они теперь это оспаривают и его, Терциуса, в чем-либо обвиняют, то делают это только для того, чтобы уменьшить собственную вину. Он твердо надеется, что справедливое исследование сего дела обнаружит его невиновность.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/2, l. 71—79. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/2, лл. 71—79. Официальный перевод.

(Tõlge)

Samal kuupäeval. Toimikutes juba leiduvate Mahtra endise vallatalitaja Hans Tertsiuse ülestunnistuste protokollide täiendamiseks osutus vajalikuks teda üksikasjalisemalt üle kuulata; sellepärast asuti sel kuupäeval siinses Toompea lossi juurde kuuluvas vanglahoones ülekuulamisele.

Esitatud küsimustele vastas Hans Tertsius järgmist.

Käesoleva aasta 13. aprillil, 1½ nädalat enne jüripäeva, teatas Juuru pastor kirikus koguduseliikmetele, et jüripäeval antakse uus seadus kihelkonnakohtuniku kaudu vallatalitajatele üle ja et sellest ajast peale on talupojad kohustatud maksma makse kroonule (pearahamaks). Vastavalt sellele tuli ta 23. aprillil kihelkonnakohtuniku juurde ja sai viimase käest ühe eksemplari uut seadust, selgitustega, et sellest ajast alates astub see seadus jõusse ning pannakse maksma, et ainult kihelkonnakohtu lõpetamata kohtuasjad otsustatakse veel endise seaduse järgi, uued kohtuasjad aga uue seaduse alusel ja et ta võib nüüd koju minna ning talupoegadele ütelda, et nad võivad oma härraga sõlmida uued lepingud, kas raharendi või teoorjuse peale. Sellest teada saanud, ilmusid järgmisel reedel (25. aprillil) kõik Mahtra peremehed Mahtra mõisa valitseja juurde uute lepingute sõlmimiseks. Pärast nende soovi teatavakstegemist valitsejale vastas viimane, et ta ise on teenistuslikes suhetes Mahtra mõisa omaniku härra von Helffreichiga ja seetõttu ei ole tal võimu selles asjas korraldusi teha, tulgu nad nädala pärast uuesti mõisa, kus saaksid isiklikult härra von Helffreichiga rääkida, keda selleks ajaks Mahtra mõisa oodatakse.

Järgmisel pühapäeval (27. aprillil), kui ta kirikusse läks, kutsusid teda seal mitmesuguste mõisate vallatalitajad, eriti Juuru vallatalitaja Hansu Jüri, kaasa tulema pastori juurde, et paluda teda anda selgitusi neile uue seaduse 127. paragrahvi teopäevade kohta. Pärast jumalateenistust läksid Järlepa, Pirgu, Maidla mõisa vallatalitajad (teised läksid palvemajja) ja tema, Tertsius, pastori juurde ning esitasid talle oma palve.

Pastor vaatas talurahvaseadust ja kinnitas vallatalitajate märkust, et nimetatud paragrahvis talupoegade koormistest sõnnikuveo ja (lisa-) jalapäevade

(Waimentage) tegemise kohta midagi ei räägita, ütles, et seal tõepoolest sellest mitte midagi öeldud pole ja et nad on kohustatud tegema ainult 250 hobusepäeva ning niisama palju jalapäevi, kusjuures ta Maidla vallatalitaja poole pöördudes lisas, et Maidla mõisa omanik peab palkama palju töötajaid, et kartuli kasvatamist jätkata. Üsna kaua aega kestnud jutuajamisel avaldas tema, Tertsius, arvamust, et sellistel asjaoludel on talupoegadel edaspidi (lisa-) jalapäevade tegemise ja sõnnikuveo eest õigus nõuda tasu, härra pastor aga lisas juurde, et raha härraste taskust peab nüüd minema nende taskutesse.

Koju tagasi pöördunud, teatas Tertsius Mahtra peremeestele sellelt jutuajamiselt tekkinud veendumusest, et edaspidi ei ole vaja enam teha (lisa-) jalapäevi (Waimentage). Seepeale teatasid Mahtra peremehed, et kui 8 päeva jooksul härra von Helffreich ei saabu ja nendega selles suhtes kindlat kokkulepet ei sõlmita, siis ei pea nad end kohustuslikuks nimetatud koormisi edasi tegema.

Pärast seda (3. mail), kui valitseja peale tehtud hobusepäevade nõudis laupäeval veel 14 hobust äestamiseks, siis neid hobuseid kindlaksmääratud tähtajaks ei antud, nii ülalmainitud põhjustel kui ka sellepärast, et seda võeti abiteona. Selle tõttu kutsus valitseja teda, Tertsiust, samal päeval mõisa ja päris temalt selle keeldumise põhjust. Tema, Tertsius, selgitas valitsejale, et selle põhjuseks oli valitseja enda poolt antud käsk peremeestele: ära oodata härra von Helffreichi saabumine Mahtrasse uute lepingute sõlmimiseks, ja et sellepärast ei pidanud peremehed selle ajani nõutavate hobuste andmist kohustuslikuks. Peale selle ütles ta, et valitseja ise alles aasta eest, seoses talupoegade kurtmistega ülisuurte koormiste üle, oli julgustanud neid uue seaduse peatse ilmumisega, mille järgi tulevat oodata nende olukorra muutmist ja parandamist. Valitseja vastas, et tema, Tertsius, peab minema haagikohtuniku juurde. Kui ta pärast seda valitsejale ütles, et nad on uue seaduse kätte saanud ja selles ei räägita peremeestelt nõutavaist koormistest, mistõttu ei ole tal vaja haagikohtuniku juurde minna. Seejärel valitseja lubas tal ära minna ja käskis esmaspäeval mõisa tagasi tulla, et koos temaga sõita haagikohtuniku juurde vajaliku õpetuse saamiseks.

Järgmisel päeval, pühapäeval (4. mail), kutsus valitseja kõik peremehed mõisa ja küsis nende käest: «Kas nad hakkavad endistviisi abitegu tegema?» Kõik peremehed vastasid eitavalt, viidates uuele seadusele ja pastori poolt antud tõlgendusele. Pärast seda luges valitseja nendega vastavad paragrahvid läbi ja juhtis nende tähelepanu sellele, et uus seadus astub jõusse ning hakkab maksma alles peale talumaade eraldamist ja hindamise lõpetamist, seni aga, kuni seda tehakse, on nad endistviisi kohustatud tegu tegema. Pärast seda kui valitseja oli selle küsimuse täielikult selgitanud, lisas ta juurde, et kui nende käest tõepoolest suuremat koormist nõutakse, kui seadus ette näeb, siis tasub ta neile hiljem liigselt täidetud koormise eest. Peale niisugust seletust ja ettepanekut jäid peremehed rahule ja tegid endistviisi hobuse- ja jalapäevi. Sellel nõupidamisel esitas tema, Tertsius, küsimuse: millisest eeskirjast tuleb kinni pidada äestamiseks vajalike päevade tegemise suhtes? Valitseja vastas, et loovutab neile ühe kahest äestamiseks ettenähtud abiteopäevast. See valitseja ettepanek äratas hiljem peremeestes tähelepanu ja kinnitas nende kahtlust, et neil on ikkagi õigus nõuda abiteo tegemise ärajätmist. Muide, pärast seda kokkutulekut ei räägitud enam tema, Tertsiuse, ilmumisest haagikohtuniku juurde, sest kokkulepe mõisavalitsuse ja talupoegade vahel oli juba saavutatud.

Neli nädalat pärast jüripäeva (25. mail) teatas härra pastor kirikus koguduseliikmetele, et kuni talumaade reguleerimiseni peab kõik jääma vanaviisi. Selle teadaande puhul läksid otsekohe pärast jumalateenistuse lõppu kihelkonna 10 vallatalitajat pastori juurde ja kurtsid, et varem teatati kirikus otse vastupidist tänasele teadaandele ning et härra pastor ise tõlgendas neile varem uut seadust vastupidiselt praegusele; et see tekitas inimestes kahtlust ja sellega on antud palju põhjust rahulolematusteks ja vaidlusteks mõisavalitsustega; ja et nad on seetõttu seatud väga raskesse olukorda talurahvakogukondade ees, sest viimased hakkavad tõenäoliselt neid süüdistama arusaamatuste tekkimises, ehkki nad teatasid neile ainult seda, mis nad ise pastorilt ja kihelkonnakohtunikult teada said. Pärast pastori vastust, et kõik peab jääma vanaviisi, teatasid nad, et lähevad keisri juurde. Sealjuures andis härra pastor

neile lõpuks lootust sellega, et kuna Mahtra mõisas on maa juba välja eraldatud ja hinnatud, siis hakkab seal tõenäoliselt uus kord uue seaduse alusel maksma kahe nädala pärast, teistel on vaja olla kannatlik ja oodata, kuni ka nende pool maad ära reguleeritakse. Pastori seletusele lisas tema, Tertsius, omalt poolt juurde, et vajalikud kaardid on juba maamõõtja poolt tehtud ja Tallinnast ära toodud.

Pärast jüripäeva 5. nädala esmaspäeval (26. mail) kutsus Mahtra mõisa omanik härra von Helffreich ta mõisa. Selle kutse peale ilmus Tertsius koos 8 Mahtra peremehega.

Härra kutsus Tertsiuse saali ja seletas talle, et nad peavad tegu endistviisi edasi tegema seni, kuni neile uue seaduse alusel talumaad maamõõtja poolt välja eraldatakse, ja et tema, härra von Helffreich, hakkab omalt poolt hoolitsema selle eest, et need maad eraldataks neile peatselt, võimaluse korral enne sama aasta jaagupipäeva (25. juuli). Tema, Tertsius, palus seejärel härra von Helffreichi, et too isiklikult teataks seda Mahtra peremeestele, kes olid mõisa tulnud; seepeale vastas härra von Helffreich, et on küllalt sellest, kui tema, Tertsius, neile seda ütleb, kui nad sellega aga ei nõustu, võivad nad oma talukohtadest ära minna. Kui tema, Tertsius, teenijate toas sellest peremeestele teatas, teatasid nood üksmeelselt, et pigem lahkuvad nad oma talukohtadest, kui et seda nõudmist täidavad. Sinna tulnud valitseja tahtis neid rahustada, kuid nad jäid oma seletuse juurde, jättes ta nõuanded tähele panemata. Tema, Tertsius, sai pärast seda valitsejalt käsu ilmuda järgmisel päeval (teisipäeval) mõisa, et koos temaga haagikohtuniku juurde minna.

Vastavalt sellele käsule ilmus ta teisipäeval mõisa ja pöördus valitseja poole palvega ära muuta sõit haagikohtuniku juurde, sest vahepeal on ta oma naabriperemehelt, Pertle Priidikult teada saanud, et Tammiku ja Tuhala mõisa peremehed olid koos oma vallatalitajatega härra tsiviilkuberneri juures, kus nad said teada, et maade reguleerimise lõppemiseni peavad nad endistviisi tegu tegema, samuti seda, et Uuemõisa on saadetud 600 soldatit sundima talupoegi tegu tegema, ja et sellepärast ei hakka Mahtra talupojad enam teo tegemisest keelduma, vaid alistuvad vabatahtlikult. Nendele põhjustele lisas tema, Tertsius, oma palve kinnituseks juurde, et ta lehm on ohtlikult haigestunud ja et mesilased hakkavad peret heitma. Pärast seda ütles valitseja, et kogukond võib talle sõidu eest haagikohtuniku juurde maksta tasu ühe hõberubla ulatuses, tema, Tertsius, aga kostis seepeale, et eemalviibimine tekitab talle kahju vähemalt 15 hõberubla ulatuses. Kõigele sellele lisas ta lõpuks juurde palve, et valitseja arvesse võtaks, et sõnnikuveo tähtaeg on veel ees ning sellepärast pole sugugi teada, on isegi kahtlane, kas selle koormise täitmisest üldse keeldutakse, sest Mahtra mõisa kogukonnast, mis koosneb 21 peremehest, on hoopis väiksem arv väljendanud kavatsust mainitud koormiste täitmisest kõrvale põigelda, suuremat osa neist aga pole selle kohta üldse küsitletudki, seda vähem võisid nad oma kavatsust avaldada, pealegi kuna neid kohal pole. Ühtlasi palus ta oodata järgmise esmaspäevani, sõnnikuveo tähtajani, et siis kindlasti teada saada, kes nimelt peremeestest hakkab oma koormisest kõrvale põiklema ja kes sõna kuulama.

Kuid selle ettepaneku jättis valitseja tähele panemata ja käskis temal, Tertsiusel, otsekohe nõuda peremeestelt teo tegemise suhtes otsustavat vastust ning temale sellest ette kanda. Tema, Tertsius, teatas valitseja käsust oma abile Reinu Jaanile ja tegi talle ülesandeks seda enda asemel täita (tunnistajateks olid Jaago Hindrik, Koidu Hans, Pertle Priidik ja Matsi Priidik), sest ta ise pidi eespooltoodud põhjustel koju jääma. Nimelt heitsid, nagu ta oli ette näinud, ja mida võib tunnistada peremees Matsi Priidik, selsamal päeval tõepoolest peret kaks mesipuud.

Tema abi Reinu Jaan jättis aga tähendatud käsu täitmata, mille tõttu valitseja sõitis selles asjas haagikohtuniku juurde.

Neljapäeva (29. mai) hommikul läks Tertsius mõisa seemet vahetama ja teel sinna kohtas ta Raba kõrtsi juures mölder Peetrit, kes talle teatas, et valitseja öelnud temale, Peetrile, et tema, Tertsius, on kõiges süüdlane, sest kuigi ta nüüd on muutunud järeleandlikumaks, on kevadel avaldatud vastupanu siiski põhjuseks praegu esinevale alistumatusele; seejuures lisanud valitseja, et

üks vallatalitajaist on juba ahelais ja varsti saadakse teada, mis temaga, Tertsiusega, tehakse; Mahtrasse tulevat nüüd 120 soldatit, kelle sinnasaatmist tema, valitseja, on palunud.

Ära kuulanud selle, polevat tema, Tertsius, algul kartusest tahtnud mõisasse ilmuda, lõpuks aga otsustanud siiski minna. Mõisas heitnud valitseja Tertsiusele ette seda, et ta polevat peremeestelt nõutavat vastust toonud. Tema, Tertsius, viidanud eespooltoodud mitteilmumise põhjustele, samuti ka sellele, et ta teinud valitseja käsu täitmise ülesandeks oma abile, see aga polnud oma kohustust täitnud. Pärast seda öelnud valitseja, et Mahtra mõisa saabuvat 120 soldatit ja tema, Tertsius, pannakse ahelaisse ning saadetakse Siberisse, kuna ta juba kevadel, uue seaduse puhul, oli osutunud väga kangekaelseks. Seepeale avaldas tema, Tertsius, arvamust, et selline abinõu võeti tarvitusele enneaegselt, ja, vahetanud seejärel seemne, läks koju.

Öösel vastu reedet (30. mail) sai ta valitsejalt äkki käsu ilmuda kõigi Mahtra peremeestega Habaja mõisa haagikohtuniku ametikohustuste täitja von Hagemeistri juurde.

30. mai hommikul tulid Tertsiuse juurde Mahtra peremehed ja väljendasid pahameelt, et nemad, välja arvatud ainult need peremehed, kes ilma käsuta olid läinud koos Tertsiusega mõisa härra von Helffreichi juurde, pole veel üldse keeldunud sõnnikuveost; pealegi pole selle alguse päev, see on järgmine esmaspäev, veel kätte jõudnud, millal selle tööga alustada tuleks, ja et nad pole selleks käskugi saanud, sellest hoolimata aga on neid kästud ilmuda Habaja mõisa haagikohtuniku juurde, et lasta ennast näiliku alistumatuse eest ilma süüta karistada. Tema, Tertsius, aga ütles nende vastuväidete peale, mis sugugi polnud alusetud, et tema arvates peavad nad tähendatud käsule siiski alistuma. Kui nad parajasti Tertsiuse õuel rääkisid, möödus neist juhuslikult tüdruk Miina, Habaja mõisast. Samuti sealviibiv Mahtra peremees Adra Mihkel, kes Miinat tundis, alustas temaga juttu. Miina jutustas talle, mida Habaja talupojad olid rääkinud: «Kui lendaks Mahtrasse vares ja hoiataks neid, et nad ei tuleks Habajasse üksi, vaid abiga, et ära hoida karistust, mis neid seal ootab; nemad, Habaja talupojad, tuleksid Mahtra meestele appi ja siis oleks sõda; Habaja mõisas antakse soldatitele rohkesti toitu ja viina, kes peksavad talupoegi kõige metsikumal viisil; talupojad pannakse pingile, iga pingi juurde asetatakse kaks soldatit pea kohale ja niisama palju jalgade juurde, põristatakse trumme ja puhutakse pille ning jätkatakse karistamist seni, kuni veri hakkab ojana voolama, iga 10 hoobi järel küsitakse karistatavalt, kas ta tahab sõna kuulda, ja olenevalt vastusest jätkatakse peksmist või viiakse ta tääkide vahel kohtukulli ette vanduma, et ta veel 7 aastat vana tegu teeb.»

See kirjeldus tekitas kuulajates niisugust hirmu, et mõned peremehed otsekohe teatasid — pigem lahkuvad nad talukohtadest, kui et lubavad endid nii julmalt kohelda; Habajasse otsustati ikkagi minemata jätta.

Tema, Tertsius, veenis seejärel peremehi minema pastori juurde ja paluma tolle vahendust, et oodatavast karistamisest pääseda, sest nemad on siiamaani alati sõna kuulnud, ja nimelt, et pastor paluks Mahtrasse mitte saata sõjavägesid, kuna nende vahelesegamist ei ole vaja ja seda [karistamist] võib ära hoida. Sellise palvega tuli Tertsius 6 Mahtra peremehe ning Atla ja Maidla mõisa vallatalitajatega pastori juurde ning ütles talle, et nad on igasuguse süüta ega ole andnud põhjust sõjalise jõu vahelesegamiseks, et ta paluks valitsejat tagasi lükata sellist erakordset abinõu, kuna võib kindlasti oodata peremeeste vabatahtlikku alistumist, et töö alustamise päev pole veel kättegi jõudnud, aga juba võetakse tarvitusele abinõud, et jõuga sundida; valitseja ähvardused tema kohta sunnivad teda kogukonnast eemalduma ja ta ei sõanda enam mõisa minna.

Seepeale vastas pastor, et kui nad lubavad teha teoorjust endistviisi, siis püüab ta sõjavägede Mahtrasse saatmist ära hoida. Peremeeste vastusele, et nad ei suuda endist teoorjust teha, kuna see käib neil üle jõu, ütles pastor, et nad töötaksid nii palju, kuipalju nad jaksavad. Tema, Tertsius, palus sealjuures pastorit ka enda eest paluda, et teda ei karistataks, sest tema näiline alistumatus toimus arusaamatustest, ning korraldada nii, et tal ei oleks vaja Habajasse minna.

Härra pastor andis neile lootust, et sõnakuulmise puhul nad karistusest vabastatakse.

Lahkunud pärast seda härra pastori juurest, käskis Tertsius peremeestel Adra Hindrekul, Reinu Jaanil, Mäe Danielil ja Arusepa Danielil mõisa ilmuda ning teoorjust endistviisi teha. Tertsius ise ei tahtnud veel mõisa minna, sest tema suhted valitsejaga olid juba teravaks muutunud ja meelde tuletades ähvardusi, oli hirmu mõju all. Seejärel läks ta Atlasse sealse vallatalitaja Koka Madise juurde, kellega ta varem oli juba kokku leppinud teekonna suhtes Kärusse, et saada selgitust uue seaduse mõningate paragrahvide kohta. Koka Madise juures ta sõi ja heitis hiljem lakka magama. Tema järele saadetud pastori aidameest ei ole ta üldse näinud. Pärast seda läksid nad Koka Madisega kesköösl vastu laupäeva jalgsi Kärusse ja jõudsid päikese tõusuks Kaiu Oraniku kõrtsi, kus ta rääkis kõrtsmikuga ja teatas talle, et asub teel Käru kõrtsi. Teel sinna ta kedagi tuttavatest ei kohanud ja kell 8 hommikul jõudis Käru kõrtsi, mis asub mõisa lähedal. Seal päris kõrtsmik nende käest, mis nende tuleku eesmärk olevat, ja saanud nende kavatsustest teada, juhatas neile kätte sealse vallakohtu esimehe, kes juba 12 aastat oli selles ametis. See vastas nende poolt esitatud küsimustele, et nendele antakse praegu avaldatud seaduse alusel kätte vakuraamat (teotegemise regulatiiv), mille ilmumise järel võib alles järgneda muutus teoorjuses, nii nagu see neil oli Liivimaal, sellepärast peavad nad vakuraamatu ilmumist ära ootama. Vallakohtu esimehe juurest tulid nad tagasi kõrtsi, et süüa, ja läksid hiljem Käru luteri usu kabelisse, nimelt sealse köstri juurde, kus nad sel ettekäändel, et tulid jumalateenistusele, veetsid öö vastu pühapäeva. Pühapäeva hommikul, peale hommikusööki sealses kabelikõrtsis, läksid nad õigeusu kirikusse, mis asus sealt umbes 10 versta kaugusel. Jumalateenistuse ja kahe väikelapse ristimise ajal olid nad kirikus. Õigeusu kiriku köster küsis neilt, mis eesmärgil nad on tulnud, mille peale nad talle vastasid, et tahavad millestki preestriga rääkida. Üksikasjaliste küsimuste peale vastas Madis, et ta tahab saada mõningaid selgitusi ja andmeid neil hiljuti avaldatud uue seaduse kohta, kusjuures ta ka seadust ennast näitas. Köster käskis neil oodata, kuni preester ennast välja magab (see oli umbes kell 5 päeval). Kui nad preestri juurde tulid, teatas too nende palve peale, et ei või neile soovitavaid selgitusi anda, kuna ta elab teises kubermangus, kus on olemas teised seadused.

Pärast seda seadsid nad sammud öösel kodu poole, läksid koidikul üle piiri ja jõudsid päikese tõusu ajal (esmaspäeval) Kädva tallu, kus elas Koka Madise sugulane. Seal magasid nad umbes kella 8-ni ja sõid siis hommikusööki. Pärast seda sammusid nad jälle edasi ja olid teel sunnitud puhkama, sest ta kaaslasel, Koka Madisel, oli jalg haige. Seejärel läksid nad lahku, Madis läks ühe sugulase poole, tema, Tertsius, aga edasi koju. Villemi Hansu talu juures, umbes keskpäeval, tulid talle vastu talupojad, kes olid juba Mahtra mõisast tagasi pöördunud, kusjuures talupoeg Tänavaotsa Prits talle jutustas, et ta oli üks neist, kes sõjaväe vastu võitles; sealt siirdus Tertsius otsekohe mõisa ja leidis, et kõik kõrtsid, millest ta möödus, olid rahvast täis. Atla kõrtsi juures rääkis ta kõrtsmik Jaaniga, kes jutustas, et talupojad kavatsevad tagasi tulla, et ka Mahtra küla põlema panna. Jõudnud Mahtra mõisa, kohtas ta õuel aidameest, kes palus teda saata külast inimesi, et päästetud viina valvata. Selle käsu täitmiseks läks ta külasse ja siis koju.

Kui ta teada sai, et üks ametiisik oli Mahtras teda taga pärinud, läks ta omal algatusel neljapäeval, 5. juunil, vara hommikul enda õigustamiseks Atla mõisa. Seal võeti ta otsekohe valve alla.

Ta väidab inimeste ja jumala ees, et ta ei ole Mahtras toimunud rahutustest osa võtnud ei nõu ega tegudega. Vastupidi, ta on Mahtra peremehi korduvalt manitsenud sõnakuulmisele ja alandlikkusele. Kui nad nüüd seda eitavad ja teda, Tertsiust, milleski süüdistavad, siis teevad nad seda ainult selleks, et omaenda süüd vähendada. Ta loodab kindlalt, et selle asja õiglane uurimine ta süütust näitab.

Nr. 24.

27. juulil. — Juuru pastori G. Bergi seletuskiri eri-uurimiskomisjonile tema läbirääkimiste kohta talupoegadega uue talurahvaseaduse üle.

Вследствие почтенного отношения от 25 июля тек[ущего] год[а] за № 15* честь имею при сем представить императорской Специальной комиссии объяснение свое на показания махтерского волостного старшины Ганса Терциуса. Неоднократно и [с] совершенно разными лицами я имел объяснения насчет нового Положения о крестьянах, продолжавшиеся иногда весьма долго, поэтому мне решительно невозможно припомнить теперь еще каждое слово, тем более, что с того времени прошло уже несколько недель. В объяснении своем я мог привести только то, что помню наверно.** Я высказался откровенно, не скрывая ничего, не взвешивая каждого слова, и без всякого робкого мудрствования, чтобы по возможности облегчить Комиссии трудную ее задачу. Теперь же обращаюсь к Комиссии с искреннею, сердечною просьбою при производстве с крестьянами везде принимать в уважение мои отношения к прихожанам моим и вообще мое звание. Доверие ко мне крестьян теперь уже поколебалось. Если я теперь сам явился бы обвинителем собственных моих духовных детей, то и последнее доверие уничтожится. Только в этом предположении, лишь с этою уверенностью я так подробно распространился и был бы Специальной комиссии очень благодарен, если бы она при производстве дела с крестьянами вовсе не упоминала ни о моих показаниях, ни вообще обо мне лично.

Подписал пастор в Ёрдене Георгий Берг,
Пасторат Ёрден, 27 июля 1858 г.

В Специальную следственную комиссию по делу о буйствах, учиненных крестьянами на м. Махтерс.

Прежде чем объяснюсь подробнее по отдельным показаниям махтерского волостного старшины Ганса Терциуса, да будет мне дозволено представить несколько общих замечаний, которые, быть может, изъяснят все мои распоряжения по сему грустному делу и послужат к объяснению моего образа действий. По всем официальным рескриптам присутственных мест нашей губернии как на немецком, так и на чухонском языках,[92] дошедшим до меня по делу о крестьянах, цель нового Положения о крестьянах есть благосостояние сельского народонаселения и облегчение быта крестьян. В частных разговорах некоторые г.г.

* *Dokument pole avastatud.*
Документ не обнаружен.
** *Vt. allpool samas dokumendis.*
См. дальше в этом же документе.

помещики сообщили мне свое мнение, что нынешние повинности, может быть, уменьшатся [на] 20%, так что прежний 6-дневный хозяин впредь будет иметь отбывать только 5 дней. Так как теперь пасторат Ёрден собственных крестьян не имеет, так как, далее, подробности отправления барщины мне самому совершенно не известны, то при вышеозначенных обстоятельствах во мне, конечно, должно было вкорениться личное убеждение, что новое Положение о крестьянах существенно облегчит быт крестьянских хозяев, ибо в одном рескрипте на чухонском языке сказано, именно: «Вам дается ныне новое Положение с тем, чтобы состояние крестьян по возможности облегчилось. Это Положение возлагает на эстляндских помещиков значительные расходы и обязанности в вашу пользу». * Я не мог не быть уверенным, что новое Положение крестьянам нашим доставит существенные выгоды. Я и крестьянам высказывался в оном смысле и поступать иначе не мог, потому что в противном случае обличил бы во лжи официальные рескрипты. Далее, бога и людей вызываю во свидетели, что при объяснениях с волостными старшинами я поистине был в крайне затруднительном положении: я один во всем приходе против крестьян должен был заступаться за новое Положение, я один должен был отвечать на все их вопросы, а так как с самого начала они смотрели на новое Положение только с недоверчивостью, то само собою разумеется и очень понятно, что недоверие волостных старшин вскоре распространилось и на меня самого, потому что на мне лежала обязанность защищать не нравящееся им новое Положение. В разговорах своих я отсылал крестьян к их помещикам, к подлежащим присутственным местам, к самому г. гражданскому губернатору. Я это делал неоднократно, но крестьяне не соглашались. Они все ссылались на то, что в приходском суде им было объявлено, чтобы они обращались к своему пастору, и что, стало быть, они вправе требовать у меня наставления. Что же мне было делать? Мог и смел ли я отказывать крестьянам? Я, очевидно, пришел в кривое положение. По делу чисто светскому я должен был быть официальный советователь. Мое звание, долг и совесть велели мне пользоваться всем влиянием своим, чтобы успокоить крестьян. Во всякое время дня, по воскресным и будничным дням я принимал людей. За позднейшие неприличные и непристойные поступки их против меня я с душевным самоотвержением простил их во уважение того, что они умственно не развиты. Но они находились под влиянием такой непреодолимой недоверчивости и столь темного предубеждения, что ясные доводы уже не производили никакого действия. Всё даже, показалось, содействовало к тому, чтобы еще больше укрепить их в этом предубеждении. Я думаю, что сделал все, что был в си-

* *Vt. dok. nr. 2.*
См. док. № 2.

если у него на столько меньше дней?

Отвѣтъ: Это очень можетъ быть на будущее время. Кто знаетъ какъ Майдельскій баринъ уберетъ тогда свой картофель. — Въ эту минуту я именно говорилъ съ Майдельскимъ волостнымъ старшиною.

Вопросъ: тогда можетъ случиться, что помѣщикъ принужденъ нанимать за деньги работниковъ у собственныхъ своихъ хозяевъ, чтобы только окончить свои работы.

Отвѣтъ: Да, конечно, ежели недостаточно законныхъ рабочихъ дней. Въ такомъ случаѣ ему слѣдовало бы выплачивать нанятымъ имъ работникамъ изъ собственнаго кармана. Впрочемъ это дѣло самаго помѣщика, какъ ему справиться съ своими работами.

О времени, когда новое Положеніе получитъ законную силу, вовсе не говорили. Крестьяне о томъ и не спрашивали. Содержаніе нашего разговора было самое общее. Я и не могъ имъ означить опредѣленнаго срока, потому что самъ не зналъ, когда и скоро ли произведено будетъ регулированіе въ ихъ помѣстьяхъ.

Признаюсь охотно, что объясненіе это было очень недостаточное. Собственно я сказалъ ни болѣе, ни менѣе того, что уже сказано въ 127.-статьѣ.

Но могъ ли я поступить иначе? приведенная статья высказана въ самыхъ неопредѣленныхъ выраженіяхъ. Она допускаетъ самыя различныя толкованія. Причиною тому самое свойство дѣла. Нѣтъ возможности, теперь уже показать какому либо хозяину, сколько ему нужно будетъ отбывать дней на жатву ржи, на жатву ячменя, на возку навоза. Это именно предоставляется вольнымъ контрактамъ, и на отдѣльныхъ помѣстьяхъ оно можетъ принять совершенно различный видъ. Правила, имѣющаго повсемѣстную силу, тутъ не льзя было установить. Поэтому и я могъ указывать только на содержаніе 127й статьи.

Спустя нѣсколько дней послѣ перваго разговора я узналъ, что крестьяне въ деревняхъ такъ ревностно изучаютъ новое Положеніе, что переплетъ книгъ уже былъ поврежденъ. — Я далѣе узналъ, что люди пришли въ какое-то

— Лапа —

лах сделать. Нижеследующее изложение докажет, что положение мое было затруднительное, несмотря уже на все огорчения, испытанные мною во все это время.

Да будет мне позволено перейти теперь к показаниям Ганса Терциуса. Объяснюсь по ним по порядку:

Правда, что в воскресенье после Юрьева дня [93] Ганс Терциус явился ко мне еще с троими волостными старшинами, чтобы поговорить со мною о новом Положении. Крестьяне эти были весьма скромны, даже доверчивы, но к новому Положению обнаруживали какую-то недоверчивость, потому что в самом начале нашего разговора они меня спрашивали: «Правда ли вообще все это дело или не предпринято ли оно только лишь для вида?» Недоверие это заставило меня разъяснять им все выгоды нового Положения, как, напр[имер], выдел крестьянских земель[94], свобода переселения даже в другие губернии [95] и пр. Но все эти выгоды не подействовали на них. Они тотчас спросили меня, как впредь дело будет насчет барщины?

Отв.: «И барщина ваша должна быть уменьшаема».

Вопр.: «Как и каким порядком впредь отправляема будет барщина?»

Отв.: «Это сказано в 127 статье». — Тут я взял книгу и внятно прочитал им 127 статью. Потом я сказал: «По этой статье, стало быть, 6-дневный хозяин имеет отбывать 250 конных и 250 пеших дней. Я, как уже сказано выше, лично убежден был, что эта барщина ниже, чем прежняя.

Вопр.: «Что же впредь будет с прежними пешими днями нашими (Waimen-Tage) и с вспомогательною барщиною?»

Отв.: «Эти дни отменяются, коль скоро ты отбыл помещику свои законные 250 конных и 250 пеших дней».

Вопр.: «А в таком случае барин, быть может, не успеет окончить своих работ, если у него настолько менее дней?»

Отв.: «Это очень может быть на будущее время. Кто знает, как майдельский барин уберет тогда свой картофель». В эту минуту я именно говорил с майдельским волостным старшиною.

Вопр.: «Тогда может случиться, что помещик принужден нанимать за деньги работников у собственных своих хозяев, чтобы только окончить свои работы?»

Отв.: «Да, конечно, ежели недостаточно законных рабочих дней. В таком случае ему следовало бы выплачивать нанятым им работникам из собственного кармана. Впрочем, это дело самого помещика, как ему справиться с своими работами».

О времени, когда новое Положение получит законную силу, вовсе не говорили. Крестьяне о том и не спрашивали. Содержание нашего разговора было самое общее. Я и не мог им означить определенного срока, потому что сам не знал, когда и скоро ли произведено будет регулирование в их поместьях.

Признаюсь охотно, что объяснение это было очень недостаточное. Собственно, я сказал ни более, ни менее того, что уже сказано в 127 статье.

Но мог ли я поступить иначе? Приведенная статья высказана в самых неопределенных выражениях. Она допускает самые различные толкования. Причиною тому самое свойство дела. Нет возможности теперь уже показать какому-либо хозяину, сколько ему нужно будет отбывать дней на жатву ржи, на жатву ячменя, на возку навоза. Это именно предоставляется вольным контрактом, и на отдельных поместьях оно может принять совершенно различный вид. Правила, имеющего повсеместную силу, тут нельзя было установить. Поэтому и я мог указывать только на содержание 127 статьи.

Спустя несколько дней после первого разговора я узнал, что крестьяне в деревнях так ревностно изучают новое Положение, что переплет книг уже был поврежден. Я, далее, узнал, что люди пришли в какое-то волнение. Наконец, до сведения моего дошло, что махтерский волостной старшина усомнился допустить свою волость к отбыванию прежних пеших дней (Waimen-Tage). Только на положительные обещания управляющего он согласился. Все это заставило меня вразумлять людей публично в церкви насчет нового Положения. Я имел время сперва взвесить каждое слово. В первый Троицын день, 11 мая, я в заключении своей проповеди обратился к многочисленным прихожанам с следующими словами:

«Я слышал, что вы беспрестанно между собою толкуете о новом Положении и всеми силами домогаетесь тотчас же пользоваться им. Прошу вас, не делайте того, ибо подобные толки возмущают только ваши души и следствием того могут быть большие неприятности. Вы читаете только то, что сказано в 127 статье, читайте же и то, что сказано в 35 статье. Теперь все остается еще по-прежнему. Прежде поля еще измериваются, обмежевываются, распределяются участками, тогда только суд выдает и разрешает каждому, что ему следует по закону. Поэтому сложите руки, выполняйте свои работы и молитесь богу: он вам поможет, когда будет время. Теперь все остается по-прежнему».

Нарочно я сказал два раза: «теперь все остается по-прежнему». Полагаю и ныне еще, что это объявление совершенно ясно и понятно. Так говорил я уже 11 мая. Еще в моем приходе нигде не отказано было в барщине. Значит, люди доверяли мне тогда.

Тотчас после этого объявления никто ко мне не приходил. Это было даже невозможно, потому что случилось в первый Троицын день, а тотчас после чухонского богослужения должен был я говорить немецкую проповедь, следовательно, не было меня даже дома. Да и в следующий Духов день после богослужения никто ко мне не приходил. Только чрез неделю, следовательно,

18 мая тек[ущего] года после проповеди пришли ко мне 9 волостных старшин. Махтерского старшину я потом сам призвал к себе в комнату. Люди тотчас обнаружили ко мне большую недоверчивость. Они были взволнованы и вели себя, если выразиться помягче, невежливо. Прежде всего, упрекали они меня в том, зачем и я объявил им новое Положение, если оно не должно получать тотчас законную силу. Я просил их различать в Положении, что законы судебные получают силу тотчас же, а отношения поземельные будут устроены впоследствии. Крестьяне объявили это неправильным. Если Положение должно получать силу постепенно, то следовало оное и вводить постепенно. Но так как им дано все Положение, то, следовательно, для них имеет силу и все Положение, ибо они сами о том не просили. Если же Положение действительно содержит в себе две различные части, то следовало им изготовить и две отдельные книги, и им дали бы каждую книгу только тогда, когда она получит законную силу. Я представил крестьянам, что мы в нашем приходе должны соблюдать тишину более всех, потому что находимся в первом районе, и что мы будем одни из первых, у которых состоится регулирование.[96] На это отвечали крестьяне, что дело относительно размежевания в 10 лет — неправильное, потому что величайшее из поместьев в нашем приходе, т. е. Кай, даже и не начали еще размежевывать. А если уже в первом районе дело идет так медленно, то как же возможно размежевать всю губернию за 10 лет. Что это все пустые проволочки.[97]

Тогда я обратился к махтерскому волостному старшине и сказал ему в особенности, что он непременно должен терпеливо дожидаться, потому что регулирование начнется в Махтерсе уже чрез несколько недель. Чтобы успокоить его, я назначил ему еще более короткий срок и сказал, что может быть уже чрез две недели начнется у вас регулирование, ибо я узнал наверно, что Комиссия регулирования[98] уже переписывается с мызным управлением о начале регулирования. Тогда махтерский волостной старшина сослался на вестник (Amtsblatt),[99] что там сказано совершенно ясно, что все Положение получает силу с Юрьева дня и что об условном введении Положения по частям не сказано там ни одного слова, следовательно, совершенно ясно, что все Положение поступит в силу немедленно.

Наконец, правда, что в пятницу 30 мая текущего года махтерский волостной старшина пришел ко мне с некоторыми другими хозяевами. Прежде всего спросил он у меня, должен ли он идти в Габбат к г. гакенрихтеру, который потребовал его. Я отвечал утвердительно. Правда, что я обещал им свое посредничество, если они будут послушны и по-прежнему будут отправлять барщину. Говорил ли махтерский волостной старшина при этом случае также об угрозах управляющего, сверх того, о своем удалении из волости — этого решительно не помню.

Равным образом не помню, приглашал ли Ганс Терциус при

мне бывших тут 4 махтерских хозяев к отбыванию прежней барщины. Но, кажется, он в конце разговора, обращаясь к хозяевам своей волости, предложил им вопрос, намерены ли они отбывать по-прежнему возку навоза, на что они отвечали отрицательно.

Этим кончился весь разговор 30 мая текущего года. При нем присутствовал и приходский судья барон А. фон Штакельберг в Ёрдене, который в то время находился у меня в гостях. И он с своей стороны старался успокоить и вразумить крестьян. Но и его представления не в силах были уничтожить недоверчивость крестьян.

Подписал пастор в Ёрдене Георгий Берг.
Ёрден-пасторат 27 июля 1858.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/10, l. 27—41. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/10, лл. 27—41. Официальный перевод.

(Tõlge)

Lugupeetava vahekirja peale käesoleva aasta 25. juulist nr. 15 on mul au siinjuures esitada keiserlikule Spetsiaalkomisjonile oma seletus Mahtra vallatalitaja Hans Tertsiuse ülestunnistuste kohta. Mul oli korduvalt ja mitmete isikutega jutuajamisi uuest talurahvaseadusest, mis kestsid vahel väga kaua, sellepärast ei ole mul kuidagi võimalik nüüd veel iga sõna meelde tuletada, seda enam, et sellest ajast on möödunud juba mõni nädal. Oma seletuses võisin ma öelda ainult seda, mida ma kindlasti mäletan. Ma väljendusin avameelselt, midagi varjamata, iga sõna kaalutlemata ja ilma igasuguse argliku targutamiseta, et võimaluse korral kergendada komisjonil tema rasket ülesannet. Nüüd aga pöördun ma komisjoni poole siira, südamliku palvega, et talupoegade asja uurimisel võetaks kõikjal arvesse mu suhteid oma koguduseliikmetega ja üldse mu seisust. Talupoegade usaldus minu vastu on juba praegu kõigutatud; kui ma nüüd oleksin ise oma koguduseliikmete süüdistajaks, siis kaoks ka viimne usaldus. Ainult selle eeldusega, ainult selle veendumusega ma nii üksikasjaliselt seletasin ja oleksin Spetsiaalkomisjonile väga tänulik, kui talurahva asja juurdlemisel minu ülestunnistusi ega mind isiklikult üldse ei mainitaks.

(kirjutas alla) Juuru pastor Georg Berg.
Juuru pastoraat, 27. juulil 1858.

Spetsiaalsele Juurdluskomisjonile talupoegade mässu asjas Mahtra mõisas.

Enne kui ma annan üksikasjalise seletuse Mahtra vallatalitaja Hans Tertsiuse ülestunnistuste üksikute punktide kohta, lubatagu mul esitada mõningad üldised märkused, mis võib-olla kõiki minu korraldusi selle kurva sündmuse kohta ja minu teguviisi seletavad. Kõigi meie kubermangu ametiasutuste ametlike talurahva olukorra kohta käivate reskriptide, nii saksa- kui ka eestikeelsete järgi, millega mina olen saanud tutvuda, on uue talurahvaseaduse eesmärgiks külaelanike heaolu ja talupoegade olukorra kergendamine. Eraviisilistes jutuajamistes avaldasid mõned mõisahärrad mulle oma arvamust, et praegused koormised vähenevad võib-olla 20% võrra, nii et endine 6-päeva peremees peab edaspidi tegema ainult 5 päeva. Kuna Juuru pastoraadil praegu omi talupoegi ei ole ja edasise teo tegemise üksikasjad on mulle absoluutselt teadmata, siis ülaltähendatud asjaolude tõttu juurdus minus muidugi isiklik veendumus, et uus talurahvaseadus taluperemeeste olukorda oluliselt kergendab, sest ühes eestikeelses reskriptis on nimelt öeldud: «Teile antakse nüüd uus seadus, selleks et talupoegade olukorda võimalust mööda kergendada. See seadus paneb Eestimaa mõisnike peale tunduvad kulud ja kohustused teie kasuks.» Ma olin täiesti

kindel, et uus seadus annab meie talupoegadele olulist kasu. Sellest mõttest rääkisin ma ka talupoegadele, ja teisiti talitada ma ei saanud, sest vastasel korral oleksin ma paljastanud ametlikke reskripte vales. Ma kutsun jumalat ja inimesi tunnistajateks, et jutuajamistel vallatalitajatega olin ma tõesti väga raskes olukorras; kogu kihelkonnas pidin mina üksinda välja astuma talupoegade vastu uue seaduse kaitseks, mina üksinda pidin vastama nende kõigile küsimustele, et aga talupojad suhtusid algusest peale uuesse seadusesse ainult umbusklikult, siis on endastmõistetav ja väga arusaadav, et vallatalitajate umbusk nakatas varsti ka mind, sest minu kohustus oli kaitsta neile ebameeldivat uut seadust. Ma rääkisin talupoegadele, et nad pöörduksid oma mõisnike poole, vastavate ametiasutuste poole, härra tsiviilkuberneri enda poole; seda tegin ma korduvalt, kuid talupojad ei nõustunud, ikka jälle viitasid nad sellele, et kihelkonnakohtus oli neile soovitatud pöörduda oma pastori poole, ja järelikult on neil õigus minult juhendeid nõuda. Mis ma pidin tegema? Kas ma võisin ja tohtisin talupoegadele ära öelda? Ma sattusin ilmselt täbarasse olukorda. Puhtilmalikus asjas pidin olema ma ametlik nõuandja. Minu seisus, kohus ja südametunnistus käskisid mind kasutada kogu oma mõju talupoegade rahustamiseks. Igal ajal, nii pühapäevadel kui ka argipäevadel, võtsin ma inimesi vastu. Nende hilisemad sündsusetud ja näotud teod minu suhtes andsin ma neile hingelise enesesalgamisega andeks, võttes arvesse seda, et nad ei ole vaimselt arenenud, kuid nad olid sellise ületamatu umbusu ja niisuguse tumeda eelarvamuse mõju all, et selged argumendid enam mingit mõju ei avaldanud. Kõik näis isegi sellele kaasa aitavat, et nendes seda eelarvamust veelgi kinnitada. Ma arvan, et tegin kõik, mis ma iganes võisin. Alljärgnev seletus tõendab, et minu olukord oli raske, rääkimata juba kõigist muredest, mis ma kogu selle aja jooksul tundsin.

Lubatagu mul nüüd asuda Hans Tertsiuse ülestunnistuste juurde. Räägin neist järjekorras.

On tõsi, et pühapäeval pärast jüripäeva ilmus Hans Tertsius koos kolme vallatalitajaga minu juurde, et rääkida uuest seadusest. Need talupojad olid väga tagasihoidlikud, isegi usaldavad, kuid uue seaduse suhtes ilmutasid mingisugust umbusku, kuna nad kohe meie jutuajamise algul minu käest küsisid, kas kogu see asi on üldse õige või tehti seda vaid silmakirjaks. See umbusk sundis mind neile selgitama kõiki uue seaduse paremusi, nagu näiteks talumaade eraldamine, teistesse kubermangudesse rändamise vabadus ja muud. Kuid kõik need seletused paremustest ei avaldanud neile mõju. Talupojad küsisid otsekohe minu käest, kuidas on tulevikus lood teoorjusega.

Vastus: Ka teie teoorjust tuleb vähendada.

Küsimus: Kuidas ja millises korras tuleb edaspidi teoorjust teha?

Vastus: See on öeldud 127. paragrahvis. Võtsin raamatu ja lugesin neile 127. paragrahvi selgesti ette, ja ütlesin: selle paragrahvi järgi peab järelikult 6-päeva peremees tegema 250 hobuse- ja 250 jalapäeva. Mina, nagu juba eespool öeldud, olin isiklikult veendunud, et see teoorjus on väiksem kui endine.

Küsimus: Mis saab siis tulevikus meie endistest jalapäevadest (Waimentage) ja abiteost?

Vastus: Need päevad kaovad, kuivõrd sa tegid mõisnikule oma seaduslikud 250 hobuse- ja 250 jalapäeva.

Küsimus: Aga sel juhul ei jõua härra võib-olla oma töid lõpetada, kui tal on niipalju vähem päevi?

Vastus: See võib tulevikus väga võimalik olla. Kes teab, kuidas Maidla härra siis oma kartulid üles võtab — sel hetkel rääkisin ma nimelt Maidla vallatalitajaga.

Küsimus: Siis võib juhtuda, et mõisnik on sunnitud omaenda peremeestelt raha eest töötajaid palkama, et oma töid lõpetada?

Vastus: Jah, muidugi, kui seaduslikest teopäevadest ei piisa. Sel juhul peaks ta palgatud töötajaile maksma omaenda taskust. Muide, see on mõisniku enda asi, kuidas ta oma töödega toime tuleb.

Ajast, millal uus seadus seadusliku jõu omandab, üldse ei räägitud. Talupojad seda ei küsinudki. Meie jutuajamine oli kõige üldisem. Ma ei võinudki neile kindlat tähtaega öelda, sest ma ise ei teadnud, millal ja kui kiiresti nende mõisates reguleerimist teostatakse.

Tunnistan meeleldi, et see seletus ei olnud üldse küllaldane. Tegelikult ei öelnud ma neile rohkem ega vähem sellest, mis 127. paragrahvis oli juba öeldud.

Aga kas ma võisin teisiti talitada? Antud paragrahv on sõnastatud väga ebamäärastes väljendustes. Ta võimaldab väga mitmekesiseid tõlgendusi. Selle põhjuseks on asja enda laad. Ühelegi peremehele pole praegu enam võimalik näidata, kui palju ta rukkilõikuseks, odralõikuseks ja sõnnikuveoks peab päevi tegema. See jäetakse nimelt vabade lepingute hooleks ja eri mõisates võib see täiesti erineda. Reeglit, millel oleks üldine jõud, ei saadud siin kindlaks määrata. Sellepärast võisin ma ka ainult 127. paragrahvi sisule viidata.

Mõni päev pärast esimest jutuajamist sain ma teada, et talupojad õpivad külades uut seadust nii agaralt tundma, et raamatute kaaned on juba kulunud. Edasi sain ma teada, et inimesed on millegipärast rahutuks muutunud, lõpuks jõudsid minuni andmed, et Mahtra vallatalitaja on jäänud kahtlema, kas lubada oma vallal endisi jalapäevi (Waimentage) teha, ainult valitseja kindlate lubaduste peale olevat ta nõustunud. Kõik see sundis mind inimestele avalikult kirikus uue seaduse suhtes aru pähe panema. Mul oli aega esmalt iga sõna kaaluda. Esimesel nelipühal, 11. mail, pöördusin ma oma jutluse lõpul suure hulga koguduseliikmete poole järgmiste sõnadega:

«Ma kuulsin, et te vahetpidamata omavahel uut seadust arutate ja kõigest väest taotlete selle otsekohest rakendamist. Palun teid, ärge tehke seda, sest sellised arutlused häirivad ainult teie hinge ja selle tagajärjeks võivad olla suured ebameeldivused. Te loete ainult seda, mis on öeldud 127. paragrahvis, lugege aga ka seda, mis on öeldud 35. paragrahvis. Praegu jääb kõik veel vanaviisi. Enne tuleb veel põllud ära mõõta, eraldada ja kruntideks jaotada, alles siis annab ja lubab kohus igaühele seda, mis ta seaduse järgi saama peab. Sellepärast pange käed kokku, tehke oma tööd ja paluge jumalat, ta aitab teid, kui aeg kätte jõuab. Praegu jääb kõik vanaviisi.»

Ma ütlesin sihilikult kaks korda: «Praegu jääb kõik vanaviisi.» Ma arvan veel praegugi, et see ütlus on täiesti selge ja arusaadav. Nii rääkisin ma juba 11. mail. Minu koguduses ei keeldutud veel teoorjusest mitte kusagil. Tähendab, inimesed usaldasid mind.

Kohe pärast seda keegi minu juurde ei tulnud. See oli isegi võimatu, sest see toimus esimesel nelipühal, otsekohe aga pärast eestikeelset jumalateenistust pidin ma saksa keeles jutlust pidama, järelikult ei olnud ma isegi kodus. Ja ka nelipüha teisel pühal ei tulnud mitte keegi pärast jumalateenistust minu juurde. Kuid nädal aega hiljem, järelikult käesoleva aasta 18. mail, tuli pärast jutlust minu juurde 9 vallatalitajat. Mahtra vallatalitaja kutsusin ma hiljem enda juurde tuppa. Teised ilmutasid otsekohe minu suhtes suurt umbusku. Nad olid erutatud ja käitusid, tagasihoidlikult väljendudes, ebaviisakalt. Kõigepealt heitsid nad mulle ette seda, miks mina neile uut seadust kuulutasin, kui see otsekohe jõusse ei või astuda. Ma palusin neid seadustes vahet teha, et kohtuseadused astuvad jõusse otsekohe, maasuhted aga korraldatakse hiljem. Talupojad teatasid, et see pole õige. Kui seadus peab jõusse astuma järk-järgult, siis tuleks seda ka välja anda järk-järgult. Kuna aga neile on antud kogu seadus, siis on järelikult ka kogu seadus maksev, sest nad ise on seda nii palunud. Kui aga seadus tõepoolest sisaldab endas kaks eri osa, siis oleks vaja olnud teha ka kaks eri raamatut ja neile oleks kumbki raamat kätte antud alles siis, kui see omandab seadusliku jõu. Ma ütlesin talupoegadele, et meie oma kihelkonnas peame kõige rohkem rahu säilitama, kuna asume esimeses piirkonnas, ja et me oleme üks esimesi, kus hakatakse reguleerimist teostama. Seepeale vastasid talupojad, et see, nagu toimuks eraldamine 10 aasta jooksul, ei olevat õige, sest meie kihelkonna suurim mõis, s. o. Kaiu, ei ole eraldamist veel isegi alustanud. Kui aga juba esimeses piirkonnas asi nii aeglaselt liigub, kuidas siis on võimalik teostada eraldamist 10 aasta jooksul kogu kubermangus. See kõik olevat vaid tühine viivitamine.

Siis pöördusin ma Mahtra vallatalitaja poole ja ütlesin talle, et ta peab tingimata kannatlikult ootama, sest reguleerimine algab Mahtras juba mõne nädala pärast. Tema rahustuseks määrasin ma talle veelgi lühema tähtaja, öeldes, et võib-olla juba kahe nädala pärast algab teil reguleerimine, sest ma sain kindlasti teada, et Reguleerimiskomisjon on reguleerimise alustamise pärast mõisavalitsusega juba kirjavahetuses. Siis viitas Mahtra vallatalitaja «Maa Walla Kuulutajale» (Amtsblatt), et seal on täiesti selgesti öeldud, et kogu seadus astub jõusse jüripäevast alates, ja et seaduse tinglikust rakendamisest osade kaupa pole seal ainsatki sõna öeldud; järelikult on täiesti selge, et kogu seadus astub jõusse viivitamatult.

On tõsi ka see, et reedel, käesoleva aasta 30. mail tuli Mahtra vallatalitaja koos mõne teise peremehega minu juurde. Kõigepealt küsis ta minu käest, kas ta peab minema Habajasse härra haagikohtuniku juurde, kes teda oli välja kutsunud. Ma vastasin jaatavalt. On tõsi, et ma lubasin neile oma vahendust, kui nad on sõnakuulelikud ja teevad teoorjust vanaviisi. Kas Mahtra vallatalitaja sealjuures rääkis ka valitseja ähvardustest, peale selle veel oma lahkumisest vallast, seda ma absoluutselt ei mäleta.

Samuti ei mäleta ma, kas Hans Tertsius kutsus minu juuresolekul sealviibivat 4 Mahtra peremeest endist teoorjust tegema. Kuid näib, et jutuajamise lõpul, pöördudes oma valla peremeeste poole, esitas ta neile küsimuse, kas nad kavatsevad vanaviisi sõnnikuveopäevi teha, mille peale need vastasid eitavalt.

Sellega lõppes kogu jutuajamine käesoleva aasta 30. mail. Sealjuures viibis ka Juuru kihelkonnakohtunik parun A.von Stackelberg, kes sel ajal minu pool külas oli. Ka tema püüdis omalt poolt talupoegi rahustada ja neile aru pähe panna. Kuid temagi sõnad ei olnud suutelised talupoegade umbusku hävitama.

(kirjutas alla) Juuru pastor Georg Berg.

Juuru pastoraat, 27. juulil 1858.

2

TALUPOEGADE KOOSOLEKUD 30. MAIL—1. JUUNIL. NAABERVALDADE TALUPOEGADE APPIKUTSUMINE ÜHISEKS VASTUPANUKS KARISTUSSALGALE.

Nr. 25—26.

MAHTRA TALUPOEGADE KOOSOLEK 30. MAI HOMMIKUL.

Nr. 25.

30. juulil. — Mahtra taluperemehe Oti Jüri Rosenmäe seletustest sealsete talupoegade kokkutulekul vastu võetud otsusest mitte täita haagikohtuniku käsku Habajasse (Habbat) ilmumise kohta.

...Вопр. 933. Был ли ты в пятницу, 30 мая, поутру у волостного старшины и с каким намерением ты пошел туда?

Отв. Я пошел наравне с прочими, потребованными к тому же дню в Габбат, хозяевами к волостному старшине, чтобы оттуда вместе отправиться к гакенрихтеру.

Вопр. 934. По какому случаю ты не исполнил сего намерения?

Отв. [До] прибытия моего какая-то габбатская девка, как мне сообщил Терциус, рассказала собравшимся, что в Габбате люди наказаны жестоким образом, и советовала, чтобы мы без помощи и подкрепления не пошли в Габбат. * Боясь такого же наказания, мы решились не отправляться в Габбат.

Вопр. 935. Ганс Терциус утвердил ли [вас] в сей решимости, или как он со своей стороны поступал по случаю сего решения?

Отв. Ганс Терциус [к] каждому из собравшихся отдельно обратился с вопросом, намерен он отправлять барщину или нет. Все отказались. Потом Терциус взял в руки Положение и объявил свое мнение, что в книге не упоминается о барщине и что мы вправе. Впрочем, он под предлогом, что ему нужно отлучиться по делам, объявил, что и он к гакенрихтеру не пойдет. Если бы Ганс Терциус тогда пошел к гакенрихтеру, то бы мы все с ним пошли.

Вопр. 936. Ганс Терциус при этом случае употребил ли слово «бой» (sõdda)** [100] и в какой именно связи?

Отв. Относительно совершившегося в Габбате наказания он сказал, что если уже теперь солдаты вмешиваются в наши дела и начинают бить, что тогда выйдет из этого, как не бой? ..

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 150—151. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, лл. 150—151. Официальный перевод.

(Tõlge)

Küsimus 933. Kas sa olid reedel, 30. mai hommikul vallatalitaja juures ja missuguse kavatsusega sa sinna läksid?

Vastus. Ma läksin, samuti nagu teised samaks päevaks Habajasse kutsutud peremehed vallatalitaja juurde, et sealt üheskoos haagikohtuniku juurde minna.

Küsimus 934. Mis puhul sa seda kavatsust ei täitnud?

Vastus. Enne kui ma kohale jõudsin, rääkis, nagu Tertsius mulle teatas, mingisugune Habaja tüdruk, et Habajas on inimesi julmalt karistatud, ja andis nõu, et me ilma toetuse ja abijõududeta Habajasse ei läheks. Kartes samasugust karistamist, otsustasime Habajasse mitte minna.

Küsimus 935. Kas Hans Tertsius kinnitas teid selles otsuses või kuidas ta omalt poolt selle otsuse puhul talitas?

Vastus: Hans Tertsius küsis igalt kokkutulnult üksikult, kas ta kavatseb teoorjust teha või ei. Kõik keeldusid. Siis võttis Tertsius seaduse kätte ja avaldas oma arvamust, et raamatus teoorjusest ei räägita ja et meil on õigus. Muide, ettekäändel, et ta peab asjaõienduste pärast ära olema, teatas ta, et ka tema haagikohtuniku juurde ei lähe. Kui Hans Tertsius oleks tollal haagikohtuniku juurde läinud, siis oleksime kõik temaga kaasa läinud.

Küsimus 936. Kas Hans Tertsius kasutas sel juhul sõna «lahing» (sõdda) ja nimelt millega ühenduses?

Vastus. Habajas toimunud karistamise suhtes ütles ta, et kui juba nüüd soldatid end meie asjadesse vahele segavad ja peksma hakkavad, mis siis sellest muud välja tuleb kui mitte lahing?

---

* *Vt. järgmine dokument.*
См. следующий документ.
** *Точный перевод — война.*

Nr. 26.

7. juunil. — Tüdruku M. Ermese seletused otsuse vastuvõtmisest Mahtra talupoegade koosolekul 30. mail osutada vastupanu karistussalgale.

Оного же числа явилась вызванная к допросу к сегодняшнему числу работница из м. Хаббат Мина, дочь Тенно Эрмес, которая после убедительного увещания сказать правду, по-видимому с откровенностью и без утайки показала следующее:

В пятницу, 30 мая она хотела отправиться к своей тетке, жене махтерского хозяина Бертла Тенниса, для получения у ней льняного семени на обсев полевого участка, данного ей хозяином в дополнение к получаемой плате. В это время[101] прошли мимо дома хозяина ее двое людей, наказанных на м. Хаббат, и шесть таковых же, наказанных на м. Ней-Гарм. *[102] Сии наказанные люди плакали очень и, раздевшись, показывали проходящим избитые свои спины, говоря: «О боже, если бы на м. Махтерс полетела ворона и уведомила махтерских крестьян, что они будут наказаны, чтобы они могли искать себе помощи, ибо махтерские крестьяне уже два раза явно отказывали г. гакенрихтеру в повиновении». Когда она, Мина Эрмес, прибыла в Махтерскую деревню, на дворе волостного старшины Ганса было многочисленное шумное собрание. Застреленный впоследствии хозяин Адра Михель первый ее заметил и спросил: «Что нового на их стороне?» На это она рассказывала ему в точности встречу ее с наказанными людьми.

После сего махтерские крестьяне крикнули: «Мы более не можем вынести, мы ищем себе помощи и если добром нельзя помочь, то воспротивимся и начнем войну!» (Meie ei wöi ennam, meie otsime abbi, ja kui hea ei aita, siis hakkame wasta ja södda piddama!»). Она же после сего отправилась к тетке своей Марри и, поев там, возвратилась домой с полученным льняным семенем.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/2, l. 27. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/2, л. 27. Официальный перевод.

(Tõlge)

Samal kuupäeval ilmus tänaseks ülekuulamisele kutsutud Habaja mõisa tüdruk Miina, Tõnu Ermesi tütar, kes pärast veenvat manitsemist rääkida tõtt tunnistas nähtavasti avameelselt ja midagi varjamata järgmist:

Reedel, 30. mail, tahtis ta oma tädi, Mahtra peremehe Pertle Tõnise naise juurde minna, et saada ta käest linaseemet selle põllulapi täiskülvamiseks, mille

---

* *Originaalis kirjutusviga* } *Альт-Гарм.*
В подлиннике описка }

хозяйкъ Адра Михель первый ее замѣтилъ и спросилъ: что новаго на ихъ сторонѣ? На это она разсказывала ему въ точности встрѣчу ея съ наказанными людьми. Послѣ сего Махтерскіе крестьяне крикнули мы болѣе не можемъ вынести, мы ищемъ помощи себѣ, и если добромъ нельзя помочь, то воспротивимся и начнемъ войну! (Meie ei wöi ennam, meie otsime abbi, ja kui hea ei aita, siis hakkame wasta ja sõdda piddama.) Она же послѣ сего отправилась къ теткѣ своей Марри, и побывъ тамъ возвратилась домой съ полученнымъ льянымъ сѣменемъ.

(вышла изъ присутствія)

Онаго же числа относительно Волостнаго Старшины Ганса Терціуса допрашиваемъ былъ вызванный къ сему числу управитель м. Махтерсъ Розенбергъ, который показалъ слѣдующее.

По его мнѣнію онъ Терціусъ былъ главнымъ зачинщикомъ всего происходившаго на м. Махтерсъ. Уже до поѣздки въ Лифляндію онъ далъ крестьянамъ совѣтъ, не отправлять болѣе вспомогательной барщины. Въ присутствіи его Розенберга и нѣсколькихъ хозяевъ онъ Терціусъ выразился, что совершенно несправедливо отправлять прежнюю барщину. И ему Розенбергу онъ сказалъ прямо, что не станетъ отправлять болѣе вспомогательной барщины (ei minna ei tulle wäl ja), каковой по сіе время онъ не отправлялъ. Далѣе онъ оказалъ

~~неповиновеніе~~

peremees talle saadava tasu lisaks oli andnud. Sel ajal möödusid ta peremehe majast kaks meest, keda oli karistatud Habaja mõisas, ja 6 meest, keda oli karistatud Harmi mõisas. Need karistatud mehed nutsid väga ja, võtnud riided seljast, näitasid möödujaile oma pekstud selga, öeldes: «Oh jumal, kui lendaks Mahtra mõisa vares ja teataks Mahtra talupoegadele, et neid karistatakse, et nad saaksid endale abi otsida, sest Mahtra talupojad keeldusid juba kaks korda avalikult härra haagikohtuniku sõna kuulmast.» Kui tema, Miina Ermes, Mahtra külasse jõudis, oli vallatalitaja Hansu õuel rohkearvuline kärarikas koosolek. Peremees Adra Mihkel, kes hiljem maha lasti, nägi teda esimesena ja küsis, mis uudist nende pool on. Seepeale jutustas ta Adra Mihklile täpselt oma kohtumisest karistatutega.

Pärast seda hüüdsid Mahtra talupojad: «Me ei suuda enam välja kannatada, me otsime endale abi, ja kui heaga ei saa aidata, siis hakkame vastu ja alustame sõda! (Meie ei või ennam, meie otsime abbi, ja kui hea ei aita, siis hakkame wasta ja sõdda piddama). Tema aga läks seejärel oma tädi Mari juurde, sõi seal ja pöördus siis saadud linaseemnega tagasi.

(Lahkus ametiasutusest).

Nr. 27.

30. mail — Lõuna-Harju haagikohtuniku asetäitja J. v. Hagemeistri raport Eestimaa kubernerile karistussalga saatmisest Mahtra mõisasse.

In betreff des Gutes Machters habe ich Ew. Exzellenz hiermit zu berichten die Ehre, die dasigen Bauerwirte waren zu heute 9 Uhr hierher* beschieden. Da sie den Hilfsgehorch nicht geleistet hatten, sollte ihnen das Gesetzliche in dieser Hinsicht mitgeteilt, die Gemeindepolizei abgesetzt und neue an ihrer Stelle ernannt und sie zu ihrer Pflicht zurückgeführt werden. Da sie jedoch nicht hierselbst erschienen sind, so wird eine halbe Kompanie nach Machters gehen und morgen die Leute zum Gehorsam zurückgeführt werden.

J. von Hagemeister
Stellvertretender Hakenrichter in Süd-Harrien.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 56. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 56. Подлинник.

(Tõlge)

Mahtra mõisa kohta on mul käesolevaga au Teie Ekstsellentsile teatada, et sealsed taluperemehed täna kella 9-ks siia kutsuti. Et nad abiteo tegemata jätsid, tuli neile seaduslikud korraldused selles suhtes teatavaks teha, vallapolitseinikud ametist tagandada, nende asemele uued ametisse määrata ja neid jälle oma kohuseid täitma panna. Et nad aga siia ei tulnud, läheb pool roodu Mahtrasse ja homme pannakse inimesed jälle sõna kuulma.

J. von Hagemeister,
Lõuna-Harju haagikohtuniku asetäitja.

* *Habajale.*
В Хабая.

29. juulil. — Mahtra taluperemehe Adra Hindrik Adra seletustest vallatalitajate koosoleku kohta 30. mail.

...Вопр. 825. На оной сходке* вместе с тем было ли решено созвать всех волостных старшин всего прихода?

Отв. Да, по совету Ганса Терциуса.

Вопр. 826. Где и для какой цели должна была произойти эта сходка, и чрез кого созваны были волостные старшины?

Отв. Через Аддра Михеля, Яго Гиндрика и Адо Андрея по побуждению Ганса Терциуса волостные старшины прихода позваны были в Ёрденскую корчму близ церкви с тем, чтобы вместе пойти к г. пастору и просить у него объяснения о том, каким из сделанных, противоречащих себе предписаний относительно отправления барщины должно следовать.

Вопр. 827. Когда была эта сходка, и кто явился к ней?

Отв. Около полудня в означенную корчму явилось множество людей, которых я не знал всех. Волостные старшины из Майделя, Аттеля, Пирка и Ёрдена были там, равно и помощник геркюльского волостного старшины, далее, один пиркский крестьянин, именем Маэ Юган. Из них вскоре ушли: пиркский волостной старшина, недовольный тем, что Терциус позвал его, не имея на то права, и ёрденский, который объявил, что он относительно этой барщины совершенно согласился с своим помещиком.

Вопр. 828. Терциус угостил ли собравшихся вином** и для какой цели?

Отв. Да, чтобы успокоить их, потому что они недовольны были тем, что он их велел созвать.

Вопр. 829. О чем говорили на этой сходке?

Отв. Ганс Терциус представлял присутствующим, что в Габбате люди жестоко были наказаны солдатами, что махтерским крестьянам и, быть может, и крестьянам других поместий предстоит такое же наказание, что солдаты уже идут в Махтерс, чтобы наказать тамошних крестьян, несмотря на то, что они выполнили все повинности, и, наконец, просил присутствовавших о помощи (abbi.) [103].

Вопр. 830. В каком смысле употреблено слово «помощь»? Разве она была испрошена для употребления силы?

Отв. О помощи для употребления силы или для другой противозаконной цели вовсе не говорили. Целью сей сходки было совещание. Посторонние волостные старшины прошены были

---

* *Vt. dok. nr. 25 ja 26.*
См. док. № 25 и 26.

** *Saksakeelses tekstis* Branntwein, *s. t. viin.*
В немецком тексте Branntwein, *т. е. водка.*

помогать нам своим советом и вообще подкрепить просьбу нашу у г. пастора.[104]

Вопр. 831. Кто из собравшихся потом отправился к г. пастору, и что там случилось?

Отв. Человек десять из присутствовавших людей удалились, недовольные тем, что Терциус их велел позвать к корчме, не имея на то права. Прочие, а именно Ганс Терциус, Рейно Ян, Маэ Даниель, Арро Сеппа Даниель и я, равно и майдельский и аттельский волостные старшины и помощник последнего, отправились к пастору, чтобы попросить его исходатайствовать в нашу пользу уменьшение повинностей. Г. пастор ответил нам, что в этом деле действовать не может. Просьбу нашу, вступиться за освобождение нас от наказания, г. пастор готов был исполнить, но только с тем условием, чтобы мы ему обещались отправлять барщину по-прежнему, в каком случае он хотел печься о том, чтобы солдаты удалились от Махтерса. Считая барщину слишком для нас тягостною, мы на это предложение не согласились. При этом случае я в первый раз слышал слово «бой» (sõdda) * из уст майдельского волостного старшины, который объявил, что дела дошли до того, что должно ожидать боя (sõdda). Я думаю, что и Терциус тогда сделал подобное замечание.

Вопр. 832. При этом случае была ли речь также о русском экземпляре нового Положения?

Отв. Да, только я не помню по какому поводу.

Вопр. 833. Ганс Терциус вам советовал ли тогда отправлять возку навоза?

Отв. Да, он это сделал.

Вопр. 834. Куда вы пошли после этого свидания с пастором?

Отв. Ганс Терциус пошел в Аттель, мы же прочие домой...

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 130—132. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, лл. 130—132. Официальный перевод.

(Tõlge)

Küsimus 825. Kas sellel koosolekul otsustati ühtlasi kokku kutsuda kogu kihelkonna kõiki vallatalitajaid?

Vastus. Jah, Hans Tertsiuse nõuandel.

Küsimus 826. Kus ja missugusel eesmärgil pidi see koosolek toimuma ja kelle kaudu vallatalitajad kokku kutsuti?

Vastus. Adra Mihkel, Jaago Hindrik ja Ado Andrei kutsusid Hans Tertsiuse õhutusel kihelkonna vallatalitajad Juuru kiriku lähedal asuvasse kõrtsi, et üheskoos härra pastori juurde minna ja selle kohta selgitust paluda, missuguseid teo tegemist puudutavaist üksteisele vasturääkivaist ettekirjutustest õieti tuleb täita.

---

* *Sõda — война (по-эст.).*

Küsimus 827. Millal see koosolek oli ja kes sinna tulid?

Vastus. Umbes keskpäeval ilmus kõrtsi palju inimesi, kellest ma kõiki ei tundnud. Seal olid Maidla, Atla, Pirgu ja Juuru vallatalitajad, samuti ka Härgla vallatalitaja abi ja üks Pirgu talupoeg, kelle nimi oli Mäe Juhan. Neist lahkusid peatselt: Pirgu vallatalitaja, kes ei olnud rahul sellega, et teda oli kutsunud Tertsius, kellel ei olnud selleks õigust, ja Juuru vallatalitaja, kes teatas, et ta on selle teoorjuse suhtes oma mõisnikuga täiesti päri.

Küsimus 828. Kas Tertsius kostitas kokkutulnuid viinaga ja mis eesmärgil?

Vastus. Jah, et neid rahustada, sest nad ei olnud sellega rahul, et Tertsius neid kutsus.

Küsimus 829. Millest sellel koosolekul räägiti?

Vastus. Hans Tertsius ütles kohalviibijaile, et Habajas on soldatid inimesi julmalt karistanud, ja et Mahtra talupoegi, võib-olla ka teiste mõisate talupoegi, ootab samasugune karistamine, et soldatid tulevat juba Mahtrasse sealsete talupoegade karistamiseks, vaatamata sellele, et nemad kõik koormised on täitnud, ja palus lõpuks kohalviibijailt abi (abbi).

Küsimus 830. Mis mõttes on kasutatud sõna «abi»? Kas see oli palutud jõu rakendamiseks?

Vastus. Abist jõu rakendamiseks või muuks seadusevastaseks eesmärgiks üldse ei räägitud. Selle koosoleku eesmärgiks oli nõupidamine. Võõrad vallatalitajad olid palutud meid abistama nõuandega ja üldse toetama meie palvet härra pastori juures.

Küsimus 831. Kes kokkutulnutest läks hiljem härra pastori juurde ja mis seal juhtus?

Vastus. Kohalviibijaist lahkus kümmekond, pahandades selle pärast, et Tertsius neid kõrtsi oli lasknud kutsuda, omamata selleks õigust. Teised, nimelt Hans Tertsius, Reinu Jaan, Mäe Daniel, Arusepa Daniel ja mina, samuti Maidla ja Atla vallatalitajad ja viimase abi, läksime pastori juurde, et paluda teda taotleda meie kasuks koormiste vähendamist. Härra pastor vastas meile, et ta selles asjas ei saa midagi ette võtta. Meie palvet — kosta meie eest karistamisest vabastamiseks — oli härra pastor valmis täitma, aga ainult tingimusel, kui me lubame talle vanaviisi teoorjust teha, sel juhul tahtis ta selle eest hoolitseda, et soldatid Mahtrast lahkuksid. Pidades teoorjust endale liiga rõhuvaks koormuseks, ei nõustunud me selle ettepanekuga. Sealjuures kuulsin ma esmakordselt sõna «lahing» (sõda) Maidla vallatalitaja suust, kes teatas, et asjad on niikaugele jõudnud, et tuleb lahingut (sõda) oodata. Ma arvan, et ka Tertsius siis taolise märkuse tegi.

Küsimus 832. Kas selle juures oli juttu ka uue seaduse venekeelsest eksemplarist?

Vastus: Jah, kuid ma ei mäleta, mille puhul.

Küsimus 833. Kas Hans Tertsius andis teile siis nõu minna sõnnikut vedama?

Vastus. Jah, seda ta tegi.

Küsimus. 834. Kuhu te läksite pärast seda kohtumist pastoriga?

Vastus. Hans Tertsius läks Atlasse, meie, ülejäänud, aga koju.

15. juuli. — Pärnu sillakohtu protokollist tunnistajate ülekuulamise kohta seoses Mahtra valla talitaja H. Tertsiuse ja Atla valla talitaja abi M. Veimeri üleskutsega Käru valla talupoegadele aidata Juuru kihelkonna talupoegi nende võitluses sõjaväekomando vastu.

... * 2. Мызный корчмарь Ганс Рингельберг, 32 года от роду, лютеранского исповедания, приобщался святых тайн в последний раз в минувшем году, показал:

В одну субботу сего лета,[105] в 8 или 9 часов утра, два эстляндских крестьянина пришли в Керроскую мызную корчму и требовали водки. На вопрос его, куда они отправляются, они отвечали: к русскому священнику. Немного спустя младший из них[106] спросил его, вышло ли здесь, в Лифляндии, также новое Положение о крестьянах, что он, показатель, отрицал. Затем сей крестьянин показал ему изданное в Эстляндии крестьянское Положение и прочел ему некоторые места из оного, чего он, показатель, однако ж, хорошенько не понял, а потому и сказал им, что он не сведущ в законах. Но люди эти спросили его, какой в Лифляндии существует порядок относительно возки навоза и отправляются ли также для этого рабочие дни, и он утвердительно отвечал на этот вопрос, равно он на дальнейшие их вопросы им отвечал, что за работника с лошадью зачитается только конный день. Это они поняли и им стало ясным, что неправильно действовали, отказавшись от отбывания дней для возки навоза, считавши работника с лошадью за два дня, конный и пеший. Он, показатель, советовал им не обратиться к русскому священнику, а к председателю мирского суда. О намерении сопротивляться люди сии ничего не говорили, но они упомянули, что в волости своей они предложили не идти на мызу до их возвращения. Когда люди сии возвратились от Михеля Ранда вместе с ним, они опять требовали водки, и пока Михель находился в комнате его, показателя, они ушли, а после того он их не видал, равно и не приметил, как они ушли. Более ему об этом деле ничего не известно.

(Вышел).

3. Кистер Керроской лютеранской филиальной церкви Иоганн Петерсон, 57 лет от роду, лютеранского исповедания, в прошедшем году приобщался святых тайн, показал, что в одну субботу до Иванова дня с. г. пришли к нему на дом два незнакомые ему эстляндские крестьянина — это было вечером — и просили у него ночлега, и когда он спросил их, зачем они не хотят ноче-

---

* *On välja jäetud Käru vallakohtu eesistuja M. Randi tunnistus, mis sisuliselt kordab H. Ringelbergi oma.*

Опущены показания председателя Керроского мирского суда М. Ранда, аналогичные показаниям Г. Рингельберга.

ушедши, и онъ послѣ того уже болѣе ихъ не видалъ, и о нихъ кромѣ вышесказаннаго болѣе ничего не знаетъ.

(: Вышелъ :)

4.) Корчмарь корчмы у капелицы Теннисъ Кауманнъ, 35. лѣтъ отъ роду, Лютеранскаго вѣроисподѣданія, въ минувшемъ году пріобщался Святыхъ Таинъ, показалъ: вечеромъ въ одно воскресеніе онъ замѣтилъ въ оной корчмѣ двухъ Эстляндскихъ крестьянъ (: тѣхъ же самыхъ кои наканунѣ были у Михеля Ранда и въ мызной корчмѣ :) они тамъ ужинали, а кромѣ ихъ въ корчмѣ находились еще и многіе другіе люди. Разговоръ между прочимъ и касался до солдатъ, и онъ спросилъ у Эстляндскихъ крестьянъ, не началась ли опять война въ Нейенгофѣ, какъ много лѣтъ тому назадъ, на что одинъ изъ нихъ отвѣчалъ ему, у насъ теперь на каждой мызѣ война и идите намъ на помощь, когда мы васъ извѣстимъ. Онъ, показатель, однакожъ на это возразилъ, что онъ ни за что не станетъ въ этомъ участвовать и погубить тѣло и душу.

вать в корчме, они ответили, что им там слишком беспокойно. По получении от него позволения оставаться у него на ночь, они рассказали ему, что в их стране горькая жизнь (kibbe ello). Они имели при себе завязанную в платке книгу и говорили, что это их новое Положение. Он, показатель, книги этой не читал и не имел охоты ознакомиться с нею, так как он не знает многого о законах. Прежде чем ложились спать крестьяне эти сказали, что они на другое утро хотят идти в православную церковь и что они крестьянские судьи. Поутру, когда он встал, крестьяне эти были уже ушедши, и он после того уже более их не видал и о них, кроме вышесказанного, более ничего не знает.

(Вышел).

4. Корчмарь корчмы у капелицы Теннис Кауманн, 35 лет от роду, лютеранского вероисповедания, в минувшем году приобщался святых тайн, показал:

Вечером в одно воскресенье он заметил в оной корчме двух эстляндских крестьян (тех же самых, кои накануне были у Михеля Ранда и в мызной корчме), они там ужинали, а, кроме их, в корчме находились еще и многие другие люди. Разговор, между прочим, и касался до солдат, и он спросил у эстляндских крестьян, не началась ли опять война в Нейенгофе,[107] как много лет тому назад, на что один из них отвечал ему: «У нас теперь на каждой мызе война, и идите нам на помощь, когда мы вас известим». Он, показатель, однако ж, на это возразил, что он ни за что не станет в этом участвовать и погубить тело и душу. Скоро засим оба эстляндских крестьянина исчезли из корчмы, и он может удостоверить, что означенные слова эстляндских крестьян не возбудили никакого участия между находившимися в то время в корчме людьми.[108] Более он не мог показать об этом деле, и поэтому допрос был окончен.

Подписал орднунгсрихтер Ф. фон Герсдорфф.
С подлинным верно: нотариус Аменде.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/10, l. 17—25. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/10, лл. 17—25. Официальный перевод.

(Tõlge)

2. Mõisa kõrtsmik Hans Ringelberg, 32 aastat vana, luteri usku, viimast korda käis armulaual mõõdunud aastal, tunnistas järgmist: Käesoleval suvel ühel laupäeval kell 8 või 9 hommikul tulid kaks Eestimaa talupoega Käru mõisa kõrtsi ja nõudsid viina; tema küsimusele, kuhu nad lähevad, vastasid talupojad — vene preestri juurde. Neist noorem küsis tema käest veidi hiljem, kas Liivimaal on ka uus talurahvaseadus ilmunud; tema, tunnistaja, vastas sellele eitavalt. Seejärel näitas seesama talupoeg talle Eestimaal väljaantud talurahvaseadust ja luges sellest mõned kohad ette, millest tema, tunnistaja, aga hästi aru ei saanud ja seepärast neile ütles, et ta ei ole seadusetundja. Need talu-

pojad küsisid ta käest, missugune kord valitseb Liivimaal sõnnikuveol ja kas selleks ka teopäevi tehakse; tema vastas sellele küsimusele jaatavalt, nende järgnevatele küsimustele vastas ta, et teolise ja hobuse eest arvestatakse ainult hobusepäev. Seda nad mõistsid ja neile sai selgeks, et nad on valesti toiminud, keeldudes sõnnikuveo päevade tegemisest ning pidades teolist koos hobusega kaheks päevaks, hobuse- ja jalapäevaks. Tema, tunnistaja, andis neile nõu mitte pöörduda vene preestri poole, vaid vallakohtu esimehe poole. Kavatsusest vastu hakata ei rääkinud need mehed mitte midagi, kuid nad mainisid, et oma vallas olid nad ette pannud mõisa mitte enne minna, kuni nad tagasi jõuavad. Kui need mehed jõudsid Mihkel Ranna juurest tollega koos tagasi, nõudsid nad jälle viina, ja sel ajal, kui Mihkel viibis tema, tunnistaja, toas, läksid talupojad minema, pärast seda aga ei ole ta neid näinud, samuti ei märganud ta, kuidas nad ära läksid. Sellest asjast ei tea ta rohkem mitte midagi.

(Lahkus).

3. Käru luteri usu kiriku köster Johann Peterson, 57 aastat vana, luteri usku, käis armulaual möödunud aastal, tunnistas, et käesoleval aastal ühel laupäeval enne jaanipäeva tulid õhtul tema juurde kaks talle tundmatut Eestimaa talupoega ja palusid talt ulualust; kui ta neilt küsis, miks nad kõrtsis ei taha ööbida, vastasid nad, et seal on liiga rahutu. Saanud talt loa tema juurde ööseks jääda, jutustasid nad talle, et nende maal on kibe elu (kibbe ello). Neil oli kaasas rätiku sisse mähitud raamat ja nad ütlesid, et see on nende uus seadus. Tema, tunnistaja, ei ole lugenud seda raamatut ega tahtnud sellega tutvuda, sest tal polevat seadustest palju aimu. Enne magama heitmist ütlesid talupojad, et nad tahavad järgmisel hommikul õigeusu kirikusse minna ja et nad on talurahvakohtunikud. Hommikul, kui ta üles ärkas, olid talupojad juba ära läinud, ja pärast seda pole ta neid enam näinud ega tea neist peale ülalõeldu midagi.

(Lahkus).

4. Kabelikõrtsi kõrtsmik Tõnis Kaumann, 35 aastat vana, luteri usku, käis armulaual möödunud aastal, tunnistas järgmist: Ühel pühapäeva õhtul märkas ta selles kõrtsis kaht Eestimaa talupoega (needsamad, kes eelmisel päeval olid Mihkel Ranna juures ja mõisakõrtsis), nad sõid seal õhtusööki, peale nende oli kõrtsis ka veel palju teisi inimesi. Juttu oli ka muuseas soldatitest, ja ta küsis Eestimaa talupoegadelt, kas Uuemõisas ei alanud jälle sõda, nagu see oli palju aastaid tagasi, mispeale üks neist talle vastas, et meil on nüüd igas mõisas sõda ja tulge meile appi, kui me teile teatame. Tema, tunnistaja, aga väitis selle peale, et ta mingi hinna eest ei hakka sellest osa võtma, nii keha kui ka hinge hukutama. Varsti pärast seda kadusid mõlemad Eestimaa talupojad kõrtsist ja ta võib tõendada, et Eestimaa talupoegade sõnad ei äratanud mingit poolehoidu kõrtsis tol ajal viibinud inimeste hulgas. Selle asja kohta tal enam midagi tunnistada ei olnud ja sellepärast lõpetati ülekuulamine.

Sillakohtunik F. von Gersdorff.
(allkiri)

Ärakiri õige: notar Amende.

29. juulil. — Mahtra taluperemehe Reino Jaan Matsi seletustest mahtralaste koosolekust 1. juunil ja naabervaldade talupoegade appikutsumisest karistussalgale vastupanemiseks.

... Вопр. 887. Что случилось в воскресенье поутру?

Отв. У двора Тоома собрались несколько хозяев и говорили о нынешнем их положении, что им предстоит тяжкое наказание. Тогда-то решено было искать посторонней помощи.

Вопр. 888. Кто участвовал в сем собрании?

Отв. Помню, что видел там Отти Юрри, Тома Югана, Адо Андрея, Мяэ Даниеля и Арро Даниеля.

Вопр. 889. К чему же должна была послужить посторонняя помощь?

Отв. Чтобы отклонить от нас жестокое наказание.

Вопр. 890. Откуда и кем испрошена была эта помощь?

Отв. Из соседних волостей, а именно из Кая чрез Отти Юрри, Тома Югана и Норе Тенно Анса, из Ней-Гарма чрез Мяэ Даниеля и Арро Даниеля Шмидеберга, равно и чрез Адо Андрея, далее, для этой же цели Яго Гиндрек и Пертла Придик пошли в Ёрден в церковь.

Вопр. 891. Кто созвал оную сходку в воскресенье и распорядился отправлением нарочных?

Отв. Люди добровольно собрались и без чьего-либо совета согласились искать помощь означенным образом.

Вопр. 892. Приглашение это на помощь сделано ли было для того, чтобы выгнать из Махтерса солдат?

Отв. Нет, только для отвращения несправедливого наказания.

Вопр. 893. Люди были приглашены прийти в Махтерс с оружиями и явились ли они в понедельник вооруженные?

Отв. Ни то, ни другое, впоследствии, после прибытия своего, люди вооружились кольями, найденными ими на мызе; железного оружия я не замечал...

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 140—141. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, лл. 140—141. Официальный перевод.

(Tõlge)

Küsimus 887. Mis juhtus pühapäeva hommikul?

Vastus. Tooma talu juurde tulid kokku mitu peremeest ja rääkisid nende praegusest olukorrast, et neil raske karistus ees seisab. Siis otsustatigi väljast poolt abi otsida.

Küsimus 888. Kes võtsid sellest koosolekust osa?

Vastus. Mäletan, et nägin seal Oti Jüri, Tooma Juhanit, Ado Andreid, Mäe Danieli ja Aru Danieli.

Küsimus 889. Milleks siis võõrast abi vaja oli?

Vastus. Et meilt karmi karistamist kõrvale juhtida.

Küsimus 890. Kustkohast ja kelle poolt seda abi paluti?

Vastus. Naabervaldadest, nimelt Kaiust Oti Jüri, Tooma Juhani ja Noore Tõnu Hansu kaudu, Harmist Mäe Danieli ja Aru Danieli Schmiedebergi kaudu, samuti ka Ado Andrei kaudu, peale selle läksid selsamal eesmärgil Juuru kirikusse Jaago Hindrik ja Pertle Priidik.

Küsimus 891. Kes kutsus selle koosoleku pühapäeval kokku ja andis korralduse käskjalgade väljasaatmiseks?

Vastus. Inimesed tulid kokku vabatahtlikult ja ilma kellegi nõuandeta nõustusid tähendatud viisil abi otsima.

Küsimus 892. Kas see abi kutsumine oli mõeldud selleks, et Mahtrast soldateid välja ajada?

Vastus. Ei, ainult ebaõiglase karistamise ärahoidmiseks.

Küsimus 893. Kas inimesed kutsuti Mahtrasse relvadega ja kas nad tulid esmaspäeval relvastatult?

Vastus. Ei seda ega teist, hiljem, pärast kohalejõudmist, relvastusid inimesed mõisast leitud teivastega; raudrelvi mə ei märganud.

Nr. 31.

30. juulil. — Mahtra taluperemehe Oti Jüri Rosenmäe seletustest mahtralaste koosoleku kohta Tooma talu juures 1. juuni hommikul ja naabervaldade talupoegade appikutsumisest karistussalgale vastupanemiseks.

...Вопр. 943. Когда и каким образом вы решились искать посторонней помощи?

Отв. Еще в субботу вечером между нами [был] разговор лишь о посторонней помощи, на другое утро мы собрались близ двора Тоома. Мы чувствовали себя как бы опальные. Волостной старшина покинул нас в сем затруднительном положении,* мы были без совета и помощи. Тогда мы согласились отправить нарочных в соседние волости, чтобы отыскать волостного старшину,[109] а в случае неоткрытия его, просить помощи от соседних волостей.

Вопр. 944. Кто из махтерских хозяев участвовал в сей сходке?

Отв. Они все были там, за исключением Адра Гиндрека, Тилли Отто, Анса Отто и Матца Придика, которых я тогда не видал.

Вопр. 945. Кто именно были нарочные и куда каждый из них отправился?

Отв. Тома Иоган, Норе Тенно Ганс да я пошли в Кай, в деревни Касвандо, Саллотагусе и Орраник. В Габбат и в Кошский приход отправились Арро Сеппа Даниель, Маэ Даниель и Адо Андрей, далее в Майдель должны были отправиться Пертле Придик и Яго Гиндрик.[110]

---

* *Vt. dok. nr. 23 ja 29.*
См. док. № 23 и 29.

Вопр. 946. Нарочные отправлены ли были также и к церкви?

Отв. Пертли Придик и Яго Гиндрик, отправляясь в Майдель, должны были пройти мимо церкви.

Вопр. 947. Кто советовал искать посторонней помощи или распоряжался отправлением нарочных?

Отв. Особого советователя вовсе не было, каждый действовал добровольно.

Вопр. 948. Какую цель должна была иметь испрошенная помощь?

Отв. Она должна была послужить нам защитою и освободить нас от чрезмерного наказания, угрожавшего нам от солдат...

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 151—153. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, лл. 151—153. Официальный перевод.

(Tõlge)

... Küsimus 943. Millal ja kuidas te otsustasite võõrast abi otsida?

Vastus. Juba laupäeva õhtul oli meil juttu üksnes võõrast abist; järgmisel hommikul kogunesime Tooma talu lähedale. Me tundsime end justkui lindpriina. Vallatalitaja jättis meid selles raskes olukorras maha, me olime ilma nõuta ja abita. Siis võtsime nõuks saata käskjalad naabervaldadesse, et üles otsida vallatalitaja, kui aga ei peaks teda leitama, siis paluda abi naabervaldadelt.

Küsimus 944. Kes Mahtra peremeestest võttis sellest koosolekust osa?

Vastus. Nad olid seal kõik, välja arvatud Adra Hindrek, Tilli Oto, Hansu Oto ja Matsi Priidik, keda ma tookord ei näinud.

Küsimus 945. Kes nimelt olid käskjalaks ja kuhu igaüks neist läks?

Vastus. Tooma Juhan, Noore Tõnu Hans ja mina läksime Kaiu — Kasvandu, Salutaguse ja Oraniku külasse. Arusepa Daniel, Mäe Daniel ja Ado Andrei läksid Habajale ja Kose kihelkonda; peale selle pidid Maidlasse minema Pertle Priidik ja Jaago Hindrik.

Küsimus 946. Kas käskjalad saadeti ka kirikusse?

Vastus. Pertle Priidik ja Jaago Hindrik pidid teel Maidlasse kirikust mööda minema.

Küsimus 947. Kes andis nõu võõrast abi otsida või korralduse käskjalgade väljasaatmiseks?

Vastus. Erilist nõuandjat polnud üldse, igaüks tegutses vabatahtlikult.

Küsimus 948. Milline eesmärk pidi palutud abil olema?

Vastus. See pidi olema meile kaitseks ja vabastama meid liiast karistamisest, mis meid soldatite poolt ähvardas.

Nr. 32.

15. augustil. — Mahtra taluperemehe Oti Jüri Rosenmäe ja Kaiu teomehe Peeter Olanderi vastandamise[111] protokoll Kaiu (Kai) valla talupoegade mahtralastele appikutsumise kohta Oti Jüri Rosenmäe poolt.

Отти Юрри соглашается, что, быть может, справедливо утверждение, будто бы он сказал кайским людям, что поправят собственное свое положение, ежели окажут помощь махтерским людям.[112] Далее он сказал кайским людям, чтобы они с самого начала не вооружились, что кольев они в случае надобности найдут множество на мызе, равно и что не трудно будет прогнать 60 человек.[113] Напротив того, оспоривает утверждение, будто бы он по дороге от Кая в Махтерс подстрекал в корчмах людей прийти в Махтерс, но признается, что провел Петра Олландера побочною дорогую в Раббаскую корчму, потому что он, Отти Юрри, боялся бывших на дворе солдат. В заключение он оспоривает то обстоятельство, будто бы он в Раббаской корчме играл роль предводителя и начальника, утверждая, что в ту минуту, когда сам собирался идти на мызу, закричал собравшимся только: «Пойдемте же!». Отти Юрри в то же время подтверждал, что Петр Олландер, идя в Махтерс и к Раббаской корчме, ружья не имел, и утверждает, что он, должно быть, получил его на месте.

(Вышли).

ENSV RAKA, f. 29. nim. 7. sü. 535/7, l. 3. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/7, л. 3. Официальный перевод.

(Tõlge)

Oti Jüri nõustub, et väide, nagu oleks ta Kaiu meestele öelnud, et need parandavad omaenda olukorda, kui nad mahtralastele abi annavad, võib-olla on õige. Edasi öelnud ta Kaiu meestele, et nad kohe alguses ei relvastuks, et teibaid leiavad nad vajaduse korral hulgaliselt mõisast, samuti ka seda, et ei ole raske 60 meest minema kihutada. Ta vaidleb vastu väitele, nagu oleks ta Kaiust Mahtrasse viival teel õhutanud kõrtsides inimesi tulema Mahtrasse, kuid tunnistab, et ta on viinud Peeter Olanderi kõrvalteed mööda Raba kõrtsi, sest tema, Oti Jüri, kartnud õuel olnud soldateid. Lõpuks vaidleb ta vastu väitele, nagu oleks ta Raba kõrtsis etendanud juhi ja ülema osa, kinnitades, et sel hetkel, kui ta ise kavatses mõisa minna, hüüdis ta kogunenuile ainult: «Lähme siis!» Ühtlasi tõendas ja kinnitas Oti Jüri, et Peeter Olanderil teel Mahtrasse ja Raba kõrtsi püssi ei olnud, et ta oli selle vististi saanud kohapeal.

(Lahkusid).

1. septembril. — Purila talupoja Jaan Velti seletustest talupoegade kutsumise kohta 1. juunil Juuru kiriku juures appi mahtralastele.

Того же дня позван был явившийся по требованию пургельский крестьянин Ян Вельт и, быв увещеван показать правду, учинил следующее показание:

На общие допросные пункты:

Я, Ян Вельт, хозяйский сын из Пургеля, 20 лет от роду, лютеранского вероисповедания, осенью прошлого года был у св[ятого] причастия, прежде под судом не был.

На частные допросные пункты:

Вопр. 2080. Был ли ты 2 июня тек[ущего] года в Махтерсе?
Отв. Да.
Вопр. 2081. По какому поводу ты пошел туда?
Отв. В воскресенье, 1 июня, после богослужения я слышал, как некоторые махтерские люди приглашали пришедших в церковь крестьян прийти к ним на помощь в Махтерс. Махтерским людям они говорили — предстоит жестокое наказание, такое же, какое было в Габбате, и всем прочим волостям угрожает такая же участь. Стоит только прогнать солдат. Последние, якобы, говорили, что если только один крестьянин тронет их, то они уйдут; что, впрочем, солдаты не имеют с собою патрон с пулями и едва ли пороху. На другой день я отправился к волостному старшине Теннису Лауру, который также был свидетелем приглашения при церкви,[114] и из любопытства присоединился к некоторым хозяевам, которые отправлялись в Махтерс.
Вопр. 2082. Ты знал ли махтерских хозяев, которые при церкви сделали вызов?
Отв. Нет, они мне были совершенно незнакомы...

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/7, l. 135—136. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/7, лл. 135—136. Официальный перевод.

(Tõlge)

Samal päeval kutsuti välja Purila talupoeg Jaan Velt, keda manitseti rääkima tõtt; ta tunnistas järgmist.
Ülekuulamise üldiste punktide kohta:
Mina, Jaan Velt, peremehe poeg Purilast, olen 20 aastat vana, luteri usku, armulaual käisin möödunud aasta sügisel, varem kohtu poolt karistatud ei ole.
Ülekuulamise eripunktide kohta.
Küsimus 2080. Kas sa olid käesoleva aasta 2. juunil Mahtras?
Vastus. Jah.
Küsimus 2081. Mis põhjusel sa sinna läksid?

Vastus. Pühapäeval, 1. juunil kuulsin ma pärast jumalateenistust, kuidas mõned Mahtra mehed kutsusid kirikusse tulnud talupoegi endile Mahtrasse appi. Mahtra meestel, ütlesid nad, seisab ees karm karistamine, samasugune nagu oli Habajal, ja kõiki ülejäänud valdu ähvardab samasugune saatus. On ainult tarvis soldatid minema kihutada. Viimased olevat rääkinud, et kui kas või üksainus talupoeg neid puudutab, lähevad nad ära. Soldateil ei olevat kaasas lahingukuule ja vaevalt ka püssirohtu. Järgmisel päeval läksin ma vallatalitaja Tõnis Lauri juurde, kes oli samuti kiriku juures toimunud kutsumise tunnistajaks, ja uudishimust ühinesin mõne peremehega, kes läksid Mahtrasse.

Küsimus 2082. Kas sa tundsid Mahtra peremehi, kes olid kiriku juures appi kutsujaiks.

Vastus. Ei, nad olid mulle täiesti võõrad.

Nr. 34.

7. juunil. — Harmi talupoja Jüri Mursa seletustest Harmi valla talupoegade mahtralastele appiminekust karistussalgale vastupanemiseks.

Оного же числа призван к допросу принадлежащий к Ней-Гарм сын крестьянского хозяина из Аллантской деревни Юрри Ганса сын Мурза, 27 лет от роду, который показал следующее:

Ночью с субботы на воскресенье 1 июня * с. г. трое махтерских крестьян пришли на м. Ней-Гарм, между ними один именем Даниил, и пригласили их прийти на Махтерс, чтобы помочь тамошним крестьянам, если бы их стали наказывать без приговора судебного места. Согласно сему приглашению он отправился на м. Махтерс вместе с крестьянами м. Ней-Гарм: Вана Кубья Карелем, Киерди Мартом, Тидо Тенно, Яго Тенно, Юганом Руге и Яном Нукк. Ночь с 1 на 2 июня он провел в Махтерской деревне, в усадьбе Яго Тенно. Когда он в понедельник около 9 часов проснулся, он видел, что множество народа двигалось к м. Махтерс и отправился туда же...

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/2, l. 34—35. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/2, лл. 34—35. Официальный перевод.

(Tõlge)

Samal kuupäeval kutsuti ülekuulamisele Harmi mõisa Alansi küla taluperemehe poeg Jüri Hansu poeg Mursa, 27 aastat vana, kes tunnistas järgmist.

Öösel vastu pühapäeva, käesoleva aasta 1. juunil, tuli kolm Mahtra peremeest Harmi mõisa, nende hulgas üks Danieli-nimeline, ja kutsusid neid Mahtrasse sealsetele talupoegadele appi, seks puhuks kui mahtralasi peaks hakatama ilma kohtuotsuseta karistama. Vastavalt sellele kutsele läks ta Mahtra mõisa koos järgmiste Harmi mõisa talupoegadega: Vanakubja Kaarel, Kõrdi Mart, Tiidu Tõnu, Jaago Tõnu, Juhan Ruuge ja Jaan Nukk. Öö vastu 2. juunit veetis ta Mahtra külas, Jaago Tõnu talus. Kui ta esmaspäeval umbes kell 9 oli üles ärganud, nägi ta, et Mahtra mõisa poole liigub palju rahvast ja läks ka sinna...

* *Originaalis ekslikult* } с воскресенья на понедельник
В оригинале ошибочно } 2 июня

ÜLESTÕUS MAHTRAS.

Nr. 35.

2. juunil — Järlepa mõisniku T. v. Krusenstierni kiri Eestimaa kubernerile talupoegade ülestõusust Mahtra mõisas.

Ew. Exzellenz

hochzuverehrender Herr Geheimrat und Ritter.

Um 1 Uhr mittags erschien hierselbst flüchtig u[nd] blutend der Disponent von Machters, um Rettung suchend, u[nd] die grausige Erzählung im Munde, wie zusammengerottete Bauern in Machters, zum größten Teil fremde, das dort stationierte Militär angegriffen, in die Flucht geschlagen u[nd] das Gut angezündet, nach gehöriger Plünderung. Dem Verwalter ist es mit Not u[nd] Mühe gelungen sich zu retten, eine Wöchnerin von 8 Tagen mit sich, die alte Mutter ist aber im Tumulte in Machters zurückgeblieben.[115] Andere Flüchtlinge u[nd] Verwundete sind noch eingetroffen, u[nd] habe ich den Revisor Jürgens, der eben die Bonitur u[nd] Regulierungsarbeit hierselbst beginnen sollte, vermocht, sogleich sich zur Stadt zu begeben u[nd] Ew. Exzellenz von dem Vorfalle Anzeige zu machen. Mit vorzüglichster Hochachtung habe ich die Ehre zu sein

Ew. Exzellenz
ganz ergebenster Diener
T. v. Krusenstiern.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü, 523, l. 58. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 58. Подлинник.

(Tõlge)

Teie Ekstsellents,

kõrgesti austatud härra salanõunik ja rüütel.

Kell 1 päeval tuli Mahtra mõisa valitseja põgenedes ja verisena siia ennast päästma ja rääkis koleda loo sellest, kuidas Mahtras jõukudeks koondunud, suuremalt jaolt võõrad talupojad sinna paigutatud sõjaväeüksusele kallale tungisid, selle põgenema lõid ja mõisa pärast põhjalikku rüüstamist põlema süütasid. Valitseja suutis end suure häda ja vaevaga päästa ja oma 8 päeva eest sünnitanud naist kaasa tuua, tema vana ema jäi aga segaduses Mahtrasse maha. On tulnud veel teisi põgenikke ja haavatuid ja ma tegin maamõõtja Jürgensile, kes pidi siin just hindamist ja reguleerimistööd alustama, ülesandeks kohe linna minna ja Teie Ekstsellentsile juhtumist ette kanda.

Suurima lugupidamisega on mul au olla

Teie Ekstsellentsi
truualamlik teener
T. v. Krusenstiern.

Nr. 36.

2. juunil — Purila mõisniku J. v. Helffreichi kiri Eestimaa kubernerile talupoegade ülestõusust Mahtras.

Hochwohlgeborener Herr Zivilgouverneur.

Hochzuverehrender Herr Geheimrat und hoher Orden Ritter.

Ew. Exzellenz sehe ich mich genötigt — während der Abwesenheit meines Sohnes[116] — einen Bericht abzustatten über die Ereignisse in Machters. Heute am 2. Juni sollte der Herr Hakenrichter von Hagemeister und der Gemeinderichter Baron Stackelberg eine Untersuchung dort anstellen und die Schuldigen bestrafen lassen, wozu 80 Mann Militär [117] seit d[em] 31. Mai sich dort befinden. Gestern bei der Kirche hatte sich aus allen Gütern des Kirchspiels eine grosse Masse Volk versammelt und sich verabredet, alle heute am 2. Juni in Machters sich zu versammeln, um das Militär mit Knüppeln, Beilen und Flinten zu töten. Mein hiesiger Tallitaja Ustallo Tönnis hatte befohlen allen Wirten und Knechten sich dort einzufinden — wer ausbleiben würde, sollte von ihm 40 Stockschläge bekommen. Heute von 11 Uhr an hat dort eine solche Schlacht begonnen, daß 2 Offiziere getötet sind, ein Purgelscher Knecht hat den Majoren erschossen, darauf selbst von einem Soldaten erschossen [worden].[118] Der hiesige Tallitaja durch den Arm geschossen. Auf dem Hofe der Branntweinkeller und die Klete abgebrannt, später auch das Wohnhaus, der Disponent Rosenberg fast totgeprügelt. Der Hof soll mit einer Menge Leichen und Verwundeten bedeckt sein; mehrere Militärs verwundet und geblieben sein, auch sich entfernt, weil ihre Zahl zu geringe, um Widerstand zu leisten. Ich sehe mich genötigt, dieses Ew. Exzellenz mitzuteilen, um dem H[errn] von Hagemeister die erforderlichen Befehle zu erteilen und Militär mit Munition zur Verfügung zu stellen.

Mit vorzüglicher Hochachtung

Ew. Exzellenz
gehorsamster Diener
J. von Helffreich.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 62. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 62. Подлинник.

(Tõlge)

Kõrgeauline härra tsiviilkuberner.

Väga lugupeetud härra salanõunik ja kõrgete ordenite kavaler.

Olen oma poja äraoleku ajal sunnitud informeerima Teie Ekstsellentsi sündmustest Mahtras. Täna, 2. juunil, pidid härra haagikohtunik von Hagemeister ja kihelkonnakohtunik parun Stackelberg seal juurdlust toimetama ja

süüdlasi karistada laskma, milleks seal asub 31. maist alates 80-meheline sõjaväeüksus. Eile kogunes kihelkonna kõigist mõisatest suur hulk rahvast kiriku juurde ja leppis kokku täna, 2. juunil, kõik koos Mahtrasse minna, et sõjaväelased nuiade, kirveste ja püssidega ära tappa. Minu siinne talitaja Uustalu Tõnis käskis kõiki peremehi ja sulaseid sinna minna — kes minemata jääb, saavat tema käest 40 kepihoopi. Täna kell 11 algas seal niisugune lahing, et kaks ohvitseri tapeti — üks Purila sulane laskis maha majori, mispeale ta ise ühe soldati poolt maha lasti. Siinsel talitajal on käsi läbi lastud. Mõisas põlesid maha viinakelder ja ait, hiljem ka elumaja, valitseja Rosenberg peksti peaaegu surnuks. Ou olevat suure hulga laipade ja haavatutega üle külvatud; mitu sõjaväelast saanud haavata ja jäänud maha, osa aga läinud ära, sest neid oli vastupanu avaldamiseks liiga vähe. Olen sunnitud sellest Teie Ekstsellentsile teatama selleks, et [Te saaksite] härra von Hagemeistrile vajalikke korraldusi anda ja sõjaväge koos laskemoonaga tema käsutusse saata.

Suurima lugupidamisega

Teie Ekstsellentsi
truualamlik teener
J. von Helffreich.

Nr. 37.

2. juunil. — Seli (Sellie) mõisniku G. v. Tiesenhauseni kiri Eestimaa kubernerile ülestõusust Mahtras ja Seli mõisa talupoegade keeldumisest teha abitegu.

Hochwohlgeborener Herr.

Hochgeehrtester Herr Geheimrat u[nd] Ritter.

Ich halte es für unerläßliche Pflicht Ew. Exzellenz von den traurigen Zuständen in dieser Gegend in Kenntnis auch meinerseits zu setzen.

Die größte Aufregung u[nd] Ungehorsam in dieser Gegend herrscht unter den Bauern, sie verweigern ihre Leistungen, u[nd] ist es so weit heute gegangen, daß sich die Bauern von unseren Gütern bis die von Purgel viele Hundert an der Zahl auf dem Hofe Machters versammelt haben, das dahin gesandte Militär angegriffen, einen Offizier erschlagen u[nd] mehrere Soldaten getötet u[nd] verwundet haben[119] u[nd] endlich das Militär in die Flucht geschlagen haben, u[nd] darauf alle Gebäude des Gutes niedergebrannt, wie mir Herr von Helffreich mitgeteilt hat.* Bis gestern waren die meinigen noch ruhig u[nd] leisteten ihre Arbeiten, heute morgen haben auch sie sich geweigert das 2-te Pferd zur Düngerfuhr zu stellen. Wenn sie morgen es nicht tun sollten, wie ich es gefordert, so sehe ich mich gezwungen den Hakenrichter zu requirieren; was dann weiter geschehen kann, ist nicht vorauszusehen. Daher sehe ich mich veranlaßt Ew. Exzellenz diesen Bericht zu machen.

* *Vt. dok. nr. 36 ja 46.*
См. док. №№ 36 и 46.

Alle diese Unordnungen u[nd] die vielleicht noch größeren sind einzig u[nd] allein dem zuzuschreiben, daß in dem Gesetzbuch nicht gesagt ist, daß die 250 Fußtage den Hilfsgehorch auch enthalten, daß überhaupt das neue Gesetz den Bauern gegeben worden, ehe die Güter durch revisorische Arbeiten u[nd] Bonitur die Leistungen der Bauern bestimmt haben, daher glauben sie, daß aller Hilfsgehorch jetzt gleich ganz aufhören muß. Bei so bewandten Umständen kann sehr leicht geschehen, daß unsere Ernte verloren gehen kann, wenn sie sich weigern, wie zu erwarten ist, Schnitter zu geben. Ew. Exzellenz werden selbst es für unerläßlich halten, sobald als möglich mehr Militär nach Machters u[nd] in die Nachbarschaft zu schicken, damit der dortige Aufruhr nicht weiter um sich greift, was sehr zu befürchten ist.

Mit Hochachtung habe die Ehre zu sein

Ew. Exzellenz
ergebenster Diener
G. von Tiesenhausen.

Sellie, d[en] 2-ten Juni abends.

Den Disponenten in Machters haben [die Bauern] zum Krüppel gemißhandelt.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 57. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 57. Подлинник.

(Tõlge)

Kõrgeauline härra.

Väga lugupeetud härra salanõunik ja rüütel.

Ma pean oma vältimatuks kohuseks Teie Ekstsellentsi ka omalt poolt informeerida kurbadest oludest siinses piirkonnas.

Siinsete talupoegade hulgas valitseb suur ärevus ja sõnakuulmatus, nad keelduvad oma koormisi kandmast ja täna läks asi nii kaugele, et meie mõisate talupojad Purilani välja, arvult mitu sada, Mahtra mõisasse kokku tulid, sinna saadetud sõjaväele kallale tungisid, ühe ohvitseri maha lõid, mitu soldatit tapsid ja haavasid, lõpuks sõjaväeüksuse põgenema lõid ja pärast seda kõik mõisahooned maha põletasid, nagu mulle härra Helffreich teatas. Kuni eilseni olid minu omad veel rahulikud ja tegid oma tõid, täna hommikul aga keeldusid ka nemad teist hobust sõnnikuveole saatmast. Kui nad homme minu nõudmist ei täida, siis olen sunnitud haagikohtunikku kohale kutsuma; mis siis edasi juhtuda võib, pole võimalik ette näha. Seepärast leian ma olevat vajaliku teha Teie Ekstsellentsile see ettekanne.

Kõik need ja võib-olla veelgi suuremad korrarikkumised tuleb kanda ainuüksi selle arvele, et seaduseraamatus pole öeldud, et 250 jalapäeva hulka kuulub ka abitegu, et üldse uus seadus anti talupoegadele enne seda, kui mõisad talupoegade koormised maamõõtmistööde ja hindamise teel kindlaks olid määranud; seepärast arvavad nad, et kogu abitegu peab nüüd kohe täiesti lõppema. Niisugustel asjaoludel võib väga kergesti juhtuda, et meie saak kaotsi läheb, kui nad keelduvad, nagu arvata võib, lõikajaid andmast.

Teie Ekstsellents peavad kindlasti ka ise vältimatuks nii ruttu kui võimalik rohkem sõjaväge Mahtrasse ja ümbruskonda saata, et sealne mäss ei laieneks, mida on väga karta.

Lugupidamisega on mul au olla

Teie Ekstsellentsi
truualamlik teener
G. v. Tiesenhausen.

Seli, 2. juuni õhtul.

Mahtra valitseja peksid [talupojad] sandiks.

Nr. 38.

3.—4. juuni ööl.[120] — Eestimaa kuberneri ettekanne siseministrile palvega saata abivägesid seoses ülestõusuga Mahtras.

Экзекуционные меры не помогли, дошло до дела, на поместьи Махтерс, 50 верст от Ревеля, крестьянами убиты 14 нижних чинов и 1 обер-офицер, ранены штаб-офицер и много нижних чинов.[121] По донесению, зачинщики, по-видимому, временно отпускные матросы. Ныне отправлены на подкрепление еще 800 человек, более отрядить невозможно, убедительнейше прошу распорядиться об отряжении сюда тотчас на пароходе до 2000 человек.

Гражд[анский] губ[ернатор] Гринвальд.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 68. Telegrammi mustand.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 68. Отпуск телеграммы.

(Tõlge)

Karistusabinõud ei aidanud, puhkes võitlus; Mahtra mõisas, 50 versta Tallinnast, tapsid talupojad 14 alamväelast ja 1 vanemohvitseri, haavasid staabiohvitseri ja paljusid alamväelasi. Ettekande järgi on algatajateks vististi puhkusel olevad madrused. Abiväge on saadetud veel 800 meest, rohkem saata ei ole võimalik, palun tungivalt Teie korraldust saata siia otsekohe laeval kuni 2000 meest.

Tsiviilkuberner Grünewaldt.

Nr. 39.

17. juunil. — Lipnik Bolotovi seletuskiri võitluse kohta ülestõusnud talupoegade ja sõjaväekomando vahel Mahtra mõisas.

Временное отделение, назначенное для расследования причин неудовольствий крестьян в Зюд-Гарриенском уезде,[122] откомандировало из м. Хаббат на м. Махтерс от 16 роты 4 резервного батальона Ладожского пехотного полка 50 рядовых, куда отправился командир оной штабс-капитан Богуцкий и я, оставив

с остальными людьми поручика Веселовского. Взвод этот прибыл на место того же дня, т. е. 31 мая, в 3 часа пополудни. [В] этот день и следующий, 1 июня, ничего особенного не происходило, и со стороны крестьян никаких приготовлений замечено не было. О таковом передвижении штабс-капитан Богуцкий донес майору Лаймингу, который приказал поручику Веселовскому присоединиться к роте.

На третий день, 2 июня утром, часов в 8, дежурный унтерофицер дал знать штабс-капитану Богуцкому, что крестьяне в большом количестве собираются на двор мызы, вооруженные кольями, вилами и некоторые даже ружьями и т. п.[123] Тотчас ротный командир приказал вызвать людей, квартирующих неподалеку от мызы в рее *, к дому. Таким образом люди были расставлены в двухшереножном разомкнутом строе дистанциею на 1½ и на 2 шага между парами. Видя огромное скопление вооруженных крестьян и предполагая, что они хотят атаковать взвод, штабс-капитан Богуцкий приказал людям зарядить ружья. Бунтовщики прибывали по дороге, ведущей от м. Аттель, и, проезжая чрез двор мызы, оставляли часть у Аттельских ворот, а другую — у Уммернских.[124] За обоими воротами по дороге видно было много вооруженных людей — пеших и конных, а также лошадей, запряженных в телеги. Первоначальная вся толпа двинулась к Уммернским воротам и на некоторое время скрылась. В это самое время приехал г. майор Лайминг с прапорщиком Андреевским. Чрез несколько времени толпа, бывшая у Уммернских ворот, хлынула к правому флангу фронта, и людям приказано было сомкнуться. Г. майор Лайминг начал уговаривать крестьян не предпринимать серьезных мер, представив им на вид, что за подобные поступки строго наказывают и что, если они станут нападать на людей, то приказано будет стрелять и колоть штыком. Не веря словам майора, они начали смеяться и еще более угрожать.[125] В числе этих людей был один крестьянин, который довольно хорошо объяснялся по-русски и который, как заметно, был предводителем толпы.[126] Он требовал от всех офицеров денег,[127] выражаясь, что тогда он прикажет уйти людям и они послушают[ся]. В деньгах ему отказано, а сказано, чтобы он с товарищами был осторожнее, потому что в случае крайности приказано будет стрелять. На это он отвечал, что у них есть также ружья и что наших ружей он не боится. Пока здесь происходили объяснения, г. майор Лайминг вместе со мною и прапорщиком Андреевским отправились к Аттельским воротам переговорить со столпившимися** там крестьянами, и на вопрос одному из них, зачем они пришли и чего хотят, он презрительно отвечал, что не знает. В это время подошел один кре-

---

* *Rehes.*
Должно быть — в риге.

** Столпившимися *on kirjutatud mahatõmmatud* остальными *asemele.*
Столпившимися *надписано над зачеркнутым* остальными.

стьянин, поднял с земли кол и, бранясь, махал им на нас. Предвидя опасность, мы возвратились ко фронту. Ожидая постоянно приближения 2 взвода под командою поручика Веселовского, который уже выступил с м. Хаббат, г. майор Лайминг приказал мне отправиться навстречу, чтобы он как можно скорей двинулся на помощь. Взяв верховую лошадь, я поскакал к Аттельским воротам, но крестьяне тотчас же затворили их и кольями принудили меня воротиться назад. В этот самый момент толпа, находившаяся на правом фланге фронта, двинулась к Аттельским воротам и, соединившись с тою толпою, окружили взвод совершенно; тогда приказано построить кучку.[128] А так как позиция около дома была довольно невыгодна, потому что дом был деревянный с соломенною крышею и его могли сжечь, а главное, чтобы не быть отрезанными от дороги, мы двинулись к Аттельским воротам. Крестьяне стали гораздо смелее и уже показывали вид, что хотят на нас напасть.

Так как крестьяне были особенно недовольны офицерами, потому что мы присутствовали при наказаниях, то хотели взять только нас одних, уговаривая солдат выдать своих начальников, а самим отдать ружья и патроны, и что тогда они отпустят их.[129] Уже некоторые крестьяне начали отнимать у солдат ружья, а у нас полусабли, с штабс-капитана Богуцкого сорвали эполеты[130] и нас начали отбивать от фронта. Тот крестьянин, который был предводителем толпы, выстрелил из ружья, крикнув мужикам «ура!». С первого удара майор упал, приказано открыть огонь.[131] При выстрелах крестьяне на секунду смутились, но тотчас же с яростью кинулись в колья и принудили нас ретироваться к воротам.[132] Несмотря на все усилия удержаться у ворот, принуждены были уступить превосходным силам бунтовщиков, тем более, что пальба была довольно неудобна, потому что приходилось стрелять совершенно в упор. Отступление наше продолжалось около версты, наконец, мятежники отступили и возвратились на мызу, зажгли дом и другие строения. Число мятежников происходило до 1500 человек.[133] При всех усилиях людей защитить командира роты, штабс-капитан Богуцкий был убит, майор сильно ранен и из строя выбыло 13 нижних чинов, которые чрез несколько дней все возвратились, и из находившихся налицо также много было раненых. Едва только кончилась схватка, подоспел поручик Веселовский с остальными людьми. Майор, будучи сильно ранен, не решаясь потерять много людей при атаке и боясь быть отрезанным от 14 роты, квартировавшей на м. Нейенгоф, которой неизвестно было это происшествие и которую бунтовщики превосходными силами могли уничтожить, так как им известна была ближайшая дорога, поспешил двинуться чрез м. м. Аттель, Куймец, Хаббат и Альт-Гарм на м. Нейенгоф, а с м. Хаббат был послан верховой в 14 роту с известием о происшествии. Так уже чрез несколько часов мы благополучно прибыли в Нейенгоф.

Такъ какъ крестьяне были особенно недовольны Офицерами, по тому что мы присутствовали при наказаніяхъ, то хотѣли взять только насъ однѣхъ, уговаривая солдатъ — выдать своихъ начальниковъ, а самимъ отдать ружья и патроны и что тогда они отпустятъ ихъ. Уже нѣкоторые крестьяне начали отнимать у солдатъ ружья а у насъ полусабли и Штабсъ Капитана Богуцкаго сорвали эпполеты, и насъ начали отбивать отъ фронта; а тотъ крестьянинъ, который былъ предводителемъ толпы, выстрѣлилъ изъ ружья крикнувъ мужикамъ ура! Съ перваго удара Маіоръ упалъ; — приказано открыть огонь. При выстрѣлахъ крестьяне на секунду смутились; но тотъ часъ же съ яростію кинулись въ колья и принудили насъ ретироваться къ воротамъ. Не смотря на всѣ усилія удержаться у воротъ, принуждены были уступить превосходнымъ силамъ бунтовщиковъ,

При этом нужно сказать, что крестьяне, участвовавшие в битве, были чрезвычайно пьяны, [134] так что, несмотря на жестокие потери свои, продолжали драться с удивительным ожесточением.

Прапорщик Болотов.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/1, lk. 158—165. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/1, стр. 158—165. Подлинник.

(Tõlge)

Ajutine osakond, mis oli määratud talupoegade rahutuste põhjuste uurimiseks Lõuna-Harju maakonnas, komandeeris Laadoga jalaväepolgu 4. reservpataljoni 16. roodust 50 reameest Habaja mõisast Mahtra mõisa, kuhu siirdusime ka meie roodu komandör staabikapten Bogutskiga; teiste meeste juurde jäi leitnant Vesselovski. Rühm saabus kohale samal päeval, s. o. 31. mail kell 3 päeval. Sellel ja järgmisel päeval, 1. juunil, midagi erilist ei juhtunud, talupoegade poolt ei olnud märgata mingisuguseid ettevalmistusi. Sellest ümberpaigutusest kandis staabikapten Bogutski ette major Laimingule, kes käskis leitnant Vesselovskit [meie] rooduga ühineda.

Kolmanda päeva — 2. juuni hommikul, umbes kell 8, teatas korrapidaja allohvitser staabikapten Bogutskile, et teivaste, hangude ja osalt isegi püsside ning muuga relvastatud talupojad kogunevad suurel hulgal mõisa õuele. Roodu komandör käskis otsekohe maja juurde välja kutsuda soldatid, kes asusid mõisa lähedal rehes. Niisiis rivistati soldatid kaheviirulisse lahkrivisse, distantsiga paaride vahel 1½ ja 2 sammu. Nähes relvastatud talupoegade tohutut jõuku ja eeldades, et nad tahavad rühma rünnata, käskis staabikapten Bogutski soldatitel püssid laadida. Mässajad tulid Atla mõisast kulgevat teed mööda ja, sõites läbi mõisaõue, jätsid osa Atla, teise osa aga Umbru väravate juurde. Mõlema värava taga paistis olevat veel palju relvastatud rahvast — jala ja ratsa, samuti vankritel. Esialgu liikus kogu rahvamurd Umbru väravate poole ja kadus mõneks ajaks silmist. Samal ajal sõitis kohale härra major Laiming koos lipnik Andrejevskiga. Mõne aja pärast valgus rahvamurd, kes oli Umbru väravate juures, rinde paremale tiivale, ja soldatitele anti käsk koondumiseks. Härra major Laiming hakkas talupoegi keelitama tõsiseid samme mitte ette võtta, juhtides nende tähelepanu sellele, et sääraste tegude eest karistatakse rangelt, kui nad aga hakkavad soldatitele kallale tungima, antakse käsk laskmiseks ja tääkidega torkamiseks. Majori sõnu mitte uskudes hakkasid nad naerma ja veelgi rohkem ähvardama. Nende hulgas oli üks talupoeg, kes üsna hästi vene keelt kõneles ja kes ilmselt oli rahvahulga eestvedaja. Ta nõudis kõigilt ohvitseridelt raha, öeldes, et siis käsib ta meestel lahkuda ja et need tema käsku täidavad. Raha talle ei antud, vaid öeldi, et tema oma sõpradega oleks ettevaatlikum, sest äärmisel juhul antakse käsk laskmiseks. Seepea'e vastas ta, et neil on samuti püssid ja et ta meie püsse ei karda. Selle kõneluse kestel läks härra major Laiming koos minu ja lipnik Andrejevskiga Atla väravate juurde, et sinna kogunenud talupoegadega läbi rääkida; ühele neist esitatud küsimusele — miks nad tulid ja mida nad tahavad — vastas see põlastavalt, et ta ei tea. Sel ajal lähenes üks talupoeg, haaras maast teiba ja viibutas sõimates sellega meie poole. Ette nähes ohtu, pöördusime rinde juurde tagasi. Oodates 2. rühma lähenemist leitnant Vesselovski juhtimisel, kes oli juba Habaja mõisast teele asunud, käskis härra major Laiming mind sellele vastu minna, et see võimalikult kiiremini appi tuleks. Võtnud ratsahobuse, ratsutasin ma Atla väravate juurde, kuid talupojad panid need otsekohe kinni ja sundisid teivastega mind tagasi pöörduma. Samal hetkel liikus rahvahulk, kes oli rinde paremal tiival, Atla väravate poole ja ühinedes sealse rahvahulgaga, piiras rühma täiesti ümber, siis anti käsk karreesse rivistuda. Kuna aga maja lähedal sissevõetud positsioon ei olnud kuigi soodus, sest maja oli puust ja õlgkatusega ning seda võis põlema panna, peamiselt

aga sellepärast, et mitte osutuda teest äralõigatuks, liikusime Atla väravate poole. Talupojad muutusid hoopis julgemaks ja andsid juba mõista, et tahavad meile kallale tungida.

Kuna talupojad olid eriti pahased ohvitseride peale, sest et me olime viibinud karistamiste juures, siis tahtsid nad kinni võtta ainult meid, käies soldateile peale, et nad annaksid oma ülemad välja, ise aga annaksid oma püssid ja padrunid ära, siis võivat nad lahkuda. Mõned talupojad hakkasidki soldateilt püsse, meilt aga poolmõõku ära võtma, staabikapten Bogutskil rebisid epoletid maha ja hakkasid meid rindest eraldama. See talupoeg, kes oli rahvahulga eestvedaja, laskis püssist, hüüdes talumeestele «hurraa!». Esimesest löögist langes major, anti käsk tulistamiseks. Laskudest sattusid talupojad hetkeks segadusse, kuid sööstsid siis otsekohe teivastega meie peale ja sundisid meid väravate juurde taanduma. Hoolimata kõigist jõupingutustest, et väravate juures seisma jääda, olime sunnitud mässajate ülekaalukate jõudude ees taganema, seda enam, et tulistada oli väga ebamugav, kuna seda tuli teha väga lähedalt. Meie taganesime ligi versta ulatuses, lõpuks pöördusid mässajad mõisa tagasi ning süütasid maja ja teised hooned põlema. Mässajate arv ulatus kuni 1500-ni. Vaatamata soldatite kõigile jõupingutustele roodu komandöri kaitsta tapeti staabikapten Bogutski, major sai tugevasti haavata ja rivist langesid välja 13 alamväelast, kes kõik pöördusid mõne päeva pärast tagasi, kohalviibinute hulgas aga oli samuti palju haavatuid. Vaevalt oli heitlus lõppenud, kui jõudis kohale leitnant Vesselovski ülejäänud soldatitega. Major, kes oli tugevasti haavatud, julgemata kaotada rünnaku korral palju soldateid ja kartes, et meid võidaks ära lõigata 14. roodust, kes asus Uuemõisas ega teadnud midagi sellest sündmusest ning keda mässajad oma ülekaalukate jõududega võisid hävitada, sest neil oli teada lähim tee, liikus rühmaga kiiresti Atla, Kuimetsa, Habaja ja Ojasoo mõisa kaudu Uuemõisasse, Habaja mõisast aga saadeti ratsur 14. roodu teatega sündmuse kohta. Nii saabusime juba mõne tunni pärast õnnelikult Uuemõisasse.

Siinjuures on vaja öelda, et lahingust osavõtnud talupojad olid äärmiselt joobnud, nii et nad suurtest kaotustest hoolimata jätkasid võitlust imestamisväärse ägedusega.

Lipnik Bolotov.

Nr. 40.

16. juunil. — Laadoga jalaväepolgu 16. roodu sõdurite seletused võitluse kohta Mahtra mõisas.

2 июня в 8 часов утра видно было множество крестьян, приближавшихся к м. Махтерс с двух противоположных сторон. По получении от унтер-офицера известия о сем, капитан приказал солдатам тотчас выстроиться пред мызою, что исполнено было без замедления, и вслед затем приказал им зарядить ружья. Между тем крестьяне с пением и криком, большею частию в весьма пьяном состоянии [135] и вооруженные кольями и палками, густою толпою скопились у обоих противоположных ворот, ведущих во двор. В то время явился майор Лайминг в сопровождении офицера Андреевского, прибывшие с м. Хаббат на Махтерс. До сих пор толпа вне двора оставалась в бездействии, но мало-помалу натиск сделался сильнее, и отряд, поставленный у ворот для удерживания народа, вытеснен был крестьянами. Майор Лайминг отправился крестьянам навстречу и увещевал их, чтобы они разошлись. Народ, напротив того, сделался шум-

нее, принял угрожающий вид и требовал от офицера денег. Вследствие команды майора «сомкнись!» солдаты построили кучку, упираясь к господскому дому, имея офицеров посреди.

Тогда толпа народа окружила взвод и попыталась отнять у солдат ружья, захватить офицеров и вырвать у них сабли, что им и удалось в самом деле с саблею капитана Богуцкого. Очевидно было, что народ имел предводителя в лице захваченного впоследствии крестьянина Петра Олландера из м. Кай, который * говорил за других и вооружен был охотничьим ружьем. Майор Лайминг, выступив из среди ** солдат, вторично сделал попытку успокоить народ и для сей цели обратился к означенному Петру Олландеру. Тот же требовал 25 руб. сер., обещаясь за это успокоить крестьян. [136] Когда вслед за сим капитан Богуцкий из своего кошелька вручил Олландеру 2 руб. сер., последний вырвал из рук майора Лайминга бумажник. После сего Петр Олландер, выстрелив из ружья, после чего последовал сигнал из рожка со стороны амбара, криком «ура!» дал знак к всеобщему нападению. [137] Со всех сторон народ бросился на солдат с кольями, причем в самом начале майор Лайминг упал от удара, но стоявшие вблизи солдаты Федор Лаврентьев и Естаф Епаньтевский тотчас помогли майору встать на ноги и отвели его в круг солдат. В то время капитан Богуцкий еще был в среди их.

Чрез нападение народа крестьяне смешались с солдатами, кои затем начали стрелять и защищаться по силам. Когда они отступили к воротам, народ расступился, но сзади натиск сделался тем сильнее. Достигши ворот, они нашли их крепко затворенными и должны были разломать их силою. Они отступили по Аттельской дороге, по узости коей часть солдат должна была идти по сторонам, потому что отступление совершилось рассыпным строем. Капитан Богуцкий при самом выходе из ворот получил удар в голову. Потом, шедши вперед по лугу по правой стороне дороги, вскоре за сим окружен был множеством крестьян, где и убит был.

Относительно последне изъясненного происшествия призванный к допросу денщик капитана Богуцкого Семен Ефимов, утвердив вышесказанное, присовокупил: Капитан Богуцкий после удара на дворе получил вторично удар при выходе из ворот, вследствие чего он упал. Пять солдат попытались защищать капитана, но мало-помалу сами сделались неспособными к дальнейшему сопротивлению. Увидев, что крестьяне бросились на его барина, он крикнул солдатам, чтобы они спасли капитана, но они сами так притиснуты были преследовавшим их народом,

---

* *Saksakeelses tekstis on siinkohal veel lisaks sõna überdies, s. t. peale selle.*

В немецком тексте следует еще слово überdies, т. е. кроме того.

** *Nii tekstis.*

Так в тексте.

что не могли воротиться назад. Таким образом барин его убит был крестьянами.

На подробнейшие вопросы означенный денщик и солдаты, находившиеся недолго пред смертию капитана вблизи его, показали, что не могут означить тех, которые участвовали в убиении капитана, — они сами в то время ранены были кольями.

После сего вышепоименованные нижние чины продолжали свои показания:

Преследуемые народом солдаты, постоянно отстреливаясь, отступили до первого встреченного ими на дороге сарая. На другой стороне моста, чрез который им следовало идти, стояла толпа крестьян, вероятно с намерением, чтобы препятствовать переходу их, но при приближении их разбежались. Потом они беспрепятственно продолжали путь свой до м. Аттель, где встретили половину 16 роты, поспешившую им на помощь. Оттуда они чрез м. Хаббат прибыли, наконец, на м. Нейенгоф. При отступлении они должны были оставить 13 человек, раненных близ Махтерских ворот, — более раненых не оказалось. Между тем крестьян в сем бое ранено и убито более, так как каждый солдат средним числом употребил 4 патрона. Число собравшихся крестьян мужеского пола, вероятно превышало 1000 человек, женщин же было около 40, кои оставались вдали. В толпе заметны были люди, говорившие по-русски, кои имели коротко остриженные волоса и носили усы. [138]

(Отпущены из присутствия.)

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/2, l. 12—14. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/2, лл. 12—14. Официальный перевод.

(Tõlge)

2. juunil kell 8 hommikul oli hulgaliselt näha talupoegi, kes lähenesid Mahtra mõisale kahelt poolt. Saanud allohvitserilt sellest teada, käskis kapten soldateil otsekohe mõisa ette rivistuda, mis täideti viivitamatult, seejärel käskis ta neil püssid laadida. Vahepeal kogunesid talupojad laulu ja kisaga, olles enamasti väga joobnud, ning relvastatud teivaste ja kaigastega tiheda rahvamurruna õue viiva kahe vastaspoolse värava juurde. Sel ajal saabus major Laiming ohvitser Andrejevski saatel Habaja mõisast Mahtrasse. Seniajani väljaspool õue seisnud inimhulk ei tegutsenud, kuid vähehaaval muutus surve tugevamaks, ja värava juurde rahvale tee tõkestamiseks pandud väesalk tõrjuti talupoegade poolt tagasi. Major Laiming läks talupoegadele vastu ja manitses neid laiali minema. Rahvas seevastu muutus kärarikkamaks, ähvardavamaks ning nõudis ohvitseridelt raha. Pärast majori käsklust «koondu» rivistusid soldatid karreesse, toetudes vastu härrastemaja, ohvitserid olid karree keskel.

Siis piiras rahvahulk rühma ümber ja püüdis soldateilt püsse ära võtta, ohvitsere kinni võtta ja neilt mõõku ära rebida, mis neil kapten Bogutski mõõgaga ka tõepoolest korda läks. Oli ilmne, et rahval oli eestvedaja hiljem kinnivõetud talupoja Peeter Olanderi näol, kes oli pärit Kaiu mõisast, ta rääkis teiste eest ning oli relvastatud jahipüssiga. Major Laiming, astunud soldatite keskelt ette, tegi teistkordselt katset rahvast rahustada ja pöördus sel eesmärgil Peeter Olanderi poole. See aga nõudis 25 hõberubla, lubades selle eest talupoegi rahus-

tada. Kui kapten Bogutski andis oma rahataskust Olanderile 2 hõberubla, rebis viimane major Laimingu käest rahapunga ära. Pärast seda tulistas Peeter Olander püssist, seejärel puhuti aida pool sarve ja hurraa-hüüdega andis ta märku üldiseks kallaletungiks. Igast küljest sõõstis rahvas soldatite kallale teivastega, kusjuures esimesena kukkus saadud hoobist major Laiming, kuid lähedal seisnud soldatid Fjodor Lavrenti ja Jestaf Jepantevski aitasid majoril püsti tõusta ning viisid ta soldatite karreesse. Sel ajal oli kapten Bogutski veel soldatite keskel. Rahva kallaletungi tõttu segunesid talupojad soldatitega, kes hakkasid nüüd tulistama ja jõudumööda end kaitsma. Kui soldatid olid väravate juurde taganenud, nihkus rahvas laiali, kuid tagantpoolt muutus surve seda tugevamaks. Jõudnud suletud väravateni, tuli need jõuga purustada. Sõjavägi taganes Atlasse viivat teed mööda, mille kitsuse pärast osa soldateid pidi liikuma mööda teeveeri, sest taganemine toimus paiskrivis. Kapten Bogutski sai väravatest väljumisel hoobi pähe. Sammudes edasi paremal pool teed heinamaal, piirati ta varsti rohkearvuliste talupoegade poolt ümber, kus ta ka tapeti.

Viimati mainitud sündmuse suhtes ülekuulamisele väljakutsutud kapten Bogutski tentsik Semjon Jefimov, kinnitades ülalõeldut, lisas juurde: kapten Bogutski sai pärast õues saadud hoopi teistkordselt hoobi väravatest väljumisel, mille tõttu ta kukkus. Viis soldatit püüdis kaptenit kaitsta, kuid nad muutusid ise vähehaaval edasiseks vastupanuks võimetuks. Nähes, et talupojad sõõstsid härra kallale, hüüdis ta soldateile, et nad päästaksid kapteni, kuid neid jälitanud rahvas surus nii tihedasti peale, et nad ei suutnud tagasi pöörduda. Nii tapeti ta isand talupoegade poolt.

Üksikasjaliste küsimuste peale tunnistasid tentsik ja veidi enne kapteni surma ta lähedal viibinud soldatid, et nad ei või ära tunda neid, kes võtsid osa kapteni tapmisest, kuna nad ka ise said sel ajal teivastega haavata.

Seejärel jätkasid eespool mainitud alamväelased oma tunnistusi.

Rahva poolt jälitatuna taganesid soldatid pidevalt tulistades esimese neile ettejuhtunud küünini. Teisel pool silda, mille kaudu nad pidid edasi liikuma, seisis talurahvajõuk, tõenäoliselt kavatsusega takistada nende üleminekut, kuid jooksis soldatite lähenemisel laiali. Seejärel jätkasid nad takistamatult oma teed Atla mõisani, kus nad kohtasid poolt 16. roodu, kes oli neile appi rutanud. Sealt jõudsid nad Habaja mõisa kaudu lõpuks Uuemõisa. Taganemisel olid nad sunnitud maha jätma 13 inimest, kes olid haavata saanud Mahtra väravate lähedal, rohkem haavatuid ei olnud. Talupoegadel oli selles lahingus rohkem haavatuid ja surnuid, sest iga soldat kasutas keskmiselt 4 padrunit. Kokkutulnud meessoost talupoegade arv ületas tõenäoliselt 1000 inimest, naisi aga oli ligi 40, kes olid kaugemal. Rahvahulgas võis tähele panna inimesi, kes rääkisid vene keelt, kellel olid lühikeseks lõigatud juuksed ja kes kandsid vurre.

(Lahkusid ametiasutusest).

Nr. 41.

11. juulil. — Kaiu sulase Peeter Olanderi seletused ülestõusu kohta Mahtras.

Был приведен и по увещевании показать правду допрошен содержащийся в здешнем тюремном замке крестьянский работник Петр Олландер. Он показал:

На общие вопросные пункты, что его зовут Петр Олландер, работник в Кайской волости, лет 5 тому назад состоял работником у купца Холостова в Ревеле, 27 лет от роду, православного вероисповедания, незаконнорожденное дитя от матери православного вероисповедания, в 1851 или 1852 году в последний раз

был на исповеди и у свя[того] причастия, прежде под судом и в штрафах не был. Он говорит по-русски и немного по-немецки.

На частные вопросные пункты учинил следующие показания:

Вопр. 118. Был ли ты 2 июня с. г., в понедельник, в Махтерсе?

Отв. Да.

Вопр. 119. По какому поводу и по чьему побуждению ты пошел туда?

Отв. Мой хозяин Пярн Кангерма приказал мне отправиться с ним 2 июня в Махтерс, мы были оба пьяны. [139]

Вопр. 120. С какою целью ты пришел в Махтерс?

Отв. Чтобы помогать махтерским людям, которым предстоял бой; они узнали, что совершаться будут страшные наказания.

Вопр. 121. Ты пошел ли один или с другими, и с кем именно?

Отв. С своим хозяином и со всеми обывателями деревни (Касвандо), из 24 дворов только один хозяин, Карьятсе Ганс, не был с нами в Махтерсе: он по собственным делам был в городе.

Вопр. 122. Ты хотел ли достигнуть своей цели в случае надобности употреблением силы?

Отв. Я пошел с другими без всяких мыслей, по приказанию моего хозяина и боясь наказания, которым мне грозили. [140]

Вопр. 123. Когда ты ушел из дому в Махтерс?

Отв. 2 июня, тотчас по восхождении солнца.

Вопр. 124. Когда ты прибыл туда?

Отв. Мы шли тихонько, разговаривая, дорогою мы еще пили вина.

Вопр. 125. Проходя мимо Аттеля, ты замечал ли, что к вам присоединялись посторонние?

Отв. Да, еще при Кусикской корчме люди стекались с Аттеля, Геля, Ёрдена и Майделя.

Вопр. 126. Что же ты видел при прибытии в Махтерс?

Отв. Двор и комнаты полны были пьяного народа, равно и у Раббаской корчмы, и со всех сторон стекались махтерские и чужие крестьяне.

Вопр. 127. Что делала толпа?

Отв. Кто пел, кто кричал, некоторые играли на гармонике.

Вопр. 128. Разве толпа уже заняла двор?

Отв. Да.

Вопр. 129. Был ли ты вооружен и чем именно?

Отв. Я нес незаряженное охотничье ружье с кремнем, которое получил от одного незнакомого мне махтерского мальчика.

Вопр. 130. Ты не взял ли ружье из дому?

Отв. Нет.

Вопр. 131. С каким намерением ты вооружился?

Отв. Будучи пьян и по глупости я принял ружье.

Вопр. 132. Были ли другие крестьяне также вооружены и чем именно?

Отв. У всех крестьян были колья, взятые ими с заборов, у Раббаской корчмы я видел трех махтерских людей, вооруженных ружьями. [141]

Вопр. 133. Было ли ружье заряжено, которое ты нес?

Отв. Нет.

Вопр. 134. Где ты стал с самого начала?

Отв. На дворе, по ту сторону дороги, близ господского дома, возле большой ивы.

Вопр. 135. Где стояли солдаты, когда ты пришел?

Отв. Пред господским крыльцом, выстроившись, с ружьями в руках.

Вопр. 136. Тотчас после прибытия своего ты приблизился ли к солдатам?

Отв. Да.

Вопр. 137. Ты говорил ли с солдатами?

Отв. С офицером, по поручению прочих, потому что знаю по-русски.

Вопр. 138. Кто именно дал тебе это поручение?

Отв. Работник поместья Кай Яни Тенно Михель и ткач Кустав (оба умерли). Я должен был спросить офицеров, кто отправил сюда солдат, государь ли или кто иной. [142]

Вопр. 139. Ты ли один говорил с солдатами или еще кто?

Отв. Сперва я говорил один, а после толпа теснилась вперед.

Вопр. 140. Какие слова ты говорил офицеру?

Отв. Я ему сделал вышепомянутый вопрос. Сперва офицер прогонял меня, но потом он дал мне денег 2 рубля кредитными билетами.

Вопр. 141. Для чего офицер дал тебе денег?

Отв. Того я не знаю.

Вопр. 142. Сказал ли солдатам еще что?

Отв. По требованию прочих я спросил, заряжены ли ружья солдат.

Вопр. 143. Говоря с солдатами, ты держал ли ружье свое в руках?

Отв. Думаю, что держал; куда оно девалось после, того не знаю.

Вопр. 144. Сказал ли ты солдатам: «У вас ружья, у меня тоже ружье и заряженное»?

Отв. Да.

Вопр. 145. Указал ли ты ружьем на одного офицера?

Отв. Да.

Вопр. 146. Ты потребовал ли денег от офицеров?

Отв. Я попросил только 20 коп.

Вопр. 147. По какому поводу ты потребовал сих денег?

Отв. Я попросил на водку за то, что пришел.

Вопр. 148. И сколько ты получил и от кого?

Отв. 2 рубля от одного старшего офицера.[143]

Вопр. 149. Ты вырвал ли у майора бумажник?

Отв. Нет.

Вопр. 150. Где остались полученные деньги?

Отв. Я положил их в карман, частью пропил их, частью их у меня украли, когда я спал.

Вопр. 151. Кто именно стоял у тебя близко, когда ты говорил с солдатами?

Отв. Ян Тенно Михель и ткач Кустав (оба умершие).

Вопр. 152. Майор требовал ли, чтобы ты успокоил крестьян?

Отв. Нет, он только велел мне самому уйти.

Вопр. 153. Где ты был, когда солдаты обратились к амбару?

Отв. Я от господского крыльца шел к той стороне, где была кухня, и из-за угла господского дома смотрел на бой.

Вопр. 154. На каком месте началось нападение на солдат?

Отв. Со стороны винокурни крестьяне густыми толпами устремились на солдат, которые тотчас начали палить.

Вопр. 155. Случилось ли нападение со стороны крестьян по данному знаку, и в чем состоял этот знак?

Отв. По звуку рога или по сигналу ивовою флейтою или гармоникою; этот сигнал дан был на дворе между крестьянами.

Вопр. 156. Ты выпалил ли свое ружье?

Отв. Нет.

Вопр. 157. Было ли нападение сопровождаемо криком «ура!»?

Отв. С криком, только не словом «ура»; был страшный шум.

Вопр. 158. Ты где стоял, когда начался бой?

Отв. За углом господского дома, при дороге, ведущей в Ерлеп.[144]

Вопр. 159. Каким оружием пользовались крестьяне?

Отв. У них были только колья.

Вопр. 160. Каких именно крестьян ты узнал между нападающими?

Отв. Яна Тенно Михеля и ткача Кустава (оба умерли); прочих по имени назвать не могу; была большая толпа.[145]

Вопр. 161. Толпа преследовала ли отступающих солдат и продолжала ли атаку?

Отв. Да.

Вопр. 162. С какого места ты видел отступление солдат?

Отв. С прежнего места, припавши к земле,* потому что боялся выстрелов.[146]

Вопр. 163. Долго ли ты оставался на этом месте и куда потом обратился?

Отв. До бегства солдат и отступления** крестьян, тогда я вошел в господский дом.

---

* *Saksakeelses tekstis* heruntergeduckt — *kummargil, küürus.*
В немецком тексте heruntergeduckt — *согнувшись.*

** *Saksakeelses tekstis* Rückzug — *tagasipöördumine.*
В немецком тексте Rückzug — *возвращение.*

Вопр. 164. Для чего ты пошел туда?

Отв. На помощь к управляющему, на его крик о помощи.[147]

Вопр. 165. Ты что заметил тут?

Отв. Несколько солдат в крови, управляющего в руках крестьян.

Вопр. 166. Что ты сделал тут?

Отв. На крик управляющего о помощи я толкнул несколько крестьян в сторону.

Вопр. 167. Ты от управляющего требовал ли денег?

Отв. Я у него просил денег, обещаясь помогать ему.

Вопр. 168. Сколько ты получил от управляющего денег, где остались деньги?

Отв. По объявлению управляющего — три рубля, сам же я не знаю сколько, я был совершенно пьян; деньги я положил в карман к прочим.

Вопр. 169. Какие предметы ты присвоил себе из комнаты управляющего?

Отв. Я не знаю, взял ли я что, будучи пьян. Солдатские каски, бывшие у меня, я нашел на дворе мызы, о других вещах я не знаю ничего, но не думаю, чтобы я взял что-нибудь, потому что впоследствии ни на себе и при себе никаких чужих вещей не имел.

Вопр. 170. Разграбили ли другие люди квартиру управляющего, кого из них ты узнал?

Отв. Крестьяне разломали столы и шкапы и грабили.

Вопр. 171. Был ли твой двоюродный брат Отто Олландер с тобою в комнате, и что он имел в руках?

Отв. Да, он также там был и имел в руках отломанный конец сенных вил длиною около 1 фута.

Вопр. 172. Получил ли он свою долю из данных управителем денег?

Отв. Он на другой день получил от меня 60 коп.

Вопр. 173. Долго ли ты оставался в комнате управляющего?

Отв. С ¼ или ½ часа, как я полагаю, я был очень пьян.

Вопр. 174. Куда ты пошел оттуда?

Отв. Я пошел по направлению в Кай, но недалеко от м. Махтерса лег спать возле одной канавы.

Вопр. 175. На другой день, 3 июня, ты пошел ли опять на м. Махтерс и с каким намерением?

Отв. Да, на другой день в полдень, за нашими убитыми, в господском доме я тогда не был.

Вопр. 176. Какими военными одеждами ты тогда завладел?

Отв. Никакими.

Вопр. 177. От кого ты получил солдатские каски?

Отв. Я нашел оные на дворе.

Вопр. 178. Куда ты отнес оные?

Отв. Того больше не помню.

Вопр. 179. Какое строение первое загорелось и отчего?

Отв. Винный амбар загорелся, когда я уже ушел.

Вопр. 180. Где ты был во время пожара?

Отв. Я спал у канавы.

Вопр. 181. Во время сна обокрали ли тебя?

Отв. Да.

Вопр. 182. Что именно у тебя украли, между украденными вещами были ли золотые часы?

Отв. У меня украли одни только деньги, больше у меня не было с собою.

Вопр. 183. Долго ли ты спал тогда?

Отв. Несколько часов, солнце склонилось уже к закату, когда я ушел.

Вопр. 184. Вставши, ты что видел, была ли толпа еще на дворе, горели ли еще мызные строения и какие именно?

Отв. Толпа разбежалась, пожар кончился.

Вопр. 185. От кого ты получил вино, выпитое тобою?

Отв. Вино везде стояло открыто; я пил в комнате из графина, а на дворе из ведра.

Вопр. 186. Когда ты ушел от Махтерса, куда и с кем?

Отв. Солнце склонилось к закату, по дороге в Аттель и один.[148]

Вопр. 187. Известно ли тебе, что тогда в Махтерсе случилось убийство?

Отв. Я о том слышал.

Вопр. 188. Когда ты узнал об этом и от кого?

Отв. Во вторник, 3 июня, я видел лежащий там труп, когда мы пришли в Махтерс за нашими убитыми.

Вопр. 189. Видел ли ты капитана живого и мертвого?

Отв. Да.

Вопр. 190. Где лежал труп, в каком состоянии?

Отв. На сенокосе, вправо от дороги, если идти от махтерского господского двора; он покрыт был шинелью.

Вопр. 191. Известно ли тебе, кто убил капитана?

Отв. Нет.

Вопр. 192. Участвовал ли ты в убийстве?

Отв. Нет.

Вопр. 193. На возвратном пути ты заходил ли в корчмы и в какие?

Отв. Я зашел в Кай-Кольгаскую корчму.

Вопр. 194. Ты взял ли с собою и надел военные платья?

Отв. Нет.

Вопр. 195. Когда ты пришел домой?

Отв. В понедельник я вовсе не пришел домой, ночь от понедельника на вторник я провел в Кольгаской корчме, во вторник я возвратился в Махтерс за мертвыми.

Вопр. 196. С кем и по какому поводу ты пошел за мертвыми?

Отв. По приглашению кайского хозяина Вилло Марта и его сына Михеля и вместе с ними.

Вопр. 197. Во вторник ты требовал ли от махтерского амбарщика вина?

Отв. Я застал амбарщика, качающего насосом вино, просил у него и также получил вина, потом я ему помогал вогнать пчелиный рой.

Вопр. 198. Ты схватил ли амбарщика, когда он упрекал тебя?

Отв. Нет.

Вопр. 199. Имеешь ли еще что прибавить?

Отв. Нет.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 23—30. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, лл. 23—30. Официальный перевод.

(Tõlge)

Toodi kohale talusulane Peeter Olander, keda peetakse kinni siinses lossivanglas, ja pärast manitsemist tõtt rääkida kuulati ta üle. Ta tunnistas järgmist.

Küsimuste üldiste punktide kohta: et ta nimi on Peeter Olander, teomees Kaiu vallast, umbes 5 aastat tagasi teenis kaupmees Holostovi juures Tallinnas, 27 aastat vana, õigeusklik, vallaslaps õigeusklikult emalt, 1851. või 1852. aastal oli viimast korda käinud armulaual, varem ei ole kohtu poolt karistatud ja trahvitud, räägib vene keelt ja veidi saksa keelt.

Küsimuste eripunktide kohta andis ta järgmise tunnistuse:

Küsimus 118. Kas sa olid käesoleva aasta 2. juunil, esmaspäeval, Mahtras?

Vastus. Jah.

Küsimus 119. Mis põhjusel ja kelle õhutusel sa sinna läksid?

Vastus. Minu peremees Kangermaa Päärn käskis mul 2. juunil Mahtrasse kaasa tulla, me olime mõlemad purjus.

Küsimus 120. Mis eesmärgil sa Mahtrasse läksid?

Vastus. Et abistada Mahtra mehi, kellel lahing ees seisis; nad said teada, et neid hakatakse karmilt karistama.

Küsimus 121. Kas sa läksid üksinda või teistega koos ja kellega nimelt?

Vastus. Oma peremehega ja kõigi küla (Kasvandu) elanikega 24 talust; ainult üks peremees, Karjatse Hans, ei olnud meiega Mahtras; ta oli omaenda asjus linnas.

Küsimus 122. Kas sa tahtsid oma eesmärki saavutada vajaduse korral jõu rakendamisega?

Vastus. Ma läksin teistega koos ilma mingisuguste mõteteta oma peremehe käsul ja, kartes karistust, millega mind ähvardati.

Küsimus 123. Millal sa läksid kodunt Mahtrasse?

Vastus. 2. juunil, kohe pärast päikese tõusu.

Küsimus 124. Millal sa sinna jõudsid?

Vastus. Me läksime aeglaselt, juttu ajades, teel võtsime veel viina.

Küsimus 125. Kas sa Atlast mööda minnes märkasid, et teiega on ühinenud kõrvalisi isikuid?

Vastus. Jah, juba Kuusiku kõrtsi juures kogunes inimesi Atlast, Inglistest, Juurust ja Maidlast.

Küsimus 126. Mida sa siis Mahtrasse jõudmisel nägid?

Vastus. Õu ja toad olid purjus rahvast täis, samuti ka Raba kõrtsi ümbrus; igast küljest kogunes Mahtra ja võõraid talupoegi.

Küsimus 127. Mida rahvahulk tegi?

Vastus. Kes laulis, kes kisendas, mõned mängisid lõõtspilli.

Küsimus 128. Kas rahvahulk oli juba kogu õue enda alla võtnud?

Vastus. Jah.

Küsimus 129. Kas sa olid relvastatud ja millega nimelt?
Vastus. Ma kandsin laadimata, tulekiviga jahipüssi, mille ma sain ühelt mulle tundmatult Mahtra poisilt.
Küsimus 130. Kas sa ei võtnud püssi kodunt kaasa?
Vastus. Ei.
Küsimus 131. Mis eesmärgil sa relvastusid?
Vastus. Purjus olles ja rumalast peast võtsin ma püssi vastu.
Küsimus 132. Kas teised talupojad olid ka relvastatud ja millega nimelt?
Vastus. Kõigil talupoegadel olid roigasaedadest võetud teibad, Raba kõrtsi juures nägin ma kolme Mahtra meest, kes olid relvastatud püssidega.
Küsimus 133. Kas see püss, mida sa kandsid, oli laetud?
Vastus. Ei.
Küsimus 134. Kus sa kohe alguses seisma jäid?
Vastus. Õue, sinnapoole teed, härrastemaja lähedale, suure paju juurde.
Küsimus 135. Kus soldatid seisid, kui sa tulid?
Vastus. Härrastemaja välistrepi ees, nad seisid rivis, püssid käes.
Küsimus 136. Kas sa otsekohe pärast sinna jõudmist soldatitele lähenesid?
Vastus. Jah.
Küsimus 137. Kas sa rääkisid soldatitega?
Vastus. Ohvitseriga teiste ülesandel, sest ma oskan vene keelt.
Küsimus 138. Kes nimelt sulle seda ülesandeks tegi?
Vastus. Kaiu mõisa teomees Jaani Tõnu Mihkel ja kangur Kustav (mõlemad on surnud). Ma pidin ohvitseridelt küsima, kes saatis siia soldateid, kas keiser või keegi teine.
Küsimus 139. Kas sina üksi soldatitega rääkisid või veel keegi?
Vastus. Esmalt rääkisin ma üksi, hiljem aga surus rahvahulk ettepoole.
Küsimus 140. Mis sa ohvitserile ütlesid?
Vastus. Esitasin talle eespool märgitud küsimuse. Algul ajas ohvitser mind minema, kuid hiljem andis ta mulle 2 rubla paberraha.
Küsimus 141. Milleks ohvitser sulle raha andis?
Vastus. Seda ma ei tea.
Küsimus 142. Kas sa soldatitele veel midagi ütlesid?
Vastus. Teiste nõudmisel ma küsisin, kas soldatite püssid on laetud.
Küsimus 143. Kas sa soldatitega rääkides oma püssi käes hoidsid?
Vastus. Arvan, et hoidsin, kuhu see pärast kadus, seda ma ei tea.
Küsimus 144. Kas sa ütlesid soldatitele: «Teil on püssid, mul on ka püss ja laetud.»
Vastus. Jah.
Küsimus 145. Kas sa näitasid püssiga ühe ohvitseri peale?
Vastus. Jah.
Küsimus 146. Kas sa nõudsid ohvitseridelt raha?
Vastus. Ma palusin vaid 20 kopikat.
Küsimus 147. Mis põhjusel sa seda raha palusid?
Vastus. Ma palusin viinaraha selle eest, et tulin.
Küsimus 148. Ja kui palju sa said ning kelle käest?
Vastus. 2 rubla ühelt vanemohvitserilt.
Küsimus 149. Kas sa rebisid majorilt rahapunga ära?
Vastus. Ei.
Küsimus 150. Kuhu saadud raha jäi?
Vastus. Panin tasku, muist jõin maha, muist varastati ära, kui ma magasin.
Küsimus 151. Kes nimelt seisis sinu lähedal, kui sa soldatitega rääkisid?
Vastus. Jaani Tõnu Mihkel ja kangur Kustav (mõlemad on surnud).
Küsimus 152. Kas major nõudis, et sa talupoegi rahustaksid?
Vastus. Ei, ta käskis ainult mul endal ära minna.
Küsimus 153. Kus sa olid, kui soldatid aida poole läksid?
Vastus. Mina läksin härrastemaja välistrepi juurest sinnapoole, kus oli köök, ja vaatasin lahingut härrastemaja nurga tagant.
Küsimus 154. Kuskohal kallaletung soldatitele algas?
Vastus. Viinaköögi poolt sööstsid talupojad tiheda rahvamurruna soldatite peale, kes otsekohe tulistama hakkasid.

Küsimus 155. Kas talupoegade kallaletung toimus antud märguande peale ja milles see märguanne seisis?

Vastus. Sarve helide peale või pajupilli või lõõtspilliga antava signaali peale; see signaal anti õuest talupoegade hulgast.

Küsimus 156. Kas sa lasksid oma püssist?

Vastus. Ei.

Küsimus 157. Kas kallaletungiga käis kaasas «hurraahüüe!»?

Vastus. Oli kisa ja hirmus kära, kuid mitte sõna «hurraa».

Küsimus 158. Kus sa seisid, kui lahing algas?

Vastus. Härrastemaja nurga taga, Järlepale viiva tee juures.

Küsimus 159. Millist relva talupojad kasutasid?

Vastus. Neil olid ainult teibad.

Küsimus 160. Nimelt milliseid talupoegi sa kallaletungijate hulgast ära tundsid?

Vastus. Jaani Tõnu Mihklit ja kangur Kustavit (mõlemad on surnud), teisi ei saa ma nimepidi nimetada, oli suur rahvamurd.

Küsimus 161. Kas rahvahulk jälitas taganevaid soldateid ja kas ta jätkas rünnakut?

Vastus. Jah.

Küsimus 162. Missuguselt kohalt sa soldatite taganemist nägid?

Vastus. Endisest kohast, ma olin end pikali maha visanud, sest kartsin laske.

Küsimus 163. Kas sa jäid kauaks sellele kohale ja kuhu sa hiljem läksid?

Vastus. Kuni soldatite põgenemiseni ja talupoegade taganemiseni, siis astusin härrastemajja.

Küsimus 164. Milleks sa sinna läksid?

Vastus. Valitsejale appi tema appikarjumise peale.

Küsimus 165. Mis sa siin märkasid?

Vastus. Mõnda soldatit veriselt maas, valitsejat talupoegade käes kimbus.

Küsimus 166. Mis sa siin tegid?

Vastus. Valitseja appikarjumise peale lükkasin ma mitu talupoega kõrvale.

Küsimus 167. Kas sa nõudsid valitsejalt raha?

Vastus. Ma palusin talt raha, lubades teda aidata.

Küsimus 168. Kui palju sa valitsejalt raha said ja kuhu see jäi?

Vastus. Valitseja seletuse järgi kolm rubla, ise ma ei mäleta, kui palju, olin täiesti purjus; raha panin ma tasku muu raha juurde.

Küsimus 169. Mis asjad sa valitseja toast võtsid?

Vastus. Ma olin purjus ja ei tea, kas ma midagi võtsin; soldatikiivrid, mis mul olid, leidsin ma mõisaõuelt, teistest asjadest ei tea ma mitte midagi, kuid ma ei usu, et ma oleksin midagi võtnud, sest hiljem ei minu käes ega minu seljas mingisuguseid võõraid asju ei olnud.

Küsimus 170. Kas teised ka riisusid valitseja korterit ja keda sa neist ära tundsid?

Vastus. Talupojad purustasid lauad ja kapid ning röövisid.

Küsimus 171. Kas sinu lellepoeg Otto Olander oli sinuga koos toas ja mis tal käes oli?

Vastus. Jah, ta oli samuti seal ja tal oli käes heinahangu küljest lahti murtud ots, mille pikkus oli 1 jalg.

Küsimus 172. Kas ta sai oma osa valitseja poolt antud rahast?

Vastus. Ta sai järgmisel päeval minu käest 60 kopikat.

Küsimus 173. Jäid sa kauaks valitseja tuppa?

Vastus. 1/4 või 1/2 tundi, nagu ma mäletan, olin väga purjus.

Küsimus 174. Kuhu sa sealt läksid?

Vastus. Läksin Kaiu suunas, kuid Mahtra mõisa lähedal heitsin ühe kraavi äärde magama.

Küsimus 175. Kas sa järgmisel päeval, 3. juunil, läksid jälle Mahtra mõisa ja missuguse kavatsusega?

Vastus. Jah, järgmisel päeval, keskpäeval, meie tapetute järele, härrastemajas ma siis ei käinud.

Küsimus 176. Missugused soldatiriided sa siis omale võtsid?

Vastus. Mitte mingisuguseid.
Küsimus 177. Kelle käest sa soldatikiivrid said?
Vastus. Ma leidsin need õuelt.
Küsimus 178. Kuhu sa need viisid?
Vastus. Seda ma enam ei mäleta.
Küsimus 179. Milline hoone esimesena põlema läks ja millest?
Vastus. Viinaait läks põlema, kui ma olin juba ära läinud.
Küsimus 180. Kus sa tulekahju ajal olid?
Vastus. Magasin kraavi ääres.
Küsimus 181. Kas sind une ajal rööviti?
Vastus. Jah.
Küsimus 182. Mida nimelt sinult varastati, kas varastatud asjade hulgas oli kuldkell?
Vastus. Minult varastati ainult raha, rohkem mul midagi kaasas ei olnud
Küsimus 183. Kas sa magasid siis kaua?
Vastus. Mitu tundi, päike hakkas juba looja minema, kui ma ära läksin.
Küsimus 184. Kui sa üles tõusid, mida sa nägid, kas rahvahulk oli veel õues, kas mõisahooned põlesid veel ja missugused nimelt?
Vastus. Rahvahulk oli laiali jooksnud, tulekahi oli lõppenud.
Küsimus 185. Kelle käest sa viina said, mis sa ära olid joonud?
Vastus. Viin seisis igal pool lahtiselt; ma jõin toas karahvinist, õues aga ämbrist.
Küsimus 186. Millal sa Mahtrast lahkusid, kuhu ja kellega?
Vastus. Päike oli looja minemas, Atlasse viivale teele ja üksi.
Küsimus 187. Kas sa tead, et siis leidis aset Mahtras mõrv?
Vastus. Ma olen sellest kuulnud.
Küsimus 188. Millal sa sellest teada said ja kellelt?
Vastus. Teisipäeval, 3. juunil, ma nägin seal lamavat laipa, kui me Mahtrasse meie tapetute järele tulime.
Küsimus 189. Kas sa nägid kaptenit elusana ja surnuna?
Vastus. Jah.
Küsimus 190. Kus lamas laip, millises olukorras?
Vastus. Heinamaal, paremal pool teed, kui minna Mahtra mõisaõuest; ta oli kaetud sineliga.
Küsimus 191. Kas sa tead, kes kapteni tappis?
Vastus. Ei.
Küsimus 192. Kas sa tapmisest osa võtsid?
Vastus. Ei.
Küsimus 193. Kas sa tagasiteel astusid sisse kõrtsidesse ja millistesse?
Vastus. Astusin sisse Kaiu-Kolga kõrtsi.
Küsimus 194. Kas sa võtsid kaasa sõjaväemundreid ja panid need selga?
Vastus. Ei.
Küsimus 195. Millal sa koju tulid?
Vastus. Esmaspäeval ma üldse koju ei tulnud; öö vastu teisipäeva veetsin ma Kolga kõrtsis, teisipäeval läksin ma Mahtrasse tagasi surnute järele.
Küsimus 196. Kellega ja mis põhjusel sa surnute järele läksid?
Vastus. Kaiu peremehe Villu Mardi ja ta poja Mihkli kutsumise peale, koos nendega.
Küsimus 197. Kas sa teisipäeval Mahtra aidamehelt viina nõudsid?
Vastus. Aidamehe leidsin ma eest viina pumpamas, palusin talt viina ja saingi, seejärel aitasin ma tal mesilasperet sisse ajada.
Küsimus 198. Kas sa läksid käsitsi kokku aidamehega, kui ta sulle ettepeiteid tegi?
Vastus. Ei.
Küsimus 199. Kas sul on veel midagi juurde lisada?
Vastus. Ei.

мертваго. Пуля чрезъ правую руку проникла въ грудь. Онъ мнѣ подалъ руку, простился со мною, говоря нѣсколько словъ и скончался.-

Вопр. 1938. Ты кромѣ того еще видѣла раненыхъ или мертвыхъ по Аттельской дорогѣ или по близости?

Отв. Раненнаго крестьянина Яка, и трупъ Капитана я видѣла. Послѣдній лежалъ на сѣнокосѣ вправо отъ дороги, ведущей въ Аттель. Шаговъ 30 дальше къ Аттелю лежалъ крестьянинъ Якъ, 10ть шаговъ дальше мой мужъ. Угла канюшни я въ послѣдствіи видѣла также раненнаго крестьянина Яго Тенно.

Вопр. 1939. Куда ты пошла отъ трупа своего мужа?

Отв. Я пошла на мызу къ управляющему и сказала ему: „мой мужъ умеръ, что мнѣ теперь дѣлать?" Скорбь о потерѣ мужа моего до того взволновала меня, что я и не знаю больше, что еще говорила. Управляющій мнѣ

представлялъ, что не онъ виновникъ смерти моего мужа. Я тотчасъ отправилась домой, и пріѣхала съ тѣлегою за трупомъ моего мужа.

Вопр. 1940. Что подстрекало ли людей къ учиненію еще другихъ буйствъ?

Отв. Нѣтъ нисколько. Двумъ крестьянамъ которые прискакавъ во весь опоръ на парѣ лошадей, чуть ли не задавили меня, при чемъ кричали: „мы еще другіе мызы подожжемъ!" я закричала: „да, идите только, найдете Вы тамъ хорошія дѣла".

Вопр. 1941. Что ты видѣла во время пребыванія своего на дворѣ?

Отв. На дворѣ были два трупа; амбаръ былъ разломанъ, вина тамъ было пропасть, Господскій домъ былъ разграбленъ и разрушенъ.

Вопр. 1942. Кого ты видѣла совершавшаго буйства?

Отв. Я никого назвать не могу. Постигшее несчастіе, такъ меня заняло, что я мало обращала вниманія на то что происходило вокругъ меня.

/: Вышла. /

— пере —

Nr. 42.

23. augustil. — Mahtra talunaise A. Teini seletused tema mehe, taluperemehe Adra Mihkli langemise kohta võitluses sõjaväekomandoga.

Того же дня позвана была явившаяся по требованию жена убитого в Махтерсе хозяина Аддра Михеля и по увещании показать правду допрошена. Она учинила следующее показание:

На общие допросные пункты:

Я, Анн Тейль,* вдова застреленного 2 июня в Махтерсе хозяина Аддра Михеля, от роду 31 год, лютеранского вероисповедания, в нынешнем году была у св[ятого] причастия и под судом не была.

На частные допросные пункты:

Вопр. 1932. Где твой муж находился в последние дни до происшествий в Махтерсе?

Отв. Ночью от пятницы на субботу и от воскресенья на понедельник 2 июня он был дома. Но где он был остальное время, мне совершенно не известно.

Вопр. 1933. Когда и с кем он поутру пошел в Махтерс?

Отв. Около завтрака, с прочими махтерскими хозяевами.

Вопр. 1934. Ночью пред тем были ли у него чужие люди?

Отв. Да, трое крестьян из Ней-Гарма переночевали у нас на дворе.

Вопр. 1935. Твой муж сообщил ли тебе, какие намерения имели хозяева в понедельник?

Отв. Нет, но мне показалось странным и беспокоило меня, когда он в воскресенье, ложась спать, мне сказал: «Это последняя ночь, в которую я буду отдыхать».

Вопр. 1936. Ты пошла ли также в тот день на мызу?

Отв. Да, я пошла за мужем.

Вопр. 1937. Что ты видела в этот день?

Отв. У Раббаской корчмы я застала множество людей, между ними также всех махтерских хозяев. Все пошли на мызу, проникли на двор и окружили выстроившихся там солдат. Я вмешалась в толпу и застала мужа своего, предчувствуя несчастье, которое должно было постигнуть меня, просила его удалиться и прийти домой. Он недоволен был моим [по]явлением и отослал меня с словами: «Ступай к детям своим!». Я пошла дальше и стала на углу конюшни. Между тем солдаты придвинулись поближе к конюшне, началась схватка и раздались первые выстрелы. Полна страха и ужаса, я перескочила через забор, упала и лишилась чувств. Было ли это беспамятство следствием обморока или причинено падением, не знаю, но ко-

* *Selliselt tekstis — õige Tein.*
Так в тексте. Правильно Тейн.

гда я пришла опять в себя, то солдаты уже ушли. Я подошла к Аттельской дороге и слышала, как люди между собою говорили, что убит один махтерский крестьянин. Ужас меня взял, я бегом продолжала Аттельскую дорогу и нашла там мужа своего почти уже мертвого. Пуля чрез правую руку проникла в грудь. Он мне подал руку, простился со мною, говоря несколько слов, и скончался.

Вопр. 1938. Ты кроме того еще видела раненых или мертвых по Аттельской дороге или поблизости?

Отв. Раненного крестьянина Яка и труп капитана я видела. Последний лежал на сенокосе, вправо от дороги, ведущей в Аттель. Шагов 30 дальше к Аттелю лежал крестьянин Як, 10 шагов дальше — мой муж.[149] У угла конюшни я впоследствии видела также раненного крестьянина Яго Тённо.

Вопр. 1939. Куда ты пошла от трупа своего мужа?

Отв. Я пошла на мызу к управляющему и сказала ему: «Мой муж умер, что мне теперь делать?». Скорбь о потере мужа моего до того взволновала меня, что я и не знаю больше, что еще говорила. Управляющий мне представлял, что не он виновник смерти моего мужа. Я тотчас отправилась домой и приехала с телегою за трупом моего мужа.

Вопр. 1940. Что, подстрекала ли [ты] людей к учинению еще других буйств?

Отв. Нет, нисколько. Двум крестьянам, которые, прискакав во весь опор на паре лошадей,* чуть ли не задавили меня, причем кричали: «Мы еще другие мызы подожжем!», я закричала: «Да, идите только, найдете вы там хорошие дела».

Вопр. 1941. Что ты видела во время пребывания своего во дворе?

Отв. На дворе были два трупа, амбар был разломан, вина там было пропасть; господский дом был разграблен и разрушен.

Вопр. 1942. Кого ты видела совершавшего буйства?

Отв. Я никого назвать не могу. Постигшее несчастье так меня заняло, что я мало обращала внимания на то, что происходило вокруг меня.

(Вышла).

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/7, l. 95—97. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/7, лл. 95—97. Официальный перевод.

(Tõlge)

Samal päeval kutsuti välja Mahtras tapetud peremehe Adra Mihkli naine; ta ilmus ja kui teda manitseti tõtt rääkima, kuulati ta üle. Ta tunnistas järgmist. Ülekuulamise üldiste punktide kohta.

---

* *Saksakeelses tekstis Zweispänner — kahehobusevanker.*
В немецком тексте Zweispänner — двухпарная тележка.

Mina, Ann Tein, 2. juunil Mahtras mahalastud peremehe Adra Mihkli lesk, olen 31 aastat vana, luteri usku, tänavu käinud armulaual ja kohtu poolt karistamata.

Ülekuulamise eripunktide kohta.

Küsimus 1932. Kus su mees viimastel päevadel enne Mahtra sündmusi oli?

Vastus. Ööl vastu laupäeva ja ööl vastu esmaspäeva, 2. juunit, oli ta kodus. Kus ta aga ülejäänud ajal oli, seda ma üldse ei tea.

Küsimus 1933. Millal ja kellega ta hommikul Mahtrasse läks?

Vastus. Hommikusöögi ajal, koos teiste Mahtra peremeestega.

Küsimus 1934. Kas enne seda öösel oli tema juures võõraid inimesi?

Vastus. Jah, kolm talupoega Harmist ööbisid meie õues.

Küsimus 1935. Kas su mees teatas sulle, mida peremehed esmaspäeval kavatsevad teha?

Vastus. Ei, kuid mulle paistis imelikuna ja mind tegi rahutuks see, kui ta pühapäeval magama heites mulle ütles: «See on viimane öö, kus ma puhkan.»

Küsimus 1936. Kas sina ka sel päeval mõisa läksid?

Vastus. Jah, ma läksin mehe järele.

Küsimus 1937. Mis sa nägid sel päeval?

Vastus. Raba kõrtsi juurest leidsin eest hulgaliselt inimesi, nende seas ka Mahtra peremehed. Kõik läksid mõisa, tungisid õue ja piirasid seal rivistunud soldatid ümber. Ma läksin rahvahulga sekka ja leidsin oma mehe üles; aimates õnnetust, mis mind tabab, palusin teda koju tulla. Ta oli minu ilmumise peale pahane ja saatis mu minema sõnadega: «Mine oma laste juurde!» Ma läksin edasi ja peatusin talli nurga juures. Vahepeal liikusid soldatid tallile lähemale, algas heitlus ja kostsid esimesed lasud. Täis hirmu ja õudust hüppasin ma üle aia, kukkusin ja kaotasin teadvuse. Kas meelemärkuse kaotamine oli tingitud minestusest või kukkumisest, seda ma ei tea; kui ma aga jälle teadvusele tulin, olid soldatid juba läinud. Ma läksin Atlasse viivale teele ja kuulsin, kuidas inimesed omavahel rääkisid, et üks Mahtra talupoeg on tapetud. Mind valdas hirm, ma jooksin Atlasse viivat teed mööda edasi ja leidsin sealt oma mehe peaaegu surnuna. Kuul oli läbi parema käe rinda tunginud. Ta andis mulle kätt, jättis minuga jumalaga, öeldes mõned sõnad, ja suri.

Küsimus 1938. Kas sa peale selle veel nägid haavatuid või surnuid Atla teel või lähedal?

Vastus. Ma nägin haavatud talupoega Jaaku ja kapteni laipa. Viimane lamas heinamaal paremal pool teed, mis Atlasse viib. 30 sammu edasi, Atla poole, lamas talupoeg Jaak, 10 sammu edasi — mu oma mees. Talli nurga juures nägin ma hiljem ka haavatud talupoega Jaago Tõnu.

Küsimus 1939. Kuhu sa läksid mehe laiba juurest?

Vastus. Ma läksin mõisa valitseja juurde ja ütlesin talle: «Minu mees on surnud, mis ma nüüd pean tegema?» Valu oma mehe kaotuse pärast võttis mu nii oma võimusesse, et ma ei teadnud enam, mis ma veel rääkisin. Valitseja ütles mulle, et tema ei ole minu mehe surmas süüdi. Ma läksin otsekohe koju ja sõitsin vankriga oma mehe laibale järele.

Küsimus 1940. Kas sa ässitasid inimesi üles veel teiste rüüstamiste toimepanemiseks?

Vastus: Ei, mitte sugugi. Kahele talupojale, kes kahehobusevankriga tuhatnelja kihutades oleksid minule peaaegu otsa sõitnud, ja kes karjusid: «Me paneme veel teised mõisad põlema!», hüüdsin ma: «Jah, minge aga, küll teid ootavad seal head asjad.»

Küsimus 1941. Mis sa õues viibides nägid?

Vastus. Õues oli kaks laipa, ait oli purustatud, viina oli seal väga palju, härrastemaja oli paljaks riisutud ja hävitatud.

Küsimus 1942. Keda sa rüüstamas nägid?

Vastus. Ma ei saa kedagi nimetada. Tabanud õnnetus vapustas mind niivõrd, et ma pöörasin vähe tähelepanu sellele, mis minu ümber toimus.

(Lahkus).

Nr. 43.

14. juunil. — Mahtra mõisa valitseja G. Rosenbergi seletused ülestõusust Mahtras.

Сего числа явился управитель м. Махтерс Густав Розенберг, 33 года от роду, и при допросе показал нижеследующее для внесения в протокол:

Около 14 дней после Юрьева дня[150] махтерский волостной старшина Ганс Терциус и его помощник Ян Матци явились к нему, управителю Розенбергу, на м. Махтерс, объявляя прямо, что они не считают себя более обязанными отправлять вспомогательные пешие дни (Waimentage) и посему и должны отказывать в отправлении вспомогательной барщины. Вследствие такого объявления он, Розенберг, на другой день приказал всем хозяевам явиться на мызу и объяснил им, что они в настоящее время без всякого права настаивают на освобождении от вспомогательной барщины, что они в сем отношении введены в заблуждение, и увещевал их, чтобы они возвратились к повиновению. Наконец, он сделал им предложение, чтобы они по-прежнему отправляли вспомогательные пешие дни (Waimentage), он же ручается честным своим словом [в] том, что, если затем надлежащим судебным приговором признано будет, что он противозаконно требовал от них таковой повинности, то им выдано будет вознаграждение по 15 коп. сер[ебром] за каждый отправленный ими таким образом рабочий день.

На предложение его хозяева согласились, и вспомогательные пешие дни (Waimentage) отправлялись по сие время беспрекословно и беспрерывно.

Между тем приблизилось время навозки на поля назема. Он, Розенберг, счел нужным заблаговременно напоминать хозяевам о сей повинности, но все хозяева решительно отказывали в отправлении повинности подвоза на поля назема.

Он, Розенберг, донес о сем владетелю м. Махтерс г. фон Гельфрейху на м. Аррокюль, который 26 мая лично явился на м. Махтерс и старался убедить хозяев в несправедливости их действий; они же оставались при отказе.

Вследствие сего г. фон Гельфрейх приказал волостному старшине и помощнику его явиться на другой день к гакенрихтеру с тем, чтобы от него получить потребные по сему делу объяснения. Оба они не отказались повиноваться сему приказанию, однако хозяева объявили, что они вместе с своими старшинами намерены явиться к гакенрихтеру. Вместо сего во вторник, 27 мая, волостной старшина Терциус опять явился на м. Махтерс и старался неявку свою к гакенрихтеру и оказанное сим неповиновение оправдывать разными неосновательными и ничтожными предлогами, именно он сказал, что, как ныне по деревням расположены будут войска, чтобы принудить крестьян

к отправлению вспомогательной барщины, то и для него не оказывается более необходимости в наставлении со стороны гакенрихтера, и, наконец, он объявил, что по сим причинам он к гакенрихтеру не явится, тем более, что и хозяева туда не хотят отправиться. Вследствие сего он, Розенберг, строго велел ему еще в тот же самый день принести ему решительный ответ: намерены ли крестьяне впредь отправлять вспомогательную барщину или нет. Ответа он не получил, и волостной старшина более к нему не явился. Засим он, Розенберг, отправился к местному гакенрихтеру и донес ему о сих происшествиях, вследствие чего г. гакенрихтер велел ему, Розенбергу, как и волостному старшине и всем хозяевам, явиться на м. Хаббат для исследования сего дела. Никто из общества крестьян м. Махтерс не явился на сей приказ. Посему исправляющим должность гакенрихтера г. фон Гагемейстером назначено было иметь 31 мая судебное заседание на м. Махтерс и крестьянам вторично велено было явиться. Но кроме теперешнего волостного старшины Михеля Сеппа, опять никто не явился, и по означенное время никем не отправлена была вспомогательная барщина. Уже тогда оказалось, что всеми членами волостного общества оставлены были свои дома и что они скрывались в лесах. Чрез означенного Михеля Сеппа г. гакенрихтер увещевал крестьян воротиться в деревню и велел им 2 июня с. г. явиться на м. Махтерс, предостерегая их, что они в случае неявки подвергнутся более строгому наказанию. Вместе с сим со стороны начальства предложено было г. Бергу, пастору при Ёрденской церкви, с своей стороны увещевать крестьян к повиновению, что им и действительно исполнено было в воскресенье, но без всякого успеха. Таково было положение дел, когда наступил понедельник 2 июня. Бывши занят осмотром хозяйства, он, Розенберг, услышал возрастающий шум и крик и вскоре заметил, как многочисленные толпы крестьян, вооруженных шестами и палками, из коих некоторые только имели ружья, на телегах, верхом и пешком, будучи большею частию в весьма нетрезвом состоянии, с разных сторон стекались к м. Махтерс. Случайно в то самое время прибывший на м. Махтерс майор фон Лайминг делал смотр расположенной на сей мызе команде, состоявшей из 50 человек, кои для сей цели выстроены были перед господским домом. Он, Розенберг, возвратился в квартиру свою, в коей и оставался по совету майора. Из окна он видел, как крестьяне плотною толпою, с сильным шумом и криком ворвались вовнутрь дворовой площади, все ближе и ближе двигались к солдатам и вскоре так тесно окружили их, что солдаты не могли устоять на занимаемой позиции. В то время, около 8 или 8½ часов, он, Розенберг, услышал стук в запертую им дверь своей квартиры и вместе с сим разные голоса, требующие впуска. Он отворил дверь, после чего вошли махтерские хозяева: Даниил Шмидеберг, Гиндрих Аддра, Отти Юрри Розенмее, Ян Матци

и Томас Иоган Рейнверк, кои обратились к нему почтительно с вопросом: Каким образом ныне следует держаться нового Положения о крестьянах, где находятся господа, кои могли разъяснить им сей закон, что они пришли за таковым разъяснением. Прежде чем он, Розенберг, мог дать им ответ, толпа чужих крестьян, оттиснув махтерских крестьян в сторону и назад, с яростью ворвалась в комнату и бросилась на него, Розенберга, крича ему с угрозою: «Где новое Положение? Дай нам оное сюда! Мы пришли с тобою рассчитываться!» (объясняться). („Kus on se uus seadus? Anna sedda kätte! Meie olleme seia tulnd ja tahme sinnoga arro pidada!") Он, Розенберг, увещаниями старался образумливать и успокоить крестьян, напоминая им, что право следует отыскать законным путем, а они кричали: «Где теперь господа судьи? Давай их сюда, как паункюльского (г. фон Гагемейстера), так и пахельского барина (г. фон Моренштильдта)!»[151] На ответ его, что их нет на м. Махтерс, толпа сейчас нападала на него. Со словами: «Если ты здесь вместо этих господ, так и отвечай за них!» — крестьяне с разных сторон ухватились за него и старались силою вытащить его из комнаты, причем сыпались на него толчки и удары. Между прочим, бросился на него чужой крестьянин, вооруженный солдатским ружьем со штыком, очевидно, с намерением пронзить его. Он, Розенберг, взялся за штык, согнул его и спасся таким образом от смерти, но при том ранил себе руку. Между тем, пред дверью слышны были разные голоса, произносившие слова: «Сделайте ему конец!» — и этим подстрекали нападавших на него к дальнейшим насилиям: именно, махтерский крестьянин Адо Андрей яростно требовал смерти его, Розенберга, нанося ему насилия, обнаруживавшие подобное намерение, в чем, однако, с трудом остановлен был вмешательством махтерских крестьян.[152] Борьба сия с бушевавшим вокруг него народом, по мнению его, продолжалась полтора часа. Посреди этой толпы находилась жена его, почти только что выздоровевшая от родов, бывших 8 дней перед тем, но ей никакого вреда не причинили. Его же народ всею силою старался сбить с ног, в каковом случае он бы неизбежно погиб. Но по необыкновенной телесной своей силе он избегнул этого, кроме того, по низости потолка из бесчисленных обращенных на него ударов кольями, которые он беспрестанно должен был отклонить от себя руками, ни один удар не мог быть нанесен с полною силою, так что он при всем том получил только легкую рану в лоб. Между тем квартира его, которую он занимал с женою, 8-дневным ребенком, двоюродною сестрою жены и с повивальною бабкою, кои все, кроме жены, во время сего происшествия находились в саду, была совершенно разграблена, все ломкое разбито, шкапы и проч[ее] взломаны и опорожнены. Между грабившими особенно отличались крестьяне Петр и Отто Олландер. В руках последнего было оружие, подобное кинжалу, с которым он подошел к нему, Розенбергу.

Угадав его намерение, жена его, Розенберга, отвлекла его от сего хитростью и тем отклонила от мужа опасность. Петр Олландер же требовал у него денег, обещаясь спасти его за оные, вследствие чего и получил около 2 или 3 рублей, но, разломив разные замки, он набрал себе еще более сей суммы. По сие время не удались ему, Розенбергу, все попытки убежать, наконец он успел найти убежище в отхожем месте. Но скоро он услышал голоса, требовавшие его. На ответ жены его, что его там нет, один из крестьян тотчас разломил дверь к передней его убежища и взглянул в окошко, находившееся в двери отхожего места, но не увидел его, Розенберга, так как он, согнувшись, тесно прижался к двери. Вскоре после сего опять его звали по имени, и он увидел махтерского хозяина Ганса Тилли, который предложил ему воспользоваться настоящим мгновением как самым удобнейшим для побега. При помощи махтерских хозяев Ганса Тилли, Яна Матци, Даниеля Шмидеберга и работника Карро Марта он, Розенберг, с женою пробрался через окно в сад и в сопровождении шести махтерских крестьян спасся на м. Ерлеп.

Во время борьбы его в комнате с крестьянами на дворе произошло нападение на солдат и разломаны были большой винный амбар и прочие амбары. Найденный спирт и вино вполне воспламеняли ярость крестьян и побудили их к самым крайним бесчинствам. Находившись уже на расстоянии около 3 верст от Махтерса, он впервые заметил поднимавшийся дым от загоревших мызных строений. Затем он отправился через Ерлеп и Пахель в Ревель и донес о происходившем его превосходительству г. начальнику губернии.

Дополнительные сведения о сем происшествии могут сообщить: мать его, Розенберга, находящаяся на м. Махтерс, и тамошний амбарный смотритель Тенно Гитцен.

(Отпущен из присутствия.)

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/2, l. 5—9. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д, 535/2, лл. 5—9. Официальный перевод.

(Tõlge)

Sel kuupäeval ilmus Mahtra mõisa valitseja Gustav Rosenberg, 33 aastat vana, ja tunnistas ülekuulamisel protokolli kandmiseks järgmist.

Umbes 14 päeva pärast jüripäeva ilmus Mahtra vallatalitaja Hans Tertsius koos oma abi Jaan Matsiga tema, valitseja Rosenbergi, juurde Mahtra mõisa, teatades otseselt, et nad ei pea endid enam kohustatuks abiteopäevi (Waimentage) tegema ja seetõttu peavad sellest keelduma. Nende sellise avalduse tõttu käskis tema, Rosenberg, kõiki peremehi järgmisel päeval mõisa ilmuda ja selgitas neile, et nad käesoleval ajal nõuavad abiteo tegemisest vabastamist ilma igasuguse õiguseta, et nad on selles suhtes viidud eksiarvamusele, ja manitses neid, et nad muutuksid sõnakuulelikuks. Lõpuks tegi ta neile ettepaneku, et nad abiteopäevi (Waimentage) endistviisi teeksid, tema aga tagab

oma ausõnaga, et kui hiljem vastava kohtuotsusega tunnistatakse, et ta on nendelt seda koormist nõudnud seadusvastaselt, siis makstakse neile tasu 15 hõbekopikat iga nende poolt tehtud tööpäeva eest. Peremehed nõustusid tema ettepanekuga ja abiteopäevi (Waimentage) tehti siiamaani vastuvaidlematult ning pidevalt.

Vahepeal lähenes sõnnikuveo aeg. Tema, Rosenberg, pidas vajalikuks peremeestele aegsasti seda koormist meelde tuletada, kuid kõik peremehed keeldusid otsustavalt sõnnikuveo päevade tegemisest.

Tema, Rosenberg, kandis sellest ette Aruküla mõisas viibivale Mahtra mõisa omanikule härra von Helffreichile, kes 26. mail saabus isiklikult Mahtra mõisa ja püüdis peremehi veenda, et nende teguviis pole õige, nemad aga jäid oma keeldumise juurde.

Seetõttu käskis härra von Helffreich vallatalitajat ja ta abi ilmuda järgmisel päeval haagikohtuniku juurde, et saada talt selle asja kohta vajalikku selgitust. Kumbki ei keeldunud sellele käsule alistumast, kuid peremehed teatasid, et nad kavatsevad ilmuda haagikohtuniku juurde koos oma vallatalitajatega. Selle asemel ilmus teisipäeval, 27. mail vallatalitaja Hans Tertsius jälle Mahtra mõisa ja püüdis enda minemata jäämist haagikohtuniku juurde ning sellega üles näidatud sõnakuulmatust mitmesuguste põhjendamatute ja tühiste ettekäänetega õigustada; ta ütles, et kuna nüüd paigutatakse küladesse sõjavägesid, et talupoegi sundida abitegu tegema, siis ei ole ka tal enam vaja haagikohtuniku õpetusi, lõpuks aga teatas ta, et ta samadel põhjustel haagikohtuniku juurde ei lähe, seda enam, et peremehedki sinna minna ei taha. Seoses sellega andis tema, Rosenberg, Tertsiusele range käsu veel samal päeval talle kindel vastus tuua — kas talupojad kavatsevad edaspidi abitegu teha või ei. Vastust ta ei saanud ja vallatalitaja ta juurde enam ei tulnud. Seejärel läks tema, Rosenberg, kohaliku haagikohtuniku juurde ja kandis talle neist sündmustest ette, mille tõttu haagikohtunik käskis teda, Rosenbergi, kui ka vallatalitajat ja kõiki peremehi ilmuda selle asja uurimiseks Habaja mõisa. Selle käsu peale ei ilmunud mitte ükski Mahtra mõisa talurahvakogukonnast. Sellepärast määras haagikohtuniku ametikohuste täitja härra von Hagemeister kohtuistungi Mahtra mõisas 31. maiks ja talupoegi oli teistkordselt kästud kohale ilmuda, kuid peale praeguse vallatalitaja Mihkel Sepa ei ilmunud jällegi kedagi kohale ja kuni tähendatud ajani keegi abitegu ei teinud. Juba siis selgus, et kõik vallakogukonna liikmed olid kodunt lahkunud ja et nad varjasid end metsades. Mainitud Mihkel Sepa kaudu manitses härra haagikohtunik talupoegi külasse tagasi pöörduma ja käskis neil käesoleva aasta 2. juunil Mahtra mõisa ilmuda, hoiatades neid, et mitteilmumise korral neid karmilt karistatakse. Ühtlasi andis ülemus Juuru kiriku pastorile härra Bergile käsu talupoegi omalt poolt sõnakuulmisele manitseda, mida too ka pühapäeval tõepoolest tegi, kuid ilma igasuguse eduta. Niisugune oli olukord, kui saabus esmaspäev, 2. juuni. Tegeldes majapidamise ülevaatamisega, kuulis tema, Rosenberg, suurenevat kära ja kisa ning märkas peagi, kuidas arvukad talurahvahulgad, kes olid relvastatud teivaste ja kaigastega, ainult mõnel oli püss, vankritel, ratsa ja jalgsi, enamasti väga ebakaines olekus, kogunesid mitmest küljest Mahtra mõisa. Juhuslikult samal ajal Mahtrasse saabunud major von Laiming vaatas üle selles mõisas asuvat komandot, mis koosnes 50 inimesest, kes olid selleks puhuks härrastemaja ette üles rivistatud. Tema, Rosenberg, läks oma korterisse tagasi, kuhu ta majori nõuandel jäigi. Ta nägi aknast, kuidas talupojad tiheda rahvamurruna, suure kära ja kisaga õuele tungisid, soldatitele ikka lähemale liikusid ning nad varsti nii tihedalt ümber piirasid, et soldatid ei saanud oma positsioonidele püsima jääda. Sel ajal, umbes kell kaheksa või pool üheksa kuulis tema, Rosenberg, kuidas koputati ta korteri uksele, mille ta oli lukustanud, ja ühtlasi mitmesuguseid hääli, kes nõudsid sisselaskmist. Ta avas ukse, sisse astusid Mahtra peremehed: Daniel Schmiedeberg, Hindrik Adra, Oti Jüri Rosenmäe, Jaan Matsi ja Tooma Juhan Reinvert, kes aupaklikult pöördusid tema poole küsimusega, kuidas nüüd on uue talurahvaseadusega, kus on härrased, kes võiksid neile seda seadust selgitada — nemad olevat sellepärast tulnud. Enne kui tema, Rosenberg, jõudis neile vastust anda, tungis võõras talurahvajõuk, Mahtra talupoegi kõrvale tõugates, raevuga tuppa ja sõõstis Rosenbergile kallale, hüüdes talle ähvardavalt: «Kus on uus seadus,

anna see siia! Me tulime sinuga arveid õiendama (aru pidama), (kus on se uus seadus — anna sedda kätte — meie olleme seia tulnd ja tahme sinnoga arro pidada). Tema, Rosenberg, püüdis manitsemisega talupoegadele mõistust pähe panna ja neid rahustada, tuletades neile meelde, et õigust tuleb otsida seaduslikul teel, nemad aga kisendasid: «Kus on härrad kohtunikud, anna nad siia! Nii Paunküla (härra von Hagemeister) kui ka Pahkla härra (härra von Mohrenschildt).» Rosenbergi vastuse peale, et neid Mahtra mõisas pole, tungis rahvahulk talle kallale, öeldes: «Kui sa oled siin nende härrade asemel, siis ka vastuta nende eest!» Talupojad haarasid temast kinni ja püüdsid jõuga teda toast välja tirida, kusjuures teda tõugati ja löödi. Üks võõras talupoeg, kes oli relvastatud soldatipüssiga, sõõstis tema poole ilmse kavatsusega teda täägiga läbi torgata. Tema, Rosenberg, haaras täägist kinni, painutas seda ja pääses seega surmast, kuid haavas sealjuures oma kätt. Samas kostis ukse ees mitmesuguseid hüüdeid: «Tehke talle lõpp peale!», mis ässitasid seega kallaletungijaid edasisele vägivallale; nimelt nõudis Mahtra talupoeg Ado Andrei raevunult Rosenbergi surma, tarvitades tema kallal sellist vägivalda, mis seda kavatsust väljendas. Mahtra talupojad segasid vahele ja peatasid ta suure vaevaga. Võitlus märatseva rahvahulgaga kestis tema, Rosenbergi arvates, poolteist tundi. Selle rahvahulga keskel oli ka ta naine, kes oli 8 päeva eest sünnitanud ja vaevalt tõusnud nurgavoodist, kuid talle midagi ei tehtud. Rosenbergi ennast aga püüdis rahvas kõigest jõust maha lükata, millisel juhul ta paratamatult oleks hukkunud. Kuid oma ebatavalise kehalise jõu tõttu vältis ta seda; peale selle ei saadud madala lae tõttu talle määratud arvukatest teibahoopidest, mida ta pidi lakkamatult endalt kätega kõrvale juhtima, ühtki hoopi anda täie jõuga, nii et ta sai ainult kerge vigastuse laubale. Sealjuures riisuti ta korter, kus ta elas oma naise ja 8-päevase lapse ning naise nõo ja ämmaemandaga, kes kõik peale naise selle sündmuse ajal olid aias, täiesti paljaks, kõik kergesti purunevad asjad purustati, kapid ja muu murti lahti ning tühjendati. Riisujate hulgast paistsid eriti silma talupojad Peeter ja Oto Olander. Viimane hoidis käes relva, mis sarnanes pistodaga, millega ta lähenes Rosenbergile. Aimates Olanderi kavatsust, juhtis Rosenbergi naine kavalusega ta tähelepanu mujale, kõrvaldades nii oma mehelt ohu. Peeter Olander aga nõudis Rosenbergilt raha, lubades teda selle eest päästa, mille tõttu ta saigi umbes 2 või 3 rubla, kuid murdnud lukud lahti, kahmas ta endale veelgi rohkem. Siiamaani ebaõnnestusid Rosenbergil kõik katsed ära joosta, lõpuks leidis ta varjupaiga väljakäigukohas. Kuid varsti kuulis ta hääli, mis teda taga nõudsid. Naise vastuse peale, et teda seal ei ole, murdis üks talupoeg otsekohe ukse lahti, mis viis ta varjupaiga eeskotta, ja vaatas aknast sisse, mis asus väljakäigukoha ukse sees, kuid ei näinud Rosenbergi, kuna see tõmbus kössi ja surus end tihedalt vastu ust. Varsti pärast seda hüüti Rosenbergi jällegi nimepidi ja ta nägi Mahtra peremeest Hans Tillit, kes tegi talle ettepaneku kasutada käesolevat silmapilku kui kõige sobivamat põgenemiseks. Mahtra peremeeste Hans Tilli, Jaan Matsi, Daniel Schmiedebergi ja teomehe Karro Mardi abil ronis Rosenberg oma naisega läbi akna aeda ja kuue Mahtra peremehe saatel pääses Järlepa mõisa.

Sel ajal, kui ta talupoegadega toas võitles, tungiti õues soldatitele kallale ja purustati suur viinaait ning teised aidad. Leitud piiritus ja viin lõid talupoegade raevu lõkkele ja õhutasid neid kõige vägivaldsematele tegudele. Umbes 3 kilomeetri kaugusel Mahtrast märkas Rosenberg esmakordselt põlevatest mõisahoonetest suitsu tõusvat. Seejärel siirdus ta Järlepa ja Pahkla kaudu Tallinna ning kandis juhtunust ette Tema Ekstsellentsile härra kubermanguülemale.

Täiendavaid teateid sellest sündmusest võivad anda tema, Rosenbergi ema, kes oli Mahtra mõisas, ja sealne aidamees Tõnu Hitsen.

(Lahkus ametiasutusest).

Nr. 44.

21. juulil. — Kõrtsmik P. Malmi seletustest mõisavara hävitamise kohta ülestõusnute poolt Mahtras.

...Вопр. 288. Что дальше случилось на дворе? *

Отв. На дворе стояла телега, на которой взвалены были винные бочки. Около бочек заняты были один аттельский крестьянин с одним глазом и Март Клеммер. Между тем маленький амбар загорелся, и островитяне,[153] полевой сторож и Сарапу Гиндрик выносили из него винные бочки, чтобы спасти их.

Вопр. 289. Сам ли ты принял участие в спасении вещей?

Отв. Да, я разломал каретный сарай, вытащил оттуда дрожки и из других вещей сколько успел; я снес их к пруду.

Вопр. 290. Бывшие на дворе люди приняли ли также участие в спасении?

Отв. Нет, несмотря на неоднократные** мои увещевания, никто мне не помогал, напротив того, слышны были восклицания, как же: «Нет, мы ничего не хотим сделать, все должно пропадать и сгореть!»

Вопр. 291. Кто именно так отозвался?

Отв. Сеппа Ян, сын хозяина двора Сеппа, сказал именно: «На этот раз дело вовсе в лад не пошло, следовало бы, чтобы прежде сгорели еще Аттель и Майдель». Я ему на это сказал: «Как ты говоришь так, ведь ты от порядочных родителей, стыдись!» Он потом, как бы пристыженный, отошел [на] несколько шагов.

Вопр. 292. Что же ты еще видел на дворе?

Отв. Некоторые из бывших там людей хотели опрокинуть и разбить винные бочки. Я их просил не делать этого и лучше бы пили из них, таким образом я спас всего 15 бочек. Далее я слышал, как Яго Юрри Николо воскликнул: «А! Вот еще дом амбарщика, пусть также сгорит!» Потом Яго Юрри разбивал дубиною окна означенного дома, пока, наконец, амбарщик успел вырвать у него дубину. По этому случаю хозяин Яго Юрри хвастался, что это его работник, который совершил такие подвиги. По моему увещеванию островитяне хотели теперь удалить помянутого хозяина от сцены, но были сами прогнаны ёрденскими людьми, пришедшими к тем на помощь. Потом Яго Юрри Николо еще раз попытался опрокинуть винные бочки, разбил вдребезги спасенные мною дрожки, изодрал и перебил руками сколько мог и потащил, наконец, все в пруд, притом грозя мне палкою, когда я его хотел унять.

---

* *S. t. pärast võitlust sõduritega Mahtra mõisas.*
Т. е. после боя с солдатами в м. Махтра.

** *Tekstis ekslikult* однократные.
В тексте ошибочно однократные.

Вопр. 293. Приняли [ли] еще другие люди участие в сих бесчинных действиях, и каким образом это случилось?

Отв. Я просил амбарщика выйти также и восстановить спокойствие, но Сеппа Ян тотчас кинулся на него с дубиною и преследовал, но не догнал его. У меня он сорвал с головы шапку, но после опять отдал. Между тем открыты были винный насос и весы, спрятанные мною в одном кусте, чтобы спасти их. Я просил, чтобы лучше их отдали мне, чем разбить. Тогда Сеппа Ян кричал: «Разве ты здесь, чтобы спасти господское имущество?» — и потом бросил насос в пруд. Другой молодой человек утащил также весы, но по моей просьбе отдал их опять мне, а я их запер в кузнице.

Вопр. 294. Кто был тот другой молодой человек?

Отв. Я его не знаю и не могу сказать его имени.

Вопр. 295. Не были ли еще другие при сих происшествиях?

Отв. Яго Ганс, хозяин Яго Юрри Николо и брат все время были там, не предприняв, впрочем, ничего, сколько я заметил.

Вопр. 296. Когда кончилась вся суматоха?

Отв. При закате солнца мало-помалу все разошлись, позже всех ушли ёрденские люди. Я с полевым сторожем и одним пиркским мужиком остались на ночь на мызе, чтобы караулить, амбарщик ушел, боясь, что его убьют.

Вопр. 297. Что случилось ночью и на другое утро?

Отв. Ночью все было спокойно. Мы трое караулили до другого утра, часов до 8, я подбирал еще старые железные вещи и снес их в кузницу. Потом я пошел домой, передав сперва все амбарщику, который между тем опять пришел.

Вопр. 298. Нашел ли ты дома людей в корчме?

Отв. Нет, никого.

Вопр. 299. Ты находился ли все время от понедельника в полдень до вторника утром на мызе?

Отв. Да, все время.

Вопр. 300. Что же ты, кроме сказанного уже, еще приметил?

Отв. Я видел, что люди утаскивали много вина; часть, которую можно бы было спасти, осталась в амбаре и сгорела. Поодаль люди пили толпами и шумели, я не смел подходить.

Вопр. 301. Что же ты знаешь о пожаре строений?

Отв. Сперва горел маленький амбар, потом пчельник и, наконец, господский дом.

Вопр. 302. Знаешь ли что о том, что строения были подожжены?

Отв. Нет, но мне рассказывали другие, что во время пожара какой-то мальчик выбежал из-за пчельника. Этого мальчика видел амбарщик, и ёрденские люди, должно быть, знают его, потому что они стояли вблизи. Вероятно это был ёрденский мальчик.

Вопр. 303. Что случилось на следующий день?

Отв. Сколько я знаю, во вторник пришли кайские люди за вином, а их знает амбарщик.

Вопр. 304. Что ты знаешь об убийстве капитана?

Отв. О том я ничего не знаю. Но, по моему мнению, многие из присутствовавших должны были видеть, как и кем он был убит, потому что преступление совершилось на открытом месте, на сенокосе, где после лежал труп.

Вопр. 305. Сколько человек вообще собрались на дворе?

Отв. Их числа я не могу показать.

Г. дьякон церкви св[ятого] духа, пастор Лютер, явившийся по требованию, привел корчмаря Петра Мальму к формальной свидетельской присяге, и последний подтвердил присягою истину учиненных им показаний.

(Вышел.)

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 42—45. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, лл. 42—45. Официальный перевод.

(Tõlge)

... Küsimus 288. Mis õues edasi juhtus?

Vastus. Õues seisis vanker, kuhu olid peale pandud viinavaadid. Vaatide juures olid tegevuses üks Atla talupoeg, kes oli ühe silmaga, ja Mart Klemmer. Vahepeal läks väike ait põlema ja saarlased, põlluvalvur ning Sarapuu Hindrik, tassisid sealt viinavaadid välja, et neid päästa.

Küsimus 289. Kas sa ise võtsid asjade päästmisest osa?

Vastus. Jah, ma murdsin tõllakuuri lahti, vedasin sealt välja troska ja teisi asju, niipalju kui jõudsin, ning viisin need tiigi äärde.

Küsimus 290. Kas õues olnud inimesed ka päästmisest osa võtsid?

Vastus. Ei, hoolimata minu korduvatest palvetest, ei aidanud mind keegi, vastupidi, oli kuulda hüüdeid, nagu: »Ei me taha midagi teha, saagu kõik otsa ja põlegu ära.»

Küsimus 291. Kes nimelt niiviisi ütles?

Vastus. Sepa Jaan, Sepa talu peremehe poeg, ütles nimelt: «Sel korral ei läinud asi sugugi joonde, oleks vaja olnud, et enne veel Atla ja Maidla maha oleksid põlenud.» Ma ütlesin talle selle peale: «Kuidas sa niiviisi räägid, ise oled ausate vanemate poeg, häbene!» Seejärel astus ta justkui häbenedes mõne sammu eemale.

Küsimus 292. Mis sa siis veel õues nägid?

Vastus. Mõned seal viibinud inimestest tahtsid viinavaate ümber paisata ja purustada. Ma palusin neid seda tegemata jätta — joogu neist parem, sellega päästsin üldse 15 vaati. Edasi kuulsin, kuidas Jaago Jüri Nikkolo hüüdis: «Aa! Siin on veel aidamehe maja, las põleb ka maha!» Hiljem hakkas Jaago Jüri teibaga selle maja aknaid purustama, kuni lõpuks aidamees talt teiba käest ära rebis. Selle peale kiitles Jaago Jüri peremees, et see on tema teomees, kes sääraste vägitegudega hakkama on saanud. Minu manitsemise peale tahtsid saarlased mainitud peremehe ära viia, kuid aeti ise minema Juuru inimeste poolt, kes peremehele ja teomehele appi tulid. Hiljem püüdis Jaago Jüri Nikkolo veel kord viinavaate ümber paisata, lõi puruks minu päästetud troska, rebis lõhki ja purustas niipalju kui jaksas ning tassis lõpuks kõik tiiki, ähvardades mind kepiga, kui ma teda rahustada tahtsin.

Küsimus 293. Kas teised inimesed veel sellest ulakast tegevusest osa võtsid ja kuidas see juhtus?

Vastus. Ma palusin aidameest ka välja tulla ja rahu jalule seada, kuid Sepa Jaan sööstis otsekohe talle teibaga kallale ja ajas teda taga, kuid kätte ei saanud. Minult rebis ta mütsi peast, kuid andis selle pärast jälle tagasi. Vahepeal leiti üles viinapump ja kaalud, mis ma olin ühte põõsasse ära peitnud, et neid päästa. Ma palusin, et need parem mulle antaks, kui et purustataks. Siis hüüdis Sepa Jaan: «Kas sa oled siin selleks, et härraste vara päästa?», ja viskas pumba tiiki. Teine noormees tassis ära ka kaalud, kuid minu palve peale andis need mulle tagasi, mina aga lukustasin need sepikotta.

Küsimus 294. Kes see teine noormees oli?

Vastus. Ma ei tunne teda ega saa ta nime ütelda.

Küsimus 295. Kas teisi veel nende sündmuste ajal seal viibis?

Vastus. Jaago Jüri Nikkolo peremees Jaago Hans, ja ta vend olid kogu aja seal, kuid niipalju kui mina märkasin, ei võtnud nad midagi ette.

Küsimus 296. Millal kogu segadus lõppes?

Vastus. Päikese loojangu ajal läksid kõik vähehaaval laiali, kõige hiljem läksid minema Juuru inimesed. Mina koos põlluvalvuriga ja ühe Pirgu talumehega jäime ööseks mõisa, et valvata, aidamees läks ära, kartes, et ta tapetakse.

Küsimus 297. Mis juhtus öösel ja järgmisel hommikul?

Vastus. Öösel oli kõik rahulik. Meie kolmekesi valvasime järgmise hommikuni, kella 8-ni, ma korjasin vanu raudasju kokku ja viisin need sepikotta. Seejärel läksin koju, andes kõik üle aidamehele, kes vahepeal oli tagasi tulnud.

Küsimus 298. Kas sa koju jõudes leidsid kedagi kõrtsis?

Vastus. Ei, mitte ühtki.

Küsimus 299. Kas sa olid kogu aja, esmaspäeva keskpäevast kuni teisipäeva hommikuni, mõisas?

Vastus. Jah, kogu aja.

Küsimus 300. Mida sa peale öeldu veel märkasid?

Vastus. Ma nägin, et inimesed tassisid laiali palju viina, see osa, mida oleks võinud päästa, jäi aita ja põles ära. Eemal jõid inimesed hulganisti ja käratsesid, mina ei julgenud neile läheneda.

Küsimus 301. Mis sa hoonete mahapõlemisest tead?

Vastus. Esmalt põles maha väike ait, siis mesila ja lõpuks härrastemaja.

Küsimus 302. Kas sa tead midagi sellest, et hooned olid põlema süüdatud?

Vastus. Ei, kuid teised jutustasid mulle, et tulekahju ajal jooksis mesila tagant välja mingisugune poiss. Seda poissi nägid aidamees ja Juuru inimesed, vististi tunnevad nad teda, sest nad seisid lähedal. Tõenäoliselt oli see Juuru poiss.

Küsimus 303. Mis juhtus järgmisel päeval?

Vastus. Niipalju kui ma tean, tulid Kaiu inimesed viina järele, neid aga tunneb aidamees.

Küsimus 304. Mis sa kapteni tapmisest tead?

Vastus. Sellest ei tea ma midagi. Kuid minu arvates pidid paljud kohalviibijaist nägema, kuidas ja kelle poolt ta tapeti, sest kuritöö pandi toime lagedal kohal, heinamaal, kus laip pärast lamas.

Küsimus 305. Kui palju inimesi üldse õue kogunes?

Vastus. Nende arvu ma ütelda ei tea.

Pühavaimu kiriku abiõpetaja, härra pastor Luther, kes ilmus nõudmise peale, vannutas vormikohaselt kõrtsmik Peeter Malmi kui tunnistajat ja viimane tõendas vandega tema poolt antud ülestunnistuste õigsust.

(Lahkus).

9. juunil. — Kaiu taluperemehe Jüri Kütsini seletused püsside vabatahtlikust üleandmisest sõdurite poolt talupoegadele.

Oного же числа явились по собственному побуждению трое крестьян м. Кай, именно Юрри Китсин, Тенно Матц Иллистом и Кертсу Притц Ваттер, и каждый из них представил по солдатскому ружью с принадлежащим к ружью штыком, а именно: первый — ружье под № 12190, второй — ружье под № 22351, без шомпола и со сломанною мушкою, последний — ружье под № 18241.

Затем приступлено было к допрашиванию их и первым призван Юрри Михеля сын Китсин, крестьянский хозяин м. Кай, 34 года от роду, который показал следующее:

По приглашению махтерских крестьян он 2 июня пошел на м. Махтерс. Цель сего созыва, как объявлено было, состояла в том, чтобы защищать махтерских крестьян от слишком строгого наказания. Прибыв на м. Махтерс, он встал позади ворот, находящихся к северо-востоку, и отсюда видел, что солдаты окружены были крестьянами. О начале и дальнейшем ходе боя он не знает сообщить сведений, потому что стоял слишком далеко и ничего не мог видеть. Когда солдаты удалились, он вошел во двор и видел там убитым одного из своих родственников именем Михель. Это произвело на него сильное впечатление, и он тотчас решился уйти домой. Вследствие сего он отправился в обратный путь без всякого замедления, не участвовав в каких-либо беспорядках, причем он обратился к лесу, через который вела кратчайшая дорога. На краю леса он застал некоторых других крестьян м. Кай, именно Тенно Матса Иллистома, Притца Ваттера, Индрика Иллистома и мальчика, имени которого он не знает, которые подобно ему хотели идти домой. В лесу, в версте от мызы, они внезапно очутились перед тремя солдатами с ружьями и в первом мгновении боязни и страха не знали, что делать. Солдаты же манили их к себе, произнося слова: «Сюда! Сюда!» — вследствие чего они и подошли к ним. На сделанный солдатам вопрос, разряжены ли ружья? (kas püss on tühhi?) — последние повторяли слово «tühhi» (пусты=разряжены) и знаками выражали, что ружья не заряжены. Он же, Юрри Китсин, вдул в один из стволов и узнал, что в нем был заряд. Когда он после сего направил отверстие оружия кверху, солдат сам спустил курок и таким образом разрядил ружье. Боясь, чтобы солдаты после опять не зарядили ружей и не стали бы стрелять в них, они для самоохранения не могли придумать лучшего, как взять ружья с собою. Полверсты они носили их с собою и потом, достигнув своей цели, оставили ружья в лесу. Теперь они явились добровольно, чтобы сделать объявление о сем происшествии, до сих пор еще никому не извест-

ном, с представлением означенных трех ружей, опять ими найденных и взятых с собою.

При встрече с солдатами они предложили им показать настоящую дорогу из леса, но по различности языков они не поняли друг друга, и предложение это осталось без внимания. При сем не произошло никакой ссоры, все обошлось мирно и ружья переданы были им без всякого сопротивления. Бывшие с ним Индрик Иллистом и мальчик оставались только зрителями, не принимавшими никакого участия в сем происшествии.

(Вышел из присутствия.)

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/2, l. 38—39. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/2, лл. 38—39. Официальный перевод.

(Tõlge)

Samal kuupäeval ilmusid omal soovil kolm Kaiu mõisa talupoega, nimelt Jüri Kütsin, Tõnu Mats Illistom ja Kõrtsu Prits Vatter ning igaüks tõi kaasa soldatipüssi selle juurde kuuluva täägiga, nimelt: esimene püssi nr. 12190, teine — püssi nr. 22351, ilma püssilaadimisvardata ja katkise püssikirbuga, viimane — püssi nr. 18241.

Seejärel asuti nende ülekuulamisele; esimesena kutsuti ette Jüri Mihkli poeg Kütsin, Kaiu mõisa taluperemees, 34 aastat vana, kes tunnistas järgmist.

Mahtra talupoegade kutsel läks ta 2. juunil Mahtra mõisa. Selle kokkutuleku eesmärk, nagu oli teatatud, seisis selles, et kaitsta Mahtra talupoegi ülemäära range karistamise eest. Jõudnud Mahtra mõisa, jäi ta seisma väravate taha, mis asusid kirde pool ja nägi siit, et soldatid olid talupoegadest ümber piiratud. Lahingu algusest ja edaspidisest käigust ei tea ta midagi ütelda, sest ta seisis liiga kaugel ega võinud midagi näha. Kui soldatid olid eemaldunud, läks ta õue ja nägi seal tapetuna üht oma sugulast, kelle nimi oli Mihkel. See avaldas talle suurt mõju ja ta otsustas kohe koju minna. Seepärast asus ta ilma igasuguse viivitamiseta tagasiteele, võtmata osa ühestki korrarikkumisest, kusjuures ta siirdus metsa poole, mille kaudu oli tee lühem. Metsaserval leidis ta eest mõned teised Kaiu mõisa talupojad, nimelt Tõnu Matsi Illistomi, Prits Vatteri, Indrik Illistomi ja poisi, kelle nime ta ei tea, kes nagu temagi tahtsid koju minna. Metsas, versta kaugusel mõisast, sattusid nad äkki vastamisi kolme soldatiga, kellel olid püssid; kartusest ja hirmust ei teadnud nad esimesel silmapilgul, mis teha. Soldatid aga kutsusid neid enda juurde sõnadega «siia!, siia!», mille tõttu nad ka nende juurde läksid. Soldatitele esitatud küsimusele, kas püssid on tühjaks lastud (kas püss on tühhi?), kordasid viimased sõna «tühhi» (tühjad — tühjaks lastud) ja näitasid märkidega, et püssid on laadimata. Tema, Jüri Kütsin, aga puhus ühte püssirauda sisse ja sai teada, et selles oli laeng. Kui ta pärast seda suunas püssi toru üles, vajutas soldat ise kukele ja laskis seega püssi tühjaks. Kartes, et soldatid hiljem püssid uuesti laevad ja hakkavad nende pihta laskma, ei osanud nad enesekaitseks midagi paremat välja mõelda kui püssid endaga kaasa võtta. Pool versta kandsid nad neid kaasas ja siis, saavutanud oma eesmärgi, jätsid püssid metsa. Nüüd ilmusid nad vabatahtlikult, et teatada sellest sündmusest, millest keegi veel ei tea, esitades tähendatud kolm püssi, mis nad olid üles leidnud ja kaasa toonud.

Soldatitega kohtumisel tahtsid talupojad näidata neile õiget teed metsast välja, kuid kummagi keele mittemõistmise tõttu ei saanud nad üksteisest aru ja tee näitamist ei järgnenud. Sealjuures ei olnud mingisugust tüli, kõik toimus rahulikult ja püssid anti neile üle ilma igasuguse vastupanuta. Nendega kaasas olnud Indrik Illistom ja poiss jäid pealtvaatajaiks, kes sellest sündmusest mitte mingil viisil osa ei võtnud.

(Lahkus ametiasutusest).

Nr. 46.

15. juunil. — Uurimiskomisjoni poolt koostatud protokoll Mahtra mõisa ülevaatuse kohta.

Председатель Следственной комиссии г. барон Пален, считав для дополнения следствия необходимым производить местный осмотр м. Махтерс, сего числа отправился на м. Махтерс в сопровождении ведущего протокол, где об оказавшемся составлен был следующий протокол:

При прибытии к м. Махтерс по Аттельской дороге, от въезда на двор направо видны пожарища погоревших мызных зданий. От господского дома, который лицевою стороною обращен был к западу и выстроен был из дерева и покрыт соломою, остались только трубы и печи. В одной линии с фасадом господского дома и 15 сажен от оного к югу стоял большой мызный амбар, у которого сгорели все деревянные принадлежности и оставались только каменные стены. Между сим амбаром и господским домом, на одинаковом расстоянии от обоих, стоял малый деревянный и покрытый соломою так называемый сподручный амбар (Handklete), о существовании коего можно судить только по оставшемуся пепелищу. Равным образом оказалась сгоревшею до самого основания конюшня, состоявшая из деревянного, покрытого соломою здания, которое находилось на правой стороне от въезда на двор, недалеко от большого амбара и лицевою стороною обращено было к северу. Кроме того, находился на расстоянии 3½ сажен от северной стороны господского дома, считая от заднего угла оного, тянувшийся к северу пчельник, легко выстроенный из дерева и покрытый соломою, который также совершенно сгорел. Прочие здания, прилегавшие к двору, имеющему около 60 сажен в длину и ширину, уцелели.

На примыкающей к сгоревшим зданиям половине дворовой площади, на дороге, ведущей к м. Аттель, и по обеим сторонам сей дороги разбросаны были колья, каковые в деревнях употребляются на заборы, а оказалось, что на тот предмет складены были таковые колья вблизи самого господского дома, каковые 2 июня найдены были бросившимися во двор крестьянами и употреблены при нападении на солдат.

По Аттельской дороге, на расстоянии около 120 сажен от въезда во двор и 5 сажен направо от дорожной канавы, на прилегающем лугу находится место, где найден был труп убитого капитана Богуцкого. Место сие обозначено было несколькими поставленными в землю шестами.

К сему следует присовокупить, что на пролегающей чрез двор м. Махтерс Аттельской дороге, на расстоянии 11 сажен от северной стороны господского дома, опять находятся ворота и

что дорога сия потом, в направлении к северо-востоку, ведет мимо корчмы Рабба.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/2, l. 9—10. Ametlik tõlge.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/2, лл. 9—10. Официальный перевод.

(Tõlge)

Juurdluse täiendamiseks pidas juurdluskomisjoni esimees härra parun Pahlen vajalikuks teostada protokolli koostaja saatel Mahtra mõisa kohapealset ülevaatust, kus kõige nähtu kohta koostati järgmine protokoll:

Kui Atla tee kaudu Mahtra mõisa jõuda, paistavad õue sissesõidu kohast paremal pool mahapõlenud mõisahoonete varemed. Puust härrastemajast, mille esikülg oli lääne poole ja mis oli õlgkatusega, jäid järele ainult korstnad ja ahjud. Ühel joonel härrastemaja fassaadiga, 15 sülda sellest lõuna poole, asus suur mõisaait, millel põlesid maha kõik puuosad, järele jäid ainult kiviseinad. Selle aida ja härrastemaja vahel, mõlemast ühesugusel kaugusel, seisis väike puust, samuti õlgkatusega nõndanimetatud käsiait (Handkleete), mille olemasolust annab tunnistust ainult järelejäänud tulease. Samuti osutus täiesti põlenuks tall, mis kujutas endast õlgkatusega puuhoonet, mis asus õue sissesõidu kohast paremal pool, suure aida lähedal ja mille esikülg oli põhja poole. Peale selle asus $3^1/_2$ sülla kaugusel härrastemaja põhjapoolsest küljest, arvestades selle tagumisest nurgast, otsaga põhja poole mesila, mis oli kerge puuehitus õlgkatusega ning mis samuti maha põles. Teised hooned, mis piirnesid õuega, mille pikkus ja laius on 60 sülda, jäid alles.

Mahapõlenud hoonetega piirneval õuepoolel, Atlasse viival teel ja mõlemal pool seda teed oli laiali pillutud teibaid, mida külades kasutatakse roigasaedade tegemiseks, selgus aga, et selleks otstarbeks olidki need teibad härrastemaja lähedale maha pandud; 2. juunil leidsid õue sõõstnud talupojad need ja kasutasid neid soldatitele kallaletungimiseks.

Atlasse viival teel, umbes 120 sülla kaugusel õue sissesõidu kohast ja 5 sülla kaugusel teekraavist paremat kätt asuval heinamaal on koht, kus leiti tapetud kapten Bogutski laip. See koht märgiti ära mitme maasse pistetud latiga.

Sellele tuleb juurde lisada, et Mahtra mõisa õue kaudu kulgeval Atla teel, 11 sülla kaugusel härrastemaja põhjapoolsest küljest, on jälle väravad ja et see tee läheb kirde suunas Raba kõrtsi poole.

Nr. 47.

8. juunil. — Eestimaa kubermangu meditsiinivalitsuse inspektori A. Meyeri ettekanne kubernerile Mahtra ülestõusu ajal haavata saanud talupoegade arstliku ülevaatuse kohta.

Es hat der H[err] Harriensche Kreisarzt am heutigen Tage folgendes berichtet: «Auf den Auftrag der Kaiserlichen Estländischen Medizinalverwaltung vom 5. Juni 1858 No. 503* in betreff der den Bauern, welche bei dem Aufstande in Machters verwundet worden sind, zu leistenden Hilfe, habe ich die Ehre zu berichten, daß ich mich am gestrigen Tage hierher begeben habe und heute hieselbst

* *Dokumenti pole leitud.*
Документ не обнаружен.

vier verwundete Bauern besucht habe, die freilich nicht in der unmittelbaren Nähe des Pastorats, sondern in verschiedenen Richtungen, von einander drei und sieben Wersten, bereits in ihren Wohnungen sich befanden, bis auf einen. Diese vier Bauern waren nach ihrer Aussage sämtlich am 2-ten d. M. unter Machters verwundet worden.

In der zum Gute Attel gehörigen Badstube Attla Mae Saun lag ein (25-jähriger) Bauer Karel Kabok mit einer komplizierten Schußwunde des rechten Unterschenkels, Zersplitterung des Schienbeins, gleichzeitig beträchtliche Anschwellung des Oberschenkels derselben Seite und beginnender (sphacelus) feuchter Brand.

In dem zum Gute Maydell gehörigen Dorfe Elda:

1. ein 24-jähriger Bauer Hans Rickmann mit einer Schußwunde an der rechten Seite des Halses, deren Eingang über dem Schlüsselbein und Ausgang über der Schultergräte war.

2. ein Bauer Jaan Gruun (30 J[ahre] alt) mit einer Schußwunde durch den linken Oberschenkel und Verletzung des Oberschenkelbeins.

Unter dem Gute Jörden in Körtso Assema Jaan Lichonka, 44 J[ahre] alt, mit zerschossenem linken Oberarm, der nur an einem Hautfetzen hing; der Unterarm war bereits vollständig brandig geworden, mumifiziert, der Arm mußte abgenommen werden.

Die Prognosis ist bei allen zweifelhaft.

Der erste Verband dieser vier Verwundeten, bei welchem mir bei dreien Dr. Haller assistierte, kostete den ganzen heutigen Tag. Wenn nun auch der notwendig, sofern den Leidenden geholfen werden soll, täglich wenigstens einmal zu machende Verband weniger zeitraubend sein möchte, so wird er bei der Entfernung der einzelnen Kranken von einander kaum auf die lange Zeit, welche bis zur etwaigen Genesung verstreichen möchte, zu bewerkstelligen sein, weshalb ich die Kaiserliche Medizinalverwaltung gehorsamst bitte, dahin zu wirken, daß die Verwundeten an einem Ort untergebracht werden und für den Fall, daß die Medizinalverwaltung mir die weitere Behandlung für die ganze Zeit des Krankseins übertragen sollte, mir anzuweisen, woher ich die erforderlichen Medikamente beziehen kann und an wen ich mich hier wegen etwaiger anderer Requisite, namentlich auch wegen des Fuhrwerks zu wenden habe. Bei meiner Abfahrt hierher aus Reval habe ich fürs erste die notwendigen Medikamente aus der Apotheke des H[errn] Fick auf Rechnung des Gutes Machters verschrieben.

Von genannten vier Verwundeten wissen die resp. Gutspolizeien.» Wenn die Estländische Medizinalverwaltung nach dem Inhalte des obigen Berichts es für wünschenswert halten muß, daß die verwundeten Bauern an einem Orte untergebracht werden, solange der Transport derselben ins Hospital des Kollegiums der allgemeinen Fürsorge nicht statthaft erscheint, so wollte sie hiemit Ew. Exzellenz die Bitte unterlegen, daß durch den H[errn] Hakenrichter des Distrikts nach gemeinschaftlicher Beratung mit dem H[errn] Kreis-

ärzte ein angemessenes Lokal an einem den Erfordernissen entsprechenden Orte für die bisher aufgefundenen und vielleicht noch aufzufindenden verwundeten Bauern ausgemittelt u[nd] angewiesen werde. In betreff der zu verschreibenden Medikamente und anderen notwendigen Heilrequisite ist die Estländische Medizinalverwaltung der Meinung, daß erstere aus der zunächst liegenden Apotheke und letztere durch die nächsten Gutsverwaltungen fürs erste auf Kosten der Gemeinden, zu welchen die verwundeten Bauern gezählt werden, herbeizuschaffen wären. Für die vom Kreisarzte zu bewerkstelligenden Fahrten könnte die Besorgung des Fuhrwerks und der Pferde dem Hakenrichter des Distrikts vielleicht übertragen werden.

Demnach bittet Ew. Exzellenz diese Medizinalverwaltung um die geneigte Verfügung wegen der in Beziehung auf obige Punkte ferner zu treffenden Anordnungen.

Inspektor A. Meyer.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 229—230. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 229—230. Подлинник.

(Tõlge)

Härra Harju kreisiarst teatas täna järgmist: «Eestimaa Keiserliku Meditsiinivalitsuse ülesande kohta 5. juunist 1858 nr. 503 nendele talupoegadele antava abi asjus, kes ülestõusu ajal Mahtras haavata said, on mul au teatada, et ma eile siia tulin ja siin täna nelja haavatud talupoega külastasin, kes, tõsi küll, ei asunud mitte kirikumõisa vahetus läheduses, vaid erinevates suundades kolme ja seitsme versta kaugusel juba oma kodudes, välja arvatud üks. Need neli talupoega said nende enda tunnistuse järgi kõik 2. skp. Mahtras haavata.

Atla mõisa juurde kuuluvas Atla Mäe saunas lamas (25-aastane) talupoeg Kaarel Kabok komplitseeritud kuulihaavaga paremas sääres, purunenud sääreluuga, ühtlasi sama poole reie tugeva paistetusega ja algava märja gangreeniga (sphacelus).

Maidla mõisa juurde kuuluvas Helda külas olid:

1. 24-aastane talupoeg Hans Rickmann paremal pool kaelas asuva kuulihaavaga, mis sisenes ülalpool rangluud ja väljus ülaltpoolt abaluud.

2. Talupoeg Jaan Kroon (30 aastat vana) kuulihaavaga vasakus reies ja reieluu vigastusega.

Juuru mõisa juures Kõrtsiaseme talus oli 44-aastane Jaan Levonka puruks lastud vasaku õlavarrega, mis rippus ainult ühe nahariba küljes; küünarvars oli juba täiesti kärbunud, mumifitseerunud, kogu käsi tuli ära lõigata.

Prognoos on kõigil kahtlane.

Neile neljale haavatule esmaabi andmine, kellest kolme juures assisteeris mulle doktor Haller, nõudis kogu tänase päeva.

Kuigi vähemalt kord päevas toimuv sidumine, mis on vajalik kannatanute abistamiseks, tõenäoliselt vähem aega võtab, on see üksikute haigete kauguse tõttu üksteisest selle pika aja jooksul, mis võimaliku tervekssaamiseni kuluda võib, vaevalt küll läbiviidav, mispärast ma Keiserlikku Meditsiinivalitsust alandlikult palun asja nii korraldada, et haavatud ü h t e kohta paigutataks, ja juhul, kui Meditsiinivalitsus peaks mulle edasise ravimise kogu haiguse ajaks ülesandeks tegema, mulle teatada, kust ma vajalikke ravimeid saada võin ja kelle poole ma siin võimalike teiste vajaduste, iseäranis veokite pärast pöörduma pean. Ärasõidul Tallinnast lasksin ma vajalikud ravimid esialgu härra Ficki apteegist Mahtra mõisa arvel välja kirjutada.

Nimetatud neljast haavatust on vastavad mõisapolitseid teadlikud.»

Kuna Eestimaa Meditsiinivalitsus ülaltoodud teate sisu järgi soovitavaks

peab, et haavatud talupojad ühte kohta paigutataks, senikaua kui nende toimetamine üldise hoolekande kolleegiumi haiglasse pole lubatav, siis tahaks ta käesolevaga esitada Teie Ekstsellentsile palve, et härra ringkonna haagikohtunik pärast nõupidamist härra kreisiarstiga vajadustele vastava koha välja selgitaks ja kätte näitaks sobiva ruumi seni leitud ja võib-olla veel leitavate haavatud talupoegade jaoks. Väljakirjutatavate ravimite ja teiste ravimiseks vajalike vahendite suhtes on Eestimaa Meditsiinivalitsus arvamisel, et esimesed tuleb muretseda lähimast apteegist ja viimased lähimatelt mõisavalitsustelt esialgu nende kogukondade kulul, kuhu haavatud talupojad kuuluvad. Kreisiarsti sõitude jaoks vankrite ja hobuste muretsemise võiks võib-olla ülesandeks teha ringkonna haagikohtunikule.

Niisiis palub Meditsiinivalitsus Teie Ekstsellentsi heatahtlikku korraldust ülaltoodud punktide suhtes edasiste sammude astumiseks.

Inspektor A. Meyer.

Nr. 48.

22. augustil. — Lõuna-Harju haagikohtuniku O. v. Kotzebue raport Eestimaa kubernerile Mahtra ülestõusu ajal langenud ja haavatud talupoegade arvu kohta.

Infolge Ew. Exzellenz Auftrags vom 12-ten August c. sub No. 5762,* habe ich hiermit zu berichten die Ehre, daß nach den von mir eingezogenen genauen Nachrichten die Angaben über die Anzahl der bei der Gelegenheit der Machterschen Vorfälle getöteten und verwundeten Bauern folgende sind:

1. berichtet mir der Herr Pastor des Jördenschen Kirchspiels, daß infolge der von den Bauern unter dem Gute Machters verübten Exzesse, bei der Kirche zu Jörden 9 Individuen beerdigt worden, von denen 7 gleich auf dem Schauplatze getötet, währenddem 2 Subjekte an den erhaltenen Schußwunden später gestorben waren.

2. berichtete die Kaysche Gemeindepolizei, daß drei Individuen: Kortso Gustas, Wirt, Werrawa Jago Michkel, Knecht, und Wilo Paeren, Badstüber, auf dem Schauplatze getötet worden. Ferner vier Individuen, als: Kangerma Paeren, Knecht, Pendi Ado, Knecht, Tennawaotsa Mart, Knecht, und Sakkosauna Jurri, Lostreiber, welche sich sämtlich in Reval inhaftiert befinden, sind am 2. Juni c. verwundet worden.

3. berichtete die Maydellsche Gemeindepolizei, daß der dasige Wirt Jurri Tulp auf dem Schauplatze getötet und die beiden Wirte Hans Rickmann und Tömba Jaan verwundet worden, von denen Erstgenannter infolge einer Schußwunde bald darauf in Reval gestorben war. Letztgenannter befindet sich in Reval inhaftiert.

4. berichtete die Machtersche Gemeindepolizei, daß der dasige

---

* *Dokumendis (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 286) tehti haagikohtunikule ülesandeks teatada Mahtras surma ja haavata saanute täpne arv.*

В документе (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 286) гакенрихтеру поручалось точно сообщить о числе убитых и раненых в Махтра.

Wirt Michel Stein auf dem Schauplatze getötet und drei Individuen, als: Jndrek Pawelsohn, Wirt, Tönno Pawelsohn, Knecht, und Jaak Kastan, Knecht, verwundet worden und sämtlich in Reval inhaftiert sich befinden.

5. berichtete die Attelsche Gemeindepolizei, daß zwei Individuen, als: Uetoa Karel, Wirt, und eine Magd Leno verwundet worden. Erstgenannter ist an seiner Schußwunde nach Verlauf von 8 Tagen im Gebiete gestorben, die Leno jedoch befindet sich in Reval inhaftiert.

6. berichtete die Purgelsche Gemeindepolizei, daß der dasige Knecht Jürri Tort auf dem Schauplatze getötet worden und 2 Individuen: Ustallo Tönnis Laur, Wirt, und Karel Andersmann, Knecht, verwundet sind und beide sich in Reval inhaftiert befinden.

7. berichtete die Jördensche Gemeindepolizei, daß der dasige Wirt Mart Metusalem auf dem Schauplatze getötet, und der Knecht Jaan Lewonka verwundet und unter dem Gute Toal gestorben ist.

Bei den von mir veranstalteten Nachforschungen in betreff der in Rede stehenden Angelegenheit ist es mir nicht gelungen in dem Südharrienschen Distrikte zu ermitteln, ob noch weiter, außer den obenerwähnten Subjekten, einige infolge erhaltener Schußwunden gestorben sind.

Durch übermäßigen Genuß von Branntwein auf dem Gute Machters am 2. Juni ist, soweit uns Nachrichten zugekommen, niemand gestorben; auch sind keine Verwundeten, welche an ihren Wohnorten verpflegt und nicht ins Hospital nach Reval gesandt, ermittelt worden.

Demnach sind bis dato gestorben:
Vom Gute Kay 3, vom Gute Attel 1, vom Gute Purgel 1, vom Gute Jörden 2, vom Gute Machters 1 und vom Gute Maydell 2 Individuen, in Summa 10 Individuen, von denen 9 bei der Kirche zu Jörden und ein Individuum, Hans Reckmann, in Reval beerdigt worden.

Verwundete sind gegenwärtig:
Vom Gute Kay 4, vom Gute Maydell 1, vom Gute Attel 1, vom Gute Purgel 2 und Machters 3, in Summa 11 Individuen, welche sich sämtlich in Reval inhaftiert befinden.

Hakenrichter Otto v. Kotzebue.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 288—289. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 288—289. Подлинник.

(Tõlge)

Täites Teie Ekstsellentsi k. a. 12. augusti korraldust nr. 5762 on mul käesolevaga au teatada, et minu poolt hangitud täpsed andmed Mahtra sündmuste puhul tapetud ja haavatud talupoegade kohta on järgmised:

1. Juuru kihelkonna härra pastor teatas mulle, et talupoegade poolt Mahtra mõisas toime pandud vägivallategude tagajärjel maeti Juuru kiriku juurde 9 isikut, kellest 7 kohe sündmuskohal tapeti, kuna 2 isikut hiljem kuulihaavadesse surid.

2. Kaiu vallapolitsei teatas, et kolm isikut: peremees Kõrtsi Kustas, sulane Värava Jaagu Mihkel ja saunik Vilu Päärn sündmuskohal tapeti. Peale selle said 2. juunil k. a. neli isikut haavata: sulane Kangerma Päärn, sulane Pendi Ado, sulane Tänavaotsa Mart ja pops Sakosauna Jüri, kes kõik on Tallinnas vahi all.

3. Maidla vallapolitsei teatas, et sealne peremees Jüri Tulp sündmuskohal tapeti ning peremehed Hans Rickmann ja Tõmba Jaan haavata said, kellest esimene varsti pärast seda kuulihaava tagajärjel Tallinnas suri. Viimane on Tallinnas vahi all.

4. Mahtra vallapolitsei teatas, et sealne peremees Mihkel Tein sündmuskohal tapeti ja kolm isikut haavata said: peremees Indrek Paavelson, sulane Tõnu Paavelson ja sulane Jaak Kastan, kes kõik on Tallinnas vahi all.

5. Atla vallapolitsei teatas, et kaks isikut haavata said: peremees Uuetoa Kaarel ja tüdruk Leenu. Esimene suri kuulihaava tagajärjel 8 päeva pärast koha peal, Leenu aga on Tallinnas vahi all.

6. Purila vallapolitsei teatas, et sealne sulane Jüri Tork sündmuskohal tapeti ja 2 isikut haavata said: peremees Uustalu Tõnis Laur ja sulane Kaarel Andresmann, kes mõlemad on Tallinnas vahi all.

7. Juuru vallapolitsei teatas, et sealne peremees Mart Metuusalem sündmuskohal tapeti ning sulane Jaan Levonka haavata sai ja Tuhala mõisas suri.

Kõne all olevas asjas minu poolt teostatud uurimisel ei läinud mul korda Lõuna-Harju ringkonnas kindlaks teha, kas peale ülalmainitud isikute veel mõned kuulihaavadesse surid.

Liigse viinatarvitamise tagajärjel Mahtra mõisas 2. juunil — kuivõrd me oleme saanud selle kohta teateid — ei ole keegi surnud; ei ole ka kindlaks tehtud haavatuid, keda nende elukohas ravitakse ja Tallinna haiglasse pole saadetud.

Seega on tänaseni surnud:

Kaiu mõisast 3, Atla mõisast 1, Purila mõisast 1, Juuru mõisast 2, Mahtra mõisast 1 ja Maidla mõisast 2 isikut, kokku 10 isikut, kellest 9 maeti Juuru kiriku juurde ja 1, Hans Rickmann, Tallinna.

Haavatuid on praegu:

Kaiu mõisast 4, Maidla mõisast 1, Atla mõisast 1, Purila mõisast 2 ja Mahtra mõisast 3, kokku 11 isikut, kes kõik on Tallinnas vahi all.

Haagikohtunik Otto v. Kotzebue.

Nr. 49.

10. juunil. — Käsundusametniku J. v. Dehni[154] ettekandest kubernerile Virumaa rannikuosa ja Harjumaa idaosa talupoegade kaasatundmise kohta Mahtra ülestõusnuile.

...*) Über den Effekt, den der Ausbruch in Machters gemacht hat, war nur an einzelnen Orten etwas in Erfahrung zu bringen, da an mehreren Orten, wo gefragt, die Leute entweder wenig davon wußten oder wissen wollten. Auch vermieden die meisten Herren Gutsbesitzer sich bei den Leuten deshalb zu erkundigen, aus Furcht, die Sache auffällig zu machen. Wo sie sich darüber geäußert haben, namentlich in Strand-Wierland und im diesseitigen Ost-Harrien,

---

* *Ära on jäetud dokumendi algus, kus räägitakse Harjumaa ja Virumaa talupoegade umbusust uue talurahvaseaduse vastu.*

Опущено начало документа, где говорится о недоверии крестьян Харьюмаа и Вирумаа к новому крестьянскому Положению.

haben sie Sympathien und den Wunsch, daß die Bauern die Oberhand behalten möchten, verlautbart. Schlechte Leute haben bösartige Reden geführt, wie z. B., daß das jetzt hierseiende Militär von gar keiner Bedeutung sei, nicht von dem Kaiser, sondern nur von den saksad* hingeschickt; daß wenn ein allgemeiner Aufstand, Soldaten doch nichts ausrichten könnten etc.

Gute Leute selbst haben geäußert, daß ähnliches, wie in Machters, wohl auch anderwärts, wo schlechte Herren, vorkommen würde; gute Herren hätten nichts zu befürchten.

Schließlich unterlasse ich nicht hervorzuheben, daß sich 2 Herren, die lange Jahre mit dem Landvolk viel zu tun gehabt und den Charakter desselben gewiß gut erkannt haben, auch nicht zu den ängstlichen oder unruhigen Leuten gehören, Baron Ungern zu Annia und mein Onkel aus Kurküll (in den resp. Gegenden von den Bauernwirten gekannt und geachtet), noch schlimmere Ausbrüche befürchten, wenn nicht zeitige und glückliche Maßnahmen gefunden werden, das entstandene Mißtrauen gegen das Gesetz (sie halten dieses für die Hauptveranlassung) zu beseitigen. Namentlich fürchten beide viel von der momentanen Ruhe um Machters herum, da der Este an einem einmal gefaßten Vorurteil lange und zähe zu halten pflegt.

Die Gesetzesverbesserungen im Amtsblatt[155] geben angeblich viel Anlaß die Bauern zu verwirren, denn sie verstehen dieselben nicht, wie gehörig, zu plazieren; mehrerenorts haben sie deshalb Klagen laut werden lassen, namentlich bei den Predigern.

J. v. Dehn.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 131—132. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 131—132. Подлинник.

(Tõlge)

... Selle efekti kohta, mida Mahtra sündmused tekitasid, võis ainult mõnes kohas midagi teada saada, sest et inimesed mitmes kohas, kus neid küsitleti, sellest kas vähe teadsid või teada tahtsid. Ka hoidus suurem osa härrasid mõisnikke selles küsimuses inimestelt midagi järele pärimast, kartes asjale tähelepanu tõmmata. Kus inimesed selle kohta oma arvamust avaldasid, iseäranis Ranna-Virus ja siinpoolsel Ida-Harjumaal, ilmutasid nad sümpaatiat ja soovi, et talupojad peale jääksid. Halvad inimesed rääkisid kuritahtlikku juttu, nagu näiteks seda, et praegu siin asuv sõjaväeüksus üldse tähtsusetu olevat, sest teda mitte keiser, vaid saksad siia saatnud; et kui puhkeks üldine ülestõus, ei suudaks soldatid mitte midagi teha jne.

Isegi head inimesed ütlesid, et küllap midagi niisugust nagu Mahtras juhtub mujalgi, kus on halvad härrad; headel härradel polevat midagi karta.

Lõpuks ei jäta ma rõhutamata, et 2 härrat, kellel on maarahvaga pikki aastaid palju tegemist olnud ja kes on tema iseloomu kindlasti hästi tundma õppinud ja ka mitte kartlike või rahutute inimeste hulka ei kuulu, — Anija parun Ungern ja minu onu Kütist (keda vastavate maakohtade taluperemehed tunnevad ja austavad) — veel hullemaid väljaastumisi kardavad, kui ei leita õigeaegseid ja sobivaid vahendeid seaduse suhtes tekkinud umbusu (nad pea-

* *Saksad — бары (по-эст.).*

vad seda peapõhjuseks) kõrvaldamiseks. Iseäranis tunnevad mõlemad väga muret praegu Mahtra ümbruskonnas valitseva hetkelise rahu üle, sest eestlane peab kord omaks võetud eelarvamusest kaua ja visalt kinni.

Seaduseparandused «Maa Walla Kuulutajas» andvat talupoegadele suuresti põhjust segadussesattumiseks, sest nad ei oska neid õigele kohale paigutada; mitmel pool on nad seepärast kaebust tõstnud, eriti pastorite juures.

J. v. Dehn.

Nr. 50.

10. juunil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse assessori L. Eberhardi raport kubernerile Järvamaa talupoegade rahulolematusest uue seadusega ja nende valmisolekust Mahtra ülestõusu eeskujule järgneda.

Ew. Exzellenz mündlichem Auftrag zufolge machte ich mich am Sonnabend d[en] 7-ten d. M. abends auf den Weg, um die von Ew. Exzellenz vorgeschriebene Fahrt durch Jerwen zu unternehmen.

Ich habe folgende Tour gemacht: von Reval nach Sarnfer, wo der Herr Besitzer Kirchspielsrichter und mir persönlich als ein bei seinen Bauern beliebter Herr bekannt ist, von dort über Pochjak, Weißenstein, Kirna, Allenküll, Turgell Pastorat, wo ich den Herrn Pastor Hirschhausen von Matthäi traf, und Serrefer nach Laupa, von dort zurück nach Weißenstein, über Wieso, Kirrisaar, Kaulep, Affel, Kurrisal, Kerrafer, Rackamois nach Kuckofer, von dort über Kisa nach Reval zurück.

Auf diese Weise hatte ich alle Kirchspiele Jerwens berührt. Außer den vom Ostjerwenschen Herrn Hakenrichter Ew. Exzellenz und der Gouvernementsregierung bereits berichteten Vorfällen, hatten in ganz Jerwen keine beunruhigenden Vorfälle stattgefunden. Die Parition ist auf allen Gütern mit Ausnahme der einberichteten Fälle bisher sehr gut gewesen. Die Stimmung der Bauern scheint wohl überall eine sehr aufgeregte zu sein, und, wie einige Herren, sowohl als auch der Stationshalter in Mustlanömm, ein sehr verständiger Mann, und der wohl mehr wie die Herren Gutsbesitzer die Stimmung der Bauern kennen kann, meinten, es fehlt nur an einem Aufruf, um ähnliche Fälle wie in Machters zustande zu bringen. Mit der neuen Bauernverfassung scheinen die Bauern wohl überall s e h r unzufrieden zu sein, da sie, wie es scheint, bedeutend mehr von derselben erwartet haben, als sie darin finden. D i e Äußerungen scheinen wohl überall verlautbart zu sein: warum man ihnen das neue Gesetzbuch abgegeben, wenn es doch nicht gleich v o l l s t ä n d i g in Kraft trete, und daß dieses Gesetzbuch nicht das von Sr. Majestät dem Kaiser bestätigte, sondern ein untergeschobenes sei, weil der Adler (Krono kull)*[156] fehle, daß die leeren Blätter (durchschossene Blätter)[157] gerade das für die Bauern günstige und

* *Kroonu kull — казённый орёл (по-эст.).*

vom Kaiser bestätigte enthalten habe. Gegen den Herrn Pastor Hirschhausen hatten einige auch geäußert, was sei das für ein Gesetzbuch, wo schon jetzt gleich allerlei Abänderungen gemacht würden (berichtigte Druckfehler durch das Amtsblatt).

Über die Stimmung und Stellung der Bauern zu dem Aufstande in Machters konnten die Gutsherren gar nichts sagen, da die Bauern natürlich gegen die Herren sich nicht darüber äußern werden. Der Stationshalter in Mustlanömm aber meinte, daß aus verschiedenen Äußerungen der Bauern wohl deutlich eine Sympathie für den Machtersschen Aufstand zu bemerken sei. Auch sei eine spannende Erwartung auf den Ausgang des Machtersschen Aufstandes und des Alpschen Vorfalles* deutlich.

Hiebei erlauben Exzellenz mir meine unvorgreifliche Meinung dahin auszusprechen, daß der Vorfall in Alp, sowie ähnliche derartige, nicht durch die Justizbehörde, wo die Sachen notwendig länger dauern müssen, sondern extraordinär auf polizeilichem Wege schnell abgemacht, gewiß von sehr gutem Erfolge sein müßte.

Schließlich darf ich nicht unterlassen anzuführen, wie die beiden Herrn Hakenrichter in Jerwen als sehr gute Herren gegen ihre Bauern und durch ihr doch sehr energisches und rasches Auftreten als Hakenrichter in Fällen, wo sie Ungehorsam bemerken, in großer Achtung stehen und gewiß manchen Unordnungen vorgebeugt haben.[158]

Regierungsassessor L. Eberhard.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 140—141. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 140—141. Подлинник.

(Tõlge)

Vastavalt Teie Ekstsellentsi suulisele ülesandele asusin ma laupäeva, 7. skp. õhtul teele, et sooritada Teie Ekstsellentsi poolt ette kirjutatud sõit läbi Järvamaa.

Tegin järgmise ringsõidu: Tallinnast Sargveresse, mille omanik on kihelkonnakohtunik ja minule isiklikult tuntud oma talupoegade hulgas lugupeetud härrana, sealt Põhjaka, Paide, Kirna, Alliku, Türi kirikumõisa (kus ma kohtasin härra pastor Hirschhausenit Madiselt) ja Särevere kaudu Laupasse, sealt tagasi Paidesse, Viisu, Koordi, Kaalepi, Ahula, Kurisoo, Käravete, Raka mõisa kaudu Kukeveresse ja sealt Kiisa kaudu tagasi Tallinna.

Nii käisin ma kõigis Järvamaa kihelkondades. Peale nende juhtumite, millest härra Ida-Järva haagikohtunik Teie Ekstsellentsile ja kubermanguvalitsusele juba teatas, ei olnud kogu Järvamaal rahutusttekitavaid juhtumeid esinenud. Sõnakuulmine on kõigis mõisates, välja arvatud teatatud juhtumid, senini väga hea olnud. Talupoegade meeleolu näib siiski igal pool väga ärev olevat, ja nagu arvasid mõned härrad, samuti ka Mustlanõmme postijaama ülem — väga mõistlik mees, kes küll paremini kui härrad mõisnikud talupoegade meeleolu tunda võib, — puudub ainult üleskutse, et põhjustada taolisi juhtumeid kui Mahtras. Uue talurahvaseadusega näivad talupojad igal pool v ä g a rahulolematud olevat, kuna nad sellelt, nagu näib, märksa rohkemat ootasid, kui nad

* *Vt. dok. nr. 9.*
См. док. № 9.

sealt leiavad. N e e d väljendused näivad igal pool esinevat: miks neile uus seaduseraamat kätte anti, kui see mitte kohe t ä i e l i k u l t jõusse ei astu, ja et seaduseraamat ei olevat mitte see, mida Tema Majesteet Keiser kinnitas, vaid võltsitud, sest kull puuduvat, et tühjadel lehtedel (vahelehtedel) olnud just see, mis on kasulik talupoegadele ja keisri poolt kinnitatud. Härra pastor Hirschhausenile ütlesid mõned ka seda, et mis seaduseraamat see on, kus juba nüüd kohe igasuguseid muudatusi tehakse («Maa Walla Kuulutaja» kaudu õiendatud trükivead).

Talupoegade meeleolust ja nende seisukohast Mahtras toimunud ülestõusu suhtes ei teadnud mõisnikud mitte midagi öelda, sest talupojad muidugi ei avalda härradele selle kohta oma arvamust. Mustlanõmme jaamaülem aga arvas, et talupoegade mitmesugustest väljendustest on küll selgesti näha sümpaatiat Mahtra ülestõusu suhtes. Ka paistvat selgesti välja pinev ootus, kuidas Mahtra ülestõus ja Albu juhtum lõpevad.

Siinjuures lubagu Ekstsellents mul avaldada tagasihoidlikku arvamust, et kui juhtum Albus, samuti teised taolised juhtumid mitte kohtuvõimude kaudu, kus asjad paratamatult kauem kestma peavad, vaid erandina politseilisel teel ruttu likvideeritaks, siis see kindlasti väga häid tulemusi annaks.

Lõpuks ei tohi ma märkimata jätta, et mõlemad härrad Järvamaa haagikohtunikud väga heade härradena oma talupoegade suhtes ning oma siiski nii energilise ja kiire tegutsemisega haagikohtunikuna neil juhtudel, kus nad sõnakuulmatust märkavad, on väga lugupeetud ja kindlasti nii mõnegi korrarikkumise ära hoidnud.

Valitsuseassessor L. Eberhard.

4

ÜLESTÕUSU MAHASURUMINE

Nr. 51.

3. juunil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse nõuniku F. G. A. v. Schwebsi raport kubernerile vägede kontsentreerimisest Mahtra ülestõusu mahasurumiseks.[159]

Ew. Exzellenz

habe ich die Ehre zu berichten, daß ich zwischen 2—3 Uhr nachmittags hier ankam, gleichzeitig mit dem H[errn] Obersten von der Brincken, der zu den 2 Kompanien des Neu-Ladogaschen Reservebataillons, welche hier konzentriert unter dem Major von Laiming gestern eingetroffen waren, noch 3 neue Kompanien hierherführte. Im Ganzen sind hier über 500 Mann versammelt. Die militärische Position von Neuenhof ist vortrefflich nach dem Zeugnisse der Sachverständigen, wovon ich mich, soviel ich es verstehe, überzeugt habe. Wir beschlossen in der Beratung mit dem H[er]rn Obersten von der Brincken, H[er]rn Major von Laiming, H[er]rn Kapitän von Bock, H[er]rn Hakenrichter von Hagemeister Neuenhof als Zentrum beizubehalten, morgen in aller Frühe mit 3 Kompanien von hier nach Kuimetz zu marschieren u[nd] uns dort mit den Truppen zu vereinigen, welche von Tois dorthin marschieren, worüber ich

Neuenhof d. 3 Juni Nachmittags 5 Uhr 1858. 65

Ew. Exzellenz

Habe ich die Ehre zu berichten, daß ich zwischen 2–3 Uhr Nachmittags hier ankam, gleichzeitig mit dem Gr. Obristen von der Brinnen, der zu den 2 Compagnien des Neu-Lagoschen Regiments-Bataillons, welche hier immatrial unter dem Majoren von Laining gestern eingetroffen waren, noch 3 neue Compagnien hierher führte. Im Ganzen sind hier über 500 Mann versammelt. Die militärische Position von Neuenhoff ist, wolvorstlich, nach dem Zeugnisse der Sachverständigen, wovon ich mich, soviel ich es verstehe, überzeugt habe. Wir beschlossen, in der Berathung mit dem Gr. Obristen von der Brinnen, Gr. Majoren von Laining, Gr. Capitain von Boca, Gr. Gebirgsrichter von Hagemeister, Neuenhof als Centrum beizubehalten, morgen in aller Frühe, mit 3 Compagnien, von hier nach Kuimelz zu marschieren, und dort mit den Truppen zu vereinigen, welche von Tois dorthin marschieren, worüber ich Gr. Kreisdeputirten von Mohlenschild gleichzeitig Mittheilung mache.

Major von Laining ist mit einem Knittel am Kopfe und an der Brust verwundet. Dr. Hecker wird denselben in Behandlung nehmen. In Mattes ist 7 ~~Mann~~ Bataillonsstein Bogutzag erschlagen, zuletzt durch einen Schluß gänzlich getödtet, 1 Unteroffizier ist leicht verwundet, 12 Gemeine sind vermißt, von denen 6 verwundet zurück gekehrt sind, 6 noch vermißt werden. Die von den Verwundeten sind 4 nach Rest geschickt ins Gespitel, 3 sind hier unter ärztlicher Behandlung.

Nach eingezogenen Nachrichten soll es hier in Neuenhoff zur Zeit ruhig seyn, von Alt-Herm kommen aber sehr bedenkliche Nachrichten an und sollen noch heute 2 Compagnien dorthin abgehen. Morgen gedenke ich mit den dritten auch über Alt-Herm u. Habbad

H[er]rn Kreisdeputierten von Mohrenschildt gleichzeitig Mitteilung mache.

Major von Laiming ist mit einem Knüttel am Kopfe und an der Brust verwundet, Dr. Haller wird denselben in Behandlung nehmen. In Machters ist 1 Stabskapitän Bogutzky erschlagen, zuletzt durch einen Schuß gänzlich getötet; 1 Unteroffizier ist leicht verwundet, 12 Gemeine sind vermißt, von denen 6 verwundet zurückgekehrt sind, 6 noch vermißt werden. Von den Verwundeten sind 4 nach Reval geschickt ins Hospital, 3 sind hier unter ärztlicher Behandlung.

Nach eingezogenen Nachrichten soll es hier in Neuenhof zur Zeit ruhig sein, von Alt-Harm kommen aber sehr besorgliche Nachrichten an, und sollen noch heute 2 Kompanien dorthin abgehen. Morgen gedenke ich mit der dritten auch über Alt-Harm u[nd] Habbat nach Kuimetz nachzuziehen, das mit Kai wahrscheinlich der Aufenthaltsort der Haupträdelsführer sein soll.

Gebe Gott, daß wir uns auf der Operationslinie Neu[en]hof, Alt-Harm, Habbat, Kuimetz halten, bis wir Sukkurs bekommen u[nd] von Kuimetz aus nach Machters gelangen.

Sukkurs ist unentbehrlich nach den Aussichten, wie sie jetzt vorliegen.

Mit vorzüglicher Hochachtung habe ich die Ehre zu verharren

Ew. Exzellenz
ganz ergebenster Diener
F. G. A. v. Schwebs.

№ 8.

Meiner Frau bitte ich Nachricht zu geben.

Wünschenswert wären uns einige wohlberittene Kavalleristen, um die briefliche Kommunikation aufrecht zu erhalten, die zu leicht unterbrochen werden dürfte.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 65. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 65. Подлинник.

(Tõlge)

Teie Ekstsellentsile

on mul au teatada, et ma kella 2 ja 3 vahel pärast lõunat siia jõudsin koos härra polkovnik von der Brinckeniga, kes lisaks Uus-Laadoga reservpataljoni neile kahele roodule, kes eile major von Laimingu juhatuse alla koondatult siia jõudsid, veel 3 uut roodu juurde tõi. Kokku on siia koondatud üle 500 mehe. Kose-Uuemõisa sõjaline positsioon on asjatundjate tunnistusel suurepärane, milles ka mina, nii palju kui ma sellest aru saan, veendusin. Me otsustasime nõupidamisel härra polkovnik von der Brinckeni, härra major von Laimingu, härra kapten von Bocki ja härra haagikohtunik von Hagemeistriga Kose-Uuemõisa keskuseks jätta, homme varahommikul 3 rooduga siit Kuimetsa marssida ja seal nende sõjaväeüksustega ühineda, kes Tohisoost sinna marsivad, millest ma ühtlasi teatan härra kreisisaadik von Mohrenschildtile.

Major von Laiming sai kaikaga peast ja rinnust haavata, dr. Haller hakkab teda ravima. Mahtras löödi staabikapten Bogutski maha ja lasti lõpuks päris surnuks; üks allohvitser sai kergesti haavata, kaotatud on 12 soldatit, kellest 6 haavatult tagasi tulid ja 6 veel kadunud on. Haavatutest saadeti 4 Tallinna haiglasse, 3 on siin arstlikul ravil.

Hangitud andmete järgi olevat siin, Kose-Uuemõisas, praegu rahulik, Ojasoost aga tuleb väga murettekitavaid teateid ja veel täna peab sinna minema 2 roodu. Homme kavatsen ma kolmandaga Ojasoo ja Habaja kaudu Kuimetsa järele minna, mis olevat koos Kaiuga arvatavasti pea-mässujuhtide asupaik.

Andku jumal, et me Kose-Uuemõisa, Ojasoo, Habaja, Kuimetsa operatsioonijoonel püsime, kuni me täiendust saame ja Kuimetsalt Mahtrasse pääseme. Täiendus on praeguste väljavaadete järgi hädavajalik.

Mul on au jääda suurima lugupidamisega

Teie Ekstsellentsi
truualamlikuks teenriks
F. G. A. v. Schwebs.

Nr. 8.
Palun minu naisele teadustada.
Meile oleksid kasulikud mõned heade hobustega ratsaväelased, et alal hoida kirjavahetust, mis väga kergesti katkeda võib.

Nr. 52.

3. juunil. — Eestimaa kuberneri noorema käsundusametniku C. Steinbachi raport kubernerile Mahtra naabruses asuvate mõisate talupoegade osavõtu kohta ülestõusust ja abinõudest ülestõusu mahasurumiseks.

Zufolge mündlichen Auftrages Ew. Exzellenz habe ich für heute Nachstehendes gehorsamst zu berichten die Ehre:

1. Erhielten wir, der Herr Kreisdeputierte von Mohrenschildt und ich, zunächst durch den Herrn Gouvernementsrevisor Schmidt nähere Auskünfte über den Vorfall in Machters, worüber jedoch derselbe, da ich ihn auch darum ersucht habe, Ew. Exzellenz persönlich Bericht erstattet haben wird. Nach diesen vielfach bestätigten und ergänzten Auskünften haben die Gebiete von Neuenhoff, Kai, Purgel, Joerden, Haggud und Sellie an diesem Vorfalle teilgenommen.[160] Die Kaischen Leute sind besonders wild gewesen, die Joerdenschen haben Flinten gehabt und ein Purgelscher Knecht soll den Stabskapitän erschlagen haben.

2. Den Major Sawrimowitsch trafen wir im Sackschen Trani Kruge mit vier Kompanien und verabredeten, heute Nacht in Loal zuzubringen.

3. Von Loal werden wir morgen, sobald von dem Herrn Hakenrichter von Hagemeister, an den per Estafette deshalb geschrieben ist, Antwort erfolgt ist, aufbrechen, um uns womöglich in der Gegend des Pastorats Joerden morgen mit dem linken Flügel zu vereinigen.

4. An alle die Gutspolizeien der umliegenden Güter sind Zirkulare erlassen wegen Berichterstattung über Arbeitsverweigerung,

Rottierungen oder offene Exzesse und wegen Herbeischaffung von Proviantvorräten.

5. Die Haltung aller uns begegnenden Bauern war eine entschieden freche, was auf keine gute Stimmung im Allgemeinen schließen läßt.

6. Herr von Mohrenschildt bittet: Ew. Exzellenz möchten geneigtest auf baldige Zusendung von Truppen in starker Anzahl möglichst einwirken wollen, auch uns für den Fall, daß wir von dem linken Flügel abgeschnitten würden, über dessen Berichte Eröffnung machen lassen, sowie Herrn Baron Budberg auffordern, hierher zu kommen, da der Dienst bei Tage und bei Nacht eine Abwechslung erheischen dürfte.

Kollegienassessor Steinbach.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 69. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 69. Подлинник.

(Tõlge)

Vastavalt Teie Ekstsellentsi suulisele käsule on mul täna au alandlikult teatada järgmist.

1. Meie, härra kreisisaadik von Mohrenschildt ja mina, saime kõigepealt härra kubermangu maamõõtja Schmidti kaudu lähemaid teateid juhtumist Mahtras, millest ta aga, kuna ma teda seda teha palusin, Teie Ekstsellentsi vist isiklikult informeeris. Nende mitmekordselt kinnitatud ja täiendatud teadete järgi võtsid sellest juhtumist osa Kose-Uuemõisa, Kaiu, Purila, Juuru, Hagudi ja Seli piirkonnad. Kaiu inimesed olid iseäranis metsikud, Juuru omadel olid püssid ja üks Purila sulane olevat staabikapteni surnuks löönud.

2. Sakus Traani kõrtsis kohtasime major Sovrimovitšit koos nelja rooduga ja leppisime kokku täna ööseks Lohule jääda.

3. Homme, niipea kui härra haagikohtunik Hagemeistrilt, kellele selle kohta kiirkäskjalaga kiri saadeti, on tulnud vastus, asume Lohult teele, et võimalust mööda Juuru kirikumõisa piirkonnas homme vasaku tiivaga ühineda.

4. Kõigile ümberkaudsetele mõisapolitseidele saadeti ringkirjad, et nad teataksid tööst keeldumistest, kogunemistest või avalikest väljaastumistest ja et toimetataks kohale toiduainete varusid.

5. Kõik meie poolt kohatud talupojad käitusid äärmiselt ülbelt, mis ei luba järeldada üldiselt head meeleolu.

6. Härra von Mohrenschildt palub: Teie Ekstsellents olgu nii lahke ja aidaku kaasa, et saadetaks peatselt juurde suurel arvul sõjaväge, ja juhul, kui meid vasakust tiivast ära lõigatakse, meid viimase teadete kohta informeeritaks, samuti härra parun Budbergile soovitataks siia tulla, sest nii päeval kui öösel toimuva teenistuse juures peaksid inimesed vahetuma.

Kolleegiumiassessor Steinbach.

Nr. 53.

3. juunil. — Sandarmiülema vürst Dolgorukovi teadaanne Eestimaa kubernerile tsaari korraldusest saata Eestimaa kubermangu talurahva rahutuste mahasurumist juhtima tiibadjutant kindralmajor Issakov.[161]

По всеподданнейшему докладу сообщенного в. пр. сведения об усилившемся возмущении крестьян вверенной Вам губернии, государь император повелеть соизволил командировать туда свиты его величества генерал-майора Исакова, с тем, чтобы он, по соглашении с в. пр., принял самые деятельные меры к усмирению возмутившихся в тамошнем крае и к ближайшему дознанию причин возникших беспорядков.

Сделав надлежащие распоряжения к немедленному исполнению такового высочайшего повеления и сообщив об оном г. министру внутренних дел, имею честь Вас, милостивый государь, о том уведомить.

Генерал-адъютант князь Долгоруков.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 83. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 83. Подлинник.

(Tõlge)

Teie Ekstsellentsi truualamliku ettekande põhjal, milles teatatakse Teile usaldatud kubermangu talupoegade mässu tugevnemisest, suvatses Keiserlik Kõrgus käskida sinna komandeerida Tema Majesteedi kaaskonda kuuluva kindralmajor Issakovi, selleks et ta pärast kokkulepet Teie Ekstsellentsiga võtaks tarvitusele kõige tõhusamad abinõud mässajate rahustamiseks sealses piirkonnas ja tekkinud rahutuste põhjuste lähemaks uurimiseks.

Tehes vastava korralduse Kõige Kõrgemalt poolt antud käsu viivitamatuks täitmiseks ja teatades sellest härra siseministrile, on mul au Teile, lugupeetud härra, see teatavaks teha.

Kindraladjutant vürst Dolgorukov.

Nr. 54.

4. juunil. — Eestimaa kuberneri noorema käsundusametniku C. Steinbachi raport kubernerile Purila (Purgel) küla ümberpiiramisest ja läbiotsimisest.

Ew. Exzellenz habe ich für heute Nachstehendes ganz gehorsamst zu berichten die Ehre:

1. Gestern, d[en] 3-ten d. Mts. abends, kamen wir auf dem Gute Loal mit dem Garnisonsbataillon an und verbrachten dort die Nacht, ohne daß etwas Bemerkenswertes vorgefallen wäre, außer daß gestern beim Eintreffen in Loal unfern von diesem Gute ein Garnisonsoldat, Namens Ackermann, ein Deutscher aus Riga, mit voller Ammunition und Bewaffnung in den Wald desertierte, ohne daß

wir seiner, trotzdem daß der uns begleitende Kavallerieoffizier Baron Stackelberg* ihm sogleich nachsetzte,** habhaft werden konnten.***

2. Da alle zu uns gelangten Nachrichten übereinstimmend das Purgelsche Gebiet als den Herd des Aufstandes und den dasigen Gemeindeältesten als den Anstifter und das Haupt des Angriffs auf das Militär in Machters bezeichneten,[162] so beschlossen wir das Purgelsche Dorf, 8 Werst von Loal belegen, zu umzingeln und genau zu untersuchen.

3. Gestern,**** d[en] 3-ten d. Mts., erhielten wir von Herrn von Hagemeister und Herrn Staatsrat von Schwebs Antwortschreiben und ersuchte letzterer Herrn von Mohrenschildt mit dem Garnisonsbataillon nach Kuimetz zu kommen, zu welchen Ende wir uns auch in Bewegung setzten.

4. In Purgel angelangt, vernahmen wir zunächst den dasigen Verwalter Storch und den Kubjas, und ist das Resultat ihrer Aussagen, sowohl als auch vieler gleichlautender anderweitiger Auskünfte, folgendes: «Der Purgelsche Gemeindeälteste Uustallo Tönnis hat alle umliegenden Bauerschaften angereizt, nach Machters zu gehen, auch seinen Stiefsohn Karel Andersmann gezwungen, ihn zu begleiten. In Machters hat zuerst der temporär beurlaubte Matrose Jurri Tönnow Küten, aus Purgel, den Stabskapitän Bogutzky geschimpft, um ein Handgemenge zu veranlassen. Der Purgelsche Knecht Tönno Jurri hat dem gedachten Offizier tödliche Schläge beigebracht,[163] auch der erwähnte Karel***** Andersmann soll zugeschlagen haben. Tönno Jurri ist getötet, der Gemeindeälteste am rechten Arme und der Andresmann im Rücken verwundet.»

5. Nachdem wir das Dorf umzingelt hatten, durchsuchten wir die Höfe und Häuser, besonders sorgfältig das Uustallo Gesinde, dessen Nachbarhäuser und die Badestube des Welja Tönno, des Vaters von Jurri Tönnow Küten. Die Gesinde waren alle leer. Die drei genannten Verbrecher fanden wir nicht. Alle Leute waren in den nahen Wald gelaufen. 2 Weiber und 4 alte Kerle wurden in den Gärten aufgefunden. Diese vier letzteren Leute sagten aus, daß der Tallitaja schon am Abend zuvor fortgebracht sei, wohin, wüßten sie nicht. In Purgel selbst waren übrigens alle Frohner zur Arbeit.

6. Hiernächst beschlossen wir, da die Leute offenbar noch im Walde ein Lager halten, auch der Purgelsche Gemeindeälteste,

---

* Ein Bruder des Herrn Gouvernementsprokureurs. *(Dokumendi märkus Примечание документа.)*

** *Originaaltekstis* / *В подлиннике* } ansetzte.

*** *Vt. dok. nr. 57.* *См. док. № 57.*

**** *Originaaltekstis ekslikult* / *В тексте подлинника ошибочно* } Heute.

***** *Originaaltekstis ekslikult* / *В тексте подлинника ошибочно* } Jurri.

mehrfachen Nachrichten zufolge, in der Fennernschen Gegend Flinten und Pulver aufgekauft hat,[164] und wir demnach auf die Güter westwärts von Joerden Angriffe befürchten, nur bis Attel vorzudringen, um genannte Güter von dort aus schützen zu können, was von Kuimetz aus nicht so leicht möglich ist, und begab ich mich deshalb zur näheren Beratung auf die Fahrt zum Herrn Staatsrat von Schwebs, den ich bei Habbat antraf.

7. Unsere Position ist nun folgende: wir stehen mit dem Garnisonsbataillon in Attel, Staatsrat von Schwebs mit dem Ladogaschen hier in Kuimetz, von wo ich sofort nach Absendung dieses Berichts mit dem Arzte Dr. Haller nach Attel mich zurückbegebe, wo auch verwundete Leute in der Nähe sein sollen. Proviantmangel ist fühlbar. Verstärkung, besonders Kavallerie, tut dringend not, sonst können wir die Verbrecher nicht zur Haft bringen.

Kollegienassessor Steinbach.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 88—89. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 88—89. Подлинник.

(Tõlge)

Tänase kohta on mul au Teie Ekstsellentsile alandlikult teatada järgmist:

1. Eile, 3. skp. õhtul, jõudsime garnisonipataljoniga Lohu mõisasse ja ööbisime seal, ilma et midagi märkimisväärset juhtunud oleks, välja arvatud see, et eile meie Lohule saabumise ajal selle mõisa lähedal üks Ackermanni-nimeline garnisonisoldat, Riiast pärinev sakslane, täie varustuse ja relvastusega metsa deserteeris, ilma et me teda oleksime saanud kinni võtta, kuigi meiega kaasas olev ratsaväeohvitser parun Stackelberg* teda kohe taga ajama asus.

2. Et kõik meieni jõudnud teated nimetavad Purila piirkonda ülestõusu koldeks ja sealset vallatalitajat Mahtras toime pandud sõjaväele kallaletungimise õhutajaks ja peameheks, otsustasime Purila küla, mis asub 8 versta kaugusel Lohust, ümber piirata ja põhjalikult läbi uurida.

3. Eile, 3. skp., saime härra von Hagemeistrilt ja härra riiginõunik von Schwebsilt vastuse, milles viimane palub härra von Mohrenschildti garnisonipataljoniga Kuimetsa tulla, kuhu me siis ka teele asusime.

4. Pärast Purilasse jõudmist kuulasime esmalt üle sealse valitseja Storchi ja kupja; nende teated, samuti ka paljud mujalt saadud samasugused andmed on järgmised: «Purila vallatalitaja Uustalu Tõnis õhutas kõiki ümberkaudseid talupoegi Mahtrasse minema ja sundis ka oma võõraspoega Kaarel Andresmanni endaga kaasa tulema. Mahtras sõimas ajutiselt puhkusel olev madrus Tõnu Jüri Kütsin Purilast staabikapten Bogutskit, et provotseerida kaklust. Purila sulane Tõnu Jüri jagas nimetatud ohvitserile surmavaid hoope, ka mainitud Kaarel Andresmann olevat löönud. Tõnu Jüri sai surma, vallatalitaja paremast käest ja Andresmann seljast haavata.»

5. Kui me olime küla ümber piiranud, otsisime talud ja majad läbi, iseäranis Uustalu talu, selle naabermajad ja Tõnu Jüri Kütsini isa Välja Tõnu sauna. Kõik talud olid tühjad. Kolme nimetatud kurjategijat me ei leidnud. Kõik inimesed olid lähedasse metsa jooksnud. 2 naist ja 4 vana meest leiti aedadest. Viimased neli meest ütlesid, et talitaja juba eelmisel õhtul ära viidud, kuhu, seda nad ei teadvat. Purilas endas olid muide kõik teolised tööl.

6. Pärast seda otsustasime, kuna inimesed tõenäoliselt veel metsas laagris on ja ka Purila vallatalitaja mitmete teadete kohaselt Vändra kandist püsse

* *Kubermanguprokuröri vend*

ja püssirohtu ostnud, mistõttu me kartsime kallaletunge Juurust lääne pool asuvatele mõisatele, — ainult Atlani tungida, et nimetatud mõisaid sealt kaitsta saaks, mida Kuimetsast pole nii kergesti võimalik teha, ja ma asusin seepärast lähemaks nõupidamiseks teele härra riiginõunik von Schwebsi juurde, keda ma Habaja juures kohtasin.

7. Meie positsioon on nüüd järgmine: asume garnisonipataljoniga Atlas, riiginõunik von Schwebs Laadoga omaga siin Kuimetsas, kust ma kohe pärast selle teate ärasaatmist lähen koos arsti dr. Halleriga tagasi Atlasse, mille läheduses pidavat ka haavatud inimesi olema. Toiduainete puudus annab ennast tunda. Täiendus, eriti ratsavägi, on hädavajalik, muidu ei saa me kurjategijaid vangistada.

Kolleegiumiassessor Steinbach.

Nr. 55.

4.—5. juunil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse nõuniku F. G. A. v. Schwebsi raport kubernerile Mahtra ülestõusu aktiivsete osavõtjate vangistamisest ja rahutu meeleolu kestmisest talupoegade hulgas.

Kuimetz d. 4. Juni 12 Uhr abends 1858.

Ew. Exzellenz

habe ich zu berichten die Ehre, daß wir einen Haupträdelsführer, Mörder und Räuber Peter Hollander,* Knecht aus Kai, eingefangen und vorläufig verhört haben. Ich bitte um Handschellen und кандалы, kaum habe ich einige Stricke u[nd] werde viel böses Volk handfest zu machen haben. Dazu bedarf ich Sukkurs, um zu operieren und zugleich die Arrestanten zu expedieren. Mit Mohrenschildt habe ich, sowie mit dem Major Sawremowitsch, konferiert, wir sind alle einig. Morgen schicken wir die Ärzte zu den verwundeten Bauern, u[nd] will ich hier möglichst das Lazaret einrichten, das zugleich ein Gefängnis sein soll. Sodann wird Machters besucht und die Leichen der Bauern dort aufgenommen, auch der erschossene Kapitän beerdigt werden.

Soeben erhalte ich Ew. Exzellenz Schreiben v. 4-ten Juni c. No. 3831.** Für den Sukkurs danke ich sehr, zu den jetzt vorliegenden Operationen werden 4 Bataillone mit 2 Feldkanonen ausreichen, d. h. hier die Rädelsführer sukzessive einzufangen u[nd] nach Reval zu expedieren, auch können die 4 Kompanien der innern Wache dann zurückkehren, die ohnedies mehr als unsicher sind. Aber wir stehen noch ferne vom Ende der Sache und sind nicht sicher, daß das Feuer nicht an einem andern Orte ausbrechen wird. Die Gemüter

---

* *P. Olanderi tunnistust vt. dok. nr. 41.*
Показания П. Оландера см. док. № 41.

** *ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 73. Dokumenti ei avaldata, sest tema sisu valgustavad dokumendid nr. 53, 55 ja kommentaar nr. 170. Peale selle kiidetakse dokumendis heaks Schwebsi poolt tarvitusele võetud abinõud.*
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7. д. 523, л. 73. Документ не публикуется, т. к. его содержание освещают док. 53, 55 и прим. 170. Кроме того, в документе одобряются меры, принятые Швебсом.

sind sehr aufgeregt u[nd] die Verabredung eines Aufstandes scheint weit verzweigt zu sein, so daß eine dauernde Besetzung der unruhigen Gegenden durch sichere Truppen unerläßlich sein wird. Die sicherste Kommunikationslinie u[nd] die Posten wären: Reval, über Wait nach Arro, Neuenhoff, Alt-Harm, Habbat, Kuimetz, Hauptplatz der Operationen, das mit Attel in Verbindung gesetzt ist, wo die innere Wache unter Mohrenschildt u[nd] Sawremowitsch steht. Wozu die doppelte Straße der täglichen Kommunikation führen könnte, leuchtet mir nicht ein. Zur ununterbrochenen Benutzung der Kommunikation, Briefexpedition und namentlich des Gefangenentransports rate ich entschieden die Linie über Neuenhoff, Alt-Harm, Habbat zu wählen, die sicherer ist und mit der Post in Verbindung steht.

Bis jetzt stehen wir alle in bestem Einverständnis, nicht nur Baron von der Brincken, sondern auch Herr von Mohrenschildt u[nd] Sawremowitsch, ohne deren Rat nichts geschieht, harmonieren mit mir. Ich rate entschieden, Einheit der Leitung beizubehalten.

Wenn der Generalmajor Issakow u[nd] Baron Budberg erscheinen, so hoffe ich von Ew. Exzellenz aller weiteren Teilnahme hier gütigst entbunden zu werden, denn was könnte ich noch tun, wo die Leitung so erfahrenen Händen anvertraut sein wird. Ich bitte dringend dies gütigst zu berücksichtigen, ich habe meine Kräfte schon überanstrengt u[nd] möchte nicht als Ruine aus der Sache herauskommen, dazu habe ich ja noch mein Amt.

Mit vorzüglicher Hochachtung habe ich die Ehre zu verbleiben

Ew. Exzellenz
ganz gehorsamster Diener
F. G. A. v. Schwebs.

Von den 12 verwundeten Soldaten sind 5 nach Reval gesendet, 3 sind in Alt-Harm u[nd] 4 in Attel, welche Dr. Haller besuchen sollte, wohin er sich bereits begeben. Steinbach kommt nach Kuimetz, um die Arrestanten zu verhören. Baron Stackelberg, Bruder des Prokureurs, hat seine [Dienste] angeboten u[nd] ist Mohrenschildt s e h r nützlich geworden. Außer Peter Hollander habe ich 5 Arrestanten, die weniger verdächtig erscheinen. Den Brief an Rosenberg bitte absenden zu lassen und der armen Frau Unterstützung zukommen zu lassen, da sie ganz mittellos ist u[nd] dazu Wöchnerin.

Eod[em] 5 Juni $9^1/_2$ Uhr morgens.

Die Expedition durch das Militär, das ich diesmal abgewartet, ist nicht übermäßig rasch und pünktlich, mir wäre es wünschenswerter gewesen, wenn die Expedition von mir abgehangen hätte. Wir haben den Machterschen Tallitaja Hans Tertius fest, der wahrscheinlich an der Spitze des Aufstandes gestanden u[nd] Flinten in Kerro

aufgekauft hat.[165] Ich bitte gleich in Kerro in Liefland, Pernauscher Kreis, Jacobisches Kirchspiel,[166] nach dem Gemeindebeamten, se tark mees,* Nachfrage zu machen, der Ratgeber gewesen. Sobald der Hans Tertius vernommen, werde ich näher berichten. Dann habe ich eben einen hiesigen Knecht, aus Machters gebürtig, der unter den Rädelsführern war, Michel Ottos Sohn Otz im Verhöre. Peter Hollander, obwohl stark mit Stricken gebunden, hat im Gefängnis selbst die Stricke gelöst und weggeworfen. Ew. Exzellenz ersehen daraus, daß ich ohne Handschellen und кандалы nicht durchkommen kann und bitte sie mir, desgleichen Stricke, an denen es hier fehlt, zu senden u[nd] sichere Truppen zum Transporte der Gefangenen nach Reval. Es werden ohne Zweifel Räuberbanden sich bilden, wenn die verlorenen Söhne allmählich eingezogen werden u[nd] andere Verzweifelte entwischen, denn die Verbindung ist nicht gering.

Mit vorzüglicher Hochachtung

Ew. Exzellenz
ganz gehorsamster Diener
F. G. A. v. Schwebs.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 76—78. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 76—78. Подлинник.

(Tõlge)

Kuimetsas 4. juunil, kell 12 õhtul, 1858.

Teie Ekstsellentsile

on mul au teatada, et me ühe peamise mässujuhi, mõrtsuka ja röövli — Kaiu sulase Peeter Olanderi — kinni püüdsime ja esialgselt üle kuulasime. Ma palun käe- ja jalaraudu, mul on olemas kõigest mõned kõied ja mul tuleb palju kurje inimesi kinni võtta. Ühtlasi vajan ma abijõude operatsioonideks ja vangide ärasaatmiseks. Pidasin Mohrenschildti ja major Sovrimovitšiga nõu, me oleme kõik üksmeelsed. Homme saadame arstid haavatud talupoegade juurde ja ma tahan siin võimalust mööda sisse seada haigla, mis peab olema ühtlasi vangla. Siis käiakse ära Mahtras ja korjatakse seal üles talupoegade laibad, samuti maetakse mahalastud kapten.

Praegu sain ma Teie Ekstsellentsi kirja 4. juunist k. a. nr. 3831. Abijõudude eest tänan ma väga, praegu eesseisvateks operatsioonideks — s. o. siin mässujuhtide järkjärguliseks kinnipüüdmiseks ja Tallinna saatmiseks — piisab 4 pataljonist 2 välisuurtükiga, ka võivad siis 4 sisevalve-roodu tagasi minna, nad on niikuinii rohkem kui ebakindlad. Kuid me oleme veel kaugel asja lõpust ega ole kindlad, et tuli ei löö lõkkele mõnes teises kohas. Meeled on väga ärevil ja kokkulepe ülestõusu teostamiseks näib laialt hargnenud olevat, nii et rahutute paikkondade pikemaajaline okupeerimine kindlate sõjaväeüksuste poolt on paratamatu. Kõige kindlam ühenduse pidamise joon ja postid oleksid: Tallinnast Vaida kaudu Orule, Kose-Uuemõisa, Ojasoo, Habaja, Kuimetsa — operatsioo-

* *Vt. joonealune märkus lk. 156.*
Этот мудрый человек (по-эстонски) — см. подстрочное примечание на стр. 156.

nide peakoht, mis on ühenduses Atlaga, kus asub Mohrenschildtile ja Sovrimovitšile alluv sisevalve. Mida igapäevase liikluse kahekordne tee andma peaks, on mulle mõistmatu. Pidevaks liiklemiseks, kirjavahetuseks ja eriti vangide transportimiseks soovitan ma tungivalt valida Kose-Uuemõisa, Ojasoo ja Habaja kaudu minev tee, mis on kindlam ja ühenduses postiga.

Siiamaani oleme väga üksmeelsed, minuga harmoneerivad mitte ainult parun von der Brincken, vaid ka härrad von Mohrenschildt ja Sovrimovitš, ilma kellelt nõu küsimata midagi ei tehta. Ma soovitan tungivalt juhtkonna ühtsust säilitada.

Kui kindralmajor Issakov ja parun Budberg tulevad, siis loodan ma, et Teie Ekstsellents mind igasugusest edasisest osavõtust siin lahkesti vabastavad, sest mida võiksin ma veel teha, kui juhtimine nii kogenud kätesse usaldatakse. Ma palun tungivalt seda lahkesti arvestada, olen end juba üle pingutanud ega taha sellest asjast välja tulla varemena, pealegi on mul ju veel olemas oma amet.

Mul on au jääda suurima lugupidamisega

Teie Ekstsellentsi
truualamlikuks teenriks
F. G. A. v. Schwebs.

5 haavatud soldatit 12 hulgast saadeti Tallinna, 3 on Ojasool ja need 4, keda dr. Haller külastama pidi, Atlas, kuhu ta juba sõitis. Steinbach tuleb Kuimetsa vange üle kuulama. Prokuröri vend parun Stackelberg pakkus oma teeneid ja on Mohrenschildtile v ä g a kasulikuks osutunud. Peale Peeter Olanderi on mul 5 vangi, kes näivad vähem kahtlased olevat. Palun Rosenbergile kiri ära saata ja vaesele naisele toetust anda lasta, sest ta on täiesti rahata ja peale selle äsja sünnitanud.

Samal päeval [?], 5. juunil kell ½10
hommikul.

Sõjaväeekspeditsioon, keda ma seekord ootama jäin, ei ole ülearu kiire ega täpne, mulle oleks sobivam, kui ekspeditsioon oleneks minust. Meie käes on vangis Mahtra talitaja Hans Tertsius, kes tõenäoliselt ülestõusu eesotsas seisis ja Kärust püsse ostis. Ma palun kohe kogukonnaametniku, «selle targa mehe» kohta, kes nõu andis, Liivimaal Pärnu kreisis Jaagupi kihelkonnas Kärus järele kuulata. Niipea kui Hans Tertsius on üle kuulatud, teatan ma lähemalt. Siis on mul praegu veel ülekuulamisel üks siinne sulane, kes on sündinud Mahtras ja kuulus mässujuhtide hulka, — Mihkel Otto poeg Ots. Peeter Olander, kuigi ta oli tugevasti köidetud, harutas köied vanglas ise lahti ja viskas nad ära. Teie Ekstsellents näevad sellest, et ma ilma käe- ja jalaraudadeta läbi ei saa, ja ma palun mulle neid saata, samuti köisi, millest siin on puudus, ja kindlat sõjaväge vangide Tallinna transportimiseks. Kahtlemata tekib röövlijõuke, kui kadunud poegi aegamööda koguneb ja teisi meeleheitlikke põgeneb, sest [mässuline] side pole just nõrk.

Suurima austusega

Teie Ekstsellentsi
truualamlik teener
F. G. A. v. Schwebs.

Nr. 56.

4. juunil. — Eestimaa kindralsuperintendendi Chr. Reini vahekiri kubernerile järelepärimisega Mahtra ülestõusu ajal langenud talupoegade matmise korra kohta.

Ich sehe mich veranlaßt Euer Exzellenz die Frage zu unterlegen, ob die in dem bedauernswerten Kampfe bei Machters gebliebenen und infolge ihrer Wunden verstorbenen Bauern kirchlich beerdigt werden dürfen und die Vorschriften wegen der Selbstmörder oder eines gewaltsamen Todes Verstorbenen, aus Berücksichtigung der Verhältnisse und um die Aufregung unter dem Landvolke nicht zu vermehren, in diesem Falle außer Anwendung bleiben sollen.

Dr. Christian Rein
Reval, den 4. Juni 1858. General-Superintendent.

[*Kuberneri resolutsioon:*]
[*Резолюция губернатора:*]

Nach Anleitung des § 61 der Kirchenordnung ist eine christliche, jedoch nur stille Beerdigung, zu gestatt[en].

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 79. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 79. Подлинник.

(Tõlge)

Ma pean Teie Ekstsellentsile esitama küsimuse: kas tohib kahetsusväärses võitluses Mahtra juures surma saanud ja oma haavadesse surnud talupoegi kiriklikult matta ja kas eeskirjad enesetapjate või vägivaldselt surnute kohta tuleb olukorda silmas pidades ja et maarahva hulgas ärevust mitte suurendada antud juhul täitmata jätta?

Dr. Christian Rein,
kindralsuperintendent.

Tallinn, 4. juunil 1858.

[Kuberneri resolutsioon:]

Vastavalt kirikuseaduse § 61-le on lubatud kiriklik, kuid ilma kellahelistamiseta matmine.

Nr. 57.

6. juunil. — Eestimaa kuberneri noorema käsundusametniku C. Steinbachi raport kubernerile Mahtra ülestõusust osavõtjate areteerimise ja ülekuulamise kohta.

Ew. Exzellenz bin ich gegenwärtig außerstande detaillierte Berichte über die Verhandlungen von massenhaftem Material vorzustellen, sondern kann nur über den Stand der Sachen im allgemeinen Nachstehendes ganz ergebenst berichten.

Auf die mir gestern am 5-ten Juni morgens von dem Herrn Kreisdeputierten von Mohrenschildt in Attel gemachte Eröffnung, mich sofort wieder hierher nach Kuimetz zu begeben und mich Herrn Staatsrat von Schwebs zur Verfügung zu stellen, fuhr ich unverzüglich hierher und bin nun ununterbrochen hier mit den Verhören der Verbrecher und Verdächtigen beschäftigt, außerdem habe ich eine militärische Exkursion ins Kaische Dorf Kaswando, einen zweiten Herd des Aufruhrs, gemacht, jedoch wenig Erfolg erzielen können, da ich das Dorf mit zwei Kompanien nicht umzingeln konnte, und nur dadurch, daß ich zirka 200 Schritt беглым шагом vorrückte, in dem Gesinde der Hauptverbrecher noch einige Leute antreffen konnte.

Die Aufrührer, besonders diejenigen, welche die Gebäude auf Machters angezündet und zerstört haben und noch im Rausche befangen sind, treiben sich als Banden in den Wäldern umher.

Gestern lieferten uns die Kaischen Bauern von sich aus einen dieser Mordbrenner, Namens Nurga Tönno Lang,* ein. So lästig werden diese Mordbrenner den Bauern, daß sie sich aufs Einfangen derselben legen.** In allen Gebieten, außer Purgel, gibt es neben den Aufrührern auch vernünftige Leute, denen mit Ermahnung und Belehrung beizukommen ist. Ein Bauernrichter unter Kerro in Livland, den der Machters Tallitaja Hans Tertius, welchen wir jedoch von Attel aus nicht zum Verhör erhalten, angeben kann, hat unseren Estländischen Bauern vor dem Ausbruch des Aufruhrs die Bauernverordnung interpretiert. In der Gegend von Kerro sind vielen Nachrichten zufolge die Flinten angekauft.[167] Als Ergänzung meines Berichts vom 4-ten Juni d. J. No. 2*** beehre ich mich noch gehorsamst zu unterlegen, daß der Garnisonsoldat Ackermann sich am 4-ten Juni abends in Attel mit seiner vollen Munition eingefunden und [sich] wegen seines Ausbleibens vor seinem Kommando gerechtfertigt hat.

Soeben langte Se. Exzellenz der Herr General Issakow hier an.

Kollegienassessor Steinbach.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, lk. 112. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 112. Подлинник.

(Tõlge)

Mul pole praegu võimalik esitada Teie Ekstsellentsile üksikasjalisi andmeid mahuka materjali arutamise kohta, vaid saan ainult asjade seisu kohta üldiselt järgmisi truualamlikke teateid anda.

Vastavalt härra kreisisaadik von Mohrenschildti poolt mulle eile, 5. juuni hommikul Atlas antud korraldusele kohe jälle siia Kuimetsa tulla ja ennast

* *Vt. lisa nr. 4. (Tõnu Langi mälestused.)*
См. приложение № 4. (Воспоминания Тыну Ланга.)
** *Vt. lisa nr. 1, lk. (428).*
См. приложение № 1, стр. (412).
*** *Vt. dok. nr. 54.*
См. док. № 54.

härra riiginõunik von Schwebsi käsutusse, anda sõitsin ma viivitamatult siia ja tegelen siin nüüd vahetpidamata kurjategijate ja kahtlusaluste ülekuulamisega; peale selle sooritasin ma sõjaväelise retke Kaiu Kasvandu külla, mis on teiseks mässukoldeks, kuid saavutasin vähe edu, sest ma ei saanud küla kahe rooduga ümber piirata, ja ainult selle tõttu, et ma 200 sammu jooksusammul edasi liikusin, suutsin ma peakurjategijate talus veel mõned mehed eest leida.

Mässajad, iseäranis need, kes Mahtras hooned põlema süütasid ja rüüsta sid ja alles uimas on, hulguvad jõukudena metsades.

Eile andsid meile Kaiu talupojad ühe neist röövpõletajaist, nimega Nurga Tõnu Lang, omal algatusel üle. Need röövpõletajad muutuvad talupoegadele nii tülikaks, et nad hakkavad neid ise püüdma. Igal pool, välja arvatud Purilas, leidub peale mässajate ka mõistlikke inimesi, kes ennast manitseda ja õpetada lasevad. Üks talurahvakohtumees, kelle nime Mahtra talitaja Hans Tertsius, keda me aga Atlast ülekuulamisele ei saa, teatada võib, seletas Liivimaal Kärus meie Eestimaa talupoegadele mässu puhkemise eel talurahvaseadust. Käru piirkonnast osteti paljude teadete kohaselt püsse. Täienduseks minu teatele 4. juunist k. a. nr. 2 on mul au veel alandlikult teatada, et garnisonisoldat Ackermann 4. juuni õhtul täies varustuses Atlasse tuli ja oma äraolekut oma komando ees õigustas.

Praegu jõudis Tema Ekstsellents härra kindral Issakov siia.

Kolleegiumiassessor Steinbach.

Nr. 58.

6. juunil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse nõuniku F. G. A. v. Schwebsi raport kubernerile juurdluse käigust Mahtra ülestõusu asjus ja ülestõusu otsestest põhjustest.

Ew. Exzellenz beehre ich mich zu berichten, daß gleich nach Abfertigung meines letzten Schreibens von heute Morgen der General von der Suite Issakow hier ankam, den ich von der Lage der Verhältnisse hier in Kenntnis setzte. Derselbe fuhr darauf nach Attel, von wo er am Nachmittage zurückgekehrt ist. Seitdem sind uns wieder mehrere Arrestanten von den Bauern selbst vorgeführt, andere von Attel eingeliefert worden, von denen viele schwer inkulpiert sind. Verwundete Bauern haben wir 4, davon 2 mit Kugeln in der Brust steckend, 2 andere haben Streifschüsse an den Beinen. Das Verzeichnis sämtlicher Arrestanten werde ich beifügen. Ihre Exzellenz werden sich daraus überzeugen, daß eine solche Anzahl schwerer Verbrecher nicht mit bloßen Stricken transportiert werden können und wir ohne Fesseln nicht durchkommen können.

Für die zugesagten Proviantmittel danke ich verbindlich, doch meint Herr von Kotzebue, der wieder das Hakenrichteramt übernommen, daß es schwer fallen wird, Fleischvorräte hier anzuschaffen. Ich habe demselben Ew. Schreiben an mich mitgeteilt und das an den H[er]rn von Mühlen gerichtete zugestellt.

Wie ich aus eingezogenen Nachrichten entnommen, ist seit gestern früh der aufständische Geist sehr gedämpft. Vorgestern Abend war Peter Ollander eingezogen, der beim Aufstande vorzugsweise

tätig gewesen ist. Dieser Anfang hat ohne Zweifel die Gemüter deprimiert. Von den Zuständen unter Attel, Maydell, Joerden, Purgel, Machters bin ich nicht gehörig in Kenntnis gesetzt, um sicher berichten zu können. Der Aufstand ist allerdings durch Entfernung und Einziehung so vieler Häupter und Leiber zur Zeit unterdrückt, damit ist aber noch keineswegs ein sicheres Resultat gewonnen. Die Gährung der Gemüter ist weit verbreitet und tief eingreifend. Offenbar haben Verbindungen mit Livländischen Bauern und Verführungen von städtischen Kaufburschen stattgefunden. Der Mordbrand in Machters war an sich schwerlich prämeditiert, vielmehr ein Ausbruch eines tief und lange schlummernden u[nd] gährenden Grimmes. Auf Neu- u[nd] Alt-Harm, Habbat, Kuimetz, Kai, Neuenhoff ist überall die Gehorchsleistung wieder eingetreten, von den Gütern jenseits der von mir besetzten Linie hat man mir keine Mitteilung zukommen lassen. In Maydell waren spezielle Gründe der Unzufriedenheit gewesen, die Bauern beschwerten sich darüber, daß der Gutsherr sie gar nicht höre. Eine tiefe Erbitterung hat die Exekution unter Habbat erregt, die von böswilligen, erbitterten Rädelsführern ausgebeutet worden war, um die Bewegung aufs höchste zu steigern. Der Einzug des Militärs in Machters, wo auch spezielle Schäden vorliegen, erregte die Befürchtung, daß dort ähnliche Exekutionen vorgenommen werden sollten und den allgemeinen Schrei: «Wir wollen nach Machters ziehen und die Mißhandlung unserer Brüder dort hindern». Trunkenheit ließ alle Besinnung verlieren, u[nd] so wuchs die Aufregung bis zu dem scheußlichen Exzeß heran, der gewiß von den Wohlgesinnten, Besonnenen herzlich beklagt wird. Wer nun richten wird, sollte nicht nur die Belastungszeugen, sondern auch die Entlastungszeugen hören und deren Zeugnis erwägen. Freilich gehören die geflüchteten Herrschaften so wenig dazu, als die erbitterten Soldaten.[168]

Die Handschellen, welche das Neu-Ladogasche Bataillon erhalten u[nd] nach Machters gebracht, sind von demselben dort in einen Brunnen geworfen worden, u[nd] unerachtet vielfältiger Nachforschung habe ich sie noch nicht erhalten können.

Ich sehe durch die Sendung des Generals Issakow meine Mission als beendigt an, jedenfalls ist die Sache jetzt in ein Stadium getreten, in welchem meine Tätigkeit überflüssig wird. Entweder es werden Maßregeln gegen Banden zu ergreifen sein, die sich bilden, oder die Untersuchung und Expedition der sukzessive eingelieferten Arrestanten geht ihren Gang fort. Zu beiden Geschäften bin ich in der Tat nicht nötig u[nd] glaube wirklich den Zweck meiner Sendung durch Gottes Gnadenhilfe erfüllt zu haben. Ich bitte auf meinen moralischen und physischen Zustand geneigte Rücksicht zu nehmen.

Ich erhalte eben 13 Fußfesseln, schlechte, alte, rostige, ohne Nieten, um die ich speziell gebeten hatte. Keine Handschellen besitze ich, denn die von Kotzebue abgegebenen sind in den Brunnen von Machters geworfen worden und noch nicht zurückerhalten.

Wie wird meine Stellung zu Issakow sein? Ich habe keine Instruktion darüber, hat er nicht die ganze Sachleitung, so sehe ich nicht ein, was ich noch darstellen soll. Die 19 Fuhrstabreiter sind eben angekommen, 11 Uhr abends. Das Schreiben Ew. Exzellenz v. 6. Juni c. privatim habe ich, soweit Proviant, Handschellen u[nd] Trunk betrifft, Kotzebue mitgeteilt, wir halten den Zug über Arro u[nd] Kisa für den besten. So Gott will, expedieren wir morgen so viel Arrestanten als möglich.

Mit vorzüglicher Hochachtung habe ich die
Ehre zu verharren
Ew. Exzellenz
ganz gehorsamster Diener
F. G. A. v. Schwebs.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 94—95. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 94—95. Подлинник.

(Tõlge)

Teie Ekstsellentsile on mul au teatada, et kohe pärast seda kui minu viimane, tänahommikune kiri teele läks, jõudis siia tiibadjutant kindral Issakov, keda ma siinsest olukorrast informeerisin. Ta sõitis siis Atlasse, kust ta pärast lõunat tagasi tuli. Sellest ajast peale on talupojad ise meile jälle mitu vangi toonud; teised saadeti siia Atlast, kusjuures paljusid neist raskesti süüdistatakse. Haavatud talupoegi on meil 4, neist kahel on kuulid rinnus, teisel kahel riivamishaavad jalgades. Kõigi vangide nimestiku lisan ma siia juurde. Selle järgi veenduvad Teie Ekstsellents, et niisugusel arvul raskeid kurjategijaid ei saa ainult kõidetult transportida ja et me ilma ahelateta läbi ei saa.

Lubatud toiduainete eest tänan ma väga, kuid härra von Kotzebue, kes jälle haagikohtuniku ametisse asus, arvab, et siit lihavarude muretsemine raske on. Ma tegin temale Teie poolt mulle saadetud kirja teatavaks ja andsin talle üle härra von Mühlenile adresseeritud kirja.

Nagu ma hangitud andmete põhjal teada sain, on mässumeel eile hommikust alates väga summutatud. Üleeile õhtul võeti kinni Peeter Olander, kes oli ülestõusu ajal eriti aktiivne. See algus rõhus kahtlemata meeli. Olukorrast Atlas, Maidlas, Juurus, Purilas ja Mahtras ei ole mind küllaldaselt informeeritud, et selle kohta kindlaid teateid anda. Ülestõus on nii paljude peameeste ja tegelaste kõrvaldamise ja kinnivõtmise tõttu praegu küll maha surutud, kuid sellega ei ole veel sugugi saavutatud kindlaid tulemusi. Meelte käärimine on laialt levinud ja sügavale tunginud. Ilmselt esines sidemeid Liivimaa talupoegadega ja ässitamist linnade kaubasellide poolt. Röövpõletamine Mahtras oli vaevalt küll ettekavatsetud tegu, vaid pigemini kaua aega sügaval pesitsenud visa viha purse. Harmis, Ojasool, Habajal, Kuimetsas, Kaius ja Kose-Uuemõisas on teolkäimine igal pool jälle alanud, minu poolt okupeeritud joone taga asuvatest mõisatest ei ole mulle teateid saadetud. Maidlas olid rahulolematuseks erilised põhjused — talupojad kaebasid, et mõisnik neid üldse kuulda ei võta. Sügavat meelekibedust põhjustas eksekutsioon Habajal, mida kuritahtlikud, kibestunud mässujuhid ära kasutasid liikumise viimiseks äärmise piirini. Sõjaväe sissemarssimine Mahtrasse, kus ka oli erilisi põhjusi, tekitas kartust, et seal võetakse tarvitusele samasugused karistusabinõud, ja üldise hüüde: «Me läheme Mahtrasse ja hoiame seal ära vägivalla oma vendade kallal.» Viinauim viis kogu mõistuse kaotamisele ja nii arenes ärevus koledaks vägivallatsemiseks, mida heatahtlikud, mõistlikud inimesed kindlasti südamest kahetsevad. Kes nüüd kohut mõistma hakkab, peaks kuulama mitte ainult süüdistaja, vaid ka

kaitsja poolseid tunnistajaid ja nende tunnistusi kaaluma. Muidugi kuuluvad põgenenud saksad nende hulka niisama vähe kui kibestunud soldatid.

Need käerauad, mis Uus-Laadoga pataljon sai ja Mahtrasse tõi, viskas ta seal ühte kaevu ja ma ei ole neid mitmekordsest uurimisest hoolimata veel suutnud kätte saada.

Kindral Issakovi siiasaatmisega pean ma oma missiooni lõppenuks, igatahes on asi nüüd jõudnud niisugusesse staadiumi, kus minu tegevus muutub ülearuseks. Kas võetakse tarvitusele abinõud moodustuvate jõukude vastu või läheb uurimine ja järk-järgult kohale toodud vangide ärasaatmine omasoodu edasi. Mõlemaks tegevuseks ei ole ma tõepoolest vajalik ja ma arvan tõesti, et ma oma ülesande jumala armust täitnud olen. Ma palun minu moraalset ja füüsilist seisundit armulikult arvestada.

Sain praegu kätte 13 jalarauda — need on halvad, vanad, roostes ja ilma neetideta, kuigi ma neid eriti palusin. Mul ei ole käeraudu, sest Kotzebue poolt antud visati Mahtras kaevu ja on veel tagasi saamata.

Missuguseks kujuneb minu seisund Issakovi suhtes? Mul ei ole selles küsimuses mingit juhendit; kui kogu asja juhtimine tema käes on, siis ei saa ma aru, mida mina endast veel kujutama pean. 19 vooriratsanikku jõudsid praegu, kell 11 õhtul, pärale. Teie Ekstsellentsi k. a. 6. juuni erakirja tegin ma toiduainete, käeraudade ja joogi osas Kotzebuele teatavaks, me peame Aru ja Kiisa kaudu minevat teed kõige paremaks. Kui jumal tahab, saadame homme nii palju vange kui vähegi võimalik.

Mul on au jääda suurima lugupidamisega

Teie Ekstsellentsi
truualamlikuks teenriks
F. G. A. v. Schwebs.

Nr. 59.

6. juunil. — Tallinna sõjakuberneri parun A. Salza teadaanne kubernerile talurahva rahutuste mahasurumiseks Eestimaale saadetavate vägede koosseisu kohta.

Г. вице-адмирал Новосильский депешею от сего числа за № 88* сообщил мне, что отправляемый из Кронштадта в Ревель десант будет состоять из 4 батальонов пехоты при 4 орудиях, в числе: 1 генерала, 89 офицеров и 2414 рядовых и 40 артиллерийских лошадей.[169] Продовольствия как для людей, так и лошадей будет иметься только до высадки; в случае движения потребуется 140 подвод.

О чем в. пр. имею честь уведомить.[170]

Генерал-лейтенант барон Зальца.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 110. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 110. Подлинник.

---

* *Samas säilitusühikus l. 111. Dokument kordab ülaltoodud dokumendi sisu.*
Здесь же, л. 111. Документ не публикуется, т. к. его текст воспроизводится настоящим документом.

Härra viitseadmiral Novossilski teatas mulle telegrammiga nr. 88 samast kuupäevast, et Kroonlinnast Tallinna saadetav dessant koosneb 4 jalaväepataljonist 4 suurtükiga, sealhulgas 1 kindral, 89 ohvitseri ja 2414 reameest ning 40 suurtükiväehobust. Toidumoona, nii inimestele kui ka hobustele, jätkub ainult maabumiseni, edasiliikumise korral läheb vaja 140 küüdivankrit.

Millest, Teie Ekstsellents, mul on au teatada.

Kindralleitnant parun Salza.

Nr. 60.

16. juunil. — Siseministri S. Lanskoi ettekirjutus Eestimaa kubernerile anda Mahtra ülestõusust osavõtjad sõjakohtu alla.

Государь император, по всеподданнейшему докладу донесения свиты его императорского величества генерал-майора Исакова, командированного в Эстляндскую губернию для восстановления порядка между неповинующимися крестьянами, высочайше повелеть соизволил: крестьян и вообще лиц гражданского ведомства, виновных в беспорядках и оказавших явное неповиновение и упорство против властей и воинской команды, судить военным судом на основании 716 ст. 2 кн. У части Св[ода] воен[ных] постанов[лений] [171] по полевым уголовным законам, отпускных же нижних чинов морского ведомства, виновных в тех же беспорядках, судить также военным судом установленным порядком, по полевым уголовным законам.

Суд этот, по сделанному вместе с сим Военным министерством распоряжению, имеет быть учрежден: над крестьянами — при Ревельском ордонанс-гаузе, [172] под председательством командира 4 резервного батальона Ладожского пехотного полка, полковника барона фон дер Бринкена, из трех членов от войск и трех с гражданской стороны, а над отпускными нижними чинами морского ведомства — при тамошнем внутреннем гарнизонном батальоне. О чем вместе с сим поставлены в известность исправляющий должность ревельского военного губернатора, тамошний комендант генерал-лейтенант Зальца и командующий отдельным корпусом внутренней стражи.

Вследствие отношения ко мне генерал-адъютанта князя Васильчикова, сообщая о сем в. пр. и препровождая копию с рапорта генерал-майора Исакова № 48, * я прошу вас немедленно сделать распоряжение о передаче виновных крестьян генерал-лейтенанту барону Зальца вместе с произведенным об них

* *Dokumenti ei avaldata, kuna ta kordab dok. nr. 1 sisu.*
Документ не публикуется, т. к. повторяет содержание док. № 1.

следственным делом, а отпускных нижних чинов — в Ревельский внутренний гарнизонный батальон, и о назначении в состав суда над первыми — трех членов из ревельских присутственных мест, о том же, кто именно будет назначен, известить генерал-лейтенанта барона Зальца и меня уведомить, а также доставить мне сведения о последствиях принятых мер к совершенному восстановлению спокойствия между крестьянами во вверенной Вам губернии.

Министр внутренних дел С. Ланской

Директор С. Жданов

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 198—199. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 198—199. Подлинник.

(Tõlge)

Tema Keiserliku Kõrguse kaaskonda kuuluva kindralmajori Issakovi truualamlikuma ettekande põhjal, kes oli komandeeritud Eestimaa kubermangu korra jaluleseadmiseks tõrkuvate talupoegade hulgas, suvatses Keiserlik Kõrgus käskida: anda talupojad ja üldse Tsiviilasjade Valitsuse võimkonda kuuluvad isikud, kes on süüdi rahutustes ning üles näidanud ilmset tõrkumist ja visa vastupanu võimudele, samuti ka sõjaväeüksustele, sõjakohtu alla ja mõista nende üle kohut Sõjaseaduste Kogu V osa 2. raamatu 716. paragrahvi alusel kriminaal-väliseaduste järgi; Mereasjade Valitsuse võimkonda kuuluvad puhkusel olevad alamväelased, kes on süüdi neissamades rahutustes, anda samuti sõjakohtu alla ja mõista nende üle kohut kindlaksmääratud korra alusel kriminaal-väliseaduste järgi.

See kohus talupoegade üle tuleb luua Sõjaministeeriumi poolt tehtud korralduse järgi — Tallinna Ordonnantsmaja juures, Laadoga jalaväepolgu 4. reservpataljoni komandöri, polkovnik parun von der Brinckeni eesistumisel kolmest sõjaväe ja kolmest tsiviilasutuse esindajast; Mereasjade Valitsuse võimkonda kuuluvate puhkusel olevate alamväelaste üle aga — sealse sisegarnisonipataljoni juures. Ühtlasi on sellest teatatud Tallinna sõjakuberneri ametikohuste täitjale, sealsele komandandile, kindralleitnant Salzale ja sisevalve erikorpuse juhatajale.

Seoses minule kindraladjutant vürst Vassiltšikovi poolt saadetud vahekirjaga, teatades sellest Teie Ekstsellentsile ja saates Teile kindralmajor Issakovi rapordi nr. 48 koopia, palun Teid viivitamatult teha korraldus süüdiolevate talupoegade üleandmiseks koos nende kohta koostatud juurdlustoimikutega kindralleitnant parun Salzale, puhkusel olevate alamväelaste üleandmiseks aga Tallinna sisegarnisonipataljoni, ning esimeste puhul loodava kohtu koosseisu kolme liikme määramiseks Tallinna ametiasutustest, see aga, kes nimelt määratakse, teha teatavaks kindralleitnant parun Salzale ja minule; samuti palun saata mulle teateid Teile usaldatud kubermangu talupoegade hulgas rahu täielikuks jaluleseadmiseks tarvituselevõetud abinõude tagajärgedest.

Siseminister S. Lanskoi.

Direktor S. Ždanov.

Nr. 61.

20. juunil. — Tsaari tiibadjutandi kindral-major N. V. Issakovi vahekiri Eestimaa kubernerile vägede paigutamisest Lõuna-Harjumaale edasiste talurahva rahutuste ärahoidmiseks.

В дополнение отношения моего от 17 июня 1858 г.* имею честь уведомить в. пр., что в настоящее время весь Ревельский гарнизонный батальон возвращен в город, а 4 резервный батальон Ладожского пехотного полка расположен следующим образом: батальонный штаб с одною ротою — на м. Тоаль, одна рота — на м. Ней-Гарм, одна рота — на м. Тамик, одна — на м. Нейенгоф, одна — на м. Майдель. Казачий полуэскадрон расположен на мм. Пургель и Кай, сим последним приказано делать передвижения по разным указанным им дорогам, дабы в бóльших местах крестьяне видели присутствие войск.

Можно надеяться, что порядок и послушание в Зюд-Гарриенском дистрикте теперь не будет нарушено, впрочем, так как это зависит от чрезвычайно бдительного надзора земской полиции за расположением умов крестьян, о котором можно судить из ежедневно поступающих к в. пр. донесений, а потому возвращение резервного Ладожского батальона будет зависеть от благоусмотрения в. пр., равно как и изменение в расположении казаков. Во всяком случае экзекуционное положение войск в вышеозначенных местах может быть прекращено, а заменено в отношении содержания обыкновенным. Начальникам батальона и полуэскадрона казаков предписано мною за моим отъездом в С.-Петербург обращаться о всем нужном прямо к в. пр.

При сем, окончив высочайшим повелением возложенное на меня поручение, я считаю обязанностью свидетельствовать пред в. пр. то отличное усердие и распорядительность, которыми в особенности отличались при производстве трудного расследования о происшествиях на м. Махтерс г. г. гарриенский депутат барон Пален, чиновники, состоящие по особым поручениям при в. пр., барон Штакельберг и Штейнбах и гарриенский гакенрихтер фон Коцебу, причем г. Штейнбах от чрезвычайно усиленных занятий в продолжение более недели без отдыха совершенно расстроил свое здоровье и заслуживает вполне особенного внимания в. пр. к его положению.

Свиты е[го] в[еличества] генерал-майор Исаков

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 196—197. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 196—197. Подлинник.

* *Dokumenti (sü. 523, l. 177—180) ei avaldata, kuna ta kordab dok. nr. 1. Peale selle räägitakse temas abinõudest Eestimaa kubermangus asetsevate vägede suurendamiseks.*

Документ (д. 523, лл. 177—180) не публикуется, т. к. большей частью повторяет док. № 1. Кроме того в нем говорится о принятых мерах для усиления войск в Эстляндской губернии.

(Tõlge)

Lisaks minu vahekirjale 1858. a. 17. juunist on mul au Teie Ekstsellentsile teatada, et käesoleval ajal on kogu Tallinna garnisonipataljon linna tagasi toodud, Laadoga jalaväepolgu 4. reservpataljon on paigutatud aga järgmiselt: pataljonistaap ühe rooduga Tuhala mõisa, üks — Harmi mõisa, üks — Tammiku mõisa, üks — Uuemõisa, üks Maidla mõisa. Kasakate 1/2 eskadroni on paigutatud Purila ja Kaiu mõisa, viimastele on antud käsk liikuda neile kättenäidatud mitmesugustel teedel, et talupojad näeksid sõjaväge võimalikult rohkem.

Võib loota, et korrarikkumisi ja sõnakuulmatust Lõuna-Harjumaa ringkonnas nüüd ei esine; see oleneb muide maapolitsei erakordselt hoolsast järelevalvest talupoegade meeleolu üle, mille kohta võib otsuse anda Teie Ekstsellentsile iga päev saabuvate ettekannete põhjal, sellepärast oleneb ka Laadoga reservpataljoni tagasipöördumine, samuti ka kasakate paigutamise muutmine, Teie Ekstsellentsi äranägemisest. Igal juhul võib ülaltähendatud piirkondades asuvate vägede majutamise korda muuta — eksekutsiooniseisukord lõpetada ja vähemalt toiduga varustamise suhtes asendada see tavalisega. Seoses oma ärasõiduga St.-Peterburgi, andsin ma pataljoni ja kasakate 1/2 eskadroni ülematele käsu pöörduda igal vajalikul juhul otseselt Teie Ekstsellentsi poole.

Lõpetanud Kõige Kõrgemalt poolt mulle pandud ülesande täitmise, pean ma siinjuures oma kohuseks tõsta esile Teie Ekstsellentsi ees eeskujulikku usinust ja korraldamisoskust, mille poolest paistsid eriti silma Mahtra sündmuste vaevarikka uurimise toimetamisel härrad Harjumaa kreisisaadik parun Pahlen, Teie Ekstsellentsi käsundusametnikud parun Stackelberg ja Steinbach ning Harju haagikohtunik von Kotzebue, kusjuures härra Steinbach, olles tõõtanud üle nädala äärmiselt intensiivselt, ilma puhkuseta, on oma tervist täiesti kahjustanud ja on ära teeninud Teie Ekstsellentsi erilise tähelepanu tema olukorra suhtes.

Tema Majesteedi tiibadjutant kindral-major Issakov.

Nr. 62.

27. novembril. — Tallinna ordonnants-hausi[173] juures moodustatud sõjakohtu otsusest Mahtra ülestõusust osavõtnud talupoegade karistamiseks.

...* Комиссия военного суда по соображении обстоятельств дела признала вышепрописанных подсудимых крестьян, кроме шестерых — Ганса Терциуса, Тилли Отто Лесмана, Тица Родемана, Клаусе Юрри Неппа, Кока Маддиса Веймера и Ганса Пийпа, — всех 59 челов[ек] в большей или меньшей степени виновными: в явном неповиновении и сопротивлении властям и воинской команде вооруженною рукою, с учинением при том смертоубийства, грабежа и зажигательства, а упомянутых шестерых подсудимых признала виновными: Ганса Терциуса — в неповиновении властям, коего был зачинщиком, и склонении к оному других, Тилле Отто Лесмана — в неповиновении приказанию начальства, Тица Родемана — в воровстве у одного, по его показанию, неизвестного крестьянина, спавшего пьяным на дороге в полуверсте от Махтерса в день случившегося там про-

* *Välja on jäetud kohtuotsuse sissejuhatav ja kirjeldav osa, mis on leidnud kajastust alajaotuse — «Ülestõus Mahtras» — dokumentides.*

Опущены вводная и описательная части приговора, излагающие события, освещенные документами подраздела «Восстание в Махтра».

исшествия, серебряных часов с золотою цепочкою, ограбленных у управителя нападавшими на оного крестьянами, Клаусе Юрри Неппа, Кока Маддиса Веймера и Ганса Пийпа — в участии в запрещенном сходбище, знании о намерении махтерских крестьян произвести сопротивление и недонесении о том начальству. А потому

приговорила:

подсудимых крестьян: 1. Петра Оландера, 2. Адо Андрей, 3. Отто Оландера, 4. Яка Кастана, 5. Юрри Уйта, 6. Яна Лийва, 7. Мяэ Даниэль Шмидеберга, 8. Марта Клеммера, 9. Ганса Пиллера, 10. Корцо Гиндрик Пийля, 11. Юрри Силле, 12. Тенно Ланга, 13. Яна Пэстеля, 14. Карро Ганс Эрвина, 15. Яна Вундермана, 16. Яна Пийля, 17. Микко Пэрне Матца Пийля, 18. Югана Нурка, 19. Михеля Кламмера, 20. Матца Троста, 21. Тенно Амберга, 22. Яго Юрри Николо, 23. Сеппа Ян Баумана, 24. Ганса Каспера, 25. Устало Ганс Лаура, 26. Непсу Ян Винтера, 27. Пэрна Валька, 28. Вайна Ганс Куллеркупа, 29. Юрри Обермана, 30. Усталло Карл Андресмана, 31. Рейно Ян Маца, 32. Отти Юрри Розенмяэ, 33. Арросеппа Даниель Шмидеберга, 34. Тома Юган Рейнверка, 35. Пертле Придик Отта, 36. Гиндрика Пабельсона, 37. Матци Придик Кастана, 38. Андра Гиндрик Аддера, 39. Койдо Ганс Тилля, 40. Перупу Ян Устеля, 41. Притца Ланга, 42. Вадде Ян Паулуса, 43. Притца Ваддера, 44. Юрри Кютсина, 45. Тенно Матца Нилистама, 46. Михеля Баумана, 47. Сеппа Март Гутмана, 48. Адо Пебера, 49. Яна Крона, 50. Яго Юрри Мурза, 51. Керди Март Мюльмана, 52. Ванна Кубья Карл Аэма, 53. Михеля Отца, 54. Тенно Пабельсона, 55. Норе Тенно Ганс Куллеркупа, 56. Пэрна Эльмана, 57. Адо Троста, 58. Марта Толля, 59. Тенно Лауера и 60. Ганса Терциуса — на основании Военно-уголовного устава кн. 1, ст. ст. 605, 606, 608, 609, 634, 635, 638[174] наказать смертию расстрелянием* и имущества их по силе 644 ст. конфисковать и продать с публичного торга и вырученные деньги употребить на удовлетворение лиц, потерпевших убытки от вышесказанных грабежа и зажигательства, 61. Тилли Отто Лесмана — на основании тех же книги и устава ст. 272 наказать шпицрутенами чрез пятьсот человек два** раза и сослать в арестантские роты на три** года, 62. Тица Родемана — на основании тех же книги и устава ст. 508 наказать шпицрутенами чрез пятьсот человек три** раза,

---

* *Наказать смертию расстрелянием* | *on juurde kirjutatud sõjakohtu esimehe Brinckeni käega.* | *вписано рукой председателя военного суда Бринкена.*

** *Samuti on Brinckeni käega juurde kirjutatud* два три. *Также рукой Бринкена вписано* два три.

виновении приказанію Начальства. - Тица Родемана въ воровствѣ у однаго, по его показанію, Неизвѣстнаго Крестьянина, спавшаго пьянымъ на дорогѣ въ полуверстѣ отъ Махтерса, въ день случившагося тамъ произшествія, Серебренныхъ часовъ съ Золотою Цѣпочкою, ограбленныхъ у Управителя нападавшими на онаго Крестьянами. - Клаусе Юрри Неппа, Нока Маддиса Веймеръ и Гансъ-Пійпа въ участіи въ запрещенномъ сходбищѣ, Знаніи о намереніи Махтерскихъ крестьянъ, произвести сопротивленіе и не донесеніи о томъ Начальству; - А по тому Приговорила: Подсудимыхъ крестьянъ: 1. Петра Оландера, 2. Ядо Андрей, 3. Отто Оландера, 4 Якъ Кастана, 5. Юрри Уйта, 6. Янъ Лійва, 7. Мяэ Даніель Шмидеберга, 8. Мартъ Клеммера, 9. Гансъ Пиллера, 10. Корцо Гиндрикъ Пійля, 11. Юрри Силле, 12. Тенно Ланга, 13. Янъ Пэстеля, 14. Карро Гансъ Эрвина, 15. Янъ Сундермана, 16. Янъ Пійля, 17. Микко Пэрнѐ Матцъ Пійля, 18. Юганъ Нурка, 19. Михель Кламмера, 20. Матцъ Троста, 21. Тенно Амбергa, 22. Яго Юрри Николо, 23. Сеппа Янъ Баумана, 24. Гансъ Каспера, 25. Устало Гансъ Лаура, 26. Непсу Янъ Винтера, 27. Пэрнъ Валька, 28. Вайна Гансъ Куллеркупа,

/.

29. Юрри Обермана, 30. Усталло Карлъ Андресмана, 31. Рейно Янъ Маца, 32. Отти Юрри Розенлаэ 33. Арросеппа Даніель Шмидеберга, 34. Тома Юганъ Рейнверка, 35. Пертле Придикъ Отта, 36 Гиндрикъ Пабельсона, 37 Матци Придикъ Кастана, 38. Аддра Гиндрикъ Аддера, 39. Койдо Гансъ Тиллія, 40. Перупу Янъ Устеля, 41. Притцъ Ланга, 42. Вадде Янъ Паулуса, 43. Притцъ Ваддера, 44. Юрри Кютсина, 45. Тенно Матца Иллистама, 46. Михель Баумана, 47. Сеппа Мартъ Гутмана, 48. Адо Пебера, 49. Янъ Крона, 50. Яго Юрри Мурза, 51. Керда Мартъ Мюльмана, 52. Ванна Кубья Карлъ Лэма, 53. Михель Отца, 54. Тенно Пабельсона, 55. Чворе Тенно Гансъ Куллеркупа, 56. Пэрнъ Эльмана, 57. Адо-Троста, 58. Мартъ Томля, 59. Тенно Лаугра и 60. Ганса Терціуса; - на основаніи Военно Уголовнаго Устава книги I. ст. 605. 606. 608. 609. 634. 635. 638. Наказать смертію Гастрольнымъ и имущества ихъ, по силѣ 644 ст. конфисковать и продать съ публичнаго торга и вырученныя деньги употребить на удовлетвореніе лицъ, потерпѣвшихъ убытки отъ вышесказанныхъ грабежа и зажигательства. -

61. Тилли Отто Лесмана, на основаніи тѣхъ же книги и Устава

/.

63. Клаусе Юрри Неппа, 64. Кокка Маддиса Веймера и 65. Ганса Пийпа — на основании тех же книги и устава ст. 196 наказать шпицрутенами чрез пятьсот человек по одному разу*. Впрочем решение это и участь подсудимых Комисия предает во власть и благорассмотрение высшего начальства.[175] Заключен в г. Ревеле «27» ноября 1858 г.

член О. фон Клуген
член Ф. фон Бреверн
член манрихтер Мореншильдт
член подпоручик Притвиц
член штабс-капитан Маркушевский
член капитан Малышев
председатель полковник барон фон дер Бринкен
аудитор[176] Ковенев

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/13, l. 13—14. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/13, лл. 13—14. Подлинник.

(Tõlge)

... Sõjakohtu komisjon tunnistas asjaolusid arvestades eespool nimetatud kohtualused talupojad, kokku 59 inimest, välja arvatud kuus inimest — Hans Tertsius, Tilli Otto Lesmann, Tits Rodemann, Klause Jüri Näpp, Koka Madis Veimer, Hans Piip, suuremal või vähemal määral süüdi: võimudele ja sõjaväekomandole ilmses alistumatuses ja sõjariistadega vastuhakus, kusjuures pandi toime tapmisi, röövimisi ja süütamisi; mainitud kuus kohtualust aga tunnistas süüdi: Hans Tertsiuse — võimudele alistumatuses, mille algatajaks ta oli, ja teiste õhutamiseks sellele; Tilli Otto Lesmanni — võimude käsule alistumatuses; Tits Rodemanni selles, et ta oli ühelt, tema tunnistuse järgi tundmatult talupojalt, kes oli teel poole versta kaugusel Mahtrast seal toimunud sündmuse päeval purjus päi maganud, varastanud kuldketiga hõbekella, mille talupojad olid valitsejalt röövinud; Klause Jüri Näpu, Koka Madis Veimeri ja Hans Piibu — keelatud koosolekust osavõtmises, Mahtra talupoegade vastuhakukavatsusest teadmises ja võimudele sellest mitteteatamises. Seepärast mõistis sõjakohus kohtualused talupojad: 1. Peeter Olanderi, 2. Ado Andrei, 3. Oto Olanderi, 4. Jaak Kastani, 5. Jüri Uidi, 6. Jaan Liiva, 7. Mäe Daniel Schmiedebergi, 8. Mart Klemmeri, 9. Hans Pilleri, 10. Kõrtso Hindrik Piili, 11. Jüri Sille, 12. Tõnu Langi, 13. Jaan Pesteli, 14. Karro Hans Errini, 15. Jaan Vundermanni, 16. Jaan Piili, 17. Mikko Päärn Mats Piili, 18. Juhan Nurga, 19. Mihkel Klammeri, 20. Mats Trosti, 21. Tõno Ambergi, 22. Jaago Jüri Nikkolo, 23. Sepa Jaan Baumanni, 24. Hans Käsperi, 25. Uustalu Hans Lauri, 26. Nepsu Jaan Vinteri, 27. Päärn Valga, 28. Vaino Hans Kullerkupu, 29. Jüri Obermanni, 30. Uustalu Kaarel Andresmanni, 31. Reino Jaan Matsi, 32. Oti Jüri Rosenmäe, 33. Arusepa Daniel Schmiedebergi, 34. Tooma Juhan Reinverdi, 35. Pertle Priidik Oti, 36. Hindrik Pabelsoni, 37. Matsi Priidik Kastani, 38. Adra Hindrik Aderi, 39. Koidu Hans Tilli, 40. Peerupuu Jaan Usteli, 41. Prits Langi, 42. Vade Jaan Pauluse, 43. Prits Vadderi, 44. Jüri Kütsini, 45. Tõnu Mats Illistomi, 46. Mihkel Baumanni, 47. Sepa Mart Gutmanni, 48. Ado Peberi, 49. Jaan Krooni, 50. Jaago Jüri Mursa, 51. Kõrdi Mart Mühlmanni, 52. Vabakubja Kaarel Aemaa, 53. Mihkel Otsa, 54. Tõno Pabelsoni, 55. Noore Tõnu Hans Kullerkupu, 56. Päärn Ellmanni, 57. Ado Trosti, 58. Mart Tolli, 59. Tõnis Laueri ja 60. Hans Tertsiuse sõjaväelise kriminaalkoodeksi 1. raamatu paragrahvide 605, 606, 608, 609, 634,

* *Samuti on Brinckeni käega juurde kirjutatud* / *Также рукой Бринкена вписано* } по одному.

635, 638 alusel surma mahalaskmise teel ja otsustas nende vara 644. paragrahvi põhjal konfiskeerida ning oksjonil maha müüa, sellest saadud raha aga kasutada nende isikute hüvitamiseks, kes eespool öeldud röövimise ja süütamise tagajärjel on kahju kannatanud, 61. Tilli Otto Lesmanni sellesama raamatu ja koodeksi 272. paragrahvi alusel ajada läbi viiesajast mehest koosneva kadalipu kaks korda ja saata vangiroodu kolmeks aastaks, 62. Tits Rodemanni sellesama raamatu ja koodeksi 508. paragrahvi alusel ajada läbi viiesajast mehest koosneva kadalipu kolm korda, 63. Klause Jüri Näpu, 64. Koka Madis Veimeri ja 65. Hans Piibu sellesama raamatu ja koodeksi 196. paragrahvi alusel ajada läbi viiesajast mehest koosneva kadalipu üks kord. Muide annab komisjon selle kohtuotsuse ja kohtualuste saatuse kõrgema ülemuse võimusesse ja heaksarvamiseks.

Koostatud Tallinnas 27. novembril 1858. aastal,

liige O. von Klugen
liige Th. von Brevern
liige meeskohtunik Mohrenschildt
liige nooremleitnant Pritwitz
liige staabikapten Markuševski
liige kapten Malõšev
esimees polkovnik parun von der Brincken
audiitor Kovenev.

Nr. 63.

6. veebruaril 1859. a. — Eestimaa kuberneri kt. W. K. Ullrichi ettekirjutus Tallinna garnisonipataljoni ülemale Mahtra ülestõusust osavõtnute karistamise korra kohta.

Для приведения в исполнение приложенной у сего высочайше утвержденной конфирмации над арестантами махтерского дела* предлагаю Вашему высокоблагородию:

1. В субботу 7 числа выступить из г. Ревеля по прилагаемому маршруту** с назначенным на сей предмет числом чинов вверенного Вам батальона, 28 уральскими казаками под командою поручика Назарова и 6 конными жандармами при поручике Даниловиче, забрав с собою арестантов по прилагаемому у сего списку.**

2. Арестантов имеете принять от смотрителя тюремного замка в кандалах и наручниках.

3. Во время этой командировки должны находиться при Вас аудитор [177] и два медика.

4. Одновременно с Вами выступает из г. Ревеля 4 резервного батальона Ладожского пехотного полка 100 человек под командою майора Рева по другому маршруту с тем, чтобы по прибытии в окрестности м. Махтерса находиться в Вашем распоряжении.

---

* *Dokumendi sisu vt. kommentaar nr. 175.*
Содержание документа изложено в примечании № 175.

** *Dokumenti pole leitud.*
Документ не обнаружен.

5. Сверх того, в окрестности Махтерса направлены 2 роты резервного батальона Шлиссельбургского полка под командою подполковника Дистерло и 2 роты Олонецкого под командою капитана Ловцевича и штабс-капитана Вольницкого, которые имеют равномерно содействовать при экзекуции по Вашему распоряжению.

6. Относительно размещения войск по деревням Вы получите сведения по прибытии в Махтерс от гакенрихтера г. Гельфрейха, к которому имеете равномерно обращаться во всех случаях, требующих содействия местной власти.

7. Для прочтения высочайшей конфирмации подсудимым на природном их языке будет находиться на месте чиновник, знающий эстонский язык.

8. По приведении в исполнение экзекуции имеете сдать часть арестантов, согласно отметок в списке, местному гакенрихтеру, а остальных возвратить в г. Ревель и сдать смотрителю тюремного замка г. Медеру.

9. Подсудимые, которые по медицинскому освидетельствованию оказались неспособными перенести телесное наказание — всего п я т ь человек — остаются здесь, против каждого из них сделана особая отметка в списке для вашего руководства.

Экзекуционные листы ваше высокоблагородие имеете представить ко мне вместе с высочайшею конфирмациею и именным списком арестантов.

Исправляющий должность гражданского губернатора,
генерал-майор.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 529/1, l. 157—158. Mustand.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 529/1, лл. 157—158. Отпуск.

(Tõlge)

Kõige Kõrgemalt poolt kinnitatud kohtuotsuse täideviimiseks Mahtra asjus vangistatute suhtes, mis on selle juurde lisatud, käsin Teie Kõrgeausust:

1. Laupäeval, 7. kuupäeval minna Tallinnast välja juurdelisatud marsruudi järgi selleks otstarbeks kindlaksmääratud, Teie juhtimisele usaldatud pataljoni soldatitega, leitnant Nazarovile alluva 28 uraali kasakaga ja leitnant Danilovitšile alluva 6 ratsaväesandarmiga, võttes endaga kaasa vangid juurdelisatud nimekirja järgi.

2. Vangid tuleb vastu võtta lossivanglavahilt jala- ja käeraudades.

3. Selle komandeeringu ajal peavad Teie juures viibima audiitor ja kaks arsti.

4. Üheaegselt Teiega väljub Tallinnast teise marsruudi järgi 100 inimest Laadoga jalaväepolgu 4. reservpataljonist major Revo juhtimisel, et Mahtra mõisa ümbrusse saabumisel Teie käsutuses olla.

5. Peale selle on Mahtra ümbrusse saadetud Schlüsselburgi polgu reservpataljoni 2 roodu alampolkovnik Disterlo juhtimisel ja 2 roodu Olonetsi polgust kapten Lovtsevitši ja staabikapten Volnitski juhtimisel, kes samuti peavad eksekutsiooni ajal Teie korraldustele alluma.

6. Sõjaväeosade paigutamisest küladesse teatab Teile Mahtrasse saabumisel haagikohtunik, härra Helffreich, kelle poole võite pöörduda ühtlasi kõigil juhtudel, mis kohalike võimude kaasabi nõuavad.

7. Kõige Kõrgemalt poolt kinnitatud kohtuotsuse ettelugemiseks kohtualustele nende emakeeles on kohal ametnik, kes tunneb eesti keelt.

8. Pärast eksekutsiooni täideviimist peate osa vange, vastavalt nimekirjas olemasolevatele märkustele, üle andma kohalikule haagikohtunikule, ülejäänud aga tagasi tooma Tallinna ja üle andma lossivanglavahile, härra Mederile.

9. Kohtualused, kes arstliku järelevaatuse põhjal osutusid võimetuks ihunuhtlust välja kannatama (kokku viis inimest), jäävad siia, nimekirjas on nende nimede juurde tehtud Teile juhindumiseks eriline märkus.

Eksekutsioonilehed tuleb Teil, Teie Kõrgeausus, esitada minule koos Kõige Kõrgemalt poolt kinnitatud kohtuotsusega ja vangide nimekirjaga.

Tsiviilkuberneri ametikohuste täitja,
kindralmajor.

III

TALURAHVA RAHUTUSED SUVE TEISEL POOLEL

1

VÕIMUDE VÕITLUS TALURAHVA RAHUTUSTE VASTU JUUNI TEISEL POOLEL JA JUULIS.

Nr. 64.

18. juunil. — Sõjaministri vürst Vassiltšikovi teadaanne Eestimaa kubernerile tsaari korralduse kohta suunata seoses talurahva rahutustega Eestimaa kubermangu veel üks pataljon sõjaväge.

С целью нравственного влияния по упрочению спокойствия в Гарриенском уезде Эстляндской губернии, несколько нарушенного там недавно происшедшими беспорядками по отношению крестьян к помещикам, государь император в «13» день сего июня высочайше повелеть соизволил: четвертый резервный батальон Шлиссельбургского пехотного полка направить из г. Феллина в Ревель и обратно.

О таковой монаршей воле, объявленной по принадлежности для исполнения, имею честь сообщить в. пр., покорнейше прося Вас:

1-е, сделать зависящие распоряжения к безотлагательному следованию означенного батальона по вверенной Вам губернии, удобнейшему расквартированию оного на ночлегах и дневках и заготовлению по требованию батальонного командира обывательских подвод (по 13) за установленные контрамарки и

2-е, о назначении для сопровождения сего батальона по Эстляндской губернии опытного чиновника.

Управляющий Военным министерством, генерал-адъютант князь Васильчиков.

Генерал-квартирмейстер, генерал-адъютант барон Ливен.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 531, l. 1—2. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 531, лл. 1—2. Подлинник.

(Tõlge)

Moraalse mõju avaldamiseks rahu kindlustamisele Eestimaa kubermangu Harju maakonnas, mis oli mõnevõrra häiritud seal hiljuti aset leidnud talupoegade rahutustega mõisnike vastu, suvatses Tema Keiserlik Kõrgus käesoleva aasta 13. juunil käskida: suunata Schlüsselburgi jalaväepolgu neljas reservpataljon Viljandist Tallinna ja tagasi.

Niisugusest monarhi tahtest, millest asjaomastele täitmiseks on teatatud, on mul au ette kanda Teie Ekstsellentsile, paludes Teid kõige alandlikumalt:

esiteks, teha vastavad korraldused nimetatud pataljoni viivitamatuks edasiliikumiseks Teile usaldatud kubermangus; pataljoni korralikuks majutamiseks öölaagrites ja puhkepäevadel ning pataljoni komandöri nõudmisel küütvankrite (13) varumiseks kindlaksmääratud kontramarkide eest;

teiseks, määrata pataljoni saatjaks Eestimaa kubermangus keegi kogenud ametnik.

Sõjaministeeriumi juhataja,
kindraladjutant vürst Vassiltšikov.

Kindral-kortermeister, kindraladjutant parun Lieven.

Nr. 65.

21. juunil. — Eestimaa kuberneri vahekiri tsaari tiibadjutandile kindral-major N. V. Issakovile andmete alusetusest talupoegadele relvade vedamise ja linlaste poolt talupoegade «ässitamise» kohta.

В. пр. изъявили в почтенном отношении от 20 с[его] июня за № 60 * желание, в дополнение данных, собранных касательно происшествия на поместии Махтерсе, получить от меня еще разные сведения, которые честь имею сообщить в нижеследующем:

1. Не дошло до сведения моего, подстрекали ли и кто именно из городских обывателей крестьян к непослушанию, даже и не было слуха об именах сих лиц.

2. Равномерно мне не известно мнение г. г. пасторов о расположении умов крестьян. Поелику же я узнал, что г. генерал-суперинтендент циркулярно сделал запрос о том всем г. г. проповедникам, то я не оставлю в. пр. дополнительно известить о результате оного запроса.

3. Я должен сомневаться, что извне привезены сюда крестьянам оружия или что у них замечено появление большего против обыкновенного числа оружия, потому что в таком случае я получил бы о том донесение.

4. Для успокоения умов я почел необходимым предварительно поручить всем по губернии приходским судьям, чтобы они чрез посредство находящихся в их округах более именитых

* *Dokument sisaldab küsimusi, milledele on vastus antud käesolevas dokumendis (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 188).*

Документ содержит вопросы, на которые даны ответы в публикуемом документе (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 188).

помещиков вызвали к себе тех крестьян с их старостами, от которых объявлены сомнения, недоумения и т. п. относительно нового Положения, с тем, чтобы сии приходские судьи озаботились пояснением Положения успокоить умы, а буде они в оном не успеют, то выслать подобных крестьян ко мне, чтобы им можно было дать здесь, на месте, более основательное наставление.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 190—191. Mustand.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 190—191. Отпуск.

(Tõlge)

Teie Ekstsellents avaldas lugupeetavas vahekirjas käesoleva aasta 20. juunist nr. 60 soovi, lisaks andmetele, mis on kogutud Mahtra mõisa sündmuste kohta, saada minult veel mitmesuguseid teateid, mida mul on au alljärgnevalt teatada:

1) minuni ei ole jõudnud teated, kas keegi ja kes nimelt linnaelanikest on talupoegi vastuhakule õhutanud, pole isegi nende isikute nimesid kuulda olnud.

2) samuti ei ole mul teada härrade pastorite arvamus talupoegade meeleolu kohta. Kuna ma aga teada sain, et kindralsuperintendent on ringkirjaliselt selle kohta kõigilt härradelt jutlustajatelt aru pärinud, siis teen ma Teie Ekstsellentsile täiendavalt teatavaks selle arupärimise tulemused.

3) kahtlen oletuses, nagu oleks väljastpoolt siia talupoegadele sõjariistu toodud või nagu oleks neil märgatud tavalisest suurema arvu sõjariistade esinemist, kuna sel juhul oleksin ma saanud selle kohta ettekande.

4) inimeste rahustamiseks pidasin ma vajalikuks teha eelnevalt kõigile kubermangu kihelkonnakohtunikele ülesandeks kutsuda nende ringkonnas asuvate nimekamate mõisnike kaasabil enda juurde need talupojad koos nende vallatalitajatega, kes on avaldanud kahtlust, arusaamatust ja muud taolist uue seaduse suhtes, selleks et need kihelkonnakohtunikud hoolitseksid seaduse selgitamisega inimeste rahustamise eest, kui nad aga selles ei peaks edu saavutama, siis saata säärased talupojad minu juurde, et neile oleks võimalik kohapeal põhjalikumat õpetust anda.

Nr. 66.

26. juunil. — Eestimaa kuberneri ringkiri kihelkonnakohtunikele vajaduse kohta võidelda talupoegade seas uue talurahvaseaduse vastu püsiva umbusuga.

Wiewohl seit dem bedauerlichen Vorgang unter Machters fernere Exzesse seitens der Bauern nicht vorgekommen, und die äußere Ruhe und der Gehorsam vollständig hergestellt sind, so wird es dennoch Ew. Hochwohlgeboren so wenig entgehen können, wie mir, daß eine innere Ruhe noch keineswegs überall eingetreten ist, vielmehr ein Mißtrauen, aus dem Mißverständnis der neuen Bauernverfassung hervorgegangen, daß Zweifel an der Echtheit derselben und ein Druck auf den Gemütern noch vorherrschen, und daß es vielleicht nur eines geringen Anlasses bedarf, um den glimmenden Funken zu einer neuen Flamme anzufachen.

Um solchem Unheil vorzubeugen und die Gemüter nach Möglichkeit zu beruhigen, habe ich für notwendig erachtet, Ew. Hochwohlgeboren aufzutragen: daß Sie sämtlichen Gutspolizeien Ihres Bezirkes anempfehlen mögen, mit Aufmerksamkeit die obenerwähnten Erscheinungen zu überwachen, und wo sie durch Wort oder Tat sich äußern sollten, die bezüglichen Leute zu Ihnen zu beordern, wo Sie sich dann alle Mühe zu geben haben, durch eine richtige Erklärung des Gesetzes dieselben zu überzeugen und ihnen die Ruhe wiederzugeben. Sollte Ihnen dieses nicht gelingen, so ersuche ich Sie, die nicht Überzeugten zu mir zu bescheiden, damit ich das gleiche Verfahren versuchen kann.

Es versteht sich von selbst, daß wo jene Erscheinungen sich nicht zeigen, von der empfohlenen Maßregel auch keine Rede sein darf.

Zivilgouverneur J. von Grünewaldt.

Kanzeleidirektor.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 227. Trükis.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 227. Типографский оттиск.

(Tõlge)

Kuigi pärast kahetsusväärset sündmust Mahtras talupoegade edasisi vägivallategusid pole esinenud ning v ä l i n e rahu ja sõnakuulmine on täiesti taastatud, ei jää Teie Kõrgeaususele siiski niisama vähe kui minule märkamata, et sugugi veel mitte igal pool ei ole tekkinud s i s e m i s t rahu, vaid koguni umbusk, mille on põhjustanud uuest talurahvaseadusest valesti arusaamine; et alles domineerivad kahtlus selle ehtsuses ja rusutud meeleolu ning et võib-olla piisab ainult väikesest ajendist, et hõõguvat sädet uuesti lõkkele puhuda.

Selleks, et niisugust õnnetust vältida ja meeli võimalust mööda rahustada, pidasin ma vajalikuks Teie Kõrgeaususele ülesandeks teha, et Teie oma ringkonna kõigile mõisapolitseinikele soovitaksite ülalnimetatud nähtuste järele hoolikalt valvata, ja kus nad sõna või teoga avalduma peaksid, vastavad inimesed enda juurde kutsuda, kus Teil tuleb siis teha kõik, mis võimalik, et neid seaduse õige seletamisega veenda ja neile rahu tagasi anda. Kui see ei peaks Teil korda minema, siis palun ma Teid need, keda ei õnnestunud veenda, minu juurde saata, et ma sedasama meetodit proovida võiksin.

On iseenesest mõistetav, et seal, kus neid nähtusi ei esine, ei saa ka soovitatud abinõust juttu olla.

Tsiviilkuberner J. von Grünewaldt.

Kantseleidirektor.

Nr. 67.

Juuli algus.* — Eestimaa kuberneri vahekiri tsaari tiibadjutandile kindralmajor N. V. Issakovile talurahva meeleolust kubermangus.

В отношении моем от 21 м[инувшего] июня № 4207** я обязался сообщить в. пр. о результате донесений всех г. г. проповедников в Эст[ляндской] губернии к г. генерал-суперинтенденту относительно нынешнего положения умов крестьян. Получив в настоящее время таковые донесения, поступившие от 25 приходов, я честь имею до сведения вашего, м[илостивый] г[осударь], довести содержание оных в нижеследующем:

Из 5 приходов донесено, что были незначительные сопротивления, которые, однако же, устранены частью распоряжениями земской полиции, частью же наставлениями со стороны помещиков и проповедников. В 8 приходах существует совершенное спокойствие. В 13 приходах приметно неудовольствие касательно нового крестьянского Положения частью по непонятности оного, частью же от того, что они обманулись в упованиях, которые имели относительно сего Положения. В 3 приходах возбуждения угнетают умы крестьян. В 3 приходах господствует недоверие к дворянству, равно и по предмету порядка обнародования нового Положения и касательно подлинности оного. По мнению моему сие расположение умов распространено почти по всей губернии. Из одного же прихода донесено, что крестьяне воображают себе, будто бы нынешняя топографическая съемка Эст[ляндской] губернии производится лишь для того, чтобы раздать землю между ними, и посему ожидают результатов оной. По поводу сего я просил г. начальника Военно-топографической съемки поручить всем подведомственным ему офицерам, чтобы они отказали всем крестьянам, обращающимся к ним с вопросами и просьбами по предлежащему предмету, с изъяснением им, что топографическая съемка имеет особую цель по военной части и не находится в ни малейшей связи с крестьянскими делами губернии.

С наибольшею подробностью донес проповедник Берг прихода Ёрден, поелику же он уже имел честь в. пр. словесно доложить о состоянии умов крестьян в его приходе, то я воздерживаюсь от повторения оного.

С того времени положение дел и затем обсуживание оного существенно переменилось в том, что почти на всех поместьях о. Даго встречен отказ в отправлении работ или, лучше сказать, вынужденное работниками облегчение в отправлении работ, к которому помещики должны были снисходить за неимением по-

---

* *Dateeritud sisu järgi.*
Датируется по содержанию.
** *Vt. dok. nr. 65.*
См. док. № 65.

нудительных средств и за опасением совершенной остановки работ. На одном поместье Везенбергского уезда случилось то же самое, но один из виновных крестьянских работников тяжко обидел своего помещика, и товарищи сего работника, когда помещик требовал его, не исполнили сего с угрозами, равно и виновных не выставили по требованию в земскую полицию. *

По поводу сего я отрядил благонадежного чиновника на о. Даго с поручением от моего имени восстановить повиновение, приказать выполнить недоимочную работу и внушить крестьянам пагубные последствия дальнейшего сопротивления.**

На помощь в Везенбергский уезд я отрядил л[ейб]-гв[ардии] Уральский полуэскадрон.

Примите, в. пр., уверение в чувствах истиннейшего моего высокопочитания и преданности.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 194—195. Mustand.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 194—195. Отпуск.

(Tõlge)

Minu vahekirjas 21-st juunist nr. 4207 kohustusin Teie Ekstsellentsile teatama härra kindral-superintendendile saadetud kõigi Eestimaa kubermangu härrade jutlustajate ettekannete tulemusest talupoegade praeguse meeleolu kohta. Saanud käesoleval ajal niisugused ettekanded, mis on saabunud 25 kogudusest, on mul au Teile, armuline härra, teatavaks teha nende sisu alljärgnevas:

5 kogudusest on ette kantud, et on olnud tähtsusetuid vastuhakke, mis aga osalt maapolitsei korraldustega, osalt mõisnike ja jutlustajate manitsustega on summutatud. 8-s koguduses valitseb täielik rahu. 13-s koguduses on märgata rahulolematust seoses uue talurahvaseadusega, osalt sellepärast, et sellest aru ei saada, osalt aga sellepärast, et nad on pettunud oma lootustes, mis neil olid selle seaduse suhtes. 3-s koguduses on talupoegade meel ärevil, 3-s koguduses valitseb umbusk aadli vastu, samuti uue seaduse väljakuulutamise korra ja selle ehtsuse vastu. Minu arvamuse järgi on see meeleolu levinud peaaegu kogu kubermangus. Ühest kogudusest aga kanti ette, et talupojad kujutlevad, nagu toimuks praegune Eestimaa kubermangu topograafiline kaardistamine ainult maa jaotamiseks nende vahel ja ootavad sellepärast selle tulemusi. Seoses sellega palusin ma härra sõjatopograafilise kaardistamise ülemat teha kõigile talle alluvatele ohvitseridele ülesandeks, et nad ütleksid kõigile talupoegadele, kes selles asjas nende poole küsimuste ja palvetega pöörduvad, et topograafilisel kaardistamisel on eriline sõjaline eesmärk ega ole vähemalgi määral seoses kubermangu talurahva asjadega.

Kõige üksikasjalisemalt tegi ettekande talupoegade meeleolu kohta Juuru koguduse jutlustaja Berg, kuna aga tal oli juba au teatada Teie Ekstsellentsile suuliselt sellest, siis hoidun ma seda kordamast.

Sellest ajast on olukord ja hiljem selle arutamine oluliselt muutunud selles suhtes, et peaaegu kõigis Hiiu saare mõisates on esinenud keeldumine teo tegemisest või, õigemini öeldes, teomeeste poolt pealesunnitud kergendus teo tegemisel, millega mõisnikud pidid nõustuma sundimisvahendite puudumise tõttu ja kartusest, et tööd täiesti seisma jäävad. Ühes Rakvere maakonna mõisas juhtus sama lugu, kuid üks süüdiolev talupoeg-teomees pealegi solvas rängalt oma mõisnikku, selle teomehe sõbrad aga, kui mõisnik teda nõudma hakkas, teda

* *Vt. dok. nr. 71.*
См. док. № 71.
** *Vt. dok. nr. 90.*
См. док. № 90.

välja ei andnud ja koguni ähvardasid, samuti ei saatnud nad süüdlasi nõudmise peale maapolitsei juurde.

Seoses sellega saatsin ma Hiiu saarele usaldusväärse ametniku ülesandega minu nimel jalule seada sõnakuulmine, anda käsk teha saadajäänud tegu ja sisendada talupoegadele, et edasine vastupanu toob endaga kaasa hukatuslikke tagajärgi.

Rakvere maakonda saatsin abiks ihukaardiväe Uraali pooleskadroni.

Võtke, Teie Ekstsellents, vastu minu austuse ja ustavuse kinnitus.

Nr. 68.

12. juulil. — Üleskirjutus* tsaar Aleksander II ja Eestimaa rüütelkonnapealiku krahv A. Keyserlingi vahelisest vestlusest Eestimaal aset leidnud talurahva rahutuste ja nende mahasurumise ning ärahoidmise abinõude kohta.

S. K[ai]s[erliche] M[ajestät]: «Ist alles bei Ihnen beruhigt?»

Gf. K.:** «Der Vorfall[178] ist vollständig überwunden, aber für neue Irrungen kann man nicht stehen.»

D. Ks.:*** «Welches sind die Ursachen?»

Gf. K.: «Hoffnungen, erregt durch die Gesetzgebung u[nd] durch Vertröstung — bezogen auf die Bestimmungen über die Leistungen — diese gegründet auf ein Kataster, das beabsichtigt — dessen Resultate nicht im Voraus bekannt.»

D. Ks.: «Ich unterbreche — Sie haben ja selbst die neue Verordnung mit dem Kataster ausgearbeitet — sie ist sorgfältig beprüft worden und endlich bestätigt — wenn darin etwas dunkel oder mangelhaft ist, sind Sie nicht mit dran Schuld?»

Gf. K.: «Wir tragen an dieser Schuld — aber wenn in gewissen Fällen das Kataster größere Fronleistungen als möglich aufstellt — wie sie in Gebrauch — so haben wir dies nicht in dem Maße vorausgewußt.»[179]

D. Ks.: «Größere Leistungen als die bestehenden — das habe ich nicht erwartet, und wenn das Ihre persönliche Überzeugung ist, sind Sie verpflichtet, Abänderungen vorzuschlagen. Ich glaube aber, die falschen Maßregeln bei der Einführung haben gegenwärtig vorzugsweise zu den Unruhen Veranlassung gegeben.»

Gf. K.: «Die stehen im Vordergrunde vor allen Ursachen, denn die Autorität der Hakenrichter hemmte die üblen Folgen der Mißdeutungen, zu denen der Bauer durch die Unvollkommenheit einiger Bestimmungen gelangt war, sie vertrösteten auf die Zeit des vollendeten Katasters, bis im Amtsblatt eine

---

* *Üleskirjutuse koostas A. Keyserling ise kohe pärast Peterhofis toimunud audientsi lõppu.*

Запись была сделана самим А. Кейзерлингом непосредственно после аудиенции в Петергофе.

** *Gf. K. — Graf Keyserling.*

*** *D. Ks. — Der Kaiser.*

Mitteilung besagte, die alten Bestimmungen hörten sogleich auf, ohne der Vermessung zu erwähnen. Von da ab waren die Bauern überzeugt, sie würden von den lokalen Autoritäten hintergangen.»
Erzählung des Hergangs im Kosch[schen] K[irch]sp[ie]l, in Habbat, in Machters.

D. Ks.: «Ich begreife das Benehmen der Truppen in dem Handgemenge nicht — sie haben immer sich nicht in richtiger Art verteidigt — sich umringen lassen u. s. w.»

Gf. K.: «Sie haben um jeden Preis das Blutvergießen vermeiden wollen — daher die Offiziere sich eingelassen in Unterhandlungen und Geldzahlung — die Bauern sahen darin Lösegeld — Bitte um Pardon — wurden zudringlich und so kam es zu einem Handgemenge.»

D. Ks.: «Zuerst hat mich diese Nachricht auf das unangenehmste berührt u[nd] ich beklage, daß es Opfer gekostet hat, aber wenn es nun nur ruhig bliebe.»

Gf. K.: «Auf Dagoe und im Innern hat es einige Mißverständnisse bei der Heuarbeit gegeben.* Wenn diese Mißverständnisse sogleich der Polizei zur allendlichen Entscheidung übergeben werden, wird das Eintreten der Militärmacht unvermeidlich, sowie die anderen Folgen.»

D. Ks.: «Ich vertraue Ihnen väterlich u[nd] ich wünsche, daß Sie zufrieden und die Bauern zufrieden sein mögen. Wir leider haben uns gewiß nicht diese Wirkung des neuen Gesetzbuchs gedacht. Liegt das an irgend einer Unvollkommenheit in dem Gesetz, so bin ich überzeugt — Sie haben es nicht gewollt. Aber bringen Sie unverzüglich die Veränderungen in Vorschlag, die dann im nächsten Winter beprüft werden — der Adel muß frei heraussagen, wie Sie es getan haben, daß er sich in einigen Punkten geirrt habe. Sagen Sie das Ihrem Adel, ich vertraue ihm, aber die Sache ist von der höchsten Wichtigkeit und es muß sogleich vorgenommen werden. Den schädlichen Wirkungen des Katasters ist vorzubeugen. Klagen der Bauern über die Gutsherren sind mir leider in Hapsal[180] immer viel zugekommen. (Bei Ihnen aber ist Achtung vor dem Gesetz, was leider nicht überall im Reich.)»

Gf. K.: «Auch der Bauer hat seit 1816 Fortschritte in dem Verständnis von Gesetz und Recht gemacht.»

D. Ks.: «1816 war bei Ihnen die Freiheit?»

Gf. K.: «1804 versuchte man die Leistungen zu regulieren und hatte Unruhen; 1816 gab man die Freiheit ohne Störung; jetzt, wo man wieder die Arbeit von 1804 aufgenommen, hat man wieder Unruhen.»

D. Ks.: «Das zeigt, wie schwierig die Aufgabe.»

---

* *Vt. dok. nr. 79, 87—95.*
См. док. № 79, 87—95.

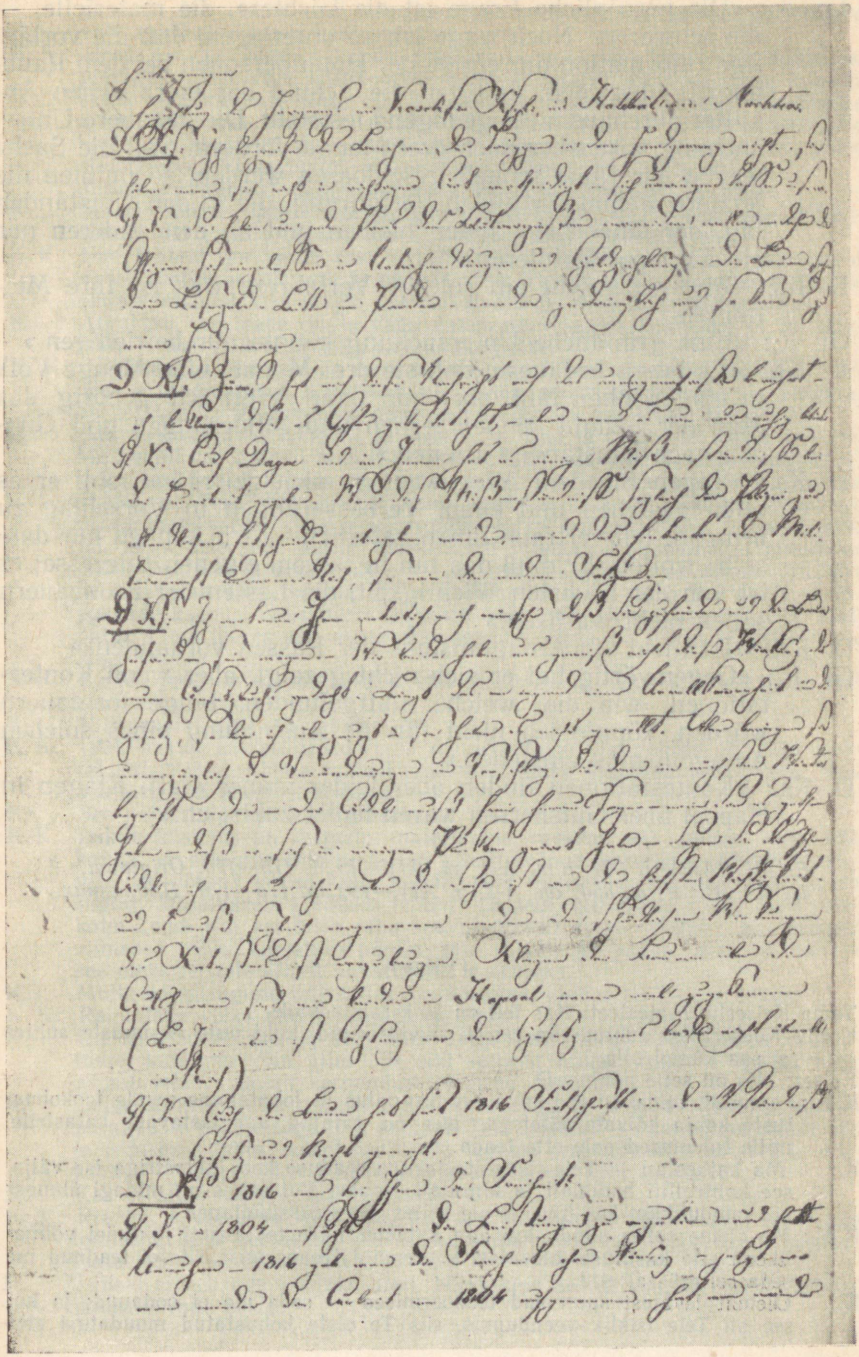

Gf. K.: «Die persönliche Frage ist die leichtere, die materielle — die schwerere. Noch wage ich zu unterlegen, daß die vorläufige Information nur einige der Hauptpersonen bei dem Raubangriff überweist, dagegen die Schuld der moralischen Anstifter durchaus nicht genügend feststeht. Die genauere Untersuchung wird aber noch drei Monate fordern. Soll die Sache wegen der Ruhe schnell geschlossen werden, so müßten die letztern wegen der vielen Verführung, die in den Umständen lag, der Gnade empfohlen bleiben und an den anderen nur ein Exempel statuieren.»[181]

D. Ks.: «Mir widersteht ein solches Verfahren; was ist Ihre Meinung?»

Gf. K.: «Eine gründliche Untersuchung könnte nur befriedigen.»

D. Ks.: «Es ist zu bedauern, daß sie drei Monate eine Menge Volk in Ungewißheit läßt, aber nur dann kann ich gehörig das Maß der Schuld kennen lernen und Milderungen und Gnaden nach Umständen erteilen.»

D. Ks.: «Sagen Sie dem Adel, wenn er sich geirrt hat, soll er es offen gestehen und eilen, Verbesserungen in Vorschlag zu bringen. Ich vertraue Ihnen väterlich — wir können nur dasselbe wollen. Er muß das tun in seinem eigenen Interesse; es ist von der höchsten Wichtigkeit, die Lasten der Fronbauern sollen nicht wachsen.»

D. Ks.: «Ist nicht ein Antagonismus der Rassen vorhanden?»

Gf. K.: «Gegenwärtig hat er sich nicht gezeigt, aber wenn Kontestationen, wie die, welche stattgefunden, lange fortdauern würden, könnte ich nicht für die Ausbildung eines solchen Antagonismus einstehen.»

D. Ks.: «Kontestationen finden aber leider immer statt. Klagen in Hapsal über Gutsherren waren leider zahlreich.»

ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, sü. AIV—19, l. 175—176. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 854, оп. А-3, д. AIV—19, лл. 175—176. Подлинник.

(Tõlge)

Tema Keiserlik Majesteet: Kas teil on kõik rahunenud?

Krahv Keyserling: Juhtum on täiesti likvideeritud, kuid uute eksimuste suhtes ei saa kindel olla.

Keiser: Mis on selle põhjused?

K. K.: Lootused, mida on äratanud seadusandlus ja lohutamine nende teokohustuste kohta käivate sätetega, mis on rajatud kavatsetavale katastrile, mille tulemused pole ette teada.

K.: Ma katkestan — Teie töötasite ju uue seaduse koos katastriga ise välja, see kontrolliti hoolikalt ja kinnitati lõpuks. Kui selles on midagi ähmast või puudulikku, kas Teie ei ole selles siis kaassüüdlane?

K. K.: Me oleme selles süüdi; kui aga kataster näeb teatavatel juhtudel võimalikena ette kasutusel olevatest suuremaid teokoormisi, siis ei teadnud me seda sel määral ette.

K.: Olemasolevatest suuremad teokoormised — seda ma ei oodanud; ja kui see on Teie isiklik veendumus, siis Te olete kohustatud muudatusi ette

panema. Ma arvan aga, et peamist põhjust rahutusteks andsid seekord vale abinõud seaduse kehtestamisel.

K. K.: Need asuvad kõigi põhjuste esiplaanil, sest haagikohtunike autoriteet pidurdas nende vale seisukohtade halbu tagajärgi, kuhu talupoeg mõnede sätete puudulikkuse tõttu oli jõudnud; nad lohutasid katastri lõpetamise ajaga, kuni üks ametliku ajalehe teadaanne ütles, et vanad sätted kohe kehtivuse kaotavat, ilma et mõõtmist oleks mainitud. Sellest ajast peale olid talupojad veendunud, et kohalikud võimud neid petavad.

Jutustus sündmuste käigust Kose kihelkonnas, Habajal, Mahtras.

K.: Ma ei mõista sõjaväelaste käitumist käsitsivõitlusel — kogu aeg ei kaitsenud nad ennast õigesti, lasksid ennast ümber piirata jne.

K. K.: Nad tahtsid iga hinna eest verevalamist ära hoida, mispärast ohvitserid astusid läbirääkimistesse ja maksid raha. Talupojad nägid selles lunaraha, andekspalumist, nad läksid pealetükkivaks ja nii tekkis käsitsivõitlus.

K.: Algul oli see teade mulle väga ebameeldiv ja ma kahetsen, et oli ohvreid, — kui vaid nüüd kõik rahulikuks jääks.

K. K.: Hiiumaal ja sisemaal on esinenud mõningaid arusaamatusi heinateol. Kui need arusaamatused kohe lõplikuks lahendamiseks politseile üle antakse, on sõjaväe vaheleastumine niisama paratamatu kui teised tagajärjed.

K.: Ma usaldan Teid isalikult ja soovin, et Teie ja talupojad rahul oleksite. Me kahjuks ei näinud mingil määral ette, et uus seaduseraamat niisugust mõju avaldab. Kui seda põhjustab mingi puudus seaduses, siis olen ma kindel, et Teie seda ei soovinud. Igatahes tehke viivitamata ettepanek muudatuste kohta, mida siis järgmisel talvel kontrollitakse — aadel peab nii, nagu Teie seda tegite, otsekoheselt ütlema, et ta mõnedes punktides eksis. Öelge seda oma aadlile — ma usaldan teda, kuid asi on ülitähtis ja seda peab kohe tegema. Katastri kahjulik mõju tuleb ära hoida. Talupoegade kaebusi mõisahärrade peale sain ma Haapsalus kahjuks alati palju. (Teie juures aga austatakse seadust, mida ei esine kahjuks mitte kogu riigis.)

K. K.: Ka talupoeg on pärast 1816. aastat seadusest ja õigusest arusaamise alal edusamme teinud.

K.: 1816. aastal anti teil vabadus?

K. K.: 1804. aastal katsuti teokoormisi reguleerida ja olid rahutused, 1816. aastal anti vabadus ilma rahurikkumisteta; nüüd, kui jälle 1804. aasta tööd alustati, olid uuesti rahutused.

K.: See näitab, kui raske on ülesanne.

K. K.: Isiklik küsimus on kergem, materiaalne raskem. Ma julgen veel ette kanda, et esialgne informatsioon ainult mõned peamised röövkallaletungist osa võtnud isikud kätte näitab, kuid moraalsete õhutajate süü ei ole sugugi küllaldaselt kindlaks tehtud. Täpsem uurimine nõuab aga veel kolm kuud. Kui asi tuleb rahu saavutamiseks ruttu lõpetada, siis peaksid viimased rohke kiusatuse pärast, mis asjaoludes peitus, armu leidma ja see oleks teistele ainult ahvatlevaks eeskujuks.

K.: Mulle on niisugune talitusviis vastumeelne; kuidas on Teie arvamine?

K. K.: Rahuldada võiks ainult põhjalik uurimine.

K.: On kahetsusväärne, et see jätab hulga rahvast kolmeks kuuks teadmatusse, kuid ma võin alles siis süü suurust küllalt tundma õppida ning asjaoludele vastavalt kergendusi ja armu anda.

K.: Öelge aadlile — kui ta eksis, siis tunnistagu ta seda avalikult ja tõtaku paranduste esitamisega. Ma usaldan Teid isalikult — me võime ainult üht ja sedasama tahta. Aadel peab seda tegema omaenda huvides; see on ülitähtis — teoorjuslike talupoegade koormised ei tohi suureneda.

K.: Kas ei esine rasside antagonismi?

K. K.: Praegu ei ole seda ilmnenud, kui aga niisugused tülid, nagu need, mis toimusid, kaua kestaksid, siis ei saaks ma niisuguse antagonismi kujunemata jäämise eest vastutada.

K.: Tülisid esineb aga kahjuks alati. Haapsalus esitati kahjuks palju kaebusi mõisahärrade peale.

TALURAHVA RAHUTUSED VIRUMAAL

Nr. 69.

29. juunil. — Auvere (Ampfer) mõisniku C. A. Segebarthi kiri Alutaguse haagikohtunikule G. Baggehufwudtile Auvere talupoegade seas valitsevast rahutust meeleolust.

Hiermit zeige ich Ew. Hochwohlgeboren an, daß ein Ampferscher Bauerwirt vagabundiert, namens Mart Major. Nachdem er drei Wochen abwesend gewesen war, kehrte er auf einige Tage zurück, verbreitete im Dorfe Ampfer die lügenhaftesten Gerüchte, daß die in Reval inhaftierten fünf Aufwiegler in kurzer Frist wieder nach Ampfer entlassen würden u[nd] die Polizeibehörden in Estland aufs strengste bestraft werden sollten.[182]

Nachdem diese Gerüchte mir zu Ohren kamen, bestellte ich den Mart nach dem Hofe. Er versprach zu kommen, allein er ging in der Nacht wieder nach Petersburg.

Die neuen Bauernverordnungen, die an den Gemeindeältesten von Ampfer gegeben wurden, wurden vergebens im Dorfe gesucht und jetzt hat es sich herausgestellt, daß des inhaftierten Poello Karl's Weib das Gesetzbuch dem Mart Major gegeben habe, der es nach Petersburg gebracht hat.

Dieser Mart* Major ist ein schlechtes Subjekt und für Riegendiebstahl hakenrichterlich bestraft worden.

Est ist wiederum ein schlechter Geist unter den Bauern, der fortwährend durch den Vagabunden, den Samokrasschen Kutscher, der die Leute in Petersburg aufnimmt, aufgestachelt wird.[183] Wenn dieser Mensch für seine vielen Vergehungen in Sibirien säße, so wäre Ruhe und Friede in Estland gewesen.

[C. A.] Segebarth
namens der Gutspolizei.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 238. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 238. Подлинник.

(Tõlge)

Käesolevaga teatan ma Teie Kõrgeaususele, et üks Mart Majori nimeline Auvere taluperemees ümber hulgub. Pärast seda, kui ta kolm nädalat ära oli, tuli ta mõneks päevaks tagasi ja levitas Auvere külas valelikke kuuldusi, et Tallinnas vangis olevat viit mässuõhutajat lühikese aja pärast jälle Auveresse tagasi tulla lastakse ja et Eestimaa politseivõimusid rangelt karistatakse.

* *Originaaltekstis ekslikult*
В тексте подлинника ошибочно {Karl.

Kui need kuuldused minu kõrvu ulatusid, kutsusin ma Marti mõisasse. Ta lubas tulla, kuid läks öösel jälle Peterburisse.

Auvere vallatalitaja kätte antud uut talurahvaseadust otsiti külas tagajärjetult, ja nüüd selgus, et vangistatud Kaarel Põllo naine oli seaduseraamatu Majori kätte andnud, kes selle Peterburisse viis.

See Mart Major on üks paha subjekt ja rehevarguse eest haagikohtulikult karistatud.

Talupoegade hulgas valitseb jälle paha vaim, mida üks hulgus — Samokrassi kutsar, kes inimesi Peterburis vastu võtab, — kogu aeg õhutab. Kui see inimene oma paljude kuritegude eest Siberis istuks, valitseks Eestimaal rahu ja üksmeel.

C. A. Segebarth
mõisapolitsei nimel.

Nr. 70.

4. juulil. — Alutaguse haagikohtuniku G. v. Baggehufwudti ettekanne Eestimaa kubernerile Laagna (Lagena) mõisa talusulase Tõnis Nachtigalli keeldumise kohta lasta end kodukihelkonnas tööle suunata.[184]

Die Lagenasche Gutspolizei lieferte mir einen dasigen Bauerknecht namens Tönnis Nachtigall ein, welcher sich widersetze in seiner Gemeinde Dienste anzunehmen und zu St. Georgen seine Heimat paßlos verlassen und bis hiezu vagabundiert habe, aus welcher Veranlassung ein Wirt ohne Knecht geblieben und sein Gesinde habe aufgeben müssen; worauf der Inkulpat jedoch trotzig deponierte, es könne ihn niemand zwingen in seiner Gemeinde Dienste anzunehmen, da sie jetzt «frei» seien und er außerdem seine Beschwerde in St. Petersburg in dem dirigierenden Senat angebracht habe, wo alsbald eine Anfrage wegen des ihnen zugefügten Unrechts erfolgen würde.[185]

Ich ließ den Inkulpaten wegen seiner so offenen Widersetzlichkeit in dem Jeweschen Etappenhause[186] inhaftieren und beehre mich Ew. Exzellenz ganz gehorsamst zu ersuchen, mich instruieren zu wollen, wie ich mit solchen Subjekten zu verfahren habe, indem, sobald er freigelassen wird, ein solches Betragen sehr leicht Anhänger findet und alsdann kein gutes Ende zu erwarten wäre.[187]

G. v. Baggehufwudt.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 240. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 240. Подлинник.

(Tõlge)

Laagna mõisapolitsei saatis mulle ühe sealse talusulase, Tõnis Nachtigalli, kes keeldunud oma vallas teenistusse astumast, jüripäeval oma kodukohast ilma passita lahkunud ja siiamaani ringi hulkunud, mistõttu üks peremees ilma sulaseta jäänud ja oma talust loobuma pidanud; selle peale ütles süüalune kangekaelselt, et teda ei saavat keegi sundida oma vallas teenistusse astuma, sest

nad olevat nüüd «vabad» ja peale selle olevat ta oma kaebuse Peterburis Valitsevale Senatile esitanud, kust tulevat peatselt järelepärimine neile tehtud ülekohtu pärast.

Ma lasksin süüaluse tema nii avaliku vastuhakkamise eest Jõhvi etapimajja vangi panna ja mul on au Teie Ekstsellentsi truualamlikult paluda mind juhendada, kuidas ma sääraste subjektidega talitama pean, sest niipea kui ta vabaks lastakse, leiab niisugune käitumine kergesti poolehoidjaid ja siis pole head lõppu loota.

G. v. Baggehufwudt.

Nr. 71.

7. juulil. — Maa-Viru haagikohtuniku E. v. Dehni ettekanne Eestimaa kubernerile Emumäe (Emmomeggi) mõisa talupoegade vastuhakust mõisniku ja haagikohtuniku poolt neile määratud karistustele.

Ew. Exzellenz habe ich die Ehre folgenden Vorfall zu berichten: Am 27. und 28. Juni c. haben die Knechte des Gutes Emmomeggi bei dem Mähen des Klees sich auf die gröbste Weise über die Größe der ihnen zugemessenen Stücke dem Gutsherrn gegenüber ausgesprochen und obgleich ihnen kleinere Stücke gegeben wurden, dieselben nicht nur nicht genommen, sondern geradezu den Gutsherrn gehöhnt und geschimpft. Es wurde vom Gutsherrn einer dieser Knechte, der sich besonders frech benommen, an den Hof bestellt, um dort bestraft zu werden; derselbe kam auch, jedoch folgten ihm die übrigen, 14 an der Zahl, mit Knütteln bewaffnet und blieben bei der Hofspforte stehen, um mit der von ihnen ausgesprochenen Drohung keine Bestrafung zuzulassen, welche auch unterblieb, um keine weiteren Exzesse hervorzurufen. Die Gutspolizei von Emmomeggi meldete mir diesen Vorfall bei meiner Rückkehr aus Reval am 2. Juli d. J. und auf meine Zitation hin sollten der Gemeindeälteste und drei Knechte, welche die Rädelsführer zu sein scheinen, am 4. Juli vor mir erscheinen, indem ich hoffte, diese Sache auf polizeilichem Wege abmachen zu können. Es erschien jedoch nur der Gemeindeälteste und meldete, daß sich die Knechte entschieden geweigert, meiner Zitation Folge zu leisten. Zwei derselben waren anfangs willig gewesen, der dritte hatte sich jedoch auf Anraten seines Wirten geweigert zu folgen und dadurch auch die anderen zwei abgehalten. Nachdem ich nun den Gemeindeältesten ermahnt, die Bauern zum Gehorsam anzuhalten und den Wirten der drei Knechte anzubefehlen, daß sie dieselben unter ihrer Aufsicht zu mir bringen sollten, und zwar zum heutigen Tage, so erschien doch nur der Gemeindeälteste und berichtete mir, daß die bestellten Leute abermals meiner Zitation nicht Folge geleistet. Ich fürchte fast, daß diese unerwartete Widersetzlichkeit ihre Wurzel nicht in der Emmomeggischen Gemeinde hat, sondern daß vielmehr dieser Exzeß eine Folge weiterer Verzweigung zu sein scheint, indem notorisch die Emmomeggische Gemeinde stets folgsam und guter Führung gewe-

sen ist und seit langen Jahren weder mit dem früheren noch mit dem gegenwärtigen Besitzer irgend eine Differenz stattgefunden hat.

Ich erwarte daher gehorsamst Ew. Exzellenz weitere Verfügung, indem ich mich beehre hinzuzufügen, daß nach von mir eingezogenen Erkundigungen im Wesenbergschen Invalidenkommando[188] nur 25 Mann Soldaten disponibel sind.

E. v. Dehn.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 26—27. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 26—27. Подлинник.

(Tõlge)

Mul on au teatada Teie Ekstsellentsile järgmisest juhtumist: 27. ja 28. juunil k. a. väljendasid end Emumäe mõisa sulased ristiku niitmisel väga toorelt mõisahärra vastu neile kätte antud tükkide suuruse pärast, ja kuigi neile anti väiksemad tükid, ei keeldunud nad mitte ainult neid vastu võtmast, vaid ka pilkasid ja sõimasid mõisahärrat. Mõisahärra kutsus ühe neist sulastest, kes käitus iseäranis ülbelt, mõisasse, et teda seal karistada; ta tuligi, kuid temale järgnesid ka teised, arvult 14, kaigastega relvastatult ja jäid mõisavärava juurde seisma, ähvardades mitte lubada karistamist, mis ka ära jäi, et mitte põhjustada edasisi vägivallategusid. Emumäe mõisapolitsei kandis mulle sellest juhtumist ette minu tagasijõudmisel Tallinnast 2. juulil k. a. ja minu kutse peale pidid vallatalitaja ja kolm sulast, kes näivad ninamehed olevat, 4. juulil minu juurde tulema, kusjuures ma lootsin asja politseiliselt likvideerida. Kohale ilmus aga ainult vallatalitaja ja teatas, et sulased kindlalt keeldunud minu kutset täitmast. Kaks neist olnud algul kuulekad, kuid kolmas keeldunud oma peremehe soovitusel sõna kuulmast ja hoidnud sellega ka mõlemad teised tagasi. Pärast seda, kui ma vallatalitajat olin manitsenud talupojad sõna kuulma panna ja kolme sulase peremeestele käsk anda, et nad neid oma valve all minu juurde tooksid, ja seda just täna, tuli ikkagi ainult vallatalitaja ja teatas mulle, et väljakutsutud mehed jällegi minu kutset kuulda ei võtnud. Ma kardan peaaegu, et nende ootamatute tõrkumiste juur ei peitu Emumäe kogukonnas, vaid et see vägivalla-akt näib olevat laiemalt hargnenud kurja nõu tagajärg, sest Emumäe kogukond, nagu üldiselt teada, on alati olnud kuulekas ja hea käitumisega ning palju aastaid ei ole ei endise ega praeguse mõisaomanikuga olnud mingisuguseid lahkhelisid.

Ma ootan seepärast truualamlikult Teie Ekstsellentsi edasist korraldust, kusjuures ma võtan endale au juurde lisada, et minu poolt hangitud andmete järgi on Rakvere invaliidikomando käsutuses ainult 25 soldatit.

E. v. Dehn.

Nr. 72.

15. juulil. — Maa-Viru haagikohtuniku E. v. Dehni ettekanne Eestimaa kubernerile Moora (Mohrenhof), Pudivere (Poidifer) ja Vinni (Finn) talupoegade abiteost keeldumise kohta.

Nachdem ich die Untersuchung der Störung und die Bestrafung der Schuldigen in Emmomeggi beendigt,[189] hatte ich die Kosaken bis auf weiteres daselbst stationiert gelassen, wie ich auch Ew. Exzellenz die Ehre hatte zu berichten. Es sind jedoch nachdem auf

den Gütern Mohrenhof, Poidifer und Finn Hilfsgehorchsverweigerungen vorgekommen und sehe ich mich infolgedessen veranlaßt, Ew. Exzellenz gehorsamst zu bitten, die Kosaken bis zur Herstellung der gesetzlichen Ordnung zu meiner Disposition zu lassen, indem es mir ohne Militär nicht möglich ist, diesen bösen Geist zu unterdrücken. Ich werde nicht ermangeln, über alles Vorgefallene Ew. Exzellenz genau Bericht zu erstatten, indem ich hinzufüge, daß der Geist unter den Bauern fast überall ein aufgeregter und schlechter ist.

E. v. Dehn.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 41. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 41. Подлинник.

(Tõlge)

Kui ma korrarikkumise uurimise ja süüdlaste karistamise Emumäel lõpetasin, jätsin ma kasakad esialgu sinna, nagu mul oli ka au Teie Ekstsellentsile teatada. Pärast seda aga esines Moora, Pudivere ja Vinni mõisates abiteost keeldumisi ja ma olen selle tõttu sunnitud Teie Ekstsellentsi alandlikult paluma kasakad kuni seadusliku korra jaluleseadmiseni minu käsutusse jätta, sest mul ei ole ilma sõjaväeta võimalik seda paha vaimu lämmatada. Ma ei jäta „Teie Ekstsellentsile kõigest juhtunust täpselt teatamata, ning lisan ühtlasi juurde, et talupoegade hulgas valitseb peaaegu igal pool ärev ja paha meeleolu

E. v. Dehn.

Nr. 73.

16. juulil. — Maa-Viru haagikohtuniku E. v. Dehni protokollist Moora (Mohrenhof) mõisa talupoegade abiteost keeldumise kohta.

Es klagte die Mohrenhofsche Gutspolizei darüber, daß mehrere Wirte den Hilfsgehorch verweigern und sich entschieden widersetzen, die schuldig gebliebenen Tage nachzuholen. Daraufhin wurde vorgerufen:

1. Hindrik Senkel, Gemeindeältester in Mohrenhof, 39 Jahre alt, vor einem Jahr ad sacra gewesen, und deponierte folgendes: Am Marientage[190], vor 14 Tagen, seien alle Wirte außer Karli Juhhan, Jürri Jaan, Thoma Tönno, Jürri Hindrik und Michkli Karel zu ihm gekommen, hätten das neue Bauerngesetzbuch verlangt, darin gelesen und später alle den Beschluß gefaßt haben, dem Hofe die Hilfstage nicht zu leisten, da sie selbst von Arbeiten sehr bedrängt seien. Dieselben hätten auch ihre Waimen in der darauffolgenden Woche auf ihre Arbeiten in den Wald geschickt und nicht an den Hof. Die Haupträdelsführer seien der Jacob Wipa und Michkel Karrofeld gewesen. Er, Depon[ent], habe ihnen geraten, die beregten Hilfstage nicht schuldig zu lassen, da sie es nicht dürften, auf welche Warnung sie jedoch gar nicht reflektiert, sondern vielmehr

ihn aufgefordert hätten, sich ebenfalls zu weigern, die Hilfstage zu leisten. Vor 10 Tagen habe der Herr die Wirte an den Hof bestellt und denselben gesagt, falls sie ihre restierenden Tage nachholen, er die Sache so liegen lassen werde, wo nicht, so werde er sich gezwungen sehen, dieselben dem Hakenrichter vorzulegen, was die Wirte auch nicht berücksichtigt. An demselben Tage habe Deponent gehört, wie der Wirt Jacob Kriel zu den andern Wirten gesagt, daß sie bei dieser Verweigerung auch bleiben möchten, da die Lausschen Wirte sich auch weigern würden, den Hilfsgehorch zu leisten. Diese, zu Widersetzlichkeit und Ungehorsam aufreizende Rede des Jacob Kriel, gesteht Deponent ein, weder dem Gutsherrn angezeigt, noch selbst etwas darauf getan zu haben, die Wirte zum Gehorsam anzuhalten.

2. Hindrik Piltsin, 31 Jahre alt, im Frühling ad sacra gewesen, gestand ein, am Marientage mit den andern Wirten bei dem Gemeindeältesten zusammengewesen zu sein und hätten sie dort beschlossen, die Hilfstage in der nächsten Woche nicht zu leisten. Er habe von andern gehört, daß der Wirt Jacob Wipa zuerst von dieser Gehorchsverweigerung angefangen zu sprechen, die Wirte auch gesammelt und zum Tallitaja geführt. Sein, Depon[ents], Waimmädchen sei auch in der bezeichneten Woche nicht am Hofe zur Arbeit gewesen, obgleich er ihr anbefohlen zu haben behauptet, dahin zur Arbeit herauszugehen. Er sei in dieser Woche zwei Hilfstage dem Hofe schuldig geblieben.

3. Willem Pender, 46 Jahre alt, im Winter ad sacra gewesen, sagte aus, daß der Wirt Michkel Karrofeld und Jacob Wipa am Marientage ihn dringend aufgefordert hätten, sich mit ihnen zum Tallitaja zu begeben, um dort in dem Gesetzbuche nachzulesen, wie es mit den Hilfstagen stehe. Sie hätten im Dorfe gesagt, daß sie auf keinen Fall sein Hausdach würden machen helfen, wenn er dem Hofe Hilfstage leisten wird. Auf diese Drohung hin sei er auch mit zum Tallitaja gegangen und bei dem dort gefaßten Beschluß, dem Hofe keine Hilfstage zu leisten, geblieben, und habe er in dieser Woche zwei Hilfstage dem Hofe nicht geleistet. Zu seiner Entschuldigung dafür führt er an, daß die andern auch keine Tage getan.

4. Karel Warik, 37 Jahre alt, nach St. Georg ad sacra gewesen, Gemeindeältestengehilfe, deponierte: Am Marientage seien mehrere Wirte zu ihm gekommen und hätten namentlich die Wirte Jacob Wipa und Michkel Karrofeld ihn aufgefordert, mit ihnen zum Tallitaja zu gehen, um aus der Bauernverordnung nachzusehen, wie es mit den Hilfstagen stehe, und hätten dieselben gesagt, daß sie in Zukunft keine Hilfstage mehr leisten werden; er sei mitgegangen und mit den andern dort beschlossen, diese Tage nicht zu leisten. An diesen Hilfstagen sei er in der Woche nach dem Marientag 2 schuldig geblieben. Bei der Versammlung habe der Jacob Wipa den Tallitaja aufgefordert, ihm einen Handschlag darauf zu geben, daß er die in Rede stehenden Tage dem Hofe nicht leisten werde, was darauf die übrigen Wirte unter sich getan haben würden, wenn der

Tallitaja sich jedoch nicht entschieden geweigert hätte, sich an diesem Beschlusse zu beteiligen.

5. Juhhan Pender, 31 Jahre alt, vor vier Wochen ad sacra gewesen, deponierte: Der Wirt Willem Toluk habe ihn unter Drohungen, ihn im Weigerungsfalle mit einem Stock zu prügeln, aufgefordert, mit zum Tallitaja zu kommen, um über die Leistung der Hilfstage einen gemeinsamen Beschluß zu fassen. Hierauf sei er mitgegangen und hatte zu seiner Entschuldigung dafür, daß er die Hilfstage nicht geleistet, nichts vorzubringen. Ferner gestand er ein, bei der am Sonntag mit dem Gutsherrn gehabten Unterredung in betreff der Leistung des Hilfsgehorchs und der Gründe zur Verweigerung dieses Gehorchs auf die Äußerung des Gutsherrn, daß sie für diese eigenmächtige und widergesetzliche Arbeitsverweigerung vielleicht nach Sibirien — Strafe verdienen, mit ungebührlichen Worten gesagt zu haben, daß es hier noch ärger sei als in Sibirien.

6. Jaan Preismann, 35 Jahre alt, vor Pfingsten ad sacra gewesen, deponierte: Der Michkel Karrofeld sei am letzten Marientage auch bei ihm gewesen, ihn aufgefordert mit zum Tallitaja zu kommen, um bei diesem nachzufragen, wie es sich mit den Hilfstagen verhalte. Er sei mit ihm gegangen, und hätten sie dort beschlossen, diese Tage nicht zu leisten. Nachdem sie am Sonntag, den 6. Juli, wegen dieser Tage bei dem Herrn gewesen und von demselben auf ihr Versprechen, die in der letzten Woche nicht geleisteten Tage in der künftigen nachzuholen, die Zusage, daß er über sie höhern Orts weiter keine Klage führen werde, erhalten, und somit die Sache wieder gütlich abgemacht worden war, habe der Wirt Jacob Kriel sie an demselben Tage wieder aufgereizt, doch bei dieser einmal vorgenommenen Arbeitsverweigerung zu beharren, da auch die Lausschen Wirte Gleiches tun würden. Diese seine Aussage bestätigten der Gemeindeälteste und dessen Gehilfe Karel Warik, indem sie es auch mit angehört . . .*

14. Willem Preismann, 23 Jahre [alt], im Winter ad sacra gewesen, sagte aus, daß die Wirte Michkel Karrofeld und Jacob Wipa in seiner Abwesenheit wohl in seinem Gesinde gewesen, um ihn mit zum Tallitaja zu rufen. Zwei Tage habe er geleistet, einen aber aus dem Grunde schuldig geblieben, daß sein Waimmädchen ihre Sense zerbrochen und in dem Augenblick keine neue gehabt.

15. Jacob Wipa, 48 Jahre alt, in der Fastenzeit ad sacra gewesen, sagte aus: Er sei von dem Michkel Karrofeld zuerst aufgefordert, mit ihm zum Tallitaja zu kommen, um von ihm Näheres über den Hilfsgehorch zu erfahren. Er sei mit ihm von Gesinde zu Gesinde gegangen, die andern Wirte mitrufend, und hätten sie bei dem Gemeindeältesten beschlossen, keine Hilfstage zu leisten. Er habe den Tallitaja und auch die übrigen Wirte aufgefordert, Handschlag

---

* *Välja jäetud 7 talupoja seletused, mis kordavad eelnevaid.*
Опущены показания 7 крестьян, повторяющие показания предыдущих.

darauf zu geben, daß sie keine Hilfstage leisten werden. Am Sonntag den 6. Juli c. habe er gehört, daß der Jacob Kriel die Wirte gebeten, bei ihrer Widersetzlichkeit zu bleiben, da die Lausschen Leute sich auch widersetzen werden, die Hilfstage zu leisten. Solches hätten außer dem Tallitaja mehrere Wirte gehört.

16. Michkel Karrofeld, 44 Jahre alt, im Frühling ad sacra gewesen, sagte aus, daß er schon im Frühling mit dem Jacob Kriel gesprochen und abgemacht, keine Hilfstage zu leisten, da letzterer auch gesagt, daß es nicht nötig sei, indem es in keinem Gesetzbuche geschrieben stehe. Ferner gesteht er ein, im Dorfe Leute zusammengerufen zu haben, zum Tallitaja zu kommen und über den Hilfsgehorch im Bauerngesetzbuch nachzulesen. Dort hätten sie beschlossen, durchaus keine Hilfstage zu leisten.

17. Willem Toluk, 37 Jahre alt, im Herbst ad sacra gewesen, war eingeständig, mit bei der Versammlung gewesen zu sein, wo sie beschlossen, die Tage nicht zu leisten. Zwei Tage war er eingeständig nicht geleistet und dem Befehle, am Hofe zu erscheinen, nicht Folge geleistet zu haben.

18. Tonno Terfeld, 38 Jahre alt, im Herbst zum Abendmahl gewesen, gestand ein, zwei Tage dem Hofe schuldig geblieben zu sein. Bei der Versammlung sei er nicht gewesen.

Da aus der Untersuchung hervorgeht, daß die Wirte Michkel Karrofeld, Jacob Wipa und Jacob Kriel die übrigen Leute aufgewiegelt und sogar nachdem dieselben ihre Schuld eingesehen und dem Gutsherrn gegenüber versprochen, ihre Tage zu leisten und ihre Widersetzlichkeit verziehen worden, der Jacob Kriel sie jedoch von neuem dazu aufgereizt, sich zu widersetzen, so ist

v e r f ü g t: die drei letztgenannten Wirte einer erlauchten kaiserlichen Estländischen Gouvernementsregierung bei einem Berichte vorzustellen, mit dem Ersuchen, dieselben dem Kriminalgerichte zu übergeben, die andern Wirte für ihren Ungehorsam und nicht geleistete Tage körperlich zu bestrafen und endlich das St. Simonissche Kirchspielspolizeigericht zu versammeln, um den Gemeindeältesten Hindrik Senkel von seinem Amte zu suspendieren und dem Wierschen Kreisgerichte zur völligen Amtsentsetzung vorzustellen.

E. v. Dehn
Hakenrichter in Landwierland.

Pro vera copiae.

ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6171, l. 2—4. Kinnitatud koopia.
ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6171, лл. 2—4. Заверенная копия.

Moora mõisapolitsei kaebas selle üle, et paljud peremehed keelduvad abiteost ja tõrguvad kindlalt võlgujäänud päevi tasa tegemast. Selle peale kutsuti ette:

1. Hindrik Senkel, Moora vallatalitaja, 39 aastat vana, aasta tagasi armulaual käinud, ja ta ütles: maarjapäeval, 14 päeva tagasi, tulnud kõik peremehed, välja arvatud Karli Juhan, Jüri Jaan, Tooma Tõnu, Jüri Hindrik ja Mihkli Kaarel, tema juurde, nõudnud uut talurahvaseaduse raamatut, lugenud seda ja otsustanud pärast kõik mõisale abiteopäevi mitte teha, kuna nad ise töödega väga koormatud olevat. Nad olevat ka vaimud saatnud järgmisel nädalal oma töödele metsa ja mitte mõisasse. Peamised ninamehed olnud Jakob Vipa ja Mihkel Karrofeld. Tema, tunnistaja, soovitanud neile nimetatud abiteopäevi mitte võlgu jääda, kuna nad seda ei tohtivat, missugust hoiatust nad aga ei olevat üldse mõistlikult kaalunud, vaid teda koguni üles kutsunud samuti abiteopäevade tegemisest keelduma. 10 päeva eest kutsunud härra peremehed mõisasse ja öelnud neile: kui nad võlgujäänud päevad tasa teevad, jätab ta asja sinnapaika, kui mitte, siis on ta sunnitud asja haagikohtunikule esitama, mida aga peremehed samuti ei arvestanud. Samal päeval kuulnud tunnistaja, kuidas peremees Jakob Kriel teistele peremeestele öelnud, nad pidagu sellest keeldumisest kinni, sest ka Lausa peremehed keelduvat abitegu tegemast. Jakob Krieli sellest vastuhakkamisele ja sõnakuulmatusele ässitavast jutust, ütleb tunnistaja, ei teatanud ta mõisahärrale ega teinud ka ise midagi selleks, et peremehi sõna kuulma panna.

2. Hindrik Piltsin, 31 aastat vana, kevadel armulaual käinud, tunnistas üles, et ta olnud maarjapäeval teiste peremeestega vallatalitaja juures koos ja nad otsustanud seal abiteopäevi järgmisel nädalal mitte teha. Ta kuulnud teistelt, et peremees Jakob Vipa esimesena sellest teotegemisest keeldumisest rääkima hakanud, peremehed ka kokku kogunud ja talitaja juurde viinud. Ka tema, tunnistaja, vaimutüdruk ei käinud nimetatud nädalal mõisas tööl, kuigi ta väidab, et käskinud tüdrukut sinna tööle minna. Ta jäänud sel nädalal mõisale kaks abiteopäeva võlgu.

3. Villem Pender, 46 aastat vana, talvel armulaual käinud, ütles, et peremehed Mihkel Karrofeld ja Jakob Vipa teda maarjapäeval tungivalt kutsunud nendega talitaja juurde minema, et seal seaduseraamatust lugeda, kuidas asjalugu abiteopäevadega on. Nad öelnud külas, et nad tal mitte mingil juhul ei aita majakatust teha, kui ta mõisale abiteopäevi teeb. Selle ähvarduse peale läinud ta ka talitaja juurde kaasa, pidanud kinni seal tehtud otsusest mõisale abiteopäevi mitte teha ja jätnud sel nädalal kaks abiteopäeva mõisale tegemata. Enda vabandamiseks ütleb ta, et ka teised päevi ei teinud.

4. Kaarel Varik, 37 aastat vana, pärast jüripäeva armulaual käinud, vallatalitaja abi, ütles: maarjapäeval tulnud mitu peremeest tema juurde ja iseäranis peremehed Jakob Vipa ja Mihkel Karrofeld kutsunud teda nendega talitaja juurde minema, et talurahvaseadusest järele vaadata, kuidas asjalugu abiteopäevadega on, ja nad öelnud, et nad edaspidi abiteopäevi enam ei tee; ta läinud kaasa ja otsustanud seal koos teistega päevi mitte teha. Neist abiteopäevadest jäänud ta maarjapäevale järgnenud nädalal 2 päeva võlgu. Koosolekul kutsunud Jakob Vipa talitajat üles temale selle peale kätt andma, et ta kõnealuseid päevi mõisale ei tee, mida teised peremehed seepeale omavahel teinud oleksid, kui talitaja poleks kindlalt keeldunud selle otsusega ühinemast.

5. Juhan Pender, 31 aastat vana, nelja nädala eest armulaual käinud, ütles: ähvardusega, et ta teda keeldumise korral kepiga peksab, kutsunud peremees Villem Toluk teda talitaja juurde kaasa tulema, et abiteopäevade tegemise kohta ühine otsus vastu võtta. Selle peale läinud ta kaasa ning tal ei olnud selle vabanduseks, et ta abiteopäevad tegemata jättis, midagi öelda. Peale selle tunnistas ta üles, et ta siis, kui pühapäeval abiteo tegemise kohta ja sellest teotegemisest keeldumise põhjuste kohta mõisahärraga läbirääkimisi peeti, mõisahärra ütluse peale, et nad selle omavolilise ja seadusevastase tööst keeldumise eest võib-olla veel Siberi-karistuse ära teenivad, öelnud ebasündsate sõnadega, et siin olevat veel hullem kui Siberis.

6. Jaan Preismann, 35 aastat vana, nelipühade eel armulaual käinud, ütles: Mihkel Karrofeld käinud viimasel maarjapäeval ka tema juures ja kutsunud teda talitaja juurde kaasa tulema, et sellelt järele pärida, kuidas lugu abiteopäevadega on. Ta läinud temaga kaasa ja nad otsustanud seal neid päevi mitte teha. Pärast seda, kui nad pühapäeval, 6. juulil, nende päevade pärast härra juures käinud ja temalt nende töötuse peale eelmisel nädalal tegemata jäetud päevad järgmisel nädalal tasa teha lubaduse saanud, et ta nende peale kõrgemal pool kaebust ei esita, ja asi sellega jälle sõbralikult lahendatud, ässitanud neid peremees Jakob Kriel samal päeval jälle üles kord juba alustatud tööst keeldumisest siiski kinni pidama, kuna Lausa peremehed samuti talitavat. Seda tunnistust kinnitasid vallatalitaja ja tema abi Kaarel Varik, sest nad olevat seda pealt kuulnud...

14. Villem Preismann, 23 aastat vana, talvel armulaual käinud, tunnistas, et peremehed Mihkel Karrofeld ja Jakob Vipa tema äraoleku ajal tema talus käinud, et teda talitaja juurde kaasa kutsuda. Kaks päeva olevat ta teinud, ühe aga sel põhjusel tegemata jätnud, et tema vaimutüdruk oma vikati katki teinud ja uut tal sel silmapilgul ei olnud.

15. Jakob Vipa, 48 aastat vana, paastu ajal armulaual käinud, tunnistas: Mihkel Karrofeld kutsunud teda esimesena endaga koos talitaja juurde minema, et sellelt abiteo kohta midagi lähemat teada saada. Ta käinud temaga ühest talust teise, teisi peremehi kaasa kutsudes, ja nad otsustanud vallatalitaja juures abiteopäevi mitte teha. Ta kutsunud talitajat ja ka teisi peremehi üles selle peale kätt andma, et nad abiteopäevi ei tee. Pühapäeval, 6. juulil k. a., kuulnud ta, et Jakob Kriel peremehi palunud oma tõrkumisest kinni pidada, kuna ka Lausa mehed tõrkuvat abiteopäevi tegemast. Peale talitaja kuulnud seda veel mitu peremeest.

16. Mihkel Karrofeld, 44 aastat vana, kevadel armulaual käinud, tunnistas, et ta rääkinud juba kevadel Jakob Krieliga ja leppinud kokku abiteopäevi mitte teha, kuna viimane ka õelnud, et seda polevat vaja, sest seda ei ole üheski seaduseraamatus kirjas. Edasi võtab ta omaks, et ta külas inimesi kokku kutsus talitaja juurde tulema ja talurahvaseaduse raamatust abiteo kohta lugema. Seal otsustanud nad abiteopäevi üldse mitte teha.

17. Villem Toluk, 37 aastat vana, sügisel armulaual käinud, tunnistas üles, et ta koosolekust osa võttis, kus nad otsustanud päevi mitte teha. Ta tunnistas üles, et ta kaks päeva tegemata jättis ja mõisasse mineku käsku ei täitnud.

18. Tõnu Terfeld, 38 aastat vana, sügisel armulaual käinud, võttis omaks, et ta mõisale kaks päeva võlgu jäi. Koosolekul ei olevat ta käinud.

Kuna juurdlusest selgub, et peremehed Mihkel Karrofeld, Jakob Vipa ja Jakob Kriel teisi üles kihutasid, seejuures Jakob Kriel koguni pärast seda, kui nad olid oma süüst aru saanud ja mõisahärrale lubanud oma päevi teha ning neile nende tõrksus oli andestatud, neid uuesti üles ässitas vastu hakkama, siis

o t s u s t a t i: kolm viimatinimetatud peremeest kõrgeaulisse keiserlikku Eestimaa kubermanguvalitsusse saata koos ettekandega ja palvega nad kriminaalkohtu alla anda, teisi peremehi nende sõnakuulmatuse ja tegemata päevade eest kehaliselt karistada ja lõpuks Simuna kihelkonnakohus kokku kutsuda, et vallatalitaja Hindrik Senkel esialgselt ametist tagandada ja Virumaa kreisikohtule täielikuks ametist tagandamiseks esitada.

E. v. Dehn,
Maa-Viru haagikohtunik.

Ärakiri õige.

Nr. 74.

19. juulil. — Ranna-Viru haagikohtuniku A. von Rennenkampffi ettekanne Eestimaa kubernerile Essu (Jess) mõisa teomeeste karistamise kohta mõisa heinamaalt omavoliliselt lahkumise eest.

Gemäß dem Reskripte vom 12. Juli c. No. 5119* habe ich die Ehre, Ew. Exzellenz Nachstehendes gehorsamst zu unterlegen.

Nachdem die Gutsverwaltung von Jess sich bei mir darüber beschwert hatte, daß die dasigen Knechte Jacob Lallo, Jaan Lomberk, Juhhan Lahhesoo, Jaan Meint und Mihkel Lallo am 1-sten Juli d. J. ohne Erlaubnis vom Hofsheuschlage weggegangen und die ihnen zugeteilten Mähstücke in der Hälfte gelassen, verwies ich selbige Gutsverwaltung, da die Untersuchung solcher Klagen nach der neuen Bauernverordnung vor die Gemeindepolizei sortiert, an die Jess'sche Gemeindepolizei. Da die Gutsverwaltung von Jess hierauf obige Klage bei mir erneuerte, weil die Entscheidung der Gemeindepolizei nicht die nach Art. 649[191] der Bauernverordnung erforderliche Bestätigung der Gutspolizei erlangt, so ließ ich die Beklagten am 8-ten Juli mir vorstellig machen. Beim Verhör gaben dieselben zu, ohne Erlaubnis von ihrer Arbeit weggegangen zu sein und behaupteten, daß sie deshalb weggegangen, weil der Kubjas sie gesetzwidrig bestraft. Ich verfügte hierauf, die Beklagten für ihr eingeständliches Vergehen einen jeden mit 40 Rutenhieben zu bestrafen, welche Strafe auch an demselben Tage in Wesenberg in der Hauptwache vollzogen wurde, und erklärte denselben, daß sie berechtigt gewesen wären, über die von dem Kubjas erlittene angeblich gesetzwidrige Bestrafung, wo gehörig, Klage zu führen, nicht aber willkürlich von der Arbeit wegzugehen.

Anlangend die Klage wider den Kubjas, so konnte ich dieselbe, da sie mir erst jetzt vorgetragen wurde, nicht untersuchen, erteilte aber in Gegenwart der Knechte dem Jess'schen Gemeindeältesten den Befehl, über diesen Gegenstand die nähern Auskünfte einzuziehen, und sollten die Beteiligten am nächsten Gerichtstage, behufs der Regulierung dieser Angelegenheit, wiederum hier erscheinen. Da sich die Knechte aber statt dessen nach Reval begeben haben, um bei Ew. Exzellenz Klage zu führen, so hat in dieser Sache bis hierzu nichts geschehen können.

Nachdem ich Ew. Exzellenz in dem Vorstehenden den Sachverhalt der Wahrheit gemäß dargestellt, sehe ich mich veranlaßt, Ew. Exzellenz hiemit die gehorsamste Bitte zu unterlegen, Hochdieselben wollten geruhen, von wem gehörig hierselbst eine Untersuchung

---

* *Selles dokumendis teatab kuberner haagikohtunikule Essu mõisa teomeeste kaebusest ebaõiglase karistuse üle ja palub lähemaid teateid (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 13).*

В этом документе губернатор сообщает гакенрихтеру о жалобе барщинников им. Эссу на несправедливое наказание и просит дополнительных сведений (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 13).

darüber anstellen zu lassen, ob die klageführenden Knechte auf meine Verfügung mit Ruten oder, wie dieselben ausgesagt, mit Stöcken bestraft worden sind. Daß die Bestrafung mit Ruten, welche diesmal zufällig noch kleiner als die durchs Gesetz vorgeschriebenen waren, und nicht mit Stöcken geschah, dafür habe ich als Zeugen zu nennen die wachhabenden Soldaten und die übrigen am 8-ten Juli bestraften Leute. Erweist sich die Angabe der Kläger als falsch, so bitte ich Ew. Exzellenz ferner dieselben für ihre ungegründete und böswillige Beschwerde einer nachdrücklichen Züchtigung unterziehen zu lassen.

A. von Rennenkampff.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 14—15. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 14—15. Подлинник.

(Tõlge)

Vastavalt k. a. 12. juuli korraldusele nr. 5119 on mul au Teie Ekstsellentsile truualamlikult ette kanda järgmist.

Kui mulle Essu mõisavalitsus esitas kaebuse selle kohta, et sealsed sulased Jakob Lallo, Jaan Lomberk, Juhan Lahesoo, Jaan Meint ja Mihkel Lallo 1. juulil k. a. ilma loata mõisa heinamaalt ära läksid ja neile eraldatud niidutükid pooleli jätsid, juhatasin ma selle mõisavalitsuse Essu vallapolitsei juurde, sest niisuguste kaebuste uurimine kuulub uue talurahvaseaduse järgi vallapolitsei kompetentsi. Kuna Essu mõisavalitsus esitas mulle ülalnimetatud kaebuse uuesti, sest vallapolitsei otsus ei saanud talurahvaseaduse 649. paragrahvi järgi vajalikku mõisapolitsei kinnitust, lasksin ma kaebealused 8. juulil enda juurde tulla. Ülekuulamisel tunnistasid nad õigeks, et nad ilma loata töölt ära läksid, ja ütlesid, nad läinud ära sellepärast, et kubjas neid seadusevastaselt karistas. Ma tegin siis korralduse karistada iga kaebealust ülestunnistatud süüteo eest 40 vitsahoobiga, missugune karistus ka samal päeval Rakveres peavahis täide viidi, ja seletasin neile, et kui kubjas neid seadusevastaselt karistas, siis oli neil õigus vastavas kohas kaebust tõsta, mitte aga omavoliliselt töölt lahkuda.

Mis puutub kaebusse kupja peale, siis seda ei saanud ma uurida, kuna mulle sellest alles nüüd ette kanti; ma andsin aga Essu vallatalitajale sulaste juuresolekul käsu selle asja kohta lähemaid andmeid hankida ja asjaosalised pidid järgmisel kohtupäeval selle asja arutamiseks jälle siia tulema. Et aga sulased selle asemel Tallinna läksid Teie Ekstsellentsile kaebust esitama, siis ei ole saadud selles asjas senini midagi ära teha.

Kujutanud eespool Teie Ekstsellentsile asjaolusid tõele vastavalt, leian ma vajaliku olevat esitada Teie Ekstsellentsile truualamlik palve, et Teie Kõrgeausus suvatseks lasta sellel, kes seda tegema peaks, siin selle kohta juurdlust toimetada, kas kaebust esitanud sulaseid karistati minu korraldusel vitstega või, nagu nad ütlesid, keppidega. Selle kohta, et karistamine toimus vitstega, mis olid seekord juhtumisi veel väiksemad kui seaduse poolt ette kirjutatud, ja mitte keppidega, on mul tunnistajatena nimetada valvesoldatid ja teised 8. juulil karistatud inimesed. Kui kaebajate esildus osutub valeks, siis palun ma Teie Ekstsellentsi neid põhjendamata ja kuritahtliku kaebuse eest mõjuvalt karistada lasta.

A. von Rennenkampff.

Nr. 75.

19. juulil. — Ranna-Viru haagikohtuniku A. von Rennenkampffi ettekanne Eestimaa kubernerile Varangu (Wrangelshof) mõisa talupoegade keeldumisest rukkilõikusel abitegu teha.

Soeben erhalte ich von der Gutspolizei von Wrangelshoff die Anzeige, daß mehrere dasige Wirte sich widersetzten, beim Roggenschnitt den bisher üblichen Gehorch zu leisten, sowie daß dieselben sich geweigert, vor mir zu erscheinen und erklärt, daß sie nicht anders hierher kommen würden, als wenn ich Soldaten nach ihnen schickte. Gleichlautend mit dieser Anzeige der Gutspolizei deponiert der hierselbst gegenwärtige Wrangelshoffsche Gemeindeälteste und erklärt, daß seine Amtsgewalt nicht ausreiche, die Widerspenstigen zur Erfüllung ihrer Pflicht anzuhalten.

In Übereinstimmung mit meinem bisherigen Verfahren werde ich mich auch in dem vorliegenden Falle bemühen, die Ungehorsamen durch die mir zu Gebote stehenden milderen Maßregeln zum Gehorsam zurückzuführen. Da ich aber erfahre, daß zur Verfügung des Landwierschen Herrn Hakenrichters ein Kommando Kosaken stehe, so erlaube ich mir Ew. Exzellenz hiemit die gehorsamste Bitte zu unterlegen, Hochdieselben wollten geruhen, mir gewogentlichst zu gestatten, von diesen Kosaken gleichfalls Gebrauch machen zu dürfen, falls die Wrangelshoffschen Bauern wider Erwarten bei ihrer Widersetzlichkeit beharren u[nd] die mir zu Gebote stehenden Maßregeln nicht ausreichen sollten, dieselben zur Erfüllung ihrer Pflicht zu bewegen.

Da diese Angelegenheit wegen der dringenden Arbeitszeit keinen Aufschub duldet, so bitte ich Ew. Exzellenz gehorsamst, mir den bezüglichen Auftrag, wie auch den Befehl an den Kommandeur der Kosaken baldmöglichst per Estafette zukommen lassen zu wollen.[192]

A. von Rennenkampff.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 16—17. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 16—17. Подлинник.

(Tõlge)

Sain praegu Varangu mõisapolitseilt teate, et mitu sealset peremeest tõrkunud rukkilõikusel senist tegu tegemast ning et nad keeldunud minu juurde tulemast ja seletanud, et nad siia muidu ei tule, kui ma neile soldateid järele ei saada. Mõisapolitsei selle teatega ühtiva tunnistuse andis siinviibiv Varangu vallataitaja, kes ütleb, et tema ametivõimust selleks ei piisa, et tõrkujaid oma kohuseid täitma panna.

Kooskõlas oma senise talitusviisiga püüan ma ka käesoleval juhul sõnakuulmatuid enda käsutuses olevate pehmemate abinõudega jälle sõnakuulelikuks teha. Kuna ma aga kuulsin, et härra Maa-Viru haagikohtuniku käsutuses on üks kasakate komando, siis luban ma endale käesolevaga esitada Teie Ekstsellentsile

truualamliku palve, et Teie Kõrgeausus suvatseks ka minul lahkesti lubada neid kasakaid kasutada, kui Varangu talupojad ootuste vastaselt oma vastuhakku jätkavad ja minu käsutuses olevatest abinõudest ei peaks piisama, et neid oma kohuseid täitma panna.

Et seda asja kibeda tööaja tõttu edasi lükata ei saa, siis palun ma Teie Ekstsellentsi truualamlikult saata mulle õige pea kiirkäskjalaga vastav korraldus ning käsk kasakate komandörile.

A. von Rennenkampff.

3

TALURAHVA RAHUTUSED JÄRVAMAAL

Nr. 76.

18. septembril. — Viru-Järva meeskohtu tunnistajate ja kohtualuste ülekuulamise protokoll abiteo tegematajätmise kohta Roosna-Alliku (Kaltenbrunn) mõisa talupoegade poolt juuli alguses.

Gegenwärtig: Herr Mannrichter Baron von Toll,
Herr Assessor von Dittmar
und Secr. jud.

Es waren die zum heutigen Tage einberufenen Personen hierselbst erschienen, wurden einzeln und nacheinander vor Gericht gerufen, sehr eindringlich zur Aussage der reinen Wahrheit ermahnt und sodann wie folgt befragt. Sie deponierten

ad generalia:

Komparent 1 antw[ortete]: Ich heiße Otto Roop, bin Verwalter des Gutes Kaltenbrunn, 25 Jahre alt, in d. J. ad sacra gewesen, habe nie unter Gericht und Strafe gestanden und habe mich mit niemandem beredet, was ich aussagen soll.

ad specialia:

Quaest. 19.: Wie verhält es sich mit den zu Anfang des Juli d. J. unter Kaltenbrunn stattgehabten Bauerunruhen?

Komparent 1 antw[ortete]: Am 28. Juni erteilte ich in Abwesenheit des Gutsherrn dem Gemeindeältesten den Auftrag, das Gebiet zur Hofsheuernte zum 30-sten desselben Monats herauszurufen. Er antwortete mir darauf: «Ich glaube, die Leute werden nicht kommen». Wie er vorhergesagt hatte, blieben am 30-sten Juni sämtliche Arbeiter aus, ebenso am 1-sten Juli. Erst am 2-ten Juli erschienen 3 Knechte zum Hilfsgehorch, von denen einer dem Gemeindeältesten angehörte. Es wies sich in der Folge aus, daß der Gemeindeälteste der

Anstifter dieser Widersetzlichkeit gewesen ist und daß er die Bauern, statt sie zum Gehorsam anzuhalten, zum Ungehorsam angereizt hat. Desgleichen versammelten sich auf Geheiß des Gemeindeältesten am 3-ten Juli 16 Wirte am Hofe und verlangten gänzliche Aufhebung des Hilfsgehorchs. Der Gutsherr stellte ihnen vor, daß ihr Verlangen ungesetzlich sei, und da ließen sie sich denn endlich beruhigen.

Quaest. 20.: Wie lange waren die Fronarbeiten in Kaltenbrunn unterbrochen?

Komparent 1 antw[ortete]: Nur am 30. Juni, den 1-sten und 2-ten Juli. Der 3.—5. Juli waren zum ordinären Gehorch bestimmt, der vollständig geleistet wurde, vom 7-ten Juli aber wurde der Hilfsgehorch vom ganzen Gebiet geleistet, mit Ausnahme des Jurri Rösse, der erst am 12-ten Juli zur Hofsarbeit sich einfand.

Quaest. 21.: Hat der Gemeindeälteste vom 2-ten Juli an seinen ordinären und Hilfsgehorch pünktlich geleistet?

Komparent 1 antw[ortete]: Ja.

Quaest. 22.: Ist dir bekannt, wo und bei welcher Gelegenheit der Gemeindeälteste den Wirten den Rat erteilt hat, den Hilfsgehorch nicht zu leisten?

Komparent 1 antw[ortete]: Es haben in seinem Gesinde Versammlungen stattgefunden, in welchen er zum Ungehorsam dadurch aufgemuntert hat, daß er behauptete, der Kirchspielsrichter in Kardina habe ihm selbst eröffnet, daß mit der Promulgation des neuen Bauerngesetzbuches der Hilfsgehorch aufgehört habe.

Quaest. 23.: Haben an diesen Versammlungen auch auswärtige Bauern teilgenommen?

Komparent 1 antw[ortete]: Nein.

Quaest. 24.: Teilte der Gemeindeältestengehilfe Juhann Ugakasck die Vergehen des Hans Rütel?

Komparent 1 antw[ortete]: Ja. Als das Gebiet am 30-sten Juni bei der Arbeit ausblieb, ließ ich den Juhann kommen und trug ihm auf, den Wirten durch seinen Knecht anbefehlen zu lassen, auf den Heuschlag zur Hofsarbeit zu gehen. Er hat solches aber zu tun unterlassen, indem er sich durch den Gemeindeältesten bestimmen ließ, statt dessen die Wirte zu einer Versammlung beim Gemeindeältesten aufzufordern, wo die Verabredung getroffen wurde, den Hilfsgehorch fortan nicht zu leisten.

Quaest. 25.: Aus welcher Ursache verharrte Jurry Rosse bis zum 12-ten Juli in seiner Widersetzlichkeit, nachdem das ganze Gebiet schon am 3-ten Juli zum Gehorsam zurückgekehrt war?

Komparent 1 antw[ortete]: Er gab vor, daß sein Weib krank gelegen und er seine Magd nicht habe missen können. Diese erschien am 12-ten Juli ohne sein Wissen bei der Hofsarbeit.

ad generalia:

Komparent 2 antw[ortete]: Ich heiße Juhanni Jaan Ugakasck, bin unbeeidigter Dorfkubjas[193], 40 Jahre alt, in d. J. ad sacra gewesen, verstehe zu lesen, aber nicht zu schreiben, bin verheiratet, habe nie unter Gericht und Strafe gestanden und habe mich nicht beredet, was ich aussagen soll.

ad specialia:

Quaest. 26.: Hast du vom Hofe den Befehl erhalten, den Wirten anzusagen, daß sie am 30-sten Juni ihre Knechte auf die Hofsheuschläge hinausschicken sollten?

Komparent 2 antw[ortete]: Ja.

Quaest. 27.: Hast du diesem Befehle Folge geleistet?

Kompar[ent] 2 antw[ortete]: Nein. Ehe ich mich dieses Auftrages entledigt hatte, kam der Gemeindeälteste zu mir und kündigte mir an, daß eine Versammlung aller Wirte in betreff des Hilfsgehorchs stattfinden müsse, indem derselbe abgeschafft sei und der Hof ihn dennoch verlange. Gleichzeitig trug er mir auf, vorläufig den Wirten nicht den Auftrag des Verwalters zu eröffnen, sondern sie in seinem Gesinde zu einer gemeinsamen Beratung zu versammeln. In dieser Versammlung teilte uns der Gemeindeälteste mit, daß ihm der Herr Kirchspielsrichter bei Übergabe des neuen Bauerngesetzbuches gesagt habe, durch dieses Gesetz ist der Hilfsgehorch abgeschafft. Auf Grund dieser Anzeige kamen wir überein, den Hilfsgehorch nicht zu leisten.

Quaest. 28.: Mußt du nicht bekennen, daß du von der Ungesetzlichkeit der vom Gemeindeältesten getroffenen, den Befehlen der Gutspolizei zuwiderlaufenden Anordnungen überzeugt gewesen bist, dennoch aber diesen Folge geleistet hast?

Komparent 2 antw[ortete]: Ich hatte Befehl, dem Gemeindeältesten in allen Dingen Folge zu leisten und traute seinen Worten in Bezug auf die ihm vom H[errn] Kirchspielsrichter angeblich erteilten Weisungen.

Quaest. 29.: Hast du bis zum 3. Juli mit den übrigen Wirten den Hilfsgehorch zu leisten dich geweigert?

Komparent 2 antw[ortete]: Ja.

Quaest. 30.: Bist du an den Worten und Verheißungen des Gemeindeältesten dadurch nicht irre geworden, daß er am 2-ten Juli seinen Knecht zum Hilfsgehorch auf den Hofsheuschlag geschickt hat?

Komparent 2 antw[ortete]: Das habe ich erst später erfahren, daß er im Widerspruch mit seiner Rede in der Versammlung der

Wirte am 29. Juni seinen Knecht am 2-ten Juli heimlich an den Hof zur Arbeit geschickt hat . . .*

Es wurde der Inquisit Hans Rütel aus dem Gefängnis vor Gericht gebracht und ihm vorgehalten, daß er in der Versammlung der Wirte am 29. Juni durch falsche Vorspiegelungen diese verleitet habe, der Gutsherrschaft Ungehorsam entgegenzusetzen. Er gestand hierauf ein, der Herr Kirchspielsrichter habe ihm bei Übergabe des neuen Bauerngesetzbuches nur gesagt: «Das ist euer Gesetz und darnach habt ihr euch zu richten», welche Äußerung des Kirchspielsrichters er in der Versammlung der Wirte dahin verändert habe: «Durch dieses Gesetz ist aller Hilfsgehorch abgeschafft worden». Ferner gestand der Inquisit ein, daß er seinen Gehilfen Juhanni Jaan Ugakask am 28. Juni den Befehl erteilt habe, den Wirten anzusagen, sie sollten ihre Knechte vorläufig nicht zur Hofsarbeit schicken, sondern sich zu einer gemeinsamen Beratung wegen Abschaffung des Hilfsgehorchs am 29. Juni bei ihm versammeln.

Hierauf wurden die am heutigen Tage verhörten Personen, nachdem sie ihre Aussagen beim Vorlesen des Protokolls bestätigt hatten, nach Hause entlassen und Inquisit unter Wache ins Gefängnis abgefertigt.[194]

H. v. Dittmar.

H. Erbe Sec[retarius].

ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6179, l. 6—9. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6179, лл. 6—9. Подлинник.

(Tõlge)

Kohal olid: härra meeskohtunik parun von Toll,
härra assessor von Dittmar
ja kohtusekretär.

Tänaseks siia kutsutud isikud olid kohale ilmunud, nad kutsuti ükshaaval ja järgemööda kohtu ette, neid manitseti väga tungivalt selget tõtt rääkida ja küsitleti siis alljärgnevalt. Nad ütlesid:

Üldküsimuste peale

Poole 1 vastus: Mu nimi on Otto Roop, olen Roosna-Alliku mõisa valitseja, 25 aastat vana, käisin tänavu armulaual, pole kunagi kohtu all olnud ega karistada saanud ja ma ei ole mitte kellegagi selle üle nõu pidanud, mida ma tunnistama pean.

---

* *Vahele on jäetud taluperemehe Jüri Rösse seletused, mis kordavad eeltoodut.*
Опущены показания дворохозяйна Юри Рёссе, повторяющие вышесказанное.

Eriküsimuste peale

Küsimus 19. Kuidas on lood käesoleva aasta juulis Roosna-Allikul äset leidnud talurahvarahutustega?

Poole 1 vastus: Ma tegin 28. juunil mõisahärra äraoleku ajal vallatalitajale korralduse kutsuda vald selle kuu 30-ndaks mõisa heinateole. Ta vastas mulle selle peale: «Ma arvan, et inimesed ei tule.» Nagu ta ette ütles, jäid kõik töölised 30. juunil tulemata, samuti 1. juulil. Alles 2. juulil tulid abiteole 3 sulast, kellest üks kuulus vallatalitajale. Pärast selgus, et talitaja selle vastuhaku algataja oli ja talupoegi selle asemel, et neilt sõnakuulmist nõuda, sõnakuulmatusele õhutas. Samuti kogunesid 3. juulil 16 peremeest vallatalitaja käsul mõisasse ja nõudsid abiteo täielikku kaotamist. Mõisahärra ütles neile, et nende nõudmine on seadusevastane, ja siis jäid nad lõpuks rahule.

Küsimus 20. Kui kaua jäi teotöö Roosna-Allikul tegemata?

Poole 1 vastus: Ainult 30. juunil, 1. ja 2. juulil. 3.—5. juulil oli ette nähtud päristegu, mis täielikult ära tehti, 7. juulist peale aga tegi kogu vald abitegu, välja arvatud Jüri Rösse, kes alles 12. juulil mõisatööle tuli.

Küsimus 21. Kas vallatalitaja tegi 2. juulist alates oma päris- ja abitegu täpselt?

Poole 1 vastus: Jah.

Küsimus 22. Kas sa tead, kus ja mispuhul vallatalitaja peremeestele nõu andis abitegu mitte teha?

Poole 1 vastus: Tema talus peeti koosolekuid, kus ta [peremehi] sellega sõnakuulmatusele julgustas, et ta väitis, Karinul olevat kihelkonnakohtunik temale endale öelnud, et uue talurahvaseaduse avaliku väljakuulutamisega on abitegu lõppenud.

Küsimus 23. Kas nendest koosolekutest ka mujalt tulnud talupojad osa võtsid?

Poole 1 vastus: Ei.

Küsimus 24. Kas vallatalitaja abi Jaan Ugakask võttis Hans Rütli süütegudest osa?

Poole 1 vastus: Jah. Kui vald 30. juunil tööle tulemata jäi, kutsusin ma Jaani enda juurde ja tegin talle korralduse oma sulase kaudu peremehi käskida heinamaale mõisatööle minna. Ta ei teinud aga seda, vaid laskis end vallatalitaja poolt mõjutada peremehi selle asemel talitaja juurde koosolekule kutsuma, kus otsustati abitegu edaspidi mitte teha.

Küsimus 25. Mis põhjusel jätkas Jüri Rösse oma vastuhakkamist kuni 12. juulini, kui kogu vald oli juba 3. juulil jälle sõna kuulma hakanud?

Poole 1 vastus: Ta ütles, et tema naine haige oli ja et ta ilma oma tüdrukuta läbi ei saanud. Viimane tuli ilma tema teadmata 12. juulil mõisatööle.

Üldküsimuste peale

Poole 2 vastus: Mu nimi on Juhani Jaan Ugakask, olen vannutamata külakubjas, 40 aastat vana, käisin tänavu armulaual, oskan lugeda, aga mitte kirjutada, olen abielus, pole kunagi kohtu all olnud ega karistada saanud ja ma ei ole mitte kellegagi nõu pidanud, mida ma tunnistama pean.

Eriküsimuste peale

Küsimus 26. Kas sa said mõisalt käsu peremeestele teatada, et nad 30. juunil oma sulased mõisa heinamaale saadaksid?

Poole 2 vastus: Jah.

Küsimus 27. Kas sa selle käsu täitsid?

Poole 2 vastus: Ei. Enne kui ma seda käsku täita jõudsin, tuli vallatalitaja minu juurde ja teatas mulle, et kõigi peremeestega tuleb pidada koosolek

abiteo asjus, sest abitegu olevat kaotatud, kuid mõis nõudvat seda ikkagi. Ta tegi mulle ühtlasi korralduse valitseja käsku peremeestele esialgu mitte edasi anda, vaid neid tema tallu ühisele arupidamisele kokku kutsuda. Sellel koosolekul teatas talitaja meile, härra kihelkonnakohtunik olevat temale uue talurahvaseaduse raamatu kätteandmisel öelnud, et abitegu selle seadusega kaotatud on. Selle teadaande põhjal me leppisime kokku abitegu mitte teha.

Küsimus 28. Kas sa ei pea mitte tunnistama, et sa vallatalitaja poolt tehtud mõisapolitsei käskudele vastukäivate korralduste ebaseaduslikkuses veendunud olid, neid aga siiski täitsid?

Poole 2 vastus: Mind kästi kõiki vallatalitaja korraldusi täita ja ma uskusin tema sõnu õpetuste kohta, mis härra kihelkonnakohtunik temale olevat andnud.

Küsimus 29. Kas sa keeldusid koos teiste peremeestega kuni 3. juulini abitegu tegemast?

Poole 2 vastus: Jah.

Küsimus 30. Kas sa vallatalitaja sõnades ja lubadustes selle tõttu kahtlema ei hakanud, et ta 2. juulil oma sulase mõisa heinamaale abiteole saatis?

Poole 2 vastus: Seda sain ma alles hiljem teada, et ta oma jutu vastaselt, mida ta rääkis peremeeste koosolekul 29. juunil, oma sulase 2. juulil salaja mõisa tööle saatis ...

Vanglast toodi kohtu ette süüalune Hans Rütli, kellele ette heideti, et ta peremeeste koosolekul 29. juunil neid petlike lootuste andmisega mõisahärraste suhtes sõnakuulmatusele ahvatlenud. Selle peale tunnistas ta üles, et härra kihelkonnakohtunik temale uue talurahvaseaduse raamatu kätteandmisel ainult öelnud: «See on teie seadus ja selle järgi tuleb teil talitada»; seda kihelkonnakohtuniku väljendust olevat ta peremeeste koosolekul järgmiselt muutnud: «Selle seadusega on igasugune abitegu kaotatud.» Edasi tunnistas süüalune üles, et ta andis oma abile Juhani Jaan Ugakaskile 28. juunil käsu peremeestele teatada, et nad ärgu oma sulaseid esialgu mõisatööle saatku, vaid tulgu 29. juunil tema juurde ühisele nõupidamisele abiteo kaotamise asjus.

Seejärel lasti täna üle kuulatud isikud pärast seda, kui nad protokolli ettelugemisel oma tunnistusi kinnitanud olid, koju minna ja süüalune saadeti valve all vanglasse.

H. v. Dittmar.

H. Erbe, sekretär.

Nr. 77.

3. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni juurdlusprotokoll ühel heinamaatükil töötavate inimeste arvu omavolilise suurendamise kohta Kuksema (Jürgensberg) mõisa teomeeste poolt ja nende vastuhakkamise kohta mõisniku ja haagikohtuniku poolt määratud karistustele.

Die Gutspolizei von Jürgensberg führte im Schreiben d. d. 1. Juli c. (ad No. 558 im Tisch-Register)* folgende Beschwerde: Am 1. Juli c. morgens sei den dortigen Arbeitern ein Vierloofstück[195] auf vier Mann in der Mahlzeit zum Mähen vorgegeben, wie es von jeher immer gebräuchlich gewesen; auf einem Stücke jedoch hätten

* *Dokumenti pole leitud.*
Документ не обнаружен.

die Knechte solches nicht ausgeführt, sondern eigenmächtig noch einen fünften Arbeiter sich zur Hilfe zugenommen u[nd], als der Aufseher diese Eigenmächtigkeit ihnen untersagt und den fünften Mann zu einer andern Arbeit angestellt, hätten die vier gedachten Arbeiter zum zweiten Mal noch einen fünften Knecht zugenommen; worauf der Kletenkerl diese fünf Knechte zu dem Herrn auf das Gut zu kommen befohlen habe.[196] Hiernach aber hätten sie erklärt, wenn der Herr mit ihnen sprechen wolle, so könne er auf den Heuschlag kommen, falls er aber sie hier bestrafen wolle, würden sie solches nicht zulassen. Als der Gemeindeälteste darauf die Schuldigen an den Hof gerufen, seien alle auf dem Heuschlage arbeitenden Knechte ungerufen mit ihnen zusammen an den Hof gekommen und in das Zimmer des Gutsherrn gedrungen, woselbst sie einstimmig erklärt, daß sie die Schuldigen nicht bestrafen lassen würden. Die Haupt-Wort- und Rädelsführer unter den sich versammelt habenden Arbeitern seien gewesen die Bauerknechte Jani Juhhani Jaak und Leppiko Hans, welche die Gutspolizei und der Gemeindeälteste erst unter Anwendung vieler Mühe habe handfest machen können, um sie mir vorzustellen. Gleichzeitig mit der Klageschrift wurden die genannten Angeschuldigten hieselbst gebunden eingeliefert.

1. Der mir vorstellig gemachte Jürgensbergsche Knecht Jani Juhhani Jaak gestand das ihm zur Last gelegte Vergehen ein.

2. Der Jürgensbergsche Knecht Leppiko Hans ist gleichfalls seiner Schuld eingeständig.

V e r f ü g t: die beiden Jürgensbergschen Knechte Jani Juhhani Jaak und Leppiko Hans für diese Vergehen mit 35 Hieben zu bestrafen.

A n m e r k u n g. Nachdem die obengenannten Knechte zum Empfange der ihnen diktierten Strafe abgeführt wurden, entlief zuerst der Jani Juhhani Jaak und alsdann der Leppiko Hans unter die hier versammelten Kardinaschen Knechte, die beiden machten daselbst großen Lärm und wollten sich keineswegs nach dem Bestrafungsorte begeben, indem sie laut erklärten, sie würden sich keineswegs bestrafen lassen und baten, die Kardinaschen Knechte möchten ihnen bei der Widersetzlichkeit behilflich sein, und war namentlich der Jani Juhhani Jaak dabei der Haupttumultuant. Es gelang daher erst mit großer Anstrengung der hiesigen Leute, die Inquisiten nach dem Bestrafungsorte abzuführen, und wurden für diesen Auftritt außer der kondemnierten Strafe der Jani Juhhani Jaak mit 25 und der Leppiko Hans mit 15 Rutenstreichen gezüchtigt.

ENSV RAKA, f. 905, nim. 1, sü. 7, l. 45. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 905, оп. 1, д. 7, л. 45. Подлинник.

Kuksema mõisapolitsei esitas oma kirjas k. a. 1. juulist (lauajuhend nr. 558) järgmise kaebuse: 1. juuli hommikul antud sealsetele töölistele söömavaheks nelja vakamaa suurune heinamaatükk nelja mehe peale niita, nagu seda ammust ajast alati tehtud; ühe tüki peal aga ei olevat sulased nii talitanud, vaid võtnud endale omavoliliselt appi viienda töölise, ja kui järelevaataja neile selle omavolitsemise keelanud ja viienda mehe teisele tööle pannud, võtnud nimetatud neli töölist endale teistkordselt viienda sulase appi; seepeale käskinud aidamees neid viit sulast härra juurde mõisasse minna. Selle peale öelnud nad, et kui härra nendega rääkida tahab, võib ta heinamaale tulla, kui ta neid aga siin karistada tahab, ei lase nad seda sündida. Kui siis vallatalitaja süüdlased mõisasse kutsunud, tulnud kõik heinamaal töötavad sulased nendega kutsumata mõisasse kaasa ja tunginud mõisahärra tuppa, kus nad ühel häälel öelnud, et nad süüdlasi karistada ei lase. Peamised suupruukijad ja ninamehed kokkutulnud tööliste hulgas olnud talusulased Jaani Juhani Jaak ja Lepiku Hans, keda mõisapolitsei ja vallatalitaja suutnud ainult suure vaevaga kinni võtta, et neid minu ette tuua. Koos kaebusekirjaga toodi kinniseotult siia ka nimetatud süüdistatavad.

1. Minu juurde toodud Kuksema sulane Jaani Juhani Jaak võttis temale süüks pandava teo omaks.

2. Kuksema sulane Lepiku Hans võtab oma süü samuti omaks.

O t s u s t a t i: mõlemat Kuksema sulast Jaani Juhani Jaaku ja Lepiku Hanssu karistada selle süüteo eest 35 hoobiga.

M ä r k u s. Kui ülalnimetatud sulased neile määratud karistust vastu võtma viidi, põgenes algul Jaani Juhani Jaak ja siis ka Lepiku Hans siia kokku tulnud Karinu sulaste hulka, mõlemad tegid seal suurt kära ega tahtnud sugugi karistuskohale minna, kusjuures nad valjusti seletasid, et nad ei laskvat ennast üldse karistada ja palusid, et Karinu sulased neid vastuhakkamisel abistaksid; sealjuures oli Jaani Juhani Jaak peamine lärmaja. Seepärast läks alles siinsete inimeste suurte jõupingutustega korda süüalused karistuskohale viia; selle väljaastumise eest karistati lisaks juba määratud karistusele Jaani Juhani Jaaku 25 vitsahoobiga ja Lepiku Hanssu 15 vitsahoobiga.

Nr. 78.

4. juuli. — Karinu (Kardina) mõisniku P. v. Roseni kiri Eestimaa kubernerile mõisa teomeeste ühisest vastuhakust tema poolt neile määratud karistustele.

Ew. Exzellenz erhalten dieses Schreiben durch vier Kardinasche Knechte Jürri Ehrmann, Jürri Sarjas, Johann Linder und Gustav Körtsi, die sich bei Ew. Exzellenz darüber beklagen wollen, daß sie von dem Hakenrichter ihrer Meinung nach unrechtmäßiger Weise bestraft worden sind. Alle meine Überredungen und Ermahnungen sind fruchtlos gewesen, auch meine Vorstellungen, ruhig zu Hause bleiben und zur Arbeit zu gehen, achten sie nicht, daher sende ich sie denn selbst nach laut Zirkular d. d. 26. Juni a. c. sub No. 4288* Ew. Exzellenz zu. Der Hergang der ganzen Geschichte war folgender: Einer von den Arbeitern hatte gegen den Befehl des Dispo-

* *Vt. dok. nr. 66.*
См. док. № 66.

vier Hauptanführer sollten allein zum Hakenrichter. Hierauf
antworteten sie daß sie nicht zur Arbeit gehen und alle zum
Hakenrichter kommen wollten, und es verhindern daß die Haupt-
anführer bestraft würden. Die vier obengenannten gestanden
es ein die Anderen aufgefordert zu haben gemeinschaftliche
Sache zu machen und wurden dafür vom Hakenrichter
mit 30 Ruthen bestraft. Den Anderen bat ich zu verzei-
hen weil sie sich aus Dummheit hatten von den andern
verleiten lassen. Sie wurden ermahnt und sind heute
ganz ruhig und vernünftig bei der Arbeit. Beiläufig muß
ich bemerken daß ein sehr böser Geist unter den Knechten
herrscht und diese vier obengenannten Haupt Gemmer
sind und Schlimmes an Sinne führen wie man sieht
bis weilen unter der Hand erfährt. Sie bemerken
sogar darauf daß die Mackterschen Leute bei
seinen und ihnen nichts geschehen. Mein Knab
es selbst gehört wie sie unter sich gesprochen, die
auch einen Krieg anfangen wollen. Ich ersuche Ew.
Excellenz diese Leute mit einer ernsten Ermahnung
wieder zur Arbeit senden wollen wenn sie sich nur
nicht unter Wegs schlechten Rath holen und andere
Leute aufwiegeln.

Mit besonderer Hochachtung habe ich die Ehre
mich zu unterzeichnen

Ew. Excellenz

ganz unterthänigster Diener

Vardina
d. 4ten July
1858

Namens der Hutsverwaltung

nenten u[nd] Kubjas [sein Pferd] auf dem Kleefelde losgelassen und weigerte sich, dasselbe fortzubringen, wofür ihm der Disponent 2 Schläge gab. Hierauf wurde Letzterer von dem Arbeiter auf das gröblichste beschimpft. Auf die Klage des Disponenten begab ich mich gleich aufs Feld und forderte diesen Knecht auf, mir an den Hof zu folgen, um die Sache dort zu untersuchen und ihm sein Unrecht vorzuhalten, keineswegs aber ihn körperlich zu bestrafen. Als die übrigen Knechte dieses hörten, daß einer an den Hof gehen sollte, entstand ein großer Lärm unter ihnen und die obengenannten vier Knechte riefen mit lauter Stimme den übrigen zu, jetzt alle an den Hof zu kommen und das zu verhindern, daß körperlich bestraft werde. Auf meine Vorstellung und zuletzt auf meinen Befehl, ruhig bei der Arbeit zu bleiben, achteten sie nicht, obgleich ich ihnen versicherte, daß ich gar nicht die Absicht habe, ihn bestrafen zu lassen, und wenn das auch der Fall sei, so hätten sie nicht das Recht, es zu verhindern. Leute folgten mir mit lautem Geschrei und Drohungen gegen den Kubjas, ihn herunterzuschlagen, an den Hof. Der Gemeindeälteste wurde geholt und sollte nun die obengenannten Haupträdelsführer zu mir aufs Zimmer bringen, was die übrigen aber nicht zugaben, sondern erklärten, sie würden denn alle gehen, und kamen auch alle vor meine Tür. Auf meine Vorstellungen, sogleich zurück zur Arbeit zu gehen, achteten sie nicht. Als ich nun den ganz zuerst genannten Knecht, der die Unannehmlichkeit mit dem Disponenten hatte, heraufrief, kam er jedoch einige Schritte näher, als plötzlich mehrere Stimmen ihm zuriefen: «Gehe nicht!» Hierauf sagte ich den Leuten, da sie sich so widersetzten und auf meine Ermahnungen nicht achteten, daß sie dann zur Arbeit gehen möchten und ich die Sache dem Hakenrichter anzeigen müsse, worauf sie denn mit großem Geschrei wieder aufs Feld gingen und arbeiteten. Am Abend nach beendigter Arbeit zogen sie mit lautem Geschrei durch meinen Hof in den Krug und kehrten ebenso mit Geschrei in der Nacht durch meinen Hof wieder zurück und ängstigten meine Familie. Als der Hakenrichter sämtliche Knechte zu sich bestellt hatte, ließ ich ihnen sagen, daß ich ihnen verzeihen wolle, wenn sie mich um Vergebung bitten, und die übrigen sollten alle zu Hause bleiben und zur Arbeit gehen, nur die vier Hauptanführer sollten allein zum Hakenrichter. Hierauf antworteten sie, daß sie nicht zur Arbeit gehen und alle zum Hakenrichter kommen wollten und es verhindern, daß die Hauptanführer bestraft würden. Die vier obengenannten gestanden es ein, die übrigen aufgefordert zu haben, gemeinschaftliche Sache zu machen, und wurden dafür vom Hakenrichter mit 30 Ruten bestraft.[197] Den übrigen bat ich zu verzeihen, weil sie sich aus Dummheit hatten von den andern verleiten lassen. Sie wurden ermahnt und sind heute ganz ruhig und vernünftig bei der Arbeit. Beiläufig muß ich bemerken, daß ein sehr böser Geist unter den Knechten herrscht, und diese vier obengenannten Hauptgauner sind und Schlimmes im Sinne führen, wie man so etwas bisweilen unter der Hand erfährt. Sie

beriefen [sich]* sogar darauf, daß die Machtersschen Leute los-[gelassen] seien und ihnen nichts geschehen. Mein Kub[jas hat] es selbst gehört, wie sie unter sich gesprochen, daß [sie] auch einen Krieg anfangen wollen. Ich ersuche E[w]. Exzellenz, diese Leute mit einer ernsten Ermahnung wieder zur Arbeit senden [zu] wollen, wenn sie sich nur nicht unterwegs schlechten Rat holen und andere Leute aufwiegeln.

Mit besonderer Hochachtung habe ich die Ehre mich zu unterzeichnen

Ew. Exzellenz ganz untertänigster Diener
P. v. Rosen.
Namens der Gutsverwaltung.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 48—49. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 48—49. Подлинник.

(Tõlge)

Selle kirja toovad Teie Ekstsellentsile neli Karinu sulast — Jüri Ehrmann, Jüri Sarjas, Juhan Linder ja Gustav Kõrtsi —, kes tahavad Teie Ekstsellentsile kaevata, et haagikohtunik neid nende arvates ülekohtuselt karistas. Kõik minu veenmised ja manitsused olid asjata, ka minu ettepanekutest rahulikult koju jääda ja tööle minna ei hooli nad, seepärast saadan ma neid endid k. a. 26. juuni ringkirja nr. 4288 kohaselt Teie Ekstsellentsi juurde. Kogu loo käik oli järgmine. Üks tööline oli oma hobuse valitseja ja kupja käsu vastaselt ristikupõllule lasknud ja keeldus teda ära viimast, mille eest talle valitseja 2 hoopi andis. Selle peale sõimasid töölised viimast toorelt. Valitseja kaebuse peale läksin ma kohe põllule ja ütlesin sellele sulasele, ta tulgu minuga mõisasse, et seal asja uurida ja temale tema sündsusetut käitumist ette heita, teda aga sugugi mitte kehaliselt karistada. Kui teised sulased kuulsid, et üks neist peab mõisasse minema, tegid nad suurt kära ja ülalnimetatud neli sulast hüüdsid teistele valjusti, nad tulgu kõik mõisasse ja takistagu kehalist karistamist. Minu ettepanekust ja lõpuks minu käsust rahulikult tööle jääda ei hoolinud nad, kuigi ma neile kinnitasin, et ma ei kavatsegi teda karistada lasta, ja kui ma seda ka kavatseksin, poleks neil õigust seda takistada. Inimesed järgnesid mulle valju kisaga mõisasse ja ähvardasid kupja maha lüüa. Vallatalitaja toodi kohale ja ta pidi ülalnimetatud pea-ninamehed minu tuppa tooma, mida aga teised teha ei lasknud, vaid ütlesid, et nad lähevad siis kõik, ja tulidki kõik minu ukse taha. Minu ettepanekutest kohe tagasi tööle minna ei hoolinud nad. Kui ma nüüd kõige enne mainitud sulase, kellel oli olnud pahandus valitsejaga, välja kutsusin, tuli ta küll mõned sammud lähemale, siis aga hüüdsid talle äkki mitu häält: «Ära mine!» Selle peale ütlesin ma inimestele, et kui nad nii vastu hakkavad ja minu manitsustest ei hooli, siis mingu nad tööle ja mina teatan loost haagikohtunikule, mispeale nad suure kisaga jälle põllule läksid ja tööle hakkasid. Õhtul pärast töö lõppu läksid nad valju kisaga minu õuest läbi kõrtsi ja tulid öösel samuti kisaga minu õuest läbi ja hirmutasid minu perekonda. Kui haagikohtunik kõik sulased enda juurde kutsus, lasksin ma neile öelda, et ma

* *Dokumendi lõpus nurksulgudes leiduvad sõnad ja sõnaosad on taastatud koostajate poolt tähenduse järgi, sest osa teksti oli hävinud (kirjalehe nurk ära rebitud).*

Заключённые в конце этого документа в квадратные скобки слова и части слов восстановлены составителями по смыслу, ввиду повреждения текста.

neile andeks annan, kui nad minult andestust paluvad, ja teised jäägu kõik koju ja mingu tööle, ainult neli pea-eestvedajat mingu üksi haagikohtuniku juurde. Selle peale vastasid nad, et nad tööle ei lähe ja tahavad kõik haagikohtuniku juurde tulla ja takistada pea-eestvedajate karistamist. Neli ülalnimetatut võtsid omaks, et nad teisi üles kutsusid üheskoos tegutsema, ja haagikohtunik karistas neid selle eest 30 vitsahoobiga. Teistele palusin ma andeks anda, sest nad olid ennast lasknud rumalast peast teiste poolt mõjutada. Neid manitseti ja nad on täna päris rahulikult ja mõistlikult tööl. Pean muuseas märkima, et sulaste hulgas valitseb väga paha vaim ja et neli ülalnimetatut on peakelmid, kellel on kurjad kavatsused, nagu seda mõnikord altkäe teada saab. Nad juhtisid koguni tähelepanu sellele, et Mahtra inimesed olevat vabaks lastud ja neile polevat midagi tehtud. Minu kubjas oli ise kuulnud, kuidas nad isekeskis rääkinud, et nemad ka sõda alustada tahtvat. Ma palun Teie Ekstsellentsi need inimesed tõsise manitsemisega jälle tööle saata, kui neile ainult mitte tee peal halba nõu ei anta ja nad teisi inimesi üles ei ässita.

Mul on au erilise lugupidamisega alla kirjutada

Teie Ekstsellentsi truualamlik
teener
P. v. Rosen.
Mõisavalitsuse nimel.

Nr. 79.

10. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni ettekanne Eestimaa kubernerile ühel heinamaatükil töötavate inimeste arvu omavolilise suurendamise kohta Ageri (Aggers) mõisa teomeeste poolt ja nende vastuhakkamisest mõisavalitsusele.

Ew. Exzellenz beehre ich mich desmittelst ganz gehorsamst zu berichten, daß die sämtlichen Bauerknechte auf dem Gute Aggers die ihnen auf dem Hofskleefelde vorgegebenen Mähstücke nicht wie es ihnen aufgetragen worden gemäht, sondern per Stück eigenmächtig einen Mann zugenommen, sowie sich auch sonst gegen ihre Gutsverwaltung widersetzt haben.[198] Als die Hauptschuldigen von dem Gemeindeältesten den Befehl erhielten, sich bei mir einzufinden, hatten fünf Knechte sich den Ersteren angeschlossen und waren ungerufen hierher mitgekommen. Bei der Untersuchung stellte es sich heraus, daß solches infolge einer früher unter den Knechten am Hofe stattgehabten Beratung, sich immer zusammenzuhalten und zu widersetzen, geschehen war und wurden demnach sowohl die Schuldigen, als auch diejenigen, welche infolge der gedachten Beratung hier erschienen waren, von mir polizeilich bestraft.[199]

Wenn es nun, wie aus meinen früheren Berichten an Ew. Exzellenz,* sowohl als auch aus dem gegenwärtigen Vorfalle zu ersehen

---

* *Dokumentide põhiline sisu kordub haagikohtuniku protokollis (vt. nr. 77) ja mõisnik P. Roseni kirjas (vt. nr. 78).*

Основное содержание документов повторяется в протоколе гакенрихтера (см. № 77) и в письме помещика П. Розена (см. № 78).

ist, jetzt häufig vorzukommen pflegt, daß die Bauern, sobald jemand von ihnen sich in irgendetwas verschuldet hat, sich sofort alle versammeln, um [sich] der Bestrafung zu widersetzen, so nehme ich mir die Ehre, Ew. Exzellenz hiemit ganz ergebenst zu ersuchen, um etwaigen Exzessen vorzubeugen, die Anordnung treffen zu lassen, daß mir auf kurze Zeit Militär und womöglich zirka 20 Mann Kosaken baldigst, von wo gehörig, abgeordnet werden möchten, bis sich der widerspenstige Geist bei den Bauern gelegt haben wird.

Hakenrichter G. Baron Rosen.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 54. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 54. Подлинник.

(Tõlge)

Mul on au Teie Ekstsellentsile käesolevaga truualamlikult teatada, et kõik talusulased Ageri mõisas neile mõisa ristikupõllul kätte antud niidutükke mitte käsu kohaselt ei niitnud, vaid et nad iga tüki kohta omavoliliselt ühe mehe juurde võtsid ja ka muidu mõisavalitsusele vastu hakkasid. Kui peasüüdlased vallatalitajalt käsu said minu juurde tulla, ühinesid esimestega viis sulast ja tulid kutsumata siia. Juurdlusel selgus, et see toimus selle tõttu, et sulased olid varem mõisaõuel nõu pidanud alati kokku hoida ja vastu hakata, ja seepärast karistasin ma politseiliselt niihästi süüdlasi kui ka neid, kes nimetatud nõupidamise tagajärjel siia tulid.

Nagu minu poolt Teie Ekstsellentsile saadetud varasematest teadaannetest ning ka käesolevast juhtumist näha, juhtub nüüd tihtilugu, et talupojad, niipea kui keegi neist on mingi süüteo toime pannud, kohe kõik kokku tulevad, et karistamisele vastu hakata, mistõttu ma võtan endale au Teie Ekstsellentsi käesolevaga truualamlikult paluda teha võimalike vägivallaaktide ärahoidmiseks korraldus, et minule peatselt lühikeseks ajaks vastavast kohast eraldataks sõjaväge ja võimaluse korral umbes 20 kasakat, kuni talupoegade hulgas tõrkumisvaim vaibub.

Haagikohtunik parun G. Rosen.

Nr. 80.

28. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni juurdlusprotokoll Võhmuta (Wechmuth) mõisa talupoegade nõudmisest vähendada abitegu rukkilõikusel ja nende seletusest maa talupoegadele kuulumise kohta.

Die Gutspolizei von Wechmuth führte wider den dasigen Kirchenvormund u[nd] Wirten Mart Münd nachstehende Beschwerde. Am 14. Juli c. erschienen 17 Wechmuthsche Bauerwirte an den Hof, um wegen des dem Hofe zu stellenden Roggenschnittes Rücksprache zu nehmen. An der Spitze der Wirte sprach sich der Wirt Mart Münd folgendermaßen aus: Er würde ein Vierloofstück[200] Roggen abschneiden, die übrigen Loofstellen könnte der Gutsherr mit seinen Knechten und Waimen abernten lassen (kontraktmäßig hat er 12 Loofstellen zu schneiden). Hierauf antwortete der Gutsherr ihm,

daß er mitten im Jahre seinen Kontrakt nicht brechen könne, worauf er (Münd) erwiderte: «Wir sind bis hierzu Gefangene gewesen (meie olleme seie male wangid olnud) u[nd] haben daher auch alles geleistet, was uns auferlegt worden, jetzt ist es aber anders». Als ihn der Gutsherr hiernach fragte, wo es geschrieben stehe, daß der Wirt nicht mehr als 4 Loofstellen Korn zu schneiden brauche, entgegnete er: «Gott hat den Herrn sowohl als den Bauern erschaffen u[nd] macht keinen Unterschied zwischen beiden, ein jeder arbeitet für sich u[nd] seine Kinder». — «Bist du nicht zufrieden», erklärte der Gutsherr, «so kannst du zu Jakobi[201] kündigen, und ich suche mir einen anderen Wirten an deine Stelle». Dagegen erwiderte Beklagter: «Mein Vater und Großvater haben das Land bearbeitet, ich gehe nicht fort, [und] wo finde ich auch eine andere Stelle, die Herren sind ja alle gleichen Rats». Demnach erklärte der Gutsherr: «Ich habe aber das Gut gekauft, also kann ich auch mit meinem Lande tun, was ich will». Er erklärte darauf: «Das ist eine Lüge (se on walle), Gott verkauft nicht das Land. Er hat es uns gegeben.[202] Behaltet Ihr Euer Land u[nd] wir Bauern behalten das unsrige, zehn Jahre haben wir auf das neue Gesetzbuch gewartet, jetzt hat man uns eines gegeben, es ist aber nicht das richtige, gibt ein solches uns heraus. Der Kaiser will uns das Land geben, die Herren sind aber dawider». Der beklagte Wechmuthsche Bauerwirt und Kirchenvormund Mart Münd war vorgerufen, welcher eingestand, die obenangeführten Äußerungen gegen den Gutsherrn u[nd] zwar in Gegenwart von 16 Wirten gemacht zu haben.

Da nun eine solche, in Gegenwart vieler andern Leute gemachte aufrührerische Erklärung auf die übrigen Bauern durchaus eine nachteilige Wirkung [aus]üben muß, zumal deren gegenwärtige Stimmung fast überall sich als widerspenstig herausstellt, so wurde v e r f ü g t: den Wechmuthschen Bauerwirten Mart Münd Sr. Exzellenz, dem Herrn Zivilgouverneur von Estland zum ferneren gesetzlichen Verfahren p[e]r Etappe[203] einzusenden.

ENSV RAKA, f. 905, nim. 1, sü. 7, l. 70—71. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 905, оп. 1, д. 7, лл. 70—71. Подлинник.

(Tõlge)

Võhmuta mõisapolitsei esitas sealse kirikuvöörmündri ja peremehe Mart Mündi peale järgmise kaebuse. 14. juulil k. a. tulid 17 Võhmuta taluperemeest mõisasse, et mõisale tehtava rukkilõikuse pärast läbi rääkida. Teiste eesotsas olev peremees Mart Münd ütles, et ta lõikavat rukist neljalt vakamaalt, ülejäänud vakamaad võivat mõisahärra oma sulastel ja vaimudel koristada lasta (lepingu järgi tuleb tal lõigata 12 vakamaad). Selle peale vastas talle mõisahärra, et tal ei olevat õigust aasta keskel oma lepingut murda, mille peale ta (Münd) ütles: «Me oleme siiamaani vangid olnud ja oleme sellepärast ka kõik teinud, mida meile peale pandi, nüüd aga on see teistmoodi.» Kui mõisahärra temalt seepeale küsis, kus see kirjas on, et peremehel pole tarvis rohkem kui 4 vakamaad rukist lõigata, vastas ta: «Jumal on loonud niihästi härra kui ka

talupoja ega tee nende vahel vahet, igaüks töötab endale ja oma lastele.» «Kui sa rahul ei ole,» ütles talle mõisnik, «võid sa jaagupipäeval lepingu üles öelda ja ma otsin sinu asemele teise peremehe.» Selle peale vastas kaebealune: «Minu isa ja vanaisa harisid seda maad, ma ei lähe ära, ja kust ma peaksingi teise koha leidma, härrad on ju kõik ühel nõul.» Selle peale ütles mõisnik: «Mina aga ostsin mõisa, tähendab ma võin oma maaga teha mida tahan.» Selle peale ütles ta: «See on vale, jumal maad ei müü, ta andis selle meile. Jäägu teie maa teile ja meie, talupoegade, maa jäägu meile, oleme kümme aastat uut seaduseraamatut oodanud, nüüd anti meile üks, aga see ei ole õige raamat, andke meile see kätte. Keiser tahab meile maad anda, aga härrad on selle vastu.»

Süüdistatav Võhmuta taluperemees ja kirikuvöörmünder Mart Münd kutsuti ette ja ta võttis omaks, et ta seda, mis eespool nimetatud, mõisahärrale 16 peremehe juuresolekul ütles.

Et niisugused paljude inimeste juuresolekul öeldud mässumeelsed sõnad teistele talupoegadele, kes praegu pealegi peaaegu igal pool vastuhakkamise meeleolus on, tingimata halba mõju avaldama peavad, siis

otsustati: saata Võhmuta taluperemees Mart Münd tapiga edasiseks seaduslikuks menetluseks Tema Ekstsellentsi härra Eestimaa tsiviilkuberneri juurde.

Nr. 81.

28. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni juurdlusprotokoll Võhmuta (Wechmuth) mõisa teomeeste vastuhakust ihunuhtlusele.

Von Seiten der Gutsp[olizei] Wechmuth wurde wider den dasigen Gemeindeältesten Jürri Nurklik folgende Klage erhoben:

Am 14. Juli c. sei der genannte Gemeindeälteste mit 17 dasigen Wirten, um den Roggenschnitt zu verweigern, falls ihnen nicht die Knechte zur Hilfe gegeben werden würden, ungerufen auf dem Hofe erschienen, bei welcher Gelegenheit der Gutsherr ihm untersagt, in der Zukunft dergleichen gesetzwidrige Versammlungen zu dulden.* Drei Tage später sei der Knecht Mündi Jacob, welcher den Verwalter geschimpft, an den Hof beschieden worden, statt dessen seien aber 25 Knechte zu Pferde in Begleitung des Gemeindeältesten auf dem Hofe erschienen, u[nd] als der Gutsherr hierauf dem letzteren eröffnen lassen, daß er den schuldigen Knecht nicht früher vornehmen würde, bis sich die andern Arbeiter entfernt hätten, hätte der Gemeindeälteste es zugegeben, daß dieselben den Schuldigen in ihre Mitte genommen u[nd] weggebracht haben, indem er sich durchaus nicht bemüht habe, dieser Unordnung Einhalt zu tun.

Der Wechmuthsche Gemeindeälteste Jürri Nurklik wurde vorgerufen, u[nd] konnte derselbe sich in betreff der ihm zur Last gelegten Amtsvergehen nicht rechtfertigen.

Zugleich bat der Herr Besitzer des Gutes Wechmuth den Gemein-

* *Vt. dok. nr. 80.*
См. док. № 80.

deältesten für dieses Mal nur zu einer Kornstrafe zu kondemnieren u[n]d nicht dem Gericht zu übergeben.

Verfügt: Den Wechmuthschen Gemeindeältesten Jürri Nurklik mit Berücksichtigung auf die Bitte des Herrn Besitzers von Wechmuth für diesmal zu einer Kornstrafe von 4 Tschetwerik[204] Roggen zum Besten des Wechmuthschen Dorfkornvorratsmagazins zu kondemnieren.

ENSV RAKA, f. 905, nim. 1, sü. 7, l. 71. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 905, оп. 1, д. 7, л. 71. Подлинник.

(Tõlge)

Võhmuta mõisapolitsei esitas sealse vallatalitaja Jüri Nurkliku peale järgmise kaebuse.

Selleks, et rukkilõikusest keelduda, kui neile sulaseid abiks ei anta, olevat 14. juulil k. a. nimetatud vallatalitaja koos 17 sealse peremehega kutsumata mõisasse tulnud, mispuhul mõisnik vallatalitajale öelnud, et ta edaspidi niisuguseid seadusevastaseid kokkutulekuid ei lubaks. Kolm päeva hiljem olevat sulast Mündi Jakobit, kes valitsejat sõimanud, mõisasse kutsutud, selle asemel tulnud aga mõisasse 25 sulast hobuste seljas koos vallatalitajaga, ja kui mõisnik seepeale viimasele öelda lasknud, et ta süüalust sulast enne käsile ei võta kui teised töölised on ära läinud, lasknud vallatalitaja seda sündida, et nad süüdlase enda keskele võtsid ja ära viisid, kusjuures ta üldse ei püüdnud seda korrarikkumist lõpetada.

Võhmuta vallatalitaja Jüri Nurklik kutsuti ette ja ta ei saanud ennast temale süüks pandud ametialase süüteo suhtes õigustada.

Ühtlasi palus härra Võhmuta mõisa omanik vallatalitajale seekord ainult viljatrahv määrata ja teda mitte kohtu alla anda.

Otsustati: Määrata Võhmuta vallatalitajale Jüri Nurklikule härra Võhmuta mõisa omaniku palvet arvestades 4 setveriku suurune viljatrahv Võhmuta küla magasiaida heaks.

Nr. 82—83.

16.—21. JUULIL. — KURISOO MÕISA TALUPOEGADE KEELDUMINE ABITEOST JA NENDE KARISTAMINE TALLINNAS.

Nr. 82.

20. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni ettekanne Eestimaa kubernerile Kurisoo (Kurrisal) talupoegade keeldumisest abitegu teha ning vastuhakkamisest mõisavalitsusele ja haagikohtunikule.

Wenn ich in Erfahrung gebracht habe, daß die Kurrisalschen Bauern sich wider mein ausdrückliches Verbot gemeinschaftlich nach Reval begeben haben, um daselbst Beschwerde zu führen, so

nehme ich mir die Ehre, Ew. Exzellenz zur Ergänzung meines Berichts d. d. 16. Juli c. sub No. 1305* folgendes zu unterlegen:

Es haben sich die am 16. d. Mts. hier erschienenen Kurrisalschen Bauern nicht nur allein ihrer Gutsverwaltung widersetzt, sondern auch hieselbst gegen mich im höchsten Grade ungebührlich betragen und auf alle meine Ermahnungen und Bemühungen, sie zur Ruhe zu verweisen, nicht im geringsten geachtet. Zu wiederholten Malen riefen sie alle einstimmig und mit lautem Geschrei, in der Art, als befänden sie sich in einem Kruge und nicht vor einer Behörde, daß sie weder den Hofsroggen schneiden, noch sich bestrafen lassen würden. Ich erinnerte sie oft daran, daß sie sich hier vor einer Behörde und nicht in einem Kruge befänden, und daher die der Behörde schuldige Achtung nicht außer acht lassen möchten, sie nahmen aber von gar keiner Ermahnung Notiz und trieben ihr ungebührliches Betragen die ganze Zeit fort. Als ich sie alle einzeln befragte, ob sie sich zum Roggenschnitt nach dem Hofe stellen wollten, erklärte ein jeder von ihnen im trotzigen Tone, daß sie solches nicht tun würden. Der Wirt Tomas Wapper antwortete auf meine dreimalige Frage, wie er heißen würde, er heiße «mees»**, und erst von dem Gemeindeältesten erfuhr ich seinen Namen. Der Wirt Madis Reinberg zeigte sich hauptsächlich ungebührlich, stachelte in meiner Gegenwart wiederholentlich die anderen Wirte an und äußerte, als ihnen die in dem estnischen Amtsblatte pro Juni Monat c. wegen des Hilfsgehorchs enthaltene Bekanntmachung vorgelesen wurde, sich dahin, diese Bekanntmachung komme nicht von dem Monarchen und ähnliches mehr. Jürri Saaga berief sich darauf, daß die Bauern in Kolk keinen Hilfsgehorch leisten.*** Es äußerten sich außer den genannten Leuten noch einige andere mehr oder weniger ungebührlich, deren Namen aber durch das Gewühl nicht besonders bezeichnet werden konnten. Von allen hier erschienenen Wirten erklärte sich nur der Kirchenvormund Juhhan Kukk für bereit, seinen Gehorch ungeweigert zu leisten. Aus der Aussage des letzteren geht hervor, daß die Wirte sich verabredet haben, denjenigen, der den Hilfsgehorch leisten wolle, zu prügeln, indem er sich dahin äußerte, daß, falls die übrigen ihn auch prügeln wollten, er dennoch zum Roggenschnitt herausgehen werde.

Wenn nun, wie aus dem Vorstehenden ersichtlich, die Kurrisalschen Bauern hieselbst die einer Behörde schuldige Achtung gänz-

---

* *Dokumendis teatab Ida-Järva haagikohtunik Kurisoo talupoegade keeldumisest teha lõikuspäevi ja nende ilmumisest haagikohtuniku juurde ning palub saata enda käsutusse 50 kasakat (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 57).*

В документе ост-ервенский гакенрихтер сообщает об отказе курисооских крестьян отбывать жатвенные дни, об их явке к гакенрихтеру и просит направить в его распоряжение 50 казаков (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 57).

** *Мужчина (по-эст.).*

*** *Vt .dok. nr. 107—109.*

См. док. № 107—109.

lich außer acht gelassen und sich dagegen höchst ungebührlich betragen haben, so beehre ich mich Ew. Exzellenz desmittelst ganz ergebenst zu bitten, die Anordnung treffen zu wollen, daß die Schuldigen, sobald sie in Reval angekommen sind, in Ketten geschlossen, mir zur Bestrafung für ihre Vergehen zugesandt werden möchten. Da aber nach dem bestehenden Gesetze diejenigen Personen, welche Gemeindeämter bekleidet haben, von der körperlichen Strafe eximiert sind, so habe ich die Ehre, bei Ew. Exzellenz ganz gehorsamst anzufragen, wie ich mit solchen unter den Kurrisalschen Leuten befindlichen Individuen zu verfahren habe.

Hakenrichter G. Baron Rosen.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 326—327. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 326—327. Подлинник.

(Tõlge)

Kuna ma teada sain, et Kurisoo talupojad minu kindla keelu vastaselt üheskoos Tallinna läksid, et seal kaebust tõsta, võtan ma endale au Teie Ekstsellentsile täienduseks minu k. a. 16. juuli teadaandele nr. 1305 ette kanda järgmist.

16. skp. siia tulnud Kurisoo talupojad hakkasid oma mõisavalitsusele vastu ja käitusid siin ka minu suhtes ülimal määral ebasündsalt ega hoolinud põrmugi minu manitsustest ja püüetest neid rahustada. Nad hüüdsid korduvalt kõik üheskoos ja valju kisaga, nagu oleksid nad kõrtsis ja mitte ametivõimude ees, et nad ei lõikavat mõisa rukist ega laskvat ennast karistada. Ma tuletasin neile järjest meelde, et nad asuvad ametivõimude ees ja mitte kõrtsis ja et nad ei unustaks lugupidamist ametivõimude vastu, kuid nad ei hoolinud mitte mingisugusest manitsemisest ja jätkasid kogu aeg oma sündsusetut käitumist. Kui ma neilt kõigilt ükshaaval küsisin, kas nad mõisa rukkilõikusele lähevad, ütles igaüks neist tõrksas toonis, et nad seda ei tee. Peremees Toomas Vapper vastas minu kolmekordsele küsimusele, kuidas ta nimi on, et tema nimi olevat «mees», ja ma sain alles vallatalitajalt tema nime teada. Iseäranis ebasündsalt käitus peremees Madis Reinberg, kes kihutas teisi peremehi minu juuresolekul korduvalt tagant ja ütles, kui neile k. a. juunikuu eestikeelsest «Maa Walla Kuulutajast» abiteo kohta käiv teadaanne ette loeti, et see teadaanne ei tulevat keisrilt, ja muud selletaolist. Jüri Saaga viitas sellele, et talupojad Kolgal abitegu ei tegevat. Peale nimetatud meeste väljendasid ennast veel mõned enam või vähem ebasündsalt, kuid nende nimesid ei saanud segaduses kindlaks teha. Kõigist siia tulnud peremeestest ütles ainult kirikuvöörmünder Juhan Kukk, et ta oma abitegu tõrkumata teeb. Viimase seletusest järeldub, et peremehed kokku leppisid seda, kes nõustub abitegu tegema, läbi peksta, sest ta ütles, et ta ka siis, kui teised teda peksma peaksid, ikkagi rukkilõikusele läheb.

Et Kurisoo talupojad, nagu eespoolöeldust nähtub, ametivõimude suhtes mingit lugupidamist üles ei näidanud ja väga ebasündsalt käitusid, on mul au Teie Ekstsellentsi käesolevaga truualamlikult paluda teha korraldus, et süüdlased, niipea kui nad Tallinna jõuavad, saadetaks aheldatult minu juurde oma süütegude eest karistust saama. Et aga kehtivate seaduste järgi need isikud, kes on vallaameteid pidanud, kehalisest karistusest vabastatud on, siis on mul au Teie Ekstsellentsilt truualamlikult küsida, kuidas ma niisuguste isikutega Kurisoo inimeste hulgast talitama pean.

Haagikohtunik parun G. Rosen.

21. juulil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse protokoll Kurisoo (Kurrisal) mõisa talupoegade karistamise kohta hulgaviisi kaebuse esitamise eest.

Erschienen nachbenannte 4 Kurrisalschen Wirte: 1. Abram Wild, 2. Jurri Saggo, 3. Pearn Ustall,[205] 4. Jaan Lukas Tallitaja Gehilfe und zeigten auf Befragen an, daß noch 12 andere Kurrisalschen Wirte in die Stadt gekommen seien, um gemeinschaftlich mit ihnen Klage zu führen, worauf zweien von ihnen aufgegeben war, diese hier vorstellig zu machen, falls sie in der Absicht, haufenweise Klage zu führen, in die Stadt gekommen seien.[206]

5. Thomas Wapper, 6. Jürri Lunz, 7. Mart Lecht, 8. Pearn Marder, 9. Mikkel Tomann, 10. Juhhan Lanz, 11. Maddis Reinberg, 12. Jürri Lauring, 13. Thomas Kuchnitz, 14. Mikkel Landing, 15. Joan Wapper und 16. Joan Dippa.

Von sämtlichen genannten Personen wurde Jaan Lukas als Sprecher erwählt und er brachte an: Sie hätten ihren Gutsherrn um die Erklärung des Gesetzbuchs befragt, er habe sie zum Hakenrichter gesandt, welcher ihnen aber auch keine Erklärung gegeben. Auf die Frage, warum sie wider den § 426 et sequentes* des Bauerngesetzbuchs,[207] den sie zu kennen vorgeben, ohne den Gemeindeältesten gekommen [sind], antworteten sie, der Gemeindeälteste Kesper sei zwar erst ihrer Ansicht gewesen, mit zur Stadt zu gehen, sei aber zurückgeblieben, und der Herr habe ihnen keinen Zettel zur Stadt zu gehen gegeben. Es wurde ihnen eröffnet, daß, falls sie Klagen anzubringen hätten, jeder Kläger für sich, die Gemeinde nur in gesetzlicher Ordnung durch legitimierte Deputierte zu klagen habe, sie aber nicht haufenweise zur Stadt behufs der Beschwerdeführung kommen dürften, sondern ihren Gemeindeältesten als Vertreter zu senden hätten und für dieses widergesetzliche Verfahren, sowohl als weil sie in aufrührerischer Weise von der hakenrichterlichen Untersuchung sich entfernt, wie der eingegangene hakenrichterliche Bericht ergab, sei ihnen eine Rutenstrafe von 100 Hieben dekretiert, und wurde der Herr Kommandant wegen Abordnung eines zur Ausführung der bezeichneten Strafe erforderlichen Militärkommandos requiriert. Pearn Ustall, Jaan Lukas und Jürri Saggo wurden von der körperlichen Züchtigung einstweilen befreit und sollen erst ihrer Ämter entsetzt und dann die dekretierte Strafe an ihnen vollzogen werden. Infolge Berichts des Ostjerwenschen Hakenrichters d. d. 20. Juli c. No. 1341** per Estafette sollen Thomas Wapper, Maddis Reinberg und Jürri Saggo, nachdem die beiden

---

* *Originaaltekstis* sqq.
В тексте подлинника sqq.
** *Vt. eelmine dokument.*
См. предыдущий документ.

ersten ihre 100 Rutenhiebe erhalten, geschlossen dem Hakenrichter zugesandt werden, und ist der Hakenrichter hiervon in Kenntnis zu setzen.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 328. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 328. Подлинник.

(Tõlge)

Kohale ilmusid järgmised 4 Kurisoo peremeest: 1. Abram Vild, 2. Jüri Saaga, 3. Pearn Uustal, 4. talitaja abi Jaan Lukas, kes küsitlemise peale tunnistasid, et veel 12 Kurisoo peremeest linna tulnud nendega koos kaebust esitama, mispeale kahele neist ülesandeks tehti nad siia tuua, kui nad olid selleks linna tulnud, et siin hulgakesi kaebust esitada.

5. Toomas Vapper, 6. Jüri Lunts, 7. Mart Leht, 8. Pearn Marder, 9. Mihkel Tomann, 10. Juhan Lunts, 11. Madis Reinberg, 12. Jüri Lauring, 13. Toomas Kusnets, 14. Mihkel Landing, 15. Jaan Vapper ja 16. Jaan Dippa.

Kõik nimetatud isikud valisid kõnelejaks Jaan Lukase, kes ütles, et nad olevat oma mõisahärralt seaduseraamatu seletamist palunud, kuid tema saatnud neid haagikohtuniku juurde, kes neile aga samuti seletust polevat andnud. Küsimuse peale, miks nad talurahvaseaduse raamatu 426. paragrahvi vastaselt, mida nad ütlesid tundvat, ilma vallatalitajata tulid, vastasid nad, et talitaja Käsper olnud algul küll nõus nendega koos linna tulema, jäänud aga tulemata ja härra polevat neile loasedelit linnaminekuks andnud. Neile tehti teatavaks, et kui neil on esitada kaebusi, peab iga kaebaja omaette, kogukond aga ainult seaduslikus korras volitatud saadikute kaudu kaebama, et nad ei tohi hulganisti linna kaebust esitama tulla, vaid et neil tuleb oma esindajana saata vallatalitaja, ja et neile niihästi selle seadusevastase talitusviisi eest kui ka selle eest, et nad, nagu saabunud haagikohtulikust teadaandest selgus, haagikohtulikult juurdluselt mässuliselt ära läksid, määrati karistuseks 100 vitsahoopi, ja härra komandandilt nõuti nimetatud karistuse täideviimiseks vajaliku sõjaväekomando määramist. Pearn Uustal, Jaan Lukas ja Jüri Saaga vabastati esialgu kehalisest karistusest; neid tuleb enne ametist tagandada, mispeale neile määratud karistus täide viiakse. Kiirkäskjalaga saadetud Ida-Järve haagikohtuniku k. a. 20. juuli teadaande nr. 1341 järgi tuleb Toomas Vapper, Madis Reinberg ja Jüri Saaga pärast seda, kui kaks esimest on saanud 100 vitsahoopi, aheldatult haagikohtuniku juurde saata ja sellest haagikohtunikule teatada.

Nr. 84 — 86.

19.—26. JUULIL. — ABITEO TEGEMISE LÕPETAMINE RAVA, SELIKÜLA, EINMANI JA ROOSNA MÕISATE TALUPOEGADE POOLT.

Nr. 84.

22. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni ettekanne Eestimaa kubernerile Seliküla (Selliküll), Rava (Rawaküll), Einmani (Korps) ja Roosna (Sonorm) talupoegade keeldumisest rukkilõikusel abitegu teha.

Notwendig.

Ew. Exzellenz nehme ich mir die Ehre, über die auf mehreren Gütern des hiesigen Distrikts von seiten der Bauern stattgehabten Widersetzlichkeiten, folgendes ganz gehorsamst zu berichten.

1. Gestern habe ich mit Hinzuziehung der in Kurrisall stationierten Kosaken auf dem Gute Selliküll wider die dortigen Wirte eine Untersuchung in loco angestellt, bei welcher es sich ergab, daß dieselben sich widersetzt haben, den Roggenschnitt, wie bisher üblich, dem Hofe zu leisten, angeblich weil solches nach der neuen Bauernverordnung nicht gesetzlich verlangt werden könne, und haben sie alle von dem Gutsherrn ihnen deshalb gemachten Auseinandersetzungen nicht im wenigsten geachtet.[208] Die von mir für schuldig befundenen Wirte habe ich mit fünfzig, und einen derselben, welcher insbesondere sich bei der Untersuchung ungebührlich betrug und gegen den Gutsherrn, nachdem er von mir eine ganze Zeit zum Gehorsam ermahnt worden war und ich ihn entlassen hatte, ein durchaus respektwidriges Betragen zeigte, mit achtzig Rutenstreichen bestrafen lassen. Infolge eingegangener Anzeige haben die Selliküllschen Wirte sich heute zum Roggenschnitt nach dem Hofe gestellt.

2. Heute begab ich mich in Begleitung eines Kosakenkommandos in die Rawaküllschen Dörfer, woselbst die Bauern sich auf das hartnäckigste widersetzten, den Hofsroggenschnitt zu beginnen, und habe dort nur einen einzigen Wirten auf seinem Felde beim Roggenschnitt angetroffen, die übrigen aber sollen nach Aussage der anderen Leute sich heute morgen vom Hause entfernt haben. Diejenigen Leute, welche auf ihren Feldern vorgefunden wurden, habe ich nach dem Hofe zum Roggenschnitt zu gehen gezwungen, weil aus der Weigerung des Kornschnittes dem Hofe ein sehr bedeutender Schaden erwachsen wird.

3. Von den Gütern Korps und Sonorm ist mir neuerdings angezeigt worden, daß auf dem ersten Gute sich die Fronpächter den Roggenschnitt zu leisten verweigern, auf dem letzten Gute aber die Knechte sich sowohl dem Verwalter als auch dem Gutsherrn widersetzen.

4. Die Untersuchung wider die Kurrisallschen Leute hat aus dem Grunde nicht beendigt werden können, weil die nach Reval zum Klagen gegangenen Wirte noch nicht zurückgekehrt sind.*

Wenn nun, wie aus dem Vorstehenden ersichtlich, die Widersetzlichkeit der Bauern sich insoweit verbreitet hat, daß die mir zur Disposition gestellten 50 Kosaken noch keineswegs hinreichen, die Ordnung herzustellen, so beehre ich mich Ew. Exzellenz ganz gehorsamst zu unterlegen, daß mir noch Infanterie sobald wie möglich zugesandt werden möchte, um solche bei den Bauern zur Exekution einzusetzen, damit die letzteren, falls sie sich entfernen wollen, zur Leistung ihrer Obliegenheiten angehalten werden könnten. Schließlich habe ich noch hinzuzufügen die Ehre, wie der Herr Rittmeister Schelesnew sich dahin ausgesprochen hat, daß es ihm not-

---

* *Vt dok. nr. 82—83.*
См. док. № 82—83.

wendig erscheine, seine beim Landwierschen Herrn Hakenrichter zurückgebliebenen Kosaken hier in der Nähe zusammen zu haben.

Kuckofer, den 22. Juli 1858.

Hakenrichter in Ost-Jerwen G. Baron Rosen.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 81—82. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 81—82. Подлинник.

(Tõlge)

Tungiv.

Võtan endale au teatada Teie Ekstsellentsile truualamlikult siinse ringkonna mitmes mõisas aset leidnud talupoegade vastuhakkamiste kohta järgmist.

1. Toimetasin eile Kurisool paiknevate kasakate kaasabil Seliküla mõisas sealsete peremeeste kohta juurdlust, millest selgus, et nad keeldusid mõisale nagu seni rukist lõikamast, sest seda ei saavat uue talurahvaseaduse järgi seaduslikult nõuda, ja et nad mõisniku poolt selles asjas antud seletustest põrmugi ei hoolinud. Lasksin peremehi, keda leidsin süüdlased olevat, karistada viiekümne vitsahoobiga, ja üht neist, kes juurdlusel iseäranis ebasündsalt käitus ja pärast seda, kui ma teda tükk aega olin sõnakuulmisele manitsenud ja minna lasknud, mõisniku suhtes väga lugupidamatut käitumist ilmutas, — kaheksakümne vitsahoobiga. Saadud teate kohaselt tulid Seliküla peremehed täna mõisa rukkilõikusele.

2. Täna läksin ma kasakate komando saatel Rava küladesse, kus talupojad kangekaelselt keeldusid mõisa rukkilõikust alustamast, ja kohtasin seal ühtainsat peremeest oma põllul rukist lõikamas; ülejäänud olevat teiste inimeste ütluse järgi täna hommikul kodunt ära läinud. Neid inimesi, kes oma põldudelt leiti, sundisin ma mõisa rukkilõikusele minema, sest rukkilõikusest keeldumine tekitab mõisale väga suurt kahju.

3. Einmani ja Roosna mõisatest teatati mulle äsja, et esimeses mõisas keelduvad teorentnikud rukist lõikamast ja et sulased viimases mõisas nii valitsejale kui ka mõisnikule vastu hakkavad.

4. Juurdlust Kurisoo inimeste kohta ei saadud sel põhjusel lõpetada, et Tallinna kaebama läinud peremehed pole veel tagasi tulnud.

Kuna talupoegade vastuhakkamine, nagu ülaltoodust näha, nii laialt levinud on, et minu käsutusse antud 50 kasakast korra jaluleseadmiseks sugugi ei piisa, siis on mul au Teie Ekstsellentsi truualamlikult paluda, et mulle saadetaks võimalikult kiiresti veel jalaväelasi, keda võiksin eksekutsiooniks talupoegade juurde majutada, et viimaseid, kui nad peaksid tahtma ära minna, saaks panna oma kohuseid täitma. Lõpuks on mul veel au juurde lisada, et härra rittmeister Železnov peab vajalikuks, et tema kasakad, kes härra Maa-Viru haagikohtuniku juurde maha jäid, siin läheduses asuksid.

Kukevere, 22. juulil 1858.

Ida-Järva haagikohtunik parun G. Rosen.

17. septembril. — Viru-Järva meeskohtu tunnistajate ja kohtualuste ülekuulamise protokollist endise vallatalitaja Kaarel Rossi ja tema abi Hermann Brockmanni kohtuasjas, keda süüdistati Einmani (Korps) mõisa talupoegade ässitamises rukkilõikusel vähem abitegu tegema.

Gegenwärtig: Herr Mannrichter Baron von Toll,
Herr Assessor von Dittmar
und Secr. jud.

Es meldeten sich nachbenannte Personen, welche einzeln und nacheinander vor Gericht gerufen, sehr eindringlich zur Aussage der reinen Wahrheit ermahnt und darauf wie folgt befragt wurden. Sie deponierten: ...*

ad generalia

Inculpat 1 antw[ortete]: Ich heiße Karel Ross, bin abgesetzter Gemeindeältester, 40 Jahre alt, in d. J. zum heiligen Abendmahl gewesen, verstehe zu lesen, aber nicht zu schreiben, bin verheiratet, nie früher unter Gericht und Strafe gewesen und habe mich nicht beredet, was ich aussagen soll.

ad specialia

Quaest. 5: Hast du von dem Gutsherrn zur Roggenschnittzeit den Auftrag erhalten, darauf zu sehen, daß jeder Wirt soviel Roggen schneide, wie früher?

Inculpat 1 antw[ortete]: Ja. Die Leute waren aber im Glauben, daß sie nur 2 Vierloofstücke zu schneiden hätten und daß der Gutsherr die übrige Arbeit für Geld machen lassen müsse. Ich machte ihnen wiederholt Vorstellungen, als sie sich weigerten, mehr als 2 Stücke zu schneiden, und äußerte, daß der Herr und die Frau doch nicht selbst schneiden könnten, und drohte ihnen, sie beim Kopf zu fassen und aufs Feld zu bringen.

Quaest. 6: Bist du den übrigen Wirten mit gutem Beispiel vorausgegangen und hast dein Stück zur gehörigen Zeit geschnitten?

Inculpat 1 antw[ortete]: Ich hatte allerdings meinem Knechte befohlen, zum Schnitt an den Hof zu gehen, durch einen Irrtum aber war er auf das Pastorat gegangen und mein Stück auf dem Hofsfelde war ungeschnitten, als die Wirte

---

* *Vahele on jäetud talupoegade Matsi Mardi, Juhan Kivimeistri ja Mart Hausmani seletused, kuna nende sisu põhiliselt kordub järgnevate talupoegade seletustes.*

Опущены показания крестьян Матси Марта, Юхана Кивимейстера и Марта Хаусмана, т. к. их содержание в основном повторяется в показаниях других крестьян.

ihr zweites Stück vollendet hatten und sich weigerten, das dritte Stück anzufangen.

Quaest. 7: Wie kamen die Wirte auf den Gedanken, das 3-te Stück nicht zu schneiden?

Inculpat 1 antw[ortete]: Das weiß ich nicht. Es hatte sich die Ansicht im Gebiete verbreitet, daß der Herr das 3-te Stück mit Unrecht fordere.

Quaest. 8: Waren in früheren Jahren 3 Vierloofstücke Roggen von jedem Gesinde geschnitten worden?

Inculpat 1 antw[ortete]: Ja. Ich hatte nur ein Stück zu schneiden, solange ich Gemeindeältester war.

Quaest. 9: Ist dir nicht bewußt, daß der Gehorch bis zur allendlichen Regulierung des Bauerlandes unverändert bleiben muß?

Inculpat 1 antw[ortete]: So steht es im neuen Bauerngesetzbuch.[209]

Quaest. 10: Hast du die Bauerschaft auf dieses Gesetz aufmerksam gemacht?

Inculpat 1 antw[ortete]: Ja.

Quaest. 11: Hast du nicht vielmehr die Bauern aufgewiegelt, dem Gutsherrn die Parition zu verweigern?

Inculpat 1 antw[ortete]: Nein, das habe ich nicht getan.

Quaest. 12: Hast du nicht auch die widerspenstigen Wirte aufgemuntert, in Massen an den Hof zu gehen und den Gutsherrn zum Nachgeben zu zwingen?

Inculpat 1 antw[ortete]: Nein. Allerdings habe ich den Wirten, als sie das 3-te Stück Roggen zu schneiden sich weigerten, befohlen, an den Hof zu gehen, doch geschah solches nur im Interesse der Gutsherrschaft, weil ich glaubte, daß des Herrn Worte mehr Eindruck auf sie machen würden, als die meinigen. Zuerst beschied ich nur 2 oder 3 Wirte an den Hof, da aber die Widerspenstigkeit allgemein wurde, sagte ich, geht alle an den Hof.

Quaest. 13: Wie verhält es sich damit, daß du die Wirte am Hofe selbst aufgemuntert hast, recht hart zu sein und dem Herrn nicht nachzugeben?

Inculpat 1 antw[ortete]: Das habe ich nicht getan.[210]

Quaest. 14: Hast du nicht namentlich diese Worte zu den Wirten Tolli Karel Puss und Seppa Tönno Mätlik gesprochen, als sie zum Herrn gerufen wurden?

Inculpat 1 antw[ortete]: Nein.

Quaest. 15: Hast du dem Tönnisse Tomas Promet nicht geraten, das 3-te Stück Roggen durchaus nicht zu schneiden, und auf seine Erwiderung, sein Ungehorsam könne Strafe nach sich ziehen, geantwortet, es werde ihm nichts geschehen, da nur 3 Wirte überhaupt den Gehorch vollständig leisten wollten?

Inculpat 1 antw[ortete]: Nein, das habe ich nicht gesagt.

Quaest. 16: Stellst du es auch in Abrede, daß du den widerspenstigen Wirten gegenüber geäußert hast: «Tut, was ihr wollt,

20 Wirte schneiden nicht, was soll man denn noch schneiden?»
Inculpat 1 antw[ortete]: Nein, das habe ich ebenfalls nicht gesagt.
Quaest. 17: Hast du deinem Gehilfen Herrmann Brockmann den Befehl erteilt, den Wirten zu verbieten, das dritte Vierloofstück Roggen zu schneiden?
Inculpat 1 antw[ortete]: Nein.
Quaest. 18: Hast du sonst etwas anzubringen?
Inculpat 1 antw[ortete]: Nein.

ad generalia

Inculpat 2 antw[ortete]: Ich heiße Herrmann Brockmann, bin abgesetzter Gemeindeältestengehilfe, 36 Jahre alt, in d. J. ad sacra gewesen, verheiratet, verstehe zu lesen, aber nicht zu schreiben, habe nie früher unter Gericht und Strafe gestanden und habe mich nicht beredet, was ich aussagen soll.

ad specialia

Quaest. 19: Hast du an der Widersetzlichkeit und dem Ungehorsam der Korpsschen Wirte wider den Befehl des Gutsherrn, den Roggenschnitt in üblicher Weise zu bewerkstelligen, teilgenommen?
Inculpat 2 antw[ortete]: Ja, gleich den übrigen Bauern.
Quaest. 20: Was veranlaßte dich, diesen Widerstand auszuüben?
Inculpat 2 antw[ortete]: Es weigerte sich das ganze Gebiet, das 3-te Stück Roggen zu schneiden, und wurde solches vom Gemeindeältesten gebilligt, daher glaubte ich, wir seien im Recht, wenn wir das dritte Stück nicht schneiden.
Quaest. 21: In welcher Art äußerte der Gemeindeälteste seine Billigung mit dem Verhalten der widerspenstigen Wirte?
Inculpat 2 antw[ortete]: Er sagte ihnen: «Tut, was ihr wollt», ein anderes Mal: «Wenn alle Wirte nicht schneiden werden, so kann der Hof gegen uns nichts ausrichten». Auch befahl er mir, den Wirten Jaan Warblane und Hindrik Tassane zu sagen, sie sollten ungeachtet des Befehls des Gutsherrn ihr drittes Stück Roggen nicht früher schneiden, bis er ihnen solches befehlen werde.
Quaest. 22: Hast du diesen Befehl ausgeführt?
Inculpat 2 antw[ortete]: Ja.
Quaest. 23: Hast du aus eigenem Antriebe oder im Auftrage des Gemeindeältesten noch andern Wirten anbefohlen, dem Gutsherrn den Gehorsam zu verweigern?
Inculpat 2 antw[ortete]: Nein, das habe ich nicht getan.
Quaest. 24. Warst du gegenwärtig, als sich die Wirte am Hofe versammelten, um dem Gutsherrn mitzuteilen, daß sie das 3-te Stück Roggen nicht schneiden würden?

Inculpat 2 antw[ortete]: Nein.
Quaest. 25: Ist dir bekannt, ob die Wirte aus eigenem Antriebe an den Hof gegangen sind, oder ob sie es auf Anraten des Gemeindeältesten getan haben?
Inculpat 2 antw[ortete]: Der Gemeindeälteste schickte sie dorthin.
Quaest. 26: Was bezweckte der Gemeindeälteste damit, daß er die Wirte in Masse an den Hof schickte?
Inculpat 2 antw[ortete]: Er wurde von beiden Seiten gedrängt und meinte, die Wirte könnten dem Herrn selbst sagen, daß sie das 3-te Stück nicht schneiden würden.
Quaest. 27: Es war dir doch bekannt, daß der Gutsherr sämtlichen Wirten bei der Gelegenheit befohlen hatte, den Roggenschnitt zu vollenden?
Inculpat 2 antw[ortete]: Ja.
Quaest. 28: Ungeachtet dessen hast du die Befehle des Gemeindeältesten erfüllt, die gerade das Gegenteil bezweckten?
Inculpat 2 antw[ortete]: Ja, ich kann solches nicht in Abrede stellen.

ad generalia

Komparent 3 antw[ortete]: Ich heiße Tönnisse Tomas Promet, 53 Jahre alt, Wirt,
Komparent 4 antw[ortete]: Ich heiße Tolli Karel Puss, bin 33 Jahre alt, Wirt,
Komparent 5 antw[ortete]: Ich heiße Tönno Mätlik, bin 42 Jahre alt, Wirt,
Komparent 6 antw[ortete]: Ich heiße Jaan Warblane, bin 42 Jahre alt, Wirt,

in diesem Jahre zum heiligen Abendmahle gewesen, bin in vorliegender Sache bestraft worden und habe mich nicht beredet, was ich aussagen soll.

Komparent 7 antw[ortete]: Ich heiße Hindrik Tassane, bin Wirt unter Korps, 39 Jahre alt,
Komparent 8 antw[ortete]: Ich heiße Wilhelmi Michkel Neudorff, bin Wirt unter Korps, 21 Jahre alt,

in d. J. ad sacra gewesen, bin in vorliegender Sache bestraft worden und habe mich nicht beredet, was ich aussagen soll.

ad specialia

Quaest. 29: Was hat euch veranlaßt, in d. J. beim Roggenschnitt euch zu weigern, den seither üblichen Gehorch zu tun?
Komparent 3, 4, 5, 6, 7, 8 antw[orteten]: Es war in dem Gebiete allgemein die Ansicht, daß der Hof nicht das Recht habe, den Hilfsgehorch zu fordern. Wir kamen demzufolge überein, statt 3 Roggenstücke dieses Jahr nur 2 Stücke von 4 Loof zu schneiden.

Quaest. 30: Bei welcher Gelegenheit wurde diese Übereinkunft getroffen?
Komparent 3, 4, 5, 6, 7, 8 antw[orteten]: Während des Roggenschnitts selbst.
Quaest. 31: Von wem ging die Ansicht im Gebiete aus, daß ihr das dritte Stück Roggen nicht zu schneiden brauchtet?
Komparent 3, 4, 5, 6, 7, 8 antw[orteten]: Das ganze Gebiet war der Ansicht.
Quaest. 32: Teilten der Gemeindeälteste und sein Gehilfe Herrmann Brockmann dieselbe?
Komparent 3, 4, 5, 6, 7, 8 antw[orteten]: Ja.
Quaest. 33: Hat der ehemalige Gemeindeälteste Karel Ross nicht vielmehr euch auf das strengste anbefohlen, das 3-te Stück Roggen zu schneiden?
Komparent 4, 5, 6, 7, 8 antw[orteten]: Er hat mir gesagt, daß der Herr es verlange und ihm den strengsten Befehl erteilt habe, darauf zu sehen, daß jeder Wirt 3 Stücke schneide. Er hat diesen Auftrag jedoch nicht erfüllt, sondern teilte unsre Meinung, daß der Herr kein Recht habe, solches zu fordern. Er gab uns den Rat zum Herrn zu gehen und selbst mit ihm wegen der Angelegenheit zu sprechen.
Komparent 3 antw[ortete]: Der Gemeindeälteste riet mir, das dritte Stück nicht zu schneiden.
Quaest. 34: Trug er euch auf, in Masse nach dem Hofe zu gehen?
Komparent 3 antw[ortete]: Er sagte mir, schneide das 3-te Stück nicht, sondern wenn die Glocke am Hofe zu Mittag geläutet wird, gehe zum Herrn und zeige ihm an, daß es dein fester Entschluß ist, nicht zu schneiden.
Komparent 4, 5, 8 antw[orteten]: Er sagte, geht selbst an den Hof und sprecht mit dem Herrn. Laßt euch nur von ihm nicht bereden.
Komparent 6 u[nd] 7 antw[orteten]: Der Gemeindeältestengehilfe Herrmann Brockmann brachte uns im Namen des Gemeindeältesten den Befehl, nicht zu schneiden, sondern an den Hof zu gehen und den Herrn um Erlaß des 3-ten Roggenstücks zu bitten.
Quaest. 35: Hat Karel Ross den Tag und die Stunde angegeben oder angeben lassen, wann du an den Hof gehen solltest?
Komparent 4, 5, 6, 7, 8 antw[orteten]: Nein. Er sagte nur: «Geht alle zum Herrn».
Quaest. 36: Gab er euch nicht den Rat, hart gegen den Herrn zu sein?
Komparent 3, 4, 5, 8 antw[orteten]: Er sagte: «Geht alle und seid eines Sinnes».
Komparent 6 und 7 antw[orteten]: Nein.
Quaest. 37: Habt ihr keine Versammlungen gehalten, um einen gemeinsamen Entschluß wegen eures Verhaltens zum Gutsherrn zu fassen?

Komparent 3, 4, 5, 6, 7, 8 antw[orteten]: Nein. Im Frühling wurde das Gesetzbuch uns von dem Gemeindeältesten und dem Schulmeister vorgelesen. Bei der Gelegenheit wurde nichts beschlossen. Später haben wir keine Zusammenkunft gehalten.

Quaest. 38: Habt ihr sonst noch etwas auf diese Sache Bezügliches anzubringen?

Komparent 3, 4, 5, 6, 7, 8 antw[orteten]: Nein.

Konfrontation des Karel Ross mit Herrmann Brockmann.

Karel Ross gestand nach anfänglichem Leugnen ein, daß er seinem ehemaligen Gehilfen befohlen habe, den Wirten Jago Hanso Jaan Warblane und Hindrik Tassane den Befehl zu bringen, nicht früher das dritte Stück Roggen zu schneiden, bis er ihnen dazu Befehl erteilen werde.

Konfrontation des Karel Ross mit Mart Hausmann, Talli Karel Puss und Seppa Tönno Mötlik.

Karel Ross gestand ein, den am Hofe versammelten Wirten, als die Korgutaschen Wirte Talli Puss und Tönno Mötlick zum Herrn Besitzer von Korps gerufen wurden, den Rat erteilt zu haben: «Geht alle und seid eines Sinnes».

Konfrontation des Karel Ross und Herrmann Brockmann mit den Zeugen 3, 4, 5, 6, 7, 8 und dem Gemeindeältesten.

Die Inkulpaten Karel Ross und Herrmann Brockmann gestanden ein, daß sie, statt dem Auftrage des Gutsherrn folge zu leisten und die Wirte zum Gehorsam anzuhalten, dieselben in ihrer Widersetzlichkeit bestärkt zu haben.

Beim Vorlesen des Protokolls bestätigten sämtliche Komparenten ihre Aussagen, worauf dieselben nach Hause entlassen wurden. Die Herren Richter verfügten nun, die Inkulpaten Karel Ross und Herrmann Brockmann im Schloßgefängnis inhaftieren zu lassen und demzufolge e[ine]r kaiserlichen Estländischen Gouvernementsregierung, wie folgt, zu unterlegen (vide fol. 6. der Akten).[211]

H. v. Dittmar. Baron R. von Toll.

Th. von Brevern.

ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6177, l. 8—14. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6177, лл. 8—14. Подлинник.

Kohal olid: härra meeskohtunik parun von Toll,
härra assessor von Dittmar
ja kohtusekretär.

Järgmised inimesed esitasid ennast, nad kutsuti ükshaaval ja järgemööda ette, neid manitseti väga tungivalt selget tõtt tunnistama ning küsitleti siis järgnevalt. Nad ütlesid: ...

Üldküsimuste peale

Süüaluse 1 vastus: Mu nimi on Kaarel Ross, olen tagandatud vallatalitaja, 40 aastat vana, käisin tänavu armulaual, oskan lugeda, aga mitte kirjutada, olen abielus, pole kunagi varem kohtu all olnud ega karistada saanud ja ma ei ole [kellegagi] nõu pidanud, mida ma tunnistama pean.

Eriküsimuste peale

Küsimus 5. Kas sa said mõisahärralt rukkilõikuse ajal korralduse selle järele valvata, et iga peremees niisama palju rukist lõikaks kui varem?
Süüaluse 1 vastus: Jah. Inimesed arvasid aga, et neil tuleb lõigata ainult 2 nelja vakamaa suurust tükki ja et mõisahärra peab ülejäänud töö laskma raha eest teha. Kui nad keeldusid rohkem kui 2 tükki lõikamast, tegin ma neile korduvalt etteheiteid, ütlesin, et härra ja proua ei või ometi ise lõigata, ja ähvardasin neid kõrvupidi põllule tirida.
Küsimus 6. Kas sa andsid teistele peremeestele head eeskuju ja lõikasid oma tüki õigel ajal?
Süüaluse 1 vastus: Ma käskisin oma sulast küll mõisasse lõikusele minna, ta läks aga eksikombel kirikumõisasse ja kui peremehed oma teise tüki lõpetasid ja keeldusid kolmandat tükki alustamast, oli minu tükk mõisapõllul lõikamata.
Küsimus 7. Kuidas tulid peremehed mõttele kolmandat tükki mitte lõigata?
Süüaluse 1 vastus: Seda ma ei tea. Kogu vallas oli levinud arvamine, et mõisahärra kolmandat tükki ülekohtuselt nõuab.
Küsimus 8. Kas eelmistel aastatel iga talu lõikas 3 nelja vakamaa suurust rukkitükki?
Süüaluse 1 vastus: Jah. Minul tuli, nii kaua kui ma vallatalitaja olin, ainult üks tükk lõigata.
Küsimus 9. Kas sa ei tea, et teoorjus peab kuni talumaa lõpliku reguleerimiseni muutumatuks jääma?
Süüaluse 1 vastus: Nii on öeldud uues talurahvaseaduse raamatus.
Küsimus 10. Kas sa talupoegade tähelepanu sellele seadusele juhtisid?
Süüaluse 1 vastus: Jah.
Küsimus 11. Kas sa mitte talupoegi tagant ei kihutanud, et nad keelduksid mõisahärra sõna kuulmast?
Süüaluse 1 vastus: Ei, seda ma ei teinud.
Küsimus 12. Kas sa mitte tõrksaid peremehi ei julgustanud hulganisti mõisasse minema ja mõisahärrat järeleandmisele sundima?
Süüaluse 1 vastus: Ei. Ma käskisin küll peremehi, kui nad keeldusid kolmandat rukkitükki lõikamast, mõisasse minna, kuid see sündis ainult mõisahärraste huvides, sest ma arvasin, et härra sõnad neile rohkem mõjuvad kui minu omad. Alguses tahtsin ma ainult 2 või 3 peremeest mõisasse saata, kui aga vastuhakkamine üldiseks muutus, ütlesin ma: minge kõik mõisasse.
Küsimus 13. Kuidas on lood sellega, et sa ise peremehi mõisas julgustasid hästi kanged olema ja härrale mitte järele andma?
Süüaluse 1 vastus: Seda ma ei teinud.
Küsimus 14. Kas sa mitte ei öelnud just neid sõnu peremeestele Tolli Kaarel Pussile ja Sepa Tõnu Mätlikule, kui nad härra juurde kutsuti?
Süüaluse 1 vastus: Ei.

Küsimus 15. Kas sa mitte Tõnise Toomas Prometile ei soovitanud kolmandat rukkitükki üldse mitte lõigata ja tema vastuväitele, et tema sõnakuulmatus võib endaga kaasa tuua karistuse, ei vastanud, et temaga ei juhtuvat midagi, sest ainult 3 peremeest tegevat tegu täielikult?
Süüaluse 1 vastus: Ei, seda ma ei öelnud.
Küsimus 16. Kas sa ka seda eitad, et sa tõrksatele peremeestele ütlesid: «Tehke, mida tahate, 20 peremeest ei lõika, mis seal siis veel lõigata?»
Süüaluse 1 vastus: Ei, seda ei ole ma samuti öelnud.
Küsimus 17. Kas sa andsid oma abile Hermann Brockmannile käsu keelata peremehi kolmandat rukkitükki lõikamast?
Süüaluse 1 vastus: Ei.
Küsimus 18. On sul veel midagi öelda?
Süüaluse 1 vastus: Ei.

Üldküsimuste peale

Süüaluse 2 vastus: Mu nimi on Hermann Brockmann, olen tagandatud vallatalitaja abi, 36 aastat vana, käisin tänavu armulaual, olen abielus, oskan lugeda, aga mitte kirjutada, ma pole kunagi varem kohtu all olnud ega karistada saanud ja ma ei ole [kellegagi] nõu pidanud, mida ma tunnistama pean.

Eriküsimuste peale

Küsimus 19. Kas sa võtsid osa Einmani talupoegade vastuhakkamisest ja sõnakuulmatusest mõisahärra käsu suhtes rukkilõikust harilikul viisil läbi viia?
Süüaluse 2 vastus: Jah, samuti nagu teised talupojad.
Küsimus 20. Mis sind sellele vastuhakkamisele tõukas?
Süüaluse 2 vastus: Kogu vald keeldus kolmandat rukkitükki lõikamast ja vallatalitaja oli sellega päri, sellepärast arvasin ma, et meil on õigus, kui me kolmandat tükki ei lõika.
Küsimus 21. Kuidas vallatalitaja väljendas oma nõusolekut tõrksate peremeeste talitusviisiga?
Süüaluse 2 vastus: Ta ütles neile: «Tehke, mida tahate,» ja teine kord: «Kui kõik peremehed ei lõika, ei saa mõis meile midagi teha.» Ta käskis mind ka peremeestele Jaan Varblasele ja Hindrik Tasasele öelda, et nad ärgu oma kolmandat tükki mõisahärra käsust hoolimata enne lõigaku, kui ta ise neid seda teha käsib.
Küsimus 22. Kas sa selle käsu täitsid?
Süüaluse 2 vastus: Jah.
Küsimus 23. Kas sa veel teisi peremehi omal algatusel või vallatalitaja korraldusel käskisid mõisahärra sõna mitte kuulata?
Süüaluse 2 vastus: Ei, seda ma ei teinud.
Küsimus 24. Kas sa olid juures, kui peremehed mõisasse kokku tulid mõisahärrale ütlema, et nad kolmandat rukkitükki ei lõika?
Süüaluse 2 vastus: Ei.
Küsimus 25. On sul teada, kas peremehed läksid mõisasse omal algatusel või tegid nad seda vallatalitaja soovitusel?
Süüaluse 2 vastus: Vallatalitaja saatis neid sinna.
Küsimus 26. Mida vallatalitaja tahtis sellega saavutada, et ta peremehed hulganisti mõisasse saatis?
Süüaluse 2 vastus: Talle suruti mõlemalt poolt peale ja ta arvas, et peremehed võiksid härrale ise öelda, et nad kolmandat tükki ei lõika.
Küsimus 27. Sa ju teadsid, et mõisahärra sel puhul kõiki peremehi käskis rukkilõikuse lõpule viia?
Süüaluse 2 vastus: Jah.
Küsimus 28. Sellest hoolimata täitsid sa vallatalitaja käske, mis taotlesid just vastupidist?
Süüaluse 2 vastus: Jah, ma ei saa seda salata.

Üldküsimuste peale

Poole 3 vastus: Mu nimi on Tõnise Toomas Promet, olen 53 aastat vana, peremees,
Poole 4 vastus: Mu nimi on Tolli Kaarel Puss, olen 33 aastat vana, peremees,
Poole 5 vastus: Mu nimi on Tõnu Mätlik, olen 42 aastat vana, peremees,
Poole 6 vastus: Mu nimi on Jaan Varblane, olen 42 aastat vana, peremees,
Poole 7 vastus: Mu nimi on Hindrik Tasane, olen peremees Einmanil, 39 aastat vana,
Poole 8 vastus: Mu nimi on Vilhelmi Mihkel Neudorf, olen peremees Einmanil, 21 aastat vana,

käisin tänavu armulaual, mind on käesolevas asjas karistatud ja ma ei ole [kellegagi] nõu pidanud, mida ma tunnistama pean.

Eriküsimuste peale

Küsimus 29. Mis teid sundis käesoleval aastal rukkilõikusel keelduma senist tegu tegemast?
Poolte 3, 4, 5, 6, 7, 8 vastus: Kogu vallas valitses üldine arvamus, et mõisal pole õigust abitegu nõuda. Me leppisime sellepärast kokku lõigata tänavu 3 rukkitüki asemel 2 4-vakamaalist tükki.
Küsimus 30. Mispuhul see kokkulepe sõlmiti?
Poolte 3, 4, 5, 6, 7, 8 vastus: Rukkilõikuse ajal.
Küsimus 31. Kes [sinu] vallas sellele arvamusele jõudis, et teil pole vaja kolmandat rukkitükki lõigata?
Poolte 3, 4, 5, 6, 7, 8 vastus: Kogu vald oli sellel arvamusel.
Küsimus 32. Kas vallatalitaja ja tema abi Hermann Brockmann seda arvamust jagasid?
Poolte 3, 4, 5, 6, 7, 8 vastus: Jah.
Küsimus 33. Kas endine vallatalitaja Kaarel Ross teid mitte karmilt ei käskinud kolmandat rukkitükki lõigata?
Poolte 4, 5, 6, 7, 8 vastus: Ta ütles mulle, et härra seda nõudvat ja olevat andnud kõva käsu selle järele vaadata, et iga peremees 3 tükki lõikaks. Ta ei täitnud aga seda ülesannet, vaid oli meiega ühel arvamusel, et härral pole õigust seda nõuda. Ta andis meile nõu härra juurde minna ja temaga ise selle asja pärast rääkida.
Poole 3 vastus: Vallatalitaja soovitas mulle kolmandat tükki mitte lõigata.
Küsimus 34. Kas ta teid käskis hulganisti mõisasse minna?
Poole 3 vastus: Ta ütles mulle: «Ära kolmandat tükki lõika, vaid mine siis, kui mõisas lõunakella helistatakse, härra juurde ja teata talle, et sa oled kindlalt otsustanud mitte lõigata.»
Poolte 4, 5, 8 vastus: Ta ütles: «Minge ise mõisasse ja rääkige härraga. Ärge ainult laske ennast tema poolt mõjutada.»
Poolte 6 ja 7 vastus: Vallatalitaja abi Hermann Brockmann tõi meile vallatalitaja nimel käsu mitte lõigata, vaid mõisasse minna ja härralt kolmanda rukkitüki ärajätmist paluda.
Küsimus 35. Kas Kaarel Ross määras või laskis määrata selle päeva või tunni, millal sa mõisasse pidid minema?
Poolte 4, 5, 6, 7, 8 vastus: Ei. Ta ütles ainult: «Minge kõik härra juurde.»
Küsimus 36. Kas ta teile mitte nõu ei andnud härrale kindlalt vastu panna?
Poolte 3, 4, 5, 8 vastus: Ta ütles: «Minge kõik ja olge ühel meelel.»
Poolte 6 ja 7 vastus: Ei.
Küsimus 37. Kas te mitte ei pidanud koosolekuid ühise otsuse tegemiseks selle kohta, kuidas suhtuda mõisahärrasse?
Poolte 3, 4, 5, 6, 7, 8 vastus: Ei. Kevadel lugesid meile vallatalitaja ja koolmeister seaduseraamatu ette. Tol korral ei otsustatud mitte midagi. Hiljem pole meil koosolekuid olnud.

Küsimus 38. On teil peale selle veel midagi selle asja kohta öelda? Poolte 3, 4, 5, 6, 7, 8 vastus: Ei.

Kaarel Rossi vastamisi seadmine Hermann Brockmanniga.

Kaarel Ross tunnistas pärast esialgset salgamist üles, et ta oma endist abi käskinud viia peremeestele Jaagu Hansu Jaan Varblasele ja Hindrik Tasasele käsu mitte enne kolmandat rukkitükki lõigata, kui ta neile selleks käsu annab.

Kaarel Rossi vastamisi seadmine Mart Hausmanni, Tolli Kaarel Pussi ja Sepa Tõnu Mätlikuga.

Kaarel Ross tunnistas üles, et ta siis, kui Korguta peremehed Tolli Puss ja Tõnu Mätlik härra Einmani mõisa omaniku juurde kutsuti, mõisasse kokku tulnud peremeestele nõu andis: «Minge kõik ja olge ühel meelel.»

Kaarel Rossi ja Hermann Brockmanni vastamisi seadmine tunnistajatega 3, 4, 5, 6, 7, 8 ja vallatalitajaga.

Süüalused Kaarel Ross ja Hermann Brockmann tunnistasid üles, et nad selle asemel, et mõisniku ülesannet täita ja peremeestelt sõnakuulmist nõuda, neid nende vastuhakkamisel toetasid.

Protokolli ettelugemisel kinnitasid kõik kohale ilmunud pooled oma tunnistusi, mispeale neid lasti koju minna. Härrad kohtunikud tegid seejärel otsuse süüalused Kaarel Ross ja Hermann Brockmann lossivanglasse paigutada ja nad keiserliku Eestimaa kubermanguvalitsuse korraldusse anda (vt. aktid, I. 6).

H. v. Dittmar. Parun R. von Toll.
Th. von Brevern.

Nr. 86.

19. septembril. — Viru-Järva meeskohtu eeluurimisprotokoll endise vallatalitaja Mart Supmanni ja tema abi Jakob Männiku kohtuasjas, keda süüdistati Rava (Rawaküll) mõisa talupoegade ässitamises rukkilõikusel abiteost keelduma.

Gegenwärtig: Herr Mannrichter Baron von Toll,
Herr Assessor von Dittmar,
Herr Assessor von Brevern
und Secr. jud.

Nachdem sich die zum heutigen Tage anher zitierten Personen gemeldet hatten, wurden dieselben einzeln und nacheinander vor Gericht gerufen, zur Aussage der reinen Wahrheit ernstlich ermahnt und sodann nachstehendergestalt befragt. Sie deponierten:

ad generalia

Komparent 1 antw[ortete]: Ich heiße Ado Supmann, bin 46 Jahre alt, bin Bauerwirt vom Gute Rawaküll, in d. J. zum heiligen Abendmahl gewesen, wegen Widersetzlichkeit bestraft worden und

Kompar[ent] 2 antw[ortete]: Ich heiße Ustallo Jacob Moistick, bin 35 Jahre alt,

Kompar[ent] 3 antw[ortete]: Ich heiße Michkel Türsame, bin 28 Jahre alt,

Kompar[ent] 4 antw[ortete]: Ich heiße Männiko Hindrik Karrosen, bin 27 Jahre alt,

Kompar[ent] 5 antw[ortete]: Ich heiße Maddisse Jacob Soar, bin 31 Jahre alt,
Kompar[ent] 6 antw[ortete]: Ich heiße Pertli Jacob, bin 28 Jahre alt,
Kompar[ent] 7 antw[ortete]: Ich heiße Wanna Kubja Tönno Män, bin 57 Jahre alt.

habe mich mit niemandem beredet, was ich aussagen soll.

ad specialia

Quaest. 17: Hat dein Bruder Mart dich benutzt, seinem Gehilfen Jacob Männick Anweisung zu bringen, wie er sich in betreff des Hilfsgehorchs zu verhalten habe?
Kompar[ent] 1 antw[ortete]: Ja. Mein Bruder schickte mich vor Beginn des Roggenschnitts zum Jacob Männick und ließ ihm sagen, er möge im Rawaküllschen Dorfe ansagen, daß die Wirte nicht zum Roggenschnitt an den Hof herausgehen sollen, da der übrige Teil des Gebietes auch nicht schneiden werde.
Quaest. 18: Hast du diesen Auftrag erfüllt?
Komparent 1 antw[ortete]: Ja. Ich führte ihn aus.
Quaest. 19: Hast du in diesem Jahre den üblichen Gehorch dem Hofe geleistet?
Komparent 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 antw[orteten]: Nein.
Quaest. 20: Aus welcher Ursache hast du es unterlassen, dieser Verpflichtung nachzukommen?
Komparent 1 antw[ortete]: Mein Bruder sagte, der Hof hat kein Recht den Hilfsgehorch zu fordern und seien alle Wirte übereingekommen, ihn nicht zu leisten.
Komparent 2 antw[ortete]: An dem Morgen, da der Hofsroggenschnitt am Hofe beginnen sollte, kam der Gemeindeälteste zu mir ins Gesinde und sagte: «Wirst du nicht zum Roggenschnitt aufs Hofsfeld hinausgehen?» Ich antwortete: «Ja, sobald der Regen wird nachgelassen haben». Darauf meinte der Gemeindeälteste, die andern Wirte würden den Hofsroggen nicht schneiden, warum ich eine Ausnahme machen wolle.[212] Als ich darauf erwiderte: «Wie darf ich mich dem Herrn widersetzen», behauptete der Gemeindeälteste, der Hilfsgehorch sei ungesetzlich, und riet mir, solches auch den andern Wirten anzusagen.
Komparent 3 antw[ortete]: An einem Morgen, bevor der Roggenschnitt am Hofe begonnen hatte, kam der Gemeindeälteste in mein Gesinde, wo ich, weil es regnete, mich beschäftigte, und sagte: «Ich habe Auftrag vom Hofe, dich zum Roggenschnitt herauszuschicken». Ich erwiderte: «Ich werde gehen, wenn der Regen nachläßt». Darauf sagte er, die sämtlichen Wirte des Gebiets seien einverstanden, dem Hofe den Roggen nicht zu schneiden, und forderte mich auf, einer Beratung beizu-

wohnen, die an demselben Tage in seinem Gesinde wegen dieser Angelegenheit stattfinden werde. Als ich mein Bedenken aussprach, ob mein Ungehorsam nicht Strafe nach sich ziehen werde, gab er mir den Rat, ich solle hören, was die andern Wirte beschließen würden, und wen ich von meinen Bekannten träfe, zu ihm zu bescheiden.

Komparent 4 antw[ortete]: Der Gemeindeälteste kam zu mir aufs Feld und erzählte, die Wirte seien übereingekommen, den Hilfsgehorch nicht mehr zu leisten, forderte mich auch auf, ein Gleiches zu tun. Als ich ihm riet, man möge dem Hof sich nicht widersetzen, sondern lieber den Herrn wegen Erleichterung der Frone bitten, sagte er, was hilft eine kleine Erleichterung, wenn wir erst anfangen, dann muß aller Hilfsgehorch aufgehoben werden. Ich ließ mich durch diese Rede und durch die Behauptung des Gemeindeältesten, daß ich nichts zu fürchten habe, wenn ich mich den andern Wirten anschlösse, bereden, zu Hause zu bleiben.

Komparent 5 antw[ortete]: Der Gemeindeälteste kam eines Morgens in meine Riege und forderte mich auf, nicht zum Roggenschnitt herauszukommen, obwohl er den Auftrag habe, sämtliche Wirte zu diesem Zweck an den Hof herauszuschicken. Ich riet, man solle dem Herrn nicht Ungehorsam zeigen, sondern ihn lieber bitten, daß er den Wirten 1 oder $^1/_2$ Stück Roggen zu schneiden erlasse. Darauf antwortete Mart: «Was hilft eine Erleichterung von $^1/_2$ oder 1 Stück? Der Hilfsgehorch muß ganz aufhören.» Da der Gemeindeälteste versicherte, die übrigen Wirte seien seiner Meinung, so ließ ich mich bestimmen, zu Hause zu bleiben.

Komparent 6 antw[ortete]: Der Wirt Michkel Türsame kam zu mir und sagte, er käme im Auftrage des Gemeindeältesten, um mir mitzuteilen, daß die Bauerschaft nicht zum Roggenschnitt an den Hof gehen, sondern sich bei ihm versammeln solle. Ich ging darauf mit Michkel Türsame ins Gesinde des Gemeindeältesten, wo der Beschluß gefaßt wurde, dem Hofe keinen Hilfsgehorch mehr zu leisten.

Komparent 7 antw[ortete]: Der Gemeindeältestengehilfe brachte mir den Befehl des Gemeindeältesten, nicht zum Roggenschnitt herauszukommen.

Quaest. 21: Hast du den Versammlungen, die bei dem Gemeindeältesten wegen Verweigerung des Hilfsgehorchs stattfanden, beigewohnt?

Komparent 1, 2, 4, 7 antw[orteten]: Nein.

Komparent 3, 5, 6 antw[orteten]: Ja, eine Versammlung fand bei dem Gemeindeältesten statt und war ich bei derselben anwesend.

Quaest. 22: Was wurde in dieser Versammlung beschlossen?

Komparent 3, 5, 6 antw[orteten]: Den Hilfsgehorch nicht zu leisten.

Quaest. 23: Wer war der Rädelsführer in dieser ungesetzlichen Versammlung?

Komparent 3, 5, 6 antw[orteten]: Der Gemeindeälteste.

Quaest. 24: War der Gemeindeältestengehilfe Jacob Mennik in dieser Versammlung gegenwärtig?

Komparent 3, 5, 6 antw[orteten]: Nein, Jacob Mennik war nicht gegenwärtig.

Quaest. 25: Was wurde noch weiter in dieser Versammlung beschlossen?

Komparent 3, 5, 6 antw[orteten]: Sonst nichts. Der Gemeindeälteste riet uns nur geheimzuhalten, daß wir bei ihm versammelt gewesen, und beim Nachhausegehen das Gutsgebäude zu umgehen.

Quaest. 26: Hat euch der Gemeindeälteste dazu veranlaßt, in Masse an den Hof und ins Kirchspielsgericht euch zu begeben, um dort zu erklären, daß ihr den Hilfsgehorch nicht leisten werdet?[213]

Komparent 1 antw[ortete]: Ich bin weder im Kirchspielsgericht noch am Hofe gewesen.

Komparent 2 bis 7 antw[orteten]: Ja.

Quaest. 27: Welche Instruktion erteilte er euch, als ihr an den Hof gingt?

Komparent 2—7 anw[orteten]: Er sagte: «Laßt euch auf eine bloße Ermäßigung des Gehorchs nicht ein,» und brauchte die Worte: «Wenn wir anfangen, uns zu widersetzen, so wollen wir es so tun, daß es gehörig ist (et pandut on).»*

Quaest. 28: War der Jacob Mennik derselben Meinung, wie der Gemeindeälteste?

Komparent 2—7 antw[orteten]: Ja.[214]

Quaest. 29: Seid ihr bestraft worden für eure Widersetzlichkeit gegen die Gutspolizei?

Komparent 1—6 antw[orteten]: Ja, mit 70 Rutenstreichen bei dem H[errn] Hakenrichter.

Komparent 7 antw[ortete]: Mit einer Strafzahlung von Tschetwerik Roggen zum Besten des Magazins.

Quaest. 30: Habt ihr sonst noch etwas in dieser Sache anzubringen?

Komparent 1—7 antw[orteten]: Nein.

Konfrontation des Gemeindeältesten mit seinem Bruder Ado.

Der Gemeindeälteste mußte eingestehen, daß er seinen Bruder Ado Supmann zum Jacob Mennik geschickt habe mit dem Auftrage, den Rawaküllschen Dorfbewohnern anzusagen, daß sie nicht zum Roggenschnitt herausgehen sollten.

---

* *Vallatalitaja väljenduse täpset sõnastust vt. lk. 306.*
Точные слова старшины приведены на стр. 306.

Konfrontation des Gemeindeältesten mit den übrigen Zeugen.

Der Gemeindeälteste konnte bei der Konfrontation mit den Zeugen nicht in Abrede stellen, daß er ihnen den Befehl erteilt oder habe erteilen lassen, sich dem Hofe zu widersetzen und den Roggenschnitt nicht zu leisten, ferner, daß er die Wirte in sein Gesinde berufen habe, um sie daselbst zu dem gemeinsamen Entschluß zur Widersetzlichkeit zu vermögen, endlich, daß er sie aufgefordert, ihn an den Hof und ins Kirchspielsgericht zu begleiten, um seiner Weigerung Nachdruck zu geben, und auf dem Wege sie ermahnt habe, in keiner Beziehung nachzugeben und sich in ihren gesetzwidrigen Entschließungen irremachen zu lassen («Kui akkame wasta pannema, sis panneme nenda, et pandut on.»).*

Konfrontation des Gemeindeältestengehilfen mit den Zeugen.

Der Gemeindeältestengehilfe gestand, daß er, ungeachtet er gewußt, daß der Mart Supmann gesetzwidrig handle, indem er die Wirte aufforderte, den Hilfsgehorch dem Hofe zu versagen, er dennoch an dieser Widersetzlichkeit teilgenommen und auch andere Wirte bewogen habe, daran teilzunehmen.

Hierauf wurde das Protokoll den Zeugen vorgelesen und von ihnen sämtlich bestätigt, worauf dieselben nach Hause entlassen wurden. Die Inquisiten wurden ihrer Wache übergeben und ins Gefängnis abgeführt.[215]

H. v. Dittmar. Baron R. von Toll.
Th. von Brevern.
H. Erbe Secr[etarius].

ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6178, l. 8—10. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6178, лл. 8—10. Подлинник.

(Tõlge)

Kohal olid: meeskohtunik parun von Toll,
härra assessor von Dittmar,
härra assessor von Brevern
ja kohtusekretär.

Pärast seda, kui tänaseks siia kutsutud isikud ennast esitanud olid, kutsuti nad ükshaaval ja järgemööda kohtu ette, neid manitseti tõsiselt selget tõtt tunnistama ja küsitleti siis järgnevalt. Nad ütlesid:

Üldküsimuste peale

Poole 1 vastus: Mu nimi on Ado Supmann, olen 46 aastat vana, olen Rava mõisa taluperemees, käisin tänavu armulaual, mind on vas-

Poole 2 vastus: Mu nimi on Uustalu Jakob Moistik, olen 35 aastat vana,

* *Если начнём сопротивляться, то будем сопротивляться по-настоящему (по-эст.).*

Poole 3 vastus: Mu nimi on Mihkel Türsamaa, olen 28 aastat vana,
Poole 4 vastus: Mu nimi on Männiku Hindrek Karrosohn, olen 27 aastat vana,
Poole 5 vastus: Mu nimi on Madise Jakob Saar, olen 31 aastat vana,
Poole 6 vastus: Mu nimi on Jakob Pertel, olen 28 aastat vana,
Poole 7 vastus: Mu nimi on Vana-Kubja Tõnu Mänd, olen 57 aastat vana,

tuhakkamise eest karistatud ja ma ei ole mitte kellegagi aru pidanud, mida ma tunnistama pean.

Eriküsimuste peale

Küsimus 17. Kas su vend Mart kasutas sind selleks, et sa viiksid tema abile Jakob Männikule juhtnööri, kuidas ta peab abiteo suhtes käituma?
Poole 1 vastus: Jah. Mu vend saatis mind enne rukkilõikuse algust Jakob Männiku juurde ja laskis talle öelda, ta teatagu Rava külas, et peremehed ärgu mõisa rukkilõikusele mingu, sest ka ülejäänud vald ei lõikavat.
Küsimus 18. Kas sa selle ülesande täitsid?
Poole 1 vastus: Jah, ma täitsin selle.
Küsimus 19. Kas sa tänavu nagu tavaliselt mõisale teoorjust tegid?
Poolte 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 vastus: Ei.
Küsimus 20. Mis põhjusel sa oma kohustused täitmata jätsid?
Poole 1 vastus: Mu vend ütles, et mõisal pole õigust abitegu nõuda ja et kõik peremehed kokku leppinud abitegu mitte teha.
Poole 2 vastus: Sel hommikul, kui mõisa rukkilõikus algama pidi, tuli vallatalitaja minu tallu ja ütles: «Kas sa mõisapõllule rukkilõikusele lähed?» Ma vastasin: «Jah, niipea kui vihm on järele jäänud.» Selle peale ütles talitaja, et teised peremehed mõisa rukist ei lõika, ja et miks mina tahan erand olla. Kui ma selle peale vastasin: «Kuidas ma tohin härrale vastu hakata,» ütles talitaja, et abitegu olevat seadusevastane, ja soovitas mul seda ka teistele peremeestele teatada.
Poole 3 vastus: Ühel hommikul, enne kui rukkilõikus mõisas alanud oli, tuli vallatalitaja minu tallu, kus ma vihma tõttu koduseid töid tegin, ja ütles: «Mulle tegi mõis ülesandeks sind rukkilõikusele saata.» Ma vastasin, et ma lähen, kui vihm järele jääb. Selle peale ütles ta, et kõik valla peremehed on otsustanud mõisale rukist mitte lõigata, ja kutsus mind nõupidamisele, mis pidi selles asjas samal päeval tema talus aset leidma. Kui ma kahtlesin, kas minu sõnakuulmatus mitte karistust kaasa ei too, andis ta mulle nõu, et ma kuulaksin, mida teised peremehed otsustavad, ja oma tuttavad, keda kohtan, tema juurde saadaksin.
Poole 4 vastus: Vallatalitaja tuli minu juurde põllule, ütles, et peremehed kokku leppinud abitegu enam mitte teha, ja kutsus mind üles sedasama tegema. Kui ma talle soovitasin mõisale mitte vastu hakata, vaid parem härralt teokoormiste kergendamist paluda, vastas ta: «Mida aitab väike kergendus; kui me juba kord peale hakkame, siis tuleb kogu abitegu ära kaotada.» Sellest jutust ja talitaja seletusest, et mul midagi karta pole, kui ma teiste peremeestega ühinen, lasksin ma ennast mõjutada koju jääma.
Poole 5 vastus: Vallatalitaja tuli ühel hommikul minu rehetuppa ja ütles mulle, et ma rukkilõikusele ei läheks, kuigi talle olevat ülesandeks tehtud kõik peremehed selleks mõisasse saata. Ma soovitasin härra vastu mitte sõnakuulmatu olla, vaid teda parem paluda, et ta lubaks peremeestel 1 rukkitüki või 1/2 tükki lõikamata jätta. Selle peale vastas Mart: «Mis aitab 1/2 tükki või 1 tükk — abitegu peab täielikult lõppema.» Kuna talitaja kinnitas, et teised peremehed samal arvamusel on, lasksin ma ennast mõjutada koju jääma.
Poole 6 vastus: Peremees Mihkel Türsamaa tuli minu juurde ja ütles, ta tulevat vallatalitaja ülesandel mulle teatama, et talupojad mõisa rukkilõikusele ei lähe, vaid tema juurde kogunevad. Ma läksin selle peale Mihkel

Türsamaaga vallatalitaja tallu, kus otsustati abitegu mõisale enam mitte teha.
Poole 7 vastus: Vallatalitaja abi tõi mulle talitaja käsu rukkilõikusele mitte minna.
Küsimus 21. Kas sa neist koosolekuist, mida peeti vallatalitaja juures abiteost keeldumise pärast, osa võtsid?
Poolte 1, 2, 4, 7 vastus: Ei.
Poolte 3, 5, 6 vastus: Jah, vallatalitaja juures peeti üks koosolek ja ma võtsin sellest osa.
Küsimus 22. Mida sellel koosolekul otsustati?
Poolte 3, 5, 6 vastus: Abitegu mitte teha.
Küsimus 23. Kes oli sellel seadusevastasel koosolekul ninameheks?
Poolte 3, 5, 6 vastus: Vallatalitaja.
Küsimus 24. Kas vallatalitaja abi Jakob Männik oli sellel koosolekul?
Poolte 3, 5. 6 vastus: Ei, Jakob Männikut seal ei olnud.
Küsimus 25. Mida sellel koosolekul veel otsustati?
Poolte 3, 5. 6 vastus: Rohkem mitte midagi. Vallatalitaja soovitas meil ainult saladuses hoida, et me tema juures koos olime, ja koju minnes mõisahoone lähedalt mitte mööda minna.
Küsimus 26. Kas vallatalitaja teile soovitas hulganisti mõisasse ja kihelkonnakohtusse minna ning seal öelda, et te abitegu enam ei tee?
Poole 1 vastus: Mina ei käinud ei kihelkonnakohtus ega mõisas.
Poolte 2—7 vastus: Jah.
Küsimus 27. Missuguseid juhtnööre ta teile andis, kui te mõisasse läksite?
Poolte 2—7 vastus: Ta ütles: «Ärge leppige ainult abiteo vähendamisega,» ja tarvitas sõnu: «Kui hakkame vastu panema, siis paneme nõnda, et pandud on.»
Küsimus 28. Kas Jakob Männik oli samal arvamusel kui vallatalitaja?
Poolte 2—7 vastus: Jah.
Küsimus 29. Kas teid mõisapolitseile vastuhakkamise eest karistati?
Poolte 1—6 vastus: Jah, 70 vitsahoobiga härra haagikohtuniku juures.
Poole 7 vastus: Ühe setveriku rukkiga magasiaida heaks.
Küsimus 30. On teil selle asja kohta veel midagi öelda?
Poolte 1—7 vastus: Ei.

Vallatalitaja vastamisi seadmine oma venna Adoga.

Vallatalitaja pidi üles tunnistama, et ta oma venna Ado Supmanni saatis Jakob Männiku juurde ülesandega Rava küla elanikele teatada, et nad ärgu rukkilõikusele mingu.

Vallatalitaja vastamisi seadmine teiste tunnistajatega.

Vallatalitaja ei saanud tunnistajatega vastamisi seadmisel eitada, et ta neile andis või laskis anda käsu mõisale vastu hakata ja rukist mitte lõigata, edasi, et ta peremehed oma tallu kutsus, kus ta neid mõjutas ühist vastuhakkamise otsust tegema, ja lõpuks, et ta neid oma keeldumise rõhutamiseks mõisasse ja kihelkonnakohtusse kaasa kutsus ja neid minnes manitses mitte milleski järele anda ning ennast oma seadusevastaste otsuste suhtes mitte segadusse viia lasta. (Kui hakkame vastu panema, siis paneme nõnda, et pandud on.)

Vallatalitaja abi vastamisi seadmine tunnistajatega.

Vallatalitaja abi tunnistas üles, et ta küll teadis, et Mart Supmann seadusevastaselt talitab, kui ta peremehi üles kutsub keelduma mõisale abitegu tegemast, kuid sellest vastuhakkamisest ikkagi osa võttis ja ka teisi peremehi mõjutas sellest osa võtma.

Seejärel loeti protokoll tunnistajatele ette ja nad kõik kinnitasid seda, misjärel neid lasti koju minna. Süüalused anti valvuritele üle ja viidi vanglasse.

H. v. Dittmar. Parun R. von Toll.

Th. von Brevern.

H. Erbe, sekretär.

Nr. 87—88.

JUULI LÕPP. — MÕISA RUKKILÕIKUSEL TEHTAVA ABITEO VÄHENDAMINE TALUPEREMEESTE JA PÄEVANORMIDE VÄHENDAMINE TEOMEESTE POOLT SILMSIS.

Nr. 87.

4. või 5. augustil.* — Lõuna-Järva haagikohtuniku parun F. Taube ettekanne Eestimaa kubernerile Silmsi (Silms) mõisa talupoegade vastuhakust ning vallatalitaja Tõnu Tikva ja tema abide poolt kindralkuberner A. Suvorovi vastu üles näidatud sõnakuulmatusest.

Bei Gelegenheit der Durchreise Sr. Durchlaucht des Herrn Generalgouverneurs am 2-ten d. Mts. durch den Südjerwenschen Distrikt, war es zur Kenntnis Sr. Durchlaucht gelangt, daß Silmssche Bauern bei einer Fahrt nach Laupa in offiziellen Angelegenheiten, bei dem Hofe Allenküll im Vorbeifahren den dortigen Arbeitern zugerufen haben sollen: «Schneidet ihr noch Korn, wir schneiden lange nicht mehr». Bei dem deshalb angestellten Verhör seitens Sr. Durchlaucht, leugnete der Silmssche Gemeindeälteste Tönno Tickwa und seine Gehilfen Rein Kasa und Sikka Jürri Petersohn das Faktum, behauptend, nicht zu wissen noch gehört zu haben, wer obige Äußerung getan, worauf Se. Durchlaucht dem Tönno Tickwa und seinen Gehilfen Rein Kasa und Sikka Jürri Petersohn zwei Minuten Zeit gab, denjenigen namhaft zu machen, welcher diese Worte geäußert, widrigenfalls er sie selbst für die Schuldigen ansehen muß. Da sie nun niemand namhaft machen und da außerdem der Knecht des Gemeindeältesten namens Juhan Korba sich Gesetzwidrigkeiten zuschulden hat kommen lassen, indem er einen Fadenstock, mit dem der Aufseher den Knechten Stücke vorgemessen, aus der Hand gezogen und zerbrochen und Tönno Tickwa außerdem noch die übrigen Knechte beim Pflügen zum Ungehorsam verleitet, so wurde derselbe wegen schlechter Verwaltung seines Amtes entsetzt und nahm Se. Durchlaucht eigenhändig dem Gemeindeältesten Tönno Tickwa das Amtszeichen ab[216] und wurden derselbe, sowohl als sein Gehilfe Rein Kasa, in Weißenstein inhaftiert, behufs der Untersuchung in dieser Sache und Ausmittelung des Schuldigen. Der andere Gehilfe Sikka Jürri Petersohn wurde in Berücksichtigung dessen, daß sein Weib vor 3 Tagen niedergekommen war, nach Hause entlassen, jedoch mit der Weisung, sich sofort zu stellen, wenn er verlangt wird.

Actum Weißenstein d[en] 4. August 1858.

Nachdem der suspendierte Gemeindeälteste Tönno Tickwa und sein Gehilfe Rein Kasa ernstlichst ermahnt worden, die reine Wahr-

* *Kuupäev on kindlaks tehtud teiste dokumentide järgi.*
Дата установлена по смежным документам.

heit nach ihrem besten Wissen und Gewissen auszusagen, wurde vorgerufen Tönno Tickwa, welcher nunmehr aussagte: Bei der am 2-ten d. Mts. von Sr. Durchlaucht dem Herrn Generalgouverneur angestellten Verhör habe er sich der Kürze der Zeit wegen durchaus nicht mehr der Sache erinnern können, nunmehr aber erinnere er sich, daß damals im Juli Monat, bei der Rückfahrt aus Laupa, der Silmssche Bauer Herm Grauen in den Allenküllschen Hofskrug gegangen und später auf dem Wege erzählt habe, daß er gegen den Krüger geäußert: «Wir schneiden gar kein Korn mehr», wofür der Krüger ihm 1/2 Quart Branntwein geschenkt. Als Herm Grauen in den Krug gegangen, haben einige Allenküllsche Schnitter vor dem Kruge gestanden; Herm Grauen sei angetrunken gewesen. Zugleich müsse er eingestehen, daß er davon gewußt, daß sämtliche Silmsschen Knechte sich beim Pflügen Gesetzwidrigkeiten hatten zu Schulden kommen lassen, ohne daß er sie davon abgeraten habe.

Trat ab.

Trat vor der Gemeindeältestengehilfe Rein Kasa und sagte gleichlautend aus, und namentlich, daß Herm Grauen, als er sich zwei Werst vom Hofe Allenküll entfernt, beim Soflomäggischen Kruge auf ihren Wagen gesetzt, erzählt habe, gegen den Krüger im Allenküllschen Kruge gesagt zu haben, daß sie in Silms keine Handvoll Korn mehr schneiden würden, wofür der Krüger ihm 1/2 Quart Branntwein gegeben habe. Herm Grauen sei stark angetrunken gewesen.

Trat ab.

Vorgerufen wurde der Silmssche Bauer und gewesener Kirchspielsgerichtsbeisitzer Herm Grauen und leugnete entschieden, weder gegen den Allenküllschen Krüger noch gegen den Gemeindeältesten und dessen Gehilfen obige Äußerung getan zu haben. Daß er an dem Tage ein wenig angetrunken gewesen, könne er nicht in Abrede stellen. Er sei nicht allein in den Allenküllschen Krug gegangen, sondern mit zwei andern Silmsschen Bauern namens Wannakubja Jürri und Kubja Tönno Hans, mit denen er gemeinschaftlich 1/2 Quart Branntwein ausgetrunken, den er für bares Geld gekauft, aber nicht von dem Krüger geschenkt erhalten. Im Kruge sei nur ein einziger Allenküllscher Bauer gewesen, ob vor dem Kruge auch Menschen gewesen, könne er sich nicht erinnern.

Trat ab.

Trat vor der Allenküllsche Krüger Jaan Rattasep und deponierte: An einem Tage um 3 oder 4 Uhr nachmittags seien drei Silmssche Bauern in den Krug gekommen und habe einer von ihnen 1/2 Quart Branntwein genommen und bezahlt, aber nicht ein einziges Wort wegen Kornschnitt, noch sonstigen Gehorch gegen Deponenten gesprochen. Im Kruge sei nur der Allenküllsche Feldwächter, vor dem

Kruge aber, wie er glaube, niemand, am allerwenigsten Allenküllsche Schnitter gewesen.

Trat ab.

Bei der Konfrontation beharrten Tönno Tickwa und Rein Kasa hartnäckig bei ihrer Aussage, Herm Grauen leugnete solches entschieden, räumte aber ein, daß er in völlig angetrunkenem Zustande vielleicht besagte Worte gesprochen habe, doch erinnere er sich dessen nicht mehr.

Trat ab.

Schließlich wurde der eingangserwähnte Knecht des Gemeindeältesten namens Jaan Korba vorgerufen, welcher eingestand, den Fadenstock dem Aufseher aus der Hand gezogen und zerbrochen zu haben und zugab, daß der Gemeindeälteste Tönno Tickwa es gewußt, daß die übrigen Knechte in betreff des Pflügens sich einer Gesetzwidrigkeit haben zuschulden kommen lassen.

Trat ab.

Verfügt: 1. Den Knecht Jaan Korba für sein Vergehen auf Befehl Se. Durchlaucht des Herrn Generalgouverneurs mit 100 Rutenhieben bestrafen zu lassen; das Urteil wurde sofort vollzogen.
2. Den Silmsschen Wirt Herm Grauen zu inhaftieren und
3. Dieses Untersuchungsprotokoll bei einem Berichte einer erlauchten kaiserlichen Estländischen Gouvernementsregierung zur weitern Verfügung einzusenden.

Hakenrichter in Südjerwen F. Baron Taube.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 528, l. 57—58. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 528, лл. 57—58. Подлинник.

(Tõlge)

Oma reisil 2. skp. läbi Lõuna-Järva ringkonna sai Tema Hiilgus härra kindralkuberner teada, et Silmsi talupojad ühel ametiasja õiendamiseks ette võetud sõidul Laupasse Türi-Allikult mööda sõites sealsetele töölistele hüüdnud: «Kas teie veel vilja lõikate, meie ei lõika enam ammu.» Tema Hiilguse poolt selles asjas teostatud ülekuulamisel salgasid Silmsi vallatalitaja Tõnu Tikva ja tema abid Rein Kasa ja Sikka Jüri Peterson seda, öeldes mitte teadvat ega kuulnud olevat, kes ülalnimetatud märkuse tegi, mispeale Tema Hiilgus andis Tõnu Tikvale ja tema abidele Rein Kasale ja Sikka Jüri Petersonile kaks minutit aega selle isiku nimetamiseks, kes neid sõnu lausus, sest vastasel korral olevat ta sunnitud neid endid süüdlasteks pidama. Kuna nad mitte kedagi ei nimetanud ja peale selle vallatalitaja sulane Jaan Korba sellega seadusevastase teo toime pani, et ta süllapuu, millega järelevaataja sulastele tükke kätte mõõtis, tema

käest ära kiskus ja katki murdis, ja et Tõnu Tikva peale selle teisi sulaseid kündmisel sõnakuulmatusele ahvatles, — tagandati vallatalitaja oma ametikohuste halva täitmise pärast ametist; Tema Hiilgus võttis vallatalitajalt Tõnu Tikvalt oma käega ametimärgi ära ning viimane ja tema abi Rein Kasa pandi Paides vangi, et selles asjas juurdlust toimetada ja süüdlane välja selgitada. Teist abi Sikka Jüri Petersoni lasti selle tõttu koju minna, et tema naine 3 päeva tagasi maha sai, kuid sel tingimusel, et ta nõudmise korral kohe kohale ilmub.

Paide akt 4. augustist 1858.

Pärast seda kui ametist tagandatud vallatalitajat Tõnu Tikvat ja tema abi Rein Kasat oli tõsiselt manitsetud parima südametunnistuse järgi selget tõtt rääkima, kutsuti ette Tõnu Tikva, kes nüüd ütles, et temal see asi Tema Hiilguse härra kindralkuberneri poolt 2. skp. toimetatud ülekuulamisel lühikese aja pärast sugugi meelde polevat tulnud, nüüd ta aga mäletavat, et Silmsi talupoeg Herm Grauen tookord juulikuus tagasisõidul Laupalt Türi-Alliku mõisakõrtsis käinud ja pärast tee peal rääkinud, et ta kõrtsmikule öelnud: «Me ei lõikagi enam vilja», mille eest kõrtsmik temale 1/2 veerandikku viina kinkinud. Kui Herm Grauen kõrtsi läinud, seisnud mõned Türi-Alliku viljalõikajad kõrtsi ees. Herm Grauen olnud viinastunud. Ta pidavat ühtlasi tunnistama, et ta teadis, et kõik Silmsi sulased kündmisel seadusevastaseid tegusid toime panid, ilma et ta neid tagasi hoidnud oleks.

Lahkus.

Ette astus vallatalitaja abi Rein Kasa, kes ütles sedasama, ja nimelt, et Herm Grauen pärast seda, kui Türi-Alliku mõisast kahe versta kaugusele oli jõutud, Sovlomäe[?] kõrtsi juures nende vankrisse istunud ja rääkinud, et ta Türi-Alliku kõrtsis kõrtsmikule öelnud, nad ei lõikavat Silmsil enam peotäitki vilja, mille eest kõrtsmik temale 1/2 veerandikku viina andnud. Herm Grauen olnud tugevasti purjus.

Lahkus.

Ette kutsuti Silmsi talupoeg ja endine kihelkonnakohtu kaasistuja Herm Grauen, kes salgas kindlalt, et ta Türi-Alliku kõrtsmikule ning vallatalitajale ja selle abile ülaltoodud sõnu oli öelnud. Seda, et ta sel päeval pisut viinastunud oli, ei saavat ta salata. Türi-Alliku kõrtsi ei olevat ta üksi läinud, vaid koos kahe teise Silmsi talupojaga, Vanakubja Jüriga ja Kubja Tõnu Hansuga, kellega ta üheskoos 1/2 veerandikku viina ära joonud, mille ta sularaha eest ostnud, aga mitte kõrtsmikult kingituseks saanud. Kõrtsis olnud üksainus Türi-Alliku talupoeg; kas kõrtsi ees ka inimesi oli, seda ta ei mäletavat.

Lahkus.

Ette astus Türi-Alliku kõrtsmik Jaan Ratassepp, kes ütles, et ühel päeval kell 3 või 4 pärast lõunat tulnud kolm Silmsi talupoega kõrtsi ja üks neist võtnud 1/2 veerandikku viina ja maksnud selle eest, ilma et ta oleks tunnistajale sõnagi rääkinud viljalõikusest ega muust teotööst. Kõrtsis olnud ainult Türi-Alliku põlluvaht, kõrtsi ees aga polevat tema arvates olnud mitte kedagi, ammugi mitte Türi-Alliku viljalõikajaid.

Lahkus.

Vastamisi seadmisel jäid Tõnu Tikva ja Rein Kasa kangekaelselt oma tunnistuse juurde. Herm Grauen salgas seda kindlalt, kuid tunnistas, et ta täiesti purjus olles võib-olla neid sõnu tarvitas, kuid seda enam ei mäleta.

Lahkus.

Lõpuks kutsuti ette algul nimetatud vallatalitaja sulane Jaan Korba, kes tunnistas üles, et ta järelevaataja käest süllapuu ära kiskus ja katki murdis, ja

tunnistas õigeks, et vallatalitaja Tõnu Tikva teadis, et teised sulased kündmise suhtes seadusevastase teo toime panid.

Lahkus.

Otsustati: 1. Sulast Jaan Korbat tema süüteo eest Tema Hiilguse härra kindralkuberneri käsul 100 vitsahoobiga karistada lasta; otsus viidi kohe täide.
2. Silmsi peremees Herm Grauen vangistada ja
3. käesolev juurdlusprotokoll saata koos ettekandega kõrgeaulisele Eestimaa kubermanguvalitsusele edasiseks otsustamiseks.

Lõuna-Järva haagikohtunik
parun F. Taube.

Nr. 88.

17. septembril. — Viru-Järva meeskohtu protokoll endise vallatalitaja Tõnu Tikva ülekuulamise kohta, keda süüdistati Silmsi (Silms) mõisa taluperemeeste ässitamises abiteo vähendamisele ja teosulaste ässitamises päevanormide vähendamisele.

Gegenwärtig: Herr Mannrichter Baron von Toll,
Herr Assessor von Dittmar,
und Secr. jud.

Es wurde der Inquisit aus dem Gefängnis vor Gericht gebracht, zur Aussage der reinen Wahrheit sehr eindringlich ermahnt und sodann, wie folgt, befragt. Er deponierte

ad generalia:

Ich heiße Tönno Tikwa, bin abgesetzter Gemeindeältester des Gutes Silms, 31 Jahre alt,[217] verheiratet, habe 2 Kinder, verstehe zu lesen, aber nicht zu schreiben, bin in d. J. zum heiligen Abendmahle gewesen, seit dem 3-ten Sept[em]ber im Schloßgefängnis inhaftiert, erhalte daselbst die gewöhnliche Arrestantenkost, habe nie früher unter Gericht und Strafe gestanden und habe mich nicht beredet, was ich vor Gericht aussagen soll.

ad specialia:

Quaest. 1: Hast du die Silmsschen Wirte zum Ungehorsam gegen die Gutspolizei verleitet, indem du ihnen geraten, in diesem Sommer nicht mehr als ein 4-Loofstück Roggen pro Gesinde zu schneiden, während sie früher das 3- bis 4-fache geschnitten haben?

Inquisit 1 antw[ortete]: Ich habe den Wirten nicht geraten, den üblichen Gehorch nicht zu leisten, sondern nur meine Meinung dahin ausgesprochen, daß der Hof kein Recht habe, den Hilfsgehorch in der früheren Ausdehnung zu fordern.

Quaest. 2: Bei welcher Gelegenheit hast du gegen die Wirte diese Meinung ausgesprochen?

Inquisit antw[ortete]: Als an einem Sonntage die Wirte sich bei mir versammelten, um zu beraten, wieviel Stücke Roggen jedes Gesinde schneiden solle.

Quaest. 3: Hast du die Wirte nicht an jenem Sonntage bei dir versammelt, um ihnen die Weisung zu erteilen, vereint dem Hofe Widerstand zu leisten?

Inquisit antw[ortete]: Nein, ich habe nicht zum Widerstand aufgefordert, sondern nur meine Meinung auf Grund des neuen Bauerngesetzbuches ausgesprochen.

Quaest. 4: Hast du dem Gebiete durch deine Weigerung, den bisher üblichen Gehorch zu leisten, nicht die erste Anregung zur Widersetzlichkeit gegeben?

Inquisit konnte solches nicht in Abrede stellen.

Quaest. 5: Hast du nicht gleichfalls die Silmsschen Knechte zur Widersetzlichkeit verleitet, indem du ihnen anbefohlen, mit nicht weniger als 6 Pferden ein Vier-Loofstück zu korden?*

Inquisit antw[ortete]: Nein.

Quaest. 6.: Es war dir doch bekannt, daß die Knechte den Anordnungen der Gutsverwaltung Widerstand entgegensetzten?

Inquisit antw[ortete]: Ja.

Quaest. 7: Hast du Maßregeln getroffen, die Knechte zum Gehorsam zurückzuführen?

Inquisit antw[ortete]: Nein.

Quaest. 8: War es nicht dein eigener Knecht, der beim Ausmessen der Pflugstücke dem Wirtschaftsaufseher den Fadenstock aus der Hand gerissen und zerbrochen hat?

Inquisit antw[ortete]: Ja. Derselbe ist dafür auf Befehl des H[errn] Generalgouverneurs bereits körperlich gezüchtigt worden.

Quaest. 9: Mußt du nicht bekennen, daß der Silmssche Bauer Hermann Grauen in deiner Gegenwart sich dessen gerühmt hat, er habe dem Allenküllschen Krüger aufgebunden, daß in Silms die Bauerschaft dem Hofe keine Schnittertage mehr leiste?

Inquisit antw[ortete]: Ja.

Quaest. 10: Weshalb unterließt du es, den Hermann Grauen wegen dieser strafwürdigen Äußerung zur Rechenschaft und Strafe zu ziehen?

Inquisit antw[ortete]: Hermann war betrunken, als er sie machte.

Quaest. 11: Mußt du nicht zugestehen, daß du dem Herrn Generalgouverneur, als er dich wegen dieser Angelegenheit befragte, den Namen dieses Inkulpaten zu nennen dich geweigert hast?

Inquisit antw[ortete]: Ich hatte diese Sache vollkommen vergessen.

---

* *Kordamine — повторная вспашка (по-эст.).*

Quaest. 12: Hast du sonst etwas auf diese Sache Bezügliches anzubringen?
Inquisit antw[ortete]: Nein.
Nachdem Inq[uisit] seine Aussage beim Vorlesen des Protokolls bestätigt hatte, wurde er ins Gefängnis zurückgesandt.[218]

Baron R. v. Toll.

H. Erbe Sec[retarius].

H. v. Dittmar.

ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6180, l. 6—7. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6180, лл. 6—7. Подлинник.

(Tõlge)

Kohal olid: härra meeskohtunik parun von Toll,
härra assessor von Dittmar
ja kohtusekretär.

Süüalune toodi vanglast kohtu ette, teda manitseti väga tungivalt selget tõtt tunnistama ja küsitleti siis järgmiselt. Ta ütles:

Üldküsimuste peale

Mu nimi on Tõnu Tikva, olen Silmsi mõisa tagandatud vallatalitaja, 31 aastat vana, abielus, mul on 2 last, oskan lugeda, aga mitte kirjutada, käisin tänavu armulaual, olen 3. septembrist peale lossivanglas vangis, saan seal harilikku vangitoitu, ma ei ole kunagi varem kohtu all olnud ega karistada saanud ja ei ole [kellegagi] nõu pidanud, mida ma kohtu ees tunnistama pean.

Eriküsimuste peale

Küsimus 1. Kas sa ahvatlesid Silmsi peremehi sellega sõnakuulmatusele mõisapolitsei vastu, et sa neile soovitasid sel suvel iga talu kohta mitte rohkem kui üht nelja vakamaa suurust rukkitükki lõigata, kuna nad varem lõikasid 3 kuni 4 korda rohkem?
Süüaluse 1 vastus: Ma ei soovitanud peremeestele senist tegu mitte teha, vaid avaldasin ainult oma arvamust, et mõisal pole õigust abitegu endises ulatuses nõuda.
Küsimus 2. Mispuhul sa peremeestele seda arvamust avaldasid?
Süüaluse vastus: Kui peremehed ühel pühapäeval minu juurde kokku tulid aru pidama, mitu rukkitükki iga talu peab lõikama.
Küsimus 3. Kas sa peremehi tol pühapäeval mitte selleks enda juurde kokku ei kutsunud, et neile teha korraldus ühiselt mõisale vastu hakata?
Süüaluse vastus: Ei, ma ei kutsunud üles vastuhakkamisele, vaid avaldasin ainult uue talurahvaseaduse põhjal oma arvamust.
Küsimus 4. Kas sa mitte senise abiteo tegemisest keeldumisega ei andnud vallale esimest tõuget vastuhakkamiseks?
Süüalune ei saanud seda eitada.
Küsimus 5. Kas sa mitte ka Silmsi sulaseid vastuhakkamisele ei ahvatlenud, kui sa neid käskisid mitte vähema kui kuue hobusega üht nelja vakamaa suurust tükki korrata?
Süüaluse vastus: Ei.
Küsimus 6. Sa ju teadsid, et sulased mõisavalitsuse korraldustele vastu hakkasid?
Süüaluse vastus: Jah.
Küsimus 7. Ka sa midagi ette võtsid, et sulaseid jälle sõna kuulma panna?
Süüaluse vastus: Ei.

Küsimus 8. Kas see ei olnud mitte sinu enda sulane, kes künnitükkide kättemõõtmisel süllapuu järelevaataja käest ära kiskus ja katki murdis?
Süüaluse vastus: Jah. Ta sai selle eest härra kindralkuberneri käsul juba kehaliselt karistada.
Küsimus 9. Kas sa ei pea mitte tunnistama, et Silmsi talupoeg Hermann Grauen sinu juuresolekul hooples, nagu oleks ta Türi-Alliku kõrtsmikule valetanud, et talupojad Silmsil mõisale enam lõikuspäevi ei tee?
Süüaluse vastus: Jah.
Küsimus 10. Miks sa jätsid Hermann Graueni selle karistusväärse ütluse eest vastutusele võtmata ja karistamata?
Süüaluse vastus: Hermann oli purjus, kui ta seda ütles.
Küsimus 11. Kas sa ei pea mitte õigeks tunnistama, et sa keeldusid härra kindralkubernerile, kui ta sind selle asja pärast küsitles, selle süüaluse nime nimetamast?
Süüaluse vastus: Ma olin selle asja täielikult unustanud.
Küsimus 12. On sul veel midagi selle asja kohta öelda?
Süüaluse vastus: Ei.

Kui süüalune oma tunnistust pärast protokolli ettelugemist kinnitanud oli, saadeti ta vanglasse tagasi.

Parun R. v. Toll.

H. Erbe, sekretär.

H. v. Dittmar.

Nr. 89.

25. ja 26. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni juurdlusprotokollidest päevaülesannete omavolilise vähendamise kohta mõisa heinateol Roosna (Sonorm) mõisa teomeeste poolt ja selle mõisa talupoegade katse kohta hakata vastu haagikohtunikule ja kasakakomandole.

Actum Sonorm sub die 25. Juli 1858.

Die Gutspolizei von Sonorm hatte wider die dasigen Knechte bei mir Beschwerde geführt, daß dieselben sich eigenmächtig u[nd] wider das ausdrückliche Verbot der Gutsverwaltung mit einer größeren Anzahl, als gesetzlich bestimmt, auf die Mähstücke gestellt, und, als der Verwalter ihnen solches untersagt, sowie den Knaben Jürri Nuk, welcher sich insbesondere widersetzt, habe bestrafen lassen wollen, hätten sich mehrere andern Knechte zusammengeschlagen u[nd] sich gegen ihn (Verwalter) höchst ungeziemend benommen. Auf die von dem letzteren darüber gemachte Anzeige habe sich der Gutsherr persönlich auf den Heuschlag begeben, um die Knechte zum Gehorsam zu verweisen, was ihm aber nicht gelungen, weil die Leute auch in seiner Gegenwart bei ihrer Widersetzlichkeit beharrt u[nd] sich ungeziemend benommen haben.

Auf die mir hierüber gemachte Anzeige, hatte ich zur Untersuchung dieser Angelegenheit den heutigen Nachmittag festgesetzt u[nd] der Sonormschen Gutsp[olizei] vorgeschrieben, die schuldigen Knechte an den Hof zu versammeln. Als ich aber hieselbst angefahren kam, fand ich hinter der Hofspforte unweit der Branntweinsküche eine große Masse von Menschen vor u[nd] erfuhr von dem

Herrn Obersten v[on] Baumgarten,[219] daß sich sowohl die sämtlichen Knechte wie auch die Wirte ohne Befehl daselbst versammelt haben, sowie, daß dieselben bereits vor meiner Ankunft von seiten des Gutsherrn den Befehl erhalten hatten, sich bei der Herberge[220] zu versammeln, um dort mich zu erwarten, welchem Befehle sie aber nicht nachgekommen, indem sie sich dahin erklärten, wenn der H[err] Hakenrichter mit ihnen zu sprechen habe, so möchte er dorthin, wo sie versammelt seien, kommen. Zugleich wurde mir mitgeteilt, daß einige Wirte bereits vor meiner Ankunft bei dem Gutsherrn gewesen, welchen letzterer zugeraten, sofort nach Hause zurückzugehen, um nicht von mir gesehen zu werden, u[nd] da es ihm später mitgeteilt worden, daß sich fast alle Wirte in der Nähe des Gutes gelagert, so habe er ihnen durch die Gemeindebeamten sagen lassen, sie möchten sich unverzüglich nach Hause begeben, was sie aber nicht getan. Ich ließ die Wirte sogleich durch die Gemeindebeamten vor die Herberge rufen, um dort die Ursache ihrer gemeinschaftlichen Zusammenkunft abzufragen, u[nd] da sie sich auch auf meine Aufforderung nicht stellten, so ließ ich den ganzen Volkshaufen von Kosaken, die bis dahin angelangt waren, umzingeln u[nd] zum Weiterkommen zwingen. Es wurden darauf die Wirte von den Knechten abgesondert u[nd] die ersteren behufs ihrer Befragung einzeln, wie folgt, vorgerufen . . .*

Sonorm sub die 26. Juli 1858.[221]

Auf die Klage der Gutsverwaltung von Sonorm gestanden:

1. Der dasige Knecht Mäe Jürri Nuk, 18 Jahre alt, daß er sich mit 4 anderen Knechten auf ein Mähstück gestellt und als der Disponent ihn deshalb zur Rede gestellt, gegen denselben grob geworden zu sein. Als er darauf von dem Disponenten abgerufen worden sei, um für sein ungebührliches Betragen bestraft zu werden, hätten die Knechte Proso Märt, Josep Lagge und Hindrek Niggus ihn von der Bestrafung gewaltsam befreit.
2. Der Knecht Proso Märt Jaetis gesteht ein, daß er den Jürri Nuk von der ihm diktierten Bestrafung befreit und demselben gesagt habe, er solle sich flüchten.
3. Der Knecht Josep Lagge deponierte, daß er mit Hilfe anderer Knechte den Jürri Nuk von der Bestrafung befreit.
4. Der Knecht Hindrek Niggus gestand ein, sich ebenso wie die andern Knechte verschuldet zu haben und konnte nicht in Abrede stellen, gegen den Gutsherrn ein übermütiges Betragen an den Tag gelegt zu haben.
5. Der Knecht Matsi Jürri Ebrok gesteht ein, gesagt zu haben, wenn nicht 5 Mann auf ein Vierloofstück zum Mähen gestellt

---

* *Vahele on jäetud taluperemeeste ülekuulamise ja karistamise kirjeldus, kuna see talupoegade vastuhaku kohta uut materjali ei sisalda.*

Опущено описание допроса и наказания дворохозяев, т. к. оно по вопросу о сопротивлении крестьян нового материала не содержит.

werden, so würde er nicht arbeiten. Ferner gesteht er, mit dem Sohn des Gemeindeältesten Hans Lemming namens Ans erklärt zu haben, wer ihnen in die Nähe kommen würde, würde seinen Kopf verlieren.

6. Der Knecht Toma Hans Lemming deponierte gleichlautend mit dem Vorhergehenden.

Anmerkung: Derselbe wird von der Gutsverw[altung] als besonderer Rädelsführer u[nd] Widerspenstiger unter den Knechten bezeichnet.

7. Der Knecht Michel Hadrop ist eines gleichen Vergehens mit den übrigen eingeständig.
8. Der Knecht Jacob Wibor gesteht, daß er auf dem Heuschlage Saden geführt und von dieser Arbeit an einem Abend, als die sich eigenmächtig auf die Mähstücke gestellt habenden 5 Arbeiter mit ihren Stücken fertig geworden, wider das ausdrückliche Verbot des Verwalters sich entfernt und zugleich 4 andere Knechte von der Arbeit weggerufen habe, welche sich auch in der Tat von der Arbeit entfernt hätten.

Anmerkung: der Herr Besitzer des Gutes Sonorm bestätigte auch seinerseits, daß die vorbenannten Knechte gleichfalls in seiner Gegenwart bei ihrer Widersetzlichkeit beharrt und ihm gegenüber ein ungeziemendes Betragen gezeigt haben.

Verfügt: die Sonormschen Knechte folgendermaßen nach Maßgabe ihrer Schuld zu bestrafen:
Mäe Jürri Nuk mit 25, Proso Mart Jaetis mit 40, Josep Lagge mit 70, Hindrek Niggus mit 60, Jürri Ebrok mit 70, Hans Lemming mit 70, Michel Hadrop mit 60 und Jacob Wibor mit 70 Rutenhieben.

Eodem die.*

Die beiden unter den Sonormschen Leuten sich befundenen Koickschen Bauern wurden vorgerufen und verhört:

1. Der Koicksche Schmied Reinhold Jaakberg deponierte, daß seine Pferde verloren gegangen u[nd] da sie zuweilen auf dem Hofe Sonorm festgetrieben gewesen, so habe er geglaubt, daß sie auch gestern hier gewesen sein mochten, und sei aus diesem Grunde nach Sonorm gekommen, wo er die hiesigen Leute versammelt gefunden u[nd] bei ihnen stehen geblieben. Der andere Koicksche Bauer namens Jacob sei auch mit ihm zusammen gewesen, um seine Pferde suchen zu helfen.
2. Der Koicksche Bauer Jacob Möldersaar deponierte gleichlautend mit dem vorhergehenden.
3. Der Sonormsche Gemeindeälteste Hans Lemming behauptet, daß die Koickschen Leute bereits zwei Stunden vor meiner An-

* *Samal päeval (lad.).*
В тот же день (лат.).

kunft sich unter den Sonormschen Leuten befunden, denen er befohlen hatte, sich von dort zu entfernen, weil sie dort nichts zu schaffen gehabt. Dieser Aufforderung zuwider seien sie aber doch nicht weggegangen.

Die Koickschen Bauern Reinhold Jaakberg und Jacob Möldersaar konnten nicht in Abrede stellen, daß ihnen der Sonormsche Gemeindeälteste Hans Lemming die Weisung erteilt habe, sich zu entfernen, was sie aber nicht getan. Eine genügende Entschuldigung dagegen hätten sie nicht vorzubringen.

Außerdem gibt der Herr Obrist von Baumgarten an, daß die Sonormschen Leute, als sie von den Kosaken umgeben wurden, gerufen haben: «Koigi mehhed tulge appi».*

Wenn nun die Angabe der obengedachten Koickschen Bauern, als hätten sie hier ihre Pferde gesucht, aus dem Grunde durchaus unwahr ist, da sie auf dem Gute sich bei niemandem deshalb gemeldet haben, sondern der Umstand, daß der Gemeindeälteste sie aus den versammelten Sonormschen Leuten herauszugehen befahl, wogegen sie dennoch unter denselben blieben, vielmehr herausstellt, daß sie die Widerspenstigkeit der Sonormschen Bauern zu unterstützen die Absicht gehabt haben, so wurde

v e r f ü g t: den Koickschen Schmied Reinhold Jaaksohn und den dortigen Lostreiber Jacob Möldersaar dafür einen jeden mit achtzig Rutenstreichen zu bestrafen, welche auch an ihnen sofort vollstreckt wurde.

Eodem die.

Von seiten der Gutsverw[altung] zu Sonorm wurde wider den unter diesem Gute wohnhaften, zeitweilig beurlaubten Matrosen der 24. Flottequipage Willem Geber die Klage geführt, daß derselbe den Sonormschen Knechten erklärt, er sei in Koick gewesen u[nd] habe dort erfahren, daß daselbst fünf Knechte in der Mahlzeit[222] eine Dessätine Heu aufnehmen würden, weshalb er den hiesigen Leuten zugeraten, daß auch in Sonorm nur 5, und nicht, wie von der Gutsverwaltung angeordnet, 4 Knechte ein solches Stück aufnehmen möchten. Ein Teil der Sonormschen Knechte hätte infolgedessen auch sich der ihnen aufgegebenen Arbeit widersetzt u[nd] nach eigenem Ermessen auf die Stücke gestellt. Ferner habe der Beklagte sein unhöfliches Betragen gegen den H[errn] Obristen v[on] Baumgarten in seiner Gegenwart bei den Knechten geprahlt u[nd] habe der letztere bemerkt, daß von seinen Knechten darauf niemand ihm mehr ehrerbietig begegnet. Die Gutsverwaltung bittet demnach die Anordnung zu treffen, daß dieser Matrose als Unruhestifter aus der Sonormschen Gemeinde entfernt werden möchte.

Der Matrose Willem Geber trat vor und konnte gegen diese Anklage keine Entschuldigung vorbringen.

---

* *Койгиские мужики, идите на помощь (по-эст.).*

Verfügt: den Matrosen Willem Geber per Etappe Sr. Exzellenz dem Herrn Zivilgouverneur von Estland mit der gehorsamsten Bitte einzusenden, dahin die Anordnung treffen zu wollen, daß dieser Militärunterbeamte wiederum in den Dienst zurückgesandt werden möchte.

Anmerkung: der Matrose Willem Geber gab an, an folgende Sonormsche Bauern Prätensionen zu haben:

1. der Wirt Petri Tönno schulde ihm 50 Kop.
2. das Lostreiberweib Ann Pusep item 20 „
3. der Knecht Ustallo Jürri „ 20 „
4. der Wirt Lalli Wabo 1 Rbl.
5. sein gegenwärtiger Wirt schulde ihm den Knechtslohn von St. Georg bis hierzu.

Es wurde dem Sonormschen stellv[ertretenden] Gemeindeältesten Mart Mühling aufgetragen, diese Schulden, falls dagegen keine Einwendungen erhoben werden sollten, beizutreiben.

ENSV RAKA, f. 905, nim. 1, sü. 7, l. 63—67. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 905, оп. 1, д. 7, лл. 63—67. Подлинник.

(Tõlge)

Roosna akt 25. juulist 1858.

Roosna mõisapolitsei esitas mulle sealsete sulaste peale kaebuse, et nad omavoliliselt ja mõisavalitsuse kindla keelu vastaselt suuremal arvul kui seadusega kindlaks määratud niidutükkidele tulnud, ja kui valitseja neid seda tegemast keelanud ja poissi Jüri Nukka, kes iseäranis vastu hakkas, tahtnud karistada lasta, heitnud mitu teist sulast ühte ja käitunud tema (valitseja) suhtes väga ebasündsalt. Viimase poolt selle kohta tehtud ettekande peale läinud mõisnik isiklikult heinamaale sulaseid korrale kutsuma, mis tal aga korda ei olevat läinud, sest ka tema juuresolekul jätkanud inimesed vastuhakkamist ja käitunud ebasündsalt.

Minule selle kohta tehtud ettekande peale määrasin ma selle asja uurimiseks kindlaks tänase pärastlõuna ja tegin Roosna mõisapolitseile korralduse süüdiolevad sulased mõisasse kokku kutsuda. Kui ma aga siia sõitsin, leidsin ma mõisavärava juurest viinaköögi lähedalt eest suure hulga inimesi ja sain härra oberst von Baumgartenilt teada, et niihästi kõik sulased kui ka peremehed ilma käsuta sinna kokku olid tulnud ning et nad juba enne minu kohalejõudmist olid mõisnikult käsu saanud häärberi juurde kokku tulla mind ootama, kuid seda käsku ei olnud täitnud; seejuures öelnud nad, et kui härra haagikohtunik nendega rääkida tahab, tulgu ta sinna, kus nad koos on. Ühtlasi sain kuulda, et mõned peremehed juba enne minu saabumist mõisniku juures käinud, kes neile nõu andnud kohe koju tagasi minna, et ma neid ei näeks; kuna talle aga pärast teatatud, et peaaegu kõik peremehed mõisa lähedale laagrisse jäänud, lasknud ta neile vallaametnike kaudu öelda, et nad otsekohe koju läheksid, mida nad aga ei teinud. Ma lasksin peremehed kohe vallaametnike kaudu häärberi ette kutsuda, et neilt seal nende ühise kokkutuleku põhjust küsida, ja kuna nad ka minu kutse peale ei tulnud, lasksin ma kogu jõugu vahepeal saabunud kasakate poolt ümber piirata ja edasi minema sundida. Seepeale eraldati peremehed sulastest ja esimesed kutsuti küsitlemiseks järgmiselt ükshaaval ette: ...

Roosna mõisavalitsuse kaebuse peale tunnistasid üles:

1. Sealne sulane Mäe Jüri Nukk, 18 aastat vana, et ta koos 4 teise sulasega ühele niidutükile läinud ja valitseja vastu, kui see temalt sellepärast seletust nõudnud, tooreks läinud. Kui teda valitseja seepeale ära kutsunud, et teda tema ebasündsa käitumise eest karistada, olevat teda sulased Prooso Märt, Joosep Lagge ja Hindrik Nigus väevõimuga karistusest vabastanud.

2. Sulane Prooso Märt Jaetis tunnistas üles, et ta Jüri Nuka temale määratud karistusest vabastanud ja temale öelnud, et ta põgeneks.

3. Sulane Joosep Lagge ütles, et ta Jüri Nuka teiste sulaste abiga karistusest vabastanud.

4. Sulane Hindrik Nigus tunnistas üles, et ta samuti nagu teised sulased süüdi on, ega saanud eitada, et ta mõisniku vastu ülbelt käitus.

5. Sulane Matsi Jüri Ebrok tunnistas üles, et ta ütles: kui ühele nelja vakamaa suurusele tükile 5 meest niitma ei panda, siis ta tööle ei hakka. Edasi tunnistas ta üles, ta öelnud koos vallatalitaja poja Hans Lemminguga, keda hüütakse Antsuks, et see, kes nende lähedale tuleb, oma peast ilma jääb.

6. Sulane Tooma Hans Lemming tunnistas sedasama, mida eelmisedki.

Märkus. Mõisavalitsus nimetab teda sulaste hulgas peamiseks ninameheks ja vastuhakkajaks.

7. Sulane Mihkel Hadrop võttis omaks teistega ühise süüteo.

8. Sulane Jakob Vibor tunnistas üles, et ta heinamaal saadusid vedanud ja ühel õhtul, kui 5 omavoliliselt niidutükkidele tulnud töölist oma tükkidega valmis said, sellelt töölt valitseja kindla keelu vastaselt lahkunud ja ühtlasi 4 teist sulast töölt ära kutsunud, kes ka tõepoolest töölt ära läinud.

Märkus. Härra Roosna mõisa omanik kinnitas ka omalt poolt, et nimetatud sulased ka tema juuresolekul vastuhakkamist jätkasid ja tema suhtes ebasündsalt käitusid.

Otsustati: Roosna sulaseid vastavalt nende süüle järgmiselt karistada: anda Mäe Jüri Nukale 25, Prooso Märt Jaetisele 40, Joosep Laggele 70, Hindrik Nigusele 60, Jüri Ebrokile 70, Hans Lemmingule 70, Mihkel Hadropile 60 ja Jakob Viborile 70 vitsahoopi.

Samal päeval.

Mõlemad Roosna inimeste hulgas olnud Koigi talupojad kutsuti ette ja kuulati üle.

1. Koigi sepp Reinhold Jaakberg ütles, et tema hobused kaduma läinud, ja kuna nad olnud varem mõnikord Roosna mõisasse kinni aetud, arvanud ta, et nad võisid ka eile siin olla, ja tulnud sel põhjusel Roosnale, kus ta siinsed inimesed kokkukogunenult eest leidnud ja nende juurde seisma jäänud. Teine Koigi talupoeg, kelle nimi on Jakob, olnud temaga kaasas, et tal aidata hobuseid otsida.

2. Koigi talupoeg Jakob Mõldersaar tunnistas sedasama, mida ülalnimetatu.

3. Roosna vallatalitaja Hans Lemming ütleb, et Koigi mehed olnud juba kaks tundi enne minu saabumist Roosna meeste hulgas, ja et ta käskinud neid sealt ära minna, sest neil polnud seal midagi tegemist. Selle käsu vastaselt polevat nad aga ikkagi ära läinud.

Koigi talupojad Reinhold Jaakberg ja Jakob Mõldersaar ei saanud eitada, et neile Roosna vallatalitaja Hans Lemming tegi korralduse ära minna, mida nad aga ei täitnud. Rahuldavat vabandust ei saanud nad selle kohta ette tuua.

Peale selle ütleb härra oberst von Baumgarten, et Roosna inimesed, kui kasakad neid ümber piiranud, hüüdnud: «Koigi mehed, tulge appi!»

Kuna ülalmainitud Koigi talupoegade seletus selle kohta, et nad siin oma hobuseid otsisid, on täiesti vale, sest et nad selle asja pärast mõisas mitte kellegi juures ei käinud, ning sellest asjaolust, et vallatalitaja neid käskis kokku-

kogunenud Roosna inimeste hulgast ära minna, nad aga siiski nende hulka jäid, hoopis selgub, et nad kavatsesid Roosna talupoegade vastuhakkamist toetada, siis

otsustati: Koigi seppa Reinhold Jaakbergi ja sealset popsi Jakob Möldersaart selle eest kumbagi karistada kaheksakümne vitsahoobiga, ja see karistus viidi nende suhtes ka kohe täide.

Samal päeval.

Roosna mõisavalitsus esitas selle mõisa piirkonnas elava, ajutiselt puhkusel oleva, 24. laevastikuekipaaži kuuluva madruse Villem Geberi peale kaebuse, et see Roosna sulastele õelnud, ta käinud Koigil ja saanud teada, et seal viis sulast söömavahes ühe tiinu heina koristavat, mistõttu ta siinsetele inimestele soovitanud, et niisuguselt tükilt koristagu ka Roosnas heina viis, aga mitte neli sulast, nagu seda mõisavalitsus käskinud. Ka osa Roosna sulaseid keeldunud selle tõttu neile antud tööd tegemast ja teinud neil tükkidel tööd oma äranägemise järgi. Edasi olevat kaebealune härra oberst v. Baumgarteni juuresolekul oma ebaviisaka käitumisega tema vastu talupoegade ees kelkinud, ja viimane ütleb, et pärast seda ei olevat tema vastu enam ükski sulane aupaklik. Mõisavalitsus palub seepärast teha korraldus, et see madrus kui rahurikkuja Roosna vallast eemaldataks.

Madrus Villem Geber astus ette ega saanud selle süüdistuse suhtes mingit vabandust ette tuua.

Otsustati: Saata madrus Villem Geber tapiga Tema Ekstsellentsi härra Eestimaa tsiviilkuberneri juurde truualamliku palvega teha korraldus, et see alamväelane teenistusse tagasi kutsutaks.

Märkus. Madrus Villem Geber ütles, et tal olevat järgmiste Roosna talupoegade suhtes nõudmisi:

1. peremees Peetri Tõnu võlgnevat temale 50 kopikat,
2. popsi naine Ann Puusepp „ „ 20 „
3. sulane Uustalu Jüri „ „ 20 „
4. peremees Lalli Vabo „ „ 1 rubla,
5. tema praegune peremees võlgnevat temale sulasepalga jüripäevast tänaseni.

Roosna vallatalitaja kohusetäitjale Mart Mühlingule tehti ülesandeks need võlad sisse nõuda, kui neile vastu ei vaielda.

TALURAHVA RAHUTUSED LÄÄNEMAAL.

NR. 90—95.

23. JUUNIL — 21. JUULIL. — TALURAHVA RAHUTUSED HIIU SAAREL JA NENDE MAHASURUMINE SÕJAVÄE ABIL.

Nr. 90.

12. juulil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse assessori L. Eberhardi ettekanne Eestimaa kubernerile mõisa heinateol söömavahetükil töötavate inimeste arvu omavolilisest suurendamisest teomeeste poolt Hiiumaa mõisates.

Zur Erfüllung Ew. Exzellenz Auftrags vom 5. Juli c. No. 4484* wegen der von den Arbeitern des Gutes Waimel eigenmächtig verringerten Mähstücke[223], begab ich mich am 7-ten Juli von Hapsal auf die Insel Dagoe. Bei der Überfahrt traf ich mit dem ehemaligen Ritterschaftshauptmann, Herrn Kammerherrn Baron Konstantin Ungern-Sternberg zusammen, welcher vom Herrn Ritterschaftshauptmann aufgefordert war, sich auch nach Dagoe zu begeben, um seinerseits zur Regelung der Verhältnisse der Dagoeschen Bauern beizuhelfen. Wir fuhren nun zuerst auf das Gut Großenhof, wo wir uns über das einzuschlagende Verfahren berieten. Am Nachmittag fuhr ich nach dem Gute Waimel, bestellte zum Abend noch die Gemeindeältesten an den Hof und hatte mit ihnen eine Unterredung, in welcher ich ihnen begreiflich machte, daß sie für Gehorsam, Ruhe und Ordnung im Gebiete zu sorgen haben und daß sie ihrerseits alles daransetzen müßten, um die Arbeiter zum Gehorsam zurückzuführen. Die Gemeindeältesten, scheinbar ordentliche, nur etwas matte Leute, erklärten, daß ihre Autorität durchaus nicht ausreiche, indem sie bereits die Arbeiter zu verschiedenen Malen ermahnt hätten, die Arbeit nach alter Art zu leisten und abzuwarten, bis von Seiten der Behörde darüber entschieden werde, doch hätten sie nichts ausrichten können und haben die Arbeiter gesagt, daß sie, die Gemeindeältesten, vom Gutsherrn bestochen seien.

Es wurden nun hierauf sämtliche Arbeiter und Waimen, welche auf 20 Werst vom Gute auf den Heuschlägen waren, zum andern Morgen d[en] 8. Juli an den Hof bestellt. Etwa um 9 Uhr erschienen nun zirka 120 Menschen, Arbeiter und Waimen, worunter auch einige Mägde waren. Nachdem ich ihnen erklärt, wer ich sei und daß ich im Namen des Herrn Gouverneurs gekommen, um sie zum Gehorsam zurückzuführen und ihre Differenz wegen der Mähstücke

---

* *Dokumendi sisu kordub käesolevas dokumendis.*
Содержание документа повторяется в данном документе.

auszugleichen, fragte ich sie, worauf sie ihre Forderung, statt wie bisher mit 9, jetzt mit 10 Menschen auf eine ökonomische Dessätin Heuschlag zu mähen gründeten, und ob diese Forderung etwa auf das neue Bauerngesetzbuch gegründet sei. Hierauf erklärten sie, daß sie das neue Bauerngesetzbuch nicht kennen würden und wollten, sondern daß sie deshalb 10 Menschen auf die Dessätin verlangten, weil sie mit 9 Menschen nicht fertig würden. Nachdem ich aus den eigenen Aussagen der Arbeiter entnommen, daß die Heuschläge, welche sie gegenwärtig mähen, nach dem Heuertrag von der Qualität waren, wo nach dem neuen Regulativ höchstens 8 Menschen auf die Dessätin zu geben wären, erklärte ich ihnen, wie nach dem neuen Regulativ nach Beschaffenheit der Heuschläge 7 bis 11 Menschen auf die Dessätin zu geben wären,[224] daß, obgleich die gegenwärtig in Arbeit begriffenen Heuschläge von der Art seien, daß 8 Menschen genug wären, die Zahl von 9 Menschen aber als Mittelzahl für alle Heuschläge ganz zweckmäßig sei und einzelne Heuschläge leichter, andere vielleicht etwas schwerer seien, ferner, daß sie bisher immer nur mit 9 Menschen gemäht hätten und rechtzeitig fertig geworden wären, daß sie aber jedenfalls nicht selbst statt 9 10 Menschen hätten nehmen dürfen oder durch 2-tägige Verweigerung der Arbeit den Gutsherrn zu zwingen, ihnen 10 Menschen zu geben. Die Leute blieben aber hartnäckig dabei, sie könnten nicht unter 10 Menschen mähen. Nachdem ich nun wohl eine Stunde mich mit ihnen abgemüht und ihnen allen Ernstes erklärt hatte, daß sie nur versuchen möchten, mit 9 Menschen zu mähen, und wie sie sich durch ihre hartnäckige Weigerung einer strengen Strafe schuldig machten, erklärten sie alle, es komme was da wolle, aber unter 10 Menschen könnten und würden sie nicht mähen. Hiebei waren nachstehende Arbeiter: Juhhan Heinopuu, Ado Körw, Jaan Purs, Hans Jöggima und Juhhani Simo Gustav als besondere Rädelsführer zu bemerken, welche sich auch früher gegen den Verwalter und den Gutsherrn als solche hervorgetan.

Unterdes kamen die Herren Barone Konstantin und Ewald Ungern-Sternberg auch in Waimel an und wir berieten uns, was ferner zu tun sei, und kamen überein, um dem letzten Mittel mit Militär vorzubeugen, es zu versuchen sei, die Leute noch einmal vorzunehmen und wenigstens die Rädelsführer einer Züchtigung zu unterziehen. Zu diesem Behufe wurden die Leute ins Zimmer bestellt, doch antworteten sie den Gemeindeältesten, welche ihnen den Auftrag erteilten, ins Zimmer zu kommen, daß sie nicht ins Zimmer kämen, sondern die Herren könnten zu ihnen kommen, wenn sie mit ihnen noch zu sprechen hätten. Unter solchen Umständen war also für den Tag nichts mehr zu tun und wir begnügten uns damit, den Gemeindeältesten aufzutragen, die 5 Rädelsführer zum andern Morgen nach Großenhoff zu bringen und fuhren nun nach dem Gute Putkas, wo auch Konflikte waren. Hier erfuhren wir nun vom Verwalter, daß die Arbeiter auch sich geweigert hatten, mit 9 Menschen zu mähen, und der Verwalter gezwungen gewesen, damit

die Arbeit nicht in Stockung gerate, ihnen 10 Menschen zu bewilligen, bis die Sache gerichtlich entschieden werde. Die Wirte aber hatten den ganzen Hilfsgehorch von 4 Tagen wöchentlich pr[o] Gesinde von Johanni[225] an verweigert. Die Gemeindeältesten erklärten, daß sie bereits zu verschiedenen Malen mit den Wirten gesprochen und sie aufgefordert hätten, den Hilfsgehorch bis zur gerichtlichen Entscheidung wie früher zu leisten, daß sie aber nichts hätten ausrichten können, sondern war ihnen ebenso, wie in Waimel, der Vorwurf gemacht, daß sie bestochen seien. Da sämtliche Wirte auf ihren sehr weit vom Hofe entfernten Heuschlägen waren, wurden sie zum 10. Juli morgens an den Hof bestellt. Am 9. Juli morgens berichteten die Gemeindeältesten, daß sie mit mehrern Wirten auf den Heuschlag gegangen seien, um befohlnermaßen die 5 Rädelsführer, die nicht gutwillig kommen wollten, nach Großenhoff zu bringen, nachdem sie aber nur einen dieser 5 ergriffen, seien sämtliche Arbeiter über sie hergekommen, hatten den einen Arbeiter ihnen entrissen und ihnen gesagt, wenn sie nicht gleich fortgingen, wollten sie mit Sensen und Knütteln sie vertreiben und ihnen ein Andenken an diesen Tag geben. Auch das mußten wir ruhig hinnehmen, da wir kein Mittel hatten, uns den Gehorsam zu verschaffen. Unterdes hatten drei Waimelsche Leute, welche in Machters zur Arbeit gewesen und angeschuldigt waren, falsche, aufregende Gerüchte verbreitet zu haben, von mir direkt den Befehl erhalten, sich sofort nach Großenhoff zu begeben, um dort einem Verhör unterzogen zu werden.[226] Auch diese widersetzten sich diesem Befehle und statt nach Großenhoff zu gehen, gingen sie nach Hause, wurden aber von den Gemeindeältesten und einigen Hofsleuten eingeholt, ergriffen und nach Großenhoff gebracht. Ich begab mich hierauf nach dem Gute Kassar, wo ich gehört hatte, daß auch dort die Arbeiter statt 9 10 Menschen zum Mähen auf eine Dessätin verlangt, und erfuhr dort, daß der Gutsherr ihnen bis zur weitern Entscheidung 10 Menschen gestattet hatte. Auf dem Gute Hohenholm hatten einige Arbeiter auch 10 verlangt, nachdem ihnen aber solches abgeschlagen, hatten sie wie früher mit 9 Menschen gemäht. Von Waimel, Putkas und Emmast sind Abgesandte auf verschiedenen Gütern gewesen und haben die Leute aufgefordert, auch darauf zu bestehen, daß man ihnen 10 Menschen auf 1 Dessätin zum Mähen gebe. Am 10. Juli nun fanden wir uns auf dem Gute Putkas ein, wo wir sämtliche Wirte, 60 an der Zahl, versammelt fanden. Nachdem sie aufgefordert waren, dorfweise zu 20 Wirten ins Zimmer zu kommen, weil das Haus im Bau begriffen und uns keine solche Räumlichkeit darbot, wo man sie alle hätte vernehmen können, erklärten sie alle, sie würden sich nicht trennen und man könne, wenn im Zimmer für alle kein Platz sei, draußen mit ihnen sprechen. Auch hierin mußten wir nachgeben und gingen hinaus, machten ihnen bekannt, wer wir seien und was der Zweck unsers Daseins sei und daß es ein Beweis von grobem Ungehorsam sei, daß sie nicht ins Zimmer gekommen. Hierauf waren die Leute s e h r laut und taten

allerlei grobe Äußerungen. Es wurden die Leute nun gefragt, worauf sie ihre Verweigerung des Hilfsgehorchs gründeten, und gaben dieselben die Antwort, daß sie diese Verweigerung auf das neue Bauerngesetzbuch gründeten, da nach diesem kein Hilfsgehorch zu leisten sei, nach den Worten ihres Predigers das neue Gesetzbuch im April d. J. in volle Kraft getreten und sie die nach den Worten des Predigers ihnen aus dem neuen Gesetzbuch erwachsenden Erleichterungen bisher nicht erhalten, sie daher solche Erleichterungen durch die Verweigerung des ihnen bisher unerträglichen Hilfsgehorchs sich selbst genommen, sie auch ohnehin nicht soviel Land inne hätten, als sie nach dem neuen Gesetzbuch im Verhältnis zu ihrem ordinären Gehorch inne haben sollten.[227] Nachdem ihnen nun zu verschiedenen Malen erklärt worden war, wie nach dem neuen Gesetzbuch und nach der Erläuterung des Herrn Zivilgouverneurs im Amtsblatt[228] No. 2 bis zur Abschließung neuer Kontrakte und namentlich für dieses laufende Jahr alle Leistungen nach dem alten bleiben sollten, und wie sie nicht selbst von sich aus eigenbeliebig darin Veränderungen vornehmen dürften, sondern die Sache gerichtlich anhängig machen müßten, und wenn sie es für nötig fänden, Deputierte zum Herrn Gouverneur senden könnten, um direkte Aufklärung zu erhalten, wie sie aber durch ihre eigenbeliebige Verweigerung eines Teils des Hilfsgehorchs und durch den Ungehorsam sich der Strafe schuldig machten und wie am Ende die Regierung gezwungen sei, mit Militärmacht ihren Ungehorsam zu brechen, erklärten sie alle, sie könnten und w ü r d e n den Hilfsgehorch nicht leisten, es komme was da wolle, sie würden nicht anders, als wenn sie gerufen würden und denn schon alle zum Herrn Gouverneur gehen. Kerda Peter, der sich überhaupt sehr frech, höhnisch lachend benommen, sagte sogar, es möge nur Militär kommen, sie würden mit dem Militär auch schon fertig werden; Aa Thomas äußerte, warum sei ihr Gutsherr davongelaufen (der Gutsherr Baron Stackelberg ist seines leidenden Zustandes wegen seit dem Frühjahr im Auslande). Da auf solche Weise mit den Leuten nichts aufzustellen war, erklärte der Herr Baron Konstantin Ungern-Sternberg, daß er im Namen ihres Gutsherrn im Herbst ihre Leistungen regeln und mit ihnen Kontrakte schließen werde, daß sie aber, was die Leistung für dieses Jahr betrifft, Deputierte senden oder alle zum Herrn Gouverneur gehen müßten, um sich eine Entscheidung zu erbitten und es stände ihnen frei, gleich zu gehen oder am 22. Aug[ust], damit ihre Ernte nicht gestört werde; hierauf erklärten sie, daß sie am 22. Aug[ust] alle gehen wollten. Ich konnte nun nichts weiter tun, als ihnen erklären, sie hätten jeder für sich zu verantworten, wenn sie ihre Leistungen nicht wie früher erfüllten, und was sie nach einer später erfolgenden Entscheidung von ihren Leistungen schuldig geblieben seien, später zu ersetzen. Da sie mich dringend baten, doch ihre Felder zu besehen, wie sehr schlecht sie seien, fuhr ich mit dem Herrn Baron Konst[antin] Ungern-Sternberg auf einen großen Teil ihrer Felder und fand aller-

dings auch sehr viele recht schlechte Felder. Hierauf besichtigten wir noch die Waimelschen und Emmastschen Hofsheuschläge und fanden, daß die Heuschläge alle von der Art waren, daß man sie gesetzlich mit höchstens 8 Menschen pr[o] Dessätin mähen kann. Die Emmastschen Arbeiter hatten sich auch geweigert mit 9 Menschen zu mähen und war der Verwalter gezwungen gewesen, ihnen 10 Menschen zu gestatten. Den Waimelschen Arbeitern wurde nun vom Gutsherrn anbefohlen, 3 oder 5 Deputierte zum Herrn Gouverneur zu senden, worauf sie erklärten, daß sie alle gehen würden, und wurde der 14. Juli festgesetzt, wo sie mit dem Hofsboot übergesetzt würden.

Da es mir höchst notwendig erschien, auf die Bitte der Herren Gutsbesitzer, wenigstens für diese Zeit, einen Hakenrichter auf Dagoe zu ernennen, einzugehen, so ersuchte ich den Herrn Baron Ewald Ungern-Sternberg zu Großenhoff, nachdem er sich dazu bereit erklärt hatte, das Amt eines stellvertretenden Hakenrichters für Dagoe zu übernehmen und teilte solches den Gutspolizeien, Pastoratsverwaltungen und Gemeindepolizeien mit.

Regierungsassessor L. Eberhard.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 164—167. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 164—167. Подлинник.

(Tõlge)

Vastavalt Teie Ekstsellentsi k. a. 5. juuli korraldusele nr. 4484, mis puudutab Vaemla mõisa tööliste omavolilist niidutükkide vähendamist, sõitsin ma 7. juulil Haapsalust Hiiumaale. Ülesõidu ajal sain ma kokku endise rüütelkonnapealiku kammerhärra parun Konstantin Ungern-Sternbergiga, kellele härra rüütelkonnapealik oli ülesandeks teinud ka Hiiumaale sõita, et omalt poolt Hiiumaa talupoegade olukorra reguleerimisele kaasa aidata. Me sõitsime kõigepealt Suuremõisasse, kus me eelseisva talitusviisi kohta nõu pidasime. Pärast lõunat sõitsin ma Vaemla mõisasse, lasksin vallatalitajad veel samaks õhtuks mõisasse kutsuda ja mul oli nendega jutuajamine, mille käigus ma neile selgeks tegin, et nad peavad vallas hoolt kandma sõnakuulmise, rahu ja korra eest ja tegema omalt poolt kõik selleks, et töölisi jälle korrale kutsuda. Vallatalitajad, nähtavasti korralikud, kuid pisut pehmed inimesed, ütlesid, et nende autoriteedist selleks sugugi ei piisavat, sest nad olevat töölisi juba korduvalt manitsenud vana viisi tööd tegema ja ära ootama, kuni ametivõimud selle asja otsustavad; nad polevat aga suutnud midagi ära teha ja töölised öelnud, et mõisahärra on neid, vallatalitajaid, ära ostnud.

Seepeale kutsuti kõik töölised ja vaimud, kes olid mõisast 20 versta kaugusel heinamaal, järgmiseks, 8. juuli hommikuks mõisasse. Umbes kell 9 ilmus kohale umbes 120 töölist ja vaimu, kelle hulgas olid ka mõned naised. Kui ma neile olin seletanud, kes ma olen ja et ma tulin härra kuberneri nimel neid korrale kutsuma ja niidutükkide pärast tekkinud lahkhelisid lahendama, küsisin ma neilt, millega nad põhjendavad oma nõudmist üht majandustiinu heinamaad senise 9 inimese asemel nüüd 10 inimesega niita ja kas see nõudmine ei põhine ehk uuel talurahvaseaduse raamatul. Selle peale ütlesid nad, et nad uut talurahvaseaduse raamatut ei tundvat ega tahtvatki tunda, vaid nad nõudvat tiinu kohta 10 inimest sellepärast, et nad 9 inimesega hakkama ei saavat. Kui ma tööliste endi sõnade järgi teada sain, et need heinamaad, mida nad praegu nii-

davad, on heinasaagilt niisuguse kvaliteediga, et uue regulatiivi järgi tuleks seal tiinu kohta anda kõige rohkem 8 inimest, seletasin ma neile, et uue regulatiivi järgi tuleb heinamaade seisukorrast olenevalt anda tiinu kohta 7 kuni 11 inimest, et kuigi praegu niitmisel olevad heinamaad on seda laadi, kus 8 inimesest jätkuks, on 9 inimest keskmise arvuna kõigi heinamaade kohta otstarbekohane, ja et mõned heinamaad on kergemad niita, teised võib-olla natuke raskemad; siis veel, et nad siiamaani alati ainult 9 inimesega olid niitnud ja õigeaegselt valmis saanud, et nad aga igatahes mitte ise poleks tohtinud võtta 9 asemel 10 inimest või 2-päevase tööst keeldumisega sundida mõisahärrat neile 10 inimest andma. Inimesed jäid aga kangekaelselt seisukohale, et nad ei saavat vähem kui kümnekesi niita. Kui ma tublisti tund aega nendega vaeva olin näinud ja neile tõsiselt seletanud, et nad proovigu siiski 9 inimesega niita ning et nad oma kangekaelse keeldumisega range karistuse ära teenivad, ütlesid nad kõik, tulgu mis tuleb, aga vähema kui 10 inimesega ei saavat nad niita ega niitvatki. Seejuures näisid peamisteks ninameesteks olevat järgmised töölised: Juhan Heinapuu, Ado Kõrv, Jaan Purs, Hans Jõggiman ja Juhani Siimu Gustav, kes niisugustena varemgi valitsejale ja mõisnikule olid silma paistnud.

Vahepeal jõudsid ka härrad parunid Konstantin ja Ewald Ungern-Sternberg Vaemlasse ja me pidasime nõu, mida edasi teha, ning leppisime kokku, et sõjaväe kasutamise kui viimase abinõu vältimiseks tuleb katsuda inimesed veel kord käsile võtta ja vähemalt ninamehi karistada. Selleks lasti inimesed tuppa kutsuda, kuid nad vastasid vallatalitajatele, kes neile andsid käsu tuppa tulla, et nad sinna ei tule, vaid härrad võivad nende juurde tulla, kui neil nendega veel midagi rääkida on. Niisugustes tingimustes ei olnud sel päeval järelikult midagi ära teha ja me leppisime sellega, et tegime vallatalitajatele ülesandeks 5 ninameest järgmiseks hommikuks Suuremõisasse viia, ja sõitsime siis Putkaste mõisasse, kus oli samuti lahkhelisid. Seal saime valitsejalt teada, et töölised olid samuti keeldunud 9 inimesega niitmast ja valitseja oli sunnitud töö seismajäämise vältimiseks neile 10 inimest lubama, kuni asi kohtu korras otsustatakse. Peremehed aga olid kogu abiteo jaanipäevast peale nelja päeva ulatuses nädalas talu kohta tegemata jätnud. Vallatalitajad ütlesid, et nad juba mitmel korral peremeestega rääkinud ja neid üles kutsunud kuni asja kohtuliku otsustamiseni endist viisi abitegu tegema, et nad aga mitte midagi ei saavutanud, vaid et neile samuti nagu Vaemlas ette heideti, nad olevat ära ostetud. Et kõik peremehed mõisast väga kaugel oma heinamaadel olid, kutsuti nad 10. juuli hommikuks mõisasse. 9. juuli hommikul teatasid vallatalitajad, nad läinud mitme peremehega heinamaale, et käsu kohaselt 5 ninameest, kes heaga tulla ei tahtnud, Suuremõisasse viia; kui nad aga ühe neist viiest kinni võtnud, tulnud kõik töölised neile kallale, rebinud selle töölise nende käest lahti ja öelnud neile, et kui nad kohe ära ei lähe, ajavad nad neid vikatite ja nuiadega minema ja jätavad neile sellest päevast mälestuse. Ka seda pidime rahulikult sündida laskma, sest meil polnud vahendeid nende korralekutsumiseks. Kolm Vaemla meest, kes olid Mahtras tööl olnud ja keda süüdistati ärevusttekitavate valekuulduste levitamises, said minult vahepeal otsese käsu kohe Suuremõisasse ülekuulamisele minna. Ka nemad hakkasid sellele käsule vastu ja läksid Suuremõisa asemel koju, kuid vallatalitajad ja mõned mõisamehed läksid neile järele, võtsid nad kinni ja viisid Suuremõisasse. Seejärel läksin ma Kassari mõisasse, sest olin kuulnud, et töölised nõudnud sealgi niitmiseks 9 inimese asemel ühe tiinu kohta 10 inimest, ja sain seal teada, et mõisnik neile asja edaspidise otsustamiseni 10 inimest lubanud. Kõrgesaare mõisas nõudnud mõned töölised samuti 10 inimest, kui neile aga sellest keeldutud, niitnud nad endist viisi 9 inimesega. Vaemlast, Putkastest ja Emmastest käisid saadikud mitmes mõisas ja kutsusid inimesi üles niisamuti nõudma, et neile antaks niitmiseks 10 inimest tiinu kohta. 10. juulil läksime Putkaste mõisasse, kus me kõik 60 peremeest kogunenult eest leidsime. Kui neile öeldi, et nad tulgu külade viisi 20 peremehe kaupa tuppa, sest maja oli ehitamisel ja seal ei olnud niisugust ruumi, kus neid kõiki oleks saadud üle kuulata, ütlesid nad kõik, et nad ei lähe lahku, ja kui toas kõigile ruumi ei jätku, siis võidakse nendega õues rääkida. Ka selles suhtes olime sunnitud neile järele andma ja me läksime välja ning tegime neile teatavaks, kes me oleme ja milleks me sinna tulime ning et nende tuppatulekust keeldumine näi-

tab jämedat sõnakuulmatust. Seepeale tegid inimesed väga suurt kära ja tarvitasid igasuguseid tooreid väljendusi. Siis küsiti inimestelt, millega nad abiteost keeldumist põhjendavad, ja nad vastasid, et nad põhjendavat seda keeldumist uue talurahvaseaduse raamatuga, sest selle järgi ei tulevat mingit abitegu teha, et uus seaduseraamat nende pastori sõnade järgi k. a. aprillis täielikult jõusse astunud, nemad aga ei olevat pastori sõnade järgi neile uue seaduseraamatuga tehtud kergendusi senini saanud, mispärast nad neid kergendusi senisest väljakannatamatust abiteost keeldumisega ise võtnud, ning neil polevat ka niikuinii mitte nii palju maad, kui palju neil uue seaduseraamatu järgi nende päristeole vastavalt olema peaks. Pärast seda, kui neile mitu korda oli seletatud, et uue seaduseraamatu järgi ja härra tsiviilkuberneri selgituste järgi «Maa Walla Kuulutajas» nr. 2 kõik teokoormised kuni uute lepingute sõlmimiseni, seega jooksval aastal, endisteks jääma peavad ja et nad nendes ise omavolilisi muudatusi teha ei tohi, vaid asja kohtusse andma peavad ja juhul, kui nad seda vajalikuks peavad, saadikuid härra kuberneri juurde saata võivad otseste selgituste saamiseks, et nad aga omavolilise ühest osast abiteost keeldumisega ja sõnakuulmatusega karistuse ära teenivad ja valitsus lõpuks sunnitud on nende sõnakuulmatust sõjaväeliste abinõudega murdma, ütlesid nad kõik, et nad ei saavat ega kavatsevat abitegu teha, tulgu mis tuleb, nad minevat härra kuberneri juurde ainult siis, kui neid kutsutakse, ja sel juhul juba kõik. Kerdo Peeter, kes üldse väga ülbelt käitus ja põlglikult naeris, ütles koguni, et tulgu pealegi sõjavägi, küllap nad ka sõjaväest jagu saavad. Aa Toomas küsis, miks nende mõisahärra ära jooksis (mõisnik parun Stackelberg on oma halva tervise pärast kevadest saadik välismaal). Kuna inimestega sel viisil midagi peale hakata polnud, ütles härra parun Konstantin Ungern-Sternberg, et ta nende koormised nende mõisahärra nimel sügisel korraldab ja nendega lepingud sõlmib, et nad aga, mis käesoleva aasta koormistesse puutub, härra kuberneri juurde saadikuid saatma või kõik sinna minema peavad, et endale otsust paluda, ja et nad võivad minna kas kohe või 22. augustil, et see neil saagi koristamist ei takistaks; selle peale ütlesid nad, et lähevad kõik 22. augustil. Ma ei saanud nüüd enam midagi muud teha kui neile öelda, et nad peavad igaüks iseenda eest vastutama, kui nad oma koormisi mitte endist viisi ei täida, ja selle, mis nad hiljem tehtava otsuse järgi oma koormistest võlgu on jäänud, hiljem tasa tegema. Et nad mind tungivalt palusid vaadata, kui halvad on nende põllud, siis käisin ma härra parun Konstantin Ungern-Sternbergiga suurel osal nende põldudest ja leidsin ka tõepoolest väga palju halbu põlde. Pärast seda vaatasime veel Vaemla ja Emmaste mõisaheinamaid ja leidsime, et need olid kõik niisugused, et neid võis seaduse järgi niita kõige rohkem 8 inimesega tiinu kohta. Ka Emmaste töölised olid keeldunud 9 inimesega niitmast ja valitseja oli sunnitud neile 10 inimest lubama. Mõisnik käskis nüüd Vaemla töölisi 3 või 5 saadikut härra kuberneri juurde saata, mispeale nad ütlesid, et nad lähevad kõik, ja 14. juuli määrati päevaks, millal neid mõisa paadiga üle viiakse.

Et mulle näis väga tähtsana rahuldada härrade mõisnike palvet vähemalt ajutiseks Hiiumaale haagikohtunik ametisse nimetada, palusin ma härra parun Ewald Ungern-Sternbergi Suuremõisast pärast seda, kui ta oli selleks nõusoleku andnud, Hiiumaa haagikohtuniku kohusetäitja amet enda peale võtta, ja teatasin sellest mõisapolitseinikele, kirikumõisate valitsustele ja kogukonnapolitseinikele.

Valitsuseassessor L. Eberhard.

Nr. 91.

17. juulil.* — Protokoll Suuremõisa (Großenhof) teomeeste ülekuulamise ja karistamise kohta seoses nende katsega mõisavõimudele vastu hakata.**

Infolge des Berichts des Herrn Regierungsassessors L. Eberhard v. 12. Juli*** über die eigenmächtige Verweigerung des Hilfsgehorchs der Bauerwirte des Gutes Putkas, sowie die Widersetzlichkeit dieser und der Arbeiter der Güter Putkas, Waimel und Emmast, begab sich Se. Exzellenz der Herr Zivilgouverneur von Estland, Geheimrat und Ritter von Grünewaldt in Begleitung des Gendarmerieoffiziers, Stabskapitän v[on] Bock und 250 Mann Soldaten des Ladogaschen Reservebataillons unter dem Kommando des Majoren Rewo am 16. Juli auf die Insel Dagoe.

Auf der Insel Dagoe am 17. Juli angelangt, fuhr Se. Exzellenz der Herr Zivilgouverneur auf das Gut Großenhof, wo von dem Besitzer des Gutes, Herrn Baron Ewald Ungern-Sternberg, wider dasige Arbeiter folgende Klage erhoben wurde:

Am 14. Juli seien 80 Hofsarbeiter zum Roggenschnitt versammelt gewesen, doch habe der Beginn der Arbeit sich durch einen Regenschauer verzögert. Während dieser Zeit beredeten die Arbeiter Juhhan Rede, Michkel Picht u[nd] Jurri Hannikat, beurlaubter Soldat, die übrigen Leute, nicht mehr wie bisher mit 5, sondern mit 6 Menschen die halbe Dessätine Roggen zu schneiden. Die Gegenvorstellungen des Verwalters Mühlbaum blieben fruchtlos und der Arbeiter Juhhan Rede wurde sehr grob und stieß gegen denselben verschiedene Drohungen aus. Die Arbeiter, durch die drei Genannten angeregt, erklärten nunmehr, um das Gesetzbuch sich nicht zu kümmern, sondern sich selbst ihr Recht nehmen zu wollen. Sie könnten auch 7—8 und noch mehr Menschen für die halbe Dessätine zum Schneiden des Roggens verlangen,[229] denn zum Spott der Bauern des Keinisschen Kirchspiels, die alles durchgesetzt hätten und handeln dürften wie sie wollten, möchten sie nicht werden. Der Michkel Picht erklärte, er wolle das Gesetzbuch zerreißen, die anderen Leute aber behaupteten, dasselbe sei verfälscht, da der Name des Kaisers und der Adler[230] fehlten. Jurri Hannikat und Juhhan Rede, welche

---

* *Kuupäev on kindlaks määratud dokumendi sisu ja järgneva protokolli järgi. Dokumendis kõneldakse veel 17. juuli sündmustest. Sama päeva sündmusi valgustatakse ka järgmises protokollis. Protokolli üksikasjalisus näitab, et ta ei või olla koostatud hiljem mälu järgi.*

Дата установлена по содержанию документа и по следующему протоколу. В документе говорится еще о событиях 17 июля. События того же дня освещаются и в следующем протоколе. Та подробность, с которой составлен протокол, показывает, что он не мог быть составлен позже по памяти.

** *Vt. eessõna lk.15.*
См. предисловие стр. 30.

*** *Vt. eelmine dokument.*
См. предыдущий документ.

am letzten Sonntage in der Keinisschen Kirche gewesen, nannten sich als die Urheber des Widerstandes und einige Arbeiter bedrohten jeden mit dem Tode, der nach alter Art und Weise die Arbeit leisten würde. Nachdem sämtliche Arbeiter mehrere Stunden müßig dagesessen hatten, trat der Arbeiter Peter Hamer vor und erklärte den übrigen Leuten, daß ihr Verfahren unsinnig und verbrecherisch sei, weshalb er nach alter Weise arbeiten würde, und sie könnten ihn totschlagen, wenn sie wollten. Diesem guten Beispiele folgte der größte Teil der übrigen Arbeiter und es verharrten bei der Widersetzlichkeit: Juhhan Rede, Jurri Hannikat — beurlaubter Soldat, Michkel Picht, Michkel Teiwas, Juhhan Luk, Peet Haug, Peet Alewe, Juhhan Wanna, Simmo, Simmo Paljasma, Peet Pöör und Hinder; diese fielen über die zur Arbeit Gehenden her, und es entstand eine Prügelei, bei welcher jedoch die Gutgesinnten die Übermacht behielten.

Se. Exzellenz der Herr Zivilgouverneur ließ die obengenannten zwölf Arbeiter arretieren und hielt an dieselben folgende Anrede: Er sei der Gouverneur von Estland und habe zu seinem Leidwesen erfahren, daß die Großenhofschen Bauern, die doch sonst als ruhig und friedliebend bekannt, gegenwärtig den Anordnungen der Gutsverwaltung keine Folge geleistet hätten, und fragte, ob sie zu einem solchen Verbrechen durch zu große Arbeitsanforderungen von Seiten der Gutsverwaltung oder durch zu strenge Behandlung durch den Gutsherrn veranlaßt seien. Die beiden den Bauern gestellten Fragen verneinten dieselben mit dem Bemerken, daß sie einen gütigen Herrn haben[231] und noch nie körperlich bestraft worden seien. Es wurden die Inkulpaten hierauf einzeln verhört:

1. Juhhan Rede. Gestand ein, daß er Rädelsführer gewesen und die Arbeitsleute auf dem Felde aufgefordert habe, nicht weiter wie bisher mit 5, sondern mit 6 Leuten die halbe Dessätine Roggen zu schneiden; ferner ist er ohne Anregung anderer auf diesen Gedanken gekommen und auch gegen den Verwalter, ungeachtet dessen, daß derselbe die Arbeiter freundlich gebeten, die Leistungen wie früher zu tun, sehr grob gewesen und gegen denselben verschiedene Drohungen ausgestoßen habe.

2. Jurri Hannikat, beurlaubter Soldat. Gestand zwar nicht ein, daß er Rädelsführer gewesen und sich als solchen dem Verwalter gegenüber genannt habe, wohl aber mit den übrigen Arbeitern sich geweigert zu haben, nach alter Weise den Roggen zu schneiden. Derselbe wurde indessen durch die Aussage der übrigen Inquisiten der Anschuldigung überführt.

3. Michkel Picht
4. Michkel Teiwas
5. Juhhan Luk
6. Peet Haug
7. Peet Alewe
8. Juhhan Wanna
9. Simmo

Waren sämtlich des ihnen Angeschuldigten eingeständig.

10. Simmo Paljasma
11. Peet Pöör
12. Hinder

Se. Exzellenz der H[err] Zivilgouverneur verfügte: den Juhhan Rede und Michkel Picht als Rädelsführer zu Rekruten abzugeben, den beurlaubten Soldaten Jurri Hannikat in gleicher Qualität der Militärobrigkeit zu übergeben, alle drei aber, mit Handschellen versehen, per Etappe durch den Hapsalschen Invalidenkommandeur nach Reval abzufertigen; jedem der übrigen neun Arbeiter aber 100 Rutenhiebe durch die Gutspolizei erteilen zu lassen. Den Arbeiter Peter Hamer nebst mehreren anderen Leuten, die bei der Arbeit geblieben waren, belobte Se. Exzellenz der H[err] Zivilgouverneur für ihr rechtschaffenes Benehmen u[nd] stellte sie den übrigen Leuten als Muster vor.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 191—192. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 191—192. Подлинник.

(Tõlge)

Härra valitsuseassessor L. Eberhardi 12. juuli ettekande põhjal Putkaste mõisa taluperemeeste omavolilise abiteost keeldumise kohta, samuti nende ning Putkaste, Vaemla ja Emmaste mõisa tööliste vastuhakkamise kohta läks Tema Ekstsellents härra Eestimaa tsiviilkuberner, salanõunik ja rüütel von Grünewaldt koos sandarmiohvitseri staabikapten von Bocki ja Laadoga reservpataljoni 250 soldatiga, keda juhatas major Revo, 16. juulil Hiiumaale.

Jõudnud 17. juulil Hiiumaale pärale, sõitis Tema Ekstsellents härra tsiviilkuberner Suuremõisasse, kus selle mõisa omanik härra parun Ewald Ungern-Sternberg esitas sealsete tööliste peale järgmise kaebuse:

14. juulil olid 80 mõisatöölist rukkilõikusele kogunenud, kuid vihmavaling lükkas töö alguse edasi. Sel ajal mõjutasid töölised Juhan Rede, Mihkel Piht ja puhkusel olev soldat Jüri Hannikat teisi mitte nagu seni 5 inimesega, vaid 6 inimesega pool tiinu rukist lõikama. Valitseja Mühlbaumi vastuväited ei andnud tulemusi ning tööline Juhan Rede läks väga tooreks ja hüüdis temale mitmesuguseid ähvardusi. Kolme ülalnimetatu poolt ergutatud töölised ütlesid nüüd, et nad seaduseraamatust ei hoolivat, vaid endale ise õiguse võtvat. Nad võivat ka 7—8 inimest ja veelgi rohkem poole tiinu kohta rukkilõikuseks nõuda, sest nad ei tahtvat olla naerualusteks Käina kihelkonna talupoegadele, kes olevat kõik saavutanud ja võivat teha, mida tahavad. Mihkel Piht ütles, et ta rebib seaduseraamatu puruks, teised inimesed aga väitsid, et see raamat olevat võltsitud, sest sellel puuduvat keisri nimi ja kull. Jüri Hannikat ja Juhan Rede, kes läinud pühapäeval Käina kirikus käisid, näitasid end vastuhaku algatajatena ja mõned töölised ähvardasid tappa igaüht, kes vana viisi tööd teeb. Kui kõik töölised olid mitu tundi jõude istunud, astus tööline Peeter Haamer ette ja seletas teistele, et nende talitusviis on meeletu ja kuritegelik, mistõttu tema vana viisi tööle hakkab ja nad teda surnuks lüüa võivad, kui tahavad. Seda head eeskuju järgis suurem osa teisi töölisi. Vastuhakkamist jätkasid Juhan Rede, puhkusel olev soldat Jüri Hannikat, Mihkel Piht, Mihkel Teivas, Juhan Lukk, Peet Haug, Peet Aleve, Juhan Vana, Siimo, Siimo Paljasmaa, Peet Pöör ja Hindre; nad läksid tööle minejatele kallale ja algas lööming, kus aga hästimeelestatud töölised peale jäid.

Tema Ekstsellents härra tsiviilkuberner laskis ülalnimetatud kaksteist töölist vangistada ja ütles neile, et ta on Eestimaa kuberner ja on kahjuks kuulnud, et Suuremõisa talupojad, kes on ju muidu tuntud rahulike ja rahuarmastavate inimestena, ei olevat praegu mõisavalitsuse korraldusi täitnud, ja küsis,

kas neid niisugusele kuriteole tõukas asjaolu, et mõisavalitsus liigselt tööd nõudis, või mõisahärra liiga vali käitumine. Talupojad eitasid mõlemat neile esitatud küsimust, öeldes, et neil on hea härra ja et neid polevat veel iialgi kehaliselt karistatud. Seejärel kuulati süüalused ükshaaval üle.

1. Juhan Rede. Tunnistas üles, et ta ninamees olnud ja töölisi põllul üles kutsunud mitte enam nagu siiamaani viie, vaid kuue inimesega pool tiinu rukist lõikama; peale selle tuli ta sellele mõttele ilma teiste ergutuseta ja oli ka sellest hoolimata, et valitseja töölisi sõbralikult palus koormisi endist viisi täita, tema vastu väga toores ja ütles temale mitmesuguseid ähvardusi.

2. Jüri Hannikat, puhkusel olev soldat. Ei tunnistanud üles, et ta ninamees oli ja seda valitsejale ütles, küll aga seda, et ta keeldus koos teiste töölistega vana viisi rukist lõikamast. Tema süü tehti kindlaks teiste süüaluste tunnistustega.

3. Mihkel Piht, 4. Mihkel Teivas, 5. Juhan Lukk, 6. Peet Haug, 7. Peet Aleve, 8. Juhan Vana, 9. Siimo, 10. Siimo Paljasmaa, 11. Peet Pöör, 12. Hindre.	Tunnistasid kõik nende vastu tõstetud süüdistuse õigeks.

Tema Ekstsellents härra tsiviilkuberner otsustas:

Juhan Rede ja Mihkel Piht kui ninamehed nekrutiks anda, puhkusel olev soldat Jüri Hannikat samal otstarbel sõjaväevõimudele üle anda, kõik kolm käeraudadega varustatult Haapsalu invaliidikomando ülema kaudu tapiga Tallinna saata; üheksale teisele töölisele aga igaühele mõisapolitsei kaudu 100 vitsahoopi anda lasta. Töölist Peeter Haamerit ja mitut teist meest, kes olid tööle jäänud, kiitis Tema Ekstsellents härra tsiviilkuberner nende ausa käitumise eest ja seadis neid teistele meestele eeskujuks.

Nr. 92.

19. juulil.* — Protokollidest Putkaste (Putkas) mõisa talupoegade ülekuulamise ja karistamise kohta seoses nende keeldumisega teha abitegu ja ähvardusega rünnata karistussalka.

Nachdem das Militär auf dem Gute Großenhof verpflegt worden, begab sich Se. Exzellenz der Herr Zivilgouverneur am 17. Juli nachmittags mit Hinzuziehung des stellv[ertretenden] Hakenrichters der Insel Dagoe, H[errn] Baron Ewald Ungern-Sternberg auf das Gut P u t k a s. Bei der Ankunft daselbst waren alle Wirte, zufolge Befehls, vor der Hofpforte versammelt und der H[err] Kreisdeputierte, Kammerherr u[nd] Ritter Baron Konstantin Ungern-Stern-

* *Esimese protokolli kuupäev on kindlaks määratud sisu ja järgneva protokolli daatumi järgi. Protokoll ei saa olla koostatud varem, sest selles kõneldakse 19. juuli sündmustest, aga ka mitte hiljem, sest järgmises, juba dateeritud dokumendis kõneldakse veel sama päeva sündmustest.*

Дата первого протокола установлена по содержанию и по дате следующего протокола. Протокол не может быть составлен раньше, т. к. в нём говорится о событиях 19 июля, а также не позже, т. к. в последующем, уже датированном, протоколе говорится ещё о событиях того же дня.

berg[232] ging zu denselben um ihnen zu eröffnen, daß der H[err] Zivilgouverneur gekommen sei, um ihre Angelegenheit zu untersuchen; kaum aber hatte er sich den Leuten genähert, so schrien diese auf eine sehr ungebührliche Weise, nach wem sie eigentlich warten sollten, und nachdem der Herr Baron Konstantin Ungern-Sternberg ihnen eröffnet, daß der H[err] Gouverneur gekommen sei, um ihre Sache zu untersuchen, schrien die Leute, was kann das für eine Untersuchung sein, da schon Militär dort sei; Johhan Teär sagte: «Dann ist schon Krieg da». Die ganze Masse schrie: «Nun gehen wir nach Hause u[nd] nehmen unsere Flinten und kommen dann zurück». Alle, mit Ausnahme des Gemeindeältesten, liefen mit großem Geschrei und Schimpfen davon. Als der vor den H[errn] Zivilgouverneur geführte Gemeindeälteste nebst beiden Gehilfen über das ungesetzliche Treiben der Wirte zur Rede gestellt wurde, erklärten diese, die Wirte öfters aufgefordert zu haben, die Arbeitsleistungen bis zur gerichtlichen Entscheidung nach dem früheren Modus zu leisten. Sie hätten indessen der einmal aufgeregten Gesamtmasse gegenüber nichts ausrichten können, dem Gemeindeältesten sei vielmehr von den Wirten der Vorwurf gemacht, daß er bestochen sei. Die beiden Gehilfen des Gemeindeältesten, die den Hilfsgehorch gleich den übrigen Wirten nicht geleistet, entsetzte der H[err] Zivilgouverneur sofort ihres Amtes und ließ sie einstweilen inhaftieren, den Gemeindeältesten aber, der seinen Verpflichtungen dem Hofe gegenüber nachgekommen, auf freiem Fuß verbleiben.

Da kein Bauerwirt am Hofe sich mehr zeigte und man somit außerstande war, dieselben zu verhören, so ging der stellv[ertretende] H[err] Hakenrichter u[nd] der H[err] Kreisdeputierte Baron K. Ungern-Sternberg mit dem Militär in die Dörfer, um die Bauerwirte zu inhaftieren, und zwar, um des Erfolges gewiß zu sein, in der Nacht. Von den über 60 Wirten des Gutes Putkas wurden indessen nur Nudi Hans Sepp, Tönno Jaak Amisepp, Emmo Johanni Emmo Sohn Peter, Nurka Siim Uskar, Hinste Thomas Önspä, Hindre Siim Oija und Mählze Hans Petersohn zu Hause angetroffen und inhaftiert, während die übrigen Wirte sich versteckt hielten. Am nächsten Morgen wurden diese sieben Wirte dem H[errn] Zivilgouverneur vorgeführt, gaben aber auf die an sie gerichteten Fragen nur halbe oder gar keine Antworten, so daß Se. Exzellenz sich genötigt sah, dem trotzigsten derselben, Thomas Önspä, 70 Rutenhiebe erteilen u[nd] als das noch nichts half, Handschellen anlegen zu lassen u[nd] ihn wiederum unter Arrest zu nehmen. Durch dieses Verfahren eingeschüchtert, sagten die übrigen Wirte aus, daß sie niemanden als Rädelsführer bezeichnen könnten u[nd] nur selbst dem allgemeinen Beispiele gefolgt seien. Nach vielem Hin- u[nd] Herreden mit diesen Leuten erklärten sie, daß sie nur aus Dummheit und Übermut den Hilfsgehorch verweigert u[nd] sich so ins Unglück gestürzt hätten. Die wenigen Tage des Hilfsgehorchs seien so unbedeutend, daß es nicht der Mühe wert sei, deshalb ein Wort zu verlieren; diese Tage wären ihnen nie lästig gewesen u[nd] könnten sie

wegen Lutkas.

Nachdem das Militair auf dem Gute Groschenbach
verpflegt worden, begab sich Se. Excellenz der Herr
Civil-Gouverneur am 17 Juli Nachmittags mit
Hinzuziehung des stellv. Hakenrichters der Insel Lagoe,
Hr. Baron Ewald Ungern-Sternberg auf das Gut Putnas.
Bei der Ankunft daselbst waren alle Wirthe, zufolge
Befehls, vor der Hofpforte versammelt, und der Hr.
Kreis-Deputirte, Kammerherr u. Ritter Baron Con-
stantin Ungern-Sternberg ging zu denselben um ihnen
zu eröffnen, daß der Hr. Civil-Gouverneur ge-
kommen sei um ihre Angelegenheit zu untersuchen,
kaum aber hatte er sich den Leuten genähert, so
schrien diese auf eine sehr ungebührliche Weise,
nach wem sie eigentlich warten sollten, und nachdem
der Herr Baron Constantin Ungern-Sternberg ihnen
eröffnet, daß der Hr. Gouverneur gekommen sei
um ihre Sache zu untersuchen, schrien die Leute
was kann das für eine Untersuchung seyn,
da schon Militair dort sei, – Jetzt Teur sagte –
denn ist schon Krieg da. Die ganze Masse schrie:
nun gehen wir nach Hause u. nehmen unsere
Flinten und kommen dann zurück. Alle mit Aus-
nahme der Gemeindeältesten liefen mit großem
Geschrei und Schimpfen davon. – Als der an den
Hr. Civil-Gouverneur geführte Gemeindeälteste
nebst beiden Gehülfen über das ungesetzliche
Treiben der Wirthe zur Rede gestellt wurde,

dieselben auch fortan leisten.[233] Der H[err] Kreisdeputierte Baron K. Ungern erklärte nun den Leuten, nachdem der H[err] Zivilgouverneur sich entfernt hatte, daß er als Verwandter ihres Gutsherrn sich gern bei dem H[errn] Gouverneur dafür verwenden möchte, daß sie nicht nach aller Strenge des Gesetzes für ihr vielfältiges Vergehen bestraft würden, doch müßten die Leute auch ihrerseits etwas tun, um zu zeigen, daß sie zum Gehorsam zurückkehren, damit er, der H[err] Baron Ungern, auch Grund zu einer solchen Fürbitte hätte. Deshalb sollten sie gleich nach Hause gehen, ihre Knechte u[nd] Mägde sofort zum Schnitt des Roggens aufs Hofsfeld schicken und am andern Morgen alle an den Hof kommen, damit eine Untersuchung veranstaltet werden könne, wer aber von ihnen nicht käme, dessen Hab und Gut würde aus dem Hause geworfen und an ihre Stelle neue Wirte eingesetzt werden. Einige Stunden darauf waren fast aus allen Gesinden die Leute zum Schnitt u[nd] am andern Morgen den 19. Juli stellten sich die Wirte, mit Ausnahme von 8 Wirten, die aber zum Teil auf entfernten Heuschlägen beschäftigt oder zum Teil krank waren, ein u[nd] der H[err] Zivilgouverneur beauftragte den stellv[ertretenden] H[errn] Hakenrichter, ein Verhör wider dieselben zu veranstalten. Nachdem der stellv[ertretende] H[err] Hakenrichter die Putkasschen Bauerwirte einzeln verhört hatte, stellte derselbe dem H[errn] Zivilgouverneur folgendes Resultat vor: die Putkasschen Bauerwirte hätten das neue Bauerngesetzbuch beim Gemeindeältesten sich erst vorlesen lassen, dann es von demselben abgefordert u[nd] im Keinisschen Kirchenkruge mehrere widergesetzliche Versammlungen abgehalten, in welchen sie beschlossen, ferner keinen Hilfsgehorch mehr zu leisten. Als Urheber u[nd] Anreger dieses Vorhabens, sowie der Widersetzlichkeit gegen die Gutspolizei u[nd] obrigkeitlichen Anordnungen wurden von ihnen angegeben die Bauerwirte: Kerdo Peter, Johann Teär, Leppa Jaak, Christani Michkel, Aa Thomas u[nd] Johann Kiwermaker.

[*Teine protokoll, dateeritud 19. juulil.*]
[*Второй протокол, датированный 19 июля.*]

*... Aus der Untersuchung hat sich ergeben, daß die Schuldigen in drei Kategorien zu teilen sind und namentlich:

1. sämtliche Wirte haben den Hilfsgehorch eigenmächtig und widergesetzlich verweigert und verbotene Versammlungen gehalten, haben sich bei der am 8. Juli von dem Herrn Regierungsassessor Eberhard zu bewerkstelligtenden Untersuchung widersetzt, ins Zimmer zu kommen, und endlich am 17. Juli abends sich dahin vergangen, daß sie davonliefen.

---

* *Vahele on jäetud talupoegade ülekuulamise kirjeldus, sest selle sisu kordub põhiliselt dokumendi järgnevas osas.*

Опущено описание допроса крестьян, т. к. его содержание в основном повторяется в следующей части документа.

2. außerdem aber sind die Wirte Kerdo Peter, Hinste Thomas Önspä, Johann Kiwimaker, Johann Teär und Christiane Michel Amann Rädelsführer gewesen, von denen sich Kerdo Peter besonders am 8. Juli durch sein freches Betragen bemerkbar gemacht.

3. die Dorfskubjasse[234] Johann Tammeweski, Liiwa Peter Jörsmann, Kerra Jurri Kerramees, Simoni Andrus Türri, Jago Johann Lukmann u[nd] Mählze Siim Laid, welche die Wirte ihrer Dörfer nicht nur von der Verweigerung des Hilfsgehorchs, sowie von den verbotenen Versammlungen nicht abgehalten, sondern die letzteren zum Teil sogar selbst konvoziert hatten.

Der Herr Zivilgouverneur entschied:

1. sämtliche Wirte haben eine Pön von 1000 R. S. zu zahlen,* dergestalt, daß eine erste Einzahlung von 10 R. S. pr[o] Gesinde sofort an den stellv[ertretenden] Herrn Hakenrichter und der Rest am 22. August c. vollständig entrichtet werden solle; dem Hofe aber noch im Laufe des Juli Monats die verschuldeten Arbeitstage zu ersetzen, außerdem sind

2. die Rädelsführer Kerdo Peter, Johann Teär und Christiani Michel Amann, jeder mit 200 Rutenstreichen und Kerdo Peter außerdem ein[em] Arrest bis Michaelis d. J. im Schloßgefängnis zu unterziehen. Hinste Thomas Önspä u[nd] Johann Kiwimaker aber, in Berücksichtigung ihres Alters, keiner körperlichen Züchtigung, sondern dem Arreste im Schloßgefängnis auf ein Jahr zu unterziehen.

3. die Dorfskubjasse Johann Tammeweski u[nd] Peter Jörsmann, jeder mit 150 Rutenstreichen zu züchtigen u[nd] Jurri Kerramees, Siimoni Andrus Türri, Jaako Johann Lukmann u[n]d Mählze Siim Laid, in Anbetracht ihres hohen Alters, in die doppelte Geldpön zu kondemnieren.

4. die bereits ihres Amtes suspendierten Gemeindeältestengehilfen Mählze Hans Petersohn und Hindre Siim Oija in die doppelte Geldpön zu verurteilen.

5. dem Gemeindeältesten ist zwar kein spezielles Vergehen nachzuweisen, außer seiner großen Schwäche u[nd] seinem gänzlichen Mangel an Einfluß auf die Gemeinde. Er ist deshalb von seinem Betrag an die Pön nicht zu befreien.

6. die Knechte Mandi Hans und Ado Proso sind als Aufwiegler der Arbeiter und für Grobheit und Widersetzlichkeit gegen die Gutspolizei zum Besten der Gemeinde als Rekruten abzugeben.

7. der Krüger Gustav Thomson ist mit 100 Rutenhieben zu züchtigen, weil er in seinem Kruge verbotene Versammlungen gestattet hat.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 193—194, 198—199. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 193—194, 198—199. Подлинник.

---

* *Vt. lisa nr. 1.*
См. приложение № 1.

Kui sõjaväele oli Suuremõisas süüa antud, läks Tema Ekstsellents härra tsiviilkuberner 17. juulil pärast lõunat koos Hiiumaa haagikohtuniku asetäitja härra parun Ewald Ungern-Sternbergiga Putkaste mõisasse. Tema saabumisel olid kõik peremehed käsu kohaselt mõisaväravа juurde kokku tulnud ja härra kreisisaadik, kammerhärra ja rüütel parun Konstantin Ungern-Sternberg läks nende juurde, et neile teatada, et härra tsiviilkuberner nende asja uurima tuli; vaevalt aga oli ta inimestele lähenenud, kui need väga ebasündsalt karjuma hakkasid, et keda nad siis õieti ootama peavad, ja kui härra parun Konstantin Ungern-Sternberg teatas, et härra kuberner nende asja uurima tuli, karjusid nad: «Mis uurimine see olla saab, kui juba sõjavägi kohal on»; Johan Teär ütles: «Siis on juba sõda.» Kogu inimhulk karjus: «Me läheme nüüd koju, võtame oma püssid ja tuleme siis tagasi.» Kõik, välja arvatud vallatalitajad, jooksid suure kisa ja sõimuga minema. Kui härra tsiviilkuberneri ette toodud vallatalitajalt ja tema kahelt abilt peremeeste seadusevastase tegevuse kohta seletust nõuti, ütlesid nad, et nad peremehi korduvalt üles kutsunud töökoormisi asja kohtuliku otsustamiseni vana viisi täitma. Nad polevat aga suutnud kord juba ärevile aetud rahvahulgaga mitte midagi peale hakata, peremehed heitnud vallatalitajale koguni ette, et ta olevat ära ostetud. Val'atalitaja mõlemad abid, kes samuti nagu teised peremehed abiteo tegemata jätsid, tagandas härra tsiviilkuberner kohe ametist ja laskis nad esialgu vangistada, kuid vallatalitaja, kes oma kohustusi mõisa suhtes täitnud oli, jättis ta vabadusse.

Et peremehi enam mõisasse ei tulnud ja seega polnud võimalik neid üle kuulata, läksid härra haagikohtuniku asetäitja ja härra kreisisaadik parun K. Ungern-Sternberg koos sõjaväega küladesse peremehi vangistama, ja nimelt öösel, et tulemustes kindel olla. Kuid Putkaste mõisa rohkem kui 60 peremehest leiti kodust ja vangistati ainult Nudi Hans Sepp, Tõnu Jaan Aamisepp, Johan Emmo poeg Peeter Emmo, Nurga Siim Uskar, Hinste Toomas Onspa, Hindre Siim Oia ja Mältse Hans Peterson, kuna teised peidus olid. Järgmisel hommikul toodi need seitse peremeest härra tsiviilkuberneri ette, kuid nad kas vastasid neile esitatud küsimustele poolikult või ei vastanud üldse, nii et Tema Ekstsellents oli sunnitud laskma kõige kangekaelsemale neist, Toomas Onspale, 70 vitsahoopi anda, ja kui see veel midagi ei aidanud, temale käerauad külge panna ja ta uuesti vangistada. Selle talitusviisiga araks tehtud teised peremehed ütlesid, et nad ei saavat kedagi ninameheks nimetada ja talitanud ise ainult üldise eeskuju järgi. Pärast pikka sinna-tänna rääkimist ütlesid nad, et nad ainult rumalast peast ja ülemeelikusest abiteost keeldunud ja endale sellega õnnetuse kaela toonud. Need vähesed abiteopäevad olevat nii tähtsusetud, et sellest ei maksa rääkidagi, need päevad polevat neile kunagi vaeva teinud ja nad võivat neid ka edaspidi teha. Kui härra tsiviilkuberner oli ära läinud, ütles härra kreisisaadik parun K. Ungern inimestele, et tema kui mõisahärra sugulane on meeleldi nõus härra kuberneri paluma, et ta neid nende mitmesuguste süütegude eest seaduse kogu valjusega karistada ei laseks, kuid inimesed peaksid ka omalt poolt midagi tegema, et näidata, et nad jälle sõnakuulelikud on, nii et temal, härra parun Ungernil, oleks põhjust niisuguse palve esitamiseks. Seepärast mingu nad kohe koju, saatku oma sulased ja tüdrukud mõisa põllule rukist lõikama ja tulgu kõik järgmisel hommikul mõisasse, et oleks võimalik juurdlust toimetada; kes neist aga ei tule, nende vara visatakse majast välja ja nende asemele pannakse uued peremehed. Mõne tunni pärast olid inimesed peaaegu kõigist taludest niitmas ja järgmisel hommikul, 19. juulil, ilmusid peremehed kohale, välja arvatud 8 peremeest, kes aga osalt kaugetel heinamaadel töötasid, osalt haiged olid, ja härra tsiviilkuberner tegi härra haagikohtuniku asetäitjale ülesandeks nad üle kuulata. Kui härra haagikohtuniku asetäitja oli Putkaste taluperemehed ükshaaval üle kuu'anud, kandis ta härra tsiviilkubernerile ette järgmised tulemused: Putkaste taluperemehed lasknud endale talurahvaseaduse raamatu enne vallatalitaja juures ette lugeda, nõudnud selle siis temalt välja ja pidanud Käina kirikukõrtsis mitu seadusevastast koosolekut, kus nad otsustanud abitegu edaspidi enam mitte teha. Selle ettevõtte ning mõisapolitseile ja ülemuse korraldustele vastuhakkamise algatajatena ja

ergutajatena andsid nad üles järgmised taluperemehed: Kerdo Peeter, Johan Teär, Lepa Jaak, Kristjani Mihkel, Aa Toomas ja Johan Kivermaker.

[Teine protokoll 19. juulist]

... Juurdlusel selgus, et süüdlased tuleb jagada kolmeks kategooriaks, ja nimelt:

1. Kõik peremehed, kes keeldusid omavoliliselt ja seadusevastaselt abiteost ja pidasid keelatud koosolekuid, hakkasid härra valitsuseassessor Eberhardi poolt 8. juulil toimetatud juurdluse ajal vastu kutsele tuppa tulla ja olid lõpuks süüdi selles, et nad 17. juuli õhtul ära jooksid.

2. Peale selle olid ninameesteks järgmised peremehed: Kerdo Peeter, Hinste Toomas Onspa, Johan Kivermaker, Johan Teär ja Kristjani Mihkel Aamann, kellest Kerdo Peeter iseäranis 8. juulil oma häbematu käitumisega silma paistis.

3. Külakupjad Johan Tammeveski, Liiva Peeter Järsma, Kera Jüri Keramees, Siimoni Andrus Turri, Jaagu Johan Lukmann ja Mältse Siim Laid, kes mitte ainult ei takistanud oma külade peremehi abiteost keeldumast ning keelatud koosolekuid pidamast, vaid viimaseid osalt koguni ise kokku kutsusid.

Härra tsiviilkuberner otsustas:

1. Kõigil peremeestel tuleb maksta 1000 hõberubla suurune trahv, kusjuures esimene 10 hõberubla suurune sissemaks talu kohta makstakse kohe härra haagikohtuniku asetäitja kätte ja terve ülejäänud osa k. a. 22. augustil; mõisale aga tuleb võlgujäänud tööpäevad veel juulikuu jooksul tasa teha. Peale selle tuleb karistada

2. ninamehi Kerdo Peetrit, Johan Teärt ja Kristjani Mihkel Aamanni igaüht 200 vitsahoobiga ja Kerdo Peetrit peale selle vangistusega kuni k. a. mihklipäevani lossivanglas. Hinste Toomas Onspat ja Johan Kivermakerit aga nende vanaduse tõttu karistada mitte kehaliselt, vaid üheaastase vangistusega lossivanglas.

3. Külakupjaid Johan Tammeveskit ja Peeter Järsmat karistada kumbagi 150 vitsahoobiga ning Jüri Keramehele, Siimoni Andrus Turrile, Jaagu Juhan Lukmannile ja Mältse Siim Laidile määrata nende kõrge vanuse tõttu kahekordne rahatrahv.

4. Juba ametist tagandatud vallatalitaja-abidele Mältse Hans Petersonile ja Hindre Siim Oiale mõista kahekordne rahatrahv.

5. Vallatalitaja suhtes ei saa küll süütegu kindlaks teha, kuid tema suure nõrkuse tõttu ja selle tõttu, et tal täiesti puudub mõju kogukonnale, ei tule teda trahvimaksmisest siiski mitte vabastada.

6. Sulased Mandi Hans ja Ado Proso kui tööliste ülesässitajad tuleb toore käitumise ja mõisapolitseile vastuhakkamise eest kogukonna arvel nekrutiks anda.

7. Kõrtsmikku Gustav Tomsonit tuleb karistada 100 vitsahoobiga, sest ta lubas oma kõrtsis keelatud koosolekuid pidada.

Nr. 93.

21. juulil. — Protokoll Emmaste (Emmast) mõisa teomeeste karistamise kohta mõisa heinamaal ühel söömavahetükil töötavate inimeste arvu suurendamise eest.[235]

Der Verwalter des Gutes Emmast, namens Nursland, brachte wider die dasigen Knechte folgende Klage vor: die Knechte seien am Tage vor Johanni[236] gekommen u[nd] haben verlangt 10 Menschen auf die Dessätine Heuschlag zum Mähen.[237] Der Verwalter habe es ihnen verweigert u[nd] sie haben ins Kirchspielsgericht gehen wollen, darauf sei die Hälfte der Knechte auf den Heuschlag

den Tag nach Johanni gegangen und haben nach alter Art mit 9 Menschen gemäht, die andre Hälfte der Knechte sei aber gegangen Lehm führen u[nd] habe bei der Gelegenheit erfahren, daß die Waimelschen Knechte 10 Menschen auf die Dessätine gehabt, und hätten infolgedessen auch angefangen, mit 10 Menschen per Dessätine zu mähen u[nd] solches bisher fortgesetzt. Jetzt seien 8 der Knechte von dem Verwalter als Anführer der Masse bezeichnet, diese 8 haben sich auch als solche dem Verwalter gegenüber bekannt u[nd] sind auch heute hier erschienen. Hierauf wurden die Knechte vorgerufen:

1. Johann Wesmuss
2. Ado Wesmuss
3. Andrus Wesmuss
4. Andrus Üksük
5. Andrus Türna
6. Michel Lechmus
7. Andrus Sau
8. Johann Ahlder

Alle gestanden ein, mit dem Verwalter gesprochen zu haben, daß sie statt 9 mit 10 Menschen die Dessätine Heuschlag zu mähen wünschten u[nd] darauf bestanden haben u[nd], nachdem der Verwalter es ihnen verweigert, sie aber gehört hatten, daß in Waimel u[nd] Kassar die Leute mit 10 Menschen mähen, auch Abgesandte von diesen Gütern sie dazu aufgefordert, haben sie von sich aus mit 10 Menschen angefangen zu mähen. Se. Exzellenz der H[err] Zivilgouverneur von Estland verfügte jedem der acht Bauerknechte 40 Rutenhiebe erteilen zu lassen; die Strafe aus dem Grunde mildernd, weil die Inkulpaten ihre Schuld nicht nur eingestanden, [sondern auch] sich freiwillig für die Rädelsführer bekannt u[nd] dadurch gewissermaßen die ganze Strafe auf sich genommen hatten.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 200. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 200. Подлинник.

(Tõlge)

Emmaste mõisa valitseja Nursland esitas sealsete sulaste peale järgmise kaebuse: sulased olevat jaanilaupäeval tulnud ja nõudnud niitmiseks 10 inimest ühe tiinu heinamaa kohta. Valitseja olevat sellest keeldunud ja nemad tahtnud kihelkonnakohtusse minna; seejärel läinud pooled sulased järgmisel päeval pärast jaanipäeva heinamaale ja niitnud vana viisi 9 inimesega, teine pool sulaseid aga läinud savi vedama ja saanud sel puhul teada, et Vaemla sulastel olnud 10 inimest tiinu kohta, ja nad hakanud selle tõttu niitma samuti 10 inimesega tiinu kohta ja jätkanud seda seniajani. Nüüd nimetab valitseja 8 sulast rahvahulga eestvedajaiks, need 8 on valitseja ees seda ka üles tunnistanud ja on täna siia ilmunud. Seejärel kutsuti ette järgmised sulased:

1. Johann Vesmus
2. Ado Vesmus
3. Andrus Vesmus
4. Andrus Üksik
5. Andrus Türna
6. Mihkel Lõhmus
7. Andrus Sau
8. Johann Ahlder

Kõik tunnistasid üles, et nad valitsejaga selle üle rääkinud, et nad soovivad tiinu heinamaad niita 9 inimese asemel 10 inimesega, ja seda ka nõudnud, ja kui valitseja sellest keeldunud, nemad aga kuulnud, et Vaemlas ja Kassaris 10 inimesega niidetakse, ja saadikud nendest mõisatest neid selleks üles kutsunud, hakanud nad omapead 10 inimesega niitma.

Tema Ekstsellents härra Eestimaa tsiviilkuberner määras, et neile 8 sulasele tuleb lasta anda igaühele 40 vitsahoopi, kusjuures ta karistust sel põhjusel kergendas, et süüalused mitte ainult oma süü üles tunnistasid, vaid ka ennast vabatahtlikult ninameestena esitasid ja sellega teatavas mõttes kogu karistuse enda kanda võtsid.

Nr. 94.

21. juulil. — Protokoll Vaemla (Waimel) mõisa taluperemeeste karistamise kohta abiteost keeldumise eest.

Von seiten der Gutspolizei des Gutes Waimel wurde die Klage vorgebracht, daß die Wirte des Wackoschen Dorfes, 23 an der Zahl, sämtlich ihre Waimentage im Laufe der vorigen Woche nicht geleistet haben.

Nachdem diese Wirte hierüber vernommen worden waren, gestanden sie, diese Tage eigenmächtig und wider den Befehl des Hofes zurückbehalten zu haben. Der H[err] Zivilgouverneur entschied, daß diese Wirte für diese Eigenmächtigkeit und den Ungehorsam die Strafsumme von 100 R. S. M[ün]ze zum Besten der Keinisschen Kirche bis zum 26-sten d. Mts. bei dem H[errn] Hakenrichter einzuzahlen und die schuldig gebliebenen Tage bis Bartholomäi[238] zu ersetzen haben.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 201. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 201. Подлинник.

(Tõlge)

Vaemla mõisapolitsei esitas kaebuse, et kõik 23 Vaku küla peremeest mööda nädalal oma vaimupäevad tegemata jätsid.

Kui neid peremehi selles küsimuses üle kuulati, tunnistasid nad üles, et nad need päevad omavoliliselt ja mõisa käsu vastaselt tegemata jätsid. Härra tsiviilkuberner otsustas, et neil peremeestel tuleb selle omavoli ja sõnakuulmatuse eest kuni 26. selle kuu päevani härra haagikohtunikule Käina kiriku heaks 100 hõberubla trahvi maksta ja võlgujäänud päevad pärtlipäevaks tasa teha.

Nr. 95.

21. juulil. — Protokollist Vaemla (Waimel) ja Adma (Ahdma) mõisa teomeeste karistamise kohta mõisa heinamaal ühel söömavahetükil töötavate inimeste arvu suurendamise eest.[239]

. . . * Aus der Untersuchung hat sich ergeben:

1. Daß sämtliche Waimelsche und Ahdmasche Arbeiter eigenmächtig ihre Arbeitsstücke beim Heumähen verringert haben, der-

* *Ära on jäetud talupoegade ülekuulamise kirjeldus, sest nende seletuste sisu kordub dokumendi avaldatud osas.*

Опущен допрос крестьян, т. к. содержание их показаний повторяется в публикуемой части документа.

gestalt, daß sie statt wie bisher mit 9, gegenwärtig mit 10 Menschen eine Dessätine in der Mahlzeit gemäht haben.[240] Ferner, daß die Erklärung des Gutsherrn Herrn v. Gernet und des Verwalters Treufeldt, daß die Heuschläge der Art seien, daß sie bequem mit 9 Menschen eine Dessätine mähen könnten, von ihnen nicht beachtet worden, sondern sie zwei Tage gar nicht gemäht und endlich, wie oben gesagt, mit 10 Menschen per Dessätine anfingen zu mähen.

2. Daß sie am 8-ten Juli, als der Herr Regierungsassessor L. Eberhard im Namen des Herrn Zivilgouverneurs ihnen ihr Unrecht erklären (wollte) und sie zum Gehorsam zurückführen wollte, sie auf den ihnen durch den Gemeindeältesten überbrachten Befehl, ins Zimmer zu treten, antworteten, sie würden nicht ins Zimmer kommen, sondern, wenn man sie sprechen wollte, zu ihnen auf den Hof, wo sie alle versammelt waren, kommen könnte.*

3. Daß sie, als die Gemeindeältesten einige namhaft gemachte Arbeiter am 9-ten d. Mts. greifen und nach Großenhof bringen sollten, sich diesem widersetzten und einen der Arbeiter, der bereits von dem Gemeindeältesten ergriffen worden war, mit Gewalt befreiten, gegen die Gemeindeältesten allerlei Drohungen ausgestoßen, namentlich, wenn sie sich nicht gutwillig entfernten, sie dieselben mit Sensen und Knütteln vertreiben wollten.

4. Daß sie am Donnerstag, den 17-ten d. Mts., als die Truppen in Großenhof angekommen waren, mit Ausnahme einiger wenigen, sich von der Arbeit entfernt hatten und zum Teil sich in den Wäldern umhergetrieben und am Freitag und Sonnabend gar nicht zur Arbeit gekommen sind. Außerdem aber

5. Daß Siim Krawick sich bei der Unterredung mit dem Gutsherrn, sowohl als auch gegen den H[errn] Regierungsassessor Eberhard, als Rädelsführer gezeigt und auch als solcher von verschiedenen Arbeitern bezeichnet worden; ferner, daß er die Arbeiter Jurri Kraaw und Johann Klomp überredet hatte, mit ihm nach Emmast zu reiten und die dortigen Arbeiter aufgefordert hatte, ihrem Beispiele zu folgen und nur auch mit 10 Menschen per Dessätine zu mähen.

6. Daß Jurri Kraaw und Johann Klomp sich von dem Siim Krawick haben überreden lassen, nach Emmast zu reiten, um die dasigen Arbeiter zum Ungehorsam anzureizen.

7. Daß Jaan Purs und Michel Rütelmann sich als Rädelsführer und Aufwiegler ausgezeichnet.

8. Daß Ado Körw, ungeachtet des ihm am 20-sten d. Mts. bei Androhung dessen, daß er im Falle des Ausbleibens unweigerlich zum Rekruten abgegeben werde, erteilten Befehls, sich am 21-sten d. Mts. auf dem Gute Putkas zu erscheinen, diesem Befehle nicht Folge geleistet hat, vielmehr sich heimlich entfernt und nicht aufzufinden war.

---

* *Vt. dok. nr. 90.*
См. док. № 90.

9. Daß Karel Turro und Ado Pajo von verschiedenen Arbeitern als Rädelsführer und Anstifter des Komplotts bezeichnet sind.

10. Daß Michel Mäck den Arbeiter Gustav Timmelmann deshalb, daß er vor Schreck krank befallen war, als er später wieder zur Arbeit gekommen war, verhöhnt und arg geprügelt hatte.

11. Daß die 19 Ahdmaschen Arbeiter insofern etwas weniger straffällig sind, als sie keine Arbeit versäumt hatten und erst nachdem die Waimelschen Arbeiter schon mehrere Tage mit 10 Menschen per Dessätine gemäht hatten, dem Beispiele dieser gefolgt sind und auch mit 10 Menschen per Dessätine zu mähen anfingen.

12. Daß Johann Heinapu in Berücksichtigung dessen, daß er freimütig bekannte, wer die eigentlich Hauptschuldigen seien, daß er sich gegen den Gutsherrn und bei der (Erklärung) Auseinandersetzung des H[errn] Regierungsassessors am 8-ten Juli immer bescheiden betragen, endlich auch in Berücksichtigung dessen, daß der Gutsherr für ihn, der sich immer sonst als ordentlicher Mensch betragen, Fürbitte eingelegt, einer geringeren Strafe schuldig ist.

In Grundlage dieses Ergebnisses entschied der H[err] Zivilgouverneur dahin, daß:

1. Siim Krawick, Jaan Purs, Michel Rütelmann und Ado Körw, und zwar letzterer, sobald er ergriffen sein wird, zu Rekruten abzugeben sind.

2. Jurri Kraaw, Johann Klomp, Karel Turro, Ado Pajo und Michel Mäck, jeder mit 100 Rutenstreichen zu bestrafen sind.

3. Sämtliche übrigen Waimelschen Arbeiter, jeder mit 60 Rutenstreichen, die 19 Ahdmaschen Arbeiter aber mit 40 Rutenstreichen jeder und endlich Johann Heinapu mit 30 Rutenstreichen zu bestrafen sind.

4. Daß alle von den Arbeitern schuldig gebliebenen Tage binnen 4 Wochen dem Gutsherrn zu ersetzen sind.

Am 22. Juli hatte sich Ado Körw bei dem Gutsherrn gemeldet, um Verzeihung gebeten und gesagt, daß er aus Furcht vor Strafe sich ferngehalten und ganz wie gestört sei, dabei zeigte er sich sehr reuig. Da nun der Gutsherr speziell für ihn Fürbitte tat, so entschied der H[err] Zivilgouverneur, daß er nicht zum Rekruten abgegeben, sondern einer von dem H[errn] Hakenrichter zu bestimmenden körperlichen Züchtigung unterzogen werden solle.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 204—205. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 204—205. Подлинник.

(Tõlge)

Juurdlusel selgus:

1. Et kõik Vaemla ja Adma tõõlised oma töötükke heina niitmisel niisugusel määral omavoliliselt vähendasid, et nad senise 9 inimese asemel nüüd 10 inimesega üht tiinu söömavahes niitsid. Edasi, et nad mõisniku härra v. Gerneti ja valitseja Treufeldti seletust selle kohta, et heinamaad on niisugust laadi, et neid vabalt 9 inimesega tiinu kohta niita saab, ei arvestanud, vaid kaks

päeva üldse ei niitnud ja lõpuks, nagu ülalpool öeldud, 10 inimesega tiinu kohta niitma hakkasid.

2. Et nad 8. juulil, kui härra valitsuseassessor L. Eberhard neile härra tsiviilkuberneri nimel nende teguviisi ebaõigsust selgeks teha ja neid jälle korrale kutsuda tahtis, neile vallatalitaja kaudu antud käsule tuppa tulla vastasid, et nad tuppa ei tule, vaid kui nendega rääkida tahetavat, võidavat nende juurde õue tulla, kuhu nad kõik kogunenud olid.

3. Et nad, kui vallatalitajad mõned nimeliselt kindlaks tehtud töölised 9. skp. kinni võtma ja Suuremõisasse viima pidid, neile vastu hakkasid ja ühe töölise, kes juba oli vallatalitaja poolt kinni võetud, väevõimuga vabastasid ning vallatalitajatele igasuguseid ähvardusi ütlesid, eriti seda, et nad neid, kui nad heaga ära ei lähe, vikatite ja nuiadega ära ajavad.

4. Et nad, välja arvatud mõned üksikud, neljapäeval, 17. skp., kui sõjavägi Suuremõisasse jõudis, töölt ära läksid ja osalt metsades ümber hulkusid ning reedel ja laupäeval üldse tööle ei tulnud. Peale selle,

5. Et Siim Kraavik ennast niihästi mõisnikule kui ka härra valitsuseassessor Eberhardile ninamehena näitas ja et ka mitmed töölised teda selleks nimetasid; edasi, et ta töölisi Jüri Kraavi ja Johan Klompi mõjutas temaga Emmastesse ratsutama ja sealseid töölisi üles kutsus nende eeskujul ka ainult 10 inimesega tiinu kohta heina niitma.

6. Et Jüri Kraav ja Johan Klomp ennast Siim Kraaviku poolt mõjutada lasksid Emmastesse ratsutama ja sealseid töölisi sõnakuulmatusele ässitama.

7. Et Jaan Purs ja Mihkel Rütelmann ninameeste ja ässitajatena silma paistsid.

8. Et Ado Kõrv, hoolimata temale 20. skp. antud käsust 21. skp. Putkaste mõisasse minna, kusjuures teda ähvardati minemata jätmise korral kindlasti nekrutiks anda, seda käsku ei täitnud, vaid salaja lahkus, ja et teda ei leitud.

9. Et Kaarel Turrot ja Ado Pajot nimetati mitme töölise poolt vandenõu ninameesteks ja algatajateks.

10. Et Mihkel Mäk töölist Gustav Timmelmanni selle eest, et ta ehmatusest haigeks jäi, siis, kui ta hiljem jälle tööle tuli, mõnitas ja julmalt peksis.

11. Et 19 Adma töölist pisut vähem süüdi on, sest et nad töid tegemata ei jätnud ja alles pärast seda, kui Vaemla töölised juba mitu päeva 10 inimesega tiinu kohta niitnud olid, nende eeskujul ka 10 inimesega tiinu kohta niitma hakkasid.

12. Et Johan Heinapuu, arvesse võttes, et ta avameelselt tunnistas, kes õieti on peasüüdlased, et ta mõisniku vastu ja härra valitsuseassessori selgituse ajal 8. juulil alati viisakalt käitus, lõpuks arvesse võttes ka seda, et mõisnik tema eest kostab, sest ta on muidu ikka käitunud korraliku inimesena, on väiksema karistuse ära teeninud.

Nende tulemuste põhjal otsustas härra tsiviilkuberner, et

1. Siim Kraavik, Jaan Purs, Mihkel Rütelmann ja Ado Kõrv, viimane siis, kui ta on tabatud, tuleb anda nekrutiks;

2. Jüri Kraavi, Johan Klompi, Kaarel Turrot, Ado Pajot ja Mihkel Mäkki tuleb karistada igaüht 100 vitsahoobiga;

3. kõiki teisi Vaemla töölisi tuleb karistada igaüht 60 vitsahoobiga, 19 Adma töölist aga igaüht 40 vitsahoobiga ja lõpuks Johan Heinapuud 30 vitsahoobiga;

4. et kõik tööliste poolt võlgu jäetud päevad tuleb 4 nädala jooksul mõisnikule tasa teha.

22. juulil käis Ado Kõrv mõisniku juures, palus andeks ja ütles, et ta ennast karistuse kartusel varjanud ja justkui segane olnud, kusjuures ta oma süüd väga kahetses. Kuna mõisnik tema eest eriti kostis, otsustas härra tsiviilkuberner, et teda nekrutiks ei anta, vaid et ta saab härra haagikohtuniku poolt määratava kehalise karistuse.

16.—24. JUULIL. — TALUPOEGADE KEELDUMINE ABITEOST JA NENDE VASTUHAKU MAHASURUMINE SÕJAVÄE ABIL MÄE, KIIDEVA JA HAESKA MÕISAS.

Nr. 96.

16. juulil. — Ranna-Lääne haagikohtuniku G. v. Handtwigi ettekanne Eestimaa kubernerile mõisa rukkilõikusel tehtava abiteo vähendamisest taluperemeeste ning päevaülesannete vähendamisest teomeeste poolt Kiideva (Kiwidepae) ja Mäe (Berghof) mõisas.

Soeben erhalte ich von den Verwaltungen der Güter Kiwidepaeh und Berghoff den Bericht, daß sämtliche Wirte der genannten Güter nur die Hälfte der bisherigen Kornstücke schneiden und auch die Arbeiter ihre Pflugstücke um die Hälfte verkleinert haben. Die Ereignisse in Dagden* haben Veranlassung zu dem Gerücht gegeben, als wenn der einmütige Widerstand große Ermäßigung bewirkt habe und soll das Roethelsche Kirchspiel im Begriff sein, dem Beispiel Dagdens zu folgen.

Indem ich die Ehre habe, vorstehendes Ew. Exzellenz zu berichten, unterlege ich die Bitte, zur Vorbeugung ernstlicherer und zur Unterdrückung der bereits statthabenden Unordnungen, mir die nötige militärische Unterstützung angedeihen zu lassen.

Ich begebe mich sofort an den Ort der Ereignisse und werde in Hapsal Ew. Exzellenz Aufträge erwarten, wie auch von dort über das Resultat meiner Bemühungen zu berichten die Ehre haben.

Hakenrichter G. von Handtwig.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 177—178. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 177—178. Подлинник.

(Tõlge)

Sain praegu Kiideva ja Mäe mõisavalitsustelt teate, et kõik nende mõisate taluperemehed ainult pool senistest rukkitükkidest lõikavad ja et ka tõõlised on oma künnitükke poole võrra vähendanud. Sündmused Hiiumaal on põhjustanud kuuldust, et üksmeelse vastuhakkamisega olevat saavutatud suuri kergendusi, ja Ridala kihelkond kavatsevat järgida Hiiumaa eeskuju.

Et mul on au ülalöeldust Teie Ekstsellentsi informeerida, siis esitan ma ühtlasi palve anda mulle veel tõsisemate korrarikkumiste ärahoidmiseks ja juba toimuvate rahutuste mahasurumiseks vajalikku sõjaväelist toetust. Ma lähen kohe sündmuspaigale ja jään Haapsalus ootama Teie Ekstsellentsi korraldusi; sealt on mul ka au oma jõupingutuste tulemustest teatada.

Haagikohtunik G. von Handtwig.

* *Vt. dok. nr. 90—95.*
См. док. № 90—95.

Nr. 97.

20. juulil. — Tallinna sõjakuberneri kohusetäitja parun Wilde teadaanne Eestimaa kubernerile vägede saatmisest Haapsallu (Гапсаль).

Весьма нужное.

Вследствие отношения в. пр. от вчерашнего числа за № 5260* имею честь уведомить, что сего дня ночью, в 3 часа, отправлено на военном пароходе «Ижора» в Гапсаль 150 человек нижних чинов Ревельского гарнизонного батальона; более пароход вместить не мог, и потому покорнейше прошу в. пр. почтить меня уведомлением, не признаете ли Вы нужным остальных 50 человек послать в Гапсаль пешком.[241]

Генерал-лейтенант барон Вильде.
Старший адъютант. . .**

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 186. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 186. Подлинник.

(Tõlge)

Väga vajalik.

Seoses Teie Ekstsellentsi vahekirjaga eilsest kuupäevast nr. 5260 on mul au teatada, et täna öösel kell 3 on sõjalaeval «Ižora» saadetud Haapsalusse 150 alamväelast Tallinna garnisonipataljonist; rohkem laevale ei mahtunud. Seepärast palun kõige alandlikumalt Teie Ekstsellentsi austada mind teatega, kas ei pea Te vajalikuks ülejäänud 50 inimest saata Haapsalusse jalgsi.

Kindralleitnant parun Wilde.
Vanemadjutant (allkiri mitteloetav).

Nr. 98.

23. juulil. — Protokoll ja otsus talurahva rahutuste kohta Mäe (Berghof) mõisas.

Protokoll

aufgenommen zu Kiwidepae d[en] 23-sten Juli 1858 vormittags 10 Uhr. Gegenwärtig waren: Herr Kammerherr Baron K. von Ungern-Sternberg, Herr Kreisdeputierter von Lüders.[242]

---

* *Dokument ei sisalda uusi andmeid talurahva rahutuste kohta (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 181—182).*
Документ не содержит новых данных о крестьянских волнениях (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 181—182).
** *Allkiri mitteloetav.*
Подпись неразборчива.

1. Der Berghoffsche Verwalter Pent Wernhoff deponierte: der Wirt Uuetoa Hindrik war dem Magazin zu schwer verschuldet, und der Verwalter verfügte das Korn desselben von seiten des Gebiets zu schneiden und zu dreschen, um die Ernte für das Magazin zu erheben und damit die Schulden zu liquidieren. Die Bauern weigerten sich dieser Verfügung zu gehorchen, worauf der Verwalter von derselben mit der Bemerkung abstand, die Wirte würden denn das durch die Schulden des Uetoa Hindrik entstehende Defizit selbst decken.

Die Wirte erklärten, sie wollten hinfort keinen Magazindefizit zahlen. Damit war der erste Schritt zum Ungehorsam getan, am 15-ten Juli. Hierauf hatte der Gehilfe des Richters, Gustav Spuhl, die Leute aufgefordert noch einen anderen Gegenstand vorzubringen in betreff des Roggenschnitts. Sie hatten früher immer 2 halbe Dessätin Roggen und 2 halbe Dessätin Gerste geschnitten, sie würden in Zukunft nur die Hälfte leisten. Auf die Vorstellung des Verwalters gegen ihre beabsichtigte willkürliche Handlungsweise erklärten die Wirte, sie wollten sich ihr Recht selbst nehmen. Hierauf forderten sie den Erlaß der Gerechtigkeit von 2 Lof Roggen, 2 Lof Gerste, 2 Lof Hafer. Am 17-ten Juli war wegen Regenwetters der Roggenschnitt unmöglich. Am 18-ten stellten sich trotz des schönen Wetters nur sechs Wirte ein und schnitten nur eine halbe Dessätin, am darauffolgenden Donnerstag war die größte Zahl, am Freitag erst die letzten beim Schnitt. Der Verwalter hatte Leute gemietet für 30 bis 35 Kop. per Tag oder für 1 R. 50 Kop. per 1 halbe Dessätin. Diese wurden von dem zweiten Gehilfen des Richters Sauna Ado Gustav und Palli Jürna Jaan in Gegenwart des Verwalters bedroht, weil sie das Hofskorn geschnitten hatten, und zwar sollten ihnen die Beine zerschlagen und die Badstuben[243] zerstört werden. Der Verwalter hatte hierauf erklärt, daß die Wirte die Lostreiber ernähren könnten, wenn sie sie nicht arbeiten ließen, hier muß bemerkt werden, daß die Frau Besitzerin von Berghoff jährlich eine Last[244] Roggen unter die Armen verteilen läßt. Im Berghoffschen Kruge waren Versammlungen gehalten, und namentlich mit Kiwidepaeschen Leuten geratschlagt worden, ohne daß der Krüger Wildberg diese angezeigt habe.*

Hierauf wurden die Berghoffschen Wirte einzeln vorgefordert:

1. Jusso Johan: Er sei der erste gewesen, der seine Stücke habe schneiden wollen, und sei dafür vom ganzen Gebiet mit Mißhandlungen bedroht worden. Er hat auf der Hoflage Dienstag zuerst geschnitten mit Andruse Johan, Laome Rein und Reli Andrus. Die namhaft gemachten Leute traten vor und wurden befragt:

2. Rehe Johan wurde befragt, wer zuerst diejenigen bedroht habe, welche das 2-te Stück schneiden würden, zu mißhandeln; er nannte niemand.

---

* *Vt. dok. nr. 101.*
См. док. № 101.

3. Jusso Johan sagte, daß das Gesetzbuch sie alle in Verwirrung gebracht hätte, sie verständen das Gesetzbuch nicht.

4. Der Gemeindeälteste und Jusso Johan deponierten, daß sie aus den großen Zahlen der Paragraphe sich nicht zurechtfinden könnten, da die wenigsten von ihnen zu nummerieren verständen.

5. Andruse Johan und Rehe Johan deponierten: sie hätten ihre Leistungen getan, wenn das neue Gesetzbuch nicht publiziert wäre.

6. Matsi Michli Kristian deponierte gleichlautend mit der Anzeige des Verwalters, daß er bereits Sonnabend mit 9 Menschen zwei halbe Dessätin nach herkömmlicher Leistung geschnitten habe.

7. Karl Grek und Michel Spuhl deponierten, sie hätten eine halbe Dessätin geschnitten gehabt, als sie gesehen, daß die andern ihre Arbeiten eingestellt, und dieses Beispiel habe sie verleitet, die Leistung zu verweigern.

8. Gustav Kolk, Jaan Spuhl, Wilhelm Grosowitz und Rein Spuhl deponierten dasselbe.

9. Gustav Spuhl, der Gehilfe des Richters, ein ältlicher kränklicher Mann, der auch von dem Herrn Ortsprediger ein sehr gutes Zeugnis hat, deponierte in längerer Aussage, wie die Wirte ihn gewaltsam gezwungen hätten, an den Hof zu kommen, wobei er vielerlei Drohungen zu erdulden gehabt. Dennoch machte er unter dem sichtbaren Eindruck der Furcht vor den übrigen nur den Sauna Ado Gustav namhaft, da ihn dieser an der Brust gepackt habe.

10. Der Herr Hakenrichter von Handtwig zeigte an, daß der Wirt Jaan Kaewand den Wortführer gemacht und daß er namentlich durch sein Reden und sein ganzes Auftreten die andern Wirte abgehalten habe, den Ermahnungen des Herrn Hakenrichters Gehör zu geben. Die Wirte bestätigten dieses und bekannten, daß Jaan Kaewand am meisten zum Widerstand angetrieben habe.

11. Der Krüger Wildberg gestand ein, daß bei ihm Versammlungen gehalten und nicht angezeigt worden.

12. Der Verwalter zeigte ferner an, daß der Gemeindeälteste am Sonntag d[en] 20-sten d. M. mit den sieben Wirten des Dorfes Turo den Wall der Hofsweide niedergerissen habe. Namentlich waren dabei: Tönnise Michel, Michli Jani Jürri, Gustav Spuhl, Welja Jürri, Andruse Johan, Jänuse Johan und der Gemeindeälteste. Die Angeklagten waren dieser Gewalttat geständig.

Verhör der Berghoffschen Knechte:

1. Die Knechte Rein Sass, Karel Kore, Rein Kolga, Gustav Kolga und Christoph deponieren, daß Jaan Kaewand den Widerstand durch sein Beispiel hervorgerufen und durch Bedrohung die Übrigen zur Nachfolge gereizt habe. Es wurde sämtlichen Knechten vorgerechnet, daß sie durch die prätendierte Erleichterung beim Schnitt im besten Falle 2 Mahlzeiten oder 20 Kop. gewonnen hätten.

2. Wilhelm Spuhl war beim Kornschnitt, Riegendreschen etc. widerspenstig.

3. Michel Reets desgleichen.
4. Michel Kalljo desgleichen.
5. Johan Spuhl behauptet, nur aus Furcht vor den andern sich beteiligt zu haben.
6. Karl Kilemit desgleichen.
7. Jaan Memmes desgleichen.
8. Rein Sass behauptet, sich gar nicht an dem Ungehorsam der anderen beteiligt zu haben.
9. Sassu Retz deponiert, er sei, da die anderen ihn zu mißhandeln gedroht hätten, ihrem Beispiel gefolgt.
10. Rein Kaewand deponiert, er wisse nicht, wer der Ratgeber gewesen, er wäre ebenso schuldig wie die übrigen.
11. Der Knecht Jaan Kaewand hat dem Herrn Hakenrichter erklärt, daß er 10 Mann, später 8, auf die halbe Dessätin beim Kornschnitt haben wolle. Gerste wolle er nicht schneiden und bei Nacht keine Riegen dreschen, sondern nur am Tage. Nun deponiert er, er habe nur nachgesprochen, was die andern ihm vorgesagt.

Der Eindruck, welchen das Verhör und die ganze Verhandlung hervorrief, war der, daß die Leute zuerst durch das Mißverstehen des neuen Gesetzbuches irregeleitet, in Aufregung geraten, und diese dann von einzelnen Rädelsführern, namentlich dem Richter und dessen Gehilfen Sauna Ado Gustav benutzt wurden, um willkürliche Arbeitseinstellung und Ungehorsam gegen den Herrn Hakenrichter, sowie gegen die Repräsentanten der Eigentümerin und die Gutsverwaltung hervorzurufen.

Es wurde demnach verfügt

Urteil.

1. Der Wirt Jaan Kaewand wird zum Rekruten abgegeben für Aufkündigung seiner Verpflichtung und widerspenstiges Benehmen gegen den Herrn Hakenrichter.
2. Den Gemeindeältesten abzusetzen und wegen Konnivenz bei dem gesetzwidrigen Treiben der Bauern und dem gewaltsamen Zerstören des Hofszaunes mit 100 Rutenhieben zu bestrafen.
3. Der Gehilfe des Richters Sauna Ado Gustav wird seines Amtes entsetzt und mit 100 Rutenhieben bestraft, für Aufwiegelung und Bedrohung der Ruhigen.
4. Den Krüger Johan Wildberg zu bestrafen mit 30 R. S. M. zum Besten der Exekutionsunkosten und denselben sofort auszusetzen.*
5. Wegen gewaltsamer Zerstörung eines Hofszaunes sind die ältlichen Wirte Gustav Spuhl zu einer Geldstrafe von 10 R. S. M. und Andruse Johan von 5 R. S. M. und die übrigen zu einer Körperstrafe von 60 Rutenhieben verurteilt worden.
6. Außerdem sind alle Wirte verurteilt worden, die durch Renitenz verursachten Kosten zum Werte des von der Gutsverwaltung

* *Vt. dok. nr. 101.*
См. док. № 101.

gezahlten Tagelohns mit 1 R. 50 Kop. und den gleichen Betrag zu den Exekutionskosten zu zahlen. Das Strafgeld muß bis Michaelis eingezahlt sein. Jeder Wirt hat somit 3 R. S. M. zu zahlen.

7. Der Knecht Jaan Kaewand wird als geständiger Rädelsführer und einziger Unruhestifter unter den Knechten zum Rekruten abgegeben. Die übrigen Knechte wurden, da sie augenscheinlich auf Betrieb einzelner Wirte unruhig gewesen, ihre Arbeiten jedoch, ungeachtet des bösen Beispiels von Kiwidepae, mit dessen Bauern sie in steter Berührung gewesen sind, fortgesetzt hatten, mit strenger Vermahnung entlassen.

In Vollmacht und Auftrag Sr. Exzellenz des Estländischen Herrn Zivilgouverneurs J. von Grünewaldt*

Konstantin Ungern-Sternberg.
F. von Lüders.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 207—210. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 207—210. Подлинник.

(Tõlge)

Protokoll,

koostatud Kiideval 23. juulil 1858 kell 10 enne lõunat. Kohal olid: kammerhärra parun K. von Ungern-Sternberg, härra kreisisaadik von Lüders.

1. Mäe mõisavalitseja Pent Wernhoff ütles: peremehel Uuetoa Hindrikul oli magasiaidale suur võlg ja valitseja tegi korralduse, et vald lõikaks ja peksaks tema vilja, et saak magasiaidale sisse nõuda ja sellega võlad likvideerida. Talupojad keeldusid seda korraldust täitmast, mispeale valitseja selle tagasi võttis, öeldes, et küllap siis peremehed Uuetoa Hindriku võlgade läbi tekkiva puudujäägi ise katavad.

Peremehed ütlesid, et nad ei tahtvat edaspidi enam magasiaida puudujääki tasuda. Sellega astuti 15. juulil esimene samm sõnakuulmatusele. Seepeale kutsus kohtuniku abi Gustav Spuhl inimesi üles rukkilõikuse suhtes veel üht asja esitama. Varem lõikasid nad alati 2 poolt tiinu rukist ja 2 poolt tiinu otri, edaspidi tegevat nad ainult poole sel'est. Kui valitseja neile nende kavatsetavat omavolilist talitusviisi ette heitis, ütlesid peremehed, et nad võtavad endale oma õiguse ise. Seepeale nõudsid nad, et naturaalmaksust jäetaks ära 2 vakka rukist, 2 vakka otri ja 2 vakka kaeru. 17. juulil polnud vihmase ilma tõttu võimalik rukist lõigata, 18. kuupäeval ilmusid ilusast ilmast hoolimata kohale ainult kuus peremeest, kes lõikasid ainult pool tiinu. Sellele järgnenud neljapäeval oli neid kõige rohkem, alles reedeks aga jõudsid viimased lõikusele. Valitseja oli palganud inimesi 30 kuni 35 kopika eest päevas ehk 1 rubla 50 kopika eest poole tiinu pealt. Neid ähvardasid kohtuniku teine abi Sauna Ado Gustav ja Palli Jürna Jaan valitseja juuresolekul selle eest, et nad mõisa rukist lõikasid; nende jalad pidid puruks löödama ja saunad maha lõhutama. Valitseja öelnud seepeale, et peremehed võivat siis popse toita, kui nad neid töötada ei lase; siinjuures peab märkima, et proua Mäe mõisa omanik laseb igal aastal ühe sälitise rukist vaestele välja jagada. Mäe mõisa kõrtsis oli koosolekuid peetud, ja nimelt Kiideva inimestega, ilma et kõrtsmik Vildberg oleks neist teatanud.

---

* *Viimane lause on kirjutatud K. Ungern-Sternbergi käekirjaga.*
Последнее предложение написано почерком К. Унгерн-Штернберга.

Seepeale kutsuti Mäe peremehed ükshaaval ette:

1. Jusso Johan. Tema olnud esimene, kes oma tükke lõigata tahtnud, ja teda ähvardanud kogu vald selle eest läbi peksta. Tema lõikas teisipäeval mõisa põllul esimesena koos Andruse Johani, Laome Reinu ja Reli Andrusega. Nimetatud inimesed astusid ette ja neid küsitleti.

2. Rehe Johanilt küsiti, kes neid, kes teist tükki lõigata tahtsid, kõige enne läbi peksta ähvardas; ta ei nimetanud mitte kedagi.

3. Jusso Johan ütles, seaduseraamat viinud neid kõiki segadusse, nad ei saavat seaduseraamatust aru.

4. Vallatalitaja ja Jusso Johan ütlesid, et nad suurte paragrahvinumbritega hakkama ei saavat, sest väga vähesed neist tundvat numbreid.

5. Andruse Johan ja Rehe Johan ütlesid, et nad oma koormisi täitnud oleksid, kui uut seaduseraamatut poleks välja antud.

6. Matsi Mihkli Kristjan ütles valitseja tunnistusega ühtivalt, et ta juba laupäeval tavalisele koormisele vastavalt lõikas 9 inimesega kaks poolt tiinu.

7. Karl Kreek ja Mihkel Spuhl ütlesid, et neil oli pool tiinu lõigatud, kui nad nägid, et teised oma töö seisma jätsid, ja see eeskuju ahvatles neid teotegemisest keelduma.

8. Gustav Kolk, Jaan Spuhl, Villem Grosovitz ja Rein Spuhl ütlesid sedasama.

9. Kohtuniku abi Gustav Spuhl, vanaldane haiglane mees, kellele ka kohalik pastor väga hea tunnistuse andis, ütles pikemalt seletades, et peremehed teda väevõimuga sundinud mõisasse tulema, kusjuures tal tulnud kuulda palju ähvardusi. Ta nimetas siiski ilmselt teiste ees hirmu tundes ainult Sauna Ado Gustavit, kes temal rinnust kinni hakanud.

10. Härra haagikohtunik von Handtwig tunnistas, et peremees Jaan Kaevand teiste eestkõnelejaks olnud ning et ta oma jutuga ja kogu oma ülesastumisega teisi peremehi tagasi hoidnud härra haagikohtuniku manitsusi kuulda võtmast. Peremehed kinnitasid seda ja tunnistasid, et Jaan Kaevand neid kõige rohkem vastuhakkamisele õhutanud.

11. Kõrtsmik Vildberg tunnistas üles, et tema juures koosolekuid peeti, ilma et neist oleks teatatud.

12. Valitseja tunnistas veel, et vallatalitaja koos Tuuru küla seitsme [?] peremehega pühapäeval, 20. skp., mõisa karjamaa piirdeaia maha lõhkus. Sellest võtsid nimeliselt osa Tõnise Mihkel, Mihkli Jaani Jüri, Gustav Spuhl, Välja Jüri, Andruse Johan, Jänuse Johan ja vallatalitaja. Süüdistatavad tunnistasid selle vägivallateo üles.

Mäe sulaste ülekuulamine.

1. Sulased Rein Sass, Kaarel Kore, Rein Kolga, Gustav Kolga ja Christoph ütlevad, et Jaan Kaevand vastuhaku oma eeskujuga põhjustas ja teisi ähvarduste teel ennast järgima ergutas. Kõigile sulastele näidati arvutustega, et nad nõutud kergendustega lõikusel oleksid parimal juhul võitnud 2 söömavahet ehk 20 kopikat.

2. Vilhelm Spuhl hakkas viljalõikusel, rehepeksmisel jne. vastu.

3. Mihkel Reets samuti.

4. Mihkel Kaljo samuti.

5. Johan Spuhl väidab, et ta ainult kartusest teiste ees vastuhakust osa võttis.

6. Karl Kilemit samuti.

7. Jaan Maamees samuti.

8. Rein Sass väidab, et ta teiste sõnakuulmatusest üldse osa ei võtnud.

9. Sassu Rets ütleb, et ta teiste eeskuju sellepärast järgis, et nad teda peksta ähvardasid.

10. Rein Kaevand ütleb mitte teadvat, kes oli nõuandjaks, ta olevat samuti süüdi nagu teisedki.

11. Sulane Jaan Kaevand ütles härra haagikohtunikule, et ta tahab viljalõikusel saada 10 ja pärast 8 meest poole tiinu kohta. Otri ei tahtvat ta lõigata

ja reht mitte öösel, vaid ainult päeval peksta. Nüüd ütleb ta, et ta rääkinud ainult seda, mida teised temale ette öelnud.

Ülekuulamine ja kogu juurdlus jätsid mulje, et inimesed algul uuest seaduseraamatust valesti arusaamise tõttu segadusse ja ärevusse sattusid ning et neid siis üksikute ninameeste, eriti kohtuniku ja tema abi Sauna Ado Gustavi poolt selleks ära kasutati, et põhjustada meelevaldset töö seismajätmist ja sõnakuulmatust härra haagikohtuniku vastu, samuti ka mõisaomaniku esinda jate ja mõisavalitsuse vastu.

Seepärast otsustati:

Otsus.

1. Peremees Jaan Kaevand antakse oma kohustuste ülesütlemise ja härra haagikohtuniku vastu tõrksa käitumise eest nekrutiks.

2. Vallatalitaja tagandada ametist ning karistada teda talupoegade seadusevastastele tegudele järeleandmise ja mõisa piirdeaia vägivaldse lõhkumise eest 100 vitsahoobiga.

3. Kohtuniku abi Sauna Ado Gustav tagandatakse ametist ja teda karistatakse 100 vitsahoobiga rahulike talupoegade ülesässitamise ja ähvardamise eest.

4. Kõrtsmikku Johan Vildbergi karistada 30 hõberublaga eksekutsioonikulude katteks ja ta kohe välja tõsta.

5. Mõisa piirdeaia vägivaldse lõhkumise eest mõistetakse vanadele peremeestele Gustav Spuhlile 10 hõberubla ja Andruse Johanile 5 hõberubla rahatrahvi ning teistele 60 vitsahoopi kehalist karistust.

6. Peale selle mõisteti kõiki peremehi maksma vastuhaku läbi tekitatud kulusid mõisavalitsuse poolt makstud päevapalga väärtuses 1 rubla 50 kopikat ja sama summa eksekutsioonikuludeks. Trahviraha peab mihklipäevaks makstud olema. Igal peremehel tuleb seega maksta 3 hõberubla.

7. Sulane Jaan Kaevand antakse ennast süüdi tunnistanud ninamehena ja sulaste hulgas ainsa rahurikkumiste tekitajana nekrutiks. Et teised sulased ilmselt ainult üksikute peremeeste õhutusel rahu rikkusid ning nendega alatasa kokku puutuvate Kiideva talupoegade kurjast eeskujust hoolimata oma töid jätkasid, lasti nad valju noomitusega vabaks.

Tema Ekstsellentsi härra Eestimaa tsiviilkuberneri J. von Grünewaldti volitusel ja ülesandel

Konstantin Ungern-Sternberg.
F. von Lüders.

Nr. 99.

24. juulil. — Protokoll ja otsus Kiideva (Kiwidepae) talupoegade ülekuulamise ja karistamise kohta abiteost keeldumise ja mõisa rukkilõikuse vägivaldse peatamise eest.

Protokoll

aufgenommen zu Kiwidepae d[en] 24-sten Juli 1858. Gegenwärtig waren: Herr Kammerherr Baron K. von Ungern-Sternberg, Herr Kreisdeputierter von Lüders.

Nachdem der Bericht des Herrn Hakenrichters der Strand-Wiek über die Arbeitseinstellung in Kiwidepae an den Herrn Zivilgouverneur vorgetragen worden war, und der Herr Hakenrichter mündlich noch nähere Auskunft erteilt hatte, trat der Gemeindeälteste Andrus Jaksmann vor und deponierte: Mit großer Mühe sei es ihm gelungen, die Wirte zur Ausführung des Roggenschnitts zu

bewegen. Seit Freitag, d[en] 18-ten d. M., nachdem der Herr Hakenrichter weggefahren, hätten die Leute jedoch gar nicht mehr gearbeitet, und so sei ein kleiner Teil des Roggens ungeschnitten geblieben. Dienstag Morgen, d[en] 22-sten, habe er 20 Waimen zum Heuschlag geführt, diese seien von den Knechten Jänuse Maddis und Ringi Jürri* von der Arbeit vertrieben worden. Hierauf habe die Arbeit bis Mittwoch geruht, an welchem Tage sämtliche Knechte, mit wenigen Ausnahmen, von Exekutionstruppen arretiert an den Hof gebracht wurden. Am Mittwoch hatten demnach viele Waimen angefangen zu arbeiten.

Nach Ansicht des Tallitaja war die Bewegung von den Knechten ausgegangen, und namentlich die folgenden als die Urheber derselben anzusehen, damit stimmte die mündliche Anzeige des Verwalters Friedberg überein.

Verhör der Kiwidepaeschen Knechte:

1. Saueaugo Jürri (40 Jahre alt) konnte auf die Frage, wer ihn zum Widerstand gereizt, keine Auskunft erteilen. Er war entschieden unter den ersten Aufrührern gewesen, behauptet jedoch, wegen zunehmender Altersschwäche seine Handlungen nicht beurteilen zu können. Ein bestimmtes Ziel habe er nicht gehabt.

2. Jänuse Maddis gesteht ein, daß er von sich aus selbst den Plan zum Widerstande gefaßt und die Waimen vom Heuschlag vertrieben habe.

3. Ringi Jürri (17 Jahre alt), unkonfirmiert, gesteht dasselbe.

4. Waino Matsi Jaan gesteht, selbst den Plan zur Widersetzlichkeit gefaßt zu haben.

5. Reino Hanso Jürri (ehemaliger Läufling) ist unter den ersten Aufwieglern vom Tallitaja und der Gutsverwaltung angegeben. Ist geständig.

6. Mart Tamberg war unter den ersten Anführern.

7. Teka Jakob war hartnäckiger Rädelsführer. Geständig.

8. Teka Mardi Andrus ebenfalls.

9. Jänuse Maddis sagt aus, er sei sich weder eines bestimmten Zieles noch Zweckes bewußt, er habe nur aus Übermut angefangen. Auf die Frage, ob er in seiner Arbeit fortgefahren, wenn er gewußt hätte, daß in 8 Tagen über ihn Gericht gehalten werden würde, sagte er aus, daß er lieber zehn Mal mehr gearbeitet hätte. Er gesteht zu, daß, wenn ein Arbeiter aufs Feld gegangen wäre zum Arbeiten, er, ungeachtet seiner Drohungen, ihm nichts zuleide getan hätte.

Der Verwalter machte die Anzeige, daß er ihn ermahnt habe zur Ordnung, aber er habe geantwortet: «Es mag kommen, was da wolle, besser wird es immer, niemals schlechter.»[245]

---

* *Kogu dokumendis on ära vahetatud Jänuse Jüri ja Ringi Madise eesnimed.*

В действительности батраки назывались Янусе Юри и Ринги Мадис.

10. Mando Willem, untergeordneter Rädelsführer. Geständig.
11. Johan Jaksmann hat seine Arbeiten geleistet.
12. Hans Löpper desgleichen.
13. Johan Rink desgleichen.
14. Michel Elmann kam nicht an den Hof, um Bedingungen vorzuschreiben, und wurde deshalb von Pritso Jürri, Saueaugo Jürri und Jänuse Maddis geprügelt, was von diesen zugestanden wird.
15. Jürna Michel hat wegen Kränklichkeit nicht gearbeitet und sich nicht widersetzt.
16. Jaan Prassi ist Tage schuldig und ist mit den Aufwieglern am Hofe gewesen.
17. Johan Räli war nicht am Hofe.
18. Gustav Tännawas
19. Willem Ostermann } haben sich am Hofe widersetzt.
20. Pritso Jürri desgleichen, außerdem hat er Michel Elmann geprügelt, weil er nicht an den Hof kommen wollte.
21. Jaan Suurkülla hat am Hofe tumultuiert
22. Jürri Ninnas desgleichen } geständig.
23. Siim Kaermann
24. Jago Michel
25. Jürri Matsik } haben sich keines Tumultes schuldig gemacht.
26. Reino Michel
27. Karl Krewon } haben tumultuiert.
28. Jürri Krewon desgleichen, außerdem hat er dem Tallitaja Vorwürfe gemacht, daß er nicht auch mit ihnen Gemeinschaft gemacht.
29. Jaan Mandoff
30. Johan Suurkülla
31. Johan Maddis } haben sich nicht widersetzt und sind von den andern verhindert worden [Hofsarbeit zu tun].

Hierauf wurden die Wirte vorgefordert:

1. Emmora Michel deponiert, er habe keinen bestimmten Zweck gehabt. Er behauptet, daß die Berghoffschen ihm nichts geraten haben, aber die Wirte Sauna Michel und Otsa Willem hätten ihn angetrieben, seine Arbeiten erst zu verringern, dann ganz einzustellen. Sie drei hätten unter sich abgemacht, Widerstand zu leisten.
2. Otsa Willem gesteht dasselbe ein.
3. Sauna Michel leugnet, mit den zwei anderen gemeinschaftlich den Plan des Widerstandes gefaßt zu haben. Bei der Konfrontation ist er geständig.
4. Der Gehilfe des Richters Ado Suurkülla deponiert, der Herr Hakenrichter habe sie aufs beste ermahnt, zum Gehorsam zurückzukehren, sie wären aber seinen Worten nicht gefolgt. Der Herr Hakenrichter teilte mit, daß Ado Suurkülla auf seine Aufforderung zum Gehorsam und zum rechtzeitigen Erscheinen bei ihm zurückzukehren, gesagt habe: «Dann kommen wir alle zusammen».

5. Reino Hanso Hindrik hat seine Stücke nicht geschnitten, vielmehr gleich nachdem der Herr Hakenrichter weggefahren, seine Arbeiter von der Hofsarbeit weggeschickt.

6. Jago Michel, der wohlhabendste Wirt des Gebietes, hat, während immer die Sitte gewesen, daß von dem Hofe den Wirten ihre Stücke angewiesen worden sind, sich das schlechteste Stück ausgesucht und dieses geschnitten. Hierauf hat er ein zweites Stück angefangen mit so zahlreichen Leuten, daß er es zum Abend hätte beendigen können, aber ließ mutwillig die Arbeit in der Hälfte, obgleich er jetzt geständig ist, daß der Verwalter Friedberg ihm auf freundliche und eindringliche Weise zugeredet hat, seine Arbeit zu vollenden. Auf die Frage, ob der Hof je irgend etwas Unbilliges von den Bauern gefordert, wiederholte er ausdrücklich, daß das nie geschehen sei. Er hat von Haus aus zu den drei erstbenannten Unruhestiftern gehört.

7. Reino Michel hat gleichfalls sein Stück nicht geschnitten. Gesteht ein, aus Übermut die Arbeit verweigert zu haben. Die Wirte sprechen sich dahin aus, daß ihr Unternehmen kindischer Übermut gewesen sei, sie hätten mit Leichtigkeit die Tage leisten können.[246]

Aus der Untersuchung ergab sich in evidenter Weise, daß der Tallitaja Andrus* Jaksmann sich stets pflichttreu und einsichtig benommen habe, er also von jeder Schuld freizusprechen sei.

Gegen den Gutsherrn oder auch nur dessen Verwalter Friedberg ist keinerlei Klage vorgebracht worden, und dürfte der Verwaltung nur der Vorwurf zu großer Gelindigkeit gemacht werden.

Sowohl unter den Wirten wie auch unter den Knechten hatte sich eine Gruppe von Rädelsführern gebildet, welche durch ihr Beispiel und leidenschaftliche Drohungen die anderen zu Ungehorsam und Arbeitseinstellung verleitet hatten.[247]

Demgemäß wurde nachstehendes Urteil konkludiert:

Urteil.

1. Die Wirte Emmora Michel, Otsa Willem, Sauna Michel und Jago Michel mit je 80 Rutenhieben zu bestrafen, als erste Unruhestifter unter den Wirten.

2. Den Gehilfen des Richters Ado Suurkülla abzusetzen und mit 50 Rutenhieben zu bestrafen wegen sträflicher Konnivenz und drohender Reden gegen den Herrn Hakenrichter.

3. Die Wirte Reino Michel und Hanso Hindrik mit 30 Rutenhieben zu bestrafen, weil sie den Roggen nicht geschnitten, außerdem sind sie und der obengenannte Jago Michel verurteilt worden, jeder 2 Tonn[248] Roggen an den Hof zu zahlen als Ersatz für das durch ihre Arbeitseinstellung ausgerieselte Korn.

---

* *Originaalis ekslikult* } Jacob.
В подлиннике ошибочно }

4. Sämtliche Wirte, mit Ausnahme des Tallitaja, sind in die Exekutionskosten mit 10 R. S. M. für jedes Sechstagsgesinde verurteilt worden, sowie zu 2 R. S. M. Ersatz für das durch die Arbeitseinstellung verdorbene Heu.

Das von den Exekutionskosten übrigbleibende Strafgeld soll der Kirche zu Röthel zufallen, die ganze Summe ist am 28-sten Juli abends in Kiwidepae einzuzahlen und die Quittung dem Herrn Hakenrichter zu produzieren.

5. Alle schuldig gebliebenen Arbeitstage sind bis zum 15-ten August d. J. zu berichtigen.

6. Die Knechte Jänuse Maddis
Reino Hanso Jürri
Mart Tamberg
Teka Jacob werden als erste Unruhestifter zu Rekruten abgegeben.

7. Wegen gleicher Vergehen niederen Grades werden die Knechte Saueaugo Jürri
Waino Matsi Jaan
Teka Mardi Andrus
und Mando Willem jeder zu 100 Rutenhieben verurteilt.

8. Ringi Jürri wegen gleicher Vergehen, jedoch in Berücksichtigung seiner Jugend mit 50 Rutenhieben bestraft.

9. Wegen Tumultes am Hofe und Arbeitseinstellung werden die Knechte Jaan Prassi, Gustav Tenawas, Willem Ostermann, Jaan Saarkülla, Jürri Ninnas, Jago Michel, Reino Michel und Karl Krewon jeder mit 60 Rutenhieben bestraft. Die Knechte Pritso Jürri und Jürri Krewon erhalten eine verschärfte Strafe von 80 Rutenhieben, weil sie dasselbe Vergehen begangen und außerdem andere Arbeiter von der Arbeit gewaltsam abgehalten haben.

In Auftrag u[nd] Vollmacht Sr. Exzellenz des Herrn Estländischen Zivilgouverneurs J. von Grünewaldt*

Konstantin Ungern-Sternberg.
F. von Lüders.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 212—214. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 212—214. Подлинник.

(Tõlge)

Protokoll,

koostatud Kiideval 24. juulil 1858.
Kohal olid: kammerhärra parun K. von Ungern-Sternberg, härra kreisisaadik von Lüders.

---

* *Viimane lause on kirjutatud K. Ungern-Sternbergi käekirjaga.*
Последнее предложение написано почерком К. Унгерн-Штернберга.

Pärast seda kui härra Ranna-Lääne haagikohtuniku teadaanne härra tsiviilkubernerile Kiideval töö seismajätmise kohta ette oli loetud ja härra haagikohtunik veel suuliselt lähemaid seletusi oli andnud, astus vallatalitaja Andrus Jaksmann ette ja ütles, et tal läinud suure vaevaga korda peremehi rukist lõikama panna. Alates reedest, 18. skp., kui härra haagikohtunik oli ära sõitnud, ei olevat inimesed aga enam üldse töötanud ja nii jäänud väike osa rukkist lõikamata. Teisipäeva, 22. kuupäeva hommikul viinud ta 20 vaimu heinamaale, kuid sulased Jänuse Jüri ja Ringi Madis ajanud need töölt ära. Seejärel jäänud töö kuni kolmapäevani seisma; sel päeval vangistasid eksekutsiooniväed kõik sulased, välja arvatud vähesed erandid, ja viisid nad mõisasse. Kolmapäeval hakkasid selle peale paljud vaimud tööle.

Talitaja arvates lähtus liikumine sulastest ja algatajateks tuleb pidada järgmisi; sellega ühtis valitseja Friedbergi suuline ettekanne.

Kiideva sulaste ülekuulamine:

1. Saueaugu Jüri (40 aastat vana) ei saanud küsimusele, kes teda vastuhakkamisele kihutas, vastust anda. Ta kuulus kindlasti esimeste mässajate hulka, kuid väidab, et ta ei saavat suureneva vanadusenõrkuse tõttu oma tegude üle otsustada. Mingit kindlat eesmärki polevat tal olnud.
2. Jänuse Jüri tunnistab üles, et ta ise omal algatusel vastuhakkamise plaani tegi ja vaimud heinamaalt ära ajas.
3. Ringi Madis (17 aastat vana, leeris käimata) tunnistab sedasama.
4. Vaino Matsi Jaan tunnistab üles, et ta vastuhakkamise plaani ise tegi.
5. Reino Hansu Jüri (endine jooksik) anti talitaja ja mõisavalitseja poolt üles kui üks esimesi ässitajaid. Tunnistab süü üles.
6. Mart Tamberg kuulus esimeste eestvedajate hulka.
7. Teka Jakob oli kangekaelne ninamees. Tunnistab süü üles.
8. Teka Mardi Andrus samuti.
9. Jänuse Jüri ütleb, et tal ei olevat olnud kindlat sihti ega eesmärki, vaid ta alustanud ainult ülemeelikusest. Küsimusele, kas ta oma tööd siis oleks jätkanud, kui ta oleks teadnud, et 8 päeva pärast tema üle kohut mõistetakse, vastas ta, et ta parem kümme korda rohkem töötanud oleks. Ta tunnistab, et kui mõni tööline põllule tööle oleks läinud, ta temale ähvardustest hoolimata midagi halba ei oleks teinud.

Valitseja ütles, et ta teda korrale kutsunud, kuid tema vastanud: «Tulgu mis tuleb, paremaks läheb ikka, halvemaks ei iialgi.»

10. Mando Villem oli teisejärguline ninamees. Tunnistab süü üles.
11. Johan Jaksmann tegi oma töö ära.
12. Hans Lõpper samuti.
13. Johan Rink samuti.
14. Mihkel Elmann ei tulnud mõisasse tingimusi seadma ja sai selle eest Pritsu Jüri, Saueaugu Jüri ja Jänuse Jüri käest peksa, mida need õigeks tunnistavad.
15. Jürna Mihkel ei teinud halva tervise pärast tööd ja vastu ei hakanud.
16. Jaan Prassi on päevi võlgu ja käis koos ässitajatega mõisas.
17. Johan Räli mõisas ei käinud.

18. Gustav Tänavas
19. Villem Osterman
} hakkasid mõisas vastu.

20. Pritsu Jüri samuti, peale selle peksis ta Mihkel Elmanni, kuna see ei tahtnud mõisasse minna.

21. Jaan Suurküla märatses mõisas
22. Jüri Ninnas samuti
} tunnistavad süü üles.

23. Siim Kaermann
24. Jaago Mihkel
25. Jüri Matsik
} ei ole märatsemises süüdi.

26. Reino Mihkel
27. Karl Krevon
} märatsesid.

28. Jüri Krevon samuti, peale selle heitis ta talitajale ette, et see nendega ei ühinenud.

29. Jaan Mandoff
30. Johan Suurküla
31. Johan Madis

} vastu ei hakanud, teised ei lasknud neil tööd teha.

Seejärel kutsuti ette peremehed:

1. Emmora Mihkel ütleb, et tal ei olnud kindlat eesmärki. Ta väidab, et Mäe omad temale mitte midagi ei soovitanud, peremehed Sauna Mihkel ja Otsa Villem aga olevat teda tagant tõuganud oma tõid algul vähendama ja neid siis päriselt seisma jätma. Nad leppinud kolmekesi omavahel kokku vastu hakata.

2. Otsa Villem tunnistab sedasama.

3. Sauna Mihkel salgab, et ta mõlema teisega ühiselt vastuhaku plaani tegi. Vastamisi seadmisel tunnistab ta ennast süüdi.

4. Kohtuniku abi Ado Suurküla ütleb, et härra haagikohtunik manitsenud neid heaga jälle sõna kuulma hakata, nad ei olevat aga tema sõnade järgi talitanud.

Härra haagikohtunik teatas, et Ado Suurküla tema üleskutse peale jälle sõna kuulma hakata ja õigeaegselt tema juurde tulla öelnud: «Siis me tuleme kõik üheskoos.»

5. Reino Hansu Hindrik jättis oma tükid lõikamata ja saatis oma töölised kohe pärast härra haagikohtuniku ärasõitu mõisatöölt ära.

6. Jaago Mihkel, valla kõige jõukam peremees, kuigi alati oli kombeks olnud, et mõis peremeestele nende tükid kätte näitab, valis endale kõige kehvema [rukkiga] tüki ja lõikas selle. Seejärel alustas ta teist tükki nii paljude inimestega, et ta oleks võinud selle õhtuks lõpetada; ta jättis aga töö omapead pooleli, kuigi ta nüüd üles tunnistab, et valitseja Friedberg temale sõbralikult ja tungivalt peale käinud, et ta oma töö lõpule viiks. Küsimusele, kas mõis on talupoegadelt kunagi midagi ülekohtust nõudnud, rõhutas ta korduvalt, et seda polevat iialgi juhtunud. Ta oli algusest peale kolme eespoolnimetatud rahurikkumiste tekitajaga ühel nõul.

7. Reino Mihkel jättis oma tüki samuti lõikamata. Tunnistab üles, et ta ülemeelikusest tööst keeldus.

Peremehed ütlevad, et nende ettevõte olnud lapsik ülemeelikus ja nad võinuksid kerge vaevaga päevi teha.

Juurdlus näitas selgesti, et talitaja Andrus Jaksmann alati kohusetruult ja arukalt talitas ning et teda tuleb järelikult igast süüst vabaks mõista.

Mõisniku ega ka tema valitseja Friedbergi peale pole mingit kaebust esitatud ja mõisavalitsusele võiks ainult ette heita liiga suurt pehmust.

Niihästi peremeeste kui ka sulaste hulgas oli välja kujunenud ninameeste grupp, kes oma eeskuju ja kirglike ähvardustega ahvatles teisi sõnakuulmatusele ja töö seismajätmisele.

Selle alusel tehti järgmine otsus:

Otsus.

1. Peremehi Emmora Mihklit, Otsa Villemit, Sauna Mihklit ja Jaago Mihklit kui esimesi rahurikkumiste tekitajaid peremeeste hulgas karistada 80 vitsahoobiga.

2. Kohtuniku abi Ado Suurküla karistusväärse järeleandmise ja härra haagikohtuniku ähvardamise eest ametist tagandada ja 50 vitsahoobiga karistada.

3. Peremehi Reino Mihklit ja Hansu Hindrikut karistada 30 vitsahoobiga, kuna nad rukist ei lõiganud; peale selle mõistetakse neid ja ülalnimetatud Jaago Mihklit igaüht maksma mõisale 2 tündrit rukist töö seismajätmise tõttu varisenud vilja asendamiseks.

4. Kõiki peremehi, välja arvatud talitaja, mõistetakse maksma eksekutsioonikulude katteks 10 hõberubla iga kuuepäevatalu kohta, samuti 2 hõberubla töö seismajätmise tõttu riknenud heina asendamiseks.

Eksekutsioonikuludest järele jääv trahviraha läheb Ridala kirikule, kogu summa tuleb 28. juuli õhtul Kiideval ära maksta ja kviitung härra haagikohtunikule ette näidata.

5. Kõik võlgu jäänud tööpäevad tuleb k. a. 15. augustiks tasa teha.

6. Sulased Jänuse Jüri,
Reino Hansu Jüri,
Mart Tamberg,
Teka Jakob kui esimesed rahurikkumiste tekitajad antakse nekrutiks.

7. Samasuguste kergemate süütegude eest mõistetakse
Saueaugu Jürile,
Vaino Matsi Jaanile,
Teka Mardi Andrusele ja
Mando Villemile igaühele 100 vitsahoopi.

8. Ringi Madist karistatakse samasuguste süütegude eest, kuid tema noorust arvestades, 50 vitsahoobiga.

9. Mõisas märatsemise ja töö seismajätmise eest karistatakse sulaseid Jaan Prassi, Gustav Tänavast, Villem Ostermanni, Jaan Suurküla, Jüri Ninnast, Jaago Mihklit, Reino Mihklit ja Karl Krevonit igaüht 60 vitsahoobiga. Sulased Pritsu Jüri ja Jüri Krevon saavad raskema karistusena 80 vitsahoopi, kuna nad sellesama süüteo toime panid ja peale selle teisi töölisi vägivaldselt takistasid töötamast.

Tema Ekstsellentsi härra Eestimaa tsiviilkuberneri J. von Grünewaldti ülesandel

Konstantin Ungern-Sternberg.
F. von Lüders.

Nr. 100.

24. juulil. — Protokoll ja otsus Haeska (Hasik) talupoegade abiteost keeldumise asjus.

Protokoll

aufgenommen zu Kiwidepae d[en] 24-sten Juli 1858. Gegenwärtig waren: Herr Kammerherr Baron K. von Ungern-Sternberg, Herr Kreisdeputierter von Lüders.

Nachdem die Klage des Besitzers von Hasik Herrn Kreisrichter von Wartmann in betreff der Widersetzlichkeit und der Arbeitseinstellung der dortigen Bauern vorgetragen worden, trat der Gemeindeälteste vor und

1. deponierte: Er habe dem Befehl, zum Herrn Hakenrichter zu gehen, nicht Folge leisten können, weil er durch mehrere Bauern, namentlich durch den Knecht Andruse Jaan und den Wirten Andruse Karl, verhindert worden sei.

Hierauf traten die Genannten vor und gestanden nach längerem Verhör diese Anschuldigung ein.

2. Der Gemeindeälteste deponierte ferner, daß er seinen Knecht Pokka Jaan rechtzeitig Montag zur Arbeit geschickt habe, dieser sei jedoch an der Erfüllung seiner Verbindlichkeit verhindert worden durch Ranna Hanso Jaan.

3. Ranna Hanso Jaan gestand das ein.

4. Der Gehilfe des Richters Gustav Fisch deponiert, er sei in der Nacht von Sonntag auf Montag aus seinem Bett geholt worden durch Astriko Michel und Hindriko Jago Gustav und von diesen in den Krug gebracht worden, sei aber sogleich zurückgekehrt.

5. Der Wirt Metsa Jaan deponierte, er sei ebenfalls durch Karo Michel und Andruse Karl in den Krug gebracht worden.

6. Der Knecht Lowi Johan deponierte, er sei durch die anderen am Arbeiten verhindert worden.

7. Astriko Michel gestand ein, den Gehilfen des Richters Gustav Fisch in der Nacht in den Krug gerufen zu haben.

8. Hindriko Jago Gustav gestand ein, den Gehilfen des Richters Gustav Fisch in den Krug gerufen zu haben.

Auf die Frage, was der Zweck ihrer Widersetzlichkeit gewesen, bekannte der Gustav Nebukat, daß die Wirte den Gehorch hätten ermäßigen wollen; da er Knecht sei, müsse er bekennen, daß die ganze Sache ihm gar nicht angegangen sei. Gustav Nebukat erklärte ferner, er könne sich durchaus nicht besinnen, wer ihn in den Krug geschickt habe. Bei der Konfrontation mit verschiedenen Individuen stellte sich heraus, daß er von sich aus die nächtliche Beratung im Hasikschen Kruge mit großer Energie betrieben habe.

9. Andruse Karl und Karro Michel gestehen ein, daß sie den Wirten Metsa Jaan gewaltsam zum Kruge geführt haben.

10. Metsa Jaan gesteht ein, beim Kruge gewesen zu sein, behauptet aber, nicht geredet und nichts gehört zu haben.

11. Die nachstehend verzeichneten Wirte waren geständig, bei der Beratung im Kruge gewesen zu sein, in welcher der Beschluß zur Arbeitsverweigerung gefaßt worden: Andruse Karl, Karro Michel, Lowi Peter, Astriko Michel, Johani Johan, Tönnise Johani Hans, Petri Hindrik, Metsa Jaan, Ranna Hanso Prido, Simo Johan, Tönnise Hanso Tönnis und Körtso Ado Jaan. Sie weigerten [sich] jedoch hartnäckig, die Urheber des Komplotts herauszugeben, indem jeder behauptete, nichts gehört und nichts gesagt zu haben, nur Hanso Jürri Johan und Leppiko Prido gestanden zuerst im Kruge gewesen zu sein. N[ota] B[ene]: In Berücksichtigung dieses Geständnisses wurde ihnen die Strafe erlassen.

Aus der ganzen Verhandlung ergab sich, daß eine kleine Rotte in der Gemeinde die übrigen zur Arbeitsweigerung durch Einschüchterung und Drohung vermocht habe. Die Furcht der einzelnen Leute steigerte sich bis zum Zittern und Ohnmacht.[249] Klar stellte sich heraus, daß der Wirt Andruse Karl und sein Knecht Jaan und der Wirtssohn Gustav Nebukat die Haupttriebfedern des Widerstandes gewesen, namentlich aber die Versammlung im Kruge bestellt und die fehlenden Wirte soviel als möglich mit Gewalt herbeigeholt haben.

Die am meisten gravierten Knechte Gustav Nebukat, Jaan Jakowitz und Johan Jakowitz wurden nach den Urhebern des Widerstandes, den sie bis jetzt nachweislich zuerst geleistet und verbrei-

tet, gefragt, sie konnten niemand namhaft machen. Jurna Michel deponierte, Lowi Johan Jakowitz habe gedroht, ihn niederzuschlagen, wenn er nicht zum Kruge käme. Auf dessen Andringen sei er endlich gegangen.

Hierauf wurde konkludiert:

1. Den Gemeindeältesten abzusetzen, seiner wahrheitsgetreuen Aussagen wegen jedoch von weiteren Strafen zu liberieren.
2. Andruse Jaan Jakowitz, Gustav Nebukat und Lowi Johan Jakowitz zu Rekruten abzugeben.
3. Andruse Karl (Wirt) wurde zu 100 Rutenhieben und zu strenger gutspolizeilichen Aufsicht verurteilt.
4. Die ad 11 spezifizierten zwölf Wirte mit je 80 Rutenhieben zu bestrafen, namentlich:

Lowi Peter	Petri Hindrik
Karro Michel	Metsa Jaan
Astriko Michel	Ranna Hanso Prido
Andruse Karl	Simo Johan
Johani Johan	Tönnise Hanso Tönnis
Tönnise Johani Hans	Körtso Ado Jaan.

5. Den Hasikschen Krug im Dorfe zu schließen bis auf weitere obrigkeitliche Verfügung.
6. Der Krüger Prido Groos wurde [zu] 50 R. S. M. Strafe verurteilt.
7. Alle Schuldtage müssen bis zum 15-ten August ersetzt sein und eine Quittung darüber dem Herrn Hakenrichter produziert werden.
8. Zu den Exekutionskosten zahlen alle Wirte 5 R. S. M., die bis Michaelis bei dem Herrn Hakenrichter eingezahlt sein müssen.
9. Ranna Hanso Jaan wegen Abspannen der Ochsen mit 80 Rutenhieben zu bestrafen.
10. Die Knechte, welche der Versammlung im Kruge beigewohnt hatten, wurden zu einer Körperstrafe von 50 Rutenhieben verurteilt, namentlich: Prido Holm, Johan Flies, Michel Dunkel, Andrus Weide, Gustav Birk und Jaan Portnoi.

In Auftrag u[nd] Vollmacht Sr. Exzellenz des Herrn Zivilgouverneurs J. von Grünewaldt*

Konstantin Ungern Sternberg.
F. von Lüders.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 216—217. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 216—217. Подлинник.

---

* *Viimane lause on kirjutatud K. Ungern-Sternbergi käekirjaga.*
Последнее предложение написано почерком К. Унгерн-Штернберга.

(Tõlge)

Protokoll,

koostatud Kiideval 24. juulil 1858.

Kohal olid: kammerhärra parun K. von Ungern-Sternberg, härra kreisisaadik von Lüders.

Kui Haeska mõisa omaniku härra kreisikohtunik von Wartmanni kaebus sealsete talupoegade vastuhakkamise ja töö seismajätmise kohta esitatud oli, astus vallatalitaja ette ja

1. ütles, et ta ei saanud härra haagikohtuniku juurde mineku käsku täita, sest teda takistanud mitu talupoega, iseäranis sulane Andruse Jaan ja peremees Andruse Karl.

Seejärel astusid need ette ja tunnistasid selle süüdistuse pärast pikemat ülekuulamist õigeks.

2. Vallatalitaja ütles edasi, et ta oma sulase Poka Jaani esmaspäeval õigeaegselt tööle saatnud, teda olevat aga Ranna Hansu Jaan takistanud oma kohustust täitmast.

3. Ranna Hansu Jaan tunnistas selle süüteo üles.

4. Kohtuniku abi Gustav Fisch ütles, et teda toonud Astriko Mihkel ja Hindriku Jaagu Gustav ööl vastu esmaspäeva voodist välja ja viinud ta kõrtsi, kust ta aga kohe tagasi tulnud.

5. Peremees Metsa Jaan ütles, et ka teda viinud Karo Mihkel ja Andruse Karl kõrtsi.

6. Sulane Lovi Johan ütles, et teised teda takistanud töötamast.

7. Astriko Mihkel tunnistas üles, et ta kohtuniku abi Gustav Fischi öösel kõrtsi kutsus.

8. Hindriku Jaagu Gustav tunnistas üles, et ta kohtuniku abi Gustav Fischi kõrtsi kutsus.

Küsimuse peale, mis nende vastuhaku eesmärgiks oli, tunnistas Gustav Nebukat, et peremehed tahtnud koormisi vähendada; kuna ta ise olevat sulane, siis pidavat ta tunnistama, et kogu see asi temasse üldse ei puutunud. Gustav Nebukat ütles edasi, et tal ei tulevat kuidagi meelde, kes teda kõrtsi saatis. Mitmesuguste isikutega vastamisi seadmisel selgus, et ta öisest nõupidamisest Haeska kõrtsis omal algatusel väga energiliselt osa võttis.

9. Andruse Karl ja Karo Mihkel tunnistavad üles, et nad peremehe Metsa Jaani väevõimuga kõrtsi viisid.

10. Metsa Jaan tunnistab üles, et ta kõrtsis käis, väidab aga, et ta seal ei rääkinud ja mitte midagi ei kuulnud.

11. Järgmised peremehed tunnistasid üles, et nad käisid kõrtsis nõupidamisel, kus tehti otsus tööst keelduda: Andruse Karl, Karo Mihkel, Lovi Peeter, Astriko Mihkel, Johani Johan, Tõnise Johani Hans, Peetri Hindrik, Metsa Jaan, Ranna Hansu Priidu, Siimo Johan, Tõnise Hansu Tõnis ja Kõrtso Ado Jaan. Nad keeldusid aga kangekaelselt vandenõu algatajaid üles andmast, kusjuures igaüks väitis, et ta ei olevat midagi kuulnud ega midagi öelnud, ainult Hansu Jüri Johan ja Lepiku Priidu tunnistasid üles, et nad esimestena kõrtsis olid. N. B. Seda oma süü ülestunnistamist arvesse võttes jäeti nad karistamata.

Kogu asjaarutamisest selgus, et väike jõuk sundis kogukonnas teisi hirmutamise ja ähvardamisega tööst keelduma. Üksikute inimeste hirm oli nii suur, et nad värisesid ja minestasid. Selgesti paistis välja, et peremees Andruse Karl ja tema sulane Jaan ning peremehe poeg Gustav Nebukat peamisteks vastuhaku algatajateks olid, iseäranis aga kõrtsis koosoleku korraldasid ja puuduvaid peremehi nii palju kui võimalik väevõimuga kohale tõid.

Kõige rohkem süüdi olevatelt sulastelt Gustav Nebukatilt, Jaan Jankovitsilt ja Juhan Jankovitsilt küsiti, kes on selle vastuhaku algatajad, mida nad siiamaani saadud tõestatud andmete järgi esimestena alustasid ja levitasid, kuid nad ei saanud mitte kedagi nimepidi nimetada.

Jürna Mihkel ütles, et Lovi Juhan Jankovits ähvardanud teda maha lüüa, kui ta kõrtsi ei tule. Selle pealekäimise tõttu olevat ta lõpuks läinud.

Seejärel otsustati:

1. Vallatalitaja ametist tagandada, teda aga tema tõelevastavate seletuste pärast muudest karistustest vabastada.

2. Andruse Jaan Jankovits, Gustav Nebukat ja Lovi Juhan Jankovits nekrutiteks anda.

3. Andruse Karlile (peremehele) mõisteti 100 vitsahoopi ja mõisapolitsei vali järelevalve.

4. 11. punktis nimetatud kahtteist peremeest karistada igaüht 80 vitsahoobiga; nende nimed on:

Lovi Peeter,
Karo Mihkel,
Astriko Mihkel,
Andruse Karl,
Johani Johan,
Tõnise Johani Hans,
Peetri Hindrik,
Metsa Jaan,
Ranna Hansu Priidu,
Siimo Johan,
Tõnise Hansu Tõnis,
Kõrtso Ado Jaan.

5. Haeska kõrts kuni edasise kõrgemalt poolt saadava korralduseni sulgeda.

6. Kõrtsmik Priidu Groos mõisteti 50 hõberubla trahvi maksma.

7. Kõik võlgu jäänud päevad tuleb 15. augustiks tasa teha ja kviitung selle kohta härra haagikohtunikule ette näidata.

8. Eksekutsioonikulude katteks maksavad kõik peremehed 5 hõberubla, mis peavad mihklipäevaks härra haagikohtuniku kätte makstud olema.

9. Ranna Hansu Jaani karistada härgade lahtirakendamise eest 80 vitsahoobiga.

10. Sulastele, kes kõrtsis peetud koosolekust osa võtsid, mõisteti 50 vitsahoopi kehalist karistust; nende nimed on: Priidu Holm, Johan Flies, Mihkel Dunkel, Andrus Veide, Gustav Birk ja Jaan Portnoi.

Tema Ekstsellentsi härra tsiviilkuberneri J. von Grünewaldti ülesandel

Konstantin Ungern-Sternberg.
F. von Lüders.

Nr. 101.

16. septembril. — Ranna-Lääne haagikohtuniku G. v. Handtwigi ettekanne Eestimaa kubernerile puhkusele lastud sõduri H. Viikbergi osa kohta rahutustes Mäe (Berghof) ja Kiideva (Kiwidepae) mõisas.

Zur Erfüllung des Auftrags Ew. Exzellenz vom 11. September c. sub No. 6529*, betreffend das Bittgesuch des Berghoffschen Krügers Juhhan Wildberg für sich und seinen Schwiegersohn, den beurlaubten Soldaten Hans Wieckberg: Bittsteller möge von der ihm auferlegten Pön befreit, der Soldat Hans Wieckberg aber nicht in den aktiven Dienst zurückgesandt werden — habe ich die Ehre zu berichten: Als ich über die Unruhen, die da auf den Gütern Berghoff

* *Kuberneri järelepärimised ei sisalda uusi andmeid talurahva rahutuste kohta (ENSV RAKA, f. 29, sü. 528, l. 25).*

Запросы губернатора не содержат новых данных о крестьянском движении (ЦГИА ЭССР, ф. 29, д. 528, л. 25).

und Kiwidepaeh ausgebrochen, die bezüglichen Berichte empfangen, richtete die Gutspolizei von Sinnalep an mich die Bitte: «Den auf unbestimmte Zeit beurlaubten Soldaten Hans Wieckberg, der sich seit einiger Zeit in dasiger Gegend herumtreibe, womöglich ganz entfernen zu lassen, indem die genannte Gutspolizei von allen Seiten erfahren, daß er einen sehr schlechten Einfluß auf die Bauern ausübe; diese versammeln sich oft um ihn und er bringe ihnen die Ideen der Widerspenstigkeit bei.» Bei meiner ersten Anwesenheit in Kiwidepaeh und Berghoff wurde von diesen Gutspolizeien die von Sinnalepscher Seite ausgesprochene Befürchtung in betreff Hans Wieckbergs bestätigt und der Schwiegervater desselben, Juhhan Wildberg, als zu den Versammlungen der Bauern Veranlassung gegeben zu haben, verdächtig dargestellt. Die spätere Untersuchung erwies die Schuld des Krügers, insofern er die Versammlungen sowohl Berghoffscher, als Kiwidepaehscher Bauern in seinem Kruge geduldet; daß Hans Wieckberg auch diesen Versammlungen beiwohnte, ergab gleichfalls die Untersuchung, wie auch, daß er sich mehrere Monate ohne Erlaubnis und ohne sich irgendwo gemeldet zu haben in einem fremden Distrikte aufhielt. Es gibt Leute in der Gegend, die da behaupten, Hans Wieckberg sei ein solcher Säufer, daß er in vielen Wochen nicht nüchtern gesehen worden sei.

Weshalb ich denn nicht umhin kann, Ew. Exzellenz zu bitten, die Rücksendung des Hans Wieckberg in den aktiven Dienst, oder auch nur seine Entfernung aus Estland bewirken zu wollen. In betreff seines Schwiegervaters spreche ich die unmaßgebliche Meinung aus, daß er eher zu gelind, als zu streng bestraft wurde, seine Vermögensumstände sind so gut als möglich, und daher die Strafpön eine für ihn leicht zu entrichtende.[250]

Das Bittgesuch des Juhhan Wildberg habe ich die Ehre, Ew. Exzellenz beiliegend vorzustellen.

Hakenrichter der Strandwieck G. von Handtwig.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 528, l. 26—27. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 528, лл. 26—27. Подлинник.

(Tõlge)

Vastavalt Teie Ekstsellentsi k. a. 11. septembri korraldusele nr. 6529, mis puudutab Mäe kõrtsmiku Juhan Vildbergi palvekirja selle kohta, et palve esitaja vabastataks temale määratud trahvist ja tema väimeest, puhkusel viibivat soldatit Hans Viikbergi ei saadetaks tagasi tegevteenistusse, — on mul au teatada: kui ma Mäe ja Kiideva mõisas puhkenud rahutuste kohta vastavaid teateid olin saanud, esitas Sinalepa mõisapolitsei mulle palve, et määramata ajaks puhkusele lastud soldat Hans Viikberg, kes seal juba mõnda aega ümber hulkuvat, võimaluse korral sealt täielikult eemaldada lastaks, kuna nimetatud mõisapolitsei igalt poolt teada saanud, et ta talupoegadele väga halba mõju avaldavat; nad kogunevat tihti tema ümber ja ta sisendavat neile vastuhakkamise ideesid. Kui ma esimene kord Kiideval ja Mäel olin, kinnitas sealne mõisa-

politsei Sinalepa mõisapolitsei kartust Hans Viikbergi kohta ja avaldas kahtlust, et tema äi Juhan Vildberg talupoegade koosolekuteks põhjust andnud. Hilisema juurdlusega tehti kindlaks kõrtsmiku süü selles suhtes, et ta niihästi Mäe kui ka Kiideva talupoegadel lubas oma kõrtsis koosolekuid pidada; ka see, et Hans Viikberg nendest koosolekutest osa võttis, selgus juurdlusel, samuti see, et ta mitu kuud ilma loata ja registreerimata võõras ringkonnas viibis. Ümbruskonnas on inimesi, kelle väite järgi Hans Viikberg olevat nii suur joodik, et teda polevat nädalate viisi kainena nähtud.

Seepärast pean ma Teie Ekstsellentsi paluma lasta Hans Viikberg tegevteenistusse tagasi saata või vähemalt ta Eestimaalt eemaldada. Tema äia suhtes avaldan ma mittemõõduandvat arvamust, et teda pigemini liiga kergelt kui liiga raskelt karistati; tema varanduslik seis on väga hea ja seepärast on tal trahvisummat kerge maksta.

Juhan Vildbergi palvekirja on mul au Teie Ekstsellentsile juuresolevalt esitada.

Ranna-Lääne haagikohtunik G. von Handtwig.

5

TALURAHVA RAHUTUSED HARJUMAAL.

Nr. 102.

13. juulil. — Ida-Harju haagikohtuniku R. v. Tritthoffi ettekanne Eestimaa kubernerile Kostivere (Kostifer) talupoegade keeldumisest mõisale naturaalmaksuna lambaid anda.

Über die auf eine Klage der Gutspolizei von Kostifer, daß die dortigen Bauerwirte sich geweigert, die Gerechtigkeitsschafe dem Hofe zu entrichten, von mir am gestrigen Tage auf dem Hofe Kostifer veranstalteten Untersuchung, habe ich die Ehre, Ew. Exzellenz zu berichten, daß es mir daselbst gelungen ist, die Widerspenstigen durch ernste Vorstellungen zum Gehorsam zurückzuführen und so diese Sache, wie ich aber befürchten muß, nur für den Augenblick beizulegen.

Zugleich kann ich zu meinem Bedauern nicht verschweigen, daß es sich auch in dem vorliegenden Falle ergab, daß die Verweigerung der Gerechtigkeitsschafe auf einen höchst strafbaren Gemeindebeschluß hin, bei welchem der Gemeindeälteste nicht beteiligt scheint, erfolgte, und daß ein sehr schlimmer Geist unter der Kostiferschen Bauerschaft herrscht.

Schließlich habe ich noch zu berichten, daß die Kostiferschen Bauerwirte, nachdem ich denselben auf ihre Bitte über verschiedene Punkte der neuen Bauernverordnung Auskünfte erteilt, mir, unbefriedigt durch meine Erklärungen dieses Gesetzbuches, anzeigten, daß sie sich in der fraglichen Angelegenheit an Ew. Exzellenz wenden wollten, worauf ich denselben eröffnete, daß sie nicht in corpore,

sondern nur durch zwei Deputierte ihre Bitten und Beschwerden an die Landesobrigkeit bringen dürften.

Mit der vorzüglichsten Hochachtung habe ich die Ehre mich zu zeichnen

Ew. Exzellenz ganz gehorsamer Diener
R. von Tritthoff.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 88. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 88. Подлинник.

(Tõlge)

Selle juurdluse kohta, mida ma eile toimetasin Kostivere mõisas kohaliku mõisapolitsei kaebuse põhjal, et sealsed taluperemehed keeldusid mõisale naturaalmaksuna lambaid andmast, on mul au Teie Ekstsellentsile teatada, et mul seal korda läks tõrkujad tõsiste etteheidetega jälle korrale kutsuda ja asja sellega — kuigi, nagu ma kardan, ainult momendiks, — likvideerida.

Ühtlasi ei saa ma kahjuks nimetamata jätta, et ka käesoleval juhul selgus, et naturaalmaksuna nõutavate lammaste andmisest keeldumine toimus kogukonna väga karistusväärse otsuse põhjal, mille tegemisest vallatalitaja näib mitte osa võtnud olevat, ja et Kostivere talupoegade hulgas valitseb väga paha vaim.

Lõpuks on mul veel teatada, et Kostivere taluperemehed pärast seda, kui ma neile nende palvel uue talurahvaseaduse kohta seletusi olin andnud, minu seletustega uue seaduseraamatu kohta rahul ei olnud ja mulle teatasid, et nad selles küsimuses Teie Ekstsellentsi poole pöörduvad, mispeale ma neile ütlesin, et nad ei tohi oma palveid ja kaebusi ülemustele esitada mitte kõik üheskoos, vaid ainult kahe saadiku kaudu.

Mul on au suurima lugupidamisega alla kirjutada

Teie Ekstsellentsi
truualamlik teener
R. von Tritthoff.

NR. 103—106.

13. KUNI UMBES 19. JUULINI. — MAARDU MÕISA TALUPOEGADE KEELDUMINE ABITEOST JA NENDE VASTUHAKU MAHASURUMINE SÕJAVÄE ABIL.

Nr. 103.

14. juulil. — Ida-Harju haagikohtuniku R. v. Tritthoffi ettekanne Eestimaa kubernerile Maardu (Maart) mõisa talupoegade abiteost keeldumise ja mõisas korrateol olnud tüdrukute äraviimise kohta.

Ew. Exzellenz habe ich die Ehre zu berichten, daß mir soeben die Anzeige geworden, daß die Maartschen Landbauern, unerachtet des von mir ihnen am 11-t[en] d. M. gegebenen bestimmten Befehls, daß sie unter keiner Bedingung den Waimengehorch verweigern dürften, ehe ihre desfallsige Forderung durch die kompetenten

Behörden entschieden worden, dennoch am Sonntage[251] in corpore am Hofe erschienen seien und in tumultuarischer Weise erklärt hätten, daß sie von nun an keine Waimen mehr stellen würden, auch die am Hofe sich befindenden Korden mit Gewalt fortgebracht hätten.[252]

Wenn nun die Gutspolizei von Maart, eingeschüchtert durch den obenerwähnten Vorfall, diese von mir vorausgesehene Nachricht in Person mir brachte und nicht, wie ich dies angeordnet hatte, durch die Gemeindebeamten hierher zu übersenden wagte, so habe ich mich für verpflichtet gehalten, ungesäumt die Gemeindeältesten noch zu heute abend an meine Gerichtsstätte zu bescheiden, um durch dieselben auch von Seiten der Bauerschaft über die in Frage stehende Weigerung genaue Auskünfte einzuziehen.

Nach der Stimmung und nach dem rebellischen Geiste, welcher sich zur Zeit meiner am 11-t[en] d. M. am Hofe Maart abgehaltenen Untersuchung unzweideutig bei der dortigen Bauerschaft manifestierte, kann ich nicht länger darüber im Zweifel sein, daß es ein ebenso zweckloses, als meiner Autorität verderbliches Unternehmen wäre, nochmals ohne sehr kräftige Unterstützung meiner Amtsgewalt in Maart eine Lokaluntersuchung anstellen zu wollen, ja daß ich durch eine Mitteilung der Maartschen Gutsherrschaft veranlaßt bin sogar anzunehmen, daß mein nochmaliges Erscheinen an dem fraglichen Hofe, wenn ich nicht zugleich die Mittel hätte, alle meine Anordnungen auf der Stelle durchzuführen, die bedauerlichsten Exzesse hervorrufen und so die ohnehin schuldige Bauerschaft noch strafbarer machen würde.[253]

Da ich nun am 11-t[en] d. M. der versammelten Maartschen Bauerschaft mit Bestimmtheit angekündigt, daß ich dieselbe nach aller Strenge der Gesetze bestrafen müsse, sobald sie sich nochmals einer Anordnung der Gutspolizei widersetzen werde, dieselbe aber im vorliegenden Falle sich sogar einem von mir persönlich gegebenen, gemessenen Befehle offen widersetzt, so kann ich nicht unterlassen, Ew. Exzellenz die gehorsamste Bitte zu unterlegen, dahin verfügen zu wollen, daß wenigstens 100 Mann Soldaten ungesäumt auf der St. Petersburger Straße bis zum Hirroschen Dorfe vorrücken sollen, dabei aber das tiefste Geheimnis darüber beobachtet werde, wohin diese Truppenabteilung bestimmt sei; in Hirio würde ich noch in dieser Nacht das Militär empfangen und zugleich durch den Kommandierenden die von Ew. Exzellenz mir erteilten erforderlichen schriftlichen Instruktionen erhalten und alsdann eiligst nach Maart marschieren. Auf die angegebene Weise, hoffe ich, wäre es vielleicht noch möglich, der in Maart ernstlich drohenden Gefahr durch eine bloße Demonstration zu begegnen, und ehe noch andere, nicht weniger aufgeregte und rebellische Gemeinden der Maartschen zu Hilfe eilen könnten, dieselbe zum Gehorsam zurückzuführen, ohne daß merkliche Gewaltmaßregeln angewandt würden. Im schlimmsten Falle wäre es gut, an einem Gebiet ohne Verzug ein Exempel zu statuieren, um viele andere vom Untergange zu retten.

In der Hoffnung, daß Ew. Exzellenz meine dringende und, wie ich sagen zu dürfen glaube, wohlüberlegte Bitte nicht abschlagen werden, habe ich die Ehre
mit vollkommenster Hochachtung mich zu zeichnen,

Ew. Exzellenz
ganz gehorsamer Diener
R. von Tritthoff,
Hakenrichter in Ost-Harrien.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 92—93. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 92—93. Подлинник.

(Tõlge)

Mul on au Teie Ekstsellentsile teatada, et mulle praegu ette kanti, et Maardu talupojad, hoolimata minu poolt 11. skp. neile antud kindlast käsust, et nad ei tohi mingil tingimusel vaimuteost keelduda, enne kui nende sellekohane nõudmine kompetentsete võimude poolt otsustatud on, siiski kõik koos pühapäeval mõisasse tulnud ja mässumeelselt öelnud, et nad nüüdsest peale enam vaimusid ei saada, ja ka mõisas viibinud korrateolised väevõimuga ära viinud.

Kuna Maardu mõisapolitsei ülalnimetatud juhtumist araks muutunult mulle selle minu poolt juba ette nähtud teate isiklikult kätte tõi ja seda mitte, nagu ma olin määranud, vallaametnike kaudu siia saata ei julgenud, siis leidsin ma, et minu kohus on vallatalitajad viivitamata veel täna õhtuks kohtumajja kutsuda, et neilt kõne all oleva keeldumise kohta ka talupoegade-poolseid täpseid teateid saada.

Selle meeleolu ja mässumeelse vaimu järgi, mis minu poolt 11. skp. Maardus toimetatud juurdluse ajal sealsete talupoegade hulgas selgesti ilmnes, ei saa mul enam olla kahtlust, et oleks niisama hästi asjatu kui ka minu autoriteedile kahjulik ettevõte, kui ma ilma tugeva toetuseta oma ametivõimule veel kord Maardus kohalikku juurdlust toimetaksin, ja et mul Maardu mõisahärraste teate tõttu koguni põhjust on arvata, et minu veelkordne ilmumine kõne all olevasse mõisasse ilma nende vahenditeta, millega ma saaksin oma korraldusi kohe täide saata, väga kahetsusväärseid vägivallategusid põhjustaks ja juba niigi süüdi olevaid talupoegi veelgi karistusväärsemaks teeks.

Kuna ma 11. skp. kokku tulnud Maardu talupoegadele kindlalt ütlesin, et ma neid seaduse kogu valjusega karistama pean, kui nad veel kord mõisapolitsei korraldustele vastu hakkavad, nad aga antud juhul koguni minu isiklikule mõõdukale käsule avalikult vastu hakkasid, siis ei saa ma Teie Ekstsellentsile esitamata jätta truualamlikku palvet teha korraldus, et vähemalt 100 soldatit Peterburi maanteed mööda Iru külla tuleksid, kusjuures aga tuleks hoida suurimas saladuses seda, kuhu see sõjaväeüksus määratud on; ma võtaksin sõjaväe juba eelseisval ööl Irus vastu, saaksin ühtlasi nende ülema kaudu kätte Teie Ekstsellentsi poolt minule antavad vajalikud kirjalikud juhendid ja marsiksin siis kiiresti Maardusse. Ma loodan, et nimetatud viisil on ehk võimalik Maardus tõsiselt ähvardavale ohule ainuüksi demonstratsiooniga vastu astuda ja veel enne, kui teised niisama ärritatud ja mässumeelsed kogukonnad Maardu omale appi tõtata jõuavad, viimast jälle korrale kutsuda, ilma et märgatavaid vägivallavahendeid tarvitusele võetaks. Halvemal juhul oleks hea ühe vallaga viivitamatult hoiatavat eeskuju anda, et paljusid teisi hukkumisest päästa.

Lootes, et Teie Ekstsellents minu tungivat ja, nagu ma arvan õelda tohtivat, hästi läbimõeldud palvet tagasi ei lükka, on mul au
suurima lugupidamisega alla kirjutada

Teie Ekstsellentsi
truualamlik teener
R. von Tritthoff,
Ida-Harju haagikohtunik.

Nr. 104.

14. augustil. — Ida-Harju haagikohtuniku R. v. Tritthoffi ettekandest Eestimaa kubernerile — mõisavirtina Minna Johannsoni seletus Maardu (Maart) talupoegade ähvarduse kohta «teha samuti nagu Mahtras».

7. Wirtin Minna Johannson, 45 Jahre [alt], unverheiratet. Deponiert: Sie habe gehört, daß, als D[emoise]lle Ehrenbusch[254] hinausgekommen sei und den 3 unter der Küchentreppe stehenden Richtern zugeredet und ihnen gesagt habe, sie sollten sich im Guten vertragen, der Puskasche Wirt sich dahin geäußert, die Wirte würden nicht nachgeben, wenn sie auch bis an die Knie im Blute waten müßten.

Darauf, als die Wirte an der Treppe sich versammelt, hätte der Prantsische Wirt gesagt: «Wenn man sagt, daß wir in der Nacht gekommen sind, werden wir sagen, wir seien am Tage gekommen; aber hier läßt man die Leute noch in der Nacht arbeiten». Außerdem habe sie noch gehört, wie einige Wirte gesagt, sie wollten es ebenso machen, wie in Machters. Einige Wirte ferner hätten zu den andern gesagt, sie möchten ihre Mützen nicht abnehmen. Als sie dann in den Keller gegangen sei, habe sie gehört, wie auf der Treppe ein großes Geschrei entstanden sei.

ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1701, l. 3. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1701, л. 3. Подлинник.

(Tõlge)

7. Virtin Minna Johannson, 45 aastat vana, vallaline, ütleb kuulnud olevat, et kui preili Ehrenbusch välja tulnud ja köögitrepi juures seisvat kolme kogukonnaametnikku keelitanud, et nad asja heaga lõpetaksid, siis õelnud Puska peremees, et peremehed ei andvat ka siis järele, kui nad peaksid põlvini veres sumama.

Seejärel, kui peremehed olid kogunenud trepi juurde, õelnud Prantsu peremees: «Kui öeldakse, et me öösel tulime, ütleme meie, et me tulime päeval; aga siin lastakse inimesi veel öösel töötada.» Peale selle kuulnud ta veel, kuidas mõned peremehed õelnud, et nad kavatsevat niisamuti toimida, nagu seda tehti Mahtras. Mõned peremehed õelnud veel teistele, et nad oma mütse peast ei võtaks. Kui ta siis keldrisse läinud, kuulnud ta, kuidas trepil suur kisa tõusis.

Nr. 105.

14. augustil. — Ida-Harju haagikohtuniku R. v. Tritthoffi ettekandest Eestimaa kubernerile — vallatalitaja J. Lauri seletus tüdrukute mõisatööle äraviimise kohta Maardu (Maart) mõisa talupoegade poolt.

17. Altperre Jurry Laur, 40 Jahre alt, Tallitaja, deponiert: als er am Sonntag[255] abend, von der Besichtigung seines Feldes zurückkehrend, am Liwakandschen Kruge vorbeigekommen,

seien daselbst die Woerlaschen Wirte versammelt gewesen, die den Beschluß gefaßt hatten, die Waimen vom Hofe wegzunehmen. Gleich darauf sollen die Rotsikallaferschen Wirte und einige aus Uusküla ebenfalls erschienen sein.[256] Auf die Aufforderung aller Versammelten, daß er mit an den Hof kommen solle, habe er erwidert, sie möchten doch nicht solche tolle Streiche machen, worauf man ihm geantwortet habe, er müsse mitkommen; sodann sei er nach Hause geeilt, seine Fußbekleidung anzulegen. Als er zum Kruge zurückgekehrt, seien die Wirte schon fortgewesen und er denselben nach dem Hofe nachgeeilt.

Als er am Hofe angekommen sei, hätten sich die Wirte an der Paradentreppe versammelt, und zwar alle, trotzdem der Herr befohlen habe, es möchten nur einige kommen.

Auf die Frage von Frau von Brevern, warum sich die Wirte am Hofe versammelt hätten, sei von ihm geantwortet worden, sie wollten die Waimen wegbringen.

Hierauf habe die Frau gefragt: «Wer bringt die Waimen weg?» und dann sollen alle geschrien haben: «Wir bringen sie weg».

Dann ermahnte die Frau die Richter, sie möchten ihre Korden am Hofe lassen, die übrigen möchten sie fortbringen; alle hätten dann geschrien: «Nein, ihr dürft nicht». Jetzt habe die Frau gesagt: «Lebt wohl».

Währenddessen sei unter der Treppe «Üks suur regga»[257] gewesen; nach dem Milchen sollen, deponierte er, alsdann die Wirte ihre Korden fortgenommen und erklärt haben, daß sie nie wieder Waimen zur Arbeit stellen würden. Hierauf habe Deponent geschwiegen. Drohungen, falls er seinen Waimen stelle, seien nicht gegen ihn ausgestoßen worden.

Er bestätigte ferner die Aussage der Hofswirtin, daß Peeska Jaan gesagt, die Wirte würden nicht nachgeben, wenn sie auch bis an die Knie im Blute waten müßten.

Die übrigen Aussagen der Hofswirtin behauptet er nicht gehört zu haben, fügt aber hinzu, daß die Wirte in betreff der Korden gesagt hätten, die Sonne sei schon untergegangen und die Korden müßten noch in der Nacht arbeiten.

ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1701, l. 5—6. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1701, лл. 5—6. Подлинник.

(Tõlge)

17. Altpere Jüri Laur, 40 aastat vana, talitaja, ütles, et kui ta pühapäeva õhtul oma põldu vaatamast tagasi tulles Liivakannu kõrtsist mööda läinud, olnud seal koos Võerdla peremehed, kes otsustanud vaimud mõisast ära tuua. Kohe pärast seda tulnud ka Rootsikalla peremehed ja mõned Uusküla peremehed. Kõigi koosolijate kutsele mõisasse kaasa tulla vastanud ta, et nad ärgu tehku nii hulle tükke, mille peale talle öeldud, et ta peab kaasa tulema; siis rutanud ta koju jalatseid jalga panema. Kui ta kõrtsi juurde tagasi tulnud, olnud peremehed juba ära läinud ja ta rutanud neile mõisasse järele.

Kui ta mõisasse jõudnud, olnud peremehed paraadtrepi juurde kogunenud, ja pea'egi kõik, kuigi härra oli käskinud, et tulgu ainult mõned.

Proua von Breverni küsimusele, miks peremehed mõisasse kokku olid tulnud, vastanud tunnistaja, et nad tahtvat vaimusid ära viia.

Selle peale küsinud proua: «Kes viib vaimud ära?» ja siis olevat kõik karjunud: «Meie viime nad ära.»

Seejärel manitsenud proua kogukonnaametnikke, et nad jätku oma korrateolised mõisasse, teised viigu ära; siis karjunud kõik: «Ei, te ei tohi.» Nüüd öelnud proua: «Elage hästi.»

Samal a'al olnud trepi juures «üks suur räga»; pärast lüpsi, ütles tunnistaja, viinud siis peremehed oma korrateolised ära ja öelnud, et nad enam iialgi vaimusid töö'e ei saada. Selle peale olnud tunnistaja vait. Ähvardusi, kui ta oma vaimusid saatma peaks, polevat talle öeldud.

Edasi kinnitas ta mõisavirtina seletust, mille kohaselt Peeska Jaan olevat öelnud, et peremehed ei andvat järele, sumagu nad kas või põlvini veres.

Teisi mõisavirtina poolt esi'e toodud ütlusi ei olevat ta kuulnud, lisab aga juurde, et peremehed korrateoliste kohta öelnud, et päike olevat juba loojas ja korrateolised pidavat veel öösel töötama.

Nr. 106.

14. juulil. — Eestimaa kuberneri teadaanne Ida-Harju haagikohtunikule R. v. Tritthoffile sõjaväe saatmisest Maardu (Maart) mõisasse talupoegade karistamiseks.

Ich habe Ihren Bericht und Unterlegung vom heutigen Tage empfangen u[nd] das erfüllt, was Sie begehren. Sie werden dieses Schreiben empfangen vom Chef einer Kompanie vom Garnisonsbataillon, 150 M[ann], die Sie nach Maart führen werden. Nur der Komp[anie]kommandeur weiß, wohin der Marsch geht.

Da Sie von möglichen Demonstrationen sprechen u[nd] es nur darauf ankommt, eine Gewalt zu zeigen, um die obrigkeitliche Autorität aufrecht zu erhalten,* so hoffe ich, daß von den 30 Patronen, die jeder Mann mitnimmt, kein Gebrauch gemacht werden wird. Letzteres darf nur stattfinden, wenn das Militär angegriffen wird, dann aber muß nicht blind, sondern scharf geschossen werden. Sie werden die bewaffnete Macht gebrauchen müssen, um die notwendigen Strafen** vollziehen lassen zu können,*** was sehr nachdrücklich geschehen muß.

Die Kompanie ist für 3 Tage mit Brot versehen, die Zukost u[nd] das**** Schlachtvieh müssen die Bauern hergeben.

---

* Aufrecht zu erhalten *on maha tõmmatud ja peale kirjutatud* wiederherzustellen, *siis pliiatsiga taastatud esialgne tekst.*
Aufrecht zu erhalten *зачёркнуто и надписано* wiederherzustellen, *потом карандашом восстановлен первоначальный текст.*

** Strafen *ees maha tõmmatud* u[nd] ernstlich anzuwenden.
Перед Strafen *зачёркнуто* u[nd] ernstlich anzuwenden

*** zu können *juurde kirjutatud.*
zu können *вписано.*

**** das *pliiatsiga kirjutatud mahatõmmatud* ein Stück *peale.*
das *написано карандашом над* ein Stück.

Es ist ein offizielles Schreiben an Sie befördert worden, welchem nach Sie 2 Komp[anien] vom Ladogaschen Bataillon, aus dem Koschschen Kirchsp[iel] kommend, wahrscheinlich schon am 17. abends* in Annia empfangen können. Sie sind ganz zu Ihrer Disposition gestellt. Sie können eine oder beide in Maart verwenden, nur schicken Sie dann gleich die Garnisonsmannschaft, die hier sehr nötig ist, zurück.[258]

Lassen [Sie] mich so bald als möglich wissen, wie die Sache geht. Es ist eine 2-te Komp[anie] für Sie hier in Bereitschaft für den schlimmsten Fall. Am Mittwoch, den 16-ten ganz frühe, gehe ich mit 2 Komp[anien] vom Ladogaschen Regiment nach Dagoe u[nd] bleibe dann schon ohne eine Nachricht von Ihnen.[259]

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 94. Mustand.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 94. Отпуск.

(Tõlge)

Ma sain Teie teate ja ettekande tänasest kuupäevast kätte ja täitsin Teie soovid. Selle kirja toob teile garnisonipataljoni 150-mehelise roodu ülem, kelle roodu Te Maardusse juhite. Ainult rooduülem teab, kuhu marssida tuleb.

Kuna Te räägite võimalikest demonstratsioonidest ja asi seisab ainult selles, et ülemusliku autoriteedi säilitamiseks võimu näidata, siis loodan ma, et neid 30 padrunit, mis igal mehel kaasas on, ei kasutata. Viimast tohib teha ainult siis, kui sõjaväele kallale tungitakse, sel juhul aga tuleb lasta mitte õhku, vaid pihta. Teil tuleb relvastatud jõudu kasutada selleks, et Te saaksite lasta vajalikke karistusi täide viia, mis väga rõhutatult sündima peab.

Rood on kolmeks päevaks leivaga varustatud, leivakõrvast ja tapaloomi peavad andma talupojad.

Teile on saadetud ametlik kiri, mille järgi Te võite kaks Kose kihelkonnast tulevat Laadoga pataljoni roodu tõenäoliselt juba 17-nda õhtul Anijal vastu võtta. Nad on täielikult Teie käsutuses. Te võite üht neist või mõlemat Maardus kasutada; saatke siis ainult garnisoni meeskond kohe tagasi, sest see on siin väga vajalik.

Teatage mulle nii ruttu kui võimalik, kuidas asi läheb. Siin on Teie jaoks kõige halvemaks juhuks valmis veel üks rood. Kolmapäeval, 16-nda varahommikul, lähen ma Laadoga polgu kahe rooduga Hiiumaale ega saa Teilt siis juba enam teateid.

---

* am 17. abends *kirjutatud pliiatsiga lehekülje äärele.*
am 17. abends *написано карандашом на полях.*

19.—28. JUULIL. — ABITEO TEGEMISE LÕPETAMINE KOLGA TALUPOEGADE POOLT JA NENDE KALLALETUNG HAAGIKOHTUNIKELE.

Nr. 107.

29. novembril. — Kolga (Kolk) mõisarentniku C. D. E. N. Ferseni seletuskiri eri-uurimiskomisjonile abiteo lõpetamise ja haagikohtunikule kallaletungimise kohta Kolga talupoegade poolt.

На отношение оной комиссии от 19 ноября текущего года за № 114* честь имею о насильственном сопротивлении Микка Кивви г. вест-гарриенскому гакенрихтеру, сколько помню еще, донести следующее:

Когда колькские крестьяне не только из внутренней, но также из прибрежной волости[260] были у его превосходительства г. эстляндского гражданского губернатора, чтобы жаловаться насчет требуемой с них по старому обычаю барщины,[261] то в пятницу, 18 июля текущего года, все береговые хозяева[262] сами явились ко мне на мызу с отношением от его превосходительства г. исправляющего должность гражданского губернатора к Колькской вотчинной полиции, коим его превосходительство г. исправляющий должность гражданского губернатора предписывает вотчинной полиции не наказать жалобщиков за то, что они с жалобою обратились к своему верхнему суду. Когда я прочитал крестьянам это отношение,** они объявили, что я прочитал его верно и что им сверх того объявлено было, что впредь до окончания дела я не имею права ни наказывать кого-либо из крестьян, ни же требовать с них вспомогательной барщины. Не обращая внимания на это объявление приморских крестьян, я приказал им поставить 19 июля тек[ущего] год[а] 10 дворов на жатву ржи, потому что для большего числа в то время нельзя было отдать ржи для жатвы. На это крестьяне единодушно объявили, что ни из одного двора не выйдет [ни]кто на жатву, сколько бы приказаний я ни дал.

Вследствие высказанного столь решительного неповиновения я видел себя в необходимости донести о том гакенрихтеру того округа и просить его привести крестьян опять к покорности. На это донесение мое г. гакенрихтер приказал вотчинной полиции созвать непокорных приморских*** крестьян к понедельнику,

---

* *Dokumenti pole leitud.*
Документ не обнаружен.

** *Dokumendi põhiline sisu kordub siin*
Основное содержание документа повторяется здесь.

*** *Sõna* приморских *on juurde kirjutatud.*
Слово приморских *вписано.*

21 июля тек[ущего] год[а], к 9 часам утра на м. Кольк, каковое приказание немедленно и вовремя было сообщено крестьянам. 21 июля г. гакенрихтер явился в назначенное время на м. Кольк, потребованные же крестьяне явились не прежде к[ак] в час в полдень. Когда теперь г. гакенрихтер сделал собравшимся крестьянам выговор за то, что они осмелились явиться на его приказание так поздно, то некоторые из толпы громким голосом и неприлично, а больше всех Микк Кивви, ответили, что им некогда было явиться прежде, потому что должны были вынуть из моря свои неводы («Ты нам не смеешь запретить рыбу ловить, городской суд нам это позволил»). Когда потом гакенрихтер выговорил им за их неприличное поведение и сказал им, чтобы они повиновались ему безусловно, что в противном случае он принужден будет наказать их, то они опять все раскричались, что он не смеет наказать их, потому что теперь они стоят только под приходским судом, жандармским генералом и Петербургским судом,[263] а Микк Кивви, подступив к гакенрихтеру, с вызывающим видом и полуподнятою рукою сказал ему: «Ты нас не смеешь бить! Попробуй только! Гакенрихтер и губернатор теперь дрянь» (hakenrichter ja kubbernator on nüd üks sitt). Как только Микк Кивви произнес эти слова, г. гакенрихтер ему сказал: «Убирайся прочь, не то тебе от меня достанется!» Когда теперь Микк Кивви подступил близехонько к гакенрихтеру, как мне показалось, чтобы схватить его, то тот ударил его палкою по левому плечу. Получив удар, Микк бросился на г. гакенрихтера с некоторыми другими из собравшейся толпы, в то же время стремящейся на нас с яростными криками, чтобы схватить его. Микк уже чуть ли не схватил правую руку гакенрихтера, когда тот успел отскочить, и мне удалось выступить в ту же минуту и закричать крестьянам, чтобы они тотчас же усмирились, от чего они пришли в минутное смущение, которым мы пользовались, чтобы им представить их достойное наказания поведение, но тщетно. Суматоха и шум поднялись снова, так что г. гакенрихтер принужден был объявить крестьянам, что он с такою необузданною толпою не хочет иметь дела, пока они не будут наказаны за их преступные* действия. Только после неоднократных строгих приказаний немедленно отправиться домой и поставить своих работников на господское поле для жатвы ржи, собравшаяся толпа с необузданным криком медленно отступала к противоположному рабочему дому, где в то время работники собрались к обеду; там продолжалась суматоха. Некоторые из хозяев отозвали своих работников, другие же из них были противного мнения. Во все время сего происшествия Микк Кивви с самого начала вел себя так грубо и дерзко, что мне тотчас показалось, что он имел намерение вызвать все это и, быть может,

---

* *Maha tõmmatud* / *Зачёркнуто* } незаконные.

еще более, что впоследствии и оказалось действительно и что волостные должностные лица мне именно и подтвердили. Когда не ушедшие тотчас вопреки приказанию гакенрихтера крестьяне после обеда нашего опять желали поговорить с гакенрихтером, то им было дано знать, что они могут явиться, но чтобы Микк Кивви не был между ними, потому что с ним больше уже нельзя говорить. Несмотря на то Микк Кивви явился с крестьянами, собравшимися в большом числе пред домом, но он держал себя не так близко и ругался как и прежде. Не обращая внимания на его неприличное поведение, г. гакенрихтер несколько времени переговаривался с крестьянами и убеждениями старался привести их к покорности; но когда все увещания остались тщетными и люди упрямо отказывали в отправлении барщины, то г. гакенрихтер объявил им именем закона, что они обязаны отправлять барщину и будут наказаны, если того не сделают, на что крестьяне отвечали с громким криком и шумом, и, надевая шапки[264] и делая угрозы, удалились после того, как неоднократно им приказано было оставить мызу. Бунтовщики столпились на мосту у господской кузницы, чтобы советоваться; шумя, они оставались до прибытия на мызу войск и потом тотчас скрылись в соседнем лесу.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 528, l. 159—161. Koopia.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 528, лл. 159—161. Копия.

(Tõlge)

Selle komisjoni vahekirja peale käesoleva aasta 19. novembrist nr. 114 on mul au, niipalju kui mäletan, Mikk Kivi vägivaldsest vastuhakust Lääne-Harju haagikohtunikule teatada järgmist.

Kui Kolga talupojad, nii sisemaa- kui ka rannaäärsest vallast, olid Tema Ekstsellentsi härra Eestimaa tsiviilkuberneri juures, et kaevata vana kombe järgi nõutava teoorjuse pärast, siis reedel, käesoleva aasta 18. juulil ilmusid kõik rannataluperemehed ise mõisa minu juurde Tema Ekstsellentsi härra tsiviilkuberneri ametikohuste täitja vahekirjaga Kolga mõisapolitseile, millega Tema Ekstsellents härra tsiviilkuberneri ametikohuste täitja käsib mõisapolitseid mitte karistada kaebajaid selle eest, et nad kaebusega kõrgema kohtu poole pöördusid. Kui ma talupoegadele selle vahekirja ette lugesin, teatasid nad, et ma olen seda õigesti ette lugenud; ja et peale selle teatati neile veel, polevat mul edaspidi kuni asja lõpetamiseni õigust kedagi talupoegadest karistada ega ka neilt abitegu nõuda. Pööramata tähelepanu rannatalupoegade teadaandele, käskisin ma neil käesoleva aasta 19. juulil hakata 10 taluga rukist lõikama (sest suuremale arvule ei saanud tol ajal rukist lõikamiseks anda). Seepeale teatasid talupojad üksmeelselt, et ühestki talust keegi lõikuseks välja ei tule, andku ma niipalju käske kui tahes.

Sellise otsustava vastupanu tõttu pidasin vajalikuks sellest ette kanda sama ringkonna haagikohtunikule ja paluda teda talupoegi jälle sõnakuulmisele sundida. Minu ettekande peale käskis härra haagikohtunik mõisapolitseid sõnakuulmatud rannatalupojad kokku kutsuda esmaspäevaks, käesoleva aasta 21. juuliks kell 9 hommikul Kolga mõisa, millisest käsust teatati talupoegadele viivitamatult ja õigeaegselt. 21. juulil ilmus härra haagikohtunik kindlaks määratud ajal Kolga mõisa, kohalekutsutud talupojad aga ei tulnud enne kui kell üks päeval. Kui nüüd härra haagikohtunik talupoegadele tegi noomituse selle eest, et nad

julgesid ilmuda ta käsu peale nii hilja, siis vastasid mõned rahvahulgast ebaviisakalt valju häälega, kõigist rohkem aga Mikk Kivi, et neil polnud aega varem ilmuda, kuna nad pidid merelt välja võtma oma noodad, «sa ei tohi keelata meil kala püüdmast, linnakohtunik on seda meile lubanud». Kui siis haagikohtunik talupoegi nende ebaviisaka käitumise pärast noomis ja neile ütles, et nad talle vastuvaidlematult alistuksid, kuna vastasel juhul on ta sunnitud neid karistama, hakkasid talupojad jälle kõik kisendama, et tal pole õigust neid karistada, sest nüüd alluvad nad ainult kihelkonnakohtule, sandarmikindralile ja Peterburi kohtule. Mikk Kivi aga, astunud haagikohtuniku juurde väljakutsuvalt ja pooleldi tõstetud käega, ütles talle: «Sa ei tohi meid peksta, katsu ainult, haagikohtunik ja kuberner on nüüd rämps!» (hakenrichter ja kubbernator on nüd üks sitt). Niipea kui Mikk Kivi need sõnad oli öelnud, ütles haagikohtunik talle: «Kasi minema, muidu saad veel mu käest!» Kui nüüd Mikk Kivi haagikohtunikule üsna lähedale astus, et — nagu mulle näis — teda kinni haarata, siis lõi see teda kepiga vasaku õla pihta. Saanud hoobi, tormas Mikk koos mõne teisega härra haagikohtuniku kallale; samal ajal tormas rahvahulk ägeda kisaga meie peale, et haagikohtunikku kinni haarata. Mikk oli juba peaaegu haagikohtuniku paremast käest kinni haaramas, kui viimane jõudis kõrvale hüpata, ja mul õnnestus samal silmapilgul esile astuda ning talupoegadele karjuda, et nad otsekohe rahuneksid, millest nad silmapilguks segadusse jäid, mida meie kasutasime selleks, et näidata neile nende karistamist väärivat käitumist, kuid asjatult. Sagimine ja kära algas uuesti, nii et härra haagikohtunik oli sunnitud talupoegadele teatama, et ta ei taha sellise ohjeldamatu rahvahulgaga tegemist teha, seni kuni nad ei saa karistada oma kuritahtliku käitumise pärast. Alles pärast korduvaid karme käske, otsekohe koju minna ja saata oma teomehed mõisapõllule rukist lõikama, taandus kogunenud rahvahulk ohjeldamatu kisaga aeglaselt vastaspool asuva teomeeste maja juurde, kus sel ajal teomehed lõunasöögiks kogunesid; seal kestis sagimine edasi. Mõned peremehed kutsusid oma teomehed ära, teised aga olid vastupidisel arvamusel. Kogu selle sündmuse ajal käitus Mikk Kivi algusest peale nii jämedalt ja jultunult, et mulle otsekohe paistis, et tal oli olnud kavatsus kõike seda esile kutsuda, võib-olla koguni hullematki, mis hiljem osutuski tõeks ja mida nimelt valla ametiisikud mulle ka kinnitasid. Talupojad, kes otsekohe ära ei läinud, soovisid haagikohtuniku käsust hoolimata pärast meie lõunasööki jälle haagikohtunikuga rääkida. Neile anti teada, et nad võivad ilmuda, kuid tingimusel, et Mikk Kivi nende hulgas ei oleks, sest temaga ei saa enam rääkida. Sellele vaatamata ilmus Mikk Kivi koos talupoegadega, kes suurel hulgal maja ette kogunesid, kuid ta hoidis end eemale ja sõimas nagu varemgi. Tema ebaviisakale käitumisele tähelepanu pööramata rääkis haagikohtunik mõnd aega talupoegadega ja püüdis neid manitsemisega sõnakuulmisele tuua; kui aga kõik manitsemised tagajärjetuiks jäid ja inimesed kangekaelselt keeldusid tegu tegemast, siis teatas neile härra haagikohtunik seaduse nimel, et nad on kohustatud tegu tegema ja et neid karistatakse, kui nad seda ei tee. Seepeale vastasid talupojad valju kisa ja käraga ning mütse pähe pannes eemaldusid ähvardades, pärast seda kui neile oli korduvalt antud käsk mõisast lahkuda. Mässajad kogunesid sillale mõisasepikoja juurde, et nõu pidada; nad käratsesid seni, kuni mõisa saabusid sõjaväed, seejärel läksid kohe lähedasse metsa varjule.

Nr. 108.

13. augustil. — Väljavõte Ida-Harju haagikohtuniku R. v. Tritthoffi juurdlusprotokollist talupoegade seletustega kokkupõrke kohta haagikohtunikuga 21. juulil Kolga (Kolk) mõisas.

1. Луйго Юрри Саберг, 34 лет, женат, полный крестьянин, учинил о случившемся 21 июля тек[ущего] год[а] на м. Кольк происшествии следующее показание:

Что он вследствие поднятого со стороны береговых хозяев шума и крика до того был напуган, что заметил только, как множество людей с громкими криками устремились на гакенрихтера, а впереди всех Микк Кивви, который с самого начала неприлично говорил и действовал против гакенрихтера. Слова, им употребленные, и кто кроме Микка Кивви главный виновник, того показатель сказать не может.

На жатву он вышел в среду, для чего он уже во вторник велел печь хлеба, но Микк Кивви, Арли Юрри и Клауксени Як, особенно первый, насильно втащили его в лодку и принудили его погрести их в Ревель,[265] откуда они вследствие противных ветров могли воротиться только 3 августа. Прибавил, что Микк Кивви сказал: Кто пойдет на господскую жатву, тому он отрубит руку.

2. Рази Михель Падимейстер, 27 лет, женат, полный крестьянин, о бывшем 21 июля т[екущего] г[ода] на м. Кольк происшествии учинил следующее показание:

Что гакенрихтер сказал собравшимся береговым хозяевам: «Я вам велел явиться во время завтрака (Mitmorgen, около 8 до 9 часов), отчего вы пришли так поздно?» — на что крестьяне ответили: «Наши неводы были в море, мы должны были их вынуть». Микк Кивви из толпы подошел к гакенрихтеру и сказал ему это особенно дерзко.[266] Когда гакенрихтер Микку Кивви отвечал: «Молчи и дай говорить прочим!» — то тот закричал: «Зачем мне молчать?» — и продолжал говорить бесстыдным образом, громко и неприлично: «Я был во всех присутственных местах и везде мне давали говорить. Но мы должны рыбу ловить, иначе мы умрем с голоду; мы на то имеем право, городские присутственные места нам это позволили, и никто нам этого запретить не может» — на что гакенрихтер ответил: «Тут речь идет не о том, вправе ли вы рыбу ловить» — и потом несколько раз велел Микку молчать, говоря: «Дай же говорить более умным людям». Но Микк Кивви не прекратил своих безумных и бесстыдных слов и, подступивши ближе к гакенрихтеру, закричал: «Какой черт назначил тебя гакенрихтером? В городском суде[267] говорили, что для береговых хозяев нет больше гакенрихтера, они подведомственны приходскому суду, генералу жандармов и с.-петербургским присутственным местам».[268] Также о г. гражданском губернаторе Микк Кивви отозвался так бесстыдно, что показатель того повторить не может. Когда потом гакенрихтер, грозя палкою, велел ему молчать и сказал: «Тебе сегодня еще достанется от меня!» — то Микк кричал: «Для чего, черт, мне молчать? Генерал жандармов мне сказал: ни пальцем нас не смеют трогать, ни ударить, даже дурного слова не сказать».

Что Микк Кивви сказал, чтобы гакенрихтер сам молчал, показатель на сделанный по сему поводу вопрос волостного старшины Тенно Сальцштрёма подтверждает, прибавляя, что Микк

Кивви говорил с гакенрихтером так неприлично и вел себя так, как нельзя хуже быть при самой гадкой драке в какой-нибудь корчме.[269]

Когда гакенрихтер ударил его, Микк Кивви вскричал: «Смеешь ли ты, чертова свинья кидаская,[270] прибить меня?» — и бросился на гакенрихтера с сжатыми кулаками. Все это показатель слышал и видел ясно. Потом вся толпа в неистовстве заревела: «Ты не смеешь нас бить, никто нас бить не смеет!» — другие: «Пойдем прочь, когда нас позвали сюда, чтобы бить нас».[271] Далее, про Клаукса Яна показатель с достоверностью может утвердить, что он, оскалив зубы, сжатыми кулаками ударил себя в грудь и что Арли Юрри кричал особенно громко. Дальнейшего хода дела показатель с достоверностью сообщить не может, потому что шум и пр[очее] до того его напугали, что у него потемнело в глазах, и прибавляет только то, что когда на возвратном пути в Пуддисоской * корчме некоторые береговые хозяева, особенно Онга Юрри, говорили Микку Кивви: «Ты поступил дурно, что начал спор и довел его до крайности» — то тот ответил: «Я это и хотел, это было мое намерение, я сегодня разохотился». Равным образом помощник волостного старшины, Юрри Эрихсон, когда они шли на мызу, запретил крестьянам пить водки, на что Микк Кивви отозвался: «Когда я немного подпивши, то буду смелее».

3. Лива Ганс Кивви, 42 лет, женат, половник, на допросе является упрямым и утверждает, что во время бывшего 21 июля тек[ущего] год[а] на м. Колька происшествия стоял позади прочих приморских хозяев и поэтому слышал только шум и крик, не различав, кто и что говорили.

На вторичные расспросы Ганс Кивви показал, что узнал голоса Арли Юрри, Клауксена Яна и Микка Кивви, из коих особенно последний отвечал грубо и впоследствии кричал весьма громко, и видел, что многие крестьяне подвигались вперед, когда гакенрихтер отступил назад, но что назвать не может тех, которые бросились на гакенрихтера.

4. Онга Юрри Нейтенберг, береговой хозяин поместья Колька, показал, что он пред Пуддисоской корчмой упрекал приморских хозяев за то, что они столь неприличным образом вели себя против начальства, но не обратился отдельно к Микку Кивви, потому что он продолжал рассуждать в страшном волнении и ярости; но пред этою корчмою был такой говор и шум, что показатель с точностью не расслышал, что говорил каждый отдельно; но он не сомневается, что Микк Кивви говорил приведенные Рази Михелем слова.

5. Юрри Эрихсон, помощник берегового волостного старшины поместья Колька, утверждал, что советовал береговым

---

* *Dokumendis ekslikult* } Туддисоской.
В документе ошибочно }

хозяевам не пить водки на дороге к мызе, на что крестьяне, особенно же Микк Кивви, не обратили внимания, говоря, что выпив водки будешь сильнее.

Ост-гарриенский гакенрихтер
Ф. ф[он] Тритгоф.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 528, l. 136—138. Koopia.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 528, лл. 136—138. Копия.

(Tõlge)

1) Luigo Jüri Saberg, 34 aastat vana, abielus, täistalupoeg, tunnistas käesoleva aasta 21. juulil Kolga mõisas toimunud sündmustest järgmist.

Rannataluperemeeste poolt tõstetud kisa ja kära tõttu oli ta niivõrd kohkunud, et märkas ainult, kuidas rohkesti inimesi tormas suure kisaga haagikohtuniku kallale, kõige ees Mikk Kivi, kes algusest peale rääkis ebaviisakalt ja hakkas haagikohtunikule vastu. Sõnu, mida ta kasutas, ja kes peale Mikk Kivi veel peasüüdlane oli, ei tea tunnistaja ütelda.

Keskнädalal tahtis ta vilja lõikama minna, selleks oli juba teisipäeval käskinud leiba küpsetada, kuid Mikk Kivi, Arli Jüri ja Klaukseni Jaak, eriti esimene, tirisid ta vägivaldselt paati ja sundisid teda sõudma Tallinna, kust nad vastutuule tõttu võisid tagasi pöörduda alles 3. augustil. Ta lisas juurde, et Mikk Kivi ütles: «Kes läheb mõisa lõikusele, sellel raiun ma käe otsast ära.»

2) Rasi Mihkel Paadimeister, 27 aastat vana, abielus, täistalupoeg, tunnistas käesoleva aasta 21. juulil Kolga mõisas toimunud sündmustest järgmist.

Kogunenud rannataluperemeestele ütles haagikohtunik: «Ma käskisin teil ilmuda hommikusöögi ajal (Mitmorgen, umbes kella 8 ja 9 vahel), miks te nii hilja tulite?», mille peale talupojad vastasid: «Meie noodad olid merel, me pidime need välja võtma.» Mikk Kivi astus rahvahulgast haagikohtuniku juurde ja ütles talle seda eriti jultunult. Kui haagikohtunik Mikk Kivile vastas: «Ole vait, ja lase teistel rääkida,» kisendas too: «Milleks ma pean vait olema?», ning rääkis edasi häbematult, valju häälega ja ebaviisakalt: «Ma olen olnud kõigis ametiasutustes ja kõikjal lasti mind rääkida, kuid me peame kala püüdma, muidu sureme nälga, meil on selleks õigus, linnaametiasutused lubasid seda meile, ja keegi ei saa meid selles keelata,» mille peale haagikohtunik vastas: «Siin ei ole jutt sellest, kas teil on õigus kala püüda,» ja seejärel käskis Mikku mitmel korral vait olla, öeldes: «Lase ometi rääkida targematel inimestel.» Kuid Mikk Kivi ei lõpetanud oma meeletuid ja häbematuid sõnu ning, astunud haagikohtunikule lähemale, hüüdis: «Kes kurat sind haagikohtunikuks on määranud? Linnakohtus räägiti, et rannaperemeestel ei ole enam haagikohtunikku; nad alluvad kihelkonnakohtule, sandarmikindralile ja St.-Peterburgi ametiasutustele.» Ka härra tsiviilkuberneri kohta ütles Mikk Kivi niivõrd häbematult, et tunnistaja ei saa seda korrata. Kui siis haagikohtunik, ähvardades teda kepiga, käskis tal vaikida ja ütles: «Sa saad veel täna mu käest,» hüüdis Mikk: «Misjaoks ma, kurat, pean vait olema, sandarmikindral ütles mulle — sõrmegagi ei tohi meid puudutada ega lüüa, isegi halba sõna öelda.»

Et Mikk Kivi käskis haagikohtunikku ennast vait olla, seda tõendab tunnistaja vallatalitaja Tõnu Saltzströmi vastava küsimuse peale, lisades juurde, et Mikk Kivi rääkis haagikohtunikuga niivõrd ebaviisakalt ja käitus nii, et halvemini ei saa käituda ka kõige vastikuma kakluse ajal kuskil kõrtsis.

Kui haagikohtunik teda lõi, ütles Mikk Kivi valjusti: «Kas sa tohid, kuradi Kiiu siga, mind lüüa?» ning sööstis rusikatega haagikohtuniku kallale; kõike seda kuulis ja nägi tunnistaja selgesti. Seejärel hakkas kogu rahvahulk raevukalt kisendama: «Sa ei tohi meid lüüa, mitte keegi ei tohi meid lüüa, lähme minema, kui meid siia selleks on kutsutud, et meid peksta.» Klaukse Jaani kohta

võib tunnistaja kindlalt väita, et ta hambaid irevile ajades lõi kokkusurutud rusikatega endale vastu rinda, ja et eriti valjult kisas Arli Jüri. Edasiste sündmuste kohta ei saa tunnistaja kindlalt midagi öelda, kuna kära ja muu kohutateda niivõrd, et tal silme ees mustaks läks, ja lisab vaid seda, et kui tagasiteel Pudisoo kõrtsist mõned rannaperemehed, eriti Onga Jüri, Mikk Kivile rääkisid: «Sa talitasid halvasti, kui tüli norisid ja lasid asjal liiga kaugele minna,» vastas see: «Seda ma tahtsingi, see oligi mu kavatsus, ma sain täna ometi oma himu täis.» Samuti keelas vallatalitaja abi, Jüri Erikson, kui nad mõisa läksid, talupoegadel viinajoomise, mispeale Mikk Kivi ütles: «Kui ma olen veidi joonud, siis olen julgem.»

3) Liiva Hans Kivi, 42 aastat vana, abielus, pooleteramees, on ülekuulamisel kangekaelne ja kinnitab, et käesoleva aasta 21. juulil Kolga mõisas toimunud sündmuse ajal seisis ta teiste rannaperemeeste selja taga ja sellepärast kuulis vaid kisa ja kära, saamata aru, kes ja mida rääkis.

Teistkordse küsimise peale Hans Kivi tunnistas, et tundis ära Arli Jüri, Klaukseni Jaani ja Mikk Kivi hääled, kelledest eriti viimane vastas jämedalt ja hiljem väga valjult kisendas, samuti nägi, et paljud talupojad liikusid ettepoole, kui haagikohtunik taganes, kuid ta ei saavat nimetada neid, kes haagikohtuniku kallale tormasid.

4) Onga Jüri Neitenberg, Kolga mõisa rannaperemees, tunnistas, et ta tegi Pudisoo kõrtsi ees rannaperemeestele etteheiteid nende niivõrd ebaviisaka käitumise üle võimude ees, aga ta ei pöördunud eraldi Mikk Kivi poole, sest too jätkas arutamist hirmsas erutuses ja raevus; kuid selle kõrtsi ees oli niisugune kisa ja kära, et tunnistaja ei kuulnud täpselt, mida igaüks eraldi rääkis, ta ei kahtle aga selles, et Mikk Kivi Rasi Mihkli poolt äratoodud sõnad ütles.

5. Kolga mõisa rannatalitaja abi Jüri Erikson kinnitas, et ta soovitas rannatalupoegadel mõisa minnes viina mitte juua, mida viimased, eriti Mikk Kivi, ei arvestanud, öeldes, et viina juues muutud julgemaks.

Ida-Järva haagikohtunik F. von Tritthoff.

Nr. 109.

22. juulil. — Ida-Harju haagikohtuniku R. v. Tritthoffi ettekanne Eestimaa viitsekubernerile parun R. R. Rosenile vajaduse kohta saata abivägesid ja sõjalaevu rahutuste mahasurumiseks Kolga (Kolk) mõisas.

Ew. Exzellenz habe ich die Ehre zu berichten, daß ich soeben hier in Kolk eingetroffen bin und in meiner Abwesenheit das Militär zu keinem andern, als zum Wachtdienst verwandt wurde,[272] eingezogenen Nachrichten zufolge es mir aber dringend notwendig erscheint, daß die hierselbst statuierten Truppen verstärkt und mir, wenn nur irgend möglich, ein oder zwei kleinere Kriegsfahrzeuge zur Disposition gestellt werden,[273] daher ich mir die Ehre nehme, Ew. Exzellenz gehorsamst zu unterlegen, dahin verfügen zu wollen, daß wenigstens eine Kompanie ohne allen Verzug nach Kolk abmarschiere und wegen der Kriegsfahrzeuge das Erforderliche angeordnet werde.[274]

Zugleich kann ich nicht unterlassen hinzufügen, daß rasche und glückliche Erfolge bei dem schwierigen und so sehr ausgedehnten Terrain hier nur durch die Verwendung von Kosaken erlangt werden könnten.

Damit Ew. Exzellenz in den Stand gesetzt werde, ohne Verzug jede nur erforderliche Auskunft über die sehr großen Schwierigkeiten zu erhalten, welche meine Lage hierselbst zu einer höchst kritischen machen, habe ich den Herrn Ordnungsrichter[275] a[ußer] D[ienst] Baron von Fersen ersucht, diese meine Unterlegung Ew. Exzellenz in Person zu überbringen.

Mit vorzüglichster Hochachtung habe ich die Ehre, mich zu zeichnen

Ew. Exzellenz gehorsamster Diener R. von Tritthoff, Hakenrichter in Ost-Harrien.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 126. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 126. Подлинник.

(Tõlge)

Mul on au Teie Ekstsellentsile teatada, et ma praegu Kolgale jõudsin ja et minu äraoleku ajal ei kasutatud sõjaväge mitte millekski muuks kui ainult valveteenistuseks, et aga hangitud andmete järgi näib olevat hädavajalik, et siia paigutatud sõjaväeüksust tugevdataks ja mulle kui vähegi võimalik üks või kaks väiksemat sõjalaeva käsutada antaks, mistõttu ma võtan endale au Teie Ekstsellentsi truualamlikult paluda teha korraldus, et vähemalt üks rood viivitamatult Kolgale marsiks ja et sõjalaevade pärast vajalikke samme astutaks.

Pean ühtlasi juurde lisama, et kiiret ja head edu saab siinse raske ja laialdase tegevusvälja tingimustes saavutada ainult kasakaid kasutades.

Et Teie Ekstsellentsil oleks võimalik saada viivitamatult igasugust vajalikku informatsiooni nende väga suurte raskuste kohta, mis teevad minu olukorra siin ülimalt kriitiliseks, palusin ma härra eru-haagikohtunikku parun von Fersenit minu käesolev ettekanne Teie Ekstsellentsile isiklikult kätte toimetada.

Mul on au suurima lugupidamisega alla kirjutada

Teie Ekstsellentsi truualamlik teener R. von Tritthoff,
Ida-Harju haagikohtunik.

Nr. 110—111.

JUULI LÕPUS. — TALURAHVA RAHUTUSED PENINGI MÕISAS.

Nr. 110.

21. juulil. — Peningi (Penningby) mõisapolitsei protokoll talupoegade koosolekul vastu võetud otsuse kohta vähendada abitegu rukkilõikusel.

Penningby, den 21. Juli 1858.

Erschienen am Hofe Penningby die nachbenannten Wirte:

Pilli Hans Kalberg,
Matstönno Jurri Weiner,
Laury Maddis Murisep,
Ahke Gustav Sahmann,
Pillimikko Wilhelm Reinoldt,
Wannamaito Mart Krase,
Awiko Hans Stranberg,
Krassi Jurri Tuimann,
Otti Hans Willmann,
Katko Tonno Tomberg,

Janso Hans Kassmann,
Tuhha Jurri Pert,
Niggola Hans Jaennes,
Arromaito Jan Stranberg,
Ahke Hans Milbach,
Jago Hans Lunt,
Sure Hans Lagle,
Nahkro Hans Lagle,
Mikko Jurri Laupmann.

Aufgefordert zu dieser Versammlung von Ahke Hans Milbach, Jago Hans Lunt, Sure Hans Lagle und Nahkro Hans Lagle. Auf die Frage, wer sie an den Hof bestellt hat, erwiderten sie, sie wären aus eigenem Antriebe gekommen.

Der Gemeindeälteste Mä Mart Pert, welcher bis jetzt alles aufgeboten, um die Leute im schuldigen Gesetze zu erhalten, deponiert aber, daß, als er am Morgen durchs Dorf Kaller gegangen, um zu sehen, ob die Schnitter zur Arbeit seien, der Mikko Jurri Laupmann ihm gesagt habe, daß Ahke Hans Milbach und Sure Hans Lagle ausgegangen, um die Wirte an den Hof zu bestellen, und hinzugefügt habe: «Auch du mußt dahin kommen».

Als sie sich widersetzlich am Hofe versammelt hatten, war ihnen der § 412[276] vorgelesen; die Wirte verlachten u[nd] verspotteten diesen § und meinten, so etwas stände nicht im Gesetzbuche; als man ihnen denselben zeigen wollte, wollten sie nichts davon wissen. Darauf war ihnen der § 4[277] des Gesetzbuchs u[nd] die Seite 10 des Amtsblatts[278] No. 2 vorgelesen, aber auch davon wollten sie nichts hören, sondern blieben dabei, daß sie keinen Hilfsgehorch zu leisten brauchen, daß man von ihnen Ungerechtigkeiten verlange, daß der Gemeindeälteste im Einverstande mit der Gutspolizei sei — bei welcher Gelegenheit der Nahkro Hans Lagle den Gemeindeältesten verleumdete und ihn beschuldigte, er habe vom Herrn 8 R. S. empfangen, sich dadurch bestechen lassen etc.; gefehlt also gegen den § 1258.[279]

Vergeblich wurden die Wirte zum Gehorsam ermahnt, vergeblich waren alle Bemühungen, sie zur Ruhe und Ordnung zu bringen — auch wurde ihnen vorgehalten, daß sie nicht einmal nur 2 tüchtige arbeitsfähige Leute zum Schnitt geschickt. Sie schieden mit der Erklärung, nicht mehr leisten zu wollen und daß der Hof ihnen den Arbeiter und Waimen zur Hilfe geben muß, daß man sie betrügt u[nd] d[er]gl[eichen] Unsinn mehr.

Die Hauptsprecher waren Otti Hans Wilmann, Awiko Hans Stranberg, Ahke Hans Milbach, Jago Hans Lunt, Sure Hans Lagle, Nahkro Hans Lagle und viele, die anfangs den Gehorch willig geleistet, erklärten, von nun ab nicht mehr leisten zu wollen, als die übrigen, darunter der Gehilfe des Gemeindeältesten Arromaito Jan Stranberg.

Außerdem beklagte sich der Aufseher, daß die von den Wirten zum Schnitt geschickten Leute ihre Stücke nicht gehörig abernten würden, weil viele zu schwach, andere zu faul sind, die Wirte aber erklärt haben, das ginge sie nichts an, der Hof habe drauf zu sehen — unerachtet im § 161 gesagt ist: «Für die Leistung der

Arbeit nach Stücken und für die kontraktlich bedungenen Arbeitstage haftet der fronleistende Pächter»; auch auf diesen § achteten sie nicht.[280]

Der Kaeramä Ewart Kalla habe, als er von den anderen aufgefordert wurde an den Hof zu kommen, geantwortet: «Ich habe keine Zeit, geht aber nur hin, ich werde auch schon unterstützen». Solches haben die Knechte des Dorfes Koller dem Kubjas hinterbracht. Zum Schnitt hat Kaeramä Ewart Kalla nur 1 Magd täglich geleistet.

Als schließlich dem Otti Hans Wilmann, Awiko Hans Stranberg, Ahke Hans Milbach, Jago Hans Lunt, Sure Hans Lagle und Kaeramä Ewart Kalla als Unruhestifter, und weil sie den Kontrakt gebrochen, gekündigt wurde,[281] meinten sie, sich diesem widersetzen zu dürfen.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 136—137. Koopia.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 136—137. Копия.

(Tõlge)

Peningi mõisasse ilmusid järgmised peremehed:

Pilli Hans Kalberg,
Matsitõnu Jüri Veiner,
Lauri Madis Müürisepp,
Ahke Gustav Sahmann,
Pillimiku Vilhelm Reinold,
Vanamaito Mart Krass,
Aviko Hans Stranberg,
Krassi Jüri Tuimann,
Otti Hans Vilman,
Katku Tõnu Tomberg,
Janso Hans Kasmann,
Tuha Jüri Post,
Niggola Hans Jaennes,
Aromaito Jaan Stranberg,
Ahke Hans Milback,
Jaagu Hans Lunt,
Suure Hans Lagle,
Nahkro Hans Lagle,
Miku Jüri Laupmann.

Sellele kokkutulekule kutsusid neid Ahke Hans Milback, Jaagu Hans Lunt, Suure Hans Lagle ja Nahkro Hans Lagle. Küsimusele, kes neid mõisasse kutsus, vastasid nad, et nad tulid omal algatusel.

Vallatalitaja Mäe Mart Pert, kes oli siiamaani kõik teinud, et inimesi seaduse piires hoida, ütles aga, et kui ta hommikul läbi Kalesi küla vaatama läinud, kas viljalõikajad tööl on, öelnud temale Miku Jüri Laupmann, et Ahke Hans Milback ja Suure Hans Lagle peremehi mõisasse kutsuma läinud, ja öelnud: «Ka sina pead sinna tulema».

Kui nad olid vastu hakates mõisasse kogunenud, loeti neile ette paragrahv 412; peremehed naersid ja pilkasid seda paragrahvi ning arvasid, et seda ei olevat seaduseraamatus olemas, ja kui neile seda näidata taheti, ei tahtnud nad sellest midagi teada. Siis loeti neile ette seaduseraamatu paragrahv 4 ja «Maa Walla Kuulutaja» nr. 2 lehekülg 10, kuid ka sellest ei tahtnud nad midagi kuulda, vaid jäid seisukohale, et neil pole vaja abitegu teha, et neilt ülekohtuseid asju nõutakse, et vallatalitaja mõisapolitseiga ühel nõul on, kusjuures Nahkro Hans Lagle vallatalitajat laimas ja selles süüdistas, et ta olevat härralt 8 hõberubla saanud, ennast sellega ära osta lasknud jne. Ta rikkus seega paragrahvi 1258.

Asjata manitseti peremehi sõnakuulmisele, asjatud olid kõik katsed neid rahu ja korda pidama panna; neile heideti ka ette, et nad isegi mitte kaht tublit töövõimelist inimest lõikusele ei saatnud. Lahkumisel ütlesid nad, et nad enam tegu ei tee ja et mõis neile töölisi ja vaimusid abiks andma peab, et neid petetakse ja muud taolist lollust.

Peakõnelejad olid Otti Hans Vilman, Aviko Hans Stranberg, Ahke Hans

Milback, Jaagu Hans Lunt, Suure Hans Lagle ja Nahkro Hans Lagle; paljud, kes teoorjust algul meelsasti tegid, nende hulgas ka vallatalitaja abi Aromaito Jaan Stranberg, ütlesid, et nad nüüdsest peale enam rohkem ei tee kui teised.

Peale selle kurtis järelevaataja, et peremeeste poolt lõikusele saadetud inimesed oma tükke korralikult ei korista, sest paljud on nõrgad, teised laisad, peremehed aga öelnud, et see polevat nende asi, selle järele pidavat valvama mõis, kuigi paragrahvis 161 on öeldud: «Peremees wastab tükitööde ja kontrahtis nimetud tööpääwade eest»; ka sellest paragrahvist ei hoolinud nad.

Kui teised kutsunud Kaeramäe Evart Kallat mõisasse kaasa tulema, vastanud ta: «Mul pole aega, teie minge aga sinna, küllap ma teid toetan.» Seda olevat Kalesi küla sulased kupjale ette rääkinud. Kaeramäe Evart Kalla saatis lõikusele üheainsa tüdruku päevas.

Kui Otti Hans Vilmanile, Aviko Hans Stranbergile, Ahke Hans Milbackile, Jaagu Hans Lundile, Suure Hans Laglele ja Kaeramäe Evart Kallale kui rahutuste tekitajaile ja lepingu murdjaile lõpuks kohad üles öeldi, arvasid nad sellele vastu hakata tohtivat.

Nr. 111.

26. juulil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse assessori L. Eberhardi ettekanne kubernerile Peningi (Penningby) talunaiste nõudmise kohta viia karistussalk mõisast välja.

Hochgeborener Herr Zivilgouverneur,
Hochgeneigter Herr.

Leider kann ich hier in Penningby gar nichts ausrichten. Zu gestern nachmittag waren die Wirte an den Hof bestellt, damit ich gleich bei meiner Ankunft sie vorfände.

Um 7 Uhr kam ich hier[her], wo das Militär auch eben angelangt war; doch waren nur 5 Wirte außer dem Gemeindeältesten an den Hof gekommen und die andern waren nicht erschienen, weil sie schon erfahren, daß das Militär käme, und sie gefürchtet, ebenso bestraft zu werden, wie die Anniaschen Leute.* Das Militär blieb die Nacht am Hofe; ich sprach mit den erschienenen Wirten und entließ sie mit dem Befehle, daß heute morgen alle Wirte am Hofe erscheinen sollten. Heute morgen erschienen wieder nur 5 Wirte und zwar [aus] einem Dorfe 4, aus einem andern Dorfe Kurgla bei Maart nur 1 und aus dem 3-ten Dorfe, 2 Werst vom Hofe, gar keiner. Es wurde nun gleich das Militär in das nächste Dorf geschickt, in die dort befindlichen 6 Gesinde verlegt und den Leuten angekündigt, daß sie das Militär zu beköstigen hätten, welches so lange bliebe, bis die Wirte sich gestellt. Die gekommenen Wirte wurden entlassen und ihnen angekündigt, sie sollten die andern aufsuchen und dann alle zusammen heute abend oder morgen früh an den Hof kommen. Am Nachmittage erschienen die Wirtinnen aus dem Dorfe,** wo die Soldaten standen, und zeigten an, daß ihre Männer

* *Vt. dok. nr. 112.*
См. док. № 112.
** *Vrd. lisa nr. 8.*
Ср. с приложением № 8.

nicht an den Hof kämen, und wenn das Militär auch ein halbes Jahr oder länger hier bliebe, indem sie fortgezogen seien u[nd] jedenfalls den Kaiser aufsuchen wollten, wo sie ihn fänden, die Weiber aber würden heute abend mit ihren Kindern auch das Dorf verlassen. Nachdem ich ihnen erklärt, daß das Militär nur deshalb ins Dorf gestellt sei, weil ihre Männer nicht am Hofe erschienen, wie ihnen befohlen, sagten sie, die Männer würden jedenfalls nicht an den Hof kommen, solange das Militär hier sei, denn sie wollten sich nicht auch zu Tode prügeln lassen, wie die Anniaschen. Als ich ihnen darauf gesagt, daß vom Prügeln gar nicht die Rede sei, sie sollten nur kommen, um die Differenzen zwischen [ihnen und] dem Hofe zu ordnen, meinten sie, ja sie könnten jetzt nicht mehr meinen Worten trauen, denn die Anniaschen Leute habe man auch auf das Schloß g e r u f e n und dann sie gefangengenommen und halbtot prügeln lassen.

Der Kerl aus dem Kurglaschen Dorfe, welcher heute morgen hier war und nach Hause geschickt wurde, um die andern zu holen, kam auch zurück u[nd] erklärte, es sei kein Wirt zu finden, indem sie alle davongezogen.

Herr von Baranoff bittet nun dringend, daß das Militär gleich fortgeschickt werde, damit die Leute nicht noch mehr gereizt und erbittert würden, er wolle lieber den Schaden erleiden, der ihm erwachse, wenn sie nicht vollständig ihre Verpflichtung erfüllten.

Da ich es nun nicht wage, von mir aus dieser Bitte zu deferieren, so bitte ich Ew. Exzellenz, mich per Estafette zu benachrichtigen, ob ich morgen früh das Militär nach Reval zurückschicken kann und dann natürlich selbst fortkommen.

Ich würde dann morgen nach Laakt fahren und Montag mich wieder bei Exzellenz melden.

Genehmigen Ew. Exzellenz die vorzüglichste Hochachtung, mit der ich die Ehre habe zu sein

Ew. Exzellenz
ganz gehorsamer Diener
L. Eberhard.

Penningby,
d. 26. Juli 1858.

Eben erzählte der Gemeindeälteste, daß die Wirte gesagt haben sollen, sie würden jedenfalls nicht an den Hof kommen, sondern dorthin gehen, wo man sie bestellt hat, d[as] i[st] am Montag zu Gresser.* Würden Exzellenz nun die Anordnung treffen, daß sie dort empfangen würden u[nd] namentlich Gresser nicht durch seinen Schreiber mit den Leuten spricht.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 144—145. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 144—145. Подлинник.

* *Vt. lisa nr. 8.*
См. приложение № 8.

(Tõlge)
Kõrgesti austatud härra tsiviilkuberner, kõige armulikum isand.

Kahjuks ei saa ma siin Peningil mitte midagi ära teha. Peremehed olid eile pärastlõunaks mõisasse kutsutud, et ma neid kohalejõudmisel kohe eest leiaksin.

Jõudsin siia kell 7, kusjuures ka sõjavägi just saabunud oli, kuid peale vallatalitaja olid mõisasse tulnud ainult 5 peremeest; teised ei ilmunud, sest nad olid juba sõjaväe tulekust teada saanud ja kartsid, et neid karistatakse samuti nagu Anija inimesi. Sõjavägi jäi ööseks mõisasse; ma rääkisin kohale ilmunud peremeestega ja lasksin nad ära minna käsuga, et täna hommikul peavad kõik peremehed mõisasse tulema. Täna hommikul tulid jälle ainult 5 peremeest ja nimelt ühest külast neli, teisest, Maardu lähedal asuvast Kurgla külast üksainus ja mõisast 2 versta kaugusel asuvast kolmandast külast mitte ühtki. Nüüd saadeti sõjavägi kohe lähimasse külla, ta majutati sealsesse 6 tallu ja inimestele teatati, et neil sõjaväge toita tuleb ja et see nii kauaks sinna jääb, kui peremehed mõisasse tulevad. Kohale ilmunud peremeestel lubati ära minna ja neile öeldi, et nad otsigu teised üles ja tulgu siis kõik koos kas täna õhtul või homme hommikul mõisasse. Pärast lõunat ilmusid selle küla perenaised, kuhu soldatid olid paigutatud, ja teatasid, et nende mehed mõisasse ei tulevat, jäägu sõjavägi siia kas või pooleks aastaks või kauemaks, nad läinud ära ja otsivat igal juhul keisri üles, ükskõik kust nad ta ka leiaksid, naised aga minevat täna õhtul koos oma lastega samuti külast ära. Kui ma neile seletanud olin, et sõjavägi ainult sellepärast külla paigutati, et nende mehed mõisasse ei tulnud, nagu neid kästi, ütlesid nad, et mehed igatahes seni mõisasse ei tulevat, kuni sõjavägi siin on, sest nad ei tahtvat ennast niisamuti surnuks peksta lasta, nagu Anija omad. Kui ma neile selle peale öelnud olin, et peksmisest juttugi ei olevat, vaid nad pidavat ainult selleks tulema, et mõisaga lahkhelisid korraldada, arvasid nad, et nad ei saa nüüd enam minu sõnu uskuda, sest ka Anija inimesi k u t s u t u d lossi ja siis võetud neid kinni ja lastud poolsurnuks peksta. See Kurgla küla mees, kes täna hommikul siin käis ja koju saadeti teisi tooma, tuli ka tagasi ja ütles, et ta polevat ühtki peremeest leidnud, sest kõik olevat ära läinud.

Härra von Baranoff palub nüüd tungivalt, et sõjavägi kohe ära saadetaks, et inimesi mitte veel rohkem ärritada ja kibestada; ta kannatavat parem seda kahju, mis talle tekitatakse, kui nad oma kohustusi täielikult ei täida.

Et ma ei julge omal algatusel sellele palvele vastu tulla, siis palun ma Teie Ekstsellentsi mulle kiirkäskjalaga teatada, kas ma võin sõjaväe homme hommikul Tallinna tagasi saata ja siis muidugi ka ise ära tulla.

Ma sõidaksin siis homme Lagedile ja ilmuksin esmaspäeval jälle Ekstsellentsi juurde.

Suvatsegu Teie Ekstsellents vastu võtta suurim lugupidamine, millega mul on au olla

Teie Ekstsellentsi
truualamlik teener
L. Eberhard.

Peningi,
26. juulil 1858.

Nagu vallatalitaja praegu rääkis, olevat peremehed öelnud, et mõisasse nad igatahes ei tulevat, vaid minevat sinna, kuhu neid kutsuti, s. o. esmaspäeval Gresseri juurde. Vast teeks Ekstsellents nüüd korralduse, et neid seal vastu võetaks ja iseäranis et Gresser mitte oma kirjutaja kaudu inimestega ei räägiks.

19.—21. JUULIL. — ANIJA MÕISA TALUPOEGADE KEELDUMINE ABITEOST JA NENDE KARISTAMINE TALLINNAS.

Nr. 112.

21. juulil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse protokoll Anija (Annia) mõisa talupoegade ülekuulamise ja karistamise kohta.

Erschienen: der Gemeindeälteste von Annia 1. Jaak Metling und die Wirte 2. Ans Kesk, 3. Mik Jallakas, 4. Jürri Aggoraja und 5. Wilhelm Kent, und da sie auf Befragen aussagten, daß noch 42 Wirte in die Stadt gekommen, wurde dem Gemeindeältesten unter Androhung, daß er dafür verantworte, aufgegeben, diese Leute aufs Schloß zu bringen, falls sie gekommen seien, um haufenweise hier Klagen anzubringen,[282] worauf erschienen: 6. Jürri Lepp, 7. Mai Kean, 8. Jaan Lepp, 9. Jaan Mae, 10. Juhhann Aggoraja, 11. Limmiko Peter, 12. Thomas Lepp, 13. Andres Aggoraja, 14. Tetsi Indrik, 15. Jürri Kend, 16. Joaan Lepp, 17. Jaan Ilwes, 18. Mick Kamp, 19. Ans Suck, 20. Peter Sichler, 21. Jaan Masikas, 22. Otsa Jürri Kusmann, 23. Mart Kanna, 24. Mart Köllo, 25. Wilhelm Kaen, 26. Jaan Kasmann, 27. Maddis Kusmann, 28. Jacob Tannberg, 29. Ans Kaddakal, 30. Siem Marikas, 31. Mik Kasik, 32. Joan Tommikas, 33. Jürri Aggoraja, 34. Jürri Kaena, 35. Mikkel Maggamae, 36. Jürri Allik, 37. Jaak Maggamae, 38. Ans Lehmann, 39. Jürri Kausmann, 40. Jürri Wimeister, 41. Ans Kentmann, 42. Mick Aellik, 43. Kesper Lemann, 44. Jaan Jallakas, 45. Jürri Purg, Gemeindeälteste, 46. Herm[ann] Kusmann.[283] Sie brachten an, daß sie den Herrn um einigen Erlaß gebeten, er hätte ihn nicht bewilligt. Kontrakte hätten sie nicht abgeschlossen. Herr Baron Ungern, vorgeladen, erklärte: die Kontrakte seien im August 1843 abgeschlossen und befänden sich im Gemeindegerichte. Ferner deponierte Herr Baron Ungern: die Leute seien am Sonnabend haufenweise zu ihm auf den Hof gedrungen und hätten Erlaß der Arbeit verlangt, er habe ihnen erklärt, er könne solches jetzt nicht tun, da der Alt-Harmsche Herr dadurch sehr viel Unannehmlichkeiten gehabt, er wolle den geforderten Erlaß aber als eine Schuld betrachten, wenn sie ruhig sich verhielten, worauf der Timple Wilhelm Kent ihm geantwortet, das Gesetzbuch sei nicht vom Kaiser und er, sowohl als der Jürri Aggoraja seien höchst grob und impertinent gewesen, ebenso Ans Pänn. Auf die Frage, wie sie wider den § 426 s[e]q[uens][284] [der] B[auern]v[erordnung] es gewagt, mit Übergehung der Unterinstanz, scharenweise zur Klage in die Stadt zu kommen, beriefen sie sich in widersprechenden Ausdrücken auf den Gemeindeältesten, der indessen alle Beteiligung von sich ablehnte. Nachdem sie umständlich darüber befragt und aufgefordert worden, sich darüber zu erklären, ob sie irgend durch jemand genötigt oder gedrungen worden seien, haufen-

schlossen und befänden sich im Gemeindegerichte
Ferner deponirte Herr Baron Ungern: die Leute
seien am Sonnabend haufenweise zu ihm auf den Hof
gedrungen und hätten Erlaß der Arbeit verlangt,
er habe ihnen erklärt, er könne solches jetzt nicht thun
da der Alt-Harmsche Herr dadurch sehr viel Unan-
nehmlichkeiten gehabt, er wolle den geforderten Er-
laß aber als eine Schuld betrachten, wenn sie ruhig
sich verhielten, worauf der Temple Wilhelm Kent ihm
geantwortet, das Gesetzbuch sei nicht vom Kaiser und
er sowol, als der Jürri Aggoraja seien höchst grob u.
impertinent gewesen, ebenso Ans Pänn. Auf die
Frage, wie sie, wider den § 426 sqq. B. V. es gewagt
mit Uebergehung der Unterstanz, schaarenweise
zur Klage in die Stadt zu kommen, beriefen sie sich
in widersprechenden Ausdrücken auf den Gemein-
deältesten, der indessen alle Betheiligung von sich
ablehnte. Nachdem sie umständlich darüber befragt
und aufgefordert worden sich darüber zu erklären:
ob sie irgend durch jemand genöthiget oder gedrungen
worden seyn, haufenweise in die Stadt zu kommen
um eine Klage zu führen, weil sie sonst die ganze
Verantwortung und Strafe allein auf sich nehmen
würden, beharrten sie ohne Ausnahme darauf ohne
allen Zwang auf gemeinsamen Beschluß und nach
freien Willen hierher gekommen zu seyn. Hier-
nach wurde ihnen eröffnet, daß, falls sie irgend wo

che Beschwerde wider ihren Gutsherrn anzubringen hätten, sie solche in gesetzlicher Ordnung bei der competenten Behörde anzubringen hätten, mit Uebergehung derselben aber solche Beschwerden nicht berücksichtigt werden könnten; daß sie aber für dieses schwerenweise Verlassen ihrer Arbeit um haufenweise in der Stadt Klage zu führen, ein Jeder mit 100 Ruthenstreichen bestraft werden sollen, da sie auf wiederholtes Befragen nicht angeben wollten von wem sie dazu beredet und also Verantwortung und Strafe auf sich nehmen wollten. Timple Wilhelm Kent als derjenige, der zwar angegeben, ein Kaufmann habe ihm gesagt, das publicirte Gesetzbuch sei gar nicht das Kaiserliche Gesetzbuch, ohne aber den Kaufmann bezeichnen oder nennen zu wollen, der außerdem bei dem Auftreten beim Gutsherrn der Rädelsführer gewesen, sollte 200 Ruthenstreiche, Jürri Aggoraja und Ans Paern die außerdem arge Impertinenz gegen den Gutsherrn sich erlaubt ein jeder 150 Ruthenstreiche erhalten und wurde der Herr Commandant wegen Aborderung eines zur Ausführung der bezeichneten Strafe erforderlichen Militair-Commandos requirirt. Gefängnißhaft statt der Züchtigung wegen hohen Alters sollten nach Art. 690. P. 3. B. V. erhalten: Ans Lehmann, Jaan Jallakas, Peter Schiffer und Jaan Mac. Von einstweiliger Züch

weise in die Stadt zu kommen, um eine Klage zu führen, weil sie sonst die ganze Verantwortung und Strafe allein auf sich nehmen würden, beharrten sie ohne Ausnahme darauf, ohne allen Zwang auf gemeinsamen Beschluß und nach freiem Willen hierher gekommen zu sein. Hiernach wurde ihnen eröffnet, daß, falls sie irgendwelche Beschwerde wider ihren Gutsherrn anzubringen hätten, sie solche in gesetzlicher Ordnung bei der kompetenten Behörde anzubringen hätten, mit Übergehung derselben aber solche Beschwerden nicht berücksichtigt werden könnten; daß sie aber für dieses scharenweise Verlassen ihrer Arbeit, um haufenweise in der Stadt Klage zu führen, ein jeder mit 100 Rutenstreichen bestraft werden sollen, da sie auf wiederholtes Befragen nicht angeben wollten, von wem sie dazu beredet, und also Verantwortung und Strafe auf sich nehmen wollten. Timple Wilhelm Kent als derjenige, der zwar angegeben, ein Kaufmann habe ihm gesagt, das publizierte Gesetzbuch sei gar nicht das kaiserliche Gesetzbuch, ohne aber den Kaufmann bezeichnen oder nennen zu wollen, der außerdem bei dem Auftreten beim Gutsherrn der Rädelsführer gewesen, sollte 200 Rutenstreiche, Jürri Aggoraja und Ans Paern, die außerdem arge Impertinenz gegen den Gutsherrn sich erlaubt, ein jeder 150 Rutenstreiche erhalten, und wurde der Herr Kommandant wegen Aborderung eines zur Ausführung der bezeichneten Strafe erforderlichen Militärkommandos requiriert. Gefängnishaft statt der Züchtigung wegen hohen Alters sollten nach Art. 690 P[unkt] 3. [der] B[auern]v[erordnung] erhalten: Ans Lehmann, Jaan Jallakas, Peter Schiffer und Jaan Mae. Von einstweiliger Züchtigung wegen ihrer Ämter, deren sie entsetzt und dann die dekretierte Strafe erhalten sollen, wurden befreit: Kurre Maddis Kuusmann, Ans Kask, Mae Jaan, Allika Mick, Herma Kus Kesper.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 329—330. Mustand.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 329—330. Отпуск.

(Tõlge)

Kohale ilmusid: Anija vallatalitaja 1. Jaak Metling ja peremehed 2. Ants Kesk, 3. Mikk Jalakas, 4. Jüri Aguraiuja ja 5. Vilhelm Känd, ja kuna nad küsitlemise peale ütlesid, et linna olevat tulnud veel 42 peremeest, tehti vallatalitajale ülesandeks, teda ühtlasi hoiatades, et ta selle eest vastutab, need inimesed sel juhul lossi tuua, kui nad olid siia tulnud hulganisti kaebust esitama, mille peale kohale ilmusid: 6. Jüri Lepp, 7. Mai Kean [?], 8. Jaan Lepp, 9. Jaan Mäe, 10. Juhan Aguraiuja, 11. Limmiko Peeter, 12. Toomas Lepp, 13. Andres Aguraiuja, 14. Tetsi Indrek, 15. Jüri Känd, 16. Jaan Lepp, 17. Jaan Ilves, 18. Mikk Kamp, 19. Ants Sukk, 20. Peeter Sichler, 21. Jaan Maasikas, 22. Otsa Jüri Kusmann, 23. Mart Kanna, 24. Mart Kõllo, 25. Vilhelm Kaen, 26. Jaan Kasmann, 27. Madis Kusmann, 28. Jakob Tamberg, 29. Ants Kadakas, 30. Siim Maasikas, 31. Mikk Kaasik, 32. Jaan Toming, 33. Jüri Aguraiuja, 34. Jüri Kaena, 35. Mihkel Muugamäe, 36. Jüri Allik, 37. Jaak Muugamäe, 38. Ants Lehmann, 39. Jüri Kausmann, 40. Jüri Viemeister, 41. Ants Kentmann, 42. Mikk Allik, 43. Kasper Lemann, 44. Jaan Jalakas, 45. Jüri Purg, vallatalitaja, 46. Hermann Kusmann. Nad ütlesid, et nad härralt mõningat töö vähendamist palunud, tema aga ei

olevat seda lubanud. Lepinguid ei olevat nad sõlminud. Kohale kutsutud härra parun Ungern seletas, et lepingud sõlmitud augustis 1843 ja asuvat kihelkonnakohtus. Edasi ütles härra parun Ungern, et inimesed tunginud laupäeval hulganisti tema juurde mõisasse ja nõudnud töö vähendamist; ta olevat neile seletanud, et ta seda praegu teha ei saavat, sest Ojasoo härral sellega väga palju ebameeldivusi olnud, ta võivat aga nõutud vähendamisele vaadata kui võlale, kui nad rahulikuks jäävad, mille peale Timple Vilhelm Känd talle vastanud, et seaduseraamat polevat keisrilt, ja niihästi tema kui ka Jüri Aguraiuja olnud väga toored ja häbematud, samuti Ants Pärn. Kui neilt küsiti, kuidas nad julgesid talurahvaseaduse 426. paragrahvi ja järgmiste paragrahvide vastaselt madalamast instantsist mööda minnes hulganisti linna kaebama tulla, viitasid nad vasturääkivalt väljendudes vallatalitajale, kes aga igasugust osavõttu eitas. Kui neid oli selle kohta põhjalikult küsitletud ja üles kutsutud seletama, kas neile keegi peale käis või neid sundis hulganisti linna kaebama tulema, sest muidu võtvat nad kogu vastutuse ja karistuse ainuüksi enda peale, jäid nad ilma erandita selle juurde, et nad ilma igasuguse sundimiseta ühisel otsusel ja vabast tahtest siia tulid. Seejärel tehti neile teatavaks, et nad juhul, kui neil on esitada mingi kaebus oma mõisahärra vastu, peavad sellega seaduslikus korras pöörduma kompetentse ametivõimu poole, ja et sellest ametivõimust mööda minnes esitatud kaebusi arvestada ei saa; et neid aga selle eest, et nad oma töölt massiliselt lahkusid ja hulganisti linna kaebust esitama tulid, karistatakse igaüht 100 vitsahoobiga, kuna nad hoolimata korduvast küsitlemisest üles anda ei tahtvat, kes neid selleks ahvatles, ja järelikult vastutuse ja karistuse enda peale võtta tahtvat. Timple Vilhelm Känd kui see, kes küll väitis, et üks kaupmees tema'le õelnud, et avalikult väljakuulutatud seaduseraamat ei olevatki keiserlik seaduseraamat, kuid seda kaupmeest mitte kätte juhatada või nimetada ei tahtnud ja peale selle ülesastumisel mõisniku juures ninameheks oli, pidi saama 200 vitsahoopi, Jüri Aguraiuja ja Ants Pärn, kes endale peale selle lubasid suurt häbematust mõisniku vastu, pidid saama kumbki 150 vitsahoopi; härra komandandilt nõuti nimetatud karistuse täideviimiseks vajaliku sõjaväekomando andmist. Vanglakaristust ihunuhtluse asemel pidid kõrge vanuse tõttu talurahvaseaduse 690. paragrahvi 3. punkti järgi saama Ants Lehmann, Jaan Jalakas, Peeter Sichler ja Jaan Mäe. Oma ametite tõttu, millest neid tagandada tuleb ja mille järel nad määratud karistuse saama peavad, vabastati esialgu nuhtlusest Kure Madis Kusmann, Ants Kesk, Jaan Mäe, Mikk Allik, Hermann Kusmann.

Nr. 113.

23. juulil. — Tallinna komandandi parun A. Salza vahekiri Eestimaa viitsekubernerile parun R. R. Rosenile Anija (Annia) ja Kurisoo (Kurrisal) talupoegade karistamise kohta Tallinnas 21. juulil.

Вследствие отношения в. пр. от 21 сего июля за № 5283,* к экзекуции прописанных в нем крестьян того же дня отряжены были мною две роты 4 батальона Шлиссельбургского пехотного полка, из коих один полувзвод с барабанным боем для обращения внимания народа отправлен был из Вышгорода на форштат[285] до Русского рынка, за ним в ста шагах полный взвод, сопровождавший 50 человек крестьян, подлежащих наказанию,

* *Dokumenti ei avaldata, kuna ta ei sisalda uusi andmeid talurahvaliikumise kohta (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 331).*

Документ не публикуется, т. к. не содержит новых данных о крестьянском движении (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 331).

и там на площади сии последние в 5 часов пополудни в присутствии моем в пример другим наказаны розгами при барабанном бое.[286]

О чем в. пр. имею честь уведомить, с присовокуплением, что от меня вместе с сим донесено об этом и государю императору.

Ревельский комендант
генерал-лейтенант барон [А. В.] Зальца.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 333. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 333. Подлинник.

(Tõlge)

Seoses Teie Ekstsellentsi vahekirjaga käesoleva aasta 21. juulist nr. 5283 lähetasin ma selles kirjas nimetatud talupoegade karistamiseks samal päeval välja Schlüsselburgi jalaväepolgu 4. pataljoni kaks roodu, millest üks poolrühm saadeti trummidega rahva tähelepanu äratamiseks Toompealt eeslinna kuni Vene turuni, selle järel saja sammu kaugusel täisrühm, kes viis karistamisele kuuluvat 50 talupoega, ja seal väljakul said viimased kell 5 päeval minu juuresolekul teistele õpetuseks trummipõrina saatel vitstega karistada.

Millest, Teie Ekstsellents, mul on au teatada, lisades juurde, et minu poolt on ühtlasi sellest ette kantud keisrihärrale.

Tallinna komandant,
kindralleitnant parun Salza.

Nr. 114.

30. augustil. — Lääne-Harju haagikohtuniku A. v. Ruckteschelli ettekanne Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkubernerile A. A. Suvorovile Vääna (Faehna) mõisa teomeeste keeldumisest öösel reht peksta.

Ew. Durchlaucht habe ich vorschriftsgemäß die Ehre gehorsamst zu berichten, daß während der letztverstrichenen zwei Wochen nur eine Unzufriedenheit unter der Bevölkerung des mir anvertrauten Distrikts kundgegeben hat, und zwar unter den Fronarbeitern des Gutes Faehna, welche sich widersetzt hatten, dem § 165[287] des Gesetzbuchs zuwider, das Hofskorn zu nächtlicher Weile auszudreschen. Jedoch ist es mir durch Ermahnung und beispielsweise Bestrafung gelungen, die Unzufriedenen zu besänftigen und zur Parition willig zu machen, doch aber konnte es meinem Durchblick bei dieser Gelegenheit nicht entgehen, daß die Stimmung der Arbeiter keineswegs eine friedliche genannt werden kann. Im übrigen ist alles in gehöriger Ordnung und Ruhe.

Hakenrichter in Westharrien A. v. Ruckteschell.

ENSV RAKA, f. 2054, nim. 1, sü. 1993, l. 216. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 2054, оп. 1, д. 1993, л. 216. Подлинник.

(Tõlge)

Mul on au eeskirja kohaselt Teie Hiilgusele truualamlikult teatada, et viimase kahe nädala jooksul on minu hooleks usaldatud ringkonna elanike hulgas esinenud üksainus rahulolematuse juhtum, ja nimelt Vääna mõisa teotööliste hulgas, kes keeldusid seaduseraamatu 165. paragrahvi vastaselt õisel ajal mõisa vilja peksmast. Mul läks aga manitsemise ja hoiatava karistamisega korda rahulolematuid rahustada ja sõna kuulma panna, kuid ma märkasin sel puhul, et tööliste meeleolu ei saa sugugi rahulikuks nimetada. Muidu on kõik täiesti korras ja rahulik.

Lääne-Harju haagikohtunik A. v. Ruckteschell.

6

SÕJAVÄGEDE MAJUTAMINE KÜLADESSE TALURAHVA RAHUTUSTE MAHASURUMISEKS.

Nr. 115.

10. juulil. — Harmi (Neu-Harm) mõisniku M. Z. v. Manteuffeli kiri Eestimaa kubernerile sõjavägede majutamisega tema mõisas põhjustatud majanduslike raskuste kohta.

Das am Hofe Neu-Harm untergebrachte Militär hat bereits vor 14 Tagen alle zur Verproviantierung desselben erforderlichen Vorräte verzehrt, so daß alle Lebensmittel aus der Stadt herbeigeschafft werden müssen, was in der dringenden Arbeitszeit und bei den geringen Mitteln, die unterzeichneter Gutsverwaltung nach dem im vorigen Jahre stattgehabten großen Verluste durch Feuer zu Gebote stehen, sehr bald mit der völligen Unmöglichkeit enden wird, den Verbindlichkeiten zu genügen, die ihr dem Militär gegenüber obliegen. Daher wagt unterzeichnete Gutsverwaltung die ergebene Bitte, Ew. Exzellenz mögen gütigst dahin Anordnung treffen, daß sowohl die Herren Offiziere, als die Soldaten in die Dörfer verlegt, oder ihnen ein Gut angewiesen werde, das bis jetzt den Beschwerden der Einquartierung fremd geblieben ist.

In der Voraussicht der Gewährung obiger Bitte verharrt in der ausgezeichnetsten Hochachtung

Ew. Exzellenz
ganz gehorsamer Diener
M. Z. von Manteuffel.
Namens der Gutsverwaltung von Neu-Harm.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 283. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 283. Подлинник.

(Tõlge)

Harmi mõisasse paigutatud sõjaväeüksus sõi juba 14 päeva eest ära kõik tema toitlustamiseks määratud varud, nii et kõik toiduained tuleb linnast kohale vedada, mis kibedal tööajal ja nende väheste vahendite juures, mis pärast mul-

lust suurt tulekahju allakirjutanud mõisavalitsuse käsutuses on, lõpeb üsna varsti täieliku võimatusega täita neid kohustusi, mis tal on sõjaväe suhtes. Seepärast julgeb allakirjutanud mõisavalitsus esitada truualamliku palve, et Teie Ekstsellents teeks lahkesti korralduse, et niihästi härrad ohvitserid kui ka soldatid paigutataks ümber küladesse või et neile määrataks niisugune mõis, millele siiamaani pole osaks langenud majutamise raskusi.

Ülaltoodud palve rahuldamist lootes avaldab suurimat lugupidamist

Teie Ekstsellentsi
truualamlik teener
M. Z. von Manteuffel
Harmi mõisavalitsuse nimel.

Nr. 116.

24. juulil.* — Eestimaa kuberneri telegramm siseminister S. Lanskoile talurahva rahutuste mahasurumisest kubermangu lääneosas ja võitlusest nendega kubermangu teistes osades.

По высочайшему повелению сегодня всеподданнейше донес его величеству по телеграфу в двух депешах следующее: «На о. Даго совершенно спокойно, ** виновные в неповиновении наказаны. По хорошему расположению умов находившееся там войско*** отряжено для водворения**** порядка на поместья в окрестности Гапсаля, вследствие чего виновные крестьяне частию взяты, частию добровольно явились; можно ожидать, что тем будет восстановлено спокойствие. На поместьи Кольк Ревельского уезда находится команда [в] 450 человек, [но] не было еще ничего решительного. В часть Вейсенштейнского уезда сегодня отправляется войско. В прочих частях губернии местами встречается неповиновение крестьян, отказывающихся в отправлении работ. Я отряжаю войско с наивозможною поспешностью, в которой имеется недостаток».

Покорнейше прошу оказать содействия назначением сюда в мое распоряжение еще четыреста***** казаков и до двух тысяч пехоты.

Гринвальд

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 291. Mustand.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 291. Отпуск.

---

* *Dokumendi koostamise tõenäolise kuupäeva määramisel on arvestatud, et ta asub toimikus 24. juuliga dateeritud dokumentide vahel ja kuberner ei võinud Haapsalust Tallinna jõuda enne 23. juulit.*
При установлении даты учтено, что документ расположен в деле между документами от 24 июля и губернатор мог вернуться из Хаапсалу в Таллин не ранее 23 июля.

** Спокойно *kirjutatud mahatõmmatud* спокойствие восстановлено *asemele.*
Спокойно *написано над зачеркнутым* спокойствие восстановлено.

*** Войско *kirjutatud mahatõmmatud* военная команда *asemele.*
Войско написано над зачеркнутым военная команда.

**** Водворения *kirjutatud mahatõmmatud* восстановления *asemele.*
Водворения *написано над зачеркнутым* восстановления.

***** Четыреста *on kirjutatud mahatõmmatud* тысячу *asemele.*
Четыреста *написано над зачеркнутым* тысячу.

(Tõlge)

Kõige Kõrgema käsul kandsin täna Tema Majesteedile telegraafi teel kahes telegrammis kõige truualamlikumalt ette järgmist: «Hiiu saarel on täiesti rahulik, sõnakuulmatuid on karistatud. Rahuliku meeleolu tõttu on seal viibinud sõjaväed saadetud korra jaluleseadmiseks Haapsalu ümbruses asuvatesse mõisatesse, kusjuures süüdiolevad talupojad on osalt kinni võetud, osalt ise ilmunud; võib oodata, et rahu jalule seatakse. Tallinna maakonnas Kolga mõisas asub 450 inimesest koosnev komando, kuid midagi otsustavat veel pole sündinud. Paide maakonna ühte ossa lähevad täna sõjaväed. Kubermangu teistes osades ei ole talupojad, kes keelduvad tegu tegemast, kohati veel alistunud; saadan kiiresti välja sõjaväe, millest on üldiselt puudus.»

Palun alandlikult osutada kaasabi ning saata minu käsutusse veel nelisada kasakat ja kuni kaks tuhat jalaväelast.

Nr. 117.

2. augustil. — 1858. aastal talurahva rahutustest haaratud mõisate ja nendes toimunud rahutuste mahasurumiseks kasutatud sõjavägede nimekiri.*

Подробное расписание

всех поместий Эстляндской губернии, между крестьянами коих произошли беспорядки в 1858 году, с обозначением времени их возникновения и прекращения, и с указанием войск, которые были туда посылаемы или в настоящее время еще там находятся.

Наименование поместий	Время возникновения беспорядков	Время прекращения беспорядков	Указание войск, которые были на разные поместья посылаемы или в настоящее время еще там находятся
1	2	3	4
Везенбергского уезда, Аллентакенского дистрикта: Ампфер,** Вайвара и Лагена	По донесению земской полиции от 2 мая	Около 10 мая	На поместье Ампфер послана из г. Нарвы команда — 20 человек нижних чинов при одном обер-офицере С.-Петербургского гренадерского короля Фридриха Вильгельма III полка, которая по прекращении беспорядков возвратилась в г. Нарву.

* *Dokument on koostatud Eestimaa tsiviilkuberneri kantseleis esitamiseks Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkubernerile A. A. Suvorovile.*

Документ составлен в канцелярии эстляндского гражданского губернатора для представления генерал-губернатору Лифляндии, Эстляндии и Курляндии А. А. Суворову.

** *Для нахождения эстонских названий имений см. эстонский перевод.*

Подробное росписаніе

всѣхъ помѣстій Эстляндской Губерніи, между крестьянами к[illegible] произошли безпорядки въ 1858 году, съ обозначеніемъ времени ихъ возникновенія и прекращенія и съ указаніемъ войскъ, которыя были туда посылаемы, или въ настоящее время еще тамъ находятся.

Наименованіе помѣстій	Время возникновенія безпорядковъ.	Время прекращенія безпорядковъ.	Указаніе войскъ которыя были на разныя помѣстья посылаемы или въ настоящее время еще тамъ находятся.
Везенбергскаго уѣзда: Аллентакенскаго Дистрикта Ампферъ Вайвара и Лагена	По донесенію Земской Полиціи отъ 2 мая.	Около 19 Мая.	На помѣстье Ампферъ послана изъ г. Нарвы команда 29 человѣкъ нижнихъ чиновъ при одномъ Оберъ офицерѣ С. Петербургскаго Гренадерскаго Короля Фридриха Вильгельма III полка, которая по прекращеніи безпорядковъ возвратилась въ г. Нарву.
Штрандъ-Вирляндскаго Дистрикта: Фіоль, Сельгсъ, Таттерсъ коокъ и Пейтъ	28 Мая	Прекращено Гакенрихтеромъ безъ помощи войскъ.	
Гессъ . . .	19 Іюля		

1	2	3	4
Штранд-Вирляндского дистрикта: Фиоль, Сельгс, Таттерс, Коок и Пейт	28 мая	прекращено гакенрихтером без помощи войска	
Есс	19 июля		
Врангельсгоф	19 июля	28 июля	Послан из Ланд-Вирляндского дистрикта отряд уральских казаков, кои по прекращении беспорядков возвратились опять в Ланд-Вирляндский дистрикт. Сверх того, послана из поместья Кольк в Штранд-Вирляндский дистрикт одна рота войска, которая ныне находится еще там.
Ланд-Вирляндского дистрикта: Эммомягги	27 и 28 июня	12 июля	9 июля послан из поместья Паункюль Зюд-Гарриенского дистрикта л[ейб]-гв[ардии] Уральский казачий полуэскадрон к ланд-вирляндскому гакенрихтеру, из коего отряд до 50 человек казаков 20 июля послан в Ост-Ервенский дистрикт, на поместье Курризаль, и затем осталось до 35 казаков в Ланд-Вирляндском дистрикте на поместьи Куркиль у гакенрихтера.
Моренгоф, Пойдифер и Финн.	15 июля		
Ревельского уезда Зюд-Гарриенского дистрикта: Пахель, Альт-Гарм, Оррентоф, Нейенгоф, Махтерс, Тоаль, Таммик, Ней-Гарм, Габбат, Селли, Куймец, Кай, Пургель, Ёрден и Гагуд	24 мая и 2 июня	20 июня	В Зюд-Гарриенский дистрикт отряжено в разное время войск: 3 роты 4 резервного батальона Ладожского пехотного полка, Ревельского гарнизонного батальона 800 человек, л[ейб]-г[вардии] Уральский казачий полуэскадрон. 17 июня две роты гарнизонного батальона возвратились в Ревель, куда 20 июня и возвратилась остальная часть гарнизона. В течение июля месяца возвратился батальон Ладожского пехотного полка, за исключением одной роты.
Оденвальд	25 июля	Дело находится еще в производстве.	

1	2	3	4
Ост-Гарриенского дистрикта:		Прекращено гакенрихтером без помощи войска.	В Ост-Гарриенский дистрикт отряжено: на поместье Маарт — Ревельского гарнизонного батальона 300 человек и 2 роты 4 резервного батальона Ладожского пехотного полка. По прибытии сих последних 2-х рот отправлено обратно в г. Ревель 300 челов[ек] гарнизона. По прекращении беспорядков на поместье Маарт две роты батальона Ладожского пехотного полка посланы на поместье Кольк и еще 4 рота Ревельского гарнизонного батальона, равно и прибывший 30 июля в г. Ревель полуэскадрон лейб-гвардии уральских казаков. На поместье Пеннингби послана 25 июля команда [в] 100 человек.
Костифер,	13 июля		
Маарт,	тоже	19 июля	
Анниа,	тоже	24 июля	
Кольк,	18 июля		
Пеннингби.	22 июля.		
Гапсальского уезда, Инсулар-Викского дистрикта, на о. Даго: на поместьях Гроссенгоф, Ваймель, Путкас и Эммаст.	Около 9 июля.	21 июля.	16 июля посланы из г. Ревеля на о. Даго две роты 4 резервного батальона Ладожского пехотного полка, куда и отправился сам начальник губернии в сопровождении оного войска и состоящего за адъютанта при генерал-майоре Грессере корпуса жандармов штабс-капитана Бока и двух жандармов. По прекращении беспорядков на о. Даго, оные войска направлены оттуда в окрестность г. Гапсаля на разные поместья.
Штранд-Викского дистрикта: На поместии Нейенгоф. [288]	29 мая	Прекращен самим гакенрихтером без помощи войска.	21 июля ночью послана из г. Ревеля на казенном пароходе «Ижора» в окрестность г. Гапсаля в Штранд-Викский дистрикт команда [в] 150 челов[ек] Ревельского гарнизонного батальона. По прекращении беспорядков на о. Даго, находившееся там войско, именно 2 роты 4 резервного батальона Ладожского пехотного полка, отправлены оттуда 22 июля в окрестность г. Гапсаля, в Штранд-Викский дистрикт. Оттуда оные роты по
На поместьях: Кивидепэ, Берггоф, и Газике.	16 июля	24 июля	

1	2	3	4
			употреблении там 23 и 24 июля возвратились опять в г. Ревель. 150 чел[овек] Ревельского гарнизонного батальона отправлено обратно 29 июля в г. Ревель.
Вейсенштейнского уезда, Ост-Ервенского дистрикта: На поместьях Каркус, Альп, Тойс и Реггафер.	30 мая	29 июля, за исключением поместий Курризаль и Раввакюль, где следствия еще не окончены	17 июля послан из Ланд-Вирляндского дистрикта на поместье Курризаль отряд лейбгвардии уральских казаков до 50 челов[ек], и 24 июля из г. Ревеля отправлены в Ост-Ервенский дистрикт две роты 4 резервного батальона Шлиссельбургского пехотного полка, кои еще ныне там находятся.
На поместьях Юрьгенсберг и Кардина, Аггерс, Курризаль, Селликюль, Раввакюль, Вехмут, Корпс и Сонорм.	1 июля 10 июля 16 июля 19 и 22 июля.		

Гражданский губернатор Гринвальд
Правитель канцелярии Гейнрих Гикиш

ENSV RAKA, f. 2054, nim. 1, sü. 1993, l. 104—106. Originaal.
ЦГИА ЭССР, ф. 2054, оп. 1, д. 1993, лл. 104—106. Подлинник.

(Tõlge)

Kõigi Eestimaa kubermangu mõisate nimekiri, kus 1858. aastal toimusid talurahva rahutused, kusjuures on ära märgitud nende tekkimise ja lõpetamise aeg ning sõjaväeosad, keda sinna saadeti või kes praegugi veel seal viibivad.

Mõisate nimetus	Rahutuste tekkimise aeg	Rahutuste lõpetamise aeg	Mitmesugustesse mõisatesse saadetud või praegugi veel seal viibivad sõjaväeosad
1	2	3	4
Rakvere maakond, Alutaguse ringkond: Auvere, Vaivara ja Laagna	Maapolitsei ettekande järgi 2. maist	Umbes 10. mail	Auvere mõisa saadeti Narvast 20-st alamväelasest koosnev komando Kuningas Friedrich Wilhelm III nimelise St.-Peterburi grenaderipolgu vanemohvitseri juhtimisel; see komando pöördus pärast rahutuste lõpetamist Narva tagasi.

1	2	3	4
Ranna-Viru ringkond: Vihula, Selja Tatruse, Koogu ja Kloodi	28. mail	Lõpetati haagikohtuniku poolt ilma sõjaväe abita	
Edise	19. juulil		
Varangu	19. juulil	28. juulil	Maa-Viru ringkonnast saadeti uraali kasakate salk, kes pärast rahutuste lõpetamist pöördus jälle Maa-Viru ringkonda tagasi. Peale selle saadeti Kolga mõisast Ranna-Viru ringkonda üks rood, kes veel praegugi seal viibib.
Maa-Viru ringkond: Emumäe	27. ja 28. juunil	12. juulil	9. juulil saadeti Maa-Viru haagikohtuniku juurde Lõuna-Harju ringkonna Paunküla mõisast ihukaardiväe uraali kasakate pooleskadron, millest umbes 50 kasakast koosnev salk saadeti 20. juulil Ida-Järva ringkonda, Kurisoo mõisa, seejärel jäi kuni 35 kasakat Maa-Viru ringkonda Küti mõisa haagikohtuniku juurde.
Tallinna maakond Lõuna-Harju ringkond: Pahkla, Ojasoo, Oru, Uuemõisa, Mahtra, Tuhala, Tammiku, Harmi, Habaja, Seli, Kuimetsa, Kaiu, Purila, Juuru ja Hagudi	24. mail ja 2. juunil	20. juunil	Lõuna-Harju ringkonda saadeti eri ajal sõjaväge: Laadoga jalaväepolgu 4. reservpataljoni 3 roodu, 800 meest Tallinna garnisonipataljonist, ihukaardiväe uraali kasakate pooleskadron. 17. juunil pöördusid garnisonipataljoni kaks roodu Tallinna tagasi, kuhu saabus 20. juunil ka garnisoni ülejäänud osa. Juulikuu jooksul tuli tagasi Laadoga jalaväepolgu pataljon, välja arvatud üks rood.
Ohukotsu	25. juulil	Asi pole veel lõpetatud.	
Ida-Harju ringkond:		Lõpetati haagikohtuniku poolt ilma sõjaväe abita	Ida-Harju ringkonda saadeti: Maardu mõisa — 300 meest Tallinna garnisonipataljonist ja Laadoga jalaväepolgu 4. reservpataljoni 2 roodu. Pärast nende kahe roodu kohalejõudmist saadeti Tallinna garnisoni 300 meest tagasi. Pärast rahutuste lõpetamist Maardu mõisas saadeti Laadoga jalaväepolgu pataljoni kaks roodu Kolga mõisa. Sinna saadeti ka Tallinna gar-
Kostivere	13. juulil		
Maardu	sama		
Anija	sama	19. juulil	
Kolga	18. juulil	24. juulil	
Peningi	22. juulil		

1	2	3	4
			nisonipataljoni 4. rood, samuti ka 30. juulil Tallinna jõudnud ihukaardiväe uraali kasakate pooleskadron. Peningi mõisa saadeti 25. juulil 100 inimesest koosnev komando.
Haapsalu maakond, Saarestiku-Lääne ringkond, Hiiu saarel: mõisates Uuemõisa, Vaemla, Putkaste ja Emmaste	Umbes 9. juulil	21. juulil	16. juulil saadeti Laadoga jalaväepolgu 4. reservpataljoni kaks roodu Tallinnast Hiiu saarele, kuhu siirdus ka kubermangu ülem ise tolle sõjaväeosa ja sandarmikorpuse kindralmajor Gresseri adjutandi staabikapten Bocki ning kahe sandarmi saatel. Pärast rahutuste lõpetamist Hiiu saarel saadeti need väeosad Haapsalu ümbruses asuvatesse eri mõisatesse.
Ranna-Lääne ringkond: mõisas Uuemõisa	29. mail	Lõpetati haagikohtuniku enda poolt ilma sõjaväeabita.	
Mõisates Kiideva, Mäe ja Haeska	16. juulil	24. juulil	21. juuli öösel saadeti Tallinnast kroonu aurulaeval «Ižora» Haapsalu ümbrusse, Ranna-Lääne ringkonda 150-meheline komando Tallinna garnisonipataljonist. Pärast rahutuste lõpetamist Hiiu saarel saadeti seal viibiv sõjavägi, nimelt Laadoga jalaväepolgu 4. reservpataljoni 2 roodu 22. juulil Haapsalu ümbrusse, Ranna-Lääne ringkonda. Sealt pöördusid need roodud pärast oma ülesande täitmist 23. ja 24. juulil jälle Tallinna tagasi. Tallinna garnisonipataljoni 150 meest saadeti Tallinna tagasi 29. juulil.
Paide maakond, Ida-Järva ringkond: mõisates, Karkuse, Albu, Pruuna ja Rägavere	30. mail	29. juulil, välja arvatud Kurisoo ja Rava mõisad, kus juurdlus ei ole veel lõppenud.	17. juulil saadeti Maa-Viru ringkonnast Kurisoo mõisa umbes 50 meest ihukaardiväe uraali kasakate pooleskadronist ja 24. juulil Tallinnast Ida-Järva ringkonda Schlüsselburgi jalaväepolgu 4. reservpataljoni kaks roodu, kes veel praegugi seal viibivad.

1	2	3	4
Mõisates Kuksema ja Karinu	1. juulil		
Ageri	10. juulil		
Kurisoo	16. juulil		
Seliküla, Rava, Võhmuta, Einmanni ja Roosna	19. ja 22. juulil		

Tsiviilkuberner Grünewaldt
Kantseleiülem Heinrich Hieckisch

Nr. 118.

1859. a. 2. jaanuaril. — Olonetsi jalaväepolgu 13. roodu komandöri staabikapten Arepjevi raport polguülemale Disterlole Roosna mõisa talupoegade juurde majutatud roodu raskest toitlusolukorrast.

Во исполнение предписания Вашего высокоблагородия от 30 декабря прошлого 1858 года за № 47 * почтительнейше донести честь имею: Вверенная мне рота расположена на зимовых квартирах в уезде г. Гапсаля по известной уже дислокации. По личным моим убеждениям нижние чины командуемой мною роты претерпевают чрезвычайно большие недостатки в качестве приварка от жителей. Приварок этот заключается в одном только картофеле, варимом с утра и остающемся на вечер холодным, и то иногда в недостаточном количестве. На некоторых квартирах приготовляется иногда так называемая в здешнем крае путра.** Обыкновенно приготовляется жителями следующим образом: в воду кладется несколько муки, из чего выходит какая-то жидкость совершенно без всякого вкуса, потому что кроме соли более в нее не кладется. На некоторых же квартирах вместо муки засыпают крупу, но очень мало и также без всякого вкуса. Таковое положение нижних чинов на квартирах считаю со своей стороны совершенным голодом. Солдат, кроме провианта, положенного им от казны, за вычетом в экономию 12 фунтов муки и круп $1^1/_2$ гарн[ца] [289] в м[еся]ц, почти что не имеет ничего. Соображая все эти обстоятельства солдат, и дабы это не повело к несчастным последствиям, заболеваниям от такой пищи и даже самой смертности, нужным считаю почтительнейше просить ходатайства Вашего высокоблагородия у высшего начальства хоть не вычитать экономического провианта муки и круп, так как в настоящее время единственное пропитание ниж-

* *Dokumenti pole leitud.*
Документ не обнаружен.
** *Puder — каша (эст.).*

них чинов составляет казенный провиант. Впредь же до разрешения высшего начальства по этому предмету покорнейше прошу Вашего высокоблагородия приказать кому следует на сей январь м[ося]ц рассчитать командуемую мною роту провиантом без вычета за экономию муки и круп, причем присовокупляю, что в случае неразрешения, стоимость израсходованной месячной пропорции экономического провианта по казенной цене я принимаю на себя. Также присовокупляю, что по опросе моем, нижние чины объявили, что жители нисколько не скрываются от солдат, а едят то же и сами, следовательно, нет никакой надежды, чтобы принудить их посредством местного начальства давать питательный приварок, потому что они его сами не имеют.

До сего же времени продовольствие солдат было еще сносно, потому что жители, понуждаемые помещиками и сотскими, к которым я несколько раз обращался с жалобами, расходовали имевшиеся у некоторых из них с осени кое-какие запасы овощей; теперь же в некоторых квартирах нельзя найти и картофеля.

Подлинный подписал штабс-капитан Арепьев.

ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 531, l. 260—261. Kinnitatud koopia.
ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 531, лл. 260—261. Заверенная копия.

(Tõlge)

Teie Kõrgeaususe ettekirjutuse nr. 47 (möödunud 1858. aasta 30. detsembrist) täitmiseks on mul au lugupidamisega ette kanda — minu juhatuse alla usaldatud rood asub talikorteris Haapsalu linna maakonnas juba teada oleva dislokatsiooni järgi. Minu isikliku veendumuse kohaselt kannatavad minu poolt juhitava roodu alamväelased äärmiselt suurt puudust elanikkonnalt saadava sooja toidu osas, mis koosneb ainuüksi kartulitest, ja sedagi mõnikord ebapiisaval hulgal. Kartuleid keedetakse hommikul ning õhtuks on need külmad. Mõnes korteris valmistatakse vahel toitu, mida selles piirkonnas nimetatakse pudruks, ja seda valmistavad elanikud tavaliselt järgmiselt: vette pannakse veidi jahu, millest saadakse mingisugune vedelik ilma igasuguse maitseta, sest pea'e soola sinna midagi ei panda; mõnes korteris aga pannakse jahu asemel tangu, kuid väga vähe ja see on samuti ilma mingisuguse maitseta. Alamväelaste sellist olukorda korterites pean ma omalt poolt täielikuks nälgimiseks; peale kroonu poolt määratud toidumoona, millest on maha arvatud 12 naela jahu ja 1½ karnitsat tangu kuus kokkuhoiu osas, pole soldatil peaaegu mitte midagi. Kogu seda soldatite olukorda arvesse võttes ja et see ei viiks rasketele tagajärgedele, niisugusest toidust haigestumisele ja isegi suremusele, pean ma vajalikuks aupaklikult paluda Teie Kõrgeaususe taotlust kõrgema ülemuse juures, et vähemalt toidumoona — jahu ja tangu kokkuhoiu osa maha ei arvestataks, kuna käesoleval ajal on alamväelaste ainsaks toiduks kroonu toidumoon. Kuni aga kõrgem ülemus seda asja otsustab, pa'un alandlikult Teie Kõrgeausust, anda, kellele vaja, käsk varustada minu juhatada olevat roodu jaanuarikuuks toidumoonaga, ilma jahu ja tangu kokkuhoiu osa maha arvamata, kusjuures lisan juurde, et keeldumise korral võtan kulutatud toidumoona kokkuhoiu osa kuuproportsiooni kroonu hinnaga enda kanda. Samuti lisan juurde, et minu järelepärimise peale teatasid mulle alamväelased, et elanikud ei varja soldatite

eest midagi, vaid söövad sedasama ka ise, järelikult pole mingit lootust sundida neid kohalike võimude kaudu andma paremat sooja toidust, kuna neil pole seda endilgi.

Siiamaani oli soldatite toitumine talutav, sest elanikud kulutasid mõisnike ja kubjaste sundimisel, kelle poole ma korduvalt kaebustega pöördusin, mõnel neist sügisest järelejäänud mingisuguseid juurviljatagavarasid; praegu aga pole mõnes korteris isegi kartuleid leida. Originaalile kirjutas alla staabikapten Arepjev.

Ärakiri õige.

Adjutandi eest lipnik (mitteloetav).

IV

LISAD

Nr. 1.

1858. a. 1. septembril — «Märgukiri Eestimaa talupoegadest»[290]*

Записка по делу об эстляндских крестьянах.

Положение эстляндского крестьянина издавна было весьма жалкое. До уничтожения крепостного состояния (1816 г.) он зависел совершенно от произвола помещика, который мог располагать им и его имуществом по своему усмотрению. С уничтожением крепостного состояния крестьянин хотя и получил права личные и по имуществу, но права эти существовали более на бумаге, нежели на деле. В экономическом отношении крестьянин даже проиграл, т. к. количество уступленной ему в пользование земли уменьшилось, между тем как повинности были увеличены.

Поэтому, несмотря на громкие фразы, расточаемые дворянством на ландтагах, каждый раз, когда прения касались крестьянского вопроса, крестьянин оставался в одинаковом положении. Правда, бедность крестьян приписывалась их врожденной лености и неразвитости, но может ли существовать довольство там, где действует произвол, убивающий всякую энергию в человеке? Бедность эстляндского крестьянина отражается в его пище, одежде и жилище.

а. В отношении пищи. Эстляндский крестьянин питается собственным хлебом большею частию от жатвы до февраля, затем прибегает к хлебу, сохраняемому в общественном запасном магазине, но [так] как количество этого последнего хлеба слишком недостаточно, то крестьянин ест хлеб с мякиною или делает похлебку из муки, разболтанной в воде, в которую кладет картофель. Рыба и соль составляют существенную потребность

---

* *Märgukiri on dateeritud sisu järgi. 2. septembril alanud maapäevast räägitakse selles kui eelseisvast; maanõunike ja kreisisaadikute 1. augusti nõupidamise kohta öeldakse, et see toimus «eelmise kuu alguses».*

Записка датируется по содержанию. О ландтаге, начавшемся 2 сентября, говорится как о предстоящем; о совещании ландратов и уездных депутатов 1 августа, как о происшедшем «в начале прошлого месяца».

эстляндца, но по бедности он не всегда в состоянии удовлетворить этой потребности, если же покупает, то нередко остается без хлеба.

б. В отношении жилищ. Они состоят большею частию из деревянных зданий без каменного фундамента, дурной постройки, тесные, без труб. В жилой избе находится окошко в квадратный фут, нередко составленное из нескольких стеклышек с бумажными наклейками. Двери, косо и грубо сделанные, малы. Около потолка в жилой избе, в которой находится печь, приделана доска, на которой сушат хлеб. Дым проходит в окно или соломенную крышу и, таким образом, постоянно в избе угар, причиняющий различные глазные болезни и нередко слепоту. Под одною и тою же крышею помещаются холодные сени и хлев.

в. В отношении одежды. Она приготовляется преимущественно из грубого домашнего сукна и холста и, вообще, несравненно хуже одежды великороссийских крестьян; употребление же сапогов им вовсе неизвестно.

Впрочем, необходимо добавить, что все изложенное относится только до хозяев, крестьяне же работники или бобыли находятся в несравненно худшем состоянии.

Совершенно в другом положении находятся крестьяне, живущие на землях ведомства государственных имуществ. Крестьяне эти платят за арендуемые участки, состоящие из 9 десятин пахотной земли; сенокоса, дающего 450 пуд[ов] сена; 400 кв. саж. огородной земли и потребного числа выгонов, от 45 до 50 руб. сер., между тем как за подобные участки крестьяне, проживающие на помещичьей земле, платят от 80 до 90 руб. сер.

К этому следует прибавить, что в арендную плату не входят подушная подать и все существующие в губернии натуральные повинности, как то: поставка сена и овса на почтовые станции, исправление приходских и почтовых дорог и мостов, содержание крестьянских судов и пасторов и т. д., что все вместе составляет довольно значительное обременение для крестьян.

Понимая очень хорошо все эти обстоятельства и находясь под влиянием последних событий в Галиции,[291] помещики выразили на бывшем в 1846 г. ландтаге намерение улучшить быт своих крестьян и с этою целью уменьшить прежние повинности на 25%. Но [так] как жертва эта, при дальнейшем обсуждении, показалась слишком значительною, то впоследствии они приискали средство уменьшить ее или, лучше сказать, совершенно ее уничтожить.

Сначала уменьшена существовавшая до того времени мера крестьянской земли, равняющаяся 1377 кв. саж. (Tonnstelle), на 177 кв. саж., чрез что мера эта сделалась равна половине нашей казенной десятины;[292] потом, при классификации крестьянской пахотной земли и сенокосов (преимущественно же пахотной земли), доход с земли оценен выше действительного.

На этих основаниях составлено новое Положение и по рассмотрении в Остзейском комитете высочайше утверждено 5 июля* 1856 г. Затем оно передано гражданскому губернатору для перевода на эстонский язык и для раздачи крестьянским обществам.

Помещики, не желая обнародования нового Положения до совершенного окончания выдела и размежевания крестьянских земель, т. е. истечения назначенного для сего десятилетнего срока, ходатайствовали о приостановлении этого обнародования, представляя, что оно может повести к недоразумениям между помещиками и крестьянами, потому что новое Положение по силе §§ 30—36 может вступать в действие не вдруг, а постепенно, по мере производства регулирования, следовательно, воспользоваться им могут некоторые крестьяне ранее, другие позднее.[293]

Ходатайство это, впрочем, не было удовлетворено, т. к. на основании § 31 нового Положения к выделу и размежеванию крестьянской земли может быть приступлено только по обнародовании Положения.

Между тем окончен был в марте нынешнего года перевод нового Положения на эстонский язык и напечатан для раздачи крестьянским обществам.

Независимо от сего в «Эстляндских губернских ведомостях» публиковано было, что высочайше утвержденное новое Положение о крестьянах Эстляндской губернии вступает в действие с 23 апреля с. г. и что с того дня Положение о крестьянах 1816 г., равно и все относительно сего предмета сделанные публикации, не имеют более силы и только дела, кои поступили в присутственные места до 23 апреля с. г., должны быть приведены к окончанию на основании узаконений прежнего Положения.

Подобная же статья на эстонском языке появилась вслед затем и в простонародном вестнике[294] (1 мая 1858 г. № 1). Вместе с этим дано гражданским губернатором предложение пасторам прочитать ее в церквах, а чрез неделю совершить благодарственное молебствие.

Затем новое Положение роздано крестьянским обществам.

Между тем местная губернская консистория, без ведома которой сделано было распоряжение о молебствии, обратилась к губернатору с вопросом: на каком основании дано было пасторам предложение без предварительного соглашения с консисториею.

С другой стороны, помещики, оставшись также недовольными распоряжением губернатора о молебствии, объявили о сем губернскому предводителю дворянства, который сообщил о том генерал-губернатору Остзейского края.

---

* *Originaalis ekslikult* 15 сентября.
В подлиннике ошибочно 15 сентября.

Князь Суворов, не одобрив распоряжения действительного статского советника Гринвальда, дал ему предложение отменить в церквах благодарственное молебствие.

Но крестьяне, получив приглашение собраться в церквах для слушания сего молебствия, явились в церкви в назначенный воскресный день и были крайне изумлены, когда по окончании литургии обещанного молебствия не последовало. При обыкновенном своем недоверии к помещикам крестьяне тотчас составили себе идею, что от них что-нибудь скрывают.

С этого дня начались все те недоразумения, кои повлекли за собою целый ряд происшествий, совершившихся в последнее время в Эстляндии.

Первое из них возникло в им. Ампфер около г. Нарвы (в первой половине мая). По вакенбухам 1804 г.[295] крестьянин обязан был исполнять летом и зимою известное число конных и пеших дней и, кроме того, так называемые сгонные или вспомогательные дни. Последние разделялись тоже на конные и пешие. К первым относились: доставка на лошадях сельских произведений и водки на места сбыта, обработка весною и осенью пахотных полей, вывозка весною навоза; ко вторым, пешим: сенокошение и жатва. Кроме того, существовали еще многие отдельные дни для отправления известных хозяйственных работ, что подробно значилось в вакенбухах. По новому Положению помещику не предоставлено более вспомогательных дней.

Поэтому когда крестьяне им. Ампфер потребованы были весною нынешнего года на мызу к исполнению по-прежнему вспомогательных дней при вывозке навоза, то они объявили старосте, что по новому Положению не обязаны исполнять сих дней. Когда ответ этот передан был владельцу, то он приказал объявить крестьянам, что они не поняли смысла нового Положения, что помещик имеет право требовать исполнения дней во всякое время, лишь бы общее число дней в году не превышало определенного количества, другими словами, что от владельца зависит переносить дни с зимы на лето и с одной недели на другую, что, следовательно, крестьяне не вправе отказываться от сделанного требования, и что если они не явятся, то с ними поступлено будет как с нарушителями закона. Приказ этот остался также без исполнения. Тогда помещик обратился к гакенрихтеру, но и тот не мог убедить крестьян, после чего гакенрихтер потребовал из Нарвы войско для приведения крестьян в повиновение. Вследствие сего несколько человек солдат под командою одного офицера командированы были в Ампфер, и крестьяне согласились исполнять требования помещика, не убежденные, впрочем, нисколько в законности этих требований.

Вслед за тем отказались от исполнения вспомогательных дней крестьяне деревень Нейенгоф, Хаббат и Махтерс.

И там владельцы просили сначала посредства гакенрихтера, который, не успев уговорить крестьян, представил начальнику губернии, что без помощи войска нельзя заставить крестьян исполнять требования владельцев. Тогда командированы были 2 роты Ладожского пехотного полка, сперва в им. Нейенгоф и Хаббат, а потом в Махтерс. Крестьяне первых двух деревень были строго наказаны солдатами, но наказание это нисколько не подействовало на крестьян соседних деревень, напротив, только раздражало их. Поэтому, когда они узнали, что солдаты после экзекуции в Нейенгофе и Хаббате идут в Махтерс, чтобы и там наказать крестьян, они поспешили в Махтерс, чтобы воспрепятствовать солдатам произвести наказание, считая своих собратьев совершенно правыми. Таким образом собралась в Махтерсе толпа от 700 до 800 человек. Солдаты, не подозревая никаких покушений со стороны крестьян, по приходе в Махтерс расположились на площади перед мызными строениями, поставили ружья в козлы и допустили крестьян так близко к себе, что некоторые из них вошли даже в цепь. Тогда один из офицеров, полагая возможным прекратить возникшие недоразумения мирным путем, выступил вперед, чтобы объясниться с крестьянами. Но желая предварительно задобрить их в свою пользу, он вынул из кармана бумажник с мелкою монетою для раздачи крестьянам. Крестьяне, видя бумажник, наполненный деньгами, бросились на офицера и выхватили у него бумажник. Бумажник упал на землю, и когда офицер нагнулся, чтобы его поднять, то в это время он получил столь сильный удар дубиною по голове, что упал на землю без чувств и тут же умер. Это было сигналом к общей тревоге. Солдаты бросились к ружьям, стали стрелять по крестьянам, но было уже поздно: крестьяне, в свою очередь, вооружились дубинами и бросились на солдат с таким ожесточением, что солдаты обратились в бегство.

При этом ранены командир отряда и около 12 солдат. Все раны, как оказалось впоследствии, причинены были дубинами.

Во время этого происшествия сгорели господский дом, амбар с хлебом и людская. Обстоятельство это приписывают поджогу со стороны крестьян, но едва ли предположение это справедливо, так как крестьяне ни перед этим, ни после того не производили поджогов. Гораздо вероятнее, что строения сгорели от пыжов, коими были заряжены ружья солдат. К этому нужно присовокупить, что все означенные строения крыты были соломою и около них находился большой запас хвороста.

За исключением убийства офицера, которое, впрочем, произошло совершенно случайно, единственное преступление, совершенное крестьянами во время сего происшествия, было то, что они взяли из амбара хлеб и вино.

После происшествий в упомянутых трех деревнях крестьяне, кроме некоторых, кои из страха наказания спрятались по лесам, большею частию вернулись домой и обратились к занятиям,

так что, когда в Махтерс послано было снова войско, чтобы усмирять крестьян, то они нашли там только крестьян, принадлежащих собственно к сему имению, и притом совершенно покорных.

Тотчас после происшествий в Махтерсе губернатор нашел нужным просить подкрепления из Петербурга, но узнав, что крестьяне обратились к работам и не помышляют о сопротивлении, ограничился требованием о командировании в его распоряжение отряда казаков. Требование это было исполнено. Вместе с казаками прибыл в Ревель свиты его величества генерал-майор Исаков, командированный в Эстляндскую губернию по высочайшему повелению для производства на месте исследования причин неповиновения крестьян.

При следствии в Махтерсе выданы были крестьянами зачинщики, кои тотчас отправлены были в Ревель, где по настоящее время производится следствие. Следственная комиссия состоит из трех членов: барона Палена (из им. Войт), графа Мантейфеля (секретаря дворянства) и г. Нотбека (секретаря губерн[ского] правления). Говорят, что к выдаче зачинщиков крестьяне побуждаемы были частию мерами строгости, частию денежными наградами. Слух этот подтверждается самими показаниями некоторых крестьян, данными при производстве следствия в г. Ревеле.

После[296] изъясненных событий появилась в простонародном вестнике (31 мая 1858 г., № 2) статья, которою отменялось прежнее объявление губернского начальства о введении нового Положения. Статья эта заключала в себе следующее: «Как после издания нового Положения возникли различные истолкования относительно исполнения повинностей, в особенности же относительно сгонных или вспомогательных дней, то от имени гражданского губернатора объявляется и предписывается всем, что до выдела и размежевания крестьянской земли и до обнародования со стороны правительства повинности, какие лежат на каждом крестьянском обществе, по силе ст. 4 и 33 и др.[297] исполнять на прежнем основании; кто поступит в противность сего распоряжения, тот будет передан суду по ст. 666.»[298] Распоряжение это нельзя не признать совершенно произвольным, потому что, если некоторые статьи нового Положения действительно не могут восприять свою силу ранее выдела и размежевания земель, как, например, общее количество повинностей не иначе может быть определено, как по приведению в известность количества земли, отданной в аренду, то, с другой стороны, исполнение повинностей (урочное положение) нисколько не зависит от выдела и размежевания земель, а может быть приведено тотчас в действие. Между тем, помещики со времени появления сказанной статьи имели уже некоторое право отказывать крестьянам в их справедливых требованиях. Вообще, сделанные по распоряжению губернатора публикации сперва о вступлении в

действие нового Положения с 23 апреля, а затем об исполнении повинностей на прежнем основании, впредь до выдела и размежевания земель, имели весьма важное влияние на ход событий в Эстляндской губернии, ибо дали повод к разным толкам со стороны крестьян и возбудили сильное между ними недоверие не только к помещикам, но и к самому местному начальству.

Таким образом, едва успели кончить дело в им. Нейенгоф, Хаббат и Махтерс, как получено было в Ревеле известие (в первой половине июля), что крестьяне в некоторых имениях на о. Даго и около г. Гапсаля отказываются от исполнения лежащих на них обязанностей.

При кошении известного пространства лугов двух экономических десятин употребляли обыкновенно 8 челов[ек] работников. В нынешнее лето крестьяне, ссылаясь на новое Положение, по которому на это пространство полагается от 8 до 10 работников, требовали, чтобы к прежним 8 работникам прибавлены были еще 2.[299] С таким требованием обратились к своим владельцам крестьяне им. Путкас, Ваймель и Гроссенгоф и др.

Получив отказ, крестьяне объявили, что не будут работать иначе, как в числе 10 работников. Владельцы дали об этом знать губернатору и просили помощи войска.

В одно время с крестьянами о. Даго дали одинаковый отзыв и крестьяне в окрестностях Гапсаля, в им. Берггоф, Кивидепяе* и Хазик.

Ни убеждения владельцев, ни требования гакенрихтера не помогли в настоящем случае. Когда гакенрихтер объявил крестьянам, что в случае дальнейшего упорства потребовано будет войско для принуждения их к повиновению, то крестьяне отвечали ему, что их дело правое и им нечего бояться солдат.

Уступая просьбе владельцев имений на о. Даго, губернатор явился сам на о. Даго с войском. По прибытии войска крестьяне разбежались по лесам. Чтобы заставить их выйти из лесу, их уверили, что войско пришло совсем с другою целию и что для перевоза его требуются подводы. Крестьяне поверили и явились с подводами. Тогда на них напали солдаты, взяли их и наказывали жестоко розгами.

Некоторые для избежания наказания просились в солдаты. Затем на крестьян им. Путкас (в числе 13 хозяев), которые первые отказались от исполнения работ по прежнему Положению, наложен был штраф в 1000 руб. сер. за издержки по отправлению войск на о. Даго и содержанию оного. Штраф этот крестьяне им. Путкас должны были заплатить в течение 2 недель, в противном случае им угрожала по миновании срока новая

---

* *Siin ja edasi originaalis ekslikult* Бергов, Кидипе.
Здесь и дальше в оригинале ошибочно Бергов, Кидипе.

экзекуция. Страшась нового наказания, крестьяне уплатили чрез несколько дней наложенный штраф.

При этом может быть возбужден вопрос, каким образом 13 хозяев могли уплатить в несколько дней столь значительную сумму при общей бедности эстляндских крестьян. Это объясняется тем, что крестьяне им. Путкас, издавна занимаясь торговлею, сравнительно с прочими крестьянами находятся в довольстве.

Такому же строгому наказанию подверглись крестьяне им. им. Берггоф, Кивидепяе и Хазик. Некоторые из них после наказания заболели и отправлены были в Гапсальский городской госпиталь.

Во время отсутствия губернатора из г. Ревеля случилось там еще следующее происшествие:

Крестьяне им. Ания* барона Унгерн-Штернберга, встречая противоречие между текстом нового Положения и требованиями помещика, обратились к нему за объяснением. Не удовлетворившись его ответом, они выразили желание идти в Ревель, на что владелец объявил, что они могут просить объяснения у правительства, но должны для этого выбрать из себя трех депутатов. Опасаясь, что выборные могут быть наказаны, крестьяне отправились в Ревель целым обществом. К ним присоединились еще некоторые крестьяне из соседних имений. Таким образом образовалась толпа из 60 человек, между которыми находилось много стариков.

По прибытии в Ревель, крестьяне явились к командиру Ревельского жандармского округа генерал-майору Грессеру и просили его разъяснить возникшие у них недоразумения с владельцами по случаю издания нового Положения. Но Грессер отвечал, что им следует обратиться в губернское правление, избрав для того депутатов. Получив этот отзыв, крестьяне выбрали трех депутатов и послали их в губернское правление; но когда эти последние явились туда и объяснили свои претензии, то им объявили, что они обязаны отправлять работы по требованию помещика, так как оно основано на законе, и затем приказали идти обратно. Находя этот ответ неудовлетворительным и ссылаясь на новое Положение, крестьяне вновь просили пояснить, каким образом владельцы продолжают требовать от них исполнения повинностей по прежнему Положению, когда вышло уже новое и о вступлении его в действие с 23 апреля публиковано было в газетах.

На это им отвечали, что первая публикация отменена последующею и что им надлежит исполнять беспрекословно требования помещика, как согласные с законом. Крестьяне, признавая этот ответ столь же мало удовлетворительным, как и пер-

---

* *Originaalis ekslikult* Андия.
В оригинале ошибочно Андия.

вый, и не понимая, каким образом в течение короткого промежутка времени может быть сделано два распоряжения, противоречащих одно другому, из коих последнему, для них невыгодному, заставляют их теперь повиноваться, объявили, что с таким объяснением не смеют явиться к своим товарищам, пришедшим с ними в город по настоящему делу.

После этого отзыва члены губернского правления вице-губернатор Розен, советники Швебс, Гильденштубе и Винтер сделали распоряжение об арестовании как депутатов, так и прочих крестьян, и затем постановили: их, как ослушников закона (ст. 428 нового Положения для крестьян), по которому крестьянам воспрещено являться за объяснением по делам своим целым обществом, наказать розгами. [300] Приведение в исполнение этого постановления предоставлено было ревельскому коменданту генерал-лейтенанту Зальца.

В один праздничный день выступила из замка (Dom) г. Ревеля следующая процессия: комендант г. Ревеля барон Зальца, хор военной музыки, отряд солдат, несколько возов с розгами, шестьдесят крестьян с связанными на спине руками и затем опять отряд солдат.

Печальное это шествие прошло по главным улицам Ревеля и остановилось на торговой площади около Глиняных ворот (Lehmpforte), по дороге в Екатеринеталь, где началась экзекуция, какой Ревель не запомнит. Крестьяне были жестоко наказаны длинными розгами (спицрутенами) от 100 до 300 ударов каждый. Несмотря на жестокое наказание, ни один из крестьян не просил прощения; все беспрекословно ложились на землю и выносили твердо наказание. Один из наказанных спрошен был комендантом, не раскаивается ли он в своем поступке. «Не знаю, в чем мне раскаиваться, — отвечал он, — ибо не понимаю, в чем меня обвиняют». Между наказанными находился 70-летний старик, который после наказания высказал желание, чтобы пролитая им кровь послужила в пользу его собратий и они могли бы чрез нее получить те облегчения, кои им были столько раз обещаны помещиками и по сие время не исполнены. Дальше слова его не могли быть расслышаны, так как комендант, заметив волнение между зрителями, приказал тотчас бить в барабаны. Говорят, что плац-адъютант отказался решительно от участия в наказании крестьян, вследствие чего он был арестован по распоряжению коменданта.

По окончании экзекуции наказанные были отведены в замок в прежнем порядке и отправлены по домам.

Тотчас после наказания собрался Ревельский магистрат и положил потребовать от коменданта объяснение, по какому праву он нарушил привилегию города, по которой ни одно наказание не может быть исполняемо среди города. По подписании постановления всеми членами магистрата, они уполномочили своего обер-бюргермейстера и двух членов объясниться с

комендантом, но он принял депутацию весьма грубо, вследствие чего магистрат намерен был жаловаться на нарушение городских привилегий Министерству внутренних дел.

Все это происходило, как было упомянуто выше, в отсутствие губернатора, бывшего в это время на о. Даго и в имениях около г. Гапсаля.

Едва губернатор успел прибыть в Гапсаль, как получил известие из Ревеля, что крестьяне им. Колк, находящегося в 50 верстах от г. Ревеля, отказались от исполнения работ по прежнему Положению и требовали отправления их по новому (в большем числе работников). На угрозы гакенрихтера привести их к повиновению помощию солдат они отвечали, что считают себя правыми и никого не боятся.

Находя свое присутствие в Колке необходимее, нежели пребывание в Гапсале, губернатор поручил дальнейшие распоряжения барону Унгерн-Штернбергу* (бывшему губернскому предв[одителю] дворянства), а сам отправился в Ревель и оттуда в Колк, куда прибыли также две роты Ладожского пехотного полка.

В Колке крестьяне были наказаны по примеру прочих мест. К этому нелишним будет присовокупить, что крестьяне им. Колк в числе 1343 душ принадлежат к самым зажиточным и вместе с тем самым отважным крестьянам Эстляндской губернии. Несмотря на то, что почти все они имеют ружья, никто из них не сделал никакого сопротивления войскам. Вся их демонстрация ограничилась одним объявлением, что они будут исполнять работы не по прежнему, а по новому Положению, с теми облегчениями, кои им были обещаны.

Происшествием в Колке оканчивается ряд печальных событий в Эстляндской губернии. Но точно ли успокоились крестьяне в Эстляндии, решить трудно. Еще в половине прошлого месяца получено было известие, что в некоторых имениях около г. Вейсенштейна показываются признаки тех же беспокойств, как было в прочих местах.

Впрочем, если крестьяне и утихли, то на время, в ожидании,

---

* Здесь не излишне заметить, что барон Унгерн-Штернберг имел самое вредное влияние на губернатора во время пребывания его на о. Даго. Если губернатор, может быть, и имел желание быть справедливее к крестьянам, то в этом ему мешал барон Унгерн-Штернберг. Таким образом, по приезде в Гапсаль, губернатор хотел сперва употребить в отношении крестьян меры кротости, но и здесь этому сильно воспрепятствовал барон Унгерн-Штернберг, настойчиво требуя от губернатора немедленного наказания крестьян и угрожая в противном случае бунтом со стороны крестьян. В этом поддерживали барона Унгерн-Штернберга и другие помещики, съехавшиеся в Гапсаль по поводу крестьянских дел. Губернатор уступил. Его винить в этом трудно, подобно ему поступил бы каждый губернатор, если бы он находился в таких условиях, как Гринвальд. Трудно действовать человеку, находящемуся в родстве и тесных связях с целою губерниею. *(Dokumendi märkus. Примечание документа).*

что будет сделано на ландтаге, который должен был открыться в первых числах сего месяца.

Из предыдущего оказывается, что причины недоразумений, возникших между владельцами и крестьянами, были следующие.

I. Распоряжения губернатора сперва о совершении благодарственного молебствия в церквах по поводу утверждения нового Положения и потом об отмене молебствия.

Это породило между крестьянами опасение, что новое Положение, для них выгодное, не удовлетворяет господ их, следовательно, может подвергнуться тоже изменению, как и отмена благодарственного молебствия.

Опасение это весьма легко объясняется, если только вспомнить, что между владельцами и крестьянами существует давняя недоверчивость друг к другу, недоверчивость, имеющая свое историческое происхождение.

Так, крестьяне считают, что земля принадлежит им, но отнята силою у них пришедшими издалека господами (saksad),* обратившими их в крепостных.

В доказательство того, что они привыкли смотреть на землю как на свою собственность, достаточно привести несколько слов эстонских, относящихся к сему предмету, так, например, они называют свою страну meie-ma, т. е. наша земля, а себя maarahvas, т. е. народ земли, или maa-mees — люди земли.[301]

К сему опасение в настоящем случае сделалось тем более основательным, что по распоряжению местного начальства новое Положение роздано было крестьянам со вклеенными листами чистой бумаги.[302] Это подало повод к распространению между крестьянами ложного слуха, что владельцы, в случае надобности, впоследствии отменят те статьи Положения, кои они найдут для себя невыгодными.

II. Распоряжения того же губернского начальства сперва о вступлении нового Положения в действие с 23 апреля с. г. и потом об отмене сделанной по этому предмету публикации.

Крестьяне ожидали издания нового Положения с давнего времени и, без сомнения, встретили первую публикацию с живейшею радостию; когда же потом губернское начальство сделало новую публикацию в отмену прежней, то последнее распоряжение весьма естественно должно было возбудить недоверие в крестьянах, которые приписали новую публикацию единственно влиянию помещиков.

---

* *Originaalis ekslikult* захад.
В оригинале ошибочно захад.

III. Произвольное толкование некоторых статей нового Положения.

При рассмотрении статей нового Положения, кои подали повод к беспокойствам, бывшим между крестьянами, оказывается следующее.

Ст. 127. Самая высшая мера повинностей, какую дозволяется требовать в барщинно-арендном контракте, состоит в следующем: арендатор, имеющий в распоряжении своем пахотной земли среднего качества 9 десятин по 2400 кв. саж. каждая, 450 пуд[ов] сена среднего качества, 400 кв. саж. огородной земли и потребное число выгонов по ст. 26* — отбывает в течение года 250 конных и 250 пеших рабочих дней, вымолачивает господский хлеб согласно ст. 163, также платит мелкие сборы продуктами (Wackenparcellen) и исполняет прядильную работу по приложенным под лит[ером] С и Д табелям.

На основании сего помещики утверждают, что они имеют право требовать исполнения 250 конных дней, которые обязано отправлять нормальное шестидневное** тягло в течение года, по своему усмотрению, т. е. требовать вместо зимних дней необходимое число дней для ускорения полевых работ весною и осенью, равно и для вывозки навоза летом; чрез что крестьянин должен отправлять на барщину вместо одного двух работников с лошадьми. Далее, помещики хотят перенести из числа 250 пеших дней в году большую часть зимних дней на летние для ускорения сенокоса и жатвы, так что крестьянин должен ставить во время лета ежедневно двух пеших работников вместо одного.

Крестьяне, напротив, признают, что на основании ст. 127 нового Положения они обязаны исполнять помянутые 250 конных и 250 пеших дней в продолжение всего года, следовательно, при равномерном распределении оных на 50 недель, по 5 дней в каждую неделю, и что помещики не имеют права требовать, чтобы зимние дни, кои имеют сравнительно с летними менее ценности, исполнялись летом и еще во время сенокоса и жатвы, чрез что крестьяне принуждены были бы ставить во время помянутых работ вместо одного работника двух.

Ст. 142 и 145.

1. Пространство участка пахотной земли (пашни), которую крестьянин обязан вспахать в каждом из трех обыкновенных в сельском быту промежутков времени одного рабочего дня, т. е. от восхождения солнца до времени завтрака, между завтраком и обедом и от обеда до захождения солнца, определяется в следующей установленной мере:

---

* *Originaalis ekslikult* 23.
В оригинале ошибочно 23.

** *Originaalis ekslikult* пятидневное.
В оригинале ошибочно пятидневное.

На земле среднего качества пахарь обязан вспахать: при вспашке пара — 17, при втором вспахивании — 19, а при третьем вспахивании или запахивании посева — 21 саж. русской меры в длину и ширину.

При самой трудной почве пахарь обязан вспахать: при первом вспахивании — 15, при втором — 18, а при третьем вспахивании 21 саж. русской меры в длину и ширину.

2. При распашке поля, бывшего под клевером, работник в каждый из трех промежутков дня (между завтраком, обедом и ужином) пашет, смотря по свойству и трудности почвы, от 12 до 17 саж. русской меры в длину и ширину. При подъеме (взмете) оставленного для пастбища поля, не паханного в продолжение пяти лет, работник в каждый промежуток пашет от 12 до 13 саж. русской меры в длину и ширину.*

Помещики отзываются, что они одни имеют право решать, принадлежит ли вспахиваемая пашня к средней почве или к тяжелой и затем определять продолжительность рабочих часов. Крестьяне же, напротив, говорят, что это решение не может зависеть от одного помещика и что таким образом терялось бы облегчение, которое предоставлено законом.

Ст. 148. При кошении сена один косец скашивает в каждый из трех промежутков времени рабочего дня (ст. 142), смотря по качеству лугов, от 17 до 21 саж. русской меры в длину и ширину, и в то же время один работник убирает сено, накошенное двумя косцами.

В статье этой сказано, что один косец скашивает в каждый из трех промежутков времени рабочего дня, смотря по качеству лугов от 17 до 21 кв. саж. Вследствие сего помещики требуют 21 саж. кв., крестьяне же, напротив, хотят косить только от 17 до 19 кв. саж.

Ст. 154. На жатву, производящуюся по так называемым хозяйственным участкам (Gesindestücken), на 42 саж. в длину и ширину потребно для ржи — от 5 до 6 рабочих дней, для ячменя — 8 дней и для овса — 6 дней.

Для жатвы ржи потребно от 5 до 6 рабочих дней, чрез что происходит, как при вышеупомянутых статьях, различное воззрение у помещиков и крестьян.

Изложенные выше противоречия происходят от неясности важных законоположений, кои допускают различное понимание и толкование.

Чтобы установить спокойствие в эстляндском крестьянском сословии без значительного изменения или совершенного отме-

---

* Введение русских мер представляет немаловажное затруднение для крестьян и может легко давать повод к злоупотреблениям со стороны помещиков, особенно при малом образовании крестьян. (*Dokumendi märkus. Примечание документа).*

нения нового Положения 1856 г., достаточно было бы принять следующие меры:

а. В дополнение к ст. 127 следовало бы сказать, что нормальное шестидневное* тягло обязано в продолжении всего года, следовательно, равномерно летом и зимою исполнять еженедельно 5 конных и 5 пеших дней с тем, чтобы эти дни однажды навсегда были положительно определены и чтобы не было переноса сих дней с одной недели на другую. Посредством сего пояснения можно было бы решительно предупредить всякий произвол в переносе рабочих дней с зимы на лето или с одной недели на другую и различие в понимании, и в толковании настоящей статьи само собой устранилось бы. Причем правило это, предполагаемое для нормального шестидневного* тягла, должно применяться равным образом к четырех-, трех- и двухдневному тяглу.

б. В ст. ст. 142, 145, 148 и 154 мера урочных работ должна быть точно определена, так как существующие правила, например в ст. 148, — косец скашивает в каждый из 3 промежутков времени рабочего дня от 17 до 21 кв. саж. — или в ст. 154 — для жатвы ржи потребно от 5 до 6 рабочих дней — совершенно неопределены.

В интересах помещика и крестьянина лежит истолкование закона в том смысле, в каком он кажется им выгоднее, причем различие воззрений должно приводить непременно одну сторону к неимоверным требованиям, а другую к сопротивлениям, следовательно, в результате к постоянным беспокойствам.

в. При оценке крестьянской пахотной земли, в классификации полей почва среднего качества помещена в 6 классе и принята как дающая урожай в $4^1/_2$ зерна сверх посева. Это вычисление положительно неверно, что может быть доказано прежними межевыми инструкциями и настоящим Положением Эстляндской кредитной кассы для таксации полей, и приносит крестьянам убыток около 20%; пахотная земля 6 класса может дать самый большой урожай в $3^1/_2$ зерна сверх посева.

К этому следует еще присовокупить, что новая межевая инструкция как руководство, по которому должны быть произведены вычисления для оценки земель, весьма недостаточна и должна быть пересмотрена и переделана комиссиею опытных помещиков и землемеров.

г. Нелишним было бы тоже пересмотреть все статьи, относящиеся до выдела и разграничения крестьянской земли и до пользования землею, и все, что заключается в них неопределенное, могущее повести к произволу, изменить. При этом едва ли есть существенная надобность производить выдел и размежевание крестьянской арендной земли во всех без исключения имениях. Цель сего выдела и размежевания заключается главнейше

* *Vt. lk., см. стр. 418.*

в том, чтобы привести в известность, каким именно количеством земли пользуются крестьяне, чтобы соразмерно сему определить и меру следующих повинностей. Приведение в известность количества находящихся в арендном пользовании земель конечно требуется преимущественно в тех имениях, в которых или а. помещики находят, что крестьяне наделены большим количеством земли, нежели сколько отбывают повинностей, следовательно, они желают или отнять у крестьян земли, или наложить на них больше повинностей, [или] б. крестьяне находят, что они несут более повинностей, нежели сколько находится у них в аренде земли, следовательно, желают или большего надела землею, или уменьшения повинностей.

Нельзя предполагать, чтобы в таком положении находились все имения, без сомнения, есть и такие, в которых помещики и крестьяне довольны настоящим наделом. Посему можно было бы установить относительно выдела и размежевания земель следующий порядок. Выдел и размежевание крестьянской арендной земли производить в тех имениях, где сего требуют или помещики или крестьяне.

Этим упростилась бы развязка настоящего дела.

д. Следовало бы расширить права эстляндских крестьян на переселение в города или другие губернии.

По новому Положению переход крестьян из какого-либо волостного общества в течение одного и того же года не должен превышать 5% народонаселения самого общества. Хотя помещику и обществу предоставляется право изъявить добровольное согласие на увольнение большего числа, но во всяком случае ограниченное право переселений ведет часто к злоупотреблениям, и крестьяне, кои хотели бы воспользоваться им, по разным предлогам встречают препятствие.

Можно было бы отменить эти ограничения.

Крестьяне в Эстляндской губернии уже скоро 50 лет как пользуются личною свободою, между тем свободу эту они никогда во зло не употребляли. Если же опасаются переселений, то это опасение не имеет решительно основания.

Кто знает крестьянский быт, тот может засвидетельствовать, как трудно крестьянину-хозяину всякое переселение, особенно эстляндцу, который притом, кроме своего родного, не знает никакого другого языка. Наконец, чтобы крестьяне не искали других мест, следует им только дать Положение, которое удовлетворило бы их.

е. В ту комиссию, которая займется пересмотром и изменением вышеозначенных статей нового Положения, следовало бы назначить или депутатов от крестьян, или по примеру комитетов, учрежденных в великороссийских губерниях для улучшения быта крестьян, членов от правительства по назначению главного начальника Остзейского края. Мера эта необходима по следующим причинам: Во всех положениях, кои составлялись

до сих пор для крестьян, никогда не участвовали лица, кои представляли бы [и] защищали интересы крестьян, т. е. ни депутаты со стороны крестьян, ни лица, выбранные от правительства. Вследствие этого возникает недоверие крестьян к своим Положениям, ибо, по их мнению, не могут быть справедливы те постановления, кои писаны без их ведома господами как лицами, заботящимися только о соблюдении своих выгод. Изъясненное же распоряжение совершенно успокоило бы крестьян и было бы притом вполне согласно с справедливостью.

Большинство помещиков находит новое Положение совершенно неудовлетворительным, т. е. невыгодным для себя, а потому требующим существенной переделки, причем по их мнению не следует быть великодушным, так как крестьяне за все оказанные им милости платят только неблагодарностию и в настоящее время забылись против своих владельцев.

Направление это было бы весьма непростительно даже в том случае, если бы крестьяне действительно осыпаны были милостями; в настоящем же случае оно достойно полного осуждения.

Посему при распространившемся изъясненном духе неприязни в эстляндском дворянстве правительство должно обратить особенное внимание на будущие представления дворянства.

Чего желает большинство? Мнения разделяются в настоящем деле. Одни желают отмены только что высочайше утвержденного Положения и хотят возвратиться к старому Положению 1816 г., другие же — отмены и [с]оставления нового Положения на совершенно иных началах:

1. с допущением свободных барщинных контрактов,
2. с отменою всех тех статей, кои допускают возможность крестьянину сделаться собственником.

Тот и другой пункты требуют объяснения.

По первому пункту:

Контракты на отдачу в арендное содержание земли заключаются между владельцем и крестьянином от 3 до 6 лет. Контракты бывают двух родов: арендные контракты с платежом денег или вносом сельских произведений и арендные контракты с отбыванием известного числа рабочих дней (барщины). Первые могут быть заключаемы на всякую сумму без всякого ограничения. Вторые же должны быть составляемы согласно с Положением для крестьян, т. е. в условия нельзя включать требований более, чем допускается законом.

Помещики желают, чтобы как те, так и другие арендные контракты заключались по взаимному соглашению, без всякого ограничения со стороны закона.

При допущении заключения свободных контрактов (даже на барщину) должна быть закрыта и Комиссия для регулирования, так как в подобном случае оценка земли делается совершенно излишнею.

Если дворянам удастся выхлопотать означенное право, то крестьяне будут еще в худшем положении, нежели теперь, потому что при постоянно увеличивающемся народонаселении и воспрещении оставлять пределы губернии до известного процента крестьянин должен будет зависеть совершенно от произвола помещиков.

По второму пункту:

Все распоряжения правительства относительно устройства быта крестьян в великороссийских губерниях встречены были эстляндскими дворянами с неудовольствием, особенно возбудила их негодование мера об уступке крестьянам усадеб. Опасаясь, что рано или поздно мера эта может коснуться и их, они желают в настоящую минуту уничтожить все то, что носит на себе только тень крестьянской поземельной собственности.

В этих видах они желают отменить все те статьи, кои допускают одну только возможность крестьянину сделаться когда-либо собственником.

Крестьяне в настоящее время полагают всю свою надежду на правительство. Каково же будет их разочарование, если это самое правительство, которое только что дало им закон, которым они были бы довольны, если бы только он исполнялся так, как они его понимают, вдруг отменит этот закон и даст им взамен его или прежний, который не удовлетворял ни их, ни правительство, или другой, который вместо обещанных милостей предаст крестьян совершенно на произвол помещиков. Впрочем, в настоящем случае и сделать сего нельзя без явного нарушения выраженного уже обешания в новом Положении, где статьею 1311 дворянству предоставлено право испрашивать только такие изменения и дополнения, кои не противоречат главным основаниям Положения.*

Меньшинство помещиков в Эстляндии очень хорошо понимает настоящее положение дел и громко порицает неблаговидные нам намерения большинства, но оно в числительном отношении так мало, что нет и надежды, чтобы могло взять перевес.

Между тем мнение большинства начинает уже выражаться определительно.

В начале прошлого месяца собрались в Ревеле под председательством губернского предводителя дворянства ландраты и депутаты дворянства для обсуждения мер к отвращению на будущее время повторения событий, бывших в Эстляндии. Совещания эти имели результатом проект, который должен быть

---

* При этом нельзя не заметить, что все постановления относительно арендного содержания земли могут вступить в силу не прежде как по размежевании каждого отдельного имения. Урочное же положение, т. е. предписания относительно самого способа исполнения повинностей, начиная со ст. 142 и кончая ст. 166, должно бы вступить в действие тотчас после обнародования нового Положения для крестьян. *(Dokumendi märkus. Примечание документа).*

предложен дворянству на предстоящем 2 сего сентября съезде.

Проект этот заключается в следующем:

а. Все те статьи нового Положения 1856 г., которые* относятся до регулирования крестьянской земли, равно и до будущих повинностей, должны быть совершенно исключены и взамен сего оставлены все повинности и денежные взносы крестьян в том виде, как они до сих пор существовали, несмотря на то, что они большею частию несоразмерно велики, или другими словами — крестьянам ничего не прощается и они остаются без всяких перемен в прежнем стесненном положении и

б. Комиссия для размежевания, как единственное место, имеющее контроль, должна быть закрыта. Таким образом может быть достигнуто заключение совершенно свободных контрактов на отбывание работ барщины, выгодных только для владельцев, в коих мера до сих пор существовавших повинностей принята была как maximum, которую не должно было бы переходить.

Вероятно этот проект будет принят на ландтаге.

В заключение нельзя не упомянуть и о положении тех лиц, посредством коих правительство приводит в действие свои предположения. Правительством замещаются только должности губернатора, вице-губернатора и советников губернского правления, остальные должности занимаются по выбору дворянства. Поименованные должности исправляются лицами, принадлежащими к местному дворянству, следовательно, связанными с ним и родством и одинаковым образом мыслей. Горе тому лицу, который** отделился бы от дворянства и посмел бы действовать самостоятельно. При тех корпоративных началах, которыми проникнуто все эстляндское дворянство, лицо это неминуемо подверглось бы самым незаслуженным преследованиям и гонениям. При таком настроении общества каждое служащее лицо в Эстляндии не желает быть органом правительства и действует совершенно под влиянием того общества, из которого исходит. Это влияние особенно резко обозначилось в последних событиях в Эстляндии. Губернатор Гринвальд сам по себе, вероятно, не решился бы вести крестьянское дело так, как оно шло при нем, если бы не принадлежал к тому сословию, которое смотрело на этот вопрос с своей эгоистической точки зрения.

Все распоряжения, которые исходили прямо от него, подвергались самой жестокой критике и только те, кои делались по влиянию дворянства, встречали одобрение.

Таким образом, никогда не состоялось бы в губернском правлении столь несправедливого решения относительно крестьян,

---

* *Originaalis ekslikult* кого.
В оригинале ошибочно кого.

** *Nii originaalis.*
Так в оригинале.

пришедших в оное за объяснениями, если бы все члены сего присутствия не принадлежали к местному дворянству. Посему во всех тех делах, где крестьяне будут находиться в столкновении с своими помещиками, можно положительно сказать, ни один вопрос не будет разрешен беспристрастно до тех пор, пока правительственные лица будут назначены из лиц, принадлежащих к местному дворянству.[303]

ENSV RAKA, f. 2054, nim. 1, sü. 1993, l. 269—297. Koopia.
ЦГИА ЭССР, ф. 2054, оп. 1, д. 1993, лл. 269—297. Копия.

(Tõlge)

Eesti talupoja olukord oli ammust ajast väga vilets. Enne pärisorjuse kaotamist (1816. a.) sõltus ta täiesti mõisniku omavolist, kes võis teda ja tema vara käsutada oma äranägemise järgi. Ehkki talupoeg pärisorjuse kaotamisega sai endale isiklikud ja varalised õigused, eksisteerisid need rohkem paberil kui tegelikkuses. Majanduslikult talupoeg isegi kaotas, sest tema kasutusse antud maa hulk vähenes, ühtlasi aga suurenesid koormised.

Vaatamata kõlavatele fraasidele, mida aadel maapäevadel iga kord lendu laskis, kui vaidlused puudutasid talurahvaküsimust, jäi talupoeg ikka endisesse olukorda. Tõsi küll, talupoegade vaesus kirjutati nende kaasasündinud laiskuse ja arenematuse arvele, kuid kas saab olla jõukust seal, kus valitseb omavoli, mis tapab inimeses igasuguse energia? Eestimaa talupoja vaesus kajastub ta toidus, rõivastes ja elamus.

a. Toit. Alates lõikusest kuni veebruarikuuni saab eesti talupoeg enamasti läbi omaenda leivaviljaga, seejärel kasutab ta magasiaidas säilitatavat vilja; et aga selle vilja hulk on väga kasin, siis sööb talupoeg aganaleiba või valmistab veega segatud jahukörti, millesse lisab kartuleid. Kala ja sool on eestlasele hädavajalikud, kuid vaesuse tõttu ei ole ta alati suuteline seda vajadust rahuldama; kui ta aga neid ostab, siis jääb ta tihtipeale ilma leivata.

b. Elamu. Elamuks on enamasti ilma kivivundamendita puuhoone, mis on ehituselt algeline, kitsas ja ilma korstnata. Rehetarel on ruutjala-suurune aken, mis tihtipeale koosneb mitmest klaasitükist ja pealekleebitud paberist. Uksed on väikesed, vildakad ja tahumata. Tares, milles asub ahi, on lae alla kinnitatud lauad, mille peal kuivatatakse vilja. Suits väljub aknast või õlgkatusest, seega on tares alati vingu, mis tekitab mitmesuguseid silmahaigusi, sageli aga pimedaksjäämist. Ühe ja sellesama katuse all asuvad kütmata kambrid ja loomalaut.

c. Rõivad. Rõivad valmistatakse peamiselt jämedast kodukootud kalevist ja lõuendist ning on üldse halvemad vene talupoegade rõivastest. Saapaid aga ei tunne nad üldsegi.

Muide, peab märkima, et kõik öeldu kehtib ainult peremeeste kohta, talusulased või popsid aga on tunduvalt halvemas olukorras.

Hoopis teistsugustes tingimustes on talupojad, kes elavad Riigivarade Valitsuse maadel. Renditud maa eest (mis koosneb 9 tiinust põllumaast, 450 puuda heinu andvast heinamaast, 400 ruutsüllast aiamaast ning vajaliku suurusega karjamaast) maksavad need talupojad 45 kuni 50 hõberubla, kuna mõisamaadel elavad talupojad maksavad niisama suure maa eest 80 kuni 90 hõberubla.

Tuleb veel öelda, et rendimaksu hulka ei kuulu pearahamaks ega ükski kubermangus kehtiv naturaalkoormis, nagu heina ja kaera andmine postijaamadele, vihelkonna- ja postiteede ning sildade parandamine, talurahvakohtute ja paštorite ülalpidamine jne., mis kõik kokku on talupoegadele küllaltki suureks koormuseks.

Saades väga hästi kõigist neist asjaoludest aru ja olles Galiitsia viimaste sündmuste mõju all, väljendasid mõisnikud 1846. aastal toimunud maapäeval kavatsust parandada oma talupoegade olukorda ja sel eesmärgil vähendada

endisi koormisi 25% võrra. Et see ohver aga paistis edaspidisel arutamisel liiga suurena, siis leidsid nad hiljem vahendi selle vähendamiseks või õigemini selle täielikuks ärahoidmiseks.

Algul vähendati senini kehtinud talumaa mõõtühikut, mis võrdus 1377 ruutsüllaga (Tonnstelle), 177 ruutsülla võrra, mille tõttu see mõõtühik muutus võrdseks poolele meie kroonutiinust. Hiljem, talupoegade põllumaa ja heinamaa (peamiselt aga põllumaa) klassifitseerimisel, hinnati maast saadav sissetulek tegelikust kõrgemaks.

Neil alustel on koostatud uus seadus ja pärast selle läbivaatamist Läänemerekubermangude Komitees kõige kõrgemalt poolt 15. septembril 1856 kinnitatud. Seejärel anti see üle tsiviilkubernerile eesti keelde tõlkimiseks ja talurahvakogukondadele väljajagamiseks.

Mõisnikud, kes ei tahtnud uut seadust enne talumaade lõplikku eraldamist ja rajamärkide panemist, s. o. enne selleks määratud kümne aasta möödumist, välja kuulutada, taotlesid selle väljakuulutamise seismapanemist. Mõisnikud väitsid, et see võib põhjustada arusaamatusi mõisnike ja talupoegade vahel, sest uus seadus ei saa §§ 30—36 järgi kehtima hakata korraga, vaid järk-järgult, vastavalt maade reguleerimise käigule, mistõttu mõned talupojad saavad seda kasutada varem, teised hiljem.

Muide, seda taotlust ei rahuldatud, sest uue seaduse § 31 põhjal saab talumaa eraldamisele ja rajamärkide panemisele asuda alles pärast seaduse väljakuulutamist.

Vahepeal lõpetati käesoleva aasta märtsis uue seaduse tõlkimine eesti keelde ja trükkimine talurahvakogukondadele väljajagamiseks.

Sel'est olenematult avaldati ajalehes «Eestimaa Kubermangu Teataja», et kõige kõrgemalt poolt kinnitatud uus Eestimaa kubermangu talurahva seadus astub jõusse sama aasta 23. aprillist ja et sellest päevast peale ei ole 1816. aasta talurahvaseadusel, samuti nagu ka kõigil sellega seoses avaldatud publikatsioonidel, enam jõudu. Ainult need asjad, mis on ametiasutustesse saabunud kuni 23. aprillini samal aastal, tuleb lõpule viia endise seaduse sätete alusel.

Kohe pärast seda ilmus samasugune artikkel ka eesti keeles «Maa Walla Kuulutajas» (1. mail 1858, nr. 1). Ühtlasi andis tsiviilkuberner pastoritele käsu seaduse ettelugemiseks kirikutes, nädala pärast aga korraldada tänujumalateenistus.

Seejärel jagati uus seadus talurahvakogukondadele välja.

Vahepeal pöördus kohalik kubermangu konsistoorium, kelle teadmata oli antud korraldus jumalateenistuse läbiviimiseks, kuberneri poole küsimusega, mis alusel anti pastoritele see käsk ilma esialgse kooskõlastamiseta konsistooriumiga.

Teiselt poolt mõisnikud, kes sellise kuberneri korraldusega jumalateenistuse kohta samuti rahul polnud, teatasid sellest kubermangu aadlipealikule, kes sellest omakorda kandis ette Läänemere kubermangude kindralkubernerile.

Vürst Suvorov, kes tõelise riiginõuniku Grünewaldti korraldusi heaks ei kiitnud, andis talle käsu tänujumalateenistused kirikutes ära jätta.

Kuid talupojad, saanud kutse koguneda kirikutesse jumalateenistuse kuulamiseks, tulid määratud pühapäeval kohale ja panid väga imeks, kui pärast liturgia lõppemist lubatud jumalateenistust ei järgnenud. Oma tavalise umbusalduse tõttu mõisnike vastu hakkasid talupojad otsekohe arvama, et nende eest midagi varjatakse.

Sellest päevast peale algasid kõik need arusaamatused, mis põhjustasid Eestimaal terve rea viimasel ajal toimunud sündmusi.

Esimene neist toimus Auvere mõisas Narva linna lähedal (mai esimesel poolel). 1804. a. vakuraamatute järgi oli talupoeg kohustatud nii suvel kui ka talvel tegema teatud arvu hobuse- ja jalapäevi, peale selle niinimetatud talguehk abiteopäevi. Viimased jagunesid samuti hobuse- ja jalapäevadeks. Esimeste hulka kuulusid: moona- ja viinavooris käimine, kevaditi ja sügiseti põllumaade harimine ja kevadine sõnnikuvedu; teiste hulka kuulusid heinaniitmine ja viljalõikus. Peale selle olid veel paljud üksikud päevad teatud majapidamistööde tegemiseks, mis vakuraamatutes olid üksikasjaliselt ära toodud. Uue seaduse järgi ei ole mõisnikule abiteopäevi enam antud.

Sellepärast, kui Auvere mõisa talupojad kutsuti käesoleva aasta kevadel mõisa endistviisi abiteopäevi tegema — sõnnikut vedama, siis teatasid nad vallatalitajale, et uue seaduse järgi pole nad kohustatud neid päevi tegema. Kui see vastus oli mõisaomanikule edasi antud, käskis see talupoegadele teatada, et nood ei ole uue seaduse mõttest aru saanud ja et mõisnikul on õigus nõuda päevade tegemist igal ajal, kui päevade üldarv aastas ainult ei ületa teatud kindlat hulka, teiste sõnadega, mõisaomanikust oleneb päevade üleviimine talvelt suvele ja ühelt nädalalt teisele; järelikult ei ole talupoegadel õigust esitatud nõudmisest keelduda, kui nad aga kohale ei ilmu, siis talitatakse nendega kui seaduse rikkujatega. See käsk jäi samuti täitmata. Siis pöördus mõisnik haagikohtuniku poole, kuid ka too ei suutnud talupoegi veenda, seejärel nõudis haagikohtunik Narvast välja sõjaväe talupoegade sundimiseks sõnakuulmisele. Selle tulemusel komandeeriti Auveresse mõned soldatid ühe ohvitseri juhtimisel ja talupojad olid valmis mõisniku nõudmisi täitma, muide üldse nende nõudmiste seaduslikkuses veendumata.

Seejärel keeldusid abiteopäevi tegemast Uuemõisa, Habaja ja Mahtra küla talupojad. Ka seal palusid mõisaomanikud algul haagikohtuniku vahendust, kes, jõudmata talupoegi mõjutada, kandis kubermangu ülemale ette, et ilma sõjaväe abita ei saa talupoegi sundida mõisaomanike nõudmisi täitma. Siis komandeeriti Laadoga jalaväepo'gu 2 roodu algul Uuemõisa ja Habajasse, hiljem aga Mahtrasse. Kahe esimese küla talupoegi karistati soldatite poolt karmilt, kuid see karistus ei avaldanud mingit mõju naaberkülade talupoegadele, vaid vastupidi, ainult ärritas neid. Sellepärast, kui talupojad teada said, et soldatid liiguvad pärast Uuemõisas ja Habajas toimepandud karistust Mahtrasse, et ka seal talupoegi karistada, ruttasid nad, veendunud oma kaasvendade täielikus õiguses, Mahtrasse, et takistada soldateid karistust läbi viimast. Niisiis kogunes Mahtrasse 700 kuni 800 inimesest koosnev rahvamurd. Soldatid, kes Mahtrasse minnes ei oodanud mingisuguseid kallalekippumisi talupoegade poolt, rivistusid platsil mõisahoonete ees, panid püssid hakki ja lasksid talupojad endale niivõrd lähedale, et mõned neist isegi ahelikku tungisid. Siis astus üks ohvitseridest, arvates, et tekkinud arusaamatusi on võimalik lõpetada rahulikul teel, ettepoole, et vahekordi talupoegadega selgitada. Kuid soovides eelnevalt neid enda poole võita, tõmbas ta taskust rahapunga peenrahaga talupoegadele jagamiseks. Talupojad, nähes täis rahapunga, sööstsid ohvitseri peale ja rebisid tal selle käest. Rahatasku kukkus maha ja kui ohvitser kummardus, et seda üles tõsta, sai ta samal ajal kaikaga niivõrd tugeva hoobi pähe, et ta meelemärkusetult maha kukkus ja siinsamas suri. See oli signaaliks üldisele häirele. Soldatid jooksid püsside juurde ja hakkasid talupoegade pihta tulistama, kuid oli juba hilja, talupojad olid omakorda relvastunud kaigastega, sööstsid soldatite peale sellise ägedusega, et soldatid jooksu pistsid. Sealjuures sai haavata väesalga komandör ja umbes 12 soldatit. Kõik haavad, nagu hiljem selgus, olid tekitatud kaigastega.

Sel'e sündmuse ajal põles maha härrastemaja, viljaait ja eluruumid. Selles süütamises süüdistatakse talupoegi, kuid vaevalt on see oletus õige, sest talupojad pole ei enne ega pärast seda süütamisi toime pannud. Hoopis tõenäolisem on see, et hooned süttisid põlema troppidest, millega soldatite püssid olid laetud. Tuleks veel lisada, et kõik nimetatud hooned olid kaetud õlgedega ja nende kõrval asus suur hagude tagavara.

Välja arvatud ohvitseri tapmine, mis muide toimus täiesti juhuslikult, oli talupoegade ainsaks kuriteoks selle sündmuse ajal see, et nad võtsid aidast vilja ja viina.

Pärast neis kolmes mainitud külas toimunud sündmusi pöördus suurem osa talupoegi koju tagasi ja hakkasid tööle, välja arvatud mõned üksikud, kes karistuse kartusel end metsades varjasid, nii et kui talupoegade rahustamiseks Mahtrasse jälle sõjavägesid saadeti, leidsid need seal eest ainult selle mõisa talupojad, kes pealegi olid täiesti alandlikud.

Otsekohe pärast Mahtra sündmusi pidas kuberner vajalikuks paluda abivägesid Peterburist, kuid teada saanud, et talupojad on tööle hakanud ega mõtle vastuhakust, piirdus nõudega saata ta käsutusse kasakate väesalk. See nõue täideti. Koos kasakatega tuli Tallinna Tema Majesteedi kaaskonda kuuluv

kindralmajor Issakov, kes komandeeriti Eestimaa kubermangu Kõige Kõrgemal käsul talupoegade sõnakuulmatuse põhjusi kohapeal välja uurima.

Mahtras toimunud juurdluse ajal andsid talupojad välja ässitajad, kes otsekohe saadeti Tallinna, kus juurdlus käesoleva ajani toimub.* Räägitakse, et ässitajate väljaandmisele talupoegi osalt sunniti karmide vahenditega, osalt meelitati rahaliste tasudega — seda kuuldust kinnitavad mõnede talupoegade endi ülestunnistused Tallinnas toimunud uurimise ajal.

Pärast kirjeldatud sündmusi ilmus «Maa Walla Kuulutajas» (31. mail 1858. a., nr. 2) artikkel, millega kubermangu ülema endine teadaanne uue seaduse maksmapanemisest tühistati. Selles artiklis oli kirjutatud: «Kuna pärast uue seaduse avaldamist tekkisid mitmesugused tõlgitsused koormiste täitmise, eriti aga talgu- ehk abiteopäevade suhtes, siis tehakse tsiviilkuberneri nimel teatavaks ja kirjutatakse kõigile ette, et kuni talumaa eraldamiseni ja rajamärkide panemiseni ning valitsuse poolt uue seaduse väljakuulutamiseni tuleb igal talurahvakogukonnal oma koormisi vastavalt paragrahvidele 4 ja 33 jt. endisel alusel täita. Kes selle korralduse vastaselt talitab, see antakse kohtu alla paragrahvi 666 põhjal.» Selle korralduse peab tunnistama täiesti omavoliliseks, sest kui mõned uue seaduse paragrahvid tõepoolest ei saa jõusse astuda enne maade eraldamist ja rajamärkide panemist, nagu näiteks koormiste üldine hulk, mida ei saa kindlaks määrata teisiti, kui on teatavaks saanud rendile antud maa hulk, siis teiselt poolt ei olene koormiste täitmine (teotegemise regulatiiv) mingil määral maade eraldamisest ja rajamärkide panemisest, vaid seda võib otsekohe käiku rakendada. Mainitud artikli ilmumise ajast peale oli mõisnikel nüüd juba mõningane õigus talupoegadele nende õiglaste nõudmiste puhul ära ütelda. Üldse oli kuberneri korraldusel tehtud publikatsioonidel, algul uue seaduse jõustumisest 23. aprillist alates, seejärel aga koormiste täitmisest endisel alusel kuni maade eraldamiseni ja rajamärkide panemiseni, väga suur mõju sündmuste käigule Eestimaa kubermangus, sest nad andsid põhjust mitmesugusteks kuuldusteks talupoegade seas ja tekitasid neis visa umbusu mitte ainult mõisnike, vaid ka kohalike võimude vastu.

Niisiis, vaevalt oli asi Uuemõisa, Habaja ja Mahtra mõisas lõpule viidud, kui Tallinnasse saabus teade (juuli esimesel poolel), et mõnedes Hiiu saarel ja Haapsalu linna lähedal asuvates mõisates keelduvad talupojad nendel lasuvaid koormisi täitmast.

Teatud suurusega heinamaade (kaks majandustiinu) niitmisel kasutati tavaliselt 8 teomeest. Viidates uuele seadusele, mille järgi sellel maa-alal on ette nähtud 8 kuni 10 teomeest, nõudsid talupojad käesoleval suvel, et 8 endisele teomehele lisataks juurde veel 2. Niisuguse nõudmisega pöördusid mõisaomanike poole Putkaste, Vaemla, Suuremõisa ja teiste mõisate talupojad.

Saanud eitava vastuse, teatasid talupojad, et nad ei hakka tööle teisiti kui 10 teomehega. Mõisaomanikud kandsid sellest ette kubernerile ja palusid sõjaväe abi.

Üheaegselt Hiiu saare talupoegadega andsid samasuguse vastuse ka Haapsalu ümbruskonna talupojad Mäe, Kiideva ja Haeska mõisas.

Käesoleval juhul ei aidanud ei mõisaomanike veenmised ega haagikohtuniku nõudmised. Kui haagikohtunik talupoegadele teatas, et edasise kangekaelsuse puhul kutsutakse nende sõnakuulmisele sundimiseks välja sõjaväge, siis vastasid talupojad talle, et neil on õigus ja nad ei tarvitse soldateid karta.

Järele andes Hiiu saare mõisaomanike palvele, saabus kuberner ise Hiiumaale koos sõjaväega. Sõjaväe kohalesaabumisel jooksid talupojad metsa laiali. Et sundida talupoegi metsast välja tulema, kinnitati neile, et sõjaväge on tulnud hoopis teisel eesmärgil ja vajab edasitoimetamiseks vankreid. Talupojad jäid uskuma ja ilmusid vankritega. Siis tungisid soldatid neile kallale, võtsid nad kinni ja karistasid julmalt vitstega.

---

* *Juurdluskomisjon koosneb kolmest liikmest: parun Pahlen (Vaida mõisast), krahv Mannteuffell (aadlisekretär) ja G. Nottbeck (kubermanguvalitsuse sekretär).*

Karistusest pääsemiseks palusid mõned end soldatiks võtta. Seejärel määrati Putkaste mõisa talupoegadele (arvult 13 peremehele), kes esimestena keeldusid endise seaduse järgi tööd tegemast, 1000 hõberubla suurune trahv — sõjaväe Hiiu saarele saatmise ja ülalpidamise kulude katteks. Selle trahvi pidid Putkaste mõisa talupojad ära maksma 2 nädala jooksul, vastasel korral ähvardas neid uus karistus. Uue karistuse kartusel tasusid talupojad mõne päeva pärast määratud trahvi.

Võib tekkida küsimus, kuidas võisid 13 peremeest, kui arvestada Eestimaa talupoegade üldist vaesust, niivõrd suure summa mõne päeva jooksul tasuda. See on seletatav sellega, et Putkaste mõisa talupojad, tegeldes ammust ajast kauplemisega, olid teiste talupoegadega võrreldes jõukamad.

Niisamasuguse karmi karistuse osaliseks said Mäe, Kiideva ja Haeska mõisa talupojad. Neist jäid mõned pärast karistamist haigeks ja saadeti Haapsalu linnahaiglasse.

Sel ajal, kui kuberner Tallinnast ära oli, juhtus seal veel järgmine sündmus.

Parun Ungern-Sternbergile kuulunud Anija mõisa talupojad, taibates vastuolu uue seaduse teksti ja mõisniku nõudmiste vahel, pöördusid tema poole selgituse saamiseks. Vastusega mitte rahule jäänud, avaldasid nad soovi Tallinna minna, mispeale mõisaomanik teatas, et nad võivad selgitust paluda valitsuselt; selleks peavad nad aga endi hulgast ko'm saadikut valima. Kartes, et valituid võidaks karistada, läksid talupojad Tallinna terve kogukonnaga. Nendega ühinesid veel mõned naabermõisate talupojad. Seega kujunes 60 inimesest koosnev salk, kelle hulgas oli palju rauku.

Tallinna saabudes läksid talupojad Tallinna Sandarmiringkonna komandöri kindralmajor Gresseri juurde ja palusid teda neil mõisaomanikega uue seaduse väljaandmise puhul tekkinud arusaamatused selgitada, kuid Gresser vastas, et neil tuleb pöörduda kubermanguvalitsuse poole, valides selleks saadikud. Saanud sellise vastuse, va'isid talupojad kolm saadikut ja saatsid nad kubermanguvalitsusse; kui aga viimased sinna ilmusid ja oma pretensioonid ära seletasid, teatati neile, et talupojad on kohustatud tööd tegema mõisniku nõudmise kohaselt, kuna see rajaneb seadusel, seejärel aga kästi neid tagasi pöörduda. Pidades seda vastust ebarahuldavaks ja viidates uuele seadusele, palusid talupojad uuesti selgitada: kuidas võivad mõisaomanikud nõuda neilt veel koormiste täitmist endise seaduse alusel, kui on juba ilmunud uus seadus, mille jõustseastumisest 23. aprillil on teatatud ajalehtedes.

Seepeale vastati neile, et esimene publikatsioon on järgnevaga tühistatud ja et nad peavad vastuvaidlematult mõisniku nõudmisi kui seadusele vastavaid täitma. Talupojad pidasid seda vastust niisama vähe rahuldavaks kui esimestki ja ei mõistnud, kuidas on võimalik lühikese ajavahemiku vältel anda kaks teineteisele vasturääkivat korraldust, millest teisele, neile ebasoodsale, neid sunnitakse nüüd alistuma. Seepeale teatasid saadikud, et nad ei julge niisuguse seletusega tagasi pöörduda oma kaaslaste juurde, kes nendega koos on antud asjas linna tulnud.

Pärast seda vastust andsid kubermanguvalitsuse liikmed* korralduse nii saadikute kui ka teiste talupoegade areteerimiseks ja otsustasid: neid kui sellest seadusest (uue talurahvaseaduse 428. paragrahv) üleastujaid, mille järgi ta'upoegadel on keelatud ilmuda oma asjus selgituste saamiseks terve kogukonnaga, karistada vitstega. Selle otsuse täideviimine tehti ülesandeks Tallinna komandandile kindralleitnant Salzale.

Ühel pidulikul päeval sammus Tallinna lossist (Dom) välja järgmine protsessioon: Tallinna linna komandant parun Salza, sõjaväeorkester, sõjaväeüksus, mitu koormat vitsu, kuuskümmend talupoega selja taha seotud kätega ja seejärel jälle sõjaväeüksus.

See kurb rongkäik liikus Tallinna peatänavaid mööda ja peatus turuväljakul Viru värava (Lehmpforte) juures Kadriorgu viival teel, kus algas karistamine, millist Tallinn polnud ennem näinud. Talupoegi peksti julmalt pikkade vitstega (spitsrutenitega), kusjuures iga talupoeg sai 100 kuni 300 hoopi. Vaatamata

* *Viitsekuberner Rosen, nõunikud: Schwebs, Gyldenstubbe ja Winter.*

julmale karistusele ei palunud ükski talupoeg armu; kõik heitsid tõrkumata maa peale ja kannatasid karistuse kindlameelselt välja.

Ühelt karistatult küsis komandant, kas ta oma tegu kahetseb. «Ei tea, mida ma pean kahetsema,» vastas too, «sest ma ei mõista, milles mind süüdistatakse.» Karistatute seas oli 70-aastane rauk, kes pärast karistamist soovi avaldas, et tema poolt valatud veri ta kaasvendadele kasu tooks ja nad selle kaudu neid kergendusi võiksid saada, mis mõisnikud neile nii palju kordi olid lubanud, mida siiamaani aga pole täidetud. Edasi polnud võimalik ta sõnu kuulda, sest komandant, olles pealtvaatajate hulgas märganud rahutust, käskis otsekohe trummi lüüa. Räägitakse, et platsadjutant olevat otsustavalt keeldunud talupoegade karistamisest osa võtmast; selle tõttu areteeriti ta komandandi korraldusel.

Pärast karistamist viidi karistatud samal viisil nagu olid toodud, lossi, ja saadeti koju.

Kohe pärast seda tuli kokku Tallinna magistraat ja otsustas nõuda komandandi käest seletust, mis õigusega rikkus ta linna privileegi, mille järgi ühtki avalikku karistamist ei tohi läbi viia keset linna. Kui kõik magistraadi liikmed olid otsusele alla kirjutanud, volitasid nad oberbürgermeistrit ja kaht liiget komandandiga rääkima, kuid too võttis esindajad vastu väga toorelt, mille tõttu magistraadil oli kavatsus kaevata linna privileegide rikkumise pärast siseministeeriumile.

Kõik see toimus, nagu eespool märgitud, kuberneri äraolekul, kes oli sel ajal Hiiu saarel ja Haapsalu ümbruse mõisates.

Vaevalt jõudis kuberner Haapsalusse, kui sai Tallinnast teate, et talupojad Kolga mõisast, mis asus 50 versta kaugusel Tallinnast, keeldusid tõid tegemast endise seaduse alusel ja nõudsid nende tegemist uue järgi (suurema teomeeste arvuga). Haagikohtuniku ähvarduste peale, sundida talupoegi sõnakuulmisele soldatite abil, vastasid need, et neil on õigus ja et nad kedagi ei karda.

Pidades oma viibimist Kolgas vajalikumaks kui Haapsalus, andis kuberner edasise asjaajamise üle parun Ungern-Sternbergile* (endisele kubermangu aadlipealikule), ise aga sõitis Tallinna ja sealt Kolgasse, kuhu jõudsid ka kaks Laadoga jalaväepolgu roodu.

Kolgas karistati talupoegi samuti nagu teistes kohtades. Sellele ei oleks liigne lisada, et Kolga mõisa talupojad, arvult 1343 hinge, kuuluvad Eestimaa kubermangu kõige jõukamate ja ühtlasi kõige julgemate talupoegade hulka. Vaatamata sellele, et neil kõigil olid püssid, ei avaldanud ükski neist sõjaväele mingit vastupanu. Kogu talupoegade demonstratsioon piirdus üksnes teadaandega, et nad ei tee tööd endise, vaid uue seaduse alusel, ja nende kergendustega, mida neile oli lubatud.

Kolga sündmusega lõpeb rida kurbi asjaolusid Eestimaa kubermangus. Aga kas Eestimaa talupojad on tõesti rahunenud, seda on raske otsustada. Alles eelmise kuu keskpaiku saadi teade, et mõnedes Paide ümbruses asuvates mõisates ilmneb samasuguste rahutuste tundemärke, nagu oli teistes piirkondades.

Muide, kui talupojad ka rahunesid, siis ainult ajutiselt, oodates ära, mida tehakse maapäeval, mis pidi avatama käesoleva kuu esimestel päevadel.

---

* *Siinkohal ei ole liigne märkida, et parun Ungern-Sternberg avaldas kuberneri viibimise ajal Hiiu saarel temale kõige kahjulikumat mõju. Kui kuberneril oligi võib-olla tahtmist olla talupoegade suhtes õiglasem, siis takistas selles teda parun Ungern-Sternberg. Nii ei tahtnud kuberner Haapsalusse saabumisel talupoegade suhtes kohe kasutada karme abinõusid, kuid siingi takistas seda suuresti parun Ungern-Sternberg, nõudes kubernerilt tungivalt talupoegade viivitamatut karistamist, hirmutades teda vastasel juhul talupoegade mässuga. Selles toetasid parun Ungern-Sternbergi ka teised mõisnikud, kes talurahva asjade pärast Haapsalusse kokku olid sõitnud. Kuberner oli sunnitud järele andma. Teda selles süüdistada on raske; nii nagu tema oleks talitanud iga teine kuberner, kui see oleks olnud niisugustes tingimustes nagu Grünewaldt. Raske on tegutseda inimesel, kes on suguluses ja tihedais sidemeis terve kubermanguga.*

Eelnevast selgub, et mõisaomanike ja talupoegade vahel tekkinud arusaamatuste põhjused olid järgmised.

I. Kuberneri korraldused algul uue seaduse kinnitamise puhul kirikutes tänujumalateenistuse läbiviimise ja hiljem selle äramuutmise kohta.

See põhjustas talupoegades kartust, et uus seadus, mis oli neile kasulik, ei rahulda nende isandaid, järelikult võib seda niisamuti muuta, nagu muudeti ära tänujumalateenistus.

See kartus on kergesti seletatav, kui vaid meenutada iidset vastastikust umbusaldust mõisaomanike ja talupoegade vahel, umbusaldust, millel on oma ajalooline päritolu.

Nii arvavad talupojad, et maa kuulub neile, kuid on nende käest ära võetud jõu abil kaugelt tulnud isandate (saksad) poolt, kes muutsid nad pärisorjadeks.

Selle tõendiks, et nad on harjunud vaatama maale kui oma omandile, tarvitseb vaid tuua mõned eestikeelsed sõnad, mis seda küsimust puudutavad; nii näiteks nimetavad nad oma maad «meie maaks», ennast aga «maarahvaks» või «maameesteks».

Pealegi oli kartus käesoleval juhul seda rohkem põhjendatud, et uus seadus kohalike võimude korraldusel jagati talupoegadele välja, kusjuures sellesse olid sisse kleebitud puhtad paberilehed. See põhjustas talurahva seas ebaõige kuulduse levimist, et mõisaomanikud hiljem vajaduse korral need seaduse paragrahvid, mis neile kasulikud ei ole, tühistavad.

II. Sellesama kubermangu ülema korraldused algul uue seaduse jõusseastumisest 23. aprillist käesoleval aastal ja hiljem selle kohta tehtud publikatsiooni tühistamisest.

Talupojad ootasid ammust ajast uue seaduse avaldamist ja võtsid esimese publikatsiooni vastu kahtlemata suure rõõmuga, kui aga hiljem kubermangu ülem tegi uue publikatsiooni endise tühistamiseks, siis tekitas viimane korraldus täiesti loomulikult umbusku talupoegades, kes kirjutasid uue publikatsiooni ainuüksi mõisnike mõju arvele.

III. Uue seaduse mõningate paragrahvide meelevaldne tõlgitsemine.

Uue seaduse nende paragrahvide läbivaatamisel, mis andsid põhjust talupoegade rahutusteks, selgub järgmist.

Paragrahv 127. Kõige kõrgem koormiste määr, mida lubatakse teo- ja rendilepingus nõuda, on järgmine: rentnik, kelle käsutuses on 9 tiinu (igaüks 2400 ruutsülda) keskmise headusega põllumaad, 450 puuda keskmise headusega heinu, 400 ruutsülda aiamaad ja vajalikul hulgal karjamaad 26. paragrahvi põhjal, teeb aastas 250 hobuse- ja 250 jalapäeva, peksab mõisa rehed vastavalt 163. paragrahvile, maksab väikesed mõisakohtumaksud saadustega (Wackenparcellen) ja ketrab kedrust juurdelisatud tabelite C ja D järgi.

Selle alusel kinnitavad mõisnikud, et neil on õigus nõuda 250 hobusepäeva (mida normaalne kuuepäeva talu on kohustatud aastas tegema) oma äranägemise järgi, s. o. nõuda talvepäevade asemel vajalik arv päevi põllutööde kiirustamiseks — kevadel ja sügisel, samuti ka sõnnikuveoks suvel; selle tõttu peab talupoeg saatma teole ühe teomehe asemel kaks teomeest hobustega. Peale selle tahavad mõisnikud 250 jalapäevast aastas suurema osa talvepäevi üle viia suvepäevadele heinaniitmise ja viljalõikuse kiirendamiseks, nii et talupoeg peab suvel iga päev andma kaks jalateolist ühe asemel.

Talupojad seevastu tunnistavad, et nad uue seaduse 127. paragrahvi alusel on kohustatud mainitud 250 hobuse- ja 250 jalapäeva tegema kogu aasta vältel, järelikult nende ühtlasel jagamisel 50 nädalaga 5 päeva igas nädalas, ja et mõisnikel ei ole õigust nõuda, et talvepäevi, millel on suvepäevadega võrreldes väiksem väärtus, tehtaks suvel, ning seda veel heinaniitmise ja viljalõikuse ajal, mille tõttu talupojad oleksid sunnitud andma mainitud tööde ajal ühe teolise asemel kaks teolist.

Paragrahvid 142 ja 145

1. See põllumaa (künnimaa) suurus, mille talupoeg on kohustatud üles kündma igas kolmes maaelus tavalises tööpäeva söömavahes, s. o. päikese tõusust kuni hommikusöögini, hommikusöögist kuni lõunani ning lõunast kuni päikese loojakuni, määratakse kindlaks järgmises kehtestatud ulatuses:

Keskmise headusega maal on kündja kohustatud üles kündma kesakünni puhul 17, teisel künnil 19, kolmandal künnil ehk seemendamise puhul aga 21 vene sülda pikuti ja laiuti.

Kõige raskema pinnase puhul on kündja kohustatud üles kündma: esimesel künnil 15, teisel 18, kolmandal künnil aga 21 vene sülda pikuti ja laiuti.

2. Ristikheina all olnud põllu ülesküdmisel künnab teoline igas kolmes söömavahes (hommikusöögi, lõunasöögi ja õhtusöögi vahel), olenevalt pinnase omadusest ja raskusest, 12 kuni 17 vene sülda pikuti ja laiuti. Karjamaadeks jäetud põldude kündmisel, mida ei ole küntud viie aasta jooksul, künnab teoline igas söömavahes 12 kuni 13 vene sülda pikuti ja laiuti.*

Mõisnikud väidavad, et ainuüksi neil on õigus otsustada, kas küntav põllumaa kuulub keskmise või raske pinnase hulka ja siis selle järgi töötundide kestust kindlaks määrata. Talupojad seevastu aga ütlevad, et see otsus ei või sõltuda ainult mõisnikust, kuna seega läheks kaduma kergendus, mille seadus on andnud.

Paragrahv 148. Heinaniitmise puhul niidab üks niitja igas tööpäeva kolmes söömavahes (paragrahv 142), olenevalt heinamaa headusest, 17 kuni 21 vene sülda pikuti ja laiuti, kusjuures üks teoline samal ajal koristab kahe niitja niidetud heina.

Selles paragrahvis on öeldud, et üks niitja niidab igas kolmes söömavahes, olenevalt heinamaade headusest, 17 kuni 21 ruutsülda. Selle tõttu mõisnikud nõuavadki 21 ruutsülda, talupojad aga seevastu tahavad niita ainult 17 kuni 19 ruutsülda.

Paragrahv 154. Viljalõikuseks, mida tehakse nn. peretüki kaupa (Gesindestücken), on 42 sülla peale pikuti ja laiuti vaja rukki jaoks 5 kuni 6 tööpäeva, odra jaoks 8 päeva ja kaera jaoks 6 päeva.

Rukkilõikuseks on vaja 5 kuni 6 tööpäeva, mille tõttu mõisnikel ja talupoegadel tekib, nagu ülalmainitud paragrahvide puhulgi, erinev seisukoht.

Üldtoodud vastuolud tulenevad tähtsate seadusesätete ebaselgusest, mis võimaldavad erinevat arusaamist ja tõlgitsemist.

Selleks, et Eestimaa talurahvaseisuses ilma 1856. a. uue seaduse tunduva muutmise või täieliku tühistamiseta rahu jalule seada, oleks küllaldane olnud järgmiste abinõude tarvituselevõtmisest.

a) Lisaks 127 paragrahvile oleks tarvis olnud öelda, et normaalne kuuepäeva talu on kohustatud kogu aasta vältel, järelikult suvel ja talvel, ühtlaselt tegema nädalas 5 hobuse- ja 5 jalapäeva, selleks, et need päevad oleksid kord lõplikult täiesti kindlaks määratud, ja selleks, et ei esineks nende päevade üleviimist ühelt nädalalt teisele. Selle selgituse abil oleks võinud otsustavalt ära hoida igasugust meelevaldset tööpäevade üleviimist talvelt suvele või ühelt nädalalt teisele ja erinevus käesoleva paragrahvi mõistmises ning tõlgitsemises oleks kadunud iseenesest.

Sealjuures tuleb seda eeskirja, mis käib normaalse kuuepäeva talu kohta, niisamuti rakendada nelja-, kolme- ja kahepäeva talu suhtes.

b) Paragrahvides 142, 145, 148 ja 154 tuleb tükikaupa-töö täpselt kindlaks määrata, sest olemasolevad eeskirjad, näiteks paragrahvis 148, mille järgi niitja niidab igas kolmes söömavahes 17 kuni 21 ruutsülda, või paragrahvis 154, mille järgi rukkilõikuseks nõutakse 5 kuni 6 tööpäeva, on täiesti ebamäärased.

Nii mõisniku kui ka talupoja huvides on tõlgitseda seadust selles mõttes, kuidas see kummalegi kasulikumana näib, kusjuures vaadete erinevus paratamatult põhjustab ühe poole ülisuuri nõudmisi ja teise poole vastupanu, seega on selle tagajärjeks lakkamatud rahutused.

c) Talurahva põllumaa hindamisel on põldude klassifikatsioonis keskmise headusega pinnas ära toodud 6-ndas liigis ja arvestusega, et see annab saaki 4½ seemet. See arvestus ei ole aga üldse õige, mida võib tõestada endiste maamõõtmise instruktsioonidega ja Eestimaa Krediitkassa praeguse eeskirjaga põl-

---

* *Vene mõõtude sisseviimine kujutab endast küllaltki suurt raskust talupoegadele ja võib kergesti anda põhjust kuritarvitusteks mõisnike poolt, eriti talupoegade vähese hariduse tõttu.*

dude takseerimise kohta, ning toob talupoegadele kahju umbes 20% ulatuses; 6-nda liigi põllumaa võib anda kõige suuremat saaki — 3½ seemet.

Tuleb veel öelda, et uus maamõõtmise instruktsioon kui juhis, mille järgi on tarvis teha arvutusi maade hindamiseks, ei ole üldse täielik ja seda tuleks revideerida ning ümber teha kogenud mõisnike ja maamõõtjate komisjonil.

d) Ei oleks ka liigne revideerida kõiki paragrahve, mis käivad talumaa eraldamise ja rajamärkide panemise ning maakasutuse kohta, ja muuta kõik neis sisalduv ebamäärane, mis võiks põhjustada omavoli. Sealjuures on vaevalt nii hädasti vaja teostada talurahva rendimaa eraldamist ja rajamärkide panemist eranditult kõigis mõisates. Rendimaa eraldamise ja rajamärkide panemise eesmärk seisab peamiselt selles, et selgusele jõuda, kui palju maad on nimelt talupoegade kasutuses, et siis vastavalt sellele kindlaks määrata ka vajalike koormiste määr. Selgusele jõuda kasutusel oleva rendimaa suuruses on muidugi vaja peamiselt neis mõisates, milledes: a) mõisnikud leiavad, et talupoegadel on rohkem maad kui koormisi, järelikult tahavad mõisnikud kas talupoegadelt maad ära võtta või suurendada nende koormisi; b) talupojad leiavad, et neil on rohkem koormisi kui rendimaad, järelikult tahavad nad kas suuremat maatükki või koormiste vähendamist. Ei saa eeldada, et niisuguses olukorras oleksid kõik mõisad, kahtlemata on ka selliseid, kus mõisnikud ja talupojad on praeguse jaotusega rahul. Sellepärast võiks maade eraldamise ja rajamärkide panemise suhtes kehtestada järgmine kord. Talurahva rendimaad eraldada ja rajamärke panna neis mõisates, kus seda nõuavad kas mõisnikud või siis talupojad.

Sellega lihtsustuks käesoleva asja lahendus.

e) Tuleks laiendada Eestimaa talupoegade õigusi ümberasumise kohta linnadesse või teistesse kubermangudesse.

Uue seaduse järgi ei tohi talupoegade väljarändamine mingist vallakogukonnast ühe ja sellesama aasta jooksul ületada 5% kogukonna enda rahvaarvust. Ehkki mõisnikule ja kogukonnale on antud õigus avaldada vabatahtlikult nõusolekut suurema arvu lahtilaskmiseks, igal juhul viib kitsendatud liikumisõigus tihtipeale kuritarvitustele, ja talupojad, kes tahaksid seda kasutada, põrkavad mitmesugustel ettekäänetel seatud takistustele.

Need kitsendused võiks kaotada.

Eestimaa kubermangu talupojad kasutavad juba varsti 50 aastat isiklikku vabadust, kusjuures nad seda vabadust ei ole iialgi kurjasti tarvitanud. Kui aga kardetakse väljarändamist, siis pole sel kartusel mingit alust.

Kes tunneb talurahva olukorda, see võib tunnistada, kui raske on talupere-mehel igasugune väljarändamine, eriti eestlasel, kes peale oma emakeele ei tunne ühtki teist keelt. Lõpuks, selleks, et talupojad ei otsiks teisi maakohti, on neile ainult tarvis anda seadus, mis neid rahuldaks.

f) Sellesse komisjoni, kes hakkab tegelema uue seaduse ülalmainitud paragrahvide revideerimise ja muutmisega, tuleks määrata kas talupoegade saadikuid või Suur-Vene kubermangudes talupoegade olukorra parandamiseks loodud komiteede eeskujul valitsuse esindajaid Läänemerekubermangude kõige kõrgema ülema määramisel. See abinõu on vajalik järgmistel põhjustel. Kõigi seniste talurahvaseaduste koostamisest ei ole iialgi osa võtnud isikud, kes oleksid esindanud ja kaitsnud talupoegade huvisid, s. o. ei talurahva saadikud ega ka valitsuse poolt väljavalitud isikud. Selle tõttu tekib talupoegades umbusk talurahvaseaduste vastu, sest nende arvates ei saa olla õiglased need otsused, mis on kirjutatud ilma nende teadmata isandate kui isikute poolt, kes peavad silmas ainult omakasu. Selgitatud korraldus aga rahustaks talupoegi täielikult ning oleks sealjuures täiesti kooskõlas õiglusega.

Mõisnike enamik leiab uue seaduse olevat täiesti ebarahuldava (s. o. endale ebakasuliku), mis seetõttu nõuab olulist ümbertegemist, kusjuures nende arvates ei tule olla suuremeelne, sest talupojad tasuvad kõigi neile osutatud heategude eest ainult tänamatusega ja on käesoleval ajal mõisaomanike suhtes täiesti käest ära läinud.

See suund oleks üsna andestamatu isegi sel juhul, kui talupojad oleksid tõepoolest olnud heategudega üle puistatud, käesoleval juhul aga väärib see täielikku hukkamõistu.

Sellepärast peab valitsus Eestimaa aadli hulgas levinud mainitud ebasõbraliku meeleolu tõttu pöörama erilist tähelepanu aadli tulevastele esildistele.

Mida soovib enamus? Arvamused antud asjas lähevad lahku. Ühed tahavad kõige kõrgemalt poolt alles kinnitatud seaduse tühistamist ja 1816. aasta vana seaduse juurde tagasipöördumist, teised aga tühistamist ja uue seaduse koostamist täiesti teistel alustel:

1. Vabade teolepingute lubamisega.

2. Kõigi nende paragrahvide tühistamisega, mis annavad talupojale võimaluse muutuda mõisaomanikuks.

Nii üks kui teine punkt nõuab selgitusi.

Esimese punkti kohta.

Maa rendile andmise lepingud sõlmitakse mõisaomaniku ja talupoja vahel 3 kuni 6 aasta pea'e. Lepinguid on kahte liiki: rendilepingud, mille puhul makstakse raha või antakse põllumajandussaadusi, ja rendilepingud, mille puhul tehakse teatud arv teopäevi (teoorjus). Esimesi võib sõlmida igasuguse summa peale ilma igasuguse kitsenduseta. Teised aga tuleb koostada vastavalt talurahvaseadusele, s. o. tingimustesse ei tohi võtta suuremaid nõudmisi kui seaduses on lubatud.

Mõisnikud tahavad, et nii ühed kui ka teised rendilepingud sõlmitaks vastastikusel kokkuleppel ilma igasuguse kitsenduseta seaduse poolt.

Vabade lepingute sõlmimise lubamisel (isegi teoorjuse peale) tuleb sulgeda ka reguleerimise komisjon, sest säärasel juhul muutub maa hindamine täiesti ülearuseks.

Kui aadlikel õnnestub mainitud õigust välja kaubelda, siis on talupojad veelgi halvemas olukorras kui praegu, sest järjest kasvava rahvaarvu ja kubermangu piiridest üle teatud protsendi lahkumise keelu tõttu on talupoeg sunnitud täiesti sõltuma mõisnike omavolist.

Teise punkti kohta.

Kõik valitsuse korraldused, mis käisid Suur-Vene kubermangude talupoegade olukorra parandamise kohta, võeti Eestimaa aadlike poolt vastu rahulolematusega; eriti tekitas neis pahameelt talupoegadele talude loovutamine. Kartes, et varem või hiljem võib see abinõu neidki puudutada, tahavad nad käesolevat hetkel hävitada kõik selle, millel on talurahva maaomanduse varjugi juures.

Nendest kavatsustest lähtudes tahavad Eestimaa aadlikud tühistada kõik need paragrahvid, mis annavad talupojale üksnes võimaluse kunagi maaomanikuks saada.

Talupojad panevad praegu kogu oma lootuse valitsusele. Milline on aga nende pettumus, kui seesama valitsus, kes alles hiljuti andis neile seaduse (millega nad oleksid rahul, kui seda vaid täidetaks, nii nagu nemad sellest aru saavad), seda äkki muudab ja selle asemele annab neile kas endise, mis ei rahuldanud ei neid ega valitsust, või teise, mis lubatud heategude asemel annab talupojad täielikult mõisnike omavoli alla. Muide, antud juhul ei saagi seda teha, ilma et ilmselt ei rikutaks juba antud lubadust uues seaduses, kus 1311. paragrahviga on aadlile antud õigus paluda ainult niisuguseid muutusi ja täiendusi, mis ei ole vastuolus seaduse põhialustega.*

Eestimaa mõisnike vähemus saab käesolevast olukorrast väga hästi aru ja laidab avalikult meile sobimatuid enamuse kavatsusi, kuid on arvuliselt nii väike, mistõttu pole lootustki, et ta ülekaalu võiks saada.

Sealjuures hakkab juba selgesti kostma enamuse arvamus.

Möödunud kuu algul tulid Tallinna kubermangu aadlipealiku eesistumisel kokku maanõunikud ja aadli saadikud — abinõude arutamiseks, mis Eestimaal toimunud sündmuste kordumise tulevikus ära hoiaksid. Nende nõupidamiste tulemuseks oli projekt, mis esitatakse aadlile käesoleva septembri 2. kuupäeval eelseisval kongressil.

---

* *Ei saa märkimata jätta, et kõik rendimaa pidamise kohta käivad otsused ei või jõusse astuda mitte varem kui iga üksik mõis on välja mõõdetud. Teotegemise regulatiiv aga, s. o. eeskiri koormiste täitmise viisi enda suhtes, peaks alates 142. paragrahvist ja lõpetades 166. paragrahviga jõusse astuma otsekohe pärast uue talurahvaseaduse väljakuulutamist.*

See projekt on järgmine:

a) kõik need 1856. aasta uue seaduse paragrahvid, mis käivad talumaa reguleerimise kohta, samuti ka tulevaste koormiste kohta, tuleb täielikult välja heita ja selle asemele jätta kõik talupoegade koormised ja rahalised maksud niisugusel kujul, nagu need on siiamaani kehtinud, vaatamata sellele, et need on enamasti ebaproportsionaalselt suured, või teiste sõnadega — talupoegadele ei kingita midagi ja nad jäävad endisesse kitsendatud olukorda, igasugustest muudatustest ilma.

b) väljamõõtmise komisjon kui ainus institutsioon, mis võib teostada kontrolli, tuleb sulgeda. Niiviisi on võimalik saavutada täiesti vabade lepingute sõlmimine teo (teoorjuse) tegemise kohta, mis on kasulikud ainult mõisaomanikele ja milledes seni kehtinud koormiste määr oleks võetud maksimumina, mida ei oleks tohtinud ületada.

Tõenäoliselt võetakse see projekt maapäeval vastu.

Lõpuks ei saa mainimata jätta ka nende isikute olukorda, kelle kaudu valitsus oma kavatsused täide viib. Valitsuse poolt täidetakse ainult kuberneri, viitsekuberneri ja kubermanguvalitsuse nõunike ametikohad, teised ametikohad on aadli valiku järgi. Nimetatud ametikohtadel olevad isikud kuuluvad kohaliku aadli hulka, järelikult on nad temaga seotud nii sugulusvahekordade kui ka ühesuguse mõttelaadiga. Häda sellele isikule, kes eralduks aadlist ja julgeks tegutseda iseseisvalt. Nende korporatiivsete aluste tõttu, milledest on läbi imbunud kogu Eestimaa aadel, hakataks seda isikut paratamatult kõige teenimatumal viisil taga kiusama ja jälitama. Seltskonna niisuguse meeleolu juures ei julge ükski Eestimaal teeniv isik valitsuse huve kaitsta ja tegutseb täiesti selle keskkonna mõjul, kust ta pärit on. See mõju tuli eriti teravalt ilmsiks Eestimaa viimaste sündmuste ajal. Kuberner Grünewaldt iseenesest ei oleks vististi julgenud talurahva asja niiviisi ajada, nagu see tema ajal toimus, kui ta poleks kuulunud seisusesse, kes vaatas sellele küsimusele oma egoistlikust seisukohast.

Kõik korraldused, mis lähtusid otseselt tema poolt, said kõige rängema kriitika osaliseks, ja ainult need, mis tehti aadli mõjul, leidsid heakskiitmist.

Niisiis ei oleks kubermanguvalitsuses iialgi tehtud niivõrd ebaõiglast otsust talupoegade suhtes, kes tulid sinna selgituste saamiseks, kui kõik selle ametiasutuse liikmed ei oleks kuulunud kohaliku aadli hulka. Sellepärast võib kõigis neis asjades, kus talupojad on oma mõisnikega konfliktis, kindlalt öelda, et ühtki küsimust ei otsustata erapooletult seni, kuni valitsuse ametiisikud määratakse kohaliku aadli hulka kuuluvatest isikutest.

Nr. 2.

1899. a. 25. mail. — Auvere talupoegade Joonas Nikkoli, Juhan Johannese ja Kaarel Nurga mälestused talurahva rahutustest Auveres 1858. aastal.

Aovere tüli 1858. aastal

Eesti kubermangus, Rakvere kreisis, Alutaguse maakonnas, Vaivara kihelkonnas, Aovere mõisas. Jutustanud Joonas Niklas, kes sel ajal peremees Aoveres oli ja tüli pärast vangis istus ja Juhan Juhanes ja Kaarel Nurk, kes sel ajal kui peremeeste pojad noormehena isa juures teenisid ja tüli pealt vaatasid.

Vaivara kihelkonna papp, pastor von Scholvin, kuulutas meile esiti Peeteristi kiriku kantslist (Peeteristi on abikirik Vaivaras) ja teisel [lihavõtte] pühal Vaivara kiriku kantsli pealt, et nüüd teoorjus kergitud saab ja lisnapäevad ja maksud maha

jäävad, sest keiser olla uue seaduse välja annud. Meil oli lisnategu väga palju. Pääle päristeo oli meil: 1) rehepeksu päevi nii palju kui mõisale tarvis läks, 2) korra- (karjaravitsemise) päevi nii palju kui mõisale tarvis läks, 3) vilja mahakündmise ja äestamise päevi niipalju kui mõisale tarvis läks, 4) sõnnikuveopäevi niipalju kui tarvis oli, 5) viljakülvi ajal oli peremees i s e kevadel 2 ja sügisel 2 päeva külvamas, 6) perenaine i s e tegi aastas seitse lisnapäeva ja [oli] siis veel igal lambaniidu ajal pool päeva lambaid niitmas ja enne jaanip[äeva] pool päeva kapsaid istutamas, 7) perenaine ketras üks nael peenikest lõnga (niiti) oma linadest ja kolm naela mõisa linadest ja kudus selle mõisale kangaks, 8) peremees vedas $^1/_2$ sülda puid linna jne., 9) maksis peremees päevamaa päält: 1 lammas, 10 puuda heinu, 1 viljakott, 3 lehmakütket, 1 kana, 10 muna, 3 paari vihtu jne. Lõikus jagati valla pääle ära ja pidi kõige perega toimetud saama. Siis andis meile Aovere mõisa omanik Karl von Seegebarth, kes ka ühtlasi kihelkonnakohtuhärra oli, ühe seaduseraamatu ja käskis ise seda uut seadust lugeda. (Mis selle raamatu sees seisis ja kuidas tema nimi oli, ei mäleta nendest kolmest enam keegi.)

Meie olime nüüd rõõmsad, et ometi see suur koorem seljast oli ära võetud ja peremehed ei saatnud enam korralisi mõisa. Selle peale toodi 25 soldatit valda ja pandi igasse peresse üks kortlisse ja sööma pääle. Kolme päeva pärast kutsuti soldatid vallast ära, et nad talurahvaga sõbraks ei saa, ja pandi mõisa rehte kortlisse, kuhu nüüd perenaised i s e korrast söötmas pidivad käima. Igaks lõunaks oli soldatile nael liha ja kortel viina anda, nii et see perenaistele õige raskeks läks ja meele pahaseks tegi. Mõne päeva pärast kutsuti peremehed mõisa haagrehi (Hakenrichteri) härra von Baggu* ette, kes Jõhvi kihelkonnast Pühajõe mõisast siia oli sõitnud. Mõisa õues oli juba vitsahunnik valmis toodud, et uut seaduseraamatut lugema õpetada. Kõige esmalt kutsuti Mart Valk külma sauna, aga teised tõmbasid teda oma seltsi tagasi ja ütlesid: «Meie ei lase kedagit ilma süüta peksta», sest õpetajahärra von Scholvin, kes ühtlasi ka kihelkonnakohtu kirjutaja oli, olla seda neile 2 korda kantslist kuulutanud. Et ka ümberkaudsetest valdadest palju inimesi kokku oli tulnud, lasti nüüd peremehed koju ja soldatid rehte tagasi minna. Kahe nädala pärast, just ristipäeval,[304] kutsuti Aovere peremehed Vaivara kirikust ära, kui just kirik peale hakkas, et kubernerihärra ette tulla. (Sellepärast just kiriku ajal, et teised, kes kirikus on, appi ei saa tulla.) Mõisa saades, oli üks kroonu riides härra sääl, keda viitsekubernerіks nimetati, aga kes ta oli, ei võinud meie teada. Maja ees ja sees seisid soldatid püssidega, kellel pajonetid[305] otsas olid.

---

* *Moonutatud vorm perekonnanimest Baggohufwudt.*
Извращённая форма фамилии Баггохуфвудт.

Nüüd kutsuti talitaja Jaan Nurk kohtutuppa, võeti temalt ametiraha ära ja küsiti meie käest, kes meie trepi ees mõisa õue peal seisime, trepi pealt: «Talitaja on ametist lahti, kes võtab ametiraha vastu?». «Meil on talitaja, teist ei ole tarvis,» oli talumeeste kostus. Nüüd kutsuti jälle Mart Valk, nagu esimene kordki, teiste seast välja kohtu ette. Valk arvas, et tema jälle esimene nahatäiesaaja on ja lubas raha vastu võtta. Raha pandi nüüd Mart Valga rinda ja vana talitaja Nurk seoti käsist ja jalust kinni ja visati aita põrandale nagu koeraraibe. («Vaata, poeg, kus ilmasüüta vangid on, kelle pärast kirikus palutakse; sellepärast, kui sa vangisid näed, siis ära viska iial kivi nende peale», ütles isa minule. Kaarel Nurk). See sündis trepi pääl. Nüüd mindi kohtutuppa ja kutsuti peremehed ükshaaval ette. Sääl seoti veel kinni: talitaja abi (vallavanem nimetakse siinpool «talitaja») Joosep Pällu, kihelkonnakohtu kõrvamees Kaarel Juhanes ja lihtperemehed Jüri Mesipu ja Jaan Niklas. Need saadeti Tallinna ja istusid vangis: Nurk $3^1/_2$ a[astat], Pällu $3^1/_2$ a[astat], Juhanes $2^1/_2$ a[astat], Mesipuu $^1/_2$ a[astat] ja Niklas $^1/_2$ a[astat]. Teistele peremeestele loeti kohtutoas igale üle 80 hoobi soldatite läbi selja peale ja sellega oli uus seadus käes. Üks peremees — Mart Major — oskas vene keelt ja viis seaduseraamatu, mis Seegebarth andis, pärast nuhtlust Senatikohtusse. Seda aeti kui metsalooma taga ja kaotati maapäält ära, kui Peterburgist kätte saadi. Saksad ütlesid, et olla Siberi saadetud. Nõnda oli ülemal nimetatud meeste jutt, mis üles kirjutanud 25. mail 1899. a. Vaivaras H. Virulaine ja saadab Oleviku Kirjakogusse mälestuseks.

ENSV Tead. Akad. Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, f. 38, s. ü. 9, l. 322—324. Originaal.

Литературный музей им. Ф. Р. Крейцвальда АН ЭССР, ф. 38, д. 9, лл. 322—324. Подлинник.

(Перевод)

Столкновение в Аувере в 1858 году.

В Эстляндской губернии, Везенбергском уезде, Вайвараском приходе, в дистрикте Алутагузе, мызе Аувере. Рассказали Иоонас Никлас, который в то время был дворохозяином в Аувере и из-за столкновения сидел в тюрьме, а также Юхан Юханес и Каарел Нурк, юноши, сыновья дворохозяев, которые в то время работали у отца и были свидетелями столкновения.

Поп Вайвараского прихода, пастор фон Шолвин, объявил нам сначала с кафедры Пеетеристской церкви (Пеетеристи — филиальная церковь в Вайвара), а затем на второй день праздника [пасхи] с кафедры Вайвараской церкви, что теперь облегчается барщина и отменяются добавочные дни и платежи, ибо царь издал будто бы новый закон. У нас было очень много дополнительной барщины. Кроме основной барщины, у нас были: 1. дни молотьбы — столько, сколько имение требовало, 2. порядковые дни (уход за скотом) — столько, сколько имение требовало, 3. дни вспашки и боронования — столько, сколько имение требовало, 4. дни вывозки навоза — сколько

нужно было, 5. во время посева дворохозяин сам сеял весною 2 и осенью 2 дня, 6. дворохозяйка сама отрабатывала в год 7 добавочных дней, а затем еще каждый раз во время стрижки овец полдня стригла овец и до Иванова дня полдня сажала капусту, 7. дворохозяйка пряла один фунт тонкой пряжи (нитки) из своего льна и 3 фунта из мызного льна и ткала из нее ткани для мызы, 8. дворохозяин возил ½ сажени дров в город и т. д., 9. дворохозяин платил с однодневной усадьбы: 1 овцу, 10 пудов сена, 1 мешок для зерна, 3 недоуздка для коров, 1 курицу, 10 яиц, 3 пары веников и т. д. Уборку урожая распределяли на волость, и [она] должна была проводиться целой семьей. Тогда владелец мызы Аувере Карл фон Зегебарт, который в то же время был и приходским судьей, дал нам одну книгу закона и велел самим прочитать этот новый закон. (Что было в этой книге и как она называлась, не помнит никто из этих троих.)

Мы были теперь рады, что наконец сняли с нас такую тяжесть, и дворохозяева не посылали больше кордов в имение. После этого прислали в волость 25 солдат и поставили на постой и на харчи, по одному на семью. 3 дня спустя отозвали солдат из волости, чтобы они не подружились с крестьянами, и поместили их в мызную ригу, куда теперь дворохозяйки сами по очереди должны были носить еду. На каждый обед солдатам надо было давать фунт мяса и чарку водки, так что это сильно обременяло дворохозяев и вызывало недовольство. Через несколько дней позвали дворохозяев на мызу, к гакенрихтеру господину Баггу,* который приехал с мызы Пюхайыэ Йыхвиского прихода. На мызном дворе была уже приготовлена куча розог, чтобы научить читать новую книгу закона. Первым позвали Марта Валка в холодную баню, но другие потянули его к себе обратно и сказали: «Мы не позволим пороть ни одного невинного», так как г. пастор фон Шолвин, который заодно был и писарем приходского суда, объявил им это якобы 2 раза с кафедры. Так как сошлось много людей также и из окрестных волостей, то дворохозяев отпустили домой, а солдат в ригу. Через две недели, как раз в день креста, вызвали аувереских дворохозяев из Вайвараской церкви, где как раз в то время началась служба, для того, чтобы они предстали пред г. губернатором. (Потому именно во время богослужения, чтобы другие, которые находились в церкви, не могли прийти на помощь). Когда прибыли в имение, то там увидели одного господина в казенной одежде, которого называли вице-губернатором, но кто он был, мы не могли знать. Перед домом и в доме стояли солдаты с ружьями, на концах которых были штыки. Теперь позвали волостного старшину Яана Нурка в комнату суда, сняли с него должностной знак и с крыльца спросили у нас, стоящих перед крыльцом на мызном дворе: «Волостной старшина уволен, кто принимает должностной знак?» — «У нас есть волостной старшина, другого не надо», был ответ крестьян. Теперь опять, как и в первый раз, вызвали из среды других Марта Валка, [предстать] перед судом. Валк считал, что он опять будет первым, кто получит взбучку, и обещал принять знак. Знак надели теперь Марту Валку на грудь, а старому волостному старшине Нурку связали руки и ноги и бросили в амбар на пол, точно дохлую собаку. («Смотри, сын, на невинных узников, за которых молятся в церкви, поэтому, когда увидишь узников, никогда не бросай в них камнем», — сказал мне отец Каарел Нурк.) Это происходило на крыльце. Теперь пошли в комнату суда и стали вызывать дворохозяев по-одиночке. Там связали еще помощника talitaja (волостного старшину называют здесь «talitaja») Иоозепа Пяллу, заседателя приходского суда Каарела Юханеса и простых дворохозяев Юрри Мезипу и Яана Никласа. Их отправили в Таллин и они находились в тюрьме: Нурк — 3½ года, Пяллу — 3½ г., Юханес — 2½ г., Мезипу — ½ г. и Никлас — ½ года. Другим дворохозяевам солдаты насчитали в комнате суда каждому свыше 80 ударов по спине, и таким образом [они] получили новый закон. Один дворохозяин, Март Майор, знал русский язык и отнес книгу закона,

* *Извращенная форма фамилии* Баггохуфвудт.

которую дал Зегебарт, после наказания в сенатский суд. Его преследовали как дикого зверя, и после того, как [его] схватили в Петербурге, от него и след простыл. Баре сказали, что его сослали в Сибирь. Таков рассказ вышеназванных крестьян, который записал Х. Вирулайне 25 мая 1899 г. в Вайвара и посылает на память в коллекцию писем [газеты] «Олевик».

Nr. 3.

1898.—1900. aastal. — Endise vallatalitaja Hans Tertsiuse ülestähendused Mahtra sõjast aastal 1858.

Järgmised lehed on Hans Tertsius omast elamisest ja nähtustest kirjutanud. Esimesed neli kirjutatud lehte ja viimane ning lahtine leht said alles tänavu, 1900. aastal oktoobrikuu hakatuses minu kätte, kuna vahemine suurem osa juba 1898. aasta lõpetusel minu käes oli. Hans Tertsius suri Omi asutuses 12. okt. ja maeti 15. oktoobril 1900.

Omi asutuses,
18. okt. 1900. G. E. Luiga.

Mina [hakkan] korrapärast üles kirjutama. Kirikus öeldi: aprillikuu kahekümne kolmandamal päeval antakse uue seaduse raamatu[d] talitaja* kätte, 1858. aastal, kaks raamatu[t]. Teine, mis sai talitaja kätte, ja öeldi meile, et kirikuhärra pea[b] teile ära seletama, kui teie ise aru ei saa. Ja meie läksime nelipühi keskmisel päeval ja ütlesin: «Kihelkonnakohtuhärra ütles meile, kui teie ei aru ei saa, siis pea[b] kirikuhärra teile ära seletama.» Ja mina ütlesi[n]:** «127. numbri all oli: kel üheksa tessatiini põllumaad on, see pea[b] 240 hobusepäeva ja 240 inimesepäeva tegema. Polnud vaimupäeva, öeldi, [ei] teise inimese päeva, ei lõikusepäevi.»

Ja kirikuhärra ütles: «Kes siis Maidla härra kartuli[d] üles võta[b], kui vaimupäevi ei ole?» — Ja mina ütlesi[n]: «Eks meie võta.» — «Teie tahad see raha saada?» Ja mina ütlesi[n]: «Eks see raha ole küll sakste taskus olnud, eks [ta] taha meie taskus ka olla.» Ja kirikuhärra ütles: «Mahtras saab varsti uus seadus antud, pärast saate kõik, küll siis saate näha, kuisugune see on.» Siis oli ju kirikul te[a]da. See sõna tähenda[s]: küll siis saate näha, kuisugune see on. Nii palju oli.

Ja mina läksin mõisa ja opman ütles mulle: «[Miks sa] nelipühi teisel pühapäeval kiriku juures uue seaduse raamatu valsist[i] ära seletasi[d], et 240 hobusepäeva ja 240 inimesepäeva ja muid päevi ei ole ühti sinna üles pandu[d].

1. Mis kirikus räägiti.
2. Mis kihelkonnal*** räägiti.
3. Mis mõisahärrale räägiti.

* *Originaalis kõikjal* tallitaja.
** Mina ütlesi[n] *originaalis korratud kaks korda.*
*** *Kihelkonnakohtus.*

4. Mis kirikus härrale rääkisin.
5. Mis opman mulle rääkis.
6. Mis kaupmehehärra mulle rääkis.
7. Mis opman mind käskis kirj[utad]a.
8. Mis kubjas käskis Habajale [minna].
9. Mis tüdruk Habajal[t] [rääkis].
10. Mis mina peremeestele rääkisin.
11. Mis kirikuhärra rääkis ja
12. kihelkonnakohtuhärrale rääkisin, kui mina jumalaga jätsin ja ukses[t]. See oli, kui Kärusse läksin, kõik enne sõda.

Mina läksin mõisa opmani käest ohri* vahetama, maa ohri ja viisin suuri ohri[306] temale. Ja tema ütles mulle: «Miks sa's** kirikuhärrale uue seaduseraamatu untre*** ära seletasid, et kellel üheksa tessatiini põllumaad on, see teeb 240 hobusepäeva ja 240 inimesepäeva ja muid päevi pole ühtegi ja nüüd se[da] juttu kõik kubermang täis ja sina oled seda rääkinu[d]. Nüüd, kui sina kohtusse lähe[d], siis sina kui wette upu[d].» Seda ütles Paunküla härra.[307] «Miks sa seda rääkisid unrehti?»

Ja mina läksin linna ja võtsin uue seaduseraamatu juurde ja näitasin kaupmehehärrale ja tema ütles mulle: «Ei mina taha raudu surmatunnini kanda, ei mina tohi sulle ühte[gi] sõna räägita. See on Sooropo**** pool[t] ära keelatud. Kui üks kooli[ta]tud mees talupojale ära seleta[b] se[lle] raamatu, see kannab raua[d] surmatunnini. Sina ära püüa [leida] selle[s] raamatus kedagi hea[d].»

Ja mind kutsuti esmas[päeva] hommiku[l] mõisa ja opman ütles mulle: «Sina lähe[d] selle kirjaga agntretle***** juurde.» Ja mina ütlesin: «Ei mina lähe, saatke meie vaimupoiss, see oska[b] küll minna. Mis opman siis selle uue seaduse pärast kirjuta[b]? Kui mina ees kõik vana teo teen, siis peavad teised kõik tegema.» Ja isi [ta ju] rääkis mulle: «Kui sina kohtusse lähed, siis kui wette upud».

Siis neljapäeva[l] tuli kubjas ja andis käsku Habaja mõisa [minna].

Siin kirjutan mina oma õnnetuma eluloo üles, kuidas[a] mina auku langesin ja Siiperi[b] sain. 1858. aastal kubjas tuli mõisa[st] ja ütles mulle: «Sina tule hommiku[l] vara mõisa ja istu opmani kõrva[le] [vankrisse] ja lähe[d] Habaja mõisa ja teise[d] Habaja mõisa ja teise[d] peremehe[d] lähevad soost otsekohe kõik, et kell[c] seitse seal ole[te].» Mina küsi[si]n: «Mis sinna minna?» — See [vastas]: «Ei mina tea».

Hommiku[l] vara, kui alles pime oli, tuli Habajal[t][d] tüdruk

---

* *otri.*
** *miks sa siis.*
*** *valesti — saksa keele sõnast Unrecht.*
**** *Suvorovi (kindralkuberner).*
***** *haagikohtuniku (Hakenrichter).*
a *Originaalis* kudas.
b *Siberi.*
c *Originaalis* kello.
d Habajal[t] *järel vahele jäetud asjatult korduv* tuli.

kume oppe ia jälle woeti lahti ia
jälle küsfiti kosa wannu selle seätuse
pale mis nella kümne asta esē olli
ei wanu kus tägi külgi külgi suu
jäe se ütle ei wanu siis jäti jxan
iärele ja woeti teine ia teise wantuse
keik tese kohto kulli es polwi maas
selle setause palle mis nella kümne
astaes olli se jninemene kis wantus
ia ei osan kiriuta aga sully olli jiga
tema kääs ia kupernatre kiriutaia käsfi
tema kääe ümmer ia kiriuta nime
ia lia niime siis wotis oma kääärra
ja tomas kolm Riisti nime otsa ia
sele papere pälle kus kronu kul
sees on seta Rägis tütro mule ia
külla perremehe tullē meie wäna
waiure kogu ia minna rägsin keik
Tütrogo säna keigile miis Tütro mule
Rägis

meile ja ütles mulle: «Mind saadeti sulle käsku tooma, et teie vald tuleb täna sinna. Seal on kuussada soldatit valla rahva ümber, keset õue rahva ümber. Siis võeti talitaja kõige es[i]te[ks] ko[h]tutuppa ja küsisi[d]: «Kas vannu[d] selle seaduse pääle, mis neljakümne aasta eest oli?» — «Ei vannu mitte.» Siis löödi raudu. Viie valla talitajad on raudus all keldris raudus. [Keegi] ei vandunu[d] mitte. Siis võeti kõige esite kiriku vöölmölder* Poe Jaan ja viidi kohtu ette: «Kas sa vannud selle seaduse peale, mis neljakümne aasta eest oli?» — «Ei vannu.» Siis toodi välja ja pandi pingi peale kinni ja teine soldat** teine pool pinki ja hakkasi[d] vitstega lööma ja trummid hüüdma ja moosekandi[d] mängima ja teise küla rahvas vaatasi[d] pealt. Ja anti viiskümmend hoopi ja võeti pingi pealt lahti ja küsiti: «Kas vannud selle[le] seadusele alla, mis neljakümne aasta eest oli?» — «Ei vannu.» Siis pandi jälle pingi külge kinni ja anti jälle viiskümmen[d] hoopi ja jälle küsiti: «Kas sa vannud selle seaduse pääle?» — «Ei vannu.» Siis pandi kolmat korda pingi külge kinni ja anti kümme hoopi ja jälle võeti lahti ja jälle küsiti: «Kas sa vannud selle seaduse peale, mis neljakümne aasta eest oli?» — «Ei vannu, kus tüki külge suu jää[b], see ütle[b]: ei vannu.» Siis jäeti Jaan järele ja võeti teine. Ja teise[d] vandusi[d], kõik te[i]se[d] kohtu kulli ees põlvili maas selle seaduse pääle, mis neljakümne aasta eest oli. See inimene, kes vandus ja ei osan[ud] kirjut[ada], aga sulg oli ikka tema käes ja kupernatre*** kirjutaja käsi [oli] tema käe ümber ja kirjutas nime ja lianime****. Siis võttis oma käe ära ja tõmbas kolm risti nime otsa ja selle papere***** pääle, kus kroonu kull sees on.»

Seda rääkis tüdruk mulle ja küla peremehe[d] tuli[d] meie värava juurde kokku ja mina rääkisin kõik tüdruku sõnad kõigile, mis tüdruk mulle rääkis. Siis istusime maha ja pidasime nõu, mis nüüd teha. Hirm minna ja hirm ära jääda. Ja istusime kella[a] seits[m]e[ni] seal maas ja pidasime nõu, mis nüüd tule[b] teha. Tüdruk tõi käsku, et rahvas karjuda mitte üksi tulla, et teise[d] tuleva[d] seal[t] pool[t], hakkame vastu, sõda pidama Habaja mõisas.

Ei meie ei läinud. Meie läksime kirikuhärra palvele viie mehega ja saatsime teise igasse[b] valda käsu, et kõik kihelkonnatalitajad kiriku juures kõrtsis[c] koos on kell kaks. Ja läksime sinna ja kõik olid seal koos ja küsisi[d] ja mina rääkisin kõik tüdruku sõnad, mille[s] meid kästi Habajale tulla. «Meie tulime kirikuhärra palvele ja teie aidake meid, et mitte Mahtrasse soldati[d] ei tule. Siis head lugu ei tule.» Ja ütlesin: «Mina lähen eeli, tulge teie ükshaaval minu

* *vöörmünder.*
** *Originaalis siin ja edaspidi* solta.
*** *kuberneri.*
**** *perekonnanime.*
***** *paberi.*
a *Originaalis* kellu.
b *Originaalis* igan.
c *Originaalis siin ja edaspidi* kõrtsus.

järele, muidu ehk kirikuhärra ehmatab, kui meie ühekorraga läh[e]me.»

Kui mina kirikumõisa õue sain, tuli kihelkonnako[h]tuhärra vastu: «Tere, tere, ko[h]tuhärra. See on hea, et ko[h]tuhärra siia tuli.» — «Mis siis?» — «Meid kutsuti täna Habajale mõisa ja tüdruk tõi käsku mulle öösel ja ütles: «Seal on kuussada soldatit ja valla rahvas keset õue ja kuussada soldatit rahva ümber ja võetakse talitaja esti [ja küsitakse]: «Kas vannud selle seaduse pääle, mis neljakümne aasta eest oli?» — «Ei vannu.» Siis lüüakse raudu ja pannakse keldri kinni. Juba viie valla talitajad [on] kinni. Meie ei tohi minna, tulime palvele, et kirikuhärra kirjuta[ks], et mitte soldati[d] Mahtras[se] ei tule. Rahvas peavad kurja [nõu], tahavad vastu hakata ja sõda pidada. Siis saavad soldatid tapetu[d] ja mõis põletatu[d].» — «Ära räägi nii hirmsasti.» Ja mina ütlesin: «Ärge tehke nii hirmsasti. Teie panete peksuga endi alla vanduma. Siis on iga versta pääl kuningas.» Kohtuhärra ütles mulle: «Lähme tuppa.» Siis läksime tuppa kirikuhärra juurde. Siis rääkisin kõik tüdruku sõna[d] kirikuhärrale ja kohtuhärrale. Siis kuulsi[d] 22 meest peal[t], kui mina kõik kuuld[ud]* tüdruku sõnad üles rääkisin ja palusin: «Kirjutage Habajale mõisa.» Ja [kirikuhärra ütles]: «Kui teie lubate vandu[da] vana seaduse [peale], siis meie kirjutame kohe teile, aga kui ei luba, mis meie siis kirjutame, kus mitte ei luba seda vana seadus.» — «Ei luba mitte.» — «Lubage, siis meie kirjutame. Siis ei pole teil ses[t] ühtki viga, et teie sinna ei läinud.»

[Kirikuhärra] läks kirjutamise kambrisse**, valla peremehe[d] suur[d]e tuppa. Mina jäin üksi kohtuhärraga kambri ja hakkasin välja tulema. Kohtuhärra tõusis tooli päält üles ja tõmbas ukse kinni, [et] mind kinni panna. Mina nägi[n] seda. Mina tõmbasin ukse lahti kõige kohtuhärraga ja tulin suur[d]e tuppa. Ja jätsin jumalaga kirikuhärraga ja ütlesin: «Selle eest, mis mina teile olen rääkinu[d], mind teie enam näha ei saa.»

Ja tulin ukses[t] välja ja läksin Ero kõrtsi,*** kui teise[d] Mahtra mehed järele tuli[d]. Ja ütlesin neile: «Teie tehke kõik, mis peale pannakse. Mina koju ei tule. Mina lähen Kärusse vene papi juurde kuulama, kas neil on keisri**** pooles[t] luba antu[d] või mitte [nii teha]. Matsi Priidik ja Adra Indrek ja Tilli Otto läksi[d] Mahtra tee[d] ja mina läksin Atla küla poole. Ja kirikuhärra kutsar sõitis Mahtra meest[ele] järele ja küsis: «Kus Ants?» — «Ta läks Atla külasse Koka Matsisega.» Kutsar tuli Koka Matsise juurde ja küsis: «Kas Ants on siin?» — «Ei ole, kus mina teda leian.» ja [kutsar] läks tagasi.

Mina magasin Koka aida peal. Kui pime oli, siis tulin maha ja läksime Kärusse vene papi juurde. [Läksime] laup[äev]ase päeva ja pühapäeval saime sinna, kui papp kiriku[sse] läks. Ja meie läksime

* *Originaalis* keigid kults.
** *Originaalis* kamres.
*** *Originaalis* Erro kõrtsu.
**** *Originaalis* keisre.

ka kiriku[sse]. Seal oli kaks tütarlast ristis* ja kumma[l]gil lapsel seitse vaderit ja üks oli laual ja meie Koka Matsisega ja kirikuhärra ja köster. Ja mina läksin üksi kirikuhärra juurde ja rääkisin kõik nee[d] sõna[d], mis tüdruk mulle rääkis ja küsisin: «Kas see on keisri** pooles[t] neile lub[a] antu[d], et nema[d] võiva[d] peksuga panna vanduma selle seaduse pääle, mis neljakümne aasta eest oli.» — «Ei ole, see on nende oma tahtmine. Ei keiser seda luba pole neile andnu[d]. See on salaja ilma keisri loata, mis [nemad] teeva[d].» Ja mina palusin: «Kirjutage keisrile.» — «Mina ei kirjuta. Sulle pole veel häda tehtu[d]. Vaata, mis veel sünni[b]. Tule siis minu juurde ja ära ennast kinni anna. Siis mina kirjutan kõik keisrile, mis na[d] tein[ud].» Nüüd tuli*** [jutt] sest Uuemõisa sõjast. Rääkisin mina vene papile. Mina ütlesin: «Uuemõisas oli ka sõda. Pandi neli rehte nädalas peksma ja teomehe[d] hakkasi[d] vastu. Siis toodi linnas[t] soldati[d] ja hakkas[i]d sõda pidama.» Muud mina ei mäleta, kas ma rääkisin või mitte.

Kui mina reede[l] ära läksin ja laup[äev]a[l] tuli Mahtra mõisa kuuskümmen[d]**** soldati[t] ja koorem keppe ja koorem vitsu ja 20 paari jalaraudu ja 30 käeraudu. Ja laup[äev]a[l] tapeti lehm, [mis tuli] minu[l] maksta ja pühapä[eval] teine lehm Reino Jaani maksta ja lubatu[d] nõnda anda vitsu, et soole[d] käte küljest välja tuleva[d].

Kui kubjas käsku andis, kui mehe[d] seda kuulsi[d], joo[k]si[d] metsa ja oli[d] laup[äev]a metsas. Ja tuli[d] pühapä[eva] hommiku[l], tulid metsa[st] välja ja pidasi[d] nõu: «Kui kaua meie metsas oleme. Läheme rahva[st] abiks paluma, et ei lase meid peksta.» Ja Jaago Indrek ja Pärtle Priidik läksid kiriku[sse] ja rääkisid meestele ja mehe[d] ei läinu[d] ühte ainus[tki] kiriku[sse]. Ja kirikuhärra tuli välja ja ütles meestele: «Miks teie kiriku ei tule?» — «Ei meil pole aega. Meie läheme Mahtra mõisa sõtta.» — «Tulge ikka kiriku. Mina sõidan ise pärast jutlust Mahtra külasse.» Ja sõitis küla kõrtsi juurde ja külarahvas tuli kõik kuulama, mis kirikuhärra räägi[b]. Matsi Priidi[kule] ja Adra Indre[kule], need olid vanad talitajad, [öeldi]: «Küsige, mis õpetaja taha[b].» [Kirikuhärra ütles]: «Tulge kolm vana pere[meest] minu jutule.» — «Ei meie saa tulla, meid ootavad vitsa- ja kepikoormad ja raudahelad.» — «Kui teie lubate seda vana [seadust], siis ei tehta teile kedagi.» — «Ei meie ei vannu mitte, ehk pea ratta rummu sisse. Seda ei saa. Hakkame sõda pidama. Meie ei vannu vana seaduse pääle.»

Siis läks [kirikuhärra] ära ja läks mõisa ja ütles opmanile: «Nende nõu on, kõva[sti] vastu hakata. Saada kiri Habaja mõisa, et enam soldat[ei]d siia tulev[ad]. Ja opman saatis***** läbi öö vaimupo[i]si kirjaga Habaja mõisa. Siis tuli 400 soldati[t] Maht-

* *ristida.*
** *Originaalis* käisere.
*** *Originaalis* tulle.
**** *Originaalis* 60 kümmen.
***** *Originaalis* setis.

ra[sse], aga enne oli sõda peetu[d], kui soldati[d] sinna sai[d]. Teised soldati[d] ütlesi[d] teistele, et ülem on juba maha löödu[d]. Siis pöörasi[d] teise[d] tagasi ja ülema[d] tõmbasi[d] mõõga[d] tupes[t] välja ja läksi[d] joostes tagasi. Üks verst maa[d] oli Mahtrast ära. [Kui nad oleksid tulnud], siis oleks hirmus sõda olnu[d]. Mis siis talupoja[d] teivastega oleks[id] teinu[d], kui soldati[d] sinna oleks[id] jõudnu[d]. Talupoegi [oli] meie arvates paar tuhat ehk veelgi päälegi.

Mina kü[si]sin nende käest, kes seal oli[d]. See oli esmaspä[eva] hommiku[l] kell kaheksa, kui sõda oli. Ja kui mina Kärust ära tulin, oli õhtu. Siis oli mõis ja aida[d] ja talli[d[ja tõllahoone kõik põlenu[d] ja ait suitses veel.

Ja kesknädalis tuli tuha[t] soldati[t] järel. Mina läksin vaatama ja va[h]i[d] oli[d] ees ja [mind] võeti kinni ja viidi Atla mõisa ja kõik tuha[t] soldati[t] minuga seltsis mõisa trepi juurde. Ko[h]tusaksa[d] tuli[d] toast välja ja käskisi[d] raha[308] rinnast ära võtta ja kästi üles tulla. Ja mina läksin ülesse teise korra trepi* pääle ja vits kubernatr** ütles mulle: «Kas metsas puudel oksi ei olnud, kus sa ennast ei võin[ud] ära puua. Või sina tuli[d] ise siia. Täna sa[ab] sind välja pääl püssidega maha lastud,*** kui sa ise pole omale otsa teinu[d].» Ja soldatid tõmbasi[d] käed köiega selja taha kui hane tiivad kokku, et tul[i] käis silmist välja ja jala[d] seoti köiega kinni ja soldati[d] viisid kolinal trepis[t] alla toa juurde, tuhand[e] soldati va[h]el — viissada paremal pool ja viissada pa[h]emal pool. Ja mind viidi keskelt läbi ja käte köie ots oli soldati käes. Ja [viidi] alla toa köögi juurde ja kohe saeti ukse sisse neljakandiline auk.****

Ja mul tuli kibe sitahäda kätte ja ütlesi[n] soldatile ja soldat ülemale. Siis tuli jälle tuha[t] soldati[t], pooled teinepool ja mind viidi keskelt läbi [nii] kaugele, kui kaugele soldatid ulatusi[d]. Siis kästi mind maha kükita[da]. Siis tuli mõlemas[t] otsas[t] kusi. Siis vaatasin, kas ehmatasin sitta kuse. Üsna selge vereoja oli.

Kui käed selja taha väga kokku tõmmati, [oli] tuline valu. Siis viidi jälle käsu***** alla ja natuke aega viidi teise tuppa ja öeldi: «Võta riide[d] seljas[t] ära.» Võtsin jalad lahti ja riide[d] sel[j]a[st]. [Öeldi]: «Võta särk seljas[t] ära.» Siis otsisi[d] särgi läbi ja antsi[d] kätte ja leidsi[d] püksitaskus[t] 25 [rubla] raha. Selle võtsi[d] ära ja kinga paela[d]. Siis panin riide[d] selga ja öeldi mulle: «Nüüd hakka rääkima.»

Eesotsas siis mina ütlesin: «Kirikus öeldi maha: 23. aprillikuu päeval antakse uue seaduse raamatu[d] kihelkonna kohtus talitaja kätte. Ja kui anti, siis öeldi meile: «Kui teie aru ei saa, siis pea[b] kirikuhärra teile ära seletama.» Ja meie läksime nelipühi keskmisel pühal ja mina ütlesin: «Seal raamatus on 127. numbris üles pan-

---

* *Originaalis* tripi.
** *viitsekuberner.*
*** *Originaalis* lasta.
**** *Originaalis* augu.
***** *Originaalis* käsna.

dud* — kellel üheksa tessatini maad on, see pea[b] 240 hobusepäeva ja 240 inimesepäeva tegema aastas, pea[b] tegema.» Seda mina rääkisin. See on minu süü, et mina seda kirikuhärrale rääkisin ja kõig[ile], kes minu[le] vastu tulid, kui mina vene papi juurde läksin.»

[Sellest tuli] terve poogle papere** kirja täis. Siis seoti minu käe[d] jälle selja taha kinni ja viidi Kuimetsa mõisa. Saja soldati ja kahekümne moosekandi [saatel]. Kui Atla*** küla vahel[t] läbi läksime, siis trummi[d] hüüdsi[d] ja moosekandi[d] mängisi[d]. Siis tuli kõik külarahva[s] vaatama, kui mind kui koera oheliku otsas veeti Kuimetsa**** mõisa. Siis tuli vits kupernator ja Mahtra opman vastu ja ütlesi[d] mulle: «Sina ole[d] kaks kubermangu pannu[d] keema kui hernepada.» Ja mina ütlesin: «Ei mina pole ühtigi teinu[d] seda. Teie ise olete teinu[d].»

Siis läksime tuppa ja öeldi mulle: «Sina ole[d] see esimene nõuandja olnud.» [Mina vastasin]: «Mina andsin teile kõik te[a]da, aga teie tulite vitsakoormaga ja kepikoormaga ja jalaraua[d] ja käeraua[d] [kaasas].»

Siis viidi mind rohuaeda ja opman [tuli] välja Mahtra küla meeste juurde ja ütles: «Teil pole ühtigi süü[d]. Ants üksi kaob. Tema on seda kõik teinud.» Mina jälle kuulsin, kui tema seda rääkis. Said mehe[d] tuppa kutsutu[d]. Siis ütlesi[d] kõik, et Ants kõik käskinu[d] teha. Siis kutsuti mind rohuaias[t] õue meeste juurde ja vites kupernatr küsi[s] meeste käest: «Kas teie to[h]ite tema pääle ilma süüta kaevata. Viimsel kohtupäeval peate jumala kohtu ees viimse veretilga eest vastama. Kas teie selle peale jaa ütlete,***** siis lähete kirikualtari vanduma. Kas tohite selle pääle «jah» öelda, siis öelge «jah».» — Ja kõik ütlesi[d]. Ja siis mina hakkasin [rääkima]: «Kui mina rohuaias[a] olin, kuulsin, kui opman rääkis: teil pole sest ühtegi, Ants üksi. Teie loodate opmani peale, et see teid päästa[b]. Mina läksin reede hommiku[l] kodust ära ja esmaspäeva õhtu[l] tulin koju. Siis oli kõik ära põlen[u]d.»

Mind viidi jälle keldri kinni. Hommikul kell kaheksa ütlesin va[h]ile: «Mina taha[n] sitale.» Soldat andis ülemale teada. Siis tuli tuhat soldati[t], viiskümmen[d] paremal pool ja viiskümmend pa[h]emal pool ja mind viidi keskel[t] läbi, soldat ees, mina tema järel. Läksin pool[d]e mõisa õue. Kohtusaksa[d] nägi[d], tuli[d] toast välja: «Vii teda tagasi. Las ta situb sinna, kus ta on.» Siis viidi tagasi jälle keldri[b] ja sittusin sinna.

Ja natukese aja pärast kutsuti kohtutuppa ja vites kupernater ütles mulle: «Sinu süü on ära kaalutu[d] viimse vere tilgani. Sina

---

* pandud *järel vahele jäetud asjatult korduv* üles.
** *poogen paberit.*
*** *Originaalis* Atala.
**** *Originaalis* Koimetsa.
***** *Originaalis* ütled.
a *Originaalis* Rohu aitas.
b Keldri *järel vahele jäetud asjatult korduv* ja.

saad tuhat viissada hoopi kadalippu. Kui hinges veel oled, siis saab rehe otsa post pandud ja sinna üles poodu[d]. Oled sina ka jumalat palunud?»

Ja viidi alla keldri. Siis nägin väljas oma naist ja ütlesin: «Oota, varsti hakatakse minu vorsti valama.» Ja viidi keldri. Tunni kahe päras[t] viidi jälle mõisa trepi alla ja kästi pingi peale istuda ja hakati raudu lööma. Ja Peeter ja Aadu pekseti vitstega — kolm hoopi ladvaga, kolm tüükaga. Siis sõitis sinna kaheteistkümne kindrali kindral ja ütles: «Kas peksuga mõista[te] kohut? Mina mõistan sõjakohtu kaheteistkümne tunniga valmis.» Ja läks tuppa. Minul oli pa[h]em jalg raudus ja parem lahti ja käärid jäid juuste sisse üks tükk aega. Siis jäi kõik seisma nii kaua, kui kindral välja tuli. Siis löödi mind raudu ja aeti pool pead paljaks habemenoaga ja tõmmati kolm risti kriidiga rinda, et linnas saab püssidega maha lastu[d]. Siis istusin hobuse peale, Peeter ja Aadu Tannel, kuus tükki ja sada soldati[t]. Kui külades[t] läbi läksime, siis hakkasi[d] trummi[d] hüüdma ja moosekandi[d] mängima. Siis tulid kõik vaatama.

Siis läksime Tallinna sisse, pühapäeval läksime linna. Siis hakkasid trummi[d] hüüdma ja moosekandi[d] mängima. Siis läksime. Kui Viru väravasse [saime], siis jäi[d] vait* moosekandi[d]. Siis oli kõik linnarahvas meid vaatamas Toompää turul. Siis tuli kupernater minu juurde: «Kui vana sina ole[d]?» Mina ütlesin: «Nelikümmen[d] aasta[t].» — «Millal sina laual käisi[d]?» Mina ütlesin, sel ajal.

Siis viidi kinni vangi hoone kretna kamnere** üksipäini. Siis olin kaks päeva. Siis tuli kaheteistkümne kin[d]rali kin[d]ral minu juurde. Aga teine pool kretnas oli Jõhvist üks talitaja[309] kinni ja see tuli peldikus[t] ja ütles mulle: «Nüüd tulevad õues viieteistkümne ja kaheteistkümne kin[d]rali kin[d]rali[d].» Ja mina ütlesin temale: «Õpeta mind, et mina ütlen vene keeli, et mina pole süüalune, kodu[s]e[d] on süüaluse[d].» [Ta õpetas]: «Ja ne vinna vae katrugi tomma vinna vaae.»*** Mina kirjutasin akna peal[e], et ei unusta[ks]ära. Pöörasin ümber, juba [kindral] selja taga ja k[oh]e ütlesi[n]: «Jane vina vina vaae kakaktrugi tomma vina vaed.» Siis tema rääkis minuga ja mina ei mõis[tnud] sõnagi. Siis vaatas minu silma sisse hulga aega ja ütles Tallinna kupernatrele: «Räägi sina.» Tema ütles mulle: «Kas sina vene keelt oska[d]?» — «Ei oska.» — «Kas sa saksa keelt ei oska?» — «Ei oska.» — «Kas sa läti keelt ei oska? Kas sa prantsuse**** keelt ei oska?» — «Mina pole kuskil reisi peal käinu[d].»

Siis küsis [kindral]: «Mis tema räägib?» — «Tema räägib, et tema on igapidi süüalune.» — «See on hea, et ta ise oma suuga on rääkinu[d]. Siis saa[b] homme oma palga kätte.» Ja läksid ära.

Siis ütles Jõhvi talitaja: «Nüüd ole valmis. Homme küsitakse

* *Originaalis* vaid.

** *Võib olla: секретная камера, eine sekretne Kammer — salakamber või kong. Mõeldud ilmselt üksikkongi.*

*** *Я не виноват, как другие дома виноваты.*

**** *Originaalis* pransose.

veelgi tulgi* läbi.» Aga tulg rääkis iga kupernatre sõna seda, [et] iga pidi süüalune on. Mind ja Aadu ja Peeter — meid pidi püssidega maha lastama. Mina ei mõistnu[d] vene keelt ja Aadu ei mõistnu[d] vene keelt, aga Peeter oskas. Kui kuueteistkümne kindral Peetri juurde läks, see rääkis kõik, ku[i]das see sõda hakkas. See oli õhtu[l].

Ja hommik[ul] vara, kui alles pime oli, tuli kaheteistkümne kindrali kin[d]ral tema juurde ja küsis: «Kas tema tellis seal kaheksakümmend püssimeest?» — «Ei, tema käis salamahti kuulamas, kas see vanne on keisri poolt või sakste poolt.» — «Kas see on tõsi, mis sa räägi[d]?» Ja sülitas ja ütles: «Olen mina sigade karjane nende ees, et nad mind narriva[d]?» Ja läks postimajja ja sõitis Peterburi** linna. Ja postimajja toodi kiri kupentre*** kätte, et kupernatr ja Ants Tärtsus Peterburgi tuleva[d], aga ei [ole luba] antu[d], et iga kuperneer mõista[b] ise kohut. Siis tuli hommiku[l] kupernatr Peetri juurde ja ütles: «Sinu keel tuleks**** suus[t] ära lõigata.» Ja siis tuli minu juurde ja ütles: «Kuue[l] saja[l] mehel ei ole nii tarku sõnu, kui sinul on. Ega see pea esimese keha otsas ole. See on üheksanda keha otsas.***** See võtab minugi pea.» Ja lükkas minu pea viltu ja läks ära.

Ja hakkasin kohtus käima ja öeldi iga kahe päeva[tagant]. Siis hakkasin kohtus käima, mis mina kirjutasin, seitse nädalit. Kes seda jõua[b] ära seletada, mis seal sai räägitu[d]. Üks kord kohtuhärra ütles mulle: «Kui mina sind oleks taga otsinu[d], iga süüaluse sõnu, 99 numbri all oled õige, aga kolme numbri all oled süüalune.» — «Mis numbri all ma süüalune olen?» — «Selle numbri all süüalune, et sina Habajale ei läinu[d], kui tüdruk käsku tõi. Sina oleks kas joonega ahju [pidanud] minema.»[a] — «Kui meie oleksime teise jumala loodud ja saksa[d] teise jumala loodu[d], [siis küll]. Ja jumal ei pea ühest enam lugu kui teisest, kuidas mina siis ilma süüta teie käsu pääle pean ahju minema. Kus see teine number on?» — «Kui sina ütlesid: «Mina läksin otsekohe kiriku juurde ja läksi[n] Juuru kõrtsi ja kutsusi[n] kõik kihelkonnatalitaja[d] kokku ja ostsin toobi viina.» Mis asjamees sina ole[d], et sina [nad] kokku ajasi[d].» — «Sellepärast [ajasin], et see on üks tõsine asi. See pole mitte külanaiste jutt. Kus se kolmas number [on]?» — «Kui kiriku[härra] kutsar sind taga otsis Kokal ja sina kõrvale läksid.» — «Ei mina pole kutsari[t] näinu[d]. Mina magasin Koka aida pääl.»

Kahekümne nädala päras[t] tuli vene papp Tallinna, kutsuti, ja mind viidi ka kohtu[sse]. Kui korraga kuuldi kohtutoas[t] suur[t] kära, kui vene papiga vaidlesi[d]. Kui Vaida mõisa parunihärra

---

* tõlgi.
** *Originaalis* Peterpuri.
*** *kuberneri.*
**** *Originaalis* olles.
***** *Välja jäetud järgnevalt korduv* on.
a *Originaalis* minna.

ütles vene papile: «Mis kurja nõu sa selle[le] mehele antsi[d]?» — «Ei mina andnu[d]. Ta kaebas oma häda.» Kohtuhärra ütles: «Kas sa meie raudu ei karda?» — «Aga kartke teie minu raudu. Kui need mehed silmapilk pole rau[dade]st lahti, siis homme hommiku[l] oled raudus ja teate, kus Siber on.» Ja kõik olid rau[dade]st lahti ja mind viidi ka ja löödi rau[dade]st lahti.

Ja mind* papi juurde viidi, aga ukse taga[nt] [viidi] tagasi. [Mina mõtlesin]: «Kuidas papil nii suur õigus oli, et tema võis lahti lasta, kui meie süüaluse[d] olime.»

Ja ükskord kohtuhärra ütles mulle: «Kuussada meest on koorma paberit ära raisanu[d], aga sina üksi peale koorma.» Mis mina seitse nädalat kohtusakstega vai[d]lesi[n]. Ja üks kord ütles [ta] mulle: «Sina ole[d] kõigi sakste tasku[d] tühja[k]s teinu[d] ja Tallinna kritiga[310] tühjaks teinu[d].» Ja mina ütlesi[n]: «Aga mulle pole kopikatki** antu[d]. Kus see raha ometi sai?» Kohtu[härra] ütles: «See läks kõik Sinati*** kohtu[le] ja viimaks ei mahtun[ud]**** raha enam kui neljale. Kui neljal[e] ei oleks mid[agi] mahtunu[d], siis oleks sinu kuradi vald [pidanud kinni maksma].»

Kui meid Mahtra viidi peksta, siis löödi meid jälle raudu. Siis***** läksime tuha[t] soldati[t] ja kolmkümmen[d] kasaka[t] hobustega[a] ja kuuskümmend küüthobustega. Küünlakuu siis oli. Seal enne [oli] nädala eest nelituhat soldati[t] ees, siis oli[d] vankri[d][b] esimeste ratastega. Kui enne ära sure[b], siis veetakse surnukeha ikka läbi [ja antakse] palju on lubatud. Peeter ja Aadu sai[d] tuhat hoopi ja Peetri vend Otu sai kuussada hoopi, aga Mahtra mehe[d] nelisada. Mina sain ükssada ja veel küsiti: «Kas sa oled selle kohtuga rahul?» — «Olen rahul.»

Urgel[c] loeti ette. Kahes kohas, kus öeldi mind süüaluse: esimene süü oli, miks käsu vastu pani[n] ja teine, miks ilma passita Riia kubermangus[d] käisi[n]. Urgel loeti ette. Siberi[e] asutama. Aga seda ei öeldu[d] mulle, et lähed neljaks aastaks katrna[f] tööle. Minu naine tuli linna. Seletus — Topolgi[g] linna nelja[ks] aasta[ks] vangi tööle. Siis ütlesin naisele ja lastele: «Mind mõisteti nelja[ks] aasta[ks] Ispergi saavotu[h] tööle. Siis hakkasid naise[d] ja lapse[d] nutma: «Sina lähed tööle, aga kus meie saame?» Ja mina ütlesin: «Ärge nutke, küll jumal aita[b].»

---

* *Originaalis* mina.
** *Originaalis* kopga.
*** *Senati.*
**** *jatkunud.*
***** Siis *järele vahele jäetud asjatult korduv* läksime.
a *Originaalis* [ho]ostega.
b *Originaalis* vangre.
c *Urteil — kohtuotsus (saksa k.).*
d *Originaalis* kupermangus.
e *Originaalis* Siiper.
f *каторжная работа — sunnitöö (vene k.).*
g *Tobolsk.*
h *завод — tehas (vene k.).*

Ja nääripä[eval] ütl[es]i[n] [seda] ja teisel päeval saadeti tulema Timmeni* linna poole ja tulime sadakuuskümmen[d] versta Timme[ni] pole ühte tantsu.** Seal oli pard*** ees. See läks tahapoole ja see oli kella kümne aeg. Mina istusin pingi peal ja põletasi[n] piipu ja tuli põles igas toas ja üks mus[t] inimene tuli minusse ja langes minu ümber kui paks udu. Ja mina jäin rumala[ks] ja läksin meeste tuppa, aga need jumala kujud[311] kippusid minu kallale ja mina karjusi[n]. Siis toodi soldat. See pidas mind kinni, pani magama. Mina tõusin ko[h]e üles. Ja seal toas oli jumal maal**** ja jälle kisendasin. Need maali[d] olid hinges minu silma ees.

Ja hommiku[l] vara pandi kaks hobust kippego***** ette ja nai-se[d] ja lapse[d] pääle ja mind pandi teise hobuse pääle. Kui [tulime] teise tantsu, kui mind sooja viidi, seal oli[d] toas jumala maali[d]. Mina nägin ja karjusin suure häälega.

Siis viidi välja ja hobused pandi ette. Teisel päeval lõuna ajal saime Timeni linna vangihoone juurde.

Ja seal oli palju tuuleveskeid ja joo[k]si[d] ringi ja mina ütlesin: «Teisipidi jooske.» Kui mina selle sõna ütlesin, siis läksid kõik ühekorraga teisipidi ja mina ütlesin: «Nüüd on mul Eliase[312] vaim. Mis mina ütlen, see sünni[b]. Ja kõik veski[d] jäid vastuoksi joosma.

Ja meie läksime vangimaja hoovi ja hoovis[t] tuppa ja ütlesin: «Tuli tule taevas[t] maha ja põleta nee[d] saksa[d] ära.» Kui mina seda ütlesi[n], siis tuli tuli kohe maha ja mina lendasin. Kui mina üle Kasanai[a] linna läksin, siis oli[d] naise[d] ja lapse[d] minuga ühes ja mina ütlesin neile: «Ajage nüüd hõbedat ja kulda kotti, koti[s] paber[it] on poolen[i].[b] Siis kadusi[d] nema[d] ära ja mina olin Mahtra mõisa talli otsas püsti ja nägin, kui kadalippu aeti ja pekseti kohe surnu[ks]. Ja surnu[d] visati mõisa poole aia äärde virna ja veri jooksis maanteekraavi ja meeste selja[d] oli[d] minu poole, kus pekseti. Ja mina hakkasin jumalat paluma, [sest] et väga hirmsasti pekseti. Üks mees tuli minu juurde ja ütles mulle: «Mis sina nende [eest] jumala[t] [palud]. Kas nema[d] sinu ees[t] jumala[t] palu[sid], kui sulle antsi[d] püksivärvlis[t] pealaeni. Aga nüüd pead püksivärvlis[t] jalakannuni saama, et sa nende ees[t] palusi[d].» Ja mina ütlesin: «Ei mina enam ei palu.» — «Mis see aitab, sa oled ju palunu[d]. Võta riide[d] maha.» Ja teist korda: «Võta riided maha.» Ja mina lasksi[n] põlvili maha ja hakkasin ümber jalge paluma ja ütlesin: «Ei ole nüüd kedagi, kes aitaks paluda.» Ja minu oma naine hakkas pa[h]ema[st] käest[c] kinni ja tõstis mind üles.

---

* *Tjumeni.*
** *Станция — postijaam (vene k.).*
*** *parv.*
**** *ikoon.*
***** *kibitka.*
a *Kaasani.*
b *Originaalis* pollen.
c *Originaalis* käte.

Minu ees ei olnu[d] [muud] kedagi, kui solta* oli paremal käel püsti.

Ja mina ütlesin: «Veski tahan panna ilusti** joosma.» Ja läksin välja ja soldat ka minuga värava juurde, aga värava[d] oli[d] kinni. Ei näinu[d] veske[id], ühtegi veski[t].

Mina läksin sööma tuppa ja teise[d] sõi[d] ja mina istusin ka lauda ja mulle anti ka leiva jagu*** kätte. Kõik lõpetasi[d] pohho malisema**** ja mina ka. Aga mina pistsin leivatüki parema käe põue ja lõin pa[h]ema käega risti ette. Kui kokk***** seda nägi, võttis vitsakimbu ja tahtis mind lüüa. Soldat ei las[knud] ja mina lõin kolmanda risti.

Siis läks see mus[t] inimene minust välja. Siis ütlesin soldatile: «Lähme tuppa, mina olen haige. See mus[t] inimene tegi kõik need tükid.» Ja see on tõsi, siin üles[a] kirjutan.

Kui minu naine linna tuli mind vaatama, siis kutsuti mind matrile[b] kojasse ja mina läksin tuppa ja matritlehärra küsis: «Mis sul on rääkida?»[c] — «Tulin kohtuhärra kä[e]s[t] küsima, mispärast mind Siberi mõist[et]i.» — «Sind kohus laskis lahti, süüd [ei] leitu[d], aga Mahtra härra ei võtnu[d][d] sind vastu. Ja maksis Sovoropile[e] ja Sovorob ajas viissada viiskümmen[d] mõisnikku Tallinna kokku ja loeti kiri ette: kes selle mehe vastu võtab, see vasta[b] kõik selle süü. Aga see süü on mitukümmen[d] tuhat suur.

Nüüd tuleb sealt peale hakata, kus[f] poole[li] jäi. Matrilihärra ütles mulle: «Kohus laskis sind lahti, aga Mahtra härra ei võtnud sind vastu ja maksis Soovoropile ja aeti 550 mõisnikku lantoa[313] juurde kokku ja loeti kiri ette: kes selle mehe oma alla üles võta[b], see vasta[b] kõik selle süü. Siis ütlesid kõik: «Ei mina taha.» — «Siis kirjutage oma käe[d] alla.»

Siis mõis[t]si[d] mind Sipri[g] ja sada hoopi kadalippu ja neljaks aasta[ks] vangi töösse[314]. Ja matrilihärra ütles mulle: «Oleks sina nii õige, kui see laps, mis sünni[b], aga sinu pääle on [kirjutatud] viissada viiskümmend nime. Nüüd ei aita paremini[h], kui ole sellega rahul ja see on sulle parem, et sina Siberi lähe[d]. Mis elu sul siin sul on, siin on surm karta igal pool. Sina oled väga nende viha all. Miks sina selle Uuemõisa rääkisid üles.» Ja ko[h]tuhärra rääkis mulle: «Mis sul selle[st] Uuemõisa sõjast oli tarvis rääkida, mis ju

---

* *soldat.*
** *Originaalis järgneb asjatult korduv* panna.
*** *portsion.*
**** *богу молиться — jumalat paluma (vene k.).*
***** *Originaalis* koga.
a *Originaalis* üleval.
b [*тюремный*] *смотритель — vangla ülevaataja (vene k.).*
c *Originaalis* rägima.
d *Originaalis* võtnud *esineb kaks korda.*
e *Suvorov (kindralkuberner).*
f *Originaalis* kus *esineb kaks korda.*
g *Siberi.*
h *Originaalis* panemene.

viiekümne aasta eest oli. Sina ei olnud veel sünd[inu]d ja sina antsid keisrile* te[a]da. Nüüd on huntide pearaha kadun[ud]. Ja mina ütlesi[n] keisrile, [et] sina rääkisid vene papile. Kirja[d] on ju meie käes.» Nüüd tegin küttidele kahju. Kes sada hunti ära tappis, sai kolme[ks] põlve[ks] prii[ks] ja said kolmsada rubla raha. Ega mina auliku[le] keisrile** kahju*** ei teinu[d]. Kui palju küttisi[d] oleks kolmeks põlve[ks] prii[ks] saanu[d].

Ko[h]tuhärra ütles mulle: «Kuussada meest raiskas koorma papri****, aga sina üksi peale koorma.» Ja siiski nii armuliku[d] olid ja mulle raha saatsi[d], igaüks kümme rubla saatsid.

Hakkan korrapärast üles kirjutama. Kirikus öeldi maha: aprillikuu kahekümne kolmandamal päeval antaks[e] kihelkonnas kohtus talitaja kätte uue seaduse raamatu[d]. Ja see oli jüripäeval ja meie läksime kihelkonnakohtu[sse] ja meile anti igaühele kaks raamatu[t], teine mõisa, teine oma kätte ja öeldi: «Kui teie aru ei saa, siis minge kirikuhärra [juurde, ta] pea[b] ära seletama.» Ja mina lugesi[n] seda raamatu[t] ja leidsin saja kahekümne sei[t]s[m]e[nda] numbri all: kellel üheksa tessatiini***** põldu on, see peab kakssada nelikümmen[d] hobusepäeva tegema ja 240[a] inimesepäeva ja muid päevi ei ole seal ühtki üleval. Ja mina rääkisin härrale ja härra ütles mulle: «Oleks see mõis taevas[t] maha tulnu[d], siis võiks saada. Mina olen mõisa eest 66 tuhat välja maksnu[d]. Seda ei saa. Kes võib minu kuue seljast ära võtta, mis minu.»

Nüüd on sest jutus[tus] lõpetatu[d].[b]

Nüüd tuleb ses[t] vana[st] järjes[t] peale [hakata]. Kui mina matrili tuppa läksin, ja tule[b] sest vana[st] järjes[t] peale hakata, mis poole[li] jäi.

ENSV Tead. Akad. Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, KO EKS, Segakogu 9:19.

Акад. наук Эстонской ССР, Литературный музей им. Ф. Р. Крейцвальда, KO EKS, Segakogu 9:19.

(Перевод)

Заметки бывшего волостного старшины Ханса Терциуса о войне в Махтра в 1858 году.

Последующие листы о своей жизни и событиях написал Ханс Терциус. Первые написанные им четыре листа, а также последний и неподшитый лист получены мною лишь в начале октября месяца нынешнего 1900 года, тогда

---

* *Originaalis* kõisele.
** *Originaalis* keisrele.
*** *Originaalis* kaie.
**** *paberit.*
***** *tiinu.*
a 240 *ees vahele jäetud originaalis korduv* kasksada.
b *Viimane lause on kirjutatud pliiatsiga. Последнее предложение написано карандашом.*

как большая часть, которая между ними, уже в конце 1898 года находилась у меня.

Ханс Терциус умер в селении Омь 12 окт[ября] и похоронен 15 октября 1900 г.

Селение Омь.

18 окт[ября] 1900 г. Г. Э. Луйга

Я [буду] по порядку записывать. В церкви объявили, что двадцать третьего дня апреля месяца 1858 года дадут в руки волостному старшине две книги нового закона, одна из которых останется у волостного старшины. И нам сказали, что господин пастор должен вам объяснить, если вы сами не понимаете. И мы пошли [к нему] на второй день троицы. И я заявил: «Господин приходский судья сказал нам, если не понимаете, то вам должен разъяснить господин пастор». И я сказал: «Под номером 127 указано — у кого девять десятин пашни, тот должен отработать 240 конных дней и 240 пеших дней и там не было сказано ни о днях ваймов, ни о днях других людей, ни о днях жатвы».

И господин пастор сказал: «Кто тогда уберет картофель барина Майделя, если не будет ваймов?» И я ответил: «Мы, конечно, уберем». — «Вы хотите получить деньги?» И я сказал: «Деньги долго были в кармане господ, и они хотят быть также и в нашем кармане.» И господин пастор сказал: «В Махтра вскоре будет введен новый закон, после получите все и тогда увидите, каков он». Тогда ведь церковь уже знала. Это значило: тогда увидите, каков он будет.

Так было. И я пошел на мызу и управляющий сказал мне: «[Почему] во второй день троицы у церкви ты ложно объяснил книгу закона, что [требуется отработать] 240 конных и 240 пеших дней, а о других днях не сказано ни слова».

1. Что говорили в церкви.
2. Что говорили в приходском [суде].
3. Что помещику говорили.
4. Что господину пастору говорили.
5. Что управляющий мне говорил.
6. Что господин купец мне говорил.
7. Что управляющий приказал мне писать.
8. Что кубьяс приказал [идти]в Хабая.
9. Что [говорила] девушка [из] Хабая.
10. Что я дворохозяевам говорил.
11. Что господин пастор говорил и
12. Что я господину приходскому судье говорил, когда я попрощался и вышел, — это было, когда пошел в Кяру, — все до войны.

Я пошел к управляющему мызой, обменять деревенский ячмень, и повез ему большой ячмень. И он сказал мне: «Почему ты господину пастору ложно объяснил новую книгу закона, что у кого девять десятин пашни, тот отработает 240 конных и 240 пеших дней и других дней никаких? Теперь об этом разговоров на всю губернию, и ты говорил об этом. Теперь, когда пойдешь в суд, утонешь, как в воде. Это говорил паункюльский барин. Почему ты это говорил неправильно?»

И я пошел в город и взял с собой книгу нового закона и показал господину купцу, и он сказал мне: «Я не хочу носить кандалы до смерти. Я не могу тебе ни одного слова сказать, — это генерал-губернатором Сооропом* запрещено. Если один образованный человек объяснит крестьянину эту книгу, то он будет носить кандалы до смерти. Ты не старайся искать в этой книге ничего хорошего».

И в понедельник утром меня вызвали на мызу, и управляющий сказал мне: «Иди с этим письмом к гакенрихтеру». И я сказал: «Я не пойду, направьте нашего батраченка, он сумеет сходить. Почему управляющий пишет

* *Подразумевается князь Суворов.*

о новом законе. Если я первый отбываю старую барщину, тогда и все другие должны отбывать». И сам говорил мне — когда пойдешь в суд, утонешь, как в воде.

В четверг пришел кубьяс и отдал приказание идти на мызу Хабая.

Здесь я опишу свою несчастную жизнь, как я попал в яму и оказался в 1858 году в Сибири.

Кубьяс пришел с мызы и сказал мне: «Ты рано утром приходи на мызу и садись рядом с управляющим и поезжай в Хабая, и другие дворохозяева пойдут все вместе напрямик через болото, чтобы все были там в семь часов». Я спросил: «Зачем туда идти?» — «Я не знаю».

Рано утром, когда еще было темно, пришла к нам из Хабая девочка и сказала мне: «Меня послали передать тебе приказ, [потому] что ваша волость придет туда сегодня. Там посередине двора вокруг народа из волости шестьсот солдат. Тогда прежде всего волостного старшину взяли в судебную комнату и спросили: «Присягаешь ли ты тому закону, который был [издан] сорок лет тому назад?» «Не присягну».

Тогда заковали его в кандалы. Старшины пяти волостей в подвале в кандалах. Никто не присягал. Тогда первым взяли церковного старосту Поэ Яна, подвели к суду и спросили: «Присягаешь ли ты тому закону, который был [издан] сорок лет тому назад?» — «Не присягну». Тогда его раздели, привязали к скамье, и солдаты, стоя по обеим сторонам скамейки, стали бить розгами, заиграли музыканты и начали бить в барабаны, а люди другой деревни смотрели на это. И ему дали пятьдесят ударов. И отвязали [его] от скамейки и спросили: «Присягаешь ли тому закону, который был [издан] сорок лет тому назад?» — «Не присягну». Тогда его снова привязали к скамейке и опять дали пятьдесят ударов. И снова спросили: «Присягаешь ли тому закону?» — «Не присягну». Тогда в третий раз привязали к скамейке и дали десять ударов. И опять отвязали и спросили: «Присягаешь ли ты тому закону, который был [издан] сорок лет тому назад?» — «Не присягну, [и если меня разорвете на куски-] та часть [тела], у которой останется язык, скажет: «Не присягну».»

Тогда оставили Яна и взяли другого. И все другие на коленях присягнули перед судебным орлом тому закону, который был [издан] сорок лет тому назад.

У того человека, который присягнул, но не умел писать, ручка все-таки была в руке, и писарь губернатора держал его руку и писал имя и фамилию на той бумаге, где казенный орел. Потом отнял свою руку, и [крестьянин] поставил под именем три креста». Об этом говорила мне девочка, и дворохозяева собрались к нашим воротам, и я рассказал всем все, что сказала мне девочка. Потом мы сели и советовались: что теперь делать, страшно идти и страшно не идти, и до семи часов сидели там на земле и советовались, что теперь делать.

Девочка принесла, правда, приказ, что народ зовет, чтобы пришли не одни, что и другие придут с той стороны, будем сопротивляться [и] вести войну на мызе Хабая.

Но мы не пошли. Мы впятером пошли к пастору с просьбой, и других отправили в каждую волость с приказом, чтобы все волостные старшины прихода собрались около церкви в корчме в два часа. И мы пошли туда, и все были там вместе и спрашивали, и я говорил, что сказала девочка, как нам приказали идти в Хабая. Мы пришли с просьбой к господину пастору: «Вы помогите нам, чтобы солдаты не пришли в Махтра, ибо из этого не выйдет ничего хорошего». И я сказал: «Я пойду впереди, а вы по одному следуйте за мной, иначе может быть господин пастор испугается, если мы сразу все вместе пойдем».

Когда я пришел во двор церковной мызы, навстречу вышел господин приходский судья: «Здравствуйте, здравствуйте, господин судья! Это хорошо, что господин судья сюда пришел». [Я сказал ему], что нас вызвали сегодня на мызу Хабая, и девочка принесла мне ночью приказ и скарала, что там

шестьсот солдат и народ волости посередине двора и шестьсот солдат кругом, хватают прежде старшину и [спрашивают]: «Присягнешь ли тому закону, который был [издан] сорок лет тому назад?» Если не присягнешь, то заковывают в кандалы и сажают в подвал. Старшины пяти волостей уже посажены. Нам идти нельзя и пришли с просьбой, чтобы господин пастор написал, чтобы солдаты в Махтра не пришли. Народ держит злой [совет] и хочет сопротивляться и вести войну. Тогда солдаты будут убиты и мыза сожжена.

[Господин судья сказал]: «Не говори таких страшных слов». И я сказал: «Не делайте сами таких страшных дел, вы избиением заставляете присягнуть вам, тогда на каждой версте будет по королю».

Господин судья сказал мне: «Пойдем в дом». Тогда пошли мы в дом к господину пастору. Тогда рассказал я все, что говорила мне девочка, господину пастору и господину судье.

Тогда слышали 22 мужика, как я пересказал услышанное от девочки и попросил: «Пишите на мызу Хабая». — «Если вы обещаете присягнуть старому закону, тогда мы напишем сразу, но если не обещаете, что мы тогда напишем?» — «Не обещаем». — «Обещайте, тогда мы напишем и вам ничего не будет за то, что вы туда не пошли».

[Господин пастор] пошел в свой кабинет, дворохозяева волости — в большую комнату. Я остался один с господином судьей в комнате и стал уходить. Господин судья поднялся со стула и захлопнул дверь, [чтобы] закрыть меня. Я видел это, я открыл дверь, которую держал господин судья, и пошел в большую комнату, попрощался с господином пастором и сказал: «Из-за этого, что я вам говорил, меня больше не увидите». И вышел и пошел в корчму Эрро.

Когда другие махтерские мужики догнали [меня], я сказал им: «Вы сделайте все, что на вас накладывают, [а] я домой не пойду, я пойду урнать в Кяру к русскому попу: разрешено ли им это царем или нет».

Матси Придик, Адра Индрек и Тилли Отто пошли по дороге в Махтра, а я пошел в направлении деревни Атла.

И кучер господина пастора поехал вслед за махтраскими мужиками и спросил: «Где Антс?» — «Он пошел в деревню Атла к Кока Мадису». Кучер подъехал к Кока Мадису и спросил: «Здесь ли Антс?» — «Нет». — «Где я его найду?» — и уехал обратно.

Я спал на чердаке амбара Кока. Когда стемнело, я слез оттуда, и [мы] пошли в Кяру, к русскому попу. [Пошли] в субботу и в воскресенье прибыли туда, когда поп был в церкви, и мы тоже пошли в церковь.

Там крестили двух девочек, у каждого ребенка было по семь крестных, и один [человек] был на причастии, и мы с Кока Мадисом и господин священник и кистер. И я один пошел к духовнику, и я говорил все то, что мне говорила девочка, и спросил: «Разрешено ли им это царем, что они могут избиением заставлять присягать тому закону, который был [издан] сорок лет тому назад?» «Нет, это их собственное желание, нет, царь им на это разрешение не давал, это делается тайно, без разрешения царя».

И я попросил: «Напишите царю». [Он ответил]: «Я не напишу, тебе еще ничего не сделали, посмотри, что еще произойдет. Тогда приходи ко мне и не давай себя схватить. Тогда я напишу все царю, что они сделали». Теперь разговор коснулся войны в Ууэмыйза. Я рассказал русскому попу и сказал: «В Ууэмыйза была тоже война, заставляли четырежды в неделю молотить, а барщинники воспротивились. Тогда привели из города солдат и началась война». Больше я не помню, говорил ли я или нет.

Когда я в пятницу ушел, в субботу пришли на мызу Махтра 60 солдат и воз палок и воз розог и 20 пар ножных кандалов и 30 пар ручных кандалов.

И в субботу зарезали корову, на мой счет, и в воскресенье вторую, на счет Рейно Яна. И обещали так выпороть, что кишки повылазят. Когда кубьяс отдал распоряжение, и когда мужики услышали это, [то они] убежали в лес и были в субботу в лесу. И в воскресенье утром вышли из лесу и

держали совет: «Как долго мы будем в лесу, пойдем попросим народ [прийти] на помощь, чтобы не позволили избивать нас».

И Яако Индрек и Пяртле Прийдик пошли в церковь и говорили мужикам. И ни один мужик не вошел в церковь. И господин пастор вышел и сказал мужикам: «Почему вы в церковь не приходите?» — «У нас нет времени. Мы пойдем на мызу Махтра на войну». [И господин пастор сказал]: «Идите же в церковь, я сам после проповеди поеду в деревню Махтра». И подъехал к корчме деревни. И весь деревенский люд пришел слушать, что говорил господин пастор.

Матси Прийдик и Адра Индрик, бывшие волостные старшины, [и им сказали]: «Спросите, что хочет проповедник?» [Господин пастор сказал]: «Три старых дворохозяина, идите ко мне на беседу».

— «Мы не можем прийти, нас ждут возы с розгами и палками и железные кандалы». — «Если вы обещаете [по] старому [закону], тогда вам ничего не сделают». — «Нет, мы не присягнем, хоть голову в ступицу колеса. Этого нельзя. Начнем вести войну. Мы не присягнем старому закону».

Тогда [господин пастор] ушел и пошел на мызу и сказал управляющему: «Они намерены крепко сопротивляться, направь письмо на мызу Хабая, чтобы больше солдат сюда пришло».

И управляющий ночью направил батраченка с письмом на мызу Хабая. Тогда пришло 400 солдат в Махтра.

Однако раньше, чем солдаты туда прибыли, война окончилась. Одни солдаты говорили другим, что начальник уже убит. Тогда другие повернули обратно. И начальники вынули шашки из ножен и бежали обратно. [Это] было в одной версте от Махтра.

Тогда была бы страшная война. Что сделали бы крестьяне кольями, если бы солдаты пришли туда.

Крестьян, по нашему мнению, было две тысячи или еще больше.

Я спросил тех, кто там был. Это было в понедельник утром в 8 часов, когда была война. И когда я из Кяру пришел, был вечер. Тогда мыза и амбар, и конюшня, и каретная сгорели, а амбар еще дымился.

И в среду прибыла еще тысяча солдат. Я пошел смотреть, и стража была впереди, и [меня] задержали и увели на мызу Атла, и вся тысяча солдат [шла] со мной до крыльца имения.

Судьи вышли из дому и приказали снять [с моей] груди знак [волостного старшины] и приказали пойти наверх, и я пошел на лестницу второго этажа. И вице-губернатор сказал мне: «Разве в лесу на деревьях не было веток, на которых ты мог бы повеситься? Значит, ты сам пришел сюда. Сегодня тебя расстреляют в поле из ружей, если ты сам с собой не покончил».

И солдаты затянули веревкой руки за спину, как у гуся крылья, так что искры посыпались из глаз. И ноги связали веревкой, и солдаты с грохотом спустили по лестнице вниз к комнате мимо тысячи солдат, пятьсот с правой стороны и пятьсот с левой стороны. И меня провели между ними, и конец веревки, которой были связаны руки, был в руках солдата. И [привели] в кухню и сразу пропилили в дверях четырехугольную дырку.

Мне очень хотелось оправиться, и я сказал [об этом] солдату, и солдат начальнику. Тогда пришли тысяча солдат, половина на каждой стороне, и меня посредине провели сквозь [строй], так далеко, насколько тянулись солдаты. Затем приказали мне присесть, и тогда моча потекла с обоих концов. Тогда я посмотрел не от испуга ли кал превратился в мочу. Была лужа крови. Когда руки [снова] очень [сильно] затянули за спину, [то меня пронзила] резкая боль. Тогда увели [меня] опять под стражей и через некоторое время привели в другую комнату и сказали: «Сними одежду». — Я разулся и разделся. — «Сними рубашку». Тогда обыскали рубашку и вернули [ее]. И в кармане штанов нашли 25 [рублей] денег, взяли их и шнурки башмаков.

Потом я оделся. И сказали мне: «Теперь начинай говорить».

Тогда я первым делом сказал: «В церкви огласили: «23 дня апреля ме-

сяца будет дана книга нового закона в приходском суде волостному старшине». И когда дали, то сказали нам: «Если вы не поймете, тогда господин пастор должен вам объяснить». И мы пошли во второй день троицы. И я сказал: «В этой книге под номером 127 обозначено — у кого девять десятин земли, тот должен отработать в году 240 конных дней и 240 пеших дней. Это я говорил. Это моя вина, что я господину пастору это говорил и всем, которые шли мне навстречу, когда я пошел к русскому попу!» — Целый лист бумаги исписали. Тогда опять связали мои руки за спиной и повели на мызу Куйметса [в сопровождении] ста солдат и двадцати музыкантов.

Когда проходили через деревню Атла, то били в барабаны и играли музыканты. Тогда весь деревенский люд пришел смотреть, как меня, словно собаку на веревке, вели на мызу Куйметса.

Тогда пришли навстречу вице-губернатор и управляющий [мызы] Махтра и сказали мне: «Из-за тебя закипели две губернии, как горох в котле». И я сказал: «Я ничего такого не сделал. Вы сами сделали».

Тогда вошли в дом и сказали мне: «Ты первый подстрекатель». — «Я сообщил вам все, а вы прибыли с возом розог и палок, ножными кандалами и ручными кандалами».

Тогда меня повели в сад. И управляющий вышел к махтраским мужикам и сказал: «Вы ни в чем не виноваты, Ханс один пропадет, он все это сделал». — Я опять слышал, как он это говорил. Мужики были вызваны в дом. Все сказали, что Ханс приказал все сделать. Тогда позвали меня из сада во двор к мужикам, и вице-губернатор спросил у мужиков: «Можете ли вы на него напрасно жаловаться, в судный день вы будете перед судом божьим отвечать за каждую каплю крови. Если вы скажете на это «да», то пойдете к церковному алтарю присягать. Если можете на это сказать «да», то скажите «да». — И все сказали.

И тогда я начал [говорить]: «Когда я был в саду, я слышал, как управляющий говорил: «Вам в этом [деле] ничего [не будет], Ханс один [виноват]». Вы надеетесь на управляющего, что он спасет вас. Я ушел в пятницу утром из дому и в понедельник вечером вернулся домой. Тогда уже все погорело».

Меня снова заперли в погреб. Утром в 8 часов я сказал сторожу: «Я хочу оправиться». Солдат уведомил [об этом] начальника. Тогда прибыла тысяча солдат — пятьдесят на правой стороне, пятьдесят на левой — и меня провели сквозь [строй]: солдат впереди, я следом.

Прошел половину мызного двора. Судьи увидели, вышли из дому. — «Вернуть его обратно! Пусть оправляется там, где он находится».

Тогда повели в погреб, и я там оправился.

И через некоторое время [меня] вызвали в судебную комнату, и вице-губернатор сказал мне: «Твоя вина взвешена до последней капли крови. Ты получишь тысячу пятьсот ударов шпицрутенами и если душа еще останется в теле, то будет у риги поставлен столб и там тебя повесят. Молился ли ты богу?»

И увели меня вниз в погреб. Тогда увидел на дворе свою жену и сказал: «Подожди, скоро будут делать из меня колбáсы». И повели в погреб.

Через час или два [меня] снова привели к мызному крыльцу и приказали сесть на скамейку, и начали заковывать в кандалы.

А Петера и Аду избивали розгами: три удара верхушками и три удара концами.

Тогда подъехал туда генерал двенадцати генералов и сказал: «Поркой судите? Я учиню военный суд через двенадцать часов». И пошел в дом.

У меня левая нога была закована, а правая еще нет. И ножницы оставались в волосах долгое время. Все приостановилось, пока генерал не вышел.

Тогда меня заковали и остригли полголовы бритвой и начертили мелом три креста на груди. [И сообщили], что в городе буду расстрелян из ружей.

Тогда сел на подводу, [и] Петер и Аду Таниель [и] остальные шестеро

[в сопровождении] ста солдат. Когда проходили деревни, то начинали бить в барабаны и музыканты играть. Тогда все приходили смотреть.

Тогда вошли в Таллин, в воскресенье вошли в город. Тогда стали бить в барабаны и музыканты играть. Когда проходили Вируские ворота, музыканты замолчали. Тогда все горожане пришли на нас смотреть на рынке Тоомпеа.

Тогда подошел ко мне губернатор: «Сколько тебе лет?» Я сказал: «Сорок лет». — «Когда ты причащался?» — Я сказал когда. Тогда заключили в тюрьму [меня] одного в секретную камеру. Там находился два дня. Тогда пришел генерал двенадцати генералов ко мне. А в другой стороне, в секретной был заключен один волостной старшина из Йыхви, прийдя из уборной он сказал мне: «Теперь идут по двору генералы пятнадцати и двенадцати генералов». И я сказал ему: «Научи меня, как сказать по-русски, что я не виноват, дома виновные». — «Я не винна ват катруги томма винна ваат». Я написал на окне, чтобы не забыть. Оборачиваюсь, уже [стоят] за спиною, и я сразу сказал: «Яне вина, вина ваае какатруги томма вина ваед». Тогда он поговорил со мной, но я ни слова не понял. Тогда смотрел в мои глаза долгое время и сказал таллинскому губернатору: «Говори ты». Он сказал мне: «Не умеешь ли ты говорить по-русски?» — «Не умею». «Не умеешь ли ты говорить по-немецки?» — «Не умею». «Не умеешь ли ты говорить по-латышски? Не умеешь ли ты говорить по французски?» — «Я нигде не путешествовал». Тогда спросил генерал: «Что он говорил?» — «Он говорил, что он во всем виноват». — «Это хорошо, что он сам об этом сказал. Тогда получит завтра свое». И ушли.

Тогда сказал волостной старшина из Йыхви: «Теперь будь готов. Завтра снова спросят через переводчика, и переводчик повторит слова губернатора, что виновен во всем».

Меня и Аду и Петера, нас должны были расстрелять из ружей. Я не знал русского языка, и Аду не знал русского языка, а Петер знал. Когда шестнадцати [генералов] генерал подошел к Петеру, тот рассказал все, как эта война началась. Это было вечером.

И рано утром, когда было еще темно, пришел к нему двенадцати генералов генерал и спросил: «Вызывал ли он там восемьдесят человек с ружьями?» — «Нет, он тайно ходил узнавать — [требование] присяги [исходит] от царя ли или от господ». — «Правда ли это, что ты говоришь?» И плюнул и сказал: «Разве я для них свинопас, что они надо мной издеваются». И ушел в почтовый дом и уехал в город Петербург. И в почтовый дом принесли письмо губернатору, чтобы губернатор и Ханс Терциус пришли бы в Петербург, но не разрешили, чтобы каждый губернатор сам чинил суд. Тогда губернатор утром пришел к Петеру и сказал: «Тебе надо отрезать язык». И затем подошел ко мне и сказал: «У шестисот человек нет таких мудрых слов, как у тебя. Голова эта не на первом, а на девятом туловище. Эта снимет и мою голову». И наклонил мою голову в сторону и ушел.

Тогда я стал ходить в суд [через] каждые два дня. Тогда стал ходить в суд, о чем я писал. Семь недель [я ходил в суд]. Кто сможет объяснить, что там пришлось говорить. Однажды господин судья сказал мне: «Если бы я тебя разыскивал в словах каждого подсудимого*, [то] под 99 номерами ты [был бы] прав, а под тремя номерами виновен». — «Под каким номером я виноват?» — «Под тем номером ты виноват, что ты не пошел в Хабая, когда девочка принесла приказание. [Ты должен был] бы напрямик даже в печку пойти, [если бы мы приказали]». — «Если бы мы были созданы одним богом, а господа другим богом, [тогда да]. А бог не уважает одного больше, чем другого. Как я тогда без вины по вашему приказу должен лезть в печку? Где этот второй номер?» — «Когда ты сказал: «Я сразу пошел к церкви и в Юрускую корчму и созывал всех волостных старшин прихода и купил

---

* *Слова судьи можно перевести и по-другому. Если бы я тебя искал в книге о подсудимых, то по 99...*

штоф водки». Что ты за деятель, что ты [всех] согнал?» — «Потому что это было одно серьезное дело. Это не бабьи разговоры. Где этот третий номер?» — «Когда кучер пастора разыскивал тебя в [хуторе] Кока, а ты ушел». — «Я кучера не видел. Я спал на чердаке амбара Кока».

Через двадцать недель пришел в Таллин русский поп, [его] вызвали. И меня тоже привели в суд, как вдруг услыхали в комнате суда большой шум, там спорили с русским попом. Господин барон мызы Вайда сказал русскому попу: «Что за скверный совет ты дал этому мужику?» — «Я не давал, он жаловался на свою беду». Господин судья сказал: «Ты разве не боишься наших кандалов?» [Поп ответил:] «Вы бойтесь моих кандалов. Если эти мужики не будут сразу же освобождены от оков, то завтра утром [ты] будешь в кандалах. А знаете, где Сибирь?» — И все были освобождены от кандалов. И меня тоже увели, и [мне] сняли кандалы.

И меня повели к попу, но от дверей [повели обратно. Я подумал], какое у попа такое большое право, что он мог освободить, когда мы виноваты.

И однажды господин судья сказал мне: «На шестьсот мужиков истрачен воз бумаги, а на тебя одного больше воза». [Ведь] я семь недель спорил с господами судьями. И однажды [он] сказал мне: «Ты очистил карманы всех господ и Таллинскую кредитную [кассу]».

И я сказал: «Но мне не давали ни копейки. Куда же ушли эти деньги?» Судья сказал: «Это пошло все в Сенатский суд. И наконец денег хватило не больше чем на четверых [обвиняемых]. Если бы на четверых ничего не хватило, тогда твоя чортова волость [должна была бы уплатить]».

Когда нас повели в Махтра для избиения, то нас снова заковали в кандалы. Тогда пошли тысяча солдат и тридцать казаков на лошадях и шестьдесят на подводах. Февраль месяц тогда был. Там неделей раньше [уже было] четыре тысячи солдат. Затем были [там] передние колеса телег. Если раньше умрет, то труп все-таки провезут сквозь [строй и дадут] сколько обещано. Петер и Аду получили тысячу ударов, и брат Петера — Оту получил шестьсот ударов, а махтраские мужики четыреста. Я получил сто и еще спросили: «Доволен ли ты этим судом?» — «Доволен». Зачитали приговор, в двух местах назвали меня виновным. Первая вина была — почему противился приказу, и вторая — почему без паспорта ходил в Рижскую губернию. Приговор зачитали — ссылка в Сибирь. Однако того не сказали, что пойдешь на четыре года на каторжные работы. Моя жена пришла в город. [Мне] объяснили — город Тобольск на четыре года на каторжные работы. Тогда я сказал жене и детям: «Меня осудили на четыре года на работу на завод Исперг». Тогда жена и дети начали плакать: «Ты пойдешь на работу, а где мы будем?» И я сказал: «Не плачьте, бог поможет».

И в новогодний день сказал, и на другой день отправили в город Тюмень. Шли на одну станцию 160 верст от Тюмени. Там был наготове паром. Он шел дальше. И это было в десять часов. Я сидел на скамейке и курил трубку. И огонь горел во всех комнатах. И один черный человек вошел в меня и охватил меня, как густой туман, и я сошел с ума. И пошел в комнату к мужикам. А эти иконы накинулись на меня, и я закричал. Тогда привели солдата. Он задержал меня, уложил спать. Я вскоре встал. И в комнате была икона, и [я] снова закричал. Эти иконы были живые перед моими глазами. И утром рано запрягли двух лошадей в кибитку. И жену и детей посадили в кибитку. И меня посадили в другую. На другой станции, когда я вошел в теплую комнату, там я увидел иконы, и я закричал громким голосом. Потом меня вывели и запрягли лошадей. На другой день к обеду прибыли к зданию тюрьмы города Тюменя. И там было много ветряных мельниц, и [они] крутились. И я сказал: «Крутитесь в другую сторону». Когда я это слово сказал, тогда сразу все стали крутиться в обратную сторону. И я сказал: «Теперь во мне дух Элиаса, что я скажу, то свершится». И все мельницы продолжали крутиться в другую сторону. И мы пошли во двор тюрьмы и со двора в комнату, и [я] сказал: «Огонь, упади с неба и сожги всех бар». Как я это сказал, так сразу огонь упал и я полетел. Когда я проходил че-

рез город Казань, тогда жена и дети были со мной, и я сказал им: «Набивайте теперь мешок серебром и золотом, половина мешка уже бумагами набита». Тогда они исчезли. И я оказался на мызе Махтра возле конюшни и видел, как прогоняли сквозь строй и избивали до смерти. И трупы выбрасывали в сторону мызы в кучу возле изгороди, и кровь текла в придорожную канаву. И спины мужиков были [обращены] ко мне, когда их избивали, и я стал молиться богу, что очень страшно били. Один мужик пришел ко мне и сказал мне: «Что ты [за] них [молишься] богу, молились ли они за тебя богу, когда тебе дали от пояса до макушки, а теперь должен получить от пояса до пяток, что ты за них молился». И я сказал: «Больше я молиться не буду». — «Что это поможет, ты уже молился. Снимай одежду!» И второй раз: «Снимай одежду!» И я опустился на колени и стал молить у [его] ног и сказал: «Теперь никого нет, кто помог бы молиться». И моя жена схватила мою левую руку и подняла меня. Передо мною никого не было. Когда солдат был у правой руки, и я сказал: «Хочу правильно пустить мельницу в ход». И вышел, и солдат пошел со мною к воротам, но ворота были закрыты, [я] не видел ни одной мельницы.

Я пошел в столовую, и там ели, и я также сел к столу, и мне тоже дали хлеба.

Все кончили [и начали] молиться и я тоже, но я положил правой рукой кусок хлеба за пазуху и левой рукой крестился.

Когда повар заметил это, [он] взял связку прутьев и хотел меня ударить, [но] солдат не разрешил.

И я трижды перекрестился, тогда из меня вышел этот черный человек. Тогда сказал солдату: «Пойдем в комнату, я болен. Этот черный человек сыграл все эти штуки».

И это правда, [что] здесь выше написано.

Когда моя жена пришла в город повидать меня, тогда меня вызвали в помещение смотрителя, и я вошел в комнату, и господин смотритель спросил: «Что ты хочешь сказать?» — «Пришел спросить у господина судьи, за что меня осудили в Сибирь?» — «Тебя суд освободил, вину [не] нашли, но махтраский помещик тебя не принял и уплатил Соворопу, и Совороп загнал пятьсот пятьдесят помещиков в Таллин и зачитали письмо — «кто примет этого мужика, тот отвечает за всю его вину, а размеры этой вины — несколько тысяч».

Теперь придется начать оттуда, где остановился. Господин смотритель сказал мне: «Суд освободил тебя, но махтраский помещик тебя не принял и уплатил Соворупу, и загнали 550 помещиков на ландтаг и зачитали письмо — кто примет этого мужика под свою власть, тот отвечает за всю его вину. Тогда все сказали: «Я не хочу». Тогда все подписали.» И тогда меня приговорили в Сибирь и к ста ударам шпицрутенами и к четырем годам арестантских работ. И господин смотритель сказал мне: «Был бы ты прав, как дитя, которое рождается, а на тебе пятьсот пятьдесят фамилий, и теперь ничто не поможет. Будь этим доволен, и [это] тебе будет лучше, что ты пойдешь в Сибирь, что за жизнь тут у тебя, тебе здесь смерти [нужно] бояться везде. Они очень злы на тебя. Почему ты говорил о войне в Уэмыйза?»

И господин судья сказал мне: «Зачем тебе надо было говорить об этой войне в Уэмыйза, которая была пятьдесят лет тому назад. Ты еще не родился [тогда]. Ты дал знать царю. Теперь отменена волчья подушная подать. И я сказал царю, [что] ты говорил русскому попу. Письма в наших руках». Теперь я причинил охотникам ущерб. Кто убил сто волков, [тот] получил освобождение для трех поколений и триста рублей денег. Я уважаемому царю убытка не причинил. Сколько охотников получили бы освобождение для трех поколений.

Господин судья сказал мне: «Шестьсот мужиков расстратили воз бумаги, а ты один больше воза».

И все-таки так любезны были и мне деньги присылали, каждый по десять рублей присылал.

Начинаю писать по порядку. В церкви объявили: «Двадцать третьего дня апреля месяца в приходском суде выдадут волостному старшине книги нового закона».

И это было в Юрьев день. И мы пошли в приходский суд, и нам выдали каждому по две книги: одну на мызу, одну — для нас и сказали: «Если вы не поймете, то идите к господину пастору, [он] должен объяснить».

И я читал эту книгу и нашел под номером сто двадцать семь: у кого девять десятин пашни, тот должен отработать двести сорок конных дней и 240 пеших дней и ни одного другого дня не было.

И я говорил помещику, и помещик сказал мне: «Если бы эта мыза свалилась с неба, то можно было бы [получить]. Я за имение уплатил 66 (шестьдесят шесть) тысяч. Этого нельзя. Кто может снять с меня кафтан, который принадлежит мне.

Теперь об этом рассказ закончен.

Теперь придется [начать] в прежнем порядке, когда я вошел в комнату смотрителя. И придется начать с того места, где остановился.

Nr. 4.

1898. a. oktoober.* — Mahtra ülestõusust osavõtja Tõnu Langi mälestused Mahtra sõjast.

Mahtra sõda oli mai kuus 1858. aastal ja algas sel põhjusel, et talupoegadele oli priius kuulutatud, aga seda polnud neile mitte kätte antud. Mõisnikud tegid ikka, mis tahtsid ja ei annud talupoegadele mingit sugu kergitust. Nad olid kuulda saanud, et seaduse järele mitte nii palju teoorjust teha ei ole ja sellepärast hakkasid mõisnikutele vastu ja ei saatnud enam vaimusid tööle. Vaimud olid alaealised töötegijad, kes 15. a. alates mõisapäevi pidid tegema hakkama, ilma selle peale vaatamata, kas temal maad on ehk mitte. Selle vastuhakkamise pärast olid mõisnikud soldatid välja tulla lasknud ja lasid kohe valdade kaupa läbi peksta. Nii olid Harmi, Ojasuu ja Habaja vallad läbi pekstud ja taheti ka Mahtras teha. Mahtra mehed olid aga vastu panema valmis ja olid ka teisi valdasid appi palunud. Peamees selles oli selleaegne Mahtra talitaja

---

* *Dateeritakse kirjavahetuse järgi. H. Tüdermann oma kirjas A. Grenzsteinile 30. sept. 1898. aastat lubas oktoobris saata materjale Mahtra sõja kohta (ENSV Tead. Akad. Fr. R. Kreutzwaldi nim. Riiklik Kirjandusmuuseum, f. 38, sü. 4, l. 81). Mälestuste üleskirjutamine H. Tüdermanni poolt on kindlaks tehtud käekirja järgi, et see on pärit aga oktoobrikuust, kinnitavad naabruses asuvate dokumentide daatumid.*

Датируется по переписке. Х. Тийдерман в своем письме А. Грецштейну от 30 сент. 1898 г. обещал в октябре послать материалы о «войне в Махтра» ,(Государственный литературный музей им. Ф. Р. Крейцвальда Акад. наук ЭССР, ф. 38, д. 4, л. 81). Воспоминания записаны Х. Тийдерманом, что установлено по почерку. Дата записи установлена по смежным документам.

Sepa* Hans ja tema nõumehed Harmist Jüri Mussu ja Kaiust üks Peter ja Otu[315] (liignimesid enam ei mäleta, ülepea sel ajal ei nimetud palju liignimega). Sõjast võtsid osa peale Mahtra Kaiu, Kuimetsa, Juuru, Atla, Maidla, Härgla, Järlepa** ja Ingliste mehed. Plaan oli olnud küll üleüldist mässu teha, sellepärast olid küll käsud ka Riiamaale, Kärusse ja ka Tallinna poole igasse valda saadetud. Päre n Elmann oli ratsahobusega ringi kihutanud ja ümberringi valdadesse käsud annud sõtta tulla. Talupojad olnud kõik teivastega tulnud, ainult üks püss olnud olemas, kuna aga pärast koormakaupa püsse tulemas olnud, mis hiljaks jäänud. Teibaid olnud valmis 2 sülda toodud. Sõjast osavõtnud mõni tuhat talupoega ja terved voorid olnud tulemas, kuid jäänud hiljaks, sest sõda kestis ainult ühe päeva. Soldatisi olnud 100 meest ühe ülema all, kuna pärast palju juurde tulnud; need sada olid peksu tarvis välja toodud. Need olid õhtul enne Mahtras, kui mäss algas. Soldatitest ei saanud muud keegi surma, kui nende ülem, keda talupojad heinamaa peal teivastega maha nottisid ja hobusega sõitnud keegi pärast ringi. Talupoegadest on umbes 15 meest surma saanud ja seejagu ka haavatud. Kes see aeg Mahtra mõisa omanik olnud, ei ole teada. See on varakult ära jooksnud, kuna valitseja peldikusse sita sisse ära uputada tahetud; sealt peastnud teda aga Kaiust Koidu Hans ära. See valitseja annud aga pärast kõik peasüüalused ülesse, mida kõik kahetsenud, et ta elusse jätsid. Mõisa oli üks naine põlema pannud, kelle mees maha lastud oli. Talupojad olnud kui lõvid vihased: kõik, mis ette juhtunud, lõhutud puruks. Soldatitest pole selle pärast keegi surma saanud, sest kes teibaga maha löödud, see olnud nii kaua vagusi, kui eemale mindud, siis pannud metsa plehku. Asi oleks muidugi suureks läinud, sest plaan olnud kõiki mõisasid järgimööda ärapõletada, aga õnnetuseks olnud see, et viinakeldri ära lõhkusid ja endid täis joonud, mille pärast keegi enam juhatajate sõna pole kuulanud. Ülejäänud viina lasknud tiiki, nii et kaua aega tiigi vesi paras kõrtsiviin olnud. Kainemad mehed läinud ka edasi juba Atla mõisa, seal olnud aga viinavaadid juba välja väravasse aetud ja nõud juures, nii et ka needki endid purju joonud ja nii lõppenud sõda hoopis. Trahvitud said Sepa Hans — peajuht: 1000 hoopi ühe korraga ja Siberi saadetud, kus ta praegu elama pidada. Ka 3 teist saanud 1000 hoopi, nimed pole teada. Kuus saanud 70—80—100 hoopi vitsu. Peksa saanud ree peal, heina kott kõhu all. Kes Siberi ei saadetud, need olid 2—6 aastat kinni. Sõjameestest elavad veel praegu umbes 20 inimest. Neist on Prits Lang, Tõnu Lang, Jüri Kütsen, Hans E[rri]n ja Hans Luige on teada. Viimane olnud lipukandjaks. Mahtra mõisa on praegu selles samas olekus, kuidas ta lõhutud on ja pole selle pärast enam ülesse ehitatud, et talupojad ta ära hävitanud on ja ei pea enam mõisa plaani ja nime antama —

* *Originaalis ekslikult* Lepa.
В подлиннике ошибочно Lepa.
** *Originaalis ekslikult* Julepa.
В подлиннике ошибочно Julepa.

nii rahva jutt. Soldatite kassa on üks Kuimetsa mees Johan Viilson ära võtnud ja sellest pidada ta praegu väga jõukas mees olema.

Jutustanud sõjast osavõtja Tõnu Lang.

ENSV Tead. Akad. Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, f. 38, sü. 4, l. 78—79. Originaal.

Литературный музей им. Ф. Р. Крейцвальда Акад. наук Эстонской ССР, ф. 38, д. 4, лл. 87—79. Подлинник.

(Перевод)

О войне в Махтра.

Война в Махтра была в мае месяце 1858 г. и началась по той причине, что крестьянам была объявлена свобода, но ее им не дали. Помещики все-таки делали то, что хотели и не дали крестьянам никакого облегчения. Они узнали, что по закону не полагается так много барщины, и поэтому стали сопротивляться помещикам и не посылали больше ваймов на работу. Ваймы — это несовершеннолетние работники, которые обязаны были с 15-летнего возраста отрабатывать мызные дни несмотря на то, есть ли у них земля или нет. За такое сопротивление помещики вызвали солдат и велели пороть [крестьян] по волостям. Так были высечены [крестьяне] волостей Харми, Оясу и Хабая и собирались то же сделать и в Махтра. Но махтраские крестьяне решили сопротивляться и попросили на помощь и другие волости. Руководителем этого был тогдашний махтраский волостной старшина Сепа Ханс, его советчиками хармиский Юри Муссу и Петер и Оту из Кайу, (фамилий не помню, вообще в то время часто по фамилиям не называли). В войне участвовали, кроме махтраских крестьян, — крестьяне из Кайу, Куйметса, Юуру, Атла, Майдла, Хяргла, Ярлепа и Инглисте. Был план, правда, устроить всеобщий мятеж, вследствие чего приказания были посланы также в Рижскую губернию, в Кяру, а также в сторону Таллина в каждую волость. Пярен Эльманн скакал повсюду на верховой лошади и разносил приказы во все волости явиться на войну. Крестьяне явились все с кольями, имелось только одно ружье. Но позднее должны были прибыть возы [ружей] — но опоздали. Кольев было приготовлено 2 сажени. В войне участвовали несколько тысяч крестьян, и должны были прибыть целые обозы, но опоздали, так как война длилась только один день. Солдат было 100 человек под командой одного начальника, тогда как впоследствии число солдат значительно увеличилось; эта сотня была вызвана для порки. Они были в Махтра уже накануне бунта. Из числа солдат был убит один только их начальник, которого крестьяне прикончили кольями на сенокосе, и кто-то после разъезжал на его лошади. Крестьян было убито приблизительно 15 человек и столько же ранено. Кто в то время был владельцем имения Махтра — неизвестно, он заблаговременно бежал, тогда как управляющего хотели утопить в уборной, откуда его спас Койду Ханс из Кайу. Этот управляющий, однако, выдал впоследствии всех главных обвиняемых, так что все сожалели о том, что оставили его в живых. Мызу подожгла женщина, муж которой был убит. Крестьяне были свирепы, как львы, все, что попадалось им на дороге, было разгромлено. Из солдат никто не был убит по той причине, что тот, кого сбили колом с ног, лежал спокойно до тех пор, пока [противник] не удалился, а затем спасся бегством в лес. Дело, конечно, получилось бы крупнее, так как по плану следовало сжечь все имения подряд, но к несчастью разбили винный погреб и напились пьяными, в результате чего никто уже не слушал начальников. Оставшуюся водку выпустили в пруд, так что долгое время вода в пруду представляла собой настоящую

корчемную водку. Более трезвые крестьяне направились дальше, на мызу Атла, где, однако, бочки с водкой были уже вынесены к воротам вместе с посудой, так что и эти [крестьяне] напились, и война, таким образом, окончилась совсем. Наказаны были: Сепа Ханс — главный вождь — 1000 ударами зараз и ссылкой в Сибирь, где он, будто бы, живет и сейчас. Также и трое других получили по 1000 ударов, [их] имена неизвестны. Шестеро получили 70—80—100 ударов розгами. Порку получали на санях, под живот [клали] мешок с сеном. Кто не был сослан в Сибирь — оставалися от 2 до 6 лет в тюрьме. Из крестьян — [участников этой] войны живет в настоящее время около 20 человек. Из них известны Притс Ланг, Тыну Ланг, Юри Кютсен, Ханс Эррин и Ханс Луйге. Последний был знаменосцем. Мыза Махтра в настоящее время в таком же состоянии, [в каком она была] когда ее разгромили, и ее поэтому не восстановили, что крестьяне ее разрушили, и она больше не похожа на мызу и ее не называют мызой — такова народная молва. Солдатскую кассу взял себе один куйметсаский крестьянин Иохан Вийлсон и вследствие этого, будто бы, сейчас весьма состоятельный человек.

Рассказал участник войны Тыну Ланг.

Nr. 5.

1947. a. — Leena Nei jutustus sellest, mida ta ema, Atlast pärit Anu Nei, talle Mahtra ülestõusust oli rääkinud.

Anu Nei (sünd. Rüütel), sünd. 1847. a. Atla külas Pendi talus, mälestusi Mahtra sõjast.

Jutustanud tema tütar Leena Nei (elab praegu Juuru alevikus).

Ühel pühapäeval, kindlat kuupäeva ma ei mäleta, olid Mahtra mehed tulnud Juuru kiriku juurde kokku sõjanõu pidama ja teiste valdade mehi endile appi kutsuma, kui neid peksma hakatakse. Mahtra mehed olid tõrkunud abitegu tegemast ja nüüd kartsid nad, et neid karistatakse. Jumalateenistuse ajal, mil õpetaja kirikus usinasti jumalat palus, kadusid mehed nagu vaimud üksteise järele kirikust välja nõupidamisele.

2. juunil 1858. aastal kogunesid mehed Mahtra mõisa juurde kokku. Osa mehi läks enne Eeru kõrtsu, kuhu tuli ka õpetaja Berg, et manitsuskõnet pidada, kuid ta visati uksest välja. Minu ema, kes sel ajal oli üheteistkümne aastane, läks ka salaja Mahtrasse, et vaadata, mis seal tehakse. Ta isa oli juba varem sinna läinud koos teiste Atla meestega. Kui ta sinna jõudis, olid soldatid valitsejamaja ees reas. Kui valitseja aknast paugu välja oli lasknud, hakanud ka soldatid laskma. Salk piirati aga rahva poolt silmapilkselt ümber. Veel mõned paugud said nad lasta ja kogu rahvahulk tungis soldatitele peale, mille survel need aegajalt tulistades taganesid läbi Atla kuusiku Eeru kõrtsu suunas ja sealt teadmata kuhu.

Aiast saadi opman kätte, teda peksti tikerberi okste ja nõgestega. Ühe ohvitseri peksid talumehed puiesteel surnuks. Haavatud talumehi oli olnud üsna mitu. Üks neist, kellel oli raske kõhuhaav, viidud Eeru kõrtsu. Enne topitud mehele särgiriidest tehtud tropp prundiks haava ette.

Mu ema oli ühe küüni seinale roninud ja sealt vaadanud võitlust. Samuti olid teinud veel kaks meest: Sassi vanamees Ants Pärssmann ja Karjatse vanamees Jaan Tikman. Hiljem olid tulnud nad koos mu emaga koju.

Sõda lõppes suure joominguga. Mitmed viinavaadid veeresid tiiki, kuid nende asemele tulid ikka uued ja uued. Selle sõja kohta koostati pikk laul, kuid mul on sellest meeles ainult mõned read.[316]

Hõissa aga poisid, nüüd on ooli,
otsa lõpnud orjapõli.
Kubjas ei või enam sundi,
ega trahvida üht tundi.
Kui tahab rohkem teha lasta,
selle eest peab viina ostma.
Ei see olnud mitte nali,
teopoiss, kui teole tuli,
juhtus tera hiljaks jääma,
naha peale pidi saama.
Keppa laoti neile selga,
ega see jäänd neile võlga.

Üles kirjutanud Juuru 7-a. Kooli VI kl. õpilane Tiiu Toming, 1947. a. aprillis.

(Перевод)

Ану Ней (урожд. Рюйтель), род. в 1847 г. в усадьбе Пенди деревни Атла, воспоминания о войне в Махтра.

Рассказала ее дочь Лена Ней (проживает в настоящее время в местечке Юуру).

В одно воскресенье, точно числа я не помню, махтраские мужики собрались около Юуруской церкви на военный совет, собираясь призвать на помощь мужиков других волостей, если бы их [махтраских] стали пороть. Махтраские крестьяне отказывались выполнять вспомогательную барщину, и теперь они боялись, что их накажут.

Во время богослужения, когда пастор в церкви усердно молился богу, мужики, как привидения, один за другим исчезали из церкви на совет.

2 июня 1858 г. мужики собрались около мызы Махтра. Часть мужиков раньше отправилась в корчму Эеру, куда пришел также пастор Берг, чтобы произнести наставительную речь, но его выгнали оттуда. Моя мать, которой в то время было одиннадцать лет, тайком тоже пошла в Махтра, чтобы посмотреть, что там делается. Ее отец уже раньше ушел туда вместе с другими атласкими крестьянами. Когда она туда пришла, солдаты стояли строем перед домом управляющего. Когда управляющий выстрелил из окна, начали стрелять и солдаты. Отряд, однако, был моментально окружен народом. Они смогли сделать еще несколько выстрелов, и вся толпа народа надвинулась на солдат, под давлением которой они, стреляя время от времени, отступили через атлаский ельник в направлении Эеруской корчмы и оттуда неизвестно куда.

В саду застали управляющего, которого секли ветками крыжовника и крапивой. Одного офицера на аллее крестьяне избили до смерти. Раненых крестьян было довольно много. Одного из них, имевшего тяжелую рану в

живот, отправили в Эерускую корчму. Предварительно всунули в рану затычку из лоскута рубашки.

Моя мать, взобравшись на стену одного сарая, смотрела оттуда на битву. Так же поступили еще двое мужчин: старик из Сасси Антс Пярсманн и старик из Карятсе Яан Тикман. Позднее они вместе с моей матерью вернулись домой.

Война закончилась большой попойкой. Многие винные бочки покатились в пруд, но на их месте появлялись все новые и новые. Об этой войне сочинили длинную песню, но я помню лишь несколько строк:

Ликуйте же парни, пришла теперь воля —
Окончилось рабство-неволя.
Не смеет уж кубъяс нас притеснять
И ни часу штрафовать.
Захотел работы больше —
Покупать нам должен водки.
Нет, не шуткой это было:
Батраку, идя на пашню,
Опоздать чуть-чуть случилось,
Получал побои в спину —
Не останемся в долгу.

Записала ученица шестого класса Юруской семилетней школы Тию Томинг в апреле 1947 г.

Nr. 6.

1858. a. 1. detsembril. — Ajalehes «Kolokol» ilmunud artikkel «XIX sajandi saksa rüütlid Eestimaal»[317] Anija talupoegade ebainimlikust karistamisest Tallinnas 21. juulil 1858. a.

Мы получили на днях письмо, в котором рассказано следующее:

В 30 верстах от Ревеля находится им. Аннио, называемое также Ганниогги и принадлежащее потомку известных на о. Даго баронов Унгерн-Стернберг. Июля 20 нынешнего года Унгерн потребовал поголовный сход крестьян для уборки господского хлеба. Крестьяне просили помещика выслать только часть работников на барщину, а другой [части] дозволить убрать свою рожь, которая совсем была зрела. Помещик не согласился. Крестьяне явились на работу все, но с тем вместе предупредили его в намерении жаловаться в городе и просить защиты. Унгерн, не противясь исполнению этого намерения, отправился сам в Ревель, чтобы происками своими парализировать жалобу крестьян.

Крестьяне, пришедшие в Ревель в количестве 61 человека, отправились к жандармскому генералу Грессеру, к нему они обратились собственно за советом как к человеку, пользующемуся в том краю хорошей репутацией.[318] Грессер заметил им, что они дурно сделали, явившись в город в таком числе, посоветовал им избрать трех поверенных и поручить им просьбу к губернскому начальству. Крестьяне так и сделали и трое из них явились за отсутствием эстляндского губернатора Грюне-

валдтак исполняющему его должность дряхлому старику, барону Розену.

Советник правления Швебс, назначенный 6 июля вице-президентом Лифляндского надворного суда (Hofgericht), был уже предупрежден Унгерном, что крестьяне его, отказываясь от работы, пошли в город с пустою жалобой. Швебс, назначенный в Лифляндию, разумеется не имел права являться судьей в деле такой важности, но не смотря на то, он в присутствии вице-губернатора стал распоряжаться всем делом. Выслушав поверенных, он спросил: «не пришло ли еще крестьян с ними в город», и узнав, что пришло, велел им всех привести в Правление — под предлогом выслушания решения начальства. Крестьяне, ничего не подозревая, пришли по зову поверенных, но их остановили на Вышгородской площади, допрашивая не о жалобе, а о том, — по собственному-ли желанию они пришли или кто их побудил. Крестьяне отвечали, что они пришли по собственному желанию. Цель Швебса состояла в том, чтобы вменить крестьянам в преступление их появление массой в город. Так как главного секретаря Ноттбека не было налицо, Швебс своей рукой написал протокол, который оканчивался приговором: «Прогнать сквозь строй всех до одного крестьян, пришедших в город».

Советники Винтер и Гилденстуббе возражали на эту противозаконную сентенцию, и, когда Швебс упорно настаивал на своем, они встали и вышли из присутствия. Собственноручный свой протокол Швебс представил на подписание барона Розена. Старик, привыкнувший подписывать все, что ему подавал Швебс, утвердил приговор, в силу которого шестьдесят один невинный человек должны были получить по сту ударов.

Между тем комендант генерал-майор Залца, которого настоятельно просил Унгерн и другие помещики примерно наказать бунтовщиков, частным письмом уведомил вице-губернатора, что нужное войско для наказания — готово. Генерал Грессер, узнав о чудовищной сентенции, произнесенной беззаконно, без прокурорского просмотра, протестовал против исполнения приговора, грозя в противном случае довести до сведения государя. Комендант отвечал ему: «Доводите, я все беру на мою ответственность».

Крестьян окружили солдатами, с музыкой провели по городу и на рынке за Нарвскими воротами началась безобразная казнь.

Плац-адъютанту Бринкману поручил Залца присутствовать при наказании, но Бринкманн просил Залца его уволить, говоря, что он не может по совести считать всех этих несчастных людей виноватыми. Барон Залца послал благородного офицера под арест и отправился сам предводительствовать наказанием. Оно началось при огромном стечении народа в пять часов по-

полудни. Не станем передавать гнусные подробности, звериную жестокость главных палачей — мы, русские, знаем эти сцены — довольно сказать, что чиновник особых поручений при гражданском губ[ернаторе] Стакелберг, спрашивал мучимых крестьян: «Будешь теперь работать на барина?» И если тот не отвечал просто «да», то Стакелберг обращался к солдатам с приказанием «бить его еще».

Семь человек не были сечены за болезнию.

Что нам тут прибавить, тут все гнусно, все преступно, все отвратительно. Но что же сделал Грессер с своей угрозой? Неужели правительству надобно ждать «Колокола», чтоб узнать об этом и велеть произвести следствие?

«Колокол», 1858 г. 1 декабря, № 29.

(Tõlge)

Me saime neil päevil kirja, milles jutustatakse järgmist:

Tallinnast 30 versta kaugusel asub Anija mõis, mis kuulub Hiiu saarel tuntud parunite Ungern-Sternbergide järeltulijale. Käesoleva aasta 20. juulil nõudis Ungern, et kõik talupojad tuleksid mõisavilja koristama. Talupojad palusid mõisnikult luba saata ainult osa teolisi tegu tegema, teisel osal aga lasta koristada oma rukist, mis oli täiesti valminud. Mõisnik ei nõustunud. Kõik talupojad ilmusid tööle, kuid tegid talle ühtlasi ette teatavaks oma kavatsuse linnas kaevata ja kaitset paluda. Ungern, kes ei seisnud selle kavatsuse täideviimise vastu, sõitis ise Tallinna, et oma salasepitsustega talupoegade kaebust paralüseerida.

Tallinna tulnud talupojad, arvult 61 inimest, läksid sandarmikindral Gresseri juurde; tema kui inimese poole, kellel oli selles piirkonnas hea reputatsioon, pöördusid nad õigupoolest nõu küsimiseks. Gresser ütles neile, et nad on halvasti teinud, ilmudes linna sellisel hulgal; ta soovitas neil valida kolm volinikku ja usaldada nende hoolde palve esitamine kubermangu ülemale. Talupojad tegidki nii ja kolm neist ilmusid Eestimaa kuberneri Grünewaldti äraoleku tõttu tema ametikohuseid täitnud vanadusnõdra parun Roseni juurde.

Valitsusenõunik Schwebsi, kes 6. juulil oli määratud Liivimaa õuekohtu (Hofgericht) viitsepresidendiks, oli Ungern juba ette hoiatanud, et ta talupojad keeldusid tööst ja läksid tühise kaebusega linna. Schwebsil, kes oli määratud Liivimaale, ei olnud muidugi õigust sellise tähtsusega asjas kohtunikuks olla, kuid sellele vaatamata hakkas ta viitsekuberneri kohalviibimisel kogu asja korraldama. Ära kuulanud volinikud, küsis ta: «Kas nendega ka veel teisi talupoegi linna on tulnud,» ja saanud teada, et on tulnud, käskis neil tulla kõigil valitsusse — ülema otsuse ärakuulamise ettekäändel. Talupojad, kes midagi paha ei aimanud, tulid volinike kutse peale, kuid neid peatati Toompea platsil ja küsitleti mitte kaebuse asjas, vaid selle üle, kas nad tulid omal soovil või on keegi neid selleks ässitanud. Talupojad vastasid, et nad on tulnud omal soovil. Schwebsi eesmärk seisis selles, et süüdistada talupoegi hulgalises linnatulekus. Kuna peasekretär Nottbecki kohal ei olnud, kirjutas Schwebs oma käega protokolli, mis lõppes otsusega: «Ajada läbi kadalipu viimne kui üks talupoeg, kes linna on tulnud.»

Nõunikud Winter ja Gyldenstubbe vaidlesid sellele seadusevastasele otsusele vastu ja kui Schwebs visalt oma arvamuse juurde jäi, tõusid nad üles ning lahkusid ametiasutusest. Oma käega kirjutatud protokolli andis Schwebs allakirjutamiseks parun Rosenile. Rauk, kes oli harjunud alla kirjutama kõigele,

mis Schwebs talle iganes esitas, kinnitas otsuse, mille järgi kuuskümmend üks süütut inimest pidid saama igaüks sada hoopi.

Vahepeal teatas komandant kindralmajor Salza (keda Ungern ja teised mõisnikud palusid tungivalt mässajaid eeskujulikult karistada) eraviisilises kirjas viitsekubernerile, et karistamiseks vajalik sõjavägi on valmis. Kindral Gresser, teada saanud koletislikust otsusest, mis oli tehtud seadusvastaselt, ilma prokuröri poolt läbi vaatamata, avaldas protesti otsuse täideviimise vastu, ähvardades vastasel juhul teatada sellest valitsejale; komandant vastas talle: «Teatage, ma võtan kõik enda vastutusele.»

Soldatid piirasid talupojad ümber, ning viidi muusika saatel linnavahelt läbi ja Narva väravate taga asuval turul algas näotu karistamine.

Salza andis platsadjutant Brinckmannile korralduse viibida karistamise juures, kuid Brinckmann palus Salzat ennast sellest vabastada, öeldes, et südametunnistuse järgi ei saa ta kõiki neid õnnetuid inimesi süüdlasteks pidada. Parun Salza saatis õilsameelse ohvitseri aresti alla ja läks ise karistamist juhtima. See algas tohutu rahvamurru juuresolekul kell viis päeval. Me ei hakka edasi andma nurjatuid üksikasju, peatimukate metsikut julmust — meie, venelased, tunneme neid stseene —, piisab vaid sellest, kui öelda, et tsiviilkuberneri käsundusametnik Stackelberg küsis piinatavatelt talupoegadelt: «Kas hakkad nüüd töötama härra heaks?» Ja kui see ei vastanud lihtsalt «jah», siis pöördus Stackelberg soldatite poole käsuga «peksta teda veel».

Seitset inimest ei pekstud haiguse pärast.

Mis meil siin lisada, siin on kõik alatu, kõik kuritegelik, kõik vastik. Kuid mis tegi siis Gresser oma ähvardusega? Kas tõesti on valitsusel vaja oodata «Kolokoli», et sellest teada saada ja käskida juurdlust teostada.

Nr. 7.

12. novembril 1898. a. — Talupoeg Mikk Kuuse jutustus tema ja teiste Anija talupoegade peksmisest Tallinnas turuplatsil 21. juulil 1858. a.

Tükikene Anija valla taluperemeeste peksust Tallinnas Vene turul augustikuul, aastal 1858.

(Mikk Kuuse jutustus 17. IX ja 6. XI 95.)

Olen praegu kas 77 või 78 aastat vana — vana pea ei mäleta enam — kirikuhärra tegi mind küll paar aastat nooremaks, aga ma usun ikka, et kas 77 või 78. Ma olen sündinud Anijal Lookülas Hallikal, ning olen selle valla pärisliige. Kui ma ju vähe jaksama hakkasin, pandi mõisateol käima. Mis teol käimine on, eks seda tea igaüks. Ma käisin nii kaua, kui isa koha pääle peremeheks hakkasin. Peremees ei saanud ma mitte väga kaua olla — arvan vist aastat 20. Sest on ju küll aastat 30 tagasi, kui lahti sain — 10 aastat olen ju Kehras olnud — jah, nii ta ikka on — kolmkümmend. Mis süüd ma ära tegin, et koha päält ära aeti! Oli õnnetus — loomad surid ära. Saks nägi seda, et ma korraga nii vaeseks jäin ja laskis mind koha pealt lahti. Jah, oleks ma veel terve olema, mis mul siis viga, siis teeks ikka midagi, aga nüüd käi ainult karjas. Eks ma mäleta seda ja kannata surmani, mis Tallinnas Vene turul sain. Hakkasid teised

(peremehed) natuke vastu kõik härrale ega tahtnud enam tegu teha, vaid lubasid rahaga maksta, mis aga härrale vastumeelt oli. Korraga andis talitaja peremeestele käsu linna uut õigust kuulama minna. Eks see olnud kõik härra tegu ja hakenrihtiga kokku räägitud. Meie läksime linna, ei tea, kas 2—3 peremeest ainult ei tulnud ja jäid seemoodi nahatäiest ilma. Niipea kui meie Toompea lossi hoovi läksime, pandi kohe vaht (soldat) püssiga värava pääle vahiks, et enam keegi välja ei pääse. Toobriga toodi ka vett hoovi peale, et kel jänu, see joogu. Natukese aja pärast aeti meid kõiki lossihoovist välja. Lossi ees oli koorem vitsu valmis ja soldatid ümber. Trummid hakkasid põrisema, muusika mängima ja meid aeti soldatitest vitsakoorma järele Toompealt alla Vene turule. Kes ei tahtnud minna, sellele anti kuklasse ja pidi minema. Mõned peremehed jäid esiteks lossi veel, aga pärast toodi need ka järele ja anti neile nõndasama. Soldatid olid püssidega ümber, kuhugile ei pääse. Kõik võeti kordamööda läbi: kes sai 50, kes 100, kes 150, kes 200 ja 300 hoopi. Mina sain küll 100 hoopi, aga sellest käivad nüüd eluaja sooled all kubemes. Loo Jüri sai 200, Känd Villem 300 hoopi. Vahepeal katsus tohter temal südameauku ja ütles: «Ah, see kannatab veel küll», ja laoti kuni 300 täis. Mõnedel jäid vitsatükid lihasse, mida alles kodus välja kisti. Armuandmist ei olnud siin kellelegi, mispärast siis ka paljud surmani sandiks tehti. Oleks meie ikka vastu hakanud, kes teab kuidas lugu siis oleks läinud, aga kellestki ei olnud esimest pealehakkajat. Voorimehed[319] olid küll ümber ja ootasid, et keegi pääle hakkaks, et siis meile appi tulla, aga et kedagi hakkajat ei olnud, jäi kõik vagusi. Siiski, kroonu vägi ümber, mis sa ikka palja käega oleks teinud! Jah, tänavu augustikuus sai 37 aastat sest täis. Anijal oli siis selle paruni isa (Ungern-Sternberg) ja kuberneriks V. v. Ulrich,[320] kes alles mõne aasta eest ära suri. Lesk elab ju praegu siin meil Kehra mõisas.

12. XI 98.

J. Tannenthal Kehras.

ENSV Tead. Akad. Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, f. 38, sü. 4, l. 161—162. Originaal.

Литературный музей имени Ф. Р. Крейцвальда Акад. наук ЭССР, ф. 38, д. 4, лл. 161—162. Подлинник.

(Перевод)

Рассказ о порке дворохозяев Анниаской волости на Русском рынке в Таллине в августе месяце 1858 г. (Рассказал Микк Кууск 17 IX и 6 XI 95).

Мне сейчас 77 или 78 лет — старая голова не помнит больше — пастор, правда, сделал меня моложе на пару лет, но я все-таки думаю, что мне 77 или 78. Родился в [усадьбе] Халлика, в [деревне] Лоокюла [мызы] Аннния и являюсь коренным жителем этой волости. Когда я еще был в силах кое-что

делать, меня заставляли ходить на мызу на барщину. Что представляет из себя хождение на барщину — знает уж каждый. Я ходил до тех пор, пока не стал хозяином отцовской усадьбы. Я не был очень долго хозяином, думаю, что, пожалуй, лет 20 — с тех пор прожил 30 лет — как меня выгнали, ведь 10 лет я уже в Кехра, да, так оно и есть — тридцать. Какое преступление я совершил, что выгнали меня из усадьбы! Было несчастье — пал скот. Барин увидел, что я обеднел, и выселил меня с участка. Да, был бы я еще здоров, тогда бы не беда, кое-что все-таки делал бы, а теперь ходи только в пастухах. Ведь помню же я и до смерти буду страдать от того, что получил в Таллине на Русском рынке. Стали другие хозяева все понемногу сопротивляться барину, не хотели больше отбывать барщину, но обещали деньгами платить, что, однако, барину не нравилось. Вдруг волостной старшина дал приказ дворохозяевам идти в город послушать новое право. Конечно, все это было подстроено барином и вместе с гакенрихтером обсуждено. Мы пошли в город, не знаю, кажется, 2—3 хозяина не пошли, и таким образом остались без порки. Лишь только мы вошли во двор Вышгородского замка, как тотчас же поставили у ворот стражу (солдата) с ружьем, чтоб никто уже не мог выйти. Принесли во двор также воду в ушате, чтобы тот, у кого жажда, мог напиться. Через некоторое время нас всех со двора выгнали. Перед замком был приготовлен воз розог, и вокруг солдаты. Начали грохотать барабаны, музыка играла, и солдаты погнали нас вслед за возом розог с Вышгорода вниз на Русский рынок. Того, кто не хотел идти, били по затылку, и он должен был идти. Некоторые дворохозяева пока что оставались еще в замке, но после и их тоже привели, и им дали также. Солдаты с ружьями кругом, никуда не уйти. Всем доставалось по порядку. Кто получил 50, кто 100, кто 150, кто 200 и 300 ударов. Я получил, правда, 100 ударов, но от этого теперь всю жизнь кишки уходят вниз в пах. Лоо Юри получил 200, Кянд Виллем 300 ударов. Между тем доктор ощупал его сердце и сказал: «Ах, этот еще вытерпит» — и дали все 300. У некоторых застревали в теле куски розог, которые вытащены были только дома. Пощады не было никому, ввиду чего многие остались калеками на всю жизнь. Все-таки, если бы мы оказали сопротивление, кто знает, чем бы тогда дело кончилось, но не было никого, кто начал бы первым. Кругом были, правда, извозчики и ждали, чтобы кто-нибудь начал, чтобы идти тотчас нам на помощь, но так как ни одного предприимчивого не оказалось, то все обошлось тихо. Однако, вокруг войска, что ты все же голыми руками мог бы сделать! Да, в нынешнем году в августе месяце исполнилось с тех пор 37 лет. В Анниа был тогда отец этого барона (Унгерн-Штернберг), и губернатором В. ф[он] Ульрих, который лишь несколько лет тому назад умер. Вдова живет здесь у нас на мызе Кехра.

12 XI 98.

И. Таннентаал
в Кехра.

Nr. 8.

30. septembril 1898. a. — Peningi taluperemehe Madis Maäro mälestused talurahva rahutustest Peningil 1858. aastal.

Peningi meeste mäss.

1858. aastal, juulikuu lõpul, rukkilõikuse algusel, kogusid Peningi valla peremehed, umbes 32 meest, Peningi mõisa kokku ja palusid härrat, et härra vaimud lubaks koju oma rukist lõikama,

sest see aasta oli rukis järsku küpseks saanud ja tarvitas rutulist kogumist. Et seda ei lubatud, kogusid mehed kokku ja läksid linna kaebama, et nende teotegemine mitte õige pole. Sandarmi polkovnik, nimega Gressel, oli eestlaste poolt mitmed kaebused ülema poole saatnud,[321] mis ka Peningi meeste kõrvu ulatas ja nüüd läksid ka palvet ülema poole saatma. Peremeeste mõtet oli seekord talitaja Mart Pärt härrale teada andnud ja mõisaomanik W. von Baranof oli kõverat sooteed mööda üle Maardu mõisa Tallinna ette läinud ja seal kuberneri juures asja niimoodi valmis seadnud, et Peningi meestele Vene turul seda samasugust sauna valmistada, nagu Anija ja Kurisoo mehed said. Peremehed olid end Tartu maanteel Ilvese poe hoovi kokku kogunud, et siis seltsis sandarmi polkovniku juurde minna, kuna mõisniku poolt juba vahid Vene turul olid, et neid omalt poolt jälle kui mässajaid kuberneri ette viia. Sandarmi polkovniku Gresseli poolt oli aga tentsikuga Ilvese hoovi teadus saadetud, kuidas lugu oli ja Peningi mehed pannud nii suure tuhinaga linnast välja, et mõni mees alles 10 versta tagant leidnud, et vankril 4 ratta asemel 3 ratast olnud. Koju saades pagenud peremehed kõik metsa, kus neid naised terve nädal toiduga kodunt söötmas käinud, muidugi salaja öösel. Et peremehed mõisahärra käest linnast ära jooksnud, siis võtnud W. von Baranof, seekordne Peningi mõisa omanik, 100 soldatit linnast kaasa, et kodus peremeestele kere peale anda, ja see oligi, mis neid peidus olema sundis. Rukkid seisid nii hästi kodus kui mõisas lõikamata ja pudenes maha. Mõisa nõudmine oli: kaks täit inimest ja üks vaim (alaealine) pidi rukkilõikuse ajal perest väljas olema, nüüd aga saatsid peremehed ainult ühe, kuna teine mees ja vaim oma rukist enne tahtsid lõigata ja siis mõisa minna. Soldatid olid mõisa ligidal küünis ühe alama ohvitseriga ja neile tapeti lehmi ja sõid, mis kätte said; öösel käisid aga külas passimas, kas peremehed kodus ei käi söömas, et siis kinni võtta. Viimaks hakkasid naised mõisahärra peale käima ja tahtnud ka talitajal raha kaelast ära tõmmata, kui see mõisas neid vaigistama tulnud. Et soldatid külas kaalid ära söönud ja õunte kallal käinud, kogunud naised uuesti kokku ja terve 33 naist läinud mõisa poole. Härra tulnud ratsahobusega vastu ja Veskimäel võtnud hobuse suu liote [?] kinni ja tahtnud maha tõmmata, karjudes: «Andke meie mehed kätte!» Vaevalt pääsnud härra minema. Kohe teisel päeval annud härra soldatitele käsu Tallinna ära minna. Varsti selle peale hakkasid ka peremehed ükshaaval metsast välja tulema ja tööle asuma. Rukkid said ikka lõigatud ja päevad tehtud, aga selle mässumõtte eest pidid sügisel mardipäeval peremehed Kiius hakenrichteri juures (von Trittov) need kulud välja maksma, mis soldatid selle nädalaga ära sõid — 6—12 rubla. Mõned neist olnud ka 2—3 päeva kinni ja eestvedajad Hans Stranberg, Hans Mühlbach ja Hans Lunt saanud kohast välja aetud. Mässu kasu oli siiski, sest teisel aastal jäeti maksust ära kuuepäevamehel 1 lammas, 2 hane, 2 kana, 20 muna, üks nuumhärja kütke, üks kohtukott, viinaveokott ja töömargalõngad,[322] peale selle ka mõisa vahimehe palk — 1 terve leib, 50 silku,

1 paar pastlaid, 2 peo linu ja üks lambakäpp. Seega jäid kõik kõrvalised maksud maha, muud tööpäevad said aga vanamoodi tehtud.

Ühe selleaegse peremehe — Madis Määro — jutustuse järele kirja pannud

H. Tiidermann.

Peningil,
18. (30.) 9. 98.

ENSV Tead. Akad. Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, f. 38, sü. 4, l. 80—81. Originaal.

Литературный музей имени Ф. Р. Крейцвальда Акад. наук ЭССР, ф. 38, д. 4, лл. 80—81. Подлинник.

(Перевод)

Мятеж пеннингских крестьян.

В конце июля месяца 1858 г., в начале жатвы ржи собрались дворохозяева Пеннингской волости, около 32 человек, на мызе Пеннинги и просили барина разрешить ваймам уйти домой убирать свою рожь, так как в этом году рожь быстро созрела и требовала скорой уборки. Так как это им не было разрешено, то крестьяне собрались и пошли в город жаловаться на то, что у них отбывание барщины происходит неправильно. Жандармский полковник по имени Грессель уже переслал начальству много жалоб эстонцев, о чем узнали и пеннингские крестьяне, и они теперь тоже пошли подавать прошение начальству. О намерении дворохозяев волостной старшина Мярт Пярт на этот раз сообщил барину, и владелец мызы В. фон Баранов окольным путем, через болото и мызы Маарду, приехал в Таллин раньше и там, у губернатора, повел дело таким образом, чтобы устроить пеннингским крестьянам на Русском рынке такую же баню, какая досталась аниаским и курисоосским. Дворохозяева собрались на дворе лавки Ильвеса по Тартускому шоссе, чтобы затем всем вместе направиться к жандармскому полковнику, в это время поставил помещик на Русском рынке стражу, чтобы крестьян в свою очередь, как бунтовщиков, отвести к губернатору. Однако со стороны жандармского полковника Гресселя на постоялый двор Ильвеса было послано с денщиком извещение о том, как обстоит дело, и пеннингские крестьяне выехали из города с такою поспешностью, что иной хозяин лишь после 10-той версты заметил, что у телеги вместо 4 колес осталось только 3 колеса. Прибыв домой, все крестьяне скрылись в лесу, куда женщины в течение целой недели из дому, конечно тайком и ночью, носили им еду. Так как в городе дворохозяева ускользнули из рук помещика, то тогдашний владелец мызы Пеннинги взял с собою из города 100 солдат, чтобы дома всыпать дворохозяевам, вот это и заставило их скрываться. Рожь стояла неубрана как дома, так и на мызе, и осыпалась. Требованием мызы было: из каждой усадьбы два взрослых и один вайм (несовершеннолетний) должны были быть во время уборки ржи на работе на мызе, теперь же дворохозяева послали только одного, так как другой крестьянин и вайм хотели сначала убрать свою рожь, а затем идти на мызу. Солдаты вместе с одним унтерофицером находились в сарае, недалеко от мызы, для них резали коров, и они ели, что попадало под руку. По ночам же ходили в деревню выслеживать, не приходят ли хозяева домой кушать, чтобы их тогда арестовать. Наконец женщины стали приставать к помещику и хотели сорвать с волостного старшины должностной знак, когда тот на мызе хотел их усмирить. Так как солдаты поели всю брюкву в деревне и ходили воровать яблоки, то жен-

щины снова собрались, и 33 женщины пошли на мызу. Барин ехал верхом им навстречу, и на горе Вески они взяли лошадь под уздцы и хотели его стянуть с лошади, крича: «Верните нам наших мужей!» Барину едва удалось уйти. Тотчас же, на другой же день барин приказал солдатам вернуться в Таллин. Вскоре после этого и дворохозяева начали по-одиночке выходить из леса и приступать к работе. Рожь все-таки была убрана и дни отбыты, но за попытку поднять мятеж дворохозяева должны были осенью в Мартынов день выплатить кийускому гакенрихтеру (фон Триттову) то, что солдаты съели в течение этой недели — 6—12 руб. Некоторые из них 2—3 дня находились под арестом, а зачинщики Ханс Странберг, Ханс Мюлбах и Ханс Лунт были изгнаны из своих усадеб. От мятежа была все-таки польза, так как на следующий год 6-дневного хозяина освободили от уплаты 1 овцы, 2 гусей, 20 яиц, 1 недоуздка для откормленного вола, 1 походного мешка и ниток и, кроме того, еще от уплаты мызному сторожу целого хлеба, 50 салак, 1 пары пастолов, 2 пригоршен льна и одной овечьей ноги; следовательно, были упразднены все дополнительные подати. Остальные барщинные дни отбывались, однако, по-прежнему.

Записано по рассказу одного современника — дворохозяина Мадиса Маэро.

Пеннинги 18 (30) 9 98. Х. Тийдерманн.

Nr. 9.

1858. a. 1. oktoobril. — Väljavõte «Kolokolis» avaldatud artiklist talurahva rahutuste kohta Eestimaa kubermangus.[323]

... До сих пор самые сильные восстания крестьян были в Эстляндии, они продолжаются еще, начались в первых числах июня в Зюд-Гарриенском дистрикте. Гринвальдт послал войско, крестьяне убили 14 солдат и 1 офицера. Гринвальдт по телеграфу запросил помощи, к нему послали сперва генерала Исакова, а потом и войско. Крестьяне усмирели. Но зато в других поместьях дистрикта Ланд-Вирляндского, Гарриенского, Ост-Ервенского и на о. Даго неповиновения не прекращаются, крестьяне отказываются от барских работ или произвольно распоряжаются ими; на долю уральских казаков и ревельского гарнизона пало усмирять, т. е. сечь и бить несчастных. Гринвальдт мечется как угорелый, ежеминутно просит войск, а неповиновения в одном месте прекращаются, в другом возникают. Где же их причина? Для Эстляндии составлено новое Положение о крестьянах, которое должно быть приведено в действие в нынешнем году, но не во всех частях: все, что относится до отбывания крестьянами повинности помещику, может быть введено только после кадастрации земель. Гринвальдт, не разбирая ничего, объявляет в местной газете, что «новое Положение с 23 апреля 1858 г. должно заменить все прежние постановления», не упоминая ни слова о необходимости кадастра. Крестьяне ждут нового Положения. Гринвальдт распоряжается, чтобы оно было объявлено народу торжественно, в церквах, после обедни; пасторы повещают крестьянам и назначают для того одно из воскресений. Народ в нетерпении. Между тем несколько приходских судей

отъ 17 прошлаго Мая, къ министрамъ юстиціи (за No. 164) и внутреннихъ дѣлъ (No. 165).* Бутковъ—этотъ богъ всѣхъ петербургскихъ камелій, этотъ государственный Казанова, улучшающій бытъ крестьянъ и знакомый съ Россіею отъ Коломакъ до Петербурга включительно. Выписываю цѣликомъ его отношеніе къ Панину, къ Ланскому написано тоже.

Посмотрите, какъ сбили съ толку Александра II! Подъ какой прессъ сбирается онъ положить своихъ вѣрноподданныхъ! Не помню я что-то, чтобы народъ, которому даютъ ежели не полную, то полусвободу, бунтовалъ бы противу этого. Откуда-же эта необходимость принимать сильныя мѣры для прекращенія безпорядковъ между помѣщичьими крестьянами? Или чуетъ правительство, что крестьянинъ никакъ не можетъ удовлетвориться тою мнимою свободой, которую оно такъ великодушно жалуетъ ему? Кто же виноватъ въ этомъ? Зачѣмъ же было сулить многое и не сдѣлать ничего? Такою свободою можно надуть камергера, генералъ-адъютанта, любаго изъ министровъ: можно дать имъ какую-нибудь блестящую бляху на лобъ, на животъ или куда на другое мѣсто, они будутъ счастливы, но 12,000,000 крестьянъ на это не поддѣнешь! Или скажутъ, пожалуй, что и теперь есть случаи возмущеній и что по этому въ будущемъ ихъ надо ожидать большее число. У насъ, съ давнихъ поръ, каждое выраженіе неудовольствія, всякій громкій разговоръ—называютъ возстаніемъ, бунтомъ. Этого страшнаго призрака постоянно боялся Николай; имъ же, кажется, пугаютъ и Александра II. Безпорядки между крестьянами дѣйствительно были, но во 1хъ) до сихъ поръ ихъ было не болѣе того, что бываетъ ежегодно; во 2хъ) причиною ихъ было не освобожденіе крестьянъ, а притѣсненіе ихъ. Какъ доказательство, я избираю тѣ случаи, которые мнѣ удалось прослѣдить по оффиціальнымъ бумагамъ. До сихъ поръ самыя сильныя возстанія крестьянъ были въ Эстляндіи (онѣ продолжаются еще); начались въ первыхъ числахъ Іюня, въ Зюдъ-гарріенскомъ дистриктѣ. Гринвальдъ послалъ войско, крестьяне убили 14 солдатъ и 1 офицера. Гринвальдъ по телеграфу запросилъ помощи; къ нему послали сперва генерала Исакова, а потомъ и войско. Крестьяне усмирѣли. Но за то въ другихъ помѣстьяхъ дистриктовъ Ландъ-вирляндскаго, Гарріенскаго, Остъ-ервенскаго и на островѣ Даго неповиновенія не прекращаются: крестьяне отказываются отъ барскихъ работъ, или произвольно распоряжаются ими; на долю уральскихъ казаковъ и ревельскаго гарнизона пало усмирять т. е. сѣчь и бить несчастныхъ. Гринвальдъ мечется какъ угорѣлый, ежеминутно проситъ войскъ, а неповиновенія въ одномъ мѣстѣ прекращаются, въ другомъ возникаютъ. Гдѣ же ихъ причина? Для Эстляндіи составлено новое Положеніе о крестьянахъ, которое должно быть приведено въ дѣйствіе въ нынѣшнемъ году; но не во всѣхъ частяхъ: всё что относится до отбыванія крестьянами повинности помѣщику можетъ быть введено только послѣ кадастраціи земель. Гринвальдъ не разбирая ничего, объявляетъ въ мѣстной газетѣ, что "новое положеніе съ 23 Апрѣля 1858 года, должно замѣнить всѣ прежнія постановленія," не упоминая ни слова о необходимости кадастра. Крестьяне ждутъ новаго положенія. Гринвальдъ распоряжается, чтобы оно было объявлено народу торжественно, въ церквахъ, послѣ обѣдни; пасторы повѣщаютъ крестьянамъ и назначаютъ для того одно изъ Воскресеній. Народъ въ нетерпѣніи. Между тѣмъ нѣсколько приходскихъ судей доносятъ губернатору, а ландраты подтверждаютъ тоже, что этотъ способъ обнародованія оказывается опаснымъ, такъ какъ при большомъ стеченіи народа могутъ встрѣтиться неумѣстные разговоры. Гринвальдъ пугается, отмѣняетъ свое распоряженіе и приказываетъ мірскимъ старостамъ явиться къ приходскимъ судьямъ, а симъ послѣднимъ прочесть имъ новое положеніе и выдать по два экземпляра. Народъ начавшій сбираться въ церкви, разошелся, не узнавъ новаго положенія. Начался ропотъ, толки о томъ, что крестьянамъ намѣренно скрываютъ дарованныя правительствомъ облегченія; отъ ропота недалеко и до неповиновенія. Кто же произвелъ его? Сами-ли крестьяне поднялись? Неподняли-ли ихъ безтолковыя распоряженія? Не вышло-ли возстаніе именно отъ того, что его боялись и хотѣли предупредить?

Вотъ вамъ другой случай, подъ который болѣе или менѣе подходятъ всѣ остальные. Крестьяне г-жи Энгельгардъ, с. петербургской губерніи, лугскаго уѣзда, взбунтовались такъ, что предводитель дворянства Пантелѣевъ перепоролъ всѣхъ ихъ отъ мала до велика; исправникъ поклялся имъ, что онъ, не взирая на царя и бога, сотретъ ихъ съ лица земли... а они все таки бунтуютъ! Дѣло въ томъ, что г-жа Энгельгардъ хочетъ переселить ихъ (по случаю предстоящаго выкупа усадьбъ) на болото, а они—бунтовщики эдакіе!—не хотятъ. Госпожа отняла у нихъ землю, предводитель перепоролъ, исправникъ нашумѣлъ, вѣроятно и подрался... а они, неучи! все таки не хотятъ на болото и бунтуютъ!(*)

Вотъ еще третій случай. Судогодскій (владимірской губ.) уѣздный предводитель дворянства, Задаево-Кошанскій, въ Апрѣлѣ этого года, по той же причинѣ какъ и г-жа Энгельгардъ, вздумалъ перенести въ имѣніе жены своей 11 крестьянскихъ дворовъ на новыя мѣста, за версту отъ старыхъ мѣстъ. Крестьяне просили его отсрочить переселеніе до конца уборки хлѣба, чтобы успѣть снять жатву съ засѣянныхъ ими полей. Кошанскій не согласился на это, а такъ какъ крестьяне продолжали просить, то онъ прибѣгъ къ земской полиціи. Исправникъ (замѣтьте, подчиненный того же предводителя) налетѣлъ какъ снѣгъ на голову и перепоролъ бунтовщиковъ. Крестьяне вышли изъ терпѣнія: 70 человѣкъ пошли искать защиты у губернатора. Тиличѣевъ оказалъ имъ защиту самую полную: перепоролъ ихъ, по его словамъ, за своеволіе, отослалъ ихъ черезъ земскую полицію на мѣсто жительства, выдалъ помѣщику главныхъ зачинщиковъ, донесъ Ланскому о бунтѣ и послалъ туда войско. Крестьяне были усмирены, но за то взбутовался помѣщикъ: 5 человѣкъ изъ бунтовщиковъ отданы имъ въ солдаты, а 9 семействъ, въ числѣ 26 душъ представлены въ губернское правленіе для ссылки въ Сибирь на поселеніе. Крестьяне изъ тюрьмы писали къ нему просьбы, изъявляя раскаяніе и прося прощенія. Кошанскій не сдался, и бѣдняки (за исключеніемъ 3 женщинъ съ грудными дѣтьми, оставленныхъ на время въ заведеніяхъ Приказа) сосланы въ Сибирь, по постановленію губернскаго правленія 14 Іюня

* См. приложеніе No. 1.

(*) Посылаю вамъ копію со всеподданнѣйшей просьбы крестьянъ госпожи Энгельгардъ. Будете ли въ силахъ прочесть ее равнодушно. Сколько некорысти у бѣдныхъ крестьянъ! Просьба эта получена отъ государя въ коммиссіи прошеній 1 Іюня и записана во входящемъ журналѣ за No. 4244. Рашетъ, 19 Іюня за No. 5,899—передалъ ее въ министерство внутреннихъ дѣлъ, гдѣ она тоже, вѣроятно пролежитъ съ мѣсяцъ. У насъ, на службѣ, всякій вздоръ торопятся сдѣлать въ одинъ день, а подобная вопіющая просьба 18 дней покоится въ коммиссіи прошеній, которая ничего по ней и не дѣлаетъ! (Просьба въ приложеніи No. 2.)

доносят губернатору, а ландраты подтверждают тоже, что этот способ обнародования оказывается опасным, так как при большом стечении народа могут встретиться неуместные разговоры. Гринвальдт пугается, отменяет свое распоряжение и приказывает мирским старостам явиться к приходским судьям, а сим последним прочесть им новое Положение и выдать по два экземпляра. Народ, начавший сбираться в церкви, разошелся, не узнав нового Положения. Начался ропот, толки о том, что крестьянам намеренно скрывают дарованные правительством облегчения; от ропота недалеко и до неповиновения. Кто же произвел его? Сами ли крестьяне поднялись? Не подняли ли их бестолковые распоряжения? Не вышло ли восстание именно от того, что его боялись и хотели предупредить?..

«Колокол», 1858 г. октября 1, № 25.

(Tõlge)

Siiamaani toimusid kõige tugevamad talupoegade ülestõusud Eestimaal (need kestavad veel), mis algasid juunikuu esimestel päevadel Lõuna-Harjumaa ringkonnas. Grünewaldt saatis sõjaväe, millest talupojad tapsid 14 soldatit ja 1 ohvitseri; ta palus telegraafi teel abi, esmalt saadeti tema juurde kindral Issakov, hiljem aga ka sõjaväge. Talupojad rahustusid.

Kuid see-eest ei lõpe vastuhakud teistes Maa-Virumaa, Harjumaa, Ida-Järvamaa ringkondades ja Hiiu saare mõisates: talupojad keelduvad mõisatöödest või teevad seda oma äranägemise järgi; uraali kasakatele ja Tallinna garnisonile langes osaks õnnetute rahustamine, s. o. piitsutamine ja peksmine. Grünewaldt tormab siia-sinna nagu meeletu, palub alatasa sõjaväge abiks, vastuhakud aga ühes kohas lõpevad, teises algavad. Kus peitub siis nende põhjus? Eestimaa jaoks on koostatud uus talurahvaseadus, mis peab jõusse astuma käesoleval aastal, kuid mitte kõigis osades: kõik see, mis puudutab mõisnikule koormiste tegemist talupoegade poolt, saab jõusse astuda alles pärast maade kadastreerimist. Millestki aru saamata, teatab Grünewaldt kohalikus ajalehes, et «uus seadus peab 23. aprillist 1858 asendama kõik endised määrused», mainimata ühtki sõna kadastreerimise vajalikkusest. Talupojad ootavad uut seadust. Grünewaldt annab korralduse, et seda kuulutatakse rahvale välja pidulikult, kirikutes, pärast jumalateenistust, pastorid teatavad sellest talupoegadele ja määravad selleks ühe pühapäeva. Rahvas on kärsitu. Vahepeal kannavad mõned kihelkonnakohtunikud kubernerile ette ja ka maanõunikud kinnitavad, et see väljakuulutamise viis on ohtlik, sest suur rahva kogunemine võib põhjustada ebasobivaid jutte; Grünewaldt lööb kartma, muudab oma korralduse ära ja käsib vallatalitajail ilmuda kihelkonnakohtunike juurde, viimastel aga talupoegadele ette lugeda uut seadust ja igaühele välja anda seda kaks eksemplari. Kirikusse kogunenud rahvas läks laiali, uuest seadusest midagi teada saamata. Algas nurin ja jutud selle kohta, et talupoegade eest valitsuse kingitud kergendusi sihilikult varjatakse; nurisemisest ei ole aga kaugel ka alistumatus. Kes siis seda esile kutsus? Kas talupojad ise üles tõusid? Kas ei ajendanud neid selleks mõistmatud korraldused? Kas ei puhkenud ülestõus nimelt selle tõttu, et seda kardeti ja taheti ära hoida?

Nr. 10.

1896. a. — Jaan Saalvergi[324] poolt Jüri kihelkonnas kogutud rahvamälestused 1858. aasta talurahvarahutuste kohta.

Mahtra sõda ja hundi pearaha.

Mahtra sõja eeli saatnud Keiser Eestimaa talupoegadele ühe armukuulutuse (manifesti), mis kirikutes maha loetud, et Keisre poolt saab talurahvale üks kergitus antud. Mis kergitus, seda pole mõisnikud lasknud talurahvale teada anda. Juuru õpetaja lugenud ka oma kirikus seda kolm püha kogudusele maha. Kergitust lubatud, aga ei tea mis kergitust. Mahtra peremehed mõtelnud, kergitus peab tulema, mis kergitus see muud võib olla, muud kui mõisa ei ole tarvis enam vaimu saata, vaid teumees üksi, jätsidki vaimud saatmata. Mõisast saadetud käsk järele: «Saatke vaimud mõisa!» Ei peremehed kuula. Kutsuti peremehed mõisa, lasti neile peksa anda ja ähvardud neid kõvasti, kui nad teisel päeval vaimusi välja ei saada. Mahtras olnud aga kanged mehed, pole teisel päeval enam teumehigi lastud mõisa minna, vaid läinud metsadesse elama ja sõja vastu valmistama. Talitaja läinud Riiamaal[t] abi saama ja püssisi tooma. Mõisahärra* palus kuberneri käest abi mässajate vastu. Siis saadetud Tallinnast 900 soldatit Mahtra rahvast karistama. Sõjavägi tulnud Mahtra mõisa. Talitaja olnud alles püssidega Riiamaalt tulemata, mõnel mehel olnud omal püss, mõni ilma — see võtnud kaika kätte ja ka teistega edasi mõisa, sõjaväe kallale. Mõisa õue peal olnud tuhat teivast hunnikus, kes veel ilma sõjariistata olnud, võtnud sealt teiva. Sõjavägi näinud, et talumehed teivastega tulnud, ülem kamandand, käskind soldatid kuulid pealt ära võtta ja esiteks palja rohuga hirmutuseks laska. Talumeeste juhataja olnud üks väljateenind soldat, kes vene keelt mõistis ja aru sai kamandusest, et soldatid palja rohuga lasksid. See kamandas talumehed usinasti teivastega soldatite peale, et nad aega ei saanud uueste püssa laadida ja kuulidega lasta. Talumehed virutanud teivastega hulga soldatisi maha, võtnud nende püssid käest ära ja pannud jooksu. Üks soldat kaevanud pärast: «Suhkna votnud palatsku (teiva) kätte ja virutanud sellega kolm soldanid korraga maha.» Sõjaväe ülemat lasknud ikka mitu talumeest, aga ei ole teine langend, viimaks võtnud üks mees rinnast hõbe preesi, hammustanud katki ja pani püssi sisse, ise öelnud: «Ma olen tetregi ikas alati lennust mahha lasknud, mes siis tema kurat taha, et ta ei lange!» Sihtinud ja lasknud — ülem kukkunud hobuse seljast maha surnult. Ligi pooled soldatid saanud küll surma, aga võit jäi ika sõjaväele. Talitaja jõudnud Riiamaalt püsside ja puust suuretükkidega tagasi, siis olnud sõda ju lõppend. Kui sõjavägi Mahtrasse läinud, nutnud soldatid ise tee peal; Kurna Pinna perenaene läinud linna ja küsind, miks soldatid nutavad? Nad vastanud, meie peame oma vendasi minema tapma. Mõisnikud ega kuberner põle julgenud keisrile seda

* *Originaalis kõikjal* herra.

sõjalugu rääkida, valetanud, et Eestimaal nii palju hunta, kes soldatid ära murdnud. Siis pannud Keiser huntide peale pearaha. Kes hundi kõrvad näha viib, saab rubla ja kui sada hunti hukatud, siis veel 100 rubla.

Ania meeste peksmine.

Peaaegu niisamasugune lugu kui Mahtras olnud ka Harju-Jaani kihelkondas Ania valdas. Sealsed peremehed hakanud ka vastu, põle tahtnud enam vaimusi mõisa saata ja mõisa leikust leigata. Kui peremehi mõisa kutsutud selle nõuga, et neile peksa anda, jooksnud peremehed metsa. Siis katsunud mõisahärra lahkusega hakata. Saadetud peremeestele metsa käsk järele, kästud Tallinna Toompeale kubermangulossi hoovi peale tulla, seal saada neid siis kuberneri jutule lastud ja nende asi üle kuulatud. Mehed uskusid härra valet ja läksid seatud päeval linna kuberneri lossi hoovi. Härra oli aga puhas nõnda valmis seadnud, nii pea kui mehed sinna kokku said, tuli kohe sõjavägi, sidusid mehed seal kinni, võtsid endi vahele ja viisid Vene turule, kuberneri jutule laskmisest ja asja seletamisest polnud juttugi. Tallinnas Vene turul Narva maantee nurgal on üks venelaste püha kuju, kus tuli alati ees põleb (rahva keeli vene jumal). Seal kuju ees teinud soldatid ringi valmis — talumehed jäend ringi keskele, et ära ei saa jooksta. Seal antud siis iga mehele nahatäis kätte (mitu hoopi, pole teada) — veri jooksnud mööda uulitsa rendisi alla mere poole. Mitmed surnud sinnasamasse paika, mitmed viidud poolsurnult ja vigaselt sealt koju, vähe neid, kes terveks said. Üks vene pap (preester) juhtunud sealt mööda minema ja seda koledat peksu nägema, see annud seda asja püha sinoodi kohtusse üles, sealt ulatanud see jutt ka keisri kõrvu ja keiser keelas ihunuhtluse ära, ning mõisnik saanud pühakuju teutamise pärast raskeste trahvitud.

Peningi meeste varjulolemine.

Peningi valdas seal samas kihelkondas olnud niisamasugune lugu. Peningi härra lasknud soldatid mõisa tulla ja pidand siis peremehed ka mõisa kutsuma, et soldatid lasta neile peksa anda. Valla rahvas saanud sellest haisu ninasse ja jooksnud metsadesse ja rägastikudesse varjule. Küll saadetud mõisast käskusi metsa järele — kästud mehi mõisa tulla, nad saatnud vastuseks: «Enne ei tule, kui soldatid mõisast läinud on, mis Ania meestega tehti.» Härral läinud soldatite söötmine raskeks, seepärast saatnud ta soldatid tühjadesse taludesse sööma. Ei rahvas pole enne metsast välja tulnud, kui soldatid mõisast ära saadetud. Kolm mässu nõuandjat aetud vallast välja. Üks «Madis Miilberg» tulnud Kurnale, hüütud siin «aina taat».

ENSV Tead. Akad. Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, H IV 9, 111/7.

Литературный музей имени Ф. Р. Крейцвальда Акад. наук ЭССР, H IV 9, 111/7.

(Перевод)

Война в Махтра и награда за уничтожение волков.

Незадолго до войны в Махтра царь прислал крестьянам Эстляндии жалованную грамоту (манифест), которая зачитывалась в церквах и в которой говорилось, что царь дает крестьянству облегчение. О том, какое это облегчение, помещики крестьянам не объявили. Юруский пастор также читал этот манифест прихожанам своей церкви три воскресенья подряд. Облегчение было обещано, но какое — неизвестно. Махтраские хозяева подумали, что раз облегчение должно наступить, так и не надо больше посылать на мызу вайма, а только барщинника — потому что о каком же другом облегчении может идти речь? — и не послали ваймов. С мызы пришел приказ: «Пришлите ваймов на мызу!» Но хозяева не послушались. Вызвали хозяев на мызу, выпороли розгами и пригрозили строгим наказанием, если они на следующий день не пришлют ваймов. Но в Махтра были упрямые мужики; на следующий день они не пустили на мызу даже барщинников, а ушли жить в леса и начали готовиться к войне. Волостной старшина отправился за помощью и за ружьями в Рижскую губернию. Помещик попросил у губернатора помощи против бунтовщиков. Тогда из Таллина было послано 900 солдат, чтобы наказать махтраских жителей. Войско пришло на мызу Махтра. Волостной старшина еще не вернулся с ружьями из Рижской губернии; у некоторых крестьян были свои ружья, у других не было — эти схватили колья и вместе с остальными двинулись на мызу, на войско. Во дворе мызы лежала кучей тысяча кольев; те, у кого еще не было никакого оружия, вооружились ими. Войско заметило, что крестьяне идут на него с кольями. Начальник приказал солдатам вынуть пули и стрелять сначала, для острастки, холостыми патронами. Крестьянами руководил бывший солдат, который знал русский язык и понял, что солдатам приказали стрелять холостыми патронами. Он велел крестьянам быстро напасть с кольями на солдат, чтобы они не успели снова зарядить ружья и выстрелить пулями. Крестьяне сбили с ног многих солдат, схватили их ружья и начали разбегаться. Один из солдат позднее жаловался: «Чухна схватил кол и одним ударом свалил трех солдат». В начальника войска стреляло несколько крестьян, но он все не падал. Наконец один крестьянин снял с рубахи серебряную брошь, сломал ее зубами и вложил в ружье, говоря: «Я даже тетерева на лету сбиваю, чего же ему, черту, надо, что он не падает!» Прицелился, выстрелил, и начальник свалился с коня мертвый. Хотя почти половина солдат была убита, победа осталась все же за войском. Когда волостной старшина вернулся из Рижской губернии с ружьями и деревянными пушками, война была уже кончена. Когда войско шло в Махтра, солдаты по пути плакали. Хозяйка Курнаского Пинна шла в город и спросила, почему солдаты плачут? Они ответили: «Мы должны идти убивать своих братьев». Помещики и губернатор побоялись сообщить царю про этот военный поход, а соврали, что в Эстляндии очень много волков, которые загрызли столько солдат. Тогда царь назначил награду за уничтожение волков. Кто покажет волчьи уши, получит рубль, а когда убьет сто волков, то получит еще 100 рублей.

Избиение Аниясских мужиков.

Почти такой же случай, как в Махтра, произошел и в Анияской волости Харью-Яниского прихода. Тамошние хозяева также взбунтовались, не захотели посылать ваймов на мызу и жать помещичий хлеб. Когда хозяев позвали на мызу, чтобы всыпать им розог, они убежали в лес. Тогда помещик попытался взять их лаской. Хозяевам был послан в лес приказ, в котором им велели прийти во двор губернаторского дворца на Тоомпеа, в Таллине: там мол они будут допущены к губернатору, который выслушает их дело. Му-

жики поверили и в назначенный день пришли в город, во двор губернаторского дворца. Но помещик все так подготовил, что как только мужики там собрались, появилось войско, мужиков связали, и солдаты отвели их на Русский рынок. О том, чтобы попасть к губернатору и объяснить свое дело, не было и речи. В Таллине на углу Русского рынка и Нарвской дороги стоит русская святая икона, где всегда горит огонь (русский бог — как говорит народ). Перед этой иконой солдаты встали в круг, а крестьяне остались внутри круга, чтобы не могли убежать. Там всех их избили (по сколько ударов они получили — неизвестно) — кровь текла по уличным канавам вниз, к морю. Многие тут же умерли, других увезли полумертвыми и покалеченными, мало кто из них поправился. Мимо случайно проходил русский поп и увидел это страшное избиение; он подал жалобу в суд святого Синода, оттуда дело дошло до царя, и царь запретил телесные наказания, а на помещика наложили большой штраф за осквернение иконы.

Как скрывались пеннингские мужики.

В волости Пеннинги того же прихода случилась такая же история. Пеннингский помещик привел солдат на мызу и хотел затем созвать на мызу и хозяев, чтобы солдаты их избили. Крестьяне волости узнали об этом и убежали в леса и чащи. Много приказов посылали с мызы в лес — приказывали, чтобы крестьяне явились на мызу, но они отвечали: «Не вернемся, пока солдаты не уйдут с мызы: с аниякими мужиками вы что сделали». Помещику стало трудно кормить солдат, поэтому он послал их кормиться на пустые хутора. Но народ не вышел из леса до тех пор, пока солдаты не были усланы с мызы. Трое зачинщиков бунта были высланы из волости. Один из них «Мадис Мийльберг» пришел в Курна, и звать его стали здесь «Дед-все-таки».

KOMMENTAARID

SAGEDAMINI ESINEVAD TERMINID MÕISATEO KOHTA

Juba XVII sajandiks olid Eesti alal välja kujunenud kõik teoorjuse alaliigid. Aasta läbi saatis talu mõisa ühe teolise rakendiga, kes iga nädal töötas kindla arvu päevi. Seda korralist rakmetegu kutsuti rakmepäevadeks ehk päristeo hobusepäevadeks (Ordentlicher oder ordinärer Gehorch — Anspann- oder Pferde-Tage, дни с упряжкой или конские дни постоянной или ординарной барщины). Lisaks sellele teolisele saadeti taludest suvisel põllutööde perioodil (tavaliselt jüripäevast mihklipäevani — 23. aprillist 29. septembrini) mõisa jalateoline. Seda korralist jalategu kutsuti lihtsalt jalapäevadeks (Ordentlicher oder ordinärer Gehorch — Fusstage; пешие дни постоянной или ординарной барщины).

Mõisate põllumajanduse intensiivistumine kutsus esile vajaduse lisatööjõu järele kõige pingelisematel põllutöö perioodidel (nagu kevadised künnitööd ja sõnnikuvedu, heinaniitmine ja viljakoristus) ja selliste mõisamajapidamise kõrvalharude jaoks nagu viinapõletus, metsatööd jne. Selle vajaduse rahuldamiseks hakati taludelt lisaks korralisele teole nõudma erakorralist, lisa- ehk abitegu nii rakme- kui ka jalapäevades (Extraordinärer oder Hilfsgehorch, сверхсчетные пешие дни, неординарная или вспомогательная барщина). Sageli muudeti kohustuslikeks abiteopäevadeks need teopäevad, mis talupoegade poolt seni olid tehtud mõisatalgute korras.

XIX sajandi esimesel poolel mõisteti abiteo all kõiki neid töid, mida talupoegadel tuli teha kas terve aasta (korraline rakmetegu), või suve (korraline jalategu) jooksul mitte kindel arv päevi nädalas, vaid mida nõuti hooajati. Abiteo korras vedasid talupojad oma tööloomade ja vankritega sõnniku mõisa põldudele, äestasid põlde, koristasid mõisa vilja ja heina. Kõrvuti täiskasvanud teomeestega kasutati abiteol alaealisi ja naisi, nn. vaimu-poisse ja -tüdrukuid ehk lihtsalt vaime, mille tõttu abitegu kutsuti mõnikord ka vaimu-teoks (Waimen-Gehorch, Waimen-Tage). Abiteo korras talitati ka mõisa loomad. Selleks saatsid talud kordamööda tavaliselt nädalaks ajaks mõisa ühe tüdruku nn. korralisena (Korde, vene keeles mitmuses корды; sellest tuletatud ka abiteo liigi nimetus Korden-Gehorch, порядковые дни или порядковая барщина). Abiteo iseärasuseks oli ka see, et seda tegid kõrvuti sulastega sageli ka peremehed (nn. külvipäevad ja töö mõisa viinaköögis olid peremeestele otseselt kohustuslikud).

Talud jagati suuruse järgi liikidesse vastavalt sellele, kui palju nad pidid mõisale teoorjust tegema. Aluseks võeti siinjuures mõisale tehtava korralise teo rakmepäevade arv nädalas ja jagati talud vastavalt sellele kolme-, nelja-, viie- ja kuuepäevataludeks (ühe- ja kahepäevatalud kuulusid juba sisuliselt popsitalude hulka). XIX sajandi esimese poole agraarseadusandlus nägi ette ka talude teatavad normaalsuurused. Nii näiteks Eestimaa 1804. a. talurahvaseaduse järgi pidi kuuepäevatalul olema 18 tündrimaad (9 ha) keskmist põllumaad ja heinamaad, millelt sai 30 koormat heina; 1856. a. talurahvaseaduse järgi umbes 9 ha keskmist põllumaad, peale selle veel karjamaad ja heinamaa, millelt sai 450 puuda heina. Kuna aga pärast Eesti talupoegade «vabastamist» 1816. a. reformiga sõlmiti rendilepingud «vaba kokkuleppe» alusel, siis polnud mõisnikud kohustatud järgima põhimõtet, et talu suurus oleks kooskõlas temalt nõutavate teokoormiste suurusega.

SAGEDAMINI ESINEVAD TERMINID MÕISNIKE VÕIMUAPARAADI KOHTA

Kõik Eestimaa kubermangus XIX sajandi keskpaiku tegutsenud kohtu- ja politseiasutused olid kitsalt seisusliku iseloomuga. Kõik nad olid tööriistaks mõisnike käes talurahva vaoshoidmiseks.

Näiliselt kaotasid mõisnikud 1816. a. «vabastamise» seadusega politseivõimu oma talupoegade üle. Sama seadus andis aga kõigile Eestimaa mõisnikele nn. mõisapolitsei (Gutspolizei, вотчинная полиция) võimu ja tagastas sellega neile uuesti politseivõimu kõigi mõisa territooriumil elavate inimeste üle. Mõisnikel kui mõisapolitseinikel oli õigus inimesi areteerida ja neid kõrgemaile politseiorganeile üle anda.[1]

Mõisapolitsei otseseks tööriistaks oli nn. kogukonnapolitsei (Gemeindepolizei, волостная полиция), milline võim oli antud vallatalitajale (Gemeinde-Ältester, волостной старшина или староста). Vallakogukonna (Gutsgemeinde, мирское общество) ametikandjate peamiseks ülesandeks oli mõisnike ja tsaaririigi huvide kaitsmine. Nii vallatalitaja kui ka tema abide ametikohtade täitmiseks valisid talupojad peremeeste hulgast igale ametikohale kolm kandidaati, neist määras mõisnik ühe ametisse. Vallatalitaja ja tema abid pidid kindlustama, et talupojad täidaksid oma kohustused riigi ja mõisniku vastu ning et vallas valitseks «rahu ja kord». Oma tegevuses kogukonnapolitseinikena vastutasid nad mõisniku ees, temale pidi vallatalitaja iga nädal aru andma kogukonnas valitsevast olukorrast.

Kõige olulisemaks jõuks, mida kasutati talurahva klassivõitluse vastu, oli maapolitsei (Landespolizei, земская полиция), milline võim oli antud haagikohtunikele (Hakenrichter, гакенрихтер). Haagikohtuniku ametisse valisid vastava piirkonna mõisnikud ühe endi seast kolmeks aastaks. Haagikohtuniku kohuseks oli «igal ajal ilmuda sinna, kus on aset leinud mingi korrarikkumine». Oma politseilises tegevuses allusid haagikohtunikud otseselt kubernerile. Mõisapolitsei poolt areteeritud ja tema juurde saadetud talupoegi võis haagikohtunik politseiliselt karistada 1856. a. seaduse järgi rahatrahviga kuni 4 setverti rukki hinna ulatuses, ihunuhtlusega kuni 100 vitsahoopi paljale ihule, arestiga kuni 4 päeva.

Kõik «korravastased» ja üldse kriminaalkuriteod, kus süüalusteks olid mitteaadlikud, kuulusid juurdlusele ja kohtulikule karistamisele samuti seisuslikkudes meeskohtutes. Meeskohtute liikmed valiti vastava kreisi aadlike poolt endi seast.

Dokumentides on palju juttu ka kihelkonnakohtuist (Gemeinde-Gericht oder Kirchspiels-Gericht, приходский суд) ja selle kaasistujaist (Gemeinde-Gerichts Beisitzer, заседатель приходского суда). Kihelkonnakohus oli esimese järgu instants kaebuste puhul talupoegade peale (järgmisteks instantsideks olid kreisikohus ja Ülemmaakohus). Kui aga talupojad tahtsid oma mõisniku peale kaevata, siis oli kihelkonnakohtu ülesandeks kaebajaid mõisaga «lepitada». Alles pärast kihelkonnakohtus käimist ja «lepituse» nurjumist võis talupoeg minna kaebama kreisikohtusse, kus siis ka kohtuasja arutati. Kihelkonnakohtunikuks valisid vastava ala mõisnikud ühe endi seast. Kohtukaasistujaiks valiti kaks vastava kihelkonna taluperemeest. Selleks valis iga mõisa talurahvakogukond ühe peremehe kandidaadiks, need aga omakorda valisid endi hulgast kaks kihelkonnakohtu kaasistujat.

1 Märgukirja koostaja kindralmajor N. V. Issakov saadeti tsaari poolt 1858. a. juuni esimestel päevadel Eestimaa kubermangu, et juhtida Mahtra ülestõusu mahasurumist. Ta'upoegade vastupanu energiliste abinõudega maha surunud, tundis kindralmajor Issakov huvi ka ülestõusu ajendite ja põh-

---

[1] *Nii 1816. a. kui ka 1856. a. talurahvaseaduste järgi säilitasid Eestimaa mõisnikud, mõisavalitsejad ja tööülevaatajad õiguse mõisateenijaid ja mõisa teole tulnud talupoegi karistada. (1856. a. seaduse järgi kuni kahepäevase aresti ja 18 vitsahoobiga).*

juste vastu. Issakov, kes võttis osa 1861. a. reformi ettevalmistamisest, kasutas Eestimaal kogutud andmeid, et selgitada, millest hoiduda talurahvaseaduste väljaandmisel. Tema märgukirjas leiduv kriitika Balti aadli agraarpoliitika aadressil tulenes mitte sümpaatiast eesti talupoegade vastu, vaid murest selle üle, kuidas kindlustada mõisnike võimu Vene riigis.

2 Seoses uue talurahvaseaduse väljatöötamisega loodi aastail 1846—1854 Tallinnas kohalike rüütelkonnaorganite poolt 8 ja Peterburis valitsusasutuste initsiatiivil 3 komisjoni ja komiteed. Uute talurahvaseaduste väljatöötamist nii Liivi- kui ka Eestimaal pidi aga juhtima 1846. aastal Peterburis loodud, Balti aadli esindajaist ja kõrgemaist riigiametnikest koosnev Läänemerekubermangude Komitee. Issakov räägib nähtavasti nimetatud komitee tegevusest.

3 Viimasel ajal tehtud uurimused näivad kinnitavat oletust, et 1804. a. talurahvaseadusega teokoormiste suurust mitte ei vähendatud, vaid vastupidi suurendati niisugusel määral, et enamus mõisnikest ei suutnudki oma talupoegade käest teoorjuse «seaduslikku normi» välja pressida. Vt. J. Kahk, Talupoegade teokoormiste suurusest Põhja-Eestis 1796. ja 1839. a. mõisa-ankeetide andmeil, «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria», 1957, nr. 2, lk. 180—190.

4 Eestimaa mõisnike kaitsja osa võttis enda peale Riiginõukogu liige admiral F. B. Lütke (1797—1882), kes koostas Issakovi märgukirja ümberlükkamiseks erilised «Märkused». Kommenteerides viidatud kohta märgukirjas kirjutas Lütke: «... seda kirjeldust lugedes võib arvata, et need korratused (s. t. talurahva rahutused — *koostajad*) olid talupoegade protestiks kehtiva olukorra vastu, «sajandeid kestnud varjatud võitluse» taaselustumine või talupoegade katse vabaneda «maaomanike ikke alt», kuna see ometi oli lihtsalt talupoegade keeldumine ühest koormisest, millest nad, tõlgendades valesti üht uue seaduse paragrahvi, lugesid end vabastatud olevat» (Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Leningradis, Talurahvaküsimuse Peakomitee fond, nim. 27, sü. 33, l. 229).

5 Seaduse saksakeelne väljaanne ilmus 1857. aastal, eestikeelne 1858. a. alguses.

6 Valitsuse teadaannete, kuulutuste jms. teatamiseks talupoegadele anti Eestimaa kubermangus 1858. aastast kuni 1892. aastani välja «Maa Walla Kuulutajat» (saksa keeles «Amtsblatt»).

7 1 tündrimaa võrdus 1804. a. talurahvaseaduse järgi (§ 45) 0,58 tiinuga, 1856. a. seaduses oli aga tündrimaa suurust talupoegade kahjuks vähendatud 0,5 tiinu peale.

8 9. juunil 1846. aastal kiitis Nikolai I heaks uue seaduse põhiprintsiibid ja teatas sellest oma reskriptiga Eestimaa rüütelkonnale.

9 Valged vahelehed olid ette nähtud märkuste tegemiseks.

10 Konsistooriumi ringkirjaga 28. märtsist tehti pastoreile ülesandeks korraldada uue seaduse väljakuulutamiseks pidulikud jumalateenistused. Nähtavasti saadeti neile koos selle ringkirjaga ka käesoleva eestikeelse kõne tekst. Kindralsuperintendendi ringkirjaga 9. aprillist (vt. dok. nr. 3) ja kuberneri ringkirjaga 11. aprillist teatati pastoreile piduliku jumalateenistuse ärajätmisest ja saadeti neile uus, lühem kõnetekst (ENSV RAKA, f. 854, nim. A 3, sü. A IV—14, l. 304—305). Vahepeal oli aga möödunud juba kaks pühapäeva (30. märts ja 6. aprill) ja osa pastoreid oli, nagu võib näha Issakovi märgukirjast, seda esimest kõneteksti jumalateenistustel kasutanud, valades sellega õli talupoegade ootuste tulle.

11 Uue talurahvaseaduse elluviimiseks loodi kuberneri eesistumisel tegutsev Talurahvaasjade Komisjon, mis koosnes neljast kohalikust riigiametnikust ja neljast aadli esindajast.

12 Talukoguduste kohtumehed — vallatalitajad ja nende abid. Selleaegses keelepruugis kasutati sõna «kohus» ametiasutuse mõiste väljendamiseks. Talupojad said aga sageli aru nii, et juttu on talupoegadest kohtukaasistujatest (vt. dok. nr. 5).

13 Riigi valitsuseasjade toimetaja ministrihärra — siseminister. Teadusekiri — raport. Heinakuu — juuli.
14 Landstoa kogudus — aadlikogu, rüütelkond. Landtag — aadli maapäev.
15 Redaktsioonikomisjonis.
16 Kroonumõisate ministrikohus — Riigivarade ministeerium.
17 Ostseekomisjon — Läänemerekubermangude Komitee. Paastukuu — märts. Reiksraadikohus — Riiginõukogu.
18 Siin tekstis esinev vahetegemine «vanapriide» ja «põllupriide» vahel kutsus talupoegade hulgas esile arusaamatuse (vt. dok. nr. 7). Nähtavasti on püütud vahet teha Eestimaa talupoegade vahel, kes kuni 1858. aastani ainult kubermangu piirides oma talu- ja elukohta võisid vahetada (põllupriid) ja juba enne talurahva üldist «vabastamist» (1816.—1819. a. reformidega) vabaks saanud üksikute talupoegade (vanapriid) vahel.
19 Rüütelkonna kantseleist.
20 Kindralsuperintendent — suurema kirikuringkonna, nn. konsistoriaalringkonna kõrgem vaimulik ülemus luteri kirikus.
21 Praost — väiksema kirikuringkonna, nn. praostkonna vaimulik ülemus luteri kirikus. Praostiks oli üks praostkonna kirikuõpetajaist — pastoreist.
22—24 Kiriklikud nimetused vastavalt kolmandale, neljandale ja viiendale pühapäevale pärast lihavõttepühi.
25 Mõeldud on talurahva kasutusse määratud maa mõõtmist ja väljaeraldamist (vt. eessõna).
26 Suur reede langes 1858. aastal 21. märtsile.
27 Vt. kommentaar nr. 12.
28 Vt. kommentaar nr. 8.
29 Vt. kommentaar nr. 6.
30 Pühajõe mõis oli kohaliku haagikohtuniku elukoht.
31 S. t. oleks olnud palju parem, kui neile uut seadust veel üldse poleks antud, kuna teokoormised ju ikka endisteks jäid.
32 Etapp — väeosade ja eriti karistusaluste peatuskoht nende liikumisel mööda maanteid. Etapid asusid iga 15—25 versta (= 16—27 km) järel nende maanteede ääres, mida mööda vange jala edasi saadeti. Igas etapis oli eriline etapihoone vangide ja konvoi majutamiseks; etapi komandandile allus väike konvoikomando. Aheldatud karistusaluste, nii meeste kui naiste, etapi (tapi) korras vangi või asumisele saatmine oli seotud suurte piinade ja kannatustega.
33 Vt. kommentaar nr. 18.
34 Vt. eessõna lk. 8—9.
35—37 Talupoja sõnade saksakeelne tõlge annab küll edasi sisu, mahendab aga veidi väljenduste teravust.
38 3. septembril 1858. a. langetatud otsusega mõisteti Nurk ja Põllo 3 aastaks, Johannes 2 aastaks vangi; Nikkolile ja Mesipuule määrati 70 hoopi vitsu (ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6175, l. 62—63).
39 Ühe teise aruande andmeil sai iga talupoeg 25—40 vitsahoopi (ENSV RAKA, f. 2054, nim. 1, sü. 1993, l. 351). Talupojad oma mälestustes räägivad aga raskemast karistusest — 80 hoobist (vt. lisa nr. 2).
40 Kohtuasi anti üle naabruses asuvale Jõhvi kihelkonnakohtule (vt. dok. nr. 8).
41 § 33 kohta vt. eessõna. § 35 — «Ni pea kui ühes mõisas talomaa rajamine ja rajamärkide panemine lõpetud ja kohto poolest kinnitud on, hakatakse nende seadmiste järel käima, mis siin edaspidi kästakse.» Ka selle paragrahvi sisu on tõlkes moonutatud. Venekeelse originaali järgi peaks lõpus olema: « . . . hakatakse nende seadmiste järel käima, mis küsimust (s. t. piiri tõmbamist talumaa ja mõisamaa vahele — *koostajad*) puudutavad ja mis siin edaspidi kästakse».
42 20. mai paiku Madis Siebergi juures toimunud Vetepere küla talupoegade koosolekul otsustati abitegu enam mitte teha. Talupojad tõmbasid sel puhul oma nõusse ka vallatalitaja Hans Kruusi, kes esialgu kohale ilmus kavatsusega neid manitseda abitegu tegema (ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6168, l. 20).

43 Vt. kommentaar nr. 6.
44 Vt. kommentaar nr. 32.
45 Vt. kommentaar nr. 41.
46 Eestimaa 1856. a. talurahvaseaduse § 403 järgi olid vallatalitajad, nende abid, talupoegadest kaasistujad kihelkonna- ja kreisikohtuis ning kirikuvöörmündrid oma ametiaja kestel vabastatud kehalisest karistusest. Enne kui neid kehaliselt karistada sai, tuli nad kohtulikus korras ametist tagandada.
47 Vt. kommentaar nr. 32.
48 Vt. kommentaar nr. 8.
49 Vt. kommentaar nr. 6.
50 Mahtra ülestõusu uuriva eri-uurimiskomisjoni ees 20. novembril 1858. a. tunnistust andes väitis O. Kotzebue, et talupojad olevat kohe tuppa tungides teatanud, et «nad tahaksid teada, kuidas on uue seaduseraamatu järgi lugu abiteoga» (ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1778, l. 3—5).
51 Haagikohtuniku poolt Tuhalasse saadetud käskjalale teatas sealne talitaja Mart Poomann, et ta ei anna seda «tähtsat lehte» enda käest ära, ja tõi selle isiklikult Tammikule. Kui selles avaldatud teadaanne, et uus seadus astub jõusse 1858. a. jüripäevast, Tammiku talupoegadele ette loeti, siis see ainult kinnitas nende veendumust, et abitegu pole enam vaja teha (vt. dok. nr. 14 ja ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1778, l. 3—5).
52 26. mail läksid kubermanguvalitsusse peaaegu kõik Tammiku ja Tuhala taluperemehed, kuberneri ette lasti aga ainult kuus esindajat. Kuberner käskis talupoegadel koju minna ja abitegu vana viisi edasi teha (ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1778, l. 3—5). Juba eelmisel päeval, 25. mail oli Tallinnast välja saadetud karistussalk (vt. dok. nr. 17). Nähtavasti pidas kuberner seoses sellega paremaks Tammiku ja Tuhala talupoegi lasta karistada mitte linnas, vaid nende kodukohtades (vrd. dok. nr. 18 ja 22). Edasiste sündmuste kohta Tammikul vt. dok. nr. 15.
53 Vt. kommentaar nr. 6.
54 Karistussalk ilmus juba 26. mail Orule ja 28. mail Kose-Uuemõisasse.
55 Jakob Kaevu ülekuulamisprotokoll kujutab endast osa suuremast, mitme ülekuulatavaga protokollist.
56 Tammiku taluperemehed kogunesid Tallinna minemiseks 26. mai hommikul Kata küla kõrtsi juurde. Oediko Jaan Pitzneri algatusel saadeti sealt kolm käskjalga külasse, et nad kõigisse taludesse viiksid käsu mõisa tööle mitte minna (ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1778, l. 7 ja 10).
57 Sillakubjas — mõisniku poolt mõisa talupoegade seast määratud ametiisik valla piirides asuvate sildade ja teede järelevalve ja parandustööde organiseerimiseks.
58 Kilter — mõisatööde järelevaataja, kes teolisi peksu abil taga sundis.
59 Mõeldud on Mahtra ülestõusu uurivat eri-uurimiskomisjoni.
60 Kakskümmend Ojasoo talupoega seisid paljaste kätega 100 tulirelvadega varustatud sõduri vastas. Pärast seda, kui Hindrik Viedermann metsikult läbi peksti, lõpetasid ülejäänud talupojad lootusetu vastupanu.
61 Vt. kommentaar nr. 46. Seadus jättis tõepoolest lahtiseks küsimuse, kuidas sai kehaliselt karistada talupoegi, kes olid varem olnud § 403-s nimetatud ametites.
62 1805. a. leidis selles mõisas aset talupoegade võimas antifeodaalne ülestõus, mida rahvas mäletas «Kose-Uuemõisa sõjana».
63 Ülestõusu ajal Mahtras 2. juunil 1858. a. põles mõisahoone maha.
64 Vt. kommentaar nr. 52. Talupoegade ebainimlik peksmine Ojasool ja Habajal (vt. dok. nr. 18 ja 22 ning lisa nr. 3) ei anna aga sugugi tunnistust mõisnikest ametnike headusest.
65 Nagu näha dokumendist nr. 20, teadsid karistussalkade juhid juba 28. mail, enne kui Hagemeister karistussalgaga Habajasse ja Mahtrasse teele asus, et Tuhalas on «kord jalule seatud». Inspektsioonireis Tuhalasse ja Tammikule oli nähtavasti lihtsalt ettekääne Mahtrast õigeaegselt lahkumiseks.
66 Kogu toimiku ulatuses on kõik küsimused jooksvalt nummerdatud.

67 Vares on eesti rahvaluules laialt tuntud sõja- ja vaenusõnumite toojana. Ülestõuse mõisnike võimu vastu kutsusid talupojad sel ajal sõdadeks (Kose-Uuemõisa sõda 1805. a., Pühajärve sõda 1841. a., Mahtra sõda 1858. a.).

68 Rein Einberg, Miina Ermes ja ka teised tunnistajad varjasid hoolega võimude eest, et Habaja ja Harmi talupojad olid Miina Ermese kaudu saatnud Mahtra talupoegadele üleskutse sõjaväe karistussalgale vastu hakata; et Mahtra talupojad Miina Ermese poolt toodud sõnumi just sellise üleskutsena vastu võtsid, sellest annab kõige paremini tunnistust vastav koht Hans Tertsiuse mälestustes (vt. lk. 442) ja rida dokumente (vt. dok. nr. 23, 26 jt.).

69 Käesolevas osas avaldatud kohtulikud tunnistused anti Mahtra ülestõusu kohaliku juurdluse ja eri-uurimise kestel. Kohalik juurdlus toimus 3.—26. juunil 1858. aastal. Kohaliku juurdluse komisjoni koosseisu kuulusid Harjumaa rüütelkonna kreisisaadik parun Pahlen (komisjoni esimees), Eestimaa kuberneri käsundusametnikud parun Stackelberg ja C. Steinbach ning Lõuna-Harju haagikohtunik O. von Kotzebue. Võimukandjate arvates polnud kohaliku uurimise käigus saadud andmed küllaldased karmi kohtuotsuse tegemiseks, mistõttu 3. juulil 1858. aastal asutati eri-uurimiskomisjon (vt. eessõna). Eri-uurimiskomisjon lõpetas töö 27. sept. 1858. aastal. Seejärel tõlgiti kõik protokollid vene keelde, kust nad edasi anti kohtuotsuse langetamiseks sõjakohtukomisjonile (vt. dok. nr. 62).

Käesoleva osa dokumentide pealkirjades ei märgita, millise juurdluse käigus talupojad oma seletusi andsid. Kas on tegemist kohaliku või eri-uurimisega, see nähtub dokumendi daatumist ja ta ülesehitusest (erinevalt kohaliku juurdluse ülekuulamise protokollidest on eri-juurdluse protokollid koostatud küsimus-vastuse vormis).

70 Hans Tertsius kuulati esimest korda üle 6. ja 7. juunil (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/1, l. 24—27). Selle ülekuulamise protokolle käesolevas kogumikus ei avaldata, kuna nende sisu langeb ühte 20. juuni, s. o. täielikuma ülekuulamise protokolli sisuga.

71 1856. a. seaduse § 292 järgi: «Eestimaa talupojad isiklikult kuuluvad pearahamaksu alla...» (paragrahvi eestikeelses tõlkes sõna «isiklikult» puudub). Sel ajal maksid talupoegade eest pearaha mõisnikud, kes selle alusel nõudsid talupoegadelt veel lisaks teopäevi. Juuru pastor Berg tegi nähtavasti § 292-st järelduse, et uue seaduse kehtestamisest alates hakkavad talupojad pearaha otseselt maksma.

72 Tegelikult väljendus vist selliselt H. Tertsius (vt. H. Tertsiuse mälestused).

73 Äestamine kuuluski tavaliselt abiteo hulka.

74 Seda Hans Tertsiuse väidet kinnitas eri-uurimiskomisjoni ees ka Mahtra mõisa valitseja Rosenberg ise, öeldes: «... 1857. aastal nad (Mahtra talupojad — *koostajad*) nõudsid vabastamist abiteost. Siis ma ütlesin neile, et uued rendilepingud võib sõlmida ainult pärast uue seaduse väljaandmist, sest praegu pole kindlaid koormiste norme, mistõttu nad peavad sõlmima rendilepingud vanaviisi või lahkuma kohtadelt — nad eelistasid jääda endise korralduse juurde» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 106—107).

75 Väikene järeleandmine oma vastutulematuse poolest kurikuulsa mõisavalitseja Rosenbergi poolt mõjus talupoegadesse julgustavalt. Tertsius rääkis ühes teises seletuses, et Mahtra taluperemehed «... kiitlesid pärast, et oma vastupanuga nad on juba vähemalt midagi võitnud ja ütlesid, et nad üldse ei saada hobuseid sõnnikuveole» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 6). Kohalikud võimud said sellest konfliktist teada alles hiljem, Mahtra ülestõusu juurdluse käigus. Väga võimalik, et samalaadsed vastuhakud, mille kohta pole aga säilinud andmeid, leidsid aset ka teistes mõisates.

76 Esimest korda pastor Berg teatas seda oma jutluses 11. mail (vt. dok. nr. 24).

77 See toimus 18. mail (vt. dok. nr. 24).

78 Ühes teises seletuses räägib H. Tertsius seitsmest peremehest ja loetleb neid nimepidi: Matsi Priidik Kastan, Adra Hindrik Ader, Oti Jüri Rosenmäe, Koidu Hans Tilli, Jaago Hindrik Pavelson, Reinu Jaan Matsi ja Vaino Hans Kullerkupp (ENSV RAKA f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 11).

79 Tegelikult oli sinna saadetud kaks roodu, s. t. 200 sõdurit (vt. dok. nr. 19).

80 Sõnnikuvedu pidi algama esmaspäeval, 2. juunil (vt. edasi samas dokumendis).

81 Teistel andmetel oli Mahtras 1858. aastal ainult 20 renditalu (vt. dok. nr. 21).

82 Juurdluse käigus seletas Reinu Jaan Matsi, et Tertsius talle sellist ülesannet ei andnud (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 136). H. Tertsiuse poolt osutatud tunnistajaist kuulati üle ainult üks, Koidu Hans Tilli, kes Tertsiuse seletust ei kinnitanud (sealsamas, l. 169).

83 Tegelikult saadeti Mahtrasse 50 sõdurit (vt. dok. nr. 39).

84 Sellist ettepanekut Tertsius teiste talupoegade tunnistuste andmeil ei teinud (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 30, 124—125, 137, 150—151, 164 jt.).

85 Saabunud «mässavasse» mõisa, kutsusid karistussalga juhid kokku kõik taluperemehed ja nõudsid igalt üksikult taluperemehelt vastust, kas nad hakkavad abitegu tegema vanaviisi — 1816. a. talurahvaseaduse järgi. Seepärast talupojad rääkisidki, et neid sunniti vana seaduse peale vanduma. Keelduvaid talupoegi peksti nii kaua, kuni nad olid sunnitud alistuma (vrd. karistussalga tegevust Ojasoo mõisas, dok. nr. 18).

86 Selle küsimuse kohta on säilinud ka Adra Hindrik Adra ja Reino Jaan Matsi tunnistused, mis kinnitavad Tertsiuse väidet (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 132 ja 135). Sellevastu Juuru kihelkonna kohtunik A. Stackelberg, kes viibis selle kohtumise juures, teatas eri-uurimiskomisjonile järgmist: «See, et Hans Tertsius olevat teatanud pastorile, et ta on va'mis tegema abitegu, pole mulle teada, ta ainult üks kord küsis kahelt nimetatud Mahtra taluperemehelt (Stackelberg ekslikult arvas, et kaks teist talupoega polnud pärit Mahtrast — *koostajad*): «Kas te lubate teha vana tegu?», mille peale need otsekohe vastasid eitavalt; tema aga, nagu ma sain teada pastori käest, seda ei lubanud — nad lubasid üksmeelselt ainult tingimisi teha nende poolt sooritatavate 18 rakmepäeva asemel sõnnikuveo ajal ainult 6 päeva (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/10, l. 26. Vt. ka dok. nr. 24 lõppu).

87 Seoses 1804. a. talurahvaseaduste elluviimisega jagati Eesti- ja Liivimaa kubermangu talupoegadele välja erilised vakuraamatud, millesse oli üles märgitud vastavalt rendikohalt nõutava teoorjuse suurus. 1816.—1819. a. talurahvaseadustega kaotasid vakuraamatute normid oma seadusliku jõu. Nähtavasti M. Rand ekslikult arvas, et uue seaduse elluviimisega peab kindlasti kaasas käima ka uute vakuraamatute väljajagamine. Klambrites asetsev selgitus selle kohta, et vakuraamat on tükitöö korras tehtavate tööde eeskiri — pole õige.

88 Köster — kirikuteenija, pastori abiline.

89 Kõrts kabeli juures.

90 H. Tertsius vaikib teadlikult sündmustest Kaumanni kõrtsis (vt. dok. nr. 29).

91 Osa talupoegi tahtis minna edasi teiste mõisate ja esmajärjekorras Atla peale (vt. lisa nr. 4).

92 Halvustav väljendus eesti keele kohta tsaariajal.

93 S. t. 27. aprillil.

94 Eestimaa talurahvaseadus, kinnitades mõisnike omandiõigust maa suhtes, (§ 5) nägi ette, et mõisa maade hulgast tuleb eraldada nn. talumaa, s. t. see maa, mis 9. juunil 1846. aastal oli talupoegade käsutuses (§ 9). Seda talumaad, mis jäi endiselt mõisniku omandiks, võis ta nüüd aga kasutada ainult rendile andmiseks või müümiseks talupoegadele, mõisamaa külge ta seda enam liita ei võinud (§ 46). Selle järeleandmise kompenseerisid aga mõisnikud talumaa suurejoonelise röövimisega, lõigates talupoegade

kasutuses olnud maade küljest ära ja liites mõisamaa külge umbes ühe kuuendiku — nn. kuuendikumaa (§ 17).

95 1856. a. talurahvaseadusega lubati Eestimaa kubermangu talupoegadel ümber asuda teistesse kubermangudesse (§ 322). Kuid rida tingimusi ja piiramisi (vt. §§ 322, 336, 337 jt.) tegi selle ümberasumise õige raskeks.

96 Vastavalt erilise Reguleerimiskomisjoni (komisjoni kohta vt. kommentaar nr. 98) otsusele oli kogu Eestimaa kubermangu territoorium jaotatud üheksaks rajooniks, milledes järgemööda tuli läbi viia maamõõtmise ja hindamise tõid (ENSV RAKA, f. 854, nim. 1, sü. 1484, l. 4). Mahtra mõis kuulus esimesse rajooni — Lõuna-Harjumaa rajooni.

97 Talupojad andsid sellega täiesti õige hinnangu Eestimaa mõisnike taktikale, kes püüdsid talumaa mõõtmise ja eraldamise venitamisega lükata uue seaduse elluviimise ja teokoormiste vähendamise edasi määramata ajale. Kuni 1859. a. 4. jaanuarini oli kubermangu üle 500 mõisast reguleeritud ainult 8. 1856. a. talurahvaseaduse täienduste läbivaatamiseks loodud valitsuskomisjon oli 1858. a. lõpus sunnitud konstateerima: «... pole kahtlust, et talupoegade rendimaade üldist hindamist pole võimalik lõpule viia seaduses ettenähtud kümne aasta jooksul» (ENSV RAKA, f. 854, nim. 3, sü. A—IV—20, l. 154).

98 Reguleerimiskomisjon (1856. a. seaduse eestikeelses väljaandes nimetatud Mõetmise-kohtuks) loodi seaduse § 30 põhjal nn. talumaa mõõtmise ja eraldamise üle järelevalvamiseks. Komisjoni liikmed valiti maapäevadel kohalike mõisnike seast 3 aastaks. Kubermangu prokuröri õigustes kuulus komisjoni liikmete hulka ka üks valitsusametnik, kes lahkhelide puhul komisjoni liikmete vahel kandis neist ette kubernerile.

99 Vt. kommentaar nr. 6.

100 Vt. kommentaar nr. 67.

101 See toimus mitte 30., vaid 29. mai õhtul kella 10 paiku (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/7, l. 58—59). Mahtrasse tuli M. Ermes 30. mai hommikul.

102 Niihästi Habaja kui ka Harmi talupojad peksti läbi Habajal (vt. dok. nr. 21 ja 22).

103 Pirgu valla kirikuvöörmünder Johann Damfeldti tunnistuse järgi pöördus Tertsius «... teiste seal viibivate inimeste poole palvega tulla appi Mahtra talupoegadele, et vabastada neid, kui neid, nagu on karta, sõdurite poolt liiga julmalt pekstakse» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 192).

104 Hans Tertsius ja teised Mahtra talupojad rääkisid kohtu ees, et nad abi all mõtlesid ainult ühise palve esitamist pastorile (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/5, l. 79 ja 118). Kuid kui uskuda neid, siis jääb arusaamatuks, miks teisi vallatalitajaid Tertsiuse kõne nii väga hirmutas ja nad kõik peale Maidla ja Atla talitajate varsti ära läksid. Ettepanekus pöörduda pastori poole polnud ju midagi lubamatut, vallatalitajad olid juba varem ühiselt pidanud pastoriga läbirääkimisi (vt. dok. nr. 24). Tegelikult Tertsius palus, et naabertalupojad koos Mahtra omadega hakkaksid vastu ähvardavale karistusele. Aga see tähendas juba otsest vastuhakku sõdureile. Ainult selline ettepanek võis kutsuda esile Pirgu vallatalitaja ehmunud hüüatuse: «... sellise asjaga ma mingil juhul tegemist teha ei taha ja ei või» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/5, l. 112).

105 31. mail.

106 Pastori poolt välja antud tõendi järgi oli Madis Veimer sel ajal 33, Hans Tertsius 36 aastane (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/12, l. 120). Revisjonikirja järgi oli Hans Tertsius aga 37 aastane.

107 Vt. kommentaar nr. 62.

108 Siinkohal T. Kaumanni tunnistused ilmselt ei vasta tõele. Tähelepanu äratab see fakt, et silm-silma vastu seadmisel, mis leidis aset 27. septembril, seega ligi neli kuud pärast kohtumist õhtul kõrtsis, T. Kaumann tundis otsekohe ära H. Tertsiuse ja M. Veimeri, keda ta oli varem näinud ainult üks kord. Sel õhtul kõrtsis viibinud oma valla talupoegade nimedest, 16. augustil aset leidnud ülekuulamisel, mäletas ta aga ainult ühte (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/7, l. 166 ja sü. 535/8, l. 26). Kohalike talu-

poegade nimed «unustas» ta ilmselt sellepärast, et Tertsiuse üleskutse leidis nende hulgas vastukaja ja ta ei tahtnud või ei julenud neid segada kohtulikku juurdlusse.

109 Oti Jüri püüdis juurdluskomisjoni viia valedele jälgedele. Tegelikult mahtralaste käskjalad üldse ei otsinud Tertsiust taga.

110 Mäe Daniel Schmiedeberg, Arusepa Daniel Schmiedeberg ja Ado Andrei käisid Habajal ja Kose kihelkonnas asuvas Harmi vallas. Kohates juba Juuru kiriku juures 1. juunil oma üleskutsele tulist poolehoidu, jätsid Priidik Ottens ja Hindrik Paavelson Maidlasse minemata.

111 Vastandamine — kahe või mitme isiku üheaegne ülekuulamine kohtu-uurimisorganite poolt vasturääkivuste selgitamiseks nende tunnistustes.

112 Oti Jüri Rosenmäe pöördus 1. juunil suure kõnega Paavli kõrtsi kogunenud Kaiu talupoegade poole (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 35—36).

113 Talupoegade hulgas levisid sel ajal pealegi kuuldused, et sõdureil on kaasas ainult paukpadrunid (vt. dok. nr. 33). Tegelikult oli Mahtrasse saadetud ainult 50 sõdurit (vt. dok. nr. 39).

114 Pärast kirikust koju pöördumist hakkas Purila talitaja Tõnis Laur oma valla talupoegi Mahtra «sõtta» kutsuma. Tunnistajate seletuste andmeil tegi ta seda Purila talupoegade nõudel, kes kuulsid Juuru kiriku juures Mahtra talupoegade üleskutset appi tulla (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/5, l. 48 ja sü. 535/6, l. 75).

115 Talupojad peksid läbi oma julmuse poolest kuulsa mõisavalitseja Rosenbergi, kuid ei puutunud tema naist ega ka mõisa puuviljaaeda varjule jooksnud ema (vt. dok. nr. 43).

116 Purila mõisnik J. v. Helffreich oli Mahtra mõisaomaniku C. v. Helffreichi isa.

117 Tegelikult oli ülestõusu ajal Mahtras 50 sõdurit ja 4 ohvitseri (vt. dok. nr. 39).

118 Käesolevas kirjas on rida ebatäpsusi (vrd. dok. nr. 39, 48 jt.).

119 Langenute ja haavatute tegeliku arvu kohta vt. dok. nr. 39 ja 48.

120 Võttes otsekohe tarvitusele abinõud ülestõusu mahasurumiseks ja paludes selleks 3. juunil Tallinna sõjakubernerilt «... nii suurt arvu sõdureid, kui võimalik» viivitas kuberner Grünewaldt asjast teatamisega siseministrile. Nähtavasti mõjus siin kaasa asjaolu, et oma viimases ettekandes tsaarile 14. maist, mille koopia läks siseministrile, oli ta seoses Auvere rahutuste mahasurumisega liigse optimismiga kirjutanud, et «... Kõige Kõrgemalt poolt mulle usaldatud kubermangu teistes osades pole märgata vähematki tunnusmärki taolistest sümptoomidest» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 19).

121 Haavatud ja langenud soldatite ja ohvitseride tegeliku arvu kohta vt. dok. nr. 39 ja 40.

122 Ajutise osakonna all mõistab lipnik Bolotov nähtavasti neid ametnikke ja aadli-esindajaid (haagikohtunik Kotzebue, tema kohustetäitja Hagemeister, kreisisaadik Mohrenschildt ja kuberneri käsundusametnik Stackelberg), kes kuberneri poolt saadeti kahe roodu abil «rahustama» Harjumaa lõunaosa talupoegi. Bolotov nimetab Lõuna-Harju haagikohtuniku piirkonda ekslikult kreisiks.

123 Major Laimingu ja lipnik Andrejevski poolt antud, ilmselt veidi liialdatud andmeil, olid ülestõusnud relvastatud tavaliste teivastega, rauaga lõödud teivastega, kirvestega, vasaratega, kirgastega, püssidega ja püstolitega (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/10, l. 106 ja 112). Püssi olemasolu tõestati kohtuliku uurimise käigus ainult ühel talupojal — Peeter Olanderil (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/13, l. 8).

124 Viimastest väravatest viis tee Järlepa ja Umbru (saksa keeles Ummern) mõisatesse. Originaalis on kõikjal Уммернские asemel valesti kirjutatud Урменские.

125 Eri-uurimiskomisjoni ees tunnistas Bolotov järgmist: «Talupojad rääkisid, et sõdurid on samasugused keisri alamad nagu nemadki ja et nad sellepärast nendega võidelda ei taha, «kuid te tulite meid karistama, aga meie ei lase seda teha», ja et kui sõduritel on püssid, siis ka meil on nad ole-

mas ja et neid on palju rohkem» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/10, l. 99).

126 Bolotov räägib siinkohal Kaiu teomehest Peeter Olanderist (vt. dok. nr. 41).

127 Taoliste seletustega püüdsid ohvitserid oma «au» päästa. Tegelikult ohvitserid ise pakkusid talupoegadele raha. Kaiu teomees Uustalu Hans Laur tunnistas: «Ohvitser pakkus sellele inimesele (P. Olanderile — *koostajad*) raha, umbes 7 rubla hõbedas ja talupoegade ähvarduste peale palus neilt armu (armo) ja vaba läbipääsu» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/2, l. 43) Samuti iseloomustasid neid sündmusi ka paljud kaasaegsed (vt. dok. 68 ja lisa nr. 1). Iseloomulik on ka see, et kohtuotsuses ei juletud rääkida sellest, nagu o'eks talupojad ohvitseridelt raha nõudnud (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/13, l. 1—4).

128 Mõeldud on karreed — ja'aväe lahingurivistust ruudu või ristkülikuna.

129 Nähes ohvitserides vihatud mõisnike võimu esindajaid, ei tundnud eesti talupojad lihtsate vene sõdurite vastu mingit viha (vt. ka kommentaarid nr. 125 ja 130).

130 Talupojad olid arvamusel, et need, kes saatsid karistussalgad Mahtrasse, sooritasid kuriteo mitte üksi nende, vaid ka «tsaari teadmata» siia aetud sõdurite vastu. Atla väravate juures rääkisid talupojad: «kisume sõdureil ja ohvitseridel epoletid ja pagunid maha, et pärast kohtu ees võiks näidata, kes need olid» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/2, l. 35).

131 Teiste andmete järgi tungis Purila teomees Jüri Tork kapten Bogutskile kallale (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/12, l. 83; sü. 535/6, l. 76; sü. 535/13, l. 2). Talupoegade andmed on vasturääkivad — ühed räägivad kallaletungist majorile, teised kaptenile. Nad võisid aga selles küsimuses hõlpsamini eksida, kui teisi ohvitsere hästi tundev lipnik Bolotov. Igatahes oli Jüri Torgi kallaletung ohvitserile sündmuste pöördepunktiks. Kohe pärast seda kõlas kogupauk — Jüri Tork langes tabatuna ja algas võitlus. Harmi teomees Jaan Nukk tunnistas hiljem: «Samuti sai ta kuulu järgi teada, et üks talupoeg löönud pikali kapteni, kuid samal ajal tabatuna kuulist langes ka ise maha, öeldes: «Kui teil on veel jõudu, siis võidelge edasi»» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/2, l. 34). Arvatavasti käib tunnistus tegelikult Jüri Torgi kohta.

132 Ma'or Laimingu tunnistuse järgi algas äge võitlus kell 10 hommikul (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/10, lk. 110).

133 Ülestõusnute arv on siinkohal liialdatud. Arvestades ümbruskonna mõisate elanike arvu ning teiste sündmustest osavõtjate ja kaasaegsete tunnistusi võib arvata, et tõenäoliselt võttis ülestõusust osa 700—800 talupoega (vt. lisa nr. 1).

134 Tegelikult osa talupoegi jõi end purju mõisaaidast võetud viinast alles pärast võitluse lõppu (vt. dok. nr. 44).

135 Vt. eelmine kommentaar.

136 Vt. kommentaar nr. 127.

137 Vt. kommentaar nr. 131.

138 Kuna seda sõdurite tähelepanekut kinnitasid ka mõned talupojad oma tunnistustes (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/2, l. 17—18, 52 ja sü. 528, l. 105—106), siis langes võimude kahtlus ümbruskonnas elavaile erusõdureile. Uurimise käigus ei õnnestunud aga tõestada, et keegi neist oleks ülestõusu päeval Mahtras viibinud.

139 Iseloomulik on, kuidas Peeter Olander algusest peale püüab rõhutada, et ta Mahtras ülestõusu ajal kõike tegi viinauimas. Korduvalt, ilma et seda temalt õieti küsitaks, rõhutab ta vastustes enda ja ka teiste talupoegade purjusolekut (vt. vastused küsimustele 119, 124, 126, 131, 147, 168, 169, 173). Oma tegude vabandamine purjusolekuga oli vahend, millega vangistatud talupojad lootsid saavutada neid ähvardava karistuse pehmendamist.

140 Mõned araks löönud talupojad lasksid lendu jutu, et neid olevat Mahtra «sõtta» sunnitud minema peksukaristuse ähvardusel. Seda versiooni püüab siinkohal oma huvides ära kasutada ka Peeter Olander. Mahtra ülestõusu asjus säilinud dokumentaalne materjal ei kinnita seda versiooni.

141 Vt. kommentaar nr. 123.
142 Vt. kommentaar nr. 130.
143 Vt. kommentaar nr. 127.
144 Peaaegu kõik ülekuulatavad talupojad, nagu P. Olandergi, püüdsid kinnitada, et nad otsustava kokkupõrke ajal seisid kuskil õige kaugel võitluskohast.
145 Iseloomulik on, et Peeter Olander, nagu ka teised ülekuulatavad, püüab nimepidi nimetada ainult neid talupoegi, kelle osavõtt võitlusest oli juba teada, või kes selles võitluses olid langenud (vrd. ka ta vastused küsimustele nr. 138 ja 151).
146 Vt. kommentaar nr. 144.
147 Valitseja andmeil ei rutanud Peeter Olander talle sugugi appi, vaid oli üks kallaletungijaist (vt. dok. nr. 43).
148 2. juuni õhtul läks osa ülestõusnuid edasi Atlasse. Talupojad rääkisid, et on vaja ka teiste mõisate peale minna (vt. dok. nr. 42 ja 44 ning lisa nr. 4). Ülestõusnud viibisid Atla ümbruses kuni ööni vastu 4. juunit ja läksid laiali alles uute ülekaalukate karistusvägede ilmumisel (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 67, 70 ja sü. 531/1, l. 54). Nagu näha, viibis nende kõige otsustavamalt meelestatud talupoegade hulgas ka Peeter Olander, kuigi ta ülekuulamise ajal seda igati varjata püüab — räägib sellest, et ta Atlasse läks üksi, tõstab esiplaanile selliseid väheolulisi episoode nagu ööbimine Kolga kõrtsis, kohtumine Mahtra aidamehega jms.
149 Adra Mihkli mälestuseks lõikas A. Tein sügava risti ühte Atlasse viiva tee ääres kasvavasse kasesse, mis on peaaegu ainsana säilinud kord tee ääri palistanud alleest (Ann Teini tütrepoja Theodor Eesiku käest 26. mail 1956. a. saadud andmed).
150 See toimus 3. mail (vt. dok. nr. 23).
151 Haagikohtuniku kt. Hagemeister ja kreisisaadik Mohrenschildt olid Lõuna-Harjumaal tegutsevate karistussalkade ülemateks.
152 Mahtra taluperemees Adra Hindrik Ader tunnistas: «Koos kallaletungijatega tuli ka Mahtra taluperemees Ado Andrei ja tahtis valitseja kallale karata sõnadega: «Enne sa peksid meid, nüüd sa pead selle eest kannatama»» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/6, l. 133—134). Ado Andreid taga kiusates oli valitseja Rosenberg omal ajal ähvardanud talle anda iga päev 40 vitsahoopi, kuni ta võlgujäänud abiteo päevad tasa teeb (sealsamas, sü. 535/1, l. 51). Purila teomees Päärn Valk rääkis Rosenbergi (kes varem oli olnud Purila valitsejaks) lüües, et varem peksis see teda, nüüd saab ise (sealsamas, l. 130).
153 Jutt on kaheksast Saaremaalt ja Hiiumaalt pärit olevast talupojast, kes olid end Mahtrasse tööle palganud kraave kaevama. Ülestõusust nad osa ei võtnud (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/7, l. 13—20).
154 Mõisnik J. v. Dehn määrati kuberneri käsundusametnikuks ajutiselt, spetsiaalselt andmete kogumiseks selle kohta, missugust vastukaja kutsus talupoegade seas esile ülestõus Mahtras. Pealt Dehni komandeeriti selliseid andmeid koguma ka ametnikud Eberhard (kubermangu lõunaossa) ja Gernet (läänеossa).
155 «Maa Walla Kuulutaja» vastavat numbrit arhiivides ja raamatukogudes säilinud pole ja seetõttu pole võimalik kindlaks teha, missugustest parandustest siin juttu on. Ilmselt on aga tegemist mitmesuguste trükiveaõiendustega (vt. ka järgmine dokument), sest siseminister S. Lanskoi tegi kuberner J. Grünewaldtile alles 9. juunil ülesandeks välja töötada uue seaduse mõnede paragrahvide seletusirja projekt ja uue seaduse sisulisele «parandamisele» asus rüütelkond alles septembris (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 263—264).
156 Mõeldud on vappi.
157 Vt. kommentaar nr. 9.
158 Iseloomulik on, et talupoegade hulgas «väga lugupeetud» mõisnikena märgitakse siin just neid, kes haagikohtuniku ametis, s. t. talupoegade peksmises oskasid «energiliselt ja kiiresti tegutseda». On selge, et talupojad tundsid nende suhtes mitte «lugupidamist», vaid hirmu ja viha.

159 3. juunil saadeti Tallinnast Mahtra ülestõusu mahasurumiseks 900 sõdurit, Kose-Uuemõisas ühinesid nendega ka Laadoga polgu 14. ja 16. roodu 200 meest. Uued karistusväed liikusid kahes kolonnis. Üks kolonn käsundusametnik Steinbachi, kreisisaadik Mohrenschildti ja major Sovrimovitši juhtimisel väljus Tallinnast Raudalu maanteed mööda ja haaras Mahtra rajooni paremalt. Teine kolonn nõunik Schwebsi, haagikohtuniku asetäitja Hagemeisteri ja ohvitseride Brinckeni, Laimingi ja Bocki juhtimisel liikus läbi Kose-Uuemõisa, Habaja ja Kuimetsa ning haaras Mahtra rajooni vasakult.

160 Mahtra ülestõusust osavõtnute kohta langetatud kohtuotsuse järgi võtsid sellest ülestõusust osa talupojad Mahtra, Kaiu, Juuru, Atla, Purila, Maidla, Harmi, Kuimetsa ja Hõreda mõisatest (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/13, l. 4—13). Juurdlusorganitel läks aga korda tõestada ainult väheste talupoegade osavõttu ülestõusust. Seetõttu väärib usaldust Steinbachi teade, et ülestõusust võtsid osa talupojad ka sellistest lähedalasuvatest ja osalt rahutustest haaratud mõisatest, nagu Kose-Uuemõis, Seli ja Hagudi. Rahvamälestuste andmeil võtsid ülestõusust osa ka Alu, Kodila, Sikeldi, Tuhala ja Oru talupojad (ENSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum — L. Otsa, Aja'ooline traditsioon Kose kihelkonnast, lk. 33, ja koha-ajaloo uurijalt M. Tapuperelt saadud andmed).

161 Vt. kommentaar nr. 1.

162 Kuuldused olid liialdatud. Purila talitaja tegevuse kohta vt. kommentaar nr. 114. Steinbachi on ka ilmselt eksiteele viidud — nii näiteks elas Jüri Kütsin revisjonikirjade ja teiste dokumentide andmeil Kaius.

163 Siin on ilmselt kokku sulanud andmed Purila talupoja Jüri Torgi kallaletungist ühele ohvitserile ja hilisemast kapteni tapmisest.

164 Siinkohal on Hans Tertsiuse tegevus ekslikult omistatud Purila talitajale. Ühtlasi näitab see, et Hans Tertsiuse minekust Liivimaale «abi järele» teati rahva hulgas õige laialdaselt ja sellega seoti liialdatud lootusi.

165 Vt. eelmine kommentaar.

166 F. G. A. v. Schwebs eksib siinkohal — Käru mõis ei asunud Pärnu-Jaagupi, vaid Vändra kihelkonnas.

167 Vt. kommentaar nr. 164.

168 Vt. eessõna lk. 10.

169 Juba 3. juunil oli samaks otstarbeks Tallinna komandandi käsutusse antud 800 mereväelast Paldiskis (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 523, l. 73 ja 109).

170 Mahtra ülestõusu mahasurumiseks kavatseti esialgu kohale saata suured abiväed. Kontradmiral N. K. Krabbe ootas 4 laevaga Kroonlinnas, et esimesel korraldusel viia käesolevas dokumendis märgitud väed Oranienbaumist Tallinna. Kuid ööl vastu 6. juunit tsaar sai tiibadjutant Issakovilt teate, milles väideti, et «... võib olla saab läbi ilma dessandita Peterburist...» ja vägesid välja ei saadetud (NSV Liidu Sõjaajaloo Riiklik Keskarhiiv, f. 395, nim. 294/559, gr. 861, sü. 418, l. 18, 25, 31, 34).

171 «Mässanud talupoegade üle kohtu mõistmiseks loodud sõjakohus moodustatakse pooles ulatuses kohale saadetud sõjaväekomando olemasolevaist ohvitseridest ja pooles ulatuses nende maakondade, milles mäss aset leidis, maakonnakohtute liikmeist. See kohus, võtnud seaduste alusel vastu otsuse süüaluste kohta, on kohustatud selle vahetult esitama kubernerile» (Свод военных постановлений, СПБ, 1855, ч. V, кн. 2, § 716).

172 Ordonnantsmajadeks kutsuti linnade kõrgemate sõjaväelaste ülemate ametiasutusi — linnakomandantuure.

173 Vt. eelmine kommentaar.

174 Sõja-kriminaalkoodeksile allusid tavaliselt ainult inimesed, kes olid parajasti sõjaväeteenistuses. Kõige julmema karistuse rakendamiseks ülestõusust osavõtjate suhtes kasutati kohtuotsuses ära selle koodeksi need paragrahvid, mida nende täpse sisu järgi võis kasutada ainult sõjaväeliste mässude puhul (§§ 605, 606) või tsiviilelanikkonna ülestõusude puhul sõjaväe poolt okupeeritud rajoonides (§§ 608, 609). Kohus ignoreeris jämedalt asjaolu, et ühegi kohtualuse suhtes ei läinud korda tõestada ta osa-

võttu tapmises või süütamises ja mõistis nad surma just §§ 634 ja 635 põhjal, mis räägivad karistustest tapmise ja kuritahtliku süütamise eest. Antud juhul ei oleks tohtinud rakendada talupoegade kohta ka § 638, milles on juttu karistusest selle eest, kui sõjaväe teenistuses olev inimene tungib relvaga kallale relvadeta elanikule, ta naisele või lastele.

175 Sellist ebainimlikult julma karistust ei julgenud kohalikud võimud teostada, kartes talurahvarahutuste uut tõusu. Kuberner Grünewaldti ja kindralkuberner Suvorovi ettepanekul pehmendas tsaar Aleksander II karistusi. Muudetud otsuse järgi määrati Peeter Olanderile ja Ado Andreile 1000 hoopi kadalippu ja 20 aastat sunnitööd; Jaak Kastanile, Hans Pillerile, Jaan Kroonile, Ado Trostile — 600 hoopi kadalippu ja 6 aastat sunnitööd; Otto Olanderile ja Mihkel Baumannile — 600 hoopi kadalippu ja 5 aastat sunnitööd; Mäe Daniel Schmiedebergile, Oti Jüri Rosenmäele, Arusepa Daniel Schmiedebergile, Tooma Juhan Reinvertile — 400 hoopi kadalippu ja Siberisse asumisele saatmine; Hans Tertsiusele 100 hoopi kadalippu ja Siberisse asumisele saatmine; Kõrtsu Hindrik Piilile, Tõnu Langile, Jaago Jüri Nikkolole, Sepa Jaan Baumannile, Uustalo Hans Laurile, Pearn Valgale, Jaago Jüri Mursale, Mihkel Otsale, Päärn Elmannile — 100 hoopi kadalippu ja 6 aastat sunnitööd või Siberisse asumisele saatmine; Reino Jaan Matsile, Pertle Priidik Ottile, Hindrik Paavelsonile, Koido Hans Tillile, Noore Tõnu Hans Kullerkupule — 70 hoopi kadalippu ja 4 aastat sunnitööd või Siberisse asumisele saatmine; Karro Hans Errinile, Hans Käsperile, Nepsu Jaan Vinterile, Jüri Obermannile, Uustalu Karl Andresmannile, Prits Langile — 70 hoopi kadalippu ja 2 aastat sunnitööd või Siberisse asumisele saatmine. Ülejäänud talupoegadele mõisteti 50 hoopi ihunuhtlust või 6 kuud vangistust, kusjuures Jüri Uit, Jüri Sille, Jaan Pestel, Jaan Vunderman, Jaan Piil, Mikupäärna Mats Piil, Juhan Nurk, Mihkel Klammer, Mats Trost, Tõnu Amberg, Prits Vadder, Jüri Kütsin, Tõnnu Mats Illistom, Ado Peber, Tõnu Paavelson, Mart Toll, Tilli Otto Leesman, Tiits Rodeman, Klause Jüri Nepp, Koka Madis Veimer, Hans Piip (Piiper) süütõendite puudusel üldse karistustest vabastati (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/9, l. 4—7; f. 2054, nim. 1, sü. 1993, l. 379).

176 Audiitor — sõjakohtu ametnik.

177 Vt. eelmine kommentaar.

178 Mõeldud on ülestõusu Mahtras.

179 Eestimaa rüütelkonnapealik veenis tsaari, et 1856. a. seadusega ette nähtud teorendi suuruse normeerimine oleks viinud tegelikult talupoegade koormiste suurenemisele ja järelikult uutele rahutustele. Nende alusetute väidetega saavutas ta seda, et 1859. a. täiendavate määruste järgi võeti teorendi lepingute sõlmimisel jälle aluseks mõisnike ja talupoegade vahelise «vaba kokkuleppe» printsiip, mis tegelikult kujutas endast renditingimuste pealesundimist talupoegadele mõisnike poolt.

180 Haapsalu oli tuntud kuurordilinn ja sel ajal üks tsaari suvituskohtadest.

181 S. t. kui asi peaks lõppema suurele osale kohtualustele armuandmisega, siis kujutaks Mahtra ülestõus ja sellega seotud sündmused endast teistele talupoegadele ainult järeleaimamisele meelitavat eeskuju.

182 Auvere talupoegade poolt valitud saadikuna läks Mart Major juuni alguses Peterburi ja andis seal ühele tiibadjutandile üle palve viie areteeritud Auvere talupoja vabastamise kohta (vt. dok. nr. 6—8 ja ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6224, l. 5). Auvere talupoegade palvekiri anti edasi Siseministeeriumi ja minister Lanskoi, kes sel ajal oli huvitatud mõisnike ja talupoegade suhetes Eestimaal valitseva pinge vähendamisest ükskõik missuguste vahenditega, andis Eestimaa kubernerile mõista, et Auvere talupoegi on karistatud liiga karmilt (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 524, l. 1). Ka Auvere talupojad ise said mingil moel teada nende asjas aset leidnud, kuigi ajutisest ja tulemusteta jäänud pöördest. Mart Major ise sai oma korduvate väljaastumiste eest Auvere talupoegade huvide kaitseks raskelt kannatada — teda peksti mõisas, hoiti vangis ja peksti Tallinnas, tema pere aeti talust välja ja lõpuks, 1860. aastal, mõisteti ta

arestiroodu ja hiljem väljasaatmisele Siberisse (ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6224, l. 59—70 ja sü. 6205, l. 11 ja 13).

183 Endine Samokrassi kutsar areteeriti Peterburis, kuid lasti varsti jälle vabaks, sest tema «süüd» polnud võimalik tõestada.

184 Ka pärast Eestimaa kubermangu talupoegade formaalset vabastamist 1816. a. talurahvaseadusega säilitasid mõisnikud õiguse määrata sulaseid ja tüdrukuid sunniviisil mõnda vastava kihelkonna talusse teoorjaks (ПСЗ, Собрание первое, т. XXXIII, 1815—1816, lk. 785—788) 1856. a. talurahvaseaduses, §§ 496—498, on seda põhimõtet korratud ja rõhutatud, et sulasel või tüdrukul on lubatud väljaspool kihelkonda teenistust otsida ainult siis, kui kõik vastava kihelkonna talud on mõisa teoorjuse tegemiseks vajaliku tööjõuga varustatud.

185 Nähtavasti vihjab Tõnis Nachtigall siinkohal Mart Majori Peterburis käimisele ja selle resultaatidele (vt. dok. nr. 69).

186 Vt. kommentaar nr. 32.

187 Eestimaa Ülemmaakohtu otsusega karistati T. Nachtigalli 40 vitsahoobiga (ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6205, l. 27).

188 Invaliidide roodud ja komandod koosnesid sõjaväelastest-invaliididest, kes haava, vigastuse, haiguse või vanaduse tõttu olid riviteenistuseks kõlbmatud. Invaliidide komandod asusid kõigis maakonnalinnades ja leidsid kasutamist peamiselt siseteenistuses.

189 Juurd'us ja «range karistus», nagu seda ise märkis Maa-Viru haagikohtunik, toimusid 12. juulil 1858. a. (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 39).

190 2. juulil.

191 1856. a. Eestimaa talurahvaseaduse § 649 järgi tuli kõik vallapolitsei (s. t. vallatalitaja) otsused mõisapolitsei (s. t. mõisniku) poolt kinnitada.

192 Alles 28. juulil suutis haagikohtunik kasakate abil murda Varangu talupoegade vastupanu, kuid ka pärast seda kartis ta uusi rahutusi. Eestimaa kubernerile kirjutas haagikohtunik, et oleks väga soovitav jätta kasakad tema käsutusse, sest «... pikkade, pimedate sügisöödega algab ohtlik aeg» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 19—22).

193 Tuleb teha selget vahet külakubjaste ja mõisaametnike-kubjaste vahel. Külakubjas oli mõisa ja valla käskjalaks ja sellele kohale määrati peamiselt just vaeseid talupoegi.

194 Meeskohtu otsusega 6. oktoobrist mõisteti Hans Rütel 3 aastaks vangi ja 1 aastaks kohaliku politsei järelevalve alla (ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6179, l. 10).

195 1 Eestimaa vakamaa (Lofstelle) = 400 ruutsülda ehk 0,18 ha.

196 1856. a. talurahvaseaduse § 148 järgi pidid 4 vakamaad ühe söömavahe jooksul maha niitma, olenevalt heinamaa headusest, 3 kuni 6 niitjat. Vt. ka kommentaar nr. 224.

197 Seda õnnestus haagikohtunikul parun G. Rosenil teha vaid suurte pingutustega. Oma ettekandes kubernerile kirjutas ta, et karistatavad Karinu ja Kuksema teomehed «... mitte üksi panid ühiselt vastu oma mõisates, vaid ka nii visalt keeldusid allumast minu poolt määratud karistustele, et vaid suure vaevaga ja siinsete inimeste (mõeldud on mõisainimesi — *koostajad*) abiga oli võimalik süüaluseid karistuspaigale viia» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 47, vt. ka dok. nr. 77).

198 Vt. kommentaar nr. 196.

199 Pärast vastupanu mahasurumist karistati neid nelja sulast 40 vitsahoobiga ja viit teist sulast 30 vitsahoobiga (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 55).

200 Vt. kommentaar nr. 195.

201 Jaagupipäev, 25. juuli.

202 Oma aruandes VSDTP 1906. a. kongressi kohta näitas V. I. Lenin, kuidas peab mõistma neid talupoeglikke arutlusi «jumala maast». «Ärge pöörake tähelepanu sõnadele, vaid asja sisule. Talupoeg tahab eraomandit, õigust maad müüa, aga sõnad «jumala maast» jms. on vaid mõisnikult maa äravõtmise soovi ideoloogiline rüü». (V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1952, lk. 319).

203 Vt. kommentaar nr. 32.
204 1 setverik = 26,24 liitrit = 1 puud ehk 16 kg vilja.
205 Juurdluse ajal väitsid mõned Kurisoo talupojad, et just Pearn Uustal olevat andnud teistele nõu abiteost keelduda (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 528, l. 65).
206 Kurisoo (ja samuti ka Anija) talupojad ei rikkunud seadust, sest nad just hoidusid hulgakesi kaebuse esitamisest ja saatsid kubermanguvalitsusse ainult oma esindajad. Seaduse rikkumisele sundisid neid tegelikult kubermanguvalitsuse ametnikud ise, kellele oli tähtis saada ettekäänet talupoegade läbipeksmiseks. On täiesti arusaadav, et talupoegade saadikud ei suutnud läbi näha neile antud jesuiitlikku käsku ülejäänud talupojad «... siia tuua, k u i nad olid selleks linna tulnud, et siin hulgakesi kaebust esitada.»
207 §§ 426—430 lubasid talupoegadel pöörduda kubermanguvalitsuse poole kaebustega ainult oma esindajate kaudu ja ainult mõisa teadmisel ning alles pärast seda, kui madalamates kohtu- ja politseiinstantsides kaebamine oli jäänud tulemusteta.
208 Teoorjuse küsimuse kohta uues seaduses vt. eessõna.
209 Vt. eessõna lk. 8—9.
210 Läbirääkimiste ajal mõisnikuga jälgisid teised talupojad hoolega, kuidas käitub vallatalitaja, ja «... taluperemees Reinu Mardi Jüri tõukas talitajat, et see ei teeks järeleandmisi» (ENSV RAKA, f. 905, nim. 1, sü. 7, l. 68).
211 Viru-Järva meeskohtu otsusega 22. septembrist 1858. a., mis kinnitati ka Ülemmaakohtu poolt, mõisteti Kaarel Ross ja Hermann Brockmann kolmeks aastaks vangi (ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6177, l. 14 ja 16).
212 Ida-Järva haagikohtuniku poolt korraldatud juurdluse ajal ütles Mart Supmann, et niipea kui anti käsk mõisa rukkilõikusele minna, teatasid Rava taluperemehed temale kavatsusest seda mitte täita, kuna Kurisoo talupojad (vt. dok. nr. 82) seda ka ei tegevat (ENSV RAKA, f. 805, nim. 1, sü. 7, l. 61).
213 Mõisasse kutsuti talitaja Mart Supmann ja tema kaks abilist, sinna ilmusid aga kõik taluperemehed ja «... teatasid suure käraga, et keelduvad abiteost». Kui haagikohtunik korraldas 25. juulil Kurisoo mõisas juurdluse ja käskis sinna ilmuda kõigil Rava talupoegadel, siis täitsid seda käsku ainult kuus taluperemeest (ENSV RAKA, f. 905, nim. 1, sü. 7, l. 61).
214 Mõisnik Stackelbergi andmeil olevat Jakob Männik öelnud: «Siiamaale me olime vangid, aga nüüd on see lõpetatud» (ENSV RAKA, f. 905, nim. 1, sü. 7, l. 62).
215 Meeskohtu otsuse järgi, mis kinnitati ka Ülemmaakohtu poolt, mõisteti Mart Supmann kolmeks aastaks ja Jakob Männik kaheks aastaks vangi (ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6178, l. 11 ja 13).
216 Tegelikult pol'nud kindralkuberneril seaduse järgi õigust vallatalitajat ametist tagandada. Vt. kommentaar nr. 46.
217 Pastori poolt välja antud tunnistuse järgi oli Tõnu Tikva sündinud 2. aprillil 1819. a. ja seega juurdluse ajal mitte 31 vaid 39 aastane (viga võis tekkida sellest, et «üks» ja «üheksa» kõlavad võrdlemisi sarnaselt; ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6080, l. 4).
218 7. oktoobril 1858. a. mõistis Viru-Järva meeskohus T. Tikva 6 kuuks vangi (ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, sü. 6180, l. 11).
219 Baumgarten — mõisniku nimi.
220 Häärber — mõisa härrastemaja.
221 Taluperemeeste ülekuulamine ja peksmine kestis hilise ööni, mistõttu teosulaste karistamine lükati edasi järgmisele päevale.
222 Tööpäev mõisapõllul jagunes suvel kolmeks söömavaheks: päikese tõusust hommikusöögini, hommikusöögist lõunani, lõunast päikeseloojanguni.
223 Künni, heinaniidu, viljakoristuse ja mõnede muude tööde juures määrati mõisates teolistele igaks söömavaheks (vt. eelmine kommentaar) kindel põllu- või heinamaatükk, millel nad teatud arvu inimestega pidid töö ära tegema.

224 1856. a. talurahvaseaduse § 148 järgi: «Heinu peab üks niitja iga 3 sööma wahel (§ 142) sedamööda niitma, kuda heinamaa on, kõige wähemaste 17 ja kõige rohkemaste 21 Wene ruutsülda...» — s. t. ühe majandustiinu (= 3200 ruutsülda) pidid vastavalt heinamaa headusele ühe söömavahe jooksul maha niitma 7 kuni 11 niitjat.

225 Jaanipäev, 24. juuni.

226 1858. a. aprilli lõpust alates töötasid Mahtras kraavikaevajaina viis Hiiumaalt pärit olevat talupoega. Kolm neist (Juhan Oago, Peeter Pirisell ja Hans Rukki) olid pärit Adma mõisast, kahe (Mihkel Engasoo ja Peeter Korri) suhtes pole teada, kust nad pärit olid. Ent isegi juhul, kui nad mõlemad olid pärit Vaemlast, on dokumendi kinnitus k o l m e talupoja kohta ebatäpne. Mahtra sündmustes mängisid nad õige ebaolulist osa (vt. dok. nr. 44 ja kommentaar nr. 153 ning ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 535/5, l. 16). Pöördunud pärast Mahtra ülestõusu tagasi Hiiumaale, rääkisid nad seal muidugi ülestõusust. Mingit juhtivat osa Hiiumaal endal aset leidnud rahutustes need talupojad aga ei mänginud. Adma mõisas toimunud rahutustest võtsid osa ainult kaks meest — Peeter Pirisell ja Hans Rukki (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 203).

227 Eestimaa 1856. a. talurahvaseaduse § 127 järgi pidi aastas 250 hobusepäeva ja 250 jalapäeva tegu tegeval talul olema «9 tiinu keskmist sugu põllumaad» (väiksemat tegu tegevatel taludel vastavalt vähem).

228 Vt. kommentaar nr. 6.

229 Eestimaa 1856. aasta talurahvaseaduse § 154 järgi tuli 1764 ruutsülla (pool majandustiinu oli küll veidi väiksem — 1600 ruutsülda) suuruselt tükilt rukis koristada viie või kuue inimesega.

230 Kroonukull — tsaari-Venemaa vapp.

231 Karistussalga kohaleilmumisega tekkinud olukord paneb kahtlema, kuivõrd siiras oli see iseloomustus. Ewald v. Ungern-Sternbergi tegelik olemus väljendus kujukalt tema aktiivses osavõtus vastuhakkude uurimisest ja talupoegade julmast karistamisest.

232 Ungern-Sternbergide mõisnikuperekonnale kuulus sel ajal Hiiumaal mitu mõisat ja Kärdla kalevivabrik.

233 On selgesti näha, et sellelaadilistele avaldustele (kui need üldse aset leidsid) saadi talupoegi sundida alles pärast Toomas Onspa julma läbipeksmist ja pikka «sinna-tänna rääkimist».

234 Vt. kommentaar nr. 193.

235 Vt. kommentaarid nr. 222 ja 223.

236 Vt. kommentaar nr. 225.

237 Vt. kommentaar nr. 224.

238 Pärtlipäev, 24. august.

239 Vt. kommentaarid nr. 222 ja 223.

240 Vt. kommentaar nr. 224.

241 20. juulil Haapsallu jõudnud garnisoni-pataljoni sõdurid, kellede seas oli ka palju eestlasi, käitusid selliselt, et neid ei juletud kasutada talupoegade vastu (ENSV RAKA, f. 2054, nim. 1, sü. 1993, l. 109—110). Seetõttu, kui kuberner Grünewaldt saabus 22. juulil oma kahe roodu eesotsas Haapsallu, saadeti garnisonisõdurid kiiresti tagasi Tallinna. Kubermangulinna ruttas tagasi ka 21. juulil Tallinnas aset leidnud sündmustest (vt. lisad nr. 1, 6 ja 7) kohutatud Grünewaldt. Talupoegade karistamist, mis kajastub järgnevates protokollides, jäid sooritama kahe rooduga kohale jõudnud rüütelkonna esindajad Konstantin Ungern-Sternberg ja rittmeister Lüders.

242 Vt. eelmine kommentaar.

243. Saunaks nimetati eesti külas ka popsi elamut.

244 1 sälitis (Last) = 120 puuda vilja.

245 S. t. — olukord on juba nii raske, et ta lihtsalt ei saa enam raskemaks minna.

246 Vrd. kommentaar nr. 233.

247 Mõisnikud püüdsid muidugi igati tõestada, et talupoegade olukord oli hea ja nad astusid mõisnike vastu välja ainult üksikute «ässitajate» survel.

248 1 tünder = 80 kg vilja.

249 Tuleb au anda protokollisti fantaasiale, kes kujutles, et päev päeva kõrval mõisapõllul töötavad teomehed teineteise pilgust minestusse langesid.

250 Nagu nähtub kindralkuberneri kirjast Eestimaa kubernerile 3. okt. 1858. a. ja Eestimaa kuberneri teatest Ranna-Lääne haagikohtunikule 9. okt. 1858. a., ei vabastatud Juhan Vildbergi trahvist (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 528, l. 29—30). Hans Viikberg saadeti 6. kergeratsaväe diviisi Tšugujevisse (samas, l. 31).

251 S. o. 13. juulil.

252 Seejuures ütlesid taluperemehed piimaköögi perenaisele: «Sa oled siin juba küllalt piinanud ja vaevanud korralisi.» (ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1701, l. 2).

253 Tegelikuks põhjuseks oli siin muidugi haagikohtuniku argus, millest väga kujukalt räägib näiteks dok. nr. 109.

254 Friederike Ehrenbusch oli nähtavasti Maardus parajasti külaskäigul viibiv Hageri-Uuemõisa mõisapreili.

255 S. t. 13. juulil.

256 Kõrtsi olid Võerdla küla talupoegade kutsel kogunenud ka Kroodi, Uusküla, ja Rootsi (Rootsikalla) külade talupojad. Viimasesse külla oli käskjalana saadetud väike poiss valgel hobusel (ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, sü. 1701, l. 5).

257 Räga — tunglev, tihe jõuk.

258 Vrd. kommentaar nr. 241.

259 Et Maardu talupoegade vastuhakk jätkus, saadeti sinna 16. juulil Tallinnast veel 150 sõdurit ja 19. juulil jõudsid kohale kaks Laadoga polgu roodu (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 120 ja 122). Alles pärast seda murdus talupoegade vastupanu.

260 Kolga suurmõis (1858. aastal elas seal 2962 talupoega) asus rannikul ja jagunes rannaäärseks osaks, kus elatuti peamiselt kalapüügist, ja sisemaa osaks, kus peategevusalaks oli põlluharimine.

261 Kolga talupojad käisid kubermanguvalitsuses 15. juulil, kuna 16. juuli kirjas kihelkonnakohtule on öeldud, et nad käisid seal «eile». Kuid nad pidid teist korda käima kubermanguvalitsuses ka 16. juulil, sest selle päevaga on dateeritud kiri, mis neile kaasa anti mõisnikule esitamiseks. Kubermanguvalitsuses talupojad kaebasid selle üle, et neil on keelatud võtta puid heinamaadelt, et laenuvilja magasini valitsemine pole korras, et suurendatud teoorjuse tõttu on paljud talud juba laostunud jne. (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 123).

262 «Rannaperemehed» — talupojad, kes tegelesid peamiselt kalastusega, said mõisnikult rendile väikese talu samasuguste koormiste eest nagu sisemaa talupojad. Paljudele «rannaperemeestele» oli täiendavaks sissetulekuallikaks tegelemine salakaubandusega ja seetõttu olid nad teiste talupoegadega võrreldes mõnevõrra jõukamad. Meresõidud ja kokkupõrked «randrüütlitega» (nii nimetasid eesti talupojad piirivalvureid) nõudsid suurt mehisust, seetõttu olid rannatalupojad Kolga sisemaa talupoegadest mõnevõrra aktiivsemad.

263 Tallinnas käies sattusid Kolga talupojad ka sandarmiosakonda. «Peterburi kohtu» all mõtlesid talupojad ilmselt senatit. On väga tõenäoline, et Eestimaa sandarmiosakonnaülem kindral Gresser, kes oli veidi pahane kohalike võimude omavolitsemise üle (ENSV RAKA, f. 2054, nim. 1, sü. 1993, l. 163), oma jutuajamisel talupoegadega rõhutas, et kõik kohalikud võimud alluvad keskvõimule ja selle esindajaile. Dokumendist on väga kujukalt näha, kuidas talupojad sellest aru said.

264 Eesti talupoeg pidi mõisnike ees seisma alati palja peaga. Huvitav on märkida, et isegi kallaletungi ajal haagikohtunikule hoidsid talupojad mütse käes.

265 23. juulil sõitsid vastuhaku aktiivsemad tegelased Tallinna naiivses lootuses leida abi sealseilt ametiasutustelt.

266 Külakupja Esko Mardi seletuse järgi ütles Mikk Kivi teel mõisa, «et ta nüüd läheb välja elu ja surma peale ja ei hooli ka oma hingest», pooleteise

versta kaugusel mõisast võttis üles kivi, peitis ta tasku ja viskas ära alles tagasiteel Pudisoo kõrtsi juures.» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 528, l. 140, 149).

267 Tol ajal eesti talupojad nimetasid sageli kohtuteks üldse igasuguseid ametiasutusi.

268 Vt. kommentaar nr. 263.

269 Tikka Jüri Plesbergi seletuse järgi haagikohtunik vähemalt kuus korda käskis Mikk Kivil vait olla, kuid see vastas: «Pea issi ommad lõuad.» (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 528, l. 139 ja 144).

270 Haagikohtunikuks oli Kiiu (Kida) mõisa rentnik.

271 Lahkudes hiljem mõisast Mikk Kivi hüüdis haagikohtunikule, et see peab neile tööpäeva välja maksma, kuna ta nõudis nad mõisa ebaõiglaselt (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 528, l. 140, 147).

272 21. juulil sõitis ehmunud haagikohtunik kiiresti Kolgast ära ja saatis sinna 200 Laadoga polgu sõdurit. Ise julges ta Kolgasse tagasi pöörduda alles järgmisel päeval.

273 Märgates sõdurite lähenemist, jooksis osa talupoegi metsa, osa aga sõitis paatidel merele. Haagikohtunik nõudis sõjalaevu ilmselt selleks, et püüda kinni merele ja saartele varjule sõitnud talupoegi.

274 Juba samal päeval, 22. juulil, saadeti Kolgasse Tallinnast üks garnisonipataljoni rood. Hoolimata suhteliselt suure hulga vägede kohaleilmumisest, jätkasid talupojad vastupanu 28. juulini. Vastuhaku kõige aktiivsem tegelane Mikk Kivi mõisteti sõjakohtu poolt mahalaskmisele, missuguse otsuse kindralkuberner A. Suvorov muutis ümber 400 kadalipuhoobiks, 2 aastaks sunnitööks ja pärast seda Siberisse saatmiseks (ENSV RAKA, f. 29, nim. 7, sü. 525, l. 127 ja sü. 528, l. 176—177).

275 Ordnungsrichter — sillakohtunik. Tekstis on tegemist eksitusega, sest sillakohtunik esines vaid Liivimaa kubermangus. Siin on ilmselt mõeldud haagikohtunikku (Hakenrichter).

276 «Ükski inimene ei tohi omast peast ilma Mõisa-politsei teadmata ega loata kogodust kokkokutsuda. Kes selle vasta teeb, saadetakse Haakenrihtriherra juure, et temale seadust mööda saab trahw mõistetud» (§ 412).

277 «Kontrahtid, mis järel enne selle Seaduse kuulutamist talokohad on rendi ehk teo peale antud, jääwad kindlaks, senni kui selle tehtud kauba aeg täis saab, ja kui niisuguste kontrahtide pärast peaks riid tõusma, siis saab se asi nende seadmiste järel seletud, mis kontrahti tegemise ajal alles olid» (§ 4).

278 Vt. kommentaar nr. 6.

279 «Kes teise peale ilma asjata politsei-süüd ehk muud valet kaebab, saab oma laimamise eest Trahwi-seaduse järele trahwitud» (§1258).

280 Osalise tsiteerimisega on mõte moonutatud. § 161 lõpus on öeldud, et kui tööline ei täida tükitöö päevaülesandeid, siis talupoeg-rentnik selle eest ei vastuta.

281 S. t. talupojad kuulutati nende taludest välja aetuks.

282 Vt. kommentaar nr. 206.

283 Protokoll on koostatud ilmselt kiirustades, mistõttu ta sisaldab vigu ja vastuoksusi. Nii näiteks väidab viis kubermanguvalitsusse ilmunud talupoega, et peale selle on tulnud veel 42 peremeest, üles on loetud aga mitte 47, vaid 46 inimest. Vallatalitajaks nimetatakse kord Jaak Metlingit, kord Jüri Purgi (tõenäoliselt peaks olema Kurg). Talupoegade nimed on väga moonutatud. Ihunuhtlust said käesoleva dokumendi andmeil 37 või 38 talupoega; 9 talupoega vabastati sellest ajutiselt või alatiselt.

284 Vt. kommentaar nr. 207.

285 Vorstadt — eeslinn.

286 26. juulil peksti nn. Vene turul läbi 50 või 51 Anija ja Kurisoo talupoega. Neist üks sai 200, kaks — 150 ja ülejäänud 47 või 48 — igaüks 100 hoopi (vt. dok. nr. 83 ja 112).

287 § 165 järgi võis talupoegadelt öist rehepeksu nõuda kuni 24. veebruarini.

288 Kolm Uuemõisa teomeest tahtsid ilma mõisa loata Narva vabrikusse tööle minna, püüti aga kinni ja said karistada.

289 Karnits = 3,28 l.

290 Talupoegade klassivõitlus ning «Kolokoli» agitatsioon leidsid vastukaja ka Tallinna segaseisusliku haritlaskonna hulgas. Siin tekkis 50—60-ndate aastate vahetusel väike progressiivsete haritlaste ring, kelle südameasjaks oli eesti talurahva majandusliku, õigusliku ja haridusliku olukorra parandamine. See ring koondus luuletaja ning ajakirjaniku N. Fr. Russowi (1828—1906) ja pedagoogi ning väliskirjanduse tsensori V. T. Blagoveštšenski (1801—1864) ümber, temasse kuulusid veel pedagoog J. Nocks, folklorist A. H. Neus jt. 1858. aasta talurahvarahutused, eriti aga Anija ja Kurisoo talupoegade karistamise masendav vaatepilt, andsid eesrindlikumatele isikutele Tallinna intelligentsi hulgast tõuke pöörduda siseministeeriumi poole spetsiaalse märgukirjaga. Selle märgukirjaga taheti valgustada eesti talupoegade väljakannatamatut olukorda, mis oli rahutuste põhjuseks, õigustada talupoegade väljaastumisi ning paljastada balti saksa mõisnike julmusi.

Märgukirja autori (või autorite) suhtes saame teha ainult oletusi. Sisuline analüüs näitab, et märgukirja autor (või üks autoreist) oli hästi informeeritud Mahtra ülestõusu juurdluse käigust — ta vihjab sellele, et talupoegadele avaldati ülekuulamise ajal survet. Autor pidi valdama eesti keelt, et aru saada sellest, mida rääkisid turuplatsil peksetavad Anija ja Kurisoo talupojad. Märgukirjas on toodud huvitavad iseloomustused mitme koha kohta Eestimaa kubermangus (Kolga rand, Putkaste mõis Hiiumaal), millised võis koostada ainult neid kohti tundev inimene. Kõigile neile tingimustele vastasid just eespool märgitud progressiivselt meelestatud haritlased. Kubermanguvalitsuse ametnik N. Fr. Russow töötas 1858. aastal Mahtra ülestõusu juurdluse juures eesti keele tõlgina ja tema kaudu võidi saada andmeid juurdluse käigu ja üldse talurahvarahutuste kohta. Üliõpilasena rahvaluulet kogudes rändas ta ringi Eestimaa kubermangus. V. T. Blagoveštšenski ja J. Nocks olid Anija ja Kurisoo talupoegade julma karistamise pealtnägijaiks. Võimalik, et meil märgukirja näol on tegemist selle «kolme poogna suuruse käsikirjaga», mida Fr. R. Kreutzwaldi 1862. a. kirjade andmeil V. T. Blagoveštšenski juba mitme aasta eest koostama hakanud, et «olukorda erapooletult kirjeldada» ja ta artikli näol «mõnes vene ajakirjas avaldada, pärast seda kui ta oma töö kellelegi kõrgele isikule residentsis seisukohavõtmiseks ette oli pannud» (Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus, Tallinn 1953, lk. 238 ja 283).

291 On mõeldud ägedaid ja veriseid talurahva rahutusi 1846. aastal Galiitsias.

292 Vt. kommentaar nr. 7.

293 Vt. eessõna.

294 Vt. kommentaar nr. 6.

295 Vt. kommentaar nr. 87.

296 Tegelikult artikkel ilmus enne 2. juunit aset leidnud ülestõusu, kuigi talupojad võisid sellest laiemalt teada saada hiljem.

297 Vt. eessõna ja kommentaar nr. 277.

298 «Mõisa-politsei (s. t. mõisnik — *koostajad*) peab iga kogoduse raho rikkujat lasta kinniwõtta, olgo tema kohtomees, ehk kes ta ial on. Ülepea peab Mõisa-politsei kõik kurjategijad laskma kinniwõtta, olgo nemad talo- ehk muu rahwa soust, ja neid kui tarwis Maa-politsei (s. t. haagikohtuniku — *koostajad*) juure saatma, nendega teha, mis seadus kässib» (§666).

299 Vrd. kommentaar nr. 224.

300 Vt. kommentaar nr. 206 ja 207.

301 See mõte on nähtavasti laenatud ajaloolaselt prof. Kruselt (vt. Fr. Kruse, Ur-Geschichte des Esthnischen Volksstammes und der Kaiserlich russischen Ostseeprovinzen Liv-, Esth- und Curland überhaupt bis zur Einführung der christlichen Religion, Moskau 1846, lk. 28).

302 Vt. kommentaar nr. 9.

303 26. septembril 1858. aastal saatis siseminister S. S. Lanskoi märgukirja koopia Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkubernerile ja palus teatada oma arvamuse selle kohta. Kindralkuberner vastas pika seletuskirjaga (ENSV

RAKA, f. 2054, nim. 1, sü. 1993, l. 309—320). Oma seletuskirjas väitis Suvorov, et märgukirja autorid püüavad «ilma valikuta süüdistada kõiges võime ja aadlit ning tingimusteta õigustada talupoegi» ja et märgukiri kannatab «andmete ebaõiguse ja seisukohtade erapoolikuse all». Märgukirja ümberlükkamiseks kasutati ära kõik temas leiduvad, kuid asja sisuliselt mitte puudutavad ebatäpsused; lasti käiku mõisnike statistika kahtlase väärtusega järeldused ja Albu rikka talumehe Tomsoni (õige pea see mõisnike käsilane ostis ka ise endale mõisa) poolt koostatud ja eesti talupoegade olukorda roosilistes värvides kujutav kiri. Eesti talupoegade elulaadi vaesust ja lihtsust tuli Suvorovi arvates «otsida mitte üldises materiaalses vaesuses, vaid rahvuslikes iseärasustes . . .» Süüdistused maa hindamise meetodite omakasupüüdlikkuses lükati tagasi veidra argumendiga, et «maa tulu hindamine ette kindlaks määratud järkude järgi ei või kunagi täiesti vastata maatükilt saadava tulu tegelikule väärtusele, vaid on alati sellest kõrgem või madalam.»

304 Ristipäev oli sel aastal 1. mail.

305 Bajonett — tääk.

306 Maaodrad ja suured odrad — odrasordid.

307 Paunküla mõisnik L. Hagemeister oli haagikohtuniku asetäitja.

308 Raha — talitaja ametimärk.

309 Nähtavasti Auvere talitaja Kaarel Johannes.

310 Krediitkassa. Tõepoolest pöördus Eestimaa rüütelkond 1859. a. valitsuse poole palvega anda talle erakorralist toetust 1858. a. rahutuste mahasurumisega seoses tekkinud kulude katteks.

311 H. Tertsius räägib siin ja edaspidi seintel rippuvaist ikoonidest.

312 Prohvet Elias — kuju piiblist.

313 Landstube — rüütelkonna maja.

314 Siitpeale on selgesti näha, kuidas mälestusi kirjutava rauga mälu hakkab väsima ja jutustusse hakkab segunema üha enam muinasjutulisi motiive. Huvitav on aga märkida, et kaks neist motiividest olid väga levinud ka Eestis «Mahtra sõja lugudes» —1) keiser «sai teada» eesti talupoegade raskest olukorrast just seoses Mahtra sõjaga, 2) seoses Mahtra sõjaga hakati maksma tasu huntide tapmise eest.

315 Ilmselt on mõeldud Jüri Mursat, Peeter ja Oto Olanderit.

316 Tegelikult järgneb katkend Põhja-Eestis levinud lõppriimilisest rahvalaulust, mis on tuntud nime all «Enne ja nüüd» ja milles ülestõusust Mahtras ja teistest 1858. aasta rahutustest otseselt juttu pole. Laulu sisu järgi otsustades koostati see pärast teoorjuse ja ihunuhtluse seadusandlikku kaotamist. Anu Nei väide kinnitab aga veel kord seda, et talupojad arvasid, et nad võitsid kõik selle kätte eeskätt tänu kangelaslikule «Mahtra sõjale».

317 Artikli autor on teadmata. Mõned uurijad peavad selleks N. Fr. Russowit (vt. kommentaar nr. 290; V. Miller, A. I. Herzeni sidemeist Tallinna progressiivsete haritlastega, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1954. a., nr. 2, lk. 286—290).

318 Kindral Gresseri tegevusest vt. kommentaar nr. 263. Talupoegade naiivne monarhism väljendus antud juhul põhjendamatus usus «heasse kindralisse». Kindral Gresser oma tegevusega aitas palju kaasa talurahvaliikumise mahasurumisel.

319 Voorimeesteks nimetab Mikk Kuusk eestlastest linna lihtrahvast, kes teenis endale ülalpidamist voorimeeste, majateenijate, laadijatena jne.

320 1858. aastal oli kuberneriks J. v. Grünewaldt, W. v. Ulrich määrati kuberneriks järgmisel aastal.

321 Vt. kommentaar nr. 318.

322 Naturaalandameid nimetasid eesti talupojad sageli kohtuandameiks. Töömargalõngad — talude kohustus mõisale kedrata. Viinaveokott — tõenäoliselt viinavooris käimisel kaasa antav leivakott.

323 Artikli autor on teadmata. Mõningaid oletusi selle küsimuse kohta leidub artiklis Ю. Ю. Кахк, «Колокол» Герцена и крестьянское движение в Эстонии накануне и во время революционной ситуации 1859—1861 го-

дов», Известия Академии наук Эстонской ССР, 1953 г., № 3, lk. 451—462.

324 Jaan Saalverk (1874—1932) — talusulane, hiljem talurentnik Jüri kihelkonnas Kurna vallas. J. Saalverk oli aktiivne kohalik kultuuritegelane ja väga teenekas folkloori koguja. Rännates ringi oma kihelkonnas ja paaris naaberkihelkonnaski, kogus ta üle 1600 lehekülje folkloori. Peamise osa sellest moodustab juturepertuaar — 989 juttu, mida ta on kogunud umbes 130 inimeselt. J. Saalverk annab tema poolt kuuldud motiivid edasi võimalikult ehtsalt, tema poolt kogutud materjal on tugevasti seotud tõsisündmustega (H. Põldmäelt saadud andmed).

ПРИМЕЧАНИЯ

ЧАСТО ВСТРЕЧАЮЩИЕСЯ ТЕРМИНЫ, СВЯЗАННЫЕ С МЫЗНОЙ БАРЩИНОЙ

Уже в XVII веке в Эстонии сложились все основные виды барщинных повинностей. В течение года хутор посылал на мызу барщинника с упряжкой, который еженедельно отрабатывал определенное число дней. Эта *постоянная барщина* называлась днями работы с упряжкой или конными днями постоянной или ординарной барщины (ordentlicher oder ordinärer Gehorch — Anspann- oder Pferde-Tage). Помимо этого барщинника, в период летних полевых работ (обычно с Юрьева по Михайлов день — с 23 апреля по 29 сентября) хутора посылали на мызу еще пеших барщинников. Эта барщина называлась *пешими днями постоянной или ординарной барщины* (ordentlicher oder ordinärer Gehorch — Fußtage). Когда сельское хозяйство имений стало более интенсивным, появилась необходимость в вспомогательной рабочей силе в самое напряженное время полевых работ, как, например, во время весенней пахоты, возки навоза, уборки сена и урожая и для таких отраслей мызного хозяйства, как винокурение, лесозаготовительные работы и т. д. С крестьянских хуторов стали требовать в дополнение к ординарной барщине исполнения экстраординарной или *вспомогательной барщины в виде* сверхсчетных пеших или конных дней (extraordinärer Gehorch oder Hilfsgehorch). Часто стали требовать в принудительном порядке исполнения сверхсчетных пеших дней за счет дней, которые раньше требовались от крестьян в виде участия на мызных толоках.

В первой половине XIX века под вспомогательной барщиной подразумевались сезонные работы сверх тех, которые равномерно в виде ординарной барщины производились крестьянами еженедельно в течение года или лета. В порядке вспомогательной барщины крестьяне на своих лошадях и телегах возили навоз на мызные поля, бороновали, убирали мызный хлеб и мызное сено. Наряду с взрослыми барщинниками на вспомогательной барщине использовались подростки и женщины, так называемые *ваймы*, и поэтому вспомогательная барщина иногда называлась барщиной ваймов (Waimen-Gehorch, Waimen-Tage). В порядке вспомогательной барщины ухаживали также и за мызным скотом. Для этого хутора посылали *по порядку*, обыкновенно в продолжении недели, одну батрачку, так называемую *корду* (по-немецки Korde, по-эстонски korraline, т. е. порядковая). Отсюда и название вида вспомогательной барщины — порядковые дни или порядковая барщина, по-немецки Korden-Gehorch). Особенностью вспомогательной барщины было и то, что наряду с батраками часто исполняли ее и дворохозяева (на некоторых видах вспомогательной барщины, например, во время сева или работы на мызной винокурне, явка хозяев была строго обязательной).

Для мызы роль крестьянских хуторов сводилась в основном к поставке барщинников. Поэтому хутора и подразделялись на разряды в зависимости от размеров отбываемой ими барщины. В основу брали при этом число конных дней постоянной барщины в неделю. Соответственно этому хутора подразделялись на 3-, 4-, 5- и 6-дневные (1- и 2-дневные хутора по существу приравнивались уже к участкам бобылей). Аграрное законодательство первой половины XIX в. предусматривало также определенные размеры хуторов. Так, например, по эстляндскому крестьянскому Положению 1804 г. 6-дневный хутор должен был иметь пахотной земли среднего качества в размере, достаточном для высева 18 бочек зерна, т. е. 9 га, и покос, дающий 30 возов сена; по крестьянскому Положению 1856 г. приблизительно 9 га пашни среднего качества и кроме того пастбище и сенокос, дающие 450 пудов сена. Но так как после «освобождения» эстонских крестьян арендные договоры заключались на основании «добровольного соглашения», то помещики не были обязаны соразмерять величину хуторов с нормами барщинных повинностей.

ЧАСТО ВСТРЕЧАЮЩИЕСЯ ТЕРМИНЫ, СВЯЗАННЫЕ С АДМИНИСТРАТИВНО-СУДЕБНЫМИ ОРГАНАМИ ПОМЕЩИЧЬЕГО КЛАССА

В Эстляндской губернии все действовавшие в первой половине и середине XIX в. судебные и полицейские органы имели узко сословный характер. В руках помещичьего класса они были орудием удержания крестьянства в повиновении.

Положением 1816 г. об «освобождении» внешне упразднялась полицейская власть помещика над его крестьянами; но в том же законе объявлялось, что все помещики обладают властью вотчинной полиции (Gutspolizei) и таким образом опять-таки пользуются полицейской властью над всеми лицами, проживающими на мызной территории. Как обладатели власти вотчинной полиции помещики имели право арестовывать людей и передавать их вышестоящим полицейским органам.*

Непосредственным орудием вотчинной полиции должна была быть волостная полиция (Gemeindepolizei), власть которой была сосредоточена в руках волостного старшины или старосты (Gemeinde-Ältester). Главной задачей этих должностных лиц мирского общества (Gutsgemeinde) была защита интересов помещиков и царизма. При выборах волостного старшины и его помощников крестьяне избирали на каждое место трех кандидатов из числа дворохозяев, из которых одного помещик назначал на должность. В обязанности волостного старшины и его помощников входило обеспечение выполнения крестьянами своих повинностей по отношению к государству и помещикам и наблюдение за «спокойствием и порядком» в волости. За свою деятельность в качестве волостных полицейских они несли ответственность перед помещиком, ему обязан был волостной старшина еженедельно доносить о положении в волости. Документы данного сборника ярко показывают, что эти созданные для защиты помещичьих интересов органы часто использовались самими крестьянами при подготовке антипомещичьих выступлений.

Самую важную роль в подавлении классовой борьбы крестьянства играла земская полиция (Landespolizei), власть которой была сосредоточена в руках гакенрихтера (Hakenrichter). На должность гакенрихтера помещики соответствующего округа избирали на три года одного из

** По крестьянским Положениям как 1816 г., так и 1856 г. эстляндские помещики, управляющие и надсмотрщики за работами сохраняли право подвергать мызных слуг и крестьян, отбывающих на мызе барщину, телесному наказанию, по Положению 1856 г. — до 18 ударов розгами и до двух дней ареста.*

помещиков. В обязанности гакенрихтера входило «в любое время явиться туда, где происходило какое-нибудь нарушение порядка». В своей полицейской деятельности гакенрихтеры подчинялись непосредственно губернатору. Крестьян, арестованных или просто присланных к нему вотчинной полицией, гакенрихтер мог наказать в соответствии с Положением 1856 г. денежным штрафом до размера цены 4 четвертей ржи, розгами до 100 ударов по голому телу, арестом до 4 дней.

Расследование всех преступлений «против порядка» и вообще уголовных преступлений, в которых обвиняемыми являлись недворяне, так и судебная расправа над ними проводились в мангерихтах, также носивших сословный характер. Члены мангерихтов избирались дворянами соответствующего уезда из местных помещиков.

В документах много говорится о приходских судах (Gemeinde-Gericht oder Kirchspielsgericht) и об их заседателях (Gemeindegerichts-Beisitzer). Приходский суд являлся первой инстанцией при разборе жалоб на крестьян (следующими инстанциями были уездный суд и высший земский суд). При подаче крестьянами жалобы на своего помещика, в обязанности приходского суда входило «примирение» истцов с мызой. Только после невозможности «примирения» в приходском суде крестьянин мог подать жалобу в уездный суд, где она и разбиралась. Приходским судьей помещики соответствующего прихода избирали одного из помещиков. Судебными заседателями избирались два дворохозяина соответствующего прихода. Крестьянское общество каждой мызы избирало одного из дворохозяев кандидатом в заседатели, последние в свою очередь избирали двух заседателей в приходский суд.

* *
*

1. Составитель записки генерал-адъютант Н. В. Исаков был в первых числах июня 1858 г. послан царем в Эстляндию для руководства подавлением восстания в Махтра. Подавив решительными мероприятиями сопротивление крестьян, Исаков заинтересовался поводами и причинами восстания. Исаков, принимавший впоследствии участие в подготовке реформы 1861 г., воспользовался собранными в Эстляндии данными для выяснения вопроса: чего следует опасаться при опубликовании крестьянских законов. Содержавшаяся в записке критика в адрес прибалтийского дворянства отнюдь не проявление симпатии к эстонским крестьянам, а забота о сохранении власти дворянства в целом.
2. В связи с составлением нового крестьянского Положения в 1846—1854 гг. в Таллине было создано органами рыцарства 8 и в Петербурге по инициативе государственных учреждений 3 комиссии и комитета. Составлением новых крестьянских положений как для Лифляндии, так и для Эстляндии должен был руководить созданный в 1846 г. в Петербурге и состоящий из представителей прибалтийского дворянства и высших государственных чиновников Остзейский комитет. Исаков в своей записке говорит об этом последнем комитете.
3. Последние исследования подтверждают предположение, что крестьянскими законами 1804 г. барщинные повинности не были уменьшены, а, напротив, увеличены настолько, что большинству помещиков в действительности не удавалось выжать из своих крестьян «законной нормы» барщины (см. Ю. Ю. Кахк, О размерах барщинных повинностей крестьян по данным мызных анкет 1796 и 1839 гг. (статья на эстонском языке), Известия Академии наук Эстонской ССР, Серия общественных наук, 1957 г., № 2).
4. Роль защитника эстляндских помещиков взял на себя член Государственного совета адмирал Ф. Б. Литке (1797—1882), составивший для опровержения записки Исакова специальные «Замечания». Комментируя указанное место в записке, Литке писал: «...можно подумать, читая это описание, что неустройства эти (подразумевались крестьянские волнения. Составитель.) были протестом крестьян против существующего

порядка вещей, как бы возобновлением «вековой скрытой борьбы» или попыткой крестьян освободиться «из-под гнета землевладельцев», тогда как это был просто отказ крестьян отправлять одну повинность, от которой, толкуя ложно одну статью нового Положения, они считали себя освобожденными» (Центральный государственный исторический архив в Ленинграде, фонд Главного комитета по крестьянскому делу, оп. 27, д. 33, л. 229).

5. Немецкое издание нового Положения вышло в 1857 г., эстонское издание — в начале 1858 г.
6. Официальный вестник для крестьян Эстляндской губернии — «Maa-Walla Kuulutaja» (по-немецки Amtsblatt) — выходил с 1858 по 1892 г.
7. Площадь для одной бочки высева равнялась по закону 1804 г. (§ 45) 0,58 казенной десятины, но по Положению 1856 г. она в ущерб крестьянам была приравнена к 0,5 казенной десятины.
8. 9 июня 1846 г. Николай I одобрил основные принципы нового закона и объявил об этом своим рескриптом эстляндскому рыцарству.
9. Чистые листы были вшиты для заметок.
10. Циркуляр Консистории от 28 марта обязывал пасторов провести в связи с опубликованием нового закона торжественное богослужение. Очевидно, вместе с этим циркуляром был выслан и приводимый текст речи на эстонском языке. Но уже циркуляром генерал-суперинтендента от 9 апреля (см. документ № 3) и циркуляром губернатора от 11 апреля пасторам сообщалось об отмене торжественного богослужения и направлялся новый, краткий текст речи (ЦГИА ЭССР, ф. 854, оп. А3, д. AIV—14, лл. 304—305). Но к этому времени уже прошло два воскресенья (30 марта и 6 апреля), и часть пасторов, как видно, например, из записки Исакова, уже успели воспользоваться текстом первой речи во время богослужения, чем они подлили масло в огонь нетерпеливого ожидания крестьян.
11. Для введения нового Положения была создана под председательством губернатора Комиссия крестьянских дел, в которую входили четыре представителя со стороны местных правительственных учреждений и четыре — со стороны местного дворянства.

12—17 *

18. Встречающееся только в этом тексте разделение на «старосвободных» и «свободных пахарей» вызвало среди крестьян недоразумения (см. док. № 7). По-видимому здесь старались отделить крестьян, которые до 1858 г. были «свободны» только в том, что могли выбрать себе другое местожительство в пределах губернии («свободные пахари») от тех немногих людей, жалованных свободой еще до 1816 года, которые имели право переселяться в другие губернии («старосвободные»).

19. — —

20. Генерал-суперинтендент — высшее духовное должностное лицо большого церковного округа — консисториального округа — в лютеранской церкви.
21. Пробст — духовный начальник маленького церковного округа — пробства — в лютеранской церкви. Должность пробста исполнялась одним из священнослужителей — пасторов данного пробства.

22—24. Церковные названия соответственно третьего, четвертого и пятого воскресенья после пасхи.

25. Подразумевается отмежевание и выделение т. н. крестьянских земель.
26. Страстная пятница была в 1858 г. 21 марта.
27. — —
28. См. примечание № 8.
29. См. примечание № 6.

---

* Часть примечаний только уточняют или поясняют эстонские тексты или переводы, и поэтому они здесь не приводятся.

30. Гакенрихтер жил в имении Пюхаеги.
31. Т. е. было бы лучше, если бы им вовсе не дали нового Положения, т. к. их повинности остаются прежними.
32. Этап — место остановки войсковых частей и особенно арестантов во время передвижения их по грунтовым дорогам. Этапы находились на расстоянии 15—25 верст (16—27 км) друг от друга по тем путям, по которым пересылались арестанты пеше-этапным порядком. На каждом этапе было специальное этапное здание для помещения арестантов и конвоя, начальнику этапа подчинялась небольшая конвойная команда. Отправка закованных в кандалы арестантов, как мужчин, так и женщин, этапным порядком в места заключения или ссылки было сопряжено с жестокими мучениями и страданиями для арестованных.
33. См. примечание № 18.
34. См. Предисловие стр. 23—24.
35—37. Приведены по-эстонски выражения крестьянина. Немецкий перевод, правильно передавая мысль, несколько смягчает форму.
38. По вынесенному 3 сентября 1858 г. приговору Нурк и Пылло были заключены в тюрьму на 3 года, Иоханнес на 2 года; Никколо и Мезипуу получили по 70 ударов розгами (ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6175, лл. 62—63).
39. По данным другого рапорта каждый крестьянин получил по 25—40 ударов розгами (ЦГИА ЭССР, ф. 2054, оп. 1, д. 1993, л. 351). Крестьяне в своих воспоминаниях говорят о более жестоком наказании — о 80 ударах (см. приложение № 2).
40. Дело передали соседнему, Иевескому приходскому суду. См. док. № 8.
41. О ст. 33 см. предисловие. Ст. 35 — «Переходное состояние сие прекращается в каждом имении с того времени, когда будет утвержден и окончен в нем выдел и размежевание крестьянской земли, и тогда относящиеся до сего дальнейшие постановления воспринимают свою силу».
42. Около 20 мая все крестьяне деревни Ветепере собрались у Мадиса Сийберга и решили не исполнять больше вспомогательной барщины. Крестьяне привлекли на свою сторону и волостного старшину Ханса Крууса, первоначальное намерение которого было отчитать крестьян за их сопротивление (ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6168, л. 20).
43. См. примечание № 6.
44. См. примечание № 32.
45. См. примечание № 41.
46. По § 403 Положения о крестьянах Эстляндской губернии 1856 г. волостные старшины, их помощники, заседатели из крестьян в судах и церковные старосты были во время отправления своей должности освобождены от телесного наказания. Прежде чем применить к ним телесное наказание, их следовало в судебном порядке снять с занимаемой должности.
47. См. примечание № 32.
48. См примечание № 8.
49. См. примечание № 6.
50. В своем показании перед Специальной следственной комиссией от 20 ноября 1858 г. О. Коцебу утверждал, что крестьяне, вторгшись в комнату, сразу же заявили, что «они хотели бы узнать, как обстоит дело с новой книгой закона относительно барщины» (ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1778, лл. 3—5).
51. Тухалаский волостной старшина Март Пооманн ответил посыльному гакенрихтера, что он «не выпустит из рук этого драгоценного листка», и лично принес его в Таммику. Когда опубликованное в газете объявление о том, что новый закон вступил в силу с Юрьева дня 1858 г., было прочтено таммикским крестьянам, то это только укрепило их убеждение, что вспомогательной барщины больше отбывать не надо (ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1778, лл. 3—5).

52. 26 мая в губернское правление пошли все дворохозяева Таммику и Тухала. К губернатору были допущены только шесть из них, через которых губернатор приказал крестьянам идти домой и отбывать вспомогательную барщину по-прежнему (ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1778, лл. 3—5). Уже 25 мая, из Таллина была выслана экзекуционная команда (см. док. № 17). По-видимому губернатор в связи с этим предпочел наказать крестьян Таммику и Тухала не в городе, а у них дома (см. документы №№ 18 и 22). О дальнейших событиях в Таммику см. док. № 15.
53. См. примечание № 6.
54. Экзекуционная команда уже 26 мая прибыла в Ору и 28 мая в Козе-Ууэмыйза.
55. Протокол допроса Якоба Каэва представляет собой часть протокола допроса многих лиц.
56. Дворохозяева Таммику собрались утром 26 мая у корчмы деревни Ката, чтобы идти в Таллин. По инициативе Оэдико Яна Пицнера оттуда послали трех нарочных в деревню с приказом не идти на работу в имение (ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1778, лл. 7 и 10).
57. Назначенное помещиком из своих крестьян должностное лицо по надзору за состоянием и исправлением мостов и дорог в границах волости.
58. Шильтер (кильтер) — мызный надсмотрщик, имел право подвергать телесному наказанию барщинников на работе.
59. Подразумевается специальная комиссия, проводившая следствие по делу о восстании в Махтра.
60. Двадцать безоружных оясооских крестьян стояли против ста вооруженных огнестрельным оружием солдат. После жестокого избиения Хиндрика Вийдерманна остальные крестьяне отказались от безнадежного сопротивления.
61. См. примечание № 46. Положение действительно оставило открытым вопрос о телесном наказании крестьянина, который раньше был в должностях, указанных в § 403.
62. В 1805 г. в этом имении произошло крупное антифеодальное восстание крестьян, которое сохранилось в народной памяти под именем «война в Козе-Ууэмыйза».
63. Во время восстания в Махтра 2 июня 1858 г. сгорел и помещичий дом.
64. См. примечание № 52. Бесчеловечное избиение крестьян в Оясоо и Хабая (см. док. №№ 18 и 22 и приложение № 3) никак не говорит о доброте этих чиновников из помещиков.
65. Как видно из документа № 20, начальник карательных команд уже 28 мая, до того как Хагемейстер с карательным отрядом направился в Хабая и Махтра, знали, что в Тухала «порядок восстановлен». Инспекционная поездка в Тухала и Таммику была, по-видимому, лишь благовидным предлогом, чтобы вовремя бежать из Махтра.
66. По всему делу идет валовая нумерация всех вопросов.
67. Образ вороны, несущей вести о в о й н е, широко распространен в эстонском народном творчестве. Войнами называли эстонские крестьяне в то время и восстания против помещиков (Война в Козе-Ууэмыйза в 1805 г., война в Пюхаярве в 1841 г., война в Махтра в 1858 г.).
68. Рейн Эйнберг, Мийна Эрмес, как и другие свидетели, тщательно скрывали от властей, что через Мийну Эрмес хабаяские и хармиские крестьяне послали крестьянам Махтра призыв к сопротивлению воинской команде. Что махтраские крестьяне именно так восприняли принесенные Мийной Эрмес вести, об этом свидетельствует лучше всего соответствующее место из воспоминаний Ханса Терциуса (см. стр. 454) и ряд документов (см. док. №№ 23, 26 и др.).
69. Публикуемые в этом разделе судебные показания давались на местном и специальном следствии по делу о восстании в Махтра. Местное следствие производилось с 3 по 26 июня 1858 г. в районе Махтра (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 529/1, л. 6). В состав комиссии по местному след-

ствию входили гарриенский уездный депутат дворянства барон Пален (председатель комиссии), чиновники особых поручений при эстляндском губернаторе барон Штакельберг и К. Штейнбах и гарриенский гакенрихтер О. фон Коцебу. Власти сочли данные, выявленные на местном следствии, недостаточными для вынесения жестокого приговора, и 3 июля 1858 г. была учреждена специальная комиссия по формальному следствию (см. предисловие). Комиссия по специальному следствию закончила свою работу 27 сентября 1858 г., после чего все протоколы были переданы для перевода на русский язык, а затем поступили на рассмотрение Комиссии военного суда, вынесшей приговор (см. док. № 62).

В заголовках к показаниям не указывается, на каком следствии они давались. Читатель сам легко это определит по дате показаний и по их форме: показания на местном следствии записывались в свободной форме, на формальном следствии — в виде ответов на вопросы.

70. Ханс Терциус впервые допрашивался 6 и 7 июня (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/1, стр. 24—27). Протоколы этих показаний не публикуются, так как их содержание полностью поглощается протоколом более полного допроса от 20 июня.
71. По ст. 292 Положения 1856 г. «Эстляндские крестьяне лично подлежат подушным податям . .» (В официальном переводе этой статьи на эстонский язык слово лично отсутствует.) Подушную подать за крестьян обычно вносили помещики и на этом основании увеличивали барщинные повинности. По-видимому юруский пастор Берг сделал из ст. 292 вывод, что отныне крестьяне лично будут платить подушную подать.
72. В действительности в этом смысле высказался Терциус (см. воспоминания Х. Терциуса).
73. Работы по боронованию действительно, как правило, являлись составной частью вспомогательной барщины.
74. Это показание Х. Терциуса было следующим образом подтверждено управляющим м. Махтра Розенбергом на формальном следствии: «. . . В 1857 г. они (махтраские дворохозяева. Сост.) требовали освобождения от вспомогательной барщины. Тогда я им сказал, что новые контракты могут быть заключены только по издании нового Положения, потому что ныне нет определенной меры повинностей, что они поэтому должны заключать контракты по-старому или сдать свои места; они предпочли оставить все в прежнем порядке» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, лл. 106—107).
75. Эта незначительная уступка управляющего имением Розенберга, известного своим упорным нежеланием идти навстречу крестьянским требованиям, ободрила махтраских крестьян. Как показал на следствии о восстании в Махтра Терциус, махтраские дворохозяева «. . . впоследствии хвалились, что сопротивлением своим выиграли по крайней мере одно и объявили, что вовсе не поставят лошадей на возку назема». (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, л. 6). Местные власти узнали об этом конфликте лишь во время следствия по делу о восстании в Махтра. Вполне возможно, что подобные случаи сопротивления крестьян имели место и в других имениях, хотя сведений о них не сохранилось.
76. Впервые такое заявление было сделано пастором Бергом в проповеди от 11 мая (см. док. № 24).
77. Это произошло 18 мая (см. док. № 24).
78. В другом показании Х. Терциус говорит о семи дворохозяев и перечисляет их: Матси Прийдик Кастан, Адра Хиндрик Адер, Оти Юри Розенмяэ, Койду Ханс Тилли, Яаго Хиндрик Паавельсон, Рейну Яан Матси и Вайно Ханс Куллеркупп (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп.7, д. 535/6, л. 11).
79. В действительности туда были отправлены две роты, т. е. 200 солдат (см. док. № 19).
80. Возка навоза должна была начаться в понедельник 2 июня (см. дальше этот же документ).

81. По другим данным в Махтра в 1858 г. было лишь 20 арендаторов (см. док. № 21).
82. На следствии Рейно Ян Матси заявил, что Терциус ему подобного поручения не давал (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, л. 136). Из указанных Х. Терциусом свидетелей лишь один — Койду Ханс Тилли — был допрошен по этому вопросу и не подтвердил показаний Терциуса (там же, л. 169).
83. В действительности в Махтра было послано 50 солдат (см. док. № 39).
84. По свидетельству других крестьян Х. Терциус такого предложения не делал (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, лл. 30, 124—125, 137, 150—151, 164 и др.).
85. Прибыв в «мятежное» имение, начальники экзекуционного отряда созывали всех дворохозяев и по одиночке требовали от них ответа, готовы ли они исполнять вспомогательную барщину на основании Крестьянского положения 1816 г. Поэтому крестьяне и говорили, что их принуждают присягать старому закону. Отказывавшихся пороли, пока они не вынуждены были повиноваться (см. о деятельности карателей в им. Оясоо док. № 18).
86. По этому вопросу имеются показания Адра Хиндрика Адра и Рейно Яна Матси, подтверждающие эти слова Х. Терциуса (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, лл. 132 и 135). Напротив, ёрденский приходский судья А. Штакельберг, присутствовавший при этой встрече, сообщил Специальной следственной комиссии следующее: «То, будто бы Ганс Терциус объявил пастору, что он готов отправлять прежнюю барщину, мне не известно, он только один раз спросил упомянутых двух махтраских крестьянских хозяев (Штакельберг ошибочно считает, что двое других крестьян не принадлежали к м. Махтра. Сост.): «Обещаете ли вы отправлять прежнюю барщину?» — на что они тотчас отрицательно отвечали; он же, как я и узнал от пастора, этого не обещал; они лишь условно обещали единогласно вместо отправляемых ими поныне 18 вспомогательных рабочих дней во время возки навоза отправлять только 6 дней» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/10, л. 26; см. также конец док. № 24).
87. При введении в действие крестьянских законов 1804 г. крестьянам Эстляндии и Лифляндии были розданы так называемые ваковые книги (вакенбухи), в которых были обозначены требуемые с их участков барщинные повинности. Положениями для крестьян 1816—1819 гг. нормы вакенбухов были упразднены. По-видимому М. Ранд ошибочно считал, что законодательное уменьшение барщины обязательно должно сопровождаться раздачей вакенбухов. Разъяснение в скобках о том, что вакенбух является уставом об урочных работах, — неправильно.
88. Кистер — церковный служитель, помощник пастора.
89. Капельская корчма — корчма у каплицы (часовни, от немецкого Kapelle).
90. Х. Терциус сознательно замалчивает события в корчме Кауманна (см. док. № 29).
91. Часть крестьян хотела идти даже дальше, на другие имения, и в первую очередь на Атла (см. прилож. № 4).
92. Так пренебрежительно именовался эстонский язык в царской России.
93. Т. е. 27 апреля.
94. Положение о крестьянах Эстляндской губернии, подтверждая право собственности помещиков на все их земли (ст. 5), предусматривало выдел из состава земель имений так называемой крестьянской земли, т. е. той земли, которая находилась в пользовании крестьян на 9 июня 1846 г. (ст. 9). Крестьянскую арендную землю, которая также оставалась помещичьей собственностью, помещик мог сдавать в аренду или продавать крестьянам, присоединять же ее к мызным землям запрещалось (ст. 46). За эту уступку помещики произвели очередное ограбление кре-

стьян, отрезав от их земель и присоединив к мызным землям $^1/_6$ долю — так называемую «шестидольную землю» (ст. 17).

95. Положение 1816 г. предусматривало возможность переселения крестьян Эстляндской губернии в другие губернии России (ст. 322). Однако целый ряд условий и ограничений (ст. ст. 322, 336, 337 и др.) делали такое переселение весьма затруднительным.

96. В соответствии с решением Комиссии регулирования (о Комиссии см. примечание № 98) вся территория Эстляндской губернии была разделена на девять районов, в которых последовательно должны были проводиться регулировочные работы (ЦГИА ЭССР, ф. 854, оп. 1, д. 1484, л. 4). Махтра входила в первый район — южную часть Харьюмаа.

97. Крестьяне совершенно правильно определили тактику эстляндских помещиков, стремившихся путем затягивания выдела и размежевания крестьянских земель отсрочить на неопределенное время осуществление тех статей Положения, которые предусматривали уменьшение барщины. До 4 января 1859 г. лишь в 8 из свыше 500 имений губернии были произведены таксационные работы. Комиссия, учрежденная для рассмотрения дополнений к Положению 1856 г., в конце 1858 г. была вынуждена официально заявить: «. . . нет сомнения, что повсеместная таксация крестьянских арендных земель не могла бы быть окончена в указанный Положением десятилетний срок» (ЦГИА ЭССР, ф. 854, оп. 3, д. A-IV-20, л. 154).

98. Комиссия регулирования была учреждена на основании ст. 30 Положения 1856 г. о крестьянах Эстляндской губернии для надзора за выделом и размежеванием крестьянской арендной земли. Члены Комиссии регулирования избирались из местных дворян-помещиков на ландтагах сроком на 3 года. На правах губернского прокурора в Комиссию входил правительственный чиновник, который в случае разногласий между членами Комиссии докладывал об этом гражданскому губернатору.

99. См. примечание № 6.

100. См. примечание № 67.

101. Произошло это не 30, а 29 мая около 22 ч. (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/7, лл. 58—59). В Махтра М. Эрмес пришла утром 30 мая.

102. Как хабаяские, так и харминские крестьяне были подвергнуты порке в Хабая (см. док. № 21 и 22).

103. По свидетельству церковного старосты волости Пиргу Иогана Дамфельда, Терциус обратился «. . . к прочим бывшим там людям с просьбою прийти на помощь махтерским крестьянам, чтобы освободить их, ежели они слишком строго будут наказаны солдатами, как должно ожидать» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, л. 192).

104. Ханс Терциус и другие махтраские крестьяне во время следствия говорили, что под помощью они подразумевали только совместную просьбу о заступничестве у пастора (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/5, лл. 79 и 118). Но если верить им, то станет непонятным, почему старосты были так напуганы речью Терциуса и все, кроме старост Майдла и Атла, вскоре ушли. Ведь в предложении обратиться к пастору не было чего-либо недозволенного, старосты и раньше вели с ним переговоры (см. док № 24). В действительности Терциус просил, чтобы соседние крестьяне совместно с махтраскими воспрепятствовали готовящейся экзекуции. А это означало уже прямое сопротивление солдатам. Только такое предложение могло вызвать испуганный возглас старосты Пиргу: «. . . за такое дело ни в коем случае приняться не хочу и не могу. . .» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/5, л. 112).

105. 31 мая.

106. По пасторскому свидетельству Мадису Веймеру в то время было 33, Хансу Терциусу 36 лет (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/12, л. 120). По ревизской сказке Хансу Терцису было 37 лет.

107. См. примечание № 62.

108. В этом пункте показания Т. Кауманна явно не соответствуют действительности. Обращает на себя внимание следующее обстоятельство. На очной ставке 27 сентября, почти через четыре месяца после встречи в корчме, Кауманн сразу узнал Х. Терциуса и М. Веймера, которых он раньше видел лишь один раз. А из присутствовавших в тот вечер в корчме крестьян своей волости он помнил на допросе 16 августа лишь одного (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/7, л. 166 и д. 535/8, л. 26). Имена местных крестьян он «забыл», очевидно, потому, что слова Терциуса вызвали среди них живой отклик, а вмешивать в судебное дело своих односельчан он либо не хотел, либо боялся.
109. Оти Юри сознательно вводит следственную комиссию в заблуждение. В действительности нарочные махтраских крестьян не искали Терциуса.
110. Мяэ Даниель Шмидеберг, Арусепа Даниель Шмидеберг и Адо Андрей побывали в Хабая и в Козеском приходе в волости Харми. Придик Оттенс и Хиндрик Паавельсон, на призыв которых 1 июня горячо откликнулись уже у Юуруской церкви, дальше в волость Майдла не пошли.
111. Очная ставка — одновременный допрос двух или нескольких лиц судебно-следственными органами для выяснения противоречий, имеющихся в их показаниях.
112. К крестьянам м. Кайу Оти Юри Розенмяэ обратился с речью 1 июня в корчме Паавли (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, лл. 35—36).
113. Среди крестьян распространялись в то время слухи, что солдаты имеют только холостые патроны (см. следующий док.). В действительности в Махтра было направлено лишь 50 солдат (см. док. № 39).
114. По возвращении из церкви пурилаский волостной старшина Тынис Лаур призывал своих односельчан идти в Махтра на «войну». По показаниям свидетелей он делал это по требованию пуриласких крестьян, слышавших у Юуруской церкви призыв махтраских крестьян о помощи (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/5, л. 48 и д. 535/6, л. 75).
115. Крестьяне избили славившегося своей жестокостью управляющего имением Розенберга, но не причинили вреда ни его жене, ни скрывшейся в огороде матери (см. док. № 43).
116. Пурилаский помещик И. Хельфрейх — отец владельца им. Махтра К. Хельфрейха.
117. В действительности во время восстания в Махтра было 50 солдат и 4 офицера (см. док. № 39).
118. Настоящее письмо содержит ряд неточностей (ср. с док. № 39, 48 и др.).
119. О действительном количестве убитых и раненых см. док. № 39 и 48.
120. Приняв сразу же меры для подавления восстания и запросив для этого от ревельского военного губернатора «сколь возможно значительное число нижних чинов», губернатор Грюневальд медлил с сообщением о восстании министру внутренних дел. Отчасти это могло быть вызвано тем, что в своем последнем донесении царю от 14 мая, копия которого была направлена и министру внутренних дел, он в связи с подавлением волнений в Аувере с излишним оптимизмом писал, что «в прочих частях всемилостивейше вверенной мне губернии не приметно ни малейшего признака подобных симптомов» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, л. 19).
121. О действительном количестве убитых и раненых солдат и офицеров см. док. № 39 и 40.
122. Под временным отделением прапорщик Болотов очевидно подразумевает тех чиновников и представителей дворянства (гакенрихтера Коцебу, и. о. гакенрихтера Хагемейстера, уездного депутата Мореншильдта, чиновника особых поручений губернского правления Штакельберга), которых губернатор в сопровождении двух рот направил «усмирять» крестян южной части Харьюмаа. Зюд-Гарриенский гакенрихтерский дистрикт Болотов неправильно называет уездом.
123. По явно преувеличенным показаниям майора Лайминга и прапорщика Андреевского восставшие крестьяне были вооружены кольями, кольями

с железными наконечниками, топорами, молотками, кирками, ружьями и пистолетами (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/10, стр. 106 и 112). В отношении огнестрельного оружия в ходе следствия было доказано наличие ружья лишь у одного из восставших — у Петера Оландера (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/13, л. 8).

124. Через последние ворота дорога вела в м. Ярлепа и Умбру (по-немецки Уммерн). В подлиннике вместо «уммернских» всюду ошибочно написано «урменских».

125. На формальном следствии Болотов показал: «Крестьяне говорили, что солдаты такие же подданные государя, как и они, и что они не хотят поэтому с ними драться, «но вы пришли нас наказывать, а мы не дадим», и что если у солдат есть ружья, то и они также их имеют и что их несравненно больше» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/10, л. 99).

126. Болотов имеет в виду Петера Оландера — барщинника из м. Кайу (см. док. № 41).

127. Такими объяснениями офицеры пытались спасти свою «честь». В действительности сами офицеры предлагали крестьянам деньги. Кайуский батрак Уусталу Ханс Лаур показал: «Офицер предложил сему человеку (П.Оландеру. Сост.) денег, около 7 руб. сер., и на угрозы крестьян просил у них пощады (armo) и свободного пропуска» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/2, л. 43). В таком же духе высказался целый ряд современников (см. док. 68 и приложение 1). Показательно, что и в приговоре суд не счел возможным говорить о том, что крестьяне требовали от офицеров денег (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/13).

128. Кучка или каре — боевой порядок построения пехоты в виде квадрата или прямоугольника.

129. Видя в офицерах представителей ненавистной помещичьей власти, эстонские крестьяне никакой особой неприязни не питали к простым русским солдатам (см. примечания №№ 125 и 130).

130. Крестьяне считали, что те, кто прислали воинскую команду в Махтра, совершили преступление не только против крестьян, но и против солдат, которые были посланы в Махтра «без ведома царя». Находившиеся у Атласких ворот крестьяне говорили: «Сорвем с офицеров и солдат эполеты и погоны, чтобы мы после могли пред судом доказать, кто они» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/2, л. 35).

131. По другим данным пурилаский батрак Юри Торк напал на капитана Богуцкого (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/12, л. 83; д. 535/6, л. 76; д. 535/13, л. 2). Но показания крестьян по этому вопросу противоречивы — одни говорят о нападении на майора, другие на капитана. Необходимо учесть, что крестьяне в этом вопросе могли легче ошибиться, чем хорошо знавший офицеров прапорщик Болотов. Во всяком случае поворотным пунктом в развитии событий послужило нападение Юри Торка на одного из офицеров. Непосредственно после этого раздался залп, — Юри Торк пал сраженный выстрелами, и начался бой. Харминский барщинник Ян Нукк впоследствии показал, что по слухам «один из махтерских крестьян ударом повалил капитана, но в то же время простреленный пулею сам упал, произнося слова: «Если у вас еще есть силы, то продолжайте борьбу!» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/2, л. 34). Очевидно здесь речь идет в действительности о пуриласком батраке Юри Торке, а не о каком-то махтраском дворохозяине.

132. По свидетельству майора Лайминга ожесточенное сражение началось в 10 ч. утра (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/10, стр. 110).

133. Данные о количестве восставших здесь преувеличены. Учитывая численность населения в ближайших именнях и показания других участников и современников этих событий, можно считать наиболее вероятным, что в восстании участвовало 700—800 крестьян (см. приложение № 1).

134. На самом деле часть крестьян напилась после сражения, когда они взяли водку из помещичьего амбара (см. док. № 44).
135. См. предыдущее примечание.
136. См. примечание 127.
137. См. примечание 131.
138. Так как это заявление солдат было подтверждено показаниями некоторых крестьян (см. ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/2, лл. 17—18, 52 и д. 528, лл. 105—106), то подозрение властей пало на живших в окрестности отставных солдат. Но в ходе следствия не удалось доказать присутствие кого-либо из них в день восстания в Махтра.
139. Характерно, что Петер Оландер с самого начала подчеркивает, что все, что он делал во время восстания в Махтра, случилось в опьяненном состоянии. Все снова и снова, хотя этого от него по существу и не спрашивают, подчеркивает он, что как он лично, так и другие крестьяне были очень пьяны (см. ответы на вопросы 119, 124, 126, 131, 147, 168, 169, 173). Объяснение своих поступков опьяненным состоянием служило для заключенных крестьян средством, с помощью которого они добивались смягчения угрожавших им наказаний.
140. Некоторые оробевшие крестьяне пустили в ход слух, что их принудили идти на «войну в Махтра» угрозами телесного наказания. Эту версию пытается использовать здесь и Петер Оландер.
141. См. примечание № 123.
142. См. примечание № 130.
143. См. примечание № 127.
144. Почти все допрашиваемые крестьяне, как и П. Оландер, пытаясь отвести от себя вину, утверждали, что во время решающего столкновения они стояли где-то очень далеко от места боя.
145. Характерно, что Петер Оландер, как и другие допрашиваемые крестьяне, старается по имени называть лишь тех крестьян, которые погибли или об участии которых в бою уже было известно властям (ср. ответы на вопросы № 138 и 151).
146. См. примечание № 144.
147. По показаниям управляющего Петер Оландер вовсе не приходил ему на помощь, а был одним из нападавших (см. док. № 43).
148. Вечером 2 июня часть восставших пошла дальше, в Атла. Крестьяне говорили, что нужно идти и на другие имения (см. док. № 42 и 44 и прилож. № 4). Восставшие стояли в окрестности Атла до ночи с 3 на 4 июня и разошлись при приближении новых сильных экзекуционных отрядов (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 67, 70 и д. 531/1, стр. 54). Очевидно, среди этих наиболее решительно настроенных крестьян находился и Петер Оландер, хотя на допросе он всячески старается скрыть это, говорит о том, что он пошел в Атла один, выдвигает на первый план такие малозначительные эпизоды, как ночевка в Кольгаской корчме, встреча с махтраским амбарщиком и т. д.
149. В память об Адра Михкеле А. Тейн вырезала крест на березе, которая почти в единственном числе сохранилась до настоящего времени от росшей там когда-то аллеи (данные получены 26 мая 1956 г. от внука Анн Тейн, Теодора Эезика).
150. Это произошло 3 мая (см. док. № 23).
151. И. о. гакенрихтера Хагемейстер и уездный депутат Мореншильдт являлись начальниками действовавших в южной части Харьюмаа экзекуционных отрядов.
152. Махтраский дворохозяин Адра Хиндрек Адер показал: «Вместе с нападавшими явился также махтерский хозяин Адо Андрей и хотел было броситься на управляющего со словами: «Ты прежде меня колотил, теперь ты должен терпеть за это» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/6, лл. 133—134). Управляющий Розенберг в свое время угрожал, что он будет наказывать Адо Андрея каждый день 40 ударами розог, пока он

не исполнит недостающие дни вспомогательной барщины (там же, д. 535/1, стр. 51). Пурилаский барщинник Пяарн Валк, избивая Розенберга, работавшего ранее управляющим в Пурила, говорил, что раньше управляющий бил его, а теперь получит сам (там же, стр 130).

153. Имеются в виду восемь крестьян с о. Сааремаа и Хийумаа, нанятых на копку канав на м. Махтра. В восстании они участия не принимали (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/7, лл. 13—20).

154. Помещик Ден был назначен чиновником особых поручений временно, специально для сбора сведений о настроении крестьян в связи с восстанием в Махтра. Кроме Дена, для сбора подобных сведений были откомандированы чиновник Эберхард (в южную часть губернии) и Гернет (в западную часть).

155. Соответствующего номера Амтсблатта в архивах и книгохранилищах не сохранилось и поэтому невозможно установить, о каких исправлениях здесь говорится. По-видимому имеются в виду разные опечатки (см. также следующий документ), так как лишь 9 июня министр внутренних дел С. С. Ланской предписал губернатору И. Грюневальду подготовить проект краткого пояснения к некоторым статьям нового Положения, и к «исправлению» содержания закона дворянство приступило лишь в сентябре (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 263—264).

156. Подразумевается герб Российской империи.

157. См. примечание № 9.

158. Характерно, что пользовавшимися «уважением крестьян» здесь именуются два помещика, которые в должности гакенрихтеров, т. е. в области порки крестьян, действительно умели «...действовать энергично и быстро». Ясно, что крестьяне питали к таким людям не уважение, а страх и ненависть.

159. 3 июня были из Таллина отправлены для подавления восстания в Махтра 900 солдат, к которым в Козе-Ууэмыйза присоединилось 200 солдат 14 и 16 роты Ладожского полка. Новые карательные войска двигались в двух колоннах. Одна колонна под начальством уездного депутата Мореншильдта, младшего чиновника особых поручений Штейнбаха и майора Совримовича вышла из Таллина по Раудалускому шоссе и охватила район м. Махтра справа. Другая колонна под начальством советника Швебса, и. о. гакенрихтера Гагемейстера и офицеров Бринкена, Лайминга и Бока двигалась через Козе-Ууэмыйза, Хабая и Куйметса и охватила район м. Махтра слева.

160. Из приговора по делу о восстании в Махтра видно, что в восстании участвовали крестьяне мыз Махтра, Кайу, Юуру, Атла, Пурила, Майдла, Харми, Куйметса и Хыреда (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/13, лл. 4—13). Следственным органам удалось доказать участие в восстании лишь немногих действительных участников восстания. Поэтому заслуживает доверия сообщение Штейнбаха о том, что в восстании участвовали крестьяне таких близлежащих и отчасти охваченных волнениями имений, как Козе-Ууэмыйза, Сели и Хагуди. В воспоминаниях старых людей говорится о том, что в восстании принимали участие крестьяне из мыз Алу, Кодила, Сикелди и Ору (Литературный музей им. Ф. Р. Крейцвальда АН ЭССР, L. Otsa, Ajalooline traditsioon Kose kihelkonnast, стр. 33 и данные, полученные от хорошо знавшего историю Раплаского района М. Тапупере.)

161. См. примечание № 1.

162. Слухи преувеличены. О деятельности пурилаского волостного старшины см. примечание № 114. Штейнбаха по-видимому ввели и в заблуждение — так, напр., Юри Кютсип по данным других документов жил в Кайу.

163. Здесь очевидно данные о нападении пурилаского батрака Юри Торка на одного офицера спутаны с происшедшим впоследствии убийством капитана.

164. Действия Ханса Терциуса здесь ошибочно приписаны пуриласкому волостному старшине. Отсюда видно, что о походе Ханса Терциуса «за помощью» в Лифляндию в народе знали широко и с ним связывали преувеличенные надежды.
165. См. предыдущее примечание.
166. Ф. Г. А. Швебс ошибается — м. Кяру находилось не в приходе Пярну-Яагупи (Якоби), а в приходе Вяндра.
167. См. примечание № 164.
168. См. предисловие, стр. 25.
169. Уже 3 июня с той же целью в распоряжение ревельского коменданта было передано 800 рядовых флота из Балтийского порта (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 523, лл. 73 и 109).
170. Для подавления восстания в Махтра первоначально предполагалось выслать крупные вспомогательные войска. Контр-адмирал Н. К. Краббе стоял с 4 кораблями в Кронштадте, чтобы при первом приказе перевести указанные в настоящем документе войска из Ораниенбаума в Таллин. Но в ночь с 5 на 6 июня царь получил от флигель-адъютанта Исакова депешу, в которой последний сообщал, что «...может быть обойдется без десанта из Петербурга...», и войска не были посланы (Центральный Государственный Военно-Исторический Архив СССР, ф. 395, оп. 294/559, св. 861, д. 418, лл. 18, 25, 31, 34).
171. «Военный суд, учрежденный над возмутившимися крестьянами, составляется из наличных офицеров присланной военной команды пополам с членами уездных судов того уезда, в котором возмущение случилось. Суд сей, постановив на основании законов приговор о виновных, обязан представить оный непосредственно губернатору» (Свод военных постановлений, Спб. 1855, ч. V, кн. 2, § 716).
172. Ордонансгаузами назывались управления городских военных комендантов.
173. См. предыдущее примечание.
174. Суду на основании Военно-уголовного устава обычно подлежали лица, состоявшие на военной службе. Для обоснования наиболее жестокого наказания участников восстания в Махтра в приговоре использовались такие статьи этого устава, которые по прямому их смыслу применялись лишь в случае военных восстаний (ст. ст. 605 и 606) или восстаний гражданского населения в районах, занимаемых войсками (ст.ст. 608 и 609). Суд грубо игнорировал то обстоятельство, что никто из обвиняемых не был изобличен в убийстве и поджоге, и несмотря на это, основывал приговор на ст.ст. 634 и 635, предусматривающих наказание за убийство и поджог. Не подлежала применению к крестьянам и ст. 638, говорящая о наказании за нападение с оружием в руках лица, состоящего на военной службе, на безоружного жителя, его жену и детей.
175. Таких бесчеловечно жестоких наказаний местные власти не осмелились осуществить, боясь вызвать таким образом новый подъем крестьянского движения. По предложению губернатора Грюневальда и генерал-губернатора Суворова Александр II изменил приговор и Петер Оландер и Адо Андрей были приговорены к 1000 ударам шпицрутенами и 20 годам каторжных работ, Як Кастан, Ганс Пиллер, Ян Крон, Адо Трост — к 600 ударам и 6 годам каторжных работ, Отто Оландер и Михель Бауман — к 600 ударам и 5 годам каторжных работ, Мяэ Даниэль Шмидеберг, Оти Юри Розенмяэ, Арусепа Даниэль Шмидеберг, Тома Юган Рейнверт, — к 400 ударам и поселению в Сибирь, Ханс Терциус — к 100 ударам и поселению в Сибирь, Кырцо Гиндрик Пийль, Тыну Ланг, Яго Юри Николо, Сеппа Ян Бауман, Устало Ханс Лаур, Пэрн Вальк, Яго Юри Мурза, Михель Отц, Пэрн Эльман — к 100 ударам и 6 годам каторжных работ или поселению в Сибирь, Рейно Ян Матц, Пертле Придик Отт, Гиндрик Павельсон, Койдо Ханс Тилль, Норе Тенно Ханс Куллеркуп — к 70 ударам и 4 годам каторжных работ или поселению

в Сибирь, Карро Ганс Эррин, Ханс Каспер, Непсу Ян Винтер, Юри Оберман, Усталло Карл Андресман, Притц Ланг — к 70 ударам и 2 годам каторжных работ или поселению в Сибирь. Остальные крестьяне были приговорены к 70 ударам шпицрутенами или 6 месяцам заключения. При этом Юри Уйт, Юри Силле, Ян Пестель, Ян Вундерман, Ян Пийль, Микоперне Матц Пийль, Юган Нурк, Михель Кламмер, Матц Трост, Тыну Амберг, Притц Ваддер, Юри Кютсин, Тенно Матц Иллистом, Адо Пебер, Тыну Павельсон, Март Толль, Талли Отто Лесман, Тийц Родеман, Клаусе Юри Непп, Кока Маддис Веймер, Ханс Пийп (Пийпер) ввиду отсутствия веских улик были вообще освобождены от наказания (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/9, лл. 4—7; ф. 2054, оп. 1, д. 1993; л. 379).

176. Аудитор — чиновник военного суда.
177. См. предыдущее примечание.
178. Имеется в виду восстание в Махтра.
179. Предводитель эстляндского дворянства убедил царя, что предусматриваемое законом 1856 г. нормирование барщины якобы привело бы в действительности к увеличению крестьянских повинностей и, следовательно, к новым волнениям. Такими необоснованными утверждениями он добился того, что по дополнительным правилам 1859 г. в основу арендных договоров на барщину вновь был положен принцип «добровольного» соглашения крестьян с помещиком. В действительности это означало, что арендные условия были крестьянам продиктованы помещиками.
180. Г. Гапсаль (Haapsalu) — известный в то время курортный город на западном побережье Эстонии.
181. Т. е. если бы дело окончилось помилованием большого количества подсудимых, то восстание в Махтра и связанные с ним события остались бы для крестьян лишь увлекательным примером.
182. Март Майор, избранный аувереским крестьянами ходоком, отправился в начале июня в Петербург, где он передал прошение об освобождении пяти арестованных аувереских крестьян (см. док. № 6—8) одному свитскому офицеру (ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6224, л. 5). Прошение аувереских крестьян было передано в Министерство внутренних дел, и министр Ланской, который в это время старался любыми мерами ослабить напряжение, царившее в отношениях между помещиками и крестьянами Эстляндии, дал эстляндскому губернатору понять, что аувереских крестьян наказали чересчур сильно (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 524, л. 1). И сами аувереские крестьяне каким-то путем узнали о некотором временном и оставшемся безрезультатным повороте в их деле. Сам Март Майор сильно пострадал за свои неоднократные выступления в защиту своих односельчан — его пороли в имении, держали в тюрьме и избивали в Таллине, его семейство было выгнано с хутора, и в конце концов он был в 1860 г. приговорен к арестантским ротам и после этого к ссылке в Сибирь (ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6224, лл. 59—70 и д. 6205, лл. 11 и 13).
183. Бывший кучер мызы Самокраси был арестован в Петербурге, но впоследствии освобожден из-за невозможности доказать его «виновность».
184. И после формального освобождения эстляндских крестьян законом 1816 г. помещики сохраняли право принудительно направлять батраков в какой-либо крестьянский хутор на работу барщинником (ПСЗ, собрание первое, т. XXXIII, 1815—1816, стр. 785—788). В статьях 496—498 Крестьянского положения 1856 г. этот принцип вновь повторяется и подчеркивается, что батрак может идти на работу в чужой приход лишь тогда, когда все крестьянские хутора данного прихода обеспечены рабочей силой, нужной для отбывания мызной барщины.
185. Очевидно Тынис Нахтигал здесь намекает на хождение Марта Майора в Петербург и результаты его прошения (см. док № 69).
186. См. примечание № 32.

187. Эстляндский оберландгерихт приговорил Т. Нахтигаля к 40 ударам прутьями (ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6205, л. 27).
188. Инвалидные роты и команды состояли из военнослужащих-инвалидов, оказавшихся негодными к строевой службе из-за ран, увечья, болезни или дряхлости. Инвалидные команды находились во всех уездных городах и предполагались преимущественно для внутренней службы.
189. Следствие и «строгое наказание», как это отметил сам ландвирляндский гакенрихтер, произошли 12 июля 1858 г. (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 39).
190. 2 июля.
191 По ст. 649 Положения о крестьянах Эстляндской губернии 1856 г. .все решения волостной полиции (т. е. волостного старшины) подлежали утверждению со стороны вотчинной полиции (т. е. помещика).
192. Только 28 июля гакенрихтеру при помощи казаков удалось сломить сопротивление крестьян в Варангу. Но и после этого гакенрихтер боялся новых волнений. Он писал эстляндскому губернатору, что было бы очень желательно оставить в его распоряжение казаков, так как «... с длинными темными осенними ночами начинается опасный период времени.» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 19—22).
193. Нужно отличать так называемого деревенского кубьяса от кубьяса — мызного надсмотрщика. Деревенский кубьяс — это вестовой из крестьян, их назначали преимущественно из бедных крестьян.
194. Решением мангерихта от 6 октября Ханс Рютель был приговорен к 3 годам тюремного заключения и к 1 году пребывания под надзором местной полиции (ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6179, л. 10).
195. 1 эстляндское пурное место (лофштелле) = 400 кв. саж. или 0,18 га.
196. По ст. 148 Положения 1856 г. участок в 4 пурных места должны были, в зависимости от качества сенокоса, скосить от 3 до 6 косцов. См. также примечание № 224.
197. Это удалось гакенрихтеру Г. Розену лишь после больших усилий. В своем донесении губернатору он писал, что наказуемые каринуские и куксемаские барщинники не только «... совокупно сопротивлялись в своих усадьбах, но и в такой мере наиупорнейше отказывались покориться присужденным мною наказаниям, что лишь с большим усилием здешних людей (имеются в виде мызные слуги. Сост.) мне удалось увести подсудимых к месту наказания» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 47).
198. См. примечание № 196.
199. После подавления сопротивления 4 батрака были наказаны 40 ударами розог, а 5 батраков — 30 ударами розог (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 55).
200. См. примечание № 195.
201. Яков день — 25 июля.
202. В. И. Ленин в своем отчете о Стокгольмском съезде РСДРП в 1906 г. указал, как надо понимать крестьянские рассуждения о «божьей земле»: «Смотрите не на слово, а на суть дела. Крестьянин хочет частной собственности, права продавать землю, а слова о «божьей земле» и т. п., это — лишь идеологическое облачение желания взять землю у помещика.» (В. И. Ленин. Соч., т. 10, стр. 315).
203. См. примечание № 32.
204. 1 четверик = 26,24 л. = 1 пуду или 16 кг зерна.
205. Во время следствия некоторые курисооские крестьяне указали на то, что именно Пеарн Уустал дал совет отказаться от вспомогательной барщины (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 528, л. 65).
206. В действительности курисооские крестьяне, а впоследствии и аниякие, не нарушили закона, ибо они как раз не предъявили своей жалобы толпой, а послали в губернское правление лишь своих представителей. На нарушение закона их толкали сами чиновники губернского правления, которым важно было найти предлог для избиения крестьян. Понятно,

что представители крестьян не сумели разгадать иезуитскую хитрость чиновников губернского правления, которые приказали им привести и остальных крестьян «... туда, в случае, если они пришли в город с намерением предъявить жалобу толпой».

207. Ст.ст. 426—430 позволяли крестьянам обратиться с жалобами в губернское правление лишь через своих представителей и только после того, как они известили об этом своего помещика и их обращение к низшим судебным и полицейским инстанциям осталось безрезультатным. В сущности это «извещение» означало получение разрешения от помещика.
208. О том, как обстояло дело с барщиной в новом крестьянском законе см. предисловие.
209. См. предисловие стр. 23—24.
210. Во время переговоров крестьяне зорко следили за поведением старосты, и «...дворохозяин Рейну Марди Юри толкал старосту, чтобы тот не делал уступок.» (ЦГИА ЭССР, ф. 905, оп. 1, д. 7, л. 68).
211. По приговору Вир-Ервенского мангерихта от 22 сентября 1858 г., впоследствии утвержденному и оберландгерихтом, Карел Росс и Херманн Брокманн были приговорены к тюремному заключению на три года (ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6177, лл. 14 и 16).
212. Во время следствия у ост-ервенского гакенрихтера Март Супманн заявил, что раваские дворохозяева тотчас же по получении приказа выйти на жатву мызной ржи объявили ему о своем намерении этого не делать, потому что курисооские крестьяне (см. док. № 82) тоже отказались от этого (ЦГИА ЭССР, ф. 905, оп. 1, д. 7, л. 61).
213. В имение были вызваны старшина Март Супманн и два его помощника, но туда явились все дворохозяева и объявили помещику «с громким криком», что отказываются от уборки ржи. Когда 25 июля гакенрихтер назначил в им. Курисоо следствие и приказал явиться туда и дворохозяевам им. Рава, то только шесть дворохозяев выполнили этот приказ (ЦГИА ЭССР, ф. 905, оп. 1, д. 7, л. 61).
214. По показанию помещика Штакельберга Якоб Мянник сказал: «До сих пор мы были заключенные, а с тех пор это окончено». (ЦГИА ЭССР, ф. 905, оп. 1, д. 7, л. 62).
215. Мангерихт приговорил Марта Супманна к тюремному заключению на три года и Якоба Мянника на два года (ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6178, л. 11). Оберландгерихт утвердил этот приговор. (Там же, л 13).
216. В действительности генерал-губернатор не имел права отстранить волостного старшину от должности. (См. примечание № 46).
217. По аттестату пастора Т. Тиква родился 2 апреля 1819 г. и, следовательно, ему во время следствия было не 31, а 39 лет. Ошибка эта могла произойти от того, что слова «üks» (один) и «üheksa» (девять) в эстонском языке довольно однозвучны (ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6180, л. 4).
218. 7 октября 1858 г. Вир-Ервенский мангерихт приговорил Тыну Тиква к тюремному заключению на 6 месяцев (ЦГИА ЭССР, ф. 862, оп. 1, д. 6180, л. 11).
219. Баумгартен — фамилия помещика.
220. Гербергами («Herberge») назывались в Прибалтике главные здания мыз, жилые дома помещиков.
221. Допрос и избиение дворохозяев длились до поздней ночи, и поэтому наказание батраков было отложено на следующий день.
222. Рабочий день на мызных полях делился на три части: с рассвета до завтрака, с завтрака до обеда, с обеда до заката солнца.
223. При пахоте, на сенокосе, жатве и других работах в имениях барщинникам на каждую часть рабочего дня (см. предыдущее примечание) назначали определенный участок поля или сенокоса, на котором они с назначенным числом людей должны были работать.

224. По ст. 148 Положения для крестьян 1856 г.: «При кошении сена один косец скашивает в каждый из трех промежутков рабочего дня (ст. 142), смотря по качеству лугов, от семнадцати до двадцати одной сажени русской меры в длину и ширину...», т. е., в зависимости от качества лугов, одну экономическую десятину (= 3200 кв. саж.) должны были скосить от 7 до 11 косцов.
225. Иванов день — 24 июня.
226. С конца апреля 1858 г. в Махтра работало пять хийумааских крестьян в качестве копателей канав. Трое из них (Юхан Оаго, Петер Пирисель и Ханс Рукки) были из волости Адма, а относительно двух (Михель Энгасоо и Петер Корри) не известно из какой волости они происходили. Если даже допустить, что они были из Ваэмла, то и тогда утверждение о трех ваэмласких крестьянах неточно. В махтраских событиях хийумааские крестьяне играли весьма незавидную роль (см. док. № 44, примечание № 153 и ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 535/7, лл. 13—16). Возвратившись после событий в Махтра на о. Хийумаа, они, конечно, говорили о крестьянском восстании в Махтра. Но руководящей роли в крестьянских волнениях на о. Хийумаа они не играли. Только двое из них (Петер Пирисель и Ханс Рукки) принимали участие в крестьянских волнениях в м. Адма (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 203).
227. По ст. 127 Положения для крестьян Эстляндской губернии 1856 г. крестьянский хутор, отбывающий имению 250 конных и 250 пеших дней в год, должен был иметь «пахотной земли среднего качества девять десятин» (отбывающие меньше барщины хутора — соответственно меньше).
228. См. примечание № 6.
229. По ст. 154 Положения для крестьян Эстляндской губернии на уборку ржи с участка в 1764 кв. саж. (половина экономической десятины, правда, немного меньше — 1600 кв. саж.) требовалось от 5 до 6 человек.
230. Двуглавый орел — герб царской России.
231. Создавшаяся с появлением карательного отряда обстановка дает основание сомневаться в искренности этой характеристики. В действительности личность барона Эвальда Унгерн-Штернберга характеризуется его активным участием в ходе следствия по делу о крестьянских волнениях и в жестоком наказании крестьян.
232. Семье Унгерн-Штернбергов принадлежало в то время на о. Хийумаа много имений и суконная мануфактура в Кярдла.
233. Очевидно, что на подобные заявления (если они вообще имели место) каратели сумели принудить крестьян лишь после избиения одного из них и «долгих разговоров».
234. См. примечание № 193.
235. См. примечания №№ 222 и 223.
236. См. примечание № 225.
237. См. примечание № 224.
238. День св. Бартоломея (Варфоломея) — 24 августа.
239. См. примечания №№ 222 и 223.
240. См. примечание № 224.
241. Прибывшие 20 июля в Хаапсалу солдаты гарнизонного батальона, среди которых было много эстонцев, вели себя так, что их не осмелились использовать против крестьян (ЦГИА ЭССР, ф. 2054, оп. 1, д. 1993, лл. 109—110). Поэтому, когда губернатор Грюневальд 22 июля прибыл со своими двумя ротами в Хаапсалу, солдаты гарнизона были спешно отправлены обратно в Таллин. В губернский город поспешил и испуганный событиями 21 июля в Таллине (см. приложения №№ 1, 6 и 7) Грюневальд. Наказанием крестьян, отраженном в следующих протоколах, стали руководить оставшиеся вместе с двумя ротами на месте представители рыцарства Константин Унгерн-Штернберг и ротмистр Людерс.
242. См. предыдущее примечание.

243. Баней называлось в эстонской деревне и жилище бобыля.
244. Ласт = 120 пудам хлеба.
245. Т. е. положение уже такое трудное, что оно не может ухудшиться.
246. Ср. примечания № 231 и 233.
247. Помещики всячески старались, конечно, доказать, что положение крестьян хорошее и что они выступали против помещиков лишь под напором нескольких «подстрекателей».
248. 1 тонна (тюндер) = 80 кг хлеба.
249. Надо отдать должное фантазии протоколиста, представляющего, что работающие день за днем на помещичьих полях барщинники падали от взглядов своих односельчан в обморок.
250. Как видно из письма генерал-губернатора эстляндскому гражданскому губернатору от 3 октября 1858 г. и сообщения эстляндского гражданского губернатора штрандвикскому гакенрихтеру от 9 октября 1858 г., Юхан Вильдберг не был освобожден от штрафа (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 528, лл. 29—30); Ханс Викберг был отправлен в 6-ю легкую кавалерийскую дивизию в Чугуев (там же, л. 31).
251. Т. е. 13 июля.
252. При этом крестьяне заявили хозяйке молочной кухни: «Ты здесь уже достаточно мучила кордов и вредила им.» (ЦГИА ЭССР, ф 861, оп. 1, д. 1701, л. 2).
253. Действительной причиной являлась, конечно, боязнь гакенрихтера, очень хорошо видная, например, в док. № 109.
254. Фридерике Эренбуш была, по-видимому, дочерью помещика Ууэмыйза (Нейгоф), гостившей в то время в Маарду.
255. Т. е. 13 июля.
256. В корчму по приглашению крестьян деревни Выэрдла собрались крестьяне деревень Кроооди, Уускюла и Роотси (Роотси-Калавере). В последнюю деревню нарочным был послан маленький мальчик на белой лошади (ЦГИА ЭССР, ф. 861, оп. 1, д. 1701, л. 5).
257. Большая толкотня (по-эст.).
258. См. примечание № 241.
259. Так как сопротивление крестьян в Маарду продолжалось, туда послали 16 июля из Таллина еще 150 солдат, и 19 июля прибыли туда две роты Ладожского полка (ЦГИА ЭССР. ф. 29, оп. 7, д. 525, лл. 120 и 122). Только тогда крестьяне прекратили сопротивление.
260. Крупная м. Кольга (в 1858 г. там было 2962 ревизские души) находилась на самом побережье Эстляндской губернии и делилось на две части — прибрежную, где крестьяне занимались в основном рыбной ловлей, и внутреннюю, где преобладало хлебопашество.
261. Крестьяне м. Кольга были в губернском правлении 15 июля, так как в письме приходскому суду от 16 июля прямо указано, что они были там «вчера». Но они должны были быть в губернском правлении и 16 июля, так как этим числом датируется письмо, которое они получили для представления своему помещику. В губернском правлении крестьяне жаловались на то, что им запрещено пользоваться лесом, что управление магазином поставлено плохо, что увеличена барщина, вследствие чего многие дворохозяева уже разорились, и т. д. (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 123).
262. «Береговые хозяева» — крестьяне, занимавшиеся в основном рыбной ловлей. Получали от помещика в аренду небольшие усадьбы и выполняли за это такие же повинности, как и крестьяне внутренней части У многих из этих «береговых хозяев» дополнительным источником дохода было занятие контрабандой, и поэтому они были по сравнению с другими крестьянами несколько зажиточнее. Морские поездки, неоднократные столкновения с «береговыми рыцарями» (так эстонские крестьяне называли пограничников) требовали большого мужества, и поэтому

прибрежные крестьяне были несколько активнее крестьян внутренней части Кольга.

263. Побывав в Таллине, кольгаские крестьяне заходили и в жандармское отделение. Под «Петербургским судом» крестьяне, по всей вероятности, подразумевали Сенат. Очень возможно, что начальник жандармского отделения, генерал Грессер, немного недовольный своевольными действиями местных властей (см. ЦГИА ЭССР, ф. 2054, оп. 1, д. 1993, л. 163), в своем разговоре с крестьянами подчеркивал, что все местные власти должны подчиняться центральному правительству и его представителям. Как крестьяне истолковали это, об этом красноречиво говорится в документе.

264. Эстляндский крестьянин был обязан стоять перед помещиком всегда с непокрытой головой. Любопытно, что даже во время нападения на гакенрихтера крестьяне держали шапки в руках.

265. 23 июля самые активные участники сопротивления поехали в Таллин в наивной вере найти там защиту от правительственных учреждений.

266. По свидетельству деревенского кубьяса Эско Марта, Микк Киви на пути к мызе сказал, «что он нынче вышел на жизнь и на смерть и души своей не жалеет, версты полторы от [мызы] поднял камень, спрятал его в карман и бросил только на возвратном пути у корчмы Пудисоо». ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 528, лл. 140, 149).

267. В то время эстонские крестьяне часто называли судами вообще всякие присутственные места.

268. См. примечание № 263.

269. По показанию Тикка Юрри Плесберга, гакенрихтер по крайней мере раз шесть велел Микку Киви замолчать, на что тот отвечал, чтобы гакенрихтер сам заткнулся (по-немецки sein Maul halten). При допросе Микка Киви эти слова приведены и по-эстонски: pea issi ommad lõuad (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 528, лл. 139 и 144).

270. Гакенрихтером являлся арендатор м. Кийу (Кида).

271. Уходя позже и зимения, Микк Киви кричал гакенрихтеру, что ему придется заплатить им рабочий день, потому, что он потребовал их в имение «несправедливым образом» (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 528, лл. 140, 147).

272. Испуганный гакенрихтер уехал 21 июля из м. Кольга (Кольк) и послал туда 200 солдат Ладожского полка. Сам он осмелился вернуться в Кольга только на следующий день.

273. Заметив приближение войск, некоторые крестьяне скрылись в лесу, другие уехали на лодках в море и на острова. Гакенрихтер потребовал военные суда, по-видимому, именно для того, чтобы поймать крестьян, уехавших в море.

274. Уже в тот же день, 22 июля, была в Кольга отправлена еще одна рота гарнизонного батальона. Несмотря на появление сравнительно сильного войска, кольгаские крестьяне продолжали сопротивление до 28 июля. Самый активный участник сопротивления Микк Киви был приговорен военным судом к расстрелу, однако это наказание генерал-губернатором А. Суворовым было заменено 400 ударами шпицрутенами, 2 годами каторжных работ и поселением в Сибирь (ЦГИА ЭССР, ф. 29, оп. 7, д. 525, л. 127 и д. 528, лл. 176—177).

275. В тексте ошибка. Местные полицейские власти в Лифляндии назывались орднунгсрихтерами, а в Эстляндии гакенрихтерами.

276. «Никакое частное лицо без ведома и дозволения вотчинной полиции не может собирать общества, и нарушивший сие правило передается земской полиции для поступления с ним по законам.» (§ 412).

277. «Договоры об отдаче поземельных участков в арендное содержание, заключенные до обнародования сего Положения, сохраняют обязательную силу свою до истечения срока, на который были заключены, и споры по

сему предмету решаются на основании законов, действовавших во время заключения означенных договоров» (§ 4).

278. См. примечание № 6.

279. «За ложный донос о совершении кем-либо полицейского проступка, равномерно за несправедливые показания, клеветника подвергают наказанию, назначенному в Уложении о наказаниях» (§ 1258).

280. Частичным цитированием мысль извращена. В конце § 161 сказано, что если при урочной работе работник не выполнит заданного ему урока, то крестьянин-арендатор не отвечает за это.

281. Т. е. крестьянам объявили, что они выгоняются со своих хуторов.

282. См. примечание № 206.

283. В протокол, составленный в явно спешном порядке, попало много неточностей и противоречий. Так, например, пять появившихся в губернском правлении крестьян объявили, что кроме них пришли еще 42 дворохозяина, но затем перечисляются не 47, а 46 крестьян. Старшиной именуется то Яак Метлинг, то Юри Пург (очевидно, должно быть — Кург). Имена крестьян очень искажены. Телесному наказанию по данным документа подверглось 37 или 38 крестьян, 9 были на время или вообще освобождены от него.

284. См. примечание № 207.

285. Форштат — предместье, слобода.

286. 21 июля на так называемом Русском рынке было выпорото 50 или 51 крестьянин из мыз Ания и Курисоо. Из них один получил 200 ударов, двое — по 150 и остальные 47 или 48 — по 100 (см. док. № 83 и 112).

287. По ст. 165 можно было требовать от крестьян ночной молотьбы до 24 февраля.

288. Три барщинника из Ууэмыйза, которые пытались без разрешения помещика уйти на работу на фабрику в Нарву, были задержаны и наказаны.

289. Гарнец = 3,28 л.

290. Классовая борьба крестьян, а также агитация «Колокола» нашли отклик и в среде таллинской разночинной интеллигенции. На рубеже 50—60-х годов здесь возник небольшой кружок прогрессивно настроенных интеллигентов, ставивших своей целью улучшение экономического и правового положения эстонских крестьян. Кружок группировался вокруг поэта и публициста Н. Ф. Руссова (1828—1906) и педагога и цензора иностранной литературы В. Т. Благовещенского (1801—1864). В него входили также педагог Я. Нокс, фольклорист А. Г. Нейс и др. Крестьянские волнения 1858 г., особенно страшная картина порки анияских и курисооских крестьян в Таллине, дали передовым людям из таллинской интеллигенции толчок обратиться к министру внутренних дел с специальной запиской. В этой записке они хотели осветить невыносимо тяжелое положение эстонских крестьян, являвшееся истинной причиной крестьянских волнений, показать справедливость борьбы крестьянства и разоблачить жестокости прибалтийско-немецких помещиков.

В отношении авторства записки можно строить лишь предположения. Анализ содержания показывает, что автор (или один из авторов) записки был хорошо информирован о том, что происходило на следствии по делу о восстании в Махтра, — он указывает на то, что на крестьян оказывали давление во время следствия. Автор должен был владеть эстонским языком, чтобы понять, о чем говорили наказывавшиеся на рыночной площади анияские и курисооские крестьяне. В записке приводятся интересные описания многих мест в Эстляндской губернии (побережье Кольга, м. Путкасте на о. Хийумаа), которые предполагают личное знакомство автора с этими местами. Всем этим условиям отвечают именно вышеуказанные передовые интеллигенты Таллина. Чиновник губернского правления Н. Ф. Руссов участвовал в следствии по делу о восстании в Махтра в качестве переводчика с эстонского языка, и через

него можно было получить подробные сведения о следствии и вообще о крестьянских волнениях. В студенческие годы он путешествовал по Эстляндии, собирая фольклор. В. Т. Благовещенский и Я. Нокс были очевидцами порки аниякских и курисооских крестьян. Возможно, что мы в виде записки нашли ту «рукопись в три листа», которую по данным писем Ф. Р. Крейцвальда от 1862 г. уже «несколько лет назад» начинал составлять В. Т. Благовещенский, чтобы «беспристрастно описать положение вещей», и которую он в виде статьи хотел опубликовать «в одном из русских журналов, предварительно представив ее на рассмотрение некоему высокопоставленному лицу в столице.» (Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus, Tallinn 1953, стр. 238 и 283).

291. Имеются в виду сильные и кровавые крестьянские волнения 1846 г. в Галиции.
292. См. примечание № 7.
293. См. предисловие.
294. См. примечание № 6.
295. См. примечание № 87.
296. В действительности эта статья появилась до восстания в Махтра, которое произошло 2 июня, но многие крестьяне могли познакомиться с этой статьей позднее.
297. См. предисловие и примечание № 277.
298. «Вотчинная полиция (т. е. помещик. — Сост.) обязана брать под стражу каждого нарушителя спокойствия в обществе, несмотря на лицо и должность им занимаемую; она задерживает вообще всяких преступников из крестьянского и других состояний, и, в случае надобности, отсылает их в земскую полицию (т. е. к гакенрихтеру. — Сост.), для поступления с ними по законам» (ст. 666).
299. Ср. примечание № 224.
300. См. примечание № 206 и 207.
301. Эта мысль по-видимому заимствована у историка профессора Крузе (см. Fr. Kruse, Ur-Geschichte des Estnischen Volksstammes und der Kaiserlich russischen Ostseeprovinzen Liv-, Esth- und Curland überhaupt bis zur Einführung der christlichen Religion, Moskau 1846, стр. 28).
302. См. примечание № 9.
303. 26 сентября 1858 г. министр внутренних дел С. С. Ланской послал копию записки генерал-губернатору Лифляндии, Эстляндии и Курляндии А. А. Суворову и просил сообщить свое мнение о записке. Генерал-губернатор ответил пространным объяснением (ЦГИА ЭССР, ф. 2054, оп. 1, д. 1993, лл. 309—320). В своем объяснении Суворов утверждал, что авторы записки стремятся «обвинять без разбора власти и дворян и безусловно оправдывать крестьян» и что она страдает «неверностию данных и пристрастием взгляда». Для опровержения записки были пущены в ход все встретившиеся в ней, но не касающиеся сути дела, неточности; были использованы результаты сомнительной ценности помещичьей статистики и утверждения одного крестьянина, богача Томсона из Альбу (этот ставленник помещиков сам купил себе в скором времени имение). Причины простоты и бедности быта эстонских крестьян по мнению генерал-губернатора следует «искать не в общей материальной бедности, а в племенных особенностях...». Обвинения в своекорыстных методах оценки земли устраняются следующим странным утверждением, что «оценка поземельного дохода по установленным наперед разрядам никогда не может вполне соответствовать действительному доходу с участка, а будет или выше или ниже его».
304. 1 мая.
305. Bajonett — штык.
306. Деревенский ячмень и большой ячмень — сорта ячменя.
307. Помещик м. Паункюла Л. Хагемейстер являлся заместителем гакенрихтера.

308. Значок волостного старшины.
309. По-видимому аувереский старшина Каарел Иоханнес.
310. Кредитная касса. Действительно эстляндское дворянство в 1859 г. обратилось к правительству с просьбой об экстраординарной помощи для покрытия расходов, возникших в связи с подавлением крестьянских волнений 1858 г.
311. Х. Терциус говорит здесь о висящих на стенах иконах.
312. Пророк Элиас (Илья) — библейский образ.
313. Landstube — дом дворянства.
314. Начиная отсюда, ясно видно, как память старого Терциуса слабеет и в рассказ вмешивается все больше сказочных мотивов. Любопытно, что два из этих мотивов широко распространены и в тех «сказках о войне в Махтра», которые были распространены в Эстонии. Это мотивы о том, что 1) царь «узнал» о тяжелом положении эстонских крестьян в связи с войной в Махтра, 2) в связи с войной в Махтра стали платить награду тем, кто убил волков.
315. Имеются очевидно в виду Юри Мурза, Петер и Ото Оландеры.
316. В действительности следует отрывок из распространенной в северной Эстонии рифмованной народной песни, известной под названием «Раньше и теперь», где о восстании в Махтра и о других волнениях 1858 г. прямо не говорится. Судя по содержанию, песня была сложена после законодательной отмены барщины и помещичьего права домашней расправы. Утверждение Ану Ней еще раз подтверждает, что крестьяне считали, что они всего этого добились в первую очередь благодаря героической «войне в Махтра».
317. Автор статьи неизвестен. Некоторые исследователи считают им. Н. Ф. Руссова (см. примечание № 290; В. Я. Миллер, О связях А. И. Герцена с прогрессивной интеллигенцией Таллина (резюме), Известия Акад. наук Эстонской ССР, 1954 г., № 2, стр. 296).
318. О деятельности генерала Грессера см. примечание № 263. Наивный монархизм крестьян в данном случае проявился в необоснованной вере в «доброго генерала». Деятельность генерала Грессера в значительной степени помогла предотвратить более острые революционные выступления крестьян и подавить крестьянское движение.
319. Извозчиками Микк Кууск называет горожан эстонской национальности, работавших извозчиками, домашними слугами, грузчиками и т. д.
320. В 1858 г. губернатором был И. фон Грюневальд, В. фон Ульрих был назначен губернатором в следующем году.
321. См. примечание № 318.
322. Натуральные повинности эстонские крестьяне часто называли судебными повинностями. Под мешком (дословный перевод — мешок для возки водки) вероятно подразумевали мешок для провианта, который был дан тем, кто ходил с мызным обозом возить водку. Нигки — обязанность прясть для имения.
323. Автор статьи до сих пор не выяснен. Некоторые предположения по этому вопросу имеются в статье «Колокол» Герцена и крестьянское движение в Эстонии накануне и во время революционной ситуации 1859—1861 годов», Известия Акад. наук Эстонской ССР, 1953 г., № 3, стр. 451—462.
324. Яан Саальверк (1874—1932) — батрак и впоследствии арендатор в волости Курна в приходе Юри. Я. Саальверк был активным местным деятелем культуры и имеет большие заслуги в области собирании эстонского фольклора. В своем и в нескольких соседних приходах им собрано свыше 1600 страниц фольклора. Основную часть из этого составляют рассказы — 989 рассказа, собранные от, примерно, 130 человек. Я. Саальверк старается передать рассказанные ему мотивы возможно точнее, собранный им материал тесно связан с реальной жизнью, историческими событиями. (По данным Х. Пылдмяэ.)

VÕÕR- JA VÄHETUNTUD SÕNU

ИНОСТРАННЫЕ И МАЛОИЗВЕСТНЫЕ СЛОВА

Sõnade paljudest tähendustest märgitakse siin ainult need, mis esinevad dokumentides.

Из многих значений слов здесь приводятся только те, которые встречаются в документах.

anni currentis (lad.) — laufenden Jahres, jooksval aastal, в текущем году.
ad generalia (lad.) — auf allgemeine Fragen, üldküsimuste peale, по общим вопросным пунктам.
Admonition (lad.) — Mahnung, kohustuste meeldetuletamine, noomitus, напоминание кому-нибудь о его обязанностях.
ad sacra (lad.) sein — Abendmahl geniessen, armulaual käima, причаститься святых таинств.
ad specialia (lad.) — auf Spezialfragen, eriküsimuste peale, по частным вопросным пунктам.
anni praesentis — gegenwärtigen Jahres, käesoleval aastal, в настоящем году.
anni praeteriti — vergangenen Jahres, vergangene Jahre, möödunud aastal (aastail), в прошлом году (в прошлые годы).
Assessor (lad.) — Beisitzer, kaasistuja, заседатель.
currenti (lad.) — im laufenden Jahre, jooksval, käesoleval aastal, в текущем году.
dato (it.) — heute, täna, сегодня.
datum (lad.) — Datum, kuupäev, число.
de dato — vom, ausgestellt am (folgt Datum), (teatud) kuupäevast, (какого-то) числа.
deferieren (lad.) — bewilligen, lubama, позволять.
Deficit (lad.) — Fehlbetrag, puudujääk, недостаток.
deklarieren (lad.) — erklären, seletama, объяснить.
dekretieren (lad.) — verfügen, määrama, назначить, определить.
Demonstration (lad.) — Scheinangriff, petterünnak, демонстрация (воен.).
Deponent (lad.) — Zeuge, tunnistaja, свидетель.
deponieren (lad.) — aussagen, ütlema, сказать.
deprimieren (lad.) — niederdrücken, maha suruma, подавлять.
desiderieren (lad.) — verlangen, soovima, nõudma, просить, требовать.
designieren (lad.) — jemand wozu ernennen, kedagi mingisse ametisse määrama, кого-нибудь на какую-нибудь должность назначать.
Dessätine — tiin (= 1,0925 ha), десятина (= 1,0925 га).
Differenz (lad.) — Zwist, lahkheli, несогласие.
dimittiert (lad.) — verabschiedet, ametist lahkunud, endine, отставной.
direkt (lad.) — geradezu, unmittelbar, otseselt, прямо, непосредственно.
dispensieren (lad.) — befreien, erlassen, vabastama, освобождать, снять.
Disponent (lad.) — Verwalter, valitseja, управляющий.
disponibel (lad.) — verfügbar, käsutuses seisev, имеющийся в распоряжении.
(in) Disposition — (in) Verfügung, käsutuses, (в) распоряжении.
Distrikt (lad.) — Bezirk, ringkond, округ.

ditto (it.) — vorhergesagte, eelõeldu, прежде, выше указанное.
emanieren (lad.) — ergehen lassen, välja andma (seadust), издавать (закон).
eodem (lad.) — an demselben Tage, samal päeval, в тот же день.
Estafette od. Stafette (pr., it.) — Eilbote, kiirkäskjalg, гонец.
etc. (lad.) — usw., jne., и т. д.
Eventualität (lad.) — Möglichkeit, juhus, случайность.
evident (lad.) — augenscheinlich, silmanähtavalt, очевидно.
ex — eessõna ladina keeles, vastab seestütlevale käändele, из.
ex Zitationis — siehe, vt., см. Zitation.
Exekution (lad.) — Zwangsvollstreckung eines Urteils, kohtuotsuse sunniviisiline täideviimine, исполнение приговора в принудительном порядке.
Exempel (lad.) — Beispiel, Vorbild, eeskuju, näide, пример.
eximieren (lad.) — ausnehmen, befreien, vabastama, освободить, исключить.
Exkursion (lad.) — Streifzug, retk, поход.
expedieren (lad.) — absenden, ära saatma, отправлять.
extraordinär (lad.) — ausserordentlich, erakorraline, чрезвычайно, -ный.
extraordinärer Gehorch — vt. kommentaarid, см. примечания.
Exzess (lad.) — Unfug, Gewalttätigkeit, vägivallatsemine, kuritarvitus, бесчинство.
Faktum (lad.) — Tatsache, Handlung, tõsiasi, факт, действие.
Gemeindegericht — vt. kommentaarid, см. примечания.
Gemeindegerichtsbeisitzer — vt. kommentaarid, см. примечания.
Gemeindepolizei — vt. kommentaarid, см. примечания.
Gemeindeälteste — vt. kommentaarid, см. примечания.
Georgi bis Michaeli — jüripäevast (23. apr.) mihklipäevani (29. sept.), с Юрьева дня (23 апреля) по Михайлов день (29 сентября).
graviert (lad.) sein — belastet sein, (süüga) koormatud olema, быть обремененным (виною).
Gutspolizei — vt. kommentaarid, см. примечания.
haagikohtunik — vt. kommentaarid, см. примечания.
Hakenrichter — vt. kommentaarid, см. примечания.
Hilfsgehorch — vt. kommentaarid, см. примечания.
hoc anno — in diesem Jahr, sel aastal, в этом году.
hujus mensis (lad.) — in diesem Monat, sel kuul, в этом месяце.
impertinent — unverschämt, häbitu, бесстыдный.
in corpore (lad.) — alle zusammen, kõik üheskoos, все вместе.
inhaftieren — verhaften, vangistama, заключить в тюрьму.
Inkulpat (lad.) — der Angeschuldigte, süüalune, обвиняемый.
inkulpieren (lad.) — anschuldigen, süüdistama, обвинять.
in loco (lad.) — an Ort und Stelle, kohapeal, на месте.
in pleno (lad.) — vollzählig, in voller Versammlung, kõik koos, täies koosseisus, все вместе, в полном собрании.
Inquisit (lad.) — Angeklagter, süüalune, обвиняемый.
inspizieren (lad.) — beaufsichtigen, üle vaatama, осмотреть, инспектировать.
instruieren (lad.) — belehren, Vorschriften geben, juhendama, instrueerima, дать указания, инструктировать.
interimistisch (lad.) — einstweilig, ajutiselt, временно.
item (lad.) — dasselbe, seesama, то же самое.
Kammerherr — kammerhärra (õukonnatiitel), камергер (придворный титул).
Kataster (lad.) — Ackerverzeichnis, haritavate maade plaan, описание полей.
Kihelkonnakohus — vt. kommentaarid, см. примечания.
kihelkonnakohtu kaasistuja — vt. kommentaarid, см. примечания.
Kirchspielsgericht — vt. kommentaarid, см. примечания.
Kirchspielsgerichtsbeisitzer — vt. kommentaarid, см. примечания.
Komparent (lad.) — der erscheinende Teil, kohale ilmunud pool, явившаяся сторона.
Komplott (pr.) — Verschwörung, vandenõu, заговор.
kondemnieren (lad.) — verurteilen, süüdi mõistma, вынести обвинительный приговор.
konferieren (lad.) — beraten, nõu pidama, советоваться.

Konfession (lad.) — Religionsbekenntnis, usutunnistus, вероисповедание.
Konfirmation (lad.) — Christenweihe, leer, конфирмация.
Konfrontation (lad.) — Gegeneinanderstellung, vastandamine, очная ставка.
konkludieren (lad.) — schliessen, folgern, otsustama, järeldama, решить, делать вывод.
Konnivenz (lad.) — das Gehenlassen, järeleandmine, käest äralaskmine, упущение.
Kontestation (lad.) — Streit, tüli, спор.
Kontrakt (lad.) — Vertrag, kokkulepe, (rendi)leping, соглашение, (арендный) договор.
kontraktlich (lad.) — vertragsmässig, lepingukohane, договорное.
Kontravenient (lad.) — Übertreter einer obrigkeitlichen Verordnung, mingi võimude poolt antud määruse rikkuja, нарушитель какого-нибудь постановления.
konvozieren (lad.) — zusammenberufen, kokku kutsuma, созывать.
Korde, Korden — vt. kommentaarid, см. примечания.
Korden-Gehorch — vt. kommentaarid, см. примечания.
Korrategu — vt. kommentaarid, см. примечания.
Kreisdeputierte — kreisisaadik (valitav aadliamet), уездный депутат (выборная дворянская должность).*
Kubjas — mõisa töölevaataja, мызный надсмотрщик.
Landespolizei — vt. kommentaarid, см. примечания.
liberieren (lad.) — befreien, vabastama, освободить.
Loof — vakk, пура — (Eestimaa kub.) 26,6 kg vilja; (в Эстляндской губ.) 26,6 кг зерна.
Lofstelle — vakamaa, пурное место — (Eestimaa kub.) 0,1821 ha., (в Эстляндской губ.) 0,1821 га.
Magasin — vt. см. magasiait.
Magasiait — mõisakogukonna tagavaraait, запасной хлебный магазин общины.**
manifestieren (lad.) — offenbaren, avaldama, объявить, опубликовать.
Manngericht — vt. kommentaarid, см. примечания.
meeskohus — vt. kommentaarid, см. примечания.
Michaeli — vt. см. Georgi bis Michaeli.
Nota bene (lad.) — merke wohl!, pane tähele!, обрати внимание!
notorisch (lad.) — allgemein bekannt, üldtuntud, всеизвестный.
Ordentlicher Gehorch — vt. kommentaarid, см. примечания.
Ordinärer Gehorch — vt. kommentaarid, см. примечания.
Öconomische Dessätin — majandustiin (= 1,46 ha), экономическая десятина (= 1,46 га).
Parition (lad.) — Gehorsam, sõnakuulelikkus, повиновение.

---

* *Kreisisaadikuid valiti iga kreisi aadlike poolt kolm. Koos maanõunikega ja rüütelkonnapeaalikuga moodustasid kaksteist kreisisaadikut (neljast kreisist) rüütelkonnakomitee (Ritterschaftsaus schuss), kes pidas oma istungeid maapäevade vahe'jal ja valmistas viimase'd ette.*

Дворяне каждого уезда выбирали из своей среды трёх в уездные депутаты. Вместе с ландратами и предводителем дворянства двенадцать уездных депутатов составляли комитет зворянства, который заседал в перерывах ландтагов и подготовлял заседания последних.

** *XVIII sajandi lõpul asutati kõigis Balti kubermangude mõisates magasiaidad (Magazin, сельский запасной магазин), kus pidi hoitama viljatagavarasid ikalduste puhuks. Oige varsti muutusid nad aga laenumagasinideks, kust talupoja'd igal kevadel võtsid leivavilja laenuks ja kuhu nad sügisel laenu katteks viisid osa oma põldude saagist.*

В конце XVIII века во всех прибалтийских имениях были учреждены сельские запасные магазины, где должен был храниться хлеб на случай неурожая. Но вскоре они превратились в своеобразные ссудные учреждения, где крестьяне весной занимали хлеб и куда они осенью для погашения долга свозили часть своего урожая.

Pastorat — pastoraat, kirikumõis, церковное имение.
per (lad.) — mittels, teel, abil, путём, посредством.
per Estafette — siehe Estafette, kiirkäskjala kaudu, гонцом.
pro Cent (lad.) — Prozent, protsent, процент.
produzieren (lad.) — vorzeigen, ette näitama, предъявить.
Promulgation (lad.) — öffentliche Bekanntmachung, avalik väljakuulutamine, публичное объявление.
provozieren (lad.) — herausfordern, välja nõudma, вытребовать.
prämeditiert (lad.) — vorbedacht, ettekavatsetud, преднамеренное.
Prästanda (lad.) — Pflichtleistungen, Abgaben, koormised, повинности.
prästieren (lad.) — leisten, entrichten, täitma, tegema (tegu), tasuma (andameid), исполнять.
prätendieren (lad.) — verlangen, nõudma, требовать.
Poen (lad.) — Strafe, trahv, штраф.
Põn — vt. см. Poen.
quaestio (lad.) — Frage, küsimus, вопрос.
Rabott — õigem Robot (slaavi) — die Frone, tegu, барщина.
rebellisch (lad.) — aufrührerisch, mässuline, бунтарский.
reflektieren (lad.) — verständig erwägen, mõistlikult kaaluma, трезво обдумать.
Renitenz (lad.) — Widerspenstigkeit, Auflehnen, vastuhakk, сопротивление.
renommieren (pr.) — sich berüchtigt machen, halba kuulsust omandama, приобретать худую славу.
Repräsentant (lad.) — Vertreter, esindaja, представитель.
reputierlich (pr.) — ehrbar, auväärne, hea kuulsusega, с хорошей репутацией.
requirieren (lad.) — erfordern, nõudma, требовать.
Requisition (lad.) — Verlangen, nõudmine, требование.
Reskript (lad.) — Verfügung, korraldus, распоряжение.
respektive (lad.) — beziehungsweise, vastavalt, соответственно.
Responsio (lad.) — Antwort, vastus, ответ.
restieren (lad.) — noch rückständig oder schuldig sein, veel võlgu olema, ещё быть в долгу.
Ritterschaftshauptmann — Eestimaa rüütelkonna (aadli) eestseisja, предводитель эстляндского дворянства.
Räsonneur (lad.) — Schwätzer, Klugredner, ninatark, suupruukija, болтун, назойливый человек.
secretarius judicii (lad.) — Gerichtssekretär, kohtusekretär, секретарь суда.
sequens (lad.) — das Folgende, järgmine, следующий.
sistieren (lad.) — bringen oder sich einfinden vor Gericht, tooma või ilmuma kohtusse, привести или явиться в суд.
speziell — besonders, einzeln, spetsiaalselt, специально.
spezifizieren (pr.) — namentlich angeben, nimepidi märkima, указать по имени.
siehe sub (lad.) — vaata (selle paragrahvi) alt, смотри под (указанным) параграфом.
sankt (lad.) — heilig, püha, святой.
St. Georg — jüripäev. Юрьев день (23. IV).
stipulieren (lad.) — einen Vertrag schliessen, lepingut sõlmima, заключить контракт.
St. Michaeli — mihklipäev, Михайлов день (29. IX).
sub (lad.) — unter, all, под.
sub dato (lad.) — heute, tänasel päeval, сегодня.
Subjekt (lad.) — Person, isik, лицо.
Sukkurs (lad.) — Hilfe, Verstärkung, abi, tugevdus, помощь, усиление.
sukzessive (lad.) — allmählich, järk-järgult, постепенно.
suspendieren (lad.) — auf einige Zeit des Amtes entsetzen, esialgselt ametist tagandama, временно отстранить от должности.
talitaja — vt. kommentaarid, см. примечания.
talitaja abi — vt. kommentaarid; см. примечания.
temporaire, õigem temporär (lad.) — zeitweise, einstweilig, ajutiselt, временно.
Terrain (pr.) — Gelände, maastik, ландшафт.
Tschetwerik = 26,24 l. л. ≈ 16 kg кг.

Tumult — vt. см. tumultuiren.
tumultuiren (lad.) — Aufruhr erregen, korda rikkuma (märatsema), нарушать порядок.
vagabundieren (pr.) — herumtreiben, hulkuma, бродяжничать.
Waim, Waimen, Waym, Waymen, — vt. kommentaarid, см. примечания.
vallatalitaja — vt. kommentaarid, см. примечания.
Vierloofstück — nelja vakamaa suurune maatükk, участок в четыре пурных места; vt. см. Lofstelle.
Vorratsmagazin — vt. см. magasiait.
Zirka (lad.) — ungefähr, umbes, приблизительно.
Zitation (lad.) — Aufforderung zu Gericht zu erscheinen, kutse ilmuda kohtusse, приглашение явиться в суд (ex Zitationis — selle kutse peale ilmunud (явившийся по этому приглашению).

волостная полиция
волостной старшина или староста
вотчинная полиция
вспомогательная барщина
гакенрихтер
земская полиция
корды
мангерихт
постоянная барщина
староста или старшина волости
уездный депутат

— vt. kommentaarid, см. примечания.

KASUTATUD ARHIIVIFONDID

ПЕРЕЧЕНЬ ФОНДОВ

Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis:

В Центральном государственном историческом архиве Эстонской ССР:

f. 29. — Eestimaa kuberneri kantselei.
Канцелярия эстляндского губернатора.
f. 854. — Eestimaa rüütelkonna kantselei.
Канцелярия Эстляндского дворянства.
f. 861. — Harju meeskohus.
Гарриенский мангерихт.
f. 862. — Viru-Järva meeskohus.
Вир-Ервенский мангерихт.
f. 905. — Ida-Järvamaa haagikohtunik.
Ост-Ервенский гакенрихтер.
f. 2054. — Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkuberneri valitsuse talurahvaasjade osakond.
Отделение крестьянских дел лифляндского, эстляндского и курляндского генерал-губернаторского правления.

ENSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis:
В Литературном музее им. Ф. Р. Крейцвальда АН ЭССР:
f. 38. — Ado Grenzsteini kirjakogu.
Коллекция писем Адо Гренцштейна.

NSV Liidu Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Leningradis:
В Центральном государственном историческом архиве СССР в Ленинграде:
f. 1180. — Talurahvaküsimuse Peakomitee.
Главный комитет по крестьянскому делу.

ПЕРЕЧЕНЬ ОПУБЛИКОВАННЫХ ДОКУМЕНТОВ И ПРИЛОЖЕНИЙ

В перечне приведены эстонские названия имений. Для выяснения немецких названий следует пользоваться топонимическим указателем.

I раздел

НАЧАЛО КРЕСТЬЯНСКИХ ВОЛНЕНИЙ

1

Опубликование нового крестьянского положения

№ 1 Сентября 27 — Из записки генерал-адъютанта Н. В. Исакова Александру II о причинах крестьянских волнений в Эстляндской губернии (стр. 39).

№ 2 Марта 28 — Текст речи пасторов для предполагаемых в связи с опубликованием нового крестьянского Положения торжественных богослужений (стр. 49).

№ 3 Апреля 9 — Циркуляр эстляндского генерал-суперинтендента Хр. Рейна об отмене торжественного богослужения, назначенного на 23 апреля, и о раздаче экземпляров нового крестьянского Положения в приходских судах (стр. 53).

№ 4 Мая 23. — Циркюляр эстляндского гражданского губернатора И. фон Грюневальда гакенрихтерам с требованием объяснить волостным старшинам, что крестьяне должны неуклонно отбывать прежнюю барщину (стр. 54).

№ 5 Июля 11 — Из протокола допроса заседателя приходского суда Тыну Эльдерманна специальной следственной комиссией об отказе крестьян м. Козе-Ууэмыйза отбывать вспомогательную барщину (стр. 56).

2

Волнения крестьян в апреле и мае

№ 6—8

Апреля 29 — мая 5 — Волнения крестьян м. Аувере и их подавление экзекуционной командой.

№ 6 Мая 1 — Протокол аллентакенского гакенрихтера Г. фон Баггехуфвудта об отказе крестьян м. Аувере отбывать порядковые барщинные дни (стр. 59).

№ 7 До 24 мая — Рапорт статского советника Эстляндского губернского правления Ф. Г. А. фон Швебса губернатору о подавлении сопротивления крестьян м. Аувере воинской командой (стр. 62).
№ 8 Июля 15 — Вопросные пункты, предъявленные помещику К. А. Зегебарту Йыхвиским приходским судом по делу об отказе крестьян м. Аувере отбывать вспомогательную барщину (стр. 80).

№ 9—10

Мая 20—30 — Сопротивление крестьян Альбу, Каркузе, Рягавере и Прууна помещикам и гакенрихтеру.

№ 9 Мая 29 — Протокол допроса ост-ервенским гакенрихтером бароном Г. Розеном крестьян м. Альбу в связи с их отказом отбывать вспомогательную барщину (стр. 82).
№ 10 Мая 30 — Донесение ост-ервенского гакенрихтера барона Г. Розена эстляндскому губернатору об отказе крестьян м. Каркузе, Альбу, Прууна и Рягавере отбывать вспомогательную барщину (стр. 87).
№ 11 1859 г. января 31 — Протокол допроса свидетелей гарриенским мангерихтом по делу о отказе крестьян м. Ору отбывать вспомогательную барщину 26 по 28 мая 1858 г. (стр. 89).

№ 12—15

Мая 22—29 — Отказ от вспомогательной барщины и в повиновении гакенрихтеру в м. Таммику и Тухала.

№ 12 Ноября 22 — Протокол гарриенского мангерихта очной ставки волостного старшины Таммику Карла Виэля с барщинниками той же волости Хансом Тиэка и Карлом Оэдику для выяснения, кто из них 22 мая дал другим крестьянам приказ не выходить на вспомогательную барщину (стр. 95).
№ 13 Мая 24 — Рапорт зюд-гарриенского гакенрихтера О. фон Коцебу эстляндскому губернатору о его переговорах с крестьянами м. Таммику и об отказе последних отбывать вспомогательную барщину (стр. 96).
№ 14 Июня 12 — Протокол допроса управляющего м. Тухала Ф. Ясона по делу об отказе крестьян названной мызы отбывать вспомогательную барщину (стр. 99).
№ 15 Ноября 20 — Протокол допроса следственной комиссией дворохозяина Якоба Каэва по делу об отказе крестьян м. Таммику отбывать вспомогательную барщину (стр. 101).
№ 16 Июля 7 — Протокол зюд-гарриенского гакенрихтера О. фон Коцебу о допросе крестьян и мызных слуг м. Майдла по делу об имевшем место с 26 мая по 2 июня отказе отбывать вспомогательную барщину и список участвовавших в восстании в Махтра майдласких крестьян (стр. 103).

3

Действия экзекуционных команд в конце мая

№ 17 Письмо и. о. ревельского военного губернатора барона А. Зальца эстляндскому губернатору о направлении воинской команды в распоряжение зюд-гарриенского гакенрихтера для подавления крестьянского движения (стр. 107).
№ 18 Мая 27 — Протокол зюд-гарриенского гакенрихтера О. фон Коцебу о подавлении выступления крестьян м. Оясоо против воинской команды (стр. 108).

№ 19 Мая 27 — Рапорт чиновника особых поручений Эстляндского губернатора барона Ф. В. Штакельберга губернатору о подавлении выступления крестьян м. Оясоо и об отказе крестьян м. Ору, Козе-Ууэмыйза, Махтра и Тухала отбывать вспомогательную барщину (стр. 113).
№ 20 Мая 28 — Рапорт чиновника особых поручений Эстляндского губернского правления губернатору о восстановлении повиновения крестьян на м. Козе-Ууэмыйза, Ору и Тухала и о направлении одной роты на м. Харми и Хабая для принуждения крестьян и этих мыз к исполнению вспомогательной барщины (стр. 114).
№ 21 Июля 15 — Доклад зюд-гарриенского гакенрихтера О. фон Коцебу следственной комиссии о подавлении крестьянских волнений на мызах Оясоо, Ору, Козе-Ууэмыйза, Таммику, Тухала, Харми и Хабая и о начале восстания в Махтра (стр. 115).
№ 22 Августа 21 — Протокол допроса крестьянина Р. Эйнберга специальной следственной комиссией о собрании крестьян после порки хабаяских и хармиских крестьян 29 мая (стр. 118).

II раздел

ВОССТАНИЕ В МАХТРА («ВОЙНА В МАХТРА»)

1

Волнения в Махтра в апреле—мае в связи с опубликованием Положения о крестьянах Эстляндской губернии.

№ 23 Июня 20 — Показания махтраского волостного старшины Ханса Терциуса о тревожном настроении крестьян в апреле—мае (стр. 123).
№ 24 Июля 27 — Объяснение юруского пастора Г. Берга специальной следственной комиссии о переговорах с крестьянами по поводу нового крестьянского Положения (стр. 138).

2

Сходки крестьян 30 мая — 1 июня. Созыв крестьян соседних волостей для совместного сопротивления экзекуционной команде.

№ 25—26

Сходка махтраских крестьян утром 30 мая.

№ 25 Июля 30 — Из показаний махтраского дворохозяина Оти Юри Розенмяэ о решении сходки крестьян не исполнять приказ гакенрихтера о явке на м. Хабая (стр. 148).
№ 26 Июня 7 — Показания батрачки М. Эрмес о решении сходки махтраских крестьян оказать сопротивление экзекуционной команде (стр. 150).
№ 27 Мая 30 — Рапорт и. о. зюд-гарриенского гакенрихтера И. фон Хагемейстера эстляндскому губернатору о направлении экзекуционной команды на м. Махтра (стр. 152).
№ 28 Июля 29 — Из показаний махтраского дворохозяина Адра Хиндрика Адра о состоявшемся 30 мая собрании волостных старшин Юруского прихода (стр. 153).
№ 29 Июля 15 — Из протокола допроса свидетелей Перновским орднунгсгерихтом по поводу призыва махтраского волостного старшины Х. Терциуса и помощника атлаского волостного старшины М. Вей-

мера к крестьянам Кяруской волости помочь крестьянам Юруского прихода в их борьбе против экзекуционной команды (стр. 156).
№ 30 Июля 29 — Из показаний махтраского дворохозяина Рейно Яна Матси о сходке крестьян 1 июня и призыве на помощь крестьян соседних волостей для оказания сопротивления экзекуционной команде (стр. 160).
№ 31 Июля 30 — Из показаний махтраского дворохозяина Оти Юри Розенмяэ о сходке крестьян 1 июня и призыве на помощь крестьян соседних волостей для оказания сопротивления экзекуционной команде (стр. 161).
№ 32 Августа 15 — Протокол очной ставки махтраского дворохозяина Оти Юри Розенмяэ с кайуским батраком Петером Оландером о призыве первого к кайуским крестьянам помочь крестьянам м. Махтра в их борьбе против экзекуционной команды (стр. 163).
№ 33 Сентября 1 — Из показаний пурилаского крестьянина Яна Вельта о призыве крестьян Юруского прихода помочь махтраским крестьянам в их борьбе против экзекуционной команды (стр. 164).
№ 34 Июня 7 — Из показаний хармиского крестьянина Юри Мурза о прибытии крестьян волости Харми в Махтра для оказания помощи в сопротивлении экзекуционной команде (стр. 165).

3

Восстание в Махтра

№ 35 Июня 2 — Письмо владельца м. Ярлепа Т. фон Крузенштиерна эстляндскому губернатору о восстании в Махтра (стр. 166).
№ 36 Июня 2 — Письмо владельца м. Пурила И. фон Хельфрейха эстляндскому губернатору о восстании в Махтра (стр. 167).
№ 37 Июня 2 — Письмо владельца м. Сели Г. фон Тизенхаузена эстляндскому губернатору о восстании в Махтра и об отказе крестьян м. Сели отбывать вспомогательную барщину (стр. 168).
№ 38 В ночь с 3 на 4 июня — Донесение эстляндского губернатора министру внутренних дел с просьбой направить воинские подкрепления для подавления восстания на м. Махтра (стр. 170).
№ 39 Июня 17 — Показания прапорщика Болотова о бое восставших крестьян с экзекуционной командой в Махтра (стр. 170).
№ 40 Июня 16 — Показания солдат 16 роты Ладожского пехотного полка о бое в Махтра (стр. 175).
№ 41 Июля 11 — Показания кайуского батрака Петера Оландера о восстании в Махтра (стр. 178).
№ 42 Августа 23 — Показания вдовы махтраского крестьянина Адра Михкеля А. Тейн о гибели ее мужа во время восстания в Махтра (стр. 190).
№ 43 Июня 14 — Показания упавляющего м. Махтра Г. Розенберга о восстании в Махтра (стр. 193).
№ 44 Июля 21 — Из показаний корчмаря П. Мальма о разгроме восставшими крестьянами помещичьего имущества в Махтра (стр. 199).
№ 45 Июня 9 — Показания кайуского крестьянина Юри Кютсина о добровольной сдаче солдатами после боя ружей кайуским крестьянам (стр. 203).
№ 46 Июня 15 — Протокол следственной комиссии о местном осмотре м. Махтра (стр. 205).
№ 47 Июня 8 — Доклад инспектора Эстляндского медицинского управления А. Мейера эстляндскому губернатору о медицинском осмотре крестьян, раненых во время восстания в Махтра (стр. 206).
№ 48 Августа 22 — Рапорт зюд-гарриенского гакенрихтера О. фон Коцебу

эстляндскому губернатору о количестве крестьян, убитых и раненых во время восстания в Махтра (стр. 209).
№ 49 Июня 10 — Из донесения чиновника особых поручений И. Дена эстляндскому губернатору о сочувствии крестьян прибрежной части Вирумаа и восточной части Харьюмаа восстанию в Махтра (стр. 211).
№ 50 Июня 10 — Рапорт асессора Эстляндского губернского правления Л. Эберхарда губернатору о недовольстве крестьян Ярвамаа новым крестьянским Положением и о готовности их следовать примеру махтраских крестьян (стр. 213).

4

Подавление восстания

№ 51 Июня 3 — Рапорт старшего советника Эстляндского губернского правления Ф. Г. А. фон Швебса губернатору о концентрации войск для подавления восстания в Махтра (стр. 215).
№ 52 Июня 3 — Рапорт младшего чиновника особых поручений эстляндского губернатора К. Штейнбаха губернатору об участии крестьян соседних имений в восстании в Махтра и о мерах, принятых для подавления восстания (стр. 218).
№ 53 Июня 3 — Сообщение шефа жандармов князя Долгорукова эстляндскому губернатору об откомандировании царем в Эстляндскую губернию генерал-адъютанта Исакова для руководства подавлением крестьянского движения (стр. 220).
№ 54 Июня 4 — Рапорт младшего чиновника особых поручений эстляндского губернатора К. Штейнбаха губернатору об окружении деревни Пурила и обыске в ней (стр. 220).
№ 55 Июня 4—5 — Рапорт старшего советника Эстляндского губернского правления Ф. Г. А. фон Швебса губернатору об аресте активных участников восстания в Махтра и о продолжающемся волнении крестьян (стр. 223).
№ 56 Июня 4 — Отношение эстляндского генерал-суперинтендента Хр. Рейна эстляндскому губернатору с запросом о порядке похорон крестьян, убитых во время восстания в Махтра (стр. 227).
№ 57 Июня 6 — Рапорт младшего чиновника особых поручений эстляндского губернатора К. Штейнбаха губернатору об аресте и допросе участников восстания в Махтра (стр. 227).
№ 58 Июня 6 — Рапорт старшего советника Эстляндского губернского правления Ф. Г. А. фон Швебса губернатору о ходе следствия по делу о восстании в Махтра и о непосредственных причинах восстания (стр. 229).
№ 59 Июня 6 — Сообщение и. о. ревельского военного губернатора барона А. Зальца эстляндскому губернатору о составе войск, направляемых в Эстляндию для подавления крестьянского движения (стр. 232).
№ 60 Июня 16 — Предписание министра внутренних дел С. Ланского эстляндскому губернатору о предании военному суду участников восстания в Махтра (стр. 233).
№ 61 Июня 20 — Отношение генерал-адъютанта Н. В. Исакова эстляндскому губернатору о размещении войск в южной части Харьюмаа для предотвращения дальнейших волнений крестьян (стр. 235).
№ 62 Ноября 27 — Из приговора военного суда при Ревельском ордонанс-гаузе по делу о восстании в Махтра (стр. 236).
№ 63 1859 г. февраля 6 — Предписание и. д. эстляндского губернатора В. К. Ульриха командиру Ревельского внутреннего гарнизонного батальона о порядке приведения в исполнение приговора над участниками восстания в Махтра (стр. 241).

III раздел.
КРЕСТЬЯНСКИЕ ВОЛНЕНИЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ЛЕТА.

1

Борьба властей с крестьянскими волнениями во второй половине июня и в июле.

№ 64 Июня 18 — Сообщение управляющего Военным министерством князя Васильчикова эстляндскому губернатору о распоряжении царя направить в связи с крестьянскими волнениями в Эстляндскую губернию еще один батальон солдат (стр. 247).

№ 65 Июня 21. — Отношение эстляндского губернатора генерал-адъютанту Исакову о несостоятельности данных о подвозе крестьянам оружия и о «подстрекательстве» крестьян городскими жителями (стр. 248).

№ 66 Июня 26. — Циркуляр эстляндского губернатора приходским судьям о необходимости борьбы против продолжающегося недоверия крестьян к новому крестьянскому Положению (стр. 249).

№ 67 Начало июля. — Отношение эстляндского губернатора генерал-адъютанту Исакову о настроении крестьян в губернии (стр. 251).

№ 68 Июля 12. — Запись беседы Александра II с предводителем эстляндского дворянства графом А. Кейзерлингом о крестьянских волнениях в Эстляндии и о мерах их подавления и предотвращения волнений в дальнейшем (стр. 253).

2

Крестьянские волнения в Вируском уезде.

№ 69 Июня 29. — Сообщение аувереского помещика К. А. Зегебарта аллентакенскому гакенрихтеру Г. фон Баггехуфвудту о тревожном настроении аувереских крестьян (стр. 258).

№ 70 Июля 4 — Донесение аллентакенского гакенрихтера Г. фон Баггехуфвудта эстляндскому губернатору об отказе батрака из волости Лаагна Тыниса Нахтигала наняться на работу в своем приходе (стр. 259).

№ 71 Июля 7. — Донесение ландвирляндского гакенрихтера Е. фон Дена эстляндскому губернатору о сопротивлении крестьян м. Эмумяэ, когда их пытались подвергать наказаниям, назначенных им помещиком и гакенрихтером (стр. 260).

№ 72 Июля 15. — Донесение ландвирляндского гакенрихтера Е. фон Дена эстляндскому губернатору об отказе крестьян мыз Моора, Пудивере и Винни отбывать вспомогательную барщину (стр. 261).

№ 73 Июля 16. — Из протокола ландвирляндского гакенрихтера Е. фон Дена об отказе крестьян м. Моора отбывать вспомогательную барщину (стр. 262).

№ 74 Июля 19. — Донесение штранд-вирляндского гакенрихтера А. фон Ренненкампфа эстляндскому губернатору о наказании барщинников м. Эссу за самовольный уход с мызного сенокоса (стр. 268).

№ 75 Июля 19. Донесение штранд-вирляндского гакенрихтера А. фон Ренненкампфа эстляндскому губернатору об отказе крестьян м. Варангу отбывать вспомогательную барщину на жатве ржи (стр. 270).

3

Крестьянские волнения в Ярваском уезде.

№ 76 Сентября 18. — Из протокола допроса Вир-Ервенским мангерихтом свидетелей и обвиняемых по делу о прекращении отбывания вспомогательной барщины крестьянами м. Роосна-Аллику в начале июля (стр. 271).

№ 77 Июля 3. — Следственный протокол ост-ервенского гакенрихтера барона Г. Розена о самовольном увеличении барщинниками м. Куксема числа людей, работающих на уборке сенокоса, и сопротивлении назначенным им помещиком и гакенрихтером наказаниям (стр. 276).

№ 78 Июля 4. — Письмо владельца м. Карину П. фон Розена эстляндскому губернатору о сопротивлении барщинников при приведении в исполнение наказаний, назначенных помещиком (стр. 278).

№ 79 Июля 10. — Донесение ост-ервенского гакенрихтера барона Г. Розена эстлядскому губернатору о самовольном увеличении числа людей, работающих на уборке сенокоса, барщинниками м. Агери и об их сопротивлении мызному правлению (стр. 282).

№ 80 Июля 28. — Протокол ост-ервенского гакенрихтера барона Г. Розена о требовании крестьян м. Выхмута уменьшить вспомогательную барщину на жатве ржи и об их заявлении, что земля принадлежит крестьянам (стр. 283).

№ 81 Июля 28. — Протокол ост-ервенского гакенрихтера барона Г. Розена о сопротивлении барщинников м. Выхмута телесному наказанию (стр. 285).

№№ 82—83

Июля 16—21. Отказ крестьян м. Курисоо от вспомогательной барщины и их наказание в Таллине.

№ 82 Июля 20. — Донесение ост-ервенского гакенрихтера барона Г. Розена эстляндскому губернатору об отказе крестьян м. Курисоо отбывать вспомогательную барщину и об их сопротивлении мызному правлению и гакенрихтеру (стр. 286).

№ 83. Июля 21. — Протокол Эстляндского губернского правления о наказании крестьян м. Курисоо за подачу жалобы (стр. 289).

№№ 84—86

Июля 19—26. — Прекращение отбывания вспомогательной барщины крестьянами Рава, Селикюла, Эйнмани и Роосна.

№ 84 Июля 22. — Донесение ост-ервенского гакенрихтера барона Г. Розена эстляндскому губернатору об отказе крестьян мыз Селикюла, Рава, Эймани и Роосна отбывать вспомогательную барщину на жатве ржи (стр. 290).

№ 85 Сентября 17. — Из протокола допроса Вир-Ервенским мангерихтом свидетелей и обвиняемых по судебному делу бывшего велостного старшины Карела Росса и его помощника Херманна Брокманна, обвиняемых в подстрекательстве крестьян м. Эйнмани к уменьшению вспомогательной барщины на жатве ржи (стр. 293).

№ 86 Сентября 19. — Протокол предварительного следствия Вир-Ервенского мангерихта по судебному делу бывшего волостного старшины Марта Супманна и его помощника Якоба Мянника, обвиняемых в подстрекательстве крестьян им. Рава отказаться от вспомогательной барщины при жатве ржи (стр. 302).

№№ 87—88

Уменьшение вспомогательной барщины дворохозяевам и дневных уроков барщинниками при жатве мызной ржи на м. Силмси.

№ 87 4 или 5 августа. — Донесение зюд-ервенского гакенрихтера барона Ф. Таубе эстляндскому губернатору о волнении крестьян в м. Силмси и о непослушании волостного старшины Т. Тикви и его помощников генерал-губернатору А. Суворову (стр. 309).

№ 88 Сентября 17. — Протокол допроса Вир-Ервенским мангерихтом волостного старшины Тыну Тиква, обвиняемого в подстрекательстве дворохозяев м. Силмси к уменьшению размеров вспомогательной барщины и барщинников к уменьшению дневных уроков (стр. 313).

№ 89. Июля 25 и 26. — Из протоколов ост-ервенского гакенрихтера барона Г. Розена о самовольном уменьшении дневных уроков на мызном сенокосе барщинниками м. Роосна и о попытке крестьян этой мызы оказать сопротивление гакенрихтеру и команде казаков (стр. 316).

4.

Крестьянские волнения в Ляэнеском уезде.

№№ 90—95

Июня 23 — июля 21. — Крестьянские волнения на о. Хийумаа и их подавление при помощи войск.

№ 90 Июля 12. — Доклад асессора Эстляндского губернского правления Л. Эберхарда эстляндскому губернатору о самовольном увеличении барщинниками имений о. Хийумаа числа людей, работающих на уроке мызного сенокоса (стр. 323).

№ 91. Июля 17. — Протокол допроса и о наказании барщинников м. Сууремыйза за их попытку сопротивляться мызным властям (стр. 330).

№ 92 Июля 19. — Из протоколов допроса и о наказании крестьян м. Путкасте за их отказ отбывать вспомогательную барщину и угрозу напасть на экзекуционную команду (стр. 333).

№ 93 Июля 21. — Протокол о наказании барщинников м. Эммасте за увеличение числа людей, работающих на уроке мызного сенокоса (стр. 339).

№ 94 Июля 21. — Протокол о наказании дворохозяев м. Ваэмла за отказ от исполнения вспомогательной барщины (стр. 341).

№ 95 Июля 21. — Из протокола о наказании барщинников мыз Ваэмла и Адма за увеличение числа людей, работающих на уроке мызного сенокоса (стр. 341).

№№ 96—101.

Июля 16—24. — Отказ крестьян от вспомогательной барщины и подавление их сопротивления при помощи военной силы на мызах Мяэ, Кийдева и Хаэска.

№ 96 Июля 16. — Донесение штранд-викского гакенрихтера Г. фон Хандвига эстляндскому губернатору об уменьшении вспомогательной барщины дворохозяевами и уменьшении дневных уроков барщинниками на мызах Кийдева и Мяэ (стр. 345).

№ 97 Июля 20. — Сообщение исправляющего должность ревельского военного губернатора барона Вильде эстляндскому губернатору об отправлении войск в г. Хаапсалу (стр. 346).

№ 98 Июля 23. — Протокол и приговор по делу о крестьянских волнениях на м. Мяэ (стр. 346).

№ 99 Июля 24. — Протокол допроса и о наказании крестьян м. Кийдева за отказ от вспомогательной барщины и насильственное приостановление жатвы мызной ржи (стр. 352).

№ 100 Июля 24. — Протокол допроса и о наказании крестьян м. Хаэска за отказ от выполнения вспомогательной барщины (стр. 359).

№ 101 Сентября 16. — Донесение штранд-викского гакенрихтера Г. фон Хандвига эстляндскому губернатору об активном участии отпускного солдата Х. Викберга в крестьянских волнениях на мызах Мяэ и Кийдева (стр. 363).

Крестьянские волнения в Харьюском уезде

№ 102 Июля 13. — Донесение ост-гарриенского гакенрихтера Р. фон Тритхофа эстляндскому губернатору об отказе крестьян м. Костивере дать мызе требуемых в виде натуральной повинности овец (стр. 365).

№№ 103—106.

Июля 13, до, приблизительно, 19. Отказ от вспомогательной барщины крестьян м. Маарду и подавление их сопротивления при помощи войск.

№ 103 Июля 14. — Донесение ост-ервенского гакенрихтера Р. фон Тритхофа эстляндскому губернатору об отказе крестьян м. Маарду от вспомогательной барщины и об уводе с мызы батрачек (стр. 366).

№ 104 Август 14. — Из донесения ост-гарриенского гакенрихтера Р. фон Тритхофа эстляндскому губернатору о показании мызной экономки Минны Иоханнсон об угрозе крестьян м. Маарду «сделать так, как в Махтра» (стр. 369).

№ 105 Август 14. — Из донесения ост-гарриенского гакенрихтера Р. фон Тритхофа эстляндскому губернатору с показаниями старшины волости Маарду И. Лаура об уводе с мызы батрачек (стр. 369).

№ 106 Июля 14. — Сообщение эстляндского губернатора ост-гарриенскому гакенрихтеру Р. фон Тритхофу о направлении войск на м. Маарду для наказания крестьян (стр. 371).

№№ 107—109

Июля 19—28. — Отказ от вспомогательной барщины кольгаских крестьян и нападение их на гакенрихтера.

№ 107 Ноября 29. — Объяснение мызного арендатора К. Д. Э. Н. Ферзена в специльную следственную комиссию об отказе крестьян м. Колга выполнять вспомогательную барщину и о нападении их на гакенрихтера (стр. 373).

№ 108 Августа 13. — Выписка из протокола ост-гарриенского гакенрихтера Р. Тритхофа с показаниями крестьян о столкновении их с гакенрихтером 21 июля на м. Колга (стр. 376).

№ 109. Июля 22. — Донесение ост-гарриенского гакенрихтера Р. фон Тритхофа эстляндскому вице-губернатору барону Р. Р. Розену о необходимости направить дополнительные войска и военные суда для подавления крестьянских волнений на м. Колга (стр. 380).

№№ 110—111.

Конец июля. — Крестьянские волнения на м. Пенинги.

№ 110 Июля 21. — Протокол мызной полиции м. Пенинги о решении сходки крестьян уменьшить вспомогательную барщину на жатве ржи (стр. 381).

№ 111 Июля 26. — Донесение асессора Эстляндского губернского правления Л. Эберхарда губернатору о требовании крестьян м. Пенинги вывести экзекуционную команду с мызы (стр. 384).

№№ 112—113.

Июля 19—21. Отказ крестьян м. Ания от вспомогательной барщины и их наказание в Таллине.

№ 112 Июля 21. — Протокол Эстляндского губернского правления о допросе и наказании крестьян м. Ания (стр. 387).

№ 113 Июля 23. — Отношение и. о. ревельского коменданта барона

А. Зальца эстляндскому вице-губернатору барону Р. Р. Розену о наказании крестьян мыз Ания и Курисоо в Таллине 21 июля (стр. 391).
№ 114 Августа 30. — Донесение вест-гарриенского гакенрихтера А. фон Руктешеля лифляндскому, эстляндскому и курляндскому генерал-губернатору А. А. Суворову об отказе барщинников м. Вяэна от ночной молотьбы (стр. 392).

6

Расквартирование войск в деревнях для подавления крестьянских волнений

№ 115 Июля 10. — Письмо владельца м. Харми А. З. фон Мантейфеля эстляндскому губернатору об экономических затруднениях, вызванных расквартированием войск на его мызе (стр. 393).
№ 116 Июля 24. — Телеграмма эстляндского губернатора министру внутренних дел С. Ланскому о подавлении крестьянских волнений в западной части губернии и о борьбе с ними в других местах (стр. 394).
№ 117 Августа 2. — Перечень имений Эстляндской губернии, охваченных крестьянскими волнениями в 1858 г., с указанием войск, использованных для подавления этих волнений (стр. 395).
№ 118 1859 г. января 2. — Рапорт командира 13 роты Олонецкого полка штабс-капитана Ареньева командиру полка Дистерло о крайне тяжелом продовольственном положении его роты, расквартированной у крестьян мызы Роозна (стр. 402).

ПРИЛОЖЕНИЯ

№ 1 1858 г. Сентября 1. — «Записка по делу об эстляндских крестьянах» (стр. 407).
№ 2 1899 г. мая 25. — Воспоминания аувереских крестьян Ионаса Никкола, Юхана Иоханнеса и Каареля Нурка о крестьянских волнениях в Аувере в 1958 г. (стр. 435).
№ 3 1898—1900 г.г. — Заметки бывшего волостного старшины Ханса Терциуса о войне в Махтра в 1858 г. (стр. 439).
№ 4 1898 г. октября. — Воспоминания участника восстания в Махтра Тыну Ланга (стр. 461).
№ 5 1947 г. апрель. — Рассказ Леэны Ней о воспоминаниях ее матери Ану Ней из Атла о восстании в Махтра (стр. 464).
№ 6. 1858 г. декабря 1. — Статья в «Колоколе» — «Германские рыцари XIX столетия в Эстляндии» о жестоком наказании анияских крестьян в Таллине 21 июля 1858 г. (стр. 466).
№ 7 1898 г. ноября 12. — Рассказ крестьянина Микка Кууска о порке его и других анияских крестьян в Таллине на рыночной площади 21 июля 1858 г. (стр. 469).
№ 8 1898 г. сентября 30. — Воспоминания пенингиского дворохозяина Мадиса Маяро о крестьянских волнениях в Пенинги в 1858 г. (стр. 471).
№ 9 1858 г. октября 1. — Из корреспонденции «Колокола» о крестьянских волнениях в Эстляндской губернии (стр. 474).
№ 10 1896 г. — Народные воспоминания о крестьянских волнениях 1858 года, собранные Яаном Саальверком в приходе Юри (стр. 477).

ISIKUNIMEDE REGISTER
УКАЗАТЕЛЬ ЛИЧНЫХ ИМЕН

Aa Toomas (Aa Thomas) — 326, 329, 336, 339.
Aamann, Mihkel (Kristjani Mihkel Aamann; Christiani Michel Amann) — 337, 339.
Aamisepp, Jaan (Tõnu Jaan Aamisepp; Tõnno Jaak Amisepp) — 334, 338.
Ackermann — 220, 222, 228, 229.
Ader, Indrek (Adra Hindrik Ader; Адра Гиндрек; Андра Гиндрик Аддер) — 131, 137, 153, 161, 162, 194, 197, 237, 443, 444, 455, 456, 487, 491, 507, 508, 512.
Ado Toomas (Ado Thomas) — 105, 107.
Adra Mihkel (Stein, Michel; Адра Михкель) — 130, 136, 150, 152, 153, 154, 190, 210, 211, 491, 512.
Aemaa, Kaarel (Vanakubja Kaarel Aemaa; Vana Kutja Kaarel Ahma; Ama; Ванна Кубья Карл Аэма) — 237, 240.
Aguraiuja, Andres (Aggoraja, Andres) — 387, 390.
Aguraiuja, Juhan (Aggoraja, Juhhann) — 387, 390.
Aguraiuja, Jüri (Aggoraja, Jürri) — 387, 390, 391.
Aguraiuja, Jüri (Aggoraja, Jürri) — 387, 390.
Ahlder, Johann — 340.
Aleksander II (Александр II) — 39, 45, 48, 49, 52, 253, 493, 514.
Aleve, Peet (Alewe, Peet) — 331, 332, 333.
Allik, Jüri (Allik, Jürri) — 387, 390.
Allik, Mikk (Aellik, Mick) — 387, 390, 391.
Amand, Jüri (Jürri Ado Sohn Amand) — 110, 112.
Amberg, Tõnu (Амберг, Тенно; Амберг, Тыну) — 237, 240, 493, 515.
Amende (Аменде) — 158, 159.
Andrei, Ado (Ado; Андрей, Адо; Адо) — 153, 154, 160, 161, 162, 195, 198, 237, 240, 447, 448, 449, 457, 458, 459, 489, 491, 493, 510, 512, 514.
Andrejevski (Андреевский) — 171, 174, 175, 177, 489, 510.
Andresmann, Kaarel (Uustalu Kaarel Andresmann; Andersmann, Karel; Усталло Карл Андресман) — 210, 211, 221, 222, 237, 240, 493, 515.
Andruse Johan — 347, 348, 349, 351, 352.
Andruse Karl — 359, 360, 361, 362, 363.
Arepjev (Арепьев) — 402, 403, 404.
Arli Jüri (Арли Юрри) — 377, 378, 379, 380.
Arnold — 62, 74.
Aron, Ado — 104, 106.
Astriko Mihkel (Astriko Michel) — 360, 361, 362, 363.
Ava, Jüri (Ava, Jürri) — 101, 102.

Baggehufwudt, G. (Baggu, Баггу, Баггохуфудт) — 59, 61, 62, 63, 64, 73, 74, 80, 258, 259, 260, 436, 438.
Baranoff, W. — 385, 386, 472, 473.
Baumann, Jaan (Sepa Jaan Baumann; Сеппа Ян Бауман) — 199, 200, 201, 202, 237, 240, 493, 514.
Baumann, Mihkel (Бауман, Михель) — 237, 240, 493, 514.
Baumgarten — 317, 319, 320, 321, 322, 495, 517.
Beck — 64, 71, 73, 74, 79, 80.
Berg, Georg (Берг, Георгий) — 116, 117, 138, 145, 148, 194, 197, 251, 252, 464, 465, 486, 507.
Birk, Gustav — 361, 363.
Blagoveštšenski, V. T. (Благовещенский В. Т.) — 499, 521, 522.

Bock (Бок) — 215, 217, 330, 332, 398, 401, 492, 513.
Bogutski (Bogutzky; Богуцкий) — 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 205, 206, 217, 218, 221, 222, 490, 511.
Bolotov (Болотов) — 170, 175, 489, 490, 510, 511.
Brevern, Th. (Бреверн, Ф.) — 89, 93, 240, 241, 298, 302, 306, 308.
Brevern (Frau von Brevern) — 370, 371.
Brincken (Бринкен) — 215, 217, 224, 226, 233, 234, 237, 240, 241, 492, 513.
Brinckmann (Бринкманн) — 467, 469.
Brockmann, Hermann (Brockmann, Herrmann; Брокманн, Херманн) — 293, 295, 297, 298, 300, 301, 302, 495, 517.
Budberg — 219, 224, 226.

Christoph — 348, 351.

Damfeldt, Johann (Дамфельд, Иоган) — 488, 509.
Danilovitš (Данилович) — 241, 242.
Daukša, A. (Даукша, А.) — 18, 34.
Dehn, E. — 260, 261, 262, 265, 267, 270, 292, 494, 516.
Dehn, J. (Ден) — 211, 212, 213, 491, 513.
Dippa, Jaan (Dippa, Joan) — 289, 290.
Disterlo (Дистерло) — 242, 402.
Dittmar, H. — 271, 274, 276, 293, 298, 299, 302, 306, 308, 313, 315, 316.
Dolgorukov (Долгоруков) — 220.
Dunkel, Mihkel (Dunkel, Michel) — 361, 362.

Eberhard, L. (Эберхард) — 213, 214, 215, 323, 327, 329, 330, 332, 336, 339, 342, 344, 384, 385, 386, 491, 513.
Ebrok, Jüri (Matsi Jüri Ebrok) — 317, 318, 321.
Eesik, Theodor (Эезик, Теодор) — 491, 512.
Ehrenbusch, Friederike (Фридерике Эренбуш) — 369, 497, 519.
Ehrmann, Jüri (Ehrmann, Jürri) — 278, 281.
Einamägi, Tõnu (Эйнамегги, Тенно) — 118, 119.
Einberg, Rein (Эйнберг, Рейн) — 118, 119, 486, 506.
Einpaul, A. (Эйнпауль, А.) — 18, 34.
Eldermann, Tõnu (Eldermann Tõnno) — 56, 57, 58, 92, 95.
Elias (Элиас) — 450, 459, 500, 523.
Elmann, Mihkel (Elmann, Michel) — 354, 357.
Elmann, Päärn (Ellmann, Pären; Эльман, Пэрн) — 237, 240, 462, 463, 493, 514.
Emmo, Peeter (Emmo Johanni Emmo Sohn Peter) — 334, 338.
Emmora, Mihkel (Emmora, Michel) — 354, 355, 358.
Engasoo, Mihkel (Энгасоо, Михель) — 496, 518.
Erbe, H. — 274, 276, 306, 308, 315, 316.
Erikson, Jüri (Эрихсон, Юрри) — 378, 380.
Ermes, Miina (Miina; Эрмес, Мина; М. Эрмес; Эрмес, Мийна) — 118, 119, 120, 130, 131, 136, 150, 152, 486, 488, 506, 509.
Ermes, Tõnu (Эрмес, Тенно) — 150.
Errin, Hans (Karro Hans Errin; Эррин, Ханс; Карро Ганс Эрвин) — 237, 240, 462, 464, 493, 515.
Esko Mart (Эско Март) — 497, 520.

Fainštein, V. — 18, 34.
Fersen, C. D. E. V. — 373, 381.
Fick (Fieck) — 207, 208.
Fisch, Gustav — 360, 362.
Flies, Johan — 361, 363.
Freidin, P. (Фрейдин, П.) — 18, 34.
Friedberg — 353, 355, 357, 358.

Geber, Willem — 319, 320, 322.
Gernet (Гернет) — 8, 22, 342, 343, 491, 513.
Gersdorff, F. (Герсдорфф, Ф.) — 158, 159.
Grauen, Hermann (Grauen, Herm) — 310, 311, 312, 313, 314, 316.
Grek, Karl — 348, 351.
Grenzstein, A. (Гренцштейн, А.) — 461, 528.
Gresser (Gressel, Грессер, Грессель) — 385, 386, 398, 401, 414, 429, 466, 467, 468, 469, 472, 473, 497, 500, 520, 523.
Groos, Priido (Groos, Prido) — 361, 363.
Grosovitz, Villem (Grosowitz, Wilhelm) — 348, 351.
Grünewaldt, J. (Грюневальд, Гринвальдт, Eestimaa kuberner) — 18, 34, 54, 87, 96, 107, 111, 112, 152, 166, 167, 168, 170, 209, 220, 247, 248, 249, 250, 259, 260, 261, 268, 270, 278, 282, 284, 285, 286, 290, 309, 322, 323, 330, 332, 333, 334, 340, 341, 345, 346, 350, 352, 356, 359, 361, 363, 365, 366, 369, 371,

373, 375, 386, 393, 394, 399, 402, 410, 416, 424, 430, 435, 466, 467, 468, 474, 476, 489, 491, 493, 496, 497, 500, 510, 513, 518, 523.
Gutmann, Mart (Sepa Mart Gutmann; Сеппа Март Гутман) — 237, 240.
Gyldenstubbe (Гильденштуббе) — 415, 429, 467, 468.

Haamer, Peeter (Hamer, Peter) — 331, 332, 333.
Hadrop, Mihkel (Hadrup, Michel; Hadrop, Michel) — 318, 321.
Hagemeister, H. (Гагемейстер, Х.) — 116, 117, 118, 130, 136, 152, 167, 168, 194, 195, 197, 198, 215, 217, 218, 219, 221, 222, 485, 489, 491, 492, 506, 510, 512, 513.
Hagemeister, L. (Хагемейстер, Л.) — 500, 522.
Hahn, Magnus — 90, 93.
Haller — 207, 208, 217, 218, 222, 223, 224, 226.
Handtwig, G. — 345, 348, 351, 352, 357, 363, 364, 365.
Hannikat, Jüri (Hannikat, Jurri) — 330, 331, 332, 333.
Hanso Hindrik — 355, 358.
Hansu Jüri — 124, 133.
Hansu Jüri Johan (Hanso Jürri Johan) — 360, 362.
Hansu Oto (Анса Отто, Антса Отто) — 161, 162.
Haug, Peet — 331, 332, 333.
Hausman, Mart (Hausmann, Mart; Хаусман, Март) — 293, 298, 302.
Heinapuu, Juhan (Heinopuu, Juhann) — 324, 328, 343, 344.
Helffreich, C. — 489, 510.
Helffreich, J. (Гельфрейх) — 123, 124, 128, 133, 134, 135, 136, 167, 168, 169, 193, 197, 242, 243, 489, 510.
Herzen, A. I. (Герцен, А. И.) — 500, 501, 523.
Hieckisch, Heinrich (Гикиш, Гейнрих) — 399, 402.
Hindre (Hinder) — 331, 332, 333.
Hirschhausen — 213, 214, 215.
Hitsen, Tõnu (Гитцен, Тенно) — 196, 198.
Holm, Priidu (Holm, Prido) — 361, 363.
Holostov (Холостов) — 178, 184.

Ignatius (Игнациус) — 16, 31.
Illistom, Indrik (Иллистом, Индрик) — 203, 204.
Illistom, Tõnu Mats (Tõnnu Mats Illistom; Тенно Матц Иллистам;) — 203, 204, 237, 240, 493, 515.
Ilves, Jaan (Ilwes, Jaan) — 387, 390.
Ilves, Mart (Mart Hans Sohn Jlwes) — 110, 112.
Issakov, N. V. (Isakow, Issakoff, Исаков) — 39, 220, 224, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 248, 251, 412, 428, 474, 476, 482, 483, 492, 503, 504.
Iversen, E. — 93, 95.

Jaago Hans (Яго Ганс) — 200, 202.
Jaago Hindrik (Jaago Indrek; Яко Хиндрих, Яго Гиндрик) — 129, 135, 153, 154, 160, 161, 162, 444, 456.
Jaago Mihkel (Jago Michel) — 13, 354, 355, 356, 357, 358, 359.
Jaago Tõnu (Яго Тенно) — 165, 191, 192.
Jaak (Як, махтерский крестьянин) — 191, 192.
Jaakberg, Reinhold (Jaaksohn, Reinhold) — 318, 319, 321, 322.
Jaan (Ян), Andruse Karli sulane — 360, 362.
Jaan (Ян), Atla kõrstmik — 133, 137.
Jaani Jaan — 105, 107.
Jaani Juhani Jaak (Jani Juhhani Jaak) — 277, 278.
Jaani Tõnu Mihkel (Яни Тенно Михель) — 180, 181, 185, 186.
Jaennes, Hans (Niggola Hans Jaennes) — 382, 383.
Jaetis, Mart (Proso Märt Jaetis; Proso Märt; Prooso Märt; Prooso Märt Jaetis) — 317, 318, 321.
Jakev, Gusto — 60, 62.
Jakopere Päern (Jakoperre Paeren) — 105, 107.
Jaksmann, Andrus — 352, 355, 357, 358.
Jaksmann, Johan — 354, 357.
Jalakas, Jaan (Jallakas, Jaan) — 387, 390, 391.
Jalakas, Mikk (Jallakas, Mik) — 387, 390.
Jankovits, Jaan (Andruse Jaan; Andruse Jaan Jankovits; Andruse Jaan Jakowitz; Jakowitz, Jaan) — 359, 360, 361, 362, 363.
Jankovits, Juhan (Lovi Johan Jakowitz; Lowi Johan; Lovi Juhan Jankovits) — 360, 361, 362, 363.
Jason, Ferdinand — 99, 100.
Jefimov, Semjon (Ефимов, Семён) — 178.
Jepantevski, Jestaf (Епаньтевский, Естаф) — 176, 178.

Johani Johan — 360, 361, 362, 363.
Johannes, Juhan (Juhanes, Juhan; Юханес, Юхан; Иоханнес) — 435, 437, 438, 484, 505.
Johannes, Kaarel (Juhannow, Karel; Johannes, Karl; Juhanes, Kaarel; Юханес, Каарел, Иоханнес, Каарел) — 60, 62, 70, 78, 437, 438, 500, 523.
Johannson, Minna — 369.
Juhani Siimu Gustav (Juhhani Simo Gustav) — 324, 328.
Jusso Johan — 347, 348, 351.
Justi Jüri (Justi Jürri) — 105, 107.
Jõggiman, Hans (Jöggiman, Hans) — 324, 328.
Jänuse Johan — 348, 351.
Jänuse Jüri (Jänuse Maddis, Янусе Юри) — 353, 354, 356, 357, 359.
Järsma, Peeter (Liiva Peeter Järsma; Jörsmann, Peter; Liiva Peter Jörsmann) — 337, 339.
Jürgens — 166.
Jüri Hindrik (Jürri Hindrik) — 262, 266.
Jüri Jaan (Jürri Jaan) — 262, 266.
Jürna Mihkel (Jürna Michel), Haeska m. — 361, 362.
Jürna Mihkel (Jürna Michel; Jurna Michel), Kiideva m. — 354, 357.

Kaasik, Mikk (Kasik, Mik) — 387, 390.
Kabok, Kaarel (Kabok, Karel) — 207, 208.
Kadakas, Ants (Kaddakal, Ans) — 387, 390.
Kado, Tõnu (Tönno Hans Sohn Kado) — 110, 112.
Kaen, Vilhelm (Kaen, Wilhelm) — 387, 390.
Kaena, Jüri (Kaena, Jürri) — 387, 390.
Kaermann, Siim — 354, 357.
Kaev, Jakob (Tammise Jakob Kaev, Tammische Jacob Kaew, Tammisse Jacob Kaew) — 101, 102, 485, 506.
Kaevand, Jaan (Kaewand, Jaan), peremees — 348, 349, 351, 352.
Kaevand, Jaan (Kaewand, Jaan), sulane — 349, 350, 351, 352.
Kaevand, Rein — 349, 351.
Kahk, J. (Кахк, Ю.) — 5, 8, 18, 22, 34, 483, 500, 503, 523.
Kalberg, Hans (Pilli Hans Kalberg) — 381, 383.
Kaljo, Mihkel (Kalljo, Michel) — 349, 351.
Kalla. Evart (Kaeramäe Evart Kalla; Kaeramä Ewart Kalla) — 383, 384.
Kamp, Mikk (Kamp, Mick) — 387, 390.
Kangerma, Päärn (Kangerma, Paeren; Kangermaa, Päären; Кангерма, Пярн) — 179, 184, 209, 211.
Kanna, Mart — 387, 390.
Karjatse Hans (Карьятсе Ганс) — 179, 184.
Karli Juhan — 262, 266.
Karo Mihkel (Karro Michel; Karo Michel) — 360, 361, 362, 363.
Karro Mart (Kappo Март) — 196, 198.
Karrofeld, Mihkel (Karrofeldt, Michkel) — 262, 263, 264, 265, 266, 267.
Karrosohn, Hindrek (Männiku Hindrek Karrosohn, Männiko Hindrik Karrosen) — 302, 307.
Kasa, Rein — 309, 310, 311, 312.
Kasmann, Hans (Janso Hans Kasmann, Janso Hans Kassmann) — 382, 383.
Kasmann. Jaan — 387, 390.
Kastan, Jaak (Кастан Як) — 210, 211, 237, 240, 493, 514.
Kastan, Priidik (Matsi Priidik Kastan; Матци Придик Кастан; Матси Прийдик Кастан) — 237, 340, 487, 507.
Kattenbach, Liisu (Kattenbach, Liso) — 99, 100.
Kaumann, T. (Kausmann, Tõnis; Кауманн, Теннис) — 158, 159, 488, 510.
Kausmann, Jüri (Kausmann, Jürri) — 387, 390.
Kean, Mai — 387, 390.
Kentmann, Ants (Kentmann, Ans) — 387, 390.
Keramees, Jüri (Kera Jüri Keramees; Kerramees, Jurri; Kerra Jurri Kerramees) — 337, 339.
Kerdo Peeter (Kerda Peter; Kerdo Peter) — 326, 329, 336, 337, 339.
Kesk, Ants (Kask, Ans) — 387, 390, 391.
Keyserling, A. (Кайзерлинг, А.) — 253, 254, 256, 257.
Kilemit, Karl — 349, 351.
Kivermaker, Johan (Kiwermaker, Johann; Kiwimaker, Johann) — 336, 337, 339.
Kivi, Hans (Liiva Hans Kivi; Кивви, Ганс; Лива Ганс Кивви) — 378, 380.

Kivi, Mikk (Кивви Микк) — 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 498, 520.
Kivimeister, Juhan (Кивимейстер, Юхан) — 293.
Klammer, Mihkel (Кламмер, Михель) — 237, 240, 493, 515.
Klaukseni Jaak (Клауксени Як; 377, 379.
Klaukseni Jaan (Клауксена Ян; Клаукса Ян) — 378, 379, 380.
Klement, H. (Клемент, Х.) — 18, 34.
Klemmer, Mart (Клеммер, Март) — 137, 199, 201, 240.
Klomp, Johan (Klomp, Johann) — 342, 343, 344.
Klugen, O. (Клуген, О.) — 89, 93, 95, 240, 241.
Kolga, Gustav — 348, 351.
Kolga, Rein — 348, 351.
Kolk, Gustav — 348, 351.
Korba, Juhan (Korba, Jaan) — 309, 311, 312, 313.
Kore, Kaarel (Kore, Karel) — 348, 351.
Korri, Peeter (Корри, Петер) — 496, 518.
Kotzebue, Otto (Коцебу) — 96, 98, 99, 103, 105, 107, 108, 111, 112, 115, 116, 118, 209, 210, 211, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 485, 486, 489, 505, 507, 510.
Kovenev (Ковенев) — 240.
Kraav, Jüri (Kraaw, Jurri) — 342, 343, 344.
Kraavik, Siim (Krawick, Siim) — 342.
Krabbe, N. K. (Краббе, Н. К.) — 492, 514.
Krass, Mart (Vanamaito Mart Krass, Wannamaito Mart Krase) — 381, 383.
Kraus, Jaan — 104, 106.
Kreutzwald, Fr. R. (Крейцвальд, Ф. Р.) — 499, 522.
Krevon, Jüri (Krewon, Jürri) — 354, 356, 358, 359.
Krevon, Karl (Krewon, Karl) — 354, 356, 357, 359.
Kriel, Jakob (Kriel, Jacob) — 263, 264, 265, 266, 267.
Kristal, Hans (Hans Jurris Sohn Kristal) — 108, 110, 111, 112.
Kristjani Mihkel (Christani Michkel) — 336, 339.
Kroon, Jaan (Gruun, Jaan; Крон, Ян; Tõmba Jaan) — 105, 107, 207, 208, 209, 211, 237, 240, 493, 514.
Kruse, Fr. — 499, 522.
Krusenstiern, T. — 166.
Kruus, Hans — 84, 85, 86, 88, 89.
Krüdener — 61, 62.
Kubja Tõnu Hans (Kubja Tõnno Hans) — 310, 312.
Kukk, Juhan (Kukk, Juhhan) — 287, 288.
Kukuškina, M. V. (Кукушкина, М. В.) — 11, 26.
Kullerkupp, Hans (Noore Tõnu Hans; Noore Tõnu Hans Kullerkupp; Норе Тенно Ханс; Куллеркуп; Тенно Ганс Куллеркуп; Норе Тенно Анс) — 160, 161, 162, 493, 514.
Kullerkupp, Hans (Vaino Hans Kullerkupp; Вайна Ганс Куллеркуп) — 237, 240, 487, 507.
Kurg, Jüri (Purk, Jüri; Purg, Jüri; Пург, Юри; Кург, Юри) — 387, 390, 498, 521.
Kusmann, Hermann (Herma Kus Kesper; Kusmann, Herm) — 387, 390, 391.
Kusmann, Jüri (Otsa Jüri Kusmann; Otsa Jürri Kusmann) — 387, 390.
Kusmann, Madis (Kure Madis Kusmann; Kusmann, Maddis; Kurre Maddis Kuusmann) — 387, 390, 391.
Kusnets, Toomas (Kuchnitz, Thomas) — 289, 290.
Kuusk, Mikk (Кууск, Микк) — 469, 470, 500, 523.
Kõllo, Joosep — 13.
Kõllo, Mart (Köllo, Mart) — 387, 390.
Kõrts, Gustav — 278, 281.
Kõrtso Ado Jaan (Körtso Ado Jaan) — 360, 361, 362, 363.
Kõrv, Ado (Körw, Ado) — 324, 328, 342, 343, 344.
Kõrve Jüri (Kõrwe Jürri) — 105, 107.
Känd, Jüri (Kend, Jürri) — 387, 390.
Känd, Vilhelm (Timple Vilhelm Känd; Kent, Wilhelm; Timple Wilhelm Kent; Кянд Виллем) — 387, 390, 391, 470, 471.
Käsper (Kesper) — 289, 290.
Käsper, Hans (Каспер, Ганс; Каспер, Ханс) — 237, 240, 493, 515.
Kütsin, Jüri (Jüri Kütsen; Kütsin, Tõnu Jüri; Kütin Tõnu Jüri; Jurri Tõnnow Küten; Matrose Jurri Tõnnow Küten; Китсин; Юрри Михеля Кютсин; Юрри) — 203, 204, 221, 222, 237, 240, 462, 464, 492, 493, 513, 515.

Lagge, Joosep (Lagge, Josep; Laggo, Josep) — 317, 318, 321.
Lagle Hans (Nahkro Hans Lagle) — 382, 383, 384.

Lagle Hans (Suure Hans Lagle; Sure Hans Lagle) — 382, 383, 384.
Lahesoo, Juhan (Lahhesoo, Juhhan) — 268, 269.
Laid, Siim (Mältse Siim Laid, Mählze Siim Laid) — 337, 339.
Laiming (Лайминг) — 107, 108, 113, 114, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 194, 197, 215, 217, 218, 489, 490, 492, 510, 511, 513.
Lalli Vabo (Lalli Wabo) — 320, 322.
Lallo, Jakob (Lallo Jacob) — 268, 269.
Lallo, Mihkel — 268, 269.
Lampe, F. (Лампе, Ф.) — 15, 16, 31.
Landing, Mihkel (Landing, Mikkel) — 289, 290.
Lang, Prits (Ланг, Притс; Ланг, Притц) — 237, 240, 462, 464, 493, 515.
Lang, Tõnu (Nurga Tõnu Lang; Nurga Tõnno Lang; Ланг Тынну; Тенно Ланг) — 228, 229, 237, 240, 461, 462, 463, 464, 493, 514.
Lanskoi, S. S. (Ланской С. С.) — 233, 234, 394, 491, 493, 499, 513, 515, 522.
Laome Rein — 347, 351.
Lauer, Tõnis (Лауер Тенно) — 237, 240.
Laupmann, Jüri (Miku Jüri Laupmann; Mikko Jüri; Mikko Jurri Laupmann) — 382, 383.
Laur, Hans (Uustalu Hans Laur; Устало Ганс Лаур) — 237, 240, 490, 511, 514.
Laur, Jüri (Altpere Jüri Laur; Altperre Jurry Laur) — 369, 370.
Laur, Tõnis (Uustalu Tõnis Laur; Uustallo Tõnnis Laur; Лаур, Теннис) — 164, 165, 210, 211, 489, 510.
Lauring, Jüri (Lauring, Jürri) — 289, 290.
Lavrentjev, Fjodor (Лаврентьев Фёдор) — 176, 178.
Leenu (Leno), tüdruk Atlast — 210, 211.
Leesmann, Otto (Tilli Otto Leesmann, Тилли Отто Лесман) — 161, 162, 236, 237, 240, 241, 443, 455, 493, 515.
Lehmann, Ants (Lehmann, Ans) — 387, 390, 391.
Leht, Mart (Lecht, Mart) — 289, 290.
Lemann, Kasper (Kesper Lemann) — 387, 390.
Lemming, Hans (vallatalitaja, Roosna m.) — 318, 319, 321.
Lemming, Hans (Ants; Ans; Tooma Hans Lemming; Tooma sulane Hans Lemming), eelmise poeg — 318, 321.
Lenin, V. I. (Ленин, В. И.) — 11, 26, 494, 516.
Lepa Jaak (Leppa Jaak) — 336, 339.
Lepiku Hans (Leppiko Hans) — 277, 278.
Lepiku Priidu (Leppiko Prido) — 360, 362.
Lepp, Jaan — 387, 390.
Lepp, Jaan (Lepp, Joaan) — 387, 390.
Lepp, Jüri (Lepp, Jürri) — 387, 390.
Lepp, Toomas (Lepp, Thomas) — 387, 390.
Levonka, Jaan (Lichonka, Jaan; Lewonka, Jaan) — 207, 208, 210, 211.
Lieven (Ливен) — 247, 248.
Liiv, Jaan (Лийв, Ян) — 237, 240.
Limmiko Peeter (Limmiko Peter) — 387, 390.
Linder, Juhan (Linder, Johann) — 278, 281.
Lomberk, Jaan — 268, 269.
Loo Jüri (Лоо Юри) — 470, 471.
Lovi Peeter (Lowi Peter) — 360, 361, 362, 363.
Lovtsevitš (Ловцевич) — 242.
Luiga, G. E. (Луйга, Г. Э.) — 14, 30, 439, 453.
Luige Hans (Луйге Ханс) — 462, 464.
Lukas, Jaan — 289, 290.
Lukk, Juhan (Luk, Juhhan) — 331, 332, 333.
Lukmann, Juhan (Jaagu Johan Lukmann; Jago Johann Lukmann; Jaako Johann Lukmann) — 337, 339.
Lunt, Hans (Jaagu Hans Lunt; Jago Hans Lunt; Лунт, Ханс) — 382, 383, 384, 472, 474.
Lunts, Juhan (Lanz, Juhhan) — 289, 290.
Lunts, Jüri (Lunz, Jürri) — 289, 290.
Luther (Лютер) — 201, 202.
Lõhmus, Mihkel (Lechmus, Michel) — 340.
Lõpper, Hans — 354, 357.
Lüders, F. (Людерс) — 346, 350, 352, 356, 359, 361, 362, 363, 496, 518.
Lütke, F. B. (Литке, Ф. Б.) — 483, 503.

Maamees, Jaan (Memmes, Jaan) — 349, 351.
Maasikas, Jaan (Masikas, Jaan) — 387, 390.
Maasikas, Siim (Marikas, Siem) — 387, 390.

Madis, Johan (Maddis, Johan) — 354, 358.
Major, Mart (Майор, Март) — 13, 28, 60, 62, 258, 259, 437, 438, 493, 494, 515.
Mallo Hans — 60, 62.
Malm, Peeter (Мальм, Петр) — 199, 201, 202.
Malõšev (Малышев) — 240, 241.
Mandi Hans — 337, 339.
Mando Villem (Mando Willem) — 354, 356, 357, 359.
Mandoff, Jaan — 354, 358.
Manteuffel, M. Z. (Мантейфель) — 15, 31, 393, 394, 412, 428.
Marder, Pearn — 289, 290.
Mardi Antsu Jüri (Mardi Anso Jürri) — 105, 107.
Margus, Hans (Margus, Hans Toomase p.; Hans Thomas Sohn Margus) — 108, 110, 111.
Mari (Miina Ermesi tädi Mahtras; Марри, тётка Мина Эрмеса) — 150, 152.
Markuševski (Маркушевский) — 240, 241.
Matsi, Jaan (Reinu Jaan; Reino Jaan Mats; Рейну Яан Матси; Ян Матци; Рейно Ян; Рейно Ян Мац, Рейно Ян Матц) — 129, 131, 135, 137, 154, 155, 160, 193, 194, 196, 197, 198, 237, 240, 444, 455, 487, 493, 507, 514.
Matsi Mart (Матси Март) — 293.
Matsi Mihkli Kristjan (Matsi Michli Kristian) — 348, 351.
Matsi Priidik (Матси Прийдик; Матца Прийдик; Матцо Придик; Матси Придик) — 129, 135, 161, 162, 443, 444, 455, 456.
Matsik, Jüri (Matsik, Jürri) — 354, 357.
Maäro, Madis (Маэро, Мадис) — 471, 473, 474.
Meder (Медер) — 242, 243.
Meint, Jaan — 268, 269.
Menjalg, Mart — 99, 100.
Mesipuu, Jüri (Mesipu, Jüri; Messipu, Jürri; Messipuu Jürri; Messipuu, Jurry; Мезипу Юрри) — 60, 62, 69, 70, 78, 81, 437, 438, 484, 505.
Metling Jaak (Метлинг, Яак) — 387, 390, 498, 521.
Metsa Jaan — 360, 361, 362, 363.
Metuusalem, Mart (Metusalem, Mart) — 210, 211.
Meyer — 62, 74.
Meyer, A. — 206, 208, 209.
Mihkel (Villu Mardi poeg; Михель, сын Вилло Марта) — 183, 187.
Mihkel (Jüri Kütsini sugulane) — 203, 204.
Mihkli Jaani Jüri (Michli Jani Jürri) — 348, 351.
Mihkli Kaarel (Michkli Karel) — 262, 266.
Miilberg, Madis (Мийльберг, Мадис) — 478, 480.
Milback, Hans (Ahke Hans Milback; Ahke Hans Milbach; Mühlbach, Hans; Мюлбах, Ханс) — 382, 383, 384, 472, 474.
Miller, V. (Миллер, В. Я.) — 500, 523.
Mohrenschildt (Мореншильдт) — 108, 111, 115, 116, 117, 195, 198, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 240, 241, 489, 491, 492, 510, 512, 513.
Moistik, Jakob (Uustalu Jakob Moistik; Uustallo Jacob Moistick) — 302, 306.
Moller, Jaan (Jaan Thomas Sohn Moller) — 108, 110, 111.
Mundström, Johann (Мундстрём, Иоган) — 118, 119.
Mursa, Jüri (Jaago Jüri Mursa; Mussu, Jüri; Мурза, Юрри Ганса сын; Яго Юрри Мурза; Муссу, Юри) — 165, 237, 240, 462, 463, 493, 500, 514, 523.
Muugamäe, Jaak (Maggamae, Jaak) — 387, 390.
Muugamäe, Mihkel (Maggamae, Mikkel) — 387, 390.
Mäe, Jaan (Mae Jaan) — 387, 390, 391.
Mäe Juhan (Мяэ Юган) — 153, 155.
Mäe Jüri (Mae Jürri) — 105, 107.
Mäkk, Mihkel (Mäk, Mihkel; Mäck, Michel) — 343, 344.
Mänd, Tõnu (Vana-Kubja Tõnu Mänd; Wanna Kubja Tönno Män) — 303, 307.
Männik, Jakob (Männick, Jacob; Mennik, Jacob; Мянник, Якоб) — 302, 303, 305, 307, 308, 495, 517.
Mätlik, Tõnu (Sepa Tõnu Mätlik; Seppa Tönno Mötlik; Mätlik, Tönno; Mötlick, Tönno) — 294, 296, 298, 299, 301, 302.
Möldersaar, Jakob (Möldersaar, Jacob) — 318, 319, 321, 322.
Mühlbaum — 330, 332.
Mühlen — 229, 231.
Mühling, Mart — 320, 322.
Mühlmann, Mart (Kördi Mart Mühlmann; Kördi Mart; Керди Март Мюльман; Киерди Март) — 165, 237, 240.

Münd, Jakob (Münd, Jacob) — 285, 286.
Münd, Mart — 283, 284, 285.
Müürisepp, Madis (Lauri Madis Müürisepp; Laury Maddis Murisep) — 381, 383.

Nachtigall, Tõnis (Nachtigall, Tönnis; Нахтигал, Тынис) — 259, 494, 515, 516.
Napper, Hans — 84, 86.
Nazarov (Назаров) — 241, 242.
Nebukat, Gustav — 360, 361, 362, 363.
Nei, Anu (Ней, Ану) — 464, 465, 500, 523.
Nei, Leena (Ней, Лена) — 464, 465.
Neitenberg, Jüri (Onga Jüri Neitenberg; Onga Jüri; Онга Юрри Нейтенберг; Онга Юрри) — 378, 380.
Netškina, M. V. (Нечкина, М. В.) — 11, 26.
Neudorf, Mihkel (Vilhelmi Mihkel Neudorf; Wilhelmi Michkel Neudorff) — 296, 301.
Neumann, Jaan — 63, 74.
Neus, A. H. (Нейс, А. Г.) — 499, 521.
Nigus, Hindrik (Niggus, Hindrek) — 317, 318, 321.
Nikkol, Joonas (Niklas, Joonas; Niklas, Jaan; Nikkol, Jonas; Никлас Иоонас; Никлас Яан) — 60, 62, 65, 68, 69, 70, 75, 77, 78, 435, 437, 438, 484, 505.
Nikkolo, Jüri (Jaago Jüri Nikkolo; Jaago Jüri; Яго Юрри Николо; Яго Юри Николо; Яго Юрри) — 199, 200, 201, 202, 237, 240, 493, 514.
Nikolai I — 8, 23, 483, 504.
Ninnas, Jüri (Ninnas, Jürri) — 354, 356, 357, 359.
Nirk, H. (Нирк, Х.) — 18, 34.
Nocks, J. (Нокс, Я.) — 499, 521, 522.
Nottbeck, G. (Нотбек; Ноттбек) — 15, 31, 412, 428, 467, 468.
Novossilski (Новосильский) — 232, 233.
Nukk, Jaan (Нукк, Ян) — 165, 490, 511.
Nukk, Jüri (Mäe Jüri Nukk; Mäe Jürri Nuk; Nuk, Jürri) — 316, 317, 318, 320, 321.
Numi, Jaan — 60, 62.
Nurk, Jaan (Нурк, Яан) — 60, 61, 66, 69, 70, 76, 77, 78, 437, 438, 484, 505.
Nurk, Juhan (Нурк, Юган) — 237, 240, 493, 515.
Nurk, Kaarel (Нурк, Каарел) — 435, 437, 438.
Nurk, Madis (Nurk, Maddis) — 60, 62.
Nurklik, Jüri (Nurklik, Jürri) — 285, 286.
Nursland — 339, 340.
Näpp, Jüri (Klause Jüri Näpp; Klause Jüri Nepp; Клаусе Юри Непп; Клаусе Юрри Непп) — 236, 237, 240, 241, 493, 515.

Oago, Juhan (Oaro, Юхан) — 496, 518.
Obermann, Jüri (Оберман, Юрри; Оберман, Юри) — 237, 240.
Oediko, Karl (Oediku, Carl) — 95, 96.
Oia, Siim (Hindre Siim Oia; Hindre Siim Oija) — 334, 337, 338, 339.
Oijer, Jaak — 60, 62.
Olander, Oto (Olander, Otto; Otto; Олландер, Отто; Оландер, Отто; Оландер, Ото; Ото) — 182, 186, 195, 198, 237, 240, 449, 459, 462, 463, 493, 500, 514, 523.
Olander, Peeter (Ollander, Peter; Hollander, Peter; Peeter; Олландер, Петр; Оландер, Петер; Оландер Пётр; Петер) — 163, 176, 177, 178, 184, 195, 196, 198, 223, 224, 225, 226, 229, 231, 237, 447, 448, 449, 457, 458, 459, 462, 463, 489, 490, 491, 493, 500, 511, 512, 514, 523.
Onspa, Toomas (Hinste Toomas Onspa; Hinste Thomas Önspä; Önspä, Thomas) — 334, 337, 338, 339, 496.
Orav, Hans (Orrow, Hans) — 90, 93.
Osterman, Villem (Ostermann, Willem) — 354, 356, 357, 359.
Oti, Priidik (Pertle Priidik Oti; Пертле Придик Отта) — 237, 240.
Ots, L. — 492, 513.
Ots, Mihkel (Ots, Mihkel Otto p.; Michel Ottos Sohn Otz; Отц, Михель) — 225, 226, 237, 240, 493, 514.
Otsa Villem (Otsa Willem) — 354, 355, 358.
Ottens, Priidik (Pertle Priidik; Pärtle Priidik; Pertle Priidik Ott; Пертли Придик; Пяртле Прийдик; Пертла Придик; Пертле Придик Отт) — 128, 129, 135, 160, 161; 162, 444, 456, 489, 493, 510, 514.

Paadimeister, Mihkel (Rasi Mihkel Paadimeister; Рази Михель Паадимейстер) — 377, 378, 379.
Paavelson, Indrek (Jaago Hindrik Pavelson; Pabelson, Hindrik; Paavelson, Hindrik; Pawelsohn, Indrek; Яаго Хиндрик Паавельсон; Павельсон, Гиндрик) — 210, 211, 237, 240, 487, 489, 493, 507, 510, 514.
Paavelson, Tõnu (Pabelson, Tõnu; Pawelsohn, Tõnno; Пабельсон, Тенно; Пабельсон, Тыну) — 210, 211, 237, 240, 493, 515.
Pahlen (Пален) — 15, 16, 31, 32, 56, 57, 58, 205, 206, 235, 236, 412, 428, 486, 507.
Pajo, Ado — 343, 344.
Paljasmaa, Siimo (Paljasma, Simmo) — 331, 332, 333.
Palli Jürna Jaan — 347, 350.
Paulus, Jaan (Vade Jaan Paulus, Вадде Ян Паулус) — 237, 240.
Peber, Ado (Пебер, Адо) — 237, 240, 493, 515.
Peedo Jaan (Pedo Jaan) — 105, 107.
Peeska Jaan — 370, 371.
Peeter (mölder, Mahtra m.) — 129, 135.
Peetri Hindrik (Petri Hindrik) — 360, 361, 362, 363.
Peetri Tõnu (Petri Tõnno) — 320, 322.
Pender, Juhan (Pender, Juhhan) — 264, 266.
Pender, Villem (Pender, Willem) — 263, 266,
Pendi Ado — 209, 211.
Perm, Tõnu (Perm, Tõnu Jüri p.; Tõnno Jurris Sohn Perm) — 110, 112.
Pert, Mart (Mä Mart Pert, Mäe Mart Pert) — 382, 383.
Pertel, Jaak — 84, 86.
Pertel, Jakob (Pertli Jacob) — 303, 307.
Pertle Priidik vt. Ottens, Priidik.
Pestel, Jaan (Пэстел Ян) — 237, 240, 493, 515.
Peterson, Hans (Mältse Hans Peterson; Mählze Hans Petersohn) — 334, 337, 338, 339.
Peterson, Johann (Петерсон, Иоганн) — 156, 159.
Peterson, Jüri (Sikka Jüri Peterson, Sikka Jürri Petersohn) — 309, 311, 312.
Piht, Mihkel (Picht, Michkel) — 330, 331, 332, 333.
Piil, Hindrik (Kõrtsu Hindrik Piil; Корцо Гиндрик Пийл; Кырцо Гиндрик Пийль) — 237, 240, 493, 514.
Piil, Jaan (Пийль, Ян) — 237, 240, 493, 515.
Piil, Mats (Mikko Päärn Mats Piil, Mikupäärna Mats Piil; Микко Пэрн Матц Пийл, Микоперне Матц Пийль) - 237, 240, 493, 515.
Piip, Hans (Piiper, Hans; Piper Hans; Пийп, Ганс; Пийпер, Ганс) — 103, 104, 106, 236, 237, 240, 241, 493, 515.
Piller, Hans (Пиллер, Ганс) — 237, 240, 493, 514.
Pillimiku Vilhelm Reinold (Pillimikko Wilhelm Reinoldt) — 381, 383.
Piltsin, Hindrik — 263, 266.
Pirisel, Peeter (Петер Пирисель) — 496, 518.
Pitzner, Jaan (Oediko Jaan Pitzner; Oediko Jaan; Оэдико Ян Пицнер) — 97, 98, 99, 102, 103, 485, 506.
Plesberg, Jüri (Tikka Jüri Plesberg, Тикка Юрри Плесберг) — 498, 520.
Poe Jaan (Поэ Ян) — 442, 454.
Poka Jaan (Pokka Jaan) — 359, 362.
Pollmann, Mats — 105, 106.
Poomann, Mart (Pomann, Mart; Пооманн, Март) — 99, 100, 485, 505.
Portnoi, Jaan — 361, 363.
Post, Jüri (Tuhha Jurri Pert, Tuha Jüri Post) — 382, 383.
Prassi, Jaan — 354, 356, 357, 359.
Preismann, Jaan — 264, 267.
Preismann, Villem (Preismann, Willem) — 264, 267.
Pritsu Jüri (Pritso Jürri) — 354, 356, 357, 359.
Pritvitz (Притвиц) — 240, 241.
Promet, Toomas (Tõnise Toomas Promet, Tõnnisse Tomas Promet) — 294, 296, 300, 301.
Proso, Ado — 337, 339.
Purs, Jaan — 324, 328, 342, 343, 344.
Puss, Kaarel (Tolli Kaarel Puss; Tolli Karel Puss; Talli Karel Puss; Tolli Puss; Talli Kaarel Puss) — 294, 296, 298, 299, 301, 302.
Puusepp, Ann (Pusep, Ann) — 320, 322.
Põldmäe, H. (Пылдмяэ, Х.) — 501, 523.
Põllo, Karl (Põllu Kaarel; Põllo, Karl) — 60, 62, 66, 68, 69, 70, 71, 76, 77, 78, 484, 505.
Põllu, Andres (Pollo, Andres) — 60, 62.

Põllu, Joosep (Pällu, Joosep; Pollo, Josep; Põllo, Joseph; Пяллу, Иоозеп; Пылло, Иозеп) — 28, 60, 62, 66, 70, 71, 76, 78, 79, 437, 438.
Põllu Karli naine (Poello Karls Weib) — 258, 259.
Põllu, Peeter (Põllo, Pertel; Pollo, Peter; Põllo, Pertel) — 60, 62, 65, 75.
Pärn, Ants (Paern, Ans; Pänn, Ans) — 387, 390, 391.
Pärssmann, Ants (Sassi Ants Pärssmann; Сасси Антс Пярсманн) — 465, 466.
Pärt, Mart (Пярт, Март) — 472, 473.
Pöör, Peet — 331, 332, 333.

Rand, Mihkel (Ранд, Михель) — 156, 158, 159, 487, 508.
Ranna Hansu Jaan (Ranna Hanso Jaan) — 359, 360, 361, 362, 363.
Ranna Hansu Priidu (Ranna Hanso Prido) 360, 361, 362, 363.
Ratassepp, Jaan (Rattasep, Jaan) — 310, 312.
Rede, Juhan (Rede, Juhhan; Rede, Johhan) — 330, 331, 332, 333.
Reets, Mihkel (Reets, Michel) — 349, 351.
Rehe Johan — 347, 348, 351.
Rein, Christian — 53, 54, 227.
Reinberg, Madis (Reinberg, Maddis) — 287, 288, 289, 290.
Reino Hansu Hindrik — 355, 358.
Reino Hansu Jüri (Reino Hanso Jürri) — 353, 356, 357, 359.
Reino Mihkel (Reino Michel), peremees — 355, 356, 358, 359.
Reino Mihkel (Reino Michel), sulane — 354, 355, 357, 358.
Reinthal, J. — 14, 30.
Reinu Mardi Jüri (Рейну Марди Юри) — 495, 517.
Reinvert, Juhan (Tooma Johan Reinverk, Tooma Juhan Reinverg, Тома Юган Рейнверк) — 160, 161, 195, 197, 237, 240, 493, 514.
Reli, Andrus — 347, 351.
Rennenkampff, A. — 268, 269, 270, 271.
Revo (Rewo, Рева) — 241, 242, 330, 332.
Rickmann, Hans (Reckmann, Hans) — 207, 208, 209, 210, 211.
Ridak, Jaan — 105, 106.
Ridakasauna Jaan (Ridaka sauna Jaan) — 105, 107.
Ridakasauna Mart (Ridaka sauna Mart) — 105, 107.
Ringelberg, Hans (Рингельберг, Ганс) — 156, 158.
Ringi Madis (Ringi Jürri; Ринги Мадис) — 353, 356, 357, 359.
Rink, Johan — 354, 357.
Rismann, Jaan — 105, 106.
Risman, Tõnu (Riesemann, Tönno) — 105, 106.
Rodemann, Tiits (Rodeman, Tits; Родеман, Тиц; Родеман Тийц) — 236, 237, 240, 241, 493, 515.
Roop, Otto — 271, 274.
Rosen, G. (Розен, Г.) — 82, 87, 88, 89, 276, 282, 283, 285, 286, 288, 289, 290, 292, 316, 494, 516.
Rosen, P. (Розен П.) — 278, 281, 282.
Rosen, R. R. (Розен) — 380, 391, 429, 415, 467, 468.
Rosenberg, Gustav (Розенберг, Густав) — 12, 27, 167, 168, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 224, 226, 486, 489, 491, 507, 510, 512, 513.
Rosenmäe, Jüri (Oti Jüri Rosenmäe; Oti Jüri; Отти Юрри; Оти Юри Розенмяэ; Отти Юрри Розенмее; Отти Юрри Розенмяэ) — 12, 27, 148, 160, 161, 163, 194, 197, 237, 240, 487, 489, 493, 507, 510, 514.
Ross, Kaarel (Ross, Karel; Росс, Карел) — 293, 297, 298, 299, 301, 302, 495, 517.
Ruckteschell, A. — 392, 393.
Rukki, Hans (Рукки, Ханс) — 496, 518.
Russow, N. Fr. (Руссов, Н. Фр.) — 16, 31, 499, 500, 521, 523.
Ruuge, Juhan (Pyre, Юган) — 165.
Räli, Johan — 354, 357.
Rösse, Jüri (Rösse, Jurry; Rösse, Jurri; Росее Юри) — 272, 274, 275.
Rütel, Hans (Рютель, Ханс) — 272, 274, 275, 276, 494, 516.
Rütelmann, Mihkel (Rütelmann, Michel) — 342, 343, 344.

Saaga, Jüri (Saaga, Jürri; Saggo, Jurri; Saggo, Jürri) — 287, 288, 289, 290.
Saalverk, Jaan (Саальверк, Яан) — 477, 501, 523.
Saar, Jakob (Madise Jakob Saar; Maddisse Jacob Soar) — 303, 307.
Saberg, Jüri (Luigo Jüri Saberg; Луйго Юрри Саберг) — 376, 379.
Sachris, Jüri (Obli Jaani Jüri Sachris; Obli Jani Jurri Sachris) — 99, 100.
Sahmann, Gustav (Ahke Gustav Sahmann) — 209, 211, 381, 383.

Sakosauna Jüri (Sakkosauna Jurri) — 209, 211.
Salomon, Hans (Solomsohn, Hans) — 104, 106.
Salza, A. (Salza, Залца) — 107, 108, 232, 233, 234, 391, 392, 415, 429, 467, 469.
Saltzströhm, Tõnu (Сальцштрём, Тенно) — 377, 379.
Sarapuu Hindrik (Сарапу Гиндрик) — 199, 201.
Sarjas, Jüri (Sarjas, Jürri) — 278, 281.
Sarmulin, O. — 18.
Sass, Rein — 348, 349, 351.
Sassu Rets (Sassu Retz) — 349, 351.
Sau, Andrus — 340.
Saueaugu Jüri (Matsik, Jüri; Matsik, Jürri; Saueaugo Jürri) — 353, 354, 356, 357, 359.
Sauna Ado Gustav — 347, 348, 349, 350, 351, 352.
Sauna Mihkel (Sauna Michel) — 354, 355, 358.
Schiefner, A. — 499, 522.
Schmidt — 218, 219.
Schmiedeberg, Daniel (Aru Daniel Schmiedeberg; Arusepa Daniel Schmiedeberg; Aru Daniel; Арусепа Даниэль Шмидеберг; Арро Сеппа Даниель) — 131, 137, 154, 155, 160, 161, 162, 165, 237, 240, 489, 493, 510, 514.
Schmiedeberg, Daniel (Mäe Daniel Schmiedeberg; Мяэ Даниэль Шмидеберг; Мее Таниель) — 131, 137, 154, 155, 160, 161, 162, 165, 194, 196, 197, 198, 237, 240, 489, 493, 510, 514.
Scholvin (Шолвин) — 435, 436, 437, 438.
Schwebs, F. G. A. (Швебс) — 9, 23, 62, 73, 80, 215, 217, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 231, 232, 415, 429, 467, 468, 469, 492, 513, 514.
Segebarth, Karl (Зегебарт, Карл) — 64, 65, 68, 70, 71, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 258, 259, 436, 437, 438, 439.
Senkel, Hindrik — 262, 265, 266, 267.
Sepa Jaan vt. Baumann, Jaan.
Sepp, Hans (Nudi Hans Sepp) — 334, 338.
Sepp, Mihkel (Сепп, Михель) — 194, 197.
Sichler, Peeter (Schiffer, Peter; Sichler, Peter) — 387, 390, 391.
Sieberg, Madis (Sieberg, Maddis) — 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 484, 505.
Siimo (Simmo) — 331, 332, 333.
Siimo Johan (Simo Johan) — 360, 361, 362, 363.
Sille, Jüri (Силле, Юрри; Силле, Юри) — 237, 240, 493, 515.
Sovrimovitš (Sawremowitsch, Sawrimowitsch; Совримович) — 218, 219, 223, 224, 225, 226, 492, 513.
Spuhl, Gustav — 347, 348, 349, 350, 351, 352.
Spuhl, Jaan — 348, 351.
Spuhl, Johan — 349, 351.
Spuhl, Mihkel (Spuhl, Michel) — 348, 351.
Spuhl, Rein — 348, 351.
Spuhl, Vilhelm (Spuhl, Wilhelm) — 348, 351.
Stackelberg, ohvitser — 221, 222, 226.
Stackelberg (Штакельберг), Rava mõisnik — 495, 517.
Stackelberg, A. (Штакельберг, А.) — 145, 148, 487, 508.
Stackelberg, F. W. (Stakelberg, Штакельберг) — 15, 30, 108, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 167, 235, 236, 468, 469, 486, 489, 507, 510.
Stackelberg, O. — 326, 329.
Steinbach, C. (Штейнбах, К.) — 15, 31, 62, 64, 65, 73, 74, 75, 218, 219, 222, 223, 226, 227, 228, 229, 235, 236, 492, 513.
Stepermanis, M. (Степерманис М.) — 5, 21.
Stieglitz, Gusto — 60, 62.
Stieglitz, Johan — 60, 62.
Storch — 221, 222.
Stranberg, Hans (Awiko Hans Stranberg; Страндберг, Ханс) — 381, 382, 383, 384, 472, 474.
Stranberg, Jaan (Aromaito Jaan Stranberg, Arromaito Jan Stranberg) — 382, 383, 384.
Sukk, Ants (Suck, Ans) — 387, 390.
Supmann, Ado — 302, 305, 306, 308.
Supmann, Mart (Супманн, Март) — 12, 27, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 495, 517.
Suurküla, Ado (Suurkülla, Ado) — 354, 355, 358.
Suurküla, Jaan (Suurkülla, Jaan; Saarkülla, Jaan) — 354, 356, 357, 359.
Suurküla, Johan (Suurkülla, Johan) — 354, 358.
Suvorov, A. A. (Soovorop, Soovorup, Soorop, Sovorop, Sovorob, Суворов, Сооворуп, Сооворп) — 309, 392, 395, 410, 426, 440, 451, 460, 493, 498, 500, 514, 520, 522.

Südda, Samuel (Suddo, Samuel) — 60, 62.

Ždanov, S. (Жданов С.) — 234.
Železnov (Schelesnew) — 291, 292.

Tagaotsa sauna Andres (Taggaotsa-sauna Andres) — 105, 107.
Takko Ants (Takko Ans) — 105, 107.
Tamberg, Jakob (Tannberg, Jacob) — 387, 390.
Tamberg, Mart — 353, 356, 357, 359.
Tammeveski, Johan (Tammeweski, Johann) — 337, 339.
Tannel, Aadu (Aadu; Таниель, Аду) — 447, 457.
Tannenthal, J. (Таннентааль И.) — 470, 471.
Tapupere, M. (Тапупере М.) — 492, 513.
Tark, Madis (Tark, Maddis) — 60, 62.
Tasane, Hindrik (Tassane, Hindrik) — 295, 296, 298, 300, 301, 302.
Taube, F. — 309, 311, 313.
Tein, Ann (Тейль Анн) — 190, 191, 192, 491, 512.
Teinemann, Mihkel — 83, 85.
Teivas, Mihkel (Teiwas, Michkel) — 331, 332, 333.
Teka Jakob (Teka Jacob) — 353, 356, 357, 359.
Teka Mardi Andrus — 353, 356, 357, 359.
Tekmann, Hans — 105, 106.
Tello, Mari (Tello Mary; Tello Marry) — 81.
Terfeld, Tõnu (Terfeld, Tönno) — 265, 267.
Tertsius, Hans (Ants Tärtsus; Sepa Hans; Сепа Ханс; Терциус Ганс; Терциус, Ханс; Ганс) — 11, 14, 26, 30, 123, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 142, 144, 145, 146, 148—149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 193, 196, 197, 224, 225, 226, 228, 229, 236, 237, 240, 439, 443, 446, 452, 453, 455, 457, 458, 462, 463, 464, 487, 488, 489, 492, 493, 500, 506, 507, 508, 509, 510, 514.
Tetsi Indrek (Tetsi Indrik) — 387, 390.
Tevert, Tõnu (Тёверт, Тённо) — 118, 119.
Teär, Johan (Teär, Johann) — 334, 336, 337, 338, 339.
Tiedeberg, Tõnu (Тидеберг, Тённо) — 118, 119.
Tiesenhausen, G. — 168, 169, 170.
Tiidermann, H. (Тийдерман, Х.) — 461, 473, 474.
Tiidu Tõnu (Тидо Тенно) — 165.
Tiik, Hans (Tiek, Hans) — 95, 96.
Tikman, Jaan (Карятсе Яан Тикман) — 465, 466.
Tikva, Tõnu (Tickwa, Tönno; Tikwa; Тиква, Т.) — 309, 310, 311, 312, 313, 315, 495, 517.
Till, Hans (Koidu Hans; Koidu Hans Till; Койдо Ганс; Тилл, Ганс; Койдо Ганс Тилль; Койду Ханс Тилли) — 129, 135, 196, 198, 237, 240, 462, 463.
Timmelmann, Gustav — 343, 344.
Toll, Mart (Толли Март) — 237, 240, 493, 515.
Toll, R. — 89, 93, 95, 271, 274, 293, 298, 299, 302, 306, 308, 313, 315, 316.
Toluk, Villem (Toluk, Willem) — 264, 265, 266, 267.
Tomann, Mihkel (Tomann, Mikkel) — 289, 290.
Tomberg, Tõnu (Katku Tõnu Tomberg; Katko Tõnno Tomberg) — 381, 383.
Toming, Jaan (Tommikas, Joan) — 387, 390.
Toming, Tiiu (Томинг, Тию) — 465, 466.
Tomson (Томсон) — 500, 522.
Tomson, Gustav (Thomson, Gustav) — 337, 339.
Tooma Juhan (Тома Юган, Тома Иоган) — 161, 162.
Tooma Tõnu (Thoma Tönno) — 262, 266.
Tork, Jüri (Tort, Jürri; Торк Юри) — — 210, 211, 490, 492, 511, 513.
Traksi Jüri (Traksi Jürri) — 105, 107.
Treufeld (Treufeldt) — 342, 343.
Tritthoff, R. (Триттоф, Ф.; Trittov; Триттов) — 365, 366, 368, 369, 371, 376, 379, 380, 381, 472, 474.
Trost, Ado (Трост, Адо) — 237, 240, 493, 514.
Trost, Mats (Трост, Матц) — 237, 240, 493, 515.
Tuimann, Jüri (Krassi Jüri Tuimann; Krassi Jurri Tuimann) — 381, 383.
Tulp, Jüri (Tulp, Jurri) — 209, 211.
Turri, Andrus (Simoni Andrus Türri) — 337, 339.
Turro, Kaarel (Turro Karel) — 343, 344.
Tõnise Hansu Tõnis (Tönnise Hanso Tönnis) — 360, 361, 362.

Tõnise Johani Hans (Tõnnise Johani Hans) — 360, 361, 362, 363.
Tõnise Mihkel (Tõnnise Michel) — 348, 351.
Tõnu Jüri (Tõnno Jürri) — 221, 222.
Täht, E. (Тяхт Э.) — 18, 34.
Tänavaotsa Mart (Tennawaotsa Mart) — 209, 211.
Tänavaotsa Prits (Теннава Отца Приц) — 132, 137.
Tänavas, Gustav (Tenawas, Gustav) — 354, 356, 357, 359.
Tõnder, Tõnu (Tönder, Tõnno) — 105, 106.
Türna, Andrus — 340.
Türsamaa, Mihkel (Türsame, Michkel) — 302, 304, 307, 307—308.

Ugakask, Jaan (Juhanni Jaan Ugakasck; Jaan; Ugakasck, Juhann) — 272, 273, 274, 275, 276.
Uit, Jüri (Уйт, Юрри; Уйт, Юри) — 237, 240, 493, 515.
Ulrich, V. (Ullrich, W. K.; Ульрих, В.) — 241, 470, 471, 500, 523.
Ungern-Sternberg, Evald (Унгерн-Штернберг, Эвальд) — 324, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 338, 518.
Ungern-Sternberg, Konstantin (Ungern; Унгерн-Штернберг К.) — 212, 387, 391, 414, 466, 467, 468, 429, 469, 470, 471.
Ungern-Sternberg, Konstantin Peter Andreas (Ungern-Sternberg, Konstantin) — 323, 324, 326, 327, 328, 329, 333—334, 334, 336, 338, 346, 350, 352, 356, 359, 361, 362, 363, 416, 496.
Uskar, Siim (Nurga Siim Uskar, Nurka Siim Uskar) — 334, 338.
Ustel, Jaan (Peerupuu Jaan Ustel; Перупу Ян Устель) — 237, 240.
Uuetoa Hindrik — 347, 350.
Uuetoa Kaarel (Uetoa Karel) — 210, 211.
Uustal, Pearn (Ustall, Pearn; Пеарн Уустал) — 289, 290, 495, 516.
Uustalu Hans Laur (Устало Ганс Лаур)
Uustalu, Jüri (Ustallo, Jürri) — 320, 322.
Uustalu, Mihkel (Michkel Michkels Sohn Ustallo) — 110, 112.
Uustalu Tõnis (Ustallo Tõnnis) — 167, 168, 221, 222.

Vaimo, Mart (Mart Marts Sohn Waimo) — 110, 112.
Vaino Jüri (Waino Jürry) — 97, 98, 99.
Vaino Matsi Jaan (Waino Matsi Jaan) — 353, 356, 357, 359.
Valk, Mart (Валк, Март; Mart Walk Üllesoo) — 60, 62, 66, 69, 70—71, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 436, 437, 438.
Valk, Päärn (Пэрн Вальк, Пяарн Валк) — 237, 240, 491, 493, 513, 514.
Valpi, Jüri (Jürri Michkel Sohn Walpi) — 110, 112.
Vana Antsu Jüri (Wanna Anso Jürri) — 105, 107.
Vana, Juhan (Wanna, Juhhan) — 331, 332, 333.
Vanakubja Jüri (Wannakubja Jürri) — 310, 312.
Vanakubja Kaarel (Вана Кубья Карел) — 165.
Vapper, Jaan (Wapper, Joan) — 289, 290.
Vapper, Toomas (Wapper, Thomas) — 287, 288, 289, 290.
Varblane, Jaan (Jaagu Hansu Varblane; Jago Hanso Jaan Warblane; Warblane, Jaan) — 295, 296, 298, 300, 301, 302.
Varbola, Jüri (Jürri Jaans Sohn Warbola) — 110, 112.
Varbola, Mart (Mart Maddis Sohn Warbola) — 110, 112.
Vares, O. (Варес О.) — 18, 34.
Varik, Kaarel (Warik, Karel) — 263, 264, 266, 267.
Vartmann (Wartmann) — 359, 362.
Vas, Toomas (Thomas Marts Sohn Was) — 110, 112.
Vassar, A. — 22.
Vassiltšikov (Васильчиков) — 233, 234, 237, 247, 248.
Vatter, Kustav (Kortso Gustav; Kõrtsi Kustas; Kustav; Кустав) — 180, 181, 185, 186, 209, 211.
Vatter, Prits (Kõrtsu Prits Vatter; Vadder Prits; Ваддер, Притц; Кертсу Притц Ваттер) — 203, 204, 237, 240, 493, 515.
Veide, Andrus (Weide, Andrus) — 361, 362.
Veide, Hans (Hans Hans Sohn Weide) — 110, 112.
Veide, Jüri (Jürri Hans Sohn Weide) — 110, 112.
Veidenbaum, Toomas (Thomas Jürris Sohn Weidenbaum) — 110, 112.
Veider, Mart (Mart Marts Sohn Weider) — 110, 112.
Veimer, Madis (Koka Madis Veimer; Madis Weimer; Koka Matsis; Кока Маддис Веймер; Кока Мадис; Маддис) — 11, 26, 131, 132, 137,

156, 236, 237, 240, 241, 443, 444, 455, 488, 493, 509, 510, 515.
Veiner, Jüri (Matsitõno Jüri Veiner; Matstõnno Jurri Weiner) — 381, 383.
Velt, Jaan (Вельт, Ян) — 164.
Wernhoff, Pent — 347, 350.
Vesmus, Ado (Wesmuss, Ado) — 340.
Vesmus, Andrus (Wesmuss, Andrus) — 340.
Vesmus, Johann (Wesmuss, Johann) — 340.
Vesselovski (Веселовский) — 171, 172, 174, 175.
Vibor, Jakob (Wibor, Jacob) — 318, 321.
Viedermann, Hans (Hans Hans Sohn Wiedermann) — 111, 112.
Viedermann, Hindrek (Hindrich Hindrichs Sohn Wiedermann; Jndrek Wiedemann; Wiedermann, Indrek; Вийдерманн, Хиндрик) — 108, 110, 111, 112, 485, 506.
Viedermann, Johan (Juhann Hans Sohn Wiedermann) — 111, 112.
Viel, Karl (Viel, Carl; Leppiko Carl Wiel) — 95, 96.
Viemeister, Jüri (Wimeister, Jürri) — 387, 390.
Viikberg, Hans (Wieckberg, Hans; Викберг, Ханс) — 363, 364, 365, 497, 519.
Viilson, Johan (Вийлсон, Юхан) — 463, 464.
Vild, Abram (Wild, Abram) — 289, 290.
Vildberg, Juhan (Wildberg, Juhhan; Wildberg, Johan; Вильдберг, Юхан) — 347, 348, 349, 350, 351, 352, 363, 364, 365, 497, 519.
Vilde (Вильде) — 346.
Vilk, Jüri (Wilk, Jürri) — 84, 86, 88, 89.
Villoma, Hans (Виллома, Ганс) — 132.
Villu Mart (Вилло Март) — 183, 187.
Vilman, Hans (Otti Hans Vilman; Otti Hans Willmann) — 381, 382, 383, 384.
Vilpo, Jüri (Wilpo, Jürri) — 60, 62.
Vilu Päärn (Wilo Paeren) — 209, 211.
Vinaro Ants (Winare Ans) — 105, 107.
Vinter (Winter, Винтер) — 415, 429, 467, 468.
Vinter, Jaan (Nepsu Jaan Vinter; Непсу Ян Винтер) — 237, 493, 515.
Vipa, Jakob (Wipa, Jacob) — 262, 263, 264, 265, 266, 267.
Virulaine, H. (Вирулайне, Х.) — 437, 439.
Volkmann, Tõnu (Wolkmann, Tõnno) — 105, 106.
Volnitski (Вольницкий) — 242.
Vundermann, Jaan (Вундерман, Ян) — 237, 240, 493, 515.
Välja Jüri (Welja Jürri) — 348, 351.
Välk, Mart — 60, 62.
Värava Jaagu Mihkel (Werrawa Jago Michkel) — 209, 211.
Võhlmann, Johann (Wöhlmann, Johann) — 90, 93.

Üksik Andrus (Üksük, Andrus) — 340.

KOHANIMEDE REGISTER
УКАЗАТЕЛЬ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

Adma m. (Ahdma, Адма) — 341, 343, 344, 496, 518.
Ageri m. (Aggers, Аггерс) — 282, 283, 399, 402.
Ahula m. (Aifel) — 83, 86, 213, 214.
Alansi k. (Аллантская деревня) — 165.
Albu m. (Alp, Альп) — 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 214, 215, 399, 401, 500, 522.
Alliku m. (Allenküll) — 213, 214.
Alu k. (Алу) — 492, 513.
Alutaguse haagikohtu-ringkond (Allentacken, Алутагузе) 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69—70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 395, 399, 435, 437.
Anija m. (Annia, Анния, Ания, Аннио, Ганниогги) — 11, 27, 212, 372, 384, 385, 386, 387, 390, 391, 398, 400, 414, 429, 466, 469, 470, 471, 472, 478, 479, 495, 498, 499, 521, 522.
Aru m. (Arro) — 224, 231, 232.
Aruküla m. (Аррокюль) — 193, 197.
Atla m. (Attel, Атла, Аттель) — 131, 132, 133, 136, 137, 153, 154, 155, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 183, 184, 187, 191, 192, 199, 201, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 222, 223, 224, 226, 228, 229, 230, 231, 443, 445, 446, 455, 456, 457, 462, 463, 464, 465, 487, 488, 490, 491, 492, 508, 509, 511, 512, 513.
Auvere k. (das Dorf Ampfer) — 258.
Auvere m. (Aovere, Ampfer, Аовере, Аувере, Ампфер) — 10, 13, 24, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 258, 259, 395, 399, 410, 426, 427, 435, 436, 437, 438, 489, 493, 510.

Balti kubermangud — 5. 11, 483, 503, 517, 526.
m.—mõis, мыза; k.—küla, деревня,
Edise m. (Ecc) — 397, 400.
Eeru (Ero) kõrts (Atla kõrts, Аттельская корчма, Эеруская корчма) — 132, 137, 443, 455, 464, 465, 466.
Eesti (Эстония) — 5, 7, 19, 21, 515.
Eestimaa kubermang (Estland, Эстляндия, Эстляндская губерния) — 5, 7, 10, 11, 13, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 39, 40, 41, 45, 46, 49, 50, 52, 61, 62, 63, 74, 85, 87, 88, 108, 111, 123, 156, 158, 159, 220, 228, 229, 232, 233, 234, 235, 247, 248, 251, 252, 253, 258, 259, 265, 267, 320, 330, 331, 364, 365, 392, 395, 407, 409, 410, 412, 413, 416, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 428, 429, 430, 432, 433, 434, 435, 437, 466, 468, 474, 476, 477, 478, 479, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 493, 494, 496, 497, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 507, 508, 509, 515, 516, 518, 520, 521, 522, 523, 526, 527, 528.
Eesti NSV (Эстонская ССР) — 5, 19.
Einmani m. (Korps, Корпс) — 12, 27, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 402.
Emmaste m. (Emmast, Эммаст) — 325, 327, 328, 329, 330, 332, 339, 342, 344, 398, 401.
Emumäe m. (Emmomeggi, Эммомягги) — 260, 261, 262, 397, 400.
Essu m. (Jess, Эссу) — 268, 269.

Galiitsia (Галиция) — 408, 425, 499, 522.

Haapsalu linn (Hapsal, Гапсаль, Хаапсалу) — 154, 156, 257, 323, 327, 332, 333, 345, 346, 394, 395, 398, 401, 413, 414, 416, 428, 429, 430, 493, 496, 515, 518.
Haapsalu maakond (Гапсальский уезд) — 398, 401, 402, 403, 430.

Habaja k. — 410, 427.
Habaja m. (Habbat, Хаббат, Габбат, Хабая) — 15, 31, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 130, 131, 136, 148, 149, 150, 152, 153, 155, 161, 162, 164, 165, 170, 172, 174, 175, 177, 178, 194, 197, 217, 218, 222, 223, 224, 225, 226, 230, 231, 254, 257, 397, 400, 411, 413, 428, 440, 442, 443, 444, 448, 453, 454, 455, 456, 458, 461, 463, 485, 486, 488, 489, 492, 506, 509, 510, 513.
Haeska kõrts (der Hasiksche Krug) — 360, 361, 362, 363.
Haeska m. (Hasik, Хазик) — 345, 359, 362, 398, 401, 413, 414, 428, 429.
Hageri-Uuemõisa (Нейгоф, Ууэмыйза) — 497, 519.
Hagudi m. (Haggud, Хагуди, Гаггуд) — 218, 219, 397, 400, 492, 513.
Hallika talu (хутор Халлика) — 469, 470.
Harju maakond (Harrien, Гарриенский уезд, Харьюмаа) — 10, 25, 30, 89, 95, 206, 208, 211, 247, 248, 365, 474, 476, 528.
Harju-Jaani kihelkond (Харью-Яниский приход) — 478, 479.
Harmi m. (Neu-Harm, Ней-Гарм, Харми) — 114, 115, 116, 117, 118, 150, 152, 160, 161, 165, 190, 192, 230, 231, 235, 236, 393, 397, 400, 461, 462, 463, 465, 486, 488, 492, 506, 509, 510, 513.
Harmi vald — 165, 489.
Helda k. (Dorf Elda) — 103, 105, 106, 207, 208.
Hiiumaa (Dagden, Dagoe, Insel Dagoe, o. Даго, Хийумаа) — 10, 12, 15, 25, 27, 30, 251, 252, 253, 254, 257, 323, 327, 329, 330, 332, 333, 338, 345, 372, 394, 395, 398, 401, 413, 416, 428, 429, 430, 466, 468, 474, 476, 491, 496, 513, 518.
Hõreda m. (Хыреда) — 492, 513.
Härgla m. (Хяргла) — 155, 462, 463.

Ida-Harju haagikohtu-ringkond (Ost-Harrien, Ост-Гарриенский дистрикт) — 10, 25, 211, 212, 368, 398, 400.
Ida-Järva haagikohtu-ringkond (Ost-Jerwensche Distrikt, Ост-Ервенский дистрикт) — 10, 13, 25, 29, 30, 87, 89, 213, 214, 397, 399, 400, 401, 474, 476, 495, 517, 528.
Ingliste m. (Инглисте, Геля) — 179, 184, 462, 463.
Iru k. (Hirio, das Hirrosche Dorf) — 367, 368.

Jaago Tõnu talu (хутор Яго Тенно) — 165.
Jaagupi kihelkond Pärnumaal (Jacobische Kirchspiel) — 225, 226, 492, 514.
Juuru alevik ja mõis (Юуру) — 116, 117, 145, 462, 463, 464, 465, 466, 513.
Juuru kihelkond (Jörden, Joerden, Jördensche Kirchspiel, Ёрден, Юуру, приход Ёрден) — 111, 112, 133, 138, 139, 153, 155, 156, 160, 179, 181, 184, 199, 200, 201, 202, 207, 208, 209, 210, 211, 218, 219, 222, 223, 230, 231, 397, 400, 464, 465, 477, 492.
Juuru kirik ja pastoraat (Ёрденский пасторат) — 148, 161, 164, 194, 209, 210, 211, 218, 219, 477, 479, 489, 510.
Juuru kõrts (Ёрденская корчма, Юруская корчма) — 153, 154, 448, 458.
Jõhvi kihelkond (Jewe, Йыхви, Йыхвиский приход) — 59, 61, 62, 63, 64, 70, 71, 74, 75, 78, 79, 80, 259, 260, 436, 438, 447, 458, 484, 505.
Järlepa m. (Ерлеп Ярлепа) — 124, 133, 186, 196, 198, 462, 463, 489, 511.
Järva maakond (Jerwen) — 13, 29, 213, 214, 215, 271.
Järve m. (Türpsal) — 62, 74.
Jüri kihelkond (приход Юри) — 477, 501, 523.

Kaalepi m. (Kaulep) — 213, 214.
Kaasan, kubermangulinn (Kasanai, Казань) — 450, 460.
Kadriorg — vt. Tallinn.
Kaiu m. (Кау, Кai, Кай, Кайу) — 147, 160, 161, 163, 176, 177, 178, 182, 184, 186, 201, 202, 203, 204, 209, 210, 211, 217, 218, 219, 223, 225, 228 229, 230, 231, 235, 236, 397, 400, 462, 463, 489, 492, 510, 511, 513.
Kaiu-Kasvandu k. (Kaische Dorf Kaswando, деревня Касвандо) — 161, 162, 179, 184, 228, 229.
Kaiu-Kolga kõrts (Кай-Кольгаская корчма) — 183, 187.
Kaiu-Oraniku kõrts (Кайская корчма Орраник) — 137.
Kalesi küla (das Dorf Kaller) — 382, 383, 384.

Karinu m. (Kardina, Кардина) — 272, 275, 277, 278, 399, 402, 493.
Karkuse m. (Karkus, Каркус) — 82, 87, 88, 89, 399, 401.
Kassari m. (Kassar) — 325, 328, 340.
Kata küla kõrts (der Kattaküla Krug, корчма деревни Ката) — 102, 103, 485, 506.
Kaumanni kõrts (корчма Кауманна) — 487, 508.
Kehra m. (Кехра) — 469, 470, 471.
Kiideva m. (Kiwidepaeh, Kiwidepae, Кивидепяэ, Кивидепэ) — 13, 28, 345, 346, 347, 350, 352, 356, 357, 359, 362, 363, 364, 365, 398, 401, 413, 414, 428, 429.
Kiisa m. (Kisa) — 213, 214, 231, 232.
Kiiu m. (Kida, Кийу, Кида) — 472, 474, 498, 520.
Kirna m. (Kirna) — 213, 214.
Kloodi m. (Пейт) — 397, 400.
Kodila m. (Кодила) — 492, 513.
Koigi m. (Koick, Койги) — 318, 319, 321, 322.
Koka talu (Koka) — 443, 448, 455, 459.
Kolga kõrts (Кольгаская корчма) — 183, 187, 491, 512.
Kolga m. (Kolk, Колк, Кольга) — 10, 25, 287, 288, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 394, 395, 397, 398, 400, 416, 430, 497, 498, 499, 519, 520.
Koogu m. (Kook) — 397, 400.
Koordi m. (Kirrisaar) — 213, 214.
Korguta k. — 298, 302.
Kose kihelkond (Koschsche Kirchspiel, Кошский приход) — 56, 58, 115, 117, 161, 162, 254, 257, 372, 489, 492, 510, 513.
Kose-Uemõisa m. (Neuenhof, Нейенгоф, Козе-Ууемыйза) — 28, 56, 90, 92, 93, 95, 100, 113, 114, 115, 116, 117, 128, 135, 158, 159, 172, 175, 177, 178, 215, 217, 218, 219, 224, 225, 226, 230, 231, 235, 236, 397, 398, 400, 401, 410, 411, 413, 427, 428, 444, 451, 452, 455, 460, 485, 486, 492, 499, 506, 513, 521.
Kostivere m. (Kostifer, Костифер) — 365, 366, 398, 400.
Kroodi k. (Крооди) — 497, 519.
Kroonlinn (Кронштадт) — 232, 233, 514.
Kuimetsa m. (Kuimetz, Куйметса, Куймец) — 172, 175, 215, 217, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 397, 400, 446, 457, 462, 463, 492, 513.
Kukevere m. (Kuckofer) — 213, 214, 292.
Kuksema m. (Jürgensberg, Юргенсберг) — 276, 278, 399, 402, 494.
Kuramaa (Курляндия) — 13, 29, 392, 499, 500, 522, 528.
Kurgla k. (Kurglasche Dorf) — 384, 386.
Kurisoo m. (Kurrisai, Kurrisall, Курризаль) — 213, 214, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 391, 397, 399, 400, 401, 402, 472, 495, 498, 499, 517, 521, 522.
Kurna m. (Курна) — 478, 480.
Kurna vald (Курна) — 501, 523.
Kuusiku kõrts (Кусикская корчма) — 179, 184.
Kõrgesaare m. (Hohenholm) — 325, 328.
Kõrtsiaseme talu (Kõrtso Assema) — 207, 208.
Kädva talu (хутор Кедва) — 132.
Käina kihelkond (Keinische Kirchspiel) — 330, 331, 332.
Käina kirik (Keinische Kirche) — 332, 341.
Käina kirikukõrts (Keinische Kirchenkrug) — 336, 338.
Käravete m. (Kerrafer) — 213, 214.
Kärdla (Кярдла) — 496, 518.
Käru asula ja mõis (Kerro, Кяру, Керро) — 131, 132, 137, 224, 225, 226, 228, 229, 440, 443, 445, 453, 455, 456, 462, 463, 492, 514.
Käru kirik (Керроская церковь) — 156, 159.
Käru kõrts (Керроская корчма) — 137, 156, 158.
Küti m. (Kurküll, Куркиль) — 212, 397, 400.

Laagna k. — 72, 79.
Laagna m. (Lagena, Лагена) — 63, 70, 72, 73, 74, 78, 79, 259, 395, 399.
Lagedi m. (Laakt) — 385, 386.
Laupa m. — 213, 214, 309, 310, 311, 312.
Lausa m. (Laus) — 263, 264, 265, 266, 267.
Leningrad (Ленинград) — 13, 14, 29, 483, 504.
Liivakannu kõrts (Liwakandsche Krug) — 369, 370.
Liivimaa (Livland, Liefland, Лифляндия, Лифляндская губерния) — 5, 7, 13, 29, 44, 132, 137, 156, 158, 159, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 392, 467, 468, 483, 487, 492, 498,

499, 500, 503, 508, 514, 520, 522, 528.
Lohu m. (Loal) — 218, 219, 220, 221, 222.
Lookülа k. (Лоокюла) — 469, 470.
Lõuna-Eesti (Южная Эстония) — 7, 21.
Lõuna-Harju haagikohtu-ringkond (Süd-Harrien, Süd-Harriensche Distrikt, Зюд-Гарриен, Зюд-Гарриенский дистрикт) — 10, 14, 15, 25, 30, 107, 108, 152, 170, 174, 210, 211, 235, 236, 397, 400, 474, 476, 488, 489, 491, 509, 510, 512.
Lõuna-Järva haagikohtu-ringkond (Südjerwensche Distrikt) — 309.
Lääne-Harju haagikohtu-ringkond (Westharrien) — 373, 375.
Läänemaa — 10, 12, 15, 25 27, 30, 31, 323.
Läänemerekubermangud (Остзейские губернии) — 41, 46, 409, 421, 426.

Maardu m. (Maart, Маарт, Маарду) — 10, 25, 366, 367, 368, 369, 371, 372, 384, 386, 398, 400, 472, 473, 497, 519.
Maa-Viru haagikohtu-ringkond (Land-Wierland, Ланд-Вирляндский дистрикт) — 397, 400, 401, 474, 476.
Madise kihelkond (Kirchspiel St. Matthäi) — 83, 86, 88, 89, 213, 214.
Mahtra küla (Махтерская деревня) — 25, 27, 32, 45, 133, 137, 152, 165, 410, 427, 446.
Mahtra m. (Machters, Махтерс, Махтра) — 10, 15, 30, 31, 48, 103, 105, 107, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 124, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 144, 145, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 174; 175, 177, 178, 179, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 243, 248, 249, 250, 254, 257, 281, 282, 325, 328, 369, 397, 400, 411, 412, 413, 427, 428, 439, 442, 443, 444, 445, 446, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 459, 460, 461; 462; 463, 464, 465, 477, 478, 479, 482, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 496, 499, 500, 503, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 518, 521, 523.
Maidla m. (Maydell, Maydel, Майдель, Майдла) — 103, 105, 106, 107, 124, 131, 133, 134, 136, 146, 153, 155, 161, 162, 179, 184, 199, 201, 207, 208, 209, 210, 211, 230, 231, 235, 236, 439, 453, 462; 463; 488, 489, 492, 509, 510, 513.
Moora m. (Mohrenhof, Моренгоф) — 12, 261, 262, 266, 397.
Moskva (Moskau, Москва) — 13, 14, 28, 29, 499, 522.
Mustlanõmm, postijaam (Mustlanömm, Mustlanöm) — 213, 214, 215.
Mäe m. (Berghof, Berghoff, Берггоф) — 345, 346, 347, 350, 351, 354, 358, 363, 364, 365, 398, 401, 413, 414, 428, 429.
Mäe mõisa kõrts (Berghoffsche Krug) — 347, 350.

Narva linn (Нарва) — 61, 62, 63, 64, 74, 395, 399, 410, 426, 427, 499, 521.
Narva maantee — vt. Tallinn.
Narva väravad — vt. Tallinn.

Ohukotsu m. (Оденвальд) — 397, 400.
Ojasoo m. (Alt-Harm, Альт-Гарм, Ояcoo) — 107, 108, 113, 115, 117, 172, 175, 217, 218, 224, 225, 226, 230, 231, 387, 391, 397, 400, 461, 463, 485, 487, 506, 508.
Omi asundus (Омь, селение) — 439, 453.
Oola k. (Ohlasche Dorf, Ohlosche Dorf) — 103, 104, 105, 106.
Oranienbaum (Ораниенбаум) — 492, 514.
Oraniku k. (Орраник) — 132, 161, 162.
Oru m. (Orrenhof, Orrenhoff, Орренгоф, Ору) — 89, 90, 93, 94, 100, 113, 114, 115, 117, 225, 397, 400, 485, 492, 506, 513.

Paavli kõrts (корчма Паавли) — 489, 510.
Pahkla m. (Пахель, Пахтель) — 196, 198, 397, 400.
Paide linn (Weißenstein, Вейсенштейн) — 213, 214, 309, 312, 416.
Paide maakond (Вейсенштейнский уезд) — 394, 395, 399, 401, 430.

Paldiski (Балтийский порт) — 492, 514.
Paunküla m. (Паункюль) — 397, 400, 440.
Peeteristi, abikirik Vaivaras (Пеетеристская церковь) — 435, 437.
Pendi talu (хутор Пенди) — 464, 465.
Peningi m. (Penningby, Пеннингби, Пенинги) — 11, 27, 381, 383, 384, 385, 386, 398, 400, 401, 471, 472, 473, 474, 478, 480.
Peterburi (S.-Peterburi, S.-Peterburg, Peterburg, St.-Petersburg, Петербург, С.-Петербург) — 15, 31, 63, 74, 235, 236, 258, 259, 260, 374, 376, 379, 410, 427, 437, 439, 448, 458, 483, 492, 493, 503, 514, 515.
Peterburi kubermang — 10, 24.
Peterburi maantee (St. Petersburger Straße) — 367, 368.
Peterhof (Петергоф) — 253.
Pirgu m. (Пирьк) — 124, 133, 153, 155, 200, 202.
Pirgu vald — 488, 509.
Prantsu talu — 369.
Pruuna m. (Tois, Тойс) — 82, 87, 88, 89, 98, 99, 128, 399, 401.
Pudisoo kõrts (Пудисоская корчма) — 378, 380, 498, 520.
Pudivere m. (Poidifer, Пойдифер) — 261, 262, 395.
Purila k. (Purgelsche Dorf) — 220, 221, 222, 513.
Purila m. (Purgel, Пургель) — 16, 31, 164, 167, 168, 169, 210, 211, 218, 219, 221, 222, 228, 229, 230, 231, 235, 236, 397, 400, 489, 491, 492, 510, 513.
Puska talu — 369.
Putkaste m. (Putkas, Путкас) — 10, 25, 324, 325, 328, 330, 332, 333, 334, 336, 338, 342, 344, 398, 401, 413, 414, 428, 429, 499, 521.
Põhja-Eesti (Северная Эстония) — 8, 13, 22, 30, 483, 500, 503, 523.
Põhjaka (Pochjak) — 213, 214.
Põllika k. (Poullik, Pollik, Põllika) — 103, 104, 105, 106
Pärnu linn — 156.
Pärnu maakond (Pernauscher Kreis) — 225, 226.
Pühajõe m. (Pühhajõggi, Пюхайые) — 60, 61, 63, 74, 436, 438, 484, 505.
Pühajärve m. (Пюхаярве) — 486, 506.
Raba kõrts (Раббаская корчма) — 129, 135, 163, 179, 180, 184, 185, 190, 192, 206.
Raka m. (Rackamois) — 213, 214.
Rakvere linn (Wesenberg, Везенберг) — 261, 268, 269.
Rakvere maakond (Везенбергский уезд) — 252, 253, 395, 399, 435, 437.
Ranna-Lääne haagikohtu-ringkond (Strand-Wiek, Штранд-Вик) — 398, 401, 497.
Ranna-Viru haagikohtu-ringkond (Strand-Wierland, Штранд-Вирляндский дистрикт) — 10, 25, 70, 78, 211, 212, 397, 398, 399, 400.
Rapla raj. (Раплаский район) — 513.
Raudalu maantee (Раудалуское шоссе) — 492, 513.
Rava k. (das Rawaküllsche Dorf, Рава) — 290, 291, 292, 303, 305, 307, 308, 517.
Rava m. (Rawaküll, Раввакюль) — 12, 290, 302, 306, 399, 401, 402, 495.
Ridala kihelkond (das Roethelsche Kirchspiel) — 345.
Ridala kirik (die Kirche zu Röthel) — 356, 359.
Riia (Riga) — 220, 222.
Riiamaa (Riia kubermang, Рижская земля, Рижская губерния) — 449, 459, 462, 463, 477, 479.
Roosna m. (Sonorm, Сонорм) — 290, 291, 292, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 399, 402.
Roosna vald (die Sonormsche Gemeinde) — 319, 322.
Roosna-Alliku m. (Kaltenbrunn) — 271, 272, 274, 275.
Rootsikalla k. (Rootsi k., Rotsikallafer, Роотси, Роотси-Калавере) — 370, 497, 519.
Rägavere (Reggafer, Реггафер) — 82, 87, 88, 89, 399, 401.

Saaremaa (Сааремаа) — 491, 513.
Saarestiku-Lääne haagikohtu-ringkond (Инсулар-Вик) — 398, 401.
Saku-Traani kõrts (Sacksche Trani Krug) — 218, 219
Salutaguse k. (Саллотагусе) — 161, 162.
Samokrassi m. (Samokrass) — 63, 72, 74, 79, 258, 259, 494, 515.
Sargavere m. (Sarnfer) — 213, 214.
Seli m. (Sellie, Селли) — 168, 169, 170, 218, 219, 397, 400, 492.
Seliküla m. (Selliküll, Селликюль) — 290, 291, 292, 399, 402.
Selja m. (Сельгс) — 397, 400.

Siber (Siper, Siiper, Sibirien, Сибирь) — 130, 136, 258, 259, 264, 266, 437, 439, 440, 449, 451, 454, 459, 460, 462, 464, 493, 494, 498, 514, 515, 520.
Sikeldi m. (Сикелди) — 492, 513.
Sillamäe m. (Sillamäggi) — 63, 74.
Silmsi m. (Silms) — 309, 310, 311, 313, 314, 315, 316.
Simuna kihelkond (Simonische Kirchspiel) — 265, 267.
Sinalepa m. (Sinnalep) — 364, 365.
Soldina m. (Soldina) — 63, 72, 74, 79.
Sovlomäe kõrts (der Soflomäggische Krug) — 310, 312.
Stokholm (Стокгольм) — 516.
Suuremõisa m. (Grossenhof, Grossenhoff, Гроссенгоф) — 323, 324, 325, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 338, 342, 344, 398, 413, 428.
Särevere m. (Serrefer) — 213, 214.

Tallinn (Reval, Ревель, Таллин) — 10, 14, 16, 25, 31, 42, 47, 49, 50, 53, 70, 78, 83, 86, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 114, 115, 116, 117, 118, 128, 135, 170, 178, 184, 196, 198, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 217, 218, 223, 224, 225, 226, 227, 232, 233, 234, 236, 240, 241, 242, 243, 247, 248, 258, 260, 261, 268, 269, 286, 288, 291, 292, 332, 333, 377, 379, 385, 386, 387, 391, 397, 398, 399, 400, 401, 412, 413, 414, 415, 416, 423, 427, 428, 429, 430, 434, 437, 438, 447, 448, 449, 451, 458, 459, 460, 462, 463, 466, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 477, 478, 479, 483, 485, 489, 492, 493, 494, 496, 497, 498, 499, 500, 503, 510, 513, 514, 515, 518, 519, 520, 521, 522, 523.
Kadriorg (Екатериненталь) — 415, 429.
Narva maantee (Нарвское шоссе) — 478, 480.
Narva väravad (Нарвские ворота) — 467, 469.
Toompea (Вышгород) — 391, 447, 458, 467, 468, 470, 471, 478, 479.
Toompea loss (Дом) — 123, 133, 392, 415, 429, 470, 471.
Vene turg (Русский рынок) — 391, 392, 469, 470, 471, 472, 473, 478, 480, 498, 521.
Viru väravad (Lehmpforte, Глиняные ворота, Вируские ворота) — 415, 429, 447, 458.
Tallinna maakond (Ревельский уезд) — 394, 395, 397, 400.
Tammiku m. (Tammick, Таммик, Тамик) — 11, 26, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 115, 116, 117, 128, 135, 236, 397, 400, 485, 505, 506.
Tatruse m. (Таттерс) — 397, 400.
Tjumeni linn (Timmeni, Тюмень) — 450, 459.
Tobolsk (Tobolgi) linn (Тобольск) — 449, 459.
Tohisoo m. (Tois) — 215, 217.
Tooma talu (хутор Тоома) — 160, 161, 162.
Toompea — vt. Tallinn.
Tšugujev (Чугуев) — 497, 519.
Tuhala m. (Toal, Тоаль) — 95, 99, 100, 113, 114, 115, 116, 117, 135, 210, 211, 235, 236, 397, 400, 485, 492, 505, 506.
Tuuru k. (das Dorf Turo) — 348, 351.
Türi-Alliku kõrts (Allenküllsche Krug) — 310, 312.
Türi-Alliku m. (Allenküll) — 309, 310, 311, 312, 314, 316.
Türi kirikumõis (Turgell Pastorat) — 213, 214.

Umbru m. (Ummern, Уммерн, Умбру) — 171, 174, 489, 511.
Utria k. (das Dorf Uddria) — 63, 72, 74, 79.
Uusküla k. (Uusküla; Уускюла) — 370, 497, 519.
Uustalo talu (Uustallo) — 221, 222.

Vaemla m. (Waimel, Ваймель, Ваэмла) — 323, 324, 325, 327, 328, 329, 330, 332, 340, 341, 343, 344, 398, 401, 413, 428, 496, 518.
Vaida m. (Wait, Вайда, Войт) — 224, 225, 412, 428, 448, 459.
Vaivara kihelkond (Waiwara, Waiwarasche Kirchspiel, Вайвараский приход, Вайвара) — 10, 24, 54, 55, 63, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 395, 399, 435, 436, 437, 438, 439.
Vaivara postijaam (die Station Waiwara) — 72, 79.
Vaku k. (das Wackosche Dorf) — 341.
Varangu m. (Wrangelshof, Врангельсгоф, Варангу) — 270, 271, 397, 400, 494, 516.
Venemaa (Россия) — 5, 10, 11, 19, 25, 26, 41, 46, 421, 433, 496, 509, 513, 518.

Vene turg — vt. Tallinn.
Veskimäe (Вескимяэ) — 472, 474.
Vetepere k. (das Dorf Wetteperre) — 83, 86, 484, 505.
Vihula m. (Фиоль) — 397, 400.
Viisu m. (Wieso) — 213, 214.
Viljandi linn (Феллин) — 247, 248.
Villemi Hansu talu (хутор Виллома Ганса) — 137.
Vinni m. (Finn, Финн) — 261, 262, 397.
Virumaa (Вирумаа) — 211, 258, 265, 267.
Viru väravad — vt. Tallinn.
Voka postijaam (Station Chudleigh) — 63, 74.
Võerdla k. (Woerla, Выэрдла) — 370, 497, 519.
Võhmuta k. (Wechmuthsche Dorf) — 286.
Võhmuta m. (Wechmuth, Вехмут) — 283, 284, 285, 286, 399, 402.
Välja Tõnu saun (Badstube des Welja Tönno) — 221, 222.
Vändra kihelkond (Fennernsche Gegend, Вяндра приход) — 222, 492, 514.
Vääna m. (Faehna) — 392, 393.

SISUKORD:

Eessõna 5
Предисловие 19
Lühendite nimistu 35
Список сокращений 35

I

TALURAHVA RAHUTUSTE ALGUS

1

Uue talurahvaseaduse väljakuulutamine

Nr. 1 27. septembril. — Tsaari tiibadjutant kindralmajor N. V. Issakovi märgukirjast Aleksander II-le Eestimaa kubermangus toimunud talurahva ahutuste põhjuste kohta 39
Nr. 2 28. märtsil. — Pastorite kõne tekst kavatsetavate pidulike jumalateenistuste jaoks uue talurahvaseaduse väl'a kuulutamise puhul 49
Nr. 3 9. aprillil. — Eestimaa kindralsuperintendendi Chr. Reini ringkiri 23. aprilli piduliku jumalateenistuse ärajätmise ja uue talurahvaseaduse eksemplaride väljajagamise kohta kihelkonnakohtuis 53
Nr. 4 23. mail. — Eestimaa kuberneri J. v. Grünewaldti ringkiri haagikohtunikele nõudega selgitada vallatalitajaile, et talupojad peavad kõrvalekaldumatult tegema senist teoorjust 54
Nr. 5 11. juulil. — Protokoll Kose kihelkonnakohtu kaasistuja Tõnu Eldermanni ülekuulamise kohta eri-uurimiskomisjoni poolt Kose-Uuemõisa talupoegade abiteost keeldumise asjus 56

2

Talurahva rahutused aprillis ja mais

Nr. 6—8

29. aprillil — 5. mail. — Auvere mõisa talupoegade vastuhakk ja selle mahasurumine sõjaväekomando abil.

Nr. 6 1.—2. mail. — Alutaguse haagikohtuniku G. v. Baggehufwudti juurdlusprotokollid Auvere (Amfer) mõisa talupoegade keeldumise kohta teha korrateo päevi 59
Nr. 7 Enne 24. maid. — Eestimaa kubermanguvalitsuse nõuniku F. G. A. v. Schwebsi raport kubernerile Auvere (Ampfer) mõisa talupoegade vastuhaku mahasurumise kohta sõjaväekomando abil 62
Nr. 8 15. juulil. — Jõhvi kihelkonnakohtu poolt mõisnik C. A. Segebarthile esitatud küsimustest Auvere (Ampfer) mõisa talupoegade abiteost keeldumise asjus 80

Nr. 9—10

20.—30. mail. — Albu, Karkuse, Rägavere ja Pruuna talupoegade vastuhakk mõisavõimudele ja haagikohtunikule.

Nr. 9 29. mail. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni protokoll Albu (Alp) mõisa talupoegade ülekuulamise kohta seoses nende abiteost keeldumisega 82

Nr. 10 30. mail. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni ettekanne Eestimaa kubernerile Karkuse (Karkus), Albu (Alp), Pruuna (Tois) ja Rägavere (Reggafer) mõisate talupoegade abiteost keeldumise kohta 87

Nr. 11 1859. a. 31. jaanuaril. — Harju meeskohtu kohtualuste ja tunnistajate ülekuulamise protokoll Oru (Orrenhof) mõisa talupoegade keeldumise kohta 26.—28. mail 1858. a. abiteo tegemisest 89

Nr. 12—15

22.—29. mail. — Keeldumine abiteost ja allumisest haagikohtunikule Tammiku ja Tuhala mõisates.

Nr. 12 22. novembril. — Harju meeskohtu protokoll Tammiku vallatalitaja Karl Vieli ja sama valla teosulaste Hans Tiigi ja Karl Oediko vastamisi seadmise kohta, et selgitada, kes neist 22. mail andis teistele talupoegadele nõu abiteole mitte minna . 95

Nr. 13 24. mail. — Lõuna-Harju haagikohtuniku O. v. Kotzebue raport Eestimaa kubernerile läbirääkimistest Tammiku (Tammik) mõisa talupoegadega ja nende keeldumisest teha abitegu 96

Nr. 14 12. juunil. — Protokoll Tuhala (Toal) mõisa valitseja F. Jasoni ülekuulamise kohta nimetatud mõisa talupoegade abiteost keeldumise asjus 99

Nr. 15 20. novembril. — Eri-uurimiskomisjoni protokoll taluperemees Jakob Kaevu ülekuulamise kohta Tammiku (Tammick) mõisa talupoegade abiteost keeldumise asjus 101

Nr. 16 7. juulil. — Lõuna-Harju haagikohtuniku O. v. Kotzebue protokoll Maidla (Maydel) mõisa talupoegade ja mõisaametnike ülekuulamise kohta 26. maist 2. juunini aset leidnud abiteost keeldumise asjas, koos Mahtra ülestõusust osa võtnud Maidla talupoegade nimekirjaga 103

3

Karistussalkade tegevus mai lõpus

Nr. 17 26. mail. — Tallinna sõjakuberneri parun A. Salza kiri Eestimaa kubernerile sõjaväekomando saatmisest Lõuna-Harju haagikohtuniku käsutusse talurahva rahutuste mahasurumiseks . 106

Nr. 18 27. mail. — Lõuna-Harju haagikohtuniku O. v. Kotzebue protokoll Ojasoo (Alt-Harm) mõisa talupoegade vastuhaku mahasurumise kohta sõjaväekomando abil 108

Nr. 19 27. mail. — Eestimaa kuberneri käsundusametniku parun F. W. Stackelbergi raport kubernerile Ojasoo (Alt-Harm) mõisa talupoegade vastuhaku mahasurumisest ja Oru (Orrenhof), Kose-Uuemõisa (Neuenhof), Mahtra (Machters) ja Tuhala (Toal) mõisa talupoegade keeldumisest teha abitegu 113

Nr. 20 28. mail. — Eestimaa kuberneri käsundusametniku parun F. W. Stackelbergi raport kubernerile talupoegade kuulekuse taastamisest Kose-Uuemõisa (Neuenhof), Oru (Orrenhof) ja

Tuhala (Toal) mõisates ja ühe roodu saatmisest Harmi (Neu-Harm) ja Habaja (Habbat) mõisatesse ka sealsete talupoegade sundimiseks abitegu tegema 114
Nr. 21 15. juulil. — Lõuna-Harju haagikohtuniku O. v. Kotzebue ettekanne eri-uurimiskomisjonile talurahva rahutuste mahasurumisest Ojasoo (Alt-Harm), Oru (Orrenhof), Kose-Uuemõisa (Neuenhof), Tammiku (Tammick), Tuhala (Toal), Harmi (Neu-Harm) ja Habaja (Habbat) mõisates ning ülestõusu puhkemisest Mahtras (Machters) 115
Nr. 22 21. augustil. — Protokoll talupoeg R. Einbergi ülekuulamisest eri-uurimiskomisjoni poolt kangur T. Tiedebergi maja juures pärast Habaja ja Harmi talupoegade peksmist 29. mail toimunud talupoegade kokkutuleku üle 118

II

MAHTRA ÜLESTÕUS («MAHTRA SÕDA»)

1

Ärevuse kasvamine Mahtra talupoegade hulgas aprillis ja mais seoses Eestimaa talurahvaseaduse avaldamisega

Nr. 23 20. juunil. — Mahtra vallatalitaja Hans Tertsiuse seletused äreva meeleolu kohta Mahtra talupoegade hulgas aprillis-mais 123
Nr. 24 27. juulil. — Juuru pastori G. Bergi seletuskiri eri-uurimiskomisjonile tema läbirääkimiste kohta talupoegadega uue talurahvaseaduse üle 138

2

Talupoegade koosolekud 30. mail — 1. juunil. Naabervaldade talupoegade appikutsumine ühiseks vastupanuks karistussalgale.

Nr. 25—26.

Mahtra talupoegade koosolek 30. mai hommikul.

Nr. 25 30. juulil. — Mahtra taluperemehe Oti Jüri Rosenmäe seletustest sealsete talupoegade kokkutulekul vastu võetud otsusest mitte täita haagikohtuniku käsku Habajasse (Habbat) ilmumise kohta 148
Nr. 26. 7. juunil. — Tüdruku M. Ermose seletused otsuse vastuvõtmisest Mahtra talupoegade koosolekul 30. mail osutada vastupanu karistussalgale 150
Nr. 27 30. mail — Lõuna-Harju haagikohtuniku asetäitja J. v. Hagemeistri raport Eestimaa kubernerile karistussalga saatmisest Mahtra mõisasse. 152
Nr. 28 29. juulil. — Mahtra taluperemehe Adra Hindrik Adra seletustest vallatalitajate koosoleku kohta 30. mail 153
Nr. 29. 15. juulil. — Pärnu sillakohtu protokollist tunnistajate ülekuulamise kohta seoses Mahtra valla talitaja H. Tertsiuse ja Atla valla talitaja abi M. Veimeri üleskutsega Käru valla talupoegadele aidata Juuru kihelkonna talupoegi nende võitluses sõjaväekomando vastu 156
Nr. 30 29. juulil. — Mahtra taluperemehe Reino Jaan Matsi seletustest mahtralaste koosolekust 1. juunil ja naabervaldade talupoegade appikutsumisest karistussalgale vastupanemiseks 160
Nr. 31 30. juulil. — Mahtra taluperemehe Oti Jüri Rosenmäe seletustest mahtralaste koosoleku kohta Tooma talu juures 1. juuni hommi-

kul ja naabervaldade talupoegade appikutsumisest karistussalgale vastupanemiseks 161
Nr. 32 15. augustil. — Mahtra taluperemehe Oti Jüri Rosenmäe ja Kaiu teomehe Peeter Olanderi vastandamise protokoll Kaiu (Kai) valla talupoegade mahtralaste appikutsumise kohta Oti Jüri Rosenmäe poolt 163
Nr. 33 1. septembril. — Purila talupoja Jaan Velti seletustest talupoegade kutsumise kohta 1. juunil Juuru kiriku juures appi mahtralastele 164
Nr. 34 7. juunil. — Harmi talupoja Jüri Mursa seletustest Harmi valla talupoegade mahtralastele appiminekust karistussalgale vastupanemiseks 165

3

Ülestõus Mahtras

Nr. 35 2. juunil. — Järlepa mõisniku T. v. Krusenstierni kiri Eestimaa kubernerile talupoegade ülestõusust Mahtras 167
Nr. 36 2. juunil. — Purila mõisniku J. v. Helffreichi kiri Eestimaa kubernerile talupoegade ülestõusust Mahtras.
Nr. 37 2. juunil. — Seli (Sellie) mõisniku G. v. Tiesenhauseni kiri Eestimaa kubernerile ülestõusust Mahtras ja Seli mõisa talupoegade keeldumisest teha abitegu 168
Nr. 38 3.—4. juuni ööl. — Eestimaa kuberneri ettekanne siseministrile palvega saata abivägesid seoses ülestõusuga Mahtras . . . 170
Nr. 39 17. juunil. — Lipnik Bolotieovi seletuskiri võitluse kohta ülestõusnud talupoegade ja sõjaväekomando vahel Mahtra mõisas . 170
Nr. 40 16. juunil. — Laadoga jalaväepolgu 16. roodu sõdurite seletused võitluse kohta Mahtra mõisas 175
Nr. 41 11. juulil. — Kaiu sulase Peeter Olanderi seletused ülestõusu kohta Mahtras 178
Nr. 42 23. augustil. — Mahtra talunaise A. Teini seletused tema mehe, taluperemehe Adra Mihkli langemise kohta võitluses sõjaväekomandoga 190
Nr. 43 14. juunil. — Mahtra mõisa valitseja G. Rosenbergi seletused ülestõusust Mahtras 193
Nr. 44 21. juulil. — Kõrtsmik P. Malmi seletustest mõisavara hävitamise kohta ülestõusnute poolt Mahtras 199
Nr. 45 9. juunil. — Kaiu taluperemehe Jüri Kütsini seletused püsside vabatahtlikust üleandmisest sõdurite poolt talupoegadele . . 203
Nr. 46 15. juunil. — Uurimiskomisjoni poolt koostatud protokoll Mahtra mõisa ülevaatuse kohta 205
Nr. 47 8. juunil. — Eestimaa kubermangu meditsiinivalitsuse inspektori A. Meyeri ettekanne kubernerile Mahtra ülestõusu ajal haavata saanud talupoegade arstliku ülevaatuse kohta 206
Nr. 48 22. augustil. — Lõuna-Harju haagikohtuniku O. v. Kotzebue raport Eestimaa kubernerile Mahtra ülestõusu ajal langenud ja haavatud talupoegade arvu kohta 209
Nr. 49 10. juunil. — Käsundusametniku J. v. Dehni ettekandest kubernerile Virumaa rannikuosa ja Harjumaa idaosa talupoegade kaasatundmise kohta Mahtra ülestõusnuile 211
Nr. 50 10. juunil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse assessori L. Eberhardi raport kubernerile Järvamaa talupoegade rahulolematusest uue seadusega ja nende valmisolekust Mahtra ülestõusu eeskujule järgneda 213

Nr. 51 3. juunil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse nõuniku F. G. A. v. Schwebsi raport kubernerile vägede kontsentreerimisest Mahtra ülestõusu mahasurumiseks 215

Nr. 52 3. juunil. — Eestimaa kuberneri noorema käsundusametniku C. Steinbachi raport kubernerile Mahtra naabruses asuvate mõisate talupoegade osavõtu kohta ülestõusust ja abinõudest ülestõusu mahasurumiseks 218

Nr. 53 3. juunil. — Sandarmiülema vürst Dolgorukovi teadaanne Eestimaa kubernerile tsaari korraldusest saata Eestimaa kubermangu talurahva rahutuste mahasurumist juhtima tiibadjutant kindral-major Issakov 220

Nr. 54 4. juunil. — Eestimaa kuberneri noorema käsundusametniku C. Steinbachi raport kubernerile Purila (Purgel) küla ümberpiiramisest ja läbiotsimisest 220

Nr. 55 4.—5. juunil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse nõuniku F. G. A. v. Schwebsi raport kubernerile Mahtra ülestõusu aktiivsete osavõtjate vangistamisest ja rahutu meeleolu kestmisest talupoegade hulgas 223

Nr. 56 4. juunil. — Eestimaa kindralsuperintendendi Chr. Reini vahekiri kubernerile järelepärimisega Mahtra ülestõusu ajal langenud talupoegade matmise korra kohta 227

Nr. 57 6. juunil. — Eestimaa kuberneri noorema käsundusametniku C. Steinbachi raport kubernerile Mahtra ülestõusust osavõtjate areteerimise ja ülekuulamise kohta 227

Nr. 58 6. juunil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse nõuniku F. G. A. v. Schwebsi raport kubernerile juurdluse käigust Mahtra ülestõusu asjus ja ülestõusu otsestest põhjustest 229

Nr. 59 6. juunil. — Tallinna sõjakuberneri parun A. Salza teadaanne kubernerile talurahva rahutuste mahasurumiseks Eestimaale saadetavate vägede koosseisu kohta 232

Nr. 60 16. juunil. — Siseministri S. Lanskoi ettekirjutus Eestimaa kubernerile anda Mahtra ülestõusust osavõtjad sõjakohtu alla . 233

Nr. 61 20. juunil. — Tsaari tiibadjutandi kindral-major N. V. Issakovi vahekiri Eestimaa kubernerile vägede paigutamisest Lõuna-Harjumaale edasiste talurahva rahutuste ärahoidmiseks . . 235

Nr. 62 27. novembril — Tallinna ordonnants-hausi juures moodustatud sõjakohtu otsusest Mahtra ülestõusust osavõtnud talupoegade karistamiseks 236

Nr. 63 6. veebruaril 1859. a. — Eestimaa kuberneri kt. W. K. Ullrichi ettekirjutus Tallinna garnisonipataljoni ülemale Mahtra ülestõusust osavõtnute karistamise korra kohta 241

III

TALURAHVA RAHUTUSED SUVE TEISEL POOLEL

1

Võimude võitlus talurahva rahutuste vastu juuni teisel poolel ja juulis

Nr. 64 18. juunil. — Sõjaministri vürst Vassiltšikovi teadaanne Eestimaa kubernerile tsaari korralduse kohta suunata seoses talurahva rahutustega Eestimaa kubermangu veel üks pataljon sõjaväge 247

Nr. 65 21. juunil. — Eestimaa kuberneri vahekiri tsaari tiibadjutandile kindral-major N. V. Issakovile andmete alusetusest talupoega-

dele relvade vedamise ja linlaste poolt talupoegade «ässitamise» kohta 248
Nr. 66 26. juunil. — Eestimaa kuberneri ringkiri kihelkonnakohtunikele vajaduse kohta võidelda talupoegade seas uue talurahvaseaduse vastu püsiva umbusuga 249
Nr. 67 Juuli algus. — Eestimaa kuberneri vahekiri tsaari tiibadjutandile kindral-major N. V. Issakovile talurahva meeleolust kubermangus 251
Nr. 68 12. juulil. — Üleskirjutus tsaar Aleksander II ja Eestimaa rüütelkonnapealiku krahv A. Keyserlingi vahelisest vestlusest Eestimaal aset leidnud talurahva rahutuste ja nende mahasurumise ning ärahoidmise abinõude kohta 253

2

Talurahva rahutused Virumaal

Nr. 69 29. juunil. — Auvere (Ampfer) mõisniku C. A. Segebarthi kiri Alutaguse haagikohtunikule G. Baggehufwudtile Auvere talupoegade seas valitsevast rahutust meeleolust 258
Nr. 70 4. juulil. — Alutaguse haagikohtuniku G. v. Baggehufwudti ettekanne Eestimaa kubernerile Laagna (Lagena) mõisa talusulase Tõnis Nachtigalli keeldumise kohta lasta end kodukihelkonnas tööle suunata 259
Nr. 71 7. juulil. — Maa-Viru haagikohtuniku E. v. Dehni ettekanne Eestimaa kubernerile Emumäe (Emmomeggi) mõisa talupoegade vastuhakust mõisniku ja haagikohtuniku poolt neile määratud karistustele 260
Nr. 72 15. juulil. — Maa-Viru haagikohtuniku E. v. Dehni ettekanne Eestimaa kubernerile Moora (Mohrenhof), Pudivere (Poidifer) ja Vinni (Finn) talupoegade abiteost keeldumise kohta . . 261
Nr. 73 16. juulil. — Maa-Viru haagikohtuniku E. v. Dehni protokollist Moora (Mohrenhof) mõisa talupoegade abiteost keeldumise kohta 262
Nr. 74 19. juulil. — Ranna-Viru haagikohtuniku A. v. Rennenkampffi ettekanne Eestimaa kubernerile Essu (Jess) mõisa teomeeste karistamise kohta mõisa heinamaalt omavoliliselt lahkumise eest 268
Nr. 75 19. juulil. — Ranna-Viru haagikohtuniku A. v. Rennenkampffi ettekanne Eestimaa kubernerile Varangu (Wrangelshof) mõisa talupoegade keeldumisest rukkilõikusel abitegu teha . . . 270

3

Talurahva rahutused Järvamaal

Nr. 76 18. septembril. — Viru-Järva meeskohtu tunnistajate ja kohtualuste ülekuulamise protokoll abiteo tegematajätmise kohta Roosna-Alliku (Kaltennbrun) mõisa talupoegade poolt juuli alguses 271
Nr. 77 3. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni juurdlusprotokoll ühel heinamaatükil töötavate inimeste arvu omavolilise suurendamise kohta Kuksema (Jürgensberg) mõisa teomeeste poolt ja nende vastuhakkamise kohta mõisniku ja haagikohtuniku poolt määratud karistustele 276
Nr. 78 4. juulil — Karinu (Kadrina) mõisniku P. v. Roseni kiri Eestimaa kubernerile mõisa teomeeste ühisest vastuhakust tema poolt neile määratud karistustele 278
Nr. 79 10. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni ettekanne Eestimaa kubernerile ühel heinamaatükil töötavate inimeste arvu omavolilise suurendamise kohta Ageri (Aggers) mõisa teomeeste poolt ja nende vastuhakkamisest mõisavalitsusele 282

Nr. 80 28. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni juurdlusprotokoll Võhmuta (Wechmuth) mõisa talupoegade nõudmisest vähendada abitegu rukkilõikusel ja nende seletusest maa talupoegadele kuulumise kohta 283
Nr. 81 28. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni juurdlusprotokoll Võhmuta (Wechmuth) mõisa teomeeste vastuhakust ihunuhtlusele 285

Nr. 82—83

16.—21. juulil. — Kurisoo mõisa talupoegade keeldumine abiteost ja nende karistamine Tallinnas.

Nr. 82 20. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni ettekanne Eestimaa kubernerile Kurisoo (Kurrisal) talupoegade keeldumisest abitegu teha ning vastuhakkamisest mõisavalitsusele ja haagikohtunikule 286
Nr. 83 21. juulil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse protokoll Kurisoo (Kurrisal) mõisa talupoegade karistamise kohta hulgaviisi kaebuse esitamise eest 289

Nr. 84—86

19.—26. juulil. — Abiteo tegemise lõpetamine Rava, Seliküla, Einmani ja Roosna mõisate talupoegade poolt.

Nr. 84 22. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni ettekanne Eestimaa kubernerile Seliküla (Sellikülll), Rava (Rawaküll), Einmani (Korps) ja Roosna (Sonorm) talupoegade keeldumisest rukkilõikusel abitegu teha 290
Nr. 85 17. septembril. — Viru-Järva meeskohtu tunnistajate ja kohtualuste ülekuulamise protokollist endise vallatalitaja Kaarel Rossi ja tema abi Hermann Brockmanni kohtuasjas, keda süüdistati Einmani (Korps) mõisa talupoegade ässitamises rukkilõikusel vähem abitegu tegema 293
Nr. 86 19. septembril. — Viru-Järva meeskohtu eeluurimisprotokoll endise vallatalitaja Mart Supmanni ja tema abi Jakob Männiku kohtuasjas, keda süüdistati Rava (Rawaküll) mõisa talupoegade ässitamises rukkilõikusel abiteost keelduma 302

Nr. 87—88

Juuli lõpp. — Mõisa rukkilõikusel tehtava abiteo vähendamine taluperemeeste ja päevanormide vähendamine teomeeste poolt Silmsis.

Nr. 87 4. või 5. augustil. — Lõuna-Järva haagikohtuniku parun F. Taube ettekanne Eestimaa kubernerile Silmsi (Silms) mõisa talupoegade vastuhakkudest ning vallatalitaja Tõnu Tikva ja tema abide poolt kindralkuberner A. Suvorovi vastu üles näidatud sõnakuulmatusest 309
Nr. 88 17. septembril. — Viru-Järva meeskohtu protokoll endise vallatalitaja Tõnu Tikva ülekuulamise kohta, keda süüdistati Silmsi (Silms) mõisa taluperemeeste ässitamises abiteo vähendamisele ja teosulaste ässitamises päevanormide vähendamisele . . . 313
Nr. 89 25. ja 26. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku parun G. Roseni juurdlusprotokollidest päevaülesannete omavolilise vähendamise kohta mõisa heinateol Roosna (Sonorm) mõisa teomeeste poolt ja selle mõisa talupoegade katse kohta hakata vastu haagikohtunikule ja kasakakomandole 316

Talurahva rahutused Läänemaal

Nr. 90—95

23. juunil — 21. juulil. — Talurahva rahutused Hiiu saarel ja nende mahasurumine sõjaväe abil.

Nr. 90 12. juulil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse assessori L. Eberhardi ettekanne Eestimaa kubernerile mõisa heinateol söömavahetükil töötavate inimeste arvu omavoliliselt suurendamisest teomeeste poolt Hiiumaa mõisates 323

Nr. 91 17. juulil. — Protokoll Suuremõisa (Grossenhof) teomeeste ülekuulamise ja karistamise kohta seoses nende katsega mõisavõimudele vastu hakata 330

Nr. 92 19. juulil. — Protokollidest Putkaste (Putkas) mõisa talupoegade ülekuulamise ja karistamise kohta seoses nende keeldumisega teha abitegu ja ähvardusega rünnata karistussalka 333

Nr. 93 21. juulil. — Protokoll Emmaste (Emmast) mõisa teomeeste karistamise kohta mõisa heinamaal ühel söömavahetükil töötavate inimeste arvu suurendamise eest 339

Nr. 94 21. juulil. — Protokoll Vaemla (Waimel) mõisa taluperemeeste karistamise kohta abiteost keeldumise eest 341

Nr. 95 21. juulil. — Protokollist Vaemla (Waimel) ja Adma (Ahdma) mõisate teomeeste karistamise kohta mõisa heinamaal ühel söömavahetükil töötavate inimeste arvu suurendamise eest . . 341

Nr. 96—101

16.—24. juulil. — Talupoegade keeldumine abiteost ja nende vastuhaku mahasurumine sõjaväe abil Mäe Kiideva ja Haeska mõisates.

Nr. 96 16. juulil. — Ranna-Lääne haagikohtuniku G. v. Handwigi ettekanne Eestimaa kubernerile mõisa rukkilõikusel tehtava abiteo vähendamisest taluperemeeste ning päevaülesannete vähendamisest teomeeste poolt Kiideva (Kiwidepae) ja Mäe (Berghof) mõisas 345

Nr. 97 20. juulil. — Tallinna sõjakuberneri kohusetäitja parun Wilde teadaanne Eestimaa kubernerile vägede saatmisest Haapsallu (Гапсаль). 346

Nr 98 23. juulil. — Protokoll ja otsus talurahva rahutuste kohta Mäe (Berghof) mõisas 346

Nr. 99 24. juulil. — Protokoll ja otsus Kiideva (Kiwidepae) talupoegade ülekuulamise ja karistamise kohta abiteost keeldumise ja mõisa rukkilõikuse vägivaldse peatamise eest 352

Nr. 100 24. juulil. — Protokoll ja otsus Haeska (Hasik) talupoegade abiteost keeldumise asjus 359

Nr. 101 16. septembril. — Ranna-Lääne haagikohtuniku G. v. Handtwigi ettekanne Eestimaa kubernerile puhkusele lastud sõduri H. Viikbergi osa kohta rahutustes Mäe (Berghof) ja Kiideva (Kiwidepae) mõisates 363

5

Talurahva rahutused Harjumaal

Nr. 102 13. juulil. — Ida-Harju haagikohtuniku R. v. Tritthoffi ettekanne Eestimaa kubernerile Kostivere (Kostifer) talupoegade keeldumisest mõisale naturaalmaksuna lambaid anda 365

Nr. 103—106

13. kuni umbes 19. juulini. — Maardu mõisa talupoegade keeldumine abiteost ja nende vastuhaku mahasurumine sõjaväe abil.

Nr. 103 14. juulil. — Ida-Järva haagikohtuniku R. v. Tritthoffi ettekanne Eestimaa kubernerile Maardu (Maart) mõisa talupoegade abiteost keeldumise ja mõisas korrateol olnud tüdrukute äraviimise kohta 366

Nr. 104 14. augustil. — Ida-Harju haagikohtuniku R. v. Tritthoffi ettekandest Eestimaa kubernerile — mõisavirtina Minna Johannsoni seletus Maardu (Maart) talupoegade ähvarduse kohta «teha samuti nagu Mahtras» 369

Nr. 105 14. augustil. — Ida-Harju haagikohtuniku R. v. Tritthoffi ettekandest Eestimaa kubernerile — vallatalitaja J. Lauri seletus tüdrukute mõisatöölt äraviimise kohta Maardu (Maart) mõisa talupoegade poolt 369

Nr. 106 14. juulil. — Eestimaa kuberneri teadaanne Ida-Harju haagikohtunikule R. v. Tritthoffile sõjaväe saatmisest Maardu (Maart) mõisasse talupoegade karistamiseks 371

Nr. 107—109

19.—28. juulil. — Abiteo tegemise lõpetamine Kolga talupoegade poolt ja nende kallaletung haagikohtunikule.

Nr. 107 29. novembril. — Kolga (Kolk) mõisarentniku C. D. E. N. Ferseni seletuskiri eri-uurimiskomisjonile abiteo lõpetamise ja haagikohtunikule kallaletungimise kohta Kolga talupoegade poolt 373

Nr. 108 13. augustil. — Väljavõte Ida-Harju haagikohtuniku R. v. Tritthoffi juurdlusprotokollist talupoegade seletustega kokkupõrke kohta haagikohtunikuga 21. juulil Kolga (Kolk) mõisas . . . 376

Nr. 109 22. juulil. — Ida-Harju haagikohtuniku R. v. Tritthoffi ettekanne Eestimaa viitsekubernerile parun R. R. Rosenile vajaduse kohta saata abivägesid ja sõjalaevu rahutuste mahasurumiseks Kolga (Kolk) mõisas 380

Nr. 110—111

Juuli lõpus. — Talurahva rahutused Peningi mõisas.

Nr. 110 21. juulil. — Peningi (Penningby) mõisapolitsei protokoll talupoegade koosolekul vastu võetud otsuse kohta vähendada abitegu rukkilõikusel 381

Nr. 111 26. juulil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse assessori L. Eberhardi ettekanne kubernerile Peningi (Penningby) talunaiste nõudmise kohta viia karistussalk mõisast välja 384

Nr. 112—113

19.—21. juulil. — Anija mõisa talupoegade keeldumine abiteost ja nende karistamine Tallinnas.

Nr. 112 21. juulil. — Eestimaa kubermanguvalitsuse protokoll Anija (Annia) mõisa talupoegade ülekuulamise ja karistamise kohta . 387

Nr. 113 23. juulil. — Tallinna komandandi parun A. Salza vahekiri Eestimaa viitsekubernerile parun R. R. Rosenile Anija (Annia) ja Kurisoo (Kurrisal) talupoegade karistamise kohta Tallinnas 21. juulil 391

Nr. 114 30. augustil. — Lääne-Harju haagikohtuniku A. v. Ruckteschelli ettekanne Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkubernerile A. A. Suvorovile Vääna (Faehna) mõisa teomeeste keeldumisest öösel reht peksta 392

Sõjavägede majutamine küladesse talurahva rahutuste mahasurumiseks

Nr. 115 10. juulil. — Harmi (Neu-Harm) mõisniku M. Z. v. Manteuffeli kiri Eestimaa kubernerile sõjavägede majutamisega tema mõisas põhjustatud majanduslike raskuste kohta 393
Nr. 116 24. juulil. — Eestimaa kuberneri telegramm siseminister S. Lanskoile talurahva rahutuste mahasurumisest kubermangu lääneosas ja võitlusest nendega kubermangu teistes osades . 394
Nr. 117 2. augustil. — 1858. aastal talurahva rahutustest haaratud mõisate ja nendes toimunud rahutuste mahasurumiseks kasutatud sõjavägede nimekiri 395
Nr. 118 1859. a. 2. jaanuaril. — Olonetsi jalaväepolgu 13. roodu komandör staabikapten Arepjevi raport polguülemale Disterlole Roosna mõisa talupoegade juurde majutatud roodu raskest toitlusolukorrast 402

IV

LISAD

Nr. 1 1858. a. 1. septembril — «Märgukiri Eestimaa talupoegadest» . 407
Nr. 2 1899. a. 25. mail. — Auvere talupoegade Joonas Nikkoli, Juhan Johannese ja Kaarel Nurga mälestused talurahva rahutustest Auveres 1858. aastal 435
Nr. 3 1898.—1900. aastal. — Endise vallatalitaja Hans Tertsiuse ülestähendused Mahtra sõjast aastal 1858 439
Nr. 4 1898. a. oktoober. — Mahtra ülestõusust osavõtja Tõnu Langi mälestusi Mahtra sõjast 461
Nr. 5 1947. a. — Leena Nei jutustus sellest, mida ta ema, Atlast pärit Anu Nei, talle Mahtra ülestõusust oli rääkinud . . . 464
Nr. 6 1858. a. 1. detsembril. — Ajalehes «Kolokol» ilmunud artikkel «XIX sajandi saksa rüütlid Eestimaal» Anija talupoegade ebainimlikust karistamisest Tallinnas 21. juulil 1858. a. . . . 466
Nr. 7 12. novembril 1898. a. — Talupoeg Mikk Kuuse jutustus tema ja teiste Anija talupoegade peksmisest Tallinnas turuplatsil 21. juulil 1858. a. 469
Nr. 8 30. septembril 1898. a. — Peningi taluperemehe Madis Määro mälestused talurahva rahutustest Peningil 1858. aastal . . . 471
Nr. 9 1958. a. 1. oktoobril. — Väljavõte «Kolokolis» avaldatud artiklist talurahva rahutuste üle Eestimaa kubermangus 474
Nr. 10 1896. a. — Jaan Saalvergi poolt Jüri kihelkonnas kogutud rahvamälestused 1858. aasta talurahvarahutuste kohta 477
Kommentaarid 481
Примечания 501
Võõr- ja vähetuntud sõnu 524
Иностранные и малоизвестные слова 524
Kasutatud arhiivifondid 528
Перечень фондов 528
Перечень опубликованных документов и приложений . . 529
Isikunimede register 539
Указатель личных имен 539
Kohanimede register 553
Указатель географических названий 553

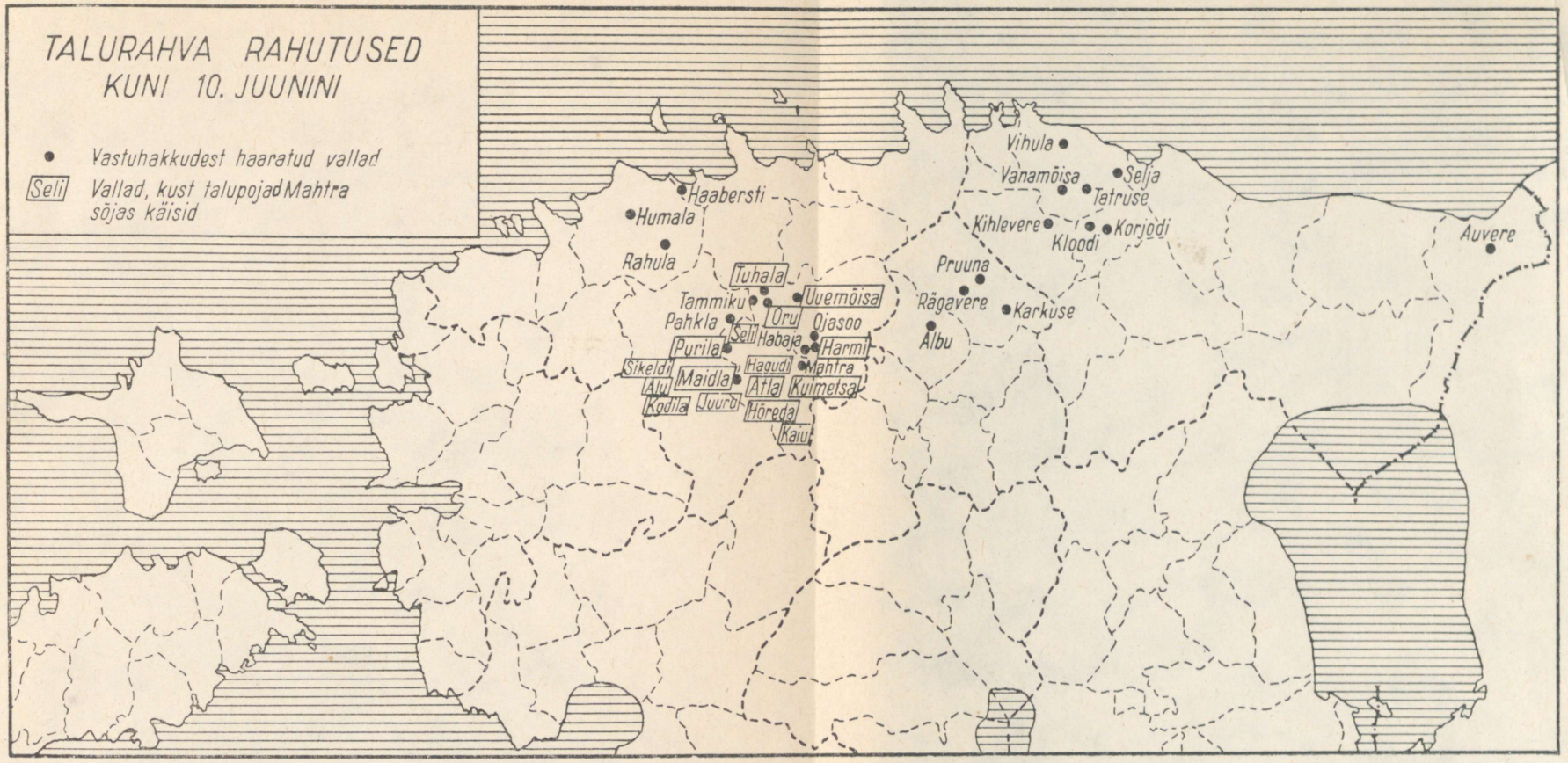
TALURAHVA RAHUTUSED
KUNI 10. JUUNINI
Vastuhakkudest haaratud vallad
Seli Vallad, kust talupojad Mahtra sõjas käisid
Vihula
Vanamõisa
Selja
Tatruse
Haabersti
Humala
Kihlevere
Korjodi
Kloodi
Auvere
Rahula
Pruuna
Tuhala
Tammiku
Uuemõisa
Rägavere
Karkuse
Pahkla
Oru
Ojasoo
Seli
Habaja
Albu
Purila
Harmi
Sikeldi
Hagudi
Mahtra
Maidla
Alu
Atla
Kuimetsa
Kodila
Juuru
Höreda
Kaiu

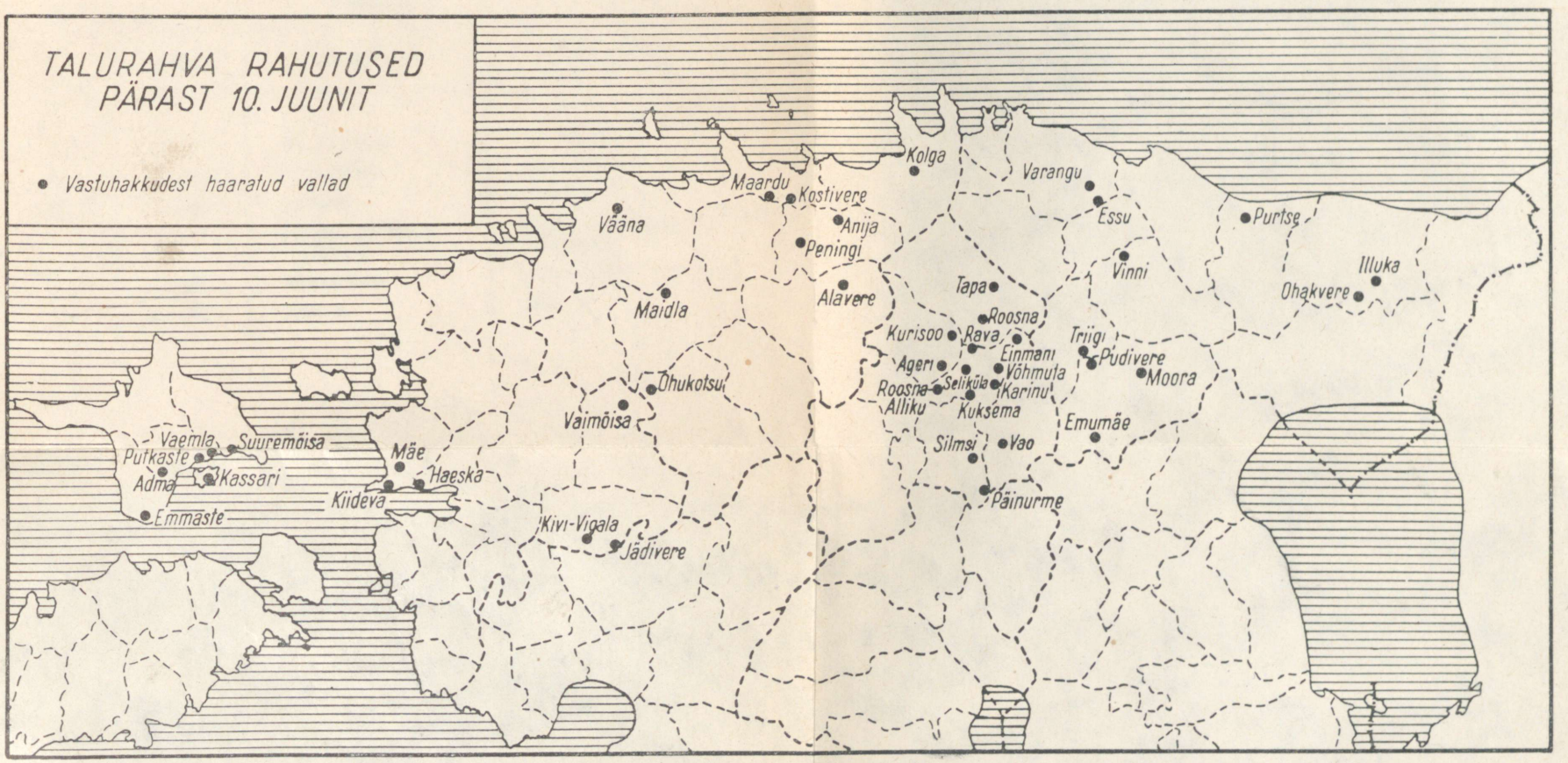
TALURAHVA RAHUTUSED
PÄRAST 10. JUUNIT
Vastuhakkudest haaratud vallad
Kolga
Varangu
Maardu
Kostivere
Essu
Purtse
Vääna
Anija
Peningi
Vinni
Illuka
Ohakvere
Tapa
Alavere
Maidla
Roosna
Kurisoo
Rava
Triigi
Einmani
Pudivere
Ageri
Võhmuta
Moora
Roosna
Seliküla
Karinu
Alliku
Kuksema
Ohukotsu
Vaimõisa
Emumäe
Vaemla
Suuremõisa
Silmsi
Vao
Putkaste
Mäe
Adma
Kassari
Haeska
Kiideva
Päinurme
Emmaste
Kivi-Vigala
Jädivere

КРЕСТЬЯНСКИЕ ВОЛНЕНИЯ В ЭСТОНИИ
В 1858 ГОДУ
(Сборник документов)

На эстонском и русском языках

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetajad V. Vaikjärv ja
P. Vassiljev

Tehniline toimetaja A. Sepp

Korrektorid A. Kalberg,
E. Valdna ja L. Kask

Ladumisele antud 1. IV 1958. Trükkimisele antud 27. V 1958. Paber 60×92, 1/16. Trük poognaid 35,75 + 1 kleebis. Arvutuspoognaid 44,91. Trükiarv 2000. MB-03072. Tellimise nr. 734. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58.

Hind rbl. 11.95

1—9.

Trükivigu

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
34	5. alt	Ф. Клемент	Х. Клемент
373	3. ülalt	kohtunikele	kohtunikule
451	11. alt	portsion	portsjon
526	16. alt	(Ritterschaftsaus schuss)	(Ritterschaftsaus-schuss)
535	16. alt	белостного	волостного
569	15. alt	1958. a.	1858. a.

A
22128
1021791

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU
1 0300 00102179 1